G‘AFUR G‘ULOM
nomidagi nashriyot-matbaa
ijodiy uyi

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI VAZIRLAR MAHKAMASINING
DAVLAT TILINI RIVOJLANTIRISH DEPARTAMENTI
O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
O‘ZBEK TILI, ADABIYOTI VA FOLKLORI INSTITUTI

O‘ZBEK TILI SINONIMLARINING IZOHLI LUG‘ATI

TOSHKENT– 2023

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI VAZIRLAR MAHKAMASINING
DAVLAT TILINI RIVOJLANTIRISH DEPARTAMENTI
O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
O‘ZBEK TILI, ADABIYOTI VA FOLKLORI INSTITUTI

O‘ZBEK TILI SINONIMLARINING IZOHLI LUG‘ATI

Nizomiddin MAHMUDOV
tahriri ostida

G‘AFUR G‘ULOM NOMIDAGI
NASHRIYOT-MATBAA IJODIY UYI

UO‘K 811.512.133’373.421(038)
KBK 81.2O‘zb-4
O‘ 16

N.Mahmudov va b. O‘zbek tili sinonimlarining izohli lug‘ati: / N.Mahmudov tahriri ostida. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023. – 512 bet.

Mualliflar jamoasi:

Nizomiddin Mahmudov, Durdona Lutfullayeva,
Yorqinjon Odilov, Durdona Xudoyberganova, Ma’rufjon Yo‘ldoshev,
Shuhrat Ko‘chimov, Dilrabo Andaniyazova,
Feruza Musayeva

Taqrizchi

Abduvahob MADVALIYEV,
filologiya fanlari nomzodi, katta ilmiy xodim

Ushbu lug‘at umumta’lim maktablari, akademik litseylar o‘quvchilari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, undan o‘zbek tili sinonimlarining izohlari o‘rin olgan. Lug‘atga faqat mustaqil so‘zlardan iborat sinonimik qatorlargina emas, balki yordamchi so‘z turkumlari doirasidagi sinonimik qatorlar ham kiritilgan. Mazkur lug‘at o‘quvchilarning o‘z ona tili boyligi bilan chuqurroq tanishishlariga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi O‘zbek tilini rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan chop etildi.

UO‘K 811.512.133’373.421(038)
KBK 81.2O‘zb-4

ISBN 978-9910-9961-7-7

© G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023

SINONIMLAR – TIL BOYLIGINING KO‘ZGUSI

Tilning rivojlanganlik darajasining yuksakligini, uning zanginligi va ranginligini ta’min etadigan muntazam va betimsol omillardan biri unda lisoniy birliklararo ma’nodoshlik – sinonimiya munosabati imkoniyatlarining ko‘lamdorligidir. O‘zbek tili ana shunday qadimiy va rivojlangan boy tillardan biri sifatida sinonimik munosabatlar asosida birlashgan yoki birlashadigan salmoqli miqdordagi so‘z gavharlari zaxirasiga ega tildir.

O‘zbek tilshunosligida sinonimiya hodisasining keng qamrovli ta’rifi atoqli tilshunos akademik A.Hojiyevga tegishli: “Sinonimlar ma’nosining birxilligi ularning o‘zaro farqli xususiyatlarga ega bo‘lishini inkor etmaydi. Aksincha, tilda bir ma’noni ifodalash uchun bir necha so‘zning mavjudligi sinonimlarning bir-biriga har jihatdan to‘la mos kelmasligini, ulardan har biri o‘ziga xos belgi-xususiyatlarga egaligini ko‘rsatadi. Sinonimik qatorni tashkil etuvchi so‘zlar qaysidir jihatlari bilan bir-birlaridan farqlangani uchun tilda alohida leksik birlik sifatida yashash imkoniyatiga ega bo‘ladi”[1]. Agar ayni shu farq mavjud bo‘lmasa, bu farqnining ifodalanishi lisoniy-mantiqiy muloqot muvozanati uchun qimmat bilan yukunmasa, sinonimlar deyiladigan ulgurji lisoniy zaxira tilga mutlaqo ortiqcha va keraksiz yuk bo‘lib qolardi. A.Hojiyev tilda “absolyut sinonimlar” deb nomlanib kelayotgan bir tur sinonimlar haqida shunday yozadi: “Tilda har jihatdan bir-biriga teng bo‘lgan, har jihatdan bir-birini qoplaydigan ikki yoki undan ortiq so‘zning bo‘lishiga ehtiyoj yo‘q. Ehtiyoj yo‘q ekan, bunday xususiyatli so‘zlar ham bo‘lmaydi. Demak, tilda sinonimlar borligining o‘ziyoq o‘zaro sinonim bo‘lgan har bir so‘z o‘ziga xos qandaydir xususiyatga yoki xususiyatlarga egaligini ko‘rsatadi... Agar hech qanday farqli belgi bo‘lmasa, bunday sinonimlik o‘tkinchi holat bo‘lib, ma’lum vaqtlardan so‘ng ulardan biri shu ma’noda iste’moldan chiqadi. Tilning tabiati shuni talab etadi”[2].

Sinonimik qatorlar – tildagi intensivlik semantik kategoriyasining ifodalanishidagi faol unsurlardan biri. Muayyan belgi-xususiyatning intensiv, kuchli ifodalanishi, belgi-xususiyatning kuchli-kuchsiz ifodalanishi tarzida qarshilantirilishi va bunda sinonimlarning ishtiroki tildagi real hodisalardandir. A.Hojiyev intensivlik va sinonimiya munosabati va mohiyatini aniq ko‘rsatib beradi. Uning fikricha, sinonimlar bildiradigan vaqt, harakat, belgi, miqdor

[1] Шоабдураҳмонов Ш., Асқарова М., Ҳожиев А. ва бошқ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. I қисм. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – Б.115.

[2] Ўзбек тили лексикологияси. – Тошкент: Фан, 1981. – Б.241.

kabilarda ularning har birida belgining darajasi har xil bo‘lishi mumkin. Masalan, *avval, oldin, ilgari, burun, qadim* sinonimlaridan *ilgari* so‘zida vaqtning o‘tishiga qarab uzoqlik darajasi *avval, oldin* so‘zidagidan ortiq. *Burun* so‘zida *ilgari* so‘zidagiga nisbatan, *qadim* so‘zida esa *burun* so‘zidagiga nisbatan ortiqroq. *Ishchan, harakatchan, serharakat, g‘ayratli, serg‘ayrat, tirishqoq, urinchoq* sinonimlaridan *g‘ayratli, serg‘ayrat, tirishqoq* so‘zlari belgini boshqalarga qaraganda kuchliroq ifodalaydi. Demak, sinonimlar bildirgan belgi darajasidagi har xillik ham shu so‘zlarning ma’nosidagi farqli bo‘yoqdorlik hisoblanadi[3].

Sinonimlarni belgilashda aynan bir xil ma’nolar bilan bir qatorda farqli belgilar ham hal qiluvchi o‘ringa ega. Sinonimlarni tavsiflashda bevosita farqli belgilarni imkon qadar ko‘proq va xo‘broq tasvirlab ko‘rsatish muhim. So‘zlardagi birlashtiruvchi sinonimik ma’noni idrok etish unchalik mushkul emas, ammo sinonimik so‘zlar qatoridagi farq qiluvchi belgilarni to‘lasicha ilg‘ash va to‘laligicha tasavvur qilishni oson ish deb bo‘lmaydi.

Akademik A.Hojiyev bundan 40–50 yillar ilgari sinonimik so‘zlar qatoridagi ana shunday farqli belgilarni quyidagicha guruhlashtirgan edi:

1. Emotsional-ekspressiv bo‘yoq nuqtayi nazaridan. Sinonimik qatordagi so‘z emotsional-ekspressiv bo‘yoqsiz (neytral) yoki emotsional-ekspressiv bo‘yoqdor bo‘lishi mumkin: *xunuk* (neytral) – *badbashara* (emotsional bo‘yoqdor).

2. Sinonimik qatordagi so‘zlar uslubga farqli munosabatda bo‘ladi. Masalan, *odam – kishi – inson – bashar* sinonimik qatorida *bashar* so‘zi, *ko‘krak – ko‘ks – bag‘ir – to‘sh – siyna* sinonimik qatorida *siyna* so‘zi poetik uslubga xos. *Pul – aqcha – mullajiring – yakan* sinonimik qatoridagi *mullajiring* so‘zi, *yarashmoq – kelishmoq – ketmoq* sinonimik qatoriga oid *ketmoq* so‘zi va *o‘lmoq – vafot etmoq – qazo qilmoq – qurbon bo‘lmoq – halok bo‘lmoq – qulamoq – uzilmoq* sinonimik qatoridagi *qulamoq* so‘zi oddiy so‘zlashuvga xos.

3. Sinonimik qatordagi so‘zlar hoziri o‘zbek adabiy tiliga munosabati nuqtayi nazaridan o‘zaro farqlanishi mumkin, ya’ni sinonimik qatordagi so‘z hozirgi adabiy til normasi doirasida yoki undan tashqarida turishi mumkin.

4. Sinonimik qatordagi so‘zlar ma’noni qay darajada ifodalashi jihatidan ham o‘zaro farqlanadi. Ba’zi so‘zlar belgini normal (neytral) darajada ifodalasa, boshqalari kuchli yoki kuchsiz daraja bilan ifodalaydi[4].

O‘zbek tilshunosligida sinonimik qatorlar anchayin batafsil va ziyraklik bilan tavsiflangan lug‘atni A.Hojiyev yaratgan. Uning “O‘zbek tili sinonimlari izohli lug‘ati” (Toshkent: O‘qituvchi, 1974)da o‘zbek tilidagi sinonimlarni izohlashda mazkur parametrlarning aksariyati o‘z aksini topgan. Aytish lozimki, bu lug‘at o‘zbek lug‘atchiligidagi sinonimiyaga bag‘ishlangan yagona jiddiy

[3] Ўзбек тили лексикологияси. – Тошкент: Фан, 1981. – Б.243.

[4] Шоабдураҳмонов Ш., Асқарова М., Ҳожиев А. ва бошқ. Ko‘rsatilgan asar. – B. 115-116.

leksikografik ishdir, lekin uning nashr qilinganiga qariyb yarim asr bo‘lgan. Ayni paytda O‘zbekiston mustaqillikka erishdi, tamoman yangi jamiyat barpo bo‘ldi, mamlakatimizdagi ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma’rifiy va siyosiy hayot mutlaqo yangi o‘zanlarda shitob bilan rivojlanib bormoqda. Bu, shubhasiz, tilimizda, ayniqsa, uning leksikasida qonuniy ravishda o‘z aksini topmoqda. Tilimizdagi mana shu o‘zgarishlar e’tiborga olinib, O‘zbek tili, adabiyoti va folklori institutining tilshunos olimlari tomonidan 1500 dan ortiq sinonimik qatorni o‘z ichiga olgan 2 jildli “O‘zbek tili sinonimlarining katta izohli lug‘ati” (2022) yaratildi. Qo‘lingizdagi kitob ushbu lug‘atning ixchamlashtirilgan shakli bo‘lib, umumta’lim maktablari hamda akademik litseylar o‘quvchilari foydalanishiga moslashtirilgan.

Nizomiddin MAHMUDOV,
filologiya fanlari doktori, professor

“O‘ZBEK TILI SINONIMLARINING IZOHLI LUG‘ATI”NING TUZILISHI

“O‘zbek tili sinonimlarining izohli lug‘ati” hozirgi o‘zbek tili uchun ahamiyatli bo‘lgan sinonimik qatorlarni qamrab olgan. Mazkur lug‘atga leksik sinonimlar, ularning leksikografik izohlari, sinonimik qatordagi so‘zlarning ma’no nozikliklari, bu ma’noviy farqlanishlarni dalillovchi, ijobiy-salbiy bahosi hamda uslubiy o‘ziga xosliklarini ko‘rsatuvchi illyustrativ misollar kiritilgan. Lug‘atdan faqat mustaqil so‘zlardan iborat sinonimik qatorlargina emas, balki yordamchi so‘z turkumlari doirasidagi sinonimik qatorlar ham o‘rin olgan. Masalan:

YARASHA, QARAB *Ko‘m. vaz.* Mos ravishda, muvofiq. Sinonimik qatordagi so‘zlar jo‘nalish kelishigidagi so‘zlarga bog‘lanib, ushbu so‘zlarning boshqa so‘zlar bilan grammatik jihatdan bog‘lanishiga ko‘mak beradi. Shu bilan birga, turli grammatik ma’nolarni hosil qiladi.

Shuningdek, sinonim qo‘shimchalar qo‘shilishi natijasida sinonimga aylangan so‘zlar ham o‘z ma’nosiga ko‘ra tegishli qatorga kiritilgan.

SOQOLLI, SOQOLDOR, SERSOQOL Soqol qo‘ygan, soqoli bor bo‘lgan. **Soqoldor**, **sersoqol** so‘zlaridan “soqoli ko‘p, uzun va qalin” ma’no ta’kidi anglashiladi. **Soqoldor** so‘zida “soqolning o‘sib ketganlik” ifodasi kuchli.

Lug‘at maqolalari sinonimik qatordagi bosh so‘zning ilk harflari asosida alifbo tartibiga solingan. Har bir lug‘at maqolasi quyidagilardan tashkil topgan: 1) sinonimik qator; 2) ushbu qator uchun umumiy bo‘lgan ma’noning izohi; 3) qatordagi har bir so‘zning ma’no nozikligi tavsifi (zarur bo‘lganda); 4) nutqiy uslubga aloqasi; 5) nutqdagi faollik darajasi; 6) lingvokulturologik belgilari (milliy-madaniy ta’kid, erkak-ayol nutqiga xoslik kabi mavjud bo‘lsa); 7) o‘zbek adabiyoti namunalaridan olingan sinonimik qatordagi har bir so‘zning tegishli ma’nosini dalillovchi misollar.

Agar ko‘p ma’noli so‘z har bir ma’nosi bilan alohida sinonimik qatorni tashkil etgan bo‘lsa, har bir qator rim raqami bilan ajratib ko‘rsatilgan. Masalan:

NOZIK I**, LATIF** Bichimi chiroyli va kelishgan. Mazkur sinonimik qatordagi so‘zlar, asosan, insonning tana a’zolariga nisbatan qo‘llanadi. **Nozik** so‘zi nisbatan ko‘p ishlatiladi. **Latif** so‘zi badiiy uslubga xoslangan bo‘lib, unda belgi darajasi **nozik** so‘ziga nisbatan kuchliroq ifodalanadi: *n o z i k bo‘yni, l a t i f burni* kabi.

NOZIK II**, NAFIS** Yuksak mahorat va did bilan ishlangan. **Nozik** barcha uslublarda teng qo‘llanadi. **Nafis** esa yozma nutqqa xoslangan. **Nafis** so‘zida

belgi **nozik** so‘ziga nisbatan ta’kidlab ifodalanadi: *n a f i s ko‘zoynak, n a f i s piyolachalar singari.*

NOZIK III, **QALTIS** O‘ta ehtiyotkorlik talab qilinadigan. **Qaltis** so‘zida belgi **nozik** so‘ziga qaraganda kuchliroq ifodalanadi: *n o z i k ish, n o z i k masala.*

Sinonimik qatordagi so‘zlar birdan ortiq ma’noda o‘zaro sinonim bo‘lsa, bu holat arab raqamlari bilan berildi:

ISH, YUMUSH 1. Inson faoliyati bilan bog‘liq, uning mehnati bilan amalga oshadigan, bajariladigan narsa. **Yumush** bu ma’noda biroz ta’kid oladi, asosan, publitsistik va badiiy uslublarda qo‘llanadi.

2. Lavozim yoki mansab talabi, ijtimoiy maqom taqozosiga ko‘ra bajariladigan vazifa. Bu ma’noda **yumush** so‘zi **ish** so‘ziga nisbatan unchalik faol emas.

3. Xizmat vazifa, soha, kasb. Bu ma’noda ham **ish** so‘zi ko‘p qo‘llanadi, **yumush** esa faol qo‘llanmaydi.

4. Alohida kuch, mehnat talab qilmaydigan narsa, ermak. Bu ma’noda **yumush** so‘zi alohida ta’kid bilan ishlatiladi.

5. O‘zgaga, o‘zga manfaatiga qarashli yumush, hojat. Bu ma’noda **ish** so‘zida “kimningdir hojati tushganlik” ifodasi ustuvor, **yumush** so‘zida bunday ifoda yaqqol emas.

Ko‘p ma’noli so‘z har bir ma’nosi bilan har xil sinonimik qatordan o‘rin olishi mumkin. Masalan, *keyingi* so‘zi “ketma-ketlikda oldingi narsa yoki o‘rin-joy yoki xatti-harakatdan so‘ng turadigan, navbatda turgan, navbatdagi” ma’nosida *kelasi*, *kelgusi* so‘zlari bilan bir sinonimik qatorda berilgan bo‘lsa, “ma’lum bir ish yoki ma’lum bir paytdan so‘ngi yoki nutq so‘zlanib turgan vaqtda bo‘lgan” ma’nosida *oxirgi*, *so‘nggi* so‘zlari bilan bir qatorga birlashtirilgan.

Agar omonim so‘zlar har xil sinonimik qatorda ishtirok etgan bo‘lsa, bu holat ham rim raqami bilan ajratib ko‘rsatilgan:

O‘T I**, OLOV, ALANGA, OTASH, NOR, O‘RT** Tabiiy ta’sir, yonilg‘i yoki yoqilg‘i vositasida amalga oshiriladigan yonish jarayoni.

O‘T II**, O‘LAN, ALAF** Poyasi yog‘ochlanmaydigan, chorva mollari uchun asosiy ozuqa bo‘ladigan yashil o‘simlik.

O‘T III**, ZARDA, SAFRO** Jigardan ajralib chiquvchi sarg‘ish-yashil rangli achchiq suyuqlik.

Shuningdek, sinonimik qatordan birdan ortiq shevalarda faol ishlatiladigan so‘zlar ham o‘rin olgan. Bu esa omma tomonidan sheva so‘zlarining ko‘proq tushunilishiga yordam beradi. Masalan:

AKS, TESKARI, QARSHI, QARAMA-QARSHI, ZID, TERS, CHAPPA Bir-birini inkor etadigan, bir-biriga to‘g‘ri kelmaydigan holatdagi. **Qarama-qarshi** so‘zida inkorning ikki tomonlama ekanligi ta’kidi qabariq ifodalangan.

Teskari, ters so‘zlarida “odatdagi, to‘g‘ri deb qabul qilingan holatga qarama-qarshi holatdagi” tarzidagi ma’no ta’kidi mavjud. Bunday ma’no ta’kidi **chappa** so‘zida ham bor, ammo bu so‘z ko‘proq shevaga xos deb qaraladi. **Zid** so‘zi ko‘proq adabiy nutqda qo‘llanadi.

IZLAMOQ, QIDIRMOQ, AXTARMOQ, ISTAMOQ U yoki bu kishi, narsa, o‘rin-joyni topish maqsadida bo‘lmoq. **Izlamoq, qidirmoq, axtarmoq** so‘zlari adabiy tilda parallel qo‘llansa ham, shevaga munosabatda o‘zaro farqlanadi. Masalan, mazkur ma’noda Farg‘ona shevasida **axtarmoq**, Toshkent shevasida **qidirmoq,** Andijon shevasida **istamoq** so‘zi qo‘llanadi.

Yuqorida aytib o‘tilganidek, sinonimik qatorni hosil qilgan so‘zlar uslubiy, hissiy-ta’siriy, zamon nuqtayi nazaridan bir-biridan farqlanadi. Ulardan nutq vaziyatini hisobga olgan holda o‘rinli foydalanish har bir madaniy nutq sohibining nutqiy mahoratini ko‘rsatadi.

***

“O‘zbek tili sinonimlarining izohli lug‘ati”ning A, B harflari lug‘at maqolalari filologiya fanlari doktori, professor N.Mahmudov; D, E, T, U, X, Y harflari lug‘at maqolalari filologiya fanlari doktori, professor D.Lutfullayeva; F, G, S harflari lug‘at maqolalari filologiya fanlari doktori, professor M.Yo‘ldoshev; H, I, K, L, M, R harflari lug‘at maqolalari filologiya fanlari doktori, professor Y.Odilov; J, V harflari lug‘at maqolalari filologiya fanlari doktori, professor Sh.Ko‘chimov; N, O harflari lug‘at maqolalari filologiya fanlari doktori, professor D.Xudoyberganova; P, Q, Z harflari lug‘at maqolalari filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori F.Musayeva; O‘, G‘, Sh, Ch harflari lug‘at maqolalari filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori D.Andaniyazova tomonidan tuzildi.

Lug‘at maqolalarini to‘plash, ilmiy muvofiqlashtirish va tartib berish ishlari filologiya fanlari doktori, professor Y.Odilov tomonidan amalga oshirilgan.

Mualliflar “O‘zbek tili sinonimlarining izohli lug‘ati”ning texnik-amaliy ishlarini bajarishda ishtirok etgan institut katta ilmiy xodimlari: filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktorlari N.Ahmedova, M.Sobirova, A.Saidno‘monov, Z.Muqimova, institut kichik ilmiy xodimlari: D.Ro‘zmatova, A.Ahmedova, M.Saydaliyeva, O‘. Namozova, L.Mirzajonova, A.Yusupova, J.Yunusova, shuningdek, doktorant A. Hasanov, tayanch doktorantlar S. Barliboyeva, G.Andaniyazovaga o‘z minnatdorchiliklarini bildiradilar. Shuningdek, lug‘atni bosmaga tayyorlash va so‘nggi texnik ishlarni bajarishda filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori F.Musayeva hamda institut kichik ilmiy xodimi A.Ahmedova faol ishtirok etdi.

Tuzuvchilar lug‘atning ushbu nashri keng o‘quvchilar ommasining ehtiyojini qondirishga, sinonim so‘zlardan nutqda o‘rinli foydalanish malakalarini shakllantirishga yordam beradi, deb umid qiladilar.

Aziz o‘quvchilardan lug‘at haqidagi mulohazalarini, taklif va istaklarini quyidagi manzillarga yuborishlarini so‘raymiz: O‘zR FA O‘zbek tili, adabiyoti va folklori institutiga – 100060, Toshkent shahri, Mirobod tumani, Shahrisabz tor ko‘chasi 5-uy va G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyiga – 100128, Toshkent, Labzak ko‘chasi, 86-uy.

O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi
O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti

A

ABADIY, MANGU, UMRBOD, TOABAD, ALALABAD, ABADUL-ABAD, ILALABAD, BOQIY, JOVIDON Vaqt nuqtayi nazaridan oxiri yo‘q, hamma zamonda mavjud bo‘ladigan. **Mangu, toabad** so‘zlarida zamonning so‘ngsizligi kuchli ifodalangan, ko‘proq kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Umrbod** so‘zida ham zamon ma’nosi qamrovli, zamonning shaxsga aloqadorligi ta’kidlangan. **Alalabad, abadulabad, ilalabad, boqiy** so‘zlarida ham zamon so‘ngsizligi ta’kidi kuchli; eskirgan, kitobiy. Bu so‘zlar ko‘proq badiiy nutqda qo‘llanadi. **Jovidon** so‘zi eskirgan, ko‘proq kitobiy nutqqa xos.

Ulug‘ shaharlarning bo‘ysirasida A b a d i y o‘rnini topa olgan Shosh. A.Oripov, Quyosh shahri. *Chor-atrofda bahor yashnar, tabiat o‘zining m a ng u buzilmas qonuniga amal qilib, ko‘klamni yetaklab kelgan edi*. O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *– Kishi hayotida shunday voqealar bo‘ladiki, u m r b o d xotiridan ko‘tarilmaydi, – deb hikoyasini boshladi Aziz*. O‘.Umarbekov, Urush farzandi. *Xotin, uyning chirog‘ini o‘chirma, bolalarimni birovga xor qilma, agar uyimning chirog‘i o‘chsa, t o a b a d sendan rozi emasman*. N.Eshonqul, Shamolni tutib bo‘lmaydi. *Lochin parvarishin topgan shunqordek, o‘zbek a l a l a b a d sendan minnatdor*. G‘.G‘ulom. *Men o‘zimni dunyoga keltirgan, oq sut bergan, mudom oq yuvib-oq taragan volidam bilan – dunyodagi eng aziz, eng mehribon kishim bilan mana shunday vaziyatda a b a d u l a b a d ga vidolashdim.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *...Men oltmish yil ot belidan tushmadim, toki i l a l a b a d avlodlarim bo‘lsin jahongir*. M.Shayxzoda, Mirzo Ulug‘bek. *U kunlar yodi ham senga shon! Tunlar xotirasi b o q i y dir. Salomlar abaddir, onajon, Vidolar foniydir! Foniydir!* S.Sayyid. *Kel, ey Bobur, Vatanga, Elda yoding, qadr-u shoning bor, Tabarruk bul zaminingda Hayoti j o v i d o-n ing bor*. E.Vohidov, Kel, ey Bobur, Vatanga.

ABADIYLIK, ABADIYAT, MANGULIK, BOQIYLIK, BAQO Vaqt, zamon jihatidan eskirmaslik, hamma zamonlarda qimmatini yo‘qotmaslik. **Abadiyat, mangulik** so‘zlarida birqadar kitobiylik ta’kidi bor. **Boqiylik** so‘zida eskirganlik va kitobiylik seziladi. **Baqo** so‘zi ma’nosida shaxsga daxldorlik qabariq ifodalangan, bu so‘zda eskilik bo‘yog‘i mavjud, ayni paytda, u kitobiy nutqqa xos.

Yangi taqdirlilar a b a d i y l i k ka Olib kirgan husn, yangi jilolar. Zulfiya, Saylanma. *Sening dovrug‘ing-u shoning o‘chmagay, A b a d i y a t qadar noming*

o‘chmagay. S.Sayyid. *Havaskor novchamiz motamxona oldidan beo‘xshov gavdasini tutolmay, naynovsirab... Yopiray, m a ng u l i k maskaniga qiron keldimi, nima balo?* E.A’zam, Pakananing oshiq ko‘ngli. *Mening niyatim u yerdagi b o q i y l i k ning sabablarini o‘rganish emas edi...* I.Sulton, Boqiy darbadar. *Tegramda fazoviy cheksiz sukunat, Ortimda mangulik, oldimda b a q o*. E.Vohidov, Iltijo.

ABJIR, EPCHIL, CHAQQON, CHAPDAST, UDDABURON, BALO Har qanday vaziyatda tez va osonlik bilan harakat qiladigan. **Epchil** so‘zi qayd etilgan ma’nosidan tashqari, “harakati chaqqon” ma’no uzviga ham ega. **Chaqqon** so‘zida harakatni tez va oson bajarish mahoratiga egalik ochiqcha ifodalangan. **Abjir, chapdast** so‘zlarida “usta, mohirlik” ma’nolari ham kuchli ifodalanadi, kitobiy nutqqa xos. **Uddaburon** so‘zida “hamma narsaning uddasidan chiqadigan”, “ishni uddaburonlik bilan bajara oladigan” ifodasi ustuvor. Bu so‘zda belgi kuchli ifodalanadi. **Balo** so‘zi ko‘chma ma’noda qo‘llanganda, ushbu ma’noni ifodalaydi va unda “har qanday ishni uddalay oladigan” ifodasi ochiq namoyon bo‘ladi.

Tilovberdiday a b j i r polvon uchun bu yuz foizlik imkoniyat degan so‘z bo‘ldi! T.Murod, Yulduzlar mangu yonadi. *E p ch i l Buzoq bir paytda emar to‘rt-ta Sigirni, Uloq oshar o‘mbaloq, arg‘amchiga chirmashib.* A.Obidjon, Bepul tomosha. *Turdialini jo‘natamiz, oyoq-qo‘li ch a q q o n, hafta-o‘n kun tajriba almashib kelsin.* A.A’zam, Hali hayot bor. *Tilov buva Yaxshiboyev tegirmonga tushganda ham butun chiqqan, ch a p d a s t odam.* T.To‘la, Saylanma. *Axir uchovlon ichida eng bilag‘oni ham, u d d a b u r o n i ham Yusuf edi-ku!* U.Hamdam, Muvozanat. *Ibrohimbek “B a l o bu, b a l o qariya!” deb o‘ylardi. – Javobi yo‘q, taqsir, – dedi u. – Biz ham xuddi shu so‘roqlarni berib, o‘ylanib turib edik.* Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik.

ABLAH, YARAMAS, IFLOS, RAZIL, BADKIRDOR, BADKOR, OLCHOQ, QABIH, PALID, PASTKASH, BATTOL Xulq-atvori tuban, kishini jirkantiradigan darajada axloqsiz. **Badkirdor, badkor, olchoq** so‘zlari kitobiy nutqqa xos, ammo **badkor** kam qo‘llanadi. Mazkur ma’no, ayniqsa, **iflos, razil, olchoq, qabih, palid, battol** so‘zlarida qabariq ifodalangan. Sinonimik qatordagi so‘zlar ana shunday xulq-atvorli shaxslarga nisbatan haqorat uchun ham qo‘llanadi.

A b l a h, sen tirikmisan, o‘lmaganmiding? – deydi Asadbek. T.Malik, Shaytanat. *Xunuk ish bo‘lgan, jo‘rajon, juda xunuk, anavi y a r a m a s, it emgan Qo‘chqor Zulfiqorni qamab, ko‘p azoblar berdi*. S.Ahmad, Azroil o‘tgan yo‘llarda. *Abdulla... O‘zini i f l o s, katta bir gunoh qilib qo‘ygandek his qilardi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Mo‘min (hushyor tortib). Nodir, qizim, bu yoqqa kelinglar. Men eng r a z i l, eng pastkash odamman.* E.Vohidov, Oltin devor. *Judo bo‘lmas edilar ular, B a d k i r d o r lar judo etdilar*. H.Olimjon,

A

Vido. *Ofatingdan saqla, yo parvardigor! Norasida qizga qo‘l soldi b a d k o r.* Mirtemir. *Miryoqub, qancha balandparvoz bo‘lgani bilan, o‘z bo‘yidan ortiq ko‘tarilolmaydi. Chunki u bir it! O l ch o q va ayanch bir it!* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Yana nimalardir degisi… keldi. Biroq bilgan so‘zlarining ichidan u bundan ham q a b i h so‘z topa olmadi.* N.Eshonqul, Shamolni tutib bo‘lmaydi. *Bu ishingni Asadbek akam bilsalar, urug‘ingni quritvoradilar, p a l i d! – deb baqirib yubordim*. T.Malik, Shaytanat. *Bir p a s t k a sh, insonlik qiyofasini yo‘qotgan, shafqatsiz, hissiz to‘nka oldida ojiz-u notavon qolish naqadar alamli, naqadar o‘kinchli!* S.Ahmad, Umrim bayoni. *Men bilan Otabekni qamatib dor ostig‘a yuborguvchi, Otabek tilidan soxta taloq xati yozib, bir-birimizdan judo etkuchi, Komilbekni o‘ldirguchi, uyimiz orqasini teshib, Kumush qasdida bo‘lg‘uchi – hammasi ham shu b a t t o l Homid ekan.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

ADOLAT, ODILLIK, ADL Har qanday ish-harakat, munosabatdagi xolislik, ish-faoliyatdagi tutumda haqiqatga uyg‘unlik. **Adolat** so‘zi ko‘proq qonun-qoida mezonlari ifodasida qo‘llanadi. **Odillik** so‘zi oddiy va odatdagi munosabatlardagi xolislikni ifodalaydi, ko‘proq adabiy so‘zlashuv nutqiga xos. **Adl** so‘zi eskirgan, kitobiylik ta’kidiga ega.

Jahonda fitnalar bordir, A d o l a t gohi nochordir, Adolat qil, o‘zing odil, Kechir, yo rab, kechirdim men. E.Vohidov, Kechir, yo rab! *“Katta”ning bu gapni aytishga undagan narsa ichida bo‘g‘ilib yotgan o d i l l i k deb atalgan qaysar bir kuchning qalqib yuzaga chiqqanidan, sado berganidan edi*. S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Hazrat amir sohib, – dedi Abdul G‘ani suhbatga aralashib, – mening harakatim istig‘forga loyiq, alqissa, a d l eshigini kushod aylagan sizdayin saltanat hukmdorining qanotidan chiqmakni xayol qilishning o‘zi ko‘rnamaklikdir*. T.Malik, Savohil.

ADOLATLI, ODIL Har qanday ish-harakat, muayyan muammoli munosabatga haqiqatga uyg‘un tarzda yondashadigan, tarafkashliksiz hal qiladigan. Bu so‘zlar o‘rtasidagi farq **adolat** va **odillik** so‘zlari orasidagi kabidir.

Bandasi adolatsiz bo‘lsa, yaratgan egam a d o l a t l i. O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. *Shoh Muslim dunyodagi eng dono, eng o d i l podsholardan edi*. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin.

ADOLATSIZLIK, HAQSIZLIK, BEDODLIK Adolatga, haqqoniyatga rioya qilmaslik, adolatga, haqqoniyatga tamoman zid xatti-harakat. **Adolatsizlik** so‘zidan ko‘proq qonun-qoida mezonlarining poymol qilinishi ta’kidi ham anglashiladi, **haqsizlik** so‘zida esa ko‘proq o‘zganing qonuniy manfaatiga zid harakati ma’nosi qabariqroq ifodalanadi, ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos. **Bedodlik** so‘zida o‘zganing haqli talabiga, arz-dodiga hech kimning quloq solmasligi holati ta’kidi mavjud, kitobiy bo‘yoqqa ega.

A d o l a t s i z l i k ni ko‘rib, xunibiyron bo‘lamiz. Hayotdan, taqdirdan noliymiz. T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *U yerda tong otsa bezillar inson, U*

yerda haqorat, ochlik, h a q s i z l i k. S.Zunnunova, Tanlangan asarlar. *Hamma birdan g‘azabga mindi. B e d o d l i k! Borib turgan b e d o d l i k bu! – dedi jamoatchi muxbir E.Safar o‘rnidan sapchib.* E.A’zam, Aralashqo‘rg‘on.

ADOVAT I, **KEK, KIN, GIDIR, G‘ARAZ** Yomonlik ko‘zda tutilgan maqsad, ko‘rolmaslik munosabati. **Kek** so‘zida biron narsa ta’sirida ko‘ngilda qolgan alam, o‘ch olish his-tuyg‘usi ma’nosi ifodalangan, ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos. **Kin** so‘zi kitobiy nutqqa xos. **Adovat** so‘zida bu tushuncha **kek, kin** so‘zlaridan ko‘ra ham kuchli ifodalangan. **Gidir** so‘zi kam qo‘llanadi.

O‘zbek oyim bo‘lsa, eski gina va a d o v a t larni qaytib kelmas dunyosiga jo‘natdi. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Bolangizning bir martaba “dada” deganini eshitsangiz, har qanaqa k e k esdan chiqadi.* A.Qahhor, Qo‘shchinor chiroqlari. *Ko‘nglim qolgani yo‘q yorug‘ olamdan, Xayolimda yo‘qdir na viqor, na k i n.* U.Azim, Ko‘nglim… *Karim aka qarilik qursin, odamning esi kirdi-chiqdi bo‘lib qolar ekan, deb Yulduzxondan kechirim so‘radi, sal-pal yengil tortdig-u ko‘nglimizdan g i d i r ketmadi...* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *Bu xotinning bir g‘ a r a z i borligiga borgan sari ishonchim ortdi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

ADOVAT II**, XUSUMAT, DUSHMANLIK, YOVLIK, G‘ANIMLIK, AG‘YORLIK, YOG‘IYLIK, ADULIQ** Dushmanlik munosabati, shunday munosabatga xos his-tuyg‘u, xatti-harakat. **Adovat** so‘zida mazkur his-tuyg‘u, xatti-harakat ifodasida umumiylik mavjud. **Dushmanlik** so‘zida mazkur ma’no qabariq ifodalangan. **Xusumat** so‘zida mazkur tuyg‘u va harakatning yashirinligi ta’kidi bor. **Yovlik**, **g‘animlik** so‘zlarida “dushmanlarcha munosabat” ma’no uzvi ustuvor. Sinonimik qatordagi **ag‘yorlik** so‘zida poetik bo‘yoq kuchli, **yog‘iylik** so‘zi eskirgan, kitobiy nutqqa xos. **Aduliq (aduvliq)** so‘zi eskirgan, kitobiy.

Shu tobda o‘sha eski a d o v a t lar, bir-biridan jirkanganlari ko‘z o‘ngiga keldi-yu, allanechuk yengillik sezdi. O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol. *X u s u m a t deydilar ushbuning otin, Dastidan yig‘inlar, uylar bezovta.* A.Oripov, Xusumat. *D u sh m a n l i k ka sabab bo‘lgan voqeani eshitib, Yomg‘iralining qornida kulgi chuldiradi.* A.Obidjon, Ayollar va xayollar. *Xuddi o‘t bilan suvdek bir-biriga yov. Ana, shu y o v l i k tagida hali, balki, o‘zlari ham to‘la anglab yetmagan bir narsa bor ediki, buni o‘sha paytlardayoq sezganday edim*. O.Ergash, Shohsanam. *O‘sha odam bizga g‘ a n i m l i k maqomida bo‘lgan yana uch-to‘rt kishi bilan Kobuldan Makkaga hajga borish bahonasida Qazvinga kelib tushibdir.* P.Qodirov, Humoyun va Akbar. *Go‘zal hislarimiz etdilar barbod Ag‘yorning ozori, do‘st a g‘ y o r l i g i…* Z.Mirzo, Ishq. *Mirzo hazratlariga y o g‘ i y l i k maqomida bo‘lgan chag‘raklar o‘lpon to‘lashdan bosh tortganlari uchun o‘n olti ming qo‘ylari, ikki yarim ming yilqilari jarima tarzida tortib olib kelindi*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *A d u l i q shior aylab ag‘yor eli, Ayon etgusi bo‘yla bahs-u jadal*. Avaz.

A

ADVOKAT, OQLOVCHI, HIMOYACHI Sudda javobgarga huquqiy yordam beruvchi, javobgarni himoya qiluvchi yuridik ma'lumotli shaxs. **Advokat** so'zi, asosan, rasmiy-huquqiy nutqda qo'llanadi. **Oqlovchi** so'zida "aybli deb gumon qilingan shaxsni oqlab ko'rsatish" ifodasi qabariq ifodalangan, **himoyachi** so'zida esa "aybli deb gumon qilingan shaxsning qonuniy huquqlarini himoya qilish" ifodasi ta'kid olgan, mazkur ikkala so'z ham ko'proq xalq tilida, so'zlashuv nutqida ishlatiladi.

Istasangiz, a d v o k a t yollang. A d v o k a t ishtirokida gaplashing, bu sizning huquqingiz. T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Jinoyat qasddan qilinmagan. Davlat qoralovchisi ham, o q l o v ch i si ham shu fikrda*. T.Malik, Shaytanat. *Sud yoki tergovchining har bir bolani o'rganishga vaqti yo'q, buni h i m o y a ch i-lar bajarsin, deyishingiz ham mumkin. Buni rad etmaymiz.* T.Malik, Jinoyatning uzun yo'li.

AFSONA, RIVOYAT, ASOTIR, UYDIRMA Avloddan avlodga, og'izdan og'izga o'tib kelgan, to'qimadan iborat hikoya, gap-so'z. **Rivoyat** so'zida hikoya qilinayotgan voqeaning og'zaki o'tib kelayotgani, og'izdagi gap ekanligi ta'kidi mavjud. **Asotir** so'zida og'zakilik ma'nosi ochiq ifodalanmagan, unda qadimiylik belgisi kuchli, ko'proq kitobiy nutqqa xos. **Uydirma** so'zida "to'qib chiqarilganlik, yolg'onlik" ifodasi ochiq anglashilib turadi, ko'proq so'zlashuv nutqida qo'llanadi.

Ertak, dostonlarga Qancha boy bu olam. Qanchalar ko'p Sharqda a f-s o n a! E.Vohidov, Sharq ertagi. *Tuproq baxmalday mayin, undan bahor va yoshlikning hidi keladi. Odamning tuproqdan yaratilgani haqidagi r i v o y a t esga tushadi*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Arastu ulamoyi yunon turur. Alarda a s o-t i r-u fasona bisyor bo'lur.* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Yolg'onchi edi, go'yo bormagan joyi, ko'rmagan yurti yo'q, xayoliga kelgan u y d i r m a ni, orqa-oldiga qaramay, chippa-chin qilib gapirib tashlardi*. A.A'zam, Asqartog' tomonlarda.

AFSONAVIY, AFSONAVOR, FANTASTIK, XAYOLIY Faqat afsonalar-da mavjud bo'ladigan, aql bovar qilmaydigan. **Afsonavor** so'zida mazkur umumiy ma'no poetik ta'kid bilan ifodalangan. **Fantastik** so'zida "voqea-hodisalarning notabiiy, mubolag'ali tasviriga daxldorlik" ma'no qirrasi qabariq ifodalangan. **Xayoliy** so'zida tasavvur qilishlik, to'qib chiqarilganlik ifodasi ta'kid olgan.

U noma'lum yigit goh a f s o n a v i y pahlavon, goh Tursunboydek nomard bo'lib ko'rinardi. S.Ahmad, Ufq. *Lekin u a f s o n a v o r Yelsin emas, keyinchalik uning hukumatida bosh vazirlik qilgan kishi ekan.* E.A'zam, Shovqin. *Yozuvchi f a n t a s t i k usuldan foydalangan bo'lsa-da, roman teran realistik asar sifatida qabul qilinadi.* O.Yoqubov, Chingiz Aytmatovning falsafiy "vahiylari". *U bularni botinning juda chuqur bir puchmoqlarida ro'y bergan x a y o l i y voqea ekaniga ortiq shubha qilmasdi*. U.Hamdam, Muvozanat.

AFSUS I, **ATTANG, TAASSUF, PUSHAYMON (PUSHMON), O‘KINCH, NADOMAT** Nomaqbul qilmish, harakat va holat kabilar bois tug‘ilgan tuyg‘u, achinish, xafalik hissi, ko‘pincha o‘z qilmishining nodurust oqibatidan ruhiy ezilish tuyg‘usi. **Taassuf** so‘zida ko‘proq kitobiylik seziladi. **O‘kinch, o‘kinish** so‘zlarida so‘zlashuv nutqiga xoslanganlik bor. **Nadomat** so‘zida xafalik va ezilish hissi ortiqroq, kitobiylik mavjud. **Pushaymon** so‘zida ko‘proq o‘z qilmishi oqibatlaridan xafalik ifodalanadi, uning qo‘llanishi nutq uslublariga ko‘ra cheklanmagan, **pushmon** so‘zi faqat so‘zlashuv nutqiga xos. **Afsus, nadomat** so‘zlari *afsus-nadomat* tarzida juft so‘z shaklida ham ishlatiladi, bunda xafalik ma’nosining yanada kuchaytirilishi va umumlashtirilishi voqelanadi.

Mana shu san’atning ta’sirida men birinchi tilmani ocholmaganimning a f s u s ini unutib yubordim. P.Qodirov, Meros. *Peshonangga bitilgan a t - t a ng, Yengilmoq bor doimo jangda.* E.Vohidov, She’r dunyosi. – *Sizlarda ham ichki parokandalik-u viloyatlarni bir markaz atrofiga birlashtirish muammosi bor ekan-da, – dedi Humoyun t a a s s u f bilan.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Shuning uchun ham umrining ikkinchi yarmi p u sh a y m o n-da, azobda o‘tadi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Kun o‘tadi, Tunga kirganda Ruhim, qalbim ezadi p u sh m o n. O‘tgan ishga zaif qolganda Salovat ham ko‘tarsa fig‘on...* Zulfiya, Yillar sadosi. *So‘rsang, sevinchimdan o‘ k i n ch im ko‘proq, Sendan-da kumushroq sochimdagi oq.* M.Yusuf, Yangi yil kechasi. *Afsus, n a d o m a t lar, Armonlar uchun Paxtada ne gunoh? Savala meni!* E.Vohidov, Savag‘ich.

AFSUS II**, ATTANG, TAASSUF, ESIZ** Mazkur so‘zlar kirish so‘z vazifasida kelganda, sodir etgan ishi, yuz bergan hodisa uchun ruhiy ezilish, achinish tuyg‘usini ifodalaydi. **Attang**da afsuslanish darajasi **afsus**ga qaraganda ortiqroq, **taassuf** so‘zi bu vazifada ko‘proq *-ki* yuklamasini olib keladi, kitobiy nutqqa oid.

A f s u s, olamni nurga to‘ldirgan bu g‘alati kunlar nari borsa bir hafta-o‘n kun davom etdi-yu, kutilmaganda taqa-taq to‘xtadi. O.Yoqubov, Qaydasan, Moriko? *Oqsoqol a t t a ng, a t t a ng, deb boshini sarak-sarak qildi.* S.Ahmad, Ufq. – *Hind elida ajib ishlar voqe bo‘lubtir, – deb davom etdi mudarris. – T a-a s s u f ki, tamomi kofiristondir.* I.Sulton, Alisher Navoiy. – *E s i z, tushib qopti, boychechak olib kelgandim bir dona, – dedi.* Sh.Xolmirzayev, Boychechak ochildi.

AFSUSLANMOQ, AFSUS QILMOQ, TAASSUFLANMOQ, PUSHAYMON QILMOQ, PUSHAYMON BO‘LMOQ, O‘KINMOQ Nomaqbul qilmish, harakat va holat kabilar, ko‘pincha o‘z qilmishining nodurust oqibati bois xafa bo‘lmoq, ruhan ezilmoq. **Taassuflanmoq** so‘zida kitobiylik ta’kidi mavjud. **Pushaymon qilmoq, pushaymon bo‘lmoq** so‘zlarida o‘z qilmishi

A oqibatlaridan xafalik ta’kidi ochiqroq ifodalangan. **O‘kinmoq** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos.

Bolqon urushidan xabarsiz bir musulmon boyining savoliga u ichidan a f s u s l a n sa ham, lekin buni sezdirmadi, avvalgi tur bilan gapini davom ettirdi. Oybek, Tanlangan asarlar. *Manzura endi a f s u s q i l adi. Uning ko‘zlariga qayg‘u cho‘kdi*. A.Muxtor, Daryolar tutashgan joyda. *Biz uning ayanchli holiga... t a a s s u f l a n dik*. Mirmuhsin, Sozanda. *P u sh a y m o n q i l yapsiz-a? Bo‘lgani bo‘ldi endi, do‘stim, o‘ylamang!..* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Bo‘ston gapirganiga p u sh a y m o n b o‘ l ib, otining jilovini tortib, sal chekkaroqdan ketdi.* S.Nazar, Yashil boylik. *Oraga tushib ukasini qutqarib qololmaganidan o‘ k i n dimi?* T.Malik, So‘nggi o‘q.

AFTIDAN, CHAMASI, CHAMAMDA, NAZARIMDA, NAZDIMDA, CHOG‘I, CHOG‘IMDA, SHEKILLI, BALKI Ifodalanayotgan fikrning taxminanligini ta’kidlaydi. **Aftidan** so‘zidan taxminning ko‘proq ko‘rish asosida ekanligi anglashiladi. **Chamasi, shekilli, chog‘i** so‘zlaridan taxminiylik ma’nosining qabariqroq va umumiy tarzdaligi anglashiladi. **Chamamda, nazarimda, nazdimda, chog‘imda** so‘zlarida taxminning so‘zlovchi shaxsning mo‘ljaliga ko‘ra ekanligi ifodalanadi. **Balki** so‘zi bu ma’noda qo‘llanganda, kirish so‘z vazifasini bajaradi.

A f t i d a n, u xotin-qizini juda yaxshi ko‘rsa kerak. O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Ch a m a s i, bu tushunchalarga faqat kitoblarda yoziladigan narsa deb qaralardi*. E.A’zam, Guli-guli. *Mehmon iflos suvga xuddi sichqonni ko‘rib qolgan mushukdek butun vujudi bilan qarar, ch a m a m d a, fotoapparati yonida bo‘lmaganidan afsuslanar edi*. A.Qahhor, Dumli odamlar. *N a z a r i m d a, yigitga unchalik ta’sir etolmagan oddiy voqealarni tiklashga elallomaning qurbi yetmagan*. T.Malik, Falak. *Xona chindan ham huvullab qolgan, n a z d i m d a, o‘zim yolg‘iz bo‘lib qoladigandek edim*. Sh.Xolmirzayev, Bodom qishda gulladi. *Spirt ta’sir qila boshladi, ch o g‘ i, birpasdan keyin yengil tortib, sherigiga iljaydi*. A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Kechagi dam olish kuni Mullajonni tovuq bozorida ko‘rib qoldim, ch o g‘ i m d a, urishadigan xo‘roz qidirib yurgan edi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Said aka o‘g‘lining dilida nima bo‘layotganini sezdi, sh e k i l l i, atrofdagilarga eshittirib gapirdi*. O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *B a l k i, arizaning beoqibat qoldirilishini so‘rab, ariza berarlar.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

AFZAL, YAXSHI, ORTIQ, USTUN, YUQORI, A’LO Ikki narsa-hodisani chog‘ishtirishda birida boshqasiga ko‘ra muayyan belgi darajasining ortiqligi, maqbulligini ifodalaydi. **Afzal, yaxshi, a’lo** so‘zlari ko‘proq sifat, fazilat, qadr-qimmat jihatidan belgining ortiqligini bildiradi. **Ortiq, ustun, yuqori** so‘zlari ko‘proq miqdoriy belgining ortiqligini bildiradi. Umuman, mazkur so‘zlardagi ortiqlik belgisining darajasi berilgan so‘zlar ketma-ketligida o‘sib boradi. Bunda

afzal so‘zidagi ma’no daraja jihatidan anchayin umumiy, bu daraja **yaxshi** so‘zidan **a’lo** so‘ziga qarab ortib boradi.

“Zavoddami, fabrikadami ishlash ming marta a f z a l-ku bundan” deb qo‘yardi. Oybek, Tanlangan asarlar. *Shunga boja bo‘lgandan ko‘ra itga boja bo‘lganim ming marta y a x sh i!* T.Malik, Xazonrezgi. *Mister Grant, – dedi Chelmsford uni bog‘ga boshlab, – siz Nasrulloxonni mendan ko‘ra y a x sh i-roq bilasiz.* T.Malik, Savohil. *Axir, u Arslonov istaganidan ham o r t i q ish bajardi.* Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *Mirzakarimboyning qizi Nurinisoning tabiatida yengillik bilan makr u s t u n edi*. Oybek, Tanlangan asarlar. *Sening bahodirligingga ulug‘ Chingizxonning havasi kelgani bizga ma’lum. Seni o‘z o‘g‘illaridan ham y u q o r i baholaganini bilamiz*. Mirmuhsin, Temur Malik. *Birovni abgor qilib yaxshi yashashdan ko‘ra, birovning qarg‘ishiga qolmay kambag‘allikda umr kechirgan a’ l o emasmi?* T.Malik, Shaytanat.

AGAR, MABODO, BASHARTI, BORDI-YU, MAGAR Gap mazmunidagi shartni kuchaytirish, ta’kidlash uchun xizmat qiladigan yordamchi so‘z. **Agar, mabodo** so‘zlarining qo‘llanishi nutq uslublariga ko‘ra cheklanmagan, og‘zaki nutqda ham, yozma nutqda ham qo‘llanaveradi. **Bordi-yu** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xoslangan. Ayni paytda, **mabodo, bordi-yu** so‘zlari shart mazmunidagi harakat-holatning ehtimoldan uzoqroq ekanligini ta’kidlaydi, ko‘proq kitobiy nutqqa xoslangan. **Magar** so‘zi eskirgan, kitobiylik bo‘yog‘iga ega.

A g a r o‘rtada farzand bo‘lmaganda, oila allaqachon buzilib ketardi. U.Hamdam, Muvozanat. *Urushda qon kechib yuribmiz, m a b o d o vafot etsam, meni Kobulga eltib ko‘mgin*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *B a sh a r t i aytmagan bo‘lsam, sen biroz yon bersang, “Munisxon”ligingdan tushib qolarmiding?* A.Qahhor, Sarob. *Polvonlar birovi bo‘shroq bo‘lsa-ku yaxshi, yiqilmaganiga shukur qilib yura beradi. B o r d i-y u ikkovida g‘oliblikka bab-barobar da’vogar bo‘lsa-chi? Unda... asablar olishadi!* T.Murod, Yulduzlar mangu yonadi. *M a-g a r bul so‘zlaringiz rost bo‘lsa, baxtiqaro bibingizni tashlab ketmas edingiz, amirim!* O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat.

AHD, VA’DA, LAFZ, AZM, JAZM, TO‘XTAM, QAROR, AHD-PAYMON, PAYMON Nimanidir qilish-qilmaslik haqida o‘ziga yoki o‘zgaga berilgan qat’iy ishontirish so‘zi. **Va’da, lafz** so‘zlari ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos. **Azm, jazm** so‘zlarida qat’iyat darajasi **qaror**, **to‘xtam**ga nisbatan kamroq, **ahd**da **qaror**ga nisbatan kuchliroq. **To‘xtam** so‘zi so‘zlashuv uslubiga xos. **Paymon** so‘zi eskirgan, kitobiy, o‘zi alohida juda kam qo‘llanadi. Ammo ko‘pincha **ahd-paymon, ahd-u paymon** tarzidagi juft so‘zlar tarkibida keladi va ulardagi ma’noda ifodalangan va’daning qat’iyligi kuchli darajada ta’kid oladi.

Shunda men bir adib sifatida... odamda bo‘layotgan o‘zgarishni ko‘rdim; uni kuzatish a h d im bo‘lib qoldi. Sh.Xolmirzayev, Bodom qishda gulladi. *Bola*

A

onasidan ham ertak eshitolmasligini bilsa-da, bu v a ’ d a ga ishondi. T.Malik, Shaytanat. *Unsin Nodirmohbegimga ko‘zi tushgan zamoni undan dodxoning l a f z i l a f z mi ekanini so‘ramoqchi bo‘lgan edi, uning ahvolini ko‘rib, eshitilar-eshitilmas: -Sizga nima bo‘ldi? – dedi*. A.Qahhor, Dahshat. *Karvon qo‘ng‘irog‘i jaranglardi goh – Yo‘lchilar a z m i dan yagona guvoh.* B.Boyqobilov, Jonginam. *Ne mashaqqatlar kuyib kul bo‘ldi jonim j a z m iga, Do‘st madad bo‘ldi uning ham ahdiga, ham azmiga.* J.Kamol, Erkin Vohidov g‘azaliga muxammas. *Asqaralibekning t o‘ x t a m ini otasi tuyibdi, yugurib kelib oldiga ko‘ndalang turdi*. B.M.Ali, Ko‘kto‘nliklar. *Shu kuni Ravshan bilan Munira qat’iy bir q a-r o r ga kelishdi*. L.Mahmudov, Qopga yashiringan odam. *Uning xayoli butunlay boshqa yoqda – a h d-p a y m o n larini barbod qilgan Suxsurada edi*. S.Ahmad, Tut pishig‘i.

AHDLASHMOQ, VA’DALASHMOQ, AHD-PAYMON QILISHMOQ, KELISHMOQ, BITISHMOQ, SHARTLASHMOQ Biror harakatni amalga oshirish uchun bir fikrga kelmoq, so‘zni bir joyga qo‘ymoq. **Ahdlashmoq** so‘zi sinonimik qatordagi boshqa so‘zlarga nisbatan qo‘llanish doirasi keng bo‘lib, biror ishni qilish yoki qilmaslikka berilgan so‘zni uslubiy betaraf ifodalaydi. **Shartlashmoq** so‘zi kitobiy uslubga xos, **ahd-paymon qilishmoq** ishq-muhabbatda va’dalashishni bildiradi, **kelishmoq** so‘zlashuv nutqida ko‘proq qo‘llanadi. **Bitishmoq** so‘zi “o‘zaro bir to‘xtamga, qarorga kelish, sulh, murosaga kelish, yarashish” ma’nolarini ifodalaydi.

Abdulla Gulchehra bilan qat’iy a h d l a sh ganiga sevinsa, Obid aka uyda chaqaloqning ovozi eshitilayotganidan boshi osmonda edi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *V a ’ d a l a sh gan vaqtida borsak ham bo‘lar ...ikki-uch qayta aytdi, shunchaki aytib qutulmadi, balki yotig‘i bilan batafsil so‘zlab hikoya qilib berdi.* X.Do‘stmuhammad, Kuza... *Rostdan, uning gapi yana qovushmadi, bu odam o‘zimcha turibman, tanishimni ko‘rgani kelganman, shu yerga va’dalashganmiz desa, nima gap topib beradi? To‘yda ikki yosh a h d-p a y-m o n q i l ib, bir-biriga qo‘l beradi.* A.Qahhor, To‘ylar muborak. *Bashirjon birpasda shuncha rejani xayolan tuzib chiqqach, sangtarosh bilan k e l i sh ib, qo‘l tashlashdi.* N.Aminov, Suvarak. *Bunday “muassir” nasihatlar ham Anvarga kor qilmadi. Chunki u Nigor oyim va Ra’no bilan bu to‘g‘risida qat’iy b i t i-shib qo‘ygan edi.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Xo‘jayin erta ko‘klamda sh a r t-l a sh ib, pulni to‘lab qo‘ygan edi.* Oybek, Tanlangan asarlar.

AHIL, INOQ, TOTUV O‘zaro do‘stona munosabatli, bir-biri bilan ittifoq bo‘lib yashaydigan, bir-biriga mehribonlik va yaxshilik ko‘rsatish bilan birlashgan. **Inoq** so‘zida bir-biriga bog‘liqlik, **totuv** so‘zida bog‘liqlik bilan bir qatorda “farovonlik-tinchlik” ta’kidi seziladi. **Inoq** oddiy so‘zlashuvda ko‘proq qo‘llanadi. Mazkur ma’no **inoq-ittifoq** juft so‘zida yanada kuchli ifoda topadi.

Agar qabilalar avvalgidek a h i l yashashganda, u jon-jon deb shu qizni kelin qilardi. O‘.Umarbekov, Oqsoqol. *Parvardigor i n o q er-xotinlarni yaxshi ko‘rarmish, shuning uchun bizni o‘zi yorlaqaydi.* Q.Kenja, Toshqin. *Er-xotin juda t o t u v, yaxshi yashashardi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin.

AHMOQ, TENTAK, TELBA Aqli past, aql bilan ish qilmaydigan, fikrlash qobiliyati me’yorida emas. **Ahmoq** so‘zida aqlning anchayin kamligi aniqroq ifodalangan, shuning uchun so‘kish-koyish ma’nosida ham qo‘llanadi. **Tentak, telba** so‘zlaridan aqldagi noqislik, fikrlashning yetarli emasligi anglashiladi.

– Jinni bo‘ldingmi, yurtimga qaytay, uylanib, bola-chaqali bo‘lay, boshqalardek bearmon yashab yuray deb niyat qilmaysanmi, a h m o q! – dedim unga. S.Ahmad, Oftob oyim. *Yig‘lama, nega yig‘laysan, t e n t a k, – dedi u boshimni silab.* O‘.Umarbekov, Charos. *Unsin qo‘rquvdan t e l b a bir ahvolda bo‘lsa ham fahmladi: maymun! Dodxoning maymuni!* A.Qahhor, Dahshat.

AHVOL, HOLAT, HOL, KEPATA, AHVOLOT Ruhiy va jismoniy hayotda muayyan vaqt va sharoitda yuzaga kelgan yoki mavjud bo‘lgan vaziyat. **Ahvol** so‘zida umumlashtiruvchilik belgisi kuchliroq. Ko‘pincha bu so‘z **hol-ahvol** tarzidagi juft so‘z tarkibida ham keladi, bunday juft so‘zda umumlashtirish yana ham kuchli bo‘ladi. **Kepata** so‘zi shevaga xos bo‘lib, asosan, shaxsga nisbatan ishlatiladi, unda, odatda, muayyan qiyofaning yomon, achinarli, ayanch ahvoldaligi ta’kid oladi. **Ahvolot** so‘zi kitobiy va kam qo‘llanadi (asosan, tarixiy asarlarda).

Abdulla uni bu a h v o l da ko‘rib, g‘alati bo‘lib ketdi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Botirxonga bu h o l a t ma’qul bo‘ldi va opaning bu kayfiyati kelinga ham yuqishini taxmin qilgani uchun voqeani yanayam bo‘rttirib hikoya qila boshladi*. Sh.Xolmirzayev, Qaytish. *Anvar so‘nggi marta bu uydan chiqqanida, bular sochilgan h o l da edi. Keyin... Xonzoda titroq qo‘llari bilan batartib h o l-ga keltirdi*. T.Malik, Shaytanat. *Demak, odamzod butunlay hayvon k e p a t a-siga kirmabdi. Demak, hali umid bor*. U.Hamdam, Muvozanat. *Otam siz bilan o‘lturishib, Toshkand a h v o l o t ini so‘zlashmakka mushtoqdirlar*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

AJAB, AJABLANARLI, TAAJJUBLI, TAAJJUBLANARLI, G‘ALATI, G‘ARIBA Aqlni shoshiradigan, hayrat va hayronlik tuyg‘usini tug‘diradigan. **Ajablanarli** so‘zida bu ma’no **ajab** so‘zidan ko‘ra kuchli ifodalanadi. **Taajjubli, taajjublanarli** so‘zlarida harakat-holatga ikkilanib qarash ta’kidi mavjud. **G‘alati** so‘zida harakat-holatning rostligiga ishonchsizlik ta’kidi bor, bu so‘z ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos. **G‘ariba** so‘zi eskirgan, juda kam qo‘llanadi.

A j a b dunyo ekan bu ishq dunyosi, ayo do‘stlar, Bu dunyo deb u dunyoni bahosiz pulga sotdim-ku. Cho‘lpon, Qalandar ishqi. *Ota-onasi durustgina yerlarda xizmat qiluvchi yigitning ko‘cha supuruvchi – farrosh bo‘lib ishlashi a j a b l a n a r l i edi*. T.Malik, Shaytanat. *T a a j j u b l i jihati, janjalga turtki*

bo‘lgan asosiy sabab allaqachon o‘tmish qa’riga singib, har ikki tomonning ham yodidan chiqib ketgan… N.Norqobilov, Kurash. *Xususan, bunday yumushlar xizmatkorlarga buyurilsa, bu hech qanday t a a j j u b l a n a r l i hol hisoblanmaydi*. Oybek, Tanlangan asarlar. *Ammo uyga qaytganimda g‘ a l a t i xabarning ustidan chiqdim*. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Sizga tegishlik g‘ a r i b a xabar shudirkim, kecha o‘rdadin qaytib kelsam, mehmonxona sahnida uch nafar yigit o‘lturibdir*. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon.

AJABLANMOQ, TAAJJUBLANMOQ, HAYRON BO‘LMOQ, HAYRON QOLMOQ, HAYRATLANMOQ, HAYRATDA QOLMOQ, HAYRATGA TUSHMOQ, ANGRAYMOQ, HANG-MANG BO‘LMOQ, HANG-MANG QOLMOQ Voqea-hodisa yoki harakat-holatning mohiyat-sababini tushunmay, anglab yetmay qiziqsingan holda hayronlikka tushmoq. **Ajablanmoq, taajjublanmoq** so‘zlarida hayronlikka qaraganda qiziqish kuchliroq ta’kid olgan. **Hayron bo‘lmoq, hayron qolmoq** so‘zlarida esa qiziqishga qaraganda hayronlik holati ko‘proq ta’kidlangan. **Hayratlanmoq, hayratda qolmoq, hayratga tushmoq** so‘zlarida hayronlikning yuqori darajasi birqadar ijobiy munosabat bilan birga ifodalangan. **Angraymoq** so‘zi bu ma’noda qo‘llanganda, salbiy munosabat ham anglashiladi. **Hang-mang bo‘lmoq, hang-mang qolmoq**da mazkur ma’no obrazli aks etadi.

Otabekning bu javobidan yolg‘iz Akram hojigina emas, balki majlisning boshqa a’zolari ham a j a b l a n dilar. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Farhod hali Gulya bilan xayrlashayotganida nimadandir t a a j j u b l a n gan edi, hozir bu gapni eshitib batamom dong qotdi.* E.A’zam, Shovqin. *Zabarjad h a y r o n b o‘ l ib, dahlizga qadam bosadi-yu, serraygancha qotib qoladi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. – *Tavba, shu joyda ham buloq bor ekan-da! – dedi oqsoqol h a y r a t l a n ib.* A.Asil, Olqor, nega ko‘zing to‘la yosh? *Xonadagilar shaffof oynak oldida to‘planib, bir zum h a y r a t d a q o l dilar.* T.Malik, Falak. *Uning bir qaynovi ichida bo‘lgan odamligini bilib qolganimga qaramay, h a y r a t g a t u sh dim.* O‘.Umarbekov, Mening o‘g‘il bola jiyanim. *Baliqning kattaligini ko‘rib, polvon a ng r a y ib qoldi.* J.Sharipov, Xorazm. *Botir firqa ana shunda tushundi. H a ng-m a ng b o‘ l di. Alang-jalang bo‘ldi. Olazarak bo‘ldi.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Ana shunda u ortidan it quvgan devonadek hovliqib matohlarini tera ketdi-yu, men uni yaqindan ko‘rib, h a ng-m a ng q o l dim.* M.Mansur, Judolik diyori.

AJIN, TIRISH, BURUSHIQ Teridagi yo‘l-yo‘l, botiq chiziqlar (asosan, yuz va peshonada bo‘ladigan). **Ajin** so‘zi, asosan, yuz va peshonadagi shunday izlar ifodasi uchun qo‘llanadi. **Tirish, burushiq** so‘zlari ayni ma’noga ko‘ra mazkur sinonimik qatorga kiradi, ammo boshqa ma’nolari (terining har qanday joyidagi botiq izlar) bilan bu qatordan tashqaridadir.

Cholning chuqur ko‘zlariga, peshonasidagi qavat-qavat a j i n lariga tikildi. Mirmuhsin, Temur Malik. *Folbin ingichka, uzun, qop-qora habashday, ko‘zlari g‘ilaynamo, sirli qiyofadagi yuzi qat-qat t i r i sh*. Oybek, Bolalik. *Boburning gaplaridan Xadicha begimning yuzlari tundlashib, lablari atrofida b u r u sh i q-lar paydo bo‘ldi*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

AJRATMOQ I**, AYIRMOQ** Birgalik holatidan chiqarmoq, butun holatidan alohida qilmoq. **Ayirmoq** so‘zida ko‘proq so‘zlashuv tiliga xoslik seziladi.

U hozir Yo‘lchini chaqirib, kun kech bo‘lmasdan, ikkovlashib qo‘yni so‘yib, go‘shtini go‘shtga, moyini moyga a j r a t moqchi ekanini bildirdi. Oybek, Tanlangan asarlar. *Muzaffarshoh ehtiyotkorlik qilib orqaroqda turgan edi, darhol o‘zining odamlarini a y i r ib olib, Patan tomonga qochdi*. P.Qodirov, Avlodlar dovoni.

AJRATMOQ II**, AYIRMOQ, FARQLAMOQ, FARQ QILMOQ** Bir tur deb qaralgan narsalar yoki voqea-hodisalarning farqiga bormoq, o‘rtadagi farq-ayirmani bilmoq, idrok qilmoq. **Ayirmoq** so‘zida so‘zlashuv tiliga xoslik, **farqlamoq, farq qilmoq** so‘zlarida esa yozma nutqqa xoslik ko‘proq.

Ko‘p odamlar ot bilan xachirni a j r a t a olmaydilar. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Uydagi narsalarni bir-biridan g‘ira-shira a y i r ishga imkon beruvchi “jinchiroq” ham ko‘rinmaydi, uy ichi qalin tutun*. Oybek, Tanlangan asarlar. *Tillani jezdan f a r q l a moq esa siz-u bizdan, odil vatandosh!* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Holbuki, yaxshini yomondan f a r q q i l moq uchun ularni o‘r-ganib chiqmoq kerak*. P.Qodirov, Avlodlar dovoni.

AKA, OG‘A 1. Bir ota-onadan tug‘ilgan farzandlar orasidagi katta o‘g‘il (ukalariga nisbatan). Bu ma’nodagi **og‘a** so‘zi shevaga xos.

Yigitning a k a si eshik orqasida turgan edi, bir zumda Komissar ro‘parasida paydo bo‘ldi. T.Malik, Ov. – *Assalom alaykum! – dedi Qurbon qo‘lini ko‘ksiga qo‘yib va alik olishlarini kutmay, so‘radi: – Yo‘l bo‘lsin, o g‘ a lar?* Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik.

2. O‘zidan katta er kishiga murojaatda unga hurmat yuzasidan ishlatiladi (bunda yakka holda yoki nutq qaratilgan shaxsni bildiruvchi so‘z bilan birgalikda qo‘llanadi). Tabiiyki, **aka** so‘zining qo‘llanishi faol.

Ajablanmangiz, boy a k a, kelishimda bir majburiyat bor. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *O g‘ a, sog‘ borsangiz, avval Dadamlarga salom ayting*. Hamza, Salom ayting.

AKS, TESKARI, QARSHI, QARAMA-QARSHI, ZID, TERS, CHAPPA Bir-birini inkor etadigan, bir-biriga to‘g‘ri kelmaydigan holatdagi. **Qarama-qarshi** so‘zida inkorning ikki tomonlama ekanligi ta’kidi qabariq ifodalangan. **Teskari, ters** so‘zlarida “odatdagi, to‘g‘ri deb qabul qilingan holatga qarama-qarshi holatdagi” tarzidagi ma’no ta’kidi mavjud. Bunday ma’no ta’kidi **chappa**

A so‘zida ham bor, ammo bu so‘z ko‘proq shevaga xos deb qaraladi. **Zid** so‘zi ko‘proq adabiy nutqda qo‘llanadi.

Mengboy hayrat bilan: “Bu – xotinimning a k s i, xuddi o‘zim istagan qiz”, deb o‘yladi. Sh.Xolmirzayev, Farzand. *Meshpolvon xachirga t e s k a r i o‘tirib, bigizli o‘qlovni qo‘liga qo‘ndirib, eti dir-dir titrab, yirtqichlarga zog‘lanib qarab, to‘xtamasdan ilgarilab ketaverdi*. A.Obidjon, Meshpolvonning janglari. *Hojixon ajina gapini tugatgach, o‘chkorlar boshni bir yerga jamlab, bunga q a r sh i chora axtarishdi*. A.Obidjon, Meshpolvonning janglari. *Ularga umummanfaat yo‘lida murojaat qilsangiz, bajonidil yordam beradilar, hech bo‘lmasa, ko‘nglingizni ko‘tarishadi... Bunga q a r a m a-q a r sh i o‘laroq oramizda shundaylar ham borki, yo‘q bo‘lsang, berolmaydi, bor bo‘lsang, ko‘rolmaydi.* A.Asil, Bunyodkorlik o‘zimizga bog‘liq. *Siz yana avvalgi e’tiqodlaringizga z i d gapirmoqdasiz.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Hoji so‘zini tugata olmadi, hojining t e r s so‘ziga chidalmagan Azizbek vahshiylarcha hayqirdi*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Birin-ketin xizmatchilar keldi. Bir ayol raisga ko‘zi tushib, ch a p p a burilib qochdi. Bir ayol yuzlarini changallab, o‘tirib qoldi*. T.Murod, Yulduzlar mangu yonadi.

AKSINCHA, AKS HOLDA, BIL’AKS Aytilganga yoki kutilganga zid o‘laroq voqelanganlikni ifodalaydigan kirish so‘z. **Aks holda** so‘zida “aksincha bo‘lgan taqdirda” ma’nosi ochiq ifodalanadi. **Bil’aks** so‘zi, asosan, eskirgan, ko‘proq kitobiy nutqda qo‘llanadi.

Bekorga qizishishdan nima foyda? A k s i n ch a, yoshimizga, mavqeyimizga yarasha ish tutaylik. O‘.Usmonov, Girdob. *Masalan, qadimdan qolgan gap bor: ovchi kiyikdan bitta otishi kerak... A k s h o l d a, bir falokat yuz berishi mumkin emish*. Sh.Xolmirzayev, Omon ovchining o‘limi. *Bu jarohat yillar o‘tib ham tuzalmadi. B i l’ a k s, yaralangan jangchi badanida qolib ketgan temir parchasiday dam-badam qo‘zg‘olib, azob berib turdi*. T.Malik, Shaytanat.

AKSIRMOQ, AKSA URMOQ, CHUCHKURMOQ Kishining dimog‘i qichishi natijasida g‘ayriixtiyoriy ravishda burundan (dimog‘dan) havoni kuch bilan chiqarish harakati. **Chuchkurmoq** so‘zi shevaga xos.

O‘rtoqlarinikidadir deb ichkariga kirdim. Yotibdi. Nuqul a k s i r adi. O‘.Umarbekov, Sevgim, sevgilim. *U har a k s a u r ganda zalvorli burni silkinib og‘zini surib, qoq miyasiga chiqarib yuborar ekan*. S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Bir shofyor betini burchakka burib kulumsidi. Bir shofyor chappa burilib... ch u ch k u r di.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi.

ALAHLAMOQ, ALAHSIRAMOQ, BOSINQIRAMOQ O‘z ixtiyoridan tashqari, bilmagan holda (yomon tush ko‘rib, hushini yo‘qotib, isitmaning zo‘ridan), bezovta bo‘lib, qovushmagan, noaniq so‘zlar so‘zlamoq. **Alahsiramoq** bu ma’noda oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi. **Bosinqiramoq** so‘zi, asosan,

yomon tush ko‘rib, qo‘rqib, turli ovozlar chiqarmoq, noaniq so‘zlar so‘zlamoqqa nisbatan qo‘llanadi.

Nosirjon uxlab yotar, biroq hamon ahyon-ahyonda baqirar, a l a h l a r edi. Sh.Xolmirzayev, Bodom qishda gulladi. – *Farhodjon, ko‘zingizni oching, a l a h-s i r a y a p siz! – Tepamda, haqiqatan ham, Baynalmilalchi bobo, kiftimga asta qoqa-qoqa meni uyg‘otmoqchi bo‘layotir*. E.A’zam, Shovqin. *Buni so‘ramang, mulla tog‘a! Shayboniyxonning qirg‘ini kechalari tushimga kirsa, b o s i n q i-r a b chiqamen!*.. P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

ALAY-BALAY, BO‘LAR-BO‘LMAS, U-BU, G‘ING-PING, G‘IRING-PIRING Har xıl asossiz gap-so‘zlar (odatda, nomaqbul, yoqmaydigan gap-so‘z haqida). Sinonimik qatordagi deyarli barcha so‘zlar so‘zlashuv tiliga xosdir.

Paymonalar o‘z-o‘zidan to‘lgan emas, Mangulik ham bir lahzada bo‘lgan emas. Hoy raqibim, a l a y-b a l a y dema menga, Men o‘lmayman, chunki bo bom o‘lgan emas. A.Oripov, Qaysar bola. *Shuni unutma, b o‘ l a r-b o‘ l-m a s gaplarni Bekka aytaverma.* T.Malik, Shaytanat. *Jadidlar yangi maktabga qarashmagan boylarni “nodon, johil, u-b u” deb so‘kishadi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Qilichburun qizning og‘zini bekitdi: “Jim bo‘l! Agar g‘ i ng-p i ng desang, qorningga mana shuni botirib olaman!”* M.Ali, Sarbadorlar. *Pulsizga g‘ i r i n g-p i r i n g, Pullikka hiring-hiring, “Dunyo harom!” deganning dardidir mullajiring.* Charxiy, Pul o‘lsin-a, pul o‘lsin.

ALANGA, YOLQIN Yonib turgan olovning yuqoriga ko‘tarilayotgan va yorug‘lik tarqatayotgan qismi. **Yolqin** so‘zida yorug‘lik ta’kidi kuchliroq.

Uning oldida bakni qaynatishyapti, shekilli, bak karnayidan qizil a l a ng a chiqib qolardi. Sh.Xolmirzayev, O‘zbek xarakteri. *Sovitgisi kelar ko‘ngil bulog‘ida Saratonning lov-lov y o l q i n in*. A.Muxtor, Umid.

ALBATTA, SHUBHASIZ, MUQARRAR, SO‘ZSIZ, ANIQ, TAYIN, SHAKSIZ, BESHAK, BEGUMON Bayon qilinayotgan fikrning rostligiga so‘zlovchining qat’iy ishonchini yoki biror narsa-hodisaning umuman chinligini ifodalaydi. **Albatta** so‘zi so‘zlovchining o‘zi bayon qilayotgan fikriga qat’iy ishonchini bildiradi va gapda, asosan, kirish bo‘lak bo‘lib keladi. **Shubhasiz, so‘zsiz, shaksiz, beshak, begumon** so‘zlari mazkur ma’no ifodasi bilan gapda kirish bo‘lak vazifasida ham, gapning odatdagi bo‘laklari vazifasida ham kelaveradi. **Muqarrar, aniq, tayin** so‘zlari mazkur ma’no bilan faqat gapning odatdagi bo‘laklari vazifalarida keladi. **Beshak, begumon** so‘zlari ko‘proq yozma nutqqa xos, eskirgan.

Zap o‘rik ekan-da, kanal bitib, suv serob bo‘lib, bog‘-rog‘ qilganimizda, a l-b a t t a, shuning danagidan ekamiz. A.Qahhor, Qo‘shchinor chiroqlari. *O‘zlari kelsalar, mudarris janoblariga ham manzur bo‘lishlari sh u b h a s i z*. P. Qodirov, Yulduzli tunlar. *Agar uning qo‘llari yechiq bo‘lsa, bizlarga ham tashlanib qolishi m u q a r r a r*... N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Bilganingda*

A

edi, s o‘ z s i z, hasaddan O‘shal quvonchimga solarding og‘u. E.Vohidov, She’r dunyosi. *Qora domla shularni o‘yladi, ammo-lekin savob degan so‘z ham ko‘nglining allaqayerida aylangani a n i q.* A.Muxtor, Qora domla. *Tunda u yoqqa yurib o‘tirmang. Yo‘llar ham o‘zgarib ketgan. Yana adashishlaring t a-y i n.* Sh.Xolmirzayev, Olis yulduzlar ostida. *Shunda men aytardim baralla, sh a k s i z, To‘xta, ey daqiqa, go‘zalsan g‘oyat!* E.Vohidov, She’r dunyosi. *Qay-u millatda maktab o‘lmasa, b e sh a k, xarob o‘lgay, Hama millatda shul-chun guftugo‘ bisyor maktabdan.* Hamza, Maktab. *Chetga chiqib ketmas, b e g u m o n, Vaqt-u makon o‘rtasidan baxt*. T.Yusuf, Umidli faraz.

ALDAMOQ, LAQILLATMOQ, AVRAMOQ Turli yolg‘on-yashiq gaplar, va’dalar bilan yo‘q narsaga ishontirmoq, to‘g‘ri yo‘ldan chiqarmoq. **Aldamoq** so‘zi biror maqsadga erishish uchun yolg‘on gapirib, birovni noto‘g‘ri harakatga ko‘ndirish ma’nosida ham, umuman, yolg‘on bilan yo‘q narsaga ishontirish ma’nosida ham qo‘llanadi. **Laqillatmoq** so‘zi yolg‘on-yashiq so‘zlar bilan bo‘lishi mumkin bo‘lmagan narsaga ishontirish, soddaroq kimsani yolg‘on bilan chuv tushirish ma’nosida ishlatiladi. **Avramoq** so‘zi ma’nosida juda ustalik, ayyorlik bilan aldash ta’kidi mavjud.

Anzor allanarsa deb g‘o‘ldiray boshlagan edi: – A l d a ma! – dedi Shahlo. L.Mahmudov, Qopga yashiringan odam. *Yigit rostdan tushunmadimi yo l a q i l-l a t yaptimi deb o‘ylanib, unga qattiq tikildi*. T.Malik, Shaytanat. *Zumradxonga o‘xshaganlar birovga yordam qo‘lini cho‘zmaydi. Gap bilan a v r a b, o‘zini olib qochadi, ular o‘zini o‘ylaydi.* O‘.Umarbekov, Yer yonganda.

ALJIMOQ, ALJIRAMOQ, VALDIRAMOQ, VALAQLAMOQ, VAQILLAMOQ, LAQILLAMOQ, VAYSAMOQ, SANNAMOQ Bema’ni, bo‘lmag‘ur gap aytmoq, o‘rinli-o‘rinsiz, mantiqli-mantiqsiz, keragidan ortiq gapirmoq. **Aljimoq**da qo‘pol, haqoratli so‘zlar ham ishlatiladi. **Aljiramoq** bu ma’noni **aljimoq**qa nisbatan kuchliroq ifodalaydi. **Valdiramoq, sannamoq**da bunday so‘zlarning bo‘lishi shart emas. **Vaqillamoq, valaqlamoq, laqillamoq** so‘zlarida boshqalariga nisbatan belgining darajasi kuchli. **Sannamoq va vaysamoq** so‘zlarida gapirish harakatining keraksiz davomiyligi, ayni paytda, gapdagi fikrning mantiqan raso emasligi va ovozning balandligi qabariq ifodalanadi. **Valdiramoq, vaysamoq, sannamoq** so‘zlari ko‘proq oddiy nutqqa xos.

Oqsoqol odamlar o‘zi to‘g‘risida nimalar deyayotganini bilardi. Bilardiyu, til suyaksiz, ko‘rolmaganidan a l j i ydi, deb qo‘ya qolardi. S.Ahmad, Ufq. *–Anzor! – xo‘rligi kelib qichqirib yubordi Munira. – Bas, nima deb a l j i r a-yapsan, ahmoq!* L.Mahmudov, Qopga yashiringan odam. *“Jinnixona malikasi” deb nom olgan bu do‘mboqqina ayol bir nimalar deb v a l d i r a sa javob qaytarish shartmi, balki, meni sinamoqchidir...* T.Malik, Shaytanat. *Sarhovuzda bolalar bilan v a l a q l a shib o‘tirib, o‘z-o‘zidan sinfxonamizni ko‘rgim keldi*.

E.A'zam, Shovqin. *V a q i l l a b o'tirishga berilib, handalakdan paqqos quruq qolganini kechroq payqagan tovuqboqar menga bir tig'lanib olib, ro'molchada noiloj og'iz artarkan, nihoyat, maqsadga o'tdi.* A.Obidjon, Mo'ttivoymisan, Mittivoymisan? *Bu yigit choyxonada nima deb l a q i l l a di?* X.To'xtaboyev, Sariq devni minib. *Xizmat qilgan joyi – Barnaul haqida v a y s a y verib, kechasi bilan uyqu bermagan*. E.A'zam, Anoyining jaydari olmasi. *Voy, bo'yingga girgitton bo'laylar! Voy, senlardan xolang aylansin! – deya tag'in iljayib s a n-n a y ketdi kampir*. A.Obidjon, Meshpolvonning janglari.

ALLAKIM, KIMDIR, BIROV Qandaydir noma'lum shaxsni ifodalovchi gumon olmoshi. **Allakim** so'zida noma'lumlik belgisi **kimdir** so'zidan kuchliroq ifodalanadi. **Birov** so'zida "begona" ma'nosi qabariq holda ifodalangan.

Allaqayga a l l a k i m ning xoli chorbog'iga bazm qilgani borishgan ekan, o'sha a l l a k i m ning otasi allaqanday ulfatlarini boshlab kelib qolibdi – bular shaharga qaytishga majbur bo'lishibdi. E.A'zam, Shovqin. *Shunda k i m d i r qulochkashlab urdi yuzi aralash, gandiraklab yiqildi u, ammo ovoz bermadi.* O'.Umarbekov, Gayduk qizi. *– Bolam, yig'lama, ko'z yoshingni yut, b i r o v ko'rmasin, – dedi uning qulog'iga shivirlab, Ermat shu zahoti yaktagining yengini ko'ziga surtdi.* S.Ahmad, Azroil o'tgan yo'llarda.

ALLANIMA, NIMADIR, ALLANARSA, BIR NIMA, BIR NARSA Noaniq, noma'lum narsani ifodalovchi gumon olmoshi. Mazkur sinonimik qatordagi so'zlar, asosan, ma'noni ifodalash darajasiga ko'ra farqlanadi. **Nimadir, allanima, allanarsa** so'zlarida noma'lumlik aniqroq ifodalangan. **Bir nima, bir narsa** so'zlarida esa noma'lumlik umumiy tarzda aks etadi.

To'g'ri, o'xshaydi-yu, qorachagina-yu, ko'zi ham bilinar-bilinmas pistarog'-u, ana shu qaroqqinalarining tub-tubida o'zbeknikidan farq qiladigan begona a l l a n i m a bor edi. E.A'zam, Shovqin. *Ular bilan kunbo'yi valaqlab yurib, so'ng yolg'iz qolganimda menga yana n i m a d i r yetishmayotgandek tuyulaveradi*. U.Hamdam, Muvozanat. *Qutidor nimanidir Otabekdan so'ramoqqa og'zini juplab tursa ham Akram hoji bilan Ziyo shohichining a l l a n a r s a to'g'risidag'i gaplari keti uzilmay davom etar edi.* A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *Ammo uyga qaytib chiroqni o'chiraman-u, yuragim orqamga tortib ketadi, b i r n i m a tomog'imga kelib tiqilganday bo'ladi.* O'.Umarbekov, Abdulla qovunchi. *Sinfda b i r n a r s a yo'qolsa, yo sendan, yo mendan ko'rishadi.* T.Malik, Shaytanat.

ALLAQANDAY, QANDAYDIR, ALLANECHUK, G'ALATI, BIR XIL Noaniq bir tarzdagi, holat belgisi aniq bo'lmagan. **Allaqanday, allanechuk, qandaydir** so'zlarida mazkur ma'no keng va umumlashgan. **G'alati, bir xil** so'zlari ko'proq ruhiy holatga nisbatan va iboralar tarkibida qo'llanadi. **G'alati** bu ma'noda kelganda, noaniq-nodurust ruhiy holatni bildiradi.

Jaloliddin a l l a q a n d a y noladan uyg'onib ketdi. E.Samandar, Sulton Jaloliddin. *Bir payt q a n d a y d i r shang'illagan ovoz qulog'imga chalindi.*

A E.A’zam, Anoyining jaydari olmasi. *Uning ohangida a l l a n e ch u k kinoya borga o‘xshab ketdi*. Sh.Xolmirzayev, Notanish odam. *Yigit ko‘zlarini yerdan uzmasdan o‘tirardi. Men ham g‘ a l a t i bo‘lib ketgan edim.* O‘.Umarbekov, Oltin yaproqlar. *Kechqurun nimanidir qidirib stolning tortmasini ochdi-yu, ko‘zi xatga tushib, ko‘ngli yana b i r x i l bo‘lib ketdi.* O.Yoqubov, Matluba.

ALLAQANCHA, BIR QANCHA, BIR NECHA, BIRTALAY, BIR QATOR, KO‘PLAB, KO‘PGINA, ALLANECHA Qanchaligi noma’lum miqdorni ifodalovchi gumon olmoshi yoki shunday ma’nodagi ifoda. **Allaqancha, birtalay, ko‘pgina** so‘zlarida noma’lum miqdorning anchayin kattaligi ta’kidi bor. **Allanecha, bir qancha, bir necha** so‘zlarida esa noma’lum miqdorning nisbatan kichikligi ta’kidi mavjud, **allanecha** so‘zi kam qo‘llanadi. **Ko‘pgina, ko‘plab** so‘zlarida miqdoriy noaniqlik ma’nosi xiralashadi, “umumlashtirish” ma’nosi kuchayadi.

Bizningcha, bir yarim soat, Otabekcha a l l a q a n ch a yil hisoblangan bir fursat o‘tib, nihoyat, yangalar kuyav so‘radilar. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Xolnisa, Asal xola va b i r q a n ch a xotinlar tugun-tersak ko‘tarib, ular bilan salomlashib, o‘tib ketadilar*. S.Ahmad, Kuyov. *Tong g‘ira-shirasida boshlangan dahshat b i r n e ch a soat ichida Humoyun qo‘shinini tor-mor qildi...* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Ayni vaqtda Amir Bahlulning ruxsati bilan Sharqqa taxta ortib ketayotgan aravalarga Sherxonning xufiyalari b i r t a l a y qilich-qalqon va nayzalarni yashirib qo‘ydilar*. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *...bu komediyada markaziy o‘rin tutuvchi qahramon avvallari qay bir qirralari bilan b i r q a-t o r hikoyalar va hajviyalarda namoyon bo‘lgan edi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Elchi janoblari k o‘ p l a b bunaqa davlat asrorlaridan voqif, umuman, hangomaning koni ekan.* E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *Ollohning inoyati bilan k o‘ p g i n a davlatlar qatori O‘zbekiston ham istiqlolga erishdi*. U.Hamdam, Muvozanat. *Yigitlar, qizlardan a l l a n e ch a si o‘yinga tushmoqda*. S.Nazar, Yashil boylik.

ALOQA, DAXL, TAALLUQ Biror shaxs yoki narsaga munosabat – tegishlilik holati. **Aloqa** so‘zida ayni ma’no umuman ifodalanadi, **daxl** so‘zida tegishlilikning zichligi qabariqroq ifodalanadi. **Taalluq** so‘zi hozirgi tilda faol emas. Mazkur so‘zlar ayni ma’noda kelganda, ko‘pincha egalik qo‘shimchasini taqozo etadi.

Xullas, hamma hodisa va ular asosida paydo bo‘lgan nazariyalarning tafakkurga a l o q a si bor. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Adib qaysi tilda asar yozsa, o‘sha xalqning yozuvchisi hisoblanadi. Bu o‘rinda millatning d a x l i yo‘q*. O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Asad qori... so‘nggi hikoyaning ham o‘ziga t a a l l u q i yo‘qday, bez bo‘lib o‘tiraverdi*. M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha.

ALOQADOR, BOG‘LIQ, DAXLDOR, TEGISHLI, OID, DOIR, TA-ALLUQLI Muayyan narsa-hodisaning boshqasi bilan u yoki bu darajadagi bog‘lanishi, aloqasi bo‘lgan. Shuning uchun bu so‘zlar mazkur ma’noda qo‘llanganda, o‘zlaridan oldin jo‘nalish kelishigi (*-ga* qo‘shimchasi)ni taqozo etadi. **Oid, taalluqli** so‘zlari ko‘proq kitobiy nutqqa xos. **Daxldor** so‘zida aloqadorlik belgisi **bog‘liq, oid, doir** so‘zlariga qaraganda kuchliroq ifodalanadi. **Tegishli** so‘zi ayni ma’noda kam qo‘llanadi.

Mahalliy xalqning milliy qadriyatlariga a l o q a d o r barcha osori atiqalari yer bilan yakson qilindi. A.Abdullayev, Hazrati Attor. *O‘zlari bilan b o g‘ l i q birorta voqeani, albatta, bo‘rttirib, eshitimli qilib gapirardi*. A.Meliboyev, Qirq beshinchi bekat. *Kelolsangiz, yaxshi bo‘lardi – sizga d a x l d o r boshqa gaplar ham bor*. E.A’zam, Shovqin. *Qo‘ysang-chi, eski paxtalarni titib nima qilasan? Boshingdan o‘tgani bu do‘xtir bolamizga t e-g i sh l i emas*. T.Malik, Xazonrezgi. *Daftarda uning bionikaga o i d faraz va taxminlari, eng muhimi – exolokatsiyaga asoslangan yangi mashina yaratish fikri jamlangan edi*. T.Malik, Falak. *Jaloliddin buvisi bilan salom-alik, hol-ahvol so‘rashardi-yu, mudofaa va davlat ishlariga d o i r biron gap aytmasdi*. Mirmuhsin, Temur Malik. *Xullas, erni er qiladigan ham xotin, kechirasiz, bu sizga mutlaqo t a a l l u q l i emas, yer qiladigan ham xotin*. O‘.Umarbekov, Oyning oltin o‘rog‘i.

AMAL QILMOQ, RIOYA QILMOQ Biror odat-qoida, tartib, ko‘rsatma doirasida ish tutmoq. **Rioya qilmoq** so‘zida talab-qonunga bo‘ysunish, itoat qilish ta’kidi qabariqroq ifodalangan.

Agar haqiqiy qonunlarga a m a l q i l inganda, uni yo otish, yo umrlik surgun qilish shart edi. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *– Tezroq tuzalib keting. Tartib-intizomga r i o y a q i l ing, – deb chiqib ketdi*. Sh.Xolmirzayev, Bodom qishda gulladi.

AMALDOR, MANSABDOR, A’YON Muayyan mansab-lavozim egasi, rasmiy boshqaruvda muayyan vazifani bajaruvchi. **Mansabdor** so‘zida lavozimning balandligi ta’kidi kuchliroq, oddiy so‘zlashuvda kam qo‘llanadi. **A’yon** so‘zi eskirgan.

Yo‘q, nimamga tuhmat qilardi, men katta a m a l d o r bo‘lsamki, birontasi joyimga ko‘z olaytirsa... A.A’zam, Nima qilib qo‘ygan ekanman? *Uning m a n-s a b d o r sifatidagi asosiy aqidalaridan biri ham uzoqni ko‘zlab ish tutish, yana bir shiori – “ehtiyotkorlik osh talab qilmas” edi.* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Butun Marg‘ilon ahli oyoqqa qalqdi. Shahar a’y o n lari Bobur kelib tushgan ko‘shkka borib, uni g‘alaba bilan qutladilar*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

AMALLAMOQ, ILOJINI TOPMOQ, AMAL-TAQAL QILMOQ Biror ishni bajarish choralarini topib, nihoyasiga yetkazmoq. **Ilojini topmoq**da qanday

A

qilib bo‘lsa-da, yechim yo‘lini qo‘lga kiritish ta’kidi, **amal-taqal qilmoq**da esa yengil-yelpi yo‘l bilan yoki bor imkoniyatdan foydalanib harakatni amalga oshirish ta’kidi mavjud.

Ana shunda men Umrzoq akadan bir a m a l l a b so‘radim. Sh.Xolmirzayev, Ko‘k dengiz. *Temir sandiqqa solib ko‘mib tashlasang ham i l o j i n i t o p ib teshib chiqaveradi*. T.Malik, Devona. *Qarz olay desa, tanishlar ta’tilda. Borlari ham a m a l-t a q a l q i l ib kun ko‘ryapti*. U.Hamdam, Muvozanat.

AMMO, LEKIN, BIROQ, ILLO Gap bo‘laklari yoki qo‘shma gap qismlarini zidlash munosabati bilan bog‘laydigan zidlovchi bog‘lovchi. **Ammo** so‘zi umuman zidlik munosabatini ifodalaydi. **Lekin** so‘zi mazmunan zid bo‘lsa-da, biri ikkinchisini inkor etmaydigan gaplar yoki gap bo‘laklarini bog‘laydi. **Biroq** so‘zi mazmunan avvalgisiga tamoman zid bo‘lgan fikrning boshlanishini anglatadi. **Illo** alohida ta’kid ohangi bilan aytiladi va zidlik ma’nosiga ta’kid ifodasini qo‘shadi, boshqa sinonimlariga qaraganda nutqda kam qo‘llanadi, ushbu so‘zda eskilik bo‘yog‘i mavjud. **Ammo** va **lekin** so‘zlari ba’zan **ammo-lekin** tarzida juft so‘z sifatida qo‘llanib, yuklama vazifasida keladi va boshqa bir fikrga zid yoki aloqador bo‘lgan fikrni qo‘shimcha alohida ta’kidlashga xizmat qiladi, bunda zidlik ma’nosi yanada kuchayadi.

Ko‘ktoy o‘rnidan turdi, bo‘ynini cho‘zib, dumaloq tumshug‘ini pasaytirdi, dumini lapanglatdi, a m m o kelishga jur’at etolmadi. Sh.Xolmirzayev, Jo‘raboshi. *Ko‘nglingga qara, bolam! L e k i n uylansang, shunday birovini topib xotin qilginki, sira-sira joningga tegmasin!* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Garajda mashinam bor, b i r o q uni yurgizadigan odam yo‘q*. S.Ahmad, Mukammal inson suvrati. *Shu bois har qanday odam nazar-e’tiborga tushishdan mast bo‘ladi, rohatlanadi, o‘zini qo‘yarga joy topolmaydi… i l l o uni yengolmasligi tayin*. X.Do‘stmuhammad, Kuza... *A m m o-l e k i n, hamma ishning qonun-qoidasi bor, o‘zingiz bilasiz-ku!* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir.

ANIQ, OCHIQ, YAQQOL, RAVSHAN, ANIQ-TINIQ, YORQIN, OYDIN Ko‘rish, eshitish, tushunish, idrok qilish uchun qulay, mavhumlik, mujmallik tug‘dirmaydigan. **Aniq** so‘zi mazkur ma’noni to‘lasicha ifodalaydi. Bu so‘z ba’zan **tiniq** so‘zi bilan birga **aniq-tiniq**, **ravshan** so‘zi bilan birga **aniq-ravshan** juft so‘zlari tarkibida keladi va ularda mazkur ma’no yanada teranroq o‘z aksini topadi. **Ochiq** so‘zida yanglish tushunishga olib kelmaydigan ma’nosi qabariqroq ifodalangan. **Yaqqol** so‘zida ko‘rish va eshitish asosidagi belgi ta’kidi mavjud. **Ravshan** so‘zida belgining har jihatdan to‘laligi o‘z ifodasini topgan. **Yorqin** so‘zining ma’nosida ko‘rish va eshitish asosidagi belgining o‘ta ochiq va ta’sirli darajadaligi ta’kidi bor, ko‘proq yozma nutqda ishlatiladi. **Oydin** so‘zining ma’no ottenkasi **yorqin** so‘zinikiga yaqin, kuchli ta’kidga ega. Ayni paytda, bu so‘z **ochiq** so‘zi bilan birga **ochiq-oydin**

tarzidagi juft so‘z tarkibida ham qo‘llanadi va yaxlit holda mazkur ma’no unsurlarining barchasini ayricha ta’kid bilan ifodalaydi.

– Ha, haa! – deb yubordi Ziyo aka va biroz o‘ylang‘andan keyin so‘radi, – buni siz a n i q bilasizmi? A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Avval yosh xotinning ko‘zlariga qaradi: horg‘inligi, uyqusiraganligi o ch i q ko‘rinib turardi*. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Negaki u ko‘z-qoshi bilangina emas, ravish-raftori bilan ham boshqalardan y a q q o l ajralib turar edi*. E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *Ittifoqo, bu kun, nima bo‘ldi-yu, uch so‘zni r a v sh a n roq aytdi: “Jigarlaring ezilib ketsin”, dedi*. A.Qahhor, Anor. *Adir tarafdan kelayotgan qo‘y-echkilar ma’rashi bilan cho‘ponlar ovozi tobora y o r q i n roq eshitildi*. T.Murod, Yulduzlar mangu yonadi. *Kim qildi ekan, deb o ‘ylayman. Axir begona qilmagani kundek o y d i n-ku.* B.Mirzo, Ot mingan odamlar. *Yozuvchining mahoratini, betakrorligini ayni shu to‘plam a n i q-r a v sh a n ko‘rsatib turadi*. T.Malik, Qiyomat qarz. *Hozir qorong‘i uyda birdan chiroq yoqilib, xonadagi barcha ashyolar a n i q-t i n i q ko‘ringani kabi o‘sha manzara ko‘z oldida gavdalandi*. T.Malik, Shaytanat. *Iloji bo‘lsa, ko‘nglingga olmagin-u, Farhodsiz, ikkovimiz o ch i q-o y d i n suhbatlashaylik*. X.Do‘stmuhammad, Kuza...

ANQAYMOQ, ANGRAYMOQ, AG‘RAYMOQ, LALLAYMOQ Es-hushini yo‘qotganday, hayronlik bilan loqayd qaramoq. **Angraymoq, ag‘raymoq** so‘zlarida hayronlik belgisi qabariqroq, **lallaymoq** so‘zida bo‘shashganlik, shalviragandagi loqaydlik ta’kid olgan.

Berdiqulov jo‘nadi. Sattorov a n q a y ib ketidan qarab qoldi. S.Nazar, Yashil boylik. *Boysunga tushaman deb yotib eding, Xurram? Ha, a ng r a-y ib qoldingmi?* Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *Kampirning ketidan o‘rta yashar ozg‘in bir erkak yugurib chiqdi-yu, otliqlarni ko‘rib, qo‘rqqanidan bir lahza a g‘ r a y ib turib qoldi*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Bilishing kerak edi. Og‘zingga pashsha o‘tirib ketsa ham, l a l l a y ib yotaver.* T.Malik, Shaytanat.

ANQOV, MEROV, OVSAR, DOVDIR, ANOYI, GO‘L, PANDAVAQI, KALVAK Es-hushini kerak narsaga lozim vaqtda qarata olmaydigan, aqlini ishga solishga tanballik qiladigan, zehni past, gapga hadeganda tushunib yetolmaydigan. **Merov** va **ovsar** so‘zlarida hushyorlik, ziyraklikning yo‘qligi ta’kid olgan. **Dovdir** so‘zida fikrlashda mantiq muvozanatining yetarli emasligi ta’kidi sezilarli. **Anoyi** so‘zlarida soddaligi natijasida laqillashga moyil ma’nosi qabariq ifodalangan. **Go‘l** so‘zida kerak-nokerak gapga ishonaveradigan ma’no ta’kidi mavjud. **Kalvak** so‘zi eskirgan, juda kam qo‘llanadi. **Pandavaqi** so‘zida mazkur ma’no tarkibida epsizlik ta’kidi anglanadi va ular, asosan, so‘zlashuv nutqiga xos.

Men ersam, men a n q o v ersam, saroydagi bu mishmishlarning barchasi tuhmat degan so‘zlaringga inonib, bir oy tun-u kun orom bilmay ot surib,

arzingni kimsan Jahongir hazratlariga yetkazibman. O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. *U bir m e r o v, laqma ekan. Bek akang qanday qilib uni yonida olib yuribdi?* T.Malik, Shaytanat. *Akobirov esa bu sal o v s a r roq cholni pisandiga ilmoq u yoqda tursin, oshkora mazax qilaveradi*. E.A'zam, Shovqin. *Hovlida d o v d i r odam kabi nima qilishini bilmay gangib turdi*. T.Malik, Shaytanat. – *Ja boshqalarni a n o y i deb o'ylamang, – dedi Orzimurodov.* A.A'zam, Soyasini yo'qotgan odam. *Sizni hiylakor dedim: esingizda bormi, sodda otamni, g o' l onamni qandog'lar qilib aldadingiz?* A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *Bu p a n d a v a-q i lar nima deyishayotganlarini o'zlari ham bilishmaydi*. T.Malik, Xazonrezgi. *Bu k a l v a k o'g'lingiz marg'ilonliqning eshigida qul bo'lib yotib oladir*. A.Qodiriy, O'tkan kunlar.

APIL-TAPIL, NARIDAN BERI, SHOSHA-PISHA, APIR-SHAPIR Tezlik bilan, harakatning tugal natijasini ko'zlamay, juda ham shoshgan holda. **Apil-tapil** so'zida shoshish va ayni paytda, harakatning to'la bajarilmasligi, **naridan beri** so'zida harakatning yuzaki, qo'l uchida bajarilishi alohida ta'kidga ega. **Shosha-pisha** so'zida "shoshilinchlik" qabariq ifodalangan. **Apir-shapir** so'zida esa harakatning tez va qo'l uchida bajarilishi ta'kid olgan.

A p i l-t a p i l kiyinib, choyini ichdi-yu, papkani silkitib, maktabga jo'nadi. L.Mahmudov, Qopga yashiringan odam. *Choyni n a r i d a n b e r i ichib, otxonaga yugurdim*. A.Qodiriy, Uloqda. *Hikmatillo sh o sh a-p i sh a qo'lini artdi-da, allaqanday ichki bir sezgidan yuragi uvishib, tashqariga chiqdi*. O.Yoqubov, Billur qandillar. *Bashorat ovqatni og'il bolalarday tez, a p i r-sh a-p i r ichib, hammadan oldin tugatdi*. A.Muxtor, Opa-singillar.

AQALLI, LOAQAL, JILLAQURSA, JILLA BO'LMASA, JUDA BO'LMAGANDA, HECH BO'LMASA Harakat, holat, belgi, miqdor kabilarning eng ozlik chegarasida ekanligini ta'kidlagan holda ifodalaydi. **Jilla qursa, jilla bo'lmasa** so'zlari, asosan, so'zlashuv nutqida qo'llanadi, **jilla bo'lmasa** nutqda kam ishlatiladi, **hech bo'lmasa** so'zlashuv nutqida juda faol qo'llanadi.

Nega muncha shoshmoq, yov quvladimi, a q a l l i bir oy bo'lsin. A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *L o a q a l uni sen tanigin, Inson, Yolg'iz boshpanangni o't qo'yib yoqma*. A.Oripov, Boshpana. *Bir-biridan rashk qilmasmikan, j i l l a q u r s a, iymanmasmikan bular?* E.A'zam, Shovqin. *U bir narsalar bo'lishini, trenerning jahli chiqishini, j i l l a b o' l m a s a "Og'zingga qarab gapir", deyishini kutgandi*. Z.A'lam, Zarb. *Shunday qilsa, uning har qadamiga tikilib, kuzatib turganlar, j u d a b o' l m a g a n d a, qo'rqoqlik tamg'asini bosar edilar*. T.Malik, Shaytanat. – *Yur, h e ch b o' l m a s a, kino ko'raylik, – desam, – kino kelib, meni ko'rsin, – deydi*... A.Qahhor, Og'riq tishlar.

AQL, ES, MIYA, BOSH, KALLA, XIRAD Kishining fikrlash, idrok qilish, dunyoni bilish qobiliyati. **Es, miya, bosh, kalla** so'zlarining mazkur

ma’noda qo‘llanishi ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos. **Miya** so‘zida bu ma’no boshqa sinonimlariga qaraganda ancha aniq ifodalanadi. **Kalla** so‘zida birqadar nopisandlik yoki hazil ma’nosi anglashiladi. **Xirad** so‘zi eskirgan, kitobiy.

Buvim aytar edilarki, odamning hayvondan bitta farqi bor, uyam bo‘lsa aqli. Rost-da, hayvonda a q l nima qiladi? Shuning uchun a q l yaratgan mo‘jizalarni hurmat qilish kerak der edilar. Sh.Xolmirzayev, Oy yorug‘ida. *Aytmoqchi, sizlarning xotinlaring ham boradi-ya?.. Haa, ha, ularning ham e s i bor*. Sh.Xolmirzayev, Sayr. *Nazir ota shunday o‘yladi-yu, “kerak narsa bo‘lsa kerak” degan gap m i y a siga mahkam o‘tirishib qoldi.* O‘.Umarbekov, Kimning tashvishi yo‘q. *Biroq Komiljon ishdan yangigina kelgan xotinining m i y a sini yana ish bilan band qilib, o‘zining tashvishiga uni ham sherik qilgisi kelmadi.* S.Zunnunova, Tanlangan asarlar. *B o sh im tekis ishlashga tushib, umrimni qanday davom ettirish to‘g‘risida yoyilibroq o‘ylashga sharoit tug‘ildi.* A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *Omonulloxon k a l l a siga kelgan bu fikrdan g‘ijinib, shart burildi-da, deraza oldiga bordi.* T.Malik, Savohil. *Har x i r a d ahlini so‘zi bir muammo go‘yiyo, Donish ahlin pandini rad aylamoq bekor ekan*... Hamza, Bu falak.

AQLLI, OQIL, ESLI, MIYALI, KALLALI, XIRADMAND Bilish, fikrlash qobiliyti yaxshi, aql bilan ish tutadigan. **Oqil** so‘zida “har qanday ishni aql va donolik bilan bajaradigan” tarzidagi ma’no ta’kidi ustunroq, ayni paytda, birqadar badiiylik bo‘yog‘i bor. **Esli, miyali, kallali** so‘zlari ko‘proq so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi. **Xiradmand** so‘zi esa eskirgan, kitobiy.

Shahodat opa… gapida davom etdi: Biram a q l l i, biram a q l l i, xuddi otasining o‘zi! O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Erkin, g‘azaling O q i l -u nodon uqib oldi, O q i l o‘zicha, O‘zgacha nodon tushunibdir*. E.Vohidov, Do‘stga deganim. *Abdulla e s l i, aqlli bola, katta odam bo‘lib qaytardi*. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Hozirgi mudirimiz bo‘ladigan bola. M i y a-l i, esli-hushli, doktorlikka o‘qiydi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Mayli, o‘yla. K a l l a l i bolasan. Sen men qilgan xatolarni chetlab o‘tsang, uzoqqa borasan*. T.Malik, Shaytanat. *Ilohiyot ila band bo‘ldim, Faylasufi x i r a d m a n d bo‘ldim.* E.Vohidov, She’r dunyosi.

AQLSIZ, BEAQL, NODON, LODON, BEXIRAD Aqli yo‘q, ongi, fahm-farosati yetarli darajada bo‘lmagan. **Aqlsiz, beaql** so‘zlarida aqlning yo‘qligi yoki juda pastligi, **nodon, lodon** so‘zlarida esa aqlni ishga solavermaslik, bilimsizlik ta’kidi kuchliroq ifodalanadi, **lodon** ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos. **Bexirad** so‘zi eskirgan, asosan, kitobiy bo‘yoqqa ega.

Musulmonqul o‘z g‘arazi yo‘lida… a q l s i z bir go‘dakni (Xudoyorni) xon ko‘tarib, el yelkasiga mindi. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Shuning uchun ham b e a q l Sultonmuroddan qutulib, itoatkor bandaga aylangan Sabohiddinning xizmatiga umidvor edi*. T.Malik, Devona. *Tabiiy, Matqovul chol buni shunchaki*

yaxshilik yuzasidan tilga olgan, n o d o n nevara esa bu voqeaga butunlay boshqacha to‘n bichgan. N.Norqobilov, Kurash. *Tanamga taftingiz tegganida-yoq, sizga yo‘liqqanimni fahmlashim kerak edi men l o d o n.* A.Obidjon, Kezargon Boychechak. *Har b e x i r a d kirib do‘kon, ustod oldida Asbob ushlagan bilan usto bo‘larmidi*. Charxiy, Muxammas.

ARANG, ZO‘RG‘A, ZO‘RG‘ATDAN, BAZO‘R, ZO‘R-BAZO‘R, O‘LIB-TIRILIB Katta qiyinchilik-mashaqqat bilan, ko‘p kuch sarflab. **Arang** va **zo‘rg‘a** so‘zlari keng qo‘llanadi. **Zo‘rg‘atdan** so‘zi so‘zlashuv nutqiga xos. **Bazo‘r, zo‘r-bazo‘r** so‘zlari ko‘proq kitobiy nutqqa oid, shuning uchun nisbatan kam qo‘llanadi. **O‘lib-tirilib** so‘zida belgining ortiqligi ta’kidi mavjud, so‘zlashuv nutqiga xosligi seziladi.

Ming mashaqqat bilan turib, gandiraklay-gandiraklay a r a ng aravaga yetib oldim-u shaharga jo‘nadim. L.Mahmudov, Qopga yashiringan odam. *Oddiy-oddiy savollarimizga ham sarosimaga tushib, asabiylashib, ikki muovin o‘zaro uzoq muhokama qilib, tortisha-tortisha, so‘ng z o‘ r g‘ a javob qilishardi.* E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *– Sizga kim kerak o‘zi? Biz bu yoqlardan ko‘chib ketganmiz. – Qang‘li desa, “qani, qani”lab z o‘ r g‘ a t d a n topib keluvdim.* M.Mansur, Judolik diyori. *Uzoq vaqt kesak kabi harakatsiz qolg‘ach, kuch orqasida tilimni b a z o‘ r shu so‘zga harakatlantirdim: – Joyi yaxshi bo‘lsa, o‘ylab ko‘rish kerak.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Ishga z o‘ r-b a-z o‘ r joylashgan Umid ko‘p o‘tmay Ustozdek nomdor olimga shogird tushganiga boshqalar emas, hatto o‘zi ham ishonolmay yurdi.* X.Do‘stmuhammad, Kuza... *Kechalari uxlamay, o‘ l i b-t i r i l i b sizga xotin tayyorlab bergan ekanman-da, a?* Sh.Boshbekov, Temir xotin.

ARDOQLAMOQ, E’ZOZLAMOQ, E’ZOZ ETMOQ, PAPALAMOQ Izzat-ehtirom, g‘amxo‘rlik, ardoq hissi bilan munosabatda bo‘lmoq. **Ardoq-lamoq** so‘zida suyish-g‘amxo‘rlik ma’no qirrasi qabariq ifodalanadi. **E’zoz-lamoq, e’zoz etmoq** so‘zlari ko‘proq kitobiy uslubga xos bo‘lib, unda hurmat va g‘amxo‘rlik ta’kidi yanada kuchli ifodalanadi. **Papalamoq** so‘zi so‘zlashuv nutqiga xos bo‘lib, unda ehtiyotlash, suyish-erkalash ta’kidi kuchliroq.

Vey, mani qanaqa a r d o q l a shardi. Hammasi kaftida ko‘tarardi, desam ishonovuring, do‘stim. Sh.Xolmirzayev, Bulut to‘sgan oy. *Ota-onangiz sizga qanchalar mehr qo‘yganini, sizdan hatto jonini ayamasligini bilasiz. O‘sha chol ham o‘z farzandlarini xuddi shunaqa suyub, e’ z o z l a r edi*. A.Obidjon, Meshpolvonning janglari. *O‘g‘uzlar o‘zidan yoshi ulug‘larni ne deb e’ z o z e t adilar?* N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *Bir kuni doimgidek uni p a p a l a b ketayotganimda, birdaniga oldimdan to‘siq chiqib qoldi*. A.A’zam, O‘zim bilan o‘zim.

ARMIYA, QO‘SHIN, LASHKAR, CHERIK Davlatning qurolli kuchlari majmuyi yoki uning biror qismi. **Armiya** so‘zi, asosan, qurolli kuchlarning

barchasi ma’nosida qo‘llanadi, **qo‘shin** so‘zi esa ko‘proq armiya tarkibidagi muayyan qism ma’nosida ishlatiladi. **Lashkar, cherik** – eskirgan so‘z, asosan, tarixiy asarlarda uchraydi.

Muxtorjon kuzakda a r m i y a ga ketish oldidan keksa o‘rik tagiga shu piyozni sepgan edi. O‘.Hoshimov, Nimadir bo‘ldi. *Urganj deyarlik taslim etilib, q o‘ sh i n Najmiddin Kubro xonaqosiga yaqinlashib borayotgan hozirgi asnoda bu orzu Jo‘ji qalbini tag‘in egallab oldi*. E.Samandar, G‘ayb qushlari. *L a sh k a r ining borini Afg‘onistonga tashlay olmaydi.* T.Malik, Savohil. *Qosimbek mo‘yloviga teggan qimiz yuqini kafti bilan artib, so‘z boshladi: – Amirzodam Sulton Ali mirzo bilan ittifoq tuzganlar. Bu yerdan ch e r i k tortib bormoqqa so‘z berganmiz*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

ARQON, ARG‘AMCHI, CHILVIR Zig‘ir, kanop kabi o‘simliklar tolalaridan, ipdan yoki jundan eshib tayyorlangan, bog‘lash uchun ishlatiladigan buyum. **Arg‘amchi, chilvir** so‘zlarida bu buyumning kichikligi, nisbatan ingichkaligi ta’kidi mavjud, shuningdek, bu so‘zning qo‘llanishi ko‘proq shevaga xos.

Toshkand olomonining talablari bilan Azizbekning ikki oyog‘idan a r q o n bilan bog‘lab, otning chovig‘a sudratma qildilar. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Bog‘ aylanasi a r g‘ a m ch i ip bilan o‘ralmish bo‘ldi. A r g‘ a m ch i ni har-har yerida qizil bayroqchalar ilig‘lik bo‘ldi*. T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Direktor qizishib, G‘ani akani o‘padi, bitta katta serkani yetaklab kelib, ch i l-v i r idan tutqazadi.* Sh.Xolmirzayev, Nasib etsa.

ARG‘IMCHOQ, HAYINCHAK, HAYINCHALAK, HALINCHAK Uchib o‘ynash uchun baland yog‘ochga, ko‘pincha daraxt shoxiga osib, uchlari qo‘shib bog‘langan uzun arqon-moslama. **Arg‘imchoq** so‘zida bu moslamaning nimadan qilinganligi ta’kidi bor, **hayinchak, hayinchalak** so‘zlarida esa o‘ynash jarayoniga daxldor “hayy” tasviriy so‘ziga ishora ohangi seziladi. Shuningdek, keyingi ikki so‘z ko‘proq shevaga oid. **Halinchak** so‘zi aynan **hayinchak** so‘zi bilan teng.

– Baribir, maynalarni o‘ldirolmaysan, – dedi tolning soyasida a r g‘ i m ch o q uchib o‘tirgan jajji Shahodat beparvo qiyofada. G‘.Shermuhammad, Langartog‘ yo‘lida. *Ota terdi maymanchak, Ona terdi maymanchak. Qizi esa o‘ynadi, Shoxni qilib h a y i n ch a k*. A.Obidjon, Qorinbotir. *– Menga desa, bo‘ynimga h a y i n-ch a l a k solib uch, – deb tirjaydi Cho‘tir pahlavon*. A.Obidjon, Meshpolvonning janglari. *H a l i n ch a k bir chap sayin, bir o‘ng sayin yuqorilab turdi. Qiz h a l i n ch a k uchishiga qarab, goh o‘tirdi, goh turdi*. T.Murod, Ot kishnagan oqshom.

ASABIY, TAJANG, JIZZAKI, JIRRAKI, JIRTAKI O‘rinli-o‘rinsiz sababga ko‘ra qizishib, tutaqib ketaveradigan, salga jahli chiqaveradigan. **Tajang** so‘zida har narsaga keraksiz qizishaverish ta’kidi mavjud. **Jizzaki,**

A **jirraki, jirtaki** so‘zlarida mazkur holatga tushayotgan shaxsning haqli emasligi ochiqcha ifodalanadi, shuningdek, oxirgi ikki so‘z so‘zlashuv nutqiga xos.

Soqchilar bu yerda poyloqchi bo‘lib o‘tirganlaridan juda a s a b i y edilar. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Keyin o‘zi Mirhosilning yonidan joy olib, t a j a ng oshnasini sovutish maqsadida tizzasiga shapatilab urib qo‘ydi*. T.Malik, Xazonrezgi. *Urush ko‘rganlarning aksari asabiy, mendan battar j i z z a k i*. T.Malik, So‘nggi o‘q. *E, qiziqmisan, bir kamimiz o‘sha j i r r a k i boshlig‘ingdan so‘kish eshitishmi?* L.Bo‘rixon, Qo‘noq. *Zokirjon haddan tashqari j i r t a k i, asabiy bo‘lib qolgandi*. F.Musajonov, Bahor nafasi.

ASAL, BOL, SHAHD O‘simliklar gulidagi shiraning ishchi asalarilar organizmida qayta ishlanishidan hosil bo‘ladigan shirin, suyuq oziq mahsuloti. **Bol** so‘zi ma’nosida shirinlik darajasi ortiqroq ta’kid olgan. **Shahd** so‘zi eskirgan, poetik nutqda qo‘llanadi.

Oltita sedonali issiq non, shisha bankada a s a l ko‘tarib, ordenlarini jaranglatib, xandon-xushon Normat kirib keldi. S.Ahmad, Azob. *Sensiz tomog‘imdan choy tugul, b o l ham o‘tmasligini bilmaysan, go‘yo*. O.Yoqubov, Bir koshona sirlari. *Ey begim, ushbu so‘z degul, sh a h d bila shakarmudur?* Atoiy.

ASAR, ASORAT, NISHON, ALOMAT, IZ, BELGI Biror narsa yoki voqea-hodisadan qolgan yoxud ulardan darak beruvchi muayyan belgi. **Asorat** so‘zida mazkur belgining salbiy ekanligi ta’kid oladi. **Alomat** so‘zida mazkur belgining salbiy-ijobiyligi ta’kidi mavjud emas. **Nishon, iz, belgi** so‘zlari ham bu jihatdan betaraf. **Iz** so‘zi mazkur ma’noda kam qo‘llanadi.

Yigirma qadam yurmay masrurlikdan a s a r ham qolmadi, hushsiz odam kabi tevarakka ma’nosiz mo‘ltirab boqardi. A.Dilmurod, Qo‘ng‘iroq. *Sening butun vujuding kechagi ichkilikning a s o r a t idan qaqshab og‘rirdi, ko‘ngling aynib, tomog‘ing quruqshab qolgandi*. N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Bir vatankim, bunda yo‘qdir dard va hasratdan n i sh o n, Bir vatankim, yer va osmonida odam topdi shon*. H.Olimjon, Baxtimiz tarixiga. *Soqolining oqlig‘iga qaramasdan uning qaddida keksalik a l o m a t lari sezilmas va tusida ham uncha o‘zgarish yo‘q edi*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Asadbekning otasi ham “harakatida jinoyat i z lari bo‘lmagani sababli” afv etilgan*. T.Malik, Shaytanat. *Bu yuzda... zo‘r qayg‘ular tamg‘asi bo‘lsa, ko‘rgiliklar b e l g i si bo‘lsa, qora kunlar suvrati bo‘lsa!* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi.

ASIL, SARA, SARXIL, MUMTOZ, POSHSHAXON Sifati, fazilati, qimmati va boshqa xususiyatlari jihatidan eng yuqori darajali, eng yaxshi. **Asil, sara** so‘zlari shaxsga nisbatan ham, narsa-predmetga nisbatan ham qo‘llanaveradi. **Sara, sarxil** so‘zlarida “saralab, tanlab olingan eng yaxshilari” ma’nosi qabariq ifodalangan. **Mumtoz** so‘zi kitobiylik bo‘yog‘iga ega, **poshshaxon** so‘zi esa shevaga oid bo‘lib, so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi.

Buning uchun barcha qonuniy asoslar ham, yangicha sharoitda faoliyat ko‘rsatishga shay turgan a s i l, fidokor nomzodlarimiz ham yetarli. E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Birinchi va ikkinchi guruhlar yasog‘lik uylarda o‘tirishadi. Ovqatlarning s a r a si ularga tortiladi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *U yo‘rg‘a eshagi ustiga ikki ko‘zi tur-shag-u bargak, anor-u nashvati, behining s a r x i l i bilan to‘lgan jundan to‘qilgan ola xurjunni ortib, o‘zi Xo‘jand qaydasan, deb yo‘lga piyoda tushdi.* Mirmuhsin, Temur Malik. *Xonaqoni m u m t o z ustalar qurib edi.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Elmurod ham yigitlarning p o sh sh a x o n i-da! Mayli, ikkovi qovushsin.* Shuhrat, Shinelli yillar.

ASILZODA, OQSUYAK, ZODAGON, ARISTOKRAT Yuqori tabaqali ajdodlarga mansub shaxs. **Oqsuyak** so‘zida birqadar diniy bo‘yoq mavjud. **Zodagon** so‘zida eskilik bo‘yog‘i bor. **Aristokrat** hozirda, asosan, g‘arb hayoti tasvirida qo‘llanadi.

Goh a s i l z o d a ser-u sinyorlar misoli zanjirlarini shiqirlatib arzandasini sayr qildiradi… goh labida sigaret, buklama kursichasida jonivorga o‘ychan tikilib uzoq-uzoq o‘tiradi. E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Xo‘ja Husayn ham o q s u y a k saidlardan...* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Rikshami bu, sohibmi bu, Gadomi yo z o d a g o n – Farqsiz, Faqat – Bir yon hindu, Bir yon esa – musulmon*. E.Vohidov, Ruhlar isyoni. *Anna muhabbatini ongiga bo‘ysundirganda ham mehnatsiz hayot kechirayotgan a r i s t o k r a t xonimning ongiga bo‘ysundirar edi*. P.Qodirov, Uch ildiz.

ASIR, TUTQUN, BANDI Dushman tomonidan asir etilgan, ozodlikdan, erkinlikdan mahrum qilingan shaxs. **Tutqun** va **bandi** so‘zlari ayni ma’noda eskirgan va ko‘proq tarixiy matnlarda qo‘llanadi.

U a s i r larni narigi ikki sherigiga haydatib yuborgach, o‘zi otini yetaklab, Mamatni chetga boshlab chiqdi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *O‘g‘lingizning salomat ekani, qaroqchilar qo‘lida t u t q u n ekani, yorug‘ dunyoda tirik yurgani meni bag‘oyat xursand etdi*. Mirmuhsin, Temur Malik. *Shoir b a n d i, She’ri biroq Uchar edi beto‘siq*. E.Vohidov, Ruhlar isyoni.

ASIRLIK, ASORAT, TUTQUNLIK, QULLIK Ozodlikdan, erkinlikdan mahrum qilingan holat. **Asorat** so‘zi ko‘proq kitobiy nutqqa xos. **Asirlik, tutqunlik, qullik** so‘zlaridagi ma’no nozikligi, ular o‘rtasidagi mazmuniy farq mazkur so‘zlarning asoslaridan anglashilib turadi.

So‘nggi yillardagi a s i r l i k kulfatlaridan yuzida ajinlar ko‘paygan edi. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Olloning xohishi ila dushmanni yengib, mamlakatimizni uning a s o r a t idan xalos eturmiz.* Mirmuhsin, Temur Malik. *O‘n bir yil t u t q u n l i k da yashagan yaponlar shu topda ozodlik deb atalgan buyuk bir olamga qadam bosa boshladilar*. S.Ahmad, Oftob oyim. *Ana shunday, jigarim, sen… shu yo‘lda, tug‘ilgan elingdan minglarcha kilometr yiroqda q u l - l i k ka qarshi joningni tikding.* S.Anorboyev, Yaxshilik urug‘i.

ASOSAN, BINOAN, KO‘RA, MUVOFIQ Sabab, asosga uyg‘unlik munosabatini bildiradi. Ayni ma’no bilan ko‘makchi vazifasida keladi va jo‘nalish kelishigidagi so‘z bilan qo‘llanadi. **Asosan, ko‘ra** so‘zlari yozma nutqda ham, og‘zaki nutqda ham qo‘llanaveradi. **Binoan, muvofiq** so‘zlari ko‘proq kitobiy nutqqa xos.

Shu qo‘llanmaga a s o s a n, aholi soni va maydonining katta-kichikligiga qarab ba’zan bir, ba’zan ikki-uch bo‘lisga bir qozi tayinlangan. X.To‘xtaboyev, Qasoskorning oltin boshi. *Har kungi odatiga b i n o a n, mo‘ysafid xayollarining jilovini bo‘shatdi*. X.Do‘stmuhammad, Jajman. *Birinchi guruhga siyosiy-iqtisodiy jihatdan qudratli davlatlar kiradi va ular e’tiqodlariga k o‘ r a nasroniylar bo‘lishiga qaramay, dinni davlatdan, davlatni dindan ajratib qo‘yganlar*. U.Hamdam, Muvozanat. *Kelishuvga m u v o f i q, shaharning diqqatga sazovor joylarini ko‘rgani chiqdik.* A.Qahhor, Dumli odamlar.

ASOSLAMOQ, ISBOTLAMOQ, DALILLAMOQ Muayyan fikr, faraz va shu kabilarning to‘g‘riligi, chinligini mantiq yoki dalillar bilan ko‘rsatib, asoslab bermoq. **Asoslamoq** so‘zida mazkur ma’no umuman ifodalanadi. **Isbotlamoq, dalillamoq** so‘zlarida o‘zaklar ma’nosiga muvofiq harakatning dalil-isbotlar bilan amalga oshganligi alohida ta’kid oladi.

Uning ijodiga bag‘ishlangan kitoblarda, yoqlangan dissertatsiyalarda adabiyotimizga qo‘shgan juda katta hissasi ilmiy a s o s l a b berildi. S.Ahmad, Mukammal inson suvrati. *Bu bilan ular Andijon taxtini narigilardan tortib olib, to‘g‘ri ish qilganlarini i s b o t l a ganday bo‘lar edilar.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Ivan Ivanovich oldida qalashib-qalashib yotmish qog‘ozlarni titdi: – Da’volarimni d a l i l l a b beraymi? – dedi. – D a l i l l a yman, d a l i l l a yman!* T.Murod, Otamdan qolgan dalalar.

ASOSLANMOQ, SUYANMOQ, TAYANMOQ Biror ish-harakatni bajarishda muayyan bir narsani asosga, hisobga olib va undan kelib chiqqan holda ish tutmoq. **Asoslanmoq** so‘zi ko‘proq adabiy nutqda qo‘llanadi. **Suyanmoq, tayanmoq** so‘zlari, odatda, og‘zaki so‘zlashuv nutqida ishlatiladi. Har uchala so‘z ham mazkur ma’noda jo‘nalish kelishigidagi so‘z bilan qo‘llanadi.

Uning sirlarini ochaman, ilm bilan, tajribalarimga a s o s l a n ib u yerga bemalol kiraman. Sh.Xolmirzayev, Zov ostida olishuv. *Yo tafakkur bilan aniqlanganmikin? Bunday deyilsa, tafakkur ham dalillarga s u y a n a di-ku?* T.Malik, Falak. *Xilma-xil fikr va mulohazalar changalzoridan tikanlarga tirnalib o‘tdim, yo‘limdan adashib ketmaslik uchun doim tarix haqiqatiga, xususan, “Boburnoma”day asl manbalarga t a y a n dim*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

ASQATMOQ, KERAK BO‘LMOQ, FOYDA BERMOQ, ISH BERMOQ Muayyan bir vaziyatlarda juda ham kerakli bo‘lib qolmoq. **Kerak bo‘lmoq, foyda bermoq, ish bermoq** so‘zlarida asos so‘z ma’nosiga ko‘ra keraklilik darajasidagi farq ta’kid oladi. **Kerak bo‘lmoq** oddiy so‘zlashuvda faol qo‘llanadi.

Qo‘ziboy cholning kasbi betayin. Bozor kunlarida jarchilik qiladi. Xususan, moli yo‘qolgan kishilarga a s q a t adi. Sh.Xolmirzayev, Qariya. *O‘sha to‘n sizniki, roziman. Ertaga bir kun o‘zlariga k e r a k b o‘ l ar*. E.A’zam, Farrosh kampirning tushi. *Mazkur uslub f o y d a b e r gan damlar ham bo‘lgan: gumondagilar ozod qilinib, mo‘ljalda yo‘q noma’lum odamning iziga tushilgan*. T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Ammo tog‘ga chiqishda Boburning o‘smirligi juda i sh b e r di. U hammadan oldinda toshdan toshga yengil ko‘tarilib borar, goh onasiga, goh opasiga yuqoridan qo‘l cho‘zib yordamlashib qo‘yardi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

ASTOYDIL, SIDQIDILDAN, YURAKDAN, CHINDAN, ROSTAKAM(IGA), CHINAKAM(IGA), UVVALO Biron-bir harakatni bajarish tarzidagi holat belgisi shunchaki emas, balki, berilib, alohida diqqat-e’tibor bilan, hech bir soxtaliksiz. Mazkur ma’no darajalari so‘zlarning o‘zaklaridan anglashilib turadi. **Rostakami(ga), chinakami(ga)** so‘zlari so‘zlashuv nutqiga xos. **Uvvalo** so‘zi eskirgan, kam qo‘llanadi.

Ishonmaganingni qara, benamoz! Men a s t o y d i l gapirayotirman. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Bu tilakka hammalari s i d q i d i l d a n qo‘shilib, yuzlariga fotiha tortdilar*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Chin odamsan, chin o‘g‘lonsan, Y u r a k d a n elni chin suysang, Vatan sevmoq saodatdir, Agar naslingga sen kuysang.* E.Vohidov, Vatandin yaxshi yor bo‘lmas. *Ba’zilari ch i n-d a n, ba’zilari esa hazil-mutoyiba bilan Oxunning tovushini maqtashdi*. Oybek, Tanlangan asarlar. *Umuman, ... u r o s t a k a m i g a Michuringa o‘xshar ekan, – dedi Volodya, Habibaning so‘ziga quloq solmasdan*. O.Yoqubov, Tengdoshlar. *Azizxon xijolatdan qizarib ketgan, bu qo‘shiq, bu obro‘ uni ch i n a k a m i g a mast qilgandi*. S.Ahmad, Ufq. *Muyassar “Ketma” deb, u v v a l o yalinsa ham ko‘nmadi. “Tushunsangiz-chi, aya, o‘z holimga qo‘ying, yosh bola emasman”, – dedi.* O‘.Hoshimov, Dehqonning bir tuni.

ATAYLAB, ATAY, ATAYIN, ATAYDAN, JO‘RTTAGA, JO‘RTTA, AZZA-BAZZA Biron-bir maqsad bilan, ongli tarzda, bilib turib. **Jo‘rttaga, jo‘rtta** so‘zlarida muayyan xatti-harakatning noto‘g‘riligini bilib turgan holda, yolg‘ondakamiga qilinganligi ta’kidi qabariq ifodalanadi, bu so‘zlar ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos. **Azza-bazza** so‘zi ham, asosan, oddiy so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi.

Tushay desa, o‘zi ancha charchagan, undan tashqari, Esh polvon a t a y-l a b uning charchashini kutayotgani bilinib qolgandi. S.Ahmad, Ufq. *A t a y sheriklaridan qochib orqadagi bo‘sh o‘rindiqqa o‘tib olgan safar guruhining rahbari – san’at arbobi Farhod Ramazon daf’atan bezovtalandi*. E.A’zam, Shovqin. *Kishi ba’zan og‘riqdan bezor bo‘lganda eng nozik joyiga a t a y i n qattiq tegadi*. P.Qodirov, Uch ildiz. *...ayni shunday ko‘ngil xufton damlarida onasini chalg‘itish va ovutish uchun a t a y d a n hazil-huzullar o‘ylab topar, topardi-*

A

yu, o‘zi ichidan zil ketib yurardi. X.Do‘stmuhammad, Kuza... *Ana shundagina Qurbonnazar meni j o ‘ r t t a g a gapga solib, meni gap bilan alahsitganini bildim*. T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Biroq oyisining ko‘ngli sira tinchimaydi, bir kuni yarim kechada a z z a-b a z z a kelib, xabar olib ketgani hali esida*. L.Mahmudov, Qopga yashiringan odam.

ATIGI, BOR-YO‘G‘I, BORI, BO‘LGANI, NIHOYATI, FAQAT(GINA) Hammasi bo‘lib, bor-yo‘g‘i (eng oz miqdor haqida). Qatordagi deyarli barcha so‘zlar, **atigi, faqat** so‘zlaridan tashqari, so‘zlashuv nutqiga xos.

Qarang, a t i g i uch-to‘rt yil ichida hamma yoq bino, hamma yoq qurilish bo‘lib ketibdi!.. O.Yoqubov, Billur qandillar. *Qolaversa, beshtasizlar, bir yarim so‘m har bittangizga b o r-y o ‘ g ‘ i o ‘ttiz tiyindan tushadi.* A.Obidjon, Baloga qolgan futbolchi. *Biroq ming la’nat shu holigaki, Amir tushunib turishiga qaramay, farzandlariga yordam berolmasdi. Shunda uning ham ko‘zlari gohi-gohida achishib yoshlanardi. Lekin b o r i – shu. Amir bundan narisiga o‘tmasdi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Peshonang har doim toshdan bo‘lsin. Baxtingni topvolsang b o ‘ l g a n i shu.* A.Odil, Urush va qismat. *U n i h o y a t i bir o‘zi ixlos qo‘ygan adabiyot muallimidek bo‘lishni tilardi, xolos.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Bu sohada u qisqa vaqt ichida f a q a t g i n a maktab direksiyasining emas, tuman rahbarlarining ham hurmatiga sazovor bo‘ldi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin.

ATOQLI, TANIQLI, NOMDOR, DONGDOR, MASHHUR Samarali faoliyati bilan nom qozongan, shuhrat topgan, ko‘pchilik biladigan. **Taniqli** so‘zida barcha taniydigan shaxs ta’kidi o‘zakdan anglashilib turadi. **Nomdor, dongdor** so‘zlarida dovruqqa egalik ta’kidi qabariq ifodalangan. **Mashhur** so‘zining ma’nosida ko‘pchilik orasida tanilganlik ta’kidi mavjud. Bu so‘z shaxsga nisbatan ham, narsalarga nisbatan ham qo‘llanaveradi.

Unga barcha teatrshunoslar, yozuvchilar, deyarli hamma teatrlarning rejissyorlari, a t o q l i artistlar hamda O‘lmasning qarindosh-urug‘lari, yor-birodarlari taklif qilingan. S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Mulla Qutbiddin Samarqandning t a n i q l i sahhoflaridan edi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Muzofotning o‘n chog‘li n o m d o r polvonlarini ham ayttirgan ekanlar.* T.Malik, Falak. *Ammo o‘rinsiz andishani chetga qo‘yib gapirganda, u maydonda ot surib yurgan d o ng d o r otaxon-u akaxonlarning ko‘pchiligiga nisbatan asl adabiyotga yaqinroq, hatto uning sodiq fuqarosi edi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Birdan m a sh h u r shoirimizning m a sh h u r misralari yodimga tushdi: “Menga alam qilar: tilla baliqcha Shu ko‘lmak hovuz deb bilar dunyoni”.* E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati.

ATROF, TEVARAK, GIRD, GIRD-ATROF, TEGRA, DEPARA, HAR TOMON, HAR TARAF, HAR YON, AYLANA, QURSHOV, O‘NG-U SO‘L, SO‘L-U SOG‘ Muayyan nuqta (joy)ning barcha taraflari. **Atrof** so‘zida taraf-

larning jami ma’nosi, **tevarak** so‘zida aylanalik ma’nosi qabariq ifodalangan. **Gird, tegra** so‘zlarida eskilik bo‘yog‘i mavjud. **Depara** so‘zi shevaga oid. **Gird-atrof** juft so‘zida mazkur ma’no yanada qamrovli ifodalangan. **Har tomon, har taraf, har yon** so‘zlarida barcha taraflar ma’nosi juda ochiq ifodalangan. **Qurshov** so‘zida o‘rab turganlik ma’nosi qabariq aks etgan. **O‘ng-u so‘l, so‘l-u sog‘** so‘zlarida ikki tomon ma’nosi ifodalangan bo‘lsa-da, bu ma’no ko‘proq tomonlar ma’nosini ham umumlashtiradi.

A t r o f da tuman tarqab ketgan, olislarda esa cho‘kib turganga o‘xshar, unga yaqin borsang, tag‘in olisroqqa siljigandek ko‘rinardi. Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *Hali tag‘in ko‘payamiz. T e v a r a k qishloqlardan yigitlar kelib qo‘shilyapti.* T.Murod, Otamdan qolgan dalalar. *Chorbog‘ning xilvat bir burchagidagi keksa o‘rik tagida ko‘z ochgan chashma. G i r d iga doirasimon shaklda bir tekis qilib kulrang tosh terilgan*. E.A’zam, Shovqin. *Atigi uch-to‘rt yil ichida g i r d-a t r o f da shunday hovlilar qurilib, shunday imoratlar qad rostladiki, ko‘rganning aqli shoshadi.* E.A’zam, Shovqin. *Nilufarning t e g r a-si nafis bo‘yalgan ko‘zlarida to‘satdan sho‘x uchqunlar o‘ynab, oqargan yuziga anor suvi yugurdi*. O.Yoqubov, Billur qandillar. *Bu d e p a r a da boshqa qizil uzum yo‘q, uzumimizning ta’rifi uzoq-uzoqlarga ketgan edi*. I.Sulton, Ozod. *Shamol asnosi gullar ham kelinlar kabi h a r t o m o n g‘a egilishib salom berishib olar edilar*. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Shu desang, kanal bitgandan keyin hammanglar h a r t a r a f ga tarqab ketasizlar*. S.Ahmad, Ufq. *Qiz o‘z-o‘zini yeb qo‘yar ekan. Jonini ayamas ekan, qushday potirlab o‘zini h a r y o n urar ekan*. I.Sulton, Onaizorim. *To‘qayning a y l a n a joyidan Jannat xola bir quchoq ildiz orqalab chiqdi.* S.Ahmad, Ufq. *Taqsir... biz – o‘zbek. Bizning tog‘lar q u r sh o v ida qolgan o‘lkamizda hanuz urug‘ so‘rash bor*. Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *U – sen bilan biz – odamlar o‘ng-u so‘l ga qaramay va’da berib yuboraveramiz, ayniqsa, qayta uchrashmog‘imiz gumon bo‘lsa-ku, og‘zaki saxovat bobida bizdan o‘tadigani topilmaydi.* E.A’zam, Manana. *Qonga to‘lgay jangga botir kirsa s o‘ l- u s o g‘ lar, Sol qilich yov boshiga, qirg‘inga keldi chog‘lar*. H.Olimjon, Yigit.

ATROFLICHA, HAR TOMONLAMA, HAR TARAFLAMA, BA-TAFSIL, MUFASSAL, MUKAMMAL, TO‘LA, TO‘LIQ, TO‘LA-TO‘KIS Hamma tomonlarini hisobga olgan holda. **Atrofliсha, har tomonlama, har taraflama** so‘zlarida narsa-hodisaning barcha jihatlari qamralganligi ta’kid oladi. **Batafsil, mufassal** so‘zlarida barcha tafsilotlari bilan tarzidagi ma’no qabariq ifodalanadi va mazkur so‘zlar narsa-hodisaning ta’rif-tavsifiga daxldor o‘rinlarda qo‘llanadi. **Mufassal** so‘zi ko‘proq kitobiy nutqqa xos. **Mukammal, to‘la, to‘liq, to‘la-to‘kis** so‘zlarida narsa-hodisaning tomon, jihatlari alohida ta’kid olmaydi, balki ma’no umuman yaxlit tarzda namoyon bo‘ladi.

U hatto talaba qiz fojiasi a t r o f l i ch a taftish qilinib, ochiq qolgan eshik masalasi tilga olinganda ham ortiqcha bir so‘z aytmagan... N.Norqobilov,

A

Kurash. *Uning nozikligi, shu bilan birga, epchil harakatlari, ochiqligi, xuddi otasidek xushmuomalaligi uni Abdulla bilan boshqa qizlardan ajratib, h a r t o m o n l a m a ulardan yuqoriligini ko‘rsatib turardi*. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Birinchidan, hozircha Gurganjdan nariroqda turmoqlik va mashriqdagi eng mustahkam qal’a himoyasida bo‘lmoqlik h a r t a r a f l a m a muhimdir!..* Mirmuhsin, Temur Malik. *Men do‘konga kelib, voqeani dadamga b a t a f s i l gapirib berdim*. A.Qahhor, O‘tmishdan ertaklar. *Solijon injener Sattorov bilan Manzura o‘rtasidagi kelishmovchilik haqida m u f a s s a l aytib bergandan keyin Danilov bu haqda uzoq o‘yladi*. A.Muxtor, Daryolar tutashgan joyda. *U – yantoqqa tarvuz payvand qilish sirini m u k a m m a l egallagan mirishkor dehqon*. S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *T o‘ l a javob berdingiz, qoniqdik, uka, – dedi Qambarali aka*. A.Qahhor, Tanlangan asarlar. *Dadam “alhamdu”ni t o‘- l i q hijolab berdi-yu, meni qo‘limdan yetakladi*. A.Qahhor, O‘tmishdan ertaklar. *Qutidor mehmonlarni ixlos va samimiyat bilan kutar, ziyofat quyuq-suyuqlari bilan t o‘ l a-t o‘ k i s davom etar edi*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

AVAYLAMOQ, AYAMOQ, EHTIYOT QILMOQ, ASRAMOQ, ARDOQLAMOQ Nodurust, nomaqbul ta’sirdan, salbiy hodisadan himoya qilmoq, ehtiyotli holatda tutmoq. **Avaylamoq, ayamoq** so‘zlarida harakatning noziklik bilan voqelanishi qabariq ifodalanadi. **Ehtiyot qilmoq** so‘zida alohida ta’kid kuzatilmaydi. **Asramoq** so‘zida harakatning davomliligi aniq seziladi. Ba’zan bu so‘z **avaylamoq** so‘zi bilan birga **asrab-avaylamoq** tarzidagi juft so‘z tarkibida ham qo‘llanadi va bu juft so‘z ma’nosida ehtiyotlash harakati yanada kuchli ta’kid oladi. **Ardoqlamoq** so‘zida harakatning g‘amxo‘rlik bilan bajarilishi ta’kidi mavjud.

Ko‘p yillardan beri bir-birimizni a v a y l a b, bir-birimizga dilni og‘ritadigan biron so‘z aytmay... yashadik. S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Bir kuni kechqurun ovqatdan keyin oyim gap boshladilar: – Bugun dalaga rais keldi. A y a y di-da, achinadi. Dadang ikkalasi qanday inoq edilar*. F.Salayev, Qamish qayiqchalar. *Olimjon. Axir, u temir-ku, Qo‘chqor aka, temir!.. Uni avaylash kerak, e h t i y o t q i l ish kerak!* Sh.Boshbekov, Temir xotin. *Ha, biroq ota – umrini bolalariga, ota-onasiga fido qilib yuboradigan, oilam-ro‘zg‘orim deya o‘zini o‘tga-cho‘g‘ga uradigan, shu farog‘at maskanini har turli xatarlardan a s r a ydigan benihoya ulug‘ zot*. I.Sulton, Mega-intellekt. *Endi navbat xarobaga aylana boshlagan, lekin qolgan qismi ko‘z qorachig‘idek a s r a b-a v a y l a b saqlanayotgan mashhur Rim Kolizeyini ko‘rish, tomosha qilishga*. S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Biz maktab bolalariga, qushlarni sevinglar, a r d o q- l a nglar, deb o‘rgatamiz*. Sh.Xolmirzayev, Kulgan bilan kuldirgan.

AVLIYO, VALIY, KAROMATCHI Bashorat qila oladigan, mo‘jizalar ko‘rsatishga qodir odam. **Avliyo, valiy** so‘zlaridagi ayni ma’no tarkibida ilohiy ta’kid qabariq ifodalangan, ammo **valiy** so‘zi bu ma’noda kam qo‘llanadi.

Karomatchi ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos, unda ilohiy tomon ifodalanishi ham, ifodalanmasligi ham mumkin.

Bir kuni a v l i y o ning huzuriga baland bo‘yli, uzun sochlari yelkasiga tushgan, yalangoyoq bir odam kirib keladi va undan mo‘jiza ko‘rsatishishini, agar ko‘rsatmasa, o‘ldirajagini aytib, tahdid qiladi. I.Sulton, Boqiy darbadar. *Payg‘ambarimiz Amirni chorlab: – Kel, o‘tir, sen hali uzoq va xayrli parvozlar qilasan. Hech bir v a l i y ning poyi yetmagan manzillarga yetasan, – debdi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Yo‘q, u k a r o m a t ch i emas, hech nimani oldindan ko‘ra bilgani yo‘q.* J.Fozil, Ayriliq ostonasi.

AVVAL, ILGARI, OLDIN, BURUN, QADIM 1. Nutq so‘zlanib turgan paytga qadar o‘tgan vaqtlar, **hozir**ning zidi. **Avval, oldin** so‘zlarida o‘tmish ta’kidi bevosita va konkret ifodalanmaydi, bu ma’no kontekstga ko‘ra reallashadi. **Ilgari, burun, qadim** so‘zlaridan esa o‘tmish zamon ma’nosi bevosita va ochiqcha anglashilib turadi. **Burun** so‘zi **ilgari** so‘ziga nisbatan uzoqroq o‘tmishni anglatadi, ammo nutqda **ilgari, avval, oldin** so‘zlariga qaraganda kamroq qo‘llanadi. O‘tmish zamonning juda uzoqligi **qadim** so‘zida sinonimik qatordagi boshqa barcha so‘zlardagiga nisbatan qabariq ifodalanadi.

Og‘ayningiz a v v a l ham chayqovchilik bilan shug‘ullanarmidi? E.A’zam, Anoyining jaydari olmasi. *Tunning sehrli manzarasi Gulchehrani eltgan, uni qandaydir i l g a r i xayolida ham paydo bo‘lmagan o‘zga bir dunyoga olib kirgan…* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *U o l d i n ham o‘g‘il bola edi, hozir ham o‘g‘il bola*. T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Yarim soat kuttirding. B u r u n bunaqa odating yo‘q edi-ku?* O.Yoqubov, Matluba. *Ajab, ketib boryapman-u o‘ylayman: nega piyodaman? …Hechqursa, q a d i m zamonlarning ot-aravasi bo‘lsayam mayliydi*. U.Hamdam, Ko‘zini ochib yumgan odam.

2. AVVAL, ILGARI, OLDIN, BURUN so‘zlari chiqish kelishigidagi so‘z bilan birga kelganda yoki vaqt bildiruvchi so‘zni boshqarib kelganda, ko‘makchi vazifasini bajaradi va harakat-hodisaning chiqish kelishigidagi so‘z ifodalagan narsa-hodisagacha bo‘lgan vaqtga oidligini ko‘rsatadi.

Dadamni bir yilga qamashgan ekan, boshliqlari insofliroq bo‘lsa kerak, oilangda bayram qilaqol, deb muddatidan a v v a l roq bo‘shatib yuborishibdi… A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Tong yorishayotganda hammadan i l g a r i uyg‘ondi*. O.Yoqubov, Tengdoshlar. *Vahobjon urushdan o l d i n meditsina texnikumini tugatib, Sumbulsoyga yuborilgan edi.* S.Ahmad, Sumbul. *Men-chi? Men bu yerda undan b u r u n o‘lib qolaman-ku*. O.Yoqubov, Bir koshona sirlari.

AVVALDAN, ILGARIDAN, OLDINDAN, BURUNDAN, QADIMDAN, AZALDAN, BOSHDAN O‘tgan vaqtlardan hozirga qadar. Qatordagi so‘zlarda o‘tmishning uzoqligi ma’nosi darajalangan holda aks etgan. Xususan, o‘tmishning uzoqligi ma’nosi **ilgaridan** so‘zida **avvaldan** so‘zidagiga nisbatan, **burundan** so‘zida **ilgaridan** so‘zidagiga nisbatan, **qadimdan, azaldan**

A so‘zlarida **burundan** so‘zidagiga nisbatan kuchliroq ifodalangan. **Boshdan** so‘zida o‘tmishning ilk davrlaridan ma’nosi qabariq tarzda o‘z ifodasini topgan.

Demak, bari minbarning o‘zida, a v v a l d a n tayyorlab qo‘yilgan, shundoq kelasiz-u o‘qib ketaverasiz. E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *– Siz bo‘lg‘anlig‘ingizni i l g a r i d a n bilganimda boshqacha qarshilar edim, – dedi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Oyisha begim bu ipak yozuvni o l d i n d a n tika boshlagan bo‘lsa kerak*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Lekin tojik o‘n yil bo‘ldi qadam uzganigayam, o‘lmagan bo‘lsa, borib ko‘r, o‘sha yoqda b u r u n-d a n qog‘on eshonlar ko‘p, shulargayam bir uchrab rom ochir, o‘zingga dam soldir, dedi*. S.O‘nar, Chambilbelning oydalasi. *Ana shuning uchun bu yerlarda islomning ta’siri q a d i m d a n sust bo‘lgan, singlim*. Sh.Xolmirzayev, Oy yorug‘ida. *Sababi menga qorong‘i bu ziddiyat tog‘a-jiyanning o‘rtasida a z a l-d a n bor edi, desa bo‘ladi*. E.A’zam, Bizning tog‘a. *Erim meni b o sh d a n qattiq ushlagan-da, xolajon*. O.Yoqubov, Bir koshona sirlari.

AVVALGI, ILGARIGI, OLDINGI, BURUNGI, QADIMGI, SOBIQ Vaqt e’tibori bilan boshqasidan oldin, o‘tgan vaqtga tegishli. **Avvalgi, oldingi** so‘zlarida ko‘proq yaqin o‘tmishga oidlik qabariq ifodalanadi. Shuningdek, **oldingi** so‘zi, odatda, og‘zaki so‘zlashuv nutqiga xos. **Burungi** so‘zi **ilgarigi** so‘ziga nisbatan uzoqroq o‘tmishga oidlikni bildiradi. **Qadimgi** so‘zida sinonimik qatordagi barcha so‘zlarga nisbatan uzoqroq o‘tmishga oidlik ifodasi qabariq ifodalangan. **Sobiq** so‘zi kitobiy uslubga xos bo‘lib, faqat biror o‘rin yoki lavozimdan ajralgan shaxs yoki narsaga nisbatan qo‘llanadi.

Ammo Shokir ota a v v a l g i bardosh, a v v a l g i g‘ayrat bilan ishlab turdi. Oybek, Tanlangan asarlar. *Endi i l g a r i g i lanjlik, loqaydlik yo‘q, yurish-turishlari dadil, gap-so‘zlari ham qat’iyat kasb etgan…* E.A’zam, Pakananing oshiq ko‘ngli. *Onasi o‘g‘lini podshoh bo‘lmasidan o l d i n g i nomi bilan atab, mehri tovlanib gapirgani Boburga juda yoqimli tuyuldi*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Yo‘q! Endi u b u r u n g i Mahmud emasdi*. N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *Ammo-lekin “bobur shunos” yayrab qoldi: q a d i m g i jangi jadallar to‘g‘risida mardikor bilan soatlab bahslashadi.* E.A’zam, Bir daqiqa ko‘zingni yum. *Bir kunmi-ikki kun oldin s o b i q eri kelib ketgan ekan*. E.A’zam, Pakananing oshiq ko‘ngli.

AVVALO, AVVALAMBOR, AVVALAM, AVVALAN, AVVALBOSHI, AVVALI, BOSHI, BOSHDA, BIRINCHIDAN Narsa-hodisalar turkumi tarkibidagi eng muhim, eng asosiy unsurni ta’kidlab ko‘rsatishga xizmat qiladi, asosan, kirish so‘z vazifasida keladi. Qatordagi so‘zlarning ma’no nozikligi va farqli jihatlari mazkur so‘zlarning asoslaridan anglashilib turadi. **Avvalam, avvalan, avvali, boshi, boshda** kabilar mazkur ma’noda anchayin kam qo‘llanadi.

A v v a l o, o‘z cho‘ntagining, qolaversa, otaxon mingboshining yordami bilan cho‘lning o‘rtasidan katta bir ariqni o‘tkazib qo‘ydi. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Ha, a v v a l a m b o r, adasiga telegramma berish kerak*. O.Yoqubov, Billur qandillar. *Yo yuraklari betlamayaptimi, a v v a l a m, panohlariga olgan, padardan ham yaqin bo‘lib qolgan kishiga ko‘rinishga?* M.Mansur, Judolik diyori. *Hojibi dargoh kirib, ta’zim ila xizmatga shay turgach, buyurdi: A v v a-l a n, muhtasibni, so‘ngra vaziri a’zamni chorla!* N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *A v v a l b o sh i, o‘zi yig‘lab qolgan menga. Qaynonasida gramm aql bo‘lmasa nima qilsin?* T.Malik, Xazonrezgi. *Milisa tog‘a chala o‘qlangan to‘pponchasiga boshini qo‘yib, a v v a l i, oqshomdayoq qotib qoladi*. E.A’zam, Guli-guli. *B o sh d a, anketa so‘rovi o‘tkazaman, deb niyat qilgan paytdayoq, Mahmudaliga o‘zining kuchi yetmasligini va, albatta, sizning o‘ziga qo‘shilishingizni o‘ylagan, aniq hisob-kitob qilgan*. A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *B i r i n ch i d a n, har yumushni o‘zim bajaraman, ikkinchidan, namozga azonni o‘zim chaqiraman, uchinchidan, qanday nisor aziyat kelsa, o‘zim uddasidan chiqaman*. A.Abdullayev, Hazrati Attor.

AYB, GUNOH, JINOYAT, QILMISH, KIRDIKOR, YOZIQ Jamiyatdagi mavjud odat-qoidalarga yoki axloq-odob me’yorlariga xilof tarzda qilingan xatti-harakat. **Gunoh** so‘zida “nomaqbul xatti-harakat” ma’nosi **ayb** so‘ziga qaraganda qabariq ifodalanadi, ayni paytda, unda ko‘pincha muayyan diniy ohang ham seziladi. **Jinoyat** so‘zi huquqiy qonun-qoidalarga zid harakat ma’nosida qo‘llanadi. **Qilmish** so‘zida salbiy baho kuchli. **Kirdikor** badiiy nutqqa xos, unda salbiy bo‘yoqdorlik yuqoriroq. **Yoziq** so‘zida esa eskilik bo‘yog‘i mavjud.

“Yur, hech bo‘lmasa kino ko‘raylik” desam, “Kino kelib meni ko‘rsin” deydi, a y b o‘zida-yu, yana ba’zan mendan nolib ham qo‘yadi. A.Qahhor, Og‘riq tishlar. *– Menda nima g u n o h?! – o‘ylardi u gohida, – hamma ayb urushda, agar urush bo‘lmaganda, erim yonimdan jilmaganda men bunday qilmasdim*. N.Eshonqul, Shamolni tutib bo‘lmaydi. *Vaqtida bu xotin o‘zining j i n o y a t ini mening o‘limim bilan yopmoqchi bo‘lgan edi*. A.Qahhor, Muhabbat. *Demak, u, hechqursa, Said Olimxonning bobolari q i l m i sh i haqida gapirishi mumkin.* Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *Uning k i r d i k o r i ni men bilaman, undan men jirkanaman deb yursam, butun qishloq bilar ekan, butun qishloq jirkanar ekan.* A.Qahhor, Xotinlar. *Yaratgan o‘z bandalarini va ularning y o z i q larini o‘shalar orqali hisob-kitob qilarmish*. N.Jaloliddin, Umar Xayyom.

AYBDOR, AYBLI, GUNOHKOR Jamiyatdagi mavjud odat-qoidalarga yoki axloq-odob me’yorlariga xilof tarzdagi xatti-harakatni sodir etgan. **Aybli** so‘zida belgi me’yordan kam. **Gunohkor** so‘zidan ko‘pincha muayyan diniy ohang seziladi.

A

A y b d o r larni biz o‘zimiz topib, jazosini beramiz. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Ro‘para bo‘ldi-yu, yaqin kishisidan ayrilgan odamning dardi, qayg‘usi bilan emas, a y b l i kishining xavotirli nigohi bilan qaradi*. T.Malik, Shaytanat. *Qushbegining ishorati bilan yigitlar hozir bo‘lib, g u n o h k o r lar zindonga jo‘natildilar*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

AYBSIZ, GUNOHSIZ, BEGUNOH, YOZIQSIZ Jamiyatdagi mavjud odat-qoidalarga yoki axloq-odob me’yorlariga xilof tarzdagi xatti-harakatni sodir etmagan. **Gunohsiz, begunoh** so‘zlaridan ko‘pincha muayyan diniy ohang anglanadi. **Yoziqsiz** so‘zida eskilik bo‘yog‘i mavjud.

Ikki yil konda ishlagach, a y b s i z ekani birdaniga ayon bo‘lib qolib uyiga qaytdi. T.Malik, Shaytanat. *Sababsiz sochilgan g‘azablar, G u n o h s i z chekilgan azoblar.* E.Vohidov, Asablar. *Qo‘rqmang, bibim. Niyatlari yomon bo‘lsun-bo‘lmasun, Siz Olloh qovushtirgan yoringiz janob Sohibqiron oldida sutday oq, farishtaday b e g u n o h siz!* O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. *Bir qarang atrofingizga, qancha-qancha y o z i q s i z mazlumlarning uyi kuydi ekan*. T.Malik, Savohil.

AYIRBOSHLAMOQ, AYIRBOSH QILMOQ, ALMASHMOQ, ALMASHTIRMOQ, ALISHMOQ, MAVOZA QILMOQ Biror narsani boshma-boshiga yoki boshqa biror shart bilan oldi-berdi tarzida almashmoq. **Ayirboshlamoq, ayirbosh qilmoq, mavoza qilmoq** so‘zlarida oldi-berdining boshma-bosh tarzida kechishi alohida ta’kid olgan. Qatordagi boshqa so‘zlarda esa bu ta’kid ochiq ifodalanmaydi va mazkur jarayon umuman o‘z ifodasini topadi. **Mavoza qilmoq** so‘zi eskirgan.

O‘z joyida muqim narsa qolgani gumon, Alish-almash, a y i r b o sh l a sh zamoni kelmish. O.Matjon, Bozor hazili. *Ana shu voqeadan keyin Usmonjon to‘rt xonali uyini shahar chetidagi uch xonali uyga a y i r b o sh q i l ib ko‘chib ketdi*. S.Ahmad, Bir siqim xandon pista. – *Men so‘z xizmatidamen, – dedi Ayri Qo‘bo‘z tap tortmay, – so‘z esa haqiqat xizmatidadur. Sohibimni senga ham a l m a sh masmen*. A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Ertangi savol-javobdan qo‘rqsa… o‘tkinchi dunyo matohiga insonlik sha’nini a l m a sh t i r armidi?!* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Kechayam aytuvdim, ko‘nmadilar. Qulupnayga sut a l i s h adi, dedilar*. O‘.Hoshimov, Nimadir bo‘ldi. *Tunov kuni shu mahallaning devkor etikdo‘zlaridan Buvamat ota butun qolip-u shon-u so‘zan, bigizlarini ulgurjisiga ikki pud jo‘xori unga m a v o z a q i l di*. G‘.G‘ulom, Mening o‘g‘rigina bolam.

AYIRMOQ, AJRATMOQ, JUDO QILMOQ, MAHRUM QILMOQ Birovni yaqin kishisi yoki kerakli narsasidan uzoqlashtirmoq, undan benasib qilmoq. **Judo qilmoq, mahrum qilmoq** so‘zlarida ajralish, benasiblik kuchli ta’kid bilan ifodalanadi.

Sen otamdan a y i r ding, Qanotimni qayirding. H.Olimjon, Oygul bilan Baxtiyor. *Otalarimiz bir-biri bilan eskitdan oshna. Mozorimiz bir, ko‘chamiz bir. Sen bizlarni a j r a t ib yuborma*. Sh.Xolmirzayev, Arpali qishlog‘ida. *Hali sen edingmi, mening hayotimni bulg‘agan, meni bolalarimdan j u d o q i l - gan!* N.Eshonqul, Shamolni tutib bo‘lmaydi. *Ko‘rdingizmi, o‘rganmaganlar! Bu kishini ishlash huquqidan m a h r u m q i l ishga haddim sig‘maydi*. A.Qahhor, O‘tmishdan ertaklar.

AYLANAY, AYLANSIN, O‘RGILAY, O‘RGILSIN, TASADDUQ, GIR-GITTON, QOQINDIQ Erkalash, suyish va shu kabi munosabatlarni bildiradi va, asosan, shu ma’nodagi murojaat shakli sifatida qo‘llanadi. **Tasadduq** so‘zi erkaklar nutqida ham, ayollar nutqida ham qo‘llanadi. Sinonimik qatordagi boshqa so‘zlarning barchasi esa xotin-qizlar nutqiga xosdir.

Kampir tojikcha talaffuz bilan: – Undoqlar yo‘q, a y l a n a y, – dedi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Bu yoqqa kelinglar! Onang a y l a n s i n, Marasul, xotining yosh, kimda nima ko‘rsa havas qiladi*. A.Qahhor, Og‘riq tishlar. *U Akbarni bag‘riga bosib: – Momo degan tilingdan o‘zim o‘ r g i l a y! – deb erkalatdi*. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Xumorxon. Voy, opasi o‘ r g i l s i n, xamir qilganmidingiz... qarashvorsam bo‘lar ekan*. A.Qahhor, Og‘riq tishlar. – *Turing endi, t a s a d d u q, bizlardan boshqasi qolmadi bu yerda, – dedi Qamara uning qo‘lidan tortib*. E.A’zam, Pakananing oshiq ko‘ngli. *Voy, qudam keptilar! Voy, g i r g i t t o n! Esonmisiz, omonmisiz?..* A.Qahhor, Og‘riq tishlar. – *Yuringlar, jonim q o q i n- d i q lar, qishlog‘imizdagi gumbazli hammomni ko‘rsatib qo‘yay, yuvinib, sal odamnusxa bo‘lvolinglar, – deya hammasini go‘dakchasiga taltanglata ketdi*. A.Obidjon, Meshpolvonning janglari.

AYLANMOQ, SAYR QILMOQ (ETMOQ), KEZMOQ, KEZINMOQ Tomosha, hordiq yoki boshqa shu kabi maqsadlar bilan muayyan joylarda yurmoq. **Sayr qilmoq**da istirohat ma’no ta’kidi ochiq ifodalanadi, ko‘proq badiiy nutqqa xos. **Kezinmoq** so‘zida “bemaqsad kezib yurmoq” ifodasi bor, kitobiy uslubga xoslangan.

Men oyimlarnikiga ketyapman. Uch-to‘rt kun a y l a n ib, ko‘nglimni yozib kelay. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Bugun oqshom savalab o‘tgan yomg‘irning salqinida amir sarobo‘stonda s a y r q i l ib yurardi.* T.Malik, Savohil. *Hikmatillo horg‘in odimlab, ...bu parkda Nilufar bilan birga yurgan xiyobonlari, o‘tirgan skameykalari, qo‘l ushlashib k e z gan anhor bo‘ylarini ko‘rsa battar ezilishini o‘yladi-yu, ikkilanib to‘xtadi.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Bog‘ning hali yaproq yozib ulgurmagan yalang‘och daraxtlari oralab k e z i n gan Umar, ko‘klam yomg‘irini har nechuk xushlamasin, o‘zini panaga olmoqqa majbur bo‘ldi.* N.Jaloliddin, Umar Xayyom.

AYNIMOQ, BUZILMOQ, ACHIMOQ Me’yoriy holatini yo‘qotmoq, iste’molga yaroqliligi yomonlashmoq yoki iste’molga yaroqliligini yo‘qotmoq.

A **Buzilmoq** so‘zida iste’molga tamoman yaroqsiz holatga kelganlik ta’kidi qabariq ifodalangan. Qatordagi boshqa so‘zlarda bu ta’kid unchalik emas, ammo kontekstga ko‘ra shunday ta’kid yuzaga chiqishi mumkin. **Achimoq** so‘zida “achimsiq ta’mli bo‘lib qolmoq” ifodasi bor.

Tursunboy ota echkining go‘shti a y n i b qolmasdan xotiniga mushkulkushod o‘qitgani eshon ayani uyiga chaqirgandi. S.Ahmad, Hukm. *Baliq boshidan b u z i l adi. Pir qanday bo‘lsa, murid ham shunday bo‘ladi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Bir banka a ch i gan sut bo‘lsa ham yomon bo‘lmas edi, lekin kim beradi unga sutni?* O‘.Umarbekov, Bo‘ribosar.

AYNIQSA, XUSUSAN, ALALXUSUS O‘zaro biror jihatdan munosabatda bo‘lgan shaxs yoki narsa-hodisalardan birining boshqasiga nisbatan muhimligini ajaratib, ta’kidlab ko‘rsatishga xizmat qiladi. **Ayniqsa** so‘zida ajratish, ta’kidlash qabariq ifodalangan. **Xususan** so‘zi ko‘proq kitobiy nutqqa xos. **Alalxusus** so‘zi eskirgan va kitobiy nutqqa mansub.

Gap unda emas, – dedi hoji, – umr, murosa degan gaplar bor, a y n i q-s a, kundashlik ishi qiyin... Chindan ham Ibrohimbekni birovlar oldida, x u s u-s a n, To‘g‘aysari oldida qattiq tahqirlaydigan… voqea sodir bo‘lgan edi. Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *Albatta, shunday-ku, – dedi Shahidbek, – ammo kishi, a l a l x u s u s, sizga o‘xshash yigitlar hamisha bir o‘runda o‘lturib qolmaydirlar*. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon.

AYOL, XOTIN, XOTIN-QIZ(LAR), XOTIN-XALAJ Erkakning zidi bo‘lgan jinsga mansub odam. **Ayol** so‘zi, odatda, “turmush qurgan katta yoshdagi xotin” ma’nosida qo‘llanadi, “umuman, turmushga chiqqan va chiqmagan turli yoshdagi erkakning zidi bo‘lgan jinsga mansub odamlar” tarzidagi ma’noda bu so‘z, odatda, *-lar* qo‘shimchasi bilan ishlatiladi. **Xotin** so‘zi “turmush qurgan katta yoshdagi ayol” ma’nosi bilan so‘zlashuv tiliga xos. **Xotin-qiz(lar)** so‘zida turmushga chiqqan va chiqmaganlardan iborat umumlashtiruvchi ma’no qabariq ifodalanadi. **Xotin-xalaj** so‘zi, asosan, turli yoshdagi turmushga chiqqan ayollarni bildiradi va so‘zlashuv tilida qo‘llanadi.

Bo‘shagan likopchalarni yig‘ishtirib yurgan to‘rt a y o l Jamshidning ishorasi bilan sochilib yotgan pullarni tezlik bilan terib olishdi. T.Malik, Shaytanat. *Onasi x o t i n larning chirmanda chalib “Yor-yor, yorona”lar aytib... karnay-surnaylar, qiyqiriqlar ostida Sanaqul polvonga uzatilgan edi*. S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *X o t i n-q i z lar bilan munosabatda vijdonni ham, insofni ham tan olmaydigan Nodirning istehzosi Sattorga o‘qday tegdi*. P.Qodirov, Erk. – *O‘zing bilasan, – dedi Hafiz. – Lekin men senga aytsam, do‘stim, x o t i n-x a l a j ning dilini bilish ham katta kashfiyot*. O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri.

AYOV, SHAFQAT, RAHM Ayash, rahm-shafqat tuyg‘usi, shunday his-tuyg‘uli munosabat. **Shafqat** so‘zi ko‘proq kitobiy nutqqa xos. **Rahm** so‘zida achinish ta’kidi qabariq ifodalangan. **Rahm-shafqat** tarzidagi juft so‘z holida qo‘llanganda, ma’no yanada kuchli ta’kid oladi.

Mayli, unga ishonib, Dushman bilan olishay. O‘z yurtimning erki deb, A y o v bilmay solishay. A.Obidjon, Qorinbotir. *Yaxshilarga sh a f q a t uchun, Yomonlarga nafrat uchun, Avlodlarga ibrat uchun Kichik joning kerakmidi?* A.Obidjon, Meshpolvonning janglari. – *Menda r a h m yo‘q, – dedi Chuvrindi. – R a h m nima qilsin. Shaharda daydib yurganimda, rahm-shafqat degan hislar o‘lib bo‘lgan.* T.Malik, Shaytanat.

AYOVSIZ, BEAYOV, SHAFQATSIZ, BESHAFQAT, OMONSIZ, BEOMON, RAHMSIZ, BERAHM Hech bir ayash munosabatisiz, ayamasdan qilingan. **Ayovsiz, beayov** so‘zlarida ma’no tushunchasi keng, predmet belgisi uchun ham, harakat belgisi uchun ham qo‘llanaveradi. **Shafqatsiz** so‘zida kitobiylik ta’kidi mavjud. **Beomon, omonsiz** so‘zlari ko‘proq urush-jang va shu kabi holatlardagi o‘ta shafqatsiz, omonlik bermaydigan predmet va harakat belgisini ifodalaydi.

Ichi yonib-yallig‘lanib ketayotgandek, ichak-chavog‘ini a y o v s i z bir panja g‘ijimlab burayotgandek... E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Feodal! Alomat bechoraning boshiga ne kunlarni solmadingiz! Nima azoblarni ko‘rmadi bu yerda! Sho‘rlikni b e a y o v ekspluatatsiya qildingiz!* Sh.Boshbekov, Temir xotin. *Hayot bir sh a f q a t s i z yovga o‘xshaydi, Birovning o‘rniga birov yashaydi*. B.Fazliddin, Ko‘ksim og‘riqlari. *B e sh a f q a t ajalga berar ekan tan, U dedi: “Shu ekan, dunyo shu ekan”*. A.Oripov, Dunyo. *Musulmonqulning o m o n s i z qilichi og‘aynining bo‘g‘zida edi*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Ular olishdilar uzoq, b e o m o n, Oqibat birining kallasi uchdi*. A.Oripov, Do‘zaxiylar. *Zolim beklar, qonxo‘r hokimlar, r a h m s i z jallodlar, mash’um dorlar va qo‘rqoq xalqlar orasida keksa otasini, mushtipar onasini ko‘ralmay dunyodan ketdimikin?* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Nahotki, sizning ko‘nglingiz shu b e r a h m xonga moyil bo‘lsa?* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

AYRILIQ, JUDOLIK, HIJRON, HAJR, FIROQ, FURQAT Yaqin kishilardan ayrilish holati. **Judolik** so‘zi ma’nosida ayriliqli holatning vaqt va masofa jihatidan uzoq bo‘lishi qabariq ifodalanadi. **Hijron, hajr, firoq, furqat** so‘zlari eskirgan va kitobiy nutqda ko‘proq qo‘llanadi.

Olis a y r i l i q dan keyin ko‘rishmishdayin bag‘ridan qo‘yib yubormadi. T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Bobur endi otasini umrbod ko‘rolmasligini butun vujudi bilan his qildi-yu, achchiq j u d o l i k tuyg‘usi birdan uning borlig‘ini to‘ldirib, ko‘zlaridan yoqasiga yosh bo‘lib tomdi*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Shunday bo‘lsa ham Ochildagi visol quvonchi undagi h i j r o n dardini bo‘rttirib ko‘rsatardi*. P.Qodirov, Uch ildiz. *Ishq davosi avom o‘ylag‘ancha vasl emas – h a j r dir. Zero, vasl ishq o‘tini so‘ndirg‘uchi, h a j r esa kamolatka erishdirguchidir*. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Jannat xola... o‘g‘lining f i r o q ida, dard-u alamida shu to‘qaylarda jon taslim qildi*. S.Ahmad, Ufq. *Yig‘ladi*

A *f u r q a t da Furqat Ham muqimlikda Muqiym, Nolishingdan Hind-u Afg‘on Qildi afg‘on, o‘zbegim*. E.Vohidov, O‘zbegim.

AYTGANDAY, AYTMOQCHI, AYTGANCHA, DARVOQE So‘zlovchining nutqi davomida yodiga tushib qolgan biror gapni ajratib ko‘rsatish uchun qo‘llanadigan kirish so‘z. **Darvoqe** so‘zi ko‘proq kitobiy nutqqa xos.

– Aha, a y t g a n d a y, bizning qo‘ylar yaxshi yuribdimi, o‘rtoq Qurbonov? – dedi. T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *– A y t m o q ch i, arra bor-ku! – dedi Mahmud*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *– Xayriyat, – dedi chol yengil tortib. – Jindekkina bo‘lsa ham qarzdan uziladigan bo‘ldim. A y t g a n ch a, biz, deganing nima deganing? Axir bir o‘zingsan-ku?* S.Ahmad, Ufq. *Ha, d a r v o q e, sadoqatni unutibmiz. U Asadbekka sadoqatli edi*. T.Malik, Shaytanat.

AYTISHMOQ, JANJALLASHMOQ, MOJAROLASHMOQ, G‘IJILLASHMOQ, QIZARISHMOQ, TIKLASHMOQ

Bir-biriga me’yordan chiqib ketgan holda, hatto janjal shaklida og‘ir so‘zlar aytishmoq. **Janjallashmoq, mojarolashmoq, g‘ijillashmoq** so‘zlarida janjal belgisi qabariq ifodalangan, **mojarolashmoq** so‘zi juda kam qo‘llanadi. **Qizarishmoq, tiklashmoq** so‘zlarida bu belgi birqadar yopiqroq aks etgan, bu ikki so‘z ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos.

Mahalladagilar Ubay aka bilan a y t i sh ib qolishdan ehtiyot bo‘lar edilar. I.Sulton, Genetik. *U hozir, ammasi yana kelinlari bilan j a n j a l l a sh ib qoldimi, degan fikrga bordi*. N.Eshonqul, Shamolni tutib bo‘lmaydi. *Ertasi m o j a r o l a sh gan ikki qo‘shni qozi huzuriga kelishibdi.* J.Ismoilov, So‘nggi manzil. *Goho atrof ko‘chalarda biror kishi it yoki mushuk tutib olsa, ochlar shuni ham talashib, g‘ i j i l l a sh ib qolishadi*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Polvon yigitchalarning harakatlari, hatto ba’zilarining arazlashib, q i z a r i sh ib qolishlarida tomoshabinlarning zavqini qo‘zg‘aydi*. A.Ayizov, Polvon yig‘lagan tun. *– Nima gap o‘zi, qorishmaga nima bo‘libdi? – dedi Hikmat ham Usmonovga t i k l a sh ib*. Y.Shomansur, Qora marvarid.

AYTMOQ I, BAYON QILMOQ (ETMOQ), IZHOR QILMOQ (ETMOQ), BILDIRMOQ Muayyan fikrni og‘zaki bayon qilmoq. **Aytmoq** so‘zi mazkur qatordagi barcha so‘zlar o‘rnida qo‘llana oladi, u mazkur ma’noning asosi bo‘lgan tushunchani umuman ifodalaydi. **Bayon etmoq (qilmoq)** ko‘proq kitobiy nutqqa xos, ixcham fikr-mulohazani emas, balki kengroq, kattaroq fikr-mulohazani batafsilroq ifoda etishda qo‘llanadi. **Izhor etmoq (qilmoq)** so‘zi ham kitobiy nutqqa xos, bu so‘z ko‘proq so‘zlovchining ichki kechinmalari asosidagi mulohazalarini ifoda etishda ishlatiladi. **Bildirmoq** so‘zi mazkur ma’noda tegishli birikmalar tarkibida keladi.

Men qo‘rqmayman! Men rostini a y t aman. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Xayoli to‘zib ketdi. Hozirgina b a y o n e t ilgan gaplar ana shundan keyin xotirasidan o‘tdi*. T.Malik, Shaytanat. *Bu xatda Tursunboy samimiy*

yurak dardlarini i z h o r e t gan edi. S.Ahmad, Ufq. *U laboratoriyadagi bir eksperimentini batafsil aytib, uni yana takrorlamoqchi bo‘lganini b i l d i r di*. A.Muxtor, Daryolar tutashgan joyda.

AYTMOQ II**, TAKLIF QILMOQ, CHAQIRMOQ, CHORLAMOQ** Biron tadbir yoki yig‘inga tashrif buyurish, ishtirok etishni iltimos qilib boshqa shaxs yoki shaxslarga murojaat etmoq. **Taklif qilmoq** so‘zida birqadar rasmiylik ohangi mavjud. **Chaqirmoq** ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos. **Chorlamoq** so‘zi shevaga oid.

Rupa enaga tirik bo‘lsa, uni ham shu to‘yga a y t ib keltirgaymiz. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Yig‘ilishga shaharning hamma yirik olimlari t a k l i f q i l i n-gan*. E.Vohidov, Ikkinchi tumor. *Mirazim shunday o‘ylar bilan boshi g‘ovlab turganda, Zahro ovqatga ch a q i r ib keldi*. U.Hamdam, Muvozanat. – *Qaysi uyni bo‘shatdirsaq ekan? – deb so‘radi va javob kutmasdan, – qudalaringni nima bilan kutishni bo‘lsa o‘zing bilasan: tuya so‘yib ch o r l a g‘aningda ham kelmaydirgan kishilar, – dedi*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

AYTMOQ III**, OLMOQ** Ijro etmoq (ashula, qo‘shiqqa nisbatan). **Olmoq** so‘zi mazkur ma’nosi bilan, asosan, so‘zlashuv nutqiga xos bo‘lib, o‘rni bilan ba’zan kuyni ijro etishga, biron qiziqarli gap aytishga, gapdonlikka nisbatan ham qo‘llanadi.

Hammaning ko‘zi uzun stolning burchagida dutorga jo‘r bo‘lib qo‘shiq a y-t ayotgan qizda edi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Tursunali esa buning fahmiga yetmay, bitta kosani ko‘tarib olganicha likopcha ushlab, katta ashulani o l ayotgan hofiz kabi turib, ming‘irlashini davom ettirdi*. T.Malik, Murdalar gapirmaydilar.

AYYOR, MUG‘OMBIR, HIYLAGAR, NAYRANGBOZ, QUV, US-TOMON, MAKKOR, DOG‘ULI, MO‘LTONI, QILVIR(I), SHAYTON, TULKI, TULLAK, QIRRIQ, XIRPA, MASTON Aldash, chalg‘itish yo‘li bilan har qanday ishni o‘z foydasiga hal qila oladigan, makr-hiylaga juda usta. **Ayyor, quv, mug‘ombir** so‘zlari odamga nisbatan ham, jonivorlarga nisbatan ham qo‘llanaveradi. Qatordagi boshqa so‘zlar esa mazkur ma’noda faqat odamga nisbatan ishlatiladi. **Hiylagar, nayrangboz, makkor** so‘zlarida ishni o‘z foydasiga hal qilishda hiyla, firib, makrni ishlatish ifodasi qabariq ifodalanadi. Mazkur so‘zlarda so‘zlovchining salbiy subyektiv munosabati ifodalanadi. **Mug‘ombir, quv, ustomon** so‘zlarida muayyan darajada aqlni o‘z foydasiga bo‘ysundirgan holda ishga solish ma’no qirrasi qabariq aks etadi. **Dog‘uli, mo‘ltoni, qilvir** so‘zlarida o‘ta ayyorlik belgisi ortiq darajada, ammo kam qo‘llanadi. **Shayton, tulki, tullak, qirriq, xirpa** so‘zlarida o‘ta ayyorlik ma’nosi zalvorli obrazlilik asosida qabariq tarzda o‘z ifodasini topgan. **Maston** so‘zi mazkur ma’noda (asosan, xotinlarga nisbatan) folklor asarlari va shevalarda uchraydi.

A

Tavba, ba'zi chiroyli qizlar juda a y y o r bo'ladi: hamma vaqt xunuk qizlarni yetaklab yuradi. A.Qahhor, Tanlangan asarlar. – *Bor, sen m u g' o m b i r ham anov puchuq kanizning ko'nglini ol! (yelkasiga qoqib) Balosen! Ichingdan pishgan ayyorsen!* O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. *Sabohiddin xotirasida uyg'onayotgan voqealar, shuningdek, unda-bunda uchraydigan h i y l a g a r lar uning ruhini cho'ktirdi.* T.Malik, Devona. *Ko'p hollarda bu meros ham olg'ir n a y r a ng b o z lar qo'lida qo'g'irchoq bo'ldi.* M.Safarov, Sarbasta Surxon. *Biri boyib ketgan, q u v, izzattalab, Balki o'zgartirgan eski raqamin*. A.Oripov, Telefon daftari. *U s t o m o n va hiylagar Qazviniyning anovi hezalak Takashdan allaqachonoq hafsalasi pir bo'lgan*. N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *Sohibqiron hazratlarini kutmoq darkor. Ungacha anov qora uyga joyla ul m a k k o r ni*. O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. *Ammo Xonzoda begim Komronni o'rab olgan d o g' u l i odamlarni xayolidan uzoqlashtirolmay qiynalardi*. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Men bunday m o' l t o n i ni sira ko'rganim yo'q edi...* Oybek, Tanlangan asarlar. *Boyning q i l v i r taroziboni ham ming xil nayranglar bilan har bir qanor paxtadan bir necha qadog'ini urib qolar edi*. M.Muhammadjonov, Turmush urinishlari. *Qayin otangdan meni quvladi, deb ko'ngling olinmasin, chunki u bechora ham bir sh a y t o n ning vasvasasi bilan bu xatoga tushkan*. A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *Bu t u l k i u yog'ini ham pishirib qo'ygan ko'rinadi*. E.A'zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *Xudosini aytgan – berdisini ham aytadi, shaytonni avragan t u l l a k*. O.Yoqubov, Bir koshona sirlari. *Q i r r i q! Har safar ataylab shisha olib keladi. Xizmat haqiga pul bersa, endi daromadni bo'lishaylik, deyolmaydi-da*. A.Obidjon, Oxirgi sedanatut qissasi. *Tulkilikda bu odam x i r p a bo'lib ketgan.* Mirmuhsin, Qizil durralar. *Buni Eron podshosi ham eshitib, bir m a s t o n kampirini yuborgan*. Sh.Xolmirzayev, Qil ko'prik.

AYG'OQCHI, JOSUS, XUFIYA Biror shaxs yoki davlatning foydasi uchun boshqa shaxs yoki davlatga tegishli maxfiy ma'lumotlarni yashirincha to'plash bilan shug'ullanadigan shaxs. **Josus** ko'proq begona davlatning shunday faoliyat bilan mashg'ul kishisiga nisbatan qo'llanadi. **Xufiya** – tarixga oid so'z, eskilik bo'yog'iga ega.

Muxbir zarracha og'rinmay, pinak ham buzmay oxiriga o'tadi: – ...Qo'shib olgani yetmagandek, boshimizga o'g'ri, a y g' o q ch i larini yubordi. E.A'zam, Guli-guli. *Bobur juda qaltis bir ishga bel bog'laganini sezardi. Shayboniyxonning j o s u s lari ko'pligi unga ma'lum edi*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Xaloyiq orasida yuradigan x u f i y a lar dahshatli mishmishlarni shahar hokimi – dorug'aga yetkazish uchun arkka tomon shoshildilar*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

AZIZ, QADRLI, QADRDON, QIMMATLI, ARJUMAND E'zoz-e'tiborga, izzat-hurmatga munosib. **Aziz, qadrdon** so'zlari murojaat qilinayotgan shaxsni ifodalovchi so'zlar bilan ham, shunday so'zlarsiz ham qo'llanaveradi. **Qadrli, qimmatli** so'zlari esa ko'proq murojaat qilinayotgan shaxsni ifodalovchi

so‘zlar bilan birgalikda ishlatiladi. **Arjumand** so‘zi eskirgan, ko‘proq kitobiy nutqqa xos.

Bir-biring kamsitib qilma sharmanda, Siylangan joyida a z i z dir inson. A.Oripov, Shoh va gado. *Q a d r l i mister Sattorov! Sizni Kembrij dorilfununining faxriy professori bo‘lganingiz bilan muborakbod etamiz*. T.Malik, Shaytanat. *Bul q a d r d o n ikki do‘stga Xohishimdir, toabad Topsa bir ma’no masaldan, O‘zbegim tojik bilan.* A.Oripov, O‘zbegim tojik bilan. *Lekin taqdir menga dunyodagi barcha olmoslardan q i m m a t l i roq bir mukofot bermishdir. Bu mukofot – mening sendek o‘g‘lim borligidir*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Ulug‘ amirim, kuyovlarimning har biri men uchun a r j u m a n d. Marhamatingiz bilan men amirzodalarga padarzan bo‘lish sharafiga yetishibman, ularning har birini ko‘zimning oq-qorasi deb bilaman*. T.Malik, Savohil.

AZOB, DARD, OG‘RIQ, AZIYAT, JABR, JAFO, OZOR, ALAM, IZTIROB, UQUBAT Jismoniy yoki ruhiy azob, qiynoq, ezilish. **Azob, ozor** so‘zlari ham jismoniy, ham ruhiy qiynoqni ifodalayveradi, ammo **ozor** so‘zida belgi darajasi **azob** va **jabr** so‘zlaridagiga qaraganda anchayin kuchsiz. **Dard** so‘zi biron-bir ta’sir yoki kasallikdan paydo bo‘ladigan jismoniy azobni va ayni paytda, ruhiy azobni ifodalaydi, lekin “jismoniy azob” ma’nosida ko‘proq qo‘llanadi. **Alam** so‘zi ruhiy azobni ham, biron-bir ta’sir yoki kasallikdan paydo bo‘ladigan jismoniy azobni ham ifodalay oladi, ammo unda “ruhiy azob” ma’nosi yetakchilik qiladi, “jismoniy azob” ma’nosida juda kam qo‘llanadi. **Og‘riq** so‘zida “jismoniy azob” ma’nosi ochiqcha ifodalangan, ammo ba’zan “ruhiy azob” ma’nosi ham reallashadi. **Aziyat, uqubat** so‘zlari ko‘proq kitobiy nutqda qo‘llanadi, **aziyat** so‘zi aksar hollarda *aziyat chekmoq* iborasi tarkibida keladi, **uqubat** so‘zi ko‘pincha **azob-uqubat** tarzidagi juft so‘z tarkibida keladi. **Jabr, jafo** so‘zlari ham ko‘pincha **jabr-jafo** (yoki **jabr-u jafo**) tarzidagi juft so‘z holida ham ishlatiladi, bunda belgi darajasi yanada kuchli bo‘ladi. **Iztirob** so‘zi ham ko‘proq kitobiy nutqqa xos, asosan, ruhiy qiynoqni ifodalaydi.

Bundog‘ yigitlar uylanganlarida ham kishi qizini umr bo‘yi a z o b ichida o‘tkazadirlar. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *E, d a r d ko‘rmagan odam bor emishmi bu dunyoda? Mehnat mehnat emas, d a r d mehnat ekan-ku.* S.O‘nar, O‘lmaydigan odam. *O‘lmas akaning do‘stga ham, dushmanga ham samimiy munosabatda bo‘lishlari zamirida qalb o g‘ r i q lari mavjud ekanini endi-endi tushunib yetganday bo‘laman.* T.Malik, Qiyomat qarz. *Bobur Andijonni qayta qo‘lga kiritguncha ozmuncha a z i y a t chekdimi?* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Boydan shuncha j a b r ko‘rgan, shuncha haqoratlangan yigitning singlisi yana undan tilasin...* Oybek, Tanlangan asarlar. *U o‘ylardi, shu andishali, shu mulohazali odamning farzandi bu oilaga cheksiz j a f o lar qilgan*. S.Ahmad, Azroil o‘tgan yo‘llarda. *Tirik, ya’ni yurakdan chiqqan jo‘shqin nutq o‘likniyam tiriltirsa, o‘lik, ya’ni yurakdan chiqmagan sovuq nutq, darhaqiqat, o‘likka ham*

A

o z o r yetkazadi. A.Qahhor, Tanlangan asarlar. *Uning gulzorida bulbul o‘qib qon ayladi bag‘rim. Ko‘zimdan yoshni jo‘ aylab, a l a m lar ichra botdim-ku*. Cho‘lpon, Qalandar ishqi. *Lekin bu toifa yigitlar bir tanishgan qizga qattiq ko‘ngil qo‘yib, qattiq sevib qolishadi. Shu sabab ular uchun judolik ham katta i z t i r o b ga aylanadi*. O.Yoqubov, Billur qandillar. *Faqat u q u b a t uchun tug‘ilgan odam ham u kabi u q u b a t chekmasa kerak*. T.Malik, Shaytanat.

AZOBLI, DARDLI, OG‘RIQLI, ALAMLI, IZTIROBLI, UQUBATLI Ruhiy yoki jismoniy qiynoq beradigan, azobga soladigan. Qatordagi **azobli** so‘zidan boshqalari oddiy so‘zlashuvda juda kam qo‘llanadi. So‘zlardagi ma’no nozikliklari ularning o‘zaklari ma’nosidan anglashilib turadi.

Boshidagi g‘uvilloq endi a z o b l i sanchiqqa aylandi. A.Obidjon, Oltin yurakli Avtobola. *Uning shu sir ochilib qolishidan iztirobga tushib, d a r d l i va hayajonli ko‘zlar bilan Boburga qarashi… Boburga g‘alati ta’sir qildi*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Nihoyasida topgani mana, yolg‘izlik, so‘nggi bo‘lmagan dardli xayollar, ezgin, o g‘ r i q l i o‘ylar*... U.Hamdam, Muvozanat. *Safsarning kelib-kelib ana shu kazzobning bozoriga mijoz bo‘lgani a l a m l i bedodlik emasmi?!* E.A’zam, Pakananing oshiq ko‘ngli. *I z t i r o b l i o‘ylar tuni bilan mulla Fazliddin ko‘ziga uyqu qo‘ndirmadi*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *...sovuq suv zahrini yutib, achchiq shamol nayzalariga o‘mgan tutib intilish qanchalik u q u b a t l i, nechog‘lik og‘ir bo‘lmasin, baribir ilgarilashardi*... Q.Kenja, Toshqin.

ASHADDIY, O‘TAKETGAN Belgining nihoyat ortiq darajada ekanligini ifodalaydi, ko‘proq odamga nisbatan qo‘llanadi. **O‘taketgan** so‘zi, asosan, salbiy baholi so‘zlar bilan qo‘llanadi, ayni paytda ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos. *Ikki a sh a d d i y dushman qo‘yib yuborilganiga sarbozlar hayron*. Mirmuhsin, Temur Malik. *Nega desangiz, ular muloyim, mo‘min-qobil ko‘ringanlari bilan, eh-ha, o‘ t a k e t g a n dangasa-yu, g‘irt yolg‘onchi ekan*... L.Mahmudov, Qopga yashiringan odam.

ASHQOL-DASHQOL, LASH-LUSH, LAQ-LUQ, QAQIR-QUQUR, MAYDA-CHUYDA Turli sohalarga oid, ko‘proq ro‘zg‘orga oid kerak-nokerak narsa-buyumlarning jami. **Lash-lush** kerak-nokerak kiyim-kechaklarga nisbatan ko‘p qo‘llanadi. **Laq-luq** so‘zi kam qo‘llanadi. Qatordagi so‘zlarning deyarli barchasi so‘zlashuv tiliga xos.

Hovlidagi temir so‘ri ichkaridan olib chiqilmish a sh q o l-d a sh q o l lar bilan to‘ldi. T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Bu yer masala so‘qishadigan joy emas. Tur, l a sh-l u sh laringni yig‘ishtir*. T.Malik, Shaytanat. *Vistavkaning l a q-l u q i – Suboy ibdashdan tavan*. G‘.G‘ulom. *Turli q a q i r-q u q u r betartib qalashib yotganidan odam qayoqqa qadam bosishini ham bilmaydigan eski-tuskilar omboriga o‘xshash uch xonali uyda Susanevich bir o‘zi yashar ekan.* E.A’zam, Shovqin. *Lekin Nilufar bunga e’tibor ham bermadi, u shkafning pastki*

qutisini sharaqlatib ochib, taxlab qo‘yilgan m a y d a-ch u y d a larni titkilab ketdi. O.Yoqubov, Billur qandillar.

ASHULA, QO‘SHIQ She’riy matnni tarannum etadigan musiqa asari. **Qo‘shiq** so‘zidan shunday asarning eng oddiy va ommaviy (o‘zbek musiqa folklorida keng o‘rin tutadi) turi ekanligi anglanadi, mutaxassislarning ta’kidlashlaricha, **ashula** so‘zida shunday asarning shakli erkin, kuy rivojlanishi va diapazoni keng bo‘lgan turi tarzidagi ma’no farqi mavjud. Ko‘p hollarda bu ikki so‘zning biri o‘rnida ikkinchisi qo‘llanaverishi mumkin, ammo termin sifatida qo‘llanganda, bunday qilish joiz emas.

G‘anijon beixtiyor orqasiga qaradi-yu, yana yo‘lida davom etdi; biron a sh u-l a boshlamoqchi bo‘lgan edi, yo‘l bo‘yida o‘tirgan kishi sira nazaridan ketmay, hech narsa esiga kelmadi. A.Qahhor, Karavot. *Gulchehraga Botirning ovozidan ko‘ra, shu q o‘ sh i q ni aytayotgandagi kayfiyati yoqardi*. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin.

ASHULACHI, QO‘SHIQCHI, XONANDA, HOFIZ Kasbi ashula aytish bo‘lgan, ashula aytish bilan shug‘ullanadigan shaxs. **Qo‘shiqchi** va **xonanda** so‘zlari ko‘proq adabiy nutqda qo‘llanadi. **Hofiz** so‘zi ma’nosida “yetuk, usta ashulachi” ta’kidi qabariq ifodalangan, ayni paytda bu so‘z ko‘proq mumtoz qo‘shiqlar ijrochisiga nisbatan qo‘llanadi.

U yolg‘iz bir a sh u l a ch i ni a sh u l a ch i deb biladi. Bu a sh u l a-ch i ni Yunus Rajabiy deydi. T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Zaynab kuyov bo‘lmishning bir vaqtlar mashhur q o‘ sh i q ch i ekanini eshitganidan beri o‘ylab o‘yiga yetolmaydi…* T.Malik, Shaytanat. *Sozanda ustod Ota Muhammad himoyasidagi bu x o n a n d a va raqqosalar – saroyga taalluqli, har qanday bazmlarga boravermas ekanlar*. Mirmuhsin, Temur Malik. *Hirotning mashhur h o f i z lari ovozlarini uncha baland ko‘tarmasdan, yurakning qat-qatiga singadigan sokin mayin tovush bilan ashula aytishar, bu hammasi Boburga juda ulug‘vor bir san’atning namunasi bo‘lib tuyulardi*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

ACHINARLI, AYANCHLI, AYANCH, ZABUN Achinish, rahm hissini uyg‘otadigan. **Ayanchli** so‘zi belgini **achinarli** so‘zidan kuchliroq ifodalaydi. **Ayanch** so‘zi kam qo‘llanadi, ko‘proq kitobiy nutqqa xos. **Zabun** so‘zi eskirgan, kitobiy nutqda qo‘llanadi, belgini juda kuchli ifodalaydi.

Archaning shoxlari tarvaqaylab ketgan, ba’zi shoxlari quriy boshlagan, tanasida po‘stlog‘i chirib, nimxush, achimsiq hid kelardi. Archaning shu turishi juda a ch i n a r l i edi. N.Eshonqul, Shamolni tutib bo‘lmaydi. *Gavhar hozir bu qadar kuyunib gapirayotganini o‘yladi-yu, bir narsa yuragini qattiq parmalab o‘tdi, quvonch ham a y a n ch l i xudbinlik bo‘lib tuyuldi*. P.Qodirov, Uch ildiz. *Qulahmatning turqi, haqiqatan ham, juda a y a n ch edi*. A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Sen itoatkor, jur’atsiz, z a b u n bola bo‘lding. Sening shunaqa*

A

bo‘lishingga men, mening shunaqa bo‘lishimga otam Mulla Nishon sababchi bo‘lgan. S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong.

ACHCHIQ, ZAHAR, ZAHAR-ZAQQUM Ta’mi og‘iz-tilni achitadigan, lovullatadigan. **Zahar** va **zahar-zaqqum** so‘zlari ko‘chma ma’noda qo‘llanganda shunday ifodani anglatadi. Qatordagi so‘zlarda achchiqlik belgisi darajama-daraja kuchayib boradi. **Zahar** so‘ziga qaraganda **zahar-zaqqum** so‘zida belgi kuchli. Ayni paytda, **zahar-zaqqum** so‘zining qo‘llanish doirasi kengroq.

Serqalampir a ch ch i q sho‘rva ichib, o‘ralib yotsa tuzalib ketadigan narsa-ku, bu. S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. – *Ovqating namuncha z a h a r, qalampirni kilolab soldingmi, qizim, – norozilandi Salima xola.* Mirmuhsin, Tanlangan asarlar. *Azizlar! Bir kuni kelib afsus-nadomatning z a h a r-z a q-q u m sharobini ichmaslik uchun qo‘lning kiri bo‘lgan mol-mulkni insoniy qadr-qiymatdan yuqori qo‘ymaylik*. Gazetadan.

ACHCHIQLANMOQ, JAHLLANMOQ, G‘AZABLANMOQ, QAHR-LANMOQ Yoqmaydigan gap-so‘z, voqea-hodisa yoki harakat-holatdan jahli chiqmoq, achchig‘i kelmoq, asabi buzilmoq. Qatordagi so‘zlarda darajama-daraja achchiqlanish ma’nosi kuchayib boradi va ma’nodagi bu farq ularning asoslaridan ham seziladi. **G‘azablanmoq, qahrlanmoq** so‘zlari kitobiy uslubda faol.

Bilmaganlar Suvto‘raning bu odatidan a ch ch i q l a n ishardi. S.Ahmad, Ufq. *Shu qadar ko‘p ne’mat berilganki, bularga... qismatimizdan j a h l l a n ib – g‘azabga to‘lib kun kechiramiz bizlar. Bular bizdan shu qadar qo‘rqishadi-ki! O‘zlari sodir qilgan narsalardan qo‘rqib-qochib yurishlaridan yanada j a h l-l a n amiz!* I.Sulton, Ozod. *Asadbek uning laganbardorligidan bir g‘ashi kelgan bo‘lsa, befahmligidan bir g‘ a z a b l a n di*. T.Malik, Shaytanat. – *Tuting uni! – q a h r l a n ib qichqirdi Bobur*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

ACHCHIQLASHMOQ, XAFALASHMOQ, SEN-MENGA BORMOQ O‘zaro qattiq gap qilishmoq, bir-biriga qattiq tegmoq. **Sen-menga bormoq** ko‘proq so‘zlashuv tiliga xosdir.

Sukutni rizolik alomati deb fahmlagan qo‘rboshi gapini davom ettirdi: – Biz bir-birimiz bilan a ch ch i q l a sh masligimiz kerak, mulla. T.Malik, Devona. *Komron akasi bilan x a f a l a sh ib yurganda, bu satrlarni unga qarshi qa-ratgani rost edi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Er-xotin yolg‘iz o‘gilning taqdiri xususida o‘zlaricha turli fikrda bo‘lganliklari uchun ikkinchi marta s e n-m e n-g a b o r ishdi.* T.Malik, Falak.

B

BADAN I**, TAN(A), JISM, BORLIQ, VUJUD** Odam jismi butunicha, yaxlitligicha. **Badan** va **tan(a)** so‘zlarida odamga tegishlilik ochiqcha ifodalangan. **Borliq** so‘zi ko‘proq kitobiy nutqqa xos.

Odam oqar suvdan ichsa – b a d a n i jimir-jimir etadi. B a d a n i yayraydi! T.Murod, Otamdan qolgan dalalar. *Tong pallasi havas bilan Dalaga oqqan, Muzday sovuq shabbodalar T a n iga yoqqan...* H.Olimjon, Baxtlar vodiysi. *Og‘iz bilan til – bandaning j i s m i da eng aziz va tabarruk a’zolar.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Mash’ala yorug‘ida beliga oltin kamar bog‘lagan, dubulg‘a va jiba kiygan Ahmad Tanbal ko‘rindi-yu, mavlono Fazliddinning b o r l i g‘ i muzlab ketganday bo‘ldi*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Ul nasihat uchun og‘iz ochsa v u j u d im erib ketgandek va bir turluk uxlab huzurlang‘andek*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

BADAN II**, ET, TAN(A)** Odam jismining, gavdasining sirt qismi. **Et** so‘zi bu ma’noda kam qo‘llanadi.

Bu qo‘llar uni yo‘rgaklagan, unga ko‘krak tutgan, shamollaganida b a d a n i ga qo‘y yog‘i surgan. O‘.Hoshimov, O‘zbeklar. *Kampir yana unga ko‘zlarini tikkanicha, haykaldek qotib o‘tirardi. O‘zi sezmagan holda e t i jimirlab ketdi*. O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Hozir ko‘kka boqib yotar ekan, ho‘l bo‘lib ketgan oq batist ko‘ylagi t a n a siga yopishgan edi.* S.Ahmad, Ufq.

BADNOM, UYATLI, YOMONOTLIQ, SHARMANDA, SHARMISOR Nodurust, nomaqbul, yomon, uyatli ishi bilan jamiyatda nomi yomonga chiqqan, obro‘-e’tiborini yo‘qotgan. **Badnom**, asosan, *bo‘lmoq* yoki *qilmoq* yordamchi fe’li bilan qo‘llanadi. **Sharmanda** va **sharmisor** so‘zlari ma’nosida tamoman uyatli holatga tushganlik ta’kidi ochiq ifodalangan. Bu ikki so‘z izofali qo‘shilib, **sharmandayi sharmisor** tarzida ham qo‘llanadi, bunday holatda mazkur ma’no yanada kuchli ifodalanadi.

Kiraman deb qo‘ymading, lekin tushuntirishim kerak ediki, otasi b a d n o m bo‘lib ketgan joyda bolasi ta’naga qoladi. P.Qodirov, Uch ildiz. *Qizil hukumatning o‘ziday qizil ordenini qabul qilib olganim uchun... men siz ulug‘lar oldida u y a t l i man, u y a t l i!* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Oftob oyim Kumushka qaranib javob berdi: – Aytsangiz, aytmasangiz biz juda u y a t l i k bo‘lg‘anmiz*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Bobur va uning tarafdorlari xalq orasida y o m o n o t l i q bo‘lishlaridan Jahongir mirzo va uning onasi Fotima Sulton begim ham manfaatdor edilar*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Voy, sho‘rim!.. Qo‘chqorvoy, mehmonimning tutqanog‘i bor, deb aytib qo‘ymaysizmi?.. Voy,*

tortsangiz-chi buningizni! Voy, sh a r m a n d a!.. Sh.Boshbekov, Temir xotin. *O‘z bolam meni yurt ko‘zida sh a r m i s o r qildi. Omonatingni ol, Allohim*. S.Ahmad, Azroil o‘tgan yo‘llarda. *Ammo bir yosh boladan yiqilib, sh a r m a n-d a y i sh a r m i s o r bo‘ldim*. S.Ahmad, Azroil o‘tgan yo‘llarda.

BAHONA, VAJ, VAJ-KORSON Biror harakat yoki maqsadni amalga oshirish yoki oshirmaslik uchun asos sifatida o‘ylab topilgan soxta sabab. **Vaj** so‘zi ayni ma’nosi bilan ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos. Bu so‘z **vaj-korson** tarzidagi juft so‘z tarkibida ham keladi, bunday holatda o‘ylab topilganlik, soxtalik juda qabariq ifodalanadi.

Bora-bora shunisi ham unutilib, endi allaqanday asos-u b a h o n a lar topib, o‘zingizni oqlaydigan, hatto bundan mag‘rurlanadigan bo‘lib qolar ekansiz. E.A’zam, Shovqin. *Mirzo ila xilvat suhbatlar quradir, bir v a j topib unga siz haqingizda bir nima desa, boshingizni og‘ritgaydir*. I.Sulton, Alisher Navoiy. *Har qancha v a j-k o r s o n ko‘rsatmagin, xudoning farz qilganlari o‘z o‘rnida qoladi.* U.Hamdam, Muvozanat.

BAHOR, KO‘KLAM Yilning qish bilan yoz oralig‘idagi fasli. **Ko‘klam** so‘zi ma’nosida mazkur faslning mohiyatiga muvofiq tabiatning ko‘k tusga kirishi, borliqning ko‘karishi alohida ta’kid olgan.

B a h o r keldi gul sepin yoyib, Tengsiz chiroy kasb etdi o‘lka. A.Oripov, Bahor. *Nechun k o‘ k l a m madhi tushmas g‘azaldan, Shoirlar bahorni kuylar azaldan?* A.Oripov, Bahor tilaklari.

BAHS, TORTISHUV, MUNOZARA, MUBOHASA Biror narsa, holat yoki masalani yoqlash (yoki yoqlamaslik), haqiqatni aniqlash maqsadida o‘tadigan muhokama. **Tortishuv** so‘zida muhokama ishtirokchilari o‘rtasidagi fikriy qarama-qarshilik alohida ta’kid oladi. **Munozara, mubohasa** so‘zlari kitobiy. **Mubohasa** anchayin kam qo‘llanadi. **Bahs-munozara** shaklidagi juft so‘zda fikriy qarama-qarshilik ta’kidi yanada kuchli bo‘ladi.

Yana b a h s ko‘tarildi va shunday shovqin boshlandiki, hatto Valining qo‘ng‘irog‘i ham yordam bermay qo‘ydi. O.Yoqubov, Tengdoshlar. *Botir kolxozning umumiy yig‘ilishida bog‘ haqida hech qanday t o r t i sh u v bo‘lmas, hamma bir og‘izdan yangi bog‘ qurishni ma’qullar deb o‘yladi.* S.Nazar, Yashil boylik. *Vasiliy Ivanovich bu suhbatning anchayin bir o‘zaro m u n o z a r a ekanini unutib, majlisdagiday qo‘l ko‘tardi*...A.Muxtor, Daryolar tutashgan joyda. *So‘ng ular orasida vulqondek otilib turadigan olovli m u b o h a s a lar go‘yo tindi, Husan din borasida Hasan aytganga ko‘ndi.* U.Hamdam, Musulmon. *Asar to‘g‘risida matbuotda rosa b a h s-m u n o z a r a ham bo‘ldi.* E.A’zam, Pakananing oshiq ko‘ngli.

BAHSLASHMOQ, TORTISHMOQ, MUNOZARA QILMOQ, TALASHMOQ, MUNOZARALASHMOQ Bahsli muhokamada qatnashmoq, farqli, har xil fikrlardan birini yoqlab muhokama yuritmoq. **Tortishmoq,**

talashmoq so‘zlarida muhokama ishtirokchilari o‘rtasidagi fikriy qarama-qarshilikning keskinligi qabariq ifodalanadi, **talashmoq** ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos. **Munozaralashmoq** so‘zi nisbatan kam qo‘llanadi.

Safar bo‘zchi kabi bir “ablah” bilan b a h s l a sh ib, o‘ziga nega buncha xafalik orttirdi? A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Tursunxo‘ja Rahmonalining qulog‘iga shivirladi: – Nima qilardingiz shu sassiq bilan t o r t i sh ib? Jimgina o‘tiravermaysizmi?* S.Ahmad, G‘ildirak. *Shayxulislom bu fikrlarini Xondamirga aytib, u bilan ko‘p m u n o z a r a q i l di. Bu munozarada Bayramxon Xondamirning tarafini olgan edi, Said Xalil uni dinsizlikda aybladi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Shukurga tarafkash bolalar bir-biriga so‘z bermay t a l a sh-di, bakovulga elandi*. T.Murod, Yulduzlar mangu yonadi. *Qahramonimizning yaqin do‘sti bo‘lardi. Shu bilan ham m u n o z a r a l a sh ib, araz dashtiga yuz burdi.* M.Abulfayz, Arazchining umri.

BAJARMOQ, ADO ETMOQ, BITIRMOQ, O‘RINLATMOQ, DO‘NDIRMOQ, O‘TAMOQ, BAJO QILMOQ Biror ish, reja, majburiyat yoki topshiriqni amalga oshirmoq. **Ado etmoq** so‘zi ko‘proq kitobiy nutqqa xos. **Bitirmoq, o‘rinlatmoq, do‘ndirmoq, bajo qilmoq** so‘zlarida ish-vazifani nihoyasiga yetkazish ifodasi qabariq ifodalangan. **O‘rinlatmoq** bu ma’noda kam qo‘llanadi. **Do‘ndirmoq** ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos va unda qoyillatib nihoyasiga yetkazish ta’kidi mavjud. **O‘tamoq** so‘zi, asosan, “muayyan burch-vazifani ado etish” ma’nosida ishlatiladi. **Bajo qilmoq** nisbatan eskirgan, kam qo‘llanadi.

Bu xil odamlar hech qachon ortiqcha narsalarni o‘ylashmaydi, o‘ziga yuklatilgan vazifani siz o‘ylagandan ham a’lo darajada b a j a r adi. N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Qani, Abdullajon, siz qabul komissiyasining raisi sifatida o‘z vazifangizni a d o e t ing.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Bir yo‘lini topib, ayaning ishini b i t i r ib berishi kerak.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Bo‘tqa xo‘jayinning topshirig‘ini a’lo darajada o‘ r i n l a t di.* T.Malik, Shaytanat. *Yigit o‘zini har joy, har vaziyatda erkin tutar, yor-do‘stlarining uncha-muncha amaldor ham xat yozib, qo‘ng‘iroq qilib eplay olmagan yumushlarini birpasda d o‘ n d i-r ib kelar edi.* E.A’zam, Shovqin. *Sherqo‘zi esa o‘g‘lining uylanishiga ruxsat berib, otalik burchini o‘ t a gan, ammo uning boshiga tushgan fojiadan gangib qolgan odamdek yelkasidan bosib turgan yukni bazo‘r ko‘tarib, og‘ir-og‘ir qadam tashlagancha jo‘nadi*. A.A’zam, Odamning olasi. *Zohid “bu madaniyat sohibasi yana o‘lib qolmasin”, deb aytganini b a j o q i l-di. “Tez yordam” Zohidni hayratga solib, tezlik bilan yetib keldi.* T.Malik, Shaytanat.

BAJONIDIL, JON-DILDAN, SIDQIDILDAN, JON DEB, JON-JON DEB Jon va ko‘ngil mayli bilan, chin ko‘ngildan, mamnuniyat bilan. **Jon-**

dildan, jon deb, jon-jon deb ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos, **jon-jon deb** so‘zida mamnunlik belgisi anchayin ortiq. **Sidqidildan** so‘zi ko‘proq kitobiy nutqqa xos.

Keyin ming bir istihola-yu iymanishlar bilan olgan chelaklarini o‘g‘illariga ko‘tartirib jo‘narkan, kir-chiri bo‘lsa, b a j o n i d i l yuvib berishini aytdi. E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Nozirlar bunaqa tog‘-larni bir shiddat bilan piyoda kezib chiqishadi, j o n-d i l d a n qo‘riqlashadi*. A.Asil, Alqor, nega ko‘zing to‘la yosh. *Sizga s i d q i d i l-d a n xizmatda bo‘lish – burchim, burchimni ado etmoqqa bobolarimizning ruhlari yor bo‘lgay*. T.Malik, Savohil. *O‘rtoqlari kulgi aralash, vaqti kelganda, uning uyiga mehmonga borishlarini aytar, Vosit ularni j o n d e b qabul qilishga va’da berar edi*. Sh.Xolmirzayev, Yovvoyi gul. – *Mayli! – j o n-j o n d e b rozi bo‘ldi qiz*. Sh.Boshbekov, Falakning gardishi.

BALAND, YUQORI 1. Yer yuzasidan yoki boshqa biror sath-nuqtadan uzoq masofada. **Yuqori** so‘zi tegishli sathdan unchalik uzoq masofada bo‘lmagan holatlarda ishlatiladi.

Inson shu qadar buyukki, uning fazilatlarini o‘lchash – dunyodagi eng b a-l a n d tog‘ning eng b a l a n d cho‘qqisiga emaklab chiqish zahmati bilan teng. O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Jannat opa... qaytishi hamono y u-q o r i dan uchib o‘tgan bir-ikki moshak qushning chev-chev-chev degan tovshini eshitib ko‘kka qaradi*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

2. Kuch darajasi belgilangan, odatdagi me’yordan ortiq. Mazkur ma’noda **yuqori** so‘zi nisbatan kam qo‘llanadi.

Qiz monand nozik bo‘ladi. Issig‘i b a l a n d dedingmi? Chatoq-ku... Oybek, Tanlangan asarlar. *Qutidor tanchaga borib o‘lturmadi-da, ayvon peshonasidan turib, qo‘lidag‘i xatni y u q o r i tovush bilan o‘qub chiqdi*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

BALANDLAMOQ, YUQORILAMOQ, YUKSALMOQ, KO‘TARIL-MOQ, O‘RLAMOQ Pastdan yuqoriga qarab harakatlanmoq. **Ko‘tarilmoq** so‘zining o‘zagidagi qismlar mazmuniga ko‘ra harakatning o‘zlik ma’nosi qabariq ifodalangan. **Yuqorilamoq, yuksalmoq** so‘zlarida ko‘tarilish belgisi **ko‘tarilmoq** so‘zidagi belgidan ortiqroq, kitobiy uslubda qo‘llanadi. **O‘rlamoq** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos.

Qurbon... yerdan b a l a n d l a b ketgandek his etdi o‘zini va quvonib: – Zo‘r-ku! – dedi. Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *Qandaydir qush y u q o r i l a b pastga sho‘ng‘ib, ilang-bilang uchadi*. I.Sulton, Ozod. *Shaharda, xususan, Fotih Burhonovichlar hovlisida quyosh ko‘ko‘par binolar, daraxtlar panasida terak bo‘yi yuksalgandagina, shunda ham chala-yarim, birqadar rangsizlangan, kichraygan taxlitda ko‘rinadi.* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Esimda, bolaligimda tush*

ko‘rib edim: qandaydir muz tog‘iga chiqib qolibman, qaydan paydo bo‘ldi bu muz tog‘i, qay mahal y u k s a l a qoldi, bilmayman, bilganim shuki, men turgan tog‘ tobora y u k s a l ardi, uni eritib bo‘lmaydi, deya o‘ylagandim o‘shanda. N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Samolyot k o ‘ t a r i l a-k o ‘-t a r i l a olislaydi.* T.Murod, Otamdan qolgan dalalar. *Ular aylanma yo‘llar bilan shahardan chiqib, balandlikka o ‘ r l a y boshladilar*. Mirmuhsin, Temur Malik.

BALANDPARVOZ, DABDABALI, TUMTAROQLI Havoyi gaplar bilan me’yoridan oshirilgan, ortiq darajada bo‘rttirilgan, soxta dabdabadan iborat bo‘lgan. So‘zlarning asoslarida tegishli ma’no ta’kidlari ochiqcha ifodalangan. **Tumtaroqli** so‘zining fonetik shakli (garchi mazkur so‘zning o‘zagi forsiyda “dabdaba, hashamat” ma’nosini anglatsa-da) *tumtaraqay* so‘zini va uning “tartibsiz tarzda har tomonga to‘zg‘igan” ma’nosini esga soladi.

Bu so‘z shunchalik serjilo, jimjima, soxta, b a l a n d p a r v o z ki, eshitsam ko‘nglim ayniydi. N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Stalin to‘g‘risida d a b d a b a l i gaplarni eshitib yurgan bo‘lsam-da, bu nomning shaxsan men uchun bir pullik qimmati yo‘q edi.* A.Obidjon, Ajinasi bor yo‘llar. *U t u m t a r o q-l i so‘zlar bilan To‘marisni qutlar ekan, mulozimlar tillado‘z chopon va harir ko‘ylaklar tugilgan zarbof bo‘g‘chani uning oyog‘i ostiga qo‘ydilar*. M.Osim, Ajdodlarimiz qissasi.

BALLI, BARAKALLA, OFARIN, YASHA(NG), YASHAVOR, QOYIL, TASANNO, O‘LMA(NG), TAHSIN, SALLAMNO, YASHAB TASHLA(NG) Ma’qullash, tasdiqlash, maqtov, tahsin, mamnunlik ma’nolarini ifodalaydi. **Yasha, yashavor, o‘lma(ng)** so‘zlarining shaklidan ham ularning ikkinchi shaxsga qaratilgani bilinib turadi, ular ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xoslangan. **Ofarin, tasanno, tahsin** so‘zlari kitobiy uslubga xos. **Sallamno** so‘zi eskirgan, juda kam qo‘llanadi. **Yashab tashla(ng)** bu ma’noni kuchli ifodalaydi, oddiy so‘zlashuvga xos.

– B a l l i! – dedi o‘qituvchimiz. Bu maqtovdan ko‘nglim ko‘tarilib, dadil so‘zlashga tushdim. A.Obidjon, Oltin yurakli Avtobola. *Xushro‘ybibining o‘g‘liman degin, b a r a k a l l a. Rahmat, jiyan, yo‘qlab kelibsan.* Oybek, Tanlangan asarlar. *– O f a r i n, – dedi Anvar, – bu kungi mehmondorchilig‘ingizdan qariyb mamnun bo‘ladirg‘ang‘a o‘xshayman.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Y a sh a, o‘g‘lim. Ana shunaqa o‘yla! Bu yaxshi odat*. Sh.Xolmirzayev, Qush tili. *Juda soz joyga o‘rnashibsan-ku, jo‘ra. Y a sh a v o r, omadingni bersin.* U.Hamdam, Muvozanat. *Ofarin, q o y i l, Bo‘stonxon, endi paxta qurimaydi, namni asta shimib turaveradi, undan payvand bahra oladi.* S.Nazar, Yashil boylik. *Hammasi qat’iy tartib, hisob-kitob bilan joylashtirilgan. Ofarin va t a s a n n o!* E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *U jon achchig‘ida qo‘liga tuftuflab edi: – Ha, o ‘ l m a ng, endi topdingiz, aka pochcha, kuyganning davosi tufuk. Yaxshilab tufuklay bering, – dedi sherigi uning joniga ora kirmoqchi bo‘lib.*

M.Mansur, Judolik diyori. – *T a h s i n-t a h s i n! – deydi Xatib domla hasadli taajjub bilan, – toza ham pulni qirdik deng… T a h s i n-t a h s i n!* A.Qodiriy, Obid ketmon. *Olib kirdilar sariq-ko‘kish olovdek tovlantirib, o‘tdan to‘qilgan jildbog‘ida osiltirib. – S a l l a m n o, s a l l a m n o. Nomiga-da, kishtikoriga-da, yetishtirgan egalariga-da*. M.Mansur, Judolik diyori. *Y a sh a b t a sh l a ng, qo‘shni, ko‘nglimdagi gapni aytdingiz!* A.Yo‘ldosh, Bozor.

BALO, FALOKAT, MUSIBAT, OFAT Biror voqea-hodisa, harakat tufayli yuzaga kelgan g‘am-tashvish, azob va qiyinchilik. **Falokat, ofat** so‘zlarida g‘am-tashvish bilan birga uni yuzaga keltirgan voqea-hodisa yoki narsa alohida ta’kid olgan bo‘ladi. **Musibat** so‘zida esa g‘am-azobni yuzaga keltirgan narsadan ko‘ra g‘am-azobning o‘zi qabariq ifodalangan bo‘ladi.

Bu qizga bir b a l o bo‘lgan. Yonoqlarining eti qochib, battar turtib chiqqan, burun so‘rraygan. Egnidagi keng, uzun atlas ko‘ylakning oldi ko‘tarilib, orqasi osilib turibdi. E.A’zam, Pakananning oshiq ko‘ngli. – *F a l o k a t ni qarang, singlim, – derdi u oldidan o‘tib turgan hamshiralarga yig‘lamsirab. – Shundoq Ochilboyning qo‘lini arra obketdi-ya! Qandoq yigit edi-ya! Falokat qosh bilan qovoq o‘rtasida turarkan-da, a?!* O‘.Hoshimov, Nimadir bo‘ldi. *Kunbotarda bir yovuz Dev bor emish, yalmog‘iz. Odamga dushman emish, Qon emish unga yemish. Har m u s i b a t, har ofat, Har bir mudhish kasofat, Barcha jabr-u jafolar, Hamma dard-u balolar O‘shandan kelar emish*. H.Olimjon, Semurg‘ yoki Parizod va Bunyod. *Mamlakat mudofaasidan qochgan kimsadan chumoli emas, hatto vabodek o f a t ham hazar qilishini… fahmladi.* Mirmuhsin, Temur Malik.

BALOG‘AT, VOYA, KAMOL, KAMOLOT, YETUKLIK Odamning jismoniy, aqliy jihatdan rivojlanishidagi muayyan yuqori me’yor darajasi. **Voya** so‘zi **yetmoq** fe’li bilan birga qo‘llanadi. **Voya** so‘zida ko‘proq jismoniy jihat nazarda tutiladi. **Kamol, kamolot** so‘zlari kitobiy uslubga xos. **Yetuklik** so‘zi ma’nosi rivojlanishning barcha jihatlarini qamraydi.

Orastaxondan gup-gup fransuz atiri bilan… b a l o g‘ a t yoshiga yetgan qizlardagina bo‘ladigan ajib bir tarovatli hid ham anqib turardi. S.Ahmad, G‘ildirak. *Men v o y a ga yetyapman, ortimdan singillarim ulg‘ayib kelishmoqda...* I.Sulton, Ozod. *Sanskrit tili shundoq edi, yunon tili, chinmochin tili, so‘ngra lotin shundoq holni boshdan kechirdi, bashar k a m o l i uchun xizmat etdi.* M.Ali, Abadiy sog‘inchlar. *K a m o l o t zinalaridan o‘tib shon-shavkatga, mol-dunyoga, o‘zi bir vaqtlar entikib orzu qilgan hamma narsaga ega bo‘libdi…* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Bari muhrlanib qolmishdir, ajab, Birida ma’yusman, birida shodon. Baribir, yashadim shuhratga hamdam, Bu mening y e t u k l i k davrimdir, bolam.* A.Oripov, Kasseta.

BAQIRMOQ, QICHQIRMOQ, QIYQIRMOQ, CHINQIRMOQ, BO‘KIRMOQ Juda kuchli tovush bilan ovoz chiqarmoq. **Chinqirmoq, bo‘kirmoq**da belgi darajasi **qichqirmoq, qiyqirmoq, baqirmoq**qa nisbatan kuchli. **Qiyqirmoq** bolalarning kuchli ovoz bilan shovqin ko‘tarishiga nisbatan ishlatiladi. **Bo‘kirmoq**da salbiy bo‘yoqdorlik ham mavjud, u, asosan, hayvonlar tovushini ifodalash uchun qo‘llanadi.

Nosirjon uxlab yotar, biroq hamon ahyon-ahyonda b a q i r ar, alahlar edi. Sh.Xolmirzayev, Bodom qishda gulladi. *– Ket deyapman senga, – deb q i ch-q i r di Xolmatjon*. S.Ahmad, Ufq. *Shunda bir qirg‘oqdan go‘yo hoziroq uzilib tushganday Momo Quyoshdan, bolalar q i y q i r di, oq ko‘ylaklarin bandi oqqushlarday silkitib boshda.* Sh.Rahmon, Amudaryo qirg‘oqlari. *Kampir oxurga boshi bilan urilib ch i n q i r di-yu, hushidan ketdi*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Hovlining bir chetidagi o‘g‘liga atab qurilayotgan chala imoratga tikilgan ko‘yi tushunqiramay turganimni ko‘rib, tog‘amiz alam-iztirob bilan b o‘ k i r ib yubordi: Bo‘lmasa, kelib mendan ko‘radi-da, jiyan!* E.A’zam, Bizning tog‘a.

BAQIROQ, SHANG‘I Baland, qo‘pol va yoqimsiz ovoz bilan gapiradigan, baqirib gapirishga odatlangan. **Shang‘i** so‘zi ma’nosida yoqimsizlik ta’kidi mavjud, ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos.

Maydonchada taranglik, b a q i r o q rejissyorning g‘azabi hukm suradi, hamma xunob, hamma yig‘lagudek bir alpozda. E.A’zam, Shovqin. *Nihoyat, sh a n g‘ i samovarchi jo‘mragi uchiga jez qoplangan choynakni va bir piyolani yigitning oldiga do‘q etib qo‘yib ketdi*. Oybek, Tanlangan asarlar.

BARG, YAPROQ Daraxt va boshqa turli o‘simliklarning havodan oziqlanish uchun xizmat qiladigan turli shakllardagi organi. **Barg** so‘zi har qanday daraxt va o‘simliklarning ana shunday a’zosini ifodalash uchun qo‘llanaveradi. Ammo **yaproq** so‘zining asl ma’nosida “yopmoq” mazmuni mavjudligi uchun bu so‘z, masalan, ninabargli daraxtlarning mazkur a’zosiga nisbatan qo‘llanmaydi. Ayni paytda **yaproq** so‘zida poetik nutqqa xoslik ham mavjud.

Shamol borgan sari avjga chiqar, hovlidagi yong‘oq b a r g lari shovullab, shoxlari shubhali g‘irchillardi... O‘.Hoshimov, O‘zbeklar. *O‘tlar va daraxt y a p r o q laridagi shudring tomchilari quyosh nurlarida jimirlab tovlanadi.* O.Yoqubov, Tengdoshlar.

BARIBIR, FARQSIZ, BEFARQ, AHAMIYATSIZ Hammasi birdek, hech qanday farqi, ahamiyati yo‘q. **Ahamiyatsiz** ko‘proq kitobiy nutqqa xos.

Menga b a r i b i r, yashaydigan sen. Mening uyim boshqa, ro‘zg‘orim boshqa. S.Ahmad, Ufq. *Turdiqulning do‘koni hamisha gavjum. Birov biron narsa xarid qiladimi-qilmaydimi – f a r q s i z, kirib kelib, besh-olti kishi sig‘adigan xarrakka o‘tirib oladi.* Sh.Bo‘tayev, Haykal. *Qishloqda askarlardan boshqa hech kim ko‘rinmas, odamlar go‘yo suvga cho‘kkanday*

g‘oyib bo‘lgan, faqat derazalarga tortilgan qora pardalar bu mudhish jinoyatga loqayd va b e f a r q boqib turardi. N.Eshonqul, Shamolni tutib bo‘lmaydi. *Nazarida, Alimqul… hamma narsaga faqat shaxsiy manfaati ko‘zi bilan qarar, manfaat ko‘ziga chalinmagan nimaiki bor, uning uchun begona va a h a m i y a t s i z edi*. U.Hamdam, Muvozanat.

BAS, BO‘LDI, TAMOM, YETARLI, KIFOYA, BO‘LGANI Aytilgan gaplar, voqe bo‘lgan harakat-holatlarning yetarli, talab darajasida bo‘lganligini, ularni tugatish zarurligini ta’kidlashga xizmat qiladi. **Tamom** so‘zida “aytilayotgan gap-so‘z, voqelanayotgan xatti-harakat oxirgi chegarasiga yetib kelganligi” ifodasi ochiq anglashiladi. **Yetarli** so‘zida “kifoya qiladi” ta’kidi seziladi. **Kifoya** ko‘proq kitobiy nutqqa xos. **Bo‘lgani** so‘zida istak ma’nosi qabariq ifodalangan, bu so‘z, asosan, so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi.

Shu jazo, shu haqorat bilan oralari ochiq bo‘lsa b a s, boshqa hech narsa kerak emas unga. O.Yoqubov, Billur qandillar. *Ayo Tarlon, sen mening ukamsan, ukam. B o‘ l d i, men endi ularni ukam demayman.* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Sotolmayman, deganingiz nimasi… u yer-bu yerini artib, moylab, burang, t a m o m. Shaharga olib boring, kamida, oltiga sotasiz, men kafilman.* T.Malik, Davron. *Yaxshi. Sen Haydar akangdan uzoqlashma. Hozircha bitta narsani bilsang, y e t a r l i – uning fikri buzilgan, ehtiyot bo‘l.* T.Malik, Shaytanat. *Rahbarov ovozini pasaytirdi: ya’ni bizga o‘sha odamning otini aytsangiz, yetarli.* A.Yo‘ldosh, Bozor. *Ko‘rkamlik, xushqadlik – qariyb baxtdek gap, omad deganlariga tayyor pillapoya, oyoq qo‘ysangiz – k i f o y a.* E.A’zam, Pakananing oshiq ko‘ngli. *Unday qilmang. Bozor aka, mayli, pul ketsa ketibdi. Bu yog‘i tinchisa b o‘ l g a n i.* S.Ahmad, G‘ildirak.

BASTAKOR, KOMPOZITOR Musiqa asarlari ijodkori, musiqiy asar muallifi. **Kompozitor** so‘zida ko‘proq Yevropa musiqasiga daxldorlik ta’kidi qabariq ifodalangan.

Bu odam men hech kim tanimaydigan yosh shoirni radioga chaqirib, she’rlarimni b a s t a k o r larga berib qo‘shiq yozdirgan. S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Silliq taralgan va to‘lqinlanib yelkasiga tushib turgan qop-qora qalin sochlari esa uni hatto yosh rassom yo xotini taniydigan kibor k o m p o z i t o r larga o‘xshatar edi!..* O.Yoqubov, Billur qandillar.

BAXT, IQBOL, TOLE, SAODAT, QUT Hayotdan, turmushdan to‘la mamnunlik holati, yashashdan qoniqish va mamnunlik tuyg‘usi. **Iqbol** so‘zi ko‘proq badiiy nutqqa xos. **Tole** so‘zi ma’nosida taqdir, omad sifatidagi mamnunlik ta’kidi qabariq ifodalangan. **Saodat** so‘zida kitobiy uslubga xoslik mavjud, ko‘pincha **baxt-saodat** tarzidagi juft so‘z tarkibida qo‘llanadi. **Qut** so‘zi mazkur mamnunlik bilan bir qatorda, “boylik, baraka” ma’nosini ham o‘z ichiga oladi, eskirgan.

Tijoratxon b a x t dan entikar, erining gapiga, "to'g'ri" deb javob qilardi. S.Ahmad, G'ildirak. *Toleyimning oshinosisan, Sen sevgimning ko'kargan bog'i, Sening bilan birga i q b o l im, Ishonchimning sen vafo tog'i*. H.Olimjon, Xayolimda bo'lding uzun kun. *U shu topda o'zining yaqin kelajakdagi qora kunlarini, qay rangda ko'rinishi ma'lum bo'lmagan baxti, t o l e yini o'ylardi.* Cho'lpon, Kecha va kunduz. *Do'stim, xotirangdan qilma shikoyat, Yoddan chiqarmoq ham yaxshi odatdir. Yoddan chiqarmoq ham bir s a o d a t dir, unutmaslik dardi og'ir nihoyat*. E.Vohidov, Xotira. *Hamon q u t yo'q, o't yo'qday yurtda Ranging sariq, mangu sildaysan.* H.Xudoyberdiyeva, Yarim kecha... *Yangi yil, yangi baxt zavqi gupurgan odamlar orasida his etib, ularning g'ala-g'ovuri ichida gangib o'tirar, o'zigina ularga b a x t-s a o d a t tilab qolmay, ularning ham o'ziga b a x t-s a o d a t tilayotgan so'zlarini eshitar... edi*. Sh.Xolmirzayev, Shudring tushgan bedazor.

BAXTLI, BAXTIYOR, SAODATLI, TOLELI, MAS'UD O'z hayotidan mamnun, ana shunday qoniqish va mamnunlikka erishgan. **Baxtiyor** so'zida belgi **baxtli** so'zidan ko'ra kuchli ifoda topadi, ayni paytda unda "xushnud holatdalik" ifodasi ham bor. **Saodatli** so'zi kitobiy uslubga xos, **baxtli-saodatli** juft so'zi tarkibida ham keladi. **Toleli** so'zi ma'nosida "taqdir, omadga ko'ra mamnunlikka erishish" ta'kidi mavjud, kam qo'llanadi. **Mas'ud** so'zi eskirgan, kitobiy nutqqa xoslangan.

Ot kavsh qaytarishini ko'rgan odam yo telbanamo bo'ladi, yo sho'rpeshona bo'ladi, yo b a x t l i, yo dono, yo nuktadon bo'ladi! T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Nilufar biladi: oyisi uni juda b a x t i y o r deb hisoblagani uchunmi, qizining eri bilan urishib, uylariga qaytib kelishidan, qaytib kelib, beva bo'lib o'tirib qolishidan qo'rqadi.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *O'n kun orasida hozirlikni bitirib to'y qildiq. Nihoyat, Saodat meniki bo'lib, s a o d a t l i k kunlarim boshlandi*. A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *T o l e l i kishi mushkka ega bo'lgan va o'zi ham unga o'xshagan zotdir.* J.Rumiy, Ichindagi ichindadur. *Shu daraxtlarni, shu gullarni o'z qo'li bilan ekkan. Ularni ko'rganda, Abdulla aka bilan birga kechgan m a s' u d kunlar jonlangandek bo'ladi.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Insonlarni b a x t l i-s a o d a t l i ko'ray deb, aziz umrlarini sarflab yubordilar*. I.Sulton, Alisher Navoiy.

BAXTSIZ, BEBAXT, BADBAXT, TOLESIZ, SHO'RPESHONA, BALOKASH Hayotdan, turmushdan to'la mamnunlikka erishmagan, yashashdan qoniqish va mamnunlik tuyg'usidan mosuvo. **Badbaxt, sho'rpeshona, balokash** so'zlari ma'nolarida mamnunlikning yo'qligidan tashqari o'ta darajada qiynalish, azoblanish ta'kidi ham mavjud. **Tolesiz** so'zi ma'nosida "taqdir, omadga ko'ra huzur va mamnunlikdan mosuvo bo'lish" ta'kidi anglashiladi. **Sho'rpeshona** so'zi ko'proq oddiy so'zlashuvda qo'llanadi. **Balokash** so'zi, asosan, badiiy nutqqa xos.

Yaproqlar so‘ladi – b a x t s i z man, Olovlar so‘nadi – b a x t s i z man. Yo‘lingga intizor ko‘zimni Tuproqlar ko‘mmadi – b a x t s i z man – Ammo sen baxtiyor bo‘lgin hamisha! U.Azim, Oytuman. *– To‘g‘ri aytding, – dedi shamol qoniqish bilan. – Bular – mardudlardir. Bulardan ham b e b a x t roq yana biri bor – hozir uni ham ko‘rasan, shomlarni titratadigan qichqirig‘ini ham eshitasan. Uni Murtad deydilar*. I.Sulton, Ozod. *Siz bir meni emas, uch kishini baxtsiz qildingiz. Manavi go‘dak, jigaringiz Nizomni ham b a d b a x t qilgan odamsiz.* S.Ahmad, Ufq. *Mana shu kal, sho‘rpeshona boshni ul sanamning ko‘ksiga bir boragina bossa, sanam uning ana shu t o l e s i z boshini silasa, shunda u tengsiz bu baxtdan yig‘lab yuborsa-yu sanam ham qo‘shilib yig‘lasa...* E.A’zam, Pakananing oshiq ko‘ngli. *Nima bo‘lganda ham Zahro ayni damda Yusufdan ko‘ra ko‘proq o‘z xayolidagi hayotni sevardi, chunki uzoq yillar o‘zini t o l e s i z his qilib yashar ekan, xayoliga erk bergandi, unga turli-tuman va shirin-shakar hayotlar rasmini solib ulgurgandi.* U.Hamdam, Muvozanat. *U so‘zini tamomlamay turib, sh o‘ r p e sh o n a opam yelimga butunlay qorishib ketdi.* A.Obidjon, Oltin yurakli Avtobola. *Ko‘ngul berdim ko‘z-u qoshingga, jono, asr-u dilkash deb, Tarahhum qilmading hargiz, bu bir zori b a l o k a sh deb*. Vola, Mahzun g‘azaliga muxammas.

BAYROQ, YALOV, ALAM, TUG‘, BAYDOQ Dastaga o‘rnatilgan, davlat, tashkilot, uyushma, harbiy qism va sh.k.larga qarashlilikni ramziy ifodalovchi muayyan o‘lchamdagi mato. **Tug‘, alam** so‘zlari eskirgan. **Yalov** kitobiy nutqqa xos. **Baydoq** so‘zi folklor asarlari tilida uchraydi.

Ayniqsa, Manhettenda BMT qarorgohi oldida hilpirab turgan b a y r o q-lar qatorida O‘zbekiston b a y r o g‘ ini ko‘rganimda mijjalarimga yosh qalqib chiqqanini sezmay qoldim. S.Ahmad, Oftob oyim. *Qo‘lingda erk, boshda y a-l o v, tilingda surud, Vataning bor, bola-bog‘chang, or-nomusing bor.* A.Oripov, O‘zbek Qomusi. *Yo biror jahongir, yurt talovchining unutib qoldirgan mudhish t u g‘ idir*. Sh.Rahmon, Yurak qirralari. *Oq-u qizil – ko‘p b a y d o q lar qurildi maydon ichinda*. “Erali va Sherali”.

BA’ZAN, BA’ZIDA, GOH(O), GOHI(DA), BA’ZI-BA’ZIDA, AH-YONDA, VAQTI-VAQTI BILAN, UNDA-BUNDA, ORA-SIRA, HAR ZAMONDA, O‘QTIN-O‘QTIN, BIRDA-YARIM Hamisha ham emas; harakat-holat, voqea-hodisaning sodir bo‘lishida vaqt jihatidan muayyan uzilishlar bilan. **Goh**, **ahyon-ahyonda** so‘zlari yozma nutqda ko‘p qo‘llanadi. **Unda-bunda, ora-sira, har zamonda, birda-yarim** so‘zlari ma’nolarida vaqt oralig‘ining uzoqligi ta’kidi qabariq ifodalanadi, ayni paytda bu so‘zlar ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xosdir. **Vaqti-vaqti bilan** voqea-hodisa yoki jarayonning o‘rtacha darajada, **o‘qtin-o‘qtin** tez, ko‘p vaqt oralatmay yuz berishini, **ba’zi-ba’zida**, **ora-sira** juda sekin, har zamonda takrorlanishini bildiradi, ularda harakat-holatning takrorlanib turish ifodasi ustuvor.

B a ’ z a n yarim kechalari eshik taqillab qolar, Iskandar onasining dik etib o‘rnidan turib ketganidan uyg‘onar, zum o‘tmay onasi qaytib kirardi. O‘.Hoshimov, O‘zbeklar. *Otam o‘zi uncha-muncha gapga quloq soladigan emas edilar, shu fe’llari o‘tganmi, b a ’ z i d a men ham o‘zimnikini juft deb turib olaman.* A.A’zam, Quroq. *– G o h o birpas eshikka chiqaman, – javob berdi soqolini tutamlab chol.* Oybek, Oltin vodiydan shabadalar. *Ayniqsa, dimog‘ida qumg‘onning o‘ziga damlangan oliy navli ko‘k choyning yoqimli bo‘yini tuyganida, qalbida g‘aroyib tuyg‘ular junbishga kelib, g o h i d a bu dunyoning odami bo‘lmay qoladi.* N.Norqobilov, Kurash. *Demak, amirning qaytishi ham yaqin. Amir Mahmudbek Tarzi bilan b a ’z i-b a ’z i d a maslahatlashib turar edi.* T.Malik, Savohil. *Bu ikki ulfat a h y o n d a mana shunday dilkashlik qilganlarida suhbat boshdan oyoq ikki mavzudan chetga chiqmas edi.* A.Qahhor, O‘jar. *To‘g‘ri-da! V a q t i-v a q t i b i l a n “tozalash” o‘tkazib turmasa, eplab bo‘ladimi bu turfa jamiyatni!* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *U n d a-b u n d a bir eslagudek bo‘lsam, erkakchasiga qo‘pol kiyingan jez tishli qarimsiq xotin… ko‘z oldimga keladi.* E.A’zam, Shovqin. *O r a-s i r a gumburlash eshitilar, so‘ng yana kimlarningdir qiynoq aralash chinqiriqlari kelardi.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Uchib qolganlar alahsirab h a r z a m o n d a bir “do‘o‘st” deb yuborishardi.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Kumushni o‘ q t i n-o‘ q t i n og‘riq ushlamakda, doya xotin va O‘zbek oyim unga o‘zlari bilgan udumlar bilan yordamlashmoqda edilar.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Ha, albatta, Eskijuva – eskidan bozorjoy, xo‘p, shovqini bor, oldi-sotdining g‘ala-g‘ovuri, lekin endi eshak hangramaydi, b i r d a-y a r i m lo‘liniki ko‘rinib turadi, lekin u ham aravasini jim tortadi.* A.A’zam, Quroq.

BA’ZI, AYRIM, BA’ZI BIR, BIR XIL Muayyan narsa, kimsa, voqea-hodisalardan ayrimlarini, butundan bo‘lakni ajratib ko‘rsatish uchun qo‘llanadi. **Ayrim** va **ba’zi bir** so‘zlari ajratib ko‘rsatish belgisini **ba’zi** so‘zidan ko‘ra kuchli ifodalaydi. **Bir xil** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv nutqida kuzatiladi.

Chindan ham, bu yoqlar kungay, qorlari yupqa, b a ’ z i joylarda erib ketgan, uzoq-yaqindagi bug‘ o‘rlayotgan yonbag‘irlarda boychechaklar ochilib qolgan edi. Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *Chavandozlar dastlabki shashtidan qaytdi, otlar shashtidan qaytdi. A y r i m chavandozlar to‘da chetiga chiqdi, peshonalarini artdi, tomoshago‘y bo‘ldi.* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Har xil mish-mishlarga ishongan b a’z i b i r ayollar kasal bolalariga dam soldirgani olib kelishar, ba’zan hatto domlani izzat-ikrom bilan uylariga olib ham ketishar edi.* S.Zunnunova, Tanlangan asarlar. *Kulmasdan chidab bo‘lmaydigan maqomlarda u ham kuladi, lekin u kulish – kasal odamning kulishiday og‘ir, b i r x i l sovuq hazillarday malol keltiruvchi, yolg‘on xushomadlarday ko‘ngilga uruvchi bo‘lardi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

BEDARAK, DARAKSIZ, DOM-DARAKSIZ, BEDOM-DARAK, NOM-NISHONSIZ, XAT-XABARSIZ Hech qanday xabar-ma'lumot yo'q holatda. Ko'proq kimsaga, ba'zan esa boshqa narsalarga tegishli ana shunday xabar-ma'lumotning yo'qligiga nisbatan qo'llanadi. Qatordagi so'zlar orasida **daraksiz** so'zida mazkur ma'no nisbatan neytral ifodalangan, boshqa so'zlarning deyarli barchasida mazkur ma'no anchayin kuchaytirilgan va qat'iylashgan tarzda o'z aksini topgan. **Xat-xabarsiz** so'zi faqat kimsaga nisbatan qo'llanadi.

Qay biri b e d a r a k, qay biri beun, Uzoq sarhadlarda jimgina uxlar. A.Oripov, Xotira. *Xudoyqulov d a r a k s i z ketgandan keyin ferma mudiri bor edi, barzangiday yigit, bilmadim, nima balo qilib, urushga bormay qolgan, shuni rais qilib qo'yishdi.* O'.Umarbekov, Husn. *Muxtorxon akam Stalingrad janglarida d o m-d a r a k s i z yo'qolgan, dadam bilan akam qamoqda. Endi meni olib ketishyapti*. S.Ahmad, Umrim bayoni. *Volidamiz b e d o m-d a r a k ketgan ikki o'g'lining dard-firoqida kuyib, yotib qolibdilar*. A.Qahhor, Qo'shchinor chiroqlari. *Mana, bir yil bo'ldiki, o'g'lidan xat olmaydi, n o m-n i sh o n s i z ketdi. O'qib yurgan paytlarida tuzuk edi, haftada, juda bo'lmasa, oyda bir yozib turardi. Ishga kirdi-yu, bedarak ketdi*. O'.Umarbekov, Sovg'a. *Xudoyg'a shukr, qo'lingda xating bor, o'lg'anning ustiga chiqib tepkandek x a t-x a b a r s i z qo'yma. Har bir o'n besh kunda xat yozib eringga ber*. A.Qodiriy, O'tkan kunlar.

BEFAHM, FAHMSIZ, BEFAROSAT, FAROSATSIZ, BETAMIZ, KALTAFAHM, MOLFAHM O'z aqli-farosati bilan bir ish qilolmaydigan, narsa-hodisaning mohiyatini tez tushunib yetmaydigan, did-farosati yetarli emas. **Fahmsiz** so'zining **befahm** so'zi bilan qo'llanish darajasi qariyb yaqin. **Befarosat, farosatsiz** so'zlarida did-farosatsizlik ifodasi ochiq ifoda topadi. **Betamiz** so'zi ma'nosida salbiy bo'yoq anchayin kuchli. **Kaltafahm** so'zida belgi darajasi birqadar past. **Molfahm** so'zida salbiy bo'yoq juda ham kuchli.

Oldiga kelganni qaytarmay yemoq, Aslida, aqli yo'q hayvonning ishi. Og'izga kelganni qaytarmay demoq Noqis-u b e f a h m, nodonning ishi. A.Oripov, Inson. *Nahang o'lponchi Sepkilshohning moldek f a h m s i z, bo'ridek rahmsiz soliqchisi edi.* A.Obidjon, Meshpolvonning janglari. *Bola bo'lib birov bilan mushtlashmabman, birovdan tuzukroq kaltak yemabman. Ana endi, dong'im chet elga chiqib turganida, bir b e f a r o s a t savalasa.* T.Malik, Shaytanat. *Bani Odam faqatgina baxt yoki baxtsizlik nima ekanini farqlay olmasa, unchalik ajablanmasa ham bo'lar, "f a r o s a t s i z, adashgan banda", deb qo'yilar.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Shoshmay tur, qizim, ertagayoq o'zim qudanikiga tag'in borib, gaplashib kelaman. Kerak bo'lsa, Toshkaniga borib, yetaklab kelaman o'sha b e t a m i z ni!..* U.Hamdam, Muvozanat. *Anavi to'ng'ich akangizning qo'ylari bo'lmaydi! Bari o'ziday k a l t a f a h m!* T.Murod, Ot kishnagan oqshom.

– Ko‘raman, – dedi Juman bobo. – Ammo sen ko‘rmaysan. Mollar orasida yurib m o l f a h m bo‘lib ketgansan. S.Ahmad, Tut pishig‘i.

BEGONA, YOT, O‘ZGA, BIROV, KISHI, NOTANISH, G‘AYIR, AG‘YOR Qarindoshlik, tanishlik, o‘rtoqlik yoki boshqa jihatlardan bir toifadagi kishilardan chetda turuvchi, ularga hech bir munosabatda bo‘lmagan shaxs. **Yot** so‘zida begonalik bilan bir qatorda nodo‘stlik ta’kidi ham mavjud. **O‘zga** so‘zi kitobiy nutqqa xos. **Kishi** so‘zi mazkur ma’nosi bilan ko‘proq ayollar so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi. **G‘ayir, ag‘yor** so‘zlarida begonalik bilan bir qatorda, nodo‘stlik ma’nosi ham anglashilib turadi, kitobiylik bo‘yog‘iga ega bo‘lgan bu so‘zlar eskirgan.

Ba’zan dil uyingni aylar munavvar Yetti yot b e g o n a yoqqan bir chiroq. A.Oripov, Hayot haqiqati. *Seni y o t lar tugul hatto – Qilurman rashk o‘zimdan ham, Uzoqroq termulib qolsam, Bo‘lurman g‘ash ko‘zimdan ham.* E.Vohidov, Rashkim. *Yuzta jonim bo‘lsa har bir Kokilingga bir pilik, Tolasiga o‘ z g a-larning Ko‘ngli chirmash bo‘lmasin.* E.Vohidov, Uch balodan saqlasin. *Mana bu nomani Mozori Sharifga tezlikda yetkaz. Boshing ketsa ketsin, nomaga o‘ z g a-lar nazari tushmasin.* T.Malik, Savohil. *Nima bo‘lgandayam, o‘shanda b i r o v-larning yukini tashib, tachka sudrab yurgan bolangizni odam qilgan mana shu yomon Dilora edi.* O.Yoqubov, Bir koshona sirlari. *Kunlardan bir kun hali k i sh i-dan qochar darajaga yetmagan o‘n uch-o‘n to‘rt yoshlar chamaliq do‘ndiqqina bir qiz kelib, men chiqarg‘an yangi nusxa shohidan so‘radi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *N o t a n i sh yigit ichkariga kirishi bilan salom berib, bo‘ynidagi tumorini sarkardaga uzatdi.* Mirmuhsin, Temur Malik. *Alamzada – alamzada avlod! Bu avlod... havoda muallaq osilib qoldi. O‘z kasb-kori bo‘yicha u yoqlik-da bo‘lmadi, bu yoqlik-da bo‘lmadi. Arosatda qoldi! Oqibat g‘ a y i r avlod bo‘lib qoldi!* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Ota-bobolarim sulton Sanjar xizmatida bo‘lishg‘on. Davlat ishida yurg‘onlar betashvish bo‘lmaydi. Xijolat bo‘lmang‘. Oramizda a g‘ y o r borlig‘i juda aniq bo‘lib qoldi.* Mirmuhsin, Temur Malik.

BEGONASIRAMOQ, YOTSIRAMOQ, YOTSINMOQ Notanish odam-lar orasida o‘zini birqadar noqulay sezmoq, tortinmoq, ularga qo‘shilib keta olmaslik. **Yotsiramoq** ko‘proq kitobiy nutqqa xos. **Yotsinmoq** – shevaga xos so‘z.

Ikkinchi ona va uning bolalari Ochilga yomon ko‘z bilan qarashmasa ham har holda, u b e g o n a s i r a r, sal narsani ko‘ngliga olib o‘ksir edi. P.Qodirov, Uch ildiz. *Nazarimda... unsiz savollarida odatdan tashqari, noqulay bir y o t-s i r a sh paydo bo‘lgan, hech kim o‘zini qanday tutishni bilmas edi.* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. – *Menga bir-ikki qayta qarab olg‘aningiz uchun bilsangiz ham so‘zlashka mendan y o t s i n dingizmi, deb usta o‘yladilar, shekilli, – dedi Otabek.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

BEHUDA, BEKOR, BEKORCHI, BEKORGA, FOYDASIZ, BEFOYDA, ZOYE, BENAF, MA'NOSIZ, ORTIQCHA, CHAKKI Hech bir naf, manfaati yo‘q, biron-bir foyda bermaydigan, mutlaqo keraksiz. **Bekor, bekorchi, bekorga** so‘zlari mazkur ma’noda ko‘proq oddiy so‘zlashuvda qo‘llanadi. **Zoye** aksar hollarda *ketmoq*, *bo‘lmoq*, *qilmoq* kabi so‘zlar bilan qo‘llanadi. **Benaf** so‘zi kitobiy va eskirgan, juda kam qo‘llanadi. **Ortiqcha** so‘zi ma’nosida foydasizlikdan ko‘ra keraksizlik ta’kidi qabariq ifodalangan. **Chakk**i so‘zi mazkur ma’noda ko‘proq so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi.

Xayoling b e h u d a gap bilan banddir. Eng oddiy jumboq ham senga kamanddir. A.Oripov, Eng qulay javob. *Nahotki, u o‘z fikridan shu qadar tez qaytadigan kishilar toifasidan bo‘lsa? Unda shuncha yillik toat-ibodat ham b e k o r ekan-da?* O‘.Usmonov, Girdob. *Kattakonning mahallaga aralashmasligiga sabab dimog‘dorligidan emas, avvalo, ko‘p ishli odam, b e k o r ch i qartabozlig-u safsata sotib o‘tirishga fursati yo‘qdir.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Onasining uzoqlashib ketgan tog‘asini yigit b e k o r g a yo‘qlab keladimi? Yo‘q, mandan kiyim-kechak, pul-mul olish umidida kelgan.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Onasining mo‘ltillab turgan ko‘zlarini ko‘rib, noo‘rin, f o y - d a s i z gaplarni ayta boshlaganini fahmladi.* T.Malik, Shaytanat. *Yo‘q, bilmaysen! Bilsang so‘rab o‘ltirmas eding! Bas! Bu b e f o y d a mubohasaga chek qo‘ymoq darkor!* O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi. *Kimda iqtidor yo‘qdir, Ilm ila hunar z o y e, Iqtidor berurman deb, Chekma ranj, ketar z o y e.* E.Vohidov, Kimda iqtidor yo‘qdir... *B e n a f o‘tgan damlar, men sizning uchun, Hayhot, qabrimga ham yig‘lab borurman.* A.Oripov, Qah-qah urar bo‘lsam... *Yo‘lchi... Qambar bilan biroz so‘zlashmoqchi bo‘ldi, lekin bundan ojiz qoldi: har qanday so‘z behuda, ma’n o s i z ko‘rindi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *U har narsa bo‘lishi mumkin deb, avvaldan shubhaga yo‘l ochgan, endi kundan kunga Jamildan shubhalanish o r - t i q ch a ekanini his etar...* O.Muxtor, Mo‘jiza. *Jadidlikni o‘zingizga nomunosib ko‘rganingizdan so‘ng safimizda parokandalik bo‘ldi, xabaringiz bor, ko‘p fozillar o‘zga yo‘l tutdilar. Vallohi, bu harakatlarning barchasi ch a k k i, – dedi Munavvar qori.* T.Malik, Savohil.

BEIXTIYOR, IXTIYORSIZ, BEXOSDAN, G‘AYRISHUURIY, BILMASDAN O‘z xohish-ixtiyoridan tashqari holda, g‘ayriixtiyoriy ravishda. **Bexosdan** so‘zida kutilmagandalik ta’kidi kuchli darajada, bu so‘z ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos. **Bilmasdan** so‘zi ma’nosida harakat natijasining qanday bo‘lishini idrok etmaganlik ta’kidi qabariq ifodalangan.

Onam... Uvishgan oyoqlarini uqalagancha oqsoqlana-oqsoqlana orqaga, bola yig‘layotgan tomonga qarab ketdi. Men ham b e i x t i y o r ergashdim. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Otabek maktubni tugatib, tushunmay o‘tkan jumlalarini qayta ko‘zdan kechirar ekan, Azizbek voqeasi ustiga kelganda, i x t i-*

y o r s i z “tulki” deb yubordi. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Shunday jimlik cho‘kdiki, bu xildagi jimlik aytgani til bormaydigan, eslashni ko‘ngil ko‘tarmaydigan biron dahshatli fojiaga uchrab halok bo‘lgan kishining nomi b e x o s d a n tilga olingan vaqtda bo‘ladi.* A.Qahhor, Xotinlar. *Shu mahal allaqanday g‘ a y r i-sh u u r i y zavq ila sezib qoldimki, vujudim bu ishga qodir emas.* U.Hamdam, Bir piyola suv. *Tevaragimizni shundoqqina qishloq yigitlari o‘rab olishibdi. B i l-m a s d a n tutning tagiga borib qolsam, ikkitasi menga qarab baqrayib turibdi...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

BEJIRIM, XUSHBICHIM Biron-bir nuqsonga ega emas, har jihatdan mutanosib va kelishgan. **Xushbichim** so‘zi ma’nosida mutanosiblik va ko‘rimlilik ta’kidi qabariq ifodalangan.

Balandroq joydan, deylik, musofirxona derazasidan turib nazar tashlasangiz, Xoniya xuddi xayolparast musavvirning orzumand mo‘yqalamidan chiqqan b e-j i r i m, benuqson bir ro‘yodek yarqirab ko‘rinadi. E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *Mullavachcha x u s h b i c h i m, qosh-ko‘zlari qora, yaxshi liboslar kiyib yuradigan bazzozning erka o‘g‘li Rukniddin shaharda ko‘plarg‘a ma’lum.* Mirmuhsin, Temur Malik.

BEKAM-KO‘ST, KAM-KO‘STSIZ, BENUQSON, TO‘LA (TO‘LIQ), TO‘KIS, TO‘LA-TO‘KIS, BUT, BADASTIR, MUKAMMAL Hech qanday kamchiligi, nuqsoni yo‘q, har jihatdan to‘liq. **Bekam-ko‘st** so‘zi **bekam-u ko‘st** tarzida ham qo‘llanadi. **Benuqson** so‘zida nuqsondan batamon xolilik ta’kidi qabariq ifodalangan. **To‘la-to‘kis** so‘zi ma’nosida esa belgi darajasi yanada ortadi. **But** so‘zida tugallik ta’kidi qabariq ifodalangan, bu so‘z ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos. **To‘la** so‘ziga nisbatan **to‘kis** so‘zida belgi darajasi kuchli. **Badastir** so‘zida har jihatdan ta’minlanganlik ma’nosi alohida ta’kidga ega, anchayin kam qo‘llanadi.

Nihoyat, gapira-gapira qaqragan lablarini tili bilan yalab, Lutfiniso jim bo‘ldi. Keyin “g‘iybat kitobi”ni b e k a m-k o‘ s t qilib qizi o‘qidi. Oybek, Tanlangan asarlar. *G‘upra onasi o‘lganda, Yozyovonga yeldek uchib bordi. Barcha marosimlarni tog‘asi bilan k a m-k o‘ s t s i z o‘tkazdi.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Yo‘q, men ham farishta emasman. B e-n u q s o n yolg‘iz parvardigor.* O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. *Yangi uyga ko‘chib ketgan bo‘lsalar ham, Munisxon t o‘ l a mustaqillikka erishgan bo‘lsa ham, qaynana va kelin munosabati o‘zgarmadi.* O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *So‘nggi yillarning voqealarini qog‘ozga tushirganimda, barcha qurbonlar, to‘kilgan barcha qonlar ko‘z o‘ngimda shunday t o‘ l i q gavdalandiki, uyqularim o‘chib ketdi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Har holda, bu safar bolalik xotiralari bilan bog‘liq. Bolalik xotiralari Jalilsiz t o‘ k i s*

bo‘larkanmi? T.Malik, Shaytanat. *Bog‘ ichidan Yormat chiqdi. Xo‘jayinlar to‘g‘risida xotiniga savollar berdi. Lekin t o‘ l a-t o‘ k i s javob olmagani uchun Gulsumbibiga ancha-muncha qo‘lansa so‘zlar, so‘kishlar yog‘dirdi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Mayli-da, xush keldi, b u t keldi ko‘klam, To‘kinlik, baraka, kut, keldi ko‘klam…* E.Vohidov, O‘lkamda bahor. *Bo‘lmasa, o‘zi Toshkentning baobro‘, b a d a s t i r bir xonadonida katta bo‘lgan; otasi o‘sha kezlar shaharda yagona limonad zavodining direktori edi…* E.A’zam, Shovqin. *Noto‘kis olamning to‘kis va tugal Ijodi senmisan, mo‘jiziy tal’at? Seni paydo etib buncha m u k a m m a l, Hayrat qilmasmikin o‘zi tabiat.* E.Vohidov, G‘azalni sevgan qiz.

BEKINMOQ, YASHIRINMOQ, PISMOQ, BIQINMOQ O‘zini panaga olib, o‘zganing nazaridan pinhon bo‘lmoq. **Yashirinmoq** so‘zi ham nutqda ko‘p ishlatiladi. **Pismoq, biqinmoq** so‘zlari ma’nosida gavdani pastga olib, nazardan pinhon bo‘lish ta’kidi qabariq ifodalangan. **Pismoq** so‘zi shevalarda **pusmoq** tarzida qo‘llanadi. **Biqinmoq** so‘zi ko‘proq shevaga xos.

Chol… shuni es-es biladiki, bolaligida qishloqlarini qurollangan odamlar bosgan. U somonxonaga b e k i n ib, jon saqlab qolgan. Sh.Xolmirzayev, Qariya. *Oltinchi bor hujum qildi dushman yana kuch to‘plab, tog‘ ichiga y a sh i r i n di chorasiz isyonkorlar*. O‘.Umarbekov, Gayduk qizi. *Humoyun chekinib borardi. Sherxon orqadan go‘yo p i s ib, hamla uchun payt poylab kelar edi*. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Keyingisi oson ekan: amaki p u s ib o‘tirgan yeridan sakrab turdi-da, yarim engashgan ko‘yi to‘rini silkidi.* M.Mansur, Judolik diyori. *Tom shuvog‘ig‘a loy oling‘an zovur shekillik, o‘rinni kechagi kelishida b i q i n ish uchun belgulab ketkan edi…* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

BEKOR, BEISH, ISHSIZ, BEKORCHI, BO‘SH Ish-yumushga ega emas, muayyan ish bilan mashg‘ul bo‘lmagan. **Beish, ishsiz** so‘zlarida ish bilan muntazam ta’minlanmaganlik ta’kidi mavjud, ayni ma’nodagi **ishsiz** so‘zi termin maqomiga ham ega. **Bekorchi** so‘zi ma’nosida “ishi yo‘q shaxs” ta’kidi ochiq ifodalangan. **Bo‘sh** so‘zida umuman mashg‘ul emaslik, band emaslik ta’kidi ochiq ifodalangan.

Xotira yozganda, unga o‘z hayoti avvalgidan iliqroq va ma’noliroq tuyulgan edi. B e k o r o‘tirganda esa yana o‘sha og‘ir o‘ylar, sovuq pushaymonlar xayoliga bosib kela boshladi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *B e i sh qoldi Matmusa, Endi ne qiluv kerak?* E.Vohidov, Matmusaning qo‘shig‘i. *– Domla, men bu tomonlarini tushunmayman-u, xalq boyiyapti... – dedi Boltaboy. – Bundan tashqari, i sh s i z lar ko‘payib boryapti*. Sh.Xolmirzayev, Quyosh-ku falakda kezib yuribdi. *Yumushi borlar o‘rinlaridan turib, ishlariga ketdilar, b e k o r-ch i lar esa bir g‘ijinib olib, ko‘rpani boshga tortdilar-da, uyquni kelgan joyidan davom ettirdilar.* T.Malik, Devona. *Ikkita buldozer yerni tekislay boshladi,*

ikkita ko‘tarma kran keltirildi. To ularni o‘rnatguncha, yigitlarning b o‘sh lari chodirlarni ko‘chirish bilan ovora bo‘lishdi. O‘.Umarbekov, Yo‘lda.

BEKORGA, ASOSSIZ, BEJIZ, BEKOR, BEKORDAN BEKORGA, NOO‘RIN, O‘RINSIZ Arzirli sabab, asos bo‘lmagani holda. **Bejiz** so‘zi, asosan, *emas* so‘zi yoki inkor shaklidagi boshqa so‘z bilan qo‘llanadi va asos-sababga “bir narsasi bordir” qabilida ishora qiladi. **Bekordan bekorga** so‘zida belgi darajasi ortiq. **O‘rinsiz, noo‘rin, asossiz** so‘zlarida asos, sababning mutlaqo yetarsizligi ta’kidi mavjud.

Otabek bunday so‘roqlarning b e k o r g a emasligini payqab, buning tagida qanday bo‘lsa ham bir gap borlig‘ig‘a ishondi. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Begunoh odamlarni a s o s s i z ayblab qamashdagi gunohlari uchun yaqindagina vazifasidan pastlatilgan odamning yana cho‘qqi sari parvozi ajablanarli hol edi*. T.Malik So‘nggi o‘q. *– Yaxshi qilibsiz, – aya shunday dedi-yu, kuyovining kelishi b e j i z emasligini sezdi. – Nima, yigirma o‘tkazasizlarmi*? O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Qizning yoshi o‘n yettidan o‘tganda ona tashvishlandi: – Nimaga shaharlikka beraman, deysiz? Qizning yoshi o‘n sakkizga yetdi. B e k o r qaritib qo‘yasiz!* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *So‘rab nima qilasan, bolam? Otangning fe’lini bilasan-ku, b e k o r d a n b e k o r g a meni g‘azablab o‘tiribdi*. Cho‘lpon, Kecha va kunduz.. *Hamdamov n o o‘ r i n gapirganini anglab, endi nima deyishini bilmay, to‘xtab qoldi*. A.A’zam, Kichik ilmiy xodim Hamdamov. *Agar odamlar yoshlikdan chiniqib borsalar, bizning tashvishlarimiz o‘ r i n s i z bo‘lib qoladi*. T.Malik, Devona.

BEKORCHI, BO‘LMAG‘UR, BEMA’NI, BEHUDA, YOLG‘ON, ASOSSIZ Hech bir foydasi yo‘q, haqiqatga to‘g‘ri kelmaydigan, tagi puch. **Bo‘lmag‘ur** so‘zi mazkur ma’noni befoydalik, yaroqsizlik, keraksizlik ta’kidi bilan ifodalaydi. Ayni paytda bu so‘z kuchli salbiy bo‘yoqqa ega. **Yolg‘on** so‘zida haqiqatga zidlik ochiqcha ifodalangan.

– Meni yomon ko‘rganlarning maqsadi manavi, – rais shunday deb stolni urib qo‘ydi. –Yo‘q, unchalik emas. B e k o r ch i xavotirga berilar ekansiz. T.Malik, Devona. *Yo‘q yerdan yo‘q xavotir, b o‘ l m a g‘ u r tashvishlar. Shunga qancha odam xafa, qanchasi bezovta*. A.A’zam, Hali hayot bor. *Bu majlisga u din peshvolaridan hech kimni chaqirtirmagan, haqiqiy olimlarni ko‘rolmaydigan hasadgo‘y mullalar b e m a’ n i gaplarni o‘rtaga tashlab, ilm ahlining ta’blarini xira qilishlari mumkin edi.* M.Osim, Aljabrning tug‘ilishi. *Normo‘min... Abdurahmon polvondek kelbatli bo‘lganida bormi, manavi chiranchiq xo‘roz o‘zini bu qadar katta tutmagan, bir to‘lg‘ashdayoq yerga chalpak qilaman, deya b e h u d a xayollarga bormagan bo‘lardi*. N.Norqobilov, Kurash. *Ammo bir iltimos: xonim hazratlariga ayting, y o l g‘ o n ovozalarga ishonmasinlar.* P.Qodiriv, Yulduzli tunlar. *Zero, u hamon xojasining o‘zi haqidagi dastlabki fikrlari (qarilik, yalqovlik, qaysarlik borasida) a s o s s i z ekanligini isbotlashga tirishardi.* Q.Kenja, Ko‘ktoy.

BELBOG‘, QIYIQ, QIYIQCHA, CHORSI, BELQARS Belga bog‘lanadigan, to‘rtburchak ro‘mol shaklidagi, atrofiga gul-bezaklar tikilgan mato parchasi. **Belbog‘** so‘zida mazkur buyumning asosiy vazifasi aniq ifodalangan. **Qiyiq** so‘zida mazkur buyumning tayyorlanishiga daxldor jihat (qiymoq) anglashilib turadi. **Qiyiqcha** so‘zi ma’nosida ixchamlik va bejirimlik ta’kidi mavjud. **Chorsi** so‘zida mazkur buyumning shakli – to‘rtburchakligi qabariq ifodaga ega, bu so‘z shevaga xos. **Belqars** – shevaga xos so‘z.

Koshona zinasida egnida beqasam to‘n, belida b e l b o g‘, boshida do‘ppi, Sarvar chiqadi. O.Yoqubov, Bir koshona sirlari. *Sel kabi oqib kelayotgan qimmatbaho sovg‘alar orasida tabib yuborgan maydaqaviq ikki to‘n, q i y i q, do‘ppi, ikki kiyimlik xonatlas g‘aribgina ko‘rinardi*. T.Malik, Shaytanat. *Uy egasi, eski do‘ppining ustidan q i y i q ch a bog‘lab olgan mo‘ysafid yarim piyola sutga to‘rt to‘g‘ram non tashlab, bir tishlamini xastaning og‘ziga tutdi*. T.Malik, Shaytanat. *Zotan, bu ro‘zg‘orni Qurvonbibining qavigan ko‘rpa-to‘shak va guppilari ila Zebining chevar qo‘llaridan chiqqan ch o r s i va do‘ppilari tebratib kelmaydimi?* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Enasi bolaning egniga zarbof, uqali to‘n kiydirib, beliga shohi b e l q a r s bog‘ladi.* H.Alp, Qo‘nalg‘a.

BELGI, NISHON, NISHONA, ALOMAT, IFODA, TAMG‘A, TANIQ Tanib olish, ko‘rsatish yoki farqlashga xizmat qiluvchi narsa. **Nishon, nishona** so‘zlarida “biror narsa-hodisadan darak yoki dalolat beruvchi narsa” ma’nosi ta’kidi qabariq ifodalangan. **Alomat** so‘zi ko‘proq voqea, vaziyat-holatga xos belgilarga nisbatan qo‘llanadi. **Ifoda** so‘zida muayyan vaziyat-holatni mujassamlashtiruvchi belgi ta’kidi mavjud. **Tamg‘a** so‘zida nimadandir qolgan belgi mazmuni qabariq ifodalangan. **Taniq** so‘zi ma’nosida tanib olishga imkon beradigan belgi ma’nosi yaqqol ifodalangan, ammo bu so‘z eskirgan, juda kam qo‘llanadi.

– Esimda yo‘q, – dedim bo‘shashib. Starshina xo‘rsindi. – Odamlarga hayronsan. Kiyim kiyishni biladi-yu, rangiga qaramaydi. Alohida b e l g i lari bormidi? O‘.Hoshimov, O‘zbeklar. *Yana bir og‘aynim, o‘z-o‘ziga to‘q, To‘y qilishni kutdi, kutdi ichikib. Borsam, tantanadan zarra n i sh o n yo‘q, Axir men kelibman bir kun kechikib*. A.Oripov, To‘ylar. *Chor atrofdan yig‘ilgan yigitlar frontga shu yerdan jo‘nashgan. Ustunlari chirigan choyxona ham o‘sha sertashvish yillardan n i sh o n a...* O‘.Umarbekov, Qiyomat qarz. *Eri ranjimasligi uchun Zaynabxon… o‘zini ovutdi, o‘g‘lidagi o‘zgarishni yoshlikning o‘tkinchi a l o m a t lari deb hisobladi*. O‘.Umarbekov, Garov. *Bu hukmni o‘qigan so‘xtasi sovuq do‘xtir xotinga minnatdorlik i f o d a si sifatida Umar Xayyomning Toshkentda chop etilgan o‘rischa nashrini tuhfa qilgan edi…* E.A’zam, Shovqin. *Bir kuni kelganda, onasi qurg‘ur bir og‘iz aytmagan edi, deb mendan ranjirmikinsiz deyman... Tana buzoqning turqi tuqg‘anig‘a t a m g‘ a*

deganlaridek, albatta, menga ravshan... A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Mahmudshoh hayron bo‘lib: – Agar sizning qullaringizga o‘xshasa, birorta t a n i g‘ i bordir? – debdi*. “O‘zbek xalq ertaklari”.

BEMAHAL I**, BEVAQT** Tunning anchayin kech payti. **Bevaqt** so‘zi nisbatan kam qo‘llanadi.

Qizi tushmagurning b e m a h a l da yurishi yomon-da. Unga qattiq gapirib bo‘lmaydi. Darrov hurpayib oladi. S.Ahmad, G‘ildirak. *Anvar so‘zini tugata olmadi, mehmonxona eshigida maxdum ko‘rindi: – Ichkariga kir, Ra’no, b e v a q t bu yerda nima qilib o‘lturibsan?* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon.

BEMAHAL II**, BEVAQT, BEMAVRID** Muayyan harakat-holat uchun uyg‘un bo‘lmagan, nomuvofiq, nomaqbul payt. **Bemavrid** so‘zi ma’nosida o‘z vaqtida emaslik, vaqt jihatidan noo‘rinlik qabariq ifodalangan, bu so‘z ko‘proq so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi.

Ikromjon… tol shoxiga ilingan ketmonni tosh bilan daranglatib uraverdi. Bu b e m a h a l chalingan zang tovushidan uzoq-yaqindagilar tol tagiga yig‘ilib kelaverishdi. S.Ahmad, Ufq. *Rasul kamoli hurmat bilan xo‘jayinning qo‘lini siqib ko‘rpachaga cho‘kkalagan hamona shunday so‘zni eshitdi: – Nimaga b e v a q t, beso‘roq qaytdingiz? – boy javob kutmay, so‘zini ustma-ust ag‘daraverdi, – men hali sizni kutganim yo‘q edi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Quruvchilar b e m a v r i d kelganimizdan o‘ng‘aysizlanib, bizni soxta iljayish bilan kutib olishdi.* A.Obidjon, Baloga qolgan futbolchi.

BEMALOL, BAMAYLIXOTIR, BAFURJA, BAHUZUR, ORQAYIN Shoshilmasdan, xotirjamlik bilan biror tashvish yoki o‘ng‘aysizlik sezmagan holda. **Bamaylixotir** so‘zida xotirjamlik ma’no ta’kidi mavjud. **Bafurja** so‘zida shoshilmaslik ma’no ta’kidi qabariq ifodalangan. **Bahuzur** so‘zida harakat-holatning o‘ng‘aysizlik, huzursizlik sezmasdan yuzaga chiqishi ochiq ifodalangan. **Orqayin** shevalarda qo‘llanadi.

Qo‘rqmang, ukaginam. Begishning qo‘li chaqqon bo‘lgani bilan oyog‘i sust. Yarim soatsiz yetib kelolmaydi. B e m a l o l yozavering. S.Ahmad, G‘ildirak. *– Sizga gap bo‘lsa! – bo‘shagan laganni olib ketarkan, Gulchehra b a m a y l i x o t i r chekib o‘tirgan Azimjonning gardaniga tirsagi bilan turtib o‘tdi.* O‘.Hoshimov, Nimadir bo‘ldi. *– O‘zi bir isqirt kalamush bo‘lsa, shungayam mulozamatmi? – Meshpolvon shunday dedi-yu, butun boshli luqmani olib, b a f u r j a og‘ziga tashladi.* A.Obidjon, Meshpolvonning janglari. *Cholning hurmati uchun mehmonlar oyoqlarini yig‘ib o‘tirishga urindilar. – B a h u z u r yoyilib o‘tiraveringlar… – dedi mehmonlarga murojaat qilib boy*. Oybek, Tanlangan asarlar. *– Siz shaharda yashaysiz-da, ulim, – dedi urush ishtirokchilari. – O‘tincho‘p demaysiz. Issiq-sovug‘ingiz oldingizda, shu bois, o r q a y i n bo‘lib yurasiz. Bizda, mana, serjant Orziqulov biladi, bir kallada ming xil tashvish.* T.Murod, Momo yer qo‘shig‘i.

BEMAZA, MAZASIZ, TA'MSIZ, TOTSIZ, LAZZATSIZ Og'izga xush yoqmaydigan, ta'mi yomon. **Ta'msiz** so'zi ma'nosida biron-bir ta'mga ega emaslik ta'kidi mavjud. **Totsiz** so'zida mazasizlik belgisi **mazasiz**, **ta'msiz** so'zlariga qaraganda ochiq ifoda topadi. **Lazzatsiz** so'zida, umuman, huzur bermaydiganlik ta'kidi, "lazzatlanish hissini hosil qilmaydigan" ifodasi yaqqol ifodalangan, bu so'z anchayin kam qo'llanadi.

Tirikchilik boshimizga tushgandan keyin hammasini bila boshladik. Eng b e - m a z a, eng arzon sho'rva-shultini qaynatish uchun igna bilan quduq qazish kerak. Oybek, Tanlangan asarlar. *Shu sababli og'izda eriydigan eng a'lo go'shtlar ham Fotima Sultonga ilitma ovqatdek m a z a s i z tuyulardi.* P.Qodirov, Yilduzli tunlar. *Bitta choy qo'yib ber. Buxoroning t a' m s i z suvini ichaverib tinkam quridi*. S.Ahmad, Azroil o'tgan yo'llarda. *Suluv kelinchak kabi totli edi Nafs ko'rsatgan nahs. Bag'riga chorlar edi t o t s i z alanga...* T.Malik, Tanlangan asarlar. *Sayyohlar o'zga yurt, o'zga iqlim taomillariga ko'ra tayyorlangan bu l a z - z a t s i z taomni muntazam yeyishga ko'p sa'y-harakat qildilar, ammo buning uddasidan chiqa olmadilar*. O.Jo'rayev, Uzoqlarda.

BEPARVO, PARVOSIZ, BEG'AM, BOQIBEG'AM, PARVOYI FALAK, E'TIBORSIZ, BEE'TIBOR, LOQAYD, SOVUQQON Har narsaga e'tiborsizlik bilan qaraydigan, har qanday narsa-hodisaga e'tibor beravermaydigan. **Beg'am** so'zida har narsaga qayg'u qilavermaslik, xotirjamlik alohida ta'kid olgan. **Boqibeg'am, parvoyi falak** so'zlari so'zlashuv tiliga xos bo'lib, ularda "e'tiborsizlik, befarqlik" ma'no ta'kidi ortiq darajada ifodalangan. **Loqayd** so'zi ma'nosida "hech bir narsaga qiziqmaslik" ta'kidi yaqqol ifoda topgan. **Sovuqqon** so'zi bo'lar-bo'lmasga hovliqib yoki tutaqib ketmaydigan odamga nisbatan qo'llanadi. **Parvosiz, bee'tibor** so'zlari nisbatan kam ishlatiladi.

Biz ko'p xato qilamiz. Ko'p zavqli manzaralar qarshisidan b e p a r v o o'tib ketamiz. Sh.Xolmirzayev, Bir ko'rgan tanish. *Yo'q, ul sezsa-da, bilsa-da, go'yo oyog', qo'li bog'lanib bo'g'izlanishga hozirlangan bir qo'y kabi qayralayotgan pichoqqa butunlay p a r v o s i z, qo'rquvsiz tomosha qilar edi*. A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *Hoynahoy, ota-onasi ishga ketgan, u esa dunyoning turfa o'yinlaridan bexabar, b e g' a m, betashvish, bolalik zavqiga berilib havolaydi – tushadi, havolaydi – tushadi*. E.A'zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *Anov Bo'rsiqvoy qayda? Peshin bo'ldi, haliyam inida xurrak otib, qornini silab yotibdimi b o q i b e g' a m*. O.Yoqubov, Bir koshona sirlari. – *Ay, anavilarni oracha qilinglar-ay! – dedim. Militsionerlar p a r v o y i f a l a k bo'ldi. Beg'am-beg'am choy ichdi.* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Qo'rboshi kelguchining salomiga e' t i b o r s i z g'ina javoblang'an bo'ldi...* A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *Elchin bunga qattiq ishonadi. Shu sababli ham Asadbekning gaplarini b e e' t i b o r eshitdi*. T.Malik, Shaytanat. *Agar hamma ham ana shu birinchi qadamni to'g'ri tashlasaydi, bordi-yu, kimningdir egri*

qadam qo‘yganini ko‘rib turib, o‘shanga l o q a y d qarovchilar bo‘lmasaydi, dunyoda yomonlik ham bo‘lmas edi. S.Zunnunova, Tanlangan asarlar. *Yana o‘sha loqayd va s o v u q q o n alpozga kirib, shahar darvozasi tomon yurdi.* N.Jaloliddin, Umar Xayyom.

BEPOYON, POYONSIZ, CHEKSIZ Oxiri, chek-chegarasi yo‘q, nihoyatda keng. **Poyonsiz** so‘zida birqadar badiiylik bo‘yog‘i bor. **Cheksiz** so‘zida belgi darajasining nisbatan ortiqligi anglanadi, bu so‘z **chek-chegarasiz, cheksiz-chegarasiz** kabi juft so‘zlar tarkibida kelganda, bunday juft so‘zlardagi belgining favqulodda ortiqligi yanada yorqin ifodalanadi.

Go‘yo dunyo faqat biz uchun yaratilgandek, undagi hamma narsa, b e p o-y o n dalalar ham, ko‘ko‘par tog‘lar ham, kumush daryolar, jilg‘alar, lolarang chamandek yastanib yotgan bog‘lar ham biz uchun, yolg‘iz biz uchun barpo etilgandek edi. O‘.Umarbekov, Sevgim-sevgilim. *Hosilimiz bo‘ldi oltin vaznida, Bo‘ldi har misqoli gavhar bilan teng. Shu bois paxtazor, mening nazdimda, Muruntovga o‘xshar, p o y o n s i z va keng*. E.Vohidov, Tabrik. *Tengdik tog‘lar cho‘qqisiga to‘sh urib uchayotgan burgutlar, pastlikka shiddat bilan oqqan sharsharalar, ch e k s i z yaylovlar-u, so‘ngsiz o‘rmonlar to‘g‘risida kuylardi*. S.Ahmad, Ufq. *Sahro hayvonining bir maromda lo‘killashi, turfa tovushlar, karvonboshining har zamonda “Tah! Tah!” deb ovoz berishi, tuya tuyog‘i ostidan chiqayotgan qum saslari, ko‘kka sochilib ketgan yulduzlar, ch e k-ch e g a r a s i z hududlarga mayin yog‘dusini sochayotgan to‘lin oy... bularning bari ixtiyorsiz ravishda uni allalab, o‘z og‘ushiga tortardi.* I.Sulton, Alisher Navoiy.

BEQIYOS, BENAZIR, BEMISL, MISLSIZ Boshqaga qiyos qilib bo‘lmaydigan, o‘xshashi, tengi yo‘q. Qatordagi so‘zlarning deyarli barchasi, asosan, kitobiy, yozma nutqqa xos. **Beqiyos** so‘zida, umuman, qiyosi yo‘qlik ochiqcha ifodalangan. **Benazir, bemisl, mislsiz** so‘zlari ma’nosida qiyosning natijasi sifatida anglanadigan o‘xshashlikning mutlaqo mavjud emasligi ta’kidi qabariq aks etgan.

Lekin medik bo‘lgani uchun ularning o‘sha kungi olgan damlari butun kelasi hafta uchun b e q i y o s quvvat ekanini yaxshi bilardi u. O‘.Umarbekov, Oyning oltin o‘rog‘i. *Ko‘zlari cho‘lponday charaqlab turadigan, yuzlari sutga chayilgandek tiniq, go‘dakday yoqimtoy bu ma’suma faqat husnda emas, ilm va nazm bobida ham b e n a z i r edi.* O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi. *Buyuk iste’dod va b e m i s l fikriy quvvat hosilasi bo‘lmish bu misralardan orttirib so‘z aytish mahol edi. Dunyodan ketar kishining bundan marg‘ubroq so‘z aytishi ham mahol edi*. I.Sulton, Boqiy darbadar. *Axir bunday iztiroblar akasi Amirni aqldan ozdirmadimi, o‘zini esa m i s l s i z sinovlarga mubtalo qilmadimi?* U.Hamdam, Muvozanat.

BERK, BEKIK, YOPIQ Berkitib, yopib yoki to‘sib qo‘yilgan holatda, o‘tish yoki kirib-chiqish joyi to‘silgan. **Bekik** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos.

Bu paytda novvoylar non yopishga, ...kabobpazlar kabob pishirishga kirishardi... Hozir esa do‘konlar b e r k, hamma yoq suv quyganday jimjit. O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi. *– Shuni ayting! – dedi malla “no‘l bir”. – Mana, vodiyda zaprapkalar b e k i k, qatra benzin yo‘q.* A.A’zam, Tiqin. *Burchakda yerdan ikki yarim gazlar yuksaklikda kunbotishg‘a qaratib qurilg‘an ikkita ko‘rimsiz bir betlik eshiklar yuzlariga y o p i q holda edilar.*A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

BERMOQ, BAXSH ETMOQ, ATO ETMOQ, BAG‘ISHLAMOQ Ehtiyojini, talabini qondirmoq, o‘zida yo‘q bo‘lgan narsa bilan ta’minlanmoq. **Baxsh etmoq** so‘zida badiiylik bo‘yog‘i aniq seziladi. **Ato etmoq** so‘zi ma’nosida tabiat yoki ilohiy kuchlar tomonidan in’om qilish harakati alohida ta’kidga ega. **Bag‘ishlamoq** so‘zida ko‘proq ruhiy ehtiyojlarni qondirish, ruhiy-hissiy quvvatlarni in’om etish harakati qabariq ifodalangan.

Telba oqim qancha teran, sho‘x o‘tar, Tashnasiga qatra suv b e r sa netar? Mirtemir, Yali-yali. *Uning yuzi andak keng bo‘lib, qora ko‘zlari chaqnab turar, xiyol uzun burni va gavdasining tikligi unga yoqimli, lekin erkak kishini bir qadar hayiqtiradigan mag‘rurlik b a x sh e t ar edi.* Sh.Xolmirzayev, Farzand. *Nechun go‘zal qilding, Parvardigorim? U poyaga g‘ijim shoyi bo‘lib yaproq yozishini buyurding, yaprog‘ini yoygach, uni tekislading, beqiyos rang-u tus va ifor a t o e t ding.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Paxtaning esa tikani yo‘q, shundaygina kaftimizga olib, etakka solamiz-qo‘yamiz, vassalom. Qaytanga kaftimizga momiqqina tegib, jonimizga huzur b a g‘ i sh l a ydi, rohat b a g‘ i sh-l a ydi.* T.Murod, Otamdan qolgan dalalar.

BETAVFIQ, MURTAD Diniy yo‘l-yo‘riqlariga ishonmaydigan, diniy e’tiqodi yo‘q, diniy e’tiqodidan qaytgan. **Murtad** so‘zi kitobiy nutqqa xos bo‘lib, uning ma’nosida xudoga shak keltirganlik ta’kidi qabariq ifodalangan.

Razzoq so‘fi indamasdan… kulumsirash bilan yana ham xunukroq kepataga kirgan basharasini kampir tomon ko‘tarib turib: – O‘sha b e t a v-f i q, benamozga qiz beramanmi, qalay? – dedi. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Ma’lumingizkim, Xudovandi karimning nazari tushgan jannatsifat Farg‘ona viloyatida g‘ayridinlar etagini tutgan m u r t a d lar islom lashkarlariga ozor yetkazmoq qasdiga tushganlar.* T.Malik, Devona.

BETAYIN, TAYINSIZ, SUBUTSIZ, BESUBUT, BEBURD, BURDSIZ, TUTURIQSIZ Bir gapda turmaydigan, va’dasining ustidan chiqmaydigan, o‘z qarorida sobit bo‘lmagan, ham aytaveradigan, ham qaytaveradigan, hadeb o‘zgaraveradigan. **Subutsiz, besubut, beburd, burdsiz, tuturiqsiz** so‘zlari ko‘proq so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi, ularning ma’nosida boshqalarning e’tiboridan qolganlik ta’kidi qabariq ifodalangan, muayyan darajada salbiy bo‘yoqqa ega. **Tayinsiz, besubut** so‘zlari kam qo‘llanadi.

Qayta-qayta telefon qiladi, xunob bo‘ladi, “Qanaqa b e t a y i n yigit ekan, telefon qiling, kutaman, degandan keyin kutmaydimi, axir” deb jahli chiqadi... A.A’zam, Bu kunning davomi. *Bu gap uni t a y i n s i z roq odamga o‘xshatib ko‘rsatardi.* Mirmuhsin, Umid. *– Sen o‘zingni mening o‘rnimga qo‘yib ko‘r. Bilasanmi, men kimga aylanaman? Ollohning oldida s u b u t s i z odamga aylanaman-ku. Tushunasanmi shuni? – dedi u avvalgisidan ham qattiqroq silkilab.* M.Mansur, Judolik diyori. *Tanimasman, ko‘rmasman, yot u men uchun, Baski biror do‘zaxidir, shilqim, b e s u b u t.* A.Oripov, Jannatga yo‘l. *Bir marta b e b u r d bo‘lgan tadqiqotchiga kitobxonning shubha soyasi doimo tushib turadi.* S.Ahmad, Mukammal inson suvrati. *Sho‘rlikkina enajonim, b u r d s i z o‘g‘lining kirdikorlaridan xabarsiz “qarz ko‘taringlar, uyni sotinglar” deydi-ya.* S.Bo‘riyev, Yig‘layotgan kim? *Shunchalar ham betayin... t u t u r i q s i z bo‘lish mumkinmi, ziyolilarni radga-qatorga chorlash, da’vatlash mumkinmi?* X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz.

BETASHVISH, BEG‘AM, G‘AMSIZ, QAYG‘USIZ, BEDARD G‘am-tashvishdan xoli, biron g‘am-tashvishi bo‘lmagan. **Qayg‘u** so‘zi ma’nosida belgi darajasi nisbatan ortiq. **Bedard** so‘zi odatdagi nutqda ancha kam qo‘llanadi. Ba’zan sinonimik qator boshidagi ikki so‘z **beg‘am-betashvish** tarzida juft holda qo‘llanadi va mazkur ma’no yanada kuchli ifodalanadi.

Rahim Saidov o‘z uyini yaxshi ko‘rar, unda o‘zini tinch va b e t a sh v i sh his qilardi. O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Jajjigina bir qizaloq halinchak uchmoqda. Hoynahoy, ota-onasi ishga ketgan, u esa dunyoning turfa o‘yinlaridan bexabar, b e g‘ a m, betashvish, bolalik zavqiga berilib havolaydi-tushadi, havolaydi-tushadi.* E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *Shu’la shafqat manbayidir! G‘ a m s i z, kadarsiz erkalanaman, yayrayman ko‘plardek!* Mirtemir, Shu’la. *Q a y g‘ u s i z o‘ynar edi shu oqar daryo bo‘ylarida... Yuzlari ochiq, ko‘zlari o‘y-siz, erkin-erkin yayrar edi shu yashil do‘nglarda...* Mirtemir, Oynisa. *Ammo zinhor bu shaharga Kiritilmas b e d a r d lar. Sevgi yukin ko‘tarolmay Bir bor qochgan nomardlar.* E.Vohidov, Palatkada yozilgan doston *...Pastdagi hovlilardan birida b e g‘ a m-b e t a sh v i sh halinchak uchayotgan. jajji qizaloq ko‘z oldimga keldi negadir.* E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati.

BEZAK, ZIYNAT, HASHAM Chiroyli qilish, bezatish uchun ishlatiladigan turli katta-kichik narsa-buyumlar. **Ziynat** so‘zi nisbatan kam qo‘llanadi. **Hasham** so‘zi ma’nosida dabdabadorlik, keragidan ortiqlik ta’kidi anglashiladi. **Ziynat** so‘zi **zeb-ziynat, zebi-ziynat, zeb-u ziynat** kabi birliklar tarkibida ham keladi va bunday hollarda mazkur ma’no yanada qamrovli, kuchaygan tarzda ifodalanadi.

Nay chinakam, chiroyli nay edi. Kumushdan ishlangan b e z a k larini Yo‘lchi diqqat va zavq bilan uzoq tomosha qildi. Oybek, Tanlangan asarlar. *Shuning uchun maqbaraga ishlatiladigan barcha z i y n a t lar toshdan yo‘nilib,*

marmarga sayqal va zeb berib qilinmoqda edi. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Qarshimda bahaybat ibodatxonani eslatuvchi saroy namoyon bo‘ldi... Faqat ortiqcha h a sh a m va salobat meni lol qilib qo‘ygandi.* N.Eshonqul, Sibizg‘a volasi. *Yoshlar Eron shohining ko‘z ko‘rmagan, quloq eshitmagan z e b-z i y-n a t ichida yashashi, ichkilik bazmlari to‘g‘risidagi hikoyasini zavq bilan tinglab o‘tirdilar*. M.Osim, To‘maris.

BEZA(T)MOQ, YASATMOQ Bezak berib, ziynatlab chiroyli qilmoq, ko‘zni quvontiradigan holga keltirmoq. **Yasatmoq** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos.

Maktab devorlari o‘quvchilarni puxta tayyorlanishga chaqirgan shiorlar bilan b e z a t ildi. S.Zunnunova, Tanlangan asarlar. *Zaynab ham uncha xafa ko‘rinmas, qayin onasining buyruqlarini eski holicha bajarib yurar va hozirda uyga kirib olib, mehmonlar kelib tushdi deguncha, oldilarig‘a yozish uchun dasturxon y a s a t a r edi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

BEZBET, SURBET, SUR, UYATSIZ, BEHAYO, BEOR, YUZSIZ, ANDISHASIZ, BENOMUS, NOMUSSIZ, SHARM-HAYOSIZ, IBOSIZ, SULLOH Or-nomusni bilmaydigan, uncha-muncha gap ta’sir qilmaydigan. **Behayo, beor, benomus, andishasiz, sharm-hayosiz** so‘zlari ko‘proq kitobiy nutqda qo‘llanadi. **Andishasiz** so‘zi ma’nosida harakatning oqibatini o‘ylamaslik, yuz-xotir qilmaslik ta’kidi qabariq ifodalangan. **Surbet, sur, yuzsiz** so‘zlarida belgi darajasi ortiq, ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos. **Sulloh** so‘zida ochko‘zlik, tortinmaslik ma’no ta’kidi ham anglanadi.

Biron b e z b e t roq muallifmi desam, qo‘ltig‘iga qistirilgan qog‘oz papka shundan dalolat berib turganday edi, yoshi to‘g‘ri kelmayroq turibdi. A.Yo‘ldosh, Yetim so‘z. *Qani, tuyog‘ingni shiqillatib qol-chi bu yerdan! Hey s u r b e t lar, kimga aytilyapti, bo‘l tez!* E.A’zam, Shovqin. *Vaqt-bevaqt tirg‘alib keladigan G‘ani qoraning s u r afti... gavdalanib, voqealar misli poyezd vagonlaridek, ko‘z oldidan saf tortib o‘tishda davom etarkan, u tishlarini mahkam siqqancha, ichdan beixtiyor ingrab yuborardi.* N.Norqobilov, Kurash. *O‘sha u y a t s i z bolalar orasida men ham bor edim*. E.Malik, Bolaligim ertaklari. *Qanday b e h a y o bolasan! Kap-katta to‘ng‘izday bo‘lib qolibsan-u, sharm-u hayo qilmasdan, nomahram bor hovliga qaraysan-a!* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Yo‘ldan urdi qaysi bir makkor? Ochig‘ini so‘ylagil, b e o r. Senga buni kimlar o‘rgatdi, Quchog‘ingda qay iblis yotdi?* H.Olimjon, Zaynab va Omon. *Otamiz hadiksiradi: katta xalqi y u z s i z bo‘ladi, surbet bo‘ladi!* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Men onamdan yosh yetim qoldim. O‘gay onaning qo‘lida o‘sdim. U tili tez, a n d i sh a s i z xotin edi.* E.Vohidov, Ikkinchi tumor. *Faqat b e n o-m u s otagina Hosilning qilig‘iga chidashi mumkin edi.* T.Malik, Shaytanat.

Sh a r m-h a y o s i z va baxil kishi bilan suhbatdosh bo‘lma, shunday yaramas odamlar bilan qo‘shni bo‘lmaslikka harakat qil. T.Malik, Odamiylik mulki. *O‘zbekka or ma’nodosh, Ibo-hayo – ko‘z-u qosh, G‘ururs iz Bek qayda-yu i b o s i z Kumush qayda?* I.Mirzo, Asragil. *Yigitning xuddi balo chaqiniday kelib-ketishi uning hushini oldi. “Tursunali akamdan xat olib keldim”, deb jilmayganida istaraligina bo‘lib ko‘ringan edi. “Osh-choyga qarzdorsiz”, deb chiqayotganida ko‘ziga isqirt bir s u l l o h bo‘lib ko‘rindi.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar.

BEZOVTA, NOTINCH, BETINCH, BESARANJOM, BEOROM, BETOQAT, HALAK Tinchi buzilgan, osoyishta emas. **Notinch** va **betinch** so‘zlari ma’no ifodasiga ko‘ra bir-biriga yaqin. **Bezovta** so‘zi, asosan, ruhiy holatga nisbatan qo‘llanadi. **Besaranjom** so‘zi, asosan, odamning holatiga nisbatan ko‘proq qo‘llanadi. **Betoqat** so‘zida ruhiy yoki jismoniy qiynoq natijasida yuzaga kelgan halovatsiz holat ifodasi qabariq aks etgan. **Halak** odamning holatiga nisbatan ko‘proq so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi, uning ma’nosida “juda qiynalganlik, uringanlik” ta’kidi mavjud. **Besaranjom** so‘zi so‘zlashuv uslubida nisbatan ko‘p qo‘llanadi.

Katta malika amirzodani ovutish bilan ovora-yu, lekin b e z o v t a ko‘nglini allaqanday g‘ashlik sirqiratardi. M.Ali, Ulug‘ saltanat. *Pushaymon aralash bu n o t i n ch o‘ylar Rasulga shaharga qaytgandan keyin ham tinchlik bermadi.* O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar. *Qo‘llarim ko‘ksimda, b e t i n ch, betoqat, Ta’zimlar qilurman senga ushbu dam.* A.Oripov, Uchinchi odam. *Xolmatjon oshpazga ovqat suzdirib endi jo‘nataman deb turganida xurjuni handalakka to‘la otliq keldi. Uning ko‘zlari b e s a r a n j o m, oti ham terlab ketgan edi.* S.Ahmad, Ufq. *Majnundek b e o r o m bo‘lib qolganim Sarsari yugurgan to‘lqinlar aytsin*. E.Vohidov, Fuzuliy haykali qoshida. *Chavandozlar tinimsiz davra o‘rtasiga niqtayotgan uloqchi otlar b e t o q a t pishqirgancha, o‘mrovi bilan boshqa otlarni chetga surib, oldinga intildi.* G‘.Shermuhammad, Saman toy. *E, toza hangoma bo‘b ketdi-da shu gap. O‘shandan beri Sultonmuroddan qasdini ololmay h a l a k, – dedilar pochcha mijjalarini arta-arta*. M.Mansur, Judolik diyori.

BECHORA, SHO‘RLIK, BOYOQISH, O‘KSIZ, NOTAVON, OJIZ, CHORASIZ, AFTODA Odamning rahmi keladigan holatdagi, achinish, ayanch hissini uyg‘otadigan holatli. **Sho‘rlik** so‘zida rahmi kelish, achinish darajasining ortiqligi qabariq ifodalangan. **Boyoqish** so‘zi oddiy so‘zlashuv tiliga xos. **O‘ksiz** so‘zida ota-onasi, umuman, himoyachisi yo‘qligi holatiga rahm-shafqatli munosabat ehtiyoji alohida ta’kid olgan, bu so‘z kam qo‘llanadi. **Notavon, ojiz**, **chorasiz** so‘zlarida ilojsizlik ta’kidi ochiqcha ifodalangan. **Aftoda** so‘zi eskirgan.

Onamning o‘limi katta musibat bo‘ldi. Otam b e ch o r a birinchi kunlar yosh boladek ko‘zyosh to‘kaverib, kutilmaganda qarib qoldilar. O.Muxtor, Mo‘jiza. *Shunga qaramay, qiyin-qiyin, Nazar baxshiga qiyin bo‘ldi, sh o‘ r l i k kim g‘olib-u, kim mag‘lubligini bilolmay hali-hanuzgacha garang.* N.Norqobilov, Kurash. *B o y o q i sh ko‘p yaxshi odam edi; insofli, hamiyatli edi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Keyin, keyin... Dalda bo‘ldi munglug‘ xolasi, Keyin, ota bo‘shagan yo‘q yangi qayliqdan, Ahyon kelsa, o‘gay ona tinmas: “Chiq! Chiq!”dan, O‘ k s i z go‘dak, noinsofning sho‘rlik bolasi.* Mirtemir, Tarsaki. *Deylik, bandasi uzundan uzoq yashasa-yu, umri poyonida qo‘lidan hech ish kelmay qolib, hech kimga keraksiz… hatto bola-chaqasiga ham dardisar, nochor-u n o t a v o n bir ko‘yga tushsa...* E.A’zam, Guli-guli. *Endi senga hech kim tegmaydi, hech kim xafa qilmaydi. Lekin bilib qo‘y, hali bu hayotda kuchi o j i z largagina yetadigan noinsoflar, haromxo‘rlar oz emas.* O‘.Umarbekov, Hotamtoy. *To‘g‘ri, uning tobsiz bo‘lgani rost, lekin hech qachon… Hech qachon! Uni majburlagan bo‘lishlari mumkin. Ch o r a s i z qolib, noiloj rozi bo‘lgandir...* Z.Qurolboy qizi, Qadimiy qo‘shiq. *Xabardor o‘lg‘il, ey mahvash gahi a f t o d a holimga, Bo‘libdurman asiri furqating, dilbar, salomat bo‘l.* Hayrat, Dilbar, salomat bo‘l.

BILIMDON, BILAG‘ON, BILARMON Muayyan bilimlarni egallagan, biron-bir fan, soha yoki kasb-hunar bo‘yicha bilim-malakaga ega bo‘lgan. **Bilimdon** so‘zida bilimlilik ta’kidi qabariq ifodalangan, u badiiy va publitsistik uslublarda ko‘p ishlatiladi. **Bilag‘on** mazkur belgini yanada kuchli ifodalaydi, shuningdek, salbiy bo‘yoq bilan ham qo‘llanadi. **Bilarmon** so‘zida ham “ko‘p narsani biladigan” ifodasi salbiy baho bilan ham namoyon bo‘ladi.

...Dadamning asl otlari Nuriddin bo‘lsa-da, ko‘proq “Traktorchi qori” deb atashardi. Chunki u kishi tengdoshlari orasida ancha ma’rifatli, b i l i m-d o n edilar. D.Nuriy, Vijdon hayqiriqlari. *Katta olimlarning ko‘pchiligi qishloqdan chiqqan. Bu qiz “O‘n yillikda” olgan sabog‘i bilan o‘zini b i-l a g‘ o n sanab, har balolarni valdirab yuribdi.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Tog‘alari-yu amakilari, ammalari-yu xolalari shunaqa gapga chechan, shunaqa b i l a r m o n ki, gaplashaman desangiz, og‘zingizni ochishga qo‘yishmaydi, ammo hammalari to‘p bo‘lib birgina ishni eplasholmabdi.* U.Hamdam, Muvozanat.

BIRDAN BIR, YAGONA, YAKKA-YU YAGONA, YOLG‘IZ, YAKKA-YU YOLG‘IZ, TANHO Biror jihatdan mutlaqo ajralib turadigan, boshqa tengi, o‘xshashi yo‘q. **Yakka-yu yagona, yakka-yu yolg‘iz** so‘zlarida belgi darajasi ortiq, ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos. **Tanho** so‘zi ma’nosida kitobiylik bo‘yog‘i mavjud. **Yagona, yakka-yu yagona, yolg‘iz** so‘zlarida qiyoslash ma’no ta’kidi ochiqroq anglashilib turadi.

Tushingizga inondim, amirim. B i r d a n b i r tilagim: olib keting men sho‘rlikni! Yoringiz bo‘lmasam, cho‘ringiz bo‘lay. O.Yoqubov, Avlodlarga

vasiyat. *Qo‘lingdan tushmasin shu oltin cholg‘u, Shu otashin soz, Kuyga shaydo elda y a g o n a orzu: Nay chalgin, eng kami, tag‘in ellik yoz.* Mirtemir, Nay. *Odina chavandoz bizning qaynsinglimizdan o‘zgasini tan olmas emish. Qaynsinglimiz olamda y a k k a-y u y a g o n a emish!* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Seni jonim dedim y o l g‘ i z, Seni qalbim dedim t a n h o, Chimirding qosh, pushaymonman Qo‘pol aytgan so‘zimdan ham.* E.Vohidov, Rashkim. *T a n h o buyuk bastakordan ayrildi jahon, Na martaba, na boyligi bor edi uning.* E.Vohidov, Ixlos.

BIRPAS, ONIY, BIR LAHZA, BIROZ, OZGINA, ANDAK, SAL, PICHA Juda oz fursat, uncha ko‘p bo‘lmagan vaqt. Mazkur ma’no **birpas, oniy, bir lahza** so‘zlarida hamisha muntazam va mustaqil ifodalanadi. Qatordagi boshqa so‘zlarda “ayni vaqt”, “fursat” ma’no unsuri boshqa so‘zlar bilan birga qo‘llanganda, kontekstga ko‘ra ochiq ifodalanadi. **Andak, sal, picha** so‘zlari bu ma’noda, asosan, so‘zlashuv nutqiga xos.

Shavkat qiziga b i r p a s tikilib turdi-da, uning ko‘zlaridagi umidvorlikni ko‘rib, jilmayganicha quchoqlab oldi. Sh.Boshbekov, Falakning gardishi. *Ikki sevishgan yurakning bu o n i y uchrashuvini hech kim payqamadi.* Mirmuhsin, Umid. *U sodda, uyatchan, kamtarin yigit edi. Lekin b i r l a h z a da allaqanday kuch uni itarganday bo‘ldi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Mabodo kimdir yurak yutib tut tanasiga o‘rlagani on, b i r o z kutib turgach, barimiz baravariga “Ilon!” deb baqirsak, botir do‘stimiz o‘sha zahoti o‘zini pastga tashlab tiraqaylab qochsa, qotib-qotib kulardik.* I.Sulton, Genetik. *U... do‘stlarining maslahati bilan bu tarafga, onamning yurtiga kelibdi. O z g i n a muddat rayon gazetasida ishlagan.* Sh.Xolmirzayev, Ota yurt. *Bitta iltimos bor: o‘rin almashsak, Men ham daraxt kabi yashasam a n d a k.* A.Oripov, Qayrag‘och. *Kun bo‘yi yer-u ko‘kni jizg‘anak qilib kuydirgan quyoshning botishiga s a l bor.* O‘.Usmonov, Girdob. *Yasataman uychangni Sen p i ch a uxlab tursang. Tikaman ko‘ylakchangni, Xalaqit bermay yursang.* S.Zunnunova, Qo‘g‘irchog‘im...

BITIRMOQ, TUGATMOQ, TUGALLAMOQ, TAMOMLAMOQ, TAMOM QILMOQ, ADO QILMOQ Yakuniga, nihoyasiga yetkazmoq. **Tugatmoq, tugallamoq, tamomlamoq, tamom qilmoq** so‘zlarida ish-harakatning mo‘ljallangan yakuniga yetkazilishi muntazam ifodalanadi. **Tugallamoq** so‘zida ish-harakatning hech bir chalaliksiz, tugal bir tarzda yakuniga yetkazilishi qabariq aks etadi. **Ado qilmoq** so‘zi ko‘proq badiiy va folklor nutqiga xos.

Bu orada Aziz aspiranturani b i t i r ib, noiloj yana o‘sha laborantlik vazifasida ishlay boshladi. O‘.Usmonov, Girdob. *Mirzo Ulug‘bek so‘zini t u g a t magan ham ediki, ostonada kecha Keshga chopar qilib yuborilgan suyukli navkari Bobo Husayn Bahodir ko‘rindi.* O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi. *Vohid yarim soat oldin ishini t u g a l l a b, ko‘chaga chiqdi.*

S.Ashur, Munchoq. *O‘shanda men o‘qishni t a m o m l a b, qishloq xo‘jalik ilmiy-tekshirish institutida ishlardim.* O‘.Umarbekov, Urush farzandi. *Bir tomon o‘qlarini otib t a m o m q i l gan, endi ikkinchi tomonning qarshi hujumga o‘tishi uchun sharoit yetilgan edi.* T.Malik, Shaytanat. *Bu yerga yig‘ilguncha hamma gaplar gapirilib a d o q i l inganmi, bugungi ag‘dar-to‘ntarlar xususida deyarli so‘z bo‘lmadi.* E.A’zam, Shovqin.

BOLA, FARZAND, ZURRIYOT, BACHA (BACHCHA), JUJUQ Bitta ota-onadan dunyoga kelgan o‘g‘il yoki qiz. **Zurriyot** so‘zida birqadar kitobiylik bor, anchayin kam qo‘llanadi. **Bacha, jujuq** so‘zlari ma’nosida yosh jihatidan kichiklik ta’kidi mavjud, ular shevaga xos.

B o l a si uyda qolgan Mushtipar kelinchakdan Xizrsifat cholgacha Barchaning mehnati bu! A.Oripov, O‘zbek paxtasi. *O‘zini o‘ylamay-o‘ylab, F a r z a n d ini yurgan sizlab, O‘nga kirgan b o l a siga Sarpo yig‘gan Qalliq izlab.* M.Yusuf, O‘zbekiston. *Biz davlatpanoh mirzo Ulug‘bekdan mehr-saxovat ko‘rgan bo‘lsak, uning suyukli z u r r i y o t idan mislsiz aziyat chekdik, mavlono Ali!* O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi. *Berdiyor kampirga qaramay, u bilan qo‘l berib ko‘rishdi, gaplasha boshladi: – Yaxshimi? B a ch a lar chopqillab yuribdimi? Yusufboy qani? Shaharga ketganmi, deyman?* Sh.Xolmirzayev, Biz kech qolib yuramiz. *Er-xotinning orasida nimalar bo‘lmaydi, falokat-da buyam, yarashib ketar, o‘rtada j u j u q lari bor, neki qilgan bo‘lsa – o‘zining sho‘riga.* E.A’zam, Ta’ziya.

BOLASIZ, FARZANDSIZ, BEFARZAND, ZURRIYOTSIZ, BEPUSHT, NASLSIZ, QISIR Bola ko‘rmagan, farzandi yo‘q. **Befarzand** so‘zida farzandsizlik ma’nosi kuchliroq ta’kidlanadi. **Bepusht** va **naslsiz** so‘zlarida farzand ko‘ra olmaslik ta’kidi bor. **Zurriyotsiz** so‘zi folklor asarlarida, kitobiy nutqda uchraydi. **Qisir** so‘zi hayvonga nisbatan, ba’zan ayol kishiga nisbatan ham qo‘llanadi, odamga nisbatan qo‘llanganda, benihoya kuchli salbiy munosabat ifodalanadi.

Bolali uy – bozor, b o l a s i z uy – mozor. Maqol. *Mutal b o l a s i z o‘tishga rozi edi-ku, ammo e’tiborsiz yashashga rozi bo‘lolmasdi.* S.Ahmad, Ko‘zlaringda o‘t bor edi. *Erining f a r z a n d s i z beva ammasi uni juda sovuq kutib oldi*. S.Ahmad, Xotin. *Garchi b e f a r z a n d bo‘lsalar-da, qirq yillik turmushlari davomida eri bilan yomon yashashmagandi*. Z.Qurolboy qizi, Yolg‘izlik qurboni. *Akrom mirob dunyoga kelib z u r r i y o t s i z o‘tayotganidan ho‘l o‘tindek tutab qo‘yardi*. E.Usmonov, Yolqin. *Shodi Mudarrisovichning otasi eskijo‘valik Gulposhsha degan tannoz bir b e p u sh t juvonga o‘ralashib yurdi*. D.Nuriy, Osmon ustuni. *Genotipi normal X va uzun yelkalarning birlashishidan hosil bo‘lgan X izoxromosomali… shaxs ayol, lekin n a s l s i z bo‘lib rivojlanadi.* S.Fayzullayev, T.Gofurov, E.Matchonov, Odam genetikasi. *Undan ranjigan akaning ko‘kayiga shu gaplar keldi: “O‘vv enasi q i s i r!”* N.Chori, Tashvishi yo‘q odamlar.

BOPLAMOQ, QOYIL QILMOQ, QOYILLATMOQ, O‘XSHATMOQ, O‘RINLATMOQ, KELISHTIRMOQ, QOTIRMOQ, DO‘NDIRMOQ, QIYMOQ, ESHMOQ, YASAMOQ Ijrosini kutilganidan ham ortiq darajada, har kimga maqbul bo‘ladigan tarzda amalga oshirmoq. **O‘xshatmoq, kelishtirmoq, qotirmoq, do‘ndirmoq, qiymoq, eshmoq, yasamoq** so‘zlari mazkur ma’nosi bilan so‘zlashuv tiliga xos, ularda ma’lum ma’noda obrazlilik idrok qilinadi, **yasamoq** so‘zi mazkur ma’noda juda kam qo‘llanadi. **Qoyillatmoq, qotirmoq, qiymoq, eshmoq** so‘zlari ko‘proq ijrosi mahorat, ustalik talab qiladigan harakatlarga nisbatan qo‘llanadi va ularda belgi darajasi hamisha yuqori bo‘ladi. **Kelishtirmoq** so‘zi ancha kam ishlatiladi.

Siz oqsoqollar faqatgina duoyi fotiha berasizlar, bo‘ldi. Hasharni yosh avlodning o‘zi b o p l a ydi. T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Har kim o‘z xohishi bilan ishlaydi. Ishlaganda ham qotirib, q o y i l q i l ib ishlaydi.* S.Ahmad, Umrim bayoni. *Rahim har qadamda Ahmaddan turtki yeb tursa ham tishini tishiga qo‘yib, o‘z vazifasini q o y i l l a t ish harakatida edi.* H.Nazir, So‘nmas chaqmoqlar. *Ayni shu damda uchinchi sheriklari o‘qday yetib kelib, o‘ x sh a-t ib tushirib qoldi.* M.Mansur, Judolik diyori. *Shuni ham aytishim kerakki, o‘tovni tiklash va buzish faqat ayollarga tan, qadim-qadim zamonlardan shunday. Ular bu ishning piri bo‘lib kelgan, juda o‘ r i n l a t ishadi.* Sh.Xolmirzayev, Zov ostida adashuv. *– Men shu to‘g‘rida gazetaga bir maqola yozsammi deb ham o‘ylagan edim,– dedi Zargarov, – lekin k e l i sh t i r olmasman deb qunt qilmadim.* A.Qahhor, O‘jar. *– Siz o‘zi nimani q o t i r ib qo‘ydingiz-a? Nimaga muncha karillaysiz? Sizga kim huquq berdi? – Huquqni... kasbim berdi. Bir narsani q o-t i r ib qo‘ygan bo‘lmasam, bunga, birinchidan, sizlar aybdor...* Sh.Xolmirzayev, Qish hangomasi. *Bu yog‘idan ko‘ngli to‘qligi uchundir, yigit o‘zini har joy, har vaziyatda erkin tutar, yor-do‘stlarining uncha-muncha amaldor ham xat yozib, qo‘ng‘iroq qilib eplayolmagan yumushlarini birpasda d o‘ n d i r ib kelar edi.* E.A’zam, Shovqin. *O‘sha kecha mas’ul bir shaxsning qaynotasi bo‘lmish Fan arbobining uyida telefon beto‘xtov jiringlab turdi: “Tabriklaymiz, zo‘r chiqish qilganmishsiz, domla!”... “Gapni q i y ib tashlabsiz ammo, yashang, do‘st!”* E.A’zam, Shoirning to‘yi. *Shoberdi baxshi e sh ib-e sh ib do‘mbira chaldi.* T.Murod, Otamdan qolgan dalalar. *Sen so‘rama, men aytmayin... Judayam charchadim... Naryog‘da rosa y a s a shdi. Otishmani ko‘rsang edi... Dahshat.* Q.Norqobil, Daryo ortidagi yig‘i.

BOQMOQ, PARVARISHLAMOQ, PARVARISH QILMOQ, QARAMOQ Yedirib-ichirib, katta qilmoq, shu maqsadda g‘amxo‘rlik qilmoq, voyaga yetkazmoq. **Parvarishlamoq**, **parvarish qilmoq** so‘zlari odam, hayvon, o‘simliklarga nisbatan qo‘llanadi. **Qaramoq** bu ma’noda oddiy so‘zlashuvda odam, hayvon, o‘simliklarga nisbatan keng qo‘llanadi, ko‘proq so‘zlashuv, badiiy uslublarda uchraydi.

Hoji aka uzoq angrayib qolganidan keyin: – O‘n yil kasal b o q ib, yana kasalxonada ham birgami? – dedi. A.Qahhor, Ming bir jon. *Har kuni ertalabdan uni p a r v a r i sh l a shga kirishar edim: soqolini olar, tishini tozalar, yuziga xushbo‘y atirlar sepib qo‘yar edim...* A.A’zam, O‘zim bilan o‘zim. *Ha, o‘g‘lim, daraxt ekib, p a r v a r i sh q i l gan kishining bu dunyosi obod bo‘ladi, degan gapning mazmuni shundan ekan.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Jamil bolalarga q a r a r, ularni ovqatlantirib, o‘ynatar, navbati bilan uxlatar edi.* O.Muxtor, Sherlok Xolms Buxoroda.

BOR, MAVJUD Qo‘lda, ixtiyorda. Umuman, voqelikdagi “yo‘q”ning zidi. **Bor** so‘zining qo‘llanish doirasi chegaralanmagan. **Mavjud** so‘zi ko‘proq kitobiy nutqqa xos.

Tabiatda hech narsa yo‘qdan b o r bo‘lmaydi, b o r dan yo‘q *bo‘lmaydi.* Sh.Boshbekov, Falakning gardishi. *Mana, m a v j u d navlar har qancha hosildor, tezpishar, tolasi pishiq bo‘lmasin, baribir, viltga tob berolmayapti.* O‘.Usmonov, Girdob.

BOSILMOQ, TO‘XTAMOQ, TINMOQ, QOLMOQ, QO‘YMOQ Muayyan harakati-holatini kamaytirmoq, pasaytirmoq yoki yo‘qotmoq. **Bosilmoq** so‘zi harakat-holatning har qanday darajadagi o‘zgarishiga nisbatan ham, batamom yo‘q bo‘lishiga nisbatan ham qo‘llanaveradi. **Tinmoq, to‘xtamoq** so‘zlari ma’nosida harakat-holatning batamom yo‘q bo‘lishi qabariq ifodalanadi. **Qolmoq, qo‘ymoq** so‘zlari mazkur ma’noda ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos, bu ma’noda anchayin kam qo‘llanadi.

Odamlar... bahslasha-bahslasha tarqaldi. G‘ovur b o s i l di. A.Qahhor, O‘g‘ri. *Bul qattol bo‘ron hanuz t o‘ x t a mabdur.* O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. *“Neva” kinoteatriga yetganda, Abdulla... osmonga qaradi: yomg‘ir t i n gan, nursiz yulduzlar birin-ketin ko‘rina boshlagan edi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Ziyamat o‘rnidan turdi. Oyoqlarining og‘rig‘i q o l gan, bosh og‘rig‘i ham ancha tingan edi.* O‘.Umarbekov, Vela. *Bunaqa gaplarni q o‘ y ib turing, iltimos. Oldin tinchib olaylik, jinoyatchilar bilan keyin gaplashamiz.* T.Malik, Shaytanat.

BOTINMOQ, JUR’AT QILMOQ (ETMOQ), JASORAT QILMOQ, HAD QILMOQ, YURAK QILMOQ Biror ish-harakatni bajarishga ortiqcha andisha qilmay, hayiqmay kirishmoq, yuragi dov bermoq. **Jur’at qilmoq, jasorat qilmoq** so‘zlarida hayiqmaslik belgisi qabariq ifodalangan. **Had qilmoq, yurak qilmoq** so‘zlari juda kam qo‘llanadi.

Siz nomardsiz! Pichoqni orqadan kelib urdingiz. Yuzma-yuz kelishga b o t i-n a olmadingiz. T.Malik, Devona. *Alouddavla esa sulton Ulug‘bekdan hayiqib, o‘zini sulton deb atashga j u r’ a t q i l olmay, jumalarda Shohrux Mirzo nomini xutbaga qo‘shib o‘qitaveribdi.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Bu g‘azallarni o‘qib, fors fusaholari va o‘zimizning forsiyparastlarimiz ne deb og‘iz ochishga*

j a s or a t q i l a olurlar! Oybek, Navoiy. *Avvaliga bu mo‘tabar zot hayoti asosida ocherk yozmoqchi bo‘ldim. Biroq hadeganda bu ishga h a d q i l avermadim.* R.Rahmon, Xalq professori. *Unsin boyagi gapni duoday tez-tez qaytarib… chuqurda qolgan bir poy kavushini olgani y u r a k q i l olmay mahsichan ketaverdi.* A.Qahhor, Dahshat.

BOTIR, JASUR, DOVYURAK, YURAKLI(K), QO‘RQMAS, SHIJOATLI, MARD, YOVQUR, BAHODIR, PAHLAVON, ER Har qanday xavf-xatardan, qiyinchilikdan qo‘rqmaydigan, shijoat bilan harakar qiladigan, qo‘rqishni bilmaydigan. **Botir, mard, shijoatli** so‘zlarida maqsadidan chekinmaslik, shijoat bilan ish tutish ma’no ta’kidlari qabariq ifodalangan. **Mard** so‘zida ayni paytda yana marhamatlilik, tantilik ta’kidi ham mavjud. **Jasur, dovyurak, qo‘rqmas, yurakli** so‘zlari ma’nosida hech narsadan qo‘rqmaslik ochiq ifodalangan. **Bahodir, pahlavon** so‘zlarida qo‘rqmaslik bilan bir qatorda kuch-qudratlilik ma’no ta’kidi ham anglashiladi. **Yovqur** so‘zi eskirgan, kam qo‘llanadi. **Er** so‘zi bu ma’noda ko‘proq folklor asarlarida uchraydi.

Shundan so‘ng b o t i r Bunyod Bo‘lib o‘zida yo‘q shod, Qilichni yuvib oldi, Bir o‘pib, qinga soldi. H.Olimjon, Semurg‘. *O‘lim xavfidan qo‘rqmay shunday dadil tilaklarni aytgan mavlono Farid Salimga j a s u r odam bo‘lib ko‘rindi*. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Andijon qo‘rg‘oni Xo‘ja Abdulladay d o v y u r a k odam rahbarligida hali besh-olti oy qilt etmay turishi shubhasiz tuyulardi*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Shaharning y u r a k l i k yigitlari Xadra chipiga qarab chopadirlar, yuraksiz va keksalar guzar va mahallalarga to‘nkalardan gulxan solib, “o‘ttuz ikki tanga” qayg‘usida olomong‘a muzaffariyat tilaydirlar*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. – *Ha, buyam Ulug‘xo‘ja buvasiga tortdi. U kishiga o‘xshab y u r a k l i.* M.Mansur, Judolik diyori. *Bilasanmi, kim u, o‘sha qiz, Osmondagi o‘sha qaldirg‘och? O‘sha q o‘ r q m a s va o‘sha lochin, O‘sha dilbar, o‘sha chilvirsoch?* H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Yolg‘on aytding, sen sh i j o a t l i deb atalish uchun jang qilding. Shundoq deyildi ham*. M.Mansur, Judolik diyori. – *Chavandoz bova! – dedi. – Oshingni yesa-da m a r d yesin, boshingni yesa-da m a r d yesin!* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Zunnun Arg‘un telbaroq, lekin ajoyib qilichboz, bahodir, y o v q u r bek edi.* Oybek, Navoiy. *Ko‘p ajib mo‘jiza bunyodiga qodirlar yeri, Kiftda to‘n, belda qiyiq, mard-u b a-h o d i r lar yeri, Maqtanib yurdim jahonda, menga bu yurt onadir, Maskanim Farg‘onadir, Farg‘onadir, Farg‘onadir.* E.Vohidov, Maskanim Farg‘onadir. *Yigit kuylasin, jangda Chin p a h l a v o n bo‘ldim, deb.* H.Po‘lat, Tanlangan she’rlar. *E r boshiga ish tushsa, etik bilan suv kechar.* Maqol. *E r yigit enasi g‘arib o‘larmi, Enam deb, mastonga ko‘ngil berarmi?* “Rustamxon”.

BOY, BADAVLAT, DAVLATMAND, DAVLATLI, G‘ANI, ZANGIN Katta boylikka ega bo‘lgan, mol-dunyosi mo‘l. **Davlatmand** so‘zi ko‘proq kitobiy nutqqa xos. **Boy** va **badavlat** so‘zlari ba’zan **boy-badavlat** tarzidagi

juft so‘z tarkibida ham ishlatiladi va bunday juft so‘z ma’nosida belgi darajasi sezilarli darajada ortiq bo‘ladi. **G‘ani –** eskirgan so‘z, poetik nutqda qo‘llanadi. **Zangin** so‘zida eskilik bo‘yog‘i mavjud, anchayin kam qo‘llanadi.

Ayrilsa ayrilgay tog‘lar qoridan, Ayrilgay behimmat b o y ham boridan, Vafosiz ayrilgay do‘st-u yoridan, Shoir xalqi ash’oridan ayrilmas. A.Oripov, Ayrilmas. *Tabiiy, uning boyvachcha, b a d a v l a t ekanini hamma bilar va tumandagi eng katta oshxonani sotib olganiga-da hech kim hayron qolmagan edi.* Sh.Xolmirzayev, Ozodlik. *Ajrashayin desa – “nomard”ning otasi sudmi, prokurormi, ishqilib, rosa puldor, d a v l a t m a n d; hashamatli hovli-joyni tashlab, ikki go‘dagi bilan qayoqqa borsin?* E.A’zam, Pakananing oshiq ko‘ngli. *Sahnning tun va kunbotar jihatlari kichkina hujralar bilan o‘ralg‘an va bu hujralarning barcha eshiklari yopiq va qulflang‘an holda bo‘lib, mollar bilan bandligi va uy egasining d a v l a t l i k kishi bo‘lg‘anlig‘i bilinur.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Payg‘ambarlar o‘tdi, o‘tdi valilar, Shoh-u beklar o‘tdi, o‘tdi g‘ a n i lar.* B.Bobomurod, Hayot qo‘shig‘i. *O, nahotki! Bu isqirt gadoy – bobokaloni z a ng i n Suyunboy!* M.Ali, Boqiy dunyo. *Ilk genetik tadqiqotlar shu zaminda boshlangani sir emas. Turli-tuman b o y-b a d a v l a t kishilar o‘z sarvatlarini tadqiqotlar uchun ayamay sarflashardi.* I.Sulton, Genetik.

BOYLIK, DAVLAT, DUNYO, MOL-MULK, MOL-DUNYO, SARVAT, BIZOAT Orttirilgan, to‘plangan butun qimmatli moddiy narsalar. **Mol-mulk, mol-dunyo** so‘zlarida umumlashtirish ta’kidi qabariq ifodalangan. **Sarvat, bizoat** so‘zlari eskirgan, juda kam ishlatiladi.

Agarda manim yurt so‘ramoqqa va shu vosita bilan b o y l i k orttirmoqqa orzum bo‘lsa, boshqalardan ham ko‘ra o‘z o‘g‘limg‘a – senga ma’lum bo‘lmasmidi? A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Sen o‘zing o‘nta qo‘y bersam, pichoq sanchib kelasanmi? Yuzta qo‘y, d a v l a t imning yarmini bersam, borasanmi?* A.Qahhor, Dahshat. *Boylikni olib ketish imkoni bo‘lganida edi, Olloh taborak va taolo bandalariga murojaat qilib, “d u n y o ga aldanmanglar”, demas edi.* T.Malik, Shaytanat. *Uch-to‘rt yil ishlaganimdan keyin xo‘jayinim umri qisqa ekan, o‘ldi. M o l-m u l k i yosh bolalariga qoldi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Nima yetmaydi o‘zi senga? Kim uchun jonimni jabborga beryapman men? Kim uchun yig‘dim bu mol-dunyo, bu zeb-ziynatni?* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Kimdir to‘plagan m o l-d u n y o siga qaragan sayin ko‘zi quvnaydi, boshqasi teshik tog‘oraga qarab, qorin va nafs bandasi bo‘lmagani uchun Yaratganga shukr qiladi.* T.Malik, Shaytanat. *Axir qo‘lida katta s a r v a t i bo‘lgan kishining turli-turli yeb, rango-rang kiyinishi tabiiy ekanidek, uning har xil joy va uylarda yashashni istashi ham g‘ayritabiiy emas-da!* U.Hamdam, Muvozanat. *Johil G‘ulomjoni ul zarsalla, nomi – Afg‘on, Bori b i z o a t ini topshurdi shod-u xandon.* Pisandiy, Kajrav falakdin...

BOYO‘G‘LI, BOYQUSH, YAPALOQQUSH Yapaloqqushlar turkumiga mansub, tunda ov qiladigan yirtqich qush. **Boyqush** ko‘proq kitobiy uslublarda qo‘llanadi, **yapaloqqush** nutqda kam ishlatiladi. Har ikki so‘z mazkur qushning xalq orasidagi nomidir.

Serquyosh o‘lkaga falokat doribdi. Ne-ne go‘zal go‘shalar vayronaga aylanibdi, sayrog‘i bexosiyat b o y o‘ g‘ l i larga makon bo‘libdi. A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *Quloqlariga chigirtka-chirildoqlar chirillashi kirmas, b o y-q u sh ovozidan ham cho‘chishmasdi.* Q.Kenja, Toshqin. *Burgut qarisa, y a p a-l o q q u sh bo‘lar.* Maqol.

BOSH, KALLA, SAR Tananing bo‘yindan yuqorigi, oldingi (odamda va hayvonlarda) qismi. **Kalla** so‘zining odamga nisbatan qo‘llanishi, asosan, so‘zlashuv tiliga xos va bunday qo‘llanganda, unda salbiy baho mavjud bo‘ladi. **Sar** kam qo‘llanadi, poetik nutqda uchraydi.

Shayboniyxon qo‘lida qilichi bilan odamlariga hayqirib, to‘polonni bosmoqchi bo‘layotganda, to‘pning tosh o‘qlaridan biri xon mingan otning b o sh iga kelib tegdi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Oyoqlari chalishib, muvozanatni ushlolmay qoldi – munkib borib deraza tokchasining qirrasiga k a l l a si bilan urildi.* T.Malik, Shaytanat. *Saf-saf tizilib Safsar oyog‘ingga qo‘yib s a r, Band-band uzilib Joni bilan banda bo‘libdur.* E.Vohidov, Gullar bazmi.

BOSHLAMOQ, KIRISHMOQ, TUTINMOQ Biror ish-harakatni bajarishga ibtido bermoq. **Kirishmoq** so‘zi ko‘proq shaxsning ish-harakatiga nisbatan qo‘llanadi. **Tutinmoq** so‘zi ma’nosida muayyan ish-harakatni bajarishga urinib ko‘rish ta’kidi mavjud, bu so‘z ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos. Qatordagi barcha fe’llar mazkur ma’noda, ko‘pincha, jo‘nalish kelishigidagi so‘zlar bilan birga qo‘llanadi.

...Razzoq so‘fi uyiga qaytib kelganidan keyin “Qizingni mingboshiga berib keldim, taraddudingni qil!” degan, shundan so‘ng Qurvonbibi yig‘lashga b o sh-l a gan, uni Zebi yupatgan, shu bilan ish fotiha to‘yiga borib yetgan edi. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Hartugul, xudo asrab shiyponning omon qolgan joylari ham bor ekan. Tog‘amiz... “mening” imoratimdan ortib qolgan yog‘och-u to‘sinlarni eltib, shiyponni tiklash-ta’mirlashga k i r i sh ibdi.* E.A’zam, Bizning tog‘a. *O‘nlik va yuzliklarga bo‘lingan qo‘shin har joy-har joyda to‘xtab, gulxan yoqib, ovqat pishirishga t u t i n di.* O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi.

BOSHLIQ, RAHBAR, YO‘LBOSHCHI, RAHNAMO, ISHBOSHI, BOSHCHI, KATTA, KATTAKON, XO‘JAYIN, SARKOR Guruh, jamoa, xo‘jalik va sh.k.lar faoliyatiga bosh bo‘luvchi, ularning ish-harakatini boshqaruvchi mas’ul shaxs. **Rahbar** so‘zida mazkur ma’no neytral ifodalanadi, rasmiy nutqda ham, oddiy so‘zlashuvda ham qo‘llanaveradi. **Yo‘lboshchi, rahnamo** so‘zlari ma’nosida juda katta jamoaga bosh ekanlik ta’kidi qabariq ifodalangan va mazkur so‘zlar ko‘proq kitobiy nutqqa xoslangan. **Ishboshi, boshchi** so‘zlarida

B

ko‘proq amaliy faoliyatni boshqarish ta’kidi mavjud. **Katta, kattakon, xo‘jayin** so‘zlari mazkur ma’nosi bilan oddiy so‘zlashuv tilida qo‘llanadi. **Xo‘jayin** so‘zining mazkur ma’nosida birqadar salbiy munosabat ifodasi ham bor. **Sarkor** – eskirgan, kitobiy so‘z.

Hali b o s h l i q ning huzurida bo‘lganimda, ochig‘ini aytsam, undan qo‘rqib ketgan edim. X.To‘xtaboyev, Sariq devning o‘limi. *Lekin Ustozdek nomdor r a h-b a r ning o‘zaro muloqot asnosida mutlaqo oddiy odamlardan farq qilmasligini ko‘rib, birdan xotirjam tortdi, dadillashdi.* X.Do‘stmuhammad, Kuza... *Lekin xonning y o‘ l b o sh ch i si bo‘lg‘an kishining o‘zi zulmda Azizbekdan bir necha zina baland o‘rinni ishg‘ol etkuchi kimsa bo‘lsa, biz qandog‘ qilayliq*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Yana oddiy mulla emas, islom lashkarlarining murodbaxsh r a h-n a m o lari qanotiga kiruvchi e’tiborli odam sifatida qaytyapti.* T.Malik, Devona. *...yuk tashigan aravalarning gumburlashi... og‘irkarvon fillarning haybatli lapanglashi, i s h b o sh i larning keskin qichqirishlari Arslonqulni ancha esankiratdi.* Oybek, Navoiy. *Uni... bir o‘zi qirqta qizga bosh bo‘lgudek deb, chopiqchi qizlarga b o sh ch i qilib qo‘yishdi.* M.Mansur, Judolik diyori. *Shu deyman, domla, yoshingiz ham bir joyga borib qoldi. K a t t a larda insof yo‘q-da. Sizni ishga chiqarmasalar ham bo‘lardi.* S.Ahmad, Sarob. *K a t t a-k o n deganimiz aslida xipchagina, o‘rtamiyona jussali bir odam.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Hozir ham chakana emas – vazirlikdan-da moyliroq, chala, yo‘g‘-e, deyarli shaxsiy bir dovrug‘dor korxonaning x o‘ j a y i n i emish*. E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Bir ko‘rayin Go‘ro‘g‘li s a r k o r ini, Ko‘rayin yonida qirq navkarini.* “Ravshan”.

BOSHQA I, BO‘LAK, O‘ZGA Zikr qilingani, aytilgani, ko‘rilgani yoki ko‘zda tutilgani emas. Qatordagi so‘zlar mazkur ma’noda, asosan, sifatlovchi vazifasida qo‘llanadi. **Bo‘lak** so‘zi ko‘proq og‘zaki nutqda uchraydi. **O‘zga** – kitobiy so‘z.

Haligi o‘g‘rilarni ushlash rejasini tuza boshladimi yoki men bilmagan b o sh q a narsalar xususida o‘ylayaptimi, bilib bo‘lmasdi. X.To‘xtaboyev, Sariq devning o‘limi. *...ishsiz qolgan boshqalar ham o‘sha yoqqa, yoki bo‘lmasa, mo‘mayroq pul chiqadigan b o‘ l a k paxtakor manzillarga bosh olib jo‘nagan edi*. E.A’zam, Guli-guli. *Bu oshishlar, bu kechishlar o‘ z g a vaqtlarda Otabek uchun huzur va oshiqish bag‘ishlag‘an bo‘lsalar, bu gal uni nafratlandiradirlar...* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

BOSHQA II, BO‘LAK, O‘ZGA, ORTIQ, TASHQARI Zikr qilingani, aytilgani, ko‘rilgani yoki ko‘zda tutilganini hisobga olmaganda, ulardan tashqari, ularning ustiga. Qatordagi so‘zlarning barchasi mazkur ma’noda, asosan, chiqish kelishigidagi so‘z bilan birga qo‘llanadi. Vazifadosh ko‘makchi vazifasida keladi. **Bo‘lak, o‘zga, ortiq** so‘zlari ko‘proq og‘zaki nutqqa xos, ammo anchayin kam qo‘llanadi.

Adolat qiling, bolam! Sizdan b o sh q a hech kimdan umidim yo‘q. S.Ahmad, Umrim bayoni. *Aytishiga qaraganda, Forishda turadigan onasidan b o ‘ l a k hech kimi yo‘q ekan.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Yuragida Yo‘lchidan o ‘ z-g a bir fikr va tuyg‘uga o‘rin bermagan Gulnor, o‘z sevgisini hammadan yashira-yashira hozir o‘n sakkiz yoshini kechirib turadi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Buni sezib turgan Qosimbek munozarani o r t i q cho‘zib o‘tirgisi kelmadi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Axir fransuzga maoshdan t a sh q a r i yana ijara uy, kelib-ketish xarajatlarini ham ko‘tarish shart bo‘ladi.* U.Hamdam, Muvozanat.

BOSHQARMOQ, IDORA QILMOQ (ETMOQ), SO‘RAMOQ Muassasa, tashkilot, xo‘jalik va shu kabilarning ish faoliyatini tashkil qilmoq, yuritmoq. **Idora qilmoq** so‘zi, asosan, yozma nutqqa xos. **So‘ramoq** so‘zi eskirgan va unda xo‘jayinlik, egalik ta’kidi qabariq ifodalangan, folklor va so‘zlashuv tilida uchraydi.

Gap shundaki, u yettinchiga o‘tganida otasi kasalga chalinib, tuman savdosini b o sh q a r ish og‘irlik qilib qoldi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *– U bunday bo‘lishini kutmagandi, taxtga o‘ltiraman-u buyuk saltanatni i d o r a q i-l ishga tushaman, deb o‘ylagandi.* N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *– Men yo‘g‘imda Kobulni siz i d o r a e t gaysiz, begim!* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *– Rustam bolam yurtga ega bo‘lsin deb, Podsholik navbatin Rustam olsin deb, Elni endi Rustam s o ‘ r a b tursin deb, El-u xalqqa shunday xabar bildirdi.* “Rustamxon”.

BOSHQATDAN, QAYTA, QAYTADAN, YANGIDAN Qayta boshdan, boshqa marta. Qatordagi barcha so‘zlar ma’nosida ish-harakatning oddiy takrori emas, balki mazkur ish-harakatning muayyan tahriri, takomillashtirilishi, mukammallashtirilishi bilan bog‘liq qaytarilishi yetakchilik qiladi.

Chang qo‘nsa shprislarni b o sh q a t d a n qaynatishga to‘g‘ri keladi. O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Hozirgi sening rayoningda biz yetti yildan beri qora terga botib ishladik, uning iqtisodiyotini q a y t a qurdik, pastdagi yovvoyi cho‘lni jilovlab, suv chiqardik...* A.Muxtor, Chinor. *Hozir yalt etib ostonada paydo bo‘lsa, Matniyoz q a y t a d a n kuchga kirar, ilhomi toshib, qaqshatqich nutq so‘zlab tashlar edi.* A.Muxtor, Chinor. *Avtomobilchi Tolibjon hech qayoqqa chiqmay ertalabdan beri bizni kutib o‘tirgan ekan. Y a ng i d a n mehmondorchilik boshlandi.* O‘.Umarbekov, Mehmondorchilik.

BOSHQACHA, BO‘LAKCHA, O‘ZGACHA, AYRICHA Boshqalaridan, avvalgilaridan, odatdagidan biror jihatdan yoki butunlay farq qiladigan. **Bo‘lakcha** so‘zi oddiy so‘zlashuvga xos, kam qo‘llanadi. **O‘zgacha** so‘zi ko‘proq kitobiy uslubga xos. **Ayricha** so‘zida tamoman farqlilik, o‘ziga xoslik ta’kidi qabariq ifodalangan.

Dalaga yoyilgan otlarning kishnashlari, yigitlarning qo‘shiqlari quloqlarda endi b o sh q a c h a yangraydi. Oybek, Navoiy. *Rahmatli bobosi Amir Temur ham, Mirzo Ulug‘bek ham ko‘hna Keshga b o ‘ l a k ch a mehr qo‘ygan edi.*

O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi. *Akobirning bu borada fikri o‘zgacha edi: bu ko‘ngli yarim bo‘lsa ham andishali va mag‘rur yigit o‘zicha mustaqil yashashni orzu qilar, qandaydir mulohazalarga borib, o‘zining borligini isbotlamoqchi bo‘lib yurardi.* Sh.Xolmirzayev, Bahor o‘tdi. *Shuning uchun ham muridlar Eshon buvaga ayrich a ixlos qo‘yishar ekan.* O‘.Hoshimov,Tushda kechgan umrlar.

BULOQ, CHASHMA Yer ostidan otilib, qaynab yoki oqib chiqib turuvchi suv va shunday suv chiqib turgan joy. **Chashma** so‘zida ko‘proq badiiy uslubga xoslik mavjud.

Lekin hali ham bu joylarning ko‘rki, hisobsiz katta-kichik bulоq lar, shoxlari bir-biriga chirmashib ketgan bahaybat tollarning shovur-shuvuri, muzdek havo dilni ravshan qiladi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *...shunday yuksak tog‘ning eng baland bir nuqtasidan yorib chiqqan bunday g‘alati chashma ni Bobur birinchi marta shu yerda uchratdi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

BURUN, TUMSHUQ Hidlash, hid bilish a’zosi, shu a’zoning yuzdagi tashqi qismi. **Burun** so‘zi odamga nisbatan ham, hayvonga nisbatan ham qo‘llanaveradi. **Tumshuq** so‘zi, asosan, hayvonga nisbatan ishlatiladi, odamga nisbatan qo‘llanganda, ochiqcha salbiy munosabat ifodalanadi.

O‘g‘il bolalarnikiga o‘xshagan katta burn i yuziga uncha yarashmagan bu qizni nega shunchalik yoqtirib qolganligini hozirgacha bilmaydi. Sh.Matkarim, Og‘riq. *Shuning uchun sigirning tumshug‘ i ga yog‘ochdan nayzador qilib to‘rtburchak chambarak ilib qo‘yishar, shunda sigir o‘tlashga o‘tlardi-yu, o‘rgangan noma’qulchiligini qilolmas edi.* O‘.Hoshimov, Nimadir bo‘ldi.

BUTUNLAY, BUTKUL, BATAMOM, TAMOMILA, TAMOMAN, TAMOM, MUTLAQ(O), PAQQOS, BIRATO‘LA, KUSHOD Hech bir narsani qoldirmay, butun boricha, qancha bo‘lsa shunchaligicha, to‘lasicha. **Butkul** so‘zida harakat-holatning to‘lasicha qamralishi ta’kidi qabariq ifodalangan, ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos. **Batamom, tamomila, tamoman, mutlaqo** so‘zlarida harakat-holatning qoldiqsiz amalga oshishi ta’kidi kuchli, bu so‘zlar ko‘proq kitobiy nutqqa xos. **Paqqos** so‘zida harakat-holatning uzil-kesilligi ochiqcha ifodalangan, so‘zlashuv nutqiga xoslangan. **Birato‘la** mazkur ma’noda faol emas. **Kushod** so‘zi ko‘proq shevaga oid, anchayin eskirgan, kam qo‘llanadi.

Shu haqiqatdan vaqtida voqif bo‘lishgandami, balki, taqdirlari butun-lay o‘zgacha kecharmidi. U.Hamdam, Safar. *Hozir uning xayolini boshqa bir hissiyot, boshqa bir manzara butk ul asir etgan.* A.Sayyid, Qaytish. *Bahorgi toshqin payti qirg‘oq o‘pirilib, tol anhorga qulaganda baquvvat shoxlardan biri narigi qirg‘oqqa tiralib uni batam o m qulashdan asrab qolgan.* M.Sharif, Tol ko‘prik. *Ana shunda men ham yog‘a boshlarman tuproqlaring*

uzra, bag‘ringga t a m o m i l a singib ketish uchun! I.Sulton, Ona yurt. *Xayriyatki, ishdan ketishimga t a m o m a n bo‘lak narsa, obro‘yimga qattiq raxna solmaydigan boshqa bir voqea sababchi bo‘ldi.* A.Obidjon, Ajinasi bor yo‘llar. *T a m o m ko‘zdan g‘oyib bo‘lganidan so‘ng Said Jalolxon tikka o‘zining ulfati mulla Shamsiddinning uyiga bordi.* A.Qahhor, Bashorat. *Har holda, so‘rab-surishtiradiganlar ko‘payib qolgan, shekilli, ona Ra’nodan m u t-l a q ozodalikni talab qila boshladi.* I.Sulton, Onaizorim. *G‘alaba bayramini nishonlaymiz, deganda nuqul erkaklarni o‘ylab… idoramizdagi xotin-qizlar p a q q o s esimizdan ko‘tarilib qolibdi.* T.Po‘lat, Ayollar isyoni. *Xotin javrab-javrab hamma ishni bir boshdan saranjom qilaveradi, oxiri joniga teggach, erkakni ham b i r a t o‘ l a saranjom qilib qo‘ya qoladi.* N.Oston, Uylanish. *Hayot bo‘lsaydingiz, turardingiz shod Ulkan shu davraning eng o‘rtasida. Tiriklik sha’nini ulug‘lab k u sh o d, Doston insho etib, bitib qasida.*A.Oripov, Hamid Olimjon xotirasiga.

BUYRUQ, AMR, FARMON, FARMOYISH Biror ishni bajarish yuzasidan og‘zaki yoki yozma beriladigan ko‘rsatma. **Amr** so‘zi anchayin eskirgan, ammo unda ko‘rsatmaning qat’iyligi qabariq ifodalangan. **Farmon, farmoyish** so‘zlarida ko‘rsatma beruvchining yuqori, oliy maqomi ta’kid oladi.

Buning ustiga ular soldat edi. B u y r u q ni bajarmasdan ilojlari yo‘q. O‘.Umarbekov, So‘nggi safar. *Tong otganda, askarlar otlanib, sovutlarini, dubulg‘alarini kiygan holda birong‘ar, jirong‘arga bo‘linib, a m r kutardilar.* Oybek, Navoiy. *Zulnun Arg‘un va Shoh Shujobekka yigitlar yuborib, o‘z-laringizni qutqarishga harakat qilinglar deb f a r m o n berdi.* Oybek, Navoiy. *Bugun Bobur kelishidan oldin Xo‘ja Abdullaning f a r m o y i sh i bilan qasrning zinapoyalariga yana poyandoz to‘shaldi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

BUYUM, NARSA, ASHYO, MOL, MATOH Tirikchilik va ro‘zg‘orda ishlatiladigan, kerak bo‘ladigan har qanday narsa. **Narsa** so‘zi muayyan so‘zlar bilan birga kelganda, mazkur ma’noni yanada aniq ifodalaydi. **Ashyo** so‘zi kitobiy nutqqa xos. **Mol** so‘zi, asosan, muayyan maqsad bilan to‘plangan, asrab qo‘yilgan ashyoni bildiradi. **Matoh** so‘zida salbiy bo‘yoq mavjud, so‘zlashuv tiliga xos, kam qo‘llanadi.

Oyiginamning qo‘llari teggan biron b u y u m ni qoldirmayman. Elakniyam, samovarniyam, cho‘yan dazmolniyam olib ketaman. S.Ahmad, Kuyov. *Avvalboshda begonasirab turgan odamlar bunday suhbatlar so‘ngida bahri dillari ochilib, bisotida bor n a r s a lardan sovg‘a berishlarini aytsangiz!* I.Sulton, Alisher Navoiy. *U xatni ikki-uch qayta o‘qigandan so‘ng o‘zini andak bosib olib, atrofiga qaradi, nazarida, butun a sh y o lar tusi o‘zgargan, kulib turganday ko‘rinar edi*. A.Qahhor, Sarob. *To‘y uchun kuyov tomonidan o‘n besh arava yuk yuborilgan. Har bir aravada boshqa-boshqa m o l lar va buyumlar…* Oybek, Tanlangan asarlar. *Ikki-uch parcha-purcha qog‘oz, avtobusning oylik chiptasidan bo‘lak m a t o h chiqmadi.*X.Do‘stmuhammad, Maosh.

BUYURMOQ I, **AMR ETMOQ (QILMOQ)** Istak-talabni bajarishga ko‘rsatma bermoq, shu haqda buyruq bermoq. **Amr etmoq (qilmoq)** so‘zi ma’nosida qat’iylik, keskinlik ta’kidi qabariq ifodalangan, bu so‘z eskirgan.

Besh daqiqa ichida qaynotam, qaynog‘alarim, aka-ukalarim qayerda ishlashini surishtirib, o‘ziga foydasi tegishi mumkinligini miyasida chamalab chiqqach, ko‘ngli joyiga tushdi, shekilli, mezbon xotiniga ovqat suzishni b u y u rdi. D.Sobirova, Bir kecha – ming kecha. *Sohibqiron arkoni aqraboni chorlab a m r e t dilarkim, taslim bo‘lgan ulusga shohona marhamat ko‘rguzilg‘ay.* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Omonulloxon otasining fe’lini yaxshi bilar edi: endi unga gapirish ortiqcha. Achchiq ustida afv etmoq o‘rniga qatlga a m r q i l ib yuborishi hech gapmas.* T.Malik, Savohil.

BUYURMOQ II**, NASIB BO‘LMOQ, NASIB QILMOQ (ETMOQ)** Taqdiri azalda belgilangan nasibaga, biror narsaga muyassar bo‘lmoq. **Nasib bo‘lmoq, nasib qilmoq, nasib etmoq** so‘zlarida islomiy tushuncha ta’kidi qabariq ifodalangan.

O‘z uying, o‘z to‘shaging o‘z-o‘zingga b u y u r ib, O‘z farzanding, o‘z yoring bo‘laversin seniki. A.Oripov, Sarhadlar. *– Amirzodam, iloho asiralarni qutqarish sizga tezroq n a s i b b o‘ l sin! – dedi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *O‘lmasga osh yeyish n a s i b q i l madi. “N a s i b q i l sa kelar Shom-u Iroqdin, n a s i b q i l mas ketar qosh-u qoboqdin” degan hikmatni esladim.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Lekin uylansang, shunday birovini topib xotin qilginki, sira-sira joningga tegmasin! Necha yil o‘tsa ham! Bunisi endi har kimgayam n a s i b e t avermaydi, albatta.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir.

BO‘LMOQ, YUZ BERMOQ, RO‘Y BERMOQ, SODIR BO‘LMOQ, VOQE BO‘LMOQ Amalga oshmoq, voqelanmoq (biror ish-harakat, ma’raka-tadbirga nisbatan). **Yuz bermoq, ro‘y bermoq** so‘zlarida kutilmagandalik ta’kidi qabariq ifodalangan. **Sodir bo‘lmoq, voqe bo‘lmoq** so‘zlari ko‘proq kitobiy nutqqa xos.

Goh-goh qishloqda to‘y b o‘ l ib qoladi, kimdir kimgadir uylanadi... I.Sulton, Ozod. *Nimadir y u z b e r gan! Nimadir bo‘lgan! Oy ham, kun ham menga boqib qoluvdi... bir kunda o‘n martalab chaqirtirardi o‘zi.* O‘.Usmonov, Girdob. *Mehmonxona ko‘chasiga qayrilganimizda, mehmonning gazetasiga qo‘l keladigan yana bir hodisa r o‘ y b e r di: shu ko‘chadan g‘izillab chiqqan “Moskvich” kattakon bir sariq itni urib o‘tdi.* A.Qahhor, Dumli odamlar. *O‘sha tunda murodiga yetishdi Hakim, S o d i r b o‘ l di tib ilmida pinhon inqilob. Yorib ko‘rdi u insonning tanin bavahm, Tong yorishmay dafn etishni buyurdi shitob.* A.Oripov, Hakim va ajal. *Ba’zan shunday bo‘ladi: talantli yozuvchilar xomush, talantsizlar mag‘rur bo‘lib yurishadi. Bunday holat yozuvchining faqat yaxshi niyati qadrlanib, kiobning qanday mahorat bilan yozilgani, muallifning talant kuchi bee’tibor bo‘lgan paytda v o q e b o‘ l adi.* E.Vohidov, Umrim daryosi.

BO‘PTI, MAYLI, XO‘P, MA‘QUL, YAXSHI, DURUST, TUZUK, BO‘LADI Taklif, iltimos yoki muayyan buyruq-da’vatni bajarishga rozilikni bildiradi. **Mayli, xo‘p, bo‘ladi** so‘zlarida rozilik umumiy tarzda ifodalanadi. **Ma’qul, yaxshi, durust, tuzuk** so‘zlarida rozilik bilan birga bajarilajak harakatni ma’qullash ta’kidi ham mavjud, ammo bu ta’kid darajasi **durust, tuzuk** so‘zlarida nisbatan kamroq. Qatordagi so‘zlarning deyarli barchasida so‘zlashuv tiliga xos bo‘yoqdorlik anglanadi.

– Manavi yerda birpas o‘tiraylik, yurisham jonga tegdi, – dedi Binafsha allaqayoqlargadir qarab. – B o‘ p t i, meniyam jonimga tegdi, – rozi bo‘ldi Ozodbek. Sh.Boshbekov, Falakning gardishi. *...Modomiki, masala o‘zi bu qadar ravshan va aybdorning o‘zi o‘z og‘zi bilan iqror qilib turibdi, m a y l i, muzokara ochib o‘tirmasak ham bo‘ladi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *– X o‘ p, albatta, chiqib turaman, – dedi ilmga ishtiyoqmand bo‘lgan Husayn.* M.Osim, Ibn Sino qissasi. *Inson bolasini shu tabiat boqqanidan keyin tabiat oldida hamisha qulluq qilib turishi kerak, m a’ q u l mi, inim? Solihov “to‘g‘ri”, deb qo‘yib, olimlarning “Yovvoyi tabiatni yengamiz!” degan shiorini esladi.* T.Malik, So‘nggi o‘q. *– Do‘stim, sen bilan telefonda gaplashib qo‘ya qolish niyatim yo‘q. Bir ko‘rishsak. – Y a x sh i. – Kechqurun uyda bo‘lsang, boraman.* U.Hamdam, Muvozanat. *– Mulla Abdishukur, ertaga ojizamizga to‘y keladi, marhamat qiling, d u r u s t mi? – Muborak bo‘lsin, juda soz, albatta, kelaman.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Xo‘b, t u z u k, so‘zingiz to‘g‘ri. Bu so‘zlaringizg‘a juda ishonaman, lekin zamonamizda yomon bid’at, isroflar taraqqiy topkan, uncha-muncha oqchag‘a bu vaqtda uylanmak qiyin, meni oqcham boyagi aytkanim.* A.Qodiriy, Baxtsiz kuyov. *– Biz ertaga tushdan keyin yo‘lga chiqmoqchimiz, siz nima deysiz? – B o‘ l a d i, men ham so‘z aytgan paytda o‘sha o‘zimiz bilgan joyda bo‘lishga harakat qilaman.* A.Jo‘rayev, Qadrdonlar.

BO‘YIN, GARDAN Tanani bosh bilan birlashtiruvchi qism. **Gardan** so‘zi nisbatan kamroq qo‘llanadi, bu so‘zda birqadar shevaga, so‘zlashuv tiliga xoslik anglanadi.

Ular oradan ellik yil o‘tgach, bu unut va muztar go‘shaga birinchi bor qadam qo‘yishgan va tobut ortidan gunohkorona b o‘ y i n egib borishardi. N.Eshonqul, Shamolni tutib bo‘lmaydi. *– Yo‘g‘-e! – kulishga harakat qildi yigit va uyalinqirab sherigining ter yaltirab turgan yo‘g‘on, taram-taram g a r-d a n iga ko‘z qirini tashlab qo‘ydi.* O‘.Umarbekov, Ko‘prik.

BO‘YSUNMOQ, ITOAT QILMOQ Birovning buyrug‘i, topshirig‘i, yo‘l-yo‘rig‘iga amal qilmoq, aytganini bajo qilmoq. **Itoat qilmoq,** asosan, kitobiy nutqqa xos.

Uqqan bo‘lsang, ayt: inongan tog‘larim ko‘zim tirikligida irodamga b o‘ y-s u n m o q ni istamasalar, ko‘zim yumulg‘ondan keyin bul elda ne bo‘lur, Mavlono? O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. *Tezda barchasi qaytadan hisob-kitob*

qilingay, ortiqcha olingan haq o‘z egalariga qaytarilgaydir. Buyruqqa i t o a t q i l ganingiz uchun siz aybli sanalmagaysiz. I.Sulton, Alisher Navoiy.

BO‘SHAMOQ, TUSHMOQ, OLINMOQ, OZOD QILINMOQ, CHETLATILMOQ, ISTE’FOGA CHIQMOQ, BEKOR BO‘LMOQ Ishdan, lavozimdan, mansabdan ketmoq, ulardan ayrilmoq, amal-vazifadan chetlatilmoq. **Tushmoq** so‘zida amal-vazifadan o‘z ixtiyoridan tashqari ketmoq ma’no ta’kidi qabariq ifodalangan, undagi yuqori lavozimdan pastga tushish mazmuni mazkur so‘zda birqadar salbiy bo‘yoqni yuzaga keltiradi. Ayni paytda mazkur so‘z ko‘proq so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi. **Olinmoq** so‘zidagi lavozimdan boshqalar tomonidan ketkazilganlik ta’kidi aniq ifodalanganligi uchun mazkur so‘zda birqadar salbiy bo‘yoq yuzaga chiqadi. **Ozod qilinmoq** so‘zi mazkur ma’nosi bilan rasmiy nutqqa xoslangan. **Chetlatilmoq** so‘zida majburiy ravishda amal-vazifadan ketkazilganlik ma’no ta’kidi qabariq ifodalangan. **Iste’foga chiqmoq** so‘zida ko‘proq o‘z xohishi bilan vazifadan ketish ochiq o‘z aksini topgan. **Bekor bo‘lmoq** so‘zlashuv tiliga xos, ammo kam qo‘llanadi.

Bilaman: inson nimagadir intilib yashaydi, aks holda, o‘ladi. Chamasi, mening Toshkentda ishdan b o ‘ sh a b, tug‘ilgan yurtga uloqib kelishim ham ana o‘sha nimagadir intilish… edi. Sh.Xolmirzayev, Quyosh-ku falakda kezib yuribdi. *Shirinqul mansabdan t u sh ganiga endi bu yog‘iga yashashim qiyinroq bo‘ladi, deb kimda qancha puli borligini o‘zicha xomcho‘t qilib yurardi.* S.O‘nar, Dunyo shunday tururmi? *– Iye, vey, – dedi u, – bu yog‘i allambalo bo‘p ketdi-ku: “Sulaymonov ishdan o l i n ib, Namozov direktor vazifasini bajarishga kirishsin”.* T.Malik, Shaytanat. *Bugundan boshlab, tarbiyachi Shoberdiyev bizning bolalar uyida ishlamaydi. U o‘z vazifasidan o z o d q i l indi*. U.Azim, Sevgi. *Lekin ertaga uning ahvoli chatoq bo‘ladi – ishiga mas’uliyatsizlik bilan qaragani… uchun vazifasidan ch e t l a t i l adi.* E.A’zam, Shoirning to‘yi. *Brest yaqinida Nizomiddin aka sonidan yarador bo‘lib, Minskka jo‘natildi. U yerdan uyiga qaytdi. Lekin harbiy xizmatdan uni bo‘shatishmadi. Oblast harbiy komissariatida ishladi. Shu yerdan i s t e’ f o g a ch i q di.* O‘.Umarbekov, So‘nggi safar. *Shu xilda olti oycha umr qilishgandan keyin nima bo‘ldi-yu, G‘afforjon selponing mudirligidan b e k o r b o ‘ l di*. A.Qahhor, Ayb kimda?

BO‘SHATMOQ, OZOD QILMOQ, QO‘YIB YUBORMOQ, XALOS QILMOQ (ETMOQ), QUTQARMOQ Tutqunlik, qamoq yoki boshqa bandilik-erksizlikdan chiqarmoq. **Ozod qilmoq, qo‘yib yubormoq** so‘zlari odamga nisbatan ham, qush-hayvonlarga nisbatan ham qo‘llanaveradi. **Qo‘yib yubormoq** ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos. **Xalos qilmoq, qutqarmoq** so‘zlarida harakatning astoydil, yaxshi niyat va jiddiy shijoat bilan amalga oshirilishi ta’kidi mavjud. **Xalos qilmoq** so‘zi ko‘proq kitobiy nutqqa xosdir.

– Ziyo aka bilan o‘g‘li Rahmatni b o ‘ sh a t ingiz, so‘ngra anovini qo‘lg‘a olingiz! – degan amrni olib, qo‘rboshi ham siljidi. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

Bahona qilma, jin. Men axir seni necha yillik tutqunlikdan o z o d q i l gan xo‘jangman-ku! A.Yo‘ldoshev, Oloviddinning sarguzashti. *Past ko‘chadagi Olim polvon lapashanglik qilib, hatto asirlikdayam bo‘lgan. Pashist qorovulini o‘ldirib qochganini inobatga olib, keyinchalik qamoqdan q o ‘ y i b y u b o r i shgan.* A.Obidjon, Eh, la’nati ombor... *Olloning xohishi ila dushmanni yengib, mamlakatimizni uning asoratidan x a l o s e t urmiz. Xo‘jand atrofida bundan ortiq turmoq – halokat demak*. Mirmuhsin, Temur Malik. *Albatta, Yusufbek hojiga bu va’dalarning hech ahamiyati yo‘q, faqat ul o‘g‘lining sog‘lig‘ini bilsa va Marg‘ilon zindonidan uning q u t q a r ilishig‘a va’da olsa, uning uchun dunyolarcha martaba va hurmat edi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

BO‘SHASHMOQ, BO‘SHANQIRAMOQ HOLSIZLANMOQ, DARMONSIZLANMOQ, MAJOLSIZLANMOQ, MADORSIZLANMOQ, SHALVIRAMOQ, SHALPAYMOQ Jismoniy yoki ruhiy quvvati kamaymoq, faol harakati zaiflashmoq, darmoni, madori qurigan holatga tushmoq. **Bo‘shanqiramoq** so‘zida mazkur holatning sezilarli kuchsiz ekanligi ta’kidi mavjud, kam qo‘llanadi. **Holsizlanmoq** so‘zida faol holatning kamayishi aniq ifodalangan. Qatordagi keyingi so‘zlarning o‘zaklaridan anglashilib turganiday, ularda darmon, majol, madorning yo‘qolishi ta’kidi o‘z qabariq ifodasini topgan. **Shalviramoq, shalpaymoq** so‘zlarida mazkur ma’no ifodasida obrazlilik mavjud.

Keyin hech yeri og‘rimagani holda xuddi o‘lasi qilib kaltaklaganday a’zoyi badani birdan b o‘ sh a sh di… atrofidagilarga bildirmay chuqur-chuqur nafas ola boshladi. O‘.Usmonov, Girdob. *Keksa militsioner hujjatlarni chiroqqa tutib, qayta-qayta ko‘zdan o‘tkazdi-da, b o‘ sh a n q i r a b, yo‘ldoshiga berdi.* Oybek, Quyosh qoraymas. *Jalol polvon h o l s i z l a n ib o‘rnidan turdi, mast odamdek chayqala-chayqala hovliga chiqib ketdi.* S.Ahmad, Azroil o‘tgan yo‘llarda. *Zo‘ravor unga tomon o‘girilayotganida biqiniga tishlari bilan shunday urdiki, qoyaday zo‘r Zo‘ravor og‘riqdan d a r m o n s i z l a n ib gandiraklab ketdi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Boyning ilk so‘zlariyoq uni m a j o l s i z l a n tirgan edi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Sattor birdan mag‘lubiyatga uchragan odamday butun vujudi m a d o r s i z l a n ib ketdi.* P.Qodirov, Erk. *Mirsalim turgan yerida sh a l v i r a b qola berdi. Uning qimirlashga madori yo‘q edi.* Shuhrat, Oltin zanglamas. *Umid… bilan qo‘l yetmasdek tuyulgan ishlarga ham jazm etsa bo‘larkan. Bo‘lmasa, o‘tiruvdim-da sh a l p a y ib...* M.Mansur, Judolik diyori.

D

DANG‘ILLAMA, **HASHAMATLI**, **DABDABALI**, **SERHASHAM**, **MUHTASHAM** Hashamga ega, juda ham hayratlantiradigan. **Dang‘illama, dabdabali** so‘zlari uy-joy, imorat, to‘y-hasham kabilarga nisbatan ishlatilib, hashamning keragidan ortiqlik ta’kidiga ega. **Muhtasham** so‘zi kitobiy uslubda ko‘p uchraydi, ijobiy bo‘yoqqa ega.

Shafoat. – Bor-e! Shuncha marvaridlarimdan ayrilgan, d a n g‘ i l l a m a uchastka, erdan ham ayrilamanmi? Mo‘min. Issig‘ida bir yoshroq erga tegib ol. E.Vohidov, Oltin devor. *Uchinchi qavatning h a sh a m a t l i keng xollida Gippokrat, Kox, Mechnikov, Gamaleyaning katta portretlari osilgan joyda seylonlik olimlar ko‘rishishdi.* A.Muxtor, Chinor. *D a b d a b a l i to‘y qilganmi-yo‘qmi – hozircha bilmaydi.* T.Malik, Shaytanat. *Ikkinchi manzil neon peshlavhali, s e r h a sh a m zamonaviy binoga olib keldi, bu ustaxona deb atalsa-da, haqiqiy fabrika edi.* A.Muxtor, Chinor. *Ilmdan chekingan ikki odam s e r h a sh a m bir xonada xuddi daryoning ikki qirg‘og‘ida turganday gaplashishardi.* T.Malik, Shaytanat. *Boplab ta’zirimni berishdi, ayb o‘zimda. Kelajakning m u h t a sh a m binosini quryapmiz, mangulikka quryapmiz.* A.Muxtor, Chinor.

DARDLASHMOQ, HASRATLASHMOQ Bir-biriga dard-hasratini aytib suhbatlashmoq. **Dardlashmoq** so‘zi g‘am-tashvish borasidagi suhbatni ham, boshqa mavzulardagi suhbatni ham ifodalayveradi. **Hasratlashmoq** so‘zi esa o‘zaro suhbatning bevosita dard-alam, tashvish, qiyinchilik haqida bo‘lishini anglatadi.

Afsuski, Salimxo‘ja uzoqda qolgan. Bu yerda esa fikrlashadigan, dardlashadigan hech kim yo‘q. T.Malik, Devona. *Ana shunday diqqinafas kunlaridan birida Zahroni maktabdosh o‘rtog‘i Zarina yo‘qlab kelib qoldi. Ular allavaqtgacha yeb-ichib, d a r d l a sh ib, kulishib o‘tirishdi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Nariroqda mujiklar h a s r a t l a sh ib turishardi: – Kechasi qochibdi, yo rab, oxiri baxayr bo‘lsin...* A.Muxtor, Chinor.

DARROV, DARHOL, TEZ, TEZDA(N), TEZLIKDA, BIRPASDA, BIR ZUMDA, BIR LAHZADA, BIR ONDA, ZUMDA, LAHZADA Juda qisqa muddatda, tezlik bilan. **Darhol** so‘zi ma’nosida tezlik va ayni hamonlik ta’kidi qabariq aks etgan. **Tez, tezda(n), tezlikda** so‘zlarida tezlik ta’kidi ochiqcha ifodalangan. Sinonimik qatordagi **birpasda, bir zumda, bir onda, bir lahzada, zumda, lahzada** so‘zlarida yanada qisqa vaqt ichida va tezlik bilan ta’kidi o‘zaklarga ko‘ra ochiq anglashiladi.

Otasi ham to‘yga d a r r o v rozi bo‘la qoldi. O‘.Hoshimov, Sevgi qissalari. *Alimardon qadim zamonlardan buyon xalq tilidan tushmay kelayotgan bu satrlarda o‘zgacha bir joziba, yashirin, iboli tuyg‘ular borligini d a r h o l payqab olgandi…* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. – *Yo‘q, avvaliga biroz cho‘chigandim, so‘ng t e z ko‘nikib ketdim.* X.Do‘stmuhammad, Umid guli. – *Boplab nonushta qiling, xo‘jayin, choy iching. Tomosha qilib turing. Men t e z d a kelaman! – dedi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Gilam to‘shalgan katta xonada t e z l i k d a dasturxon tuzaldi.* T.Malik, Shaytanat. *Yigitlaridan birovi unga egilib, bir narsa so‘ragan edi, u boshini silkitdi. “Opchiq!” degan, shekilli, b i r-p a s d a rangi o‘chib boshlig‘imiz xonamga kirdi.* A.A’zam, Hali hayot bor... *Odil aka gandiraklab borib, devorga suyangan ko‘yi hansirab qoldi. B i r z u m d a bo‘lib o‘tgan bu voqeaning guvohi – Gulshoda yugurib kelib, qaynotasining qo‘lidan tutdi.* U.Hamdam, Muvozanat. *U kuchli hayajon ichida bo‘yniga solingan arqonni unutgandi. Arqon b i r l a h z a d a “G‘ip” etib bo‘ynni bo‘g‘di.* U.Hamdam, Muvozanat. *Gul qo‘limda, bargida labim... Bu g‘ashlikmi, yashashga o‘chlik, Vaqt tuyg‘usi b i r o n d a unut.* Zulfiya. – *Nafasingdan gul isi kelyapti. – Abduzafar aka ko‘zini yumib hidladi, yana Surayyoga qaradi. – Ha, bir gulning isi. Surayyoning yuzi z u m d a gul-gul ochilib, ko‘zlari porlab ketdi.* A.A’zam, Hali hayot bor... *Baqqolga tayinlab qo‘ydim, nima desang, berib turadi. Ikki oy uzoqmi? L a h z a d a o‘tadi-ketadi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

DARVOZA, QOPQA Shahar, qal’a, saroy, qo‘rg‘on, hovli va boshqalarning kirish joyiga o‘rnatiladigan katta eshik. **Qopqa** – eskirgan so‘z.

Ali Qushchi, bir lahza ikkilanib turgach, yuragi zirqiraganicha d a r v o z a-dan chiqdi. O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi. *U yerda har birimizning ismimizga zarb etilgan tilsim q o p q a lari bor. Bu qopqalarning halqasidan tutib, ismimizni aytsak bas: tilsim ochiladi*. I.Sulton, Manzil.

DAVOLAMOQ, **TUZATMOQ**, **SHIFO BERMOQ, SHIFOLAMOQ** Muolaja qilish orqali bemorni sog‘aytirmoq. **Tuzatmoq** so‘zi oddiy so‘zlashuvga xos. **Shifolamoq** so‘zi nutqda kam uchraydi, kitobiy uslubga xos. **Shifo bermoq** so‘zining mazkur ma’noda duolar, tilaklar tarkibida buyruq-istak mayli shaklida kelishi ham kuzatiladi.

Tashxisni sen qo‘yishing kerak, shifokorlar esa d a v o l a sin. A.Muxtor, Chinor. *Moshtabibning o‘g‘li bo‘lsang, o‘zing t u z a t asan, boshqa gap yo‘q. Gips qo‘yishni bilmaydigan do‘xtiringga boshqa bormaydi.* T.Malik, Shaytanat. *U kun bo‘yi Giyoh terib Kezib tog‘-u biyobon, Odamlarga sh i f o b e r ib Yashar ekan Shodumon.* E.Vohidov. *Maksim ana shunday chog‘larda, ayniqsa, betoqat bolalarning sinig‘ini ushlab, chiqig‘ini solayotganda, ularni ovutib, ko‘nglini topib sh i f o l a r edi.* I.Rahim, Chin muhabbat.

DAXMAZA, **DARDISAR**, **BOSHOG‘RIQ, TIRIKTOVON** Behuda tashvish keltiradigan narsa (yoki shaxs). **Daxmaza, dardisar** so‘zlari nutqda

odam va narsa-predmetlarga nisbatan ishlatiladi, salbiy bo‘yoqqa ega. **Boshog‘riq** so‘zida ortiqcha g‘alvalik ta’kidi juda ochiq ifodalangan, ko‘pincha so‘zlashuv uslubiga xos. **Tiriktovon** so‘zi faqat odamga nisbatan qo‘llanadi.

D

O‘zi ellik gektar yer-u, d a x m a z a si besh yuz gektarga tatiydi. R.Fayziy, Cho‘lga bahor keldi. *Uylanib nima qilasan? D a r d i s a r ni boshingga urasanmi?* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *E, manga qara, tashla shu b o sh o g‘ r i q ni. Bir umr kitobga termilib o‘tasanmi?* A.A’zam, Bu kunning davomi. *Qiynab qo‘yaman deb o‘ylamagan edim. Men sizga t i r i k t o v o n bo‘ldim.* B.Rahmonov, Oltin odamlar.

DAYDI, DARBADAR, SANQI (SANG‘I), SAYOQ, BEKORCHI Har yoqda, ko‘cha-ko‘yda sanqib yuradigan, vaqtini behuda o‘tkazadigan. **Darbadar** so‘zida “o‘zga yurtlarda g‘urbatda kezib yuruvchi” ma’no uzvi ham mavjud. Sinonimik qatordagi **sanqi (sang‘i), sayoq** so‘zlarida salbiy bo‘yoq bo‘rtib turadi. **Bekorchi** so‘zi keng tushunchaga ega. Bu so‘z ishsiz, bekor sanqib yurgan kishilarga nisbatan ham ishlatilib, salbiy munosabatni ifodalaydi. Oddiy so‘zlashuvda bu ma’noda **bekorchi-sang‘i** qo‘llanishi ham uchraydi.

O‘lganing yaxshi edi, d a y d i! Tag‘in uyalmasdan kelib, ko‘zimga baqrayib qarab turganini qara! A.Muxtor, Chinor. *Endi so‘ray: nimaga bu yerlarda sarson-sargardon bo‘lib odamlardan yashirinib yurganimizni bilasanmi? Nega qush quvganday d a r b a d a r ko‘chib yurganimizni tushunasanmi?* U.Azim, Tong otgan taraflarda. *– Shundaymi? – yigit bu yangilikdan ajablanmay, bamaylixotir ravishda sigaret tutatib, Tengizni ham lutfan siyladi. – Siz s a n q i o‘g‘rilardan emassiz, Aliyev, o‘qigan odamsiz.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Eslaysanmi, sen bilan faqat bir yilgacha totuv yashadik, xolos. Ko‘p ichadigan, s a y o q yuradigan qiliq chiqarding.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Qurilishda har kuni o‘ralashib yuruvchi bitta b e k o r ch i kerak ekan.* T.Malik, Shaytanat.

DAYDIMOQ, **DARBADARLIK QILMOQ, SANQIMOQ (SANG‘IMOQ)**, **SAYOQLIK QILMOQ**, **TENTIMOQ, TENTIRAMOQ**, **TENTIRAKLAMOQ**, **SALANGLAMOQ**, **SANDIROQLAMOQ**, **SAKILLAMOQ** Vaqtini behuda sarflab, ko‘cha-ko‘yda tentirab, sanqib yurmoq. Sinonimik qatordagi **daydimoq, sanqimoq, sakillamoq** so‘zlari nafaqat odamga, balki hayvonlarning har yerda izg‘ib yurishiga nisbatan ham qo‘llanadi. **Sayoqlik qilmoq, sandiroqlamoq, tentiramoq, tentimoq, salanglamoq** so‘zlari faqat odamga, uning behudaga u yoqdan bu yoqqa besamar harakatlanishiga nisbatan ishlatiladi. **Sanqimoq, sandiroqlamoq, laqillamoq, salanglamoq, sakillamoq** so‘zlarida salbiy bo‘yoq bo‘rtib turadi. **Sandiroqlamoq**da “darbadar tentirash” ma’nosi juda kuchli, **sakillamoq**da “u yoqdan bu yoqqa tentirab yugurib yurish” tushunchasi ustundir.

Bilasizmi, mehmon, yoz kechalari uydan d a y d i b chiqib ketaman. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Agar men har oqshom tushimda gado bo‘lganimda ham har*

kech ko‘z yumib yana gadolik rutbasiga minish, d a r b a d a r l i k q i l ish azobga solardi. K.Bahriyev, Badialar. *Xudoning bermish kuni og‘zida papiros, tagida mototsikl, s a n g‘ i gani-s a n g‘ i gan.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Qayoqda s a n q i b yuradi, so‘rasa, hazilga olib, kundoshingning ro‘zg‘orini butlayapman, ertaga tomini suvab beraman, deydi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Qaynisi hech narsani tushunmadi. Shunday esa-da, boshini qimirlatib, “Xo‘p”, dedi. Ammo pochchasining s a y o q l i k q i l ayotganini ko‘rganidan keyin birdan portlab ketdi.* N.Ismoilov, Muhabbat va nafrat. *Masha ko‘chada uzoq t e n t i b yuradi.* B.Abdurazzoq, To‘zon. *Vahobjon shu kuni kechgacha shahar ko‘chalarida t e n t i b yurdi. Mehmonxonaga kirib yotib yotolmadi, o‘tirib o‘tirolmadi.* S.Ahmad, Poyqadam. *Keyingi vaqtda onasiga, uning betobligiga ham e’tibor bermay, allaqayoqlarda bir nima qidirgandek, bir o‘zi t e n t i r a b yurar, kech qaytar edi.* A.Muxtor, Chinor. *U butun kun kuyib-yonib, boshi og‘gan yerlarda jinnilarday t e n t i r a k l a b, xufton vaqtida boynikiga sanqib kelib qoldi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Charlarda bir quchoq gul ko‘tarib, s a l a ng l a b kirib kelmasdan shunaqa narsalarni olib kelsin edi…* O‘.Mirzayor, Sovg‘a. *– Ko‘cha s a n d i r o q l a b yurgandan ko‘ra, onangga boqishsang bo‘lmaydimi, kap-katta qiz, – dedi Vasila Nazarovna uning gapini eshitmaganday.* O‘.Hoshimov, Sevgi qissalari. *Menga qara, Zabar, birato‘la kelib menikida yashab tursang-chi? Shaharning qoq markazi, hamma sharoit muhayyo. Huuv Sirg‘alingdan s a-k i l l a b yurguncha!* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir.

DANGASA, YALQOV, ISHYOQMAS, TANBAL, SOYAPAR(VAR), HORIMTOL Mehnat qilishdan qochadigan, ish qilishga xushi yo‘q. **Ishyoqmas** so‘zida belgi darajasining ortiqligi so‘zning asosida ochiqcha ifodalangan. **Tanbal** so‘zi nutqda kam ishlatiladi. **Soyapar(var)** so‘zining asosidan soya-salqin joylarni xush ko‘radiganlik ta’kidi anglashilib turadi, kitobiy uslubga xos. **Horimtol** shevaga xos so‘z.

Agar ularning da’volarini eshitsak, umumiylikni ko‘ramiz. Qaynona deydiki: kelin d a ng a s a, ishyoqmas, uyning tozaligiga yaxshi qaramaydi, mug‘ombir, onasiga gap tashiydi, kattalarga gap qaytaradi... T.Malik, Odamiylik mulki. *Har qanday y a l q o v bolada yilt etgan g‘ayrat cho‘g‘i, oz bo‘lsa-da, nimagadir nisbatan qiziqishi mavjud ekan, ana shu cho‘g‘ni, qiziqishni vaqtida ilg‘ab ola bilish zarur.* T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *Darvishlar, bizning nazarimizda, gadolardir, yirtiq-yamoq kiyuvchi, isqirt yuruvchi i sh y o q m a s bir shaxsdir. Agar shu fikrda qolsak, u muhtaram zotlarni haqoratlagan bo‘lamiz.* T.Malik, Odamiylik mulki. *... ana, birovlarga o‘lim tilaydigan badnafas Bozor sariq; ana, gurungga ishqiboz chol, bekorchi t a n b a l Jumaqul, rashkchi xotinidan dakki yegan er...* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Bitta go‘zal, nozik qiz ipakdek barmoqlari chanoqlarga tilinib, qoni chiqib, doka bilan bog‘lab olib, endi zo‘rg‘a terayotganini ko‘rsangiz: “E, shaharlik oyimqiz! S o y a p a r-da, s o y a-*

p a r!” – deb ichdan haqorat qilar edingiz. Sh.Xolmirzayev, O‘zbek xarakteri. *Xolmurodov Abdurasul akani s o y a p a r v a r, shu choyxonachilikdan boshqa narsaga yaramaydigan nimjon odam deb o‘ylar, shu sababli bo‘lsa kerak, uning yuragida shunchalik g‘ayrati borligini xayoliga ham keltirmasdi.* V.G‘afurov, Vafodor. *Kuz sarg‘ayar, Kuzdir h o r i m t o l Tabassumi ko‘rinmas ko‘zga. Go‘yoki u muhtoj ham emas Biror rag‘bat – maqtovli so‘zga.* R.Xolbek, Ovozsiz kuylar.

DEYARLI, **QARIYB**, **HISOB(I)** Biror predmet, miqdor, vaqt yoki harakatga juda yaqin qolganlik darajasini bildiradi. **Qariyb** so‘zi, asosan, kitobiy nutqda ishlatiladi. **Hisob(i)** so‘zida “tugal desa bo‘lgudek” ma’nosi bo‘rtib turadi. Sinonimik qatordagi **qariyb, deyarli** so‘zlari jumla tarkibida o‘zi bog‘langan so‘zdan oldin, **hisobi** so‘zi esa keyin keladi.

Zebi xola d e y a r l i har kuni tush ko‘radi. S.Ahmad, Qadrdon dalalar. *...Akbarali mingboshi q a r i y b o‘n to‘rt yildan buyon oq podshohimizning azamat davlatlariga sadoqat bilan xizmat qilib, shuncha zamon mobaynida hech qanday sarzanishga mustahiq bo‘lmadilar.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Bugunga ish tamom, ertaga ham yo‘q h i s o b i, bosmaxonaga borsa ham, bormasa ham bo‘ladi...* A.A’zam, Hali hayot bor…

DODLAMOQ, DOD SOLMOQ, DOD-FARYOD QILMOQ, DOD-FARYOD SOLMOQ, DOD-VOY QILMOQ Ruhiy azoblanish, jismoniy og‘riq, qiynoq, qo‘rquv sababli qattiq tovush chiqarib baqirmoq, faryod chekmoq. **Dod solmoq** so‘zida qattiq va baland ovozdalik ta’kidi mavjud. **Dod-faryod qilmoq, dod-faryod solmoq** so‘zlarida belgi darajasi yanada ortiq. **Dod-voy qilmoq** so‘zida keragidan ortiq norozilik ta’kidi ham bor.

Dastgohdan so‘ra, d o d l a b beradi aytib, “Non, non” deya sulayib jon bergan bolani! H.Xudoyberdiyeva, Qamal qishida. *Ey hazilmi, uxlab yotsangizda, eshigingizda dabdurustdan d o d s o l ib qolishsa*. A.A’zam, Quroq. *Onam hayot bo‘lganda onam, otam hayot bo‘lganda otamgina menga achinib, d o d-f a r y o d q i l ishlarigina mumkin bo‘lardi.* Shukrullo, Tanlangan asarlar. *“Baralla baqirsam-da, d o d-f a r y o d s o l sam, eshitarmikan bu olomon!” – dedi g‘azabdan ko‘karib.* X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Momom o‘rtaga tushib, bolasini jalloddan himoya qilishga uringan onaday d o d-v o y q i l di, yig‘ladi-siqtadi, ishqilib, arilarni saqlab qoldi.* M.Jumayev, Arilar ko‘zyoshi.

DOIM, DOIMO, HAMISHA, HAMMA VAQT, HAMMA PAYT, HAR DOIM, HAR MAHAL, HAR VAQT, HAR PAYT, HAR PAYTDA, NUQUL, MUDOM, HADEB, BIRDAY, YAKKASH, YALANG Vaqt nuqtayi nazaridan davomli, uzluksiz, muntazam. **Doim, hamisha, doimo** so‘zlari harakat-holatning zamon jihatidan cheklanmagan darajada voqelanishini, davom etishini anglatadi, nutq uslublarining barchasida qo‘llanaveradi. **Hamma vaqt, har doim, har mahal, har vaqt, har payt, har paytda** so‘zlarida vaqt ta’kidi kuchli

ifodalanadi. Bu so‘zlar harakat-holatga nisbatan qo‘llanganda, harakatning uzluksizligi ta’kidiga ega bo‘ladi. **Hadeb** so‘zida “takrorlanish” ma’no uzvi ustuvor. **Nuqul** so‘zida doimiy ravishda “takrorlanish” ma’nosi yanada kuchli ifodalanadi. **Mudom** kitobiy so‘z, nutqda kam uchraydi. **Yakkash, yalang, birday** so‘zlari bu ma’noda nofaol.

U d o i m molini bizlarga qaytartirardi. O‘.Hoshimov, Sevgi qissalari. *Bunday hollarda d o i m o sukutni afzal biladigan G‘ayratning oxiri sabri tugab, bir kuni Rasulning giribonidan xippa bo‘g‘ib oladi.* N.Norqobilov, Kurash. *Hindiston haqida gapirayotib, u yerga bordik, bu yerni ko‘rdik… degan paytlarida h a m i-sh a yonida “birga yurgan kishi” bo‘lganini… ko‘nglim sezadi...* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Rostini aytganda, h a m m a v a q t ham iste’dod egasi bo‘lgan haqiqiy shoirlardan ko‘ra noqobil havasmandlar ko‘proq bo‘lgan.* E.Vohidov, She’r qadri. *Avvalo, shuni aytish joizki, Aliy, Ali deyilganda h a m m a p a y t ham Hazrati Ali nazarda tutilmagan*. I.Haqqul, Taxminda chalg‘ish bo‘lur. *Uning ijodi xuddi bir chashma. U h a r d o i m mavj uradi.* G‘.G‘ulom, Tolstoy va o‘zbek adabiyoti. *Kuylamagil chok etib dilni: U eslatar menga h a r m a h a l O‘zga hayot, olis sohilni...* T.Malik, Savohil. *– O‘g‘lim, haq so‘zni aytdingiz. Lekin madrasa eshigidan h a r v a q t zukko va allomalar chiqavermaydi-ku?* T.Malik, Falak. *Faqat kuyovjo‘ralar qars-badabang qiyqiriq bilan eshikdan kirib kelishganida, “To‘ylar muborak”ni aytishganida n u q u l xayoliga Zokirjon kelaverdi.* O‘.Hoshimov, Sevgi qissalari. *M u d o m shu institutda, shu odamlarning orasida ishlasam, shunday yashayversam…* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Mana, h a d e b Sultonni so‘kasizlar. Lekin uning nimaga shu ahvolga tushganining tubini o‘ylab ko‘rmagansizlar.* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *–Asad, men b i r d a y sen bilan birgaman, – deb tasalli berdi.* T.Malik, Shaytanat. *Har bahorga chiqqanda y a k k a sh: “Baxtim bormi?” deya so‘rayman.* H.Olimjon, O‘rik gullaganda. *Katta amalda ishlaydigan odamlarning bolalari yomon o‘qishsa ham y a l a ng a’lo baho qo‘yadi...* M.Ismoiliy, Odamiylik qissasi.

DOIRA, CHILDIRMA, CHIRMANDA, KEPCHIK, DAF Gardishi tok zangi, zarang, akatsiya daraxtlaridan ishlangan, gardishining tashqi tomoniga buzoq, toy yoki echkining oshlangan terisi qoplangan aylana shaklidagi milliy urma musiqa asbobi. Musiqa terminologiyasida asosan **doira** ishlatiladi. **Kepchik, daf** shevalarda qo‘llanadi.

D o i r a ni chaling, jon momo, O‘yinga tushsin qiz bola, Qiz bolaning sochiga, Yarashibdi chuchmoma. “Xalq qo‘shiqlari”. *Yarim kechagacha ch i l d i r m a chalib, bazm qilishni, qizil ko‘ylagining etagini hilpiratib raqs tushishni hech nimaga alishmaydigan xotinlarning hammasi uning onasi edi*. O‘.Hoshimov, Muhabbat. *Ch i r m a n d a gumburladi. Opa keksalarga xos*

salobat bilan shoshilmay, ammo juda chiroyli muqomlar qilib yo‘rg‘alardi. S.Ahmad, Ufq. *Axiyri qayrilishdagi do‘kon qorovuli – yuzi k e p ch i k day, bujur odam qozoqning to‘qqiz pulidek qilib, tushuntirib berdi...* M.Mansur, Judolik diyori. *Kelin tomondan dafchi ayol kuyov va kuyovjo‘ralar oldiga kelib, d a f ga pul tashlashlarini so‘raydi*. H.Sattoriy, Sog‘inch.

DOVRUQ, **DONG (DONG‘)**, **SHUHRAT**, **SHON-SHUHRAT**, **SHON**, **NOM**, **OVOZA** Mashhurlik, hammaning e’tiborini qozonish. **Dong** so‘zi 3-shaxs birlikda **dong‘i** shaklida ham uchraydi. **Shuhrat, shon-shuhrat, shon** so‘zlarida belgi darajasi anchayin ortiq, katta hurmat-ehtiromga egalik ta’kidi qabariq ifodalangan. **Shon** so‘zi kitobiy uslubga xos, nutqda kam qo‘llanadi. Sinonimik qatordagi **ovoza, nom** so‘zlari ko‘proq oddiy so‘zlashuvda uchraydi. Bu so‘zlarda mazkur ma’no kuchsiz ifodalanadi.

Ora yo‘l... Men o‘tgan hayotning mo‘li, O‘chli mehnatlarning yorqin d o v- r u g‘ i... Zulfiya, Saylanma. *Saqlaymiz tuproqni, sharafni, d o ng n i, O‘tkir ko‘zimizni ufqdan uzmay Har kun qarshilaymiz safobaxsh tongni.* Zulfiya, Saylanma. *O‘sha kezlarda d o n g‘ i Dog‘istonga ketib, shu kishi o‘ynagani uchun ham teatrga tomoshabin yopirilib kelgan paytlar ko‘p bo‘lgan.* Sh.Xolmirzayev, Qaytish. *To telbaligim sh u h r a t i olamni tutubdur, Bir jilvasig‘a ikki jahondin o‘ta qoldim.* Mashrab, G‘azallar. *Donoga ish – sh o n-u sh u h r a t, tambalga ish – g‘am-u kulfat*. Maqol. *Buyuk Alisherni yurgan unutmay – Elning sh o n i qani? Qani zakosi?* A.Oripov, Tanlangan asarlar. *– Isiyaptimi? Biror nima sezyapsizmi? – deb so‘raydi dam-badam. “Haa, bor”, deb qo‘yaman shundoq n o m i ketgan tabib ham uch-to‘rt kunlik ulfatimning ko‘ngliga borib.* E.A’zam, Shovqin. *Elchin o v o z a si uzoqlarga ketgan ana shu dahshatli O‘qilonga qarshi chiqdi.* T.Malik, Shaytanat.

DUM, QUYRUQ Hayvon tanasining chiqaruv teshigi tepasidan boshlanadigan, ingichkalanib boruvchi oxirgi qismi, tana a’zosi. Ikkalasi ham faol qo‘llanadi.

To‘rtko‘z g‘ajib turgan suyagini tashlab, d u m ini likillatgancha uni do‘stona qarshiladi. N.Norqobilov, Oqbo‘yin. *Yakkamixdagi jiyron ham kunning zo‘ridan zada: q u y r u g‘ ini selpib g‘uj-g‘uj chirkaylarni haydaydi, bir zayl aylanadi*. A.Suyunov, Qo‘shburun.

DUNYO, JAHON, OLAM, BORLIQ, KOINOT, OCHUN Tashqi olam, borliq va uning bir qismi. Nutqda **dunyo** va **jahon** so‘zlari, asosan, borliqning Yerga to‘g‘ri keluvchi qismiga nisbatan qo‘llanadi. **Olam**, **borliq** so‘zlari keng tushunchaga ega. Bu so‘zlar obyektiv olamni bir butun holatda to‘laligicha aks ettiradi. **Koinot** so‘zi bizni o‘rab turgan borliq, uning barcha qismini qamrab oladi. **Ochun** badiiy uslubga xos.

Qiziq, kecha d u n y o da undan baxtiyor odam yo‘q edi. Bugun undan baxtsiz kimsa yo‘q. O‘.Hoshimov, Sevgi qissalari. *Yoshlig‘imda niyat qilg‘on*

erdim, bul shahri azimni j a h o n da eng ko‘rkam, eng muazzam shahri-munavvar qiladurmen deb! O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. *Afsus, o l a m ni nurga to‘ldirgan bu g‘alati kunlar nari borsa bir hafta-o‘n kun davom etdi-yu, kutilmaganda taqa-taq to‘xtadi.* O.Yoqubov, Qaydasan, Moriko? *Qirg‘oqqa to‘lqindan tosh otib, Go‘yo u erk uchun qilar jang. B o r l i q ni tutadi gulduros, Hammani chulg‘aydi ezgulik.* Zulfiya, Saylanma. *Yusuf ikki ulkan olov ichra arosatda qoldi. Biri – butun k o i n o t da hukm surishi shart Oliy Nizomga har jihatdan muvofiq yashash…* U.Hamdam, Muvozanat. *Nahot, g‘ofil qolding, ey keksa o ch u n? Nahotki, g‘aflatda muz qotding, quyosh?* J.Kamol, Alvido.

DUSHMAN, YOV, G‘ANIM, AG‘YOR, YOG‘IY, RAQIB Qarashlari, manfaatlari bir-biriga zid, o‘zaro qarama-qarshi munosabatda bo‘lgan shaxslar yoki tomonlar. **Yov** so‘zida dushmanlik qiluvchi tomon ta’kidi kuchli, eskirgan. **G‘anim** so‘zida yomonlik istovchi ma’no ta’kidi mavjud, kitobiy uslubga xos. **Ag‘yor**da poetiklik kuchli, kitobiy so‘z. **Yog‘iy** so‘zi folklor asarlarida uchraydi. **Raqib** so‘zida dushmanlik ma’no uzvi nisbatan kuchsiz ifodalangan.

Anvarning ko‘ziga hamma – do‘st ham, d u sh m a n ham ilon bo‘lib ko‘rindi. T.Malik, Shaytanat. *Har turkmanlar chiqar y o v ning qasdida, Arabi tulporlar o‘ynab ostida…* “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi”. *Eng chatoq jihati, g‘ a n i m dan o‘ch olish o‘yida kelgan qattol raqibday tutdi o‘zini.* N.Norqobilov, Kurash. *G‘arib dunyo g‘ariblikda ko‘p xordir, O‘zi boqib – bovlagani a g‘ y o r dir.* U.Azim, Yurt farzandlari haqida. *…Cho‘kirtak qilichini o‘ynatib qo‘rqitmoqqa urinayotgan uvoqqina y o g‘ i y ni chertib-chertkilab mayna qilish yaxshi, hatto juda zavqli edi, biroq har birimiz o‘zimizcha o‘ylaganda, o‘sha y o g‘ i y ga qarshi yolg‘iz turganda, bu mish-mishlarning tagi borday, nimasidir asosliday, ko‘nglimizda noaniq bir tahlika uyg‘onar edi.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Ustiga-ustak r a q i b uni go‘yo masxaralagandek o‘ziga chorlashi Yusufning g‘ururini o‘ynatib yubordi.* U.Hamdam, Muvozanat.

DO‘Q, **PO‘PISA**, **DO‘Q-PO‘PISA, DAG‘DAG‘A**, **DO‘Q-DAVARA**, **SIYOSAT** Qo‘rqitish maqsadida aytilgan gap-so‘z, qilingan xatti-harakat. Sinonimik qatordagi **po‘pisa** so‘zida shunchaki qo‘rqitib qo‘yish uchun qilingan harakat ta’kidi mavjud. **Do‘q-po‘pisa**da ham gap, ham harakat nazarda tutiladi. **Dag‘dag‘a, do‘q-davara** so‘zlarida qo‘rqitish maqsadi kuchli ifodalangan. **Siyosat** so‘zi esa faqat gap bilan qo‘rqituvga nisbatan qo‘llanadi. **Siyosat** so‘zi so‘zlashuv tiliga xos,... ayni so‘z bu ma’noda kamroq qo‘llanadi.

Bunday d o‘ q dan cho‘chib, yaxshilik tomon burilgan bolani hali hech kim uchratmagan bo‘lsa kerak. T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *Haydovchi ko‘rsatkich barmog‘ini havoda o‘ynatib, “Ha, senimi!” degandek yengil p o‘ p i-s a ham qilib qo‘ydi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Keyin men bilan bunaqa yumshoq muomala qilib o‘tirmaysiz. D o‘ q-p o‘ p i s a ga o‘tasiz, so‘kasiz, urasiz.* T.Malik, So‘nggi o‘q. *U Zohidning kirib kelganini ko‘rsa ham e’tibor bermay, d a g‘ d a-*

g‘ a sini davom ettirdi... T.Malik, Shaytanat. *Bu d o‘ q-d a v a r a ning zamirida shu bugundan boshlab butun insoniy huquqlardan mahrumsan, kimligingni endi unutaver degan ishora bor edi.* Shukrullo, Kafansiz ko‘milganlar. *Ha, odamlar aytar edi, Azroil jon oladigan bo‘lganda, shunday s i y o s a t bilan, haybat bilan keladi, deb.* “Murodxon”.

D

DO‘ZAX, JAHANNAM, TAMUG‘, SAQAR Gunohkor bandalar oxiratda abadiy azoblanadigan joy. **Jahannam** badiiy uslubda ko‘proq ishlatiladi. **Tamug‘, saqar** so‘zlari eskirgan bo‘lib, qisman diniy kitoblarda, mumtoz adabiyotda qo‘llanadi, eskirgan.

Jalil, oshnam, boshimga tushgan balolarni, azoblarni boshqalar bilmasa ham sen yaxshi bilasan. Sen meni d o‘ z a x bilan qo‘rqitma. T.Malik, Shaytanat. *Dasht-u biyobonning so‘nik qumlari aro bir kishi tentiraydi. U – ozg‘in, yuzlari qorayib ketgan, barmoqlari qiyshiq, ko‘zlarida j a h a n n a m o‘ti lovullab turadigan bir kimsa.* I.Sulton, Ozod. *Ilohi, agarchi zalolatqa tushubmen, ammo hidoyatingga talabgormen va agarchi t a m u g‘ o‘tig‘a tushkali yovushubmen, ammo rahmatingdin umidvormen.* I.Sulton, Ozod. *Ey Allohga qarshi yigit, osiy sang‘i, Gunohkorning jazosi ne, bilasanmi? Osiylarning joyi – s a q a r. Yonar o‘zi, Shiddatli o‘t ichra pishar go‘zal yuzi.* T.Malik, Odamiylik mulki.

E

EGA, XO‘JAYIN, XO‘JA, SOHIB Uy-joy, narsa-predmet, mol-mulk va shu kabi o‘ziga tegishli mulkka egalik qiluvchi shaxs. **Ega** so‘zini har qanday narsa-buyum egasiga nisbatan qo‘llash mumkin. **Xo‘jayin** so‘zida yakka va to‘liq egalik ta’kidi mavjud. **Xo‘ja**, **sohib** so‘zlari eskirgan, asosan, tarixiy asarlarda uchraydi.

Mana shu toklarni, o‘riklarni, bodom-u yong‘oqlarni, anjir-u anorlarni senga qoldirib ketaman. E g a si o‘zing bo‘lasan, meni qancha sevsang, ularni ham shuncha sevgin. X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Hamdam pivoxona x o‘ j a-y ini bilan o‘zaro og‘zaki shartnoma tuzib olgan edi.* T.Malik, Shaytanat. *Farhod shohlar ahlining chin sevgi hislaridan mahrum ekanliklarini, odamgarchilikda, sevgida shoh bilan faqir, x o‘ j a bilan gadoning teng ekanini aytadi.* H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Mirzaabdulla xonadon s o h i b ini ko‘p balolardan asrab yurishini bilardim.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong.

EKMOQ, O‘TQAZMOQ, TIKMOQ, QADAMOQ Nihol, ko‘chatni yerga o‘tqazmoq, o‘simlik urug‘ini tuproqqa joylashtirmoq. **Ekmoq** so‘zi urug‘, ko‘chat, ekin kabilarga nisbatan birdek ishlatiladi. **O‘tqazmoq** so‘zi faqat *nihol, ko‘chat* so‘zlari bilan bog‘lanadi. **Tikmoq, qadamoq** so‘zlari bu ma’noda nofaol, asosan, so‘zlashuv tiliga xos.

Durkun-durkun, shig‘il-shig‘il uzumlarning bari qirmizi tusda bo‘lardi. Boshqa turlarini ham e k ib ko‘rganmiz, lekin negadir unib-o‘smagan. I.Sulton, Ozod. *Minglab behilar orasida shu behi aziz. Chunki u behini marhum ota o‘ t q a z ib ketgan.* I.Sulton, Hazrati Majoz. *Umid urug‘ini t i k kan dehqon qalb Baxtining donasin qoldirmas yerda.* Zulfiya, Saylanma. *Yurtdoshim, bog‘ingga bir nihol q a d a, Bu nihol nomini Yaxshilik ata…* E.Vohidov, Umrim daryosi.

ELAK, G‘ALVIR Un, don va shu kabi mahsulotlarni elash uchun ishlatiladigan ro‘zg‘or buyumi. Nutqda bu ma’noni ifodalashda, asosan, **elak** so‘zi faol ishlatiladi. **G‘alvir** so‘zi shevalarda uchraydi, **elak** un va shunga o‘xshash tuyilgan narsalarni elash uchun, **g‘alvir** guruch, bug‘doy singari tuyilmagan narsalarning saragini sarakka, puchagini puchakka ajratish uchun ishlatiladi.

E l a k ka kirgan xotinning ellik og‘iz gapi bor. Maqol. *U eshik oldidagi supada, oldida bir g‘ a l v i r mayiz, cho‘pini terib o‘tirgan edi.* A.Qahhor, Dahshat.

EPLAMOQ, UDDALAMOQ, UDDA QILMOQ Berilgan topshiriq, yumushni bajara olmoq, uddasidan chiqmoq. **Eplamoq** so‘zi barcha nutq

uslublarida erkin qo‘llana oladi. **Uddalamoq, udda qilmoq** so‘zlari, asosan, so‘zlashuvda ishlatiladi.

Bola-chaqalari ham durustgina kiyinmaydi. Mehmonni ham e p l a b kutolmaydi. Majlisda bo‘lsa tili bir qarich. S.Ahmad, G‘ildirak. – *Lekin sen qo‘rqma!* – *shivirlab gapida davom etardi qorovul. – Baribir toshni qo‘lga kiritishga harakat qil. Agar bu ishni u d d a l a sang, – Bolta boyvachcha buni, albatta, u d d a l a ydi, bunga ishonchim komil.* H.Shayxov, Iblis bilan muloqot. *U desam u dedi, bu desam bu dedi – hech bo‘lmadi, nihoyat “seni dumli odamlarga yo‘latish qo‘limdan kelmaydi, xatarli, xohlasang, apparatingni ber, biladigan, u d d a q i l adigan ishonchli kishiga aytib, bironta dumli odamning suratini oldirib beraman” deyishdan boshqa chora qolmadi.* A.Qahhor, Dumli odamlar.

ER, YOSTIQDOSH, UMRDOSH, RAFIQ, TANMAHRAM, O‘RTOQ, XO‘JAYIN, ZAVJ, SHAVHAR, BOY Xotin kishi bilan nikohda bo‘lgan erkak, umr yo‘ldoshi. **Yostiqdosh, tanmahram, umrdosh, o‘rtoq** so‘zlari nutqda turmush qurgan er va xotinga nisbatan baravar qo‘llanadi. **Rafiq** so‘zi mazkur ma’noda kitobiy uslubga xos. **Xo‘jayin** so‘zi mazkur ma’noda ayollar nutqida ishlatiladi. Ayollar nutqida erga nisbatan **otasi, adasi, dadasi, xo‘jam, to‘ram, begim** kabilar murojaat birligi sifatida ishlatiladi. **Shavhar, zavj** so‘zlari eskirgan so‘z bo‘lib, tarixiy asarlardagina uchraydi. **Boy** so‘zi shevalarda qo‘llanadi.

Avvalgi e r i shundoq xotinning qadriga yetmagan ekan, nomard! O‘.Hoshimov, Hayajonlanmang. *Mayli, qat’iy bo‘lsa ahding. Bo‘lay senga y o s t i q d o sh. Faqat bordir. Bitta shartim, Ko‘nsang agar etay fosh*. H.Sa’dulla, Tanlangan asarlar. *Bilolmasdan ko‘plar jonhalak: Bu qiz qanday u m r d o sh xushlar? Qaytishgandi ostonasidan Talaygina sovchilar quruq.* G.Nur, Yig‘larman. *Maryam Qodirjonga. Men ham o‘qigan, to‘g‘ri r a f i q istagan xotinman.* Hamza, Kim o‘g‘ri? *G‘ani. Meni kechir, bir t a n m a h r a m kerak bo‘lib qoldi, dedim*. S.Ahmad, Kuyov. *Ularning erlari ko‘ngillari o‘sib jo‘naganda, mening erim o‘ksib jo‘nadi. O‘ r t o g‘ im jo‘nagan kuni ertasiga kechqurun hovliga Komila xolam keldilar.* A.Qahhor, Xotinlar. *Shu zahoti eshik ochilib xotinim ko‘rinish berdi. Qo‘lida choynak, piyola, bir likopchada qand-u qurs. – Ijod qalay, x o‘j a y i n!? Ilhom parisi keldimi? – deya u yengil harakat-la odimlarkan, yoqimli jilva qildi.* I.Eshmurodov, Ko‘ngil mehri. *Z a v j i ga chiroyli libosin kiyar, Er kulgusin ko‘rsa taomdek to‘yar.* X.Hamidov, Hayoli ayollar haqida xayollar. *... Inchunin o‘shal xotinning... sh a v h a r i javobgardir.* I.Akram, Adolat. *Man bildim: ammaning boyi o‘libdi, Bilsang, ammam yesir bo‘lib qolibdi.* “Intizor” .

ERINCHOQ (ERINCHAK), YOLQAMSIQ (YALQAMSIQ) Biron ishni astoydil bajarmaydigan, yalqovlik bilan harakat qiladigan. Aynan shu ma’nodagi **erinchak** so‘zi nisbatan kam uchraydi. **Yolqamsiq** (**yalqamsiq**) so‘zi shevaga xos so‘z.

Siz o‘g‘lingizning jismoniy tarbiya bilan shug‘ullanishini, sog‘lom, baquvvat o‘sishini istaysiz. Lekin tanbal va e r i n ch o q bolangiz so‘zingizga kirmaydi. T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *E r i n ch a k ikki ishlar, oxiri barmog‘in tishlar*. Maqol. *Lekin shu bir ro‘zg‘orga aylanganlar ichida yaxshi ishlaydiganlari bor, y o l q a m s i q, mug‘ombir kishilari ham bor.* A.Qodiriy, Obid ketmon.

ERISHMOQ, YETISHMOQ (YETMOQ), MUVAFFAQ BO‘LMOQ, MUYASSAR BO‘LMOQ, VOSIL BO‘LMOQ, NOIL BO‘LMOQ Ko‘zlagan maqsadini amalga oshirmoq, istagan narsasini qo‘lga kiritmoq, mo‘ljallagan ish-harakatni natijali bajarmoq. **Yetishmoq, yetmoq** so‘zlarida natija aniqligi ta’kidi bor. **Muvaffaq bo‘lmoq, muyassar bo‘lmoq** so‘zlarida natijadan mamnuniyat ta’kidi qabariq ifodalangan. **Muyassar bo‘lmoq, muvaffaq bo‘lmoq** so‘zlari, asosan, kitobiy uslubga xos. **Vosil bo‘lmoq, noil bo‘lmoq** so‘zlari eskirgan.

Bularning bariga o‘ziga xos, betakror, yorqin iste’dodi tufayli, ko‘p yillar mobaynida xalqqa qilgan sidqidil mehnati tufayli, qolaversa, yuksak insoniy fazilatlari tufayli e r i sh di. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Bu qo‘shiq – qalbning mahsuli. Bu qalb zarga emas, ozodlikka muhtoj edi, y e t i sh di. Unga bundan ulug‘ mukofot darkor emas*. T.Malik, Savohil. *Qaytaga qushdek yengil bo‘lib qolganga o‘xshayman. Orzum shu edi, mana, y e t dim. Besh yil bo‘ldi-ya!* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *...Qolaversa, u an’anaviy poetik janrlarni zamonga xizmat ettira olgan, unga davr hodisalarinigina emas, ruhini ham imkon doirasida kiritishga m u v a f f a q b o‘ l gan shoir edi.* B.Qosimov, Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyotining ilk bosqichi. *Buriyo hukumati tomonidan berilgan kechqurungi ziyofatda ulug‘ dohiy tovarish Xon Man Men bilan yana uchrashmoq sharafiga m u y a s s a r b o‘ l dik.* E.A’zam, Chapaklar va chalpaklar mamlakati. *Yonimga tezroq kelsang-a, Vaslimga v o s i l b o‘ l sang-a, Tinmay bo‘salar olsang-a, Yoring nido ayladi.* “Tohir va Zuhra”. *– Otabek kabi bir yigitni o‘g‘ul qilish sharafiga n o i l b o‘ l a olsam o‘zimni eng baxtlik otalardan sanar edim, – dedi nihoyat qutidor.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

ERTA, BARVAQT, VAQTLI Odatdagi vaqtdan ilgari. **Barvaqt** so‘zi kitobiy uslubga xos bo‘lib, unda “payt” ma’no qirrasi kuchli ifodalanadi. **Vaqtli** so‘zi bu ma’noda, asosan, so‘zlashuv uslubida uchraydi.

Qayoqda yuribsan, birga qaymoqxo‘rlik qilarmiz devdim. – Shunaqa niyati bor odam e r t a roq keladi, – dedi Asadbek unga javoban. T.Malik, Shaytanat. *Ular b a r v a q t yo‘lga chiqib yaxshi qilishgan ekan, pachoq mashina goh radiatori qaynab, goh motori o‘chib, shaharga soat to‘qqizdan oshganda kirib borishdi.* O.Yoqubov, Matluba. *To xo‘roz qichqirguncha baza oldidagi skameykada u yoq-bu yoqdan gaplashib o‘tirishadi. Tayyor poyloqchi topilganidan sevingan qorovul choponiga o‘ralib v a q t l i gina uyquga ketadi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar.

ESDALIK, YODGORLIK, YODGOR, XOTIRA 1. Inson uchun xotira ramzi bo‘lib qolgan biror narsa. **Yodgorlik** so‘zi shaxs yoki xotira ramzi bo‘lib qolgan narsa-predmetga nisbatan ishlatiladi. **Yodgor** so‘zida dunyodan o‘tib ketgan shaxsdan qolganlik ta’kidi mavjud. **Xotira** so‘zi mazkur ma’noda kam uchraydi.

To‘g‘nog‘ichni birpas tomosha qilib, keyin uni buvimga qaytib berdim. Bu to‘g‘nog‘ich buvimga qaynonasidan e s d a l i k. S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Bu shahriyorning farmonlari bilan tushirilgan. Hazrat sohibqironning eng ulug‘ zafarlaridan y o d g o r l i k.* T.Malik, Falak. *Olimjon. Nima qilardim, sog‘ qolgan qismlarini olib, zapchast qilaman. Qo‘chqor (sidqidildan). Ha, omon qolgan joylarini olib qo‘y, y o d g o r-da...* Sh.Boshbekov, Temir xotin. *Salom! (kitobni uzatib) Mendan sizga x o t i r a.* N.Safarov, Hayot maktabi.

2. Boshqalar haqida inson xotirasida saqlanib qolgan tafsilot-taassurotlar. Sinonimik qatordagi barcha so‘zlar ko‘chma ma’nosida qayd etilgan tushunchaga ega bo‘ladi.

Allaqachon yodimdan chiqqan, biroq, chamasi, ko‘nglimning bir chekkasida mudrab yotgan ham ma’yus, ham kuz oftobiday tiniq e s d a l i k lar selday yopirilib keldi-yu, xayolimni olib qochdi. O.Yoqubov, Qaydasan, Moriko? *...bu odam o‘lganidan keyin y o d g o r l i k sifatida eslashga arzigulik biror xayrli ish qildimikin yoxud johil va fosiqligidan, o‘lishi bilanoq hammaning esidan chiqib ketdimikin?* T.Malik, Odamiylik mulki. *Sen kuylagan o‘rik shu kecha Burkandi oq – oppoq chechakka. Men qadrdon x o t i r a bilan Jo‘nab ketdim uyimga yakka.* Zulfiya, Saylanma.

ESLAMOQ, ESGA (YODGA) OLMOQ, XOTIRLAMOQ, YODLAMOQ, YOD ETMOQ, YO‘QLAMOQ 1. Eslamoq, esga tushmoq, xayolda, xotirada tiklanmoq. **Esga olmoq** so‘zida xotirasida tiklamoq ma’no ta’kidi kuchli va yaqqol ifodalangan. **Xotirlamoq, yodlamoq, yod etmoq** so‘zlari ko‘proq kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Yo‘qlamoq** so‘zi bu ma’noda kam qo‘llanadi.

Onasining qo‘lida pichoq ko‘rgan qizcha “yiqitsang – o‘ldiraman”, degan po‘pisani e s l a ydi-yu qo‘rqqanidan tildan qoladi. T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *Saodat Taqdir ekan. Menda ayb yo‘q. Shuncha yil o‘tib U savdoni e s g a o l ish nimaga kerak?* E.Vohidov, Umrim daryosi. *Aslida, baxtiyor kunlarimiz ham dilimizda bir umrga qolib ketadi. Faqat u onlar farahbaxsh bo‘lgani uchun ko‘p y o d g a o l maymiz.* Gazetadan. *Birovlarning haqini yeganida bu dunyoning hisob-kitobli ekanini unutgan edi, qamoq zindonida x o t i r l a di.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Bugun shifoxonada ko‘z ochgani sabab bo‘ldimi yo Shoqolning gaplarimi, har holda Burgutni yana y o d l a di.* T.Malik, So‘nggi o‘q. *Olloh taoloni poklab y o d e t ganimiz holda bermish eng ulug‘ ne’matlari – farzand-u nabiralarimizni yomon va diyonat bilan voyaga yetmoqliklarini nasib etmog‘ini so‘rab duolar qilamiz.*T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *Mayliga, xotiri*

bugun jam, Bir tanbal bulutday uxlasin. Chorlaydi charog‘on bir olam, Shu olam sururin y o‘ q l a sen. H.Xudoyberdiyeva, Saylanma.

2. Inson xotirasini yod etmoq, insonning xotirasiga hurmat ko‘rsatmoq. **Yodlamoq** so‘zi bu ma’noda kam qo‘llanadi. **Yod etmoq, xotirlamoq** so‘zlari ko‘proq kitobiy uslubda ishlatiladi.

U radioda to‘rt yil birga ishlagan, frontda jag‘ini oskolka maydalab tashlagan do‘stini e s l a di. S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *– E, muxbir uka, bormisiz? Biz tomonlarga sira kelmay ketdingiz. – Hol-ahvol so‘rashdik. Kanal qurilishidagi qadrdonlarni e s g a o l dik.* S.Ahmad, Xazina. *To‘qson uchinchi yili Abdulla akani x o t i r l a b jonliq so‘yib, u kishini qadrlaydigan yetmishdan ortiq odamni chaqirib, dasturxon yozdim.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Jalol. Seni topgandan ko‘ra Vatan uchun qurbon bo‘lgan ukamga yig‘lab Pok ruhini y o d l a b o‘tsam bo‘lmasmi edi.* E.Vohidov, Umrim daryosi. *Go‘zal Ukraina dalalarida Yana avvalgiday tabiat gullar, Buyuk Rusiyaning o‘rmonlarida Bizlarni y o d e t ib sayrar bulbullar.* H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Tong otganidan botirlanib, norasta ovozda o‘kirib-o‘kirib uni y o‘ q l a di. Har yo‘qlovdan so‘ng diqqat bilan tevarakka quloq tutdi.* N.Norqobilov, Bo‘ron qo‘pgan kun.

EVAZIGA, BADALIGA, HISOBIGA Biror xatti-harakatning bajarilishiga sabab bo‘lgan asos ma’nosini bildiradi, bu so‘zlar ko‘makchi vazifasida keladi. **Evaziga** so‘zi bu vazifasida nisbatan ko‘p qo‘llanadi. **Hisobiga** so‘zi so‘zlashuv uslubida uchraydi. **Badaliga** so‘zi nutqda kam ishlatiladi.

Otang u uzukni qancha zahmatlar, ne-ne mehnatlar e v a z i g a, uzoq shaharga borib, sarson bo‘lib olib kelgan. I.Sulton, Uzuk. *Inglizlar Turkistonga ko‘p emas, yigirma besh yil hukmronlik qilish b a d a l i g a olam-olam aqcha sarfladilar.* T.Malik, Savohil. *Birovni do‘zaxga otish h i s o b i g a o‘zlariga jannatdan joy hozirlashyapti.* M.Mansur, Judolik diyori.

EZMA, SERGAP, LATTACHAYNAR, EZMACHURUK Haddan tashqari ko‘p gapirib, bezor qiladigan. **Lattachaynar** so‘zida kuchli salbiy munosabat ta’kidi mavjud. **Ezma, sergap** so‘zlarida salbiylik bo‘yog‘i birmuncha kuchsiz. **Ezmachuruk** so‘zida ko‘p gapirish belgisi kuchli ifodalanadi, birqadar obrazlilik seziladi, eskirgan so‘z.

...Ayniqsa, shu tobda ko‘ngli allaqaylarga tortayotgan Zebi uchun bir xil e z m a kampirlardan ko‘ra bu – kamgap, seruyqu kampir yaxshi edi. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Yigit s e r g a p ekan, qahvani ichib bo‘lgunicha ham gapdan tinmadi.* T.Malik, Shaytanat. *Sen ham mundoq gapirsang-chi, odamlar bola uchun jonini beradi, sen-chi, bitta qo‘yni bahridan o‘tolmayapsan. O‘zi sen ham anavi l a t t a ch a y n a r xotiningga o‘xshab...* N.Asad, Ko‘zmunchoq. *Og‘izlari maqtanib o‘n besh qarish, Mayda suxan, e z m a ch u r u k, zanchalish.* Muqimiy, Tanobchilar.

EZMALANMOQ, EZMALIK QILMOQ, EZMACHURUKLIK QILMOQ, LATTACHAYNARLIK QILMOQ, SERGAP BO‘LMOQ Haddan tashqari ko‘p gapirmoq, ko‘p gapirish bilan jonga tegmoq, ammo fikrni aniq yetkazolmaslik. **Ezmachuruklik qilmoq, lattachaynarlik qilmoq** so‘zlarida kuchli obrazlilik bor, salbiy munosabat yorqin ifodalangan, oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi.

Ko‘sa mayizfurushning e z m a l a n ishidan So‘zamol yong‘oqfurush tutaqdi… X.Do‘stmuhammad, Jajman. *Rashidov e z m a l i k q i l ib, odamlarni zeriktirib qo‘yganini sezdi. Qo‘lini ko‘ksiga qo‘yib uzr so‘radi.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Meva olsangiz, iloji bo‘lsa donabay oling. 60 dona kartoshka, 40 dona piyoz… To‘g‘ri, biroz e z m a ch u r u k l i k q i l gan bo‘lasiz, zato xaridingizning har biridan bir kilo-yarim kilo yutib turibsiz-da!* A.Meliboyev, Xotin yo‘g‘ida. *Professor sal jahllandi: “Ko‘p l a t t a ch a y n a r l i k q i lma. Bilasan, unaqa odamlarni jinim suymaydi…”* M.Hazratqulov, Chiroq o‘chmagan kecha. *Ey farzand, dunyoda omon bo‘lay desang, s e r g a p b o‘ l ma, zarurat tug‘ilsa gapir, bo‘lmasa jimlikni ixtiyor qil.* “Bola – odobi bilan aziz”.

ESHIK, QOPI Uy, bino, hovlining kirish qismiga o‘rnatiladigan, ochilib-yopiladigan moslama. **Qopi** so‘zi faqat shevalarda uchraydi.

Go‘yoki ana bu e sh i k dan kirib, mana bu qopidan chiqib ketamiz. S.Siyoyev, Yassaviyning so‘nggi safari. *Hoy uka, sekinroq gapir, q o p i ning orqasida odam bor.* J.Sharipov, Xorazm.

ESHITMOQ, TINGLAMOQ Tovush yoki ovozli ko‘rinishdagi har qanday gap-so‘z, xabar va shu kabilarni qulog‘i orqali qabul qilmoq. **Eshitmoq** so‘zining bu ma’nosida *quloq orqali eshitish* semasi ustuvor. **Tinglamoq** so‘zida alohida diqqat-e’tibor bilan eshitish ta’kidi qabariq ifodalangan.

Hali aytdim-ku, bu gaplarning hammasini Ahmadqul bobomning darichasi yonida o‘tirib e sh i t dik. Hayitvoy ham e sh i t di, Murodxon o‘rtog‘im ham e sh i t di. X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Po‘latning har bir so‘zini diqqat bilan t i ng l a yotgan, harakatini ziyraklik bilan kuzatayotgan Shokirning qalbi to‘lqinlandi*. T.Malik, Xazonrezgi.

F

FAHM, FAROSAT, ZEHN, DID, TAMIZ, UQUV, IDROK Kishining to‘g‘ri mulohaza yuritish, to‘g‘ri xulosa chiqara olish, biror narsaning mohiyatiga tushuna olish qobiliyati. **Farosat** so‘zi kishining axloqiy jihatdan, **zehn** so‘zi aqliy jihatdan, **did** so‘zi esa estetik jihatdan yuksak qobiliyatga ega ekanligini ta’kidlaydi. **Fahm-farosat, did-farosat** kabi juft so‘z shaklida qo‘llanganda, kishining ziyrakligi, tez va to‘g‘ri fahmlay olish qobiliyati o‘ta ijobiy baholanadi. **Tamiz** so‘zi hozirgi adabiy tilda juda kam qo‘llanadi. **Zehn, idrok, uquv** so‘zlarida to‘g‘ri mulohaza yuritish, tez tushunib yetish kabi ma’no ta’kidlari aniq seziladi. **Fahm, farosat** so‘zlari nutq uslublariga ko‘ra cheklanmagan.

Asadulla yog‘ochni ko‘tarib, ilonni chetga surdi. Ilon yog‘och bilan biroz olishgan bo‘ldi-da, ishga odam aralashganiga f a h m i yetibmi, toqilar orasidagi teshikka kirib ketdi. T.Malik, Savohil. *“Befahm! Diplom bo‘lgan bilan, f a r o s a t bo‘lmagandan keyin, qiyin ekan-da...” deya o‘yladi.* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Hakim naynov-chi! Birinchi o‘qituvchilardan emish. Man bilmasam ekan uni! Jinko‘chalik otin oyining qo‘lida birga o‘qiganmiz. Olguday z e h n i past bola edi.* O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Dunyodan umidi bo‘lmagan odamda d i d ham, orzu-havas ham suvga urib ketar ekan*. A.Qahhor, Qo‘shchinor chiroqlari. *Agar zamona ahlining t a m i z i bo‘lsaydi, hunarmandni hunarsizdan farq qila olsaydi, hunarmandning qadrini bilsaydi, boshqa sozandalarga unday va menga bunday muomala qilmasdilar.* S.Ayniy, Sudxo‘rning o‘limi. *U q u v i bor ulg‘ayar, Uquvi yo‘q sarg‘ayar.* Maqol. *Ammo Abdulg‘anixon podsho saltanatining puturdan ketib borayotganini i d r o k ko‘zi bilan ko‘rib turardi, shu sababdan betob ekanligini bahona qilib, Bachayi Saqoga qarshi urushga borishdan bosh tortdi...* M.Ali, Abadiy sog‘inchlar.

FALOKATSIZ, XAVF-XATARSIZ, BESHIKAST Biror kor-hol yuz bermay, talafotsiz, bexato, shikast yetkazmay. **Beshikast** so‘zi insonga nisbatan ishlatilganda, sog‘-omonlik ta’kidi sezilib turadi.

– Ayt xo‘jayiningga, nozik yukni f a l o k a t s i z eltib qo‘ydim, pulni mo‘lroq cho‘zsin, – dedi. Oybek, Tanlangan asarlar. *Turli davlatlarda atom energiyasidan xo‘jalik jarayonlarida foydalanishda atrof-muhitni huquqiy muhofaza qilishning umumiy qoidalari ...yadro energiyasidan foydalanish va uni x a v f-x a t a r s i z qilishda Xalqaro qonunlar va dasturlar asosida ish olib borish kerak*. A.Ergashev, A.Sheraliyev, X.Suvonov, T.Ergashev, Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish. *Eng muhimi, u hozir Buxoroga b e sh i k a s t yetib olishi kerak.* T.Malik, Savohil.

FAOLIYATSIZLIK, HARAKATSIZLIK, NOFAOLLIK Ish-harakatda sustlik, berilib ishlamaslik holati. **Harakatsizlik** so‘zida kam harakatlanish holati, harakatdan to‘xtash yoki turg‘unlik ta’kidi yetakchilik qiladi. **Nofaollik** so‘zida sustlik, tashabbussizlik ta’kidli ifoda topadi.

Agar shahvat mo‘tadil holatdan oshsa – ochko‘zlik, pasaysa – f a o l i y a t s i z l i k boshlanadi. T.Malik, Sevgining joni. *Jarayon degani harakat degani-ku, axir, romanda esa butkul h a r a k a t s i z l i k, mahdudlik.* X.Do‘stmuhammad, Harakatdan to‘xtagan jarayon qissasi. *Ma’lum bo‘lishicha, gipotalamus neyronlaridagi ABHD6 fermentining n o f a o l l i g i ortiqcha vazn bilan kurashishda parhez va mashqlarning foydasini yo‘qqa chiqaradi.* Gazetadan.

FAOLLIK, JONBOZLIK, ISHCHANLIK Mehnatda yoki biror tadbirda chin dildan harakat qilish, berilib ishlash holati. **Jadallik** so‘zida harakatning tez sur’atda bajarilishi ma’no qirrasi yetakchilik qilsa, **jonbozlik** so‘zida fidokorlik ta’kidi anglashiladi.

Hisobot kampaniyasi xalqni oyoqqa turg‘izdi, keng ommaning f a o l l i g i ni oshirib yubordi. H.Nosirova, Men o‘zbek qiziman. *Azbaroyi suyunganidan eshakni topishda j o n b o z l i k ko‘rsatgan ikki shotirni oylik maoshlarining olti foizi miqdoridagi mukofot bilan taqdirlash to‘g‘risidagi buyruqqa ham og‘rinmay imzo chekib yubordi.* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Lekin besh yil shaharda yashab qoldi: shahar odamlariga xos i sh ch a n l i k, vaqtini tejash, sovuqqonlik va birqadar takabburlik paydo bo‘ldi unda.* Sh.Xolmirzayev, Sog‘inch.

FAQAT, YOLG‘IZ, BIRGINA, TANHO, YAKKA Ayirish, cheklash-chegaralash ma’nolarini bildiradi. **Yolg‘iz**, **tanho** so‘zi ko‘proq badiiy uslubga xos bo‘lib, “biror jihatdan yakka-yu yagona, tengi, o‘xshashi yo‘q” ifodasini ochiq namoyon etadi. **Yakka** bu ma’noda ma’lum birikmalar doirasidagina qo‘llanadi.

Chechaklar bo‘y taratishdan tiyilib, maysalar qo‘nishib oldi. F a q a t ko‘pni ko‘rgan keksa buloqqina beparvo, odatdagidek, bamaylixotir oqishda davom etardi. N.Norqobilov, Buloq. *Shu xotiralardan boshqa nimam bor mening? Axir men muhabbatimni ehtiyot qilolmagan, y o l g‘ i z yaxshi ko‘rish bilan kifoyalanib yurgan odamman-ku!* O‘.Hoshimov, Xayollarga bo‘laman tutqun. *Agar hayotimizning barcha maqsad-mazmuni oiladagi shaxsiy baxtimizdan iborat bo‘lganida, shaxsiy baxtimiz b i r g i n a oiladagi muhabbatda o‘z ifodasini topganda edi, unda hayot deganlari chindan ham qop-qorong‘u sahroga aylanib qolgan bo‘lardi.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Mahmudxon turli mamlakatlardan kelgan hojilar musulmonchilik burchlarini o‘z zimmalaridan soqit etishib, baxtiyor yurtlariga qaytganlaridan keyin ham bir oy t a n h o o‘zi tabarruk makon ziyoratida bo‘ldi.* M.Ali, Abadiy sog‘inchlar. *Tong bo‘zarganda, qarab-*

sizki, miltiq yelkada, hali iz tushmagan bog‘ ko‘chadan g‘izillab ketib boryapmiz tog‘ga qarab. Goh o‘rtoqlar bilan chiqsak, goho... y a k k a o‘zim chiqardim. Sh.Xolmirzayev, Saylanma.

FAQIRONA, FAQIRLARCHA, KAMBAG‘ALLARCHA, NOCHORLARCHA Faqirga xos, faqirlardek, nochor bir ahvolda, noiloj holda. Bu qatordagi so‘zlarda belgi **faqirlarcha, kambag‘allarcha, nochorlarcha** tarzida kuchayib boradi, mazkur so‘zlar **faqirona**ga nisbatan kam qo‘llanadi.

O‘tirishimiz qanchalik sodda, dasturxon qanchalik f a q i r o n a bo‘lsa, suhbatimiz shunchalik samimiy va shirin bo‘ladi. T.Malik, Odamiylik mulki. *F a q i r l a r ch a hayot kechirsalar ham, oshyonini yer-u ko‘kka ishonmaydilar.* R.Karimov, La’li Badaxshon. *Biroq qalam haqi k a m b a g‘ a l l a r ch a kun kechirish uchungina yetardi, xolos.* F.Farhod, Shisha. – *Xo‘p... Menga biror boshqa ish beriladimi? – so‘radim n o ch o r l a r ch a*. A.Namozov, Men – ko‘rinmas odam.

FARISHTA, MALAK, HUR, G‘ILMON 1. Islomda va boshqa ba’zi dinlarda xudoning amrini bajaruvchi g‘ayritabiiy mavjudot. **Malak, hur** so‘zlaridan ayol jinsiga oidlik ochiq ko‘rinadi. **G‘ilmon** qatordagi so‘zlarga qaraganda kam qo‘llanadi. Diniy va badiiy matnlarda “Jannatda xizmat qiluvchi yosh yigitlar qiyofasidagi farishtalar” ma’nosida qo‘llanadi.

Ba’zi rivoyatlarga qaraganda, f a r i sh t a lar jannatdagi kavsar suvidan... qumg‘onlarimizga quyib ketar emish. M.Muhammadjonov, Turmush urinishlari. *Bir kun u gulshanda uchardi yakka, Uchrab qoldi o‘lim otli m a l a k ka.* E.Vohidov, Saylanma. *O‘sha uyda endigina o‘n to‘rt yoshga kirgan jannat h u rlaridek bir ma’suma qiz bor ekan, aql-u odobi joyida, ko‘p rahmdil-u shafqatli ham ekan.* O‘.Hoshimov, Jannati odamlar. *Narshaxiy: – Bu hurmi, yo g‘ i l m o n, yo Haqdan rizo. Ibodat: – U nurday, huv, ko‘kdan tushgan Buxoro.* I.Rajabova, Uvaysiy suhbatlar.

2. FARISHTA, MALAK, HUR Go‘zal va yaxshi xulq-atvorga ega bo‘lgan. Asosan, ayollarga nisbatan qo‘llanadi.

Bu kim bo‘ldi? Cho‘rimi yoki bir ofatijon f a r i sh t a mi? Hamza, Boy ila xizmatchi. *Shunday o‘ylarga tobora g‘arq bo‘lib borarkanman, hayotimning zulmatlari ichra nur tolasiday bo‘lib Diloromning qiyofasi tovlanardi. U m a l a kda bir sir borday tuyulardi.* I.Sulton, Ozod. *Chayladan ham tushadi-ku oyning nuri, Ne hollarga solding meni falak h u r i?* S.Sayyid, Umr asta aylanmoqda aziyatga.

FAROSATLI, DIDLI Fahmli, aqlli, zehn-farosati yaxshi. **Didli** so‘zida “yuksak estetik qobiliyatga ega bo‘lgan” ifodasi ustuvor.

Alimqul xizmatkor bo‘lishiga qaramay, f a r o s a t l i, ko‘p narsaga aqli ham, fahmi ham yetadi. U.Hamdam, Muvozanat. *O‘zbek she’riyatida nozik d i d l i,*

betakror his qilish qobiliyatiga ega shoiralarimizdan biri Oydin Hojiyevadir. M.Xalova, She'riyatda ayol qalbi.

FARQ, TAFOVUT, AYIRMA, TAFRIQ(A) Narsa, hodisa va sh.k. orasidagi noo'xshashlik, nomuvofiqlik. **Ayirma** bu ma'noda juda kam qo'llanadi. **Tafovut**, asosan, kitobiy uslubga xos. **Tafriq**(**a**), asosan, tarixiy asarlarda qo'llanadi.

F

Bu asabi qaynagan yo'lovchilar uchun Jo'rabek bilan boyagi buqabo'yinning qanday f a r q i bor? S.Ahmad, Xotin. *Istak bilan iroda o'rtasidagi t a f o v u t dan ko'p qatori Davron ham bahramand.* T.Malik, Davron. *Chunki kerak til, sheva va kerak maslak jihatidan bu ikki gazeta orasida xeyli a y i r m a bor edi*. H.Muin, Tanlangan asarlar. *Bu ma'nosiz g'avg'o podshoning farmoni bilan ro'y berdi. Xalq orasiga t a f r i q a solmoqdan o'zga ish yo'qmi, ajabo!* Oybek, Navoiy.

FARQLI, TAFOVUTLI, TURLI Belgi-xususiyati, holati, joylashish o'rni va boshqa jihatlari bilan o'zaro farqlanadigan. **Turli** so'zi mazkur ma'noda so'zlashuv nutqida har xil turga mansublik ta'kidi bilan qo'llanadi.

Yonbag'irlikka tutash nishobtob sayhonlikda joylashgan bu buloq suvi har ikkisining tomorqasi oralig'idan o'tib, naridagi soyga borib quyiladi. F a r q l i jihati, buloq ko'zi Tovqora cho'tirning tomorqasiga xiyolgina yaqinroq edi. N.Norqobilov, Buloq. *...2014-yilda Baxtiyor Abdushukurov nashr etgan "Qissasi Rabg'uziy"ning hozirgi o'zbek tilidagi tabdil nusxasining matnlari Idris alayhissalom qissasi doirasida nashrlararo taqqoslanganda nusxalarning matnlari aro t a f o v u t l i holat ko'zga ko'rinadi.* I.Mirzo, Zarb. *Mamlakatimizning t u r l i iqlimiy zonalarida o'suvchi o'simliklar turli vaqtlarda gullaydi*. "Fan va turmush".

FAVVORA, FONTAN Suvni kuchli bosim bilan yuqoriga qarab harakatga keltiruvchi qurilma, inshoot. **Fontan** so'zi so'zlashuv uslubiga xos.

Ko'chaning u betidagi teatr maydonida odamlar sollanib kezishar, f a v v o r a shovvasi tinim bilmay tepaga otilib yotar, farahli bir pallada o'sha aziz manzaralardan ko'z uzolmay o'tirarkanman, eski gazetalar taxlamini orqalagan bir bedavo ko'chani kesib o'ta boshladi. M.Mansur, Judolik diyori. *Shu daqiqada har narsa – shu muhtasham vokzal binosi ham, bir-birini quvib o'tayotgan turnaqator mashinalar ham, keng vokzal maydoni o'rtasidagi bahaybat ko'sak nusxa f o n t a n ham, hamma-hammasi uni quvontirar, uning borlig'idan va baxtiyorligidan darak berib turardi.* O'.Umarbekov, Odam bo'lish qiyin.

FAXRLANMOQ, G'URURLANMOQ Biror kimsa, narsa yoki erishilgan yutuq tufayli maqtanmoq, g'urur his qilmoq, mamnun bo'lmoq. **G'ururlanmoq** og'zaki nutqda vaziyatga ko'ra ijobiy (iftixor qilmoq) yoki salbiy (kibrlanmoq) ma'nolarda qo'llanadi.

Mening otam milliy qahramon ekan. Xalq ozodligi uchun kurashgan. Men shunday otam borligidan f a x r l a n aman. S.Ahmad, Buqalamun bilan uchrashuv.

Shuning uchun ham “Sabo!” deya yoki boshqa bir ismni aytib, qulog‘imiz ostida bong ursalar-da, bir seskanib qo‘ymaydigan holga tushib qolganmiz va bundan, albatta, g‘ u r u r l a n amiz. U.Hamdam, Sabo va Samandar.

FAYZLI, SERFAYZ, FARISHTALI O‘ziga tortuvchi, ko‘zni quvontiradigan. **Farishtali** so‘zi asosidagi tushunchaga ko‘ra mazkur ma’noda poklik, pokizalik ta’kidiga ega.

Otaning xarobasiga yetganimda, birdan ko‘nglimda g‘ayriixtiyoriy og‘riq uyg‘ondi: f a y z l i imorat o‘rnida muztar xonalar, to‘zg‘igan kiyim-kechaklar, bemorning rangidek sap-sariq xazonrez, adirdan sel tushib buzilgan hojatxona… endi kuchuk ham ko‘rinmasdi. O.Jumaboyev, Uy. *Kechga tomon porlab turgan chiroqlar yorug‘ida hovuz bo‘yi yanada s e r f a y z bo‘lib qoldi*. J.Fozil, Yangi bog‘larda. *Sarishtali uy – f a r i sh t a l i uy*. Maqol.

FAYZSIZ, BEFAYZ, FARISHTASIZ Yoqimsiz taassurot qoldiradigan, o‘ziga tortmaydigan, ko‘rimsiz. **Fayzsiz** va **befayz** so‘zlarida yoqimsizlik ma’no nozikligi, **farishtasiz** so‘zida jozibasizlik, pokiza emaslik ta’kidi qabariq ifodalangan.

Erkaksiz uy f a y z s i z, ko‘rksiz ko‘rinadi ko‘zga. Farzand uchun esa ota bir tog‘day. M.Alaviya, Bolalarimning otasi. *Tannoz Olamosh bolalarsiz huvullab yotgan b e f a y z xonadonni butunlay tark etib, mening ko‘magimda Sanaqul tog‘amning uyiga o‘rnashib olganicha, uning emaklagich o‘g‘liga tirik o‘yinchoq bo‘lib, kunlari maroqlidan maroqli kechyapti.* A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *Hovli ayol kishining oyog‘i yetmagan, biron marta supurgi ko‘rmagan, fayzsiz, f a r i sh t a s i z edi.* S.Ahmad, Tut pishig‘i.

FAZOGIR, KOSMONAVT, FAZOKOR, ASTRONAVT Kosmik kemada fazoga uchuvchi, fazoni zabt etuvchi shaxs. **Fazokor** so‘zi poetik uslubga xos, kam qo‘llanadi. **Astronavt** so‘zi publitsistik uslubdagi matnlarda uchraydi.

F a z o g i r Boyqo‘ng‘ir mehmondir bukun... E.Vohidov, Saylanma. *Mezbon o‘zi kimdir – Jumanbulbuldir! Bildimki, konchini kutarlar uyda Ko‘kdan k o s m o n a v t ni kutgan singari.* A.Muxtor, Sizga aytar so‘zim. *Uning f a z o k o r o‘g‘li Yer atrofida aylanarkan, shu azamat chinorga bir on bo‘lsa ham ko‘z tashlar.* A.Muxtor, Chinor. *Balki, a s t r o n a v t olib tushgan tosh boshqadir deb o‘yladim.* N.Normatov, Oytosh.

FIRIBGAR, QALLOB, NAYRANGBOZ, LO‘TTIBOZ, TOVLAMACHI Kishini firib bilan aldashga, avrashga, laqillatishga usta. **Firibgar** so‘zi ma’nosida hiyla-nayrang, firib bilan aldash ta’kidi mavjud. **Qallob** so‘zida qalbakilik bilan aldash harakati qabariq ifodalangan. **Nayrangboz, lo‘ttiboz** so‘zlarida so‘zlovchining o‘ta salbiy munosabati aks etadi. **Tovlamachi** so‘zi ma’nosida ham aldash, ham asossiz qo‘rqitish bilan harakat qiluvchi ma’nosi ochiq ifodalangan, ko‘proq og‘zaki nutqqa xos.

Zohidga bir narsa qorong‘i – kim bu, Komilov, chayqovchimi, imorat usta-simi... Yo boshqa bir f i r i b g a r mi? T.Malik, Shaytanat. *Biladi, bilmasa, fir-maning ishlari bunchalik yurishib ketmasdi. Aldamchi, q a l l o b lar bilan kim munosabat qilgisi, ish yuritgisi keladi?* O‘.Umarbekov, Olamushuk. *Turli-tuman oqimlar, mazhablar, ta’limotlar yuzaga keldi; qonunlar, qomuslar yaratildi. Ko‘p hollarda bu meros ham olg‘ir n a y r a ng b o z lar qo‘lida qo‘g‘irchoq bo‘ldi.* M.Safarov, Sarbasta Surxon. *Men u l o‘ t t i b o z larga ishonmayman. Asablari zaif odamlarni laqillatishadi*. T.Malik, Shaytanat. *Tag‘in ne kerak – olinglar. Ammo yo‘l-yo‘lakay hududim ichida paydo bo‘lg‘on barcha qaroqchilar, bebosh t o v l a m a ch i larning payini qirqib, toki men qaytguncha yurtda osoyishtalik o‘rnatmoqlaring darkor!* O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat.

FOL, ROM Biror narsa-buyumga qarab, kishi bilishga qiziqqan narsa yoki hodisani odindan “aytib berish”, bashorat qilish. **Rom** so‘zi anchayin eskirgan, kam qo‘llanadi.

Chorsuda lo‘lilarga f o l ochdirgan edingizmi, a? A.A’zam, Hali hayot bor. *Romchining r o m idan o‘zingning xom xayoling yaxshi*. Maqol.

FOLBIN, FOLCHI, ROMCHI, **QUSHNOCH, BAXSHI** Fol ko‘ruv-chi, fol ochish, bashorat qilish bilan shug‘ullanuvchi shaxs. **Folchi** va **romchi** so‘zlari ko‘proq og‘zaki nutqda qo‘llanadi. **Qushnoch** so‘zi mazkur ma’noda juda kam uchraydi. **Baxshi** bu ma’noda faqat shevada qo‘llanadi.

Yanglishmasam, hozirgi f o l b i n larning ko‘pchiligi shunaqa kitoblarni yodlab, suv qilib ichib yuborib, keyin karomatgo‘ylik qilyapti, shekilli. Z.Qurol-boy qizi, Ikki manzil. *Birorta katta it ivirsib kirib qolsa, u yog‘i nima bo‘lishini f o l ch i ham aytolmaydi.* A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *O‘tgan hafta Yangibozordagi r o m ch i ga borib keldim*. Sh.Imomnazarova, Ilinj. *Ayol mardumi q u sh n o ch-u mulla, eshonga ko‘p ixlosmand bo‘lur, – dedi momo Avazga.* “Zulfizar bilan Avazxon”. *– Ko‘rdim, dedi erkak ishonch bilan. – Fol ko‘rsatibdi, b a x sh i xayrli gaplardan aytibdi.* H.Sattoriy, Sog‘inch.

FOYDA I, **NAF, MANFAAT, HAYON** Biror kimsa yoki narsa-harakat uchun bo‘ladigan ijobiy natija. **Foyda** so‘zining qo‘llanishi nutq uslublariga ko‘ra cheklanmagan. **Manfaat** so‘zi, asosan, moddiy, ma’naviy va boshqa jihat-lardan ko‘riladigan natijaga nisbatan qo‘llanadi. **Naf** so‘zi kitobiy nutqqa xos. **Hayon** so‘zi eskirgan, kam qo‘llanadi.

“Hukumatga sariq chaqalik f o y d a ng tegmagan, faqat zararing teggan!” deydi. S.Ahmad, Qishdan qolgan qarg‘alar. *– Bundan nima n a f? Ota-bobola-rimiz ularni ming yildan beri o‘qib kelishdi, avaylab, butun umr yonlarida olib yurishdi, lekin natija, natija nima bo‘ldi?* U.Hamdam, Sabo va Samandar. *U ham doim o‘zini hayot oqimiga tutadi-yu, har bitirgan ishidan taqdiriga ta’sir qila oladigan har odamdan bir m a n f a a t chiqarib, ko‘nglining shunga chan-*

qoq joyini sug‘orishga tirishadi. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Bir miri – h a y o n, Uch miri – ziyon*. Maqol.

FOYDA II, **DAROMAD, KIRIM, TUSHUM** Qilingan xarj bilan bu xarj natijasi sifatida kelib tushgan umumiy mablag‘ o‘rtasidagi farqdan tashkil topgan mablag‘. **Daromad** ko‘proq kitobiy uslubda faol. **Kirim, tushum** so‘zlarida kundaliklik ifodasi yetakchi.

Biroq u bu xil olibsotarligidan kam f o y d a qiladi. Negaki savdoga qiziqib ketganidan keyin “o‘n tiyinga beshtalab” sotayotgan ravochini “o‘n tiyinga o‘ntalab” sotganini ham bilmay qoladi. Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Shu yo‘sin to‘rtinchi yilidan o‘tganda a’zolardan to‘qson foiz sigir, har bir a’zo sutchilikdan keladigan ma’lum d a r o m a d ga ega bo‘ladi.* A.Qahhor, Obid ketmon. *Men esimni tanigan vaqtlarda bu cholning hech bir k i r i m i yo‘q va uning kundalik ovqatini qarindoshlar berib turardilar*. S.Ayniy, Esdaliklar. *...u yog‘ingizdan kirib, bu yog‘ingizdan chiqib, kundalik t u sh u m ning o‘ndan to‘qqizini urib qolmoqda*. Gazetadan.

FOYDALANMOQ, ISHLATMOQ Biror narsa yoki imkoniyatdan bahramand bo‘lmoq, uni o‘z ehtiyoji uchun sarflatmoq. **Ishlatmoq** bu ma’noda oddiy so‘zlashuvga xos.

To‘g‘ri, lekin shunday jihozlar bekordan bekor o‘tin bo‘lgandan ko‘ra... f o y d a l a n sa bo‘lmaydimi? T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *U vaqtlarda aksariy kolxozlar iqtisodiy jihatdan kamquvvat bo‘lib, bahorga chiqqanda 101-joriy hisobda aytarli puli qolmas, kam-ko‘sti uchun 308-hisobda qo‘r bo‘lib turgan kapital mablag‘dan i sh l a t ishga majbur edi.* T.Po‘lat, Ichkuyov.

FOYDASIZ, BEFOYDA, NAFSIZ, MANFAATSIZ Biror moddiy foyda yoki daromad keltirmaydigan, befoyda, samarasiz. **Foydasiz**, **befoyda** so‘zlari nutqda faol ishlatiladi, **nafsiz** badiiy, publitsistik, **manfaatsiz** so‘zi rasmiy, publitsistik uslublarda qo‘llaniladi.

Bemalol. Asar hali yana ishlanadi. Maslahatlaring f o y d a s i z ketmas. Kim so‘zlaydi? Sh.Xolmirzayev, Qaytish. *Sezdigina emas, gapirish b e f o y d a ekanini anglab yetdi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Biz “Musulmon byurosi”ning zohiran ko‘z bo‘yov uchungina tashkil etilgan n a f s i z va e’tiborsiz bir idora ekanligini o‘shal chog‘da bilib oldiq.* H.Muin, Samarqandda matbuot ahvoli. *Faqat haqiqiy san’atkornigina el shunday kutib oladi, boshiga ko‘taradi, hech qanday m a n f a a t s i z uning shaydosi bo‘ladi.* O‘.Umarbekov, Ota va o‘g‘il.

G

GAJAK, ZULF, ZULFAK Ayollarning ikki chakkasi yoki peshonasidan tushib turadigan bir tutam sochi. **Zulf**, asosan, badiiy nutqda qo‘llanadi, mumtoz poetik asarlarda ko‘p uchraydi. **Zulfak** kam qo‘llanadi, asosan, xalq og‘zaki ijodi asarlarida uchraydi.

Umrining qirq ikki yili shu teatr dargohida kechdi. Bir zamonlar opa o‘rta bo‘y, to‘lagina, g a j a k qo‘ygan qizcha edi. Sh.Xolmirzayev, Qaytish. *Qora z u l f im eshilgandir tol-tol, Kelgan hokim, bu so‘zlarga quloq sol*. “Shirin bilan Shakar”. *Kelayotir ko‘nglin xushlab, O‘n kanizi yo‘lni boshlab… O‘n kanizi z u l-f a k tashlab.* “Alpomish”.

GAJAKLI, GAJAKDOR, ZULFAKDOR Gajagi bor ayol. **Zulfakdor** kam qo‘llanadi, asosan, folklor va mumtoz adabiyotda uchraydi.

Keling, o‘limga doir ikki bayonni eslaylik: ...sog‘ qolgan chakkalari, g a-j a k l i boshi, og‘ir kokillari orqaga tashlangan... ko‘zlarida vahimali bir ifoda bor edi. T.Malik, Ajab Saodat. *Jingalaksoch yigit so‘rining oldida g a j a k-d o r juvon bilan gap sotib turar, chollar o‘tirgan chorpoya bo‘shab qolgan edi*. X.Sultonov, Bir oqshom ertagi. *Bu so‘zlarni aytma, Gulgun z u l f a k d o r, Men ham o‘z yurtimda davron suraman*. “Shirin bilan Shakar”.

GANAK, DOV O‘yinda, masalan, qimorda o‘rtaga tikilgan har qanday narsa (pul, buyum, mol-mulk). **Dov**, asosan, *dov qo‘ymoq, dov tikmoq* fe’llari tarkibida qo‘llanadi.

Qimor o‘ynaysanmi? – Ha, g a n a k topilsa, ermak-da. A.Qodiriy, G‘irvonlik Mallavoy. *– Qimorda meni d o v tikmasaydi, yana birovga yutqizmasaydi, deb qo‘rqar edim, – dedi Hoji xola.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha.

GANDIRAKLAMOQ, SELTANGLAMOQ Muvozanatni yo‘qotib, notekis qadam tashlab yurmoq. **Seltanglamoq** – shevaga xos so‘z.

Akbarning yelkasidan boshlangan og‘riq butun badaniga tarqab, isitmasi ko‘tarila boshladi. Otini keltirganlarida uzangiga oyoq qo‘yolmay g a n d i r a k-l a di. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Bo‘ri polvon Ismoil polvon yoqasidan ushlab, ichidan chil berdi. Jon-jahdi bilan ketiga burdi. Shunday shiddat bilan surdiki, Ismoil polvon o‘zini o‘ngga-da, chapga-da ololmadi. Tikka mash’ala ustiga s e l-t a ng l a b-s e l t a ng l a b bordi.* T.Murod, Yulduzlar mangu yonadi.

GANCHKOR, GILKOR Ganch yoki alebastrdan naqsh yasovchi mutaxassis, usta. **Ganchkor**da ganch bilan ishlovchi ma’no ta’kidi ochiq ifodalangan. **Gilkor**da gil ma’no ta’kidi yetakchi.

Usta Mahmud Usmonovning g a n ch k o r shogirdlari ishi hammaning diqqatini tortardi. E.Vohidov, Ustoz G‘ayratiyni eslab. *Otasi ganchkor, me’mor, g‘isht teruvchi, g i l k o r, xullas, har tomonlama yetuk usta bo‘lgan.* S.Bulatov, A.Muxtorov, Ganchkorlik san’ati.

GAP, **JUMLA** Muayyan til qonuniyatlari asosida shakllangan, tugal fikr ifodalangan so‘zlar va so‘z birikmalari majmuyi. Tilshunoslik termini sifatida **gap** so‘zi ishlatiladi, barcha nutq uslublarida qo‘llanadi. **Jumla** badiiy, publitsistik uslublarda qo‘llanadi, unda nutqqa xoslik ta’kidi mavjud.

Adibaxon aya o‘g‘lining katta odamlardek gapirgan g a p laridan hayron edi. M.Ali, Abadiy sog‘inchlar. *Xat tagiga qiyshiq bir j u m l a qo‘shib qo‘yilgan edi, Abdulla zo‘rg‘a o‘qidi: “Kechiring, o‘choq boshida yozdim. Xatolari ko‘p”.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin.

GARDISH, GIRD, AYLANA Doira shaklidagi narsaning aylanma sirti. **Gardish** kichik hajmli narsa-buyumlar, shuningdek, oy, quyosh kabi fazoviy jismlarga nisbatan ishlatilsa, **aylana** ham kichik buyumlarga nisbatan, ham yirik hajmli makonga nisbatan ham qo‘llanadi. **Gird** – shevaga xos so‘z.

Osmon to‘la yulduz. Oyning nim rang g a r d i sh i adashib paydo bo‘lib qolgan bir quloch bulut pardasi orqasiga o‘tib, tunni qoraytirdi-da, ko‘p o‘tmay mo‘ralab chiqdi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Tunukatom boloxona ostidagi temir darvozaning so‘l qanoti g‘ijirloqlanib ochildi-yu, faqat to‘y-ma’rakalar munosabati bilangina javondan olinuvchi oppoq yaktagini, ohorli ko‘k to‘nini kiyib, boshidagi marg‘iloni do‘ppining g i r d iga adras qiyiqni ixchamlatib bog‘lagan do‘ngmanglay chol shoshqaloqlanib ko‘chaga chiqdi.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Qal’a baland kungurador paxsa devor bilan o‘ralib, a y l a n a sidan chuqur xandaq o‘tardi.* O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi.

GARMSEL, **TAFFOT, SAMUM, TAPPOT** Yozda bo‘ladigan issiq, yoqimsiz, zararli shamol. **Taffot** ko‘ngilni behuzur qiluvchi issiq shamol ma’nosida badiiy asarlarda uchraydi, shevaga xos. **Samum** so‘zi qumli cho‘l sahrolarda qum uyurmasi hosil qilib ko‘tariladigan quruq issiq shamolni bildirib, kam qo‘llanadi. **Tappot** shevaga xos, kam ishlatiladi.

Haligi shirin xayollar bilan kulib, to‘lib, cho‘g‘day qizarib turgan yuzlari, g a r m s e l teggan ekin kabi bir nafasda so‘lib, o‘lib, uchug‘dek bo‘zarib qoladi... Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Tush mahali edi. Bu payt Buxoroda kun juda og‘ir kechardi. “Ko‘chaga chiqma, t a f f o t keldi”, deyishardi onalar farzandlarini garmseldan asrash niyatida.* S.Karomatov, Bir tomchi qon. *S a m u m yalab o‘tar yalang to‘shini, Bunda yolg‘iz giyoh – sho‘ra-yu yantoq.* E.Vohidov. *Huv birda, cho‘lda qo‘y boqqanda, t a p p o t urib, ko‘z ilg‘ar-ilg‘amas olislarda ko‘tarilgan issiq zo‘ridan simyog‘ochlar ham ikkita-ikkita ko‘ringan kun alg‘ovdalg‘ov tushday o‘tadi.* B.Qobul, Oybuloq, Oynabuloq.

GAROV O‘YNAMOQ, GAROV BOG‘LAMOQ (GAROV BOYLAMOQ), GAROVLASHMOQ, BAS BOG‘LASHMOQ (BAS BOYLASHMOQ) Biron narsani bajarish, amalga oshirish yuzasidan shartlashmoq. **Garov bog‘lamoq (garov boylamoq)** nutqda **garov o‘ynamoq**qa nisbatan kam qo‘llanadi. **Garovlashmoq** ko‘proq shevada qo‘llanadi. **Bas bog‘lashmoq (bas boylamoq)** badiiy uslubga xos.

G

Buni qarang, ishxonamizdagilar boshqa joydagi jo‘ralari bilan odamning soyasi bo‘lmasligi mumkinligidan oshga g a r o v o‘ y n a b, turgan gap, albatta, yutib chiqadi. A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Siz shu yerda o‘qigansiz-a, Farhod Mirzayevich? Men shunday desam, anuvlaringiz... G a r o v b o y l a sh ib turibmiz-de.* A.A’zam, Olis shahar, olis kechmishlar. *Merganligimga ishonmaysizmi? Unday bo‘lsa, g a r o v b o g‘ l a sh amiz*. S.Ahmad, Qadrdon dalalar. *Ikkita futbolning ashaddiy ishqibozi bitta xonada yashasa, ularning suhbati ham, albatta, futbol haqida bo‘ladi. Ba’zida bahslashib, ba’zida g a r o v l a sh ib, hatto arazlashib yuramiz.* O.Yo‘ldoshev, Bir piyola choy ustida. *B a s b o g‘ l a sh ib, erta azonda dalaga chiqsangiz, hammadan oldin Jiparoyni ko‘rasiz.* “Qahramonnoma”. *Yolqin akam o‘smir bo‘lsa ham, bu ishda kattalar bilan b a s b o y l a sh ib g‘olib chiqqan va qurilishdan yangi etik mukofot olib qaytgan edi*. P.Qodirov, Meros.

GAVDA, JUSSA, SULDAR Inson yoki hayvon vujudining bosh va qo‘l-oyoqdan tashqari qismi. **Jussa**, asosan, gavdaning katta yoki kichikligini ta’riflashda (“katta”, “kichik” kabi so‘zlar bilan birga) qo‘llanadi. **Suldar** – shevaga xos so‘z.

Isoy bobo, qotmadan kelgan uzun g a v d a sini ot ustida to‘g‘ri tutib, oldiga – uzoqlarga qarab borardi. O.Yoqubov, Tengdoshlar. *Nahot, shu uvoqqina j u s s a da shunchalar katta, ishonib bo‘lmas pahlavon kuch yashirinib yotgan bo‘lsa. Buni “To‘pponcha polvon” deb bekorga aytmagan ekanlar.* S.Ahmad, Cho‘l burguti. *Boljonga esa bu gaplarning mutlaqo qizig‘i yo‘q, u shoshilayotgan, s u l d a r i shu yerda, xayoli tashqarida edi.* Sh.Matkarim, Boljon.

GAVDALI, JUSSALI, BARVASTA, NORG‘UL, QOMATDOR, BARZANGI, GUNGURSDAY Gavdasi katta. **Barvasta** oddiy so‘zlashuvda juda kam uchraydi. **Norg‘ul**, asosan, yosh, yigit kishilarga nisbatan qo‘llanadi. **Barzangi** – salbiy bo‘yoqqa ega.

– Menda bor! – dedi ikkinchi qatordan g a v d a l i bir ayol ko‘tarilib. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Yangi komandir nozik yuzli, ko‘zlari suzuk, kichkina j u s s a l i, o‘ttizdan oshmagan yigit.* Oybek, Quyosh qoraymas. *Davrada “Muborak bo‘lsin!”, “Qutlug‘ bo‘lsin!” degan ovozlar yangradi. Hamma o‘ng tomonda jim o‘tirgan b a r v a s t a odamga havas bilan qarardi.* M.Ali, Abadiy sog‘inchlar. *Oppoq osilib yotgan g‘o‘zalar orasidan “Alif-Laylo”dagi*

ko‘zachadan chiqqan Ahraman devdek baland, har yag‘riniga bittadan odam minsa bo‘ladigan o‘ttiz besh yoshlardagi n o r g‘ u l yigit mashinaga qarab kelardi. S.Ahmad, Cho‘l burguti. *Kozimjon rulni ortga burdi... Birpas o‘tib kelishilgan manzilga keldi. Qizil hoshiyali sport kiyimi kiyib olgan, sochini sariqqa bo‘yagan q o m a t d o r ayol mashina yonida paydo bo‘ldi.* U.Hamdam, Uzoqdagi Dilnura. *Ko‘kragiga Bryus Lining surati tushirilgan mayka kiygan, b a r z a ng i yigit o‘rnidan turib, qo‘lini ko‘ksiga qo‘yib qulluq qildi.* S.Ahmad, Qishdan qolgan qarg‘alar. *Ko‘ktoy g u n g u r s d a y gavdasini qilpillatib unga ergashdi: egasining oyog‘iga o‘ralishar, boldirini tishlaydiganday tumshug‘ini surkardi.* Sh.Xolmirzayev, Jo‘raboshi.

GAZAKLAMOQ, **GAZAK OLMOQ, YIRINGLAMOQ, YIRING BOG‘LAMOQ** Organizmning infeksiyaga javoban sariq suyuqlik ishlab chiqishi. **Gazak olmoq, yiring bog‘lamoq** so‘zlarida harakatning endi boshlanganligi ma’no ta’kidi mavjud. **Yiringlamoq**da belgi darajasi **gazaklamoq, gazak olmoq** so‘zlariqa qaraganda kuchli.

Yuzi, peshonasidagi hokimning qamchisidan qolgan yara shishib, g a z a k l a b ketgan. Har lo‘qillaganda joni uzilgudek bir ahvolga tushadi Namoz. X.To‘xtaboyev, Qasoskorning oltin boshi. *Haqberdi anketalarni dushanba kuni tarqatib… odamga aytishga ham uyaladigan joyidan chiqqan chipqoni g a z a k o l ib, yurg‘izmay qo‘ygani uchun chorshanba kuni mukka tushib yotib qolgan ekan*. A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Normat polvon kaklik ovidan qaytgach, hech qayoqqa chiqmadi. Buzilib qolgan chalg‘i, o‘roqlarni tuzatgan bo‘lib, o‘zini avrab yurdi. Yarasi gazak olib ketmaslik uchun rutubatda ham ko‘p yurmas, qorasovuq va ob-havoning birdan o‘zgarishi uning yarasiga ta’sir qilgan, y i r i ng l a y boshlagandi.* N.Eshonqul, Yalpiz hidi.

GAZO‘CHOQ, GAZPLITA Gaz yordamida choy va ovqat tayyorlashga mo‘ljallangan uy jihozi. **Gazo‘choq** bu ma’nodan tashqari gazplitaning dimlama qismi ma’nosida ham ishlatiladi.

Gulshoda echkini sog‘ib, sutini dokadan suzib o‘tkazdi-da, tunuka idishda g a z o‘ ch o q ning ustiga qo‘ydi: uch bolaning har kungi nonushtasi. U.Hamdam, Muvozanat. *Omonullo g a z p l i t a siga ham diqqat bilan qarab uchala buragichning ochiq turganini ko‘rdi.* T.Malik, Murdalar gapirmaydi.

GANGIMOQ, DOVDIRAMOQ, ESANKIRAMOQ, GARANGSIMOQ, GANGIRAMOQ, KALOVLANMOQ, TALMOVSIRAMOQ, SAROSIMALANMOQ, SAROSIMAGA TUSHMOQ Biror narsa ta’sirida to‘g‘ri fikrlash, fikr aytish, to‘g‘ri harakat qilish holatini yo‘qotmoq, o‘zini yo‘qotib qo‘ymoq. **Esankiramoq, dovdiramoq** so‘zlarida belgi darajasi kuchliroq. **Garangsimoq, gangiramoq, talmovsiramoq** nisbatan kam qo‘llanadi. **Kalovlanmoq** so‘zida “fikr aytish” ma’no uzvi yo‘q. **Sarosimalanmoq** kam qo‘llanadi.

Dunyoda farzand ko‘rmagandek yana so‘qqabosh bo‘lib qoldim. O‘zimni qayoqqa qo‘yishimni bilmayman, devonaga o‘xshab g a ng i b yurdim. S.Ahmad, Turnalar. *Kutilmagan qaltis savoldan Aziza d o v d i r a b ketdi, yuzlari duv qizardi, kipriklari pirpirab uchdi.* U.Hamdam, Sabo va Samandar. *Jo‘rabek qulog‘iga chalingan tanish ovozdan seskanib ketdi. Qo‘lida yonib turgan gugurt cho‘pini qayoqqa tashlashni bilmay e s a n k i r a di.* S.Ahmad, Xotin. *O‘zim shahardan bezib qishloqqa qaytib kelgandim. Endi qayga borishni bilmay g a r a ng s i b turibman.* T.Malik, Davron. *Omontoy nima deyishini bilmay g a ng i r a b turardi.* S.Ahmad, Bo‘ston. *Qumrixon opa o‘rnidan k a l o v l a n ib turib ketdi. Xuddi shoh huzuriga kirib qolgan kanizakday qo‘llarini ko‘ksiga qo‘yib: – Rahmat, bolam, rahmat, – dedi va qo‘llari birdan qaltiradi, ko‘zlari yiltiradi.* Sh.Xolmirzayev, Qaytish. *Poyezddan eng oxiri Abdulla tushdi. U t a l m o v s i r a b atrofga qaradi, keyin sudralib vokzaldan chiqdi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *U kishi o‘zlarini ilgarigiday yaqin olib, ko‘ngil so‘rashlaridan boshimga dovur bir jimirlov yugurib, g‘alati tortib ketdim. Xo‘rlikmi, nimadir bosib kela boshlab, s a r o s i m a l a n dim…* M.Mansur, Judolik diyori. *Kuchli s a r o s i m a g a t u sh gan Rustam suv sachramalari qisib qo‘yayotgan qovoqlarini yirtguday ochib, yon-atrofni qidirarkan, besh-olti metr narida siltanib-hilpirayotgan ikki o‘rim soch uchlarini ko‘rdi.* Q.Kenja, Toshqin.

GIJGIJLAMOQ, QAYRAMOQ, TEZLAMOQ Tomonlarni bir-biriga qarshi qo‘yib, ular orasida nizo chiqarmoq. Sinonimik qatorni tashkil etgan so‘zlar badiiy va so‘zlashuv uslubida ko‘p uchraydi. **Gijgijlamoq** so‘zida ma’no kuchliroq ifodalanadi. **Qayramoq** so‘zida ma’no boshqa so‘zlarga nisbatan kuchsizroq. **Tezlamoq** badiiy asarlarda uchraydi.

Buning ustiga u yoqda ota-onasi g i j g i j l a b tursa... M.Hazratqulov, Chiroq o‘chmagan kecha. *Maqsadlari faqat bizning safarimizga to‘sqinlik qilish emas, amirni q a y r a shmoqchi.* T.Malik, Savohil. *Ko‘ryapsizmi, kimdir buzg‘unchi yo‘ldan urgan buni, bor, yerda hayvonlik huquqingni talab qil, kim qayerda hangrashiga erkinlik bor, deb t e z l a gan.* A.A’zam, Quroq.

GILAMDO‘Z, GILAMBOF Gilam to‘qish bilan shug‘ullanuvchi shaxs. **Gilambof** so‘zi ko‘proq badiiy, publitsistik matnlarda uchraydi.

Qadimda esa g i l a m d o‘ z barcha tayyorgarlik ishlarini: ip yigirish, dastgohni ishga tushirish, eng asosiysi, mavjud an’analarga binoan gilam bezaklarini yaratish ishlarini o‘zi bajarardi. A.Yershov, Xiva – qo‘riqxona shahar. *Kishilarning xo‘jalik faoliyatini, mehnat taqsimotini ko‘rsatadigan qadimgi kasb-hunar nomlari bilan bog‘liq oykonimlardan misollar keltiramiz: ...G i l a m b o f, Go‘spandjallob...* S.Qorayev, Toponimika.

GILVATA, **GILMOYA, GULUTA** Tabobatda qo‘llaniladigan yumshoq, kulrang tog‘ jinsi. Xalq tabobatida ba’zi kasalliklarga qarshi dori sifatida

ishlatilsa, ayrim ayollarda homiladorlik davrida unga nisbatan ehtiyoj seziladi. **Gilmoya** ilmiy uslubda ko‘proq ishlatilsa, **gilvata** va **guluta** so‘zlashuvda faol.

Haligina quyosh yog‘dusida olmossimon yaltirab turgan tog‘ yonbag‘irlari tezda g i l v a t a tusiga kirdi. H.Nazir, So‘nmas chaqmoqlar. *G i l m o y a tabiatda har xil: oq, kulrang, qo‘ng‘ir va boshqa ranglarda uchraydi*. M.Zokirov, Bebaho xazinalar. *Odamlarday g u l u t a ga, tuzga, kesakka boshqorong‘i bo‘lsamchi!* A.Qahhor, Anor.

GINA, KUDURAT, GINA-KUDURAT Biror kimsaga nisbatan dilda saqlangan xafalik, norozilik. **Gina** nutqda keng qo‘llanadi. **Kudurat** badiiy asarlarda uchraydi. **Gina-kudurat** so‘zida belgi darajasi ortiq.

Oh, kennoyim-a, sabrlari tog‘cha bor, kennoyim-a! Shuncha g i n a lardan keyin ham Olim akamning tarafini olgandek, ro‘mollarining uchini mijjalariga bosa-bosa... menga jilmayinqirab qarab turar edilar. M.Mansur, Judolik diyori. *Sirtga chiqdi Asrlik kin Va ming yillik k u d u r a t. Ikki jondosh el aro din Yana soldi adovat.* E.Vohidov, Ruhlar isyoni. *Chakki o‘ylabsan. To‘lqin bilan oramizda g i n a-k u d u r a t yo‘q. Sen uning yoshligini bilmaysan. Kimga yordam kerak bo‘lsa, birinchi shu yugurardi.* T.Malik, Xazonrezgi.

GINA QILMOQ, YOZG‘IRMOQ Xafalik, norozilik bilan nolib gapirmoq. **Yozg‘irmoq** so‘zida aybsitish ma’no qirrasi ham mavjud bo‘ladi.

Nima bo‘ldi-yu, tushim chalg‘ib, Shamsiddinni ko‘ribman, u: “Nega Fazliddinning halok bo‘lganini mendan yashirasiz?” – deb g i n a q i l ar emish. S.Ahmad, Turnalar. *Esankiradim, tag‘in qo‘limda qalam deng. Sal o‘zimni yig‘ib, bu nima gustohlik, ellik yil burun bosilgan eski lug‘atdan cho‘p chiqib kelib, xayolimni buzsa, deb ichimda y o z g‘ i r dim.* A.A’zam, Quroq.

GIRDOB, KAMAR, O‘PQON, GUM Ariq, kanal va daryo suvlarining aylanib-buralib, uyurma hosil qilib oqayotgan joyi. **Girdob** so‘zi faol ishlatiladi, **o‘pqon** esa, asosan, badiiy asarlarda uchraydi. **Kamar** so‘zlashuv uslubida qo‘llanadi, **gum** shevaga xos.

Mabodo panjalari yulg‘undan chiqib ketsa, bas, quturayotgan to‘lqinlar gavdasini chirpiratib, bir nimaga urishi yo g i r d o b qa’riga uloqtirib, cho‘ktirib yuborishi turgan gap edi. Q.Kenja, Toshqin. *Olis-olislarda tovlanib yotar Granit qirg‘oqli daryo k a m a r i.* E.Vohidov, Saylanma. *Anhor uni tushunmadi, ayniqsa, uning jununvash va tub oqimlari Sultonni ne ko‘ylarga solmadi – o‘ng qo‘l tomonda oqim sustroq tuyulsa, chap tomon oqimi tubsiz o‘ p q o n ga yutib yuborguday tortqilaydi, oyoqlari osuda suzishiga yordam bersa, biqiniga urilayotgan to‘lqin azbaroyi uning sumbatini daraxt novdasidek ikki bukib tashlaguday vajohat bilan urilaveradi.* X.Do‘stmuhammad, Qichqiriq. *Shunday hodisa suv qirg‘oqlarining o‘yilishi sababli suv chekkalarida paydo bo‘ladigan suv aylanmasi – g u m larda ham ro‘y beradi*. O.Sodiqov, Tog‘dagi sarguzashtlar.

GIYOHVAND, BANGI, NASHAVAND Nasha, qoradori, ko‘knor va shu kabi narkotikli moddalarni iste’mol qilishga odatlangan odam. **Giyohvand** uslubiy betaraf bo‘lsa, **bangi** va **nashavand** so‘zlari so‘zlashuv uslubida faol ishlatiladi.

Bu farzand irodasiz, tanbal, havoyi bo‘lib qoladi. Hayotga qiziqishi ham zaif bo‘ladi. Aynan shu toifa bolalar nashavand va g i y o h v a n d lar changaliga oson tushadilar. T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *O‘zi ham ikki kun yozmay qo‘ysa, qo‘li qichiy boshlar, ko‘knorini ezib ichmay qo‘ygan b a ng i dek karaxt bo‘la boshlar, halovatsizlanar, dam Chorsu bozorini aylanar, dam choyxonaga chiqar...* I.Sulton, Tosh kelinchak. *Bizdan meros qolar nahotki behol N a sh a- v a n d dalalar, suvsiz daryolar?! Yo‘q! Hech ishonmayman! Imon bor! Xalq bor Metin irodalik va oltin boshlik.* E.Vohidov, Saylanma.

GIYOHVANDLIK, BANGILIK, NASHAVANDLIK Nasha, ko‘knori va boshqa narkotik moddalar iste’mol qilish, unga odatlanib qolish natijasida kelib chiqadigan kasallik holati. **Giyohvandlik** uslubiy betaraf bo‘lsa, **bangilik** va **nashavandlik** so‘zlashuv uslubida faol ishlatiladi.

G i y o h v a n d l i k olamining eshigini ochish uchun shu birgina chekish ham kifoya qiladi. T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *B a ng i l i k ka mubtalo bo‘lgan bolalar zig‘irdekkina zahri qotil sotib olish uchun ota-onalarining qimmatbaho narsalarini og‘ufurushlarga keltirib berishgan, o‘g‘riliklar qilishgan*. L.Bo‘rixon, Sirli muallim. *Uchrashuv man etilmagan, ammo buzuqchilik bilan shug‘ullanish, n a sh a v a n d l i k qilish jinoyat hisoblanadi.* T.Malik, Alvido... bolalik.

GUL, CHECHAK O‘simlikning, odatda, onalik va otaliklarini o‘rab turgan tojibarg (gulbarg)lardan iborat gultoj shaklidagi qismi. **Gul** so‘zi jonli nutqda ham, badiiy nutqda ham keng qo‘llanadi. **Chechak** so‘zida tabiiy ravishda o‘sadigan ta’kidi mavjud, eskirgan, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi.

Jiyda hidi!.. Uning hidi boshqacha bo‘lib, hech bir g u l ning hidiga o‘xshamaydi. O.Yoqubov, Tengdoshlar. *Bu orada avvaliga qayerdandir oppoq kapalaklar paydo bo‘lib, so‘ng vizillagancha arilar yetib keldi. Ular maysalar og‘ushidagi turfa rang mitti ch e ch a k larni tanlab-tanlab “bo‘sa” olmoqqa tushib ketdilar.* N.Norqobilov, Buloq.

GULDON, VAZA Gul solish uchun mo‘ljallangan idish. **Guldon** so‘zi barcha uslubda teng ishlatilsa, **vaza**, asosan, so‘zlashuvga xos.

Ana shu eski buyumlar orasida bir g u l d o n uning e’tiborini tortdi. M.Ahmedova, Billur guldon. *Derazaga qo‘yilgan, “oq nilufar” ataladigan gul “ancha uzoqda, toza suvli v a z a da tursa-da, dimog‘ida botqoq hidini tuyganday bo‘laveradi”.* M.M.Do‘st, Lolazor.

GULZOR, GULSHAN, GULISTON, GULBOG‘, BO‘STON, CHAMANZOR, CHECHAKZOR Gul bilan qoplangan, gul ekilgan, gullab-

yashnagan, obod maydon. **Gulshan**, **guliston**, **gulbog‘**, **chamanzor**, **chechakzor** so‘zlari ko‘proq badiiy uslubda ishlatiladi. Bulardan farqli ravishda **gulzor** yozma va og‘zaki nutqda ham faol.

Chirkin hid daraxtlardan, qor ostida qolib, qarovsizlikdan xazonlikka yuz tutgan g u l z o r dan, uyning yog‘ochlaridan va ayvonda qalashib yotgan har xil rasmlar uyumidan kelayotgan edi: shaltoq hid esa axlat solinadigan unduqadan kelardi. N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Hoy oppoq tong, latofatli tong, Sen g u l sh a n ga gul bo‘lib qo‘nding.* A.Oripov, Tong. *Menga qarang. Bu g u l i s t o n aro bulbulg‘a rahm qil, ey gul, Ki hay, deguncha xazon yuzlanib, bahor borur.* Navoiy, Navodir un-nihoya. *– G u l b o g‘ shunday xushhavo, xushmanzara va kishiga rohat baxsh etar ekanki, hatto shu g u l b o g‘-ga kirgan o‘lik tiriladi, – deb o‘ylash mumkin ekan.* “O‘zbek xalq ertaklari”. *Hikmat na dasht-u qir, na bog‘-u b o‘ s t o n Va na malikaning chorbog‘idadir.* S.Sayyid, Hikmat. *To‘ylarda u yaxshi ko‘rinadigan joyni chamalab, mevalarini bolalar ship-shiydam qilib qo‘yishgan olmagami, behigami suyanib, oyoqlarini chalishtirganicha, mo‘ltayib tikilgani tikilgan edi. O‘ziyam seviklisini ch a m a n-z o r dagi yagona atirgulday, ko‘zining qirida tanirdi.* Q.Kenja, Toshqin. *Bu elitmako‘z qizaloq shu yoshimdayoq qalbim ch e ch a k z o r ini butunlay o‘ziniki qilib olayotgani, mazkur maskanda boshqa kezargonga joy qoldirmay borayotganini bilmasdim hali.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak.

GUMBAZ, QUBBA, TOQ Qubba shaklidagi tom yoki shu ko‘rinishdagi narsa. **Gumbaz** so‘zi ko‘proq shu shakldagi bino ma’nosida ishlatiladi, **qubba** va **toq** so‘zlari esa badiiy uslubda shu ma’noda qo‘llaniladi.

Qishda, Samarqandning moviy g u m b a z lari oppoq qor bilan bezanadigan paytda Jamna bo‘ylarida donli ekinlar boshoq tortadi, toklar esa gulga kiradi. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Uzun ham chiroyli, xuddi kecha bosmaxonadan chiqqandek oq-oppoq xatg‘ilofning bezalishidan tortib, ramzlarigacha bir bo‘lakcha edi. Ramzki, bir chekkasida hilol, bir chekkasida allaqanday hashamatli bino q u b b a si ko‘rinadi.* M.Mansur, Judolik diyori. *Uni ostonasi-yu ark, t o q lari, hamma-hammasi tilladan yasalgan bir saroyga qo‘ydilar. Saroy tepasida yashil qushlar charx urardi. Chol tilla hovuzni ko‘rdi.* Sh.Jabbor, Oltin g‘isht.

GUMON, SHUBHA Ma’lum va aniq bo‘lmagan, ishonchsizlik bilan qarash. **Gumon** so‘zida bu ma’no **shubha**ga qaraganda kuchsizroq ifodalanadi. Har ikki so‘z ayrim hollarda juft tarzda ham qo‘llanadi.

Bu qadar keskin talabni kutmagan o‘g‘ilning dili vayron bo‘lib, miyasida turli g u m o n lar charx ura boshladi. N.Norqobilov, Kurash. *Almashdilar seni nom-u rutbalarga, Munglug‘ bo‘lib qolding botib sh u b h a larga.* S.Sayyid, Ilinj.

GUMON QILMOQ, SHUBHALANMOQ, GUMONLANMOQ, GUMONSIRAMOQ, DARGUMON BO‘LMOQ Voqea-hodisa, ish-harakat haqi-

da aniq ma'lumotga ega bo'lmasdan turli nodurust taxminlar qilmoq. **Gumonlanmoq** so'zi publitsistik, badiiy uslubda ishlatilsa, **gumon qilmoq**, **shubhalanmoq**, **gumonsiramoq** so'zlari nutqda faol qo'llaniladi.

*Militsiya masalani har tomonlama tekshiradi. Yaxshimi, yomonmi ajratib o'tirmaydi. Ular har narsani taxmin qilishga, hammadan g u m o n q i l ishga majbur.*O'.Umarbekov, Yoz yomg'iri. *Katta auditoriya bo'm-bo'sh bo'lgani uchun birinchi kirgan besh bola alohida-alohida o'tirgan bo'lsa ham yosh domla ulardan ko'zini uzmas, nimadandir sh u b h a l a n ayotganga o'xshardi.* O.Yoqubov, Muqaddas. *Dasturxon solib xizmat qilishmoq uchun chiqqan Umrinisabibini bir narsadan g u m o n l a n ib, Poshshaxon quvib chiqargan: u Zebining boshiga kelajak falokatni unga yoki uning yaqin o'rtoqlariga qanday qilib aytishini bilmasdan, o'z uyida parvona singari aylanardi.* Cho'lpon, Kecha va kunduz. *Bo'ysunmaslikda dong chiqargan o'smirga bosh rol ijrosi berilganda, barcha ajablanibdi. Avvaliga o'smirning o'zi ham o'ziga bildirilgan ishonchdan g u m o n s i r a gan. Keyin ijodiy muhitga qo'shilib ketgan.* T.Malik, Jinoyatning uzun yo'li.

GUMONLI, SHUBHALI, GUMONCHIL Gumon qilish mumkin bo'lgan, shubhalanadigan. **Gumonli** so'zida shubhalanish darajasi **shubhali** so'ziga nisbatan kamroq ifodalanadi. **Gumonchil**, asosan, badiiy asarlarda uchraydi.

Birov senga molini arzonroqqa sotishga intilsa, bilki, u mol g u m o n l i dir. T.Malik, Jinoyatning uzun yo'li. *Men saflarimizni bunday sh u b h a l i unsurlardan tozalashni qat'iy talab qilaman!* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Mamadi bova g u m o n ch i l xayollaridan dili ezilib, narsalarni bir-biri ko'zdan kechirdi.* A.Qorjovov, Sandiqda saqlangan sir.

GUVOH, SHOHID Biror voqea-hodisani o'z ko'zi bilan ko'rgan, shuni tasdiqlovchi shaxs. **Shohid** eskirgan.

Men har bir manzarada boshqa ranglar o'rnini qora ranglar olayotganining g u v o h i bo'ldim. N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Erkparvar libosidagilar jodugar kabi turli ko'rinishga kiradi: ilonga aylanib qush uyasiga bosh suqmoqchi bo'ladi, tulkiga aylanib makr ishlatadi, bo'riga aylanib qo'qqisdan hamla qiladi... Asadulla bularning hammasiga o'zi sh o h i d bo'ldi.* T.Malik, Savohil.

GO'SHT, ET So'yilgan jonivor tanasining ovqat sifatida iste'mol qilinadigan qismi. **Et** so'zida eskililik bo'yog'i mavjud, kam qo'llanadi.

U hozir Yo'lchini chaqirib, kun kech bo'lmasdan, ikkovlashib qo'yni so'yib, g o' sh t ini go'shtga, moyini moyga ajratmoqchi ekanini bildirdi. Oybek, Tanlangan asarlar. *Siz mana shu pulga guzardan bir chorak e t keltirib, sho'rva qilib bersangiz!* A.Qodiriy, O'tkan kunlar.

GO'SHTDOR, SERGO'SHT Yuz, bo'yin va boshqa ayrim a'zolari odatdagidan semizroq bo'lgan. Insonlarga nisbatan **go'shtdor** so'zi **sergo'sht**ga

qaraganda ko‘proq qo‘llanadi. **Sergo‘sht** bu ma’noda, asosan, badiiy asarlarda ishlatiladi.

Iste’fodagi mayor Nizomiddin aka Nazarov xotini qabrini ziyorat qilib qaytayotgan edi, birdan yuragiga sanchiq turdi, nafas olishi og‘irlashdi, uzun g o‘ sh t d o r quloqlariga tiralib turgan antiqa telpagi ostidan muzdek ter xuddi mingoyoqdek ikkala chakkasidan o‘rmalab tusha boshladi. O‘.Umarbekov, So‘nggi safar. *Ko‘z qisilibroq kelgan, parda tomirlaridan ikki-uchtasi va ham ikkala ko‘zining bir yonida jindak joyi hamma vaqt qizil, bir ko‘zida picha shapag‘liq asari ham bor... Iyak – keng, jag‘ – s e r g o‘ sh t.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

GO‘SHTLI, SERGO‘SHT Ichida go‘shti bor; go‘sht solib tayyorlangan yegulik. **Sergo‘sht** so‘zida go‘shti ko‘plik ma’no ta’kidi mavjud.

“G o‘ sh t l i ekan”, tamshandi u bitta do‘lmani bo‘laklab og‘ziga solarkan. Oyijonim ham yeganida edi... D.Sobirova, Qadrdonlar. *Oshning oldini tog‘oraga bos! S e r g o‘ sh t roq bo‘lsin*. O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi.

GO‘NG, TEZAK, NURI, PORI, DARS Uy hayvonlari va parrandalarning axlati. **Go‘ng** so‘zi bu ma’noda faol. **Tezak** ko‘proq go‘ngning quritilgan holatini bildirish uchun qo‘llaniladi. **Nuri** ilmiy uslubda va ayrim shevalarda uchraydi. **Pori, dars** shevada qo‘llanadi.

Novvosimiz yotibdi, eshagimiz yotibdi, faqat Eshon bobo yo‘q, xolos. Oxurlar ham bo‘m-bo‘sh. G o‘ ng uyib qo‘yilgan joyni aylanib o‘tayotgandim, sopi kalta kurakni bilmasdan bosib olibman. X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Olimjon: Xafa bo‘lmang-u, Qo‘chqor aka, kennoyimgayam qiyin-da. Ahvolni qarang: haliyam o‘choq, haliyam t e z a k yoqiladi. Progress yo‘q.* Sh.Boshbekov, Temir xotin. *Odamlar mollarning tagini tozalab n u r i larni molxonalarning maxsus teshiklaridan tashqariga itqitishyapti.* S.O‘nar, Chambilbelning oydalasi. *Har bir daraxt tagida odam bo‘yi hovuz kovlab, uni p o r i bilan to‘ldirar, qish bo‘yi chuqurdan suv arimasdi. Daraxt vujudining muzlashi hasharotlarga qiron keltirsa, mahalliy o‘g‘it tomiriga singib, bo‘yini o‘stirardi*. H.Sattoriy, Sog‘inch. *Hovva, kuzda bug‘doyni sochganimdan keyin ustiga kamida ikki-uch barmoq chirigan tovuq d a r s i bilan mol d a r s ini aralashtirib to‘shiyman. O‘ldirilgan d a r s, kamida bir-ikki yil chiriganidan, dedi yigit.* Sh.Matkarim, Yilon.

H

HAMDARD, DARDKASH, DARDDOSH, QAYG‘UDOSH Kishining g‘am-qayg‘usini birga kechiruvchi, dard-hasratini yumshatishga ko‘maklashuvchi. **Darddosh, qayg‘udosh** so‘zlarida g‘am-tashvishlari yaqin kishilik ma’no ta’kidi qabariq ifodalangan, **qayg‘udosh** belgi darajasi ortiq, u kitobiy uslubga xos.

Unga h a m d a r d bo‘ladigan, yupatadigan, ko‘ngliga dalda beradigan yaqin kishisi qolmadi. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *To‘y-ma’rakangga boshqosh, quvonchingga sherik, dardingga d a r d k a sh bo‘lsa, boshingga tashvish tushganda...* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *U har yoqlarga intizor va shul kabi hurkak boqib, bir ittifoqdosh, d a r d d o sh izlaydur.* N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *Azob ichra yonib jon, Qora kunda qul Tarlon Qizga q a y g‘ u d o sh keldi; G‘amiga yo‘ldosh keldi.* H.Olimjon, Oygul bilan Baxtiyor.

HAMMA, BARCHA, BARI, BUTUN, JAMI, BUTKUL, TAMOMI, BOR-YO‘G‘I Mavjud narsa-hodisalarning miqdor jihatidan jamini bildiradi. **Barcha** so‘zi **hamma** so‘ziga qaraganda uslubiy chegaralangan, unga birmuncha kitobiylik belgisi xos va so‘zlashuv uslubida deyarli qo‘llanmaydi. **Bari** oddiy so‘zlashuvga xos. **Hamma, barcha, bari, butun** so‘zlari ot so‘zlarning aniqlovchisi bo‘lib kelganda, ularning miqdoriy belgisini bildiradi. **Butun, butkul** so‘zlari miqdoriy jamlikni “birortasini qoldirmay” ifodasini qo‘shgan holda anglatadi. **Tamomi** so‘zi jami miqdorga xos belgini bildiradi, ko‘proq kitobiy uslubga xos.

H a m m a hushyor yotsin, tiq etgan tovush eshitishsa, chopib chiqishsin. I.Sulton, Bo‘ri. *Katta-yu kichik, erkag-u ayol... b a r ch a ning kayfi chog‘ va bu xursandchilik ularni o‘z bag‘riga olib birlashtirgan edi...* U.Hamdam, Muvozanat. *Chuqur xotiralar b a r i jonlanib, Go‘yo g‘olib Ayniy yozib, shodlanib, So‘niq Ark ustida etardi parvoz.* Zulfiya, Saylanma. *...podshoning farzandi yo‘q edi. Bu faqatgina uning o‘zini emas, b u t u n xalqni tashvishga solib qo‘ygan edi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *O‘tgan yil bahorda j a m i bir ming yetti yuz oltmish besh tup ko‘chat o‘tqazilgan...* A.Qahhor, Mahalla. *Sohibqiron. Kaloming shulkim, men, kimsan Sulton Boyazid b u t k u l turk olamini mag‘rib g‘ayridinlaridan asrab o‘rtada qalqon bo‘lib turg‘on erdim...* O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. *Yusufbek hojining Normuhammad qushbegiga yuborg‘an chopari Kirovchi yaqinida unga yetkan va qushbegini t a m o m i*

sipohlari bilan Toshkandga qaytarg‘an edi. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *B o r-y o‘-g‘ i dan, vatanidan mosuvo bo‘lib uzoq ellarga jo‘nab ketar ekan, Sultonmurod alam ichida shunday so‘zlarni aytdi.* E.Vohidov, Umrim daryosi.

HAMMOL, YUKCHI Yuklarni tushirish va yuklash, bir joydan ikkinchi joyga tashishni kasb qilib olgan kishi. **Yukchi** so‘zi ko‘proq oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi.

Nahotki asosiy jonkuyar tashkilotchi shaxs bilan oddiy hammol, yana hayvon h a m m o l ning farqiga borishmasa?! Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Yonimda shunday odam turib, vatanini deb, ahli ayoli, jigarporalarini deb, zimmasidagi shar’iy burchi – omonatini deb gung-soqov bo‘lib bo‘lsa-da, qora y u k ch i bo‘lib bo‘lsa-da, vatanga borishga jur’at etgan mujohid turib, men kimni kino qilmoqchi bo‘lib yuribman?!* M.Mansur, Judolik diyori.

HAMMOM, MO‘RCHA Yuvinish, cho‘milish uchun bir va bir necha xonadan iborat qilib qurilgan, issiq va sovuq suvli qilib maxsus jihozlangan bino. **Hammom** so‘zi bu jihatdan bunday binoning har qanday turiga nisbatan qo‘llana oladi. **Mo‘rcha** so‘zi nisbatan kichikroq, yevropacha tipdagi hammomga nisbatan ishlatiladi.

Shunda yo bugun, yo ertaga olib ketishlari kerak, h a m m o m da kran o‘lgurdan suv oqyapti. T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Afsuski, eng oddiysi – umumyotoqdagi m o‘ r ch a larga issiq suv tarqatuvchi qozon hanuz ta’mirdan chiqmaganligi uning esiga ham kelmadi*. A.Obidjon, Ayollar va xayollar.

HAMON, HANUZ Shu damgacha davom etayotgan, hozirga qadar bo‘layotgan. **Hanuz** so‘zi harakat-holatning tugallanmaganligini ta’kid ohangi, badiiy bo‘yoq qo‘shgan holda ifodalaydi, asosan, publitsistik va badiiy uslublarda qo‘llanadi.

Quyosh h a m o n uxlaydi, Haryon bulutlar. Tarqalmagan oqshomgi Mayin sukutlar. H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Kim bilsin... shu mahal, balki, dunyoning qayeridadir o‘sha bechora chol h a n u z besamar daydimoqda...* I.Sulton, Boqiy darbadar.

HAMROH I**, YO‘LDOSH, HAMSAFAR, ESH** Kishining yo‘ldagi, safardagi sherigi. **Yo‘ldosh** so‘zida sheriklik ta’kidi **esh** so‘ziga nisbatan ochiqroq ifodalanadi, kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Esh** so‘zi ko‘proq oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi.

Yo‘lchi ba’zan yolg‘iz, ba’zan o‘z yoniga birovni h a m r o h qilib qancha jar, qancha to‘g‘on va quloqlarni kezib, suv keltirar edi. Oybek, Tanlangan asarlar. *Men ham shunday zavqsiz odamga y o‘ l d o sh bo‘lganimdan koyinib, indamay ketaverdim.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Men xayol otida ucharkan goh-goh, H a m s a f a r bo‘ladi yonimda xunnlar; Tarix varag‘ini yondirib nogoh Turkiylar tig‘idan sachrar uchqunlar.* A.Sher, Atilla. *Yo‘q, rahmatli otam tushimga kirib yuribdilar. Tag‘in dovon oshib borayotgan karvon ko‘rdim. Shularga e sh bo‘l dedilar... – deydi*. M.Mansur, Judolik diyori.

HAMROH II**, YO‘LDOSH, SHERIK, HAMDAM, HAMNAFAS, HAMTOVOQ** Ish-faoliyatda, hayotda doim birga bo‘luvchi. **Hamroh** so‘zida “turmush o‘rtog‘i”lik tushunchasi birmuncha umumiy ifodalanadi, **yo‘ldosh** so‘zida bu ma’no unga qaraganda aniqroq namoyon bo‘ladi. **Sherik** so‘zida “ish-faoliyatda hamkor” ifodasi boshqa so‘zlarga qaraganda aniq namoyon bo‘ladi. **Hamdam, hamnafas** – kitobiy so‘zlar, ayniqsa, **hamdam** so‘zida poetik bo‘yoq kuchli ifoda topadi. **Hamnafas** qatordagi sinonimlarga nisbatan kam qo‘llanadi. **Hamtovoq** ko‘chma ma’noda qo‘llanib, o‘ta salbiy bahoni bildiradi.

Shuning uchun ham u xudoga, avvalo, erkak qilib yaratgani, so‘ng Manzuradek ayolga h a m r o h etgani uchun shukrona aytadi. U.Hamdam, Muvozanat. *Faqat baland qoya ustida qishloq tomonga egilib o‘sgan yakka chinor... xuddi qo‘llarini cho‘zib, sevikli hayot y o ‘ l d o sh iga oltin guldasta uzatib turgan pahlavon yigitga o‘xshardi.* O‘.Umarbekov, Tanlangan asarlar. *Hulkarning tog‘asi Norboy ota Avazga qo‘y boqishni o‘rgatdi. Keyinroq uning cho‘ponlikka qiziqishini ko‘rib, o‘ziga sh e r i k qilib oldi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Do‘stining eng og‘ir, vijdon azobi qovurib tashlagan paytlarda h a m d a m bo‘lolgan, ko‘nglini ko‘tarib, qalbidan dardni quvlayotgan odam hozir uni yupatishga biron og‘iz bo‘lsin so‘z topolmasdi.* S.Ahmad, Ufq. *Akasi, Xoliqberdi to‘ra... Qachondir h a m n a f a s bo‘lgan ekan. Endi bir-biroviga yov*. T.Malik, Devona. *Qarchig‘ayday nigohi yasovulbegiga qadaldi-da: – H a m t o v o q lari qatl qilinsin! – dedi*. I.Sulton, Alisher Navoiy.

HAMROHLIK I**, YO‘LDOSHLIK, HAMSAFARLIK, ESHLIK** Kishining kishiga yo‘lda hamroh bo‘lishi, safarda, safar davomidagi sherikligi. **Yo‘ldoshlik** so‘zida sheriklik tushunchasi **eshlik** so‘ziga nisbatan ochiqroq ifodalanadi, kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Eshlik** so‘zi oddiy so‘zlashuvda ham qo‘llanadi.

Amir arkoni davlatining qorasi ko‘ringanida, egilib ta’zim qilib turdi. Arkoni davlat qirq kishidan kam emas. Vazirlar, xazinachi, qozi-yu quzzot, lashkarboshi-yu o‘n chog‘li qurollangan sarbozlar, hatto bosh Madrasa imom xatibigacha h a m r o h l i k qilmoqda edi. G‘.Rahmon, Shukuhli karvon. *– Yo‘l azobi – go‘r azobi deydilar. Bu biyobon cho‘llarda bir-birini qo‘llamasa, h a m s a f a r l i k bo‘larmidi, xo‘jam*. Z.Samadiy, Yillar siri.

HAMROHLIK II**, YO‘LDOSHLIK, SHERIKLIK, HAMDAMLIK, HAMNAFASLIK, HAMTOVOQLIK** Kishining kishiga ma’lum bir ish-faoliyatda, hayotda doim birga bo‘lish holati. **Sheriklik** bu ma’noda oddiy so‘zlashuvda faol qo‘llanadi. **Hamdamlik**, **hamnafaslik** – kitobiy so‘zlar, ayniqsa, **hamdamlik** so‘zida poetik bo‘yoq kuchli ifoda topadi. **Hamnafaslik** qatordagi sinonimlarga nisbatan kam qo‘llanadi. **Hamtovoqlik** mazkur ma’noda qo‘llanib, o‘ta salbiy bahoni bildiradi, nutqda kamfaol.

U gazak uchun pomidor va bodring parraklar, "Ichiga olov tushgur aroq degani bunaqa gazak bilan kelishib qo'yadi-da", der, o'ziga "h a m r o h l i k qilmayotgan" Mullaning yelkasiga "turtib" qo'yar edi. T.Malik, Xazonrezgi. *Tangir degan jo'ram bo'lmagan, Haqberdi degani o'qishda ham, ishda ham menga y o' l d o sh l i k qilmagan, hatto fakultetdagi hamkasblarim, talabalar ham, aslida, yo'q, hammasi – o'zim, o'zimni ularga bo'laklab, hammasining umrini yashayapman.* A.A'zam, Asqartog' tomonlarda. *Bu safar unga sh e r i k l i k qilmadim. Chunki boshim qiziy boshlagan edi.* N.Ismoilov, Shayton zanjiri. *Bir hamrozlik, ajib h a m d a m l i k Vujudlarda qon kabi kezar.* A.Sher, Yig'layotgan tosh. *Mangu hamdamlik, mangu h a m n a f a s l i k, mangu dildoshlik faqat ana shunday unsiyatdan paydo bo'ladi va asrlarcha yashaydi.* I.G'afurov, Munis dillar saodati. *Nazarimda, manfaatparastlik, mahalliychilik, h a m t o v o q l i k avj olgan muhitda hech qachon xolis va adolatli adabiy tanqid bo'lmaydi*. B.Karim, Tanqid kimga yoqadi?

HANSIRAMOQ, HARSILLAMOQ, HALLOSLAMOQ, ENTIKMOQ Tez harakat qilish, yugurish yoki og'ir mehnat natijasida qiynalib chuqur va tez-tez nafas olmoq. **Harsillamoq** ko'proq so'zlashuv va badiiy uslubda insonning shunday harakat-holatiga nisbatan qo'llanadi. **Halloslamoq** so'zi kitobiy uslubda qo'llanadi. **Entikmoq –** uslubiy betaraf so'z.

Akbar cho'ntagidan g'ijimlangan ro'molcha olib, h a n s i r a ganicha terlarini artdi. T.Malik, Falak. *Iskandar mashinaga o'tirganda h a r s i l l a b yugurib chiqdi.* O'.Hoshimov, O'zbeklar. – *Meni yo'lga tashlab ketgansan. Orqangdan h a l l o s l a b yugurib, tilim og'zimga sig'may qoldi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. – *Yo'q, yo'q, qizim, – dedi qushbegi, – men nega kecha va o'tkan kunlarda olib kelmadingiz demakchiman. Kumushbibi bir e n t i k ib qo'ydi va o'zini to'xtatib: – O'zim ham bu maktubni shu bukun ko'rdim, – dedi.* A.Qodiriy, O'tkan kunlar.

HARHOLDA, HAR QALAY, HAYTOVUR Nima bo'lsa ham, nima bo'lganda ham. **Har qalay, haytovur** so'zlari so'zlashuv tiliga xos.

H a r h o l d a, Said Ahmadning aslahaxonasida kulgining turlari juda ko'p va adib ulardan o'rni bilan juda yaxshi foydalanadi. O.Sharafiddinov, Xalq sevgan adib. *Quruq manman emas, h a r q a l a y, Bir shoirman o'zimdan ogoh.* E.Vohidov, So'z haqida so'z. *Nima balo, biron ishdan kufr bo'lib borayotgan ekanmi, h a y t o v u r, Yolg'izjonning yuziga tarsaki tortib yuboribdi*. R.Rahmon, Mehr ko'zda.

HAROM, MAKRUH, NOHALOL, MURDOR Shar'iy nuqtayi nazardan yeyilishi, ichilishi, foydalanilishi man etilgan, qilish mumkin bo'lmagan. **Harom** so'zi yeyilishi, ichilishi, foydalanilishi man qilingan narsalarga nisbatan ham, qilinishi lozim bo'lmagan xatti-harakatga nisbatan ham qo'llanaveradi. **Makruh** so'zi ko'proq yeyilishi va ichilishi harom qilingan narsalarga nisbatan ishlatiladi, diniy uslubga xos. **Murdor** so'zi eskirgan, qo'llanishi chegaralangan.

Ba'zilar "halol va harom" deganda "yeb-ichish mumkin bo'lgan va yeb-ichish mumkin bo'lmagan" narsani anglaydilar... yuzaki tushuncha! Aslida, bu "qilish mumkin bo'lgan va qilish mumkin bo'lmagan" amallar degani hamdir... Bilasiz: non eng tabarruk ne'mat. Biroq nopok yo'l bilan topilgan non ham h a r o m! O'.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Taqsirga ma'qul gap aytish mushkul. Uni aytsang, m a k r u h deydi, buni aytsang, shayton vasvasasi, deydi.* T.Malik, Ov. *N o h a l o l luqmadan biron kimsa o'sib-unmagan, baraka topmagan.* Gazetadan. *Zeroki, ilm bizga o'z ahvolimizni, harakotimizni oyina kabi ko'rsatur. Zehnimizni, fikrimizni qilich kabi o'tkur qilur. Savobni gunohdan, halolni haromdan, tozani m u r d o r dan ayurub erur, to'g'ri yo'lga rahnamolik qilub, dunyo va oxiratda mas'ud bo'lishimizga sabab bo'lur.* A.Avloniy, Turkiy Guliston yoxud axloq.

HAROMI, VALAD Shariat yo'li bilan nikohlanmagan ota-onadan tug'ilgan bola. **Valad** so'zida bola ta'kidi anglashiladi, so'zlashuv tiliga xos, eskirgan. Bu so'zlar haqorat mazmuni bilan ham qo'llanadi.

"Birda bo'lmasa, birda qaltis ish ko'rsatadiyov bu h a r o m i", – dedi Fotih Burhonovich o'ziga o'zi. Q.Kenja, Ko'ktoy. *Bora-bora meni mensimay qo'yadi bu v a l a d!* M.Osim, Karvon yo'llarida.

HARORAT, TAFT, HOVUR Kishi tanasining, havoning yoki boshqa narsalarning issiqlik darajasi. **Taft** so'ziga nisbatan **harorat** so'zida ma'noni kengroq ifodalash imkoniyati mavjud. **Taft** so'zi so'zlashuv, publitsistik va badiiy uslublarda qo'llanadi. **Hovur** so'zi, asosan, jonli narsalardan chiqadigan issiqlikka nisbatan qo'llanadi.

Peshin mahali qarasam, qaynab-toshgan quyosh o'zining h a r o r a t iga o'zi chiday olmay, ishq otashidan so'zlayotir. I.Sulton, Mening gulim. *Poyezd olg'a intilgani sayin havoning t a f t i qirqilib boraverdi.* T.Malik, So'nggi o'q. *Qachon edi o'sha ezgu daqiqa? Yuzimda sezaman o'sha h o v u r ni.* Zulfiya, Saylanma.

HAR QANCHA, HARCHAND, QANCHA, MING Fe'l so'zlar oldida kelib, harakatning ko'p marta, ammo natijasiz takrorlanishini bildiradi. **Harchand** kitobiy uslubga xos bo'lib, nisbatan kam qo'llanadi. **Qancha** va **ming** so'zlari so'zlashuv uslubida keng qo'llanadi.

Otam u yoqlarda nima qilar ekan? Qo'llari sovqotib daraxt kesar? H a r q a n ch a urinsam ham tasavvurim u manzaralarni jonlantirolmaydi. I.Sulton, Otamga nimadir bo'ldi... *Azaga kelgan xotin rostdanmi yo yolg'ondanmi h a r-ch a n d yig'lamasin, oqibat o'zining tashvishlariga ko'chadi.* T.Malik, Shaytanat. *Uni o'zgartirish uchun q a n ch a bahona to'qimagin, bekor! Sen o'z-o'zingni aldagan bo'p chiqasan oqibat.* U.Hamdam, Muvozanat. *Iskandar... maktabdan isitmalab keldi. Onasi m i ng zo'rlamasin, bir piyola choy ichdi-yu, xuddi mana shu karavotga cho'zildi.* O'.Hoshimov, O'zbeklar.

HAVO, KUN Atmosferaning ahvoli. **Havo** so‘zi atmosferaning sutkaning yorug‘ va qorong‘i qismlaridagi holatini ifodalaydi va nutqning barcha uslublarida qo‘llanadi. **Kun** so‘ziga, asosan, atmosferaning sutkaning yorug‘ qismidagi holatini ifodalash xos, ko‘proq so‘zlashuv va badiiy uslublarda, qisman publitsistik uslubda ishlatiladi.

...bunday yuksaklikdagi ellik besh daraja sovuqda h a v o sovib, quyun shiddati o‘z-o‘zidan pasayib ketar edi. I.Sulton, Boqiy darbadar. *Oftob charaqlab turar, k u n iliq, hatto biroz issiq, hali bayram libosini yig‘ishtirmagan ko‘chalar, xiyobonlar, maydonlarda erkaklar bitta kostyum, ayollar yengil jemperlarda yurishar... edi.* O.Yoqubov, Billur qandillar.

HAYDAMOQ I**, QUVMOQ, QUVLAMOQ** Kishining xohish-irodasiga qarshi egallab turgan joyidan ketkazmoq. **Haydamoq** so‘zining ma’no ifodalash doirasi keng va uslubiy betaraf. **Quvmoq** va **quvlamoq** so‘zlarining ma’nosida haydayotgan kishining ta’siri **haydamoq** so‘zidagidan kuchli ifodalanadi, ko‘proq so‘zlashuv va badiiy uslubda qo‘llanadi. **Quvlamoq** so‘zida **quvmoq**qa nisbatan ma’no ta’kidi ortiq.

Binafshaga xuddi dadasini davradan h a y d a yotganday tuyuladi. Og‘rindi. Sh.Boshbekov, Falakning gardishi. *Bozorlarda Tanbal soliqchilari uchrab qolsa, odamlar ularni tayoq bilan urib, shahardan q u v dilar.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Etikdo‘z shu ketganicha badar ketgan va oradan yuz yil o‘tgachgina vataniga qaytib kelgan. Ammo odamlar uni yana oldilariga solib q u v l a shgan.* I.Sulton, Boqiy darbadar.

HAYDAMOQ II**, BOSHQARMOQ, MINMOQ** Biron-bir transportni yurgizmoq, u yoki bu ulovni harakatga keltirmoq. **Boshqarmoq** so‘zi kitobiy uslubga xos. **Minmoq** so‘zi mazkur ma’noda shevaga oid.

...Aytdim-ku, maktabni bitirdi, traktor h a y d a di, bola-chaqalik bo‘ldi, men hayotda uloqib ketdim, u qishlog‘idan chiqmadi... A.A’zam, Quroq. *Suxsura ko‘z yoshlarini tiyolmas, unsiz yig‘lab mashinani arang b o sh q a r ib borardi.* S.Ahmad, Umrim bayoni. *Farzandlar hayotga beparvo qaraydi... Farzandlar o‘zlari m i n ayotgan mashinaga o‘xshaydi! Odam kim, mashina kim, bilib bo‘lmay qolyapti.* T.Murod, Yulduzlar mangu yonadi.

HAYRATLI, HAYRATLANARLI, HAYRATBAXSH, HAYRATOMUZ, HAYRATANGIZ Sabab-mohiyatini yetarli darajada birdaniga anglab yetolmay, ortiq qiziqsinish, ajablanish holati. Qatordagi so‘zlar badiiy uslubga xoslanganligi, poetik bo‘yoqdorligi, nutqda kam qo‘llanishi bilan ajralib turadi, bosh so‘zdan **hayratangiz** so‘zigacha hayrat ifodasi darajama-daraja oshib boradi. **Hayratlanarli** so‘zi publitsistik uslubda ham faol qo‘llanadi. **Hayratbaxsh**, **hayratangiz** so‘zlarida hayrat baxsh etish ta’kidi asosdan ochiq anglashilib turadi.

Eng h a y r a t l i joyi – oppoq narsalar... mayda-mayda bo‘ldi. Do‘mboq-do‘mboq bo‘ldi! T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Umuman, bu maxluqning paydo bo‘lishi naqadar hayratangiz va mo‘jizakor bo‘lsa, goh ko‘rinib-ko‘rinmasligi ham shu tarz h a y r a t l a n a r l i edi.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *O‘rmonsiz diyorning o‘g‘illari uchun son-sanoqsiz daraxtlar manzarasi, ayniqsa, maroqli, go‘zal, h a y r a t b a x sh tuyuldi.* Oybek, Quyosh qoraymas. *Otlari esa h a y r a t o m u z pakana, xachirga o‘xshar edi*. Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *Xuddi shu o‘rinda tashqarining – o‘zga odamlarning h a y r a t a ng i z qarashlariga, orqavarotdan kulib mazax qilishlariga duch kelardi.* U.Hamdam, Muvozanat.

HAYRON, HAYRONA, LOL, HANG-MANG, HAYRON-U LOL, LOL-U HAYRON Ro‘y bergan u yoki bu voqea-hodisadan ajablangan. **Hayron** so‘zida “ajablanganlik” ma’nosi bilan birga “ikkilanganlik” ifodasi ham bor. **Hayrona** badiiy uslubga xos, asosan, she’riyatda qo‘llanadi. **Lol** so‘zida “ikkilanganlik” ma’nosi kuchsizlanib, “ajablanganlik” holati ustuvorlashadi. **Hang-mang** so‘zida ma’no obrazli ifoda topadi, oddiy so‘zlashuvda faol qo‘llanadi. **Hayron-u lol** so‘zida **hayron** va **lol** so‘zlariga nisbatan ajablanganlik holati kuchli ifoda topadi. **Lol-u hayron** so‘zida bu jihat yanada kuchayadi. Keyingi ikki so‘z kitobiy uslubga xos.

Bu hol o‘sha mahallalik bir keksa novvoy qazo qilgan kuni ma’lum bo‘ladi. Hamma h a y r o n. Aql shoshadigan hodisa! E.A’zam, Guli-guli. *“Sayding qo‘yaber sayyod, sayyora ekan mendek”, O‘z dilida dardi bor, ovvora ekan mendek. Bir dardin so‘rab dilin ayladim ming bir pora, Bu hayot ne ekan deb, h a y r o n a ekan mendek*. R.Parfi, Sayyoraga. *– Amaki, vergul zo‘rmi, nuqtami? – deb so‘raydi bo‘lajak adib yozuvidan bosh ko‘tarib. Qanchalab kitob bitib, umr bo‘yi muharrirlik qilgan odam bolaning shugina savolidan l o l, o‘ylanib qoladi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Gulasal ham h a ng-m a ng, taxtaday qotib qoldi.* A.Ayizov, Polvon yig‘lagan tun. *Umrida tirik professorni yaqindan ko‘rmagan uchrashuv ahli xuddi hozirgina fazodan tushib, yerga qo‘ngan kosmonavtga ro‘para kelib qolgandek h a y r o n-u l o l qarab turardilar.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Ishqingning yo‘lida yuribman sarson, Chorasin topolmay men l o l-u h a y r o n...* O.Maqsud, Jonim fido.

HAZILKASH, HAZILVON, TEGISHQOQ Hazil-huzul qilishni yaxshi ko‘radigan. **Hazilkash** so‘zining qo‘llanish doirasi chegaralanmagan. **Hazilvon** bu ma’noda badiiy uslubda qo‘llanadi, birmuncha eskirgan, kamfaol so‘zdir. **Tegishqoq** so‘zidan kinoya, kesatiq orqali hazillashadigan, tegajaklik qilaveradigan ma’no ta’kidi mavjud, so‘zlashuv uslubiga xos.

Matluba achchiqlangan bo‘lib, yuzini chetga burdi; lekin bu h a z i l k a sh, xushchaqchaq yigitdan achchiqlanolmasligini, hatto qovog‘ini solishga

ham qurbi yetmasligini sezib, beixtiyor jilmaydi. O.Yoqubov, Matluba. *O‘rtoqlaringizdan bittasi h a z i l v o n ekan, toza kuldirdi. Sizga xat yozgan ham o‘sha...* Mirmuhsin, Umid. – *Rostdan ja t e g i sh q o q ekansiz, a? – Men jiddiy gapiryapman. – Ismimni aytmasam-chi? – Menga shugina himmatniyam ravo ko‘rmaysizmi?* Q.Kenja, Palaxmon toshlari.

HAZILLASHMOQ, HAZIL QILMOQ, TEGISHMOQ, O‘YNASHMOQ Hazil-huzul qabilidagi gap-so‘z aytmoq yoki hazilomuz biror xatti-harakat qilmoq. **Tegishmoq** so‘zida “kinoyali, kesatiqli gap-so‘z qilmoq” ma’nosi ustuvor va bunday gap-so‘zdan kishi doim og‘rinadi, oddiy so‘zlashuvda faol. **O‘ynashmoq** so‘zining mazkur ma’nosida oxiri voy bo‘lishi mumkin bo‘lgan hazil ta’kidi ham bor.

– *Hamma gapimgayam ishonaverasanmi, h a z i l l a sh dim-ku? – dedim-da, har kungi ishimga-tashvishimga yo‘l oldim.* I.Sulton, Bo‘ri. *Olimjon. Siz yo ja nozik h a z i l q i l yapsiz-u, men tushunmayapman, yo jinni-pinni bo‘p qolgansiz.* Sh.Boshbekov, Temir xotin. – *Xotinini undan qizg‘anmaydimi? – Avvallari qizg‘anardi. Hozir bir o‘g‘li, bir qizi bor. Nu’monjonga quda bo‘lamiz, deb t e g i sh gani t e g i sh gan.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Bu isyonni, bu nifoqni Chiqarmoq ne zohirga. Siyosat-la o‘ y n a sh moqni Kim qo‘yibdi shoirga.* E.Vohidov, She’r dunyosi.

HECH, ASTI, SIRA, ASLO, MUTLAQO, ZINHOR, HARGIZ, BUTUNLAY, TAQIR, ZARRACHA, ZIG‘IRCHA, TIRNOQCHA Bu so‘zlar gap tarkibida kelib, undagi inkor ma’nosini kuchaytiradi. **Aslo** so‘ziga ko‘proq kitobiylik xos bo‘lib, rasmiy, publitsistik uslublarda keng qo‘llanadi. **Aslo** so‘zida inkor ma’nosi **hech**, **asti, sira** so‘zlariga nisbatan kuchli ifodalanadi. **Mutlaqo, zinhor, hargiz** so‘zlari inkor ma’nosiga **aslo** so‘zidagidan ko‘ra kuchliroq ta’kid qo‘shadi, ko‘proq kitobiy nutqqa xos. **Hargiz** so‘zi badiiy uslubda ko‘p qo‘llanadi. **Butunlay** so‘zi oddiy so‘zlashuvga xos. **Zarracha, zig‘ircha, tirnoqcha** so‘zlarida inkor ma’nosiga miqdoriy belgi qo‘shiladi. **Zarracha** badiiy uslubda, **zig‘ircha** va **tirnoqcha** esa so‘zlashuv uslubida keng qo‘llanadi.

...Katta Farg‘ona kanalini qurib bitirdilar. H e ch shubha yo‘qki, bu xalq jasoratining juda ajoyib va benihoya nodir ko‘rinishi bo‘lgan edi. S.Ahmad,Tanlangan asarlar. *Vatan ishqida yongan qalb, Bilingki, a s t i xor bo‘lmas...* E.Vohidov, Ishq savdosi. *Bog‘ xayoli Yusufni s i r a tinch qo‘ymasdi...* U.Hamdam, Muvozanat. *Farhod dunyoda kimdan kutgan bo‘lsa kutgandirki, shu odamdan biron xat-xabar olishni, yana-tag‘in deng, bunday hayratomuz xushxabarni a s l o xayoliga keltirmagan.* E.A’zam, Olis shahar, olis kechmishlar. *Umrida birovga bir tiyin bermagan. Faqat olgan. Qaytib berish degan tushuncha unda m u t l a q o bo‘lganmas.* S.Ahmad, G‘ildirak. *“...Agarda qaytmasam shu mendan yodgor”, Deding-da ko‘rindi ko‘zlaringda nam. “Agar sevar bo‘lsang,*

unutma z i n h o r...” Uzun kipriklarning ustida shabnam. H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Aqlsiz odamlar bilan h a r g i z do‘st bo‘lmagil.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Birovlarning yer-u zarlarini bosib olib, o‘lja hisobiga yashash, kuchga kirish – tamaddunning quyi bosqichiga xos bo‘lsa-da, afsuski, odamzod ibtidoiy bu usuldan haligacha b u t u n l a y voz kecholmay kelyapti.* U.Hamdam, Muvozanat. *– Ko‘z tikib turgan yerlarimiz eski ariqdan suv icholmaydi, yangi ariqdan t a q i r icholmaydi, yana azalgiday qaqrab yotaveradi.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *Mingboshi chiday olmadi: – Taqsir to‘ra, men hayronman: haligi qamoqqa olinadiganlarda z a r r a ch a gunoh yo‘q-ku.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Begimqul bilan Nilufar... bir mahallar choyxona bo‘lgan joyning skameykasida qo‘l ushlashib o‘tirishar, Begimqul yo‘lovchilarga z i g‘ i r ch a e’tibor bermay, qizni bag‘riga bosib o‘pmoqchi bo‘lardi...* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Gapimni teskari tushunmanglar... Otamdan men hech qachon t i r-n o q ch a yomonlik ko‘rmaganman.* S.Ahmad, Kuyov.

HID I, IS, BO‘Y, IFOR Har bir narsa va moddaning burunga ta’sir etish xossasi. **Is** so‘zi, asosan, so‘zlashuv uslubida qo‘llanadi. **Bo‘y** so‘zida kishiga xush yoqadiganlik ma’no ta’kidi mavjud, asosan, badiiy nutqqa xos. **Ifor** badiiy uslubga xos.

Shamol tinganidanmi yo havoga ananas isi o‘rnashib qolganidanmi, nihoyatda o‘tkir yoqimli h i d dimog‘imga urildi. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *– Voy, munchayam yaxshi! – Muattar xola “polskiy” sovunni huzur qilib hidlaydi. Bahri xola ham hidlayotganida Muattar xoladan dashnom eshitadi. – I s bilmaysiz-ku, hidlab nimaning farqiga bordingiz...* O‘.Hoshimov, O‘zbeklar. *Salqin sohillardan esgan shabboda Goh olib kelardi gullar b o‘ y ini.* Zulfiya, Saylanma. *Nam tuproq isi, ko‘klab qolgan maysalar i f o r i dimoqlarga xush uriladi*. L.Bo‘rixon, Tokchadagi tumor.

HID II, IS Biror narsa, hodisa yoki holatning belgisi, u yoki bu hodisaning daragi. **Is** so‘zi, asosan, so‘zlashuv uslubiga xoslanganligi bilan ajralib turadi.

Buning har bir varag‘idan shaxsiy g‘araz h i d i keladi. A.Qahhor, Sarob. *– Juda soz, biroq siyosiy, tarbiyaviy ishning i s i ham yo‘q, – dedi Sayramov.* Oybek, Oltin vodiydan shabadalar.

HIDLAMOQ, ISKAMOQ U yoki bu narsaning hidini bilish uchun hidni burunga tortmoq. **Iskamoq** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos.

Hali aytuvdim-ku, buvimning sochidan qatiqning hidi keladi deb... O‘sha hid-chi, buvim ketgandan keyin tushlarimga kirgan. Ertaga yana ketib qolsa, tushimga kirsin deb to‘yib-to‘yib h i d l a dim. X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Yo‘l chetidagi makkapoyalar orasidan juda xunuk, badbashara bir kuchuk chiqib keldi-da, yer i s k a b, yemish izlay boshladi.* I.Sulton, Ozod.

HILPIRAMOQ, HILPILLAMOQ, HILP-HILP QILMOQ (ETMOQ), YELPIRAMOQ Yengil shamol ta’sirida silkinib tebranmoq, yelpingansimon

holatda turmoq. **Hilpillamoq** oddiy so‘zlashuvda, **hilp-hilp qilmoq (etmoq)** kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Yelpiramoq** so‘zi shevaga oid.

...pardani deraza tirqishidan oqib kirayotgan shabada ohista h i l p i r a-t ar, pol tagida chigirtkalar biri qo‘yib, biri olib tinmay hushtak chalardi... N.Eshonqul, Bevaqt chalingan bong. *Oshxonaning to‘rida h i l p i l l a b turgan bayroqqa ko‘zimiz tushdi, bu – yoshlarning g‘oliblik nishoni ekan.* M.Jo‘ra, Quyoshdan nur emganlar. *Shunda beshikyopg‘ich shamolda h i l p-h i l p etdi. H i l p-h i l p e t a-e t a beshik ketilab uchib tushdi*. T.Murod, Otamdan qolgan dalalar. *Ochiq yuzli qizlar o‘tadi; chaqchaqlashib o‘tadi, qora sochlari yellarda y e l p i r a b o‘tadi.* Mirtemir, Oynisa.

HISOBLAMOQ, BILMOQ, QARAMOQ, KO‘RMOQ, SANAMOQ, TUSHUNMOQ, ATAMOQ Biror narsa-hodisa haqida muayyan o‘y-fikrda, hukm-mulohazada bo‘lmoq. **Bilmoq** so‘zida “o‘ylab bilganlik” tushunchasi birmuncha aniq ifoda topadi, kitobiy uslubga xos. **Qaramoq, ko‘rmoq, sanamoq, tushunmoq** so‘zlari “deb bilmoq” ma’no uzvini ochiq ifodalaydi va yordamchi so‘z vazifasida keladi. Ko‘pincha bu fe’llar bilan undan oldingi so‘z orasida *deb* so‘zi ishlatiladi. **Ko‘rmoq** so‘zi oddiy so‘zlashuvga, qolgan so‘zlar kitobiy uslubga xos. **Bilmoq, sanamoq** so‘zlari kitobiy uslubda ko‘p ishlatiladi.

...Lekin sizga aytmasdan ketib qolganim uchun o‘zimni aybdor h i s o b-l a yman. Shuning uchun o‘tinib so‘rayman, meni kechiring, Gulchehra. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *...Gulchehra uni qo‘yib yubormadi. – Baribir, o‘rtoq bo‘lib qolamiz-a? Men seni o‘zimning eng yaqin do‘stim deb b i l aman.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *... “Shaytanat” olami – yaqin o‘tmishdagi bizning olamimiz, bizning voqeligimiz, bu olamni bir tirik vujud deb q a r a ydigan bo‘lsak, shu vujuddagi og‘riqlar, dard-xastaliklar bizning dard-u alamlarimiz.* T.Malik, Shaytanat. *Yo‘lchi Unsinni eshik oldida to‘xtatdi: – Singlim, o‘z uyingday k o‘ r, tortinma.* Oybek, Tanlangan asarlar. *To‘ti so‘ylasa ham qanchalik biyron, Odam emasligi barchaga ayon. Odamning odamlik fazli bo‘lmasa, So‘zlashiga qarab s a n a ma inson.* E.Vohidov, Ishq savdosi. *Shirin Xisravga xotin bo‘lishni, uning shoh degan zo‘r ovozasiga qaramasdan, o‘ziga chidab bo‘lmas katta bir xo‘rlik deb t u sh u n adi.* H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Chindan ham, Zelixon biz jinoyatchi deb a t a ydigan odamlar olamining past-u balandini yaxshi bilardi.* T.Malik, Shaytanat.

HISSA, ULUSH, TEGISH, TAN, PAY Biror narsaning kimgadir (nimagadir) oid, unga qarashli qismi. **Tegish** so‘zi so‘zlashuv uslubida qo‘llanishga xoslangan. **Tan** so‘zining qo‘llanish doirasi chegaralangan, ko‘proq so‘zlashuv va badiiy uslublarda ishlatiladi, uning sinonimik qatordagi ma’nosi matn doirasidagina aniqlashadi. **Pay**, asosan, iqtisodiyot sohasiga oid nutq shakllarida uchraydi, kitobiy xoslangan.

...Madrasa vaqfidan kutubxonador uchun ham h i s s a tayin qilganlar. S.Ayniy, Esdaliklar. *Alomat. Bugun paxta dalalariga qarar ekanmiz, yosh-u qari etak tutib, ulkan xirmonga o‘z u l u sh larini qo‘shish ishtiyoqi bilan javlon urayotganiga qoyil qolmay ilojing yo‘q...* Sh.Boshbekov, Temir xotin. *Kechki ovqatdan keyin opam chuvish uchun opachalarimga ikki, ukam va singlimga bir changaldan paxta beradi. Menga t e g i sh ni Enam belgilaydi. O‘sha oqshom t e-g i sh imni tezda chuvib, aslida paxtani shundayicha Enamga topshirib, o‘rnimga kirib yotib olgandim.* B.Qobul, Ena shamol. *– Bo‘pti, Davron, ziyofat menga t a n, – dedim. – Hammasini o‘zim pishiraman.* P.Qodirov, Qadrim.

HIYLA, NAYRANG, MAKR, FIRIB, DASISA Aldov, yolg‘ondan iborat xatti-harakat. **Hiyla** so‘ziga nisbatan **nayrang** so‘zida “ayyorona harakat” ta’kidi kuchli. Mazkur ma’no **makr** so‘zida yana kuchli, ko‘proq ayol kishi tomonidan qilinadigan shunday xatti-harakatga nisbatan qo‘llanadi. **Nayrang, makr, firib** so‘zlari, asosan, badiiy, qisman publitsistik uslubda uchraydi. **Firib** so‘zi kam qo‘llanadi. **Dasisa** so‘zi eskirgan.

Yashash uchun kurash borayotgan bo‘lsa, odatda, kuch bilan yengolmagan odamlar h i y l a bilan yengadilar: bu – juda tabiiy narsa. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Bu sohada turli n a y r a ng larga duch kelaverib pishib ketgan mayor shogirdining gaplarini diqqat bilan eshitib, sukutga toldi.* T.Malik, Shaytanat. *Qurvonbibi, so‘figa achchiq qilib bo‘lsami yo o‘zining yaratilish xamirida shu narsa bormi, harqalay, fitnalikdan, ya’ni m a k r va f i r i b dan xoli emas.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Shabixun mudhish chopqin bilan boshlandi. – Men buni payqadim, – dedi usta Alim kulib, – shu yo‘sinda makkor Homidning iblisona d a s i s a si bir oilani tamom ishdan chiqarayozg‘ankim, bu to‘g‘rida, ayniqsa, sizga so‘zlash ortiqchadir.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

HOLBUKI, VAHOLANKI Teng huquqli, lekin zid mazmunli gaplarni bog‘lash uchun xizmat qiladigan bog‘lovchi. **Vaholanki** so‘zi ko‘proq kitobiy nutqqa xos.

Deysan, mol-u mulk yo‘q sizda ziyoda, H o l b u k i, shoirsiz, Vatanda nomdor. A.Oripov, Shoirning o‘g‘li. *Uchyong‘oq deganimda, sen faqat bitta yong‘oqni ko‘rganingni aytding. V a h o l a n k i, u yerda bir mag‘izdan uchta daraxt unib chiqqan edi.* I.Sulton, Ozod.

HOMILADOR, IKKIQAT, BO‘G‘OZ, YUKLI, OG‘IROYOQ, OG‘IR-BO‘Y, DUJON Qornida homilasi bor, farzand kutayotgan. **Ikkiqat** so‘zlashuv uslubiga xos, odamga nisbatan ko‘p qo‘llanadi. **Bo‘g‘oz**, asosan, hayvonlarga nisbatan qo‘llanadi, odamga nisbatan ishlatilganda, dag‘al ifoda oladi. **Yukli** so‘zi ham oddiy nutqqa xos so‘z, undagi ma’no pardaliroq, yumshoqroq tarzda ifodalanadi. **Yukli, og‘iroyoq** so‘zlarida mazkur ma’no evfemik, **bo‘g‘oz** so‘zida disfemik ifoda topgan. **Og‘irbo‘y, dujon** shevalarda qo‘llanadi.

Mening hali niyatlarim ko‘p, aka... U yoqda xotinim h o m i l a d o r. Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Mukar opa boshini oq doka bilan tang‘ib, i k k i-q a t ayolni qo‘ltiqlab turardi...* H.Sattoriy, Sog‘inch. *Bor, tovushqon ham bor. Bultur xiyla ko‘p edi, burnog‘i yil undan ham ko‘p edi. Shu shahardan keladigan o‘g‘ri ovchilar kamaytirib tashladi. B o‘ g‘ o z tovushqonni ham otadi, tuxum bosib yotgan kaklikni ham.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Rahmatulloh ota yurtini qoralab safarga chiqqanida u y u k l i edi. Yaratganning irodasi bilan eson-omon ko‘zi yorib olgandir...* T.Malik, Ov. *Adashmasam, o‘shanda hamma yoqni payhon qilib, bir kecha-yu bir kunduz shamol esgan edi... O g‘ i r o y o q xotin shamolli kechada Oydinko‘lga nimaga borgan ekan, degan savol ham ochiqligicha qolib ketdi.* I.Sulton, Ozod. *Naq etishlariga ko‘ra, Mavlono Lutfulloh onasi o g‘ i r-b o‘ y ekanligida tushiga katta suv kirgan ekan, go‘yo bor olamni suv qamragan emish...* M.Ali, Abadiy sog‘inchlar. *Ishqning uvoliga qolmasin bu jon, Armon azobidan qilgil himoya. Bechora yuragim umidga d u j o n, Kel, qalbim qiynalar, o‘zing bo‘l doya.* X.Nurullayev, Kel.

HORG‘IN, CHARCHOQ Charchagan, toliqqan. **Horg‘in** so‘zi umumiy tanaga nisbatan, shuningdek, ayrim tana qismlariga nisbatan ham qo‘llanadi. **Charchoq** so‘zi bu ma’noda kam ishlatiladi.

Ust-boshi chang-chung, boshidagi nafis havorang durrasi bir tomonga og‘ib ketgan, ko‘zlari h o r g‘ i n. O.Yoqubov, Matluba. *Tog‘ havosi naqadar so‘lim – ch a r ch o q asablarga orom, yuraklarga mador, tanlarga quvonch bag‘ishlar, inoqlik va shirin muloqotlarga sababchi bo‘lardi.* Mirmuhsin, Ildizlar va yaproqlar.

HOSILDOR, SERHOSIL, UNUMLI, SERUNUM, UNUMDOR Ko‘p hosil beradigan. **Hosildor** bu ma’noda ko‘proq yerga nisbatan qo‘llanadi, ko‘p hosil beradigan ekin, mevali daraxtlarning o‘ziga nisbatan esa kamroq qo‘llanadi. **Serhosil** mo‘l hosil beradigan ekinlar, mevali daraxtlarga nisbatan ishlatiladi. **Unumli, unumdor** so‘zlari ham yerning mo‘l hosil berishini va ish unumini bildiradi. Ayni paytda, **unumli** so‘ziga nisbatan **serunum**da, **serunum**ga qaraganda **unumdor** so‘zida ma’no ta’kidi kuchliroq. **Serunum** yerdan boshqa narsalarga nisbatan ham ishlatiladi. **Serhosil** so‘zlashuv uslubida, **serunum** kitobiy uslubda faol.

Qadimgi mulkdorlarning h o s i l d o r yer va bog‘larigina emas, balki boshqa ishlab chiqarish qurollari ham endi batamom kolxozga o‘tishi lozim edi. P.Tursun, O‘qituvchi. *...Shu obro‘ orqasidan s e r h o s i l yerlarga egalik qilishlari ham mumkin edi.* T.Malik, Shaytanat. *O‘z navbatida, u n u m l i mehnat uchun zarur shart-sharoitlar yaratib berildi.* A.Asil, Alqor, nega ko‘zing to‘la yosh. *Yoz bo‘yi g‘o‘zalarni to‘ydirgan s e r u n u m tuproq kulrang o‘g‘it bilan aralashib, pastga tushar, ostki qatlamning dimiqib yotgan qora tuprog‘i yuzaga chiqib tovlanardi.* I.Shamsharov, Paxtaqaynar. *Ovrupoliklar Amriqoni zabt*

etganlarida yerlik hindularni cho‘l-u biyobonlarga, tog‘-u toshlarga ko‘chirib, u n u m d o r yerlarni egallab olgan ekanlar. T.Malik, Savohil.

HOVLIQMOQ, HAPRIQMOQ, HAPINMOQ Kutilmagan voqea-hodisa ta’sirida yuragi tez va tartibsiz ura boshlamoq. **Hapriqmoq** yurak urishining tez va tartibsizligi belgisini **hovliqmoq** so‘zidagidan ham kuchliroq, **hapinmoq** so‘zi esa kuchsizroq ifodalaydi, **hapinmoq** so‘zida “orziqib ketmoq” ma’no uzvi ham bor, shevaga xos.

Birpas kutdim, keyin yuragim h o v l i q ib, u yoq-bu yoqqa qaradim. A.Qahhor, Dumli odamlar. *Bu gap yodiga tushgan boyning yuraklari h a p q i r ib ketdi.* G‘.Rahmon, Shukuhli karvon. *O‘z uyini bir necha yildan keyin yana ko‘rgan E’zozxonning yuragi h a p i n di.* H.G‘ulom, Mash’al.

HOZIRGI, BUGUNGI, ZAMONAVIY, YANGI Ayni damga xos, hozir kechayotgan davr bilan bog‘liq. **Bugungi** so‘zida ayni kundalik ta’kidi mavjud. **Yangi** so‘zi mazkur ma’noda ilmiy, publitsistik uslublarda ko‘proq qo‘llanadi.

H o z i r g i yoshlarga qarab hayron bo‘laman, muallimlikdan or qilishadimi-ey... Ayniqsa, o‘g‘il bolalar. L.Bo‘rixon, Xizr ko‘rgan yigit. *Senga yot – noshudlik, tund ruhlik, qafas, B u g u n g i qadaming kechadan yirik, Nega, nega meni tashlab ketmading?* Zulfiya, Sensiz. *O‘shanda bir xona kutubxona qilib qo‘yilganini, unda z a m o n a v i y o‘zbek adabiyotining ko‘pgina kutubxonalardan ham topib bo‘lmaydigan kitoblari mavjudligini ko‘rib hayron qolgan edim...* O.Sharafiddinov, Domlalar. *Y a ng i adabiyot, shuningdek, san’at sohasida professionalizm va diletantizm o‘rtasidagi tafovutga barham berdi, san’atkor va muxlislar o‘rtasidagi aloqa uzilishlarini bartaraf etdi*. M.Xolbekov, Yetakchi janrning tadrijiy tamoyillari.

HUNARMAND, KOSIB Uyi yoki ustaxonasida, asosan, qo‘l mehnati bilan uy-ro‘zg‘or buyumlari tayyorlaydigan kishi, maishiy va oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqaradigan kasb-kor egasi. Hozirgi o‘zbek tilida **kosib** so‘zi bu ma’noda kam qo‘llanadi.

Bolta – qotil qo‘lida o‘lim quroli. O‘tinchi qo‘lida mehnat quroli. H u n a r-m a n d qo‘lida san’at quroli. O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Bir koranda yoki k o s i b kimsa bo‘lsa ham o‘z erim bo‘lishini istaymen.* Mirmuhsin, Temur Malik.

HURMAT, IZZAT, EHTIROM, IZZAT-EHTIROM Bir insonning boshqa insonga nisbatan qadrlash, ulug‘lash munosabati va shunday munosabatning o‘zi. **Izzat** so‘zida “hurmatini joyiga qo‘yish” ta’kidi **hurmat** so‘zidagiga nisbatan kuchliroq. **Ehtirom** so‘zida mazkur belgi darajasi yanada ortiq. **Izzat** so‘zi so‘zlashuv uslubida ham ko‘p qo‘llanadi. **Ehtirom** so‘zi, asosan, badiiy va publitsistik uslublarda ishlatiladi. **Izzat-ehtirom**da bunday ifoda yanada kuchayadi.

Bu qasidam senga, xalqim, Oq sut-u tuz h u r m a t i, Erkin o‘g‘lingman, qabul et, O‘zbegim, jon o‘zbegim. E.Vohidov, Ishq savdosi. *Insonning i z z a t i isrof bilan o‘lchanmaydir, afandim. I z z a t yaxshi ila, yaxshi sa’y ila ifodalanur.* T.Malik, Shaytanat. *Ikki o‘g‘ilning o‘z onalariga bo‘lgan cheksiz e h t i r o m i bola-chaqalari-yu mahalla-ko‘yga yuqib, ular ham enani boshlariga ko‘tarardilar.* U.Hamdam, Muvozanat. *Ha, haqiqatan ham, g‘alati charx bu: o‘g‘il erta-bir kun ulg‘ayib, o‘zi ota bo‘lgani mahal, onasiga ko‘rsatgan i z z a t-e h t i r o m ining o‘z juftidan qaytganiga shohid bo‘lsa, qiz turmush qurganida, xo‘jasiga ko‘rsatgan ehtiromining aksini bolasidan ko‘rmoqda...* I.Sulton, Ozod.

HURMAT QILMOQ, HURMATLAMOQ, IZZAT QILMOQ, IZZATLAMOQ, SIYLAMOQ Kishiga uning obro‘-e’tiborini saqlagan holda munosabatda bo‘lmoq. **Izzat qilmoq** va **izzatlamoq** so‘zlarida ehtirom ko‘rsatish ta’kidi **hurmat qilmoq** va **hurmatlamoq**qa qaraganda birmuncha ortiq. **Siylamoq** so‘zi mazkur ma’noda so‘zlashuv va badiiy uslublarda ko‘proq qo‘llanadi.

Ishoning, gapim chin. Sizni, sizni juda h u r m a t q i l aman! O‘.Umarbekov, Sevgim-sevgilim… *Zuhra kattakon qizil ro‘mol o‘rab olgan, katak ro‘molchasini lunjiga bosib soldatchasiga g‘oz turar, aftidan, onasining xotirasini o‘zicha h u r m a t l a r edi.* A.Qahhor, Nurli cho‘qqilar. *Men bir ko‘hna kitobda o‘qiganman: kimki o‘z nafsini xor tutsa, Xudo uning qadrini oshirarkan. Kimki o‘z nafsini i z z a t q i l sa, Xudo bandalari oldida uni xor qilarkan.* T.Malik, Shaytanat. *Endi... bizga o‘xshagan qariyalarniyam i z z a t l a ydi-da. Ko‘pning duosi – ko‘l, hurmat qilsang – hurmat ko‘rasan.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Xo‘jayining mashhur va hotam, Ko‘p yo‘qlashar do‘st-u yoronlar. Ulug‘ mezbon ko‘ngli uchun ham S i y-l a shadi seni mehmonlar.* E.Vohidov, Ishq savdosi.

HURMATLI, IZZATLI, MUHTARAM(A), QADRLI Hurmat-ehtiromga loyiq, qadr-qimmati bor bo‘lgan. **Izzatli** so‘zi ma’noni xususiy bir tarzda ifodalagani sababli ham **hurmatli** so‘ziga nisbatan kamroq qo‘llanadi. **Muhtaram** so‘zida hurmatlilik belgisi **hurmatli**ga nisbatan kuchli darajada, kitobiy, asosan, publitsistik hamda badiiy uslublarda ishlatiladi. **Muhtarama** ayol kishiga nisbatan ishlatiladi. **Qadrli** so‘zida ayni paytda qadrlilik belgisi ham ta’kid olgan.

Asqar ota bu h u r m a t l i juvon boshqa xotinlardan raftori bilan ajralib turar degan bir o‘yda edi… A.Qahhor, Xotinlar. *Otabekning bu holiga qarshi chiquvchi va Zaynabni yo‘l-yo‘riqqa soluvchi yana faqat O‘zbek oyim ediki, buning sababi ham i z z a t l i o‘quvchilarimizga bir daraja ma’lum bo‘lsa kerak.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Men o‘z fikrimni m u h t a r a m sud hay’atiga arz qilib, masalaning bu tomoniga ham diqqat qilinmog‘ini so‘rayman.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Mahmadana pildiraganicha o‘rtaga chiqib, mikrofonni oldi: – Endi davraga dil so‘zlarini aytish uchun. ...kelinimiz Binafshaxon va kuyovimiz Akmaljonlarning m u h t a r a m a onalarini davraga taklif qilamiz!*

Sh.Boshbekov, Falakning gardishi. *Bu hikoya va uning qahramoni Asror bobo ham biz uchun nihoyatda q a d r l i.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong.

HURMOQ, VOVULLAMOQ, AKILLAMOQ, VAKILLAMOQ "Vov-vov" degan tovush chiqarmoq. **Vovullamoq, akillamoq** so'zlarida itning tovushi ta'kidi ochiq ifodalangan. **Akillamoq** so'zi kishiga nisbatan qo'llanib, o'ta salbiy munosabatni ham bildiradi. **Vakillamoq**, asosan, yosh kuchukchaning shunday harakatiga nisbatan qo'llanadi.

Xotinlar o'g'rini qarg'aydi, it h u r adi, tovuqlar qaqag'laydi. A.Qahhor, O'g'ri. *Allaqayerda it bir-ikki v o v u l l a di-da, jim bo'ldi. Qishloqda yana tungi osuda hayot boshlandi.* O'.Umarbekov, Odam bo'lish qiyin. *Kuchuk bo'lgandan keyin a k i l l a ydi-da – vazifasi. Qaytaga yaxshi – zamon qaltis, har xil yot nusxa bu yoqlarga doriyolmaydi.* E.A'zam, Jannat o'zi qaydadir. *Uzoq va yaqindan boshqa itlar v a k i l l a shib, unga ovoz bera boshladilar.* Gazetadan.

HUSN, CHIROY, JAMOL, KO'RK, ZEB, HUSN-U JAMOL Yoqimli, kishiga yoqadigan ko'rinish. **Husn** so'zi **chiroy, ko'rk** so'zlariga nisbatan nutqda keng qo'llanadi. **Ko'rk** so'zi insonga nisbatan kam ishlatiladi. **Chiroy** va **ko'rk** so'zlari ko'proq badiiy uslubda qo'llanadi. **Ko'rk, zeb** so'zlari ko'proq insondan boshqa narsalarni ham sifatlaydi. **Jamol** so'zi bu ma'noni badiiy ifodalaydi, kitobiy. **Husn-u jamol**da belgi ta'kidi yanada kuchayadi.

Kunlar, yillar o'tib, Gulira'no voyaga yetibdi. Xudoyi taolo unga shunday bir h u s n ato qilgan ekanki, o'n olti yoshga yetganda husn-u jamolining, aql-u farosatining ovozasi olamga yetibdi. X.To'xtaboyev, Jannati odamlar. *Bahorning sehrgar boqiy ch i r o y i Yosh-u keksa ko'nglin ovlaydi birdak.* Zulfiya, Saylanma. *Yana to'lib oqa boshlagan anhor kechaning oydinligida o'z j a m o l ini ko'z-ko'z qilayotgandek yaltirab-tovlanib qo'yadi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Har binosi bir xalq kelinchagiday, Betakror z e b bilan diding etar xush.* Zulfiya, Saylanma. *Ana endi malika taxtiravonining butun hashamati va uning h u s n-u j a m o l i birvarakay namoyon bo'lib, shoirning ko'zlari tindi.* N.Jaloliddin, Umar Xayyom.

HUSHSIZ, BEHUSH, KARAXT Kishining biron-bir tashqi ta'sirni, atrofidagi bo'layotgan hodisalarni sezmay qolgan, hushini yo'qotgan holati. **Karaxt** so'zida ta'sirni sezmaslik ta'kidi ustuvor, oddiy so'zlashuvda ko'p qo'llanadi.

Bepoyon sahro... Olislarda bo'ri uvullar, yarador amir Alp-Arslon kimsasiz dashtda h u sh s i z yotar, tepasida ota arvohi... Mirmuhsin, Turon malikasi. *Ertalab yana kelishsa, onalari tirilib, qabring ustiga chiqib, b e h u sh yotgan emish.* X.To'xtaboyev, Jannati odamlar. *Burnog'i yili kampiridan ayrilganidayam cholni bunday k a r a x t kepatada ko'rmagandik.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak.

HUSHSIZLIK, BEHUSHLIK, KARAXTLIK Kishining biron-bir tashqi ta’sirni, atrofidagi bo‘layotgan hodisalarni sezmay qolgan holati, hushini yo‘qotgan ahvoli. **Behushlik** so‘zida “hushini yo‘qotganlik” ifodasi ustuvor, u **hushsizlik** so‘zi bilan nutqda almashib qo‘llana oladi, uslubiy chegaralanmagan. **Karaxtlik** so‘zida tashqi ta’sirni sezmay qolganlik ta’kidi ustuvor.

Lashkarboshi o‘tiribdi hushsiz Petro oldida, hasad bilan, g‘azab bilan tikilar pahlavonga. Bay Petroning h u sh s i z l i g i – hushli jangchidan afzal! O‘.Umarbekov, Sarkarda Petro. *Tursam, baribir, yana uradi-da! Ular ketguncha o‘zimni b e h u sh l i k ka olib yotardim. Qarabsizki, bir musht bilan qutulib qolardim!* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Ko‘ksimni ochaman, Chekinar g‘aflat. K a r a x t l i k to‘kilib borar manglaydan...* U.Azim, Eng so‘nggi ohu haqida ballada.

HO‘L, NAM, SHILTA, SHALABBO Suv yuqqan, suvlangan, suvda ivigan. **Nam** so‘zida suv tegishi natijasida “qisman ho‘l bo‘lgan”, “jiqqa ho‘l bo‘lmagan” ifodasi bor, bu so‘zning mazkur ma’noda qo‘llanish doirasi keng. **Shilta** va **shalabbo** so‘zlarida ho‘llanganlik darajasi ortiq, asosan, so‘zlashuv tiliga xos.

O‘tlar orasidan och, ozg‘in, yunglari h o ‘ l, jimitgina bir kuchuk chiqib keldi-da, egasiz ot ortidan qing‘ayib ancha qarab turdi. I.Sulton, Ozod. *Onaxonning n a m ko‘zlari nurlanib ketdi.* A.Muxtor, Opa-singillar. *Yigitning terdan sh i l-t a bo‘lgan ko‘ylagi badaniga yopishib qolgan, o‘zi ham nimadandir qo‘rqqan odamga o‘xshar, ko‘zlari bejo edi.* O.Yoqubov, Larza. *Ust-boshi sh a l a b b o, sovqotgan ikki do‘st sekin-sekin qirg‘oq tomon siljishdi.* A.Ko‘chimov, Halqa.

HO‘LLAMOQ, NAMLAMOQ, SUVLAMOQ Ho‘l qilmoq, suv tegizmoq, nam bermoq. **Namlamoq** so‘zidan suvning tegish darajasi, suv yuqish holati **ho‘llamoq** so‘zidagidan ko‘ra kamligi ifodalanadi. **Suvlamoq** so‘zi nisbatan kam qo‘llanadi.

Hamdamov... stol ustidagi sochilib yotgan kitob-u qog‘ozlarni yig‘ishtirdi, kuldonni tozaladi, latta h o ‘ l l a b kelib stolni artdi. A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Doktor bilintirmasdan paxtali cho‘pini n a m l a b oldi*. O‘.Umarbekov, Bo‘ribosar. – *Bosib-bosib s u v l a ng. Suv nimalarni yuvmaydi.* T.Murod, Otamdan qolgan dalalar.

I

IFLOS, KIR, ISQIRT, IRKIT, ISLIQI, IQNA, IVIRSIQ, NOPOK

Nopok narsalar bilan bulg‘angan, sofligi ketgan, kirlangan. **Kir** so‘zida “toza bo‘lmaganlik” belgisi **iflos** so‘ziga qaraganda me’yordan kam ifodalanadi, oddiy so‘zlashuvga xos. **Isqirt, irkit** so‘zlari “nopoklik” belgisini kuchli ifodalaydi hamda narsa, odam va uning kiyim-boshiga nisbatan ishlatiladi. Ayniqsa, odamga nisbatan qo‘llanganda, nopoklik belgisi yanada kuchayadi. **Isqirt** so‘zi so‘zlashuv uslubida, **irkit** so‘zi ko‘proq badiiy usulda qo‘llanadi. **Isliqi** so‘zi, asosan, kiyim-bosh va odamga nisbatan o‘ta salbiy belgi bilan ishlatiladi. Odamga nisbatan ishlatilganda iflos ko‘rinishli ekani nazarda tutiladi. So‘zlashuv va badiiy uslubga xos. **Ivirsiq** so‘zi yig‘ishtirilmagan, tartibsiz uy-joyga nisbatan qo‘llanadi. Asosan, badiiy uslubga xos. **Nopok** so‘zida “iflos bo‘lganlik” belgisi kuchsizlashib, aksincha, “nohalollik” ifodasi kuchayadi, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi.

Albatta, bu kiyimlar i f l o s, kir, ter hidi o‘rnab qolgan... ammo na chora, kiyishga majbur edi. Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Oftob – beta’sir shiorga o‘xshaydi – charqlaydi, tafti yo‘q, chor atrofga eski uvada sochilgandek – k i r qor.* A.A’zam, Qatog‘on yili. *Azobga mahkumlar i s q i r t va uvada kiyimlariga o‘ralgancha bir muddat mizg‘ib olishar, so‘ng yana uqubatli hunarlarini boshlashardi.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Umaralining qiziq odatlari bo‘lardi. Yuvuqsiz, i r k i t odam bilan ko‘rishib qolsa, mehmonxonaga yugurib borib cho‘milib kelardi.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong.. – *Qazisan, qartasan, axir aslingga tortasan, – dedi kampir omborni qulflayotib, – ...Uvada, i s l i q i to‘n, chilvir belbog‘ning xumorisi tutgandir!* A.Qahhor, Qo‘shchinor chiroqlari. *Birinchi kirgan hovlimiz juda i v i r s i q, har yer-har yerda go‘ng uyulib yotibdi.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Nima bo‘lsayam o‘zing boshlab bording-ku o‘sha kechaga. Bunaqa ekan, nega obording o‘sha n o p o k mayxonaga.* O.Yoqubov, Bir koshona sirlari.

IKKIYUZLAMACHI, IKKIYUZLAMA, RIYOKOR, MUNOFIQ

Unga boshqa, bunga boshqacha so‘zlaydigan, ikki tomonga ikki xil muomala qiladigan. **Ikkiyuzlama** bu ma’noda kamfaol, oddiy so‘zlashuvga xos. **Riyokor** va **munofiq** so‘zlarida darajama-daraja belgi, salbiy baho kuchayib boradi. **Riyokor** ko‘proq kitobiy, **munofiq** ko‘proq diniy nutqda qo‘llanadi.

O‘qigan odam kulmaydimi? Kechagi zamonda boshqa ashulani aytardi, domlasi qurg‘ur endi bu yoqqa o‘tibdi-da, munofiq, i k k i y u z l a m a ch i ekan, demaydimi?! E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Ahmad uning i k k i y u z l a m a ekanligini yaqqol sezsa ham keskin gapirolmasdi.* F.Musajonov, Himmat. *Uning bu so‘zlarini Mirzakalon r i y o k o r kishining tilyog‘lamaligi sifatida qabul qildi-da, istehzo aralash nishtarlab dedi: – To‘g‘ri yo‘lga – qamoq orqali!..* T.Malik, Ozod inson haqida qo‘shiq. – *Tashqaridan yoki jabrdiyda Mirazimning nigohi bilan qaralganda, har ikkimiz ham sotqin, kamida m u n o f i q miz... Tag‘in bilmadim.* U.Hamdam, Muvozanat.

ILMOQ, ILGAK, CHANGAK Biron-bir narsa yoki yukni ilib qo‘yish, ilib ko‘tarish, tortish uchun ishlatiladigan temir yoki yog‘och moslama. Qatordagi har uch so‘z ham qo‘llanishda uslubiy chegaralanmagan.

Ikki azamat yigit temir i l m o q lar bilan zanjirni ko‘tarib, kema burniga qo‘ydi. M.Osim, Karvon yo‘llarida. *Notanish kishi qo‘lidagi bo‘g‘chasini darvoza ustunidagi i l g a k ka ilib, Yusuf bilan quyuq so‘rashdi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Ch a ng a k dagi go‘shtlari-yu g‘aladondagi pullarini yonidagi choyxonachiga tayinlab ketibdi.* Shukrullo, Javohirlar sandig‘i.

ILTIFOT, LUTF, MARHAMAT, KARAM 1. Kishining o‘zidan ko‘ra nochor kishiga qilgan himmati, moddiy-ma’naviy qo‘llab-quvvatlovi. **Lutf** so‘zida bu ma’no kuchsiz darajada ifoda topadi, kitobiy uslubga xos. **Marhamat** so‘zida bu ma’no yanada kuchli va tantanavor ifodalanadi, kitobiy uslubga xos. **Karam**ning bu ma’noda qo‘llanishi, asosan, eskirgan kitobiy uslubga xos, oddiy so‘zlashuvda ishlatilmaydi. Qolaversa, xudo tomonidan qilingan marhamatga nisbatan ham qo‘llanadi.

Oh, xojam, bilsangiz edi, men sizga qanday quvonchli xabarlar keltirganimni. Yetti uxlab tushimizga kirmagan i l t i f o t larga erishib turibmiz. M.Mansur, Judolik diyori. *Yaxshilik yerda qolmaydi, o‘g‘lim. Bizga ko‘rsatgan l u t f-u karamingiz, Xudo xohlasa, o‘n chandon bo‘lib o‘zingizga qaytadi.* T.Malik, Falak... – *Men sening m a r h a m a t ingga zor emasman, – o‘dag‘ayladi G‘aybarov.* A.Namozov, Notanish. *Tangrining k a r a m iga sig‘inib, ularni Astrobod tomonga jo‘natdim...* S.Ayniy, Qullar.

2. Kishiga qilingan xushmuomala, yaxshi e’tibor. **Iltifot,** asosan, xushmuomalalik bilan qilingan qo‘llab-quvvatlovni bildiradi, oddiy so‘zlashuvda qo‘llanmaydi. **Lutf** so‘zida maqtov tarzidagi qo‘llab-quvvatlov ma’nosi ustuvor, oddiy so‘zlashuvda juda kam qo‘llanadi. **Marhamat** ko‘pincha maqomi baland kishining o‘zidan maqomi past kishiga rahm-shafqat yuzasidan ko‘rsatgan munosabatini bildiradi, kitobiy uslubga xos.

Halimaxonimning bu i l t i f o t idan u charchoqni unutdi. S.Ahmad, Ufq. *– Menday ojiz bir ilm xizmatkori haqida sizdan shu l u t f ni eshitmoq Allohning bechora bandasiga buyuk marhamatidir, – dedi mezbon.* A.Abdullayev, Hazrati

Attor. – *M a r h a m a t ingizga qulluq, – dedi Homid, – ammo shundog‘ bo‘lsa ham qarindoshlarim to‘g‘risida xavfdaman...* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

ILTIMOS, ILTIJO, O‘TINCH, ZOR, TAVALLO Biror muddao, maqsad, istakni qondirish haqidagi so‘rov, murojaat. **Iltijo** so‘zida so‘rov ifodasi yalinib-yolvorishgacha yetadi, asosan, publitsistik va badiiy uslublarda ishlatiladi. **O‘tinch** so‘zida o‘zini past tutishlik ta’kidi mavjud. **Zor** so‘zida muhtojlikka daxldorlik ta’kidi qabariq ifodalangan. **Tavallo** so‘zi eskirgan, kitobiylik belgisiga ega.

I

Bazmlar-u o‘tirishlardan... to‘yib ketgan Zahro esa ayni vaqtda hechqursa uy yumushlarini o‘zi bajarib yashagisi kelardiki, eri uning shugina i l t i m o s ini ham oxirigacha ado etmagandi. U.Hamdam, Muvozanat. *Endi, ukajon, bundan buyon siz mening pirim bo‘lasiz. Shuncha qilgan i l t i j o larim bekor ketmadi, sizni topdim.* E.Vohidov, Ishq savdosi. *Faqat jimlik tilaydi yurak, Sizdan bugun birgina o‘ t i n ch: Yolg‘iz qo‘ying meni, do‘stlarim, Charchaganman, orom olayin.* E.Vohidov, She’r dunyosi. *Lekin qolganimda qalbim-la tanho, Tuyg‘ular z o r iga solganda quloq, O‘zni zaif, chanqoq sezganda goho, Alamdan beraman javobsiz so‘roq.* Zulfiya, Saylanma. *...Men “xo‘p demasinlar-da, devormasinlarda”, deb titrab turibman. Ko‘ngillari yumshab ketmasaydi, deb qo‘rqib turibman... Shuncha t a v a l l o larim ham bir bo‘ldi, oyimning bir og‘iz so‘zlari ham...* M.Mansur, Judolik diyori.

ILG‘OR, ZARBDOR, YETAKCHI, PESHQADAM, UDARNIK, KARVONBOSHI Muayyan ish-faoliyatda har jihatdan oldinda boradigan, faoliyatida boshqalarga o‘rnak bo‘la oladigan. **Zarbdor** so‘zida tez va shiddat bilanlik ta’kidi mavjud, asosan, publitsistik va badiiy uslublarda qo‘llanadi. **Yetakchi** so‘zida oldinda borish belgisi ustuvor. **Peshqadam** so‘zida ayni ma’no kuchli ifodalanadi. **Karvonboshi** so‘zi mazkur ma’noda kamroq ishlatiladi. **Udarnik** so‘zi eskirgan, kitobiy.

Dunyodagi barcha i l g‘ o r mamlakatlar tibbiyotida shunday. O‘.Umarbekov, Ota va o‘g‘il. *Bo‘yin egar daryo amrga, Oqa boshlar yangi iz bilan, Injenerlar, ishchi z a r b d o r lar Mag‘rur kular yongan ko‘z bilan.* H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Farzandlari – Ravshan va Feruzani ham o‘zlari bilan olvolishgan, toki yosh avlod dunyoni, unda har jihatdan y e t a k ch i davlatlardan bo‘lgan Fransiya, Germaniya va Italiyani ko‘rsin, dunyoqarashlari o‘ssin...* U.Hamdam, Muvozanat. *Ayniqsa, Abdulla Avloniy... Toshkent jadidlarining p e sh q a d a mlaridan.* T.Malik, Ozod inson haqida qo‘shiq. *Uch oy o‘tmay jononning Yaqinlashdi oy-kuni. Hamma hayron, hamma lol: “Biz bir yilcha kutardik, Matmusaning xotini Chiqib qoldi u d a r n i k”.* E.Vohidov, Umrim daryosi. *Endilikda ekologiya sohasidagi bir qator namunali harakatlarning hozirgi k a r v o n b o sh i laridan biri sifatida “EKOSAN” respublika jamg‘armasi faoliyati hammamizni umidlantirmoqda.* A.Asil, Alqor, nega ko‘zing to‘la yosh.

IMILLAMOQ, IMIRSILAMOQ, SUDRALMOQ, SUSTLASHMOQ, SUSTKASHLIK QILMOQ (ETMOQ) Ish-harakatda sustkashlik qilmoq, muayyan yumushni o‘ta sekin bajarmoq. **Imirsilamoq** so‘zida salbiy munosabat ifodasi bor, kam ishlatiladi. **Sudralmoq** so‘zi so‘zlashuv uslubida keng qo‘llanadi, salbiy baho oladi. **Sustlashmoq, sustkashlik qilmoq** so‘zlarida past sur’atli harakat ta’kidi mavjud.

Bir zum nigohim oldiga bu qorong‘i o‘rmonda behol i m i l l a b daraxt kesayotgan dadamlar keldi… O.Yoqubov, Muzqaymoq. *Xoljuvonoy chiqib, otni jo‘rttagadan i m i r s i l a nib, teskari abzallab: “Otni abzallab qo‘ydim”, – deb adab saqlab turdi.* “Rayhon arab”. *Zebi... darvozadan chiqib, muyulishga yet-ganda u yoqdan O‘lmasjon ko‘rindi: charchagan otini horg‘in-horg‘in qamchilab, asta-asta s u d r a l moqda edi. Ikkalasi bir-birini ko‘rishdi, tanishdi...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Faqat biz – tabiat himoyachilarimiz deb, ko‘kraklariga urib yurganlar faoliyatda s u s t l a sh dik, xolos.* A.Asil, Alqor, nega ko‘zing to‘la yosh. *Biz esa ayni yozadigan paytimizda s u s t k a sh l i k q i l yapmiz, – dedim. Misollar keltirdim, Yoqubjonning adabiyot gazetasida e’lon qilingan o‘ta jo‘shqin va keskin publitsistik maqolalarini esladim.* A.Meliboyev, Qirq beshinchi bekat.

IMKON, IMKONIYAT, O‘NQOV **1.** Biron-bir ish, maqsad yoki talab-istakni yuzaga chiqarish, bajarish uchun zarur, qulay shart-sharoit. **Imkoniyat** ko‘zlangan ish yoki maqsadni amalga oshirish uchun qulay vaqt, qulay sharoitni bildiradi, oddiy so‘zlashuvda ham faol qo‘llanadi. **Imkon** oddiy so‘zlashuvda ham, kitobiy uslubda ham ishlatiladi. **O‘nqov** so‘zi *kelmoq, topmoq* so‘zlari bilan birikib, imkon ma’nosida keladi.

Bu zal ham keyingi paytlarda torlik qilib qolayotgan bo‘lsa ham bemalol o‘tirib, ma’ruzani ko‘chirib olishga i m k o n bor edi. N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *– Unchalik emas, – dedi Gulchehra va xo‘rsindi... – Mingbuloqda tansa tushishmaydi. Vaqt ham yo‘q, i m k o n i y a t ham yo‘q.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Ziyo aka so‘z o‘ n q o v i kelganini payqab Hasanalining jim turishiga ishorat qildi va o‘zi javob berdi...* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

2. Biron-bir xatti-harakatni bajarishga bo‘lgan chora-iloj, amalga oshirish mumkinlik. **Imkoniyat** bu ma’noda insonning o‘z jismoniy imkonini ham, shunday qobiliyatga egaligini ham bildiradi. **Imkon** so‘zida faqat insonning o‘zigagina bog‘liq bo‘lmagan “so‘nggi chora” ta’kidi anglashiladi. **O‘nqov** so‘zi eskirgan.

Fikri-zikri shu ishida, shu bois vaqti juda kam, so‘z qotishga i m k o n i yo‘q. I.Sulton, Ozod. *Shuhrat she’r yozish i m k o n i y a t idan mutlaqo mahrum bo‘lgan armonli paytlari nashr qilingan “Hali tun uzoq”, “Kechki nurlar”, “Shaydo ko‘ngil” kitoblarida hazinlik tuyg‘usi deyarli yo‘q, nolish yo‘q, umidsizlik yo‘q.*

S.Ahmad, Umrim bayoni. *“Ishning ebini jo‘blab qarasaq, juda kashal, devor – tosh hamin! Oshib tushishning sira o‘ n q o v i yo‘q.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

IMZO, QO‘L Shaxsning maxsus yozuv-chizuv (shakl)da ifoda etilgan va shaxsning o‘zi ekanini bildiruvchi belgi. Bunda ko‘pincha kishi ismi va (yoki) familiyasining ramzi aks etadi. **Qo‘l** so‘zi ko‘proq oddiy so‘zlashuvga xos.

O‘sha kechasi qo‘ygan i m z o sining bahosini Said ertasi choshgohda hushiga kelgachgina angladi. I m z o ning zalvori shu darajada ediki, u butun mol-mulkidan… “o‘z ixtiyori bilan” voz kechgandi. U.Hamdam, Muvozanat. *Siz borguncha markaziy gazet Sizni chalpak qilib hajviy lavha bosadi. – Yaxshi, omma, gapni kalta qil. Sen uning erini bilmaysan, tanimaysan... Hech qanaqa qog‘oziga q o‘ l qo‘yma, – shunday deb iziga qaytgach, Nafisa eshikni yopdi.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar.

IN, UYA, OSHYON 1. Qush, hasharot va hayvonlarning yashash, bola ochish uchun qurgan joyi. **In** so‘zi qush va hasharotlarning yashash joyiga nisbatan ko‘p qo‘llanadi, ammo hayvonlarning yashash joyiga nisbatan kam qo‘llanadi. **Uya** so‘zi, asosan, qush va hayvonlarning yashash joyiga nisbatan ishlatiladi. Ishlatilish doirasi chegaralanmagan, biroq ayni ma’noda **in** so‘zining qo‘llanish doirasi kengroq, ijobiy-salbiylik bo‘yog‘iga ega emas. **Oshyon** so‘zi eskirgan, kitobiy nutqqa xos.

Sichqon sig‘mas i n iga, g‘alvir bog‘lar dumiga. E, ko‘rpangga qarab oyoq uzat-da, xumpar. E.Vohidov, Oltin devor. *Qaldirg‘ochning tashlandiq u y a sidan chigirtkaniki singari ingichka hushtak ovozi chiqardi: izg‘irin berkinib olib, sho‘xlik qilayotganga o‘xshaydi!* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Qushlar o sh y o n i-dan uchib ketmishlar, Kech kuzak haybati soya solganda*. A.Sher, Qadimgi kuy.

2. Yomon niyatli kishilar o‘rnashgan yoki uchrashadigan, to‘planadigan ma-kon, pakka. Mazkur ma’noda **uya** so‘zining salbiy bahosi kuchli. Qo‘llanish doirasi chegaralanmagan.

Ayitboy jangovar uchuvchi bo‘lgan ekan. U fashistlar i n iga necha martalab qirg‘in solibdi. Sh.G‘ulomov, Qalb undaydi. *Bu yovuzlik u y a siga tushib qolib, yolg‘iz qush holatida yurgan Halimjonga Elchinning gaplari boshqa bir yovuzlik u y a siga chorlash kabi tuyuldi.* T.Malik, Shaytanat.

INDAMASLIK, CHURQ ETMASLIK, MIQ ETMASLIK Hech narsa demaslik, biror og‘iz ham ovoz chiqarmaslik.

Hojiyaxon indamadi. Shu i n d a m a s l i k Asadullaning boshiga cho‘qmorday urildi. T.Malik, Savohil. *...Seni qamab qo‘ysalar ham ch u r q e t ma. Keyinroq gapirib berasan. Ulardan qo‘rqdim, shu sababli darrov aytmadim, deysan.* T.Malik, Shaytanat. *Yusuf m i q e t masdi. Sodiq esa gapirar, to‘lib ketgan yuragini tushunadigan odam topib olgandek to‘kib solar… edi.* U.Hamdam, Muvozanat.

INOQ, AHIL, QADRDON, TOTUV, ITTIFOQ, QALIN, APOQ-CHAPOQ O‘zaro yaxshi, do‘stona, iliq munosabatda bo‘lgan. **Ahil** so‘zida ayni ma’no **inoq** so‘zidagiga nisbatan kuchli va u **inoq**qa nisbatan kamroq qo‘llanadi, badiiylik bo‘yog‘i esa kuchli. **Qadrdon** so‘zida munosabat belgisining darajasi **ahil** so‘zidagidan ham kuchli, ma’no hajmi keng, oddiy so‘zlashuvda ham ko‘p kuzatiladi. **Totuv** so‘zida bog‘liqlik bilan bir qatorda “farovonlik-tinchlik” ta’kidi seziladi. **Ittifoq** so‘zining mazkur ma’noda qo‘llanishi chegaralangan, asosan, badiiy uslublarda ishlatiladi. Mazkur ma’no **inoq-ittifoq** juft so‘zida yanada kuchli ifoda topadi. **Qalin, apoq-chapoq** so‘zlari oddiy so‘zlashuvga xos. **Apoq-chapoq** so‘zi o‘zaro yaqinlik ma’nosini **qalin** so‘ziga nisbatan juda ochiq va aniq ifodalaydi.

Hademay urush tugaydi, faqirning noni butun bo‘ladi. ...Bunga yetishish uchun qo‘shnilar i n o q, ahil, tinch bo‘lishi kerak. T.Malik, Savohil. *Ikki urishqoq podshohdan ikki a h i l darvishning kuchi ziyodroq, deyishadi.* T.Malik, Devona. *– Dunyoda eng q a d r d o n, jonajon do‘stlarim deb senlarga ko‘nglimni yorgandim, – dedi Aziz ma’yus tortgandek bo‘shashib.* X.Do‘stmuhammad, Kuza... *– Avvalo, biz o‘zbeklar o‘zimiz noahilmiz, i t t i f o q emasmiz.* M.Mansur, Judolik diyori. *Usta Alim qutidorning ba’zi bir e’tirozlariga qarshi Otabekning qutidor tomonidan quvlang‘anidan tortib… har bir kelishida o‘zining uyiga kelib tushkanini va q a l i n o‘rtoq bo‘lib olg‘anlarini... so‘zlab chiqdi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *...Olim bir-birlarini uncha ham xushlamaydilar deb eshitgani ikki ulamoning birodarlari tashvishida fikrlari bir yerdan chiqib, a p o q-ch a p o q o‘tirishlariga hech tushunib yetolmas edi.* M.Mansur, Judolik diyori. *Rahmatli Jo‘raboy otani butun viloyat tanirdi!.. Chol-u kampir juda i n o q-i t t i-f o q yashaganlar. Otaxon katta mirishkor bog‘bon edilar.* D.Qo‘ldosh, Siringizni ayting, momo.

INOQLASHMOQ, AHILLASHMOQ, TOTUVLASHMOQ, QADRDONLASHMOQ, QALINLASHMOQ, ITTIFOQLASHMOQ O‘zaro yaqin, do‘stona, iliq munosabatli bo‘lmoq. **Ahillashmoq** so‘zida yaqinlik munosabati **inoqlashmoq**qa nisbatan kuchliroq ifodalanadi, ammo birmuncha kam, badiiy uslubda qo‘llanadi. **Totuvlashmoq** so‘zida birgalikdagi farovonlikning mustahkamlanishi qabariq ta’kidlangan. **Qadrdonlashmoq** so‘zida o‘zaro yaqinlik-do‘stlik ta’kidi o‘z ifodasini topgan. **Qalinlashmoq** so‘zida mazkur ta’kid yanada kuchli namoyon bo‘lgan, asosan, so‘zlashuv uslubiga xos. **Ittifoqlashmoq** so‘zi kam ishlatiladi, kitobiy leksikaga mansub.

Kampir boshda Hikmatilloga… “so‘yloq” deb laqab qo‘ygan, bu laqab unga devorga otilgan loydek yopishib qolgan edi – keyinchalik i n o q l a sh ib ketib, ikki yildan ko‘proq turgan… edi. O.Yoqubov, Billur qandillar. *Kek saqlaydigan odatim yo‘q, Mutallibxon bo‘lsa dili daryo odam: biz tez a h i l l a sh ib ketamiz.*

N.Rahmat, Noxush xayollar. *Yomonlik o‘shaning – Musulmonqulning boshi bilan birga ketgandek, qipchoq og‘aynilar ila t o t u v l a sh dik, qipchoqning eski adovatlari bitdi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Bolalik yillari orttirgan do‘stim, yozuvchi A’zam Mirahmedov edi. Bir maktabda o‘qib, keyin q a d r d o n l a sh gan edik.* N.Rahimjonov, Nur – boqiylikdur. *Bu gal Abdulla uni yo‘qlab borgandi. Keyin esa… ular juda q a l i n l a sh ib ketdi.* Z.Qurolboy qizi, Muhabbat va nafrat. *Unda, jumladan, shunday satrlar bor: “Yigirma ikki yoshga to‘lganimda Hoji barlos bilan i t t i f o q l a sh ib, amir Qazag‘onga qarshi qo‘zg‘olon ko‘tarishga qaror qildim...”* H.Sattoriy, Mahak toshi.

INQIROZ, TANAZZUL 1. Mavjud bo‘lgan, yashab turgan narsaning tugashi, yo‘qlikka yuz tutishi. **Tanazzul** ushbu ma’noni birmuncha yashirin ifodalaydi, **inqiroz**da ma’no ochiq namoyon bo‘ladi. **Tanazzul** so‘zida inqirozga nisbatan publitsistik ruh ustuvor. U badiiy uslubda ham qo‘llanadi.

Ko‘targanman isyon rostdan, Makr emasdi u biroq. Saltanatni i n q i r o z-dan Lozim edi qutqarmoq. E.Vohidov, Ruhlar isyoni. *Tangri inoyati – tangri rahmati, T a n a z z u l topmagay temuriy millat.* I.Mirzo, Agar jannat ko‘kda bo‘lsa...

2. Umumiy taraqqiyotda orqaga ketish, rivojlanishning qoloqlashishga aylanishi. **Tanazzul** mazkur ma’noda **inqiroz**ga qaraganda kam qo‘llanadi.

Jamiyatdagi o‘zgarishlar, i n q i r o z lar va chayqalishlarning bari kishilar-ning hayotida aks etadi va zalvoriga, ko‘lamiga qarab turli-tuman iztiroblarni... hosil qiladi. I.Sulton, Hazrati Majoz. *Uzro uchun keyingi o‘n-o‘n besh yil ma’naviy-axloqiy t a n a z z u l davri bo‘ldi.* F.Salayev, Uzro.

ISIMOQ, QIZIMOQ Ko‘p issiqlikka ega bo‘lmoq, harorati ko‘tarilmoq. **Qizimoq** so‘zida haroratning balandlik darajasining yoqorilik ta’kidi mavjud.

Kun i s i di, amirzodam. Yoz ramazoni tinkani quritur. Iftorgacha toliqib qol-masinlar. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Kundan kun havo q i z i di. To‘rt tomoni baland uy, ayvonlar bilan o‘ralgan hovlida nafas bo‘g‘ila boshladi.* Oybek, Tanlangan asarlar.

ISTAK, XOHISH, HAVAS, ISHTIYOQ, HAFSALA, MAYL, RA’Y, KO‘NGIL, ARMON, RAG‘BAT, TILAK, **ORZU** Biror narsaga erishishga, biror narsa qilishga bo‘lgan ichki intilish, ehtiyoj hissiyoti. **Havas** so‘zida umumiy qiziqish ta’kidi qabariq ifodalangan. **Ishtiyoq** so‘zida erishish, yeti-shish maqsadi kuchli ifodalanadi. Oddiy so‘zlashuvda deyarli uchramaydi. **Hafsala** so‘zida istak ifodasi kuchsiz, asosan, oddiy so‘zlashuv va badiiy uslubda qo‘llanadi. **Mayl** va **ra’y** so‘zlarida mo‘ljallangan narsa-hodisaga tabiiy moyillik ifodasi kuchli aks etgan. **Armon** so‘zida erishilmagan niyat-istak ta’kidi qabariq ifoda topgan. **Ko‘ngil, rag‘bat, talab va tilak** so‘zlari mazkur ma’noda anchayin kam qo‘llanadi. **Orzu** so‘zida erishmoq maqsad qilingan muayyan niyatlik ta’kidi ochiqcha aks etgan.

Ovulim, tog‘larim, Dog‘istonim. Xayollarim, tuyg‘ularim, i s t a k larimning oshyoni – mana shu yer. E.Vohidov, Otamning so‘qmog‘i to‘g‘risida hikoyat. *...Ovrupaning e’tiborli shaharlarida uch-to‘rt kundan bo‘lib, miriqib tomosha qilgach, hammalarining ko‘ngli to‘lib, uyga qaytamiz, deb turishganda Manzura yana bir x o h i sh ini ko‘ndalang qildi.* U.Hamdam, Muvozanat. *O‘g‘ilginam-ey, senda hamma narsani bilishga h a v a s baland, xudo xohlasa, sen katta olim bo‘lasan...* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *...Yur, parivash, men bilan yur, Bormi senda i sh t i y o q? Gul tutarman senga so‘lmas ul chamanda bir quchoq, Arganushim, Arganushjon, hoy, Arganush.* E.Vohidov, Arganush. – *Yusuf, – dedi Amir, – xohish va h a f s a l a bo‘lsa, to‘g‘rirog‘i, iymon butun bo‘lsa, har zamon imkon topiladi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Agar Sayyora bilan yulduzlaring to‘g‘ri kelib qolsa, Tursunali akang bilan quda bo‘lish biz uchun katta baxt bo‘lardi. Nazarimda, Tursunali akangning ham shunga m a y l i bor.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Jon tog‘a, bir gal mening ham so‘zimga kiring. Shaytonga hay bering. Uning r a’ y iga to‘g‘anoq bo‘la ko‘rmang.* M.Mansur, Judolik diyori. *Bilgali k o‘ ng l i ng ni kirsam, Bog‘ing ichra har zamon, Shohigulga yolvorurman, Sirlaring ogohi gul.* E.Vohidov, Ishq savdosi. *O‘zga bir imoratni boshlashga esa na istagi va na r a g‘b a t i bor edi.* U.Hamdam, Muvozanat. *U mayin tovush bilan alla aytar, bu allada uning orzu-umidlari, bolasiga baxt, ulug‘ istiqbol t i l a k lari ifodalanar edi...* S.Ahmad, Alla. *O, bu o r z u lar!.. Qanday shirin, lazzatli...* O‘.Umarbekov, Sevgim-sevgilim…

ISTAMOQ, XOHLAMOQ, TUSAMOQ, ORZULAMOQ, ORZU QILMOQ, TILAMOQ, IXTIYOR QILMOQ, SOG‘INMOQ Kishining o‘z ixtiyoricha nimagadir erishishini, nimagadir ega bo‘lishini xohlash hararakati. **Tusamoq** so‘zi mazkur ma’noda kelganda, deyarli hamma vaqt *ko‘ngil* so‘zi bilan qo‘llanadi. **Orzulamoq, orzu qilmoq** so‘zlari mazkur ma’noda belgi darajasini kuchli ifodalaydi. **Tilamoq** so‘zi “istamoq” ma’nosida namoyon bo‘lishi uchun muvofiq kontekst kerak bo‘ladi. **Ixtiyor qilmoq** bu ma’noni poetik bo‘yoqdor tarzda namoyon qiladi. **Sog‘inmoq** ham bu ma’noda kam qo‘llanadi.

Insonlar uzoq umr ko‘rishni i s t a ydilar, lekin bu olamda uzoq umr mashaqqat va zahmatdan iborat ekanini ham yaxshi biladilar. I.Sulton, Boqiy darbadar. *Alomat. Men odamlar haqida boshqacha tasavvurda edim. Ularning erki qo‘lida, nimani x o h l a sa shuni qiloladi, deb o‘ylardim.* Sh.Boshbekov, Temir xotin. *Ularning injiqliklarini butunlay haqsiz deyish to‘g‘ri bo‘lmasa kerak. O‘shanda uning bola ko‘ngli ham tog‘ni, ham qizg‘aldoqzorni t u s agandi.* U.Hamdam, Muvozanat. *G‘ir-g‘ir shamollarga ko‘kragini tutgan o‘sha jannatday joyda bir lahzagina o‘tirmoqni… asal bo‘yli bosvoldilaridan bir tilimgina totmoqni o r z u l a r di.* M.Mansur, Judolik diyori. – *Odam bolasi borki, barhayotlikni o r z u q i l adi, – dedi mehmon.* I.Sulton, Boqiy darbadar.

Bugun menga sukunat kerak, Sukunatki, yo‘qlik qadar tinch. Faqat jimlik t i l a ydi yurak, Sizdan bugun birgina o‘tinch: Yolg‘iz qo‘ying meni, do‘stlarim... E.Vohidov, She’r dunyosi. *Oxiri Mahmud otga makr-hiyla bilan ega chiqishni i x t i y o r q i l di.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Endi sizdan shuni ham so‘rayin: xo‘jasig‘a sodiq bir qul, sizning ta’biringizcha, ma’naviy bir padar o‘z o‘g‘lig‘a yomonlik s o g‘ i n armi, bu to‘g‘rida javob beringiz-chi?* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

IT, KUCHUK, SAK, BOBOV, TEVAT Uy-ro‘zg‘orni qo‘riqlash, ov ovlash va shu kabi maqsadlar uchun saqlanadigan to‘rt oyoqli sutemizuvchi uy hayvoni. **Sak** hozirgi o‘zbek tilida juda kam qo‘llanadi, eskirgan kitobiy so‘z. **Bobov** so‘zi ko‘pincha yosh bolalar nutqida qo‘llanadi. **Kuchuk**ning “katta it” ma’nosida qo‘llanishi, masalan, Toshkent shevasida uchraydi. **Tevat** so‘zi ham shevaga oid.

Amir og‘riqning zo‘ridan dodlay boshladi, azonda uning faryodi adirlar osha Ulug‘ tog‘ga urilib, aks sado berdi. I t lar hurdi. Qo‘ylar qochdi... U.Hamdam, Muvozanat. *Tuyqusdan ko‘cha eshik qattiq taqilladi, hovlida, ko‘chada k u ch u k-lar vovulladi.* O.Yoqubov, Billur qandillar. – *Men-ku hech yo‘q odamlarning ilkidan non yeguvchi s a k ekanmen, – dedi miyig‘ida kulib mag‘rur vazir.* N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *Bolalarni shaytonlardan qo‘rqitmangiz, B o-b o v keldi, deb ko‘rpaga berkitmangiz...* E.Vohidov, Ishq savdosi. *T e v a t ga suyak tashlaganingdan keyin o‘z holiga qo‘y, qanday g‘ajisa, shunday g‘ajisin.* “Qanotli so‘zlar”.

IXTIYOR, IZM, MAYL Kishining biror narsadan foydalanish, tasarruf etish yoki idora qilish huquqi, shunday mazmundagi xohish-istagi. **Izm** faol so‘z emas, kitobiy nutqqa oid. **Mayl** so‘zi ayni ma’noni ifodalaganda, egalik qo‘shimchalari bilan keladi, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi.

Zalning xo‘jayinini chaqirib, qarorini aytdi: restoranni ichkaridan zanjirlaysan, u bizning i x t i y o r imizda, barcha xarajat bizning hisobimizdan! E.A’zam, Shoirning to‘yi. *Mulohaza qilib qarasam, men qayerda va nima ish bilan mashg‘ul bo‘lmay, hamisha Ollohning i z m ida va Unga ibodatda ekanman.* U.Hamdam, Muvozanat. *Har kimning m a y l i o‘zida, – dedi Sharofat va labini burib, chetga qaradi.* A.Qahhor, Qo‘shchinor chiroqlari.

IZLAMOQ, QIDIRMOQ, AXTARMOQ, ISTAMOQ U yoki bu kishi, narsa, o‘rin-joyni topish maqsadida bo‘lmoq. **Izlamoq, qidirmoq, axtarmoq** so‘zlari adabiy tilda parallel qo‘llansa ham shevaga munosabatda o‘zaro farqlanadi. Masalan, mazkur ma’noda Farg‘ona shevasida **axtarmoq**, Toshkent shevasida **qidirmoq,** Andijon shevasida **istamoq** so‘zi qo‘llanadi.

To‘lqinga tashlangan kemaday qalqib, Qudratli, mehrli qirg‘oq i z l a yman. Zulfiya, Saylanma. *Uning har narsasi bor edi. Shunday bo‘lsa ham, ayol kishi molga o‘ch bo‘ladi, nimalarnidir q i d i r di. ...Miryoqub Mirzaboboni yoniga*

olib, darvoza darchasidan ko‘chaga chiqqan va qishloq itlarining to‘polon “vov”lari o‘rtasida keta turib, johil so‘fining qaysarligini sindirish uchun turli-tuman tadbirlar a x t a r ardi... Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Ona bo‘sh kelmadi: – “Olma pish, og‘zimga tush!” bilan bo‘ladimi? Axtargan topadi! I s t a sangiz, durustroq kasb ham topiladi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

ISH, YUMUSH 1. Inson faoliyati bilan bog‘liq, uning mehnati bilan amalga oshadigan, bajariladigan narsa. **Yumush** bu ma’noda biroz ta’kid oladi, asosan, publitsistik va badiiy uslublarda qo‘llanadi.

– Ishlayman desangiz, i sh ko‘p, rais bova, i sh ko‘p. Eski rais kalishi yirtig‘idan ko‘z uzmadi. – Qani edi, i sh bo‘lsa, ishlar edik, – dedi. T.Murod, Tanlangan asarlar. *Kim o‘ylabdi, dengiz bo‘yi bandargohida, kishi nazariga ilmas bir y u m u sh ni bajaruvchilar – shu ishdan ro‘shnolikka chiqamiz deb?!* M.Mansur, Judolik diyori.

2. Lavozim yoki mansab talabi, ijtimoiy maqom taqozosiga ko‘ra bajariladigan vazifa. Bu ma’noda **yumush** so‘zi **ish** so‘ziga nisbatan kamfaol.

– Xafa bo‘lmang, opa, i sh imiz shunaqa, – dedi Solihov uzr ohangida, – o‘g‘lingiz ko‘p narsani bilmas ekan. T.Malik, So‘nggi o‘q. *Avvalo, raiyat osoyishtaligiga sen qayg‘urma. Bu sultonning y u m u sh i.* T.Malik, Falak.

3. Xizmat, vazifa, soha, kasb. Bu ma’noda ham **ish** so‘zi ko‘p qo‘llanadi, **yumush** faol emas.

U ginaomuz qaradi: – Bir og‘iz aytsangiz ekan o‘zingizdan ortib... – Ha, endi, i sh imni bilasan-ku, – deb baland keldim. M.Mansur, Judolik diyori. *– Aslida, otang ham, men ham bir xil ish bilan ovoramiz, – dedi toshkesar. – Y u m u sh imiz boshqa-boshqa bo‘lsa-da, ma’nosi bitta: bolam-chaqam deb tirishamiz*. I.Sulton, Ozod.

4. Alohida kuch, mehnat talab qilmaydigan narsa, ermak. Bu ma’noda **yumush** so‘zi alohida ta’kid bilan ishlatiladi.

Ayniqsa, idoralar soni qisqarayotgan damda biron imoratni ijaraga olish-dan osonroq i sh yo‘q. T.Malik, Shaytanat. *Xushkayfiyat odam uchun tong otishini kuzatishdan zavqliroq y u m u sh yo‘q. Hatto eng uyquchi odam ham tongda qushlarning sayrashini bir eshitadi.* T.Malik, Shaytanat.

5. O‘zgaga, o‘zga manfaatiga qarashli yumush, hojat. Bu ma’noda **ish** so‘zi-da kimningdir “hojati tushganlik” ifodasi ustuvor, **yumush** so‘zida bunday ifoda yaqqol emas.

– Mirzakarimboyning bog‘i qayerda, bilmaysizmi? – dedi muloyimlik bilan. – Nima i sh ing bor? – Yo‘liqmoqchi edim-da. Oybek, Tanlangan asarlar. *Jalilning o‘ylanib turgani sababini bilmagan choyxonachi o‘smoqchilab so‘radi: – Birodari aziz, machitda qanday y u m u sh ingiz bor edi? Yo birovni izlab keldingizmi?* T.Malik, Shaytanat.

ISHBILARMON, **TADBIRKOR 1.** Ishning ko‘zini biladigan, ishni uddaburonlik bilan eplaydigan. **Tadbirkor** so‘zi bu ma’noda qo‘llanganda “har ishning bir tadbirini topa biladigan” ta’kidi namoyon bo‘ladi.

G‘assol ko‘pni ko‘rgan, i sh b i l a r m o n kishi edi, “murda”ni chetga chaqirib: – Boshpurtni topshirib, domovoydan o‘chmagan bo‘lsangiz, sizni yuvmayman, benovat bo‘lishdan qo‘rqaman, – deb qoldi. S.Ahmad, Sag‘ana. *–Xotin kishi ayyor, t a d b i r k o r bo‘larkan, ikki kunning birida xoli topib keladi, kutilmagan joyda qo‘lga tushiradi...*A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen.

I

2. Ishlab chiqarishni yoki boshqa faoliyatni tashkil etuvchi, moliyalashtiruvchi, tijorat yoki sanoat korxonasini foyda olish maqsadida boshqaruvchi. **Tadbirkor** so‘zi ko‘proq rasmiy va publitsistik uslublarda qo‘llanadi, bu jihatdan **ishbilarmon** uslubiy chegaralanmagan.

I sh b i l a r m o n to‘g‘ri, toza qo‘l bilan ishlaydi. O‘g‘rilik, xiyonat, aldamchilik bilan emas, aql-idrok bilan pul topadi, davlat orttiradi, o‘z nomiga dog‘ tushirmaydi. O‘.Umarbekov, Olamushuk. *Sarvar. ...Men unaqa pora-mora bilan ish qiladigan iprindi-siprindi t a d b i r k o r emasman*. O.Yoqubov, Bir koshona sirlari.

ISHLAMOQ, MEHNAT QILMOQ, XIZMAT QILMOQ 1. Muayyan ish-yumush bilan mashg‘ul bo‘lmoq. **Mehnat qilmoq** so‘zi ayni ma’noni birmuncha umumiy ifoda qiladi, asosan, rasmiy, publitsistik va badiiy uslublarda qo‘llanadi. **Xizmat qilmoq** bu ma’noda kam qo‘llanadi.

Ertasiga o‘nta odamni boshlab kelib, menga topshirdi... Topshirdi-yu, shular kuzgacha sizda i sh l a ydi, dedi. O‘.Umarbekov, Sevgim-sevgilim... *Alomat. Esingizni tanibsizki, tinmay m e h n a t q i l asiz, lekin hech biringiz ikki bo‘lmaydi.* Sh.Boshbekov, Temir xotin. *Hovlida tinmay-qo‘nmay x i z m a t q i l ib yurgan paxmoq sochli, isqirt kiyimli yosh-qari xotinlar ham anchagina.* Oybek, Tanlangan asarlar.

2. Biror kasb yoki lavozim egasi sifatida faoliyat ko‘rsatmoq. **Mehnat qilmoq** bu ma’noda, asosan, publitsistik yoki badiiy uslubda qo‘llanadi.

Jumhuriyat radiosida to‘rt yil muharrir bo‘lib i sh l a dim. T.Murod, Tanlangan asarlar. *Diyorimiz markazida chiqadigan, jamiyki ijodkorlar orzusidagi mo‘tabar dargohlarda mas’ul vazifalarda m e h n a t q i l dim.* A.Asil. Alqor, nega ko‘zing to‘la yosh. *Ota-onasi durustgina yerlarda x i z m a t q i l uvchi yigitning ko‘cha supuruvchi – farrosh bo‘lib ishlashi ajablanarli edi.* T.Malik, Shaytanat.

ISHCHAN, HARAKATCHAN, SERHARAKAT, G‘AYRATLI, SERG‘AYRAT, TIRISHQOQ, URINCHOQ Ishlab charchamaydigan, har qanday ishga alohida g‘ayrat bilan kirishadigan, astoydil harakat qiladigan. **Harakatchan** va **serharakat** so‘zlarida tinib-tinchimaslik ta’kidi mavjud. **G‘ayratli**

hamda **serg‘ayrat** so‘zlarida g‘ayratlilik ta’kidi qabariq ifodalangan. **Tirishqoq** so‘ziga ishga astoydil urinadiganlik ta’kidi xos, ijobiylik bo‘yog‘i kuchli. **Urinchoq**da ham ana shunday ta’kid qabariq, asosan, oddiy so‘zlashuvga xos.

Shunday i sh ch a n, topish-tutishi yaxshi bu juvonning kampir aytgancha yomon kiyinib yurishiga ajablanardim. S.Ahmad, Hasrat. *Katta yangi ish boshlaganda maydaroqlarining paytavasiga qurt tushadi. Etikdo‘z qirq uch yoshiga nisbatan ancha qarimsiq ko‘rinadigan, ozg‘in, h a r a k a t-ch a n bir odam edi.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *Qo‘limizdagi bozorchiqni ayvon chetiga qo‘yib ham edikki, oyoqlari kalta, ammo nihoyatda s e r h a-r a k a t bir kishi* (*u ajoyib tarzda yelka tashlab yurar edi*) *bizni karavotga yaqin joyga boshladi...* M.Mansur, Judolik diyori. *Albatta, Gulchehra g‘ a y-r a t l i, mehnatsevar, aqlli qiz edi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Bozorqul bunday paytlarda bosh egib, xomush o‘tirardi, bugun esa s e r-g‘ a y r a t, jonsarak.* A.Muxtor, Chinor. *Lekin kim bo‘lsa ham yaxshi odamga o‘xshaydi. T i r i sh q o q, kurashchan ko‘rinadi.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Bu – o‘sha mehnatkash dehqon qaylig‘i, Terimchi, pazanda, beshik: ko‘zmunchoq, Jami barnolarning eng chiroyligi, Qo‘li gul, uquvlik, dilbar, u r i n ch o q.* Mirtemir, Saylanma.

ISHCHI, MEHNATKASH, XIZMATCHI, MEHNATCHI Muayyan korxona, zavod-fabrika yoki boshqa joyda ish qilib kun ko‘ruvchi, mehnat qilib o‘z oilasini boquvchi kishi. **Mehnatkash** so‘zida mehnat qilib kun ko‘rish belgisi ustuvor, kitobiy uslubga xos. **Xizmatchi** so‘zida aniq belgilangan vazifani bajaruvchi kishi ta’kidi ustuvor. **Mehnatchi** bu ma’noda eskirgan, kitobiy uslubda qo‘llanadi.

Har tomonda i sh ch i lar Toshlarni sindiradi. Daryoni tindiradi, Temir tan kurashchilar. H.Olimjon, O‘zbekiston. – *Mehnat qilinglar, o‘g‘illarim, mehnat or emas, m e h n a t k a sh lar, kosiblar olloning suygan bandalaridur...* Oybek, Tanlangan asarlar. *Bu vaqtga qadar Tohir akaning yigitlari-yu restoran x i z m a t-ch i lari har narsani taxt qilib qo‘yishgan edi*. U.Hamdam, Muvozanat. *Mendan keyingilar – singillarim, ular hali kichkina, mehnatga yaramaydi, onam bilan mayda-chuyda yumushlarga unnab o‘ralashishadi. Ro‘zg‘orning m e h n a t-ch i si – otam ikkovimiz*. I.Sulton, Ozod.

ICHKILIK, AROQ, SHAROB, VINO, MAY, MUSALLAS, MAVIZ Kayf beradigan ichimlik, spirtli ichimlik. **May**, **musallas, sharob, maviz** so‘zlari, asosan, eskirgan, ko‘proq kitobiy nutqqa xos.

– Hah, tirmizaklar-ey! Tug‘ilib nima karomat ko‘rsatibdilarki, uni nishonlasa! – dedi Sherqo‘zi. – Mayli, borib kelaqolsin. Ishqilib, i ch k i l i k ka o‘rganib ketmasa bo‘ldi... A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Kel, ichaylik, Miryoqub. Biz, ruslar, a r o q ichishni hammadan yaxshi bilamiz.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Ikki gulgun chehra bo‘lsa, O‘rtada gulgun sh a r o b, Men uchun maydin ham ortiq Suhbati hamdam shirin.* E.Vohidov, Saylanma. – *Qo‘yib yubor! –*

Qosimjon siltanib qo‘lini bo‘shatgan edi, v i n o ko‘ylagiga to‘kilib ketdi. Lekin u parvo qilmay, qolganini qalqib-qalqib ichdi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Sohibqiron. (Yana yumshab). M a y ing bormu? Suluvko‘z. (Hayron) M a y ichmas erdingiz?* O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. – *Nomi ichkilik bo‘lsa, bas. Cho‘lda bir hafta suvsiz qolgan tuyaday shimiradi. Bo‘zami, aroqmi, m u s a l l a s-mi, konyakmi, – qo‘ymaydi eshon.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Uy egasi iljaygan holda hujraga kirib, o‘zining ta’biricha, may emas, bir ko‘zacha m a v i z ni olib chiqdi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

I

ICHKILIKBOZ, AROQXO‘R, SHAROBXO‘R, PIYONISTA Mast qiluvchi ichimliklarni ichishga mukkasidan ketgan, hamisha ichib yuradigan. **Aroqxo‘r** so‘zida **ichkilikboz** so‘ziga nisbatan salbiy baho kuchli. **Sharobxo‘r** so‘zida **aroqxo‘r** so‘zidagidek salbiy baho kuchli emas va nutqda **aroqxo‘r** so‘ziga qaraganda kam qo‘llanadi. **Piyonista** oddiy so‘zlashuvga xos, salbiy baholi.

Qani, ayting-chi, shunaqa dangasa, ishyoqmas, buning ustiga, i ch k i l i k-b o z brigadirni qayerda ko‘rgansan? E.Vohidov, Umrim daryosi. *Otam a r o q-x o‘ r edi, onamni urardi.* T.Malik, Alvido... bolalik. *Uyda o‘tirib nima qiladi? Ichaverib adoyi tamom bo‘layozgan anovi sh a r o b x o‘ r erning qovog‘ini poylaydimi?* E.A’zam, Shovqin. *Bilasanmi, bolam, bu p i y o n i s t a o‘lgur avvalgi xotinini so‘yib qo‘yib, o‘n ikki yil yotib kelgan.* S.Ahmad, Bir o‘pichning bahosi.

ICHMOQ I, **SIMIRMOQ, SHIMIRMOQ, SIPQARMOQ (SIPQORMOQ, SIPQIRMOQ)** Umuman, quyuq bo‘lmagan narsalarni iste’mol qilmoq. **Simirmoq** va **shimirmoq** so‘zlarida harakatning jadal emasligi ta’kidi anglanadi. **Sipqarmoq**da harakatning keskin tarzda bajarilishi ta’kidi qabariq ifodalangan, kitobiy so‘z. **Sipqormoq, sipqirmoq** so‘zlari shevaga oid so‘z, nutqda kam qo‘llanadi.

Yovg‘on sho‘rva i ch ib yurgan Oygulning yuzida bu tabiiy qizillik qayerdan ham bo‘lsin!.. U.Hamdam, Muvozanat. *Yo‘lchi indamadi. Piyolada sovib qolgan choyni s i m i rib, uydan chiqar ekan, peshanasini eshik tepasiga qattiq urib oldi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Xo‘rdani ko‘tarib, burdani urar, Sh i m i r ib yutadi, o‘pirib yeydi. Tirikni tunaydi, murdani urar, Qarasang, “biz kichik odammiz”, deydi.* I.Mirzo, Kichkina odam. *Xo‘ja Kalonbek muzday norinj suvidan bir chinni kosa s i p q a r di-yu, nafasini sal rostlab, Boburning yuziga qaradi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Dadamlar quduq suvini kosalab s i p q o r ar edilar-u shu bitta gapni qayta-qayta takrorlardilar: – Hukumat oldida begunohman, Gulshan!* O.Yoqubov, Muzqaymoq. *Ular achchiq choyni s i p q i r ib, savdodan, xotindan, banka (bank deyilmoqchi) muomalalaridan so‘zlashar edi.* Oybek, Tanlangan asarlar.

ICHMOQ II, **KO‘TARMOQ, TORTMOQ, OLMOQ, OTMOQ, URMOQ, NO‘SH ETMOQ** Spirtli ichimlik iste’mol qilmoq. **Ko‘tarmoq, tortmoq, otmoq, urmoq** so‘zlari oddiy so‘zlashuvga xos. **Ko‘tarmoq, tortmoq** so‘zlari mazkur harakatni birmuncha evfemik bir tarzda ifodalaydi. **Otmoq** va **urmoq** so‘zlari mazkur ma’noda qo‘llanganda, ba’zan hazil, ba’zan zaharxanda ifodasi anglashiladi. **No‘sh etmoq** eskirgan, kitobiy so‘z.

Qayum kameraga ko‘z solib, iziga qaytdi. – Yerda yotibsan. Senga ko‘rpacha solib bergan edim... E, qurib ket! Sig‘sa, i ch gin-da!.. Sh.Xolmirzayev, Saylanma. – *Qani, k o ‘ t a r dik, – dedi Abdulla yangitdan ryumkalarni to‘ldirib.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Bir kuni rosa t o r t - t o r t bo‘lgan ekan, ertasiga boshim xuddi ari qamalib qolgan tomoshaqovoqqa o‘xshab g‘uvullardi.* “Mushtum”. *Bayram-bayramday bo‘lsin, – u chinnigulli choynakdan piyolaga musallas quyadi. – Qani, bittadan o l aylik. Bundan o‘sha zamonlarning daholari-yu, shohlari ham tatib turishgan*. Q.Norqobil, Munofiq. *Mehmon meni o‘pdi, salomatligimga ustma-ust ikki ryumka o t di…* A.Qahhor, Dumli odamlar. *Qadamini yuvadi yomg‘ir, Qadamiga to‘shaladi qor. U quvonar, g‘am chekar og‘ir, May n o ‘ sh e t ib, seva boshlar yor.* E.Vohidov, Ishq savdosi.

INGICHKA, NOZIK, XIPCHA Biron-bir narsaning ko‘ndalang o‘lchami kichikligini bildiradi. **Nozik** ingichkalik ma’nosiga nafislik, bejirimlik belgisini ham qo‘shib ifodalaydi, oddiy so‘zlashuvda faol qo‘llanadi. **Xipcha**, asosan, kishi tanasiga nisbatan qo‘llanadi.

Men ham kuyov bo‘lib kelin qo‘liga uzuk taqdim. Oddiygina, i ng i ch k a, lekin qimmatbaho edi. I.Sulton, Uzuk. *Jamolboy hali ham tetik. Shahlo ariqda terlagan betlarini muzdek suvda yuvarkan, belining egilishini kuzatib turganlar ko‘nglida bir gap bor edi. Ketmon chopganida bu n o z i k beli uzilib ketmaganini qara-ya!* S.Ahmad, Bahor qizlari. *Shahloning sochi baland turmaklangan, ustidan kapron durra tang‘igan... Beli qo‘l soatning tasmasi bilan boylasa bo‘ladigan darajada x i p ch a.* S.Ahmad, Bahor qizlari.

J

JABRDIYDA, ALAMDIYDA, JAFOKASH, MAZLUM, JABRLANUVCHI Jabr-jafo chekkan, azob-uqubat tortgan, yuragi dard-alamli. Qatordagi aksariyat so‘zlardagi alohida ta’kid ularning asoslaridan anglashilib turadi. **Alamdiyda** so‘zi, asosan, so‘zlashuv nutqiga, **jafokash** so‘zi badiiy uslubga, **mazlum, jabrlanuvchi** so‘zlari esa rasmiy, ilmiy, ilmiy-ommabop uslublarga xos.

Ammo qani o‘sha Azroil, qani jon o‘g‘risi?! Asta bostirib kelmay, shartta kirib ola qolmaydimi Ollohning omonatini! ...shu j a b r d i y d a jonni bu dunyo azoblaridan qutqarmaydimi? T.Malik, So‘nggi o‘q. *O‘zi uchun emas, xalq uchun, jamiyki alamzadalar, a l a m d i y d a lar uchun qon to‘kdi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Jo‘rabek buni sezdi-yu, endi kechikkanini, j a f o k a sh, chinakam munis do‘stini yo‘qotganini angladi.* S.Ahmad, Xotin. *Eshityapsanmi, Mahfuz, Alloh odil! U hamisha m a z l u m lar tarafida!* M.Mansur, Judolik diyori. *O‘zingizga ma’lum sabablarga ko‘ra, j a b r l a n u v ch i Yakkabog‘dan bosh olib chiqib ketib ulguribdi.* M.Mansur, Judolik diyori.

JAHL, ACHCHIQ, G‘AZAB, QAHR, ZARDA Nojo‘ya xatti-harakat yoki voqea-hodisaga qarshi kuchli darajada yuzaga keladigan keskin his-tuyg‘u, ana shunday his-tuyg‘u ifodasi. **G‘azab, qahr** so‘zlari belgi darajasini kuchli ifodalaydi. **Jahl, achchiq, g‘azab, zarda, qahr** so‘zlari, asosan, so‘zlashuv, badiiy uslublarda qo‘llanadi.

Bobo uning qiyqirishidan, gul barglarini sochib o‘ynashidan zavqlanib ketdi. Boyagi j a h l i dan nom-nishon qolmadi. S.Ahmad, Bobo, bola, gul. *Omonulloxon otasining fe’lini yaxshi bilar edi: endi unga gapirish ortiqcha. A ch ch i q ustida afv etmoq o‘rniga qatlga amr qilib yuborishi hech gapmas.* T.Malik, Savohil. *Alimqul so‘ng esa Zahroning nafrat, g‘ a z a b va jirkanchga to‘la nigohiga ortiq dosh berolmay, eshik tomon tisarildi…* U.Hamdam, Muvozanat. *Chunki “oqsoqol”da noyob fazilat – Q a h r, beshafqatlik, zug‘um bor edi.* E.Vohidov, She’r dunyosi. *– O‘tiring, xo‘jayin! – dedi Miryoqub, uning ovozi ham biroz ko‘tarila tushgan edi. O‘shqirish bilan, z a r d a bilan bitadigan ish emas bu. O‘ylaylik, bir chora topaylik!* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

JALA, SEL Juda kuchli va shiddat bilan yog‘adigan yomg‘ir. **Sel** so‘zida yomg‘ir bilan bog‘liq ravishdagi loy-suv oqimi ta’kidi ochiq ifodalangan. **Jala, sel** deyarli barcha uslublarda qo‘llanadi.

Haybat shamollari o‘sha yoqdan esadilar. Ular j a l a bulutlarini haydab kelishadi. I.Sulton, Ozod. *Bo‘ron boshlandi. S e l na odamni ayadi, na dov-*

daraxtni! Birpasda gullab turgan mamlakat vayron bo‘ldi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin.

JAMOA, GURUH, BIRLASHMA, UYUSHMA, ITTIFOQ Ma’lum asosda yoki ma’lum maqsadlarni ko‘zda tutib birlashgan guruh. **Jamoa, guruh** so‘zlari barcha uslublarda qo‘llanadi. **Birlashma, uyushma, ittifoq** so‘zlari, asosan, rasmiy, ilmiy uslublarda ko‘proq ishlatiladi. **Ittifoq** so‘zida guruhning kattaligi ta’kidi mavjud.

Do‘stmat pulni sanab, cho‘ntakka solmasdanoq, j a m o a da har bir oilaning tuynugidan chiqadigan tutunga qarab, qozonda nima qaynayotganini sezadigan xumkalla ellikboshi yetib keldi. P.Tursun, O‘qituvchi. *Shunday qilib, xon boshchiligidagi qora g u r u h lar ma’rifatparvar Islomxo‘jadan o‘ch oldilar.* J.Sharipov, Xorazm. *B i r l a sh m a uch qavatli yangi binoda edi.* A.Muxtor, Asarlar. *Faqat o‘zini o‘ylaydiganlar u y u sh m a siga qo‘shilmaymiz, deb bular aytdi. Janjalkashlar ittifoqiga o‘lsak ham qo‘shilmaymiz, deb ular aytdi.* S.Ahmad, Bo‘ri ovi. *– Axir, barcha temuriylar birlashib, i t t i f o q tuzsalar bo‘lmasmi? – dedi Nigor xonim.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

JANJAL, TO‘POLON, G‘ALVA, MOJARO, G‘AVG‘O, MASHMASHA Kelishmovchilik oqibatda yuzaga kelgan asosli-asossiz achchiq-tiziq aytishuv va shunga muvofiq jahl bilan qilingan keskin xatti-harakat. **To‘polon so‘zida** jahlli harakat ta’kidi qabariq ifodalangan. **Mojaro, g‘avg‘o** so‘zlari ko‘proq badiiy uslubda, g‘alva, mashmasha so‘zlashuv nutqida ham faol.

Gulchehraning o‘zi ham ko‘rdi buni, o‘zi j a n j a l ning guvohi bo‘ldi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Kechqurun uyda yana tapir-tupur bo‘lib qoldi. T o‘ p o l o n orasida xotinning surnayga o‘xshash ingichka ovozi o‘qtin-o‘qtin eshitilib qolardi...* S.Ahmad, Osmonning onasi. *G‘ a l v a lardan chetroqda yura turay. Keyinroq qaytib kelaman. Sen ham, men ham, og‘ayni, bu dunyoga o‘lim bilan berkinmachoq o‘ynagani kelganmiz.* T.Malik, Shaytanat. *Ikki qadrdon o‘rtasidagi m o j a r o ni devor orqasidan eshitib turgan Hurinisa kaftgir ko‘tarib erining oldiga chiqadi.* E.Vohidov, Oltin devor. *Katta aka o‘rtanchaga buyuradi, o‘rtancha esa kichigiga. Unisi “Hadeb men qilaveramanmi...” deb noliydi, oqibatda g‘ a v g‘ o dan bezgan ota yoki ona bu ishni o‘zi bajarib qo‘ya qoladi.* T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *Men bu m a sh m a sh a ning nima bilan tugashiga hech aqlim yetmasdi.* M.Mansur, Judolik diyori.

JANNAT, BEHISHT, RIZVON, RAVZA, FIRDAVS, UJMOH (UCHMOH) Gunohsiz kimsalar boqiy dunyoda yashaydigan rohat-farog‘atli joy. Shu ma’noda **jannat** so‘zi nutqning barcha turlarida keng qo‘llanadi. **Behisht, rizvon, ravza, firdavs** so‘zlari, asosan, tarixiy hamda badiiy asarlarda uchraydi. **Ujmoh (uchmoh)** poetik nutqda qo‘llanadi.

Kimki umid bilan bechorahol yashar ekan, uning tilagi j a n n a t da osudalikka erishishdir. I.Sulton, Alisher Navoiy. *Bay, bay, bay, husn-u latofatini qarang, b e-*

h i sh t qizlaridek, hur-u g‘ilmonlaridek. X.To‘xtaboyev, Yillar va yo‘llar. *Kelding olamga, demak, Etmas uni so‘rmak, yemak, Yerni etmog‘ing kerak Bo‘ston o‘zing, r i z v o n o‘zing.* E.Vohidov, Muhabbat. *Do‘stlar jannatni ko‘rmoq istasangiz – marhabo. Bog‘i eram r a v z a din bor der misol Dushanbada.* Uyg‘un, Tong qo‘shig‘i. *Ishq yo‘lin f i r d a v s yo‘li deb anglagil, Pok diling, Erkin, bu yo‘lda bosh bo‘lur.* E.Vohidov, Sevgi kelsa. *Qari, turg‘un, g‘udur Qoratog‘ Sen go‘zalni asrar bag‘rida. Senday bo‘lmas u j m o h bog‘ida... Guldek borlig‘ingda hech yo‘q dog‘.* Mirtemir, Ko‘kqiyo.

J

JAVOHIR, GAVHAR Tarashlab sayqal berilgan olmos, brilliant; umuman, qimmatbaho toshlarning umumiy nomi. **Gavhar** ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos.

Qutichaning tagida kaptarning tuxumidek keladigan va kapalak rangidek nafis tovlangan ajib bir j a v o h i r yarqirab yotardi. O.Yoqubov, Ko‘hna dunyo. *Avval o‘limlikka atalgan kiyim-kechaklarni, kafanni olishdi, so‘ng... sopiga g a v-h a r o‘rnatilgan xanjar... va sarg‘ayib ketgan Qur’onni olishdi.* N.Eshonqul, Shamolni tutib bo‘lmaydi.

JAZO, TA’ZIR, AJR, SAZO Kishining biron-bir aybi, qilmishi yoki jinoyati uchun ko‘riladigan chora, qilmishiga yarasha keladigan oqibat. **Sazo** sozida “sharmandali jazo” ifodasi ochiq ifodalanadi, ko‘proq badiiy uslubga xoslangan. **Ta’zir** oddiy so‘zlashuvda faol. **Ajr** so‘zi bu ma’noda diniy mazmundagi matnlarda qo‘llanadi.

– Zap qilgansiz, Otabek, – dedi usta, – yomonlarning j a z o si shunday bo‘ladi. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *U yaramasning t a’ z i r ini o‘sha yerning o‘zidayoq berib qo‘ygan bo‘lardim, bunchalik uyatga qolmasdim.* F.Nasriddin, Tundagi voqea. *Yaratganiga banda bo‘lolmaganlarning a j r i, balki, shudir – tashvish-u alamlarga bandi bo‘lishdir...* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Devorlar ham menga s a z o berayotgandek qizardim, hech qayoqqa qaray olmadim.* Oydin, Hikoyalar.

JILMAYMOQ, KULUMSIRAMOQ, ILJAYMOQ, IRJAYMOQ, TIRJAYMOQ, ISHSHAYMOQ, IRSHAYMOQ Insonlarning ovozsiz holatda vaziyatga nisbatan kulgi holatini ifodalashi. **Jilmaymoq** va **kulumsiramoq** so‘zlari deyarli barcha uslubga xos bo‘lib, ijobiy munosabatni bildiradi. **Iljaymoq** so‘zi nutq vaziyatiga bog‘liq ravishda salbiy yoki ijobiy baho ifodalashi mumkin. Sinonimik qatordagi **irjaymoq**, **tirjaymoq**, **ishshaymoq**, **irshaymoq** so‘zlari faqatgina salbiy munosabat ifodasiga ega. **Iljaymoq**dan **irshaymoq**qacha salbiy baho darajama-daraja kuchayib boradi.

Binafsha sekin Shavkatning yoniga o‘tirdi, yelkasiga boshini qo‘ydi. “Qo‘ying, siqilmang” deganday bilagini siqib ma’yus j i l m a y di. Sh.Boshbekov, Falakning gardishi. *Aravakash yumshoqqina k u l u m s i r a di. Bundan zavqi kelib k u l u m s i r a di, har holda, bu maxluqchalar ko‘ziga ariqcha ulkan daryo bo‘lib ko‘rinayotgan bo‘lsa ajabmas...* I.Sulton, Ozod. *Zumrad ko‘zini yashirdi-*

da, durrachasining uchi bilan artib oldi. Zo‘r bilan i l j a y di. S.Ahmad, Zumrad. *Ukalarimni, jiyanlarimni, og‘alarimni yer tishlatib, men sari tishlarini i r j a y-tirib kelmoqda edi nojins!* I.Sulton, Ozod. *Rahim Saidov jahl bilan: – Nima qilyapsiz? – dedi. Begona erkak javob bermay, t i r j a y di.* O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Qozi xo‘jayinining maqsadini anglab i sh sh a y di: – Xo‘jayin, asli hisob-kitobni to‘g‘ri qilib qo‘yish kerakmikan? Do‘xtirning soni bitta ko‘p ekan?* T.Malik, Shaytanat. *Soli eshik oldida lab-lunjini yalagancha unga qarab i r sh a y ib turardi.* U.Hamdam, Muvozanat.

JIRKANMOQ, HAZAR QILMOQ, YIRGANMOQ, IRGANMOQ Biron-bir shaxs yoki narsaga hazar hissi bilan munosabatda bo‘lmoq. **Hazar qilmoq** so‘zida salbiy munosabat ifodasi kuchli. Ayni jihat **yirganmoq**, **irganmoq** so‘zlarida yanada kuchli, ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos.

Lekin bunisi o‘q tegishi bilan o‘lgan, shuning uchunmi, yo ikkinchi marta ko‘rib ko‘nikdimi, Abdulla j i r k a n madi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. Mamlakat mudofaasidan qochgan kimsadan chumoli emas, hatto vabodek ofat ham h a z a r q i l ishini… fahmladi. Mirmuhsin, Temur Malik. O‘rnimdan turib ko‘rishishga ko‘targan qo‘lim ko‘tarilgancha qolaverdi. Machalaring man o‘lgur minan ko‘rishishga y i r g a n di. A.Qodiriy, Diyori bakr. To‘porining yonida bunaqa ne’matjonlar juda ko‘p bo‘lgan. Undan i r g a n ishga i r-g a n dim-u, lekin, aslida, o‘zimning ham undan behroq emasligimni angladim. M.M.Do‘st, Lolazor.

JINGALAK, FATILA, QO‘NG‘IROQ Tabiiy yoki sun’iy ravishda halqa shaklida buralgan, zidi silliq. **Fatila** so‘zida belgi **jingalak** so‘ziga nisbatan ortiq, faqat sochga nisbatan qo‘llanadi, badiiy uslub uchun xoslangan. **Qo‘ng‘iroq** so‘zi mazkur ma’noda badiiy uslubda ishlatiladi, ayni paytda, unda ijobiylik belgisi ham bor.

Zahro piq etib kulib, boshini oldin pastga qaratib, sarak-sarak etdi, so‘ng shiddat bilan orqaga siltab, peshonasiga, yuz-ko‘ziga tushib turgan xiyol j i ng a-l a k, qo‘ng‘ir sochlarini nari qildi. U.Hamdam, Muvozanat. *Sochlaring f a-t i l a, to‘ptosh o‘ynarding, Tirnog‘ingda shu’la, manglayingda nur.* I.Mirzo, Sochlaring fatila. *Keng yag‘rin, mosh-guruch q o‘ n g‘ i r o q sochda Sezdim yoyilganin yangi hayajon.* Zulfiya, Saylanma.

JOY, O‘RIN 1. Biror kimsa yoki narsa ishg‘ol qilgan yoki ishg‘ol etish mumkin bo‘lgan ma’lum bir yer. O‘rin so‘zi bu ma’noda rasmiy nutqda ham ishlatiladi.

Ortimga qaradim: sas kelmay qo‘ygan, boyagi odam turgan j o y da endi hech kim yo‘q edi! I.Sulton, O‘rmondagi kulba. *Boshqalar ham o‘ r i n laridan qo‘zg‘alib, unga ta’ziya bildirishdi.* O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri.

2. *Biror voqea-hodisa, ish-harakat sodir bo‘lgan yer. Bu ma’noda ham o‘rin so‘zi joyga nisbatan kamfaol.*

Sidiqjon bolaligi o‘tgan… tor ko‘chalarni, qishloq, anhor bo‘ylarini, sigir boqqan j o y larini borib ko‘rdi. A.Qahhor, Qo‘shchinor chiroqlari. *Otabek to‘xtagan o‘ r i n to‘rt tomondagi imoratlar bilan o‘bdan qorong‘u, shuning uchun darvozadan chiquvchining faqat boshidagi oq sallasidan o‘zgasi ko‘zga ilinmas edi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

JOYLASHMOQ, O‘RNASHMOQ, O‘RINLASHMOQ Muayyan kishi tomonidan biror joy yoki o‘rinni egallamoq. **O‘rnashmoq** va **o‘rinlashmoq** so‘zlarining ma’nolari deyarli bir xil. **O‘rinlashmoq** nutqda kam qo‘llanadi.

J

Morikolar parovoz yaqinidagi uchinchi yo to‘rtinchi vagonga j o y l a shgan ekanlar. O.Yoqubov, Qaydasan, Moriko? *U... to‘ppa-to‘g‘ri birinchi klass nomerga bordi va o‘zi uchun ajratilgan kichkinagina chiroyli va soz uyiga o‘ r n a sh di.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Amir Temurning o‘zi esa maxsus choparlari, mulozimlari... bilan o‘sha xandaq yonidagi tepalik ustida o‘ r i nl a shdi.* B.Ahmedov, Amir Temur.

JUDA, G‘OYAT, G‘OYATDA, BAG‘OYAT, NIHOYATDA, BENIHOYA, ASHADDIY, O‘TAKETGAN, TOZA, ROSA, XO‘P (XO‘B), BIRAM, CHUNON, OBDAN, O‘BDAN, CHANDON, ZAP, KO‘P, O‘TA, UVVALO, BISYOR, YOMON, KAMOLI, KIROYI, O‘LGU(N)DAY, O‘LARDAY, O‘LARCHA, QATTIQ Belgining me’yordan ortiq ekanligini ifodalaydi. **Juda, g‘oyat, g‘oyatda, nihoyatda, benihoya, rosa, toza** so‘zlari belgining ortiqligini yana ham kuchli ifodalaydi. **Benihoya(t)** nutqda kamroq qo‘llanadi. **Ashaddiy, o‘taketgan** so‘zlari belgining nihoyatda ortiq darajasini bildiradi, asosan, salbiy ma’noli so‘zlar bilan keladi. Ularda belgi darajasi juda kuchli bo‘ladi. **Obdan, o‘bdan, rosa, chunon** so‘zlari, asosan, harakat belgisining batamom, butunlay ortiqchaligini bildiradi. **Xo‘p, toza**, **biram, zap** so‘zlari, asosan, oddiy so‘zlashuvga xos bo‘lib, belgining darajasi o‘rtacha ortiqligini bildiradi. **O‘ta** so‘zi belgi darajasi yana ham ortiq ekanligini anglatadi. **Uvvalo** so‘zi nutqda juda kam qo‘llanib, belgi darajasi kuchliligini bildiradi, eskirgan. **Bisyor**, asosan, badiiy uslubga xos. **Yomon**, asosan, so‘zlashuv nutqida ma’noni kuchaytirish uchun qo‘llanadi.

Ustoz gaplarining mag‘zini chaqishga urinib ko‘rganim sayin, haqiqatan ham, turli-tuman voqealar va hatto misralarning ortidagi yashirin ma’nolarga yetish j u d a mushkul ekanini payqay bordim. I.Sulton, Ozod. *Saidga o‘zga bir vazifa yuklatildi – yozilayotgan yangi tarix ishiga ko‘maklashish. Vazifaning g‘ o y a t muhimligi aytilib, avval egallab turgan lavozimidan ozod etildi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Yoshlik faslimda Bani Tamim qabilasi tomonga borgan edim. Qaytib kelayotib, qari bir ayol bilan yosh qiz o‘tirishganini ko‘rdim. Qiz g‘ o y a t d a chiroyli, latofatli ko‘rinar edi.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Sirsiz hayot senga b a g‘ o y a t mushkul, Yuragingda yashar itoatli qul*. E.Vohidov, Umrim daryosi. *Olimjon. ...O‘zingiz mundoq bir atrofingizga qarang, ayniqsa,*

qishloqlarimizda turmush darajasi n i h o y a t d a past! Chidab bo‘lmaydigan darajada past! Sh.Boshbekov, Temir xotin. *Goho to‘nimni yelkamga tashlab hovliga tushaman. Juda yuksaklarda, b e n i h o y a olislarda kichkina oy suzadi. Oy men orzu qilgan o‘sha cheksiz hududlarni esimga soladi.* I.Sulton, Bo‘ri. *Bu xonadondagi er-xotin yechishi mushkul bo‘layotgan asosiy muammo futbol masalasi edi. Sarvar bu o‘yinning a sh a d d i y muxlisi bo‘lsa, Nazmi a sh a d-d i y dushmani edi.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. – *Undan keyin, – dedi direktor so‘zini yakunlab, – ba’zi xodimlarimiz ishga o‘ t a k e t g a n darajada mas’uliyatsizlik bilan qaraydigan bo‘lib qolishdi.* S.Ahmad, Uzun til. *Mingboshi endi juda yoyilib kuldi: – Obbo, benamoz-ey! Gapdan t o z a bergan senga xudo!* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. – *Unday bo‘lsa, – dedi Yusuf kulishga urinib, – qolgan sinfdoshlarni ham olib o‘t. Sizlarni r o s a sog‘indim...* U.Hamdam, Muvozanat. *Qutbiddinov bola bechorani x o‘ p urishdi.* A.Qahhor, O‘jar. – *Voy, shirinim-ey, rahmatli otangga o‘xshab sen ham b i r a m mehribonsanki, tillaring ham b i r a m shirinki.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Og‘riqdan qaqshagan belimiz silab, Kavushimiz sudrab, ch u n o n imillab, Belimiz changallab yurayotirmiz, Qarilik gashtini surayotirmiz.* E.Vohidov, Umrim daryosi. *Xullas, bir oy o b d a n hordiq chiqaribdi, ikki yuzi qip-qizil bo‘lib kuchga to‘libdi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Mehmon nomerni ko‘zdan kechirdi, yarqirab ko‘zni qamashtirayotgan jihozlarni birma-bir ushlab, silkitib, tirnoqlab, hidlab ko‘rdi. Men bunga ch a n d o n e’tibor qilmadim...* A.Qahhor, Dumli odamlar. *Baraka topkur, z a p fayzli ayol-da. Bemorning og‘rig‘ini ikki og‘iz so‘z bilan tuzatvoradi-ya!* S.Ahmad, Azroil o‘tgan yo‘llarda. S*amijon k o‘p mulohazali yigit ekan, to‘y cholga ham tatisin, degan maqsadda Zuhrani xo‘p qidirdi, olti hafta qidirib, oxiri daragini topdi.* A.Qahhor, Nurli cho‘qqilar. *...Iskandarning yetti nomusi yerga bukildi. Nazarida, Otinoyi kelinining boshidan sochgan sochqilar ham, pishirgan moxorasi ham o‘ t a bachkana, o‘ t a g‘arib ko‘rinar edi.* O‘.Hoshimov, Hikoyalar. *Unga birovni ayblash uchun bu gaplar asos bo‘lolmasligini, bunaqa materialni, umuman, gazetalar bosmasligini u v v a l o tushuntiramanki, qani tushunsa.* S.Ahmad, Olqindi. *Sizga xusumatlari yo‘q edi, inoning menga, sizga b i s y o r sodiqlar ul zot. Yurtimizga ziyo kelturmakdan o‘zga niyatlari yo‘q edi.* T.Malik, Savohil. *Bu safar men yurak qonim bilan bo‘yaldim. Yomon bo‘ldim, vijdonimdan y o m o n uyaldim.* E.Vohidov, Umrim daryosi. *Otabek k a m o l i bo‘g‘ilganidan sukut qilishga majbur bo‘ldi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Endi orada chaqirtikanak bo‘lishim – k i r o y i nomardlik!* Oybek, Oltin vodiydan shabadalar. *Demak, butun shu taraq-turuqni eshitmagan Zebining o‘ l g u d a y qotib uxlagani ma’lum bo‘lardi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Ansamblingiz bor ekan, a? Men ham san’atga o‘ l a r d a y qiziqaman. Repetitsiyangizga olib boring, zerikmayman, rost.* T.Malik, Shaytanat. *Oyqiz xola, yolg‘iz bolam o‘ksimasin, yaxshi o‘ssin, deb mushuk boladay papalab katta qildim. U bo‘lsa*

o‘ l a r ch a o‘jar, birkesar bola chiqdi. R.Rahmonov, Changalzordagi sharpa. *Asqar ota yo‘l bo‘yi uni sansirab kelganidan q a t t i q xijolat tortdi.* A.Qahhor, Xotinlar.

JUFT, QO‘SH, QO‘SHALOQ, QO‘SHOQ Ikkita. **Qo‘shaloq**da qo‘shlik ustuvor. **Qo‘shoq** kam qo‘llanadi. **Qo‘sh, qo‘shaloq, qo‘shoq** ham sanaladigan, ham sanalmaydigan otlarga, masalan, *baxt, quvonch* kabi mavhum tushunchalarga ham qo‘shilishi mumkin.

Bilmam, nima edi maqsading: Menga bir j u f t guling asrading, Birin otin Kumush atading, Birin ismin Zaynab qo‘yding-ku. M.Yusuf, Muhabbat. *Xayol otim asov va durkun edi, Olib uchar edi q o‘ sh qanotida*. Mirtemir, O‘smirlik. *Xanjarbekning bosh barmog‘i ikkita. Voh darig‘ki, bu q o‘ sh a l o q quvonchlar ko‘pga cho‘zilmadi. Saratonning adoqlariga borib rais tappa to‘shakka mixlanib qoldi*. E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Shoir sohilda tik. Daryo nur ichra, Bahor toshmoq bo‘lar qirg‘oqlaridan. Oqindan to‘ldirib q o‘ sh o q hovuchda To‘yib suv shimirar barmoqlaridan.* Zulfiya, Yaratish dardi.

JULDUR, UVADA Kiyilaverib, yoki tutilaverib eskirib, sitilib, yirtilib ketgan kiyim-kechak, latta-putta, eski-tuski. **Juldur** so‘zi ko‘proq kiyim-kechakka nisbatan ishlatilsa, **uvada** to‘shak anjomlariga nisbatan qo‘llaniladi.

Bekatda katta odamlarga nisbatan j u l d u r kiyimli bolalar ko‘p edi. T.Malik, So‘nggi o‘q. *Narigi uydan, u v a d a si chiqib ketgan yostiqni ko‘tarib, Hamdam chiqdi.* A.Qahhor, Ayb kimda.

JO‘SHMOQ, QAYNAMOQ, YONMOQ, KISHTI KELMOQ Zavq-shavqqa, ishtiyoqqa to‘lmoq. **Qaynamoq, yonmoq** so‘zlashuvda faol qo‘llanadi. **Yonmoq**da ma’nosi yanada kuchliroq. **Kishti kelmoq** – shevaga xos so‘z. *Birodarlar, tani jonim rohat qildi! Jonim entikdi, tanim yayradi! Ko‘nglim xo‘rsindi, ko‘nglim j o‘ s h di.* T.Murod, Yulduzlar mangu yonadi. *Biroq bo‘ydoqlik kuch-quvvati q a y n a gan yigit o‘zini aslo yo‘qotmay, qizlarni ko‘zdan qochirmaslikka urinib, oqimga qarshi yondamalab borardi*. Q.Kenja, Toshqin. *...Sen qo‘shiq ayt, Zubayda, y o n ib-y o n ib qo‘shiq ayt – o‘zing ko‘rmagan bu dunyoning ranglari haqida, oftob nuri, buloq suvi, daraxt gullari, chechaklar va qizg‘aldoqlar haqida qo‘shiq ayt; sen yig‘lab-yig‘lab xirgoyi qil*. N.Eshonqul, Ajr. *Hayqiriqdan k i s h t i k e l gan jonivor ham jaranglatib kishnadi*. X.Karimiy, Chorva odami.

K

KABI, SINGARI, YANGLIG‘, O‘XSHASH, MISOL(I), BAMISOLI, MISLI, DEGANDEK O‘zidan oldin kelgan so‘zdan anglashiladigan belgiga o‘xshatish ma’nosini bildiradi. **Singari, yanglig‘** so‘zlarida badiiy nutqqa xoslik bor. **O‘xshash** so‘zi o‘xshashlik belgisini boshqa sinonimlariga – **misoli, bamisoli** so‘zlariga nisbatan bir daraja past ifodalaydi, oddiy so‘zlashuvga xos. **Misli, misoli**, **bamisoli** so‘zlari ko‘pincha badiiy va publitsistik uslublarda ishlatiladi. **Degandek** so‘zi o‘xshatish ma’nosini juda ochiq ifodalamaydi, bu so‘z tarkibidagi *-dek* qo‘shimchasi so‘zga “o‘xshatish” ma’nosini qo‘shadi, asosan, fe’l so‘zlar yoki so‘z birikmalari bilan qo‘llanadi.

Ha, uning orzulari xuddi qaytar bahorlar k a b i qaytib kelgandi... U.Hamdam, Muvozanat. *Shimirib nafas oldim. Havo xuddi qalbimdagi iliqlik s i ng a r i yoqimli edi.* O‘.Umarbekov, Sevgim-sevgilim… *Oy va yulduzlar xuddi artib tozalangan dur y a ng l i g‘ yarqirab, olamga fusun bag‘ishlardi.* U.Hamdam, Muvozanat. *To‘polon orasida xotinning surnayga o‘ x sh a sh ingichka ovozi o‘qtin-o‘qtin eshitilib qolardi...* S.Ahmad, Osmonning onasi. *Ikki qalb go‘yo qo‘sh kabutar m i s o l, Tillarida bol...* E.Vohidov, Ishq savdosi. *Inson qalbi b a-m i s o l i dengiz – tagi-tugi yo‘q bir narsa bo‘lar ekan.* T.Malik, Ozod inson haqida qo‘shiq. *M i s l i oykim, ko‘rk ochur sayri shabiston aylagach, Husni ortar yuzda zulfin anbarafshon aylagach...* E.Vohidov, Ishq savdosi. *Jiyanim menga ko‘z qisib, “qo‘yavering” d e g a n d e k ishora qildi.* A.Qahhor, Dumli odamlar.

KABOB, SHASHLIK Asosan, go‘shtni sixga tortib, ko‘raga terib, cho‘g‘ damida pishiriladigan, shuningdek, tandirda ham, qozonda ham tayyorlanadigan taom. **Shashlik** so‘zlashuv nutqida faol qo‘llanadi.

Shu yerdan o‘tayotib, k a b o b hidi dimog‘iga urilibdi-da, kabobxonaga ko‘tarilibdi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Sh a sh l i k – sixlik tansiq taom ekanini avval aytib o‘tgan edik.* K.Mahmudov, O‘zbek tansiq taomlari.

KABOBPAZ, KABOBCHI, SHASHLIKPAZ, SHASHLIKCHI Kabob pishirib sotuvchi kishi. **Shashlikpaz** bu ma’noda kam qo‘llanadi. **Kabobchi, shashlikchi** so‘zlari so‘zlashuvga oid, nutqda kam qo‘llanadi.

Faqat Dodo somsapaz bilan Beg‘am k a b o b p a z bu tomoshadan norozi, jig‘ibiyron edi. E.A’zam, Shovqin. *– Keling, keling!.. Pishdi kabob!.. G‘archcha moy! Maza qilasiz, kelib qoling!.. – maqtaydi k a b o b ch i lar.* Oybek, Tanlangan asarlar. *“Ha, bir sh a sh l i k ch i bizni chalg‘itgan ekan”, – debdi.* X.Sultonov, Do‘stim Esonboy.

KAFIL BO‘LMOQ, KAFILLIK BERMOQ, KAFOLAT BERMOQ, KAFILLIKKA O‘TMOQ Biron-bir ishni bajarish uchun kishini ishontirmoq, shu maqsadda mas’uliyatni, javobgarlikni o‘ziga olmoq. **Kafillik bermoq** so‘zi qatordagi sinonimlarga qaraganda kamroq qo‘llanadi, kitobiy so‘z. **Kafolat bermoq** so‘zi publitsistik uslubda ko‘p qo‘llanadi.

Jonfig‘on qasamning har xilidan ichdi, keyin bizning k a f i l b o‘ l ishimizni so‘radi. Biz oxirgi sinoq bo‘lishi sharti bilan k a f i l b o‘ l dik... A.Qahhor, Dahshat. *Bugun o‘z qarindoshining ma’sum go‘dagiga pichoq solgan yosh yigit ertaga o‘z akasiga, ukasiga, onasiga – millatiga pichoq ko‘tarmasligiga kim k a f i l l i k b e r a oladi?* “Fitna san’ati”. *Ertaga ular suiqasd ishtirokchilarini, hech bo‘lmasa, el ko‘ziga, qatl etmasligiga kim k a f o l a t b e r a oladi?!* “Sharq yulduzi”. *Ajabo, qariya nimaga ishonib k a f i l l i k k a o‘ t ibdi? Yigitni qayerdan taniydi ekan? – dedi kotib*. M.Mansur, Judolik diyori.

KAFOLAT, KAFILLIK Kafil bo‘luvchi narsa yoki shaxs. **Kafillik** so‘zi kitobiy uslubga xos, unda huquqiy terminlik belgisi ham bor.

Kelajak k a f o l a t i – besh yillik tahsil shahodatnomasiga goho olg‘irlik “talanti” tirkalmasa, muddaoga erishish qiyin. E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Korxonaning k a f i l l i k ka olgani – shu yigitchani o‘zimiz tarbiya qilamiz, degan va’dani anglatadi*. T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li.

KALIT, OCHQICH Qulfni ochish yoki berkitish uchun ishlatiladigan metall asbob. **Ochqich** kitobiy uslubga xos.

Sojidaga endi borib yetdi, shekilli, Umarovning oldidagi varaqqa intildi. Umarov esa o‘rnidan turdi, shu varaqni orqasidagi seyfga qo‘yib, sharaq-shuruq qulfladi-da, k a l i t larni cho‘ntagiga soldi. A.A’zam, Hali hayot bor. *Hayoti bo‘m-bo‘sh ekanini fahm etmas, qulf o ch q i ch ini topishga urinmasdi.* T.Malik, Xazonrezgi.

KALTA, QISQA, KO‘TOH Uzunligi normal jihatdan kam, uzunning aksi. **Qisqa** ko‘proq abstrakt narsalarga, juda kam darajada aniq narsalarga nisbatan qo‘llanadi. **Ko‘toh** yakka holda juda kam qo‘llanadi, eskirgan kitobiy uslubga xos so‘z.

Qarashlari muloyim, bo‘y-basti kelishgan, k a l t a mo‘ylabli Muhammad Valixon amir uzatgan maktubni olib ko‘z yugurtirdi. T.Malik, Savohil. *...Gulsho-da Yusufni ayvondagi xontaxta oldiga – tayyor joyga taklif qildi. Yusuf o‘tirib, otasiga o‘xshab q i s q a duo qildi: “Omin, bolalaringiz katta bo‘lishaversin!”* U.Hamdam, Muvozanat. *Aqling k o‘ t o h, Jamoloxun. O‘zingni ustomon sanaysan-u, sir berib qo‘yganingni sezmaysan.* M.Mansur, Judolik diyori.

KAM, OZ 1. Sanaladigan, o‘lchanadigan narsalarning miqdor jihatdan ko‘p emasligi, talab, me’yor yoki odatdagiga nisbatan miqdori yetarli bo‘lmaganligini bildiradi. **Kam** so‘zi shaxs bildiruvchi so‘zlar bilan birga kelganda talab qilingan yoki odatdagi me’yorda emaslikni, chiqish kelishigidagi so‘z bilan birga

qo‘llanganda, miqdorning qiyosan ozligini anglatadi. Ayni ma’noda **oz** so‘zi ham qo‘llanadi. Lekin **oz** so‘zi qiyos qilinmagan holatda ekanlik ta’kidiga ega. Harakatning miqdor jihatidan ko‘p emasligini ifodalashda, asosan, **kam** so‘zi ishlatiladi.

Bilib ol, ko‘zi ochiqlar juda k a m narsani ko‘radilar. I.Sulton, Ozod. *Qizlik vaqtida Nuri ularning kulbasiga juda o z chiqardi.* Oybek, Tanlangan asarlar.

2. Harakat bildiruvchi so‘zlar bilan birga qo‘llanganda, “ba’zi-ba’zida, go-ho-goho” ma’nosini bildiradi.

So‘nggi paytda u Humoyun bilan k a m ko‘rishar, doim uning diydoriga zor bo‘lib yurardi. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Anvar o‘zi tengi bolalar bilan o z aloqa qilar, ularga kam aralashar va ortiqcha o‘ynab-kulmas edi.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon.

KAMALAK, KAMON, YOY Qattiq yog‘ochning bir uchidan ikkinchi uchiga ip tortib egib, yarim doira shaklida yasalgan, nayza-o‘q solib otiladigan qadimiy ov va jang quroli. **Kamon, yoy** so‘zlari kitobiy uslubga oid, nutqda **kamalak** so‘ziga qaraganda kam qo‘llanadi.

Boshimizda otashin falak, Poyimizda otashin tuproq, Qo‘limizda yog‘och k a m a l a k... E.Vohidov, Saylanma. *Ular Boburning hali yosh o‘spirin ekanini, qo‘lidagi k a m o n i bo‘yi-bastiga mos qilib kichraytirib ishlanganini bilar edilar.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Sahrobek qilich chopishni, y o y tortishni, palaxmon otishni o‘rganib, hokimining navkarlariga sarkarda ham bo‘libdi.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar.

KAMAYMOQ, OZAYMOQ 1. Kam yoki oz bo‘lmagan holatdan kamaygan holga o‘tmoq. **Kamaymoq** so‘zi ko‘pincha sanaladigan narsalarning miqdoran ozayishini bildiradi. **Ozaymoq** so‘zi harakat bildiruvchi so‘zlar bilan qo‘llanganda, ularning me’yoriy holatdan kamayib ketishini ifodalaydi. Bu so‘zning ilmiy yoki rasmiy uslubda ishlatilishi birmuncha chegaralangan. Oddiy so‘zlashuv nutqida va badiiy uslubda faol qo‘llanadi. Har ikki so‘z suyuqlikni bildiruvchi so‘zlar bilan qo‘llanganda, suv yoki shu kabi narsalarning hajman kamayish jarayonini ko‘rsatadi.

Hovuz suvi k a m a y gan, och baqalar yelkamga, boshimga o‘rmalab-o‘rmalab chiqishar... suvilonning bolasi bilagimga o‘ralardi. I.Sulton, Ozod. *Suvi o z a-y ib qolgan samovarning jig‘illashi, choy uchun qayta dasturxon yozayotgan Ruzvonning... ship-ship yurishigina jimlikni buzar edi.* S.Zunnunova, Olov.

2. Avval ko‘p uchragan, kam bo‘lmagan narsa-hodisalarning keyinchalik kam uchraydigan, kam kuzatiladigan bo‘lib qolganligini bildiradi. Bu so‘zlar ushbu ma’noda, asosan, so‘zlashuv va badiiy uslublarda qo‘llanadi.

O‘sha yili, sizga ochig‘ini aytsam, butun maktabimiz bo‘yicha “to‘rt” va “besh” baholar zapasi k a m a y ib qolgan ekan. X.To‘xtaboyev, Shirin qovunlar mamlakati. *Endi o‘tlar bahordagiday mo‘l-ko‘l emas, ko‘lmaklar ham o z a y-gandi.* I.Sulton, Ozod.

KAMBAG‘AL, QASHSHOQ, YO‘QSIL, FAQIR, GADO, BECHORA, BECHORAHOL, NOCHOR, MUHTOJ, MISKIN, YARLI Moddiy muhtoj, tirikchilik uchun zarur narsalari yetarli bo‘lmagan. **Qashshoq** so‘zi moddiy muhtojlikni kuchli ifodalaydi, so‘zlashuv uslubida kamfaol. **Faqir** oddiy so‘zlashuvda kam, badiiy uslubda ko‘p qo‘llanadi. Bu so‘zda moddiy muhtojlik belgisi **kambag‘al** so‘zidagiga nisbatan kuchli, ammo **qashshoq** so‘zidagidan ko‘ra kam. **Yo‘qsil** so‘zida hech vaqosi yo‘qlik ta’kidi mavjud. U moddiy muhtojlik belgisini ko‘p hollarda **kambag‘al** so‘zi kabi ifodalaydigan eskirgan so‘z, ko‘pincha badiiy uslubda qo‘llanadi. **Gado** so‘zi bu ma’noda kam qo‘llanadi, so‘zlashuv uslubida faol qo‘llanmaydi, ammo uning **gadoy** shakli oddiy so‘zlashuvda faol. **Bechora** bu ma’noda kam ishlatiladi. **Bechoraholda** muhtojlik ifodasi tashqi ko‘rinishga mengzalgan holda ifodalanadi, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi. **Miskin** so‘zi moddiy muhtojlik belgisini to‘g‘ridan to‘g‘ri ifodalamaydi, balki faqirlikdan ahvoli tang bo‘lganlik, og‘ir ahvolga tushib qolganlik holatini kuchli ifodalaydi. Oddiy so‘zlashuvda qo‘llanmaydi, eskirgan, kitobiy uslubga xos so‘z. **Yarli** so‘zi eskirgan.

Mo‘min. – Bekor gap, mening hech qanaqa sarboz buvam yo‘q. Mening otam k a m b a g‘ a l o‘tgan. E.Vohidov, Oltin devor. *Men endi o‘gay onaning burash va qarg‘ishlaridan, q a sh sh o q va xasis otaning bir turtib bir burda non berishlaridan qutulib, derazalari katta, yorug‘, issiq va toza uyda... yangicha hayot kechira boshladim.* T.Malik, Ozod inson haqida qo‘shiq. *Mehnatdan boshqa hech narsani bilmagan bu y o‘ q s i l yigitning qanday zo‘r talablari bo‘lar edi deysiz? Butun havaslar, talablar va o‘ylar – harnechuk bo‘lsa ham shu oilani tebratib o‘tish tegrasida aylanadi...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *F a q i r eshkakchi bo‘lgan paytingizda o‘zingiz ham qanday adolatsizliklarni boshdan kechirganingizni eslang.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Jamoliddin. – Xazinani boyitaman, deb xalqni g a d o qildingiz.* Uyg‘un va I.Sulton, Alisher Navoiy. *B e ch o r a cholga ich-ichidan achindi, yordam bergisi keldi-yu, qo‘li qisqaligidan og‘iz ocholmadi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Bora-borgunicha yo‘l chetlaridagi xarob bostirmalarni, bostirmalar atrofida yurgan b e ch o r a h o l odamlarni ko‘rib, Asadullaning ichi achishardi.* T.Malik, Savohil. *Direktorga bozordan somsa opkelishga chiqsam, ulargayam opkelaman. Hayotda kim n o ch o r kimsalarni ko‘rib, ularga achinmagan?* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Humoyun xazinasida qolgan oltinlarini chamalab ko‘rsa, m u h t o j navkarlarga ot olib berish va maosh to‘lashga yetmaydi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Oltin-u nuqraga achinmang! Surohiylarning sinig‘ini m i s k i n-u bechoralarga ulashgaymiz.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Qish qorli bo‘lsa, yoz y a r l i bo‘lmas.* Maqol.

KAMBAG‘ALLASHMOQ, FAQIRLASHMOQ, QASHSHOQLASHMOQ Moddiy yetishmovchiliklarga uchramoq, nochor ahvolga tushib qolmoq,

muhtoj bo‘lib qolmoq. **Faqirlashmoq, qashshoqlashmoq** so‘zlarida moddiy nochor ahvol yanada qabariq ifodalangan.

Insof bilan aytganda, Sobir uning sigaretidan ikkita yo uchta, boringki, to‘rtta chekar, shu bilan k a m b a g‘ a l l a sh ib qolmaydi. A.A’zam, Bu kunning davomi. *– Alisher mamlakatning f a q i r l a sh ganining sabablarini ko‘rsatib, o‘zicha isbotlab, butun davlat tartibotini isloh qilmoqni tavsiya qiladi, – dedi Majdiddin*. Oybek, Navoiy. *U yana ham q a sh sh o q l a sh di, egnidagi kiyimlari juldurga aylandi, yeyishga noni qolmadi, tushkunlikning barcha ayanchli va xaroba ko‘chalarini bir-bir kezib chiqdi, lekin ixlos bilan ishlayverdi.* N.Eshonqul, San’at.

KAMGAP, INDAMAS, PISMIQ, MING‘AYMAS, DAMDUZ Ko‘p gapirishni yoqtirmaydigan, so‘ralgan narsaga juda qisqa javob beradigan, gap-so‘zga juda kam aralashadigan. **Indamas** so‘zi salbiy bahoni ifodalaydi. **Pismiq** so‘zida “indamay ish bitiradigan” ma’no ta’kidi bor, salbiy bo‘yoqqa ega, oddiy so‘zlashuvga xos. **Ming‘aymas** so‘zida ham ana shunday salbiy baho o‘z ifodasini topadi. **Damduz** so‘zi ham kishining “ichimdagini top” xilidan ekanligini sifatlaydi, eskirgan, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi.

Keyingi paytlarda uning kamnamo-k a m g a p, xuddi ichimdagini top qabilidagi odamlar sirasidan bo‘lib qolgani shundan ekanmi yo?.. M.Mansur, Judolik diyori. *Mening ko‘cha-ko‘yda i n d a m a s, yuvosh bir odam bo‘lib yurishimga qarama.* I.Sulton, Bo‘ri. *Shorahim – bezbet bola. U maktabda p i s-m i q, ko‘chada zo‘ravon o‘rtoqlari oldida sherday bo‘lib ketadi.* T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *– Singlingiz yubkamni dog‘ qilibdi. Yer yutkur, m i n-g‘ a y m a s.* O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Bu iqrorni ham kelinchakning tilidan sug‘urib olish oson kechmadi: u d a m d u z edi. Ishlarni indamay qilaverar, birov bir nima so‘rasa “ha” yo “yo‘q” so‘zi qimtilgan lablari orasidan arang sirg‘alib chiqardi.* Q.Kenja, Palaxmon toshlari.

KAMINA, BANDA, BANDAYI OJIZ, KAMINAYI KAMTARIN, FAQIR, QULINGIZ, HAQIR So‘zlovchining kamtarlik yoki odob yuzasidan “men” so‘zi o‘rnida ishlatadigan ifodasi. **Kaminayi kamtarin** bu ma’noni poetik bo‘yoqdor tarzda namoyon etadi. **Banda, bandayi ojiz, kaminayi kamtarin, faqir, qulingiz, haqir** so‘zlarida kamtarlik ta’kidi darajama-daraja kuchayib boradi. Mazkur so‘zlar kitobiy nutqqa xos.

...k a m i n a ham og‘ziga kelganini qo‘yib yuboravermas, aytadigan gapimni orqa-oldimga qarab, sizning nima deyishingizga to‘g‘rilab gapiraman. A.A’zam, Quroq. *– Hazrati oliylari, osmondagi yulduzlar yaratganning ixtiyoridadur. Ular orqali Turkiyaning jannatligini isbot etishga b a n d a ojizmen.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Ammo-lekin o‘ziga qaramay qo‘yibdi. B a n d a y i o j i z xudbin-da – shu o‘ziga qaramagani menga yoqibdi.* A.A’zam, Tugmachagul.

– *Otashqalb shoirimizning safdoshi bo‘lmish k a m i n a y i k a m t a r i n ni-da ushbu safga qo‘shmoqqa jur’at qilgali ruxsat etgaysiz, muhtaram ahli anjuman!* E.A’zam, Shoirning to‘yi. *Bularning siri f a q i r ingizga ko‘p ayon, – dedi Umarali tovushini pasaytirib.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Ko‘ktoy… xo‘jayin koyisa, ayb qilgan boladay yerga qarab, tuyoqlari bilan tuproq titib turaverar, afv eting ojiz q u l i ng i z ni, deganday qosh-u qulog‘ini chimirib qo‘yardi.* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Ammo bu faqirul h a q i r ingiz Sizning chidam bilan o‘qishingizni Allohdan tilab, yozishni kanda qilmaydur.* I.Haqqul, Bokudan maktublar.

KAMONCHI, KAMONKASH, YOYANDOZ Kamalakdan o‘q otuvchi kishi. **Kamonkash, yoyandoz** so‘zlari eskirgan, kitobiy nutqqa xos, asosan, tarixiy mavzudagi asarlarda ishlatiladi. **Yoyandoz**da poetik bo‘yoq kuchli.

K

Sardor sadafgul qovoqdan nos kaplab olgach, k a m o n ch i lar safi bo‘ylab u yoqdan bu yoqqa yura boshladi. A.Obidjon, Ey, yorug‘ dunyo… *Ulardan narida merganlik bahslari uchun maydon barpo etilgan... U yerda k a m o n k a sh lar (yoy otuvchilar) yana boshqa mayda-chuyda tayyorgarlik ishlari ila ovoralar*. N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *Hakimning ko‘rsatmasiga binoan, qarorgohdagi aravalarni to‘siqning turli joylariga o‘rnatishdi. Aravalarga y o y a n d o z lar chiqib olib, ular yonida dasta-dasta yoy o‘qlari taxlab qo‘yildi.* “Sharq yulduzi”.

KAMTAR, KAMTARIN, KAMSUQUM Maqtanishni istamaydigan, o‘zini boshqalardan past, xokisor tutadigan, mag‘rurlanishni bilmaydigan. **Kamtarin** so‘zida bu belgi **kamtar** so‘ziga nisbatan kuchli ifodalanadi. **Kamsuqum** so‘zi ko‘proq oddiy so‘zlashuvga xos.

Agar bilsangiz, bu dunyoda kim ko‘p, zo‘r ko‘p, tag‘in zo‘rni zo‘riga uchrab, erta bir kun uyalib qolmang! Shuning uchun sal k a m t a r bo‘ling! N.Norqobilov, Kurash. *Axir toliqqan yo‘lovchi… oyna buloqdan muzdek suv ichsa, yuzini chaysa, ruhi ravshan tortib atrofga qaraydi, tabiatning k a m t a r i n yashnashini dilidan sezib, nimadandir mamnun bo‘ladi.* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Uni yozgan odamni men anchadan beri bilardim; kamtar, k a m s u q u m, hech qachon hech narsaga da’vo qilmagan bir professor edi.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam.

KAPTAR (KABUTAR), KO‘GARCHIN Rang-barang tusli va turli katta-kichiklikdagi xonaki yoki yovvoyi qushlarning umumiy nomi. **Kabutar, ko‘garchin** so‘zlari eskirgan, kitobiy nutqqa oid.

Otaboy ko‘chada yurganda ikki ko‘zi tomda. Mabodo bironta bola tomdagi k a p t a r ga tosh otsa, shiferni teshasan, tirmizak, deb uyigacha quvib boradi. T.Malik, Savohil. *Gumbaz ustidagi k a b u t a r lar ovozi ularga go‘yo samodan kelgan payg‘ambar ovozi kabi tuyulardi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Ka‘ba uzra aylanuvchi k o‘ g a r ch i n dek yuragim Soatlarcha shul ko‘zlarning tegrasida aylandi.* Fitrat, Yana yondim.

KAR, GARANG, KARQULOQ Eshitish qobiliyatini yo‘qotgan, eshitmaydigan yoki yaxshi eshitmaydigan. Shu ma’noda **kar** so‘zi keng qo‘llanadi. **Garang** so‘zi qulog‘i og‘ir, yaxshi eshitmaydigan ma’nosini bildiradi, murojaat shakli sifatida kelganda, salbiy baho aks etadi. **Karquloq** mazkur ma’noni obrazli ifodalashi, kam qo‘llanishi va oddiy so‘zlashuvga oidligi bilan farq qiladi.

Otabek sovuqqina qilib javob berdi: – K a r emasman, lekin sizning bu taklifingiz oldida ham k a r, ham ko‘rman. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *G a r a nglar qo‘shiq konkurslarida hakamlik qilsa, so‘qirlar rassomlarga rang tanlashni o‘rgatsa, hid bilmaslar gulzor oralab yursa, alam qilmaydimi?* S.Ahmad, Maza bilmaslik dardi. *Uyni kuyadori hidi tutib ketgan. Men undan (boydan) to‘g‘ri hisoblashni iltimos qilib yalinardim, u k a r q u l o q va soqovdek g‘o‘dayib turaverardi.* I.Rahim, Hayot buloqlari.

KAROMATGO‘Y, KAROMATLI, MO‘JIZAKOR Biron narsa-hodisa haqida oldindan aytuvchi, u yoki bu hodisa yuz berishini karomat qiluvchi, mo‘jizalar ko‘rsatuvchi. **Karomatgo‘y** so‘zida “biron-bir bashorat haqida ayta oladigan”, “karomat qila oladigan” ifodasi mavjud. **Karomatli, mo‘jizakor** so‘zlari badiiy uslubda ko‘proq uchraydi.

Isfahonning eng katta shayxulmashoyixi, k a r o m a t g o‘ y pir Adam Shayxning nomini tilga oldi-ya! N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *Maxsum asl eshonzodalardan-ku, kimsan k a r o m a t l i Eshonboboning farzandi! Til tegizib bo‘lar ekanmi unga!* S.Anorboyev, Oqsoy. *Titrar guldurakdan gumbazi davvor, Shamshirin ko‘tarur yer uzra chaqin. Va lekin, ey xoliq, bul m o‘ j i z a k o r – Sening qudratingga o‘qiymiz tahsin*. E.Vohidov, She’r dunyosi.

KARVONBOSHI, SARBON Tuyalar karvoniga boshchilik qiluvchi kishi, savdo karvoni peshvosi. **Sarbon** so‘zida boshlab boruvchilik ta’kidi qabariq ifodalangan.

Lo‘lilar k a r v o n b o sh i si sahroda itini ergashtirgan bir devonavash odamni ko‘rdi, u yalangoyoq, sochlari o‘sgan, qo‘lida aso, kunbotar tarafga – g‘arbga qarab ildam ketib borardi. I.Sulton, Boqiy darbadar. *Mingboshi o‘ylaydiki, Miryoqub uning quyrug‘i... Miryoqub ishonadiki, mingboshi – tuya, burniga ip o‘tkazilgan, ipning uchi – sarbonda, ya’ni tuyachida, s a r b o n ning nomini Miryoqub qo‘yganlar...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

KARVONSAROY, RABOT, KARVONXONA Karvon qo‘nadigan, hordiq chiqaradigan maskan. **Rabot** so‘zining nutqda qo‘llanishi **karvon** so‘ziga qaraganda kam, **karvonxona** so‘zining nutqda ishlatilishi **rabot** so‘ziga qaraganda kam, bu so‘zlar ko‘proq tarixiy mavzudagi asarlarda qo‘llanadi. Ammo **karvonsaroy** so‘zi *xalqaro madaniyat karvonsaroyi* singari birikuvlarda publitsistik uslubda kuzatiladi.

Suddan so‘ng u yoq-bu yoqda tartibsiz qolib ketgan kursilar, bozorchilarning k a r v o n s a r o y da bog‘lagan otlari singari bir-birlariga teskari evrilganlar...

Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *So‘ng yura-yura bitta boy r a b o t ga tushdilar, r a b o t ning xojasi alarni bo‘yrasiz tor kulbaga kiritib, ustlaridan qulf soldi.* M.M.Do‘st, Galatepaga qaytish.

KASAL, BETOB, NOTOB, BEMOR, NOSOG‘, NOSOG‘LOM, XASTA, OG‘RIQ Organizmning me’yoriy holati buzilgan, sog‘lomligini yo‘qotgan. **Betob, notob, bemor, xasta** faqat insonga nisbatan qo‘llanadi. **Betob, notob** so‘zlarida belgi darajasi kuchsiz. **Notob** so‘zi ko‘proq badiiy uslubda ishlatiladi. **Bemor, xasta** so‘zlarida ijobiy munosabat ifodalanadi. Bu so‘zlar oddiy so‘zlashuvga nisbatan kitobiy uslubda ko‘p qo‘llanadi. **Nosog‘** va **nosog‘lom** so‘zlari jismoniy betoblik holati bilan birga, ruhan nosog‘lomlik holatini ham ifodalaydi, nisbatan juda kam qo‘llanadi. **Og‘riq** so‘zi mazkur ma’noda birmuncha eskirgan, asosan, badiiy uslubda ishlatiladi.

Bu suhbat Abdullaning u yoq-bu yog‘idan o‘tib ketdi. U o‘zini ham, uyda yotgan k a s a l otasini ham beobro‘ qilishgan, xo‘rlangan his qildi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Uyga barvaqtroq qaytishim kerak. O‘g‘lim b e t o b.* T.Malik, Davron. *Mingboshining ikkinchi xotini Poshshaxon o‘sha voqeadan bir kun burun shamol oldirib qo‘yib, n o t o b yotgan ekan...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Uy... silkina boshladi. Dod soldi b e m o r bola. Hamshira qiz o‘zini eshikka urdi.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Bilmagan kishi uni tani n o s o g‘ deb o‘ylashi hech gap emas.* E.A’zam, Guli-guli. *U butun qish bo‘yi xonanishin o‘ltirib, mutolaa zahmatini totganligi uchunmi, birmuncha n o s o g‘ l o m ko‘rinardi.* N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *Yo‘l ustidagi ayvonda ozg‘in, ko‘zlari juda ma’noli x a s t a bir kishi yotibdi.* I.Sulton, Ozod. *Bu voqeaning uchinchi kuni Kumushbibi yillab yotuvchi o g‘ r i q lardek sarg‘ayib ozgan.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

KASAL BO‘LMOQ, KASALLANMOQ, BETOB BO‘LMOQ, BETOBLANMOQ, XASTALANMOQ, XASTA BO‘LMOQ, OG‘RIMOQ, UCHUNMOQ Biron-bir kasallik bilan og‘rimoq, kasallik ta’sirida bo‘lmoq, sog‘lom holatni yo‘qotmoq. **Kasal bo‘lmoq, kasallanmoq** odam va boshqa jonivorlarga nisbatan qo‘llanaveradi. **Kasal bo‘lmoq**da umuman nosog‘lom holatda bo‘lmoq ma’nosi ifodalanadi. **Betob bo‘lmoq**, **betoblanmoq, og‘rimoq** odamga nisbatan qo‘llanadi. Shuningdek, **betoblanmoq** so‘zi **betob bo‘lmoq**qa nisbatan kam qo‘llanadi. **Xastalanmoq** so‘zida kasallanish belgisi kuchli ifodalanadi. **Og‘rimoq** oddiy so‘zlashuvga xos. **Uchunmoq** so‘zi yomon kuchlar ta’sirida, qo‘rqish, cho‘chish sababli tobi qochib qolmoq ma’nosini bildiradi, dialektal so‘zlashuvga xos.

Ijarada yashayman, o‘z uyim yo‘q, gaz yo‘q, o‘tin yo‘q, tez-tez k a s a l b o‘ l aman... A.A’zam, Hali hayot bor… *Mutribning k a s a l l a n ib, Pitnakdan qaytib kelganini Avaz Ro‘zimboydan eshitdi.* S.Siyoyev, Yorug‘lik. *Uning ko‘zlari qizarib, rangi oqargan, go‘yo b e t o b*

b o‘ l ib qolganga o‘xshardi. O‘.Hakimali, Kichik xonadon. *Zelixonning onasi b e t o b l a n ib, ikki kungina yotdi.* T.Malik, Shaytanat. *Hamida begim yana x a s t a l a n ib qolgan... edi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *X a s t a b o‘ l-moq tugul jon taslim qilayotg‘on bo‘lsang ham o‘rningdan tur, beadab!* “Sharq yulduzi”. *Onam yo‘l toliqtirib o g‘ r i b qolibdi.* E.Vohidov, Umrim daryosi. *Qizining xastalanib qolganini eshitib: “U ch u n ib qolg‘on bo‘lsa kerak, hech narsa qilmas” deb parvoyi palak yuraverdi*. N.Fozilov, Muxtor og‘a.

KASALLIK I**, BEMORLIK, BETOBLIK, NOSOG‘LIK, NOSOG‘-LOMLIK, NOTOBLIK, XASTALIK, UCHUNIQ** Organizm me’yoriy holatining buzilganligi, sog‘lomlik yo‘qotilgan vaqt. **Kasallik** keng ma’noli so‘z sifatida odam, jonivor va jonsiz narsalarning nosog‘om holatiga nisbatan qo‘llanadi. **Betoblik, notoblik, bemorlik, xastalik** faqat insonga nisbatan qo‘llanadi. **Nosog‘lik, nosog‘lomlik** so‘zlari nisbatan kam qo‘llanadi. **Notoblik**, **nosog‘lik**, **nosog‘lomlik, betoblik**, **bemorlik** so‘zlarida holat darajama-daraja o‘sib boradi, bular ichida **notoblik** kam qo‘llanadi. **Nosog‘lomlik** so‘zida umuman aqliy-ruhiy sog‘lom emaslik ma’nosi ham ifodalanadi. **Uchuniq** so‘zida yengil og‘rib qolganlik ifodasi mavjud; eskirgan, kitobiy.

Hayotini yemirayotgan bedavo kasallik na saraton va na boshqa, balki bekorchilikdir. U.Hamdam, Muvozanat. *Barcha sog‘lik senda bo‘lsin, barcha bemorlik menga* E.Vohidov, Muhabbat. *Rahmatullohning onasi betoblanib qoldi, bir tomonda b e t o b l i k, bir tomonda oy-kuni yaqinlashayotganidan darak beruvchi yuzdagi dog‘larning quyuqlashuvi ortga qaytish masalasini muammo qilib qo‘ydi.* T.Malik, Ov. *Doro Shukuh davr xoqonining iqboli qudratidan xavf-xatarda bo‘lganidan Oliy hazratning ta’bi n o s o g‘ l i k vaqti-da bundan abadiy saodatmand bo‘lib qolishga urindi va turli xil ustaliklarni ishga solib, mamlakat panohi sanalgan shahanshoh jilovi xizmatidagi askarlarni huzuriga chaqirdi*. M.M.Soqiy, Boburiy podshoh Avrangzeb. *Domulla bu vaqtda o‘g‘ir notoblikka uchrab uyda yotib qolgan edilar.* A.Qayumov, fanlar akademiyasida. *Ikki kundan keyin Usta bosh hakimga o‘zini juda tetik his qilayotganligini aytib, uyga borib kelish uchun yarim kunga ruxsat so‘radi, bosh hakim avvaliga buni x a s t a l i k injiqligiga yo‘yib, qosh chimirib qo‘ydi.* Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *Tibbi jo‘gining aytishiga qarag‘anda, tumovning mansha’yi uchdir: birinchi bodi muxolif, ikkinchi suvdan yasalgan holva, uchunchi tuzsiz osh. Ammo u ch u n i q to‘g‘risida hukamoyi qadim tumovning mansha’yi bo‘lg‘an haligi uch unsurning insonga birdan yopishg‘an holi debdirlar*. A.Qodiriy, Maskov xatlari.

KASALLIK II**, XASTALIK, BETOBLIK, BEMORLIK** Tirik organizm-ning me’yoriy holatini buzadigan, notoblikni keltirib chiqaradigan narsa, aniq xastalik turi. **Xastalik** bu ma’noni **kasallik** so‘ziga nisbatan kuchliroq ifodalaydi,

kitobiy uslubda ko‘p qo‘llanadi. **Betoblik** va **bemorlik** so‘zlari bu ma’noda kam ishlatiladi, badiiy uslubga xoslangan.

Albatta, qizimni yonimga o‘tqazib, gapirib berish imkoniyatidan hech xayolga kelmagan k a s a l l i k oqibatida mahrumman – ovozim yo‘q. O‘.Umarbekov, Qizimga maktublar. *Tuppa-tuzuk o‘ynab-kulib yurgan yangangiz banogoh x a s t a l i k ka chalindi.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *– Kim sizlarga o‘limni dahshat, deb aytdi! Nega o‘zingiz bilmaydigan narsadan qo‘rqasiz?! Bu dunyoda bizni doimo b e t o b l i k, qahr-u g‘azab ta’qib etadi...* T.Hayit, Bemor. *Barcha shodlik senga bo‘lsin, Barcha b e m o r l i k menga.* E.Vohidov, Barcha shodlik senga bo‘lsin.

K

KASALMAND (KASALVAND), DARDCHIL, DARDMAND Tez-tez kasallikka chalinadigan, ko‘pincha kasal holatda qoladigan, sog‘lom holatidan kasal holati ko‘p bo‘ladigan. **Kasalvand kasalmand** so‘zining oddiy so‘zlashuvda qo‘llanadigan varianti hisoblanadi va salbiy bahoda namoyon bo‘lishi bilan farqlanadi. **Dardchil, dardmand** so‘zlarida doimiy dardi bo‘lganlik ma’nosi ifodalanadi, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi.

O‘sha yerda xotinimni ko‘rdim: bechora, ozib-to‘zib, bir holatda bo‘p qopti, ustida o‘choq ko‘ylak, k a s a l m a n d, zo‘rg‘a oyoqda yuribdi. N.Eshonqul, Urush odamlari. *Ular... Dadamat va Toshtanboy aka bilan uning nimjon va k a s a l v a n d o‘spirin o‘g‘li Alisher – jami olti kishi edilar.* Q.Kenja, Palaxmon toshlari. *Komil baayni oydinda uyqusirab yuradigan d a r d ch i l odamday... mavze ellikboshisining orqasidan bog‘ini aylanib chiqdi.* M.Osim, Tilsiz guvoh. *Men o‘shanda o‘zimga o‘zim “Sevganing qizga yetisholmading... Kel, mard bo‘lda, shu d a r d m a n d qizni baxtli ayla!” deganim hanuz esimda.* U.Hamdam, Muvozanat.

KASB, HUNAR, KASB-KOR, ISH Ish-faoliyatning ma’lum tajriba, tayyorgarlik talab etadigan asosiy turi. **Hunar** ko‘proq duradgorlik, etikdo‘zlik, sartaroshlik singari faqat qo‘l mehnati yordamida bajariladigan mehnat turini nazarda tutadi. Ana shu ma’nosi bilan **kasb**dan farqlanadi. Har uslubda bu ma’noda faol. **Kasb-kor** kasb va hunar tushunchalarini umumlashtirib ifodalaydi, oddiy so‘zlashuvda faol qo‘llanadi. **Ish** so‘zi mazkur ma’noda oddiy so‘zlashuvga xos.

...Usta Rabbimni chukchi deyishardi. Bu laqab uning soddaligiga mos tushishidan tashqari k a s b iga ham bir ishora edi. S.Ahmad, Bo‘ri ovi. *Qiz gilam to‘qishga tushibdi. ... – Seni husn bobida tanho desam, h u n a r bobida ham tanho ekansan. H u n a r ing siridan meni xabardor qil, – debdi shunda fir’avn.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Anvarni dastlab ko‘rganida ham esi butunligini bildi. Keyin ish joyi, k a s b-kori bilan qiziqdi.* T.Malik, Shaytanat. *– I sh inglar shunaqa xavflimi? – so‘radi Binafsha ko‘zlarini pirpiratib. – O‘o‘, xavfli bo‘lgandaki! – dedi Shavkat g‘ururlanib.* Sh.Boshbekov, Falakning gardishi.

KASOFAT I**, LA’NATI, GO‘RSO‘XTA** O‘ta qo‘pol va dag‘al so‘kish so‘zi. **La’nati** so‘zida belgi **kasofat**ga nisbatan, **go‘rso‘xta** so‘zida **la’nati**ga nisbatan belgi darajasi kuchli.

“Sobirjon Mansurovich” deydi-ya k a s o f a t! Mushtakkina boshiga! “Buva” demoqqa tiling kira tilasa yoki tarbiyang yo‘l bermasa, loaqal “dedushka” degin, mayli, ruxsat. E.A’zam, Shovqin. *Shundoq bo‘lsa ham l a’ n a t i, ko‘zini ochishi bilan kechagi va’damni so‘radi.* A.Qahhor, Dahshat. *G‘ulom aka qo‘l siltab, menga yuz burdi. – O‘lgudek bo‘kib ichgan. Hazarni biladimi bu g o‘r-s o‘ x t a!* M.Mansur, Judolik diyori.

KASOFAT II**, KASR, JAT** O‘zganing sababi (aybi) bilan bo‘ladigan yomon oqibat. **Kasr** bu ma’noni har ikki sinonimiga qaraganda ochiq va kuchli ifodalaydi. **Jat** hamma vaqt egalik va kelishik qo‘shimchasi bilan qo‘llanadi.

Mehmon biroz to‘xtadi. Papirosini qattiq-qattiq tortib, og‘ir-og‘ir bosh tebratdi. – Bular barchasi ilmsizlik k a s o f a t i, Hakimjon! Nodonlik mevasi. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Shu topgacha otalik mehrini bermagan “zormanda er” k a s r iga endi bular ham azob chekishlari kerakmi? Qizini quchoqlab o‘tirgan Matluba shuni ...o‘yladi.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Sening j a-t ingga qovun bilan tarvuz pattachining qo‘lida qolib ketdi.* G‘.G‘ulom, Shum bola.

KATTA, ULUG‘, BUYUK, ZO‘R, AZIM, AZAMAT, MUAZZAM, ULKAN, BAHAYBAT, HAYBATLI, YIRIK, GIGANT, KABIR, HAPQAT Hajmi, o‘lchovi me’yordagidan ortiq bo‘lgan, kichikning zidi. **Katta** keng tushun-chali bo‘lib, aniq va mavhum tushunchalarga, jonli va jonsiz narsalarga nisbatan qo‘llanaveradi**. Ulug‘, buyuk, zo‘r, azim, azamat, muazzam, ulkan** so‘zlarining hammasidagi belgi darajasi **katta** so‘zidagi belgi darajasidan nisbatan kuchli. **Zo‘r** so‘zida bu belgi kuchsiz ifodalanadi, u shu ma’noda kelganda shaxsning aqliy sifat-xususiyati kuchli namoyon bo‘ladi, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi. **Azim, azamat** aniq narsalarga nisbatan (*azim chinorlar, azamat teraklar* kabi) qo‘llanadi, lekin qo‘llanish doirasi juda chegaralangan. **Ulkan, bahaybat, haybatli** so‘zlari ularning asosidan anglashilib turganidek, shaklan, hajman kattalikni bildiradi va ayniqsa, **bahaybat** va **haybatli** so‘zlarida vahimalilik belgisi ustuvor. **Yirik** bu ma’noda shaxsga nisbatan juda kam, aniq narsalarga nisbatan juda ko‘p qo‘llanadi, turli nutqiy uslublarda ishlatiladi. **Gigant** kitobiy, asosan, qurilishga, joyga nisbatan qo‘llanadi, belgi darajasi kuchli. **Kabir** so‘zi o‘rin-joyning juda kattaligini ifodalaydi, eskirgan so‘z. **Hapqat** nutqda **katta** so‘zini erkin almashtiradi, biroq kam qo‘llanadi, ishlatilish doirasi tor.

Mahmudiy. Bo‘ldi. Men umrimni bekor o‘tkazmayman. Men k a t t a ishlar uchun yaratilgan odamman! E.Vohidov, Ikkinchi tumor. *...onangning izzati otangdan yuz chandon u l u g‘ demoqdalar-ku?* I.Sulton, Ozod. *Shu kecha ...u l u g‘*

niyatlar insonni u l u g‘ istiqbol sari qanotlantirishiga... iqror bo‘ldim. S.Ahmad, Cho‘l burguti. *Bolaligida ertak-u rivoyatlarni ko‘p tinglab ulg‘ayganlar orasida katta olim, tengsiz kashfiyotchi, b u y u k rassom bo‘lib yetishgan kishilarning ko‘pini bilaman.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Ammo-lekin o‘zi z o‘ r qo‘shiqchi bo‘lgandi. Og‘izga tushib, radiolarni obod qilayotgandi.* S.Ahmad, Bo‘ri ovi. *O‘zini juda a z i m va arzigulik maqsadga bag‘ishlagani hamda o‘sha yo‘lda dadil qadam bosayotgani sezilib turardi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Seni ulug‘layman, A z a m a t diyor! Saxovat maxzani, Quyosh maskani.* E.Vohidov, Ishq savdosi. *Sohibqiron. Nechun O‘tror-u Samarqand, Buxoroga, Urganchday m u a z z a m shaharlarimga o‘t qo‘yib, shaqallar makoniga aylantirding?* O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. *Odatda, mo‘jizalar va g‘ayrioddiy narsalar qandaydir u l k a n bir hodisaning boshlanishidan darak berib namoyon bo‘ladi.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *Shu payt ikki tomondan ikkita b a h a y b a t odam uning ustiga tashlandi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *... yerosti daryolarining tublarida yanada h a y b a t l i sirlar bor.* I.Sulton, Ozod. *Hibsda ekanimda men xayolan y i r i k asar ustida ish boshladim. Ikkita g i g a n t korporatsiyalar... o‘zaro kelishuv imzolab, elektrotexnik ishlab chiqarishni to‘liq nazorat qiladi.* Sh.Ergashev, Jahon tarixi. *Boybuva undan nazarini uzmay o‘zicha xomcho‘tlar edi: – Ko‘p yaxshi-ko‘p yaxshi. Qaddi ulug‘, k a b i r yigit bo‘lar ekansiz, Xudo xohlasa.* M.Mansur, Judolik diyori. *Arslonqul ...yirik, h a p q a t odimlar bilan jo‘nadi*. Oybek, Navoiy.

KATTALASHMOQ, KATTARMOQ, KATTAYMOQ, YIRIKLASHMOQ, ULUG‘LASHMOQ, ULKANLASHMOQ, BAHAYBATLASHMOQ Hajm, o‘lchov, shakl va ahamiyat jihatidan me’yoriy holatdagidan ortiq bo‘lmoq, kichik yoki me’yoriy holatdan katta yoki me’yordan ortiq holatga o‘tmoq. **Kattarmoq** biron-bir aniq narsaning hajman yoki shaklan me’yoriy holatidan ortiqlashuvini ta’kidlaydi. **Kattaymoq** so‘zi oddiy so‘zlashuvga xos. **Yiriklashmoq** so‘zida belgi darajasi **kattalashmoq** va **kattarmoq** so‘zlariga nisbatan kuchli ifodalanadi. **Ulug‘lashmoq, ulkanlashmoq, bahaybatlashmoq** so‘zlarida belgi darajasi ortiq, mazkur so‘zlar badiiy uslubga xoslangan.

Yangi uylanganimizda birga tushgan suratimizni k a t t a l a sh tirib oynaga solib, hu anavi yerga ilib qo‘y. S.Ahmad, Suyanchiq. *Yuzlari lovullab ketdi, burun kataklari k a t t a r ib, tez-tez nafas ola boshladi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Jahongir xavotirlanib derazaga qaradi-yu, ko‘zlari k a t t a y ib ketdi: devor boshida bir necha mayna tizilib o‘tirishar, qig‘-qig‘ degan ovoz chiqarib, bu yoqqa qarashar edi.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Qirg‘oqdan uzoqlashganlari sari to‘lqinlar y i r i k l a sh ib borardi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Bu men tomonimdan ko‘rsatilgan ozgina e’tibor Marhamatning ulug‘lariga qanchalik ta’sir etganini bilsangiz, yosh boladay quvonganlarini ko‘rsangiz, siz ham dunyodagi eng baxtli insonga aylanasiz. U l u g‘ l a sh asiz.* “Sharq yulduzi”.

Qirg‘oqlar behad kengayib, daryo avvalgidan besh-olti barobar u l k a n l a-sh ib ketadi. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Farqi shundaki, qo‘shni bilan tutash yerida tut o‘sibdi, hovli adog‘ida esa ikki tup o‘rik bilan yong‘oq bor ekan, bular o‘sib, b a h a y b a t l a sh ib ketgani uchun ostida o‘t-o‘lan unmabdi.* I.Sulton, Onaizorim.

KAYFIYAT, KAYF, AVZO Kishining ichki kechinmalari natijasida yu-zaga keladigan ruhiy holat. **Kayfiyat** so‘zi insonning umumiy ruhiy holati va ahvolini bildiradi. **Kayf** so‘zida umumiy ruhiy holat ma’nosi birmuncha torayadi: “xursandlik” belgisi ustuvorlashadi va ko‘pincha ijobiy ruhiy holatni ifodalashda qo‘llanadi: *bu kayfi chog‘, kayfi baland, kayfi buzilmoq* singari birikuvlar tarkibida ko‘p kuzatiladi. **Avzo** so‘zi o‘zi birikkan so‘zlar bilan kelib, ko‘pincha xafalik, tundlik ifodasini beradi, salbiy ruhiy holatni bildirishda qo‘llanadi va belgini kuchliroq darajada ifodalaydi. Shuningdek, bu so‘zda tashqi ko‘rinish ham ifodalanadi: **avzoyi buzuq** kabi.

Axir balandparvoz maqsadlarni amalga oshirish uchun kishi muvofiq kuch-u qudratga, k a y f i y a t ga ega bo‘lishi shart-ku! U.Hamdam, Muvozanat. *Nihoyat, eshonbobo keldilar. K a y f lari chog‘, nash’alari baland, ovozlarida allaqanday bir sho‘xlik bor.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *...Muhammadjon akaning a v z o yi har kungidek emasdi: allaqanday sokin, allaqanday ma’yus va allaqanday sirli ko‘rinardi.* U.Hamdam, Muvozanat.

KASHANDA, CHEKUVCHI Tamaki mahsulotlarini chekishni odatga aylantirgan, ko‘p chekadigan (kishi). **Chekuvchi** so‘zida **kashanda**ga nisbatan chekish darajasi kamroq ifodalanadi, rasmiy uslubga xos.

Yoshlardan faqat sershovqin Mavluda-yu uning ashaddiy k a sh a n d a eri, ular ham dasturxonga o‘tirmay, xizmatda bo‘lishdi – biri magnitofonga kasseta tanlashdan bo‘shamadi, biri kabobpaz yonida. A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Manzura ch e k u v ch i ayollarni ko‘rgan-u, ammo “qachondir, kimdir menga ham chekishni taklif qilar”, deb o‘ylamagan edi*. T.Malik, Shaytanat.

KASHFIYOT, IXTIRO, KASHF Muntazam ilmiy yoki kasbiy izlanishlar natijasida fanga ma’lum bo‘lmagan biron-bir yangilikni topmoq, ishlab chiqmoq. **Ixtiro** so‘zi, asosan, ko‘rish, ushlab ko‘rish mumkin bo‘lgan yangilikka nisbatan qo‘llanadi, kitobiy nutqqa xos. **Kashf** bu ma’noda, asosan, kitobiy uslubga xos, aksincha, bu ma’noda *kashf qilmoq, kashf etmoq* fe’llari tarkibida kelishi ko‘p uchraydi.

...O‘sha kuni u kechki reys bilan Samarqandga uchishi kerak ekan. Qo‘lida Navoiy davriga oid k a sh f i y o t darajasida muhim hujjat, navoiyshunoslar anjumanida qatnashishi, ma’ruza qilishi lozim. E.A’zam, Navoiyni o‘qigan bolalar. *Sen olim bo‘lsang-u, i x t i r o bilan Lol qilgudek bo‘lsang agar dunyoni...* E.Vohidov, Saylanma. *Go‘yo uning barcha ilmlarga oid jami fikrlari, qarashlari*

va hatto k a sh f lari mana shu qoidalar ortidan yoxud ularning yetovida yaratilgandek... N.Jaloliddin, Umar Xayyom.

KASHFIYOTCHI, IXTIROCHI, KASHSHOF Muntazam ilmiy yoki kasbiy izlanishlar natijasida fanga ma'lum bo'lmagan biron-bir yangilikni topgan yoki ishlab chiqqan kishi. **Ixtirochi kashfiyotchi** so'zi o'rnida har doim ham qo'llana olmaydi, bu jihatdan **kashshof** so'zi **kashfiyotchi** so'zini erkin almashtirish xususiyatiga ega. **Kashshof** eskirgan, kitobiy so'z, unda kashf qiluvchi ifodasi juda ochiq namoyon bo'ladi.

Bolaligida ertak-u rivoyatlarni ko'p tinglab ulg'ayganlar orasida katta olim, tengsiz k a sh f i y o t ch i, buyuk rassom bo'lib yetishgan kishilarning ko'pini bilaman. X.To'xtaboyev, Jannati odamlar. – *Misol uchun olsak, hindning tabibi zo'r, nemisning muallimi zo'r, arabning qorisi zo'r, gollandning gulchisi zo'r, xitoyning sopolchisi zo'r, inglizning birjachisi zo'r, braziliyalikning futbolchisi zo'r, o'risning qurolsozi zo'r, turkmanning gilamchisi zo'r, yaponning i x t i r o-ch i si zo'r, boshqirdning asalchisi zo'r.* A.Obidjon, Mo'ttivoymisan, Mitti-voymisan? *Muslihiddin Sa'diy Sheroziy mashhur fors shoiri, adibi va mutafakkiri, g'azal janrining k a sh sh o f i va ustodi hamdir.* "Adabiyot".

KELAJAK, ISTIQBOL, KELGUSI Hali yashab o'tilmagan, kelgusidagi hayot, kelgusiga oid turmush. **Istiqbol** so'zi ayni ma'noni badiiy bo'yoq bilan ifodalaydi, asosan, badiiy va publitsistik uslublarda qo'llanadi. **Kelgusi** so'zi mazkur ma'noda nisbatan kam qo'llanadi.

Imtihon tashvishlaridan qutulgan, yuragi ming xil orzular, noma'lum, ammo porloq k e l a j a k lazzatlari bilan to'lgan Abdulla o'zini nihoyatda baxtli his qilar... edi. O'.Umarbekov, Odam bo'lish qiyin. *Shunday mehribon, buyuk i s t i q b o l va'da qilgan ustozlarning yuziga oyoq qo'yib, "Olchin"ga qaytib keldim.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Kapitan chehrasi yorishib kuldi-da: – Malades! – dedi boshimni silab. – K e l g u s i da zo'r odam chiqadi sendan!* O.Yoqubov, Muzqaymoq.

KELI, O'G'IR, HOVONCHA Jo'xori, bug'doy va boshqa donli mahsulotlarni tuyish uchun g'o'la ichini o'yib maxsus tayyorlangan, dastali uy-ro'zg'or buyumi. **Keli** va **o'g'ir** so'zlari nutqda bir-birining o'rnida almashib qo'llana oladi. **Hovoncha** so'zida kichiklik ta'kidi ochiq ifodalangan.

Xoldon momo ana shu maysalarni k e l i ga soldi. T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Qarasam, oshxona tomondan gup-gup etgan tovush kelyapti – oyim o' g' i r da tolqon qilyapti.* O'.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Ikkovlon yeng shimarib, ohaktosh va allaqanday shaffof ko'k toshlarni h o v o n ch a da yanchib, elakdan o'tkazdilar, ohanrabo yordami bilan uni temir zarralaridan tozalab, keyin suvga qorib, rosa pishitdilar*. M.Osim, Sandiq soat.

KELINOYI (KENNOYI), YANGA, KELINAYA, KELINOPA, CHECHA Akaning xotini (uka va singilga nisbatan). **Kelinoyi** so'zi mazkur ma'noda **kennoyi** so'zi bilan erkin almashinib qo'llana oladi. **Kelinoyi** so'zi so'zlashuvda

kennoyi tarzida ham uchraydi. **Yanga**, **kelinaya**, **kelinopa, checha** so‘zlari shevalarga xos.

Ayvonda ko‘rpa qavib o‘tirgan ikki ayol o‘rinlaridan turishdi. Uydan k e l i n o y i si yugurib chiqdi. – Voy, keling. Eson-omonmisizlar! S.Zunnunova, Xotiralar uyg‘onganda. – *Assalomu alaykum, k e n n o y i, yaxshimisiz, uy ichilar tinchmi... Yanga noxush alik oldi...* L.Bo‘rixon, Ayol ko‘z yoshlarga ishonmaydi. *Y a n g a m “Uzoqroq qarindoshimizning qizi. Xo‘p desangiz, bas” desa, laqqa tushib o‘tiribman. O‘sha qiz bilan uchrashmabman ham*. E.Usmon, Toshbosgansoy voqeasi. *Moshinasidan tushdi-yu, k e l i n a y a ngga bor, deb shopirini iziga qaytardi*. A.Obidjon, Aspan attorning arizalari. *Bu gal ham ustozning xonadonida tunab, onasi Xatira oyining suhbatini oldim, Siddiqa k e l i n o p amiz pishirgan moshkichirini o‘g‘illari Mirsodiq, Mirvosil, Mirahmadlar bilan talashgudek bo‘lib tanovul qildim*. N.Boqiy, Anvar Obidjon o‘zini “qo‘rqoq” debdimi? *Go‘ro‘gli shunday tikilib qarasa, kelayotgan Xoljuvonday ch e ch a si.* “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi”.

KELISHGAN, XUSHBICHIM, XUSHQOMAT, BEJIRIM, KETVORGAN, BARNO, LOBAR, TAMTAM Qaddi-qomati chiroyli, bichimi go‘zal. **Xushbichim, xushqomat** so‘zlari kishi qaddi-qomatining chiroyliligi ta’kidini **kelishgan** so‘ziga qaraganda kuchliroq va “yoqimlilik” belgisi bilan ifodalaydi. **Bejirim** bu ma’noda kam qo‘llanadi, qo‘llanganda ham bu ma’noga kichiklik, ixchamlik belgisini qo‘shgan holda ifodalaydi. **Ketvorgan** so‘zi oddiy so‘zlashuvda qiz-juvonlarga nisbatan faol qo‘llanadi, **kelishgan** so‘zi ko‘proq yigitlarga nisbatan ishlatiladi. **Lobar, tamtam**, asosan, qiz-juvonlarga nisbatan qo‘llanadi. **Tamtam** so‘zi so‘zlashuv tiliga xos.

...Poliklinikaga qarab chopdim. Yoshgina, k e l i sh g a n gina tish doktori jag‘imni ochib qarab, shish paytida sug‘urib bo‘lmaydi, deb dori surib qo‘ydi. S.Ahmad, Zumrad. *Bosh injener, yoshgina, x u sh b i ch i m yigit, pillapoyada to‘xtab: – Xo‘sh, kelin topildimi o‘zi? – deb kuldi.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *O‘rta bo‘yli, x u sh q o m a t... juvon otda olma yeb, yo‘l bo‘yida turar, Akramjon o‘z otining ayilini qayta bog‘lamoqda edi.* A.Qahhor, Ming bir jon. *Mana, va’dani bajarishning birinchi imkoni tug‘ilgandayoq kamina yetib kelib turibman, – dedi Yusuf Zahroning yumshoq, b e j i r i m barmoqlarini yengil qisib.* U.Hamdam, Muvozanat. *Bir kun kechqurun so‘nggi imtihondan qutulgan Matluba xurram kulib, yotoqxonasiga kirgan edi, qo‘shni xonada turadigan bir qiz yugurib kirdi: – Sizni bir yigit chaqiryapti! Ja k e t v o r g a n yigit!* O.Yoqubov, Matluba. *Oy deganda yuzi bor, Kun deganda ko‘zi bor, Go‘zal, dono Oygulni, – Bu b a r n o bahor gulni El sevar edi jondan.* H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Suluv, uddaburro, l o b a r juvonlar, Ko‘zlar qamashgulik ofatijonlar.* Mirtemir, Saylanma. *U niyatiga yetdi. Qishloqning t a m t a m qiziga uylanyapti.* S.Ahmad, Ufq.

KELISHMOQ, BITISHMOQ O‘zaro maslahatlashib, ma’lum bir fikrga, xulosaga, qarorga, bitimga kelmoq, kelishilgandek xatti-harakatni ma’qul deb bilmoq. **Bitishmoq** bu ma’noda kam qo‘llanadi, eskirgan, kitobiy uslubga xos.

K e l i sh dilar donolar, Tashabbuskor ko‘p edi. Matmusa-chi? U – kamtar, Yo‘q demadi, xo‘p dedi. E.Vohidov, Umrim daryosi. *Tag‘in Qo‘ysinning chehrasida kinoyaomuz ifoda bor. Bu nimadan deb o‘ylaysiz? Eshvoy bilan o‘zaro b i t i sh-ganimizni anglab qolganidanmi?* Sh.Xolmirzayev, Saylanma.

KELMOQ, TASHRIF BUYURMOQ, DORIMOQ So‘zlovchi turgan tomonga, joyga yo‘l olmoq, yo‘nalmoq. **Tashrif buyurmoq** ijtimoiy bo‘yoqqa ega, asosan, publitsistik va badiiy uslublarda ishlatiladi. **Dorimoq** – shevaga xos so‘z.

Mana, bahor ham k e l di. Gulto‘kar shamoli bot-bot shiddat urmoqda. I.Sulton, Ona yurt. *...ular ishga xuddi bayramga t a sh r i f b u y u r ayotgandek ko‘tarinki kayfiyatda kelishadi, o‘z vazifalarini sidqidildan ado etishadi...* U.Hamdam, Muvozanat. *G‘o‘zalarim qirmiz-qirmiz gulladi. Qirmiz-qirmiz gul-larimga kapalak d o r i di.* T.Murod, Otamdan qolgan dalalar.

KEMIRMOQ, G‘AJIMOQ, MUJIMOQ Suyak, qattiq non va shu kabi narsalarni tishlar orasiga olib chaynamoq yoki bir chetidan tishlamoq. **Kemirmoq** so‘zi, asosan, kemiruvchi hayvonlarga nisbatan, kam darajada boshqa hayvonlarga nisbatan qo‘llanadi. Odamga nisbatan ishlatilganda, kuchli salbiy munosabat ifodalanadi. **G‘ajimoq** so‘zi hayvonlarning shunday harakatiga nisbatan qo‘llanadi, odamga nisbatan qo‘llanganda, o‘ta salbiy baho anglashiladi. **Mujimoq** bu ma’noda odamga nisbatan ham, hayvonga nisbatan ham qo‘llanaveradi.

Sichqonlar tunda Bug‘doy k e m i r ar. E.Vohidov, Nayning navosi. *Ana o‘shanda egalari bugungidek har go‘rda tentib yurganida ochiqqan itlar kirib, bu gullarni g‘ a j i m o q qa tushadi, gul esa zaharli – zahardan ungan, uni yeb itlar quturadi.* E.A’zam, Shovqin. *Burchakdagi tokchada qattiq non m u j i b o‘tirgan sichqonni ko‘rsatib o‘tilmasa, bu uyda boshqa jonli zot ham ko‘rinmas edi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

KENJA, KENJATOY, SUPRAQOQDI, TO‘RVAQOQDI, KICHIK, KICHKINA Oilada eng keyin, oxirgi tug‘ilgan farzand. **Kenjatoy** so‘zida erkalash, suyish ta’kidi bor. **Supraqoqdi, to‘rvaqoqdi** mazkur ma’noni obrazli ifodalaydi, oddiy so‘zlashuvga xos so‘zlar. **Kichik** va **kichkina** so‘zlari **kenja** so‘zlari bilan almashinib qo‘llana oladi.

K e n j a zurriyot bo‘lmish qiz besh yasharligida ota-onadan sag‘ir qoldi. T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *U o‘sha odamlar orasidan xotini, bolalari ajrab chiqishini kutdi. Lekin ular ko‘rinmadi... xotini, bolajonlari ko‘rinmadi... “Qulupnay olib keling”, deb qolgan k e n j a t o y i ko‘rinmadi...* T.Malik, Savohil. *Balki, eshitgan chiqarsiz, tog‘amizning ismi G‘azanfar. S u p r a q o q d i siga mehri bo‘lakchamidi, rahmatli bobomiz uni azza-bazza dabdaba otiga mindirib,*

erinmay, allanechuk maroq bilan nomini juftlab "Muhammad G'azanfar" deb atardi. E.A'zam, Bizning tog'a. *Ayniqsa, Mavlon akaning t o ' r v a q o q d i-si... Nishonboy serxarxasha.* H.G'ulom, Mash'al. *Shu choq eshikdan qora-qura uch-to'rt bola kirib keldi. Nonushta ustidagi suhbatlari davomida Yusuf shuni bilib oldiki, Zahro qizlari katta bo'lib, k i ch i g i bog'chaga, to'ng'ichi litseyga qatnay boshlagandan beri uyda bir o'zi qolgan va yana ularning qaytishini kutib kun o'tkazar ekan. Opamning k i ch k i n a siyam o'rganib qolgan, ikki kunning birida: "Salom, momajon!" deb kirib kelaveradi...* Sh.Xolmirzayev, Sayr.

KERAK, LOZIM, ZARUR, DARKOR Talab-ehtiyoj bor. **Lozim** so'zida "talab-ehtiyoj" ma'nosi **kerak** so'zidagi ifodadan kamroq ifodalanadi, kitobiy uslubga xos. **Zarur** so'zida belgi darajasi me'yordan ancha kuchli – **kerak**, **lozim** so'zlaridan ham ortiq ifodalanadi. **Darkor** so'zi mazkur ma'noni badiiy bo'yoq ifodasi bilan namoyon qiladi, asosan, katta yoshdagilar nutqida qo'llanadi.

Uyni qo'riqlashga pishiq-puxta, ishonchli bir odam k e r a k. S.Ahmad, G'ildirak. *– Sizga endi bitta it l o z i m, o'rtoq Tillayev. It – uyning savlati.* S.Ahmad, Qoplon. *...Shuning uchun ham ma'rifat z a r u r, ma'rifatli kishilar z a r u r.* U.Hamdam, Muvozanat. *Alqissa, sevishgan er-xotin uchun rashk ham d a r k o r. Lekin u quyushqondan chiqdimi, tamom, oshga zahar tu-shadi...* T.Malik, Devona. *Buning uchun esa ozgina rag'bat, ozgina shiddat darkor.*

KERAKLI, LOZIM, ZARUR, ZARURIY Talab-ehtiyoj bo'lgan, keragi bor, talab etiladigan. **Lozim** so'zi mazkur ma'noda, asosan, kitobiy uslubda qo'llanadi. **Zarur** so'zida keraklilik ifodasi **kerakli** so'ziga nisbatan kuchliroq. **Zaruriy** so'zi keraklilik belgisini **zarur** so'zidagidan ham kuchli darajada ifo-dalaydi, rasmiy va ilmiy uslublarda ko'p qo'llanadi.

Hamyon tezda ochilavermagach, mavlono uni ochmasdan jiyaniga uzatdi. – Ma, O'shning rastalariga chiq, bugun juma, mol ko'p, o'zingga k e r a k l i kiyim-kechak ol. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *U haj amallarida shaytonga tosh otmoqlik qanchalar shart bo'lsa, bu onda akasining qalbida muhrlangan iblisga qarshi isyon qilmoqlik shunchalar zarurligini his qilib, l o z i m so'zlarni aytmoqqa shaylanib turganida eshik taqillab, askar yigit kirdi...* T.Malik, Devona. *Qobiljon buklangan qog'ozni kotibaga uzatdi. Keyin paltosining yon cho'ntagidan qog'ozga o'ralgan bir narsa chiqazdi. – Buni ham berib qo'yasiz-da, juda z a r u r narsa.* S.Ahmad, Uzun til. *O'g'illar otlarni egarlashdi, ota bo'lsa eng z a r u-r i y ashyolarni bitta xurjunga naridan beri joylashtirdi.* U.Hamdam, Muvozanat.

KERAKSIZ, NOKERAK, NOZARUR, ORTIQCHA Talab-ehtiyoj uchun zarur bo'lmagan, talab etilmagan. **Nokerak** – kitobiy uslubga xos bo'lgan so'z. **Nozarur** so'zi keraksizlik belgisini kuchliroq ifodalaydi, kitobiy uslubga xos. **Ortiqcha** oddiy so'zlashuvda ko'p qo'llanadi.

Xotiram karvonsaroydan ko‘ra, bir vaqtlar yaqinlarim boshpana topib, vaqtincha yashagan, keyin hammasi yurt-yurtiga ko‘chib, ko‘chayotganda irim qilib ul-bul k e r a k s i z narsalarini tashlab ketishgan g‘arib musofirxonaga o‘xshab ketadi... A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Bas! Men sendan shuni so‘radimmi? N o k e r a k so‘zlarni aytmoqdin tilingni tiy!* R.Haydarova, Javzo. *Usmon Nosir she’rlarini o‘qiganimizda ba’zi shoirlarning mudroq va g‘aliz ijodiyoti tarix uchun nechog‘li n o z a r u r ekanligini payqab qolamiz.* A.Oripov, Usmon Nosir haqida so‘z. *Hasanali endigi o‘lturishni o r t i q ch a topib o‘rnidan turdi, hujrasiga kirar ekan, boshini chayqab o‘zicha so‘zlandi: – Bek oshiq!* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

K

KERILMOQ, KEKKAYMOQ, GERDAYMOQ, MANMANSIRAMOQ, TAKABBURLANMOQ O‘zini boshqalardan baland tutmoq, o‘ziga haddidan ortiq bino qo‘ymoq va shunday xarakter bilan kishilarga munosabatda bo‘lmoq. **Kerilmoq** so‘zida bu ma’no mag‘rurlanish bilan birga, taltayish belgisi qo‘shilgan holda ifoda topadi. Oddiy so‘zlashuvda **gerdaymoq**qa nisbatan faol qo‘llanadi. **Gerdaymoq** so‘zida belgi darajasi ortiq, oddiy so‘zlashuvda faol ishlatiladi. **Manmansiramoq** so‘zlashuv va badiiy uslublarda qo‘llanadi. **Takabburlanmoq** so‘zida kibrli munosabat ta’kidi mavjud, anchayin kam qo‘llanadi.

Tavba, nimasiga buncha k e r i l adi? To‘g‘ri, ilmi bor. Lekin nima qilib beryapti o‘sha bilgan narsasi, o‘qigan kitoblari, yozgan maqolalari? U.Hamdam, Muvozanat. *Hay’atlarda k e k k a y ib Yayrab yurar Matmusa. Biz undoq, biz bundoq deb Sayrab yurar Matmusa.* E.Vohidov, Donishqishloq hangomalari. *Tovuq katagi oldida oshiqona g e r d a y ib, tovlanib-tovlanib, u yoqdan bu yoqqa bezovta yura boshladi.* S.Ahmad, Tonggi tovushlar. *Avvalo, bu m a n m a n s i r a shga ishonish qiyin, boz ustiga, bu mamlakatda o‘n kun tugul tag‘in bir kun turgudek bo‘lsam, kargina emas, telba bo‘lib qolishim ham aniq edi.* E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *Afsonalarga ko‘ra, Arabiston shahzodasi Zahhok Jamshidning t a k a b b u r l a n ib, xudolik da’vo qilganidan foydalanib, Eron-u Turon yerlarini bosib oladi.* “O‘zbek mumtoz adabiyoti namunalari”.

KERMOQ, YIRMOQ Ikki tomonga tortib, orasini ochmoq. **Yirmoq** oddiy so‘zlashuvga xos va bu so‘zda “orasi ochilganlik” belgisi **kermoq** so‘zidagidan kuchsizroq ifodalanadi.

Mo‘jazgina peshayvon ostidan kiriladigan bir juft xona, ularning ikkala yonboshida ensizroq, ammo uzun soyabon bo‘lib, bino go‘yo qanotlarini k e r ib, o‘ljani yo o‘zining hududini bir aylanib kelishni mo‘ljallab, uchishga shaylangan, qoyadan ko‘tarilayotgan ulkan, qudratli burgutning timsoli edi. Q.Kenja, Ko‘ktoy. *“Laylakka yetaman deb chumchuqning buti y i r ilibdi”, degan gapni nahotki eshitmagan bo‘lsang?*A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam.

KESMOQ I**, QIRQMOQ, CHOPMOQ** Tig‘li narsa-buyum bilan bo‘lakka ajratmoq, bo‘laklamoq**. Kesmoq, qirqmoq**, asosan, tig‘li narsalar bilan kamida ikki bo‘lakka ajratmoqni, bo‘laklab olib tashlamoqni bildiradi, uslubiy betaraf so‘z hisoblanadi. **Chopmoq** so‘zi esa tig‘li asbob bilan zarb berib bo‘laklash, parchalash, ag‘darishni bildiradi.

Ota-bola junjikib yotgan dalani kesib o‘tib, tutzorga borib, ipak qurti uchun barg k e s ar edik. G‘.Hotamov, Ota. *Yana qayerdadir birov jodi bosar, “g‘irt-g‘irt” etib bedami, poyami q i r q ar edi*. A.Qahhor, Sarob. *Nazarimda, barmoqlari bir tekisda bolta bilan ch o p ib tashlangandek, kichkina qo‘lining suyagi yo‘q edi.* O‘.Umarbekov, Qaytar dunyo.

KESMOQ II**, QIRQMOQ, OLMOQ, KO‘TARMOQ** Yuz berayotgan biron-bir ta’sirni kamaytirmoq, kuchini pasaytirmoq, yo‘q qilmoq. **Qirqmoq** so‘zi oddiy so‘zlashuv va badiiy uslubda ko‘p ishlatiladi. **Olmoq** oddiy so‘zlashuvda cheklangan so‘zlar bilan bu ma’noda qo‘llanadi. **Ko‘tarmoq** so‘zida yuz berayotgan ta’sirni butunlay yo‘q qilishlik ta’kidi qabariq ifodalanadi.

Issiqning va yog‘liq ovqatlarning damini k e s ish uchun hech kim piyoladan, choynakdan qo‘l uzmas edi. Oybek, Tanlangan asarlar. *...ko‘cha yon-beridagi daraxtlar shamolning kuchini q i r q qanday bo‘ldi.* R.Fayziy, Cho‘lga bahor keldi. *Oyog‘iga botib ozor beradigan g‘adir-budur toshlar, butalar dilini o‘rtayotgan alamli o‘ylarning taftini o l adiganday bo‘lar edi*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Sultonning qilgan muomalasidan mudom dilxun yurgan sohib devon o‘z farzandining taqdiri uchun qayg‘urib toliqqandi va bir taskin-u andarmonlik ilinjida Xayyomning suhbatini orzulagandi. Hartugul, odam taftini odam k o ‘ t a-r ur, degan gap bor.* N.Jaloliddin, Umar Xayyom.

KET, JO‘NA, TUR, YO‘QOL, DAF BO‘L Biron-bir joydan haydab chiqarish, quvish yoki oldidan nari ketkazish maqsadida aytiladigan so‘zlar. **Jo‘na** so‘zi **ket** so‘ziga nisbatan harakat belgisini kuchli salbiy bahoda ifodalaydi hamda so‘zlashuv tilida ko‘p qo‘llanadi. **Tur** bu ma’noda yakka so‘z holida kam qo‘llanadi, ko‘pincha *yo‘qol* so‘zi bilan birga ishlatiladi va bunday qo‘llanishida ma’no **jo‘na** so‘ziga nisbatan yanada kuchayadi, oddiy so‘zlashuvda ham ko‘p ishlatiladi. **Yo‘qol** so‘zida ta’kid do‘q, po‘pisa tarzida namoyon bo‘ladi. Bu so‘z oddiy so‘zlashuvda ham, badiiy uslubda ham faol ishlatiladi. **Daf bo‘l** so‘zida do‘q-dag‘dag‘a ta’kidi yanada kuchli bo‘ladi.

– Bo‘ldi, k e t! – dedi bir mahal Samad vazminlik bilan. – Tirigida xo‘rlading, o‘lganida tinch qo‘y. K e t. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Tur, j o ‘ n a, hoziroq ket, ko‘zimga ko‘rinma, j o ‘ n a.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Senga qarg‘ish kerak bo‘lsa, jahlim chiqqanda kel. T u r, yo‘qol, ko‘zimga ko‘rinma!* E.Vohidov, Umrim daryosi. *Normat seskanib, unga qaradi-yu, bir dam turib qoldi. Keyin yana avvalgi holatiga qaytib: – Y o ‘ q o l! – deb o‘shqirdi*

quturgandek talvasaga tushib. N.Eshonqul, Urush odamlari. *Qayoqqa borsang bor, d a f b o ‘ l! – deb otasi uydan haydab solibdi.* E.A’zam, Shovqin.

KETMA-KET, ORQAMA-KETIN, ORQAMA-ORQA, BIRIN-KETIN, BIRIN-SIRIN, IZMA-IZ Harakatlanishda birin-ketin, bir-birining izidan qolishmaydigan. **Orqama-ketin, orqama-orqa** so‘zlari oddiy so‘zlashuvda faol qo‘llanadi. **Birin-ketin, birin-sirin, izma-iz** so‘zlarida uzluksizlik ta’kidi qabariq ifodalanadi, badiiy va publitsistik uslublarda ancha faol.

Mamlakatning turli o‘lkalarida Humoyun va uning inilariga qarshi k e t-m a-k e t isyonlar bo‘lmoqda. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Ovqatdan so‘ng uzun oynaband koridor bo‘ylab o r q a m a-k e t i n borisharkan, necha-nechasi Akobirovga iljayib, ba’zilari hatto yaltoqlangansimon egilib salom berdi.* E.A’zam, Shovqin. *Otlar o r q a m a-o r q a tizilib borishadi, balandga ko‘tarilgan sari nafas olishlari og‘irlashib dam-badam pishqirishadi, goho inqillab ham qo‘yishadi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Qora baxmalga qadalgan zar tugmachalardek yaltirab turgan yulduzlar b i r i n-k e t i n o‘chib, osmon beti ohak surtilgandek oqara boshladi. Sharofat hamon uyg‘oq.* S.Ahmad, Seni izlab. *U yer-bu yerda yumalab, emaklab Jajmanni do‘pposlaganlar b i r i n-s i r i n oyoqqa turdi*. X.Do‘stmuhammad, Jajman. *Polvon Toshgazagacha i z-m a-i z bordi, lekin ularning qayrilmaganini ko‘rib shartta to‘xtadi.* M.M.Do‘st, Dasht-u dalalarda.

KETMOQ, JO‘NAMOQ, RAVONA BO‘LMOQ, YO‘L OLMOQ, DORIMOQ, SURMOQ O‘z turgan joyini tashlab, biron-bir boshqa tomonga harakatlanmoq. **Ravona bo‘lmoq** so‘zi, asosan, badiiy va publitsistik uslublarda qo‘llanadi. **Dorimoq** – kitobiy so‘z, nutqda kamfaol. **Yo‘l olmoq** – kitobiy so‘z. **Surmoq** so‘zida qochib qolishlik ta’kidi mavjud, mazkur ma’noda oddiy so‘zlashuvga xos.

Sen k e t ding, Dillarni o‘rtab, yondirib,Yuraklarda qoldi alam-tugunchak. E.Vohidov, Kelinchak. *O‘rnidan irg‘ib turadi-yu... j o ‘ n a ydi: yugurib borayotib peshonasini nimagadir urib oladi*. N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Shu yaramas aroqni ichmasam o‘lib qolamanmi, deb uyi tomonga r a v o n a b o ‘ l di*. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Otlarni joylagach, turnaqator bo‘lib, qo‘shxonaga y o ‘ l o l dik.* A.Suyun, Solin yo‘li. *Qizim, men ham qaridim, Go‘rga tomon d o r i dim*. H.Olimjon, Zaynab va Omon. – *Turg‘un chol-chi, qoratoshlik? Qayoqqa yo‘qolibdi? Ha-a, umi? Aniqladim-aniqladim. So‘ramasang, paqqos unutibman. Bilasanmi, nima qipti? Hammasining oldiga bir qop poxol tashlab... s u r voribdi, qotiribdi lekin!* M.Mansur, Judolik diyori.

KEYIN I, SO‘NG, SO‘NGRA, KEYINCHA, KEYINCHALIK, INNAYKEYIN, BA’DAZ, SO‘G‘IN Shu tobda emas, ma’lum vaqt o‘tgach, muayyan vaqtdan so‘ng. **So‘ng, so‘ngra** so‘zlari o‘zbek adabiy tili tayanch shevalarida qo‘llanmaydi, balki publitsistik va badiiy uslublarda ishlatiladi.

So‘ngra – kitobiy bo‘yoqdor so‘z. **Keyincha** so‘zida “o‘sha tob va o‘tgan muddat orasi” ifodasi **keyin, so‘ng, so‘ngra** so‘zlaridan anglashiladigan xuddi shunday belgiga nisbatan ko‘proq va bu so‘z hozirgi o‘zbek adabiy tilida birmuncha kamfaol, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi. **Keyinchalik**da oraliq muddat yanada uzaygan, ma’lum muddat o‘tganlik ta’kidlangan holda ifodalanadi. **Innaykeyin** oddiy nutqqa xos va unda birmuncha salbiy baho mavjud. **Ba’daz** – eskirgan so‘z, badiiy uslubda ham kam qo‘llanadi. **So‘g‘in** – shevaga xos so‘z.

Aksiga olib, yomg‘ir shivalay boshladi. Avvaliga tomchilab turdi-da, k e y i n shiddat bilan yog‘ib ketdi. O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Alomat avval ko‘zlarini pirpiratib qo‘yadi, s o‘ ng bir necha qadam oldinga yurib, to‘xtaydi.* Sh.Boshbekov, Temir xotin. *Kampir bemorning to‘zigan sochlarini tuzatdi, u yoq-bu yog‘ini siladi, s o‘ ng r a... o‘tirib yig‘ladi.* A.Qahhor, Bemor. *Bu orada anchagina vaqt o‘tsa ham, Qurvonbibi o‘z eridan – ilgari rad qilgan mingboshiga k e y i n ch a rozilik berishining sabablarini so‘ramadi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *– Uch-to‘rt yil ichida, – javob berdi Gulchehra. – Madaniyat saroyi orqasiga kanal tushadi. K e y i n ch a l i k borib bu yer qishloq markaziga aylanadi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *– Bilmasam... bilmasam, borib so‘rarmiz. Oldilaridan o‘tarmiz. – O‘ting-da, i n n a y k e y i n gapiring.* M.Mansur, Judolik diyori. *B a’ d a z uning ustidagi shubham bir zoyil bo‘lib, ko‘ngil ko‘tardim.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Avval xandaqni ikki ag‘darib pishitaman, keyin tepaga qulochlab otaman, to‘dalangan uyumni suvlab, ketmonning orqasi bilan silliqlayman – oftob yaltillaydi loyning ustida – s o‘- g‘ i n tushdan keyingisiga yer ag‘darib, suvga bostirib qo‘yaman.* A.A’zam, Quroq.

KEYIN II**, SO‘NG, SO‘NGRA** Ot va otlashgan so‘zlardan keyin kelib, oldingi so‘zni keyingi so‘z bilan bog‘lashga xizmat qiladigan ko‘makchi. Bu vazifada ko‘proq **keyin** so‘zi qo‘llanadi. **So‘ng** kitobiy uslubga xos. **So‘ngra** so‘zining bu vazifada qo‘llanishi birmuncha eskirgan, kitobiy so‘z.

Otaxon dramaturgning navbatdagi ziyofatidan k e y i n Pakana bunga, ayniq- sa, amin bo‘ldi. E.A’zam, Pakananing oshiq ko‘ngli. *Bu notabiiy mashqlardan s o‘ ng doimo o‘zini misli qushday yengil sezadi, hozir qanot chiqarib, osmonga uchib ketaman-ov, deydi ruhlanib.* N.Norqobilov, Kurash. *Ularning eng avvali, albatta, xalq-u Vataningdir! Undan s o‘ ng r a, balkim, ustoz-u shogirdlar.* N.Jabborov, She’riyat aslida hikmatdir.

KEYINGI I**, KELASI, KELGUSI** Ketma-ketlikda oldingi narsa yoki o‘rin- joy yoki xatti-harakatdan so‘ng turadigan, navbatda turgan, navbatdagi. **Kelasi, kelgusi** so‘zlarida ko‘tarinki uslubga xoslik mavjud. **Kelasi** oddiy so‘zlashuvda, **kelgusi** badiiy uslubda faol.

O‘lik-u tirikda birday egnida sport libosi, ko‘zlari alang-jalang, mudom qo‘li qichib turadigan jismoniy tarbiya muallimining k e y i n g i o‘quv yilida battar quturib, battar vahshiylab ketganiga qarab dadil aytish mumkinki, bu taxminlarda jon bor edi. E.A’zam, Guli-guli. *Bu qish kuchim yetmaydi, k e l a s i qishda katta to‘y beraman!* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Ikki haftada soyda suv qaytadi, k e l g u s i safar hammanglarni u qirg‘oqqa olib o‘taman, buloqni ko‘rasizlar.* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen.

KEYINGI II**, OXIRGI, SO‘NGGI** Ma’lum ish yoki ma’lum paytdan keyingi yoki nutq so‘zlanib turgan vaqtda bo‘lgan. **Oxirgi** oddiy so‘zlashuvda, **so‘nggi** badiiy uslubda faol qo‘llanadi. Ushbu sinonimlarning barchasi bu ma’noda namoyon bo‘lishi uchun payt bildiruvchi *kun, oy, yil, vaqt* singari so‘zlar bilan birikishi lozim.

Ustozning e’tiboriga tushish Umidni k e y i n g i kunlarda boshqacha odamga aylantirib qo‘yayotgan edi. X.Do‘stmuhammad, Kuza… *Ayollarning yo‘li boshqa, keyin... o x i r g i paytlari yangi odatlar ham kelib chiqyapti, yana ham bilmadik.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Yusuf bilardiki, s o ‘ ng g i yillarda odamlar ma’naviyat o‘choqlariga, jumladan, kutubxonalarga kam kiradigan bo‘lib qoldi.* U.Hamdam, Muvozanat.

KECH KIRMOQ, QORONG‘ILASHMOQ, QORONG‘I TUSHMOQ, KECHLATMOQ Sutkaning yorug‘ – kun qismi tugab, qorong‘i – tun qismiga o‘tmoq. **Qorong‘ilashmoq** so‘zi mazkur ma’noda kam qo‘llanadi, asosan, badiiy uslubga xos. **Qorong‘i tushmoq** so‘zining qo‘llanish darajasi deyarli **kech kirmoq** so‘ziniki bilan teng, ammo unda qorong‘ilik ta’kidi qabariq ifodalangan. **Kechlatmoq** so‘zi kam qo‘llanadi, unda “qorong‘i tushishini kutib”, “qorong‘i tushgandan keyin” ta’kidi anglanadi.

– Bugun qoling, kun k e ch k i r di, ertaga o‘zim arava topib jo‘nataman. Isomiddin amakingiz allaqachon ketib qolgandir, – dedi. A.Qahhor, Qo‘shchinor chiroqlari. *Bir muddat shu holga tikilib turgan odam, iyagini qashlay-qashlay nari ketadi. U tag‘in daraxt oralashga tushadi... Tevarak q o r o n g ‘ i l a sh a boshlagan...* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *– Amirzodam, – deb Ali Do‘stbek Boburga arz qildi: – Q o r o n g ‘ i t u sh ib qoldi, yovni o‘zimiznikilardan ajratish qiyin bo‘lg‘ay. Qamalni ertalabdan boshlaylik.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *O‘sha kuni k e ch l a t ib, mingboshinikiga jo‘nadi*. Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

KECHA, KECHASI, TUN, OQSHOM Sutkaning quyosh botib, qorong‘i tushgandan to quyosh chiqquncha o‘tadigan qismi. **Kecha** so‘zi sutkaning qorong‘i qismining boshlanishidan tugashigacha bo‘lgan muddatni to‘liq o‘z ichiga oladi. So‘zlashuvda ham, badiiy uslubda ham faol qo‘llanadi. **Tun** so‘zida qorong‘ilik ottenkasi kuchli. **Oqshom** shom tugab tun boshlanadigan vaqtni bildiradi, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi.

Bunday k e ch a larda odamzod qo‘ymijoz: g‘uj bo‘lib va nimanidir kutib jimgina o‘tirishni xohlab qoladi. A.Qahhor, Dahshat. *Qosimbek kerakli odamlarga: “Hujra – mirzo hazratlarining xilvatgohlari bo‘ldi, k e ch a s i ham o‘sha joyda tunamoqlari mumkin”, deb bildirib qo‘ydi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *T u n – uzundan uzun – yo‘l, qirrali toshlar qizib-chatnab yotgan toshloq azob edi.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Farhod liqilloq kursida bir soatlar liqillab o‘tirib kitobxonlik qilgach, qorong‘ida ko‘zi toliqdi – kun o q-sh o m ga og‘a boshlagan edi*. E.A’zam, Shovqin.

KECHIKMOQ, KECH QOLMOQ, HAYALLAMOQ, HAYALLAB KETMOQ, HAYALLAB QOLMOQ, UZOQIB KETMOQ, UZOQ QOLMOQ Belgilangan vaqt, tayin qilingan muddatdan so‘ng kelmoq yoki o‘z fursatidan keyin harakat qilmoq. **Kech qolmoq** so‘zi oddiy so‘zlashuvga xos. **Hayallamoq** so‘zida biroz kechikish ta’kidi anglashiladi. **Hayallab ketmoq** va **hayallab qolmoq** so‘zlari kechikish darajasini turlicha ifodalaydi. **Hayallab ketmoq**da kechikish darajasi **hayallab qolmoq**qa nisbatan ortiqroq. Har ikki so‘zda so‘zlovchining ijobiy munosabati aks etadi. **Uzoqib ketmoq** va **uzoq qolmoq** kechikish tushunchasini biroz pardalab, yum-shatib ifodalaydi, bu ma’noda juda kam qo‘llanadi.

Nega bu gal k e ch i k dingiz? Doim o‘n beshinchi avgustda kelar edingiz? O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Men salla-to‘nimni kiyib chiqay. Jumani xonaqoda o‘qiymiz. K e ch q o l dik...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Hojar buvi uning yuz-ko‘zlaridan o‘par, og‘zi tinmas edi. – Voy, o‘zim o‘rgilay! Voy, bo‘yingga qoqay! Odamni xavotirga qo‘yib bu gal muncha h a y a l l a ding?* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Ancha h a y a l-l a b k e t gan Erkin ko‘zlari qizarib xomush qaytib chiqdi.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Gulnoza. Kechirasiz, Darveshali aka. Sizga aytmay ketuvdim. Ozgina h a y a l l a b q o l dim. – Mayli, faqat tez qaytinglar, u z o q i b k e t manglar. Buyam shaharni ko‘rib kela qolsin, – dedilar oyim menga qayishib.* M.Mansur, Judolik diyori. *Jamshid kirgach, Kesakpolvon “Kel” ham demadi, “Buncha u z o q q o l ib ketding?” deb gina ham qilmadi.* T.Malik, Shaytanat.

KECHIRIM, UZR, AFV Qilingan nomaqbul ish, xato deb bilingan xatti-harakat, nodurust gap-so‘z qilganlik uchun uzrxohlik. **Kechirim, uzr** so‘zlari biror gunoh-aybni kechirish iltimosi ma’nosida ham, umuman kechirish ma’nosida ham qo‘llanadi. **Kechirim** ko‘proq oddiy so‘zlashuvga xos. **Uzr** oddiy so‘zlashuvda ham, kitobiy uslubda ham qo‘llanaveradi. **Afv** so‘zi gunoh-aybni kechirish haqidagi iltimosni kuchli ifodalaydi, faqat ijtimoiy maqomi baland shaxslardan so‘raladi va, asosan, rasmiy, badiiy uslublarda qo‘llanadi.

Domla. K e ch i r i m ni kimdan so‘raymiz, sizdanmi? Tursuniy (xijolato-muz). Xalqdan-da, ustoz. E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Urush o‘chmas qilib qoldirgan dastxat. Ayt, u z r na darkor, Afsus na darkor*. E.Vohidov, Dehli

aeroportida bo‘lgan voqea. *Samarqand xalqiga ham a f v i umumiy bermoqchi emish!* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

KECHIRMOQ, KECHMOQ, O‘TMOQ, AFV ETMOQ Kishining o‘ziga qilingan nodurust xatti-harakat, nomaqbul gap-so‘zni yoki boshqa biror aybni unutmoq, shunday xatti-harakat yoxud gap-so‘z bo‘lmagan deb hisoblamoq. **Kechmoq** so‘zi bu ma’noda ko‘pincha *ayb, gunoh* so‘zlari bilan birga qo‘llanadi, badiiy uslubda faol ishlatiladi. **O‘tmoq** bu ma’noda kitobiy uslubda *gunoh, ayb* so‘lari bilan birga keladi. **Afv etmoq** mazkur ma’noni badiiy bo‘yoq bilan ta’kidli ifodalaydi, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi.

Men yuzlab yillardirki, yurgan yo‘limda Parvardigorimga iltijo qilib gunohimni k e ch i r ishini so‘rab yolvoraman... tavba-tazarru qilaman. I.Sulton, Boqiy darbadar. – *Hech narsamizni olmagan ekan, biz gunohidan k e ch dik, endi tarqalinglar sizlar ham, – dedi qat’iy kesib.* M.Mansur, Judolik diyori. *Men gunohingdan o‘ t dim. Ammo militsiya gunohingdan sira o‘ t maydi. Olib borib qamamaguncha tinchimaydi.* T.Malik, Alvido... bolalik. *Osiy bandalarmiz, xon hazratlari. Xatolik o‘tgan bo‘lsa, a f v e t ing, huzuringizga bosh egib keldim...* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

KECHKI I, KECHPISHAR Kech ekiladigan, kech pishadigan, kech yetiladigan. **Kechki** so‘zi umuman kech yetiladigan o‘simliklarga nisbatan ham, kech pishadigan hosilga nisbatan ham qo‘llanaveradi. **Kechpishar** so‘zida yetilish ta’kidi qabariq ifodalangan.

Ertaga kartoshkani qazib bo‘lsak, indindan k e ch k i karamga tushamiz. O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *K e ch p i sh a r o‘rik bir vaqtda ham barg chiqaradi, ham gul chiqaradi. Bilarkanmanmi? – Barakalla, o‘g‘lim, barakalla*. X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar.

KECHKI II, KECHQURUNGI, OQSHOMGI, TUNGI, KECHALIK Ish-faoliyati kechqurun bo‘ladigan, xatti-harakatlari tunda amalga oshadigan. **Kechqurungi** va **tungi** so‘zlari ish-faoliyat yoki biron-bir xatti-harakatning tundagina amalga oshishini **kechki** so‘ziga qaraganda ochiqroq, aniqroq ifodalaydi. Ayni paytda, **kechqurungi** so‘zi – oddiy so‘zlashuvga oid. **Kechalik** so‘zida “kechqurun foydalanish uchun mo‘ljallangan” ta’kidi mavjud, oddiy so‘zlashuvga oid.

Qizgina ishlab turib k e ch k i maktabni “oltin medal” bilan tugatibdi. S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Menga nima qilibdi? Otdekman. Bir kun ming kun emas. Abdullani ol-da, k e ch q u r u n g i poyezdda jo‘na.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Undan keyin shuncha mashaqqatlarning ustiga, bir k e ch a l i k bir mashaqqatni ham ustingizga olasiz.* Hamza, Paranji sirlari. *Komandirovkaga kelgan edim. Ishlarim bitdi. O q sh o m g i poyezd bilan qaytaman.* T.Malik, Davron. *T u n g i poyezd bilan yo‘lga chiqqan Abdulla tushga yaqin Mingbuloqqa yetib keldi*. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin.

KECHUV, KECHIK Ariq, soy, kanal, daryoning sayoz joyidan kechib o‘tiladigan joyi. **Kechik** ko‘proq so‘zlashuvda qo‘llanadi.

Loyqa daryo yoqaladi, sayoqroq k e ch u v izladi. T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Daryo k e ch i g i dan, oqishdan qo‘rqib, Xonning ko‘prigidan o‘tibman, evoh!* A.Suyun, Saylanma.

KIFOYA QILMOQ, YETMOQ, BO‘LMOQ Kifoya qilish darajasida bo‘lmoq, yetarli darajada bo‘lmoq. **Yetmoq** so‘zi barcha nutq uslublarida erkin qo‘llanadi. **Kifoya qilmoq** so‘zi adabiy nutq shakllarida faol. **Bo‘lmoq** so‘zi, asosan, so‘zlashuv uslubida ishlatiladi.

Darhaqiqat, bu juda muhim ziyorat edi. Shu qadar muhimki, uzundan uzoq bu sarguzashtlarni ijikilab o‘tirmasdan, ana shu qabriston to‘g‘risidagina so‘zlab berilsa ham k i f o y a q i l ardi. E.A’zam, Chapaklar va chalpaklar mamlakati. *Qara, bu uzumlarni! Qancha axir. Hammaga y e t adi.* O‘.Umarbekov, Charos. *Endi etikni maza qilib kiyadi, uchiga ozgina paxta tiqib qo‘ysa b o‘ l di, lopillamaydi.* O‘.Umarbekov, Hotamtoy.

KIGIZ, NAMAT Milliy hunarmandchilik usulida qo‘y yoki echki junidan bosib tayyorlanadigan qalin pishiq palos. **Namat** so‘zida kitobiy uslubga xoslanganlik belgisi bor, shu bois, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi.

Shunday bo‘lsa-da, bozordan tuki o‘skin yo‘g‘on arqondan bir bog‘lamini opkeltirib, hujra atrofiga aylantirib chuvab chiqqan, uning yonidan bir sidra k i g i z to‘shab qo‘ygan. Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Keyin birimiz n a m a t ga, birimiz po‘stakka yonboshlagancha uxlab qolibmiz. Bir mahal sovuq qotib, uyg‘onib ketdim.* O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari.

KIMSASIZ, YOLG‘IZ, SO‘QQABOSH, G‘ARIB, BEKIMSA, BEKAS Hech kimi yo‘q, yaqin kishisi mavjud emas. **So‘qqabosh** so‘zida salbiy munosabat qabariq ifodalangan. **G‘arib** so‘zida muhtojlik ta’kidi ham ochiq anglashiladi. **Bekimsa, bekas** so‘zlari badiiy nutqqa xos, juda kam qo‘llanadi.

Shuncha yil k i m s a s i z bir kampirni yedirdik, ichirdik deng! Endi u kishimni Amerikaga ham opketish qoluvdi! E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Faqat uni “Dohiy!”, “Mahdiy!” deganlari sari o‘zini allanechuk y o l g‘ i z, hammadan uzilgan bekas odamday sezadi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Senga nima, bu bo‘lmasa boshqasini yasab olaverasan, bizga o‘xshagan s o‘ q q a b o shga qiyin… yolg‘izlik yomon.* Sh.Boshbekov, Temir xotin. *Shu dunyoning bir chekkasida bir g‘ a r i b oshnam bor, ko‘nglini olay debsan-da.* M.Mansur, Judolik diyori. *Ohkim, sen birla yurganda, edim bir podshoh, Naylay, endi b e k a s-u g‘amxonadurmen ayrilib.* Miskin, Ayrilib.

KINNA, SUQ Xurofiy tushunchaga ko‘ra, go‘yo yomon, suqli ko‘z bilan qarash ta’sirida “kiradigan” kasallik, og‘riq. **Suq** so‘zida ma’no **kinna**ga nisbatan o‘ta salbiy ifoda topadi.

Bir haftadan so‘ng “k i n n a” bahonasi bilan kampirni yana chaqirtirib, o‘z kiyimlaridan bir nechasini berdi. Oybek, Tanlangan asarlar. *S u q degani yomon narsa-da. Bu atrofda kinnachi yo‘qmikin?* T.Malik, Shaytanat.

KINOYA, PICHING, KESATIQ, ISTEHZO, ZAHARXANDA Kamsitish, masxaralashni yarim yashirin ravishda ifodalovchi, fikrni kosa tagida nimkosa qabilida yetkazuvchi gap-so‘z, xatti-harakat. **Piching** yengil kulish, mazax qilishni bildiradi va u oddiy so‘zlashuvga xos. **Kesatiq** so‘zida qochirim bilan pardalab masxaralash ta’kidi **kinoya** so‘zidagiga nisbatan kuchli. **Kinoya** so‘zi **kesatiq** so‘ziga qaraganda ko‘proq kitobiylik bo‘yog‘iga ega. **Istehzo** so‘zida ham kitobiy uslubga xoslik bor va bu ma’noni **kesatiq** so‘zidan ham kuchli ifodalaydi. **Zaharxanda** achchiq kulgi ta’kidini ochiq ifodalaydi.

– Kallangiz joyida bo‘lsa, o‘zingiz uylantirib qo‘ya qoling! – deb Sherqo‘zi birdan sizlashga o‘tdi. Musoga akasining k i n o y a si juda og‘ir botdi… A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *– Ishlar yaxshi, taqsir, yettita desak, o‘ttiztasi kelib o‘tiripti. – Hakimjonning birinchi jumlasida sezilarlik darajada ochiq bir p i ch i ng bor edi. Lekin u p i ch i ng ni mingboshi dodho payqay olmadi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *– Bora qoling ishingizga. Yana dunyoni o‘g‘ri bosib ketmasin, – deb kesatdi. Maqsud Soliyev bunday k e s a t i q larga… ko‘nikib qolgan.* T.Malik, Alvido... bolalik. *– Xullasi kalom. Bobur mirzongiz Ulug‘bekdek ulug‘ odam bo‘lmoqchi ekanlar-da, Ahmadbek? – so‘raydi Xonqulibek i s t e h z o qilib.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Old qatorda o‘tirmish bir oriq yigit z a h a r x a n d a bilan kuldi. Qabatidagilarga: – Modernizm! – dedi. Daho chidab turolmadi. – Nega kulasiz? – deya o‘shshaydi.* T.Murod, Momo Yer qo‘shig‘i.

KINOYALI, KINOYAOMUZ, PICHINGLI, KESATIQLI, ISTEHZOLI Hazil-mazah ohangida bo‘lgan, kosa tagida nimkosa qabilida aytilgan, masxaraomuz. **Kinoyaomuz** – kitobiy uslubga xos so‘z. **Pichingli** so‘zida zaharxandalik belgisi birmuncha kam darajada, nutqda faol qo‘llanmaydi. **Kesatiqli** bu ma’noni **kinoyali** va **kinoyaomuz** so‘zlariga nisbatan kuchliroq namoyon etadi, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi.

Mahmudxonning savolida “Yiqilgan kurashga to‘ymaydi, chamasi-da!” degan k i n o y a l i ma’no bor edi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Keyin-keyin oshkora zaharxandaga o‘tdim. Bunday paytda u ham k i n o y a o m u z o‘shshayib qo‘yardi: hah nodon-a, hah buzuq dunyoning g‘ofil nusxasi-ya!* E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *Uning tarixni buzib talqin etilayotganidan kuyinishlari, p i ch i ng l i gaplari, zamonni turli maxluqlarga o‘xshatishi Zohidni hayron qoldirgan edi.* T.Malik, Shaytanat. *O‘shanda bolaligiga boribmi, oyisi yukli bo‘lmayotganligi uchun buvisining k e s a t i q l i gaplarini, dadasining bor alamini onasidan olib, janjal chiqarishini tushunmas, nega oldingidek tinch-totuv emasliklarini murg‘ak qalbi anglay olmasdi.* N.Asad, Ko‘zmunchoq. *– Yozuvchimisan? Endi kasbingni o‘zgartirishingga to‘g‘ri keladi. Muhim*

topshiriqni bajarasan. Qanday topshiriq ekanini zonadan tashqariga chiqqanda bilasan. – Qani, marsh! – dedi u i s t e h z o l i kulib. – Yozuvchi emish, hozir kim ko‘p, yozuvchi ko‘p. S.Ahmad, Umrim bayoni.

KIPRIK, MIJGON (MUJGON), MIJJA Ko‘z qovoqlari ikki chetida qator joylashgan tuklar. **Mijgon** va uning varianti **mujgon** eskirgan, kitobiy uslubga xos. **Mujgon** so‘zida poetik bo‘yoq kuchli. **Mijja** so‘zi oddiy so‘zlashuvga xos.

Oypopuk o‘rta bo‘yli, qotmadan kelgan qiz edi. Qora ipak tolasidek ingichka, uzun k i p r i k lari xuddi surma surgandek ko‘zlarini ajratib turardi. O‘.Umarbekov, Sevgim-sevgilim... *Qarshisida: Fuzuliy ta’biricha, sebi zanaxdoni negadir qizarib, novaki m i j g o n i ko‘z yoshlari bilan juftlangan haligi pari edi...* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Azizim, dunyoda tenging yo‘q sening, Sen tanho quyoshim, tanho oyimsan. Nozik dil ko‘ksiga o‘qlari teggan M u j g o n lari paykon, qoshi yoyimsan.* M.Yusuf, Muhabbatning ma’yus qo‘shig‘i. *Hayajondan Zuhroning m i j j a lariga yosh to‘plandi. Bir kiprik qoqsa yuzlarini yuvib ketadi*. S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong.

KIRISH, SO‘ZBOSHI, MUQADDIMA, DEBOCHA Biron-bir adabiy-badiiy, ilmiy-ommabop yoki boshqa asarning asosiy qismidan oldingi qismi. **Muqaddima** so‘zi ilmiy, rasmiy, publitsistik va badiiy uslublarda qo‘llanadi. **Debocha** so‘zi – poetik bo‘yoqdor so‘z, ko‘pincha badiiy uslubda ishlatiladi.

Keyin qisqa k i r i sh so‘zi qilib, masalani butun tafsiloti bilan batafsil tanishtirdi. J.Abdullaxonov, To‘fon. *Yaxshi kitobning muqaddimasi ana shunday bo‘lishi kerak. Uzundan uzoq, zerikarli s o‘ z b o sh i ning hech kimga keragi yo‘q.* E.Vohidov, Ishq savdosi. *Bu ish xuddi o‘sha, hofizning qo‘shiq boshlashdan oldin tanbur ting‘illatishiga o‘xshaydi. Kitobga m u q a d d i m a yozish ham shunday*. E.Vohidov, Umrim daryosi. *Ahli she’r, balki, kitobim Nazmi ishq deb ochadir, Yo‘q, kitobim sevgining Devoniga d e b o ch a dir.* E.Vohidov, Ishq savdosi.

KIRMOQ, JOYLASHMOQ, O‘RNASHMOQ Biron-bir joyga ishga, xizmatga yoki ta’lim olishga qabul qilinmoq. **Joylashmoq** so‘zi mazkur ma’noda nutqda kam qo‘llanadi. **O‘rnashmoq** – bu ma’noda oddiy so‘zlashuvga xos so‘z.

Uyning tashvishi endi butunlay mening boshimda. Shunday bo‘lsa ham o‘qishga k i r dim. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Nihoyat, xotini ishlaydigan maktabdagi bufetga amallab ishga j o y l a sh di, endi u yerda amal-taqal qilib kun o‘tkazardi...* U.Hamdam, Muvozanat. *U viloyat gazetasiga mas’ul kotib bo‘lib o‘ r n a sh di.* A.Qahhor, Sarob.

KIYIM, LIBOS, KIYIM-KECHAK, UST-BOSH, KIYIM-BOSH, ENGIL-BOSH, ENGIL, EGIN Badanni va tana a’zolarini berkitish, inson tanasini tashqi muhit ta’sirlaridan saqlash va ma’lum ma’noda go‘zal bo‘lish uchun kiyiladigan, asosan, mato va teridan tayyorlanadigan narsalarning umumiy nomi. **Kiyim** har qanday kiyiladigan buyumga nisbatan qo‘llanadi, ya’ni bosh,

ust, oyoq va ichki kiyimlarni bildiradi. **Libos** ko‘proq kitobiy uslubga xos. **Engil** va **egin** so‘zlari juda kam qo‘llanadi. **Ust-bosh, kiyim-bosh, engil-bosh**, asosan, bosh, ust va ichki kiyimlarni umumlashtirib ifodalaydi. **Ust-bosh** va **kiyim-kechak** so‘zlari **kiyim-bosh** hamda **engil-bosh** so‘zlariga nisbatan oddiy so‘zlashuvda ham publitsistik yoki badiiy nutqda faol qo‘llanadi.

Xonada hamon to‘shaklar yig‘ilmagan, shkafdagi k i y i m lar yerga sochilgan, hamma yoq alg‘ov-dalg‘ov bo‘lib yotardi. O.Yoqubov, Billur qandillar. *Alomat o‘ziga nihoyatda yarashib turgan milliy l i b o s da, usti sochiq bilan yopilgan allanimani ushlaganicha chiqib keladi*. Sh.Boshbekov, Temir xotin. *Hikmatillo tasmani yechib, chamadonni ochdi, olma-anor ustiga taxlangan k i y i m-k e ch a k larini titib, cho‘ntaklarini kovlab chiqdi. Pul yo‘q*! O.Yoqubov, Billur qandillar. *Boya yiqilganimda u s t-b o sh im tuproqqa rosa belangan bo‘lsa kerak.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Boz ustiga o‘lgudek yasanchoq, har turli k i y i m-b o sh ga o‘ch.* E.A’zam, Shovqin. *U ushbu shukuhli manzaradan zavqlanmoq istaydi-yu, biroq davradagi kimsaning eskirgan, kirlangan e ng i l-b o sh i, haftadirki, ustara yuzini ko‘rmagan qoraygan afti bunga izn bermaydi*. N.Norqobilov, Bo‘ron qo‘pgan kun. *U yerda men kiyim tozalash bo‘limida yuk tashuvchiman,odamlardan olingan kir e ng i l larni fabrikaga olib boraman, tozasini qaytib olib kelaman.* E.Vohidov, Ikkinchi tumor. *Suvdan chiqdik, shosha-pisha e g n imizni kiya boshlagandik, chorvoq tomondan birov ko‘rindi-yu, pisib oldi.* M.Jo‘ra, Iztirob.

KIYMOQ, ILMOQ, QO‘NDIRMOQ Egni, boshi, qo‘li yoki oyog‘ini muayyan kiyim-bosh bilan yopmoq. **Kiymoq** so‘zi egin, bosh, qo‘l yoki oyoqqa kiyiladigan narsalarni bildiruvchi so‘zlar bilan qo‘llana oladi. **Ilmoq** so‘zidan muayyan kiyim-boshni omonat kiyib olmoq ifodasi anglashiladi, oddiy so‘zlashuvga xos. **Qo‘ndirmoq** so‘zidan yarashadigan qilib kiyib olish ta’kidi anglashiladi, badiiy uslubda ko‘p ishlatiladi.

Havo sovidi. Terlagani uchunmi, Savri xola buni darrov sezdi. Nimchasini k i y ib oldi. O.Umarbekov, Kuz havosi. *Shu mulgigan ko‘yi egningizga bir nima i l ib, ko‘zingizni yirib-artib, mollarni dalaga haydaysiz.* A.A’zam, Quroq. *Adolatning nazarida boshidagi baxt tojini Rixsi ayovsiz qo‘llari bilan yulib olib, o‘z boshiga q o‘ n d i r ib olganday edi.* T.Malik, Xazonrezgi.

KISHILIK, INSONIYAT, BASHARIYAT Umuman, insonlarga oidlik, odamlarga xoslik. **Kishilik** so‘zi mazkur ma’noni me’yorida ifodalaydi. **Insoniyat** va **bashariyat** so‘zlarida “insonlarga xoslik” ta’kid oladi, har uch sinonim so‘z kitobiy nutq shakllarida qo‘llanishga xoslangan. **Bashariyat** mazkur ma’noni poetik bo‘yoqdor qilib ifodalaydi.

Ko‘chalar bo‘ylab o‘tib borarkanman, oddiy k i sh i l i k hayotining bironta nishonasini ko‘rmadim. I.Sulton, Boqiy darbadar. *Millionlab i n s o n i y a t*

umid nigohini tikib turgan Orol fojiasi i n s o n i y a t ni mudhish fojialardan ogoh etuvchi achchiq saboq sifatida qayd etildi. T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Ularning nazarida muhabbat – b a sh a r i y a t sayyorasining mehvari, undan ulug‘roq tuyg‘u… yo‘q edi.* Q.Kenja, Toshqin.

KICHIK, KICHKINA, MITTI, JIMIT, ARVAK Tuzilish, hajm va o‘lcham jihatidan katta bo‘lmagan. **Kichkina** oddiy so‘zlashuvga xos. **Mitti, jimit** so‘zlarida hajman kichiklik belgisi tobora kuchayib boradi. **Mitti** so‘zida bo‘y jihatidan kichiklik ta’kidi ham bor. **Jimit** ko‘pincha *-day, -dek* qo‘shimchalari bilan qo‘llanadi. **Arvak** shevaga, xususan, Farg‘ona shevasiga xos.

Yusuf aylanib o‘tib, o‘g‘lining og‘zi-burnidan qon kelganini ko‘rdi. U yengil xirillar, k i ch i k jussasi ahyon-ahyonda titrab qo‘yardi. U.Hamdam, Muvozanat. *Bir qarag‘ay shoxida k i ch k i n a gina olmaxonni ko‘rdim, qo‘lida bujur yong‘og‘i ham bor, munchoq ko‘zlarini menga behadik tikib turibdi.* I.Sulton, O‘rmondagi kulba. *Moychechaklar m i t t i quyoshchalar kabi yashnab turardi.* N.Eshonqul, Yalpiz hidi. *...shunda tepadan qaraganimda j i m i t uychalar, ...tandir-u o‘choq boshidan beri kelmaydigan onam, tosh kesayotgan kishi... bari nimalarningdir timsoli bo‘lib ko‘rinar...* I.Sulton, Ozod.

KICHRAYMOQ, KICHIKLASHMOQ, KICHKINALASHMOQ, MAYDALASHMOQ, MITTILASHMOQ Tuzilish, o‘lcham va hajman kichik holatga kirmoq. **Kichiklashmoq** va **kichkinalashmoq** kam qo‘llanadi, **kichiklashmoq** kitobiy uslubga, **kichkinalashmoq** oddiy so‘zlashuvga xos. **Maydalashmoq** ko‘pincha jonsiz narsalarning ana shunday holatga o‘tishiga nisbatan qo‘llanadi, oddiy so‘zlashuvda faol ishlatiladi. **Mittilashmoq** kichkinalashish holatini boshqa sinonimlarga qaraganda kuchliroq darajada ko‘rsatadi, kitobiy uslubga xos, nutqda kamfaol.

Qirg‘oqqa yaqin kelganimizda xarsang ustida maxorka chekib o‘tirgan O‘sarboyni ko‘rdim. Uning gavdasi k i ch r a y ib, yuzidagi ajinlari ko‘payib ketganga o‘xshadi. S.Ahmad,To‘lqinlar. *Juda katta uylarga ega bo‘lmoqdamiz, ammo, oilalarimiz k i ch i k l a sh ib bormoqda.* D.Yormatova, Aylanayin ishq. *Xayrullo ayolni ko‘zdan kechirdi, shishgan, anchagina shishgan, qovoqlari osilib turibdi, ko‘zlari k i ch k i n a l a sh ib ketgan, bir paytlar juda husndor bo‘lgan ko‘rinadi.* “Sharq yulduzi”. *Dunyodagi hamma katta narsa maydadan ulg‘ayadi. Lekin Musoniki teskari – u kattadan m a y d a l a sh ib ketyapti.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *...endi yulduz o‘ta m i t t i l a shib, elas-elas miltiraydi, gohida osmoni-falakda bir lahzalik olovli iz qoldiradi, ba’zan esa izsiz yo‘qolib, butkul o‘chib ketadi.* Otauli, So‘z san’atidan saboqlar.

KON, SHAXTA Foydali qazilmalarni kovlab olish uchun qurilgan yerosti inshooti. **Shaxta** so‘zida “maxsus korxona” ta’kidi qabariq ifodalangan.

Keyin chorbozorchilarga qo‘shilib, ko‘mir k o n i yaqinidagi qishloqqa borgan. Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Bir yarim yil Rurning qaro sh a x t a larida It azobin chekkanimga qog‘ozim bormi?* E.Vohidov, Saylanma.

KOSAGUL, SOQIY, QADAHKASH, JUR’AKASH Turli bazmlar va o‘tirishlarda ichkilik quyuvchi va o‘tirishni boshqarib turuvchi kishi. **Soqiy** so‘zi bu ma’noni poetik bo‘yoqdorlik bilan ifodalaydi, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi. **Qadahkash, jur’akash** so‘zlari eskirgan, kitobiy.

– K o s a g u l, tabiiyki, ko‘p ta’rif-tavsifdan so‘ng birinchi bo‘lib so‘zni ulug‘ dohiyga berdi. E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *– O‘zbek edi, – dedi Mansur va piyolani shart ko‘tardi-yu, bir qultum olgach, manglayi tirishib, s o q i y ga qaytardi.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Bir q a d a h k a sh mug‘bacha ko‘nglum olibtur dayr aro, Din-u taqvo jonibidin, ey xayoli xom, ket*. A.Navoiy, Favoyid ul-kibar. *Ey nigori mahvashim, ey harifi j u r’ a k a sh im, Tut qadahki, behad erur ishq tobidin otashim*. Navoiy, Muhokamat ul-lug‘atayn.

KOSAGULLIK, SOQIYLIK, QADAHKASHLIK, JUR’AKASHLIK Turli bazmlar va o‘tirishlarda ichkilik quyish va o‘tirishni boshqarib turish ishi. **Soqiylik** so‘zi bu ma’noni poetik bo‘yoqdorlik bilan ifodalaydi, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi. **Qadahkashlik, jur’akashlik** so‘zlari eskirgan, kitobiy, asosan, mumtoz matnlarda uchraydi.

Ziyofat dasturxoniga negadir allaqanday harbiy kishi, aftidan, yerostimi, yerustimi qo‘shinlari qo‘mondoni k o s a g u l l i k qilmoqda edi. E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *Abdusattor suhbatlarimizda marhum otasini tez-tez eslaydi. Davrada s o q i y l i k qilayotganida, shishaning tagida qolganini ham bo‘lib yubora qoling, desak, u unamay: “Rahmatli otam magazinchi bo‘lgan, menga tejamkorlikni o‘rgatgan, tagidagi ham yana bir aylantirib quyishga yetadi”, – deydi.* G‘.Karimiy, Muhabbat va taqdir. *J u r’ a k a sh l i k dinlari va kofirvashlik o‘yinlari*. Navoiy, Mahbub ul-qulub.

KOSIB, ETIKDO‘Z, ETIKCHI, YAMOQCHI Oyoq kiyimlari tikish va ularni ta’mirlashni kasb qilgan hunarmand. **Etikdo‘z, etikchi** so‘zida ma’no birmuncha xususiylashgan, **etikchi** so‘zi **etikdo‘z**ga qaraganda kam ishlatiladi. **Yamoqchi** so‘zidan faqat “oyoq kiyimlarni ta’mirlovchi usta” ta’kidi qabariq ifodalangan, bu so‘z oddiy so‘zlashuvda qo‘llanganda, shu kasb egasiga nisbatan bepisand munosabat ham voqelanadi.

Sen bir k o s i b bo‘lsang, aqling igna-yu bigizingdan nari o‘tmas. I.Sulton, Alisher Navoiy. *Avaz deganimiz hatto bozor kuni e t i k d o‘ z dan bigiz o‘g‘irlab olgan, uchini ninadek o‘tkirlagan, endi sal gapga o‘qtalaverib balo bo‘lgan edi.* A.A’zam, Tugmachagul. *Boy tikuvchini so‘kib, qoliplangan bir toqa etikni uning boshiga chog‘lab otdi. E t i k ch i boshini xam qilib, bu hamlani rad qildi*. S.Ayniy, Qullar. *Ba’zida bu yerga yuksak martabali partiya arboblari*

qadam ranjida qilishib, e t i k ch i o‘g‘lidan XX asr hokimiga aylangan ana shu zotga bag‘ishlangan muzikaviy asarlarni birinchi bo‘lib eshitib ko‘rishar edi. Ch.Aytmatov, Oxirzamon nishonalari. *Balki, bu narsa sen uchun to‘pdir. Lokigin, biz y a m o q ch i lar hatto jahon birinchiligida ishlatiladigan to‘plargayam charm deb qaraymiz*. A.Obidjon, Oltin yurakli Avtobola.

KOSIBLIK, KOSIBCHILIK, ETIKDO‘ZLIK, ETIKCHILIK, YAMOQCHILIK Oyoq kiyimlarni tikish va ularni ta’mirlash ishi, shunday hunardan iborat faoliyat. **Kosibchilik** so‘zi **kosiblik**ka qaraganda shunday kasbkor tushunchasini aniqroq ifodalaydi, ko‘proq oddiy so‘zlashuvda qo‘llanadi. **Etikdo‘zlik** so‘zida ma’no birmuncha xususiylashgan, bu so‘zdan faqat “etik tikish, ta’mirlash ishi” ifodasi ochiq anglashiladi. **Yamoqchilik** so‘zidan faqat “oyoq kiyimlarni ta’mirlash ishi” ifodasi anglashiladi, mazkur so‘z oddiy so‘zlashuvda qo‘llanganda, shu hunarga, uning egasiga nisbatan bepisand munosabat ham voqelanadi.

Sirasini aytganda, Sobirjon qo‘li gul yigit. K o s i b l i k go‘yo uning uchun yaratilgan deysiz. Qorayib taram-taram bo‘lib ketgan baquvvat qo‘llarida bigiz, igna o‘ynab turadi. O‘.Umarbekov, Saylanma. *Shokir buva otasining qadrdoni edi. U dastgohini guzardagi tut ostiga o‘rnatib, ertadan kechgacha k o s i b-ch i l i k qilardi.* O‘.Mirzayor, Yamoq. *U olamdan o‘tgach, Nozimning otasi – Sherim buva e t i k d o‘ z l i k qilmasa ham qadrdonidan qolgan birgina shu merosni tashlab yubormadi.* O‘.Mirzayor, Yamoq. *Bu mahalla markazi mahalla yig‘ilishlari, sayillar, tadbirlar, mahalla yoshlarining sport bilan shug‘ullanadigan joyi... e t i k ch i l i k, sartaroshlik xonalari, odamlar dam oladigan so‘lim joy sifatida mahalla ahliga xizmat qilmoqda.* A.Xorazmiy, Olimning qismati. *Y a m o q ch i l i k ni ham bilaman. Botinkangiz yirtilsa, bering, o‘zim yamab beraman*. E.Vohidov, Ikkinchi tumor.

KOSHKI, ZORA, SHOYAD, QANI ENDI, QANI EDI, KOSHKIYDI, QANIYDI So‘zlovchining biror harakat-holatning amalga oshish-oshmasligi, bo‘lish-bo‘lmasligi borasidagi kuchli xohish-istagini bildiradi. **Zora koshki** so‘zi o‘rnida almashib qo‘llana oladi, biroq oddiy so‘zlashuvga xosligi bilan undan farqlanadi. **Shoyad** badiiy nutqqa xos. **Qani endi**, **qani edi**, **qaniydi, koshkiydi** so‘zlarida so‘zlovchining ichki istagi hissiyot bilan ifodalanadi. **Qani endi**, **qani edi** so‘zlari badiiy uslubda, **qaniydi** oddiy so‘zlashuvda faol qo‘llanadi. **Koshkiydi** qatordagi so‘zlarga nisbatan bu ma’noni kuchli darajada ifodalaydi.

K o s h k i, bilet olish oson bo‘lsa! P.Qodirov, Olmos kamar. *Zuhra z o r a biron nimaga yaraydigan narsa topilib qolsa deb, shu keraksiz bo‘lib qolgan buyumlar orasidan yozuv stolining eshigini topdi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Yuz so‘mning nari-berisida. Lekin tabiat muhofazasi, o‘rmon xo‘jaliklari*

to‘g‘risida ko‘p yaxshi qarorlar chiqdi. Sh o y a d ularning maoshi ham oshib qolsa. Sh.Xolmirzayev, Shudring tushgan bedazor. *Q a n i e n d i, bu Salabek deganlari onda-sonda dashtdan o‘tib qoladigan ayrim tanishlari kabi shunchaki salom-alik uchungina birrovga yo‘ldan qayrilgan o‘tkinchiga aylansa-yu, u bu azobni ortiq his qilmasa!* N.Norqobilov, Kurash. *Lekin uning Alloh taborak taolodan yolg‘iz o‘tinchi ota yurt sarhadiga yetib olmoq – vatan ruxsoriga yetmoq. O‘shal ma’vo havosidan emin-erkin bir qur nafas olsa, halovat tuysa, q a n i e d i!* M.Mansur, Judolik diyori. *Gulnoza. Yo‘lga chiqishdan avval bir daqiqa o‘tirmoq kerak, deyishadi. Men ham bir daqiqa o‘tiray (chemodanini qo‘yib, to‘qima kresloga o‘tiradi). Darveshali. K o sh k i y d i, bir daqiqa emas, bir umr o‘tirsang shu kresloda.* O.Yoqubov, Bir koshona sirlari. *Q a n i y d i, o‘kinch ne, bilmasa ko‘ngil, Q a n i y d i, she’r yozmay yashab bo‘lsaydi.* M.Yusuf, Taraqqiyot.

KULGI, XANDA, QAHQAHA Kishining xursandligi, vaqtichog‘ligi hamda zavqlanishini ifodalovchi xushnud ovoz. **Xanda** ko‘proq poetik uslubda, kishining ich-ichidan baland ovozda kulishiga nisbatan qo‘llanadi. Agar **kulgi** so‘zi nutqiy vaziyat talabi bilan salbiy subyektiv baho ifodasi sifatida qo‘llana olsa, **xanda** so‘zida bunday xususiyat deyarli yo‘q. **Xanda** chin, samimiy kulgining baland ovozda chiqishini bildiradi. **Qahqaha** baland ovozdagi kulgini ifodalaydi.

K u l g i xunuk bo‘lsa bordir, ammo yig‘i chiroyli bo‘lolmaydi, hatto quvonch yig‘isi ham — bu quvonchga yetguncha tortgan azoblarni bildiradi. A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *Nogoh bir devona paydo bo‘ldi-yu, Shodlik va x a n d a ga to‘ldi har tomon.* E.Vohidov, Ishq savdosi. *Qadahlar jaranglar, q a h q a h a yangrar (Tilni tiyolmaslik bunday payt yomon).* M.Yusuf, Saylanma.

KULMOQ, HIRINGLAMOQ, XAXOLAMOQ, QAHQAHA OTMOQ (URMOQ) Yuz mimikasi va turlicha tovushlar bilan xursandchiligini ifodalamoq. **Hiringlamoq**da salbiy bo‘yoqdorlik mavjud. **Xaxolamoq, qahqaha urmoq (otmoq)** “baland ovozda kulmoq” ma’nosini ifodalaydi.

Bozor ahli k u l adi: Shunaqa ham bo‘larmi? Eshak axir eshak-da, Eshak odam bo‘larmi? E.Vohidov, Matmusaning eshak sotgani. *– Kurash tushamiz, – deb h i r i ng l a di Chori kassir xuddi o‘z uyiga kelganday, narsalarini shkaflarning sonsiz qutilariga bemalol joylashtirarkan.* U.Azim, Birovning umri. *Ular katta ariqdan o‘tib, o‘siq makkajo‘xori ichidagi so‘qmoqqa burilganlarida sen tomonga qayrilib, yana x a x o l a shdi.* S.Anorboyev, Yaxshilik urug‘i. *– Ha-ha-ha! – yigit yayrab q a h-q a h a o t di, qiz unga jo‘r bo‘ldi...* U.Hamdam, Na’matak. *Voy xudoyim-ey! – deya q a h q a h a u r di Salomat. – Ruxsor chillashirga kuching yetmagan, menga yo‘l bo‘lsin!* X.Sultonov, “Yo, Jamshid!”

KUTMOQ, POYLAMOQ Biron-bir kishining kelishiga umid qilgan holda turmoq, muayyan narsa-hodisaning yuz berishini kutib ma'lum joyda bo'lmoq. Bu ma'noda **kutmoq** so'zi keng qo'llanadi. **Poylamoq** bu ma'noni **kutmoq** so'ziga nisbatan kuchli ifodalaydi, ammo **kutmoq**qa nisbatan kamroq ishlatiladi, oddiy so'zlashuvga xos.

U sekin yurib tramvay bekatiga keldi. Bekatda yana kimdir tramvay k u t ib o'tirardi. U.Hamdam, Muvozanat. *Uzr, Zabarjadxon, vaqtim ziqroq edi. Pastda xo'jayinning moshinalari p o y l a b turibdi*. E.A'zam, Jannat o'zi qaydadir.

KUY, MUSIQA, TARONA Cholg'u asbob(lar)i yordamida hosil qilinadigan, o'ziga xos ritm va intonatsiyaga ega musiqiy tovushlar birligi. **Kuy** keng ma'noli, uslubiy farqlarga ega emas. **Musiqa** nutqda **kuy**ga nisbatan ham ishlatiladi. **Tarona** kitobiy, juda kam qo'llanadi.

O'zi bastalayotgan k u y larda quvonch bilan iztirob, muhabbat bilan sadoqat – hamma-hammasini mujassam etishga urindi. O'.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Salqin hovlidan mayin, latif... m u s i q a eshitilar edi.* M.Mansur, Mangu kuy izlab. *Yurt, sen yolg'iz tuproq, makon emassan, Yo milliy t a r o n a, tug'ro yo bayroq*. E.Vohidov, Ishq savdosi.

KUYINMOQ, KUYIB-PISHMOQ, KUYIKMOQ Qattiq qayg'urmoq, ich-ichdan achinib tashvishlanmoq. **Kuyib-pishmoq** so'zida "astoydil, ich-ichdan qayg'urmoq" ta'kidi kuchli, oddiy so'zlashuvga xos. **Kuyikmoq** bu ma'noda shevaga xos.

Men xalqimning menga kuyishi, k u y i n ishiga ham arzimayman. I.Sulton, Ozod. *Jumladan, Yusufning uzoq vaqt k u y i b-p i sh ib aytgan gaplari uning qiziqishlaridan, manfaatlaridan juda-juda uzoq tuyuldi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Onangni tomga chiqarmagil, qizim, betobligiga k u y i k ishi ham sabab. Men ertan yana chiqib xabar olarman*. R.Haydarova, Javzo.

KUYINCHAK, KUYDI-PISHDI Har qanday ishni kuyinchaklik bilan bajaradigan, har nega ich-ichdan qayg'uradigan. **Kuydi-pishdi** ma'noni **kuyunchak** so'ziga nisbatan kuchliroq ifodalaydi, unda "ich-ichdan qayg'uradigan", "xafsalasizlikka toqat qilolmaydigan" ifodalari **kuyunchak** so'zidagidan ortiqroq voqelanadi, oddiy so'zlashuvga xos.

Ko'rmayin ham, kuymayin ham, Diydoriga to'ymayin ham. Kipriklaridan ignalar, Aylang, k u y i n ch a k yangalar. S.Sayyid, Ko'rmayin ham, kuymayin ham. *Tog'amiz – o'rniga qarab, albatta, birda k u y d i-p i sh d i, birda sipo-some kayvoni; qarindosh-urug'da biron-bir mayda-katta majlis-u mashvarat usiz, uning maslahati-yu yo'l-yo'riqlarisiz o'tmog'i ravo ko'rilmaydi.* E.A'zam, Bizning tog'a.

KUYLAMOQ I, ASHULA AYTMOQ, QO'SHIQ AYTMOQ, XONISH QILMOQ, JIRLAMOQ Ovoz chiqarib ashula yoki qo'shiq ijro et-

moq. **Qo‘shiq aytmoq, ashula aytmoq** oddiy so‘zlashuvda, **xonish qilmoq** kitobiy nutq shakllarida qo‘llanadi, **xonish qilmoq** so‘zida poetik bo‘yoqdorlik kuchli, kitobiy so‘z. **Jirlamoq** shevalarda qo‘llanadi, folklor asarlarida uchraydi.

Karim cholday qamish sibizg‘a chalgisi yoxud... xuddi Nazar baxshidek ovozini tovlantirib-tovlantirib k u y l a gisi keladi. N.Norqobilov, Kurash. *– Ukalarim oqshomlari a sh u l a a y t ib o‘ynardi, enam urishdi.* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Avvaliga ovozimni baland qo‘yib q o‘ sh i q aytaman.* U.Hamdam, Bir piyola suv. *Haydar amaki shiyponda akamning ro‘parasiga cho‘kkalab olib, qo‘lidagi likopchani bir ajib selpib-chertgancha, eshilib x o n i sh q i l moqda edi.* M.Mansur, Judolik diyori. *Bo‘z yigit, men seni tinglayman har kun, Siringga oshnaman, o‘zing bilmaysan. Yulduzlar charaqlab, boshlanganda tun, Garmonga jo‘r bo‘lib sekin j i r l a ysan, Xayolingda kezar yuzlari gulgun.* S.Zunnunova, Garmonchi.

KUYLAMOQ II**, MADH ETMOQ (QILMOQ), TARANNUM QILMOQ (ETMOQ)** U yoki bu narsaning ijobiy jihatlarini ilgari surmoq, baralla aytmoq. **Madh etmoq** so‘zida publitsistik ruh, **tarannum etmoq** so‘zida poetik bo‘yoq kuchli.

To‘g‘ri, ozodlikni k u y l a sh kerak, ko‘klarga ko‘tarib k u y l a sh kerak. T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Biz yana o‘sha tonggi nabotot, hasharot va parranda ovozlarini – tabiatning ulug‘vorligini m a d h e t a y o t g a n, borliq bilan uyg‘unlashib ketgan tiriklik va yaratuvchilik ohanglarini yozib ola boshladik.* N.Eshonqul, Bahouddinning iti. *Darhaqiqat, muhabbat har qanday shoir ijodining asosini tashkil etadi. Ishqni o‘ziga xos uslubda m a d h q i l adi va qalb kechinmalarini she’rga soladi.* “Sharq yulduzi”. *Biz qirq yil yonma-yon, orzuga banda, Faqat saodatni t a r a n n u m e t dik.* E.Vohidov, Saylanma. *...qani endi o‘sha yerning muqaddasligini, uning ko‘rkini Doniyorchalik seza bilsam, seva bilsam, uning madhiyasini Doniyorchalik t a r a n n u m q i l olsam, degan bir havas uyg‘onganligini sezdim.* “Sharq yulduzi”.

KUYMALANMOQ, KUYMANMOQ, IVIRSIMOQ, IVIRSILAMOQ, IVIRSIRAMOQ U qadar muhim bo‘lmagan yoki mayda-chuyda ishlar bilan mashg‘ul bo‘lmoq. **Kuymanmoq** – oddiy so‘zlashuvga oid. **Ivirsimoq** mazkur ma’noni kuchli salbiy baho qo‘shgan holda ifodalaydi, uslubiy chegarlanmagan. **Ivirsilamoq**, **ivirsiramoq** so‘zlari shevaga oid.

Har holda, u yerda bir oila yashar, erkak bo‘ri esa mening, ya’ni cho‘l bag‘rida o‘zicha k u y m a l a n ib o‘tin to‘plab yurgan odamning qiyofasidagi xatarni sezib, yo‘l yoqasiga bola-chaqasini himoya qilgani chiqqanga o‘xshaydi. I.Sulton, Bo‘ri. *Men “suyunchi”lab chopgan bolakaydek yugurib chiqishni o‘zimga ep ko‘rmay, hovlida “k u y m a n ib yurgan” edim, darvozaxonada oyimlarni qo‘ltiqlagan ayolim ko‘rindi.* M.Mansur, Judolik diyori. *U uchayotgan*

odamni birinchi ko‘rishi edi. “E, odamzod bu dunyoda i v i r s i b-i v i r s i b, o‘lib ketadi” deguchi edi rahmatli onasi. U.Azim, Ishxonadagi ko‘rgazma. *Hoy, muncha i v i r s i l a dilaring. Bo‘la qolsalaring-chi!* A.Qahhor, Og‘riq tishlar. *Nima qilib i v i r s i r a b o‘tiribman, tezroq yaraning oldini olish kerak.* Hamza, Zaharli hayot.

KUYUNDI, KUYUK Kuyish natijasida hosil bo‘lgan qoldiq, kuygan narsa. **Kuyuk** ko‘proq oddiy so‘zlashuvda qo‘llanadi.

Tog‘amiz darrov o‘g‘illarini boshlab borib, vayronani k u y u n d i lardan tozalatibdi. E.A’zam, Bizning tog‘a. *Oftob tikkaga kelgan, yo‘l changi, yong‘in, k u y u k, dud isi tomoqlarimizni qaqratgan edi.* A.Muxtor, Davr mening taqdirimda.

KUZATMOQ, UZATMOQ, XAYR-XO‘SH QILMOQ Ketayotgan kishi bilan muayyan masofagacha xayrlashib bormoq. **Xayr-xo‘sh qilmoq** so‘zida belgi ifodasi kuchli.

Dadalarimiz mehmonni k u z a t ib qo‘yib, yana yumushga berilishdi. A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Oygul shu holda uch oy Muttasil oqib bordi. Qancha dara, qancha soy, Uni u z a t ib qoldi*. H.Olimjon, Oygul bilan Baxtiyor. *Hamyurtining bu qadar to‘lqinlanib, shosha-pisha gapirishi Samadga yoqib, ko‘nglida umid uyg‘otdi: “Harqalay, telefonda gaplashib, x a y r-x o‘ sh q i l moqchi-yov...”* L.Bo‘rixon, Xizr ko‘rgan yigit.

KUCH, QUVVAT, MADOR, MAJOL, DARMON, QUDRAT Kishining biron-bir ishni qilish, harakatga keltirishga bo‘lgan jismoniy qobiliyati. **Kuch** keng tushunchaga ega bo‘lib, jonli va jonsiz narsalarga nisbatan ham qo‘llanaveradi. **Majol** so‘zida “kuch-quvvatga egalik” darajasi **kuch**ga nisbatan kamligi ifodasi bor. Oddiy so‘zlashuvda, badiiy va publitsistik uslublarda faol ishlatiladi. **Mador, darmon** so‘zlarida jismoniy qobiliyat darajasining me’yordan pastligi qabariq ifodalangan. **Quvvat** so‘zida jismoniy qobiliyat darajasi **kuch** so‘zidan ko‘ra kuchliroq. **Qudrat** mazkur ma’noga xos belgini qatordagi sinonimlarga qaraganda kuchliroq ifodalaydi, kitobiy.

Shu payt Kozimning dadasi bor k u ch ini to‘plab, qopni baland ko‘tardi, zarb bilan daryoga otdi. O‘.Umarbekov, Bo‘ribosar. *Shu yoshgacha og‘zimga olmagan taomlarni sanagudek bo‘lsam, bu o‘zi nima yeb, nimaning q u v v a t i bilan tikka yuribdi ekan, deb hayron qolish mumkin*. E.A’zam, Shovqin. *Humoyun tuni bo‘yi alahlab behush yotdi. Faqat sahar palla ko‘zini xiyol ochib, tepasida turgan otasini tanidi, o‘rnidan turgisi kelib qimirladi, lekin boshini ko‘tarishga ham m a d o r i yetmadi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Bosh ko‘tarish uchun m a j o l i-da qolmadi, haddi-da qolmadi!* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *O‘zi ham qarib, d a r m o n i ketib qolgan... Nimaga hadeb uylana berar ekan, hayronman...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Shamol qattiq g‘uvullar, qoyalarni*

yemirmoqchiday shiddat urar, Ozod uning q u d r a t ini his qila-qila, tippa-tik devordan chayqala-chayqala yuqoriga qarab o‘rlamoqda edi. I.Sulton. Ozod.

KUCHAYMOQ, ZO‘RAYMOQ 1. Biron-bir narsaning ta’sir darajasi yuqorilashmoq, kuchli tus olmoq. **Zo‘raymoq** so‘zida belgi darajasi kuchli, u harakat-holatning me’yoriy holatdan ancha-muncha ortiqligini **kuchaymoq** so‘ziga qaraganda ortiqroq ifoda etadi, asosan, publitsistik va badiiy uslublarda qo‘llanadi.

Oradan uch soat o‘tgach, sokin havolarning ko‘zga ko‘rinmas mavjlaridan boshlangan va tobora k u ch a y ib borgan shamolning ...bo‘ronga aylanishi kutilmoqdaydi. I.Sulton, Boqiy darbadar. *To‘lqinlarning dahshatli gumburlashi chayqalishning z o ‘ r a y ganidan darak beradi.* E.Vohidov, Umrim daryosi.

2. O‘zida yanada kuch to‘plamoq, kuchlanmoq. **Zo‘raymoq** so‘zining bu ma’nosida ham belgi darajasi **kuchaymoq** so‘ziga qaraganda kuchli.

Buning ila sipohlar tag‘in ham k u ch a y ib, olomonni Xadraga qarab surishka muvaffaq bo‘ldilar. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *– Xo‘ppa! – deb Sultonmurod akam uni bir ko‘tarib, aylantirib qo‘ydi. – Seni qara-yu! Z o ‘ r a y ib ketipsan-ku! – dedi Haybat akam ham*. M.Mansur, Judolik diyori.

KUCHLI, QUVVATLI, BAQUVVAT, AZAMAT, POLVON, ZABARDAST, ZO‘R Jismoniy ahvoli me’yoriy holatdan ortiq, kuch-quvvati boshqalarnikidan baland. **Kuchli** keng tushunchaga ega. Bu so‘z jonli-jonsiz narsalarga, shuningdek, mavhum otlarga nisbatan ham qo‘llanaveradi. **Quvvatli** so‘zida kuch belgisi **kuchli** so‘zidagidan yuqori. Bunday belgi **baquvvat** so‘zida yanada kuchliroq. **Azamat** va **kuchli** so‘zlari odamga nisbatan ham, uning gavdasi, tana a’zolariga nisbatan ham qo‘llanaveradi. **Zo‘r** so‘zida kuchlilik belgisi me’yordan ancha baland, oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi.

Enamning aytishicha, bolalar yangi sog‘ilgan sutdan ko‘p-ko‘p ichib tursa, k u ch l i bo‘larkan. X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Bunday telbalarcha ko‘pirib-toshuvlarni to‘xtatmoq uchun ham, albatta, telbalarcha hayqirishlar, chaqmoq qadar q u v v a t l i zarblar lozim bo‘lardi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Mirazim b a q u v v a t bo‘lgani bilan qo‘pol, Yusuf esa miqtiligiga qaramay epchil va kuchli edi*. U.Hamdam, Muvozanat. *Yo‘lchi ham butun a z a m a t gavdasini silkib kuladi*. Oybek, Tanlangan asarlar. *Yana bir necha daqiqadan keyin u erining z a b a r d a s t yelkasidan mahkam quchoqlab bag‘riga bosar, hozir uni birov tortib olayotganday qo‘yib yuborgisi kelmasdi*. O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Bolakay dadasidan so‘radi: – Maydonga chiqasizmi? – Yo‘q, mahzun kulimsiradi dadasi. – Endi ...Men endi... – Nima bo‘ldi? Zo‘r edingiz-ku?* M.Shodiy, Men zo‘rman.

KUCHSIZ, QUVVATSIZ, BEQUVVAT, DARMONSIZ, KAMQUVVAT, ZAIF, NIMJON, OJIZ Kuchi, quvvati me’yordagidan ko‘ra oz bo‘lgan,

me’yorga yetarli bo‘lmagan, jismoniy imkoniyati past. **Bequvvat** nutqda boshqa sinonimlariga qaraganda kam qo‘llanadi. **Zaif, nimjon, ojiz** so‘zlarida belgi darajama-daraja kuchayib boradi. **Zaif** va **ojiz** badiiy va publitsistik uslublarda ko‘p ishlatiladi, **nimjon** so‘zi so‘zlashuv uslubiga xos.

Qorovul inspektorning qo‘llarini ozg‘in, qaltiroq, kuchsiz panjalari bilan ushlab olgan, ko‘zlari jahldan kattarib ketgandi... N.Eshonqul, Shamolni tutib bo‘lmaydi. *Kirganimda yoshlik shijoati ufurib, tiyiqsiz kuch-quvvatga to‘lgan tanim tirishib, eti ustixoniga yopishib qolgan, suyaklar teridan bo‘rtib chiqib turar, juda-juda mo‘rt va q u v v a t s i z tuyulardi*. “Sharq yulduzi”. *– Zardoluchang katta bo‘lib, daraxtga aylansa, ayrining ham hojati bo‘lmay qoladi, – dedilar, – hozir b e q u v v a t-da, tepasi jon olgach, unga ayri nimaga kerak?* N.Aminov, Ayri. *Yo‘qsilmanmi? Endi mendan yo‘qsil odam yo‘q, Ko‘zim xira, d a r m o n s i z man, tashlandiq zotman...* E.Vohidov, Istanbul fojiasi. *Biroq malika uning ko‘ksidan bosdi. – Yo‘q, olampanohim, hali k a m q u v v a t siz. Siz menga faqat bugungina kerak emassiz-ku, jonim.* N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *Va’zxon hech nimani eshitmas-sezmas, parvoyi falak, z a i f, xirqiroq tovushda diydiyosini cho‘zar, u endi “ming yillik” xotiralaridan ham so‘z ochib ulgurgan edi*. E.A’zam, Shovqin. *Johil va bag‘ritosh bir otaning chegarasiz qaysarligi va teskariligi oldida ojiz bir xotin... n i m j o n bir ko‘ngil...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Shoikrom bu o j i z, titroq tovushdan seskanib, ukasiga tikilib qoldi.* O‘.Hoshimov, Urushning so‘nggi qurboni.

KUCHSIZLANMOQ I, **QUVVATSIZLANMOQ, DARMONSIZLANMOQ, MADORSIZLANMOQ, NIMJONLASHMOQ, ZAIFLASHMOQ, OJIZLANMOQ** Lozim bo‘lgan ish-yumushni bajarishga, lozim darajada xatti-harakat qilishga, biron-bir gap, so‘zni aytishga holi kelmay, kuchi yetmay qolmoq. **Quvvatsizlanmoq** so‘zida jismoniy kuch darajasining me’yordan kamayib ketganligi **kuchsizlanmoq** so‘ziga nisbatan ortiqroq ifodalanadi, boshqa sinonimlaridan farqli ravishda oddiy so‘zlashuvda ham ko‘p qo‘llanadi. **Darmonsizlanmoq** va **madorsizlanmoq** so‘zlarida mazkur ma’no ochiqroq va kuchliroq ifodalanadi, asosan, oyoq-qo‘l, umuman esa tanaga nisbatan qo‘llanadi, badiiy va publitsistik uslublarda ishlatiladi. **Ojizlanmoq** kuch-quvvatdan qola boshlaganlikni yanada kuchli ifodalaydi. Asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi.

U shunday g‘aribona kuylar bilan aza tutib yig‘ladi. Shunday so‘zlarni aytgach, shikast topgan boshini yerga urdi. Yana k u ch s i z l a n ib, oxiri hushsiz holda yiqildi. I.Sulton, Alisher Navoiy. *Har doimgidek, oldinda og‘amiz borayotir. Uning bir mahallar alpday bo‘lgan gavdasi endilikda oldga egilgan, q u v v a t s i z l a n gan.* I.Sulton, Manzil. *Humoyun ko‘p uringan sari yelkasidagi yaradan qon ketib, uni d a r m o n s i z l a n tirib qo‘ydi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Sen m a d o r s i z l a n ib qolgan oyoqlaringni zo‘rg‘a ko‘tarib hovli eshigigacha bording*. N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Nachora, hozir*

zahar inmagan ne'mat yo'q; shuning uchun chumoli oilasida go'daklar o'limi ko'payib ketdi, zurriyot n i m j o n l a sh di. N.Rahmat, Jadid. *Farzand otasi z a-i f l a sh ib qolganida, xizmat qilish fursatini topdim deb jonkuyarlik qilishi lozim*. I.Sulton, Alisher Navoiy. *...ammo u shu gapni aytdi-yu, beixtiyor bir so'lish oldi. Shu-shu kechgacha o j i z l a n a bordi. Oqshomda isitmasi chiqib, yotib qoldi.* N.Jaloliddin, Umar Xayyom.

KUCHSIZLANMOQ II**, QUVVATSIZLANMOQ, ZAIFLASHMOQ, OJIZLASHMOQ** Muayyan narsa-hodisa yoki shaxsning ta'sir kuchi va doirasi yoki yashovchanligi kamaymoq, sustlashmoq. **Zaiflashmoq**da avval mavjud ta'sir kuchining me'yoriy holatdan kamayib ketganligi ta'kidi mavjud. **Ojizlashmoq** so'zida biron-bir xatti-harakatni amalga oshirishga umuman imkonsiz bo'lib qolganlikni ifodalash kuchli. Ushbu sinonimik qatordagi so'zlarda holat belgisi darajama-daraja kuchayib boradi.

Elallomalar ishga tushganida tajribaxonani radioto'lqindan muhofaza qiluvchi pardaning k u ch s i z l a n gani sezildi. T.Malik, Falak. *...ajriq, kurmak va semizo'tlar unib chiqadi, keyin ular ham suvsizlikdan ilviray boshlashadi... durkun tanalari so'ladi, ozadi, ingichkalashadi, q u v v a t s i z l a n adi, suvsizlikdan avval och-yashil, so'ng sarg'imtir tusga kiradi.* I.Sulton, Ozod. *Shom kunduz bosimini ozaytirib, yengillik ola keldi. Qizg'ish yog'dular z a i f l a-sh ib g'oyib bo'lar ekan, nimtatir-ko'kimtir tuslar qolganida, yulduzlar ko'paya bordi.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Axir shu sahroyi qavm emasmi, qoraxoniylardek oliy nasab hukmdorlar sulolasining ildiziga bolta urib, ularning sarhadlariga daxl qilib,o j i z l a sh uviga sabab bo'lgan?* N.Jaloliddin, Umar Xayyom.

KUCHSIZLIK, QUVVATSIZLIK, HOLSIZLIK, MAJOLSIZLIK, DARMONSIZLIK, MADORSIZLIK, ZAIFLIK, OJIZLIK Lozim bo'lgan ish-yumushni bajarish, lozim darajada xatti-harakat qilish, biron-bir gap, so'zni aytishga holi kelmaslik, kuchi yetmaslik. **Holsizlik, majolsizlik, darmonsizlik** va **madorsizlik** so'zlarida belgining me'yordan ancha kamligi anglashiladi. **Zaiflik** kuchsizlik ifodasini qatordagi boshqa sinonimlariga qaraganda kuchliroq va umumiyroq ifodalaydi, asosan, badiiy va publitsistik uslublarda qo'llanadi. **Ojizlik**da bu ta'kid yanada kuchli ifoda topadi.

To'g'risi ham ul dadasi tomonidan so'zlangan haligi qonung'a qarshi chiqish uchun lozim bo'lg'an kuchka molik emas; bas, k u ch s i z l i k ning natijasi esa sukut edi. A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *Botir firqa qo'l uzata-uzata qoldi. Tobutga qo'li yetmagani uchun yoshidan o'pkalamadi. Q u v v a t s i z l i g i dan-da o'pkalamadi.* T.Murod, Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi. *Ustoz o'rnidan azot turib olganini, h o l s i z l i k dan chayqalib ketmaslik uchun tizzalari bilan karavotning chekkasiga suyanib turganini Umid keyin payqadi.* X.Do'stmuhammad, Kuza… *Bu orada hovliga gavdali, ayol "cholim" degani bilan ko'rinishi chollik martabasiga yetmagan, oyoqlari og'ir gavdani ko'tarishga m a j o l s i z l i-*

g idanmi, o‘rdak kabi lapanglab yuruvchi uy egasi kirdi. T.Malik, Shaytanat. *Qo‘llari qoshiqni m a d o r s i z l i k bilan ko‘tararkan, uning shu soniyada yana ham ifodasiz tusga kirgan yuziga qarab, ovqatni ham eplab icholmaydigan asabiy va ro‘dapo cholning rassom ekanligiga sirayam ishongim kelmasdi.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Saodat. Ertalabdan beri ko‘nglimda Bir xiralik bor. Jalol. Sog‘inchdan, d a r m o n s i z l i k dan...* E.Vohidov, Umrim daryosi. *Zargarov badanida z a i f l i k sezib, suhbatdan hafsalasi qochdi.* A.Muxtor, Bo‘ronlarda bordek halovat. *...Bu gaplarning Tangirga zaifona o j i z-l i k bo‘lib tuyulishini, qorni to‘q saxiy qorni och yo‘qsulning tekin ne’matdan bosh tortishini hech qachon tushunmasligini bilib, ochiq aytolmayman...* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam.

KO‘K I**, YASHIL, ZANGOR(I), KO‘KMAK** Yashnab, gurkirab o‘sib turgan o‘t-o‘lan rangidagi, yashnagan yaproq tusidagi. **Yashil** shu rangni **ko‘k** so‘ziga nisbatan biroz kuchliroq ifodalaydi, ya’ni to‘q ko‘k rangni bildiradi, asosan, badiiy va publitsistik uslublarda qo‘llanadi. **Zangor** shaklida, asosan, badiiy uslubda, **zangori** shaklida oddiy so‘zlashuvda ko‘p ishlatiladi. Umuman, **zangor** shakliga nisbatan **zangori** shakli nutqda faol, ammo ular o‘rtasida rang ifodalash jihatidan farq yo‘q. **Ko‘kmak** so‘zida belgi darajasi nisbatan ortiqroq, shevaga xos.

Ular yalang‘och bedanalarni birpasda tozalab, peshnob bilan ilikdek po‘st-dumba qiymasiga k o‘ k kashnich, ariq bo‘ylaridan terib kelingan yalpiz, zira, zirk, jambil qo‘sha boshladilar. S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Qir y a sh i l, bog‘ y a sh i l, bo‘stondir y a sh i l, Bahoriy libosda jahondir y a sh i l, Erk y a-sh i l, istiqlol, imondir y a sh i l, Vatanim, muborak bo‘lsin navro‘zing.* E.Vohidov, Umrim daryosi. *Quyosh nuri tushmaydigan soya yerlarda och z a n g o r tusli zax bor.* I.Sulton, Ozod. *Z a ng o r i yaproqlar shahrida, G‘unchalar orzumdek har safar.* R.Parfi. *Go‘yo k o‘ k m a k o‘tlar qilvir qo‘llari bilan suvni jilovlab, bo‘g‘ziga chang urganlar.* T.Malik, Davron.

KO‘K II**, MOVIY, HAVORANG, LOJUVARD** Tiniq osmon rangidagi. **Ko‘k** keng tu- shunchaga ega bo‘lib, *ko‘k ot*, *ko‘k ko‘z* kabi ranglarni ham bildiradi. **Moviy**, asosan, badiiy va publitsistik uslublarga xos. **Havorang** so‘zi shu rang ma’nosini **moviy**ga nisbatan kamroq darajada bildiradi, och ko‘k rangni ifodalash uchun so‘zlashuv va badiiy uslublarda qo‘llanadi. **Havorang** so‘zining qo‘llanish doirasi **ko‘k** so‘zi singari keng, ammo belgi darajasi me’yordan kamroq. **Lojuvard** badiiy uslubga xos.

Kasalxonaga yaqinda tushgan Mirrahimov, jikkakkina kishi, o‘ziga juda ham katta k o‘ k xalatga burkanib, yengchadan boshini chiqarib turgan sichqondek derazadan ko‘chaga qarab o‘tirgan edi... A.Qahhor, Ming bir jon. *Qiz xunukkina, ko‘rimsizgina; aft-boshini soch-soqol bosgan yigit esa sirtdan*

qo‘sqiroq ko‘rinsa-da, nihoyatda xushsurat, ko‘zlari Vikaniki singari m o v i y ...edi. E.A’zam, Shovqin. *Hikmatillo piyoda yurib, “Rossiya” mehmonxonasi yonidan h a v o r a ng gumbazlar xiyoboniga, undan Qizil maydonga o‘tdi.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Sentyabr bag‘rida charaqlar dunyo, Toza navolarda osmon lojuvard.* U.Azim, Saylanma.

KO‘KARMOQ, KO‘KLAMOQ, UNMOQ, AMAL OLMOQ, O‘SMOQ Ko‘k barg chiqarib, o‘sa boshlamoq. Shu ma’noda **ko‘klamoq** so‘zi tomiridan ko‘karadigan daraxtlarga nisbatan qo‘llanadi, asosan, oddiy so‘zlashuvga xos. **Ko‘karmoq** bu ma’noda daraxtlar va urug‘i hamda tomiridan ko‘karadigan ekin turlariga nisbatan ham qo‘llanaveradi. **Unmoq** va **amal olmoq** so‘zlarida o‘sib-rivojlanishning ilk bosqichiga xos holat ta’kidi mavjud, kitobiy uslubga xos. **O‘smoq** o‘sib-rivojlanishning umumiy bosqichini bildiradi.

Ajriq g‘o‘za k o‘ k a r ib chiqmasdan oldin k o‘ k a r adi. Boisi – ajriq tomirdan k o‘ k a r adi. T.Murod, Otamdan qolgan dalalar. *Erta ko‘klamdayoq kesilib, xodasi ishkomga ishlatilib ketgan tollar tekis k o‘ k l a b yotibdi. Taglariga savat ko‘targan xotinlarning soyasiday soya tashlagan.* M.Mansur, Judolik diyori. *Bahorda bu yerdan turli-tuman nabotot u n ib chiqadi.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *Qish qaridi. Yel ko‘klamni poyladi. O‘t-o‘lan a m a l o l ishini qaradi.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Hamdam... mashinadan tushdi-da, tarvaqaylab o‘ s gan daraxt sari yurdi*. T.Malik, Shaytanat.

KO‘KAT, KO‘K 1. O‘sish jarayonida bo‘lgan o‘t-o‘lan, maysa va turli ekinlar. **Ko‘k** so‘zi mazkur ma’noda, asosan, oddiy so‘zlashuvda faol qo‘llanadi.

Ko‘ragon tog‘idan mayin shabada esyapti, k o‘ k a t larning hidi dimoqni qitiqlaydi. N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Yomg‘irlar yog‘ib, yerda o‘t-o‘lanlar ko‘rina boshladi, hayvonlarning og‘zi k o‘ kka tegdi.* M.Muhammadjonov, Turmush urinishlari.

2. Bahorda yangi chiqqan, somsa, chuchvara kabi ovqatlarga ishlatiladigan otquloq, yo‘ng‘ichqa, ismaloq, yalpiz kabi o‘t-o‘lanlar yoki kashnich, ukrop, ko‘k piyoz kabilarning umumiy nomi. **Ko‘k** so‘zi shu ma’noda oddiy so‘zlashuvga xos.

Binafsha qovurdoqni chiroyli laganga suzib, atrofini k o‘ k a t lar bilan bezatib, dasturxonga olib kelib qo‘ydi. Sh.Boshbekov, Falakning gardishi. *K o‘ k terish bahonasi bilan bir-ikki marta keng hovlilarga, shahar ichida bo‘lsa hamki, dala-tuzlarga chiqib kelganidan beri ko‘ngli qirlarni, dalalarni, ishqilib, olis-olis joylarni yana ko‘proq tusay boshlagan edi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

KO‘KRAK, KO‘KS, BAG‘IR, SIYNA, TO‘SH, O‘MROV Tananing bo‘yindan qorin boshlanadigan joyigacha bo‘lgan old qismi. **Ko‘ks, bag‘ir, siyna** so‘zlari faqat insonning shunday tana a’zosiga nisbatan qo‘llanishi bilan **to‘sh, o‘mrov** so‘zlaridan ajralib turadi. **Ko‘ks** va **bag‘ir** so‘zlari ko‘pincha

egalik qo‘shimchalarini olgan holda qo‘llanadi. **Bag‘ir** ma’lum so‘zlar (masalan, *bosmoq, bermoq* so‘zlari) bilan ko‘p qo‘llanadi. **Ko‘ks** so‘zida poetik bo‘yoqdorlik **bag‘ir** so‘zidagi shunday belgidan kuchli. **Siyna** badiiy uslubga xos, poetik bo‘yoqdorlikka ega. **To‘sh,** asosan, hayvon va parrandalar tanasining shu qismiga nisbatan ishlatiladi, shevaga xosligi seziladi. **O‘mrov** so‘zi insonlarga nisbatan ham, hayvonlarga nisbatan ham qo‘llanaveradi.

Taxtning ortida ikki zabardast zanji qo‘llarini k o ‘ k r a k larida qovushtirib, haykaldek qotib turar, lekin sovuq nigohlari sergak edi. N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *K o ‘ k s i quyoshday yagona, quyoshday yorqin onalik mehri bilan to‘lib-toshdi. Shavkatni mahkam bag‘riga bosib, negaligini o‘zi ham tushunmay jilmayib qo‘ydi.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Muhammad akaning bedazorida b a g ‘ r i mni yerga berib yotaverdim…* I.Sulton, Ozod. *S i y n a-si alamga, ayriliq, yetimlik iztiroblariga, musofirlik o‘kinchlariga to‘lib ketgan edi.* “Sharq yulduzi”. *Odamning yo hayvonning ko‘krak qismi t o ‘ sh deyiladi.* I.Sulton, Qoraqush yulduzining siri. *Ertasi kuni yana dovon tomonga ko‘tarilib borayotganlarida qorning qalinligi otning o ‘ m r o v igacha chiqdi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

KO‘NIKMOQ, O‘RGANMOQ, ODATLANMOQ, ODAT QILMOQ Mavjud holat, shart-sharoit, hayot tarzi, gap-so‘z, xatti-harakat va boshqa jarayonlarga odatiy hol deb qaramoq, ularga nisbatan shunday ko‘nikma hosil qilmoq. **O‘rganmoq** so‘zida yakka shaxsga xos xatti-harakat yoki tutumning odat bo‘lib qolganligi ma’nosi **ko‘nikmoq** so‘ziga nisbatan kuchli ifodalanadi, u oddiy so‘zlashuvga xos. **Odatlanmoq**da ko‘pincha kishining o‘z ixtiyoricha biron-bir xatti-harakat va qiliqni qilishga o‘rganib qolganligi ta’kidi anglashiladi. **Odat qilmoq** kitobiy nutqda ko‘p ishlatiladi.

Men esa shu uch-to‘rt kun ichida bunaqa ajabtovur gap-so‘zlarga k o ‘ n i-k ib qolgan edim. E.A’zam, Shovqin. *U yo‘lida uchragan har qanaqa g‘ovni bosib-yanchib o‘tishga, doimo g‘olib chiqishga o ‘ r g a n gan edi*. O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Yoyilib-yastangan o‘lkaning qayeriga bormang, odob bilan salom beradigan, kattalar oldida hurmat saqlashga o d a t l a n gan dastyorlar hozir-u nozir…* I.Sulton, Genetik. *Koshona egalari salqin xonalarda jimgina yotib, uyqu bilan jon saqlashni o d a t q i l ganlar.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

KO‘NMOQ, ROZI BO‘LMOQ, UNAMOQ, YURMOQ Amalga oshirilishi niyat qilingan biron-bir ish, iltimos, maslahat, talab, shart va boshqalarga rozilik bildirmoq. **Unamoq** so‘zida zo‘r-bazo‘r rozi bo‘lish ta’kidi qabariq ifodalangan, ko‘proq oddiy so‘zlashuvga xos. **Yurmoq** so‘zi mazkur ma’noni muayyan so‘zlar qurshovida namoyon qiladi, asosan, so‘zlashuv nutqiga oid.

Hamida bonu Humoyundan bir oyga muhlat so‘raganini, hazrat shunga k o ‘ n ganini aytdi. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Hayratda qolgan ota-ona shu*

zahotiyoq rus qizini kelin qilishga r o z i b o‘ l gan ekan. E.Vohidov, Umrim daryosi. *Zebi u n a di: – Bo‘lmasa, siz o‘zingiz nariroqqa borib o‘tiring! – Xo‘p, qizim, xo‘p, – dedi domla.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *U “Asadbek Kesakpolvon degan ahmoq oshnasining maslahatiga y u r adi”, – deb o‘ylagan.* T.Malik, Shaytanat.

KO‘P, KO‘PLAB, ANCHA, TALAY, SONSIZ, SANOQSIZ, BESANOQ, BEHISOB, HISOBSIZ, ADADSIZ, BEADAD, MO‘L, SEROB, BISYOR Son jihatidan me’yordan ancha ortiq, miqdoran keragidan ham ko‘p; zidi oz. **Ko‘plab** miqdoran ko‘plikni jamlab, umumlashtirib ifodalaydi, kitobiy uslubga xos. **Ancha** so‘zi anglatgan miqdor darajasi **ko‘p** so‘zi anglatgan miqdor darajasiga nisbatan kam, bu so‘z umumiyroq, noaniqroq miqdorni bildiradi. **Talay** so‘zi ham narsa-hodisalarga, ham vaqt bilan bog‘liq tushunchalarga nisbatan qo‘llanadi, bu so‘zdagi miqdoran ortiqlik belgisi **ancha** so‘zidagi shunday belgidan kamroq, asosan, kitobiy uslubga xos. **Sonsiz, sanoqsiz, hisobsiz, behisob** so‘zlari faqat narsaning miqdoran ortiqligini bildirish uchun qo‘llanadi va belgini juda kuchli darajada ifodalaydi. Ushbu to‘rt sinonimda miqdor darajasi **behisob** so‘ziga qadar darajama-daraja kuchayib boradi, **behisob** so‘zida haddan tashqari ko‘plik ta’kidi qabariq ifodalangan, ular, asosan, kitobiy uslubga xos. **Adadsiz** va **beadad** so‘zlari hozirgi o‘zbek adabiy tilida qatordagi so‘zlarga qaraganda kamfaol, ko‘pincha kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Mo‘l, serob** so‘zlari ma’nosida to‘kinlik ta’kidi mavjud, vaqtning miqdorini ko‘rsatish uchun qo‘llanmaydi. **Bisyor** so‘zi ma’nosida poetik bo‘yoqdorlik mavjud. **Besanoq** kam qo‘llanadi.

Chiyabo‘rilar to‘dasi halokatli bo‘ladi. Bularning sanog‘i uch-to‘rtta emas, ancha k o‘ p edi. I.Sulton, Ozod. *To‘g‘ri, shaharda keyin ham, ayniqsa, zilziladan so‘ng k o‘ p l a b imoratlar qad ko‘tardi, ne-ne sarvqomat binolar bo‘y cho‘zdi.* E.A’zam, Shoirning to‘yi. *O‘shanda ham yoz bo‘lib, Abdulla kanikulga kelgan edi. Bu xabarni eshitib, Gulchehra ikkalovi a n ch a qayg‘urishdi*. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Momom keyin t a l a y zamon urchug‘i bilan mashg‘ul bo‘lgach, yana gapga tushib ketardi rahmatli*. E.A’zam, Shovqin. *Yo‘l boshida s o n s i z chiroqlar porlar, daryo ustidagi Yashil ko‘prikdan gupullab poyezd sostavi o‘tardi*. S.Ahmad, Ufq. *Oy hali chiqmagan; faqat kechaning qorong‘isiga o‘chakishgan s a n o q s i z yulduzlar tepada turib mash’allarini yondirganlar.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Odamzodning bola-chaqasi, qavm-qarindoshi, urug‘-avlodi-yu qabila, millati s o n-s a n o q s i z bo‘lishi mumkin, lekin o‘zi yagona, bir nusxalik, xolos!* E.A’zam, Shovqin. *Ichidan nimadir uzilganday, boshidagi siyrak soch tolalari o‘rniga b e s a n o q ignalar sanchilganday bo‘ldi, seskanib ketdi chol.* Q.Norqobil, Guldurak momo. *Bog‘imiz b e h i-s o b hosil bersa-da, huvullagan dilimda katta bir armon o‘rgimchakka aylanib o‘rmalar, to‘r qurar, to‘riga o‘zimni ilintirardi*. I.Sulton, Ozod. *Erta tong mahali,*

hali quyosh tog‘ning ortidan ko‘tarilmasdan dalaga chiqsangiz ...h i s o b-s i z qo‘y-qo‘zi podalarini ko‘rasiz. O‘.Umarbekov, Sevgim, sevgilim... *Jang-u jadallarda necha-necha odamning yostig‘ini quritgan, a d a d s i z jonivorlarni xokka qorgan sulton Malikshohning yodiga o‘sha voqea tushishi hamono yuragi zirillab ketadi.* N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *Go‘yo u kutgan gaplar satrlar orasiga yashiringanday, xatni qayta o‘qidi, uchinchi marta, oltinchi, sakkizinchi, yuzinchi marta o‘qidi, so‘ng butun vujudida b e a d a d bir horg‘inlik sezib, tag‘in devorga suyandi-da, tag‘in ko‘zini yumdi*. O.Yoqubov, Adolat manzili. *Bolam, orzularim m o‘ l, hammasi ajoyib, yorug‘*. I.Sulton, Uzuk. *Yeydigan ovqat esa yo‘q, aniqrog‘i – bor, hatto mo‘l-ko‘l-u, lekin men emas, Baynalmilal bobo yeydiganidan s e r o b!* E.A’zam, Shovqin. *Hosilot bobom adir etagidagi hayhotdek chorbog‘ni egallab o‘tirar, hovli-harami katta, har yon uy-ro‘zg‘or – tog‘alarimniki, bola-baqra ham b i s y o r, chug‘ur-chug‘urning makoni edi.* E.A’zam, Shovqin.

KO‘PAYMOQ I, **ORTMOQ, OSHMOQ, OSHIB-TOSHMOQ, URCHIMOQ, SEROBLASHMOQ** Son, miqdor jihatidan me’yordan ko‘p, ortiq holatga o‘tmoq. **Ortmoq, oshmoq** so‘zlari bu ma’noni me’yoriy holatga nisbatlab ko‘rsatadi. **Ortmoq** kitobiy nutqqa, **oshmoq** oddiy so‘zlashuvga xos. **Oshib-toshmoq** so‘zi ma’nosida haddan ortiq ko‘payganlik ta’kidi qabariq ifodalangan, oddiy so‘zlashuvda ham ko‘p qo‘llanadi. **Urchimoq** so‘zi ma’nosida ko‘payganlikning o‘z-o‘zidan ekanligi ta’kidi mavjud, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Seroblashmoq** so‘zi nisbatan kam qo‘llanadi.

Usmon aka o‘zgarmabdi. Faqat sochi kumushdek oqarib ketibdi, ko‘z ostidagi ajinlari k o‘ p a y ibdi. O‘.Umarbekov, Sevgim-sevgilim… *Savdo qiziq, mijozlar o r t di, mol-dunyo daryo bo‘lib oqib kela boshladi.* A.Abdullayev, Hazrati Attor. *O‘zbek, turkman, tojik, hind, arab, ajam, fors – qo‘yingki, hamma bani bashar bu og‘ir soliqdan xalos bo‘lib, daromadlari o sh ibdi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Bu harakat ularni bir-biriga yana ham yaqinlashtirib qo‘ydi. Akobirning sevgisi ham, Masturaning muhabbati ham o sh i b-t o sh ib ketdi.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *...so‘ngra asli palagi toza Jiydalida nechuk keyingi yillarda bundayin aynish-buzilishlar u r ch i b ketayotgani taftish qilindi va, nihoyat, hamma balo “mana shu ichib o‘tirgan suvimiz”ga kelib taqaldi.* E.A’zam, Guli-guli. *Lekin hali aytganimizday, hovli-qib-entikib yurganlarning, salla ol desa, kalla oladiganlarning urug‘i s e r o b-l a sh gan paytlar edi.* A.Yo‘ldoshev, Quduq.

KO‘PAYMOQ II, **URCHIMOQ** O‘zidan ko‘p nasl qoldirmoq. **Urchimoq** so‘zi kitobiy uslubga xos. **Ko‘paymoq** so‘zi keng va umumiy ma’noli so‘z sifatida mazkur ma’noni subyektiv bahosiz ifodalaydi, odamga ham, boshqa jonzotlarga nisbatan ham qo‘llanaveradi.

Ha, ana, birini so‘yding-u go‘shtini qo‘ni-qo‘shning bilan tanovul qilding deylik. Qolganlari esa yerda o‘sib yotgan son-sanoqsiz o‘tlarni yeb, o‘z-o‘zidan k o ‘ p a y ib yuraverishadi. I.Sulton, Ozod. *...sayozlashgan yerlaridan qamish va qiyoqlar bosh ko‘taradi... ularning popiltiriqlari har tomon uchadi va qayda nam bo‘lsa, o‘sha yerga o‘rnashib yana u r ch i ydi, bir kuni qarasang, bu yerda qamishzorni ko‘rasan.* I.Sulton, Ozod.

KO‘PINCHA, AKSAR, AKSARIYAT, ASOSAN Ko‘p hollarda, ko‘p vaqtlarda. **Aksar va aksariyat** so‘zlari mazkur ma’noni vaqt bildiruvchi so‘zlar bilan birikib namoyon etishga xoslangan, ammo alohida holatda ham ba’zan mazkur ma’noni ifodalaydi. Har ikki sinonim kitobiy uslubga xos. **Asosan,** so‘ziga bu ma’noni odat, qoida tusiga kirganlik belgisini qo‘shib ifodalash ham xos, so‘zlashuvda, rasmiy, ilmiy nutq shakllarida faol.

Uning sal narsaga qizarishi ham, qizlardek tortinchoqligi ham, chiroyli chehrasi ham k o ‘ p i n ch a Alimardonning jig‘iga tegardi. O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Ollohga shukr, a k s a r hollarda uloqni davradan Suyun akasi yulib chiqardi...* O.Yoqubov, Adolat manzili. *Xuddi shu fe’li goho shoirga xush kelar va a k s a r i y a t hollarda uning beozor sho‘xliklari g‘ashnok qalbini tarabnok (xursand) etardi.* N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *Zohid prokuror bilan a s o s a n majlislarda ko‘rishardi, yuzma-yuz holda gaplashish sharafiga hali muyassar bo‘lmagan edi.* T.Malik, Shaytanat.

KO‘PCHILIK, KO‘PLAR, AKSAR, AKSARIYAT Ma’lum son yoki miqdordagi kishi yoki narsalarning katta, ko‘p qismi, shunday qismni tashkil qiluvchi kishilarning jami. **Ko‘plar** so‘zi mazkur ma’noni **aksar, aksariyat** so‘zlariga qaraganda aniqroq va ochiqroq ifodalaydi, badiiy uslubga xos. **Aksar, aksariyat** kitobiy uslubga xos. Bu so‘zlar “ko‘pchilik” ma’nosini ifodalashi uchun egalik shakllaridan birida qo‘llanishi kerak bo‘ladi.

Shunday deydi-ku, unga ham qiyin axir. Ishi og‘ir, k o ‘ p ch i l i k ning ko‘nglini olish osonmi? O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Marosimga mahalladan odam ko‘p qatnashmadi, aftidan, domla ko‘p odamning qalbida bundan bir oy burun o‘lgan, k o ‘ p l a r o‘sha to‘yni domlaning janozasi hisoblashgan edi...* A.Qahhor, To‘yda aza. *Burgut hibsga olingan kunning ertasigayoq uning o‘rniga kelgan Mansur meshning jiyani Suyun burgut haydab yuborgan bu yugurdaklarning a k s a r i ni avvalgi lavozimlariga qaytardi*. O.Yoqubov, Adolat manzili. *Olib kelgan odamlarning orasida militsionerlari kam, a k s a r i y a t i bashang kiyingan, kelishgan yosh yigitlar edi*. O.Yoqubov, Adolat manzili.

KO‘R, SO‘QIR, BASIR, OJIZ Ko‘rish qobiliyati yo‘q, ko‘rish qobiliyatini yo‘qotgan. **So‘qir** so‘zida ko‘zi ojizlik belgisi kuchli, juda ochiq va dag‘al ifoda topadi, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Ojiz** so‘zida ko‘zi ojizlik belgisi birqadar yashirin, “pardalangan”, “yumshatilgan” holda namoyon bo‘ladi, bu

ma’noni ifodalashi uchun *ko‘z, ko‘rmoq* singari so‘zlar gapda bo‘lishi kerak, so‘zlashuvda ham faol ishlatiladi. **Basir** so‘zi eskirgan (asl ma’nosi “o‘tkir ko‘zli”), so‘zlashuvda ko‘pincha salbiy bo‘yoq bilan, haqorat sifatida qo‘llanadi.

Haqberdidan ham olgan bo‘lsam kerak, ammo qaytarishga uning o‘zi arzimaydi, baribir qaytarganimning qadrini bilmaydi, unga nima kerak, deb hisoblayman – xuddi k o ‘ r kampirning tillalarini o‘zimniki qilib olganday. A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *Bosh urarga toshingni ber, ey xudoyim, Hasratingda yig‘lay-yig‘lay s o ‘ q i r bo‘ldim*. Sh.Boshbekov, Falakning gardishi. *Sen bu o j i z diydamga nur bergin bir nafas, Sening bilan eng baxtiyor onim ketmoqda.* E.Vohidov, Umrim daryosi. *Shuhratga mast,O‘z holini bilmagan b a s i r! Nomard taqdir, Meni qildi qo‘lingga asir.* E.Vohidov, Arslon o‘rgatuvchi.

KO‘RINISH, TUS, QIYOFA, AVZO, VAJOHAT, TURQ, SIYOQ Ko‘zga tashlanib turgan tashqi ifoda. **Ko‘rinish** keng ma’noli bo‘lib, odam, hayvon, shuningdek, jonsiz narsalarga nisbatan qo‘llanaveradi. Mazkur so‘z odamga nisbatan ishlatilganda insonning yuzi, qosh-ko‘zi, qaddi-qomati nazarda tutiladi. Qo‘llanish doirasi kengligi jihatidan **tus** so‘zi **ko‘rinish** so‘ziga juda yaqin, lekin qo‘llanish darajasi kamligi, ijobiy bahoda qo‘llanavermasligi bilan **ko‘rinish** so‘zidan farq qiladi. Kitobiy uslubga xos bo‘lsa-da, oddiy so‘zlashuvda ham ishlatiladi. **Qiyofa** insonga nisbatan qo‘llanganda, uning yuz sohasi nazarda tutiladi, qolgan holatlarda narsaning butun shakl-u shamoyili nazarda tutiladi, ko‘proq kitobiy uslubga xos. **Avzo, vajohat, turq**, asosan, odamga, juda kam darajada boshqa narsalarga nisbatan ishlatiladi, salbiy baholi. **Vajohat** so‘zida mazkur ma’no “jahllanganlik” ta’kidi bilan anglashiladi, so‘zlashuvda faol. **Turq** so‘zida ham **vajohat** so‘zidagi xususiyat bor, salbiy bo‘yoqqa ega, so‘zlashuvda faol. **Siyoq** so‘zi mazkur ma’noda egalik qo‘shimchalaridan birini oladi, so‘zlashuvda salbiy baho bilan katta yoshli kishilar nutqida qo‘llanadi.

Mahkum k o ‘ r i n i sh idan haddan tashqari holdan toygan edi. I.Sulton, Boqiy darbadar. *Turdiali qat’iyatli t u s bilan eshikka yo‘l oldi.* A.A’zam, Hali hayot bor… *U endi tamomila boshqa libos, boshqacha q i y o f a da. Soqol-mo‘ylovi taqron qirilgan, boshida nasroniy qalpoqcha*. E.A’zam, Shovqin. *Har tongdagidek vaqtli uyg‘ongan Muhammadjon akaning a v z o yi har kungidek emasdi: allaqanday sokin, allaqanday ma’yus va allaqanday sirli ko‘rinardi*. U.Hamdam, Muvozanat. *Anvar peshanasi bilan old tomondagi oynaga urilib ketay dedi. Uning ko‘zlari qorong‘ida charaqlar, v a j o h a t i xunuk edi.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Miqtidan kelgan, qaddi dol, rangi zahil, t u r q ida qo‘rquv qotib qolgan hujradoshining nigohidan tayinli ma’no uqmadi*. X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Tavba! Qizlarni ham xudo urib ketganmi? Yoz bo‘yi bir sakkiztasi shuning oldiga qatnadi-ya! ...shuning nimasiga uchadilar? Odamlik s i y o q i yo‘q-ku.* A.A’zam, Hali hayot bor…

KO‘RNAMAK, NONKO‘R, NONTEPKI, HAROMNAMAK Birovning bergan tuz-namagini, qilgan yaxshiligini qadrlamaydigan, yaxshilikka yomonlik bilan javob beradigan (odam). Mazkur sinonimik qatordagi so‘zlar, asosan, turli nutq uslublariga xoslanganligi, nutqda qo‘llanish darajasi, subyektiv munosabatni ifodalovchi ma’no uzvi bilan o‘zaro farqlanadi. **Nonko‘r** so‘zlashuv uslubida keng qo‘llanadi. **Nontepki nonko‘r** va **ko‘rnamak** so‘zlariga nisbatan kam qo‘llanadi. **Haromnamak** so‘zi kam qo‘llanadi.

K o ‘ r n a m a k Amir Bahlul poraxo‘r ekan. Sherxonning odamlaridan ham-yon-hamyon oltin olib, sizning qurol-yarog‘laringizni g‘animingizga yashiriq-cha sotar ekan. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *– Nega bo‘lmasa sizning k o ‘ r n a-m a k yurtdoshlaringiz mana bu qal’ada turib meni shuncha vaqtdan beri behur-mat qilmoqda?* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Sen hammasini bilgansan! Bila turib menga aytmagansan! N o n k o ‘ r! Bergan tuzim ko‘r qilsin seni!* Z.Qurolboy qizi, Boyvuchcha. *Gapning indallosi, Qodir bilan Shokir o‘ta bemehr, n o n-t e p k i, g‘irt yaramas odam!* R.Yo‘ldosh, Qoplon. *Muhammad Do‘st asli h a-r o m n a m a k ekan, Andijon tomonlarida fitna-ig‘volar qilib yurganida, yana Shayboniy qo‘liga tushdi-yu, ko‘zlarini o‘yib oldilar.* X.Sultonov, Bir oqshom ertagi.

KO‘RSATMA, YO‘L-YO‘RIQ Qanday harakat qilish, ishlash lozimligini ko‘rsatuvchi tartibot yo‘rig‘i, qo‘llanma. **Ko‘rsatma** adabiy nutq shakllarida ko‘p qo‘llanadi. **Yo‘l-yo‘riq** ham nutqda **ko‘rsatma** so‘zi o‘rnida almashinib ishlatiladi, biroq unda “boshqa birov tomonidan beriladigan ko‘rsatma” ma’no uzvi kuchsiz voqelanadi.

U qog‘ozdagi k o ‘ r s a t m a dan chekinishni intizomni qo‘pol ravishda bu-zish, deb hisoblaydi. S.Karomatov, So‘nggi barxan. *Ma’ruza, chamasi, boya majlis raisi ta’kidlagan “hozirgi siyosiy vaziyatning dohiyona tahlili-yu kelajakning dohiyona bashoratlari va y o ‘ l-y o ‘ r i q lari”dan iborat edi.* E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati.

KO‘SAK, KO‘RAK G‘o‘zaning guldan so‘ng tugadigan, ichida paxta yetiladigan, chanoqlardan iborat mevasi. **Ko‘rak** hali yetilmagan paytda sovuq urib, ochilmay qolgan ko‘sakni ham bildiradi.

Belimizda ho‘l etak, ertadan kechgacha izg‘irinda k o ‘ s a k qidiramiz. E.A’zam, Shovqin. *Yigit biroz ularni kuzatib turdi va alam qildimi, olmani otib yubordi va bir-ikki to‘p g‘o‘zalarni tepib tashladi. Atrofga k o ‘ r a k lar sochildi.* N.Hoshimov, Alamli muhabbat.

KO‘CH, KO‘CH-KO‘RON, KO‘CH-KO‘LON Ko‘chish paytida tashi-ladigan uy-ro‘zg‘or buyumlaridan iborat yuk. **Ko‘ch-ko‘ron, ko‘ch-ko‘lon** so‘zlarida ko‘chirilishi kerak bo‘lgan narsa-buyumlarni jamlab ifodalash kuchli, asosan, so‘zlashuvda ishlatiladi.

Ko‘ch-ko‘ch boshlandi. Jiydalidagi mayda-katta ismiki tashkilot yo idora bor – barchasi k o‘ ch ini ko‘tardi. E.A’zam, Shovqin. *– Endi… mayda-chuyda k o‘ ch-k o‘ r o n lar shu uyda. Biz sotsak, ertaga hovlini bo‘shat, deysizlar.* A.Mamarasulov, Jarima. *Zahr-u zardasini sochganiga qaramay, tushdan keyin k o‘ ch-k o‘ l o n ini ko‘tardi.* R.Rahmat, Go‘rkov.

KO‘CHAT, NIHOL Urug‘ yoki qalamchasidan o‘stirilib, boshqa joyga ko‘chirib ekiladigan yosh o‘simlik. **Ko‘chat** keng ma’noli so‘z bo‘lib, yosh daraxtni ham, urug‘idan undirib ekiladigan sabzavotlarni ham bildiradi. **Nihol** ko‘pincha o‘tqaziladigan yosh daraxtlarga nisbatan qo‘llanadi. so‘zlashuvda faol emas, kitobiy uslubga xos.

Shunda haykalning orqasidan Qulmuhammad jo‘ram, frontovik osh-nam, chiqib keldi-da: – Ortiga ag‘anaydi. K o‘ ch a t ni sindirmaydi, – dedi. Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Yoqimli yoz shabadasi endigina qad ko‘tarib kelayotgan yosh n i h o l larni tebratar edi.* O‘.Umarbekov, Saylanma.

KO‘CHATZOR, KO‘CHATXONA Daraxt nihollari yetishtiriladigan maxsus maydon, joy. **Ko‘chatxona** so‘zida, asosan, pomidor, qalampir, karam kabi sabzavotlar urug‘idan undiriladigan va ekish uchun yetishtiriladigan usti yopiq maxsus joy ifodasi yetakchi. Undan farqli ravishda, **ko‘chatzor** so‘zidan ochiq maydon ifodasi anglashiladi, uslubiy chegaralanmagan.

Axir, ellik ikki gektardagi bog‘ va k o‘ ch a t z o r lar yo‘q qilinadi-yu, atrof-muhitga zarar yetmaydimi?! A.Asil, Alqor, nega ko‘zing to‘la yosh. *Kelgusi yillarda... har bir xo‘jalikning o‘zida k o‘ ch a t x o n a lar barpo qilmoqchimiz.* Gazetadan.

KO‘CHIRMACHI, KO‘CHIRMAKASH, PLAGIATOR O‘zganing ishi-dan nusxa olib, ko‘chirib, o‘zinikidek taqdim qiladigan kishi. **Ko‘chirmakash** so‘zi nisbatan kam qo‘llanadi. **Plagiator** so‘zi ko‘proq ilmiy nutqqa xos.

O‘quvchining o‘rtog‘idan ko‘chirib olganini sezmagan o‘qituvchi esa k o‘-ch i r m a ch i o‘quvchiga ijobiy baho qo‘yadi. Gazetadan. *Zamondoshlari uni “tinim bilmas sayohatchi” deb hisoblasalar, kimlardir uni “dengizchi, kema kapitani” deb o‘ylashar, yana kimlardir “k o‘ ch i r m a k a sh yozuvchi” deb g‘iybat qilar edi.* E.Usmonov, “Vern sayyorasi”ga sayohat.

KO‘CHKI, KO‘CHKIN Tosh, tuproq, qor va shu kabi narsalarning tog‘dan ko‘chib, nurab tushadigan uyumi. **Ko‘chkin** bu ma’noda kam qo‘llanadi, asosan, badiiy uslubda uchraydi.

Oqshomga yaqin qor ko‘chdi. Qancha yigit k o‘ ch k i ostida qoldi. Qanchasi qutuldi, bilmaydi. T.Malik, Devona. *Pisandmas k o‘ ch k i n, balo, Na zilzila, na vabo.* Mirtemir, Saylanma.

KO‘CHMA I, **SAYYOR** Ko‘chib yurib ish yuritadigan, bir joydan ikkinchi joyga ko‘chib faoliyat ko‘rsatadigan. **Sayyor** so‘zida sohaviy xoslanganlik bo‘yog‘i bor, kitobiy uslubga xos.

Mahkamboy k o‘ ch m a qozixona oldida tiz cho‘kib, shahodat kalimasini aytib guvohlik berdi. G‘.Rahmon, Shukuhli karvon. *S a y yo r zoopark chorbog‘ yonidan o‘tgan Sovet ko‘chasi bo‘ylab makon qurgan edi.* E.A’zam, Shovqin.

KO‘CHMA II, **KO‘CHKINCHI, KO‘CHMANCHI** Tabiiy va boshqa ta’sirlar natijasida o‘z o‘rnidan siljib, suzib yoki uchib, boshqa joyga ko‘chib yuradigan. **Ko‘chkinchi** so‘zi kitobiy uslubga xos, **ko‘chmanchi** so‘zida “ko‘chib yuradigan” belgisi yetakchi, kitobiylik belgisi ortiq.

Bo‘ron turganda k o‘ ch m a qumlar har kuni necha martalab joydan joyga ko‘chib yuradi. S.Ahmad, Umrim bayoni. *Shaharlar boqiydir, umr – o‘tkinchi, Daryolar sobitdir, suvlar – k o‘ ch k i n ch i.* M.Shayxzoda, Toshkentnoma. *Avomning, ayniqsa, harb-u zarblarda umrini o‘tkazgan k o‘ ch m a n ch i kishilarning e’tiqodlarini tushunish qiyin emas.* I.Sulton, Boqiy darbadar.

KO‘CHMOQ, O‘TMOQ 1. Muayyan vaqtda egallab turgan, o‘rnashgan, yashab kelgan joyini o‘zgartirmoq.

Jiyan Daho qo‘yniga qo‘l soldi: – Uylaringizga k o‘ ch ib boradigan bo‘ldim, tog‘a, – dedi. T.Murod, Momo Yer qo‘shig‘i. *Derazani sassizgina yopdi-da, qo‘lidagi kalishini kiyib, oyoq uchida uyning ortiga o‘ t di.* B.Murod Ali, Oqto‘sh.

2. Bir bosqichdan keyingi bosqichga, pastki sinfdan yuqori sinfga o‘tmoq. **O‘tmoq** oddiy so‘zlashuvda faol.

Bular ham mayli, kattaroq sinfga o‘ t ganingizda tamomila notanish, yaramas va bo‘lmag‘ur bilimlarga ro‘para kelasiz. Logarifm cheksizga nima uchun intiladi, intilganida qiymati nima uchun birga teng bo‘lib qoladi? I.Sulton, Genetik. *Smenalarda ham har bir sinfning maktabga kelish vaqti oralig‘i 0,5 soat etib belgilangan. O‘quvchilar sinfdan sinfga k o‘ ch ib yurmaydi.* Gazetadan.

3. Mavzuni, harakatni, holatni, yashash yoki ishlash tarzini o‘zgartirmoq, boshqasiga o‘tmoq.

Muhammadjon aka uyda doimo bo‘yniga dumaloqlab tashlab yuradigan durrasi uchi bilan ko‘zlarini tezgina artib olib, yana maromdagi ohangga k o‘ ch di. U.Hamdam, Muvozanat. *Nosir muallim Saidvalini oldindan urishib keladi, yana urishdi, tak-tak boshiga chertdi, chertkisi qo‘rg‘oshindek og‘ir, naq tovongacha o‘yib tushardi, bor gap, bu ham kor qilmagandan keyin urishga o‘ t di.* A.A’zam, Quroq.

KO‘NGIL, QALB, YURAK, DIL, SIYNA, KO‘KRAK Insonning ruhiy kechinmalari, ma’naviy dunyosi his qilinuvchi joy, ramziy markaz. **Ko‘ngil, dil** so‘zlarining qo‘llanish doirasi birmuncha keng; so‘zlashuv, badiiy, publitsistik uslublarda ko‘p ishlatiladi. **Yurak** so‘zi uslub jihatidan betaraf. **Qalb** so‘zi kitobiy uslubga xos. **Siyna** so‘zi poetik nutqqa xoslangan. **Siyna, ko‘krak** so‘zlarining mazkur ma’noda qo‘llanishi kam kuzatiladi.

O‘rtog‘ining bu samimiyatini Salti ham ko‘z bilan ko‘ribgina emas, k o‘ ng i l bilan sezib anglagan edi. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *O‘rtanib turgan yurakka*

suv sepa biladigan mana shu hamdard q a l b ing uchun rahmat. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Hurkak-hurkak titrab tunda y u r a k lar, To‘lqin-to‘lqin tortar edi nolalar.* I.Mirzo, Dadam qabri. *Umarali indamadi, u onasining ahvoliga ich-ichidan qayg‘urar, tabib chaqirsammikan, deb o‘ylar, puli yo‘qligi d i l ini ezar, onasidan yoki singlisidan pul so‘rashga tili bormas edi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Ko‘k dengizning ortida Bir o‘lka bor. Unda el S i y n a si chok, bag‘ri qon.* E.Vohidov, Saylanma. *Uzoqda qo‘sh haydab yurgan yigitning ashulasi eshitiladir: “Ikki yorni ajratuvchi bu falakning gardishi!” Ruhlik, kuchlik k o‘ k-r a k dan chiqg‘an bu ashula tevarakni zir etdirib yuborg‘andek, Otabekka ham boshqacha bir ta’sir beradir.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

L

LAB, DUDOQ, IRIN Og‘iz bo‘shlig‘ining kirish qismini chegaralab turadigan harakatchan teri burmasi. **Dudoq** ma’noni badiiy bo‘yoqdor tarzda ifodalaydi, kitobiy uslubga xos. **Irin** so‘zi eskirgan, kitobiy xoslangan.

Inobatxon... ho‘ngrab yubormaslik uchun ro‘molchasini l a b iga qattiq bosib bir chekkada o‘tiribdi. A.Qahhor, Oq aroqning qora ishi. *U chiroyli mayin tovush bilan so‘zlarkan, ...uning yuzlarida, d u d o q larida yigitning yuragini erituvchi bir tabassum yonadi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Yarim ochiq i r i n lari ichidagi oq tishlari bilan tilini g‘archcha tishlaganda, go‘yo shu turmushda, shu besar xalq ichida tug‘ilg‘ani uchun “attang” o‘qiydir.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

LABBAY, HA Chaqiriqqa, so‘rovga beriladigan javob. **Labbay** so‘zi bu ma’noda qo‘llanganda chaqiruvchi chorloviga hurmat bilan qilingan munosabatni bildiradi, **ha** so‘zidan esa, aksincha, bepisand, birmuncha qo‘polroq munosabat anglashiladi.

Oxirda qushbegi maktubning so‘ngrog‘ig‘a kelib to‘xtadi-da, chaqirdi: – Pirmat, Pirmat! Pirmat yugurib kirdi. – L a b b a y, taqsir! A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Jamshid futbol o‘ynayotgan bolalar tomonga qarab, kimnidir chaqirdi: – Ozodbek! Yugurib borayotgan Ozodbek taqqa to‘xtadi: – H a, ada?..* Sh.Boshbekov, Falakning gardishi.

LAGAN, TOVOQ Asosan, quyuq taomlar solish uchun mo‘ljallangan, likobchadan katta yassi idish. **Tovoq** so‘zi bu ma’noda shevaga xos.

To‘ylarda l a g a n mi, piyolami yo‘qolsa, Sepkilli xolaning uyidan topishar, xola “esidan chiqib” uyga olib kelgan bo‘lardi. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *So‘ng odatdagicha shol dasturxon keldi: bir t o v o q qaymoqday qo‘y qatig‘i, bir juft katta uy noni, bir kosada qovurdoq, bir kosada oqpishar o‘rik bilan paxtaseb olma, bir qumg‘on choy.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma.

LAGANBARDOR, XUSHOMADGO‘Y, MADHGO‘Y, LABBAYGO‘Y, TILYOG‘LAMA, TILYOG‘LAMACHI, YALTOQ, YALTOQI O‘z manfaati yo‘lida o‘zini boshqalardan, ayniqsa, yuqoriroq mansabdagi odamlardan past tutib, ularga xushomad qilaveradigan pastkash odam. **Laganbardor** so‘zida mazkur belgi kuchli ifodalanadi. **Xushomadgo‘y** so‘zi, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Madhgo‘y** so‘zi eskirgan. **Labbaygo‘y** so‘zida har qanday buyruqqa hozirlik ta’kidi mavjud. **Laganbardor, xushomadgo‘y, tilyog‘lama, yaltoq** so‘zlaridagi kuchli salbiy baho **labbaygo‘y** so‘zida biroz kuchsizlanadi.

Tilyog‘lama, tilyog‘lamachi so‘zlari ma’noni kuchli salbiy bahoda ifodalaydi, oddiy so‘zlashuvda faol qo‘llanadi. **Yaltoq, yaltoqi** so‘zlarida salbiy baho nafratlanarli darajaga yetadi, asosan, oddiy so‘zlashuvga xos.

Bir bo‘lim mudirimiz bor, o‘lgudek l a g a n b a r d o r. O‘sha odam kasalxonaga borib buyrakdan chiqqan toshni esdalik uchun boshlig‘imizdan so‘rab olibdi. S.Ahmad, Tosh. *Kim butun odam, kim x u s h o m a d g o‘ y, kim yaltoqi, kim tilanchi, kimning or-nomusi bor...* U.Azim, So‘ngso‘zlar. *Jomiy o‘sha davrdagi ko‘pchilik m a d h g o‘ y – laganbardor guruhini yoqtirmas, suhbatlashishni ham xohlamas edi.* L.Axatov, Tasavvuf va falsafa uyg‘unligi. *Zulfiqor Saidovich ko‘pni ko‘rgan, tajribali, malakali rahbar edi. L a b b a y g o‘ y-larni, lo‘ttivozlarni xush ko‘rmasdi, o‘z fikriga ega xodimlarni hurmat qilardi.* F.Musajon, Darz. *Ilon, chayon, bo‘ridan emas, xushomadgo‘y, t i l y o g‘ l a-m a, laganbardorlardan qo‘rqish kerak.* A.Vohidov, Qalbim marvaridlari. *Hoy, menga qara, sen judayam riyokor, t i l y o g‘ l a m a ch i, rasvo odam ekansan-ku. Nega buncha bo‘lmag‘ur gaplarni vaysading-a?!* X.Shoxoniy, Qovushmagan odam. *Sadr y a l t o q keyingi kunlarda tilini shu qadar shirin qilgan ediki...* Y.Shamsharov, Toshqin. *Mening ustimda allaqanday yuvundixo‘rlar, y a l t o q i-lar... emas, iymoni butunlar tursa, deyman.* M.Mansur, Judolik diyori.

LALMI, LALMIKOR, BAHORIKOR Yog‘in suvlari hisobiga yetish-tiriladigan ekin va shunday ekinlar ekiladigan yer. **Lalmikor** so‘zi, asosan, sug‘orilmaydigan, yog‘in suvlari hisobiga ekin ekiladigan yerni bildiradi, kitobiy uslubda qo‘llanadi. Bundan farqli ravishda **lalmi** keng ma’noni bildiradi. **Bahorikor** so‘zi sug‘orilmaydigan yerni ham, sug‘orilmay yetishtiriladigan ekinlarni ham bildiradi va asosan, kitobiy uslubda ishlatiladi.

Qishlog‘imizning pasti l a l m i yerlar edi. Yon tomoni esa bog‘lar... R.Haydarova, Javzo. *U yer l a l m i k o r hamda u tepaga na mashina, na kombayn chiqa olar, yerni qo‘shda haydab, donni ham ho‘kizlar tuyog‘ida yanchib olishardi.* Sh.Xolmirzayev, Og‘ir tosh ko‘chsa. *Toshxo‘ja o‘ylab turdi-da, og‘ilxonadan qari biyasini egarlab chiqib, b a h o r i k o r qirlar tomonga yo‘rttirib ketdi.* A.Muxtor, Chinor.

LANJ, LOHAS Issiq havo, uyqusizlik, kasallik yoki shu kabi ta’sirlar natijasida tobi aynigan, jismonan tetik holatda bo‘lmagan. **Lanj** so‘zi jismoniy behuzurlikka ham, ruhiy besaranjomlikka nisbatan ham qo‘llanaveradi. **Lohas** so‘zida ko‘proq ruhiy bo‘shashganlik, tetik emaslik ta’kidi ochiq anglashiladi.

Ertasi, yakshanba kuni Pakana uyqudan karaxt bo‘lib uyg‘ondi. Hamma yog‘i zirqirardi, l a n j. E.A’zam, Pakananing oshiq ko‘ngli. *Humoyun kuni bo‘yi zirhli kiyimda yurib, issiqda juda l o h a s bo‘lgani uchun xonayi xosda eng avval yengil ipak kiyimlarini kiydi, sovutilgan limu sharbatidan ichdi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni.

LANJLANMOQ, LOHASLANMOQ, BO‘SHASHMOQ Issiq havo, uyqusizlik, kasallik yoki shu kabi ta’sirlar natijasida tobi aynimoq, jismonan sustlashmoq. **Lohaslanmoq** so‘zi nutqda **lanjlanmoq** so‘ziga nisbatan kamroq qo‘llanadi. **Bo‘shashmoq** so‘zi bu ma’noda qo‘llanganda, umuman, lohas ahvolni ochiq ifodalaydi, **lanjlanmoq** so‘zidagi ma’noviy aniqlik **bo‘shashmoq** so‘zida birmuncha umumiy ifodalanadi. So‘zlashuvda faol qo‘llanadi.

Ertalab o‘rnidan birmuncha l a n j l a n i b turgan Sa’dulla o‘zicha avval alg‘ov-dalg‘ov tushlarini muhokama qildi. M.Hazratqulov, Chiroq o‘chmagan kecha. *U yo‘l-yo‘lakay oq muhojirlar yashaydigan joylardan o‘tdi. Kech kirganda ochlikdan l o h a s l a n di, darmoni quridi.* S.Ayniy, Eski maktab. *Hamida uning afyun kayfidan o‘zini qushday yengil sezib, xandon urib kulgan paytlarini, ertasiga esa lanj bo‘lib, b o‘ sh a sh ib o‘ltirganlarini ko‘rardi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni.

LAPASHANG, LAVAND, LAVANG, EPASHANG, BO‘SH-BAYOV, BO‘SHASHGAN, SHALVIRAGAN, BO‘SHANG, LANDAVUR, LAKALOV, NOSHUD, SO‘TAK, LATTA Biron-bir ishni eplab, ko‘ngildagidek qilib bajarolmaydigan, uddasidan chiqolmaydigan. **Lavand, lavang, epashang** so‘zlari kam qo‘llanadi, kitobiy uslubga xos; **lapashang** so‘zidagi salbiy baho bu so‘zlarda kuchsiz ifodalanadi. **Bo‘shang** so‘zi so‘zlashuvda ham faol ishlatiladi, undagi salbiy baho **lapashang** so‘zidagiga nisbatan kuchsiz, ammo **lavand, lavang, epashang** so‘zlariga qaraganda ochiqroq, ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos. **Bo‘sh-bayov** so‘zi bu ma’noni umumiyroq tarzda namoyon etadi. **Bo‘shashgan, shalviragan** so‘zlarida “epchil emaslik” ma’nosiga holat belgisi ham qo‘shilib, belgi **lapashang** so‘zidagidan ham kuchli ifodalanadi, so‘zlashuvda juda faol qo‘llanadi. **Landavur, lakalov** so‘zlarida anqovlik, merovlik ta’kidi mavjud. **Landavur, noshud, so‘tak** so‘zlarida salbiy baho so‘zdan so‘zga kuchayib boradi. **Noshud** so‘zi bu ma’noda qo‘llanganda ojizlik belgisi namoyon bo‘ladi. **Lakalov** oddiy so‘zlashuvda ko‘p ishlatiladi, shuningdek, dialektal xususiyatli hamdir. **Latta** so‘zi holatni obrazli tarzda kuchaytirilgan salbiy baho bilan ifodalaydi, so‘zlashuvga xos.

Yo‘q, Muso bersang – yeyman, ursang – o‘laman, degan l a p a sh a nglardan emas. A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Bu voqeani ko‘rib turgan haligi jin botir, l a v a n d melisa pochchamni shu minutda bezgak tutadirda, o‘zlarini pastqamga tortadirlar.* A.Avloniy, Tanlangan asarlar. *U go‘zal Gulnorani o‘zining noshud, l a v a ng o‘g‘liga turmushga bermoqchi bo‘ldi.* B.Nasriddinov, Ertakning qayta tug‘ilishi. *Bularning yoshlari o‘n to‘rt-o‘n besh o‘rtalarida, zamona tarbiyasini oz bo‘lsa-da olib, ba’zi e p a sh a ng qizlarday ko‘p gap tagida eziladiganlardan emas edilar.* H.Shams, Dushman. *Bumayram, sen uyim-joyim deydigan yaxshi kelin chiqding. Shu b o‘ sh-b a y o v bolamni senga ishonib tashlab ketaman.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Farmon.*

Kenjatoyim To‘xtavoydan ko‘nglim notinch edi. O‘lib ketsam, bu b o‘ sh a sh g a nning holi nima kechadi, derdim. Baxtiga sen uchrading. Endi ko‘nglim tinch. S.Ahmad, Kelinlar qo‘zg‘oloni. *Sh a l v i r a g a n ko‘yi katta ko‘chaga chiqaman. Taksi to‘xtataman, aeroportga yo‘l olaman.* Q.Norqobil, Hamyon. *Bolalar uni b o‘ sh a ng deb bilib, baravar tortishishdan tap tortishmasdi.* T.Malik, Alvido... bolalik. *O‘zing emasmiding, eski direktorni byurokrat, l a n d a v u r, prinsipi yo‘q laqma degan...* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Birga borsang, oyog‘ingga kuydirgi chiqarmidi, muncha noshud-notavon, muncha ham anqov-l a k a l o v bo‘lmasang!..* A.Qahhor, Nurli cho‘qqilar. *To‘g‘risini aytsam, u o‘lgudek n o sh u d, yo‘lini topib yurolmaydiganlardan edi*. S.Ahmad, Buzoq. *U sen o‘ylagan s o‘ t a k lardanmas. Erkak u, bilib qo‘y!* T.Malik, Shaytanat. *Katta kelin. – Erim o‘lgudek l a t t a. Uy-ro‘zg‘or qilib, biron kun yayraganim yo‘q*. S.Ahmad, Kelinlar qo‘zg‘oloni.

LATIFA, ANEKDOT, AFANDI Kulgili voqea-hodisa haqidagi kichik, ixcham syujetli hikoya. **Latifa** keng ma’noli so‘z sifatida ham milliy-tarixiy, ham zamonaviy mavzudagi kulgili hikoyalarni anglatadi. **Anekdot,** asosan, zamonaviy mavzudagi kulgili, ayrim hollarda satirik hikoyalarni bildiradi va so‘zlashuvda qo‘llanadi. **Afandi** bu ma’noda so‘zlashuv tilida ishlatiladi.

Yusuf ham kula-kula poygakka cho‘kdi. Unga, nafaqat unga, balki butun qishloqqa bu l a t i f a lar yod bo‘lib ketgan. U.Hamdam, Muvozanat. *Bu dargohga kirsak, mironqullik Chori chatoq do‘kondagi bolalarga a n e k d o t aytar va alar qah-qah otib kulur erdilar.* N.Rahmat, Kalvak maxsum nomalari. *U endi... askiya va a f a n d i aytishar, ishga doir gaplarga aralashib, birovning fikrini quvvatlar yoki rad qilar, o‘z fikrini aytar edi.* A.Qahhor, Qo‘shchinor chiroqlari.

LATIFACHI, LATIFAGO‘Y, LATIFABOZ Kichik hajmli, ixcham syujetli kulgili hikoyalarni aytib beruvchi, latifa to‘qib yuruvchi kishi. **Latifachi** latifa aytuvchini ham, latifa to‘quvchini ham bildiradi. **latifago‘y** so‘zida latifa aytuvchilik ta’kidi yetakchi. **Latifaboz** so‘zi, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi.

Mavlono Abdulvosi degan mashhur hajvchi – l a t i f a ch i ning so‘z va harakatlari hammaning ichagini uzdi. Oybek, Navoiy. *L a t i f a g o‘ y, benazir inson Erkin Siddiqov hangomalarini ko‘pchilik adabiyot ixlosmandlari yaxshi bilishadi.* A.Meliboyev, Erkin Siddiq nima deydi? *Odatda, kallayi saharda ko‘plar l a t i f a b o z rassom deydigan ezmayi go‘r Shodmon Cho‘tiriy yoki mahmadonalik bobida uni bir cho‘qishda qochiradigan jurnalist Alivoy Salim qo‘ng‘iroq qilardi...* A.Dilmurod, Rang va mehvar.

LAVLAGI, QIZILCHA Ildizmevasi ozuqa bo‘ladigan, ovqatga solinadigan sabzavot. **Lavlagi** bu sabzavotning barcha turini anglataveradi. **Qizilcha** shevaga oid so‘z, asosan, lavlagining katta-katta bo‘lib yetiladigan xilini bildiradi.

L a v l a g i shirin narsa-yu, har kuni yegandan keyin jonga tegadi. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Bosqinchilar ketganidan keyin yoz o‘rtalarida*

ekilgan bo‘lishiga qaramay, arpa-yu bug‘doy, mosh-u loviya, makka-yu sholi, javdar-u qo‘noq, q i z i l ch a-yu oshqovoqlar kech kuzga qolmasdan pishib yetildi. A.Obidjon, Meshpolvonning janglari.

LAVOZIM, MANSAB, AMAL, O‘RIN, ISH Biron-bir muassasa, idora, tashkilot va sh.k.da biror rasmiy xizmatni bajarish bilan bog‘liq mas’ul vazifa. **Mansab, amal** so‘zlarida mas’ul rahbarlik ta’kidi ochiq ifodalangan, so‘zlashuv tilida ko‘proq salbiy baho bilan qo‘llanadi. **O‘rin** so‘zi kitobiy uslubda ham, so‘zlashuvda ham qo‘llanadi. **Ish** so‘zi *ishdan olinmoq, ishdan ketmoq* singari birikuvlarda bu ma’noda qo‘llanadi.

L

Saidga o‘zga bir vazifa yuklatildi – yozilayotgan yangi tarix ishiga ko‘maklashish; vazifaning g‘oyat muhimligi aytilib, avval egallab turgan l a v o-z i m idan ozod etildi. U.Hamdam, Muvozanat. *Birov pul topsa, birov katta m a n-s a b ga yetishsa... baxtimni topdim, deydi.* T.Malik, Shaytanat. *Axir birovning mol-mulki, a m a l iga qarab muhabbat qo‘yib bo‘ladimi? Bu sharmandalik-ku!* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Amaldorlar talashib o‘ r i n, Bir-birining quritar sho‘rin.* E.Vohidov, Umrim daryosi. *Dadam rahmatli ana geroy bo‘laman, mana geroy bo‘laman, deb ikki yil radioning yonidan ketmadilar. Xrushchev i sh dan tushgandan keyin hafsalalari pir bo‘lib, geroylikdan umid uzdilar.* S.Ahmad, Bo‘ri ovi.

LOYIQ, MUNOSIB, MUVOFIQ, MOS, BOP, MONAND, MAQBUL, TAQOVUL To‘g‘ri keladigan, qanday talab qilinsa, xuddi shunday. **Munosib, muvofiq, monand** so‘zlari, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Mos, bop** so‘zlari ko‘proq so‘zlashuv tilida faol ishlatiladi. **Maqbul** kitobiy uslubga xos, unda qabul qilsa, ma’qullasa bo‘ladiganlik ta’kidi qabariq ifodalangan. **Taqovul** so‘zi so‘zlashuv tiliga xos, eskirgan.

U o‘z ovulimda menga l o y i q yigit yo‘q deb, boshqa ovullardan kuyov chiqishini kutib yurib, butunlay ersiz qolgan ekan. E.Vohidov, Umrim daryosi. *...o‘sgan bolaga eski kiyimi tor kelganday, Miryoqubga ham endi “epaqa” laqabi kamlik qilardi. Unga boshqa bir m u n o s i b laqab topish lozim kelardikim, unday laqabni endi bu qishloq odamlari topolmasdilar...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *U o‘zgarib-turlanib borayotgan davrning yashin tezligidagi odimlariga m u v o f i q odim bosa olmadi, unga moslasholmadi...* U.Hamdam, Muvozanat. *Sayyora shunday deb, qo‘llarini ikki yoniga ko‘tardi va musiqa ohangiga m o s harakat qila boshladi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Boshlang‘ich maktab bolalarini ham politexnika ta’limidan chetda qoldirayotganimiz yo‘q. Ularga ham o‘zlariga b o p ish topganmiz.* S.Ahmad, Guvala. *Yillar o‘tib, yoshiga m o n a n d O‘zgaradi har bitta inson. Bolalikda shirin bo‘lsa qand, Qariganda shirin bo‘lar jon...* E.Vohidov, Ishq savdosi. *Anvar bundan qirq yil avvalgi tergov hujjatlarini o‘rgana turib, o‘ziga tez-tez shu savolni berar, ammo tayinli m a q-b u l javob topa olmas edi.* T.Malik, Shaytanat. *Huri bilan ikkovi unga ot ham*

qo‘yib qo‘yishgan: o‘g‘il tug‘ilsa, Elbekka taqovul – Sherbek, qiz tug‘ilsa, Huriga taqovul – Nuri qo‘yishadi. S.Anorboyev, Oqsoy.

LUG‘AT, SO‘ZLIK Muayyan tildagi so‘zlarni alifbo tartibida yoki mavzuviy guruhlariga ko‘ra jamlab, so‘zlarning ma’nolarini izohlab yoki boshqa til(lar)ga tarjima qilib berilgan kitob. **Lug‘at** lug‘atchilik talablari asosida tuzilgan har qanday lug‘at turlariga nisbatan qo‘llanaveradi. **So‘zlik** bu ma’noda eskirgan, kam qo‘llanadi.

Lapashang. Shuncha yashab ko‘rmadingmi? Opa-singillarning mittigina ruscha-yaponcha lug‘at lari bor. O.Yoqubov, Qaydasan, Moriko? *Turkiy tillar, jumladan, o‘zbek tilida Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asaridan boshlab bugunga qadar... turli hajm, yo‘riq va saviyada bir, ikki va ko‘p tilli so‘zlik lar yaratilgan.* M.H.Yorqin, “Sanglox” so‘zligi.

LO‘LI, JO‘GI, MAZANG, MO‘LTONI Asli vatani Hindiston bo‘lgan, turli davrlarda dunyoning turli hududlariga tarqalgan va asosan, ko‘chmanchi bo‘lib yashab kelayotgan o‘ziga xos qavm. **Lo‘li** so‘zi – shu nomdagi etnik guruhning eng qadimgi, keng tarqalgan va umumiy nomi. Qolgan boshqa etnonimlar lo‘lilar yashagan hududlardagi mahalliy aholi tomonidan ularga berilgan nomlar. **Jo‘gi** so‘zi lo‘li urug‘laridan biriga tojik xalqi tomonidan berilgan nom bo‘lib, lo‘lilarning dehqonchilik, hunarmandchilik bilan shug‘ullanadigan urug‘ini bildiradi. **Mazang** so‘zi lo‘li etnik guruhlaridan birining nomi bo‘lib, u tilanchilikdan tiyilgan, ayollari turli attorlik mahsulotlari sotgan, erkaklari dehqonchilik bilan ham shug‘ullangan, ijtimoiy va madaniy rivojlangan etnik guruhni bildiradi. **Mo‘ltoni** so‘zida “fol ochib tirikchilik qiladigan lo‘li guruhlaridan biri” ifodasi mavjud.

...Yuksaklikdan elas-elas ko‘zga tashlanadigan materikning sarg‘ish sahrosida lo‘lilar karvoni tin olish uchun to‘xtagan edi. I.Sulton, Boqiy darbadar. *Jo‘g i lar dehqonchilik va yog‘och buyumlar, arava g‘ildiraklarini yasash, to‘qimachilik va temirchilik hunarlari bilan mashg‘ul bo‘lganlar.* Z.Qoryog‘diyev, Buxoro lo‘lilarining ijtimoiy hayoti va madaniyati. *Bir mahal tor ko‘chada juvonlari iljaygan, erkaklari so‘ljaygan mazang lar paydo bo‘ldi.* A.Obidjon, Meshpolvonning janglari. *Avlod-ajdodi fol ochib, firibgarlik bilan kun ko‘rib kelgan mo‘lton i kolxoz ishiga bo‘yin berarmidi.* N.Safarov, Katta karvon yo‘lida.

M

MAHALLIY, YERLIK O‘zi tug‘ilgan, yashayotgan hududga mansub bo‘lgan, shu hududga qarashli hisoblangan. **Yerlik** so‘zi birmuncha kam qo‘llanadi.

Raisning boshi qotdi: hozirgacha yaqin yo‘latilmagan m a h a l l i y mu-alliflarni endigina kino san’atiga aralashtirib turganida (o‘zi shu shart bilan lavozimga o‘tkazilgan) bu nima hol? E.A’zam, Shovqin. *Ovrupoliklar Amriqoni zabt etganlarida y e r l i k hindularni cho‘l-u biyobonlarga, tog‘-u toshlarga ko‘chirib, unumdor yerlarni egallab olgan ekanlar.* T.Malik, Savohil.

MAHBUS, MAHKUM, ARISTON Ozodlikdan mahrum etilgan, hibs qilingan kishi. **Mahkum** so‘zida hukm qilinganlik ta’kidi ochiqcha anglashiladi. **Ariston** so‘zi so‘zlashuv tiliga xos, eskirgan.

Xurram qotma arzimagan cho‘plardan butun boshli qumg‘onni qaynata bilish tajribasi va ko‘nikmasini temiryo‘lda o‘zi bilan birga ishlagan sobiq m a h b u s – G‘ayratdan o‘zlashtirib olgan. N.Norqobilov, Kurash. *...Bu hukm majlisida hozir turgan otam m a h k u m ning gunohini so‘raganida Azizbek jallodga baqirar: “Tezroq olib chiq!”* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *O‘rmalab, g‘imirlab yaqinlashayotgan kana-yu bit misoli maxluqlar yangi kelgan a r i s-t o n larning ustiga qora qurumdek yopirilishga... kirishdi*. X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz.

MAHTAL, MA’TAL, MUNTAZIR, INTIQ, INTIZOR, MUSHTOQ, KASHAL Kutib, qarab qolgan, muntazir bo‘lgan. **Ma’tal** kitobiy uslubga xos, nutqda kam qo‘llanadi. **Muntazir** so‘zida intizorlik bilan ta’kidi mavjud. **Intiq** so‘zida sabrsizlik bilan ta’kidi bor, shevaga xos. **Intizor** va **mushtoq** so‘zlarida zor bo‘lib kutish ifodasi qabariq, ma’noni badiiy bo‘yoqdor ifodalaydi, kitobiy uslubga xos. **Kashal** shevaga oid so‘z, ko‘proq folklor asarlarida uchraydi.

Bizning qo‘ynimiz ham mehrga m a h t a l, Ochilmoq, sochilmoq, yay-ramoq havas. Zulfiya, Saylanma. *Olim otlarga qarashib turdi. U “Otlarni egarla!”degan farmonga m a’ t a l.* A.Hakimov, Ilon. *Shirinliklar rastasida esa novvot-u halvoyi lafzdan tortib qandolat-u chakchakidongacha – yigirma-o‘ttiz xil shiravor ne’mat xaridorlarga m u n t a z i r*. O.Husanov, Ustaning muhabbati. *Faqat u – yosh va zoriqqan xotin chidayolmadi: o‘zicha otilgan o‘q singari tomog‘idan ixtiyorsiz otilib chiqqan kuchli va i n t i q ovoz bilan: – Berahm... – deb qichqirdi...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Balki, o‘sha mahbuba, agar u chindan ham bor bo‘lsa, erkakning atoqlab guldasta olib kelishini oldindan*

bilib, i n t i z o r kutayotgandir... A.A'zam, Gul ko'tarib ketayotgan erkak. *Shu bois Usta ham, Mulla ham, Shoir ham uni o'zlariga teng sherik sanashni burch bilishar, mehrga m u sh t o q Mosuvoning ko'ngli bu ehtiromdan tog' bo'yi o'sar edi*. Sh.Sulaymon, Uchinchi palata.

MAJBURLAMOQ, QISTAMOQ, MAJBUR QILMOQ (ETMOQ), ZO'RLAMOQ Biror-bir ish-harakatni bajarish yoki gap-so'zni aytishga zo'r berib undamoq. **Majburlamoq** so'zi **majbur qilmoq** bilan almashib qo'llana oladi, **qistamoq**da bu tushuncha nisbatan kuchsizroq, **zo'rlamoq**da **majburlamoq, majbur qilmoq**qa nisbatan kuchli, ikkinchi subyekt ta'siri ochiq ifodalanadi. **Majbur etmoq** badiiy uslubga xos, unda harakatga undash ifodasi **majbur qilmoq**qa nisbatan kuchsiz.

Bir sidra go'yo u Saltanatni emas, aksincha, Saltanat uni m a j b u r l a b qiynayotganday... juda ham og'rindi. O'.Usmonov, Girdob. *Bir gapirib, o'n qiyqiradigan kelinchak uni qo'lidan tortib: "Turmaysanmi, nima qilib ivirsib o'tiribsan", – deb birga borishga q i s t a di ham*. S.Ahmad, Ufq. *Modomiki, Muhiddin Jabborovich bilan Rasul Olloyorovichniki harakatga keltirgan ekan, ayniqsa, manovi qaysar domlani o'z qarashlaridan sal bo'lsa ham orqaga chekinishga m a j b u r q i l gan.* O'.Usmonov, Girdob. *Ammo bu xayoldan dahshatga tushib, o'zini aldar, uni pok deb o'ylashga m a j b u r e t ardi.* O'.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Meni ma'zur tuting, amirzodam. Ammo egachingizni xohlamagan odamiga z o' r l a b uzatsalar, shuning o'zi katta bir zolimlik bo'lmagaymi?* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

MAJLIS, YIG'ILISH, YIG'IN, KENGASH, MASHVARAT U yoki bu masalani hal qilish, bir to'xtamga yoki xulosaga kelish maqsadidagi yig'in. **Yig'ilish** oddiy so'zlashuvga, **yig'in** kitobiy uslubga xos. **Kengash**, **mashvarat** so'zlarida "maslahatlashish uchun chaqirilgan yig'in, maslahat majlisi" ifodasi ustuvor. **Mashvarat** so'zi eskirgan, kitobiy uslubga xos.

M a j l i s Ziyo shohichining uyida Otabekning mehmondorchilig'i uchun yig'ilg'an, yuqorida ismlari o'tkan zotlardan boshqa Homid, Rahmat ham Hasanali bor edilar. A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *Kechqurun seksiyamizning y i g' i l i sh i, yetib borishim kerak.* E.A'zam, Shovqin. *Zamonali ko'ngliga tugib yurgan gaplarini kattaroq y i g' i n da aytmoqchi edi.* P.Qodirov, Qora ko'zlar. *Roziya chorbog'dagi k e ng a sh da Maksimichga hamma alohida ehtirom bilan muomala qilganini eslab, bu taxminiga ishongisi kelmadi*. P.Qodirov, Erk. *Keyin oxirgi yozuvlarni yutoqib o'qiy boshladim: "Ertaga asr namozidan keyinoq katta m a sh v a r a t..."* M.Mansur, Judolik diyori.

MANMAN, DIMOG'DOR, KALONDIMOG', KERIK, KERILMACHOQ, KERILMAJON, KEKKAYMA, KEKKAYMAJON, CHIRANMACHOQ, CHIRANCHOQ, KARANDA, KATTAZANG, TAKABBUR, MUTAKABBIR O'ziga o'zining imkoniyatidan ortiq darajada baho beradigan,

o‘zini o‘zgalardan baland tutadigan. **Dimog‘dor, kalondimog‘** so‘zlari kishiga mensimay, kek va kibr bilan munosabatda bo‘ladiganlarga nisbatan qo‘llanadi. **Kerik, kerilmachoq, kerilmajon, kekkayma, kekkaymajon** so‘zlarida mazkur ma’no obrazli ifodalanadi, asosan, so‘zlashuv tiliga xos. **Chiranmachoq**, **chiranchoq** so‘zlarida o‘z imkoniyatlarini hisobga olmaslik ta’kidi ochiq aks etgan. **Karanda** va **kattazang** so‘zlari shevaga oid. **Takabbur** va **mutakabbir** so‘zlarida kibrlilik ta’kidi kuchli, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi. **Mutakabbir** – eskirgan, kitobiy so‘z.

Quruq m a n m a n emas, harqalay, Bir shoirman o‘zimdan ogoh. Madhing bo‘lsa har qancha qilay, Lekin faqat bo‘lmayin maddoh. E.Vohidov, So‘z haqida so‘z. *Abdurahmon tabibning qaynisi bu hashamatli uyda, shohona dasturxon atrofidagi d i m o g‘ d o r odamlar orasida o‘zini begona his qildimi... har holda, bir piyola choydan iborat ziyofatdan qoniqib, o‘rnidan turdi.* T.Malik, Shaytanat. *Faqat xaridor anqoning urug‘i bo‘ldi, yoniga kelgan k a l o n d i-m o g‘ va tantiq kaslar, og‘zi ochiq xaltalarga birrov qarashardi-da, sekin bosh chayqab jadal burilib ketishardi.* A.Dilmurod, Qo‘ng‘iroq. *Menga esa hecham yoqmasdi bu kampir. Badqovoq, k e r i k xotin edi.* D.Ashurova, Bisot. *...keling, men bu yerda ul ajib manzilning osmono‘par tog‘lari-yu soya-salqin bog‘larini yoxud bir qarashda k e r i l m a ch o q, lekin aslida mag‘rur, jonfido odamlarini ortiqcha ta’riflab o‘tirmayin.* O.Shofiyev, Parijdan qo‘ng‘iroq bo‘lguncha va bo‘lgach. *Rohila... k e r i l m a j o n yigit bilan ot chopishib ko‘rishga ruxsat so‘ragan edi, kapitanning baroq qoshlari chimirildi.* A.Muhiddin, Otash qalbli qiz. *Xalq kurash ilmini yaxshi biluvchi chinakam tanti va bahodir polvonlarni hurmat qilgan, qadrlagan. K e k k a y m a, maqtanchoq, quruq polvonlardan kulgan.* M.Qodirov, O‘zbek xalq og‘zaki dramasi. *O‘z izzatini bilmagan k e k-k a y m a j o n larga yalinishning nima keragi bor?* Oybek, Oltin vodiydan shabadalar. *Shunday dedi-yu, o‘zini tutolmay kulib yubordi. Oshnoga ishonmadi, uni shunchaki ch i r a n m a ch o q deb o‘ylaydi*. M.M.Do‘st, Lolazor. *Bu gap ham yolg‘on, Sen ch i r a n ch o q, manman eding. Eng go‘zal qizni Qo‘lga olib do‘stlaringga maqtanib yurding.* E.Vohidov, Istanbul fojiasi. *Gapga Muzrob k a r a n d a qo‘shildi-yu, davradan fayz ketdi*. A.Boyqo‘ziyev, So‘zim mening – o‘zim mening. *Ammo usta k a t t a z a ng odam edi. Panji sayoqni payqamaganga oldi. Salomi yerda qolgan Panji sayoqning dili og‘risa-da, o‘zini bosdi.* N.Norqobilov, Tog‘-u toshlarda. *Eshboyev bu t a k a b b u r, bezbet bolani bo‘yin egishga majbur qilolmagan edi.* T.Malik, Alvido... bolalik. *Dunyoga hirs qo‘ygan, xudbin, muxolif, mag‘rur, m u t a k a b b i r, ziqna, darg‘azab, riyokor, shuhratparast insonlar ham shu jumladandirlar.* T.Malik, Vijdon uyg‘onur.

MANMANLIK, DIMOG‘DORLIK, KALONDIMOG‘LIK, KERIKLIK, CHIRANCHOQLIK, KARANDALIK, KATTAZANGLIK, TAKABBURLIK, MUTAKABBIRLIK O‘ziga imkoniyatidan ortiq darajada baho

berib, o‘zini o‘zgalardan baland tutish holati. **Dimog‘dorlik, kalondimog‘lik** so‘zlarida kishiga mensimay qarash, kek va kibr bilan munosabatda bo‘lish ta’kidi aks etgan. **Keriklik** so‘zida ortiq darajada mag‘rurlanib ketganlik ta’kidi kuchli ifodalanadi. **Chiranchoqlik** so‘zida o‘z imkoniyatlarini hisobga olmaganlik alohida ta’kid oladi. **Karandalik** va **kattazanglik** so‘zlari shevaga xos. **Takabburlik** va **mutakabbirlik** so‘zlarida kibrlilik belgisi ochiq ifodalangan.

Shunday ekan, m a n m a n l i k nechun, Kibr-u havo nimaga kerak? E.Vohidov, Kamtarlik haqida. – *Bollar! – dedi u past, lekin o‘ziga ishonch aralash sal d i m o g‘ d o r l i k sezilib turgan hirqiroq ovozda (undan oldindan qo‘rqib, oldindan nafratlanib turganimiz uchun bu so‘zni “mollar” tarzida eshitdik)...* A.Yo‘ldosh, Aybdor. *Takabbur, uncha-munchani nazar-pisand qilmaydigan k a l o n d i m o g‘ l i g i uchun ko‘pchilik uni zimdan xushlamaydi*. E.A’zam, Shovqin. *...buvimning aytishicha, uning k e r i k l i g i ham o‘ziga yarasharkan*. H.Musurmonova, Kelinchak. *...mundoq qarasam bir tulki tovuqxona devoridagi yostiqdek keladigan darchaning yarmi siniq panjarasiga osilgan tarzda jonhalak jalanglab turibdi. Ch i r a n ch o q l i k bilan joyimdan qo‘zg‘aldim*. A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *Doniyor... Savdo boshqarmasida ishlovchi, mol-dunyosi bilan doimo k a r a n d a l i k va kattazanglik qilib, uni mensimaydigan... raqibiga o‘chakishib, ana shu ishga kirishgandi*. S.Qahhor, Daydi qizning daftari. *Nazar baxshi... Salabekning k a t t a z a ng l i k bilan “shu qochgani uchun ham kelaman” deya qilgan zamzamasiga tariqcha ishonmadi*. N.Norqobilov, Kurash. *Azim ...besh yil shaharda yashab qoldi: shahar odamlariga xos ishchanlik, vaqtini tejash, sovuqqonlik va birqadar t a k a b b u r l i k paydo bo‘ldi unda*. Sh.Xolmirzayev, Sog‘inch. *O‘z vaqtida Pushkinni “buyuk xalq shoiri” deb atagan “marksist” adabiyotshunoslar esa shoirning bunday “shakkokligini”, “xalqqa nisbatan m u t a k a b b i r l i g i”ni “sinfiylik” qoliplariga sig‘dirolmay rosa xunob bo‘lgan edilar*. O.Sharafiddinov, Cho‘lponni anglash.

MAQSAD, NIYAT, MUROD, MUDDAO, MAQSUD Biror narsaga erishish, yetishish istak-ixtiyori. **Niyat** so‘zida “qat’iy intilish” ifodasi ochiq ifoda topmaydi, oddiy so‘zlashuvda qo‘llanishga moyil. **Murod** orziqib, intiqib kutilgan xohish-istakni bildiradi, kitobiy uslubga xos. **Muddao** so‘zida maqsad qilingan ish-harakatning aniqligi ta’kidi qabariq ifodalangan, kitobiy uslubga xos. **Maqsud** so‘zi poetik bo‘yoqqa ega, eskirgan, kitobiy uslubga xos.

Mo‘ylov choy ustida Toshkentga kelishdan m a q s a d ini aytdi. S.Ahmad, Bir siqim xandon pista. *U yerga kim qaysi n i y a t da borsa, o‘sha n i y a t iga ko‘ra zuhur etadi*. I.Sulton, Boqiy darbadar. *Bu qiyqiriqda iltijo bilan birga, erkakning ayolga, erning zavjasiga mehri, judolik hadigi, hayotga tashnalik, shuningdek, mardonalik, yupanch berish m u r o d i ham mujassam edi.* Q.Kenja, Toshqin. *Sotiboldi xo‘jayinining oldiga arzga bordi, ammo bu borishdan m u d d a o si*

nima ekanini aniq bilmas edi. A.Qahhor, Bemor. *Rejam tayyor, kirishib tezdan M a q s u d imga topaman imkon.* E.Vohidov, She'r dunyosi.

MAQTANMOQ, MARSINMOQ O'zini ulug'laydigan gaplar aytmoq. **Marsinmoq** shevalarda qo'llanadi.

Yolqin akamning jilmayib aytgan bu so'zlarida biroz kinoya bormidi yoki mehmon o'zining m a q t a n ganday bo'lib gapirganini endi sezdimi, o'tirgan joyida o'ng'aysizlanib, bir qimirlab qo'ydi. P.Qodirov, Meros. *Chavandozning m a r s i n gisi, yigitlik davrini eslab maqtangisi kelgan, chog'i, bor gapni o'zi aytgan*. N.Chori, Tashvishi yo'q odamlar.

MAQTOV, OLQISH, ALQOV, TAHSIN, SALLAMNO, KO'TAR-KO'TAR Kishi sha'nini ulug'lab, madh etib aytilgan gap-so'z. **Olqish** kitobiy uslubga xos. **Alqov** so'zlashuv tiliga xos. **Ko'tar-ko'tar** bu ma'noni salbiy bo'yoqda ifodalaydi, quruq maqtov, xushomadgo'ylik bilan qilingan xatti-harakatni bildiradi, ko'proq oddiy so'zlashuvda qo'llanadi.

M

Ana, raqibi... olqish va m a q t o v lariga zig'ircha e'tibor bermay, ular orasidan kimlarnidir qidira boshladi. N.Norqobilov, Kurash. *Tungi yengil shudring ostida orom olib yotgan turfa chechaklar-u maysalar quyoshdan oldin uyg'onishib, avval unga, so'ng oftobga o l q i sh yo'llashdi*. N.Norqobilov, Buloq. *O'sgan bog'iga a l q o v, o'stirgan bog'boniga, Xavf-u xatardan saqlay kelgan soyaboniga...* T.Sulaymon, Gul bir yon, chaman bir yon. *Biron so'z haqida savol bersa, javobini berganimdan so'ng zavqlanar, goh t a h s i n-u, goh duo qilar ekan, har bir so'zidan shodlikka to'lib, murodim hosil bo'lardi*. I.Sulton, Alisher Navoiy. *Uning qisqagina nutqi maydon uzra shag'al to'kkandek bir tekis qarsag-u s a l l a m n o lar bilan bo'linib turdi.* E.A'zam, Shovqin. *Podsho, eshak, afandilar zamoni-ku o'tgan, biroq huda-behuda maqtov, k o ' t a r-k o ' t a r, silliq xushomadlar qolgan.* E.A'zam, Jannat o'zi qaydadir.

MARD, TANTI, JO'MARD, HIMMATLI, ER Er kishiga xos ijobiy fazilatlarga ega, aytganining ustidan chiqadigan, himmati baland, odamiylik xarakteri kuchli. **Tanti** so'zida "o'z aytganidan qaytmaslik" tushunchasi deyarli yo'q darajada, ammo "o'zgalar manfaati uchun mehnatini, kuchini ayamaydigan" tushunchasi kuchli darajada ifodalanadi, so'zlashuv tilida ham faol. **Himmatli** so'zi kitobiy uslubda faol qo'llanadi, poetik bo'yoqqa ega.

Men o'shanda o'zimga o'zim "Sevganing qizga yetisholmading, boshqalariga esa mana, necha yildir ko'ngling chopmayapti. Kel, m a r d bo'l-da, shu dardmand qizni baxtli ayla!" deganim hanuz esimda. U.Hamdam, Muvozanat. *– Otangiz juda t a n t i boylardan edilar.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Eshitgan borki, bir muddat gangib qolar, j o ' m a r d va odil shohning bu tutumiga aqllari yetmay bosh chayqashardi*. I.Sulton, Alisher Navoiy. *H i m m a t l i hamxonasi uni qizlar ko'rgazmasiga boshlab kirgan edi, go'yo: mana, sayla saylaganingni,*

tanla tanlaganingni! E.A'zam, Pakananing oshiq ko'ngli. *Yaxshiki, yigitda e r yuragi bor, U sevsa hech qachon yonmas yashirin*. Zulfiya, Saylanma.

MARDLIK I, **JASURLIK, QO'RQMASLIK, ERLIK, DOVYURAKLIK, BOTIRLIK** Har qanday xavf-xatardan qo'rqmaslik, qo'rquvni bilmaslik holati. **Jasurlik** so'zida qo'rqmaslik tushunchasi **mardlik** so'ziga nisbatan kuchliroq, poetik tarzda ifodalanadi, asosan, kitobiy uslubda qo'llanadi. **Qo'rqmaslik** so'zida qo'rquv bilmaslik ta'kidi ochiq ifodalangan. **Erlik** tushunchani erkak kishilarga xos qo'rqmaslik, mardlik tarzida ifodalaydi, bu ma'noda eskirgan, kitobiy uslubga xos. **Botirlik** so'zida xavf-xatarni pisand qilmaslik, mardonalik tushunchasi qabariq ifodalangan. **Dovyuraklik** so'zida mazkur belgi obrazli tarzda yorqin ifoda topgan.

Bu kun Zaynab yurishlarida, Yurish bilan turishlarida Bir ajoyib m a r d l i k bor edi, Bir jasurlik unga yor edi. H.Olimjon, Zaynab va Omon. – *Modomiki shundoq ekan, biz kezi kelganda j a s u r l i k, kezi kelganda muloyimlikni ishga solib, g'olib chiqurmiz, – dedi Anvarxon qori*. Oybek, Tanlangan asarlar. *Ularga ham dardmandlik istash, ularning uvolidan q o ' r q m a s l i k yirtqichlikdan battar-ku!* A.Obidjon, Ajinasi bor yo'llar. *Har kim bu kungi urushdagi o'zining e r l i k lari bilan, qo'lg'a tushirgan... o'ljalari bilan maxtanadir*. A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *Chunki chavandozlik, merganlik, d o v y u r a k l i k, harbiy safar mashaqqatlariga chidam ularning qonida bor*. G'.Karimiy, Narshax qal'asi. *Ziyamat o'z komandirlarini yaxshi ko'rib qolgan va har doim ularning jangdagi sovuqqonligi va b o t i r l i g ini ko'rib qoyil qolardi*. O'.Umarbekov, Saylanma.

MARDLIK II, **TANTILIK, JO'MARDLIK, HIMMATLILIK, HOTAMLIK** Haqiqiy er kishiga xos ijobiy fazilatlarga egalik, har ishda himmatni baland tutish. **Tantilik** o'z xizmati, yordami uchun biron-bir manfaat kutmay harakat qilishni ta'kidlaydi, so'zlashuvda faol. **Jo'mardlik** so'zida "mardlik bilan himmat ko'rsatish" tushunchasi kuchli, kitobiy uslubga xos. **Himmatlilik** va **hotamlik** so'zlarida saxiylik, himmati balandlik ifodasi kuchaya boradi.

– Rahmat. Bu – m a r d l i k dan nishona, – deb qo'ydi direktor o'rinbosari. Sh.Xolmirzayev, Ozodlik. *Qutbxon... ikki yil Humoyun askarlari safida xizmat qilgan, uning t a n t i l i k larini ko'p ko'rgan*. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *– Sultonim! – dedi malikayi kirom hayajonda, yuzi qizarib. ...J o ' m a r d l i g ingizga jonim fido bo'lsin!* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Ko'nglim saxoga moyil, H o t a m l i g imga qoyil, Chekdim tavakkal imzo, Bor, nima bo'lsa bo'lsin*. E.Vohidov, Umrim daryosi.

MARTA, KARRA, BOR(A), GAL, NAVBAT, DAF'A, QAYTA, TOPQIR, QUR, YO'L, QATLA, QAT, HISSA, CHANDON, SAFAR Sonlar va miqdor bildiruvchi so'zlar bilan qo'llanib, takror, qaytarilishni bildiradi. **Marta, topqir** so'zlari **har** so'zi bilan qo'llanmaydi. **Karra** so'zi o'zi ifoda etayotgan xatti-

harakatni ta’kidlab ko‘rsatadi, kitobiy uslubga xos. **Bor(a)** *yana bir* birikmasi bilan qo‘llanganda, harakatning so‘nggi marta takrorlanayotganligini bildiradi, kitobiy uslubga xoslangan. **Gal**, **navbat**, **daf’a** so‘zlari harakatning necha marta qaytarilayotganligini ta’kidsiz ifodalaydi. **Daf’a** so‘zi istalgan miqdor bildiruvchi so‘z bilan birikib, harakatning o‘shancha marta qaytarilishini bildiradi, kitobiy uslubga xos. **Navbat** bu ma’noda kam qo‘llanadi. **Qayta**, **qat** bu ma’noni ifodalashi uchun *necha* yoki *bir necha* so‘zlari bilan birikishi zarur va bunda harakatning ko‘p marta takrorlanishi anglashiladi. **Topqir** bu ma’noda boshqa sinonimlariga qaraganda kamfaol, so‘zlashuvga xos. **Qur**, **yo‘l** so‘zlari faqat *bir* so‘zi bilan birikkanda, mazkur ma’noni ifodalaydi, oddiy so‘zlashuvga xos. **Qatla** bu ma’noni ifodalashda bir va undan ortiq sonlar bilan birika oladi, kitobiy uslubga xos. **Hissa, chandon** so‘zlari “karralik” ma’nosiga o‘zi anglatayotgan harakatni ham qo‘shgan holda ifodalaydi, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi. **Safar** so‘zi harakatning bir marta bajarilganligini bildiradi, *bir* soni hamda *bu*, *o‘tgan* kabi so‘zlar bilan birga qo‘llanadi.

M

Mayingina muhabbat shabadasi bir m a r t a, faqat bir m a r t a siypalab o‘tsa, bu uchqun lovullab ketarkan. O‘.Hoshimov, Hikoyalar. *Binobarin, kitob yozayotgan qalamkash hayajoni kitob o‘qiyotgan o‘quvchi hayajonidan o‘n k a r r a kuchliroq bo‘ladi*. O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Talabalik kezlari to‘qimachilik kombinatida ishlaydigan o‘ris qizlar bilan voleybol o‘ynagani bir necha b o r kelishgan.* E.A’zam, Shovqin. *Bir g a l Gulchehra uni qattiq itarib yubordi...* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Ushbu tarixqacha Temurbekning avlodini bovujudi saltanat mirzo derlar edi, ushbu n a v b a t buyurdumkim, meni podshoh degaylar.* E.A’zam, Bir daqiqa ko‘zingni yum. *Ikki d a f’ a G‘ozi, bir safar Ziyo yo‘qladi...* X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Ey Alimat, necha q a y t a aytaman, qaddingni g‘oz tut*. M.Mansur, Judolik diyori. *Hirot xo‘rozlari kechaning sukutini ikkinchi t o p q i r buzganda Darveshali ko‘zlarini uqalab, o‘z xonasiga chiqdi*. Oybek, Navoiy. *Yangi buloq o‘zining dastlabki g‘alabasidan behad shodlanib, tevarakka g‘olibona bir q u r nazar tashladi*. N.Norqobilov, Buloq. – *Menimcha, qutidorning oldidan bir y o‘ l o‘tilsin, – dedi Hasanali.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *...Rustam boyagi taxlitda uch-to‘rt q a t l a kaftlariga “zahri qotil”dan quyib, Risolatning orqasiga obdan, beozor ishqadi. Juvonning vujudi cho‘g‘day qizib ketdi.* Q.Kenja, Toshqin. *Nega, ko‘nglim, bo‘lding betoqat? Tinchlan, dedim senga necha q a t*. Mirtemir, Surat. *Erkakning o‘zini nochor sezishi – qalbi uchun og‘ir azobdir. Tan azobidan bir necha h i s s a ortiqroqdir.* T.Malik, Shaytanat. *Nigoraning uyi boyagi uy hashamidan o‘n ch a n d o n afzal edi.* S.Ahmad, Poyqadam. *Bir s a f a r Xolxo‘ja uyg‘ondi-yu, juda uzoq jim yotdi.* A.Muxtor, Fano va baqo.

MASLAHAT, KENGASH, MASHVARAT Biror ishni qanday qilish yoki umuman, nima qilish kerakligi haqida yo‘l-yo‘riq tarzidagi fikr, mulohaza.

Kengash so‘zi mazkur ma’noda kam qo‘llanadi, qisman eskirgan, kitobiy uslubga xos. **Mashvarat** bu ma’noda eskirgan, kitobiy uslubga xos so‘z.

Umri mening bu gaplarimni o‘zaro m a s l a h a t deb tushundi, shekilli, yugurib uyidan bir qog‘oz olib chiqdi. A.Qahhor, Xotinlar. *Menga qandog‘ yomonlik sog‘indingizki, sizga ishonchim bitsin? Vasvasalanishning o‘rni yo‘q, mundan so‘ng ham sizning xayrixohona k e ng a sh laringizga, ham vujudingizga muhtojman*... A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *M a sh v a r a t tugab, Mavlono Kamol Turbatiy Alisherning qolishini har qancha tilasa-da, uzr-ma’zur aytib tashqariga chiqildi*. I.Sulton, Alisher Navoiy.

MASLAHATLASHMOQ, MASLAHAT QILMOQ, KENGASHMOQ, AQLLASHMOQ, MASHVARAT QILMOQ (QURMOQ) Muayyan ish yoki xatti-harakat yuzasidan fikrlashmoq, muhokama yuritmoq. **Maslahat qilmoq** so‘zi oddiy so‘zlashuvda qo‘llanadi. **Kengashmoq**, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Aqllashmoq** mazkur ma’noda juda kam ishlatiladi, so‘zlashuvga xos. **Mashvarat qilmoq** va **mashvarat qurmoq** so‘zi kitobiy uslubga xos.

Bobur Qosimbek bilan m a s l a h a t l a sh ib, oxiri Xo‘ja Abdullani Andijonga yubordi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *...bobojonimdan ko‘ngil so‘rashni o‘sha yerda m a s l a h a t q i l ishibdi*. X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Chol-kampir k e ng a sh ib shunday qarorga kelishdi: bu chiqim – oxirgi va ho‘kizni bo‘ynidan bog‘lab beradigan chiqim, shuning uchun pulning yuziga qarash aqldan emas*. A.Qahhor, O‘g‘ri. *Lekin o‘zimni bosaman, avom ko‘tarilganda qayoqqacha borishini bilaman: a q l l a sh ish uchun to‘dalanadi-da, aql qolib, kekirdakka zo‘r beradi*... A.A’zam, Ro‘yo yoxud G‘ulistonga safar. *Kechqurun beklar bilan m a sh v a r a t q i l di-yu, besh kunlik yo‘l bo‘lgan Joudhpurga roja Mal Devaning huzuriga Otakaxon degan bekni qimmatbaho sovg‘alar bilan elchi qilib yubordi*. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Bu gal arkoni ashraf-u umaro Shahrisabzda m a sh v a r a t q u r di: yurish kerakmi-yo‘qmi?* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen.

MASLAHATCHI I, MASLAHATGO‘Y, KENGASHCHI Maslahat beruvchi, kengashuvchi. **Maslahatchi** va **maslahatgo‘y** so‘zlari adabiy til va so‘zlashuvda keng qo‘llanadi. **Kengashchi** nisbatan kam qo‘llanadi.

Manzura unga xotingina emas, sodiq do‘st, dono m a s l a h a t ch i ham... U.Hamdam, Muvozanat. U *Saidga nafaqat rafiqa, ayni damda eng yaqin va eng ishonchli m a s l a h a t g o‘ y, xavf-xatardan asraydigan “tumor”, polaponlari uchun esa har narsaga tayyor mehribon va g‘amxo‘r ona*... U.Hamdam, Muvozanat. *Qushbegi Otabekning bu gaplaridan yaxshigina taraddudga tushgan edi, ammo Azizbekning otalig‘i va k e ng a sh ch i si bo‘lgan Yusufbek hojining o‘g‘li bo‘lishi uning miyasini qotirgan edi*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

MASLAHATCHI II**, KENGASHCHI** Biron idora, muassasada yoki biror mansabdor shaxs huzurida maslahat berish vazifasida ishlovchi xodim. **Maslahatchi** so‘zining ma’no doirasi keng, ayni paytda unda “lavozimli shaxs” ma’no uzvi ham mavjud. **Kengashchi** eskirgan, asosan, tarixiy mavzudagi asarlarda qo‘llanadi, kitobiy uslubga xos.

Bu paytga kelib, u ancha keksaygan va sulton m a s l a h a t ch i si lavozimiga o‘tkazilgan edi. I.Sulton, Alisher Navoiy. *Qanday bo‘lsa ham safar sunnatiga muvofiq Nazarqulni safar amiri qilib, o‘zim boshliq olti odamni unga k e ng a sh-ch i saylagan, so‘ng oldi-orqamizga mergan yigitlardan soqchilar belgilagan holda yo‘lga tushdik.* A.Sog‘uniy, Turkiston qayg‘usi.

MASOFA, ORALIQ Muayyan ikki narsa, belgili ikki nuqta oralig‘i. **Masofa** so‘zi bir joydan ikkinchi joygacha bo‘lgan oraliq uzunligini bildiradi. **Oraliq** so‘zi, asosan, hisob so‘zlar bilan birga qo‘llanganda, “masofa” ma’nosini ochiq ifodalaydi, oddiy so‘zlashuvda faol qo‘llanadi.

Uyatdan qizarib, nomus o‘tida kuyib kelayotgan qizga oradagi m a s o f a juda uzoq tuyuldi. Sh.Boshbekov, Falakning gardishi. *Sohilgacha yana uchta shaldirama bor, har birining oralig‘i sakson-yuz qadam kelardi, o r a l i q lar esa toshloqlardan iborat edi...* Q.Kenja, Toshqin.

MAST I**, KAYF, SHIRAKAYF, SARXUSH** Ichkilik yoki boshqa mast qiluvchi narsaning ta’sirida bo‘lgan, kayfi bor. **Kayf** so‘zida mastlik belgisi **mast** so‘ziga nisbatan me’yordan biroz past ifodalanadi. Bu belgi **shirakayf** so‘zida **kayf** so‘zidagidan ko‘ra ham kamroq ifodalanadi, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi. **Sarxush** yengil mast bo‘lganlikni bildiradi, asosan, kitobiy uslubda ishlatiladi.

Qayerdadir m a s t kishi ashula aytardi. Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Ko‘p-chilik bilan to‘qishtirib ichaverib, anchagina k a y f bo‘lib qolgan G‘oziboy chayqalib-gandiraklab hovli o‘rtasida turgan oppoq mashinasi yoniga bordi-da, kutilmaganda kapotga bor kuchi bilan daranglatib urdi.* A.Yo‘ldosh, Yolg‘on va haqiqat. *Sh i r a k a y f yigitlar kelib, “sho‘xrog‘idan bo‘lsin”, deb qulog‘iga shivirlab ketishsa ham parvo qilmadi*. T.Malik, Shaytanat. *Hamma yegan, ichgan, s a r x u sh*. E.A’zam, Shoirning to‘yi.

MAST II**, KAYF, SARXUSH** Biror narsadan kuchli ta’sirlangan, masrur. **Kayf** so‘zi bu ma’noda kam qo‘llanadi, kitobiy uslubga xos. **Sarxush** ko‘pincha ko‘chma ma’noda qo‘llanganda, shunday ifodani bildiradi, kitobiy uslubga xos. *Muyulishdagi supachada bir mo‘ysafid devorga suyanib, mudragandek bir ko‘yda o‘tiribdi... Ko‘zi ko‘rmaydi – ojiz. O‘zicha ming‘irlab xirgoyi qiladi. O‘zicha m a s t. Ajabo, nimadan sarxush ekan u?* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Men sizga hozir ta’riflagan bu suvratni keyin – oromsiz tun-u kunlarimda xotiramdagi mayda bo‘lakchalardan yig‘ib tikladim. Hozir esa men s a r x u sh*

edim, boshim aylanib, ko‘zlarim tinib, oyoqlarimdan mador ketib, devorga suyanib qolgandim. N.Jaloliddin, Ayo, ishq!

MASXARA, MAZAX, ERMAK, KALAKA, KULGI Mazaxlovchi, kulgi qiluvchi xatti-harakat, gap-so‘z. **Ermak**da kamsituvchi kulgi tushunchasi **masxara** so‘zidagiga qaraganda kam, **ermak** so‘zida bu ma’noga “hazil” ifodasi ham qo‘shiladi, oddiy so‘zlashuvda faol qo‘llanadi. **Mazax** so‘zida kamsituvchi kulgi darajasi **ermak** so‘zidagidan ko‘proq, **masxara** so‘zidagidan kamroq ifodalanadi, oddiy so‘zlashuvda ham, adabiy so‘zlashuvda ham faol ishlatiladi. **Kalaka**da kamsituvchi kulgi darajasi **masxara** so‘zidagidan ham kuchliroq ifodalanadi, adabiy til va oddiy so‘zlashuvda baravar ishlatiladi.

Sud raisi ovozini ko‘tara tushdi: – Harbiy sud m a s x a r a mi bu kishiga? Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Xalq kular bu alfozdan, Qah-qah, m a z a x bitmaydi.* E.Vohidov, Matmusaning haykali. *...to‘polonchi nevaralar ...bobolari huzuriga otilishib-quvalashib kirib kelishar, bundan zavqlangan bobo surnaychani yashirib, o‘zini bilmaganga olib yotaverar, shu go‘daklarcha e r m a k dan o‘zicha zavq tuyardi.* X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Muhayyo ham k a l a k a ohangida dedi: – Tegsam, olarmidingiz?* A.Qahhor, Muhabbat. *Jasadning to‘satdan kipriklari qimirlab, beso‘naqay qalin lablarida zaharxandali k u l g i ifodasi paydo bo‘lgandi*. H.Shayxov, Ikki hikoya.

MASXARABOZ I**, QIZIQCHI, LO‘TTIBOZ, NAYRANGBOZ, FOKUSCHI** Xalq sayillarida, yig‘inlarida, sirk tomoshalarida yig‘ilganlarni kuldiradigan o‘yinlar ko‘rsatuvchi artist. **Qiziqchi**, **nayrangboz** so‘zlari bu ma’noda kam qo‘llanadi, bu jihatdan **masxaraboz –** eng faol so‘z. **Lo‘ttiboz** so‘zi mazkur ma’noda eskirgan. **Nayrangboz, fokuschi** so‘zlaridan “hiylali xatti-harakatlar bilan kuldiradigan” ifodasi juda ochiq anglashiladi.

Do‘kat bilan ikkala tomonga ikki marta qo‘l tegizilsa, u sichqon dumlaridan asar qolmaydi, shu bilan mo‘ylov m a s x a r a b o z kepatasidan chiqib, odam nusxasiga kiradi. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Tomoshabinlar to‘dasi behad zichlasha borayotgan bir mahal uchov q i z i q ch i to‘satdan sarosimaga tushdi*. X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *U bir n a y r a ng b o z – qo‘g‘irchoqbozdurkim, uning kapasi chodiridir...* Navoiy, Farhod va Shirin. *Men yarimyalang‘och ayol tasvirlangan qartani eslab olganimga, f o k u s ch i ning o‘zi bu qartani ham ko‘rmaganiga yana bir karra ishonch hosil qilganimdan so‘ng u “mahbuba”ni ham to‘pga qo‘shdi.* L.Bo‘rixon, Qo‘noq.

MASXARABOZ II**, NAYRANGBOZ, LO‘TTIBOZ** Kishiga faqat haqorat bo‘lib tuyuladigan, kishini butunlay ahmoqqa chiqaradigan tutum, munosabat va gap-so‘zni odat qilib olgan kishi. **Nayrangboz** so‘zida bu ma’no **masxaraboz** so‘zidagi me’yoriy holatdan birmuncha kuchsiz va yashirinroq ifoda topadi, **lo‘ttiboz** so‘zida nazarda tutilgan ma’no me’yoriy holatdagidan ancha kuchli hamda ochiq namoyon bo‘ladi.

Yordamchilardan umid yo‘q, hammasi m a s x a r a b o z, nayrangboz bo‘lib qoldi. X.To‘xtaboyev, Shirin qovunlar mamlakati. *Qushlar ham qo‘nib-qo‘nib Qilgandek ko‘kda parvoz, Bir kun ko‘zasi sinib, Qo‘lga tushdi n a y r a ng b o z.* A.Oripov, Firibgar qissasi. – *Qanaqa olim deyapman? – Olim emas u, lo‘ t t i-b o z.* T.Malik, Shaytanat.

MASXARABOZLIK I**, QIZIQCHILIK, NAYRANGBOZLIK, FOKUSCHILIK** Xalq sayillarida, yig‘inlarida, sirk tomoshalarida yig‘ilganlarni turli o‘yinlar ko‘rsatish orqali kuldirish ishi, san’ati. **Masxarabozlik** so‘zi bu ma’noda **qiziqchilik** so‘ziga qaraganda faol qo‘llanadi. **Qiziqchilik** so‘zi **nayrangbozlik** so‘ziga nisbatan bu ma’noda ko‘proq ishlatiladi, bu jihatdan **masxarabozlik** – eng faol so‘z. **Lo‘ttibozlik** so‘zi bu ma’noda eskirgan. **Nayrangbozlik, fokuschilik** so‘zlaridan “hiylali xatti-harakatlar bilan kuldiradigan” ifodasi juda ochiq anglashiladi.

Otda turib qilich solish, yoy urishda birov bas kelolmadi. Qoldiki, har turlik huqqabozlig-u m a s x a r a b o z l i k tomoshalarida usta ekanlar, shu darajadaki, bizlar undoq qilolmasmiz. I.Sulton, Alisher Navoiy. *Registonda erta-kech xalq qaynar, do‘konlarda savdo qizir, ayniqsa, qish-ro‘za kunlarida kechalar sayilgoh – bozor shabga aylanib, yoz kezlari Janggoh suvi bo‘yida dor o‘yini, maddohlik, masxaraboz-q i z i q ch i l i k o‘yinlari ham bo‘lib turar edi*. H.Qodiriy, Eski Toshkantda. – *Oldingi ishim f o k u s ch i l i k ka o‘xshaganroq bir kasb edi-da, uka. – Sirkda ishlaganmisiz? – Yo‘g‘-e, bizda sirk nima qilsin?! – Unda qanday f o k u s ch i l i k qilgansiz?* D.Azimova, Ko‘prik.

MASXARABOZLIK II**, MAYNAVOZCHILIK, LO‘TTIBOZLIK** Haqorat, borib turgan ahmoqlik sifatida qabul qilinadigan xatti-harakat. **Maynavozchilik** so‘zida shunday xatti-harakat **masxarabozlik** so‘zidagidan ko‘ra kuchliroq ifodalanadi, oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi. Bunday munosabat **masxarabozlik**ka nisbatan ham, **maynavozchilik**ka qaraganda ham **lo‘ttibozlik**da kuchliroq namoyon bo‘ladi.

– Agar boshqa iloj topolmagan bo‘lsangiz, na qilurmiz, – malika iljayib qo‘ydi. – Axir bu m a s x a r a b o z l i k-ku. M.Osim, Ibn Sino qissasi. *Maylimayli, m a y n a v o z ch i l i k ni qo‘y. Qorning ochdir, nima yeysan?* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Ba’zilar unga qarab, hihilab kulib tarqalishdi. Ba’zilar bu l o‘ t t i b o z l i k dan ranjishdi.* Mirmuhsin, Supurgiga sajda.

MASXARALAMOQ, MASXARA QILMOQ, ERMAKLAMOQ, MAZAXLAMOQ, MAZAX QILMOQ, MAYNA QILMOQ, KALAKA QILMOQ Masxara qiladigan, kulgi qiladigan xatti-harakat yoki gap-so‘z qilmoq. **Masxara qilmoq** ko‘proq kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Ermaklamoq** so‘zida belgi nisbatan kuchsizroq, unda hazil ta’kidi ham anglashiladi. **Mazaxlamoq** so‘zida bunday xatti-harakat **ermaklamoq** so‘ziga nisbatan kuchli, **masxaralamoq** so‘zidagidan yashirinroq namoyon bo‘ladi, nutqda kam qo‘llanadi. **Mazax**

qilmoqda bunday tushuncha darajasi **mazaxlamoq** so‘zidagi holat bilan bir xil, biroq nutqda unga qaraganda ko‘p ishlatiladi. **Mayna qilmoq** so‘zida mazkur holat belgisi obrazli ifodalangan. **Kalaka qilmoq** kamsitish, haqoratlash darajasidagi xatti-harakatni bildiradi.

Agar laqab kishining jismoniy kamchiligini m a s x a r a l a sh maqsadida to‘qilganida Turg‘unga “Buqoq” deyilmas edi. T.Malik, Xazonrezgi. *Men tushunmay qoldim, Mahmudali Asqarovich, bu yetuk olimlarni m a s x a r a q i l ishdan boshqa hech narsa emas!* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *Aytsa nima, el faqat Kulgi qilar e r m a k l a b...* E.Vohidov, Umrim daryosi. *– O‘zimniyam boshim qotdi, – deya uf tortib qo‘yardi Yoqutoy otin. – Hatto, Katon lo‘liyam saqichdek qizimni o‘sha isfiropkasiz jinniga beramanmi deb, meni m a z a x-l a d i*. A.Obidjon, Yerliklar. *Boshqa “oddiy” otryaddagilar bizni ochiqdan ochiq m a z a x q i l ishar, istehzo bilan qarashardi.* Y.Tog‘a, Aybdor. *Karomatning kipriklari pir-pir uchdi: – Sizga shunaqa m a y n a q i l ish bo‘lsa!* A.A’zam, Odamning olasi. *Men tashlagan shisha idishlarni sotib pulini olganda huzur qilgani yetmagandek, endi k a l a k a q i l ib, xumordan chiqardi.* T.Eshbek, Ostonaqul buvaning “boyliklari”.

MATO, GAZLAMA, GAZMOL To‘qish yoki boshqa yo‘l bilan tayyorlangan tikish mahsuloti. **Gazlama, gazmol** so‘zlarining asosidan uzunligi o‘lchab sotiladigan tikish mahsuloti ta’kidi anglanishi mumkin. **Mato** so‘zi mazkur ma’noda nutqda keng qo‘llaniladi.

So‘ng hamisha dasturxon o‘rnida yoziladigan belbog‘idagi non ushoqlarini bir chetga qoqib-suqib, uni to‘ni ostidan beliga bog‘laydi-da, xurjunidan toza va mayin m a t o ga o‘ralgan kitobni qo‘liga oladi. N.Norqobilov, Kurash. *G a z-l a m a orqali bajariladigan gullarni yasashda atlas mato oldindan kraxmallab olinadi.* “Mehnat va uni o‘qitish metodikasi”. *Uning hujrasi Otabekniki bilan bir qatorda bo‘lib, g a z m o l, poyabzal va shuning singari mollar ila to‘lgan*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

MAYDA, DUVARAK, MAYDA-CHUYDA Bir turdagi juda kichik, yirik bo‘lmagan (asosan, meva hamda sabzavotlar haqida). **Duvarak** oddiy so‘zlashuvda ko‘p ishlatiladi, bu jihatdan **mayda-chuyda** ham shunday. **Mayda-chuyda** so‘zida belgi **duvarak** so‘zidagidan ham kuchli ifodalanadi.

Bodomdan keyin gilos gullaydi, uyam oldin gullab, keyin barg chiqaradi, guli bilan bargi barobar chiqsa, mevasi m a y d a bo‘p qoladi. X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Yig‘lamsirab keldi Sher Tepdi deb qo‘rs suvarak. Otning boshin yorganmish Shoxdan tushgan d u v a r a k*. A.Obidjon, Bahonachilar kasalxonasi. *Qoyatoshlarning yonbag‘irlarida deyarli yaydoq, m a y d a-ch u y-d a tog‘ butalarini-yu pistalarni aytmasa, archa-yu sarvlar oz.* I.Sulton, Hazrati Xizr izidan.

MAYDALAMOQ, MAYDA-MAYDA QILMOQ, BURDALAMOQ, BURDA-BURDA QILMOQ, PARCHALAMOQ, PARCHA-PARCHA QILMOQ, BO‘LAKLAMOQ, TILKALAMOQ, TILKA-TILKA QILMOQ (ETMOQ), PORALAMOQ, PORA-PORA QILMOQ (ETMOQ) Biron-bir narsani qismlarga, eng mayda bo‘laklarga ajratmoq. **Tilka-tilka qilmoq, burda-burda qilmoq, mayda-mayda qilmoq, parcha-parcha qilmoq, pora-pora qilmoq** so‘zlarida “maydalash, burdalash” ma’nosi kuchli ifodalanadi. Ammo **tilka-tilka qilmoq, pora-pora qilmoq, burda-burda qilmoq, parcha-parcha qilmoq** so‘zlari *yurak*, *ko‘ngil*, *qalb* so‘zlariga bog‘langanda “ruhan ezmoq” ma’nosini ifodalaydi. **Burdalamoq, maydalamoq** so‘zlarida biror narsani “juda mayda holatga keltirmoq” ta’kidi anglanadi. **Poralamoq** so‘zi nutqda kam ishlatiladi.

M

Keyin bir sovuq shamol kelsa, barchasini quritsa, bas, barglari sarg‘ayib quriy boshlaganini ko‘rasan, keyin hammasi sinib, m a y d a l a nib, somonga aylanadi. T.Malik, Shaytanat. *Avvaliga kulaverib o‘ldim, keyin jahlim chiqib ketdi. M a y d a-m a y d a q i l ib yirtib tashladim xatini*. Oybek, Tanlangan asarlar. *U hayhaylashimga qaramay, qatlamadan ikkitasini b u r d a l a b, oldimga surib qo‘ydi*. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Janna Hafizaning kulib turgan suratini b u r-d a-b u r d a q i l ib, korzinkaga tashladi*. Mirmuhsin, Umid. *Amirning bolaligi, yoshligi yaqinda p a r ch a l a nib ketgan azim imperiyaning so‘nggi yigirma yillik g‘oyat sokin, yakrang muhitida kechdi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Kerak bo‘lsa haqiqat uchun Yuragingni p a rch a-p a r ch a q i l*. E.Vohidov, Haqiqat. *...biz esa eshikka tiqilishib, bo‘yinni cho‘zib kutamiz, oqligi bilinmay ketgan kamzul kiygan armanimi, eroni amakimi, biroz muztar qilgach, katta pichoqda kirsovundek b o‘ l a k l a b, qo‘limizga bitta-bitta tutqazadi*... A.A’zam, Quroq. *Unga yorilmoqchi, bir gunohi azim t i l k a l a yapti ko‘ksini*. A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Bosmachilar himoyasiz juvon murdasini vahshiylarcha t i l-k a-t i l k a q i l ib, quzg‘unlarga tashlab ketadilar*. A.Muxtor, Opa-singillar. *Biroq harchand urinmasin, qalbini p o r a-p o r a q i l gan, halovatidan ayirgan o‘ylar girdobidan qutulish chorasini topolmayotgan edi*. Sh.Sulaymon, Uchinchi palata.

MAZA, TA’M, TOT, LAZZAT 1. Yegulik-ichgulik narsalarning yeb, ichib yoki yalab ko‘rib bilinadigan xususiyati. **Ta’m** so‘zi oddiy so‘zlashuvda ham, kitobiy uslubda ham faol qo‘llanadi. **Tot** so‘zi bu ma’noga “shirin ta’mga egalik” belgisini qo‘shib ifodalaydi, kitobiy uslubga xos, poetik bo‘yoqdor so‘z. **Lazzat** so‘zida “shirin ta’mga egalik” belgisi **tot** so‘zidan ham kuchli darajada ifodalanadi, kitobiy uslubga xos, poetik bo‘yoqdor so‘z.

Oling, m a z a sini ko‘ring, tasadduq. O‘.Umarbekov, Saylanma. *Qumg‘onda bir choy damlay, t a‘ m i juda boshqacha bo‘ladi*. I.Sulton, Ozod. *Va shabboda qurg‘ur ilk sahar Olib ketdi gulning t o t ini*. H.Olimjon, O‘rik gullaganda.

Akbar limu sharbatining l a z z a t ini ancha kundan beri endi qaytadan sezdi. P.Qodirov, Avlodlar dovoni.

2. Ayrim narsalarning ijobiy hodisa sifatida qalban his etilishini anglatuvchi ruhiy kechinma. Sinonimik qatordagi barcha so‘zlar ko‘chma ma’nosida qayd etilgan tushunchani anglatadi. **Maza** so‘zida ma’no boshqa so‘zlarga nisbatan kuchli ifodalanadi. **Tot** so‘zi ushbu ma’nosida poetik nutqda ko‘p ishlatiladi.

Quloq soling so‘zning m a z a siga, Jahon titrar “Qultoy” ovozasiga. “Alpomish”. *Tiriklik t a’ m ining o‘zlari uchun shirin va mazali bo‘lishini istab, butun olamni o‘zlaridan past deb bilgan xoqonlar davronida ular bu tuproqqa begona bo‘libdilar.* T.Malik, Falak. *Kutish soatlarin olib tashlasam. Yo‘q. Bu mumkin emas! Yashamoq t o t i, Lazzati mo‘tabar bizga har soat.* E.Vohidov, Saylanma. *Imtihon tashvishlaridan qutulgan, yuragi ming xil orzular, noma’lum, ammo porloq kelajak l a z z a t lari bilan to‘lgan Abdulla o‘zini nihoyatda baxtli his qilar... edi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin.

MAG‘LUBIYAT, YUTQIZIQ Bahs, bellashuv, musobaqa kabilarda yutqazish. **Yutqiziq** bu ma’noni birqadar umumiyroq – biror sohadagi muvaffaqiyatsizlik tarzida ifodalaydi, oddiy so‘zlashuvga xos. Shu jihatdan **mag‘lubiyat** har qanday faoliyatdagi mag‘lub bo‘lishni bildiradi.

Abdulla holdan toygan edi, uning uchun jismoniy m a g‘ l u b i y a t dan ko‘ra ma’naviy mag‘lubiyat og‘irroq ...edi. X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Elchilikda, ba’zan uloq-ko‘pkarida tortishib qolsak, tog‘lik og‘aynilar “baribir dashtligiga bordi” deb, dashtlik og‘aynilar “tog‘lik-da” deb g‘ayirlik qilishini sezib qolardim, ha, endi y u t q i z i q alamidan-da deb ko‘p e’tibor qilmasdim*. B.Mirzo, Ot mingan odamlar.

MAG‘RURLANMOQ, G‘URURLANMOQ, KIBRLANMOQ, HAVOLANMOQ G‘ururlanib yurmoq, o‘zini shunday tutmoq. **G‘ururlanmoq** so‘zida ijobiy baho munosabati mavjud, oddiy so‘zlashuvda ham qo‘llanadi. **Havolanmoq** so‘zida salbiy bo‘yoq bor, so‘zlashuv tilida ko‘proq qo‘llanadi. **Kibrlanmoq** so‘zida shunday bo‘yoq mavjud, kitobiy uslubga xos.

Gulruh begim esa bir emas, ikki o‘g‘li bo‘y yetib kelayotganidan behad m a g‘ r u r l a n ar, Komron mirzo va Askariylarni taxt vorisi Humoyunga qarshi raqobat tuyg‘usi bilan tarbiyalar edi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Otang g‘ u r u r l a n ar, onang bilmas tin, Buving bo‘ylaringdan yuz bor aylandi*. E.Vohidov, Umrim daryosi. *Aks holda u o‘zining erishgan-erishmagan fazilatlaridan k i b r l a n gan zohidning ayanchli ahvoliga tushadi*. I.Sulton, Hazrati Majoz. *Noo‘rin h a v o l a n maydigan, o‘zingni kamtarin tutadigan bo‘lib qolasan, demoqchi bo‘ladilar.* M.Sattor, O‘zbekning gapi qiziq.

MASHG‘UL, BAND, OVORA, ANDARMON Biror ish-yumushni berilib bajarish holatida. **Band** kishining boshqa ishlarni unutib, nima bilandir butunlay mashg‘ul bo‘lib qolganligi ta’kid oladi, oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi. **Ovora**

so‘zida biron-bir xatti-harakatdan natija chiqmasligi ta’kid oladi, salbiy baho ifodasi mavjud, oddiy so‘zlashuvda faol ishlatiladi. **Andarmon,** asosan, **bo‘l** fe’li bilan shunda ham kam qo‘llanadi. Bu so‘z ma’nosida asosiy narsa qolib ketib, uncha muhim bo‘lmagan narsa bilan ovora bo‘lmoq qabariq ifodalangan.

“Ulug‘ jarroh”ning kuni qursin: bir soat ham dars qoldirolmaydi, ustiga-ustak, keliboq muk tushgancha odamzod ichak-chavog‘ining lotincha nomlarini yodlashga kirishadi; qonatmay kesish yo‘llarini qidiradi. Boshqa paytlarda xalati-yu oq qalpog‘ini yuvish bilan m a sh g‘ u l. E.A’zam, Bir daqiqa ko‘zingni yum. *Hoji akaga bir nima deyish u yoqda tursin, Mirrahimov ikkovimiz ham kechgacha bir-birimizga so‘z qotmadik; aftidan, borlig‘imiz Mastura bilan b a n d, quyunday charx urayotgan taassurotlar, fikrlar, tuyg‘ularni ifoda qilgani so‘z topolmas edik*. A.Qahhor, Ming bir jon. – *Xayriyat, – devordi Xolxo‘ja. Ochil, oyog‘i bilan o v o r a, eshitmadi*. A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Risolat xomush, u o‘z xayollari bilan a n d a r m o n edi*. Q.Kenja, Toshqin.

MA’LUM, AYON, RAVSHAN, OSHKOR, ANIQ Bilingan, sir yoki noma’lum bo‘lmagan holatdagi. **Ayon, ravshan, oshkor** so‘zlarida ma’lumlik belgi darajasi anchayin ortiq, ko‘proq kitobiy uslubga xos. **Aniq** so‘zida bu ma’no shubhasizlik ta’kidi bilan ifodalanadi.

Erkparvarlarning aksari do‘st libosida yurgani Asadullaga m a’ l u m. T.Malik, Savohil. *Bandasining aybi Yaratganning o‘ziga a y o n*. Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *Yurish-turishi, ko‘kragidagi dardi, diliga tuggan ginasi – oynaday r a v-sh a n*. Oybek, Tanlangan asarlar. *Qumrixon opa o‘zi o sh k o r aytmoqchi bo‘lgan fojiani o‘zi tushunib yetmagan ekan, shekilli…* Sh.Xolmirzayev, Qaytish. *Kotiba ensasi qotganini bu safar o sh k o r a namoyon etgan edi, G‘aybarov jahl bilan qabulxonani tark etdi*. A.Namozov, Notanish. *Yov qurshovida qolayotgan Umarshayx mirzo bitta me’morni deb yuz, ikki yuzdan navkari bor zo‘ravon beklarga qarshi bormasligi a n i q*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

MA’LUM BO‘LMOQ, AYON BO‘LMOQ, BILINMOQ, RAVSHANLASHMOQ, RAVSHAN BO‘LMOQ, OYDINLASHMOQ, ANIQLASHMOQ Noma’lumlikdan ma’lumlikka o‘tmoq, ochiq-oshkor bo‘lmoq. **Ayon bo‘lmoq** so‘zining ma’nosida **ma’lum bo‘lmoq** so‘zidan farq yo‘q, biroq ko‘proq yozma nutqqa, kitobiy uslubgagina xosligi bilan ajralib turadi. **Bilinmoq** so‘zi bu ma’noni kuchsiz ifodalaydi, oddiy so‘zlashuvga xos. **Ravshanlashmoq** va **ravshan bo‘lmoq** so‘zlarida aniq bo‘lganlik holati **ayon bo‘lmoq** so‘zidan ham kuchli ifodalanadi, kitobiy uslubga xos. **Oydinlashmoq** so‘zida belgi darajasi kuchli. Bu qatorga **ma’lum-mashhur bo‘lmoq** so‘zi ham oid va u “hammaga oshkor bo‘lgan, bilmagan odam qolmagan”ini bildiradi, kitobiy uslubga xos.

Suhbat asnosida u kishining ismi Parpivoy ekani, olis bir rayondagi bo‘rdoqichilik bazasida qatnab ishlaydigan bosh axraynik ekani m a’ l u m

b o ‘ l di. S.Ahmad, Bir siqim xandon pista. *Qisqasi, “mo‘jizakor” tabibimizning bor sir-asrori menga a y o n b o ‘ l ib qolgan, bu yog‘i anovi bezovta yurakdagi qushcha pirillashini bas qilsa kifoya edi*. E.A’zam, Shovqin. *O‘ylashimcha, odamning tirikligi har xil qiynoqlarga yo‘liqib turishidan b i l i n adi*. A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *Mana shu er bilan uch oydan buyon birga yashaydi. Erining fe’li, mijoz-tabiati kun sayin unga r a v sh a n l a sh di*. Oybek, Tanlangan asarlar. *Haqiqat r a v sh a n b o ‘ l gach, Gulnor boshi og‘riguncha o‘yladi*. Oybek, Tanlangan asarlar. *O‘z shubhamni o y d i n l a shtirish uchun ertasiga tanishimga sim qoqdim va jasad qay holatda topilganini so‘radim*. N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Yusuf aka doktorlar bilan maslahatlashib, qishda uni Toshkentga olib bordi. Bu yerda rakligi a n i q l a shdi*. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Ikki qo‘shin yoyloqda safga tizilar ekan, ilg‘or dasta ta’minot bo‘lugini yakson qilgani haqidagi xabar yovni esankiratib qo‘ygani uchun jangni oson yakunlagani m a ’ l u m-u m a sh h u r b o ‘ l di*. I.Sulton, Alisher Navoiy.

MA’NO, MAZMUN, MA’NI 1. Aql, fikr bilan tushuniladigan mantiqiy mundarija, so‘z, birikma, gap yoki boshqa til birligi bilan ifodalangan ichki mundarija. **Ma’no** so‘zi, asosan, oddiy mundarija (mazmun) ma’nosida qo‘llanadi. **Mazmun,** aksincha, ma’noning murakkab holatlariga nisbatan ishlatiladi. Masalan, *so‘zning ma’nosi*, *gapning mazmuni* deyiladi, aksincha bo‘lmaydi. Ammo oddiy so‘zlashuvda **ma’no** so‘zi **mazmun** o‘rnida ham ko‘p qo‘llanadi. **Ma’ni** umuman “ma’no”, “mazmunni” ifodalaydi, bu ma’noda kamroq qo‘llanadi, so‘zlashuv tiliga xos.

Janob Ko‘pakbiy, siz avval Turkiston degan so‘zning m a ’ n o sini tushuning! Turkiston – turklar makoni degani-ku! P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Botir firqa ushbu gap m a z m u n ini tushunmas edi*. T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Bu bolalar og‘zidan chiqqan gapning m a ’ n i sini bilmaydi-yu, yana birovlarni nah urishiga o‘lasanmi!* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam.

2. Biror narsaning sababi, mohiyati, nima ekanligi. Har uch so‘z ko‘p hollarda tushum kelishigi shaklida bu ma’noni ifodalab keladi. **Mazmun** so‘zi ko‘zda tutilgan narsa-hodisaning asosiy sababi ma’nosini **ma’no** so‘zidan kuchliroq ifodalaydi, oddiy so‘zlashuvda ham, adabiy so‘zlashuvda ham qo‘llanadi. **Ma’ni** so‘z yuritilayotgan narsa-hodisaning “haqiqiy sababi, mohiyati” ifodasini **mazmun** so‘zidan ham kuchliroq, ta’kidlagan holda ifodalaydi. Oddiy so‘zlashuvda ko‘p ishlatiladi.

Kelinbibisi bu qarashning m a ’ n o sini darhol angladi va kampirga javob qaytardi... Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *U yashamoqning m a z m u n ini (garchi ko‘p o‘qigan bo‘lsa-da) yaxshi anglab yetmagan edi*. T.Malik, Davron. *Buning*

m a’ n i si shuki, yo‘lga otlangan o‘g‘lon ovulida nimasi qoldi-yu, yo‘lda uni nimalar kutadi – shuni o‘ylab olishi kerak. E.Vohidov, Umrim daryosi.

3. Nazarda tutilgan yoki so‘z yuritilayotgan narsa-hodisaning ahamiyatini, muhimlik darajasini bildiradi. **Mazmun** so‘zida ko‘zda tutilayotgan narsa-hodisaning ahamiyatlilik darajasi **ma’no** so‘ziga qaraganda alohida ta’kid olib ifodalanadi, kitobiy uslubga xos. **Ma’ni** so‘zi “ahamiyatli ekanlik” ma’nosiga “muhimlik” ma’no uzvini ham qo‘shib ifodalaydi.

Turmush qurishning hech qanday m a’ n o si qolmagan hozir. Tabiiy zarurat tufayligina turmush quriladi. T.Malik, Devona. *Men shunga aytyapman, odamning m a z m u n i yo‘qolganga o‘xshagan bir holat deb*. A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *...to‘g‘risi, uning almoyi-aljoyi gaplari jonimga teggan, bu so‘zlar men uchun m a’ n i sini yo‘qotgan edi*. N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam.

M

4. Belgi, alomat. *Bu gal Xurram qotma yanada jo‘shqinlik bilan o‘z hayajonini izhor etadi. Bunga javoban G‘ayratning ko‘zlarida quyidagi m a’ - n o aks etadi: “Qachon?”* N.Norqobilov, Kurash. *Mingboshining haligi so‘ng savolida butun shu iztiroblarning m a z m u n i bor edi*. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Miryoqub fonarni o‘chirib uning qarshisiga kelganda va ikkalasi bir-biriga havoning tabiiy yorug‘ida indamasdangina bir-ikki minut tikilishganda, ikkala tomon ham bir-birining ko‘zida haligi m a’ n i ni ko‘rdi*. Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

MEHMON, QO‘NOQ To‘y, ziyofat yoki boshqa biror munosabat bilan yo‘qlab kelgan kishi, o‘zganing uyi (joyi)da vaqtincha bo‘lib turuvchi odam. **Qo‘noq** so‘zida o‘zakdan anglashilib turganiday o‘zganing uyida vaqtincha qo‘ngan, turganlik ta’kidi ochiqcha ifodalangan, ma’lum ma’noda shevaga xoslik mavjud.

Biroq m e h m o n, aftidan, hozir bergan savoliga javob olishi g‘oyatda muhim bir vazifadek ko‘rpachaga qadam bosishga oshiqmadi. X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *– Baxting adim ekan, – deydi qarmoqni tortib qozoq. – O‘ljang ulkan, ol q o‘ n o q!* Zulfiya, Saylanma.

MEHMONDO‘ST, MEHMONNAVOZ Mehmon kutishni yoqtiradigan, kishini mehmon qilishni yaxshi ko‘radigan. **Mehmonnavoz** so‘zida bu ma’no poetik bo‘yoq bilan namoyon bo‘ladi, kitobiy uslubga xos.

Keyinchalik Gulchehra, institut joy bersa ham bormay, shu quvnoq, m e h - m o n d o‘ s t kampirnikida turadigan bo‘ldi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Yolg‘onchi qilmasin, u kishining uyida ko‘rganim ko‘pgina rahbar shaxslar o‘sha sovxoz direktorlari-yu vrachlar, bo‘lim boshliqlari ham shu yerda, bu xokisor, m e h m o n n a v o z odamning qazosi yaqinligini eshitib kelishgan ekan*. Sh.Xolmirzayev, Olam tortishish qonuni.

MEHNATSEVAR, MEHNATKASH, MEHNATCHAN Mehnat qilishni yaxshi ko‘radigan, ish qilib charchamaydigan. **Mehnatkash** so‘zida mazkur

ma’no **mehnatsevar** so‘zidagiga qaraganda biroz kuchsiz ifodalanadi, oddiy so‘zlashuvda faol qo‘llanadi. **Mehnatchan** so‘zi so‘zlashuv nutqida uchraydi.

Albatta, Gulchehra g‘ayratli, m e h n a t s e v a r, aqlli qiz edi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Savri xola boshini sarak-sarak qilib, yo‘q, deydi. Sobirjon gapida davom etadi: – Bu odam o‘lgudek m e h n a t k a sh. Ish bo‘lsa bo‘ldi unga.* O‘.Umarbekov, Kuz havosi. *Chinorday mavzun qomat o‘rtog‘im ko‘p Anjonda, Bari halol yigitlar – m e h n a t ch a n, mard, mehmondo‘st*. G‘.G‘ulom, Tanlangan asarlar.

MEROSXO‘R, VORIS Merosga ega bo‘luvchi, meros olishga haqli shaxs. **Voris** kitobiy, bu so‘zda merosga ega chiquvchilik ta’kidi **merosxo‘r** so‘zidagiga nisbatan ochiq ifodalanmaydi. Bu jihatdan **merosxo‘r** ma’noni ochiqroq ifodalaydi.

Gar o‘sha qog‘ozda bitta harf xato – O‘g‘il m e r o s x o‘ r mas ota-onaga. E.Vohidov, Davlat ishi. *Og‘ir yaralangan Shohmalik o‘limi oldidan jamiki vazir-u vuzarolarni, hokim-u hakamlarni chaqirib: “Sahrobek mening qonuniy o‘g‘lim bo‘ladi, taxtimning v o r i s i u, podsholik saltanatini unga topshirdim”, deya farmoni oliy e’lon qilibdi.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar.

MEZBON, MEHMONDOR O‘z uyi yoki boshqa joyda mehmon kutayotgan kishi. **Mehmondor** so‘zi kam qo‘llanadi, kitobiy uslubga xos.

Mehmon yigit qo‘llarini boshi uzra baland ko‘tarib peshvoz chiqqan m e z-b o n bilan ostonadan ikki odim ichkarida qo‘l olishdi. X.Do‘stmuhammad, Umid guli. *Nodirshoh. Emdi xon orqadoshimiz o‘zlariga belgilangan chodirg‘a borib yozilsunlar. O‘g‘lum Rizoquli bilan Mirzo Mahdi, siz bunlarga m e h m o n-d o r siz*. Fitrat, Abulfayzxon.

MESH, MESHKOB, SANOCH, BURDUQ, TO‘RSIQ Teridan qilinib, suv, qimiz kabi suyuq narsalar quyib qo‘yiladigan, saqlanadigan idish. **Sanoch, to‘rsiq** nutqda o‘z sinonimlariga qaraganda kamroq qo‘llanadi, eskirgan, kitobiy uslubga xos. Asl ma’nosi “meshda suv tashuvchi yoki sotuvchi odam” bo‘lgan **meshkob** so‘zi ham ayrim hollarda mazkur ma’noda qo‘llanadi.

Hasanali ko‘rindi, qo‘lida bir m e sh qimiz ko‘targan edi, darichadan turib mehmonlarni “Xush kelibsiz” qildi... A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *To‘marisdek ona Kayxisrav boshin Qon to‘la s a n o ch ga solgan chog‘ida, Spitamen kamon tutib dastida Maroqandni saqlab turganda uzoq.* E.Vohidov, She’r dunyosi. *Suvoriylarning egarlariga ixcham m e sh k o b lar ham ilingan bo‘lib, ularga suv to‘ldirilgandi*. N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *Sindning yarmiga yetib-yetmay kemasi cho‘kkach, b u r d u q qa ko‘ksini bergancha qalqib-qalqib bordi-yu oqim izniga tushib qoldi.* E.Samandar, Sulton Jaloliddin. *Bir kulbaning soyasida uch-to‘rt ko‘chmanchi qo‘llarida zarang kosa ushlab, qimiz to‘la t o‘ r s i q larni ezg‘ilab o‘tirar edi*. M.Osim, Elchilar.

ME’MOR, ARXITEKTOR, LOYIHACHI, TARROH Bino va boshqa in-shootlarning tarhini yaratish bilan shug‘ullanuvchi mutaxassis. Keyingi yillarda rasmiy-publitsistik nutqda **me’mor** so‘zi faollashmoqda. **Loyihachi** so‘zi **tarroh** so‘zining hozirgi o‘zbek tilidagi muqobili. **Tarroh** so‘zi eskirgan.

Shahrimizning bosh m e ’ m o r i kasal bo‘lib olgan, o‘rniga biron tuzuk odam chiqmayapti. N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Tushsam, haligi Samijon Salimovich degani soyam yo‘qligini ko‘rgani kelganini yashirib, o‘zini a r x i-t e k t o r ko‘rsatadi*. A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Sattor maqtanchoq ko‘rinishdan qo‘rqib, uning so‘zini bo‘ldi: – Men minglarning biri edim, xolos. Juda kichkina bir l o y i h a chi edim*. P.Qodirov, Erk. *Yasarda tarhini t a r r o h-lar andog‘ sakiz gulshan, Bu gulshan har biridin topdilar yuz ming chaman oro*. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon.

M

MIJG‘OV, LANJ Bir ishni dadil hal qilmaydigan, aniq va qat’iy fikr bildira olmaydigan. **Lanj** so‘zida bo‘shashganlik, sustkashlik ta’kidi ochiqcha ifodalangan, oddiy so‘zlashuvda faol qo‘llanadi.

Ey birodar, jasoratingizga ming bora tasanno, mendek m i j g‘ o v kimsaning suhbatini olishga qaror qilibsizmi, xudo sabr-bardoshingizni bersin, inoyatini ayamasin. A.Abdiyev, Muallaq odam. *– E, siz so‘ramang, men aytmayin! – dedi Bo‘ri polvon. – Mag‘zava, l a n j ham gapmi, mag‘zava!* T.Murod, Yulduzlar mangu yonadi.

MIJG‘OVLANMOQ, MIJG‘OVLIK QILMOQ, CHAYNALMOQ, LANJLANMOQ, LANJLIK QILMOQ Biror gapni dangal aytmay, mijg‘ovlarga xos harakat qilmoq. **Chaynalmoq** so‘zida mazkur ma’no obrazli ifodalangan, asosan, so‘zlashuv uslubida qo‘llanadi. **Lanjlanmoq** va **lanjlik qilmoq** so‘zlarida bo‘shashganlik, sustkashlik ta’kidi ochiqcha aks etgan, **lanjlik qilmoq lanjlanmoq**qa nisbatan nutqda faol, **lanjlanmoq** badiiy uslubga xos.

...Mayram opa miyig‘ida iljayib, kigizga yopishgan guruch donasini olib tashladi, o‘g‘liga mehr bilan boqib: – Shundaymi, bolam? – dedi. – Shu... bizni kichkinalikda... – m i j g‘ o v l a n di Abdurasul. Sh.Xolmirzayev, Arpali qishlog‘ida. *– Bekordan bekor urmaydi-ku, o‘zing ham m i j g‘ o v l i k q i l-magin-da.* U.Ro‘ziyev, Tavba. *Ochil temir darvoza tepasidagi dumaloq soatga qarab qo‘ydi: yettidan o‘n daqiqa o‘tibdi. – Endi, menga uzr, – dedi ch a y-n a l ib.* O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *– Ish ko‘p-da, ishim ko‘p... Mayli, boraman, – o‘g‘il l a n j l a n di*. Q.Norqobil, Guldurak momo. *Gapni cho‘zishga yoki l a n j l i k q i l ishga hojat yo‘q edi.* T.Malik, Shaytanat. *Akademiyaga xat yuborish masalasi ko‘tarilganda biri: “Ikki marta uylanganman, sharmandam chiqadi”, – dedi, biri: “Ilmiy kengash a’zosiman, qo‘l qo‘yolmayman”, – dedi, yana biri: “To‘g‘ri-yu, to‘g‘ri emas-da”, – deb l a n j l i k q i l di.* T.Malik, Davron.

MILLATPARVAR, MILLATSEVAR, MILLATCHI Millat manfaatini har narsadan ustun qo‘yadigan, o‘z millatini yaxshi-yomon tomonlari bilan birga sevadigan. **Millatsevar** so‘zi kitobiy uslubga xos. **Millatchi** so‘zi mazkur ma’noda hozirgi o‘zbek tilida kam qo‘llanadi.

Mening yo‘rig‘imda yurganida ko‘proq savobli ishlar qilarmidi... Shunday m i l l a t p a r v a r odam nobud bo‘lib ketaveradimi... T.Malik, Savohil. *...bu kitobimni o‘quvchi va ham eshituvchi vatanparvar, m i l l a t s e v a r qahramon bolalarimizga mening topshirig‘im shulki, tilim uchidan emas, dardlik dilim ichidan chiqarib yozgan yolqinlik so‘zlarimni faqat uqibgina o‘tmasdan, har bir og‘iz so‘zini tekshirib, uning ustida fikr yuritsinlar*. A.Sog‘uniy, Turkiston qayg‘usi. *Boisi Botir firqa qalban... m i l l a t ch i edi! Ha-ha, ich-ichidan: m i l-l a t ch i edi!* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi.

MIQYOS, KO‘LAM, MASSHTAB Biron-bir narsa-hodisa, ish-faoliyatning yoyilish, qamralish doirasi, darajasi, hajmi. **Ko‘lam** nazarda tutilgan narsaning hajm doirasini yoki darajasini bildiradi, kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Masshtab** so‘zi bu ma’noda ko‘pincha ilmiy va publitsistik uslublarda qo‘llanadi.

Orzu m i q y o s ini, Dil haroratin, Aytmoqqa tortingan so‘zini topsam, O‘rgatsam izhorga ishq-muhabbatin. Zulfiya, Saylanma. *Biror bir asarda ana shu yaxlitlikdagi epik k o‘ l a m yo‘q ekan, hajmi qancha katta bo‘lishidan qat’i nazar, uni roman deb atay olmaymiz*. J.Eshonqul, Eposdan romangacha. *Keyingi qissa “O‘lim o‘pqoni”da yozuvchi g‘oyani yiriklashtiradi, katta m a s sh t a b bilan yondashadi, asar ikki roviyning hikoyasi ketma-ketligida shakllantiriladi.* X.Abdurashid, O‘lim o‘pqoni: g‘oyalar yashashdan to‘xtamaydi.

MIRISHKOR, OMILKOR O‘z ishida katta tajriba to‘plagan, ishining sir-u asrorini yaxshi biladigan. **Omilkor** so‘zida mohirlik, ustalik ta’kidi ochiq ifodalangan, oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi.

U yantoqqa tarvuz payvand qilish sirini mukammal egallagan m i r i sh-k o r dehqon. S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Mol-holi kam, ko‘proq ovchilik, dehqonchilik, hunarmandchilik bilan tirikchilik qilisharkan. Odamlari ancha o m i l k o r, g‘ayratli, biroz jizzaki, sergap, ammo bachkanaroq*. H.Elxon, Xapamat.

MOL, TOVAR Sotish uchun ishlab chiqarilgan narsa-buyum. **Mol** so‘zining qo‘llanish doirasi keng, u sotish uchun ishlab chiqarilgan yoki sotiladigan narsa-buyumlarni ham bildiradi. **Tovar** sotiladigan narsa-buyumlarga nisbatan qo‘llanadi, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi.

Shohona sovg‘alarimni yo‘lda qaroqchilarga oldirib qo‘yganim uchun Erondan mayda-chuyda m o l olgan edim. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Tovarda mujassamlashgan ijtimoiy mehnat uning qiymatini tashkil qiladi.* “O‘zME”. *Matlubot jamiyati mutasaddilari esa aholini kundalik ehtiyoj t o v a r lari bilan ta’minlash ishiga panja ostidan qaramoqdalar*. Gazetadan.

MOLBOQAR, MOLCHI, PODACHI Mollarni boquvchi, mollarga qarovchi kishi. **Molboqar** so‘zi nutqning turli shakllarida qo‘llanadi. **Molchi,** asosan, oddiy so‘zlashuvda qo‘llanadi. **Podachi** so‘zida umuman uy hayvonlarini poda qilib boquvchi ta’kidi ochiqcha ifodalangan.

Ilmsiz bo‘lsang, zootexnik tugul m o l b o q a r ham bo‘lolmaysan! X.To‘xtaboyev, Sariq devni minib. *Mol deganing siljimas*, *Yopirilishar g‘aramga*. *M o l ch i sho‘rlik tinchimas*, *Ko‘z tikadi ko‘klamga*. Mirtemir, Qishloqda qish. *P o d a ch i ning tovshini eshitib, dalaga oshiqg‘an onasig‘a ergashib qashqa buzoq ham mag‘rab yubordi*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

MOLPARAST, DUNYOPARAST, LATTAPARAST Mol-dunyo yig‘ishga o‘ch bo‘lgan, qiymatdor moddiy ashyolarni haddan ortiq yaxshi ko‘radigan. **Lattaparast** so‘zi mazkur ma’noni obrazli-kinoyali tarzda ifodalaydi, bu so‘zda salbiy munosabat benihoya qabariq ifodaga ega, asosan, oddiy so‘zlashuvga xos.

Sayyora kursdosh qizlar ichida eng yaxshi va eng chiroyli kiyinadigan qiz edi. Lekin shu bilan birga, ba’zi qizlarga o‘xshab m o l p a r a s t emas edi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Ittifoqni ne el ekanini bilmagan, yolg‘iz o‘z manfaati shaxsiyasi yo‘lida bir-birini yeb, ichkan mansabparast, d u n y o-p a r a s t va shuhratparast muttahamlar Turkiston tuprog‘idan yo‘qolmay turib, bizning odam bo‘lishimizg‘a aqlim yetmay qoldi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Kelinimiz ozgina l a t t a p a r a s t chiqib qoldi. Buning ustiga tili ham chatoq…* A.Jo‘rayev, Oqsoqol.

MOLXONA, OG‘IL, OG‘ILXONA, MOLQO‘RA, QO‘RA Mol-qo‘y boqiladigan, turadigan bino. **Molxona** so‘zi ma’nosida umumlashtirish ta’kidi kuchli. **Og‘ilxona og‘il** so‘ziga nisbatan kam qo‘llanadi, kitobiy uslubga xos. **Molqo‘ra** va **qo‘ra** so‘zlari oddiy so‘zlashuvda faol.

Militsioner bilakday xitoyi fonarini yoqdi. M o l x o n a, otxonalarni qarab keldi. T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *U fermaga borganda, Xolparang ota poyga uchun boqilib qo‘yilgan otlarning o g‘ i l i yonida eski quti ustida chordana qurib o‘tirardi*. O‘.Umarbekov, Saylanma. *Ashurboy, qo‘ylarni ushlab, o g‘ i l x o n a ga qamang!* T.Murod, Yulduzlar mangu yonadi. *U xotinlar bilan yonimizdagi m o l q o‘ r a dan soy bo‘yiga go‘ng tashirdi*. S.Siyoyev, Yorug‘lik. *Qarasam, uychaning nari tomonida uzun q o‘ r a bor. Tevaragi shox-shabba bilan o‘ralgan.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma.

MOMAQALDIROQ, MOMAGULDURAK, QALDIROQ, GULDURAK Chaqmoq chaqnashidan oldin yoki o‘sha paytda atmosferada hosil bo‘ladigan tabiat hodisasi. **Momaqaldiroq** so‘zi turli nutqiy uslublarda qo‘llanadi. **Momaguldurak** – shevaga xos so‘z. **Qaldiroq** va **guldurak** so‘zlari poetik bo‘yoqqa ega bo‘lib, ko‘proq badiiy nutqda qo‘llanadi.

To‘g‘ri, tog‘da m o m a q a l d i r o q dahshatli qarsillaganida osmon chok-chokidan sitilib ketadiganday, chaqmoqlar yer yuzini yondirib yuboradiganday

tuyulardi. Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Yana muhabbatdan entikar yurak, Yoshlarin unutib qo‘yar kattalar. Dillarda osmoniy m o m a g u l d u r a k, Bag‘irni yormoqni ko‘zlab sattalar*. N.Jaloliddin, Onamni eslab. *Ko‘k yuzida dam q a l d i r o q, dam sukut, Yog‘may o‘tma, pag‘a bulut – oq bulut!* Mirtemir, Bulut. *So‘radi: “O‘q tegsa og‘rirmi, dada?” Uning ovozini bosdi g u l d u r a k...* X.Davron, Saylanma.

MUBOLAG‘A, LOF, MAHOBAT (MAHOVAT) Haqiqiy holatdan ancha oshirib ko‘rsatish, ortiqcha bo‘rttirish. **Lof** so‘zida haqiqiy holatga aslida bo‘lmagan jihatni – yolg‘onni qo‘shib ko‘rsatish ta’kidi mavjud, oddiy so‘zlashuvda ham ko‘p qo‘llanadi. **Mahobat** nisbatan eskirgan, kitobiy uslubga xos.

Xonzoda begim xandon urib kuldi-yu: – Bu so‘zlar siz uchun chindan ham m u b o l a g‘ a! – dedi. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Abduzafar aka bularning barini o‘tirg‘izib-turg‘izadi, hatto yoshi o‘zidan kattalariga ham u ota maqomida. Hech m u b o l a g‘ a si yo‘q.* A.A’zam, Hali hayot bor… *Onasi o‘pmagan hurliqolar haqidagi gap-ku, agar hali vertolyotda tog‘ga ketgan yosh kotibasi demasa, l o f ga o‘xshaydi.* O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar. *L o f i bilan aytganda, kechagina ko‘rib-bilib yurgan odamlaringizning har to‘rtovidan biri “sehrli barmoq sohibi” bo‘lib chiqaverdi.* E.A’zam, Shovqin. *Barakda tug‘ilgan kunini nishonladi, deng, m a h o v a t emas-u, yuz shishalar aroq bilan konyak quyib berdi*. N.Rahmat, Buni hayot debdilar yoki o‘g‘lim Ulug‘bekning kundaligi. *– Bir shahar nima bo‘libdi! – dedi Bahrom. – Buxoroday shaharning to‘rttasini ta’minlaydi! – M a h o v a t dir? – Yo‘q, chin, – dedi Pyotr Petrovich, – Hammasi hisoblab chiqilgan*. P.Qodirov, Qadrim.

MUHARRIR, REDAKTOR Gazeta, jurnal, televideniye, radio, ijtimoiy tarmoq tahririyatlari hamda nashriyotlarda tahrir bilan shug‘ullanuvchi mutaxassis. Bu ma’noda **muharrir** so‘zi faol qo‘llanadi. **Redaktor** eskirgan.

Bir kun menga xat keldi. Xat men hurmat qiladigan bir jurnalning m u h a r-r i r idan ekan. E.Vohidov, Yon daftardan. *Uchov nimaningdir bahsiga kirishgan ham edilarki, Abdulhay, nima bo‘lganda ham muharrir-da, fikri-zehni o‘zgacha – bir kengashli gap bor, sizlarga atalg‘an, deb qoldi.* X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Felyeton gazeta r e d a k t o r i Qodirjon Qobilovga haddan ziyod ma’qul tushib, O‘rinboyni huzuriga chaqirtirdi.* T.Po‘lat, Ichkuyov.

MUHIM, AHAMIYATLI, ASOSIY Alohida ahamiyatga ega bo‘lgan, ahamiyat jihatidan birinchi darajali. **Ahamiyatli** so‘zi kitobiy uslubga xos. **Asosiy** so‘zi so‘zlashuv tilida ham, kitobiy nutqda ham faol qo‘llanadi.

Yerni iqtisod qilish, hozir m u h i m masalalardan biri. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Abdulla Isoq domla bilan o‘rtalarida boshlangan muloqot tarixini ipidan ignasigacha a h a m i y a t l i deb hisoblardi.* X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz.

O‘tinaman: hayajonlanib ketib, a s o s i y maqsaddan chalg‘iyapman, lekin bu izohlar ham kerak. Sh.Xolmirzayev, Saylanma.

MUHTOJ, EHTIYOJMAND, HOJATMAND, ZOR Biror narsaga kuchli darajada ehtiyoji, talabi bor. **Ehtiyojmand** so‘zida muhtojlik belgisi **muhtoj** va **zor** so‘zlaridagidan kuchsiz, kitobiy nutqqa xos. **Hojatmand** so‘zida muhtojlik ta’kidi yumshoqroq, kitobiy uslubga xos. **Zor** so‘zida muhtojlik belgisi juda qabariq ifodalangan, oddiy so‘zlashuvga xos.

Singlim, xafa bo‘lmang, bola-da, soatni ehtiyot qilib qo‘ying. Omontoy katta bo‘lganda taqadi. Marhum o‘rtog‘im shu umid bilan sizlarni menga tashlab ketganmidi? Pulga m u h t o j emasman. S.Ahmad, Yer uyg‘ondi. *Opog‘otam quvonchdan terisiga sig‘may ketdi: – Umringdan baraka top, Rahimboy, ko‘kraging bundan keyinam ordenga to‘laversin! E h t i y o j m a n d larga mana shunaqa qayishib yurishing xudoga xush kelgandirki, viloyatdagi to‘rtta eng oldi fermerning bittasi bo‘pturgandirsan.* A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *Devona beozor edi. Qishloqdagi h o j a t m a n d larning, samovarchining yumushini bajarib, nonini halollab yerdi*. T.Malik, Devona. *Kecha oldi maktubingni yor, Izlab seni Tin olmay bir zum, Kelayotir visolingga z o r*. E.Vohidov, Orzu chashmasi.

MUHTOJLIK, EHTIYOJ, HOJAT, ZORLIK Biror narsaga bo‘lgan talab. **Ehtiyoj** so‘zida tabiiy talab ta’kidi anglashiladi. **Hojat** so‘zi bu ma’noda oddiy so‘zlashuvda kam qo‘llanadi, ko‘pincha *bor, yo‘q* so‘zlari bilan birga keladi. **Zorlik** so‘zida muhtojlik ta’kidi qabariq aks etgan.

Ergashvoy shu mehnatkash odamning qo‘lida m u h t o j l i k nimaligini, yetimlik nimaligini bilmay o‘sdi. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Tangri taolo hammaga e h t i y o j iga yarasha ne’mat beradi.* I.Sulton, Hazrati Majoz. *Biz, ikkovlon – davlat kotibi bilan Yoningga keldik-u dedik: “Podsho – El h o j a t i uchun chek bunda imzo”.* E.Vohidov, Saylanma. *– Rishvaxo‘r firibgarlarga kunimiz qoldi... – dedi siyrak soqolli chol. ...Z o r l i k... Kim aybdor buning bariga?..* M.Ali, Sarbadorlar.

MUKOFOT, SIYLOV, AJR, SIYLIQ Kishiga qilgan yaxshi ishlari, faoliyati orqasidan beriladigan rag‘batlantirish. **Siylov** so‘zida hurmat bilan birga moddiy manfaat ta’kidi ham anglashiladi, bu ma’noda **mukofot** so‘ziga nisbatan kam qo‘llanadi. **Ajr** so‘zida yaxshi amallar evaziga qaytadigan manfaat ta’kidi mavjud, nutqda faol emas, asosan, diniy mazmundagi matnlarda uchraydi.

Ismat, haqiqatan ham, katta bir m u k o f o t olgandek, boshi osmonga yetadi. Sh.Xolmirzayev, Sog‘inch. *Samarqandda uni – Sohibqironni iltifot va s i y l o v bilan kutdilar*. A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *– Xo‘p, jannat yaxshilar uchun buyuk a j r ekan, – degandi u o‘sha suhbatda.* N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *Nakurt qishlog‘idan qirchillama yoshli bir mulla yigit yo‘rg‘a eshagini xalalab,*

Qoratog‘ni oshib Mojrim qishlog‘iga o‘tdi. Oshnolarini ziyorat etib, ko‘p s i y-l i q lar ko‘rib, kelgan yo‘lidan ortga qaytdi... A.Suyun, Odam bo‘lmish.

MUNOSABAT, ALOQA, MUOMALA, ORA, ROBITA Kishilar o‘rtasidagi aloqa, bog‘lanish. **Aloqa, muomala** so‘zlari bu ma’noda oddiy so‘zlashuvda faol qo‘llanadi. **Ora** so‘zida “ikki kishi o‘rtasidagi munosabat” ifodasi ustuvor, oddiy so‘zlashuvga xos. **Robita** so‘zi bu ma’noda juda kam qo‘llanadi, eskirgan, kitobiy uslubga xos.

Yo‘g‘-e, o‘libdimi, xotini bilan m u n o s a b a t lari juda yaxshi deyishadi, o‘g‘il-qizlari bor. Q.Kenja, Toshqin. *Onasiga qaraganda uning xotini bilan a l o-q a si yaxshi edi. Munis ham uni yaxshi ko‘rardi*. O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Uning odamlar bilan m u o m a l a si ham Ustaga ma’qul bo‘ldi: u katta-kichikni o‘zining shirin so‘ziga mahliyo qila olar, bitmagan ishni bitirish-u yechilmagan chigalni yechishda unga teng keladigani yo‘q edi.* Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *Veteran Mansur meshni ko‘pdan buyon, viloyat qo‘mitasining kotibi bo‘lib yurgan chog‘laridan beri yaxshi bilar, bir mahallar o r a lari yomon emas edi.* O.Yoqubov, Adolat manzili. *Garchi Alisher janoblari bilan faqirning orasida munosabat va r o b i t a unchalik barpo bo‘lmagan esa-da... u janobning hayotlariga doir ba’zi jihatlardan xabardorman*. Oybek, Navoiy.

MUSOBAQA, BELLASHUV, KURASH 1. Sportning muayyan turi, xalq o‘yinlari bo‘yicha tashkillangan bahs. **Bellashuv** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos. **Kurash** so‘zi bu ma’noni yanada ochiq, ravshan ifodalaydi, oddiy so‘zlashuvda ham, yozma nutqda ham faol qo‘llanadi.

Askiyachilar m u s o b a q a si tugab, kulgilar bosilgach, Bobur Muzaffar mirzodan hazrat begimning huzurlariga borish uchun ijozat oldi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Uloqni chetdan kuzatgan odam shu dovyuraklar b e l l a sh u-vida ham nohaqlik, nayrang bo‘lishini sira o‘ylamaydi*. T.Malik, Davron. *K u r a sh shunday davom etaveradi – goh u g‘olib, goh bu...* U.Azim, Birovning umri.

2. Muayyan kishilar yoki guruhlarning biron-bir maqsadga erishish yo‘lidagi sa’y-harakati. **Bellashuv** so‘zida “kimo‘zarga harakat qilish” ma’no ta’kidi ustuvor. **Kurash** so‘zida bu ma’no ba’zan salbiy bo‘yoq ham kasb etadi, oddiy so‘zlashuvda ham ko‘p qo‘llanadi.

Bu hol, bu m u s o b a q a bir necha bor takrorlangach, puldor raqibiga bas kelmog‘iga ko‘zi yetmaganmi... tog‘amiz to‘yxonaga sig‘may, arazlab turib, uni tark etibdi. E.A’zam, Navoiyni o‘qigan bolalar. *Ajab, yashash uchun kurashga undaydigan doimiy shafqatsiz raqobat iqtisodiy-siyosiy b e l l a-shuv rivojlanishning eng tez, eng ishonchli yo‘li, biroq u Insonni oyoqosti qilib, taxtiravonga “Narsa”ni chiqarmoqda*. U.Hamdam, Muvozanat. *Asadbek salkam qirq yillik bezovtalikni, k u r a sh ni, tahlikali yillarni, jon talvasasida yurishlarni osoyishta hayot degan ekan, bu osoyishtalik tugagan bo‘lsa, nimalar yuz berishi aniq.* T.Malik, Shaytanat.

MUSOBAQALASHMOQ, MUSOBAQA QILMOQ, BASLASHMOQ, BELLASHMOQ, KURASHMOQ Kamida ikki kishining bir-biri bilan musobaqa o‘ynamog‘i, kimo‘zarga harakat qilmog‘i. **Musobaqa qilmoq** so‘zi nutqda kam qo‘llanadi, kitobiy uslubga xos, bu jihatdan **musobaqalashmoq** so‘zi juda faol. **Bellashmoq** so‘zida raqobat ta’kidi kuchli. **Baslashmoq**da kim o‘zargalik ta’kidi qabariq, so‘zlashuv tiliga xos. **Kurashmoq** so‘zi mazkur ma’noda kitobiy nutqqa xos.

Hirotga kechasi yetib kelgan Muzaffar mirzo hatto yengilish va qochishda ham akasi bilan m u s o b a q a l a sh gan kabi ish qildi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Jo‘ra polvon To‘lapboyning gapiga salmoqlab javob qildi: – Shundaqa sog‘inib qoldingizmi? Ichishga men bilan m u s o b a q a q i l asizmi? Bellashaman, desangiz yana ikki-uch kun sabr qilasiz.* S.Ahmad, Ufq. *B a s-l a sh ib, Valibobodagi chinorga o‘zini oyoq-qo‘li, hamma joyidan arqon bilan qattiq chandib bog‘latib, keyin hech kim qarashmasa ham bo‘shalib olgan, biz ko‘rmaganmiz, ko‘rganlardan eshitganmiz...* A.A’zam, Quroq. *U bir kuni Istambulda dong‘i ketgan turk polvoni bilan b e l l a sh ib qolibdi*. E.Vohidov, Yon daftardan. *U Mirazim bilan hazillasha turib k u r a sh ib ketishganda ham o‘ziga deyarli bir yarimta keladigan “Alpomish”ni hash-pash deguncha oyog‘ining tagiga ola bilardi*. U.Hamdam, Muvozanat.

MUXLIS, IXLOSMAND, ISHQIBOZ, SHINAVANDA, MUHIB Biror narsaga qattiq berilgan, chin yurakdan ixlos qo‘ygan. **Ixlosmand** so‘zida chin ixlos ta’kidi ochiq ifodalangan, ko‘proq badiiy nutqqa xos. **Ishqiboz** so‘zida mazkur ma’no poetik noziklik aralash tarzda aks etgan, muhabbatli munosabat ta’kidi juda kuchli. **Shinavanda** so‘zida g‘ayriixtiyoriy ixlos ta’kidi qabariq namoyon bo‘lgan, badiiy nutqqa oid. **Muhib** eskirgan, kitobiy uslubga xos.

Sizning qog‘ozdek oq qalbingiz doimo qog‘ozdek lovullab yonib, mash’ala nuri bilan m u x l i s lar qalbini yoritib turaversin. A.Samad, O‘tkir qalam. *Ko‘pchilik qishloqilar menga i x l o s m a n d: ba’zilar eshonpochcha deydi, ba’zilari mulla aka deydi.* G‘.G‘ulom, Shum bola. *Pedinstitutda o‘qigan bu ikki opa-singil bilan u bir kunda tanishgan; biri “zerikarli” tarixchi, biri chet tillarga i sh q i b o z.* E.A’zam, Shovqin. *Muhtaram ustoz, keyingi maqolalaringizdan birida qandaydir avtoodam yasayotganingizga shama qilib o‘tgandingiz. Qisqa vaqt ichida radio sh i n a v a n d a laridan yuzlab xat oldik – avtoodamga bo‘lgan qiziqish ortib bormoqda*. A.Obidjon, Oltin yurakli Avtobola. *...bu fikrlardagi adadsizlik va hududsizlikdan suhbatdoshimiz, ustozimizning g‘oyibona muxlisi va m u h i b iga aylanardi*. N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam.

MUZ, YAX Suvning qattiq sovuq ta’sirida qotib qolgan holati. **Muz** so‘zi barcha nutq uslublarida faol qo‘llanadi. **Yax** shevaviy mansublikka, oddiy so‘zlashuvga xos.

Havo aynib, qor aralash yomg‘ir shivalashga, yuqoridan m u z nafasi ura boshlashga tushgan bir pallada... qaraki, Alloh bizni yorlaqadi. M.Mansur,

Judolik diyori. *Ariq bo‘ylariga ataylab go‘yo Y a x dan marjon yasab taqibdi birov*. T.To‘la, Saylanma.

MUZLAMOQ, TO‘NGMOQ, YAXLAMOQ 1. Qattiq sovuq ta’sirida suyuq holatdan muzli holatga, yumshoq holatdan qattiq holatga o‘tmoq. **To‘ngmoq** so‘zida muzlash holati **muzlamoq**qa nisbatan kuchli, kitobiy uslubga xos. **Yaxlamoq** mazkur ma’noda kam qo‘llanadi, oddiy so‘zlashuvga xos.

Qor tushgani bilan hali yer m u z l a magan edi. O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Ko‘z yoshlari soch-soqoliga tomib, t o‘ ng ib qolardi.* I.Sulton, Bilga xoqon. *Siyohqalam yetguncha qog‘oz yuzidagi nam y a x l a b ulguryapti, yuqorida nima qilarkanmiz bu sovuqda.* M.Mansur, Judolik diyori.

2. Qattiq sovuq ta’sirida bo‘lmoq, qattiq sovuq o‘tib qaqshamoq. **To‘ngmoq** so‘zi bu ma’noda kam qo‘llanadi, kitobiy uslubga xos. **Yaxlamoq** so‘zi bu ma’noda oddiy so‘zlashuvda qo‘llanadi, shevaga mansubligi mavjud.

Qochganlarning qancha-qanchasi cho‘lda m u z l a b qashqir-u shaqallarga yem bo‘lishgan. S.Ahmad, Umrim bayoni. *T o‘ ng ib qolgan qo‘llari egar qoshidami yo tagidagi ot nogoh munkib ketsayoq o‘mbaloq oshib ketadimi, bilolmay halak*. M.Mansur, Judolik diyori. *Tan-jonim y a x l a di. Suyaklarim qaqshadi. Tishlarim tik-tik etdi*. T.Murod, Otamdan qolgan dalalar.

MO‘JIZA, KAROMAT 1. Olloh taoloning o‘zi yoki u tomonidan alohida kishilarga ato etilgan xislat tufayli sodir bo‘ladigan hodisa, masalan, payg‘ambarlar xudoning elchilari ekanligini tasdiqlaydigan g‘ayritabiiy fazilat. **Karomat** so‘zida “g‘ayb sirlariga oidlik” ifodasi kuchli, badiiy uslubda ko‘p ishlatiladi.

...Shalg‘am – Bibi Fotimayi Zuhraning duolari barakati, qovoq bo‘lsa hazrati Yunusning m o‘ j i z a lari deb bahosi arzon va lekin xosiyati ko‘b bo‘lg‘an bu mablag‘lar bilan oshxonani to‘ldira berar edi. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *– Buyam yaratgan egamning bir k a r o m a t i-da, o‘g‘lim.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar.

2. Inson tomonidan bajarilgan har qanday odatdan tashqari, kishini hayron qoldiruvchi ish. **Karomat** bu ma’noda **mo‘jiza** so‘ziga qaraganda nutqda kam qo‘llanadi, kitobiy.

Keksa-yosh, xotin-qiz Shogird yaratgan m o‘ j i z a lar atrofida lol-u hayron kezardi. Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *Bir so‘zi bilan butun bu tuproqlarga, zor-u intizor kishilarga, yo‘lingda senga hikmat so‘ylayotgan barcha-barchaga muboraklik baxsh etadigan, hammasiga ega chiqadigan o‘sha o‘g‘lonning izzati tufayli edi u k a r o m a t lar.* I.Sulton, Ozod.

MO‘JIZALI, MO‘JIZADOR, MO‘JIZAKOR, MO‘JIZAVIY, MO‘JIZ (MU’JIZ) Kishini hayratlantiradigan, mo‘jizadan iborat bo‘lgan. Qatordagi so‘zlarda belgi darajama-daraja kuchayib boradi. **Mo‘jizador, mo‘jizakor, mo‘jizaviy** so‘zlari kitobiy nutqqa xos. **Mo‘jiz** so‘zi eskirgan, kitobiy.

Umidlari puch ekanini bilsa-da, g‘oyibdan m o‘ j i z a l i panoh kutardi. T.Malik, Shaytanat. *Yo‘lning ikki chetini Hindiston tabiatining m o‘ j i z a d o r, sehrkor kuchi yaratgan azim, ko‘rkam daraxtlar bezar edi*. Oybek, Nur qidirib. *Raqamlarning m o‘ j i z a k o r bu o‘yinlarini Ibn Sino ajib sodda, shuningdek, maftunkor bir yo‘sinda tasvirlab bergandiki, birozgina kirishib qolgan odamni asir etardi-qo‘yardi.* N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *Bu ichki kuch unga Dahkatning kunchiqish tomonidan uch ming gaz balandlikdagi Osmon Yaylov tog‘ining uchidan otilib chiqib turgan m o‘ j i z a v i y buloqni eslatdi*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Andinki erur xasis muhlik, Ko‘rguzgucha durur Masih m u’ j i z.* Navoiy, Muhokamat ul-lug‘atayn.

MO‘L, SEROB, MO‘L-KO‘L, TO‘KIN, TO‘KIN-SOCHIN, MA’MUR Yetarli darajada ko‘p bo‘lgan. **Serob** so‘zi oddiy so‘zlashuvda faol qo‘llanadi. **Mo‘l-ko‘l** so‘zida belgi **mo‘l** va **serob** so‘zlaridan ko‘ra ham kuchli, kitobiy uslubga xos. **To‘kin** so‘zi ko‘proq oziq-ovqatga nisbatan ishlatiladi, unda keragidan ortiqlik ta’kidi ochiq aks etgan, **to‘kin-sochin** so‘zida belgi darajasi yanada yuqori. **Ma’mur** so‘zida farovonlik ta’kidi qabariq ifodalangan.

Bugun dalalarda hosil m o‘ l, sap-sariq bo‘liq bug‘doyzorlar shabadada chayqalib yotibdi... I.Sulton, Mega-intellekt. *O‘t yoqish uchun esa xas-xashak, o‘tin-cho‘p s e r o b*. Sh.Xolmirzayev, Quyosh-ku falakda kezib yuribdi... *Shuunday imkoniyat yaratilgan joyda m o‘ l-k o‘ l ijod qilishingiz tabiiy*. X.Do‘stmuhammad, Umid guli. *Bu mamlakat kichkinagina bo‘lsa-da, el-ulusi ahil, turmushi t o‘ k i n va farovon ekan*. S.Boboyev, Qora tundan qo‘rqma. *Dehqonning omadi kelgan – t o‘ k i n-s o ch i n kuz bo‘ldi.* S.Anorboyev, Yaxshilik urug‘i. *Kimga qanday? Lekin o‘shanda ul-bul topilib turardi. Bozorlar m a’m u r edi*. Sh.Xolmirzayev, Xorun ar-Rashid.

MO‘LJALLAMOQ, MO‘LJAL QILMOQ, KO‘ZLAMOQ, CHOG‘-LAMOQ, CHO‘TLAMOQ Biror ishni bajarishda mo‘ljal qilib yoki qandaydir reja-maqsadga asoslanib harakat qilmoq. **Mo‘ljal qilmoq**da “rejalashtirib qo‘ymoq” ifodasi ustuvor, oddiy so‘zlashuvda faol qo‘llanadi. **Ko‘zlamoq** so‘zi oddiy so‘zlashuvga xos. **Chog‘lamoq** so‘zida taxminiy ifoda biroz kuchsizlanadi, oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi. **Cho‘tlamoq** so‘zida harakatning o‘z imkoniyati doirasida ekanligi ta’kidi ochiq anglashiladi, oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi.

Botirxonning o‘zi aytib qo‘ydi: – Siz ishonsangiz, bu rolni sizga m o‘ l j a l-l a b yozdirgan edim. Sh.Xolmirzayev, Qora kamar. *Oldin vokzalni m o‘ l j a l q i l di, axir allamahalda birovning eshigini qoqib kirish xunuk*. U.Hamdam, Muvozanat. *U hech kimning Toshkentga kelishdan k o‘ z l a gan asl maqsadini sezib qolishlarini istamasdi*. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Xotin haram darbozasini ch o g‘ l a b borar edi*. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. – *Xo‘p bo‘ladi, o‘rtoq Ahmedov, – dedi O‘rmonjon, – imkoniyatimizni ch o‘ t l a b, bir o‘ylashib ko‘ramiz*. A.Qahhor, Tanlangan asarlar.

MO‘LCHILIK, MO‘L-KO‘LCHILIK, SEROBCHILIK, SEROBGARCHILIK, TO‘KINLIK, TO‘KINCHILIK, TO‘KIN-SOCHINLIK, KENGCHILIK, MA’MURCHILIK Yetarli darajada ko‘plik holati. **Mo‘l-ko‘lchilik** so‘zidan mo‘llik holati **mo‘lchilik** so‘zidagidan ko‘ra ham kuchli ifodalanadi, oddiy so‘zlashuvga xos. **Serobchilik** va **serobgarchilik** so‘zlari yashash uchun kerakli narsalarning juda ko‘pligi holatini bildiradi, oddiy so‘zlashuvga xos. **To‘kinlik**, **to‘kinchilik** so‘zlaridan turli tabiat nozne’matlarining mo‘lligi ma’no ta’kidi ochiq anglashiladi, kitobiy nutqqa xos. **To‘kin-sochinlik** so‘zida bu ma’no yanada kuchli darajada namoyon bo‘ladi. **Kengchilik** so‘zida ma’no biroz umumiylashadi, oddiy so‘zlashuvga xoslangan bo‘ladi. **Ma’murchilik** so‘zi bu ma’noda kam qo‘llanadi, eskirgan, kitobiy.

M

...Avval har bir musulmonning o‘z farovonligi haqida o‘ylashi, boylikka intilishi, to‘qchilik va m o‘ l ch i l i k ichida turmush kechirishi Allohga xush keladigan narsa ekani ta’kidlanadi. O.Sharafiddinov, Sardaftar sahifalari. *Goh hud, goh behud deganlaridek, ba’zan xonadonda m o‘ l-k o‘ l ch i l i k bo‘lib, “sen je, men je” bo‘lib qolar, ba’zan oylab qozon suvga tashlab qo‘yilar edi.* X.To‘xtaboyev, Yillar va yo‘llar. *Ko‘nikib ketgan bo‘lsam-da, bu ahvolimning bir kuni o‘zgarishidan, ro‘zg‘orimga mo‘l-ko‘lchilik, s e r o b ch i l i k kelishidan umidlanardim...* I.Sulton, Ozod. *Yem deysizmi, s e r o b g a r ch i l i k. “Jiguli”ning yukxonasida kuniga ikki marta shahar hovliga yem opkelishimiz bor.* S.Ahmad, Bir siqim xandonpista. *T o‘ k i n l i k, baraka, kut, keldi ko‘klam, Inshooloh, deylik – qut keldi ko‘klam.* E. Vohidov, O‘lkamda bahor. *Kuz cho‘zilib turibdi. Bu yaxshilikka. Xudo xohlasa, t o‘ k i n ch i l i k bo‘ladi*. O‘.Umarbekov, Ota va o‘g‘il. *Kenjavoy aka xotini-yu bolalari davrasida duoga qo‘l ochib turardi: – Iloha omin, xonadonlarimizga tinchlik-xotirjamlik, yurtimizga t o‘ k i n-s o-ch i n l i k bersin...*U.Hamdam, Muvozanat. *...musibatga toqat qilishdan ko‘ra, avval aytganimizday, k e ng ch i l i k ka sabr qilish og‘irroq*. T.Malik, Vijdon uyg‘onur. *Negaki turmush shirin, hayot go‘zal, hamma yoqda mo‘l-ko‘lchilik, m a’ m u r ch i l i k, odamlar uzoq yashasam deydi*. X.To‘xtaboyev, Shirin qovunlar mamlakati.

MO‘YLOV, MURT, MIYIQ Yuqori labning ustini qoplab turadigan mo‘ylar. **Murt, miyiq** – shevaga xos so‘zlar, folklor asarlarida ham qo‘llanadi.

Ko‘chaga chiqqan erkaklarning m o‘ y l o v lari qirov boylab, morjga o‘xshab uyga qaytishyapti. S.Ahmad, Bir siqim xandonpista. *Go‘ro‘g‘libek bol Avazga qarab, m u r t i ni burab, bir so‘z aytayotir...* “Ravshan”. *Domlaning dam-badam kaftlari bilan sochining ikki yonini tekislash, og‘zini katta ochib m i y i q larini ohista silab qo‘yish odatlari bor edi*. E.A’zam, Shovqin.

MO‘YLOVLI, MURTLI, MIYIQLI, MO‘YLOVDOR, SHOPMO‘YLOV(LI) Mo‘ylovi bor bo‘lgan, mo‘ylov qo‘ygan. Qatordagi so‘zlarda belgi darajama-daraja oshib boradi. **Murtli, miyiqli** so‘zlari belgi darajasi jihatidan

mo‘ylovli so‘zi bilan teng, ammo eskirgan, shevaga oid. **Mo‘ylovdor, shopmo‘ylov(li)** so‘zlarida mo‘ylovning katta va qalinligi ta’kid oladi.

M o ‘ y l o v l i kishi ikki og‘ir chamadonni uchinchi qavatga ko‘tarib chiqquncha terga pishib ketgan. S.Ahmad, Bir siqim xandonpista. *Eshik oldida turgan qora m u r t l i militsiya xodimi mensimagandek bo‘lib: – Kim kerak sizga? – dedi.* M.Xayrullayev, Qarz. *...Bir nafasdan so‘ng zarda bilan olmani uloqtirdi. Uning kichik, qiyiq ko‘zlari yomon yondi, dakkam-dukkam m i y i q l i qalin lablari titrab ketdi.* Oybek, Navoiy. *Baland bo‘yli, m o ‘ y l o v d o r, ovozi uyni titratadigan odam edi. Unga qiyos qilsa, albatta, otasi, Karimbek polvon ham shunday odam bo‘lgan.* O‘.Umarbekov, Qizimga maktublar. *Restoran eshigiga odatdagiday “Joy yo‘q” degan lavha osilgan, ostonada sh o p m o ‘ y l o v barzangi to‘g‘anoq bo‘lib turib olgan edi.* T.Malik, Alvido... bolalik. *Usmonjon shu sovuqda qaysi befahm odam keldi ekan, deb eshikni ochdi. Ostonada sh o p-m o ‘ y l o v l i, semiz bir kishi hansirab turipti.* S.Ahmad, Bir siqim xandonpista.

N

NAFAS, DAM, TIN O‘pkaga olinadigan va undan chiqariladigan havo. Mazkur sinonimik qatordagi so‘zlar, asosan, nutq uslublariga munosabati hamda nutqda qo‘llanish darajasiga ko‘ra o‘zaro farqlanadi. **Dam** so‘zi **nafas**ga nisbatan kam qo‘llanadi. **Tin** kitobiy, kam qo‘llanadi.

Jamshid hayajondan n a f a s i tiqilib, tili g‘o‘lduray-g‘o‘lduray, bo‘lgan voqeani aytib berdi. O.Yoqubov, Adolat manzili. *Ot pishqirgan d a m iga Erir tog‘dagi qorlar.* “Oysuluv”. *Yig‘ishtirib bor bisotini, Bo‘g‘iziga tiqilib t i n i, Nuri sari qildi ishora, Zaynab uchun bo‘ldi bu chora.* H.Olimjon, Zaynab va Omon.

NAFAS OLMOQ, TIN OLMOQ, SO‘LISH OLMOQ O‘pkaga havo tortmoq va uni chiqarmoq. **Nafas olmoq** so‘zi keng qo‘llanadi. **Tin olmoq** so‘zi, asosan, badiiy uslubga xoslangan. **So‘lish olmoq** shevada qo‘llanadi.

O‘zi g‘alati kun bo‘ldi. ...Qandaydir dim, bo‘g‘ilib ketayotgandek bo‘lasan-u, chuqur n a f a s o l aman desang, havo bemalol, ko‘kraging to‘ladi, “Havo yetmayapti-ya!”, deb yozg‘irmoqqa chog‘langan odamga alam qiladi. A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam *Bobur og‘ir t i n o l di-yu: – Alqissa, bu go‘zal olmos ham zo‘ravonlik-u xunrezlik balosini ko‘rib kelmishmi? – dedi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Mamat mesh yana og‘ir s o‘ l i sh o l di.* A.A’zam, Oyning gardishi.

NAMGARCHILIK, ZAXKASHLIK Yog‘in-sochin vaqti va shu vaqtdagi zax bosganlik. Mazkur sinonimik qatordagi so‘zlar, asosan, xususiy ma’no uzvi va nutqda qo‘llanish darajasiga ko‘ra o‘zaro farqlanadi. **Namgarchilik** so‘zi “vaqt” ifodali ma’no uzvi (*yog‘in-sochin vaqti*) bilan **zaxkashlik** so‘zidan farqlanadi. **Namgarchilik** so‘zi barcha uslublarda faol qo‘llanadi. **Zaxkashlik** so‘zi nisbatan kam ishlatiladi.

Devor katta toshlardan urilgan, n a m g a r ch i l i k tufayli ustini zangor po‘panak qoplagan, xarsanglari shilimshiq holda nuray-nuray deb turardi. I.Sulton, Devor voqeasi. *Quyoshga ters, burchakka tiqilgan bu uychadan hali qish nafasi o‘chmagan, z a x k a sh l i k va chirik havo nafasga uradi.* Oybek, Tanlangan asarlar.

NAMOZSHOM, OQSHOM Quyosh botishi bilan tun boshlanishi o‘rtasidagi g‘ira-shira yorug‘ vaqt. **Oqshom** so‘zi **namozshom** so‘zidan yozma nutqda, xususan, badiiy uslubda nisbatan ko‘p qo‘llanishi bilan farqlanadi.

N a m o z sh o m jimligida ularning quvnoq chug‘ur-chug‘urlari yangrab eshitilib turardi. A.Muxtor, Qora domla. *Boku bog‘lariga cho‘kmoqda o q sh o m, Dengiz mavj uradi tovlanib zarhal.* E.Vohidov.

NAMUNA, MISOL, O‘RNAK Muayyan voqea-hodisaga xos xususiyatlarni yaqqol ko‘rsatuvchi predmet, jarayon va sh.k. Mazkur sinonimik qatordagi so‘zlar, asosan, adabiy tilga munosabatiga ko‘ra o‘zaro farqlanadi. **Namuna** so‘zi publitsistik uslubda faol ishlatiladi.

Saidrasul Aziziy, Munavvarqori, Abdulla Avloniy, Hamza va boshqa o‘nlab ma’rifatparvarlarning “yangi usul” (“usuli jadidiya”)dagi o‘zbek maktablari talabalari uchun yaratgan ellikka yaqin alifbo va o‘qish kitoblari o‘zbek bolalar adabiyotining tom ma’nodagi yorqin n a m u n a lari hisoblanadi. “O‘zME”.

N

Bitta m i s o l keltiring, chiroyli kinoyulduzlardan bo‘lsa ham, – dedim. A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Chin mamlakatiga elchi yuborish masalasi ham muhokama qilinishi kerak bo‘lib, ularning yarog‘-aslahalaridan o‘ r n a k keltirish amri berilgan…* I.Sulton, Alisher Navoiy.

NAMUNCHA, BUNCHA(LAR), BUNCHALIK, SHUNCHA(LAR), SHUNCHALIK, QANCHALAR, QANCHALIK, NECHOG‘LIK, NAQADAR Mazkur sinonimik qatordagi so‘zlar o‘zidan keyin kelgan so‘zga xos harakat-holat, belgi darajasini orttirishga, kuchaytirishga xizmat qiladi. Ular, asosan, turli nutq uslublariga xoslanganligi, belgini ifodalash darajasining kuchli yoki kuchsiz ekanligi hamda ayrim so‘zlarda subyektiv munosabatni ifodalovchi ma’no uzvi mavjud ekanligi bilan o‘zaro farqlanadi. **Namuncha**, **qanchalik, bunchalik, shunchalik** so‘zlashuv tilida ko‘p qo‘llanadi. **Naqadar, qanchalar, bunchalar, nechog‘lik** so‘zlari kitobiy, yozma nutqqa xoslangan. **Naqadar, nechog‘lik** so‘zlarida harakat-holat, belgi darajasining ortiqligi kuchliroq ifodalanadi. **Naqadar** emotsional-ekspressiv bo‘yoqdor so‘z hisoblanib, so‘zlovchining subyektiv munosabatini ham ifodalaydi. **Buncha**, **shuncha** va **qancha** so‘zlari *-lar* qo‘shimchasini olganida, harakat-holat, belgi darajasining yuqori ekanligi ma’nosi kuchli ta’kid oladi hamda mazkur so‘zlar emotsionallik bo‘yog‘iga ega bo‘ladi, shu shaklda badiiy uslubda qo‘llanishga xoslangan.

Hovlidagi olma shig‘il hosil qildi.Onam uyga mehmon bo‘lib kelgandilar. Ko‘zlari tushib, chehralari yorishdi: – Voy, jonivor-a, n a m u n ch a chiroyli. A.Hotamov, Ko‘ngil. *Nima deb kuylaydi qo‘ng‘iroqchalar, B u n ch a l a r sevdirding meni, b u n ch a l a r?* I.Mirzo, Bunchalar. *Dunyoda hali biror tovush Fazliddinga b u n ch a l i k yoqimli tuyulmagan edi.* P.Qodirov,Yulduzli tunlar. *Borliq sh u n ch a l a r go‘zal, Yashash sh u n ch a l a r shirin*. E.Vohidov, Bir tomchi quyosh o‘ynar... *Bo‘lajak farzand Ozodani unga sh u n ch a l i k yaqinlashtirib qo‘ygan ediki, go‘yo u Ozoda, Ozoda esa Murod bo‘lib bir-biriga aralashib ketgandek edi*. S.Ahmad, Alla. *Azizxonning jasorati qishloq ahlini q a n-ch a l a r quvontirgan bo‘lsa, Tursunboyning qilmishi shuncha xafa qilgan edi.*

S.Ahmad, Ufq. *Kishining tashqi qiyofasi ba'zan intilishlariga, fikr-o'ylariga q a n ch a l i k qarama-qarshi bo'lishiga endi ishondim.* S.Ahmad, Cho'l burguti. *Qishlog'im, n e ch o g' l i k suluvsan bugun, Yashilga burkanib, yashnabsan shuncha. N e ch o g' l i k to'kissan, n e ch o g' l i k to'kin, Meni o'rab oldi xayol, tushuncha.* Mirtemir, Qishlog'im. – *Bas,bas! Hazratning yuragi yana og'rib ketdi: ha, o'sha ertaklar ham unga tanish! O', n a q a d a r tanish! Ajib,yoqimli!* Sh.Xolmirzayev, Qil ko'prik.

NARVON, SHOTI, ZANGI Yuqoriga chiqish va tushish uchun ishlatiladigan, pillapoyalari bo'lgan, yog'och yoki temirdan yasaladigan buyum. Mazkur sinonimik qatordagi so'zlar, asosan, adabiy tilga munosabatiga ko'ra o'zaro farqlanadi. **Narvon** so'zi birmuncha keng qo'llanadi. **Shoti**, **zangi** so'zlari shevaga xos. Badiiy asarlarda ham qo'llanadi.

N

– *Og'ayni, o'sha n a r v o n tez-tez tushimga kirmoqda, – noma'lum nuqtadan nigoh uzmay so'ylandi Rizo amak.* A.Dilmurod, Narvon. *Bu qo'rg'on devorlariga sh o t i qo'yib oshib o'tish mumkin edi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Zang, zang, z a n g i n i Oyoqima qo'y z a n g i ni.* O'zbek xalq qo'shig'idan.

NARX, NARX-NAVO, BAHO, QIYMAT Narsalarning pul bilan o'lchanadigan qiymati. **Narx** va **baho** so'zlari faol qo'llanadi. **Narx-navo**da umumlashtirish ta'kidi bor. **Qiymat** so'zi bu ma'noda nisbatan kam qo'llanadi, yozma nutqqa xoslangan.

Bu orada Sotvoldi dadasidan motorli veslosiped, Suydixondan n a r x i palon pullik rangli televizor… undirdi. S.Ahmad, Bir o'pichning bahosi. *Bu paytda esa Erkaklar xonasida gurung qizigan. Goh ob-havo, goh bu yilgi g'alla, goh n a r x-n a v o. Ishqilib, gap topiladi-da.* A.Yo'ldosh, To'y. *U yirtiq pullarni yarim b a-h o ga olib, bankadan butunga almashtirib olardi.* S.Ahmad, Ufq. *Q i y m a t i ulkan oltin xazinalariga barobar keladigan bu olmosni o'g'rilardan qo'riqlab turish uchun ham juda ko'p navkar kerak edi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

NASIHAT, O'GIT, PAND, MAV'IZA To'g'ri, oqilona yo'l tanlashga yo'naltiradigan nutq, maslahat. **Nasihat** so'zi keng qo'llanadi. Ayrim hollarda **pand-nasihat** shaklida kelib, so'zning ma'nosi kuchayadi. **O'git, pand** so'zlarining ma'no tarkibida uslubiy belgi mavjud. Ushbu so'zlar, asosan, kitobiy uslubda qo'llanadi. **Mav'iza** diniy mazmundagi nasihatga nisbatan ishlatiladi.

Men harom qo'l teggan taomni yemayman. Mendan senga n a s i h a t, sen ham yema. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Uning-ku bahonasi bor, men nima deyin bu so'roqqa? Huv poyezdda birga ketgan dono suhbatdoshimning o' g i t-lariga amal qilolmay, yana dunyoning o'tkinchi jilvalariga chalg'ib-sho'ng'ib, ko'ngilni erkin, ozoda tutolmaganimdan so'z ochaymi?* E.A'zam, Shovqin. *Asarda Alisher Navoiyning inson axloqiga va tarbiyasiga doir eng noyob p a n d va nasihatlari xalq maqollari va hikmatli so'zlari shaklida bayon qilingan.* A.Hayitmetov, Alisher Navoiy. *Fond tomonidan amalga oshirilayotgan ezgu*

ishlarning davomi sifatida Toshkent viloyatining Chirchiq shahri hamda Navoiy viloyatining Navoiy shaharlaridagi masjidlarda surdo-onlayn uskunalari o‘rnatildi va ilk bor 15-fevral kungi juma mav’izasi surdo tarjimon yordamida namoyish etildi. Gazetadan.

NATIJA, OQIBAT, YAKUN Harakat-holat, voqea-hodisadan kelib chiquvchi yakuniy holat. **Natija, oqibat** so‘zlari barcha uslublarda keng qo‘llanadi. **Natija** so‘zi ko‘p hollarda aniq narsalarga nisbatan qo‘llanadi, shu sababli uning o‘rnida har doim ham **oqibat** so‘zini ishlatib bo‘lmaydi. (Masalan, *imtihon natijasi, qon tahlili natijasi* deyish mumkin, lekin *imtihon oqibati, qon tahlili oqibati* deb bo‘lmaydi.) **Oqibat** so‘zida aksar hollarda harakat-holatdan kelib chiqadigan ko‘ngilsiz yakuniy holat ta’kidi mavjud. **Yakun** mazkur ma’noda kam qo‘llanadi.

Hozir qon olishdi, n a t i j a sini aytib qolishadi. T.Malik, Shaytanat. *Ming yildan beri aytaman: fakultetga har kimni olavermaylik, deb. Mana, o q i b a t i!* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Sening sevging ham, mening oilam ham, butun xalqimiz baxti ham shu urushning y a k u n i g a bog‘liq.* H.G‘ulom, Toshkentliklar.

NAVBAT, GAL, KEZAK Muayyan qatorda egallangan yoki avvaldan belgilab qo‘yilgan o‘rin. Mazkur so‘zlar, asosan, nutq uslublariga munosabati jihatidan farqlanadi. **Navbat** so‘zi barcha uslublarda keng qo‘llanadi. **Gal** so‘zlashuv uslubida nisbatan ko‘proq ishlatiladi. **Kezak** so‘zi shevaga xos. Badiiy asarlarda ham qo‘llanadi.

Qosimjonning n a v b a t i kelguncha ham anchagina vaqt o‘tdi. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Aytarini aytib, g a l menga kelganda, toshkentlik sherigimizning tunov kungi iddaosi esimga tushdi*. E.A’zam, Maestro. *Azroyilga ochilmas eshik bormi Dam bitib, boshga kelsa k e z a k – navbat!* M.Ahmad, Ikki do‘st dostoni.

NAVBATDAGI, GALDAGI, ENDIGI Navbatda turgan, navbatga ko‘ra birinchi galda bajariladigan yoki bajarilishi lozim bo‘lgan. Mazkur sinonimik qatordagi so‘zlar, asosan, nutq uslublariga munosabatiga ko‘ra o‘zaro farqlanadi **Navbatdagi, galdagi** yozma nutqda, **endigi** so‘zlashuv tilida ko‘proq qo‘llanadi. **Endigi** so‘zida ko‘p holda kelgusida amalga oshish ta’kidi yetakchilik qiladi.

Ayol n a v b a t d a g i mashqqa o‘tdi. Tik turgan holatda gavdasini orqaga tashlab “ko‘prik” yasadi. X.Do‘stmuhammad, Sohildagi nash’u namo. *Qisiqko‘z sanitar bu gapni telbaning g a l d a g i aljirashiga yo‘yib, ko‘rdik, bilamiz, odamlar qut-qut itga aylanib turadi, deb miyig‘ini jimirdi*. A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *Sidiqjon butun sarguzashtini – onasi nima uchun aravasozga shogird berganini, nima bo‘lib Zunnunxo‘jaga ichkuyov bo‘lib qolganini, ...e n d i g i niyatini batafsil gapirib berdi*. A.Qahhor, Tanlangan asarlar. *Maktabni bitirgansiz, a? E n d i g i rejalaringiz qanaqa? Sport institutiga kirmoqchimisiz?* O.Yoqubov, Adolat manzili.

NAZOKAT, LATOFAT Kishining ko‘rinishi, harakat va qiliqlaridagi noziklik. **Nazokat** va **latofat** so‘zlari, asosan, ayollarga nisbatan qo‘llanadi, badiiy uslubga xos. **Latofat** so‘zida, asosan, tashqi ko‘rinishga xos, **nazokat** so‘zida esa xatti-harakat, muomalaga xos noziklik ta’kidlanadi.

Bir narsadan qo‘rqaman faqat: Oshno bo‘lib jangda beboklik, Senda qolmas dilbar n a z o k a t, Bu mayinlik, go‘zallik, poklik. E.Vohidov, Hofizdan. *U mutaassib dindorlar xonadonida tug‘ilgan bo‘lib, Yaratgan egam go‘zallik-u l a t o f a t bobida karami-yu qudratini qizdan ayamagan edi*. Q.Kenja, Toshqin.

NA’MATAK, GULBUTA, AJINABUTA, ITBURUN, BOG‘GUL, JINGUL, RA’NO, HULULI (HULO‘L), XORGUL, XAMIRCHA Bo‘yi ikki-uch metrga yetadigan, guli xushbo‘y va rangi har xil, mevasi shirali; ariq yoqalarida, butalar orasida, tog‘ yonbag‘irlarida o‘sadigan, ra’nodoshlar oilasiga mansub butalar turkumiga kiruvchi o‘simlik. Mazkur sinonimik qatordagi so‘zlar, asosan, adabiy tilga munosabatiga ko‘ra farqlanadi. **Na’matak** so‘zi keng qo‘llanadi. **Gulbuta, ajinabuta, bog‘gul, itburun, jingul, hululi (hulo‘l), xorgul, xamircha** ko‘pincha so‘zlashuv nutqida va shevalarda qo‘llanadi.

Avtomat kassa oldiga borib, yangi g‘altak biletni qo‘yar ekan, ko‘zi bekat yonidagi n a’ m a t a k butalari orasidan chiqib turgan ayol kishining oyog‘iga tushdi. O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Men esa hovlimiz ichidagi g u l b u t adan har kuni tillaqo‘ng‘iz ushlayman va ko‘zimni chirt yumib ularning bo‘ynini uzib, undan marjon yasayman*. H.Ahmedova, Mashrabning xurjuni. *Qayerda a j i n a b u t a bo‘lsa, chet-chakalak, ovloq joylarda, paxtazorlardagi egasiz shiyponlarda, hatto qishloqlarning ichidagi odam turmaydigan choldevorlarda ham bu kasofat bisyor uchrab turgan*. A.A’zam, Ro‘yo yoxud Gulistonga safar. *Bizning G‘azirada i t b u r u n – na’matakni hech kim “itburun” yo “na’matak” demaydi, uning oti “bog‘gul”, odamlar bog‘gul deydi, na’matak desangiz, nima u, deb hayron ham bo‘ladilar*. A.A’zam, Ro‘yo yoxud Gulistonga safar. *– Menga b o g‘ g u l opkemaysanmi, ulim? – derdi. Nevara bedazorning qoq o‘rtasiga ekilgan b o g‘ g u l ga yetib boraman deguncha necha martalab surinib, yiqilib, ishtoni ertalabki shudringlarda ho‘l bo‘lib qaytib kelarkan, chol gul bilan qo‘shib nevarasini boshdan oyoq hidlar, hidlab to‘ymas edi*. S.O‘nar, O‘lmaydigan odam. *Qishloqning yuqori qismida tevaragida j i n g u l-u chakalaklar o‘sgan Toshkelinchak degan qarovsiz joy bor edi*. I.Sulton, Tosh kelinchak. *Chuchmoma, r a’n o, binafsha – ko‘zni bog‘lovchi farang*. G‘.G‘ulom, She’rlar. *Chakamug‘, h u l u l i pishgan, Ayiqlar yeyishga tushgan…* X.M.Hasan, Sehr. *Xalq orasida esa na’matak turli xil atamalar bilan nomlanadi: x o r g u l, x a m i r ch a*...R.X.Ayupov, Tabiiy shifobaxsh ne’matlar.

NIMA, NE 1. Predmet va voqea-hodisa haqidagi so‘roqni ifodalaydi. Mazkur sinonimik qatordagi so‘zlar, asosan, nutq uslublariga ko‘ra farqlanadi. **Nima** so‘zi barcha uslublarda keng qo‘llanadi. **Ne** so‘zi badiiy uslubga xoslangan.

– Kim u? – Shavkat Qudratovich ko‘zoynagini yaltiratib chaqchaydi. – Familiyasi n i m a? O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Faqat Yig‘lamagin, Gunohim n e deb, Aybing – Onang seni Chiroyli tug‘gan!* M.Yusuf, Biz baxtli bo‘lamiz.

2. Nima, ne so‘zlari belgi haqidagi so‘roqni bildiradi. **Nima** so‘zi barcha uslublarda keng qo‘llanadi. **Ne** so‘zi badiiy uslubga xoslangan.

– O‘v singlim, juda ko‘zim go‘rda chirigulik n i m a yomonlik qildim sizga? – desam, u menga yalt etib qaradi… A.A’zam, Ro‘yo yoxud G‘ulistonga safar. *Ruhiy erkinlikning mazmuni n e dir? Dil erkinligining ta’mi qanaqa? Qanday odam erkin bo‘ladi?* N.Rahimjonov, Eng go‘zal sir.

NIMAGA, NEGA, NECHUN Sabab haqidagi so‘roqni bildiradi. Mazkur sinonimik qatordagi so‘zlar, asosan, nutq uslublariga ko‘ra o‘zaro farqlanadi. **Nimaga** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv uslubida**, nechun** so‘zi badiiy uslubda qo‘llanadi. **Nega** so‘zi ko‘proq yozma nutqqa xoslangan.

Lekin yurak bezovta. N i m a g a potirlaydi? Ozodlikni qo‘msayaptimi? T.Malik, Shaytanat. *– Nima bo‘ldi, singlim? – dedi Marat plashini yechib, stul suyanchig‘iga tashlarkan. – N e g a xafa bo‘lyapsiz?* O‘.Hoshimov, Uzun kechalar. *Bo‘ron do‘stim, n e ch u n jimsan, N e ch u n jimsan, Chaqmoq ukam, Singlim sukunatning boshida?* R.Parfi, Tuyg‘ular.

NIMJON, ZAIF, NOZIK Mo‘rt, yaxshi rivojlanmagan, o‘zini yaxshi tutib olmagan. Qatordagi so‘zlar nutq uslublariga munosabati hamda xususiy ma’no uzvlariga ko‘ra farqlanadi. **Nimjon, zaif** so‘zilarida kuchsizlik belgisi, **nozik** so‘zida mo‘rtlik belgisi ta’kidi yetakchilik qiladi. **Nimjon** so‘zi so‘zlashuv tilida, **zaif** va **nozik** so‘zlari yozma nutqda nisbatan ko‘p ishlatiladi. **Zaif** so‘zi kitobiy.

Mana, qaragin, mana bu novdalar oqaribroq, n i m j o n gina bo‘p turibdi. Yozda oftob yaxshi tegmagani sabab pishmay qolgan. X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *...Hatto tuprog‘i ham boshqa tuyuladi, o‘z tuprog‘im mayinroq, iliqroq, taftliroqday, bunda o‘sadigan o‘tlar z a i f roq, rangparroq, o‘z yurtimning tuprog‘i hayotbaxsh-u jonliroqday, hatto havosi ham mayinroqday tuyuladi*. I.Sulton, Ona yurt. *Go‘yo bu kecha son-ming sarg‘ish kapalaklar yopirilib kelib, shu o‘rigimizga qo‘na qolishgan-u mana endi kun yuz ko‘rsatishi bilan jon bitib, n o z i k qanotlarini yumib-yoygancha o‘zlarini oftobga solishar edi*. M.Mansur, Judolik diyori.

NINA, IGNA, SO‘ZAN Teshigidan ip o‘tkazib narsa tikish uchun mo‘ljallangan nayzasimon ingichka metall asbob. **Nina, igna** so‘zlari keng qo‘llanadi va farqlovchi ma’no uzvlariga ega emas. **So‘zan** so‘zi asosan, poyabzal tikish uchun mo‘ljallanganlik hamda yo‘g‘onlik ta’kidi bilan **nina** va **igna** so‘zlaridan farqlanib turadi.

Qorindor boshqon unga ajablanib tikilarkan: “Bularga nima bo‘lgan o‘zi? Hammasini ajina chalganmi?” – deya xayolidan o‘tkazgan zahoti dodlab yubor-

di: kotiba qiz bexosdan uning orqasiga n i n a sanchib olgandi. H.Shayxov, Tutash olamlar. – *Sizga bir so‘zni aytib ham bo‘lmaydi, – deb kuldi Sultonali, – i g n a ni tuyadek, xasni xaridek ko‘rasiz.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Eng qadimgi odamlar… suyaklardan teshgich, bigiz, s o‘ z a n va ignalar yasab, terilardan yopinchiqlar tikib kiyishgan.* “O‘zME”.

NINACHI, IGNACHI, SO‘ZANAK Naychasimon tana tuzilishiga ega qanotli hasharot. **Ignachi, so‘zanak** shevaga xos so‘zlar hisoblanadi.

Bir n i n a ch i – sarxush-u dovdir – Jirkanmasdan qo‘ndi qo‘limga... U.Azim, Saylanma. *Qani u javlon urib bog‘ma-bog‘ kezib, qanotlarini pirpiratib havoda sho‘ng‘ib yurgan ko‘k, qizil, sarg‘ish rangli i g n a ch i lar?* N.Safarov, Ko‘rgan-kechirganlarim. *Chumchuqqa qo‘ysam ko‘zanak, ilindi unga s o‘ z a n a k.* Maqol.

NISH, NISHTAR, NAYZA Gazandalarning chaqqanda sanchadigan a’zosi. **Nish** va **nishtar** so‘zlari nutqda faol qo‘llanadi. **Nayza** so‘zi ushbu ma’noda kam ishlatiladi. **Nishtar** so‘zidan badiiy uslubda nisbatan ko‘proq foydalaniladi. *Arining qanoti kuysa ham n i sh i qoladi*. Maqol. *Chayon zaharli n i sh t a r ini bir gal o‘rtancha barmog‘ining uchiga, ikkinchi marta ko‘rsatkich barmog‘iga sanchib oldi*. P.Tursun, O‘qituvchi. *O‘lik ari ham n a y z a sida zahar saqlaydi*. Maqol.

NOANIQ, NOMA’LUM, NOAYON, NOTAYIN, TAYINSIZ, DUDMOL, MUJMAL, MUHMAL, MUBHAM, MAVHUM, BELGISIZ Aniq emas, aniqlanmagan; tayini yo‘q. **Noaniq, noma’lum, notayin** so‘zlari keng qo‘llanadi. **Tayinsiz, notayin, dudmol, mujmal** so‘zlari ko‘proq so‘zlashuv uslubiga xos. **Muhmal, mubham, mavhum, belgisiz** so‘zlari kitobiy, asosan, badiiy uslubga xoslangan. **Tayinsiz, notayin, mujmal** so‘zlari ma’nosidan salbiy munosabat anglashiladi. **Muhmal, mubham, mavhum** so‘zlari ma’noni ifodalashiga ko‘ra o‘zaro yaqin. Ushbu so‘zlarda noaniqlik belgisi boshqa so‘zlarga nisbatan kuchli ifodalanadi.

Zohid ham taklif etilmaganlar safida, ammo uning maqsadi Asadbek odamlari uchun n o a n i q edi. T.Malik, Shaytanat. *Olib qochilgan Gulnorni qutqarib, uni sharmanda qilayozgan n o m a’ l u m yigit – Yo‘lchi ekan!* Oybek, Tanlangan asarlar. *Talosh pallasi deb she’r yozdim u vaqt, Oqshomning bu siri garchand n o a y o n.* A.Oripov, Irim. *Sa’dulla ko‘chaga chiqdi. Boradigan joyi n o t a-y i n. Yotoqxonaga boray desa, hozir hamma kanikulda.* M.Hazratqulov, Chiroq o‘chmagan kecha. *Ular t a y i n s i z bir rassomning fazl-u irodasi bilan vayron etilgan qandaydir Tursori deb tashvish chekib yurishim sababini tushunmasdi-lar...* N.Eshonqul, Tun panjaralari. *Ne’mat akaning to‘g‘ri savolga shu tarzda d u d m o l roq javob beradigan odati bor edi.* M.M.Do‘st, “Zarbulmasal” va boshqa masalalar. *Bolalar, qizlar qotillik yuz bergan kechasi qayerda ekanliklarini o‘ylab o‘tirmay, shartta-shartta aytdilar, faqat kichik xonadagi kichik davra ishtirokchilaridan uch bola m u j m a l javob berdi.* T.Malik, Alvido... bolalik.

Mana, o‘sha mujmal-u m u h m a l kinolaring boshlaringga yetdi endi. Xorijiy festivallarda ularni ko‘tar-ko‘tar qiladigan hamfikr-hammaslak jo‘ralaring esa – olisda! E.A’zam, Shovqin. *...u gapirar ekan, hech birimiz u gapirayotgan narsa haqida o‘ylamas, xayolimizga Malmstining “Yig‘i” musiqasi kabi olis shovqin aralash m u b h a m jilvalar kelar, ...o‘z-o‘zidan biz o‘limning ulug‘ligi va qudrati haqida o‘ylardik.* N.Eshonqul, O‘lik mavsum. *Unda oldinga surilgan ko‘p masalalar m a v h u m, mujmal, hatto noo‘rin joylari ham bor.* S.Karomatov, So‘nggi barxan. *O‘q uchdi b e l g i s i z yoqlarga tomon, Keksa otasining qaddin dol etib.* A.Oripov, Farzand.

NOK, NASHVATI, OLMURUT Ko‘p yil hosil beradigan, mevasi turli shakl va rangda bo‘ladigan yog‘ochi qattiq daraxt va uning mevasi. **Nok** so‘zi barcha uslublarda keng qo‘llanadi. **Nashvati** so‘zi kitobiy. **Olmurut** shevaga xos, badiiy uslubda qo‘llanadi.

N

Turgan sari yumsharib, pisha boradigan va pishgan vaqtida og‘izga solsa, eriydigan n o k lar... Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Yo‘lning ikki chetida nok ko‘p – n a sh v a t i nok, tosh nok, gulobi nok.* O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Bir soyda ikki-uch tup yovvoyi o‘rik, yana birida yovvoyi o l m u-r u t – nok. Tokli degan joyda yovvoyi uzum o‘sadi.* S.O‘nar, Otamzamon hikoyalari.

NOLA, NOLISH, OH, ZOR, FIG‘ON, AFG‘ON, FARYOD Dard-alam, hasratni ifodalovchi nolali ovoz. Mazkur ma’nodagi hissiy holat ifodasi qatordagi so‘zlar ketma-ketligida darajama-daraja oshib boradi, har bir so‘z mazkur ma’noni o‘zidan avvalgi so‘zga nisbatan ekspressivroq tarzda ifodalaydi. **Oh** va **zor** so‘zlari hissiy-mazmuniy jihatdan o‘zaro yaqin, shu sababdan matnda ko‘pincha juft yoki yonma-yon qo‘llanadi. **Afg‘on, fig‘on, zor, faryod** so‘zlari badiiy nutqqa xoslangan.

Nihoyat, tintuv tugadi. Dadamlarga kiyinishni buyurdilar. Oyimlar bi-lan opamlarning n o l a si ko‘kka chiqib, uyimiz achchiq faryoddan zir titradi. O.Yoqubov, Muzqaymoq. *Yig‘ladi furqatda Furqat Ham Muqimlik-da Muqiym, N o l i sh ingdan Hind-u afg‘on Qildi afg‘on, o‘zbegim.* E.Vohidov, O‘zbegim. *Onalarning hasratidan, o h va zoridan Odamlarning yuragida ummoni bor.* E.Vohidov, Teranlik. *Keta ber, turmagin, sarkarda, beklar, Quloq soling menday nochor z o r iga.* “Murodxon”. *Sal o‘tmay, teatr hovlisi, yo‘laklar gavjum bo‘lib qoldi. Chunki bir vaqtlar Boburni qiynab, f i g‘ o n ini ko‘kka chirmashtirgan quyunlar hozir Humoyunning atrofida aylanib yuribdi.* P.Qodirov, Humoyun va Akbar. *Hazar qil ohidan, a f g‘ o n idan u mazlumi(ng), Bir oh birla solur boshingga butun arosat.* A.Avloniy, Turkiy Guliston yoxud axloq. *Ichingda bir f a r y o d bordek. Yurak yig‘layapti, yurak aza tutyapti!* E.A’zam, Shovqin.

NOLISH, SHIKOYAT, HASRAT Norozilik va dard-hasrat mazmuni ifodalangan gap-so‘z. Har uchala so‘z nutqda faol qo‘llanadi. **Hasrat** so‘zida dard, o‘z ahvolidan shikoyat ta’kidi aniqroq seziladi.

– Keling-keling, jiyanjon, sahifa hali tayyor bo‘lmabdi, – dedi Salim Qaror gunohkorona ohangda va n o l i sh bilan ilova qildi: – Qurg‘ur bel og‘riydi. Shunga birpas yonboshlab olay deb... E.A’zam, Navoiyni o‘qigan bolalar. *Turg‘unning oyoqdan sh i k o y a t i bir bahona edi.* T.Malik, Xazonrezgi. *Amirning dard-hasratlari uning she’rlarida shunday aks etganki, hali tanqidchilik qahramon qalbi va she’rdagi h a s r a t ifodalari uzvilarini yoritgani yo‘q.* A.Rasulov,Tarix, falsafa, roman.

NOLOYIQ, NOMUNOSIB, NOMUVOFIQ Mos kelmaydigan, to‘g‘ri kelmaydigan. **Nomunosib** va **noloyiq** so‘zlari kitobiy uslublarga xoslangani bilan **noloyiq** so‘zidan farqlanib turadi.

U Sharifning yuqori lavozimga n o l o y i q ekani, ishni buzayotganini aytib ogohlantirgan edi. T.Malik, Shaytanat. *Uni hammadan ko‘p larzaga solgan narsa shu bo‘ldiki, inson degan nomga n o m u n o s i b bu ishga sobiq xo‘jayinning eng yaqin shogirdlari tashabbuskor bo‘lishdi!* O.Yoqubov, Adolat manzili. *Jonzot borki, o‘z kushandasi kim-u yemagi nimadan iborat – yaxshi biladi. ...Lekin birda-ikkida o‘z fe’l-xo‘yiga n o m u v o f i q harakat qilib turish ham tirik jonga xos narsa*. M.Sharif, Yashil alanga.

NOMIGA, YO‘LIGA, IRIMIGA, XO‘JAKO‘RSINGA, SHUNCHAKI Jiddiy maqsadsiz, astoydil emas; shunday qilish lozim bo‘lgani uchungina. **Irimiga** so‘zi ko‘pincha urf-odat harakatlarini bildiruvchi so‘zlarga nisbatan qo‘llanadi. **Xo‘jako‘rsinga** so‘zida so‘zlovchining salbiy subyektiv munosabati ifodalanadi. **Shunchaki** so‘zida harakat bajaruvchisining o‘z harakatiga e’tiborsizligi ma’nosi anglashiladi.

Shu boisdan ro‘yxatni n o m i g a gina ko‘zdan kechirishib, eldan yig‘ilgan qo‘ylarni naridan-beri sanagan bo‘lishibdi-yu, juftakni rostlash payiga tushishibdi. O.Yoqubov, Adolat manzili. *Bu gapni y o‘l i g a aytdim-qo‘ydim-da.* S.Ahmad, Ufq. *Osh keldi, maqtab-maqtab yeyildi, i r i m i g a borib oshatildi ham. Keyin hangoma boshlandi.* E.A’zam, Shovqin. *“Tajribali me’morlardan jo‘nating” degan taklifga, x o‘ j a k o‘ r s i n g a meni jo‘natishayotganini sezib turdim*. N.Eshonqul, Tobut. *Endi u xotinning basharasiga ham qaramayman. Tamom. Poylab boribsanda-a, hammasini ko‘ribsanda-a, sh u n ch a k i ko‘ngli uchun bordim. Turgan-bitgani bo‘yoq*. S.Ahmad, Iqror.

NOMUS QILMOQ, OR QILMOQ, ANDISHA QILMOQ, ORLANMOQ Uyatli holatga, uyaladigan vaziyatga tushib qolmoq. **Andisha qilmoq** so‘zida oqibatini o‘ylab yuz-xotir qilish ta’kidi ochiq ifodalangan.

– N o m u s q i l gandir, bunaqa gapni qanday aytsin?! E.A’zam, Shovqin. *– O‘rgildim! Ko‘mir tashishdan or qilmaydi, tashidim deb yozishdan o r q i-*

ladi! A.A'zam, Hali hayot bor... *Nazar baxshi qomat kerib, og'iz to'ldirib, "emasam-chi" demoqchi bo'ldi-yu, lekin mehmonligiga borib, a n d i sh a q i l di.* N.Norqobilov, Kurash. *"Aroqxo'rning farzandi" degan malomat toshini ko'tarib yurishga o r l a n yaptilar", – desalar, u adashganlar: "Bizdan o r-l a n salaring biz ulfatdan chiqdik!" – deb o'rinlaridan turib ketishdi.*T.Malik, Odamiylik mulki.

NOMUSLI, IBOLI, HAYOLI, ANDISHALI, SHARMLI Andishasi, hayosi bor. **Nomusli, hayoli, andishali, sharmli** so'zlari so'zlashuv, badiiy va publitsistik uslublarda faol qo'llanadi. **Iboli, hayoli** so'zlari, asosan, qizlarga nisbatan qo'llanadi. **Andishali** so'zi "mulohaza bilan ish tutadigan" ifodali xususiy ma'no uzvi bilan farqlanadi. **Sharmli** va **hayoli** so'zlari ma'noni ifodalashi jihatidan bir-biriga yaqin. Shu sababli kontekstda bu ikki so'zning **sharm-hayoli** shaklida juftlashib kelishi kuzatiladi.

Asadbekning qarori Zelixonni ham gangitib qo'ydi. Osmonga ustun bo'lay, deb turgan odamning farzandini n o m u s l i qiz sifatida o'z tengiga uzatishga qurbi yetmas ekanmi? T.Malik, Shaytanat. *U, o'roq o'rib-o'rib... ro'molining uchi ko'kragiga tushib-tushib... uni tag'in yelkasiga tashlab-tashlab... menga qiyo boqib-boqib... Zulflarini toblab-toblab... Ham i b o l i, ham ginali kulib-kulib... qo'shiq aytadi!* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Ahmad bu sof, h a y o-l i, sodda qizga juda shirin so'z aytgisi keldi...* F.Musajonov, Himmat. *Akobirning ota-onasi u yoshligida o'lib ketgan, u olti yasharligidan yetim bolalar uyida tarbiyalangan, zehnli, a n d i sh a l i, bir so'zli va ko'ngli yarim yigit edi.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Ona... har ishda to'g'riso'zlik, sh a r m l i, hayoli, or-nomusli, adolatli, diyonatli, vatanparvarlik kabi ma'naviy qadriyatlarni o'ziga jo qilib, kelgusi avlodga yetkazmog'i bilan oila mustahkamlanishida oziq ildizini yaratadi va sog'lom turmush tarzini tashkil etadi.* S.Ro'zimurodov, Sog'lom oilani shakllantirishda ma'naviy merosning tutgan o'rni.

NOQULAY, O'NG'AYSIZ, NOO'NG'AY 1. Biror ish-harakatni amalga oshirish uchun qulay emas. Mazkur sinonimik qatordagi so'zlar, asosan, nutqda qo'llanish darajasiga hamda uslubiy belgisiga ko'ra o'zaro farqlanadi. **Noqulay** so'zi nutqda faol ishlatiladi. **O'ng'aysiz** so'zi so'zlashuv tiliga xos. **Noo'ng'ay** so'zi kitobiy, kam qo'llanadi.

Aslida, bunday sharoitda tomosha ko'rsatish n o q u l a y. Yaxshi tomosha uchun obdan jihozlangan sirk sahnasi kerak. N.Rahmat, Iqbol. *U oyoqlariga ilashgan yengil ko'rpani nari surib, qiyinchilik bilan tizzalarini quchoqlagancha to'shak ustida o'tirmoqchi bo'ldi, ammo bu noqulay edi. To'g'rirog'i, juda o' n-g' a y s i z edi.* Z.Qurolboy qizi, Ayol. *Bu – n o o' n g' a y, mashaqqatli edi: qarshidan bot-bot botqoqliklar, to'qaylar chiqar va ularni yengib yoki chetlab o'tishga to'g'ri kelardi.* N.Rahmat, Ayiq ergashtirgan amaki.

2. Kishini xijolat qiladigan, xijolatli vaziyatga soladigan. **O‘ng‘aysiz** so‘zi mazkur ma’noda **noqulay** so‘ziga nisbatan kam ishlatiladi. **Noo‘ng‘ay** so‘zi kitobiy, kam qo‘llanadi.

Yusupov mashinadan tushar-tushmas G‘afur G‘ulom ulug‘ kishi oldida maykachan o‘tirish n o q u l a y ekanligini bilib, jujun kitelini shoshib kiya boshladi. S.Ahmad, Ufq. *Orada yotsirashka o‘xshash bir hol bor, nima uchundir bir so‘zlab ikki to‘xtar edilar. Bu o‘ n g‘ a y s i z holatdan chiqish va so‘zg‘a ulab yuborish uchun Rahmat tirishkandek ko‘rinar edi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Baquvvat gavdali, ammo qarashlari muloyim, yoqimtoy chehrali Do‘smatov o‘ n g‘ a y s i z ahvolga tushib qoldi. ...Dovdirab Yusupovga qaradi.* S.Ahmad, Ufq.

NORDON, QIMIZAK, ACHCHIQ, TURUSH Tishni qamashtirib, og‘izni burishtiruvchi. **Nordon** va **qimizak** so‘zlari ushbu ma’noda ta’mga nisbatan ishlatiladi. **Nordon** so‘zi keng qo‘llanadi. Bosh ma’nosi “og‘izni achitib lovullatadigan” tarzida bo‘lgan **achchiq** so‘zi bu ma’noda nisbatan kamroq ishlatiladi. **Turush** shevaga xos so‘z.

Turgan sari yumsharib, pisha boradigan va pishgan vaqtida og‘izga solsa, eriydigan noklar... Quvaning yirik donali va n o r d o n anorlari... Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Mushtdek keladigan q i m i z a k olma tomosha qilsa qilgudek chiroyli edi...* M.Ali, Sarbadorlar. *Hovlilarning birida yosh kelinchak boshqorong‘i bo‘lgan a ch ch i q olma shoxlari mevalarini ko‘tarolmay yergacha egilib qolgandi.* M.Rajab, Achchiq olma. *T u r u sh nokni suv hovurida yoki xamirga o‘rab, olovda pishirib yoki asal, shakar bilan murabbo qilib yeyilsa, zarari bo‘lmaydi.* O‘.Mirzohidov, Nok – shifobaxsh meva.

NOVCHA, NAYNOV, UZUN, DAROZ Bo‘yi baland, baland bo‘yli. Mazkur sinonimik qatordagi so‘zlar, asosan, emotsional-ekspressiv bo‘yoqqa ega yoki ega emasligi, belgini ifodalash darajasining kuchli yoki kuchsiz ekanligiga ko‘ra o‘zaro farqlanadi. **Naynov** va **daroz** so‘zlarida so‘zlovchining salbiy munosabati ifodalanadi. **Daroz** so‘zida belgi darajasining ortiqligi qatordagi boshqa so‘zlarga qaraganda aniq seziladi. **Uzun** so‘zi bu ma’noda kam qo‘llanadi.

– Otang qayerda? – deb so‘radi n o v ch a rog‘i. T.Malik, Shaytanat. *“Hormanglarov”, – dedi ko‘chadan o‘tib borayotgan Pirimqul n a y n o v devordan bo‘ylab*. A.Yo‘ldosh, Ota o‘g‘il. *Sabohat qora xalat kiygan, u z u n erkak supurgi ko‘tarib olgan keksa bir ayolning unga jilmayib qarab turganini ko‘rdi.* O‘.Umarbekov, Ota va o‘g‘il. *Alyosha basketbolchiga o‘xshaydi. Bo‘yi baland, oyoqlari xodaday uzun, yurganda tuyaqushday lapanglab yuradi, biroq shu d a r o z bo‘y-basti bilan o‘zi yosh bolaga o‘xshaydi.* O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar...

NOXUSH, KO‘NGILSIZ, YOQIMSIZ Yoqmaydigan, xush kelmaydigan. **Ko‘ngilsiz** so‘zi **noxush** va **yoqimsiz** so‘zlariga nisbatan kam qo‘llanadi. **Yo-**

qimsiz so‘zida belgi darajasi birmuncha kuchli va undan so‘zlovchining salbiy subyektiv munosabati anglashiladi.

Bugun No‘g‘ayqo‘rg‘onda n o x u sh gap tarqaldi. “Qulup”da maylis bo‘larmish, Orif oqsoqolni olib tashlab, o‘rniga boshqa rais saylasharmish. O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Bir yildan beri davom etib kelayotgan bu k o ‘ng i l-s i z janjal menga juda og‘ir botardi.* O.Yoqubov, Adolat manzili. *Qamchining dastasi bilan eshikni taqillatdi. Yigitning otasi chiqib odaticha tilla tishlarini ko‘rsatib kuldi-da, y o q i m s i z bir mulozamat bilan ichkariga taklif qildi.* T.Malik, Davron.

NOYOB, NODIR, KAMYOB, KAMCHIL, **TANQIS, KAMOB, TAQCHIL** Kam uchraydigan, kam topiladigan; yetishmaydigan. **Noyob** so‘zi barcha uslublarda keng qo‘llanadi. **Nodir, kamyob** so‘zlari yozma nutqqa xoslangan. **Tanqis**, **taqchil** so‘zlari so‘zlashuv tilida faol qo‘llanadi. **Kamchil** so‘zi kam qo‘llanadi. **Noyob**, **nodir** so‘zlari ko‘pincha san’at asarlariga nisbatan, **kamyob** so‘zi esa hayvonot dunyosiga nisbatan ko‘p qo‘llanadi. **Tanqis**, **taqchil** so‘zlari esa, asosan, ishlabchiqarish mahsulotlariga nisbatan ishlatiladi.

Menda... italyancha, n o y o b, mumtoz qo‘shiqlar, kuylar bor. E.Boboyev, Musavvir. – *Hay-hay-hay, “Ming bir kecha” arablarning n o d i r gavhari, o‘lmas, abadiy asar! Misli yo‘q ajoyib hikoyalar bor bunda.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Bunday k a m y o b iste’dod egasining o‘ziga xos olamidan bahra olib yashash kerak, o‘rganish kerak.* X.To‘liboyev, Hikoya yozish siri. *Tuprog‘i serunum, iqlimi mo‘tadil, ammo suvi k a m ch i l Qashqa vohasini bog‘-rog‘larga aylantirish qadimiy orzu edi.* “O‘zbekiston qo‘riqlari”. *Faqat oziq t a n q i s bo‘lganida, keksa va yarador ayiqlar odam uchun xavfli hisoblanadi.* “O‘zME”. *Shu yili, ayniqsa, qish quruq kelib, suv k a m o b bo‘lgan, paxta hosili xavf ostida qolgan...* H.Nazir, Suv gadosi oqpadar... *Qisqasi, vodiy hududida e’tiborga arzigulik g‘aroyibotlar yetarli darajada esa-da, biroq ularni ilg‘aydigan nigoh, anglay oladigan idrok g‘oyatda t a q ch i l edi.* N.Norqobilov, Enatosh.

NOZ, KARASHMA, ISHVA, G‘AMZA, ISTIG‘NO, TAMANNO, ADO, NOZ-(U) KARASHMA, NOZ-U ISTIG‘NO, JILVA, SHEVA Yuz mimikasi bilan qilinadigan maftun etuvchi noz-ishvali harakat. Qatordagi so‘zlar ko‘pincha ayol kishiga nisbatan qo‘llanadi. **Noz-karashma** hamda **noz-istig‘no** so‘zlarida belgining ortiqlik darajasi anglashiladi. **G‘amza** so‘zida kiprik qoqib, ko‘z suzib qarash ta’kidi mavjud. **Karashma, ishva, g‘amza istig‘no, tamanno, ado, jilva** badiiy nutqqa xoslangan. **Ishva** so‘zida belgi-harakat darajasining yuqori ekanligi anglashiladi. Bosh ma’nosi “tovlanish”dan iborat bo‘lgan **jilva** so‘zi ko‘chma ma’nosi bilan ushbu sinonimik qatordan o‘rin oladi. Mazkur so‘z bu ma’noda nisbatan kam qo‘llanadi. **Sheva** so‘zi badiiy uslub, xususan, she’riy nutqda qo‘llanishi bilan ajralib turadi.

– *Kirib bo‘psiz! – Saltanatning ovozida garddakkina vahima, garddakkina n o z, garddakkina buyruq ohangi bor edi.* O‘.Usmonov, Girdob. *Derazadan boqar sohibjamol oy, Nigohlari to‘la k a r a sh m a, chiroy.* U.Azim, Oy. *U Anziratga xos bo‘lgan ko‘ngilchanlik va o‘ziga yarashadigan nozli i sh v a laridan endi qandaydir yengiltaklik topganday…* O.Yoqubov, Adolat manzili. *Ko‘nglimni olib, tunlari bedor etib ketding, Ming g ‘a m z a ila vaslingga xumor etib ketding*. O‘.Mirzayor, Ko‘nglimni olib... *O‘lmasboy qizning bu so‘zini bir noz va qizlarga xos i s t i g‘ n o deb anglagan edi.* Cho‘lpon, Novvoy qiz. *Ma’shuqaning t a m a n n o zamzamasi oshig‘ining to‘qson ikki tomirida muzlagan hislarni junbishga keltirdi.* G‘.Rahmon, Oshiq dunyo. *Nazokatda Kumushoy-u Ra’nolardan dars olib, Xalqimga xos odobi-yu nozik a d o si go‘zal.* Z.Ne’mat, O‘zbegim go‘zallari. *Hozir yigirma yoshga kirgan paytida ham ajoyib hind qizlarini uchratsa, ularning n o z - u k a r a s h m a bilan raqs qilishlarini ko‘rsa... yoshlikdagi o‘sha orzulari qalbida turtib-turtib qo‘yganday bo‘ladi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Ammo ayni chog‘da… pastga pildirabgina Matluba emas, necha kunki ko‘z o‘ngida jilolanib, jilvalanib turgan xilqat sarg‘ish-qizg‘ish etaklarini silkitib go‘yoki n o z-u i s t i g‘ n o bilan ortidan chorlab uyi tomon enib ketganday tuyuldi.* L.Bo‘rixon, Tokchadagi tumor. *O‘sha j i l v a va o‘sha otash, O‘sha ko‘zki, suzgun, xayolkash.* H.Olimjon, She’rlar. *–Bir sh e v a bilan jonon devona qilib ketdi, Aqlimni sochib har yon, mastona qilib ketdi.* Hamza.

NOZIK I, **LATIF** Bichimi chiroyli va kelishgan. Qatordagi so‘zlar, asosan, insonning tana a’zolariga nisbatan qo‘llanadi. **Nozik** so‘zi nisbatan ko‘p ishlatiladi. **Latif** so‘zi badiiy uslubga xoslangan, belgi darajasi **nozik** so‘ziga nisbatan kuchliroq ifodalanadi.

Yomg‘irda ho‘l bo‘lib og‘irlashgan chakmon uning n o z i k bo‘yniga og‘irlik qildi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Shu vaqt ko‘rpani qayirib ushlagan oq nozik qo‘llari bilan l a t i f burnining o‘ng tomonida, tabiatning nihoyatda usta qo‘li bilan qo‘ndirilg‘an qora xolini qashidi...* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

NOZIK II, **NAFIS** Yuksak mahorat va did bilan ishlangan. **Nozik** barcha uslublarda teng qo‘llanadi. **Nafis** esa yozma nutqqa xoslangan. **Nafis** so‘zida belgi **nozik** so‘ziga nisbatan ta’kidli ifodalanadi.

Javonlarning birida, bitta-bitta terilgan serjilo kitoblar orasida n o z i k o‘ymakorlik bilan yasalgan bejirimgina yog‘och rutina turardi. O.Yoqubov, Adolat manzili. *Archalar orasida tovlangan oq, sariq, nafarmon va qizil gul kosachalarini lim-lim to‘ldirgan tiniq tomchilar, go‘yo n a f i s piyolachalarga quyilgan mayday gul-gul yondi, borliqni bulbul xonishi tutdi*. O.Yoqubov,Ulug‘-bek xazinasi.

NOZIK III, **QALTIS** O‘ta ehtiyotkorlik talab qilinadigan. **Qaltis** so‘zida belgi **nozik** so‘ziga qaraganda kuchliroq ifodalanadi.

Bu n o z i k ishlarning hammasi Abu Yusuf Arg‘unning harakatlari bilan bitayotganini yaxshi biladigan Shayboniyxon yasovulga buyurdi: – Abu

Yusufbekka mening eng chopqir otlarimdan birini in'om qiling! P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Mehmonlar yaxshi kishilar bo'lishsa-ku, nur ustiga nur, basharti oralarida birorta ayg'oqchisi bo'lib, bu yerda bo'ladigan q a l t i s suhbatni tegishli joylarga yetkazsa-chi?* O.Yoqubov, Adolat manzili.

NUR, SHU'LA, YOG'DU, ZIYO, PARTAV Yorug'lik manbayidan taraladigan energiya. **Nur** so'zi ingichka tola ko'rinishida tasavvur etiladigan yorug'likni umumlashgan tarzda ifodalaydi. **Yog'du** so'zida yorug'lik belgisi kuchli ta'kid bilan aks etgan. **Shu'la, yog'du, ziyo, partav** badiiy uslubga xoslangan. **Partav** eskirgan, kitobiy.

Marat taqqa to'xtadi-da, Hilolaning ko'zlariga tikildi. Neon lampalar n u r i ostida qizning chehrasi biroz rangsiz, ammo jozibali ko'rinar edi. O'.Hoshimov, Sevgi qissalari. *Mushakning ko'k, sariq, qizil sh u' l a lari tuproq uyumlarini, choyxona tomlarini uzoq yoritib turdi-da, keyin asta so'ndi.* S.Ahmad, Ufq. *Tilla jabduqli qizil ayg'irg'a mingan, quyosh y o g' d u si bilan turlik tuska kirib tovlanadirg'an, yoqa va etaklariga oltin uqa tutilgan kimxob to'n kiyib, belidagi oltin kamarga kumush qinli jazoiri qilich osqan, ...bug'doyranglik, qirq beshellik yoshlar chamali bir kishi edi.* A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *Xayyom tashqariga chiqib... ko'ksini to'latib nafas olarkan, cho'zib chiqarish asnosida to'lin oy z i y o sida oqish ko'ringan ko'kka tikildi.* N.Jaloliddin, Umar Xayyom. *Sani vaslingni, ey jono, mane afgor sog'indim, Shabi hijronda qoldim, p a r t a v i diydor sog'indim.* Mashrab, Sog'indim.

O

OBDASTA, OFTOBA (OBTOVA) Yuz-qo‘l yuvish uchun ishlatiladigan, uzun va ingichka jo‘mrakli, dastali idish; ro‘zg‘or asbobi. Mazkur so‘zlar ma’noni ifodalash jihatiga ko‘ra o‘zaro teng. Ular, asosan, adabiy tilga munosabatiga ko‘ra farqlanadi. **Obdasta** adabiy tilga, **oftoba** (**obtova**) shevaga xos. **Oftoba** badiiy asarlarda ham ishlatiladi.

Domla nima qilibdi deng: qo‘rg‘onchadan bog‘ga kiradigan eshik oldiga ikki o b d a s t a suv, eshik halqasiga uchta to‘n bilan salla ilib qo‘yibdi. S.Ahmad, O‘rik domla. *Tursun mergan cho‘nqayib o‘tirib, o f t o b a dan suv quyib, qo‘lini yuvardi.* Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik.

OBRO‘, E’TIBOR, NUFUZ Insonning o‘z faoliyati va shaxsiy fazilatlari tufayli jamoatchilik o‘rtasida topgan e’tibori, hurmati, egallagan yuksak maqomi. **Obro‘** so‘zi barcha nutq uslublarida qo‘llanadi. **Nufuz** va **e’tibor** so‘zlari uslubiy belgisi, ya’ni badiiy, publitsistik hamda rasmiy uslublarga xoslangani bilan farqlanadi.

O b r o‘ ga, izzat va hurmatga ega bo‘lishni xohlasang – halol mehnat qil. T.Malik, Odamiylik mulki. *Nizomiddinning ko‘z oldida bu notanish odamning e’ t i b o r i yanada oshdi*. Mirmuhsin, Me’mor. *Shoh n u f u z i bilan donishmanddan ustun bo‘lsa, donishmand shohdan bilimi ila ulug‘*. T.Malik, Falak.

OBRO‘LI, NUFUZLI, E’TIBORLI, OBRO‘-E’TIBORLI, MO‘TABAR, OBRO‘DOR Obro‘ga, chuqur hurmatga, e’tiborga ega bo‘lgan. **Obro‘li** barcha uslublarda qo‘llanadi. **Nufuzli, mo‘tabar, e’tiborli** so‘zlari kitobiy, odamdan tashqari predmetlarga nisbatan ham qo‘llanadi. **Mo‘tabar** so‘zida e’tiborning kattaligi ta’kidi mavjud. **Obro‘dor**, asosan, badiiy uslubga xos, juda kam ishlatiladi. **Obro‘-e’tiborli** so‘zida belgi darajasi qatordagi boshqa so‘zlarga nisbatan kuchli.

Tog‘a – o b r o‘ l i odam. Deputat odam, gapini qaytarishmaydi. S.Ahmad, Ufq. *Nomini tutib baloga qolmaylik-u, poytaxtdagi n u f u z l i... bilimgohning yil sayin qabul hay’atida bakovullik qiladigan yo‘g‘on domlasi qanaqa davron surishi mumkin – tasavvur qilib olavering.* E.A’zam, Pakananing oshiq ko‘ngli. *...Turdi Farog‘iy davrining eng e’ t i b o r li shoirlaridan biri bo‘lgan.* Sh.Xolmirzayev, Adabiyot o‘ladimi? *Qavmining yosh-u qarisini ardoqlaydigan... o b r o‘-e’ t i-*

b o r l i… bu bekning mag‘lub bo‘lganini hech kim hech qachon eshitmagan, ko‘rmagandi. M.Choriyeva, Suyunchi. *Shu noma bois ahli risolatni yo‘llab, siz m o‘ t a b a r donishlarni chorlab kelturdim.* T.Malik, Tiriklik suvi. *Qishloq o b r o‘ d o r larining ma’lumotlari bo‘yicha oqsoqolning qotili deb Berdiboy ko‘rsatildi.* A.Qodiriy, Kichik asarlar.

OBUNACHI, MUSHTARIY Gazeta va jurnallarga oldindan haq to‘lab, uni muayyan muddatda olish huquqiga ega bo‘lgan odam yoki tashkilot. Mazkur so‘zlar ma’noni ifodalash jihatiga ko‘ra o‘zaro teng. **Obunachi** keng qo‘llanadi. **Mushtariy** yozma nutqqa xos.

Gazeta jurnalistining bir tomonida muassis, bir tomonida o b u n a ch i. U har ikkisiga ham qaram… R.Maqsudov, Gazetangizga obuna bo‘lmaymiz. *Mana, 5 yildirki, Farg‘onada chop etilayotgan, muxlislari – m u sh t a r i y lari ko‘payib borayotgan nomi ixchamgina, bejirimgina “Olamaro” jurnaliga ham Muhammadjon Obidov bosh-qosh. Jurnalni varaqlagan m u sh t a r i y dunyoni bir kezib chiqqanning zavqini oladi.* X.Do‘stmuhammad, Farg‘onaning fidoyi farzandi.

ODAM, ODAMZOD, KISHI, INSON, KIMSA, KAS, BASHAR Tafakkur qilish, so‘zlash, mehnat qilish qobiliyatiga ega bo‘lgan, shu sababli boshqa maxluqotdan ustun turuvchi jonli zot. **Inson** so‘zidan ijobiy munosabat anglashiladi. **Odam, odamzod, inson** so‘zlarida umumlashtirish mavjud. **Kimsa, kas** so‘zlari ma’nosida birqadar salbiy munosabat ta’kidi ham anglashiladi. **Bashar**, asosan, badiiy uslubga xos.

Dadam ochiqko‘ngil, bag‘rikeng, saxiy, xalqimiz urf-odatlarining hammasini chuqur hurmat qiladigan o d a m edi. O‘.Umarbekov, Qizimga maktublar. *Sizlar qilgan va qilayotgan ishlarni ko‘rib, o d a m z o d hamon yashab kelayotganiga ishonmay qolaman.* N.Eshonqul, Shamolni tutib bo‘lmaydi. *O‘sha k i-sh i – ustozlari mening shunaqa hayot yo‘ldoshim bo‘lganida o‘n marta doktor bo‘lardim dedilar.* O‘.Umarbekov, Qiyomat qarz. *Faqat savob borki, jahon bus-butun, Faqat savob borki, azizdir I n s o n!* A.Oripov, Savob. *Ba’zi og‘zi bo‘sh k i m s a lar bularni shafqatsiz, deb gap tarqatishadi, aslida bulardan mehribon va ko‘ngilchan odamlar yo‘q.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Faqatgina xalq sohib Bardavom bu dunyoga, Asragay har k a s nomin Faqat xalqning hayoti.* A.Oripov, O‘zbekiston bayrog‘i. *Sanskrit tili shundoq edi, yunon tili, chinmochin tili, so‘ngra lotin shundoq holni boshdan kechirdi, b a sh a r kamoli uchun xizmat etdi.* M.Ali, Abadiy sog‘inchlar.

ODAMGARCHILIK, INSONGARCHILIK Boshqalarga haqiqiy insonga xos bo‘lgan muhabbat, mehribonlik, samimiylik, insof bilan munosabatda bo‘lish. Qatordagi so‘zlar, asosan, nutqda qo‘llanish darajasiga ko‘ra o‘zaro farqlanadi. **Insongarchilik odamgarchilik**ka nisbatan kam qo‘llanadi, shuningdek, yozma nutqqa xoslangan.

Demak, unda i n s o n g a r ch i l i k, o‘z nomaqbul ishidan xijolat bo‘lish fazilati bor ekan. Mirmuhsin, Temur Malik. *Lekin bekorga xafa bo‘lmayapti-ku, deb o‘yladim: “Buxoroga kelsa-yu, uni men kutib olmasam. Axir i n s o n g a r-ch i l i k bunday bo‘lmas…”.* N.Boqiy, Rohila.

ODAMOVI, YOVVOYI Odamlardan o‘zini olib qochadigan, odamlarga aralashmaydigan. Har ikkala so‘z keng qo‘llanadi. **Yovvoyi** so‘zida belgi darajasi **odamovi**ga nisbatan kuchliroq.

Qolaversa, ular o‘qituvchilarini sevadi, bu – birqadar xo‘mraygan, og‘ir-karvon va allanechuk o d a m o v i yigitni hurmat qilishadi. Sh.Xolmirzayev, Ot egasi. – *Voy, tentag-ey, salom berishni esingdan chiqarib qo‘ydingmi? – Kabir kuldi. – Y o v v o y i -da, amakisi, y o v v o y i bu.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi.

ODAMOXUN, ODAMSHAVANDA, ODAMJON Odamning izzat-hurmatini joyiga qo‘yadigan, qadrlaydigan, odamgarchiligi bor. **Odamshavanda** hamda **odamoxun** so‘zlarida shinavandalik, kirishimlilik ta’kidi, **odamjon** so‘zida mehribonlik ta’kidi yetakchilik qiladi.

Omon bo‘lgur, o‘ziyam juda xushchaqchaq, o d a m o x u n-da. Ko‘rdingiz-ku, Temurjon, birpasda siz bilanam apoq-chapoq bo‘lib oldi…O.Ergash, Shohsanam. *Begovotliklar o d a m sh a v a n d a, xushmuomala, sodda-sofdil bo‘larkan.* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Baraka topsin mirzam, o d a m-j o n-da, o d a m j o n; bizdek faqirlar bilan ham og‘ayni, sizlar bilan ham shunday, barchaga barobar.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon.

ODAT, RASM, TAOMIL, UDUM, URF, URF-ODAT, AN’ANA Jamiyat a’zolari tomonidan qabul qilingan xatti-harakatlar, tartib-qoidalar. **Odat**, **rasm**, **urf-odat** so‘zlarining qo‘llanishi nutq uslublari jihatidan cheklanmagan. **Taomil, udum, urf, an’ana** so‘zlari badiiy va publitsistik uslublarda nisbatan ko‘proq qo‘llanadi. **Taomil** so‘zida kitobiylik bo‘yog‘i bor. **Urf-odat** so‘zida ma’no birmuncha kengaygan. **An’ana** so‘zida davom etib kelayotganlik ma’nosi ta’kid olgan.

Ertalab, o d a t bo‘yicha, Nuri to‘r ro‘mol yopinib, beshikdagi boladan to keksalarga qadar – hammaga salom qilar ekan. Oybek, Tanlangan asarlar. *Xonadonda otaning gapi – gap, unga e’tiroz bildirish r a s m emas edi.* Q.Kenja, Toshqin. *Zohid qalin daftar ochib, t a o m i l ga ko‘ra Namozovni so‘roq qila boshladi.* T.Malik, Shaytanat. *Bular o‘z oralarida allaqanday yo‘sinda rasm bo‘lgan u d u m ni bajo keltirishgan edi...* Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *Tabiiyki, o‘zbekning u r f iga ko‘ra, davolanayotgan odamning oldiga quruq qo‘l bilan borilmaydi*. N.Jabborov, Ibrat va hikmat dorilfununi. *“O‘tkan kunlar” romani bamisoli ulkan va tiniq ko‘zgu, unda o‘zbek millatining muayyan tarixiy sharoit, vaziyatdagi turmushi, u r f-o d a t lari, ruhiy-ma’naviy dunyosi, bo‘y-basti, qiyofasi keng ko‘lamda aniq-ravshan tasvirlanadi.* B.Karim, “O‘tkan kunlar” ibrati. *O‘z madaniyatimizning, urf-odatlarimizning unutilishiga,*

a n ’a n a larimizning buzilishiga, oyoqosti qilinishiga aslo yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi… M.Ali, Abadiy sog‘inchlar.

ODATLANMOQ, ODAT QILMOQ, O‘RGANMOQ Biror xatti-harakatni muntazam bajarishni odat tusiga kiritmoq. **Odat qilmoq odatlanmoq** va **o‘rganmoq** so‘zlariga nisbatan kam ishlatiladi.

Har gal kuzatganimdek, kostyumining pastki tugmasi qadalmagan – shunga o d a t l a n gandir. E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *Hamshiralar norozi bo‘lavergach, karavotida shiftga tikilib yotishni o d a t q i l di.* T.Malik, Shaytanat. *Ayni shu nuqtada farzand va ota-ona orasida kelishmovchilik, hatto kuchli ziddiyat paydo bo‘ladi. ...O‘smir o‘zini kamsitilgan hisoblaydi, ko‘ngli og‘riydi. Odob doirasidan uzoqlasha boshlaydi. Kattalarning illatlaridan nusxa ko‘chirishga urinadi (Chekishga yoki mayxo‘rlikka o ‘rganish bunga misoldir).* T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li.

ODDIY, SODDA, ODMI, JO‘N, BEHASHAM, BEZAKSIZ Ko‘rinishi hashamdor emas, bezak berilmagan. **Oddiy, sodda, odmi, bezaksiz** so‘zlari keng qo‘llanadi. **Behasham** so‘zining ma’noviy tarkibida uslubiy belgi bor: mazkur so‘z yozma nutqqa oid uslublarga xoslangan. **Odmi** so‘zi, asosan, kiyim-kechakka nisbatan qo‘llanadi, so‘zlashuv tiliga xos.

Ikki ryumkadan so‘ng Po‘latga bu hashamatli restoran xuddi studentlar oshxonasidek o d d i y gina bo‘lib ko‘rina boshladi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Jihozlar s o d d a, ozoda va tartib bilan o‘rnatilgan, hech qanday ortiqcha narsa yo‘q.* A.Muxtor, Daryolar tutashgan joyda. *Qator-qator soqchilar tekshiruvidan o‘tkazib, o d m i gina bir xonada tovarish Yak bizni biri-biridan ko‘hna ikki qariyaga ro‘para qildi.* E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *Studentlar yotog‘idagi qizlar faqat uning kiyimlarini gapirishardi, gazetadan andaza qirqib, j o ‘ n matolardan unikiga o‘xshagan ko‘ylak tikishardi.* S.Ahmad, Zumrad. *Ular b e h a sh a m mehmonxonaga kirdilar.* A.Suyunov, Yo‘qchi. *Sherxon shomiyona to‘ridagi baland shahnishinda chordana qurib sokin o‘ltiribdi. Kiyimlari b e z a k s i z odmi ipakdan, kichkina sallasiga ham gavhar yoki boshqa toshlar qadalmagan…* P.Qodirov, Avlodlar dovoni.

ODOBLI, ADABLI, BOADAB, AXLOQLI, XUSHAXLOQ, TARBIYALI Xulq-odobi yaxshi, yaxshi tarbiya ko‘rgan. **Boadab, adabli, xushaxloq** so‘zlari badiiy va publitsistik uslublarda nisbatan ko‘proq qo‘llanadi. **Boadab**, odatda, kattalar nutqida ishlatiladi. **Xushaxloq** so‘zida ijobiylik bo‘yog‘i ushbu qatordagi boshqa sinonimlardagidan kuchliroq.

Kichik kelin o d o b l i, farosatli, odamning ichiga kirib ketay derdi. N.Eshonqul, Shamolni tutib bo‘lmaydi. *O‘zingni hammaga sevdirishni istasang – fe’l-atvoringni tuzat, a d a b l i, tarbiyali bo‘l.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Bu yigitning b o a d a b bo‘lg‘onidan ham durust odam, deb o‘ylag‘on edim.*

A.Qodiriy, Kalvak maxsumning xotira daftaridan. *Muxtorjon bitta bo‘lsayam o‘ntaga tatiydigan yigit chiqdi. A x l o q l i, odobli...* O‘.Hoshimov, Nimadir bo‘ldi. *Uning yozishicha, har bir ziyoli zohiriy ilmlar (dunyoviy fanlar) bilan birga, botiniy ilm (tasavvuf)ni ham egallashi lozim, bu uning fazl-u kamolini oshiradi, x u sh a x l o q, halim va odamshavanda bo‘lishga ko‘maklashadi.* N.Komilov, Tasavvuf. *Go‘zal xulq va t a r b i y a l i onaning xislatlari, yaxshi fe’l-atvori farzandlarida ham namoyon bo‘ladi.* T.Malik, Odamiylik mulki.

ODOBSIZ, ADABSIZ, BEODOB, AXLOQSIZ, TARBIYASIZ Xulq-odobi yomon, yaxshi tarbiya ko‘rmagan. **Odobsiz**, **adabsiz, axloqsiz**, **tarbiyasiz** so‘zlari keng qo‘llanadi. **Beadab, beodob** so‘zlari, asosan, yozma nutqqa xos. **Tarbiyasiz** so‘zi ma’nosidan salbiy munosabat anglashiladi. **Beodob** so‘zida kitobiylik bo‘yog‘i bor.

Aslini aytsam, yosh bolaligimdan beri kattalar farzandlarini ana shu yov bilan qo‘rqitishar, o d o b s i z bolalarni opketib qoladi deb tarbiya berishar edi. I.Sulton, Ozod. *Orif Oqsoqol bunaqa a d a b s i z “taka”larni tarbiyalagan ota-onasi bilan gaplashib, shunaqangi tanobini tortib qo‘yganki...* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Zo‘rlikka zo‘rakan-u, lekin juda tezob va b e o d o b ekan*. N.Norqobilov, G‘animlar. *Nazarida, hamma unga qarayotgandek, “mana, mana, o‘sha a x l o q s i z!” deb barmog‘ini bigiz qilib ko‘rsatayotgandek edi*. O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol. *Forobiy yozadi: “Agar hokimlar t a r b i y a-s i z bo‘lsalar, Aflotunning fikricha, u holda ularning ishlari ham, fuqarolarning ishlari ham inqirozga yuz tutadi”*. I.Sulton, Hazrati Majoz.

ODOBSIZLIK, ADABSIZLIK, BEODOBLIK, AXLOQSIZLIK, TARBIYASIZLIK Tarbiya ko‘rmaganlik; axloq-odob me’yorlariga muvofiq bo‘lmagan xatti-harakat, holat. **Odobsizlik**, **axloqsizlik**, **tarbiyasizlik** so‘zlari keng qo‘llanadi. **Adabsizlik**, **beadablik**, **beodoblik** so‘zlari, asosan, yozma nutqqa xos. **Beodoblik** so‘zida kitobiylik bo‘yog‘i bor.

...direktor bilan xayrlashib turgan odam “shap” etib qo‘limdan ushladi: – Menga qarang, yaxshi yigit, o d o b s i z l i k ham evi bilan-da! O.Yoqubov, Muqaddas. *Shu bois sudxo‘rlik, harom, zulm, ko‘pxudolilik, butparastlik, johillik, a d a b s i z l i k kabi illatlar yo‘l ahlini parokanda qilib tashlagan ekan.* U.Hamdam, Yo‘l. *Egasiz uyga kirishni b e o d o b l i k sanab, barchalari mashinada o‘tirdilar*. T.Malik, Shaytanat. *Qayerdaki o‘sha parda olib tashlandimi, o‘sha yerda odobsizlik, a x l o q s i z l i k, hatto razolat yuz beradi*. O.Husanov, Ibn Sino visoli. *Bizlarni xonavayron... bevatan va bandi qilg‘on t a r b i y a s i z l i k va jaholatdir...* M.Behbudiy, Padarkush.

OILA, XONADON, UY, RO‘ZG‘OR Er va xotin, ularning bolalari, kelini va nabiralari, eng yaqin tug‘ishganlaridan iborat birga yashovchi kishilar jamoasi. **Oila, xonadon** kitobiy uslublarda ko‘proq qo‘llanadi. **Uy**, **ro‘zg‘or** esa so‘zlashuv tilida nisbatan faol ishlatiladi. **Ro‘zg‘or** so‘zi oila va u bilan bog‘liq

narsalarni umumlashtirgan holda ifodalaydi. **Xonadon, oila** so‘zlarida oila istiqomat qiluvchi joy ma’nosiga ham ishora bor.

Xullas, rashk mavjud, ammo xiyonatga begona o i l a sohibasi garchi Anvarga mehri bo‘lsa-da, chegaradan chiqa olmas edi. T.Malik, Shaytanat. *Bu ixtiyoriy ravishdagi hozirlikdan so‘ng “mamlakatimdagi har bir x o n a d o n bitta ketmon va bitta mardikor bersin!” deb istisnosiz umumiy bir farmon ham bo‘ldi.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Yomon arava yo‘l buzar, Yomon kishi u y buzar*. Maqol. *Qo‘chqor. Endii, Alomatxon, mana shu r o ‘ z g ‘ o r ning og‘ir-yengili ikkovimizning bo‘ynimizda, xo‘pmi.* Sh.Boshbekov, Temir xotin.

OKEAN, UMMON Yerning materik va orollarni o‘rab turuvchi suv qobig‘i. Mazkur ikki so‘z, asosan, nutq uslublariga bo‘lgan munosabatiga ko‘ra farqlanadi. **Okean** barcha uslublarda keng qo‘llanadi. **Ummon** badiiy va publitsistik uslublarga xos.

O

O k e a n orqali telefon aloqasi o‘rnatildi, endi odamlar bemalol gaplashadi. A.Muxtor, Tundaliklar. *U m m o n lar ko‘rinar qatra yosh misol, Chigit uvog‘icha kelmas tog‘lar ham.* A.Oripov, Ona sayyora.

OLA, OLA-BULA, OLA-QURA, OLABAYROQ, OLATAROQ, OLA-PES Oq va boshqa har xil rang aralash tusli. **Ola-bula** so‘zi ko‘proq oddiy so‘zlashuvga xos. **Ola-qura** kam qo‘llanadi. **Olabayroq, olataroq, olapes** so‘zlarida belgi darajasi kuchli ifodalangan. **Olabayroq** so‘zining ma’no tarkibida “yo‘l-yo‘l” va “katak-katak”; **olataroq** so‘zida “rango-rang”; **olapes** so‘zida “yangiligidagi tusi qochgan” ma’no qirrasi bor. Shuningdek, **olapes** so‘zidan salbiy munosabat ham anglashiladi.

Oyoqlariga qizil botinka, ustiga ko‘k ishton-ko‘ylak, boshiga eski o l a do‘ppi kiyib olgan uch yashar nevara, hammadan oldin o‘rnidan turib, ayvonga chiqadi. T.Murod, Bobosi bilan nevarasi. *Tandir tagida uch-to‘rtta chumchuq ovqat qidirib sakrar, tumshuqlari bilan qor ostida o l a-b u l a ko‘ringan yerni titkilar edi.* S.Zunnunova, Tanlangan asarlar. *Tong azon bo‘lishiga qaramasdan, bir to‘da och o l a-q u r a itlarni ergashtirib, eski Kappon tomondan Malla jinni javrab kelar edi*. G‘.G‘ulom, Shum bola. *Oldindagi mashinada lunjini shishirib surnay chalayotgan surnaychining yonida turib, beo‘xshov o‘yinga tushayotgan o l a b a y r o q to‘n kiygan bir kishiga ko‘zim tushdi, sinchiklab qarasam – mehmon!* A.Qahhor, Dumli odamlar. *Temiryo‘lchi o‘likning o l a t a r o q yuziga, tizzasigacha ko‘tarilgan no‘xat gulli yupqa ko‘ylagiga... tikilar ekan, hech narsa tushunmasdi*. O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Mana, Haqberdi, Tangir, Hasanboy, Suvon, ko‘k bo‘yog‘i o l a p e s to‘rtta karavot, liqildoq-omonat stol...* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda.

OLD(IDA), HUZUR(IDA), YON(IDA), QOSH(IDA) Biror kimsa yoki narsaga juda yaqin joy. Qatordagi so‘zlar mazkur ma’noda kelganida, egalik qo‘shimchasi va makon-zamon kelishiklarini olgan bo‘ladi. **Old(ida), yon(ida)** keng qo‘llanadi. **Oldida, huzurida, qoshida** so‘zlarida yuzma-yuzlik, **yonida**

so‘zida yonma-yonlik ta’kidi anglanadi. **Huzur(ida)** so‘zida biroz rasmiylik belgisi bor, kitobiy. **Qosh(ida)** so‘zida rasmiylik belgisi yo‘q, badiiy uslubga xoslangan.

Ismoil polvon bir-ikki qadam tashlab, olov o l d i d a to‘xtadi. T.Murod, Yulduzlar mangu yonadi. *Sen chindan ham go‘zalsan, H u z u r ingga keldim bot.* A.Oripov, “Noma’lum qiz” suratiga. *U eshikning ham ikki y o n i d a soqchilar turishar – ikkitasi choponli, ikkitasi sallali edi.* Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *Asqar ota erkaklar q o sh i d a ko‘p muhtaram xotinlarni ko‘rgan, lekin bularning ko‘pchiligi rais, mudir, direktor deganday rahbarlik o‘rnidagi xotinlar edi.* A.Qahhor, Dahshat.

OLDINGA, ILGARI, OLG‘A Old tomonga. **Ilgari** so‘zi mazkur ma’noda **oldinga** va **olg‘a** so‘zlariga nisbatan kam qo‘llanadi. **Olg‘a** kitobiy. Mazkur so‘zda harakatning old tomonga yo‘nalganligi ma’no ta’kidi **oldinga**, **ilgari** so‘zlaridagiga nisbatan kuchliroq.

Shu holda kemalar tun qorong‘iligini panoh etib, o l d i n g a suzib borishardi. Mirmuhsin, Temur Malik. *Qudrat bilan G‘ulomjon ham bir necha odim i l g a r i yurdi.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *U allanechuk bo‘lib orqaga tortildi-da, yana o l g‘ a intildi.* Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik.

OLIFTA, FASON (POSON), BASHANG, PO‘RIM, SATANG Pardoz-andozga, kiyinishga, o‘zining tashqi ko‘rinishiga zeb beruvchi. **Bashang** so‘zida belgi darajasi kuchli. **Po‘rim, satang, poson** so‘zlashuv nutqiga xos. **Satang, poson, olifta** so‘zlaridan so‘zlovchining salbiy munosabati anglashiladi. **Po‘rim** so‘zida kiyimning hashamdorligi ta’kidi mavjud.

Alanglab xizmat qilib yurgan laganbardorlarga, ko‘rinishlaridan ma’muriyat xodimlariga o‘xshagan o l i f t a kishilarga umid bilan qaradim, hatto ikki-uchtasining oldigayam bordim... U.Hamdam, Bir piyola suv. *Sirasini aytganda, amakisi bashorat qilganday, poytaxtda, institutlarda f a s o n yuradigan har-har qizlarni ko‘rib ko‘nglida andak taraddudlanish, yangi hayajonlar tug‘ilgan bo‘lishi ham ehtimoldan uzoq emasdi.* Q.Kenja, Toshqin. *Ikki chetiga xonaki archalar ekilgan yo‘lkadan ola xalat kiygan bemorlar, b a sh a ng kiyingan kishilar tinmay o‘tishadi.* O‘.Hoshimov, Nimadir bo‘ldi. *Unda manavi mishiqi p o‘ r i m onasi qornida yo bor edi, yo yo‘q edi.* T.Murod, Momo Yer qo‘shig‘i. *Mahalla-yurt deb kimni aytyapsan? Og‘ziga kuchi yetmagan uch-to‘rtta s a-t a ng laringnimi?* O.Yoqubov, Billur qandillar.

OLIY, YUQORI, YUKSAK, A’LO Baholanish nuqtayi nazaridan eng yuqori darajada bo‘lgan. **Yuksak** so‘zi kitobiy uslubga xos, **yuqori** so‘ziga nisbatan belgini kuchli ifodalaydi. **A’lo** so‘zida eng oliylik ta’kidi mavjud. Shu bois bu so‘zda ham belgi darajasi nisbatan kuchli.

– O l i y iltifotingizdan va marhamatingizdan umid shuki, – dedi mavlono Alishoh. – Xazinachilar olti oylik maoshimni birdaniga bersalar... I.Sulton,

Alisher Navoiy. *Uning zehniga y u q o r i baho bergan edi, ammo bu darajada bo‘lishni kutmovdi.* T.Malik, Savohil. *Nuroniy Hoziq to‘raning “Qadrdonimiz, bizning Botur”, deya eslashi Sultonmurodga berilgan y u k s a k bahodir.* M.Mansur, Judolik diyori. *Menga diyor berding, ko‘rk-u latofat, Husn-u malohatda tengi yo‘q, a’ l o.* E.Vohidov, Saylanma.

OLTIN, TILLA, ZAR Tabiatda tabiiy ravishda uchraydigan sariq-qizg‘ish tusli qimmatbaho metall. Nutqda bu ma’noni ifodalashda **oltin** va **tilla** so‘zlari nisbatan faol qo‘llanadi, badiiy va so‘zlashuv uslublarida **tilla** so‘zining **tillo** varianti ham uchraydi. **Zar** so‘zi kitobiy uslubga xos.

Sabohat maktabni tugatib, ToshMIga kirib keldi. A’lochi. O l t i n medal oldi. O‘.Umarbekov, Ota va o‘g‘il. *Gilos shoxlari orasidan yana o‘sha sirli bog‘ namoyon bo‘lgan edi… Qopqalari t i l l a dan, tutqichlari marvaridan…* I.Sulton, Bogi Eram. *Z a r qadrini zargar biladi.* Maqol.

ONA, ENA, OYI, OPA, AYA, VOLIDA, BUVI, MOMO Farzand ko‘rgan, farzandlari bo‘lgan ayol. **Ona**, **volida** so‘zlari kitobiy uslublarda faol qo‘llanadi. **Volida** so‘zida eskilik bo‘yog‘i bor, shuningdek, ijobiy munosabat aks etgan. **Ena, opa, buvi, aya** so‘zlari shevalarda qo‘llanadi. **Oyi**, **opa**, **ena**, **buvi, aya** so‘zlari so‘zlashuv nutqida onaga nisbatan murojaat birligi sifatida faol qo‘llanadi. Bu vazifada **ona** so‘zi ayrim shevalardagina ishlatiladi.

O n a qaddini g‘oz tutib, tez-tez yurib borar, bola esa alang-jalang qilib atrofdagi manzaralarni tomosha qilar edi. O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *E n a, men sezib turibman, bu g‘oz qaytmaydi. Menga boshqa g‘ozning nima keragi bor?* U.A’zim, G‘oz. *Bo‘ldi, bo‘ldi, o y i, bilaman, – deya Abdulla bu mavzuga nuqta qo‘ymoqchi bo‘ldi bu safar.* G.Mamarasulova, Pariro‘y. *Men o p a m ni yaxshi ko‘raman, juda, juda ham yaxshi ko‘raman, hecham xafa qilmasam, hecham yig‘latmasam deyman. O p a m ham meni yaxshi ko‘radi: “Xayriyatam esim yo‘g‘ida seni tug‘ib olgan ekanman, bo‘lmasa, ahvolim nima kechardi,” – deb, erkalatgani erkalatgan*. X.To‘xtaboyev, Besh bolali yigitcha. *U sapchib o‘rnidan turdi. Ko‘cha eshigiga talpinganda a y a si yo‘lini to‘sdi.* S.Ahmad, Seni izlab. *V o l i d a ngiz tayinlab yubordilar. Darhol Andijon qo‘rg‘oniga borib, beklarni to‘plamoq kerak.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *– Qo‘ying, b u v i, xafa bo‘lmang, – dedi G‘ulomjon onasini ichkariga yetaklab.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *...Anovu yerda bir xotin ming‘irlagani ming‘irlagan. Kim u o‘zi? O‘sarning ham ko‘ziga yosh keldi. – M o m o jon, axir u – kelinингiz-ku! – dedi. – Sizdi onasiday ko‘radi…* Sh.Xolmirzayev, Qadimda bo‘lgan ekan.

OPA, EGACHI Bir ota-onadan tug‘ilgan bolalar ichida o‘zidan kichik qiz farzand yoki o‘g‘il farzandga nisbatan katta qiz. **Opa** so‘zi keng qo‘llanadi. **Egachi**, asosan, singilga nisbatan katta qiz farzand, tarixan va ayrim shevalarda esa ukaga nisbatan katta qiz farzand ma’nosida ham qo‘llanadi.

Hojar yuzi lo‘ppi, Normatning o p a lariga tortgan, do‘mboq, to‘ladan kelgan qiz edi. N.Eshonqul, Urush odamlari. *Zaynab e g a ch i si Xushro‘ydan yetti yosh chamasi kichik edi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

OQ, OPPOQ, OQPAR, BO‘Z, BO‘ZRANG, SUTRANG, BAYZO, BAYOZ Qor, sut, paxta rangidagi, qoraning zidi. **Oqpar** so‘zi oqish, oqqa moyil rangga nisbatan qo‘llanib, belgini kuchsiz tarzda ifodalaydi. **Bayzo** kam qo‘llanadi va badiiy nutqqa xos. **Sutrang** so‘zi badiiy va so‘zlashuv uslublariga xos. **Oppoq** va **bayzo** so‘zlarida belgi darajasi **oq** so‘zidagidan kuchli. **Bo‘z** so‘zi, asosan, ko‘kka moyil oq tusni bildiradi. **Bo‘zrang** ham oqish-ko‘kish rangga nisbatan ishlatiladi. **Bayoz** so‘zi eskirgan, kam qo‘llanadi.

Daraxtzorning ichkarisida o q imorat ko‘rinadi, yonida yana nimadir qurilayotir. A.Muxtor, Daryolar tutashgan joyda. *Ertasiga ertalab odamlar uyg‘onganlaridan so‘ng tashqariga chiqib, hayrat bilan uzoq-uzoqlarga boqdilar: hamma yoq o p p o q qor edi, go‘yo butun dunyo o p p o q edi.* N.Eshonqul, Shamolni tutib bo‘lmaydi. *Oq, o q p a r kunduzlar qorong‘i bo‘ldi, Shamollar xor-xasni otdi yuzlarga.* A.Suyun, Olis tonglar. *Bobur b o ‘z otni choptirib borib, navkarga yetganda oyoqlarini uzangidan bo‘shatdi...* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Tutzorning narigi tomonida b o ‘ z r a ng bir uzun imorat ko‘rinardi.* Sh.Xolmirzayev, O‘zbeklar. *U birinchi marta qishloqqa s u t r a ng “Volga”da kirib kelganida, har turli mish-mishlar tarqadi.* X.Sultonov, G‘ulomgardish. *Subhi b a y z o dek gul uzra Shomi savdo tusli barg.* E.Vohidov, Barg. *Ko‘z firoqingda oqardi-yu sirishki qurudi, Yomg‘uri bo‘lmas, agar ayni b a y o z o‘ldi bulut.* A. Navoiy, Ey ko‘ngul...

OQARMOQ I, **BO‘ZARMOQ, GEZARMOQ** Qoni qochib, rangi o‘chmoq (yuz haqida). **Oqarmoq** va **bo‘zarmoq** nutqda keng qo‘llanadi. **Bo‘zarmoq** so‘zida holat darajasi **oqarmoq**qa nisbatan kuchli ifodalanadi. **Gezarmoq** so‘zida tabiiy rangini yo‘qotish belgisi **bo‘zarmoq** so‘ziga qaraganda ham ortiq darajada ifodalanadi, oddiy so‘zlashuvda lab va yuzga nisbatan faol ishlatiladi.

Meni hamma yukchilar qurshab oldi. O q a r ib, qaltirab ketdim: ularning menga tikilishi shunday qo‘rqinchli edi. A.Muxtor, Daryolar tutashgan joyda. *Choyxonachi angrayib qoldi. Yuzlari b o ‘ z a r di.* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Isoq domlaning rang-quti g e z a r gandan g e z a r di-yu, o‘sha zahoti hushyor tortdi, bir yumalab o‘zining olim-u ulamo ekanligi yodiga tushib qoldi.* X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz.

OQARMOQ II, **O‘NGIMOQ** Tashqi ta’sirlar natijasida rangi o‘chib, oqish tusga kirmoq, rangi xiralashmoq. **Oqarmoq** va **o‘ngimoq** nutqda faol qo‘llanadi.

Boltaboy ota o‘g‘illaridan kelgan xatni yuvilaverib o q a r ib ketgan ko‘k satin belbog‘iga tugib yuradi. S.Zunnunova, Tanlangan asarlar. *To‘nini yechib, astarini ag‘dardi-da, qatlab ustiga o‘tirib oldi, kashtalari o ‘ n g i b ketgan belbog‘ining uchini terlagan peshonasiga bosdi.* M.Safarov, Ayrishox.

ORIQ, OZG‘IN, QILTIRIQ, DIRDOV, IPILTIRIQ, RAMAQIJON, QOQSUYAK, LOG‘AR Eti qochgan, vazni me’yordan kam. **Oriq** so‘zi odam va hayvonlarga nisbatan qo‘llanadi. **Ozg‘in** va **ramaqijon**, asosan, odamga nisbatan qo‘llanadi. **Dirdov** ot, qo‘y, buzoq kabi hayvonlarga nisbatan qo‘llanadi. **Ipiltiriq** odam bilan birga o‘simliklarga nisbatan ham qo‘llanadi. **Qiltiriq, dirdov, ipiltiriq, ramaqijon** so‘zlarida oriqlik belgisi kuchli. **Ramaqijon** so‘zida mazkur ma’no obrazli tarzda ifodalanib, holdan toyganlik ma’nosi kuchli ta’kid olgan. **Qoqsuyak** so‘zlashuvda qo‘llanadi. **Dirdov, ipiltiriq, ramaqijon** so‘zlarida so‘zlovchining kamsitishdan iborat shaxsiy munosabati anglashiladi. **Log‘ar** eskirgan.

Bu tashlandiq qo‘radagi qarovsiz o r i q otlar orasida otasining Chopdor va Chontor degan otlari ham yurar edi. U.Hamdam, Ko‘zini ochib yumgan odam. *Eshik oldida qotgan o‘rta yosh, o z g‘ i n, novcha kishi yarim o‘girilib, yonidagi xotinini tashqariga chiqartirdi.* O.Muxtor, Mezon. *Go‘dakligida to‘yib ovqat yemagan o‘g‘il bolalar katta bo‘lganda nimjon, q i l t i r i q, lanj, og‘ir ishga yaramaydigan bo‘lib qoladi, deganding.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Bunaqa d i r d o v larning tog‘ tugul, oddiy yo‘lda ham dadil yurishiga ishonch yo‘q.* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *...Mirzaxo‘ja hojimning xayoli qirg‘oqdagi maysalar-u sambitgullarning oqish ipiltiriq ildizchalarini o‘pib o‘ynoqlagan suv ham qolib, tamomi bo‘lak narsaga qochgan edi.* M. Mansur, Judolik diyori. *Qishdan r a m a q i j o n bo‘lib chiqqan dehqon sho‘rlikda don qoptimi?* I.Rahmon, Kelin. *Chol esa terisi halviragan oq badanini q o q s u y a k barmoqlari bilan qashlab, silab-siypalab yana qihqihlaydi.* N.Norqobilov, Ayriliq quvonchi. *Yopirilib pashsha, chivin, tirnadi l o g‘ a r badaning. Qimir etarga holing yo‘q, yelpig‘ich duming, sigirim.* “Mushtum”.

ORQA, KET, ORT Odam yoki narsaning yuz, bet, old tomoniga qarama-qarshi bo‘lgan tomoni. Bu so‘zlar mazkur ma’noda kelganida, egalik qo‘shimchalari va makon-zamon kelishiklari bilan turlanadi. **Orqa** so‘zi keng qo‘llanadi. **Ket** so‘zi so‘zlashuv tilida faol ishlatiladi. **Ort** so‘zi kitobiy uslubga xos.

Yo‘q, avval menga bir aytib qo‘ying, qachongacha boladek o r q a mdan ergashib yurasiz! Dastingizdan na kurortga borolaman, na qurultoyga. S.Ahmad, Suyanchiq. *Qobil bobo, qo‘l qovushtirib, uning k e t i dan yurar va yig‘lar edi.* A.Qahhor, O‘tmishdan ertaklar. *– O‘zi “onang buzuq”, dedi, masxara qildi, – dedi Xolmat onasining o r t idan yig‘lab...* N.Eshonqul, Shamolni tutib bo‘lmaydi.

ORTIQ, OSHIQ, ZIYOD(A) Muayyan miqdordan yoki me’yordan ko‘p. **Ortiq, oshiq** so‘zlari **ziyod(a)** so‘ziga nisbatan faol qo‘llanadi. **Ziyod(a)** so‘zida kitobiylik aniq sezilib turadi. **Oshiq** va **ziyod(a)** so‘zlarini har doim ham **ortiq** so‘zi o‘rnida qo‘llab bo‘lmaydi.

Ayting, yana ne qilayin imkondan o r t i q, Hammasini qo‘yib bering, eplayman o‘zim. F.Afro‘z, Men ayolman. *Qarasa, o‘z mo‘ljalidan o sh i q, 53 pillapoya bo‘libdi…* A.Muxtor, Qora domla. *Mayli, boshqalardan ikki-uch so‘m z i y o d ham oling, lekin ayilimni topib bering*. N.Aminov, Ayri.

ORTMOQ, YUKLAMOQ, BOSMOQ, JOYLAMOQ Yukni biror transport vositasining ustiga yoki ichiga joylamoq. **Ortmoq, bosmoq** shaxs va narsalarga nisbatan qo‘llanadi. **Yuklamoq**, **joylamoq** esa faqat narsalarga nisbatan ishlatiladi. **Bosmoq** so‘zi odamga nisbatan qo‘llanganda, majburanlik ifodasi, narsalarga nisbatan ishlatilganda esa ko‘p miqdorda, zich holda ekanlik ta’kidi ham anglashiladi.

Qoplari kichkina-kichkina. Bir tuyaga elliktasini o r t ib kelishadi. O‘.Hoshimov, Nimadir bo‘ldi. *Ko‘k shapka kiygan temiryo‘l xizmatchilari chamadon y u k l a ngan aravachalarini g‘izillatib o‘tib qolishadi...* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Yelkasidagi xurjunni eshakka b o s ib, indamay ketaveribdi*. O.Qo‘chqorbekov, Kulgi darg‘alari. *Bugun tunda hujumga bormaydiganlar qurol-yarog‘larni, xo‘raklarni kemalarga j o y l a b qo‘yishlari lozim, – dedi Shohmurod Ko‘histoniy atrofidagi qilich osgan sarbozlarga.* Mirmuhsin, Temur Malik.

OSMON, KO‘K, SAMO, FALAK, GARDUN, FAZO, SIPEHR, MI(Y)-NU Yer ustida gumbaz shaklida ko‘rinib turuvchi havo qatlami. **Ko‘k**, **samo**, **falak**, **gardun**, **fazo** kitobiy. **Ko‘k**, **samo**, **falak**, **gardun** so‘zlari badiiy uslubga xoslangan. **Gardun** so‘zida eskilik bo‘yog‘i bor, **fazo** so‘zi mazkur ma’noda juda kam qo‘llanadi. **Sipehr**, **mi(y)nu** eskirgan.

Shu so‘zlarni aytayotganda, yaraqlagan o s m o n ga ilkis qora bulut chiqqandek, Binafshaning chehrasi bir zum ma’yuslandi. A.Ko‘chimov, Binafsha. *Qator orasida ketmon urayotgan chiroyli, kichik yuzli Qumri k o‘ k-ka tikildi...* S.Nazar, Yashil boylik. *Uchar likopcha shiddat bilan yuqoriga suzdi, hovli ustida xayrlashganday bir aylandi, so‘ng besas s a m o ga ko‘tarilib, izsiz g‘oyib bo‘ldi.* A.Yo‘ldoshev, Samo elchisi. *Olam ko‘m-ko‘k. F a l a k zangori*. T.Murod, Yulduzlar mangu yonadi. *Jahonning mehri ikkidur: biri – sensan, biri – oftob, Tarozu pallasi ikki: biri Yerdur, biri g a r d u n.* E.Vohidov, Rubobim tori ikkidur... *Daka varrak tiniq zangori f a z o Tubiga intilar, sho‘ng‘ir naq xayol.* Zulfiya, Nevaramga. *O‘rtanur, ey voiz, ohimning sharoridin s i p e h r, Ne so‘ray, do‘zaxqa mundoq bir sharar bo‘lg‘aymu deb*. Navoiy, Badoye ul-bidoya. *Jomi minoni ilikdin qo‘ymakim, bu shevasiz, Kimsa xushhol bo‘lmadi bu toqi m i n u ostida.* Navoiy, Navodir un-nihoya.

OSON, YENGIL, O‘NG‘AY Qiyin emas, murakkab emas. **Oson** va **yengil** so‘zlari narsa va harakat-holatga nisbatan ishlatiladi. **O‘ng‘ay** so‘zi, asosan, xatti-harakatga nisbatan ishlatiladi va muayyan xatti-harakatning yuzaga chiqishiga qulaylikni bildiradi. Mazkur so‘zlar nutq uslublarida qo‘llanish jihatidan cheklanmagan.

Ayol qalbidek yumshoq, har narsani o s o n kechiradigan qalb bo‘lmaydi. S.Ahmad, Ufq. – *Y e n g i l roq bir ish bersak-chi, – degan edi sekretar, opa xafa bo‘lib ketdi. – Men hali holdan toyganim yo‘q. Keksayganim ham yo‘q. Nega y e n g i l ishni qilar ekanman?!* Sh.Xolmirzayev, Kechagi kun kecha. *Pakana maslahatlardan eng o‘ n g‘ a y va serzavqrog‘ini tanladi – turnik.* E.A’zam, Pakananing oshiq ko‘ngli.

OT I**, YILQI, TULPOR, ARG‘UMOQ, ASP** Yakkatuyoqlilarga mansub o‘txo‘r, sutemizuvchi yirik ish-ulov hayvoni. **Yilqi** so‘zida umumlashtirish ta’kidi mavjud. **Arg‘umoq** so‘zida uchqurlik belgisi ta’kidi kuchli ifodalangan. **Tulpor, arg‘umoq** so‘zlari badiiy uslubga xoslangan. Mazkur ikki so‘z “zotli” hamda “uchqur” ifodali ma’no uzvi bilan **ot** hamda **yilqi** so‘zlaridan farqlanadi. **Asp** so‘zi eskirgan, badiiy nutqda va xalq dostonlarida qo‘llanadi.

O

Ichkaridan o t ning pishqirishi, keyin unga urilgan shapatining, so‘ngra chol-ning “ha, jonivor!” degan ovozi keldi. T.Malik, Uloq. *Y i l q i ning yog‘ini, dumini kuzab (qirqib olib), qil chilbirlar eshganlar.* N.Karimov, Mirtemir. *Ko‘zlari chaqmoq t u l p o r, Tuyog‘i chaqmoq t u l p o r. Suvliq lablarin yirtgan, Yollari bayroq t u l p o r .* U.Azim, She’riyat. *Maysalar lol egdi boshini, Qizg‘aldoqlar to‘kdi yoshini, Ko‘k berkitdi shan quyoshini, Bahodirsiz kelar a r g‘ u m o q.* A.Suyun. *Ha, bunda o‘ynadi Chingizning a s p i, Nodirshoh fillari – goh oq, goh qaro.* A.Sher, Karvon qo‘ng‘irog‘i.

OT II**, NOM, ISM** Shaxs yoki narsalarga atab qo‘yiladigan lisoniy birlik. **Ot** so‘zi shaxslarga va jonli narsalarga nisbatan ishlatiladi va keng qo‘llanadi. **Nom** so‘zi, asosan, shaxs va narsalarga nisbatan qo‘llanadi va so‘zlashuv nutqiga nisbatan kitobiy uslublarda ko‘proq uchraydi. **Ism** so‘zi faqat shaxsga nisbatan qo‘llanadi.

Bola raisning o‘g‘li bo‘ldi. Bo‘ri polvon atayin shu bolani yetaklab keldi. – Ot ingiz nimaydi, polvon? – dedi. T.Murod, Yulduzlar manguyonadi. *Nizomning qo‘lidagi qog‘ozchaga n o m i yozilgan yana bir kishi – agralik keksa to‘quvchi – ikki kun burun zindonda jon bergan ekan.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Raqam yoniga mahbusning i s m va familiyasi qayd etib qo‘yilgan edi.* S.Ahmad, Sarob.

OTA, DADA, ADA, PADAR, QIBLAGOH Farzandli, bola-chaqali erkak (o‘z bolalariga nisbatan). **Ota, dada** so‘zlari adabiy tilda ham, shevalarda ham qo‘llanadi. **Ada** – shevaga xos so‘z. **Padar** va **qiblagoh** so‘zlari, asosan, badiiy nutqda qo‘llanadi, kitobiy. **Qiblagoh** so‘zida ma’no obrazli tarzda aks etgan, ulug‘lashdan iborat ijobiy munosabat anglashiladi. Qatordagi **ota**, **dada**, **ada** so‘zlari so‘zlashuv nutqida murojaat birligi sifatida ham qo‘llanadi. **Padar**, **qiblagoh** so‘zlari murojaat birligi sifatida qo‘llanganda, mazkur so‘zlarning kitobiylik bo‘yog‘i yanada kuchli ta’kid oladi.

O t a si uni hech qachon urmagan, hatto chertmagan ham, lekin qattiqroq gapirganda, u bo‘ynini qisadi, yelkalarida titroq turadi. A.A’zam, Oyning gardishi. *Ertalab oyim: “Tur, tur tezroq, d a d a ng kelsa naq o‘ldiradi!” – deb ustimdan ko‘rpamni tortib tashladi.* A.Qodiriy, Uloqda. *Po‘lat ichkariga, o‘z xonasiga kirib, yechindi, yuvinib, uy kiyimlarini kiydi va a d a si yoniga chiqdi.* O‘.Umarbekov, Mo‘jiza. *Taxt vorisi – Inoyatulloxon. Padar amri – vojib deydilar. Omonullo p a d a r i amriga zid bormaydi*. T.Malik, Savohil. *Q i b l a-g o h ining turbati, onayizorining bir siqim turpog‘i Isfijobda...* S.Siyoyev, Ahmad Yassaviy.

OTBOQAR, YILQICHI, YILQIBOQAR, YILQIBON, SAYIS, MIROXUR Otlarni parvarish qiluvchi, otlarga qarovchi odam. **Otboqar**, **yilqichi**, **yilqiboqar**, **yilqibon** so‘zlari keng qo‘llanadi. **Sayis**, **miroxur** so‘zlari eskirgan, har ikki so‘z ham shevaga oid.

O‘n besh yillardan so‘ng Zamon o t b o q a r qishloqqa qaytib kelganda qishloqdan fayz ketib, odamlar yana ham ojiz va hurkak bo‘lib qolgandilar. N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Y i l q i ch i biyalarga ergashgan toychoqlar horimasa, yo‘lda oyoq ilmasdan ovulga yetishni mo‘ljalladi*. S.Vafo, “Araal...araal...” *Alpomish Qultoyning kiyimlarini kiyib, Ultontoznikiga jo‘naydi. Alpomish to‘yga y i l q i b o q a r qiyofasida kirib keladi*. A.Abdurahmonov, Turkiy adabiyotning qadimiy qatlamlari. *Allonbiyning y i l q i b o n i bo‘lgan Elgeldi... yaylovdan yaylovga kezardi*. A.Muxtor, Qoraqalpoq qissasi. *Qori Ishkamba bilan noib ko‘rishayotgan choqda noibxonadagi mulozimlar, s a-y i s lar va otboqarlar qiqirlashib kulishdan o‘zlarini tiya olmadilar...* S.Ayniy, Sudxo‘rning o‘limi. *Lashkarni muntazam toza qonli jangchi otlar bilan ta’minlab turishga kuchli e’tibor berilgan. Buning uchun sohibqiron davlati devonida “sipohsolar”, “m i r o x u r” kabi lavozimlar joriy etilgan bo‘lib, ular eng sara sinchi-sayislarni jamlagan.* “Huquq va burch”.

OTMOQ, ULOQTIRMOQ, IRG‘ITMOQ, ITQITMOQ Qo‘lidagi narsani qo‘lni siltalab yoki qulochkashlab, keskin harakat bilan uzoqqa yoki mo‘ljaldagi joyga tashlamoq. Mazkur so‘zlarning adabiy tilda qo‘llanishi cheklanmagan. **Uloqtirmoq** so‘zida mazkur ma’no kuchliroq ifodalanadi. **Irg‘itmoq** so‘zi bu ma’noda nisbatan kam ishlatiladi. **Itqitmoq** so‘zi ko‘proq shevalarda ishlatiladi; u yoki bu narsani nafrat aralash o‘zidan uzoqlashtirish ta’kidi mavjud.

Lekin Begimqul qo‘lini bir siltab, Nilufarni o t ib yubordi. O.Yoqubov, Billur qandillar. *–“Yo‘qoling”, – baqirdim uning gapidan o‘zimni tutolmay va unga oldimda turgan piyolani u l o q t i r dim.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Yigit to‘nini yechib uyning to‘riga i r g‘ i t di, boshidan qalpog‘ini olib qoziqqa ildi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Temur Malik jonholatda qichqirib, na’ra tortib, orqasida iljayib turgan kallani i t q i t ib tashladi.* Mirmuhsin, Temur Malik.

OTXONA, SAYISXONA, TABLA Otlar saqlanadigan bino, og‘ilxona. **Otxona** so‘zi barcha uslublarda teng ishlatiladi. **Sayisxona** va **tabla** so‘zlari shevaga xos, so‘zlashuv tili va badiiy nutqda qo‘llanadi.

Haybatali oftobning kuchsiz nuriga yelkasini toblab o‘tirgan kampiriga parvo qilmay to‘g‘ri o t x o n a ga kirib ketdi. T.Malik, Uloq. *– Bu yoqqa, – qiz chiroqni bo‘yi baravar ko‘tarib, s a y i s x o n a ga yo‘l boshladi. – Otingizni ana u yakkamixga bog‘lasangiz bo‘ladi.* A.Mustafoyev, Yo‘lovchi. *Uyda bitta kafanligim bilan t a b l a da bitta otim bor*. M.M.Do‘st, Bir toychoqning xuni.

OVORA, SARSON, SARGARDON, SARSON-SARGARDON Muayyan maqsad yo‘lida yoki biror sababdan darbadar kezingan, bir joyda qo‘nim topmagan holat. Bu holat **sargardon** so‘zida **ovora** va **sarson** so‘zlariga nisbatan, **sarson** so‘zida **ovora** so‘ziga nisbatan kuchliroq ifodalanadi. **Sargardon** so‘zi nisbatan badiiy uslubda faol ishlatiladi. **Saron-sargardon** so‘zining ma’noviy tarkibida darbadarlik ma’nosi kuchli ta’kid olgan.

O

Jon degay, o‘t oraman, tan aytadir, ming poraman, To muhabbat dashti bepoyonida o v o r a man. E.Vohidov, Navoiy g‘azaliga muxammas. *Ko‘klamdan mezonning adog‘igacha paykal-u qishloq orasida shu jinqarcha sarson, Maydaqadam s a r s o n.* N.Chori, Tashvishi yo‘q odamlar. *Bolaligim mening ortimdan Kezib yurar, hanuz s a r g a r d o n.* A.Obidjon, Bolaligim. *Xonavayron bo‘lgan xalq kimga dodini aytishni bilmay s a r s o n-u s a r g a r d o n emish...* M.Ali, Abadiy sog‘inchlar.

OVOZ, TOVUSH, UN, SAS, SADO, NIDO, SAZO Gapirish, qichqirish, shivirlash, kuylash, kulish, sayrash kabi harakatlar vaqtida o‘pkadan chiqayotgan havoning urilishi natijasida tovush paychalarining tebranishidan yoki ikki jismning bir-biriga tegishidan hosil bo‘ladigan, eshitish organlari orqali seziladigan fizikaviy hodisa. **Ovoz, tovush** so‘zlari deyarli barcha nutq uslublarida qo‘llanadi. **Un, sado, nido, sazo** so‘zlari badiiy nutqqa, **un** so‘zi so‘zlashuv tiliga ham xos. **Un** so‘zi faqat insonga nisbatan qo‘llanadi, zorli tovush ta’kidi bor. **Sas** so‘zi poetik bo‘yoqdorlikka ega. **Nido** so‘zida ovoz ohangining zorli, iztirobli ekanligi ta’kidi mavjud. **Sazo** so‘zi eskirgan, kam qo‘llanadi.

– O‘tgan gal ham shunday degansiz, – dedi o v o z ini pasaytirib. A.Muxtor, Taqdir kimning qo‘lida? *Meshpolvon “orqangga qara”, deb qichqirmoqchi bo‘lgan ediki, yonginasida “tup” etgan t o v u sh eshitildi.* A.Obidjon, Meshpolvonning janglari. *Qandaydir entikish yayratar tanni, Borliq tinch kuzatar chiqarmayin u n.* B.Elmurod, Tun... *S a s keldi, quloqqa ila olmadim, Men kimman, nedir ul – bila olmadim.* O‘.A’zam. *Qirq kun deganda Jayhunning Xorazm sohillarida Amir Temur lashkarlarining to‘zon bulutlari va suron s a d olari osmonni tutdi.* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Boshim uzra horg‘in to‘zigan Samovatdan bir n i d o kutdim.* U.Azim, Saylanma. *Xotinidan s a z o*

chiqmagach, Sohib qori qo‘lidagi sarpalarni Xolidaning boshidan oshirib, ichkariga otdi. I.Rahim, Chin muhabbat.

OVOZSIZ, TOVUSHSIZ, UNSIZ, BEUN, SASSIZ, BESAS, SADOSIZ, BESADO Ovoz chiqarmasdan, tovushsiz. **Ovozsiz, tovushsiz** so‘zlari barcha uslublarda teng qo‘llanadi. **Unsiz, sassiz, besas, sadosiz, besado** so‘zlari, asosan, badiiy nutqqa xos. **Beun**, **sassiz**, **besas** so‘zlarida belgi darajasi boshqa so‘zlarga qaraganda kuchli ifodalanadi.

Bir mahal yana bir mashina o v o z s i z gina kelib to‘xtadi-yu, men turgunimcha boshqalar uning ichiga kirib ulgurishdi. U.Hamdam, Muvozanat. *Kul, t o v u sh s i z qahqahangdan durday tishlaring Oq chaqnashi qamashtirsin ko‘z*. Zulfiya, Saylanma. *Ikki tomchi yosh ko‘zlaridan duv etib yumalab tushdi-yu, keyin yelkalari silkinib-silkinib, u n s i z yig‘lay boshladi*. O‘.Hoshimov, Xayollarga bo‘laman tutqun... *Men onam yonida ivirsib b e u n, Kun bo‘yi yurardim dilgir, betoqat.* A.Oripov, Oftobshuvoq. *U yer-bu yerda ko‘katlar bosh ko‘taryapti. Ular orasida o‘tgan kunlar sharpasi s a s s i z ivirsidi*. T.Malik, Savohil. *Iloyo, bosh egib yurmayin b e s a s Takabbur zotlarning ostonasida.* A.Oripov, Burgut qismati. *Suvlarda s a d o s i z sindilar oylar, Afsunday jim, sokin oqdilar soylar.* S.Sayyid, Alamli dunyoda. *Bog‘larni ixtiyor etmoqda yurak – Xazonrez tartibin buzmay, b e s a d o Shovshagan yaproqqa qo‘nsaydi titrab – Shabnamday, yo tomchi yoshday benavo.* U.Azim, Besado.

OVQAT, TAOM, OSH, OZIQ, TOMOQ, XO‘RAK, YEMISH, NE’MAT, YEGULIK, G‘IZO, **OSH-NON** Iste’mol qilinadigan; odam, hayvon va o‘simliklar uchun oziq bo‘luvchi tayyor narsa. **Ovqat**, **oziq**, **xo‘rak**, **yemish**, **yegulik** so‘zlari barcha tirik organizmlar, jumladan, odamlardan tashqari hayvonlar, jonivorlar, o‘simliklar ham iste’mol qiladigan narsani bildiradi. **Taom**, **osh**, **tomoq** va **ne’mat** esa odamlar yeydigan narsaga nisbatan qo‘llanadi. **Taom**, **tomoq**, **osh**, **yegulik**, **yemish** so‘zlarida odamning yeyishi uchun mo‘ljallanganlik ta’kidi aniq bilinib turadi. **Osh** so‘zi ba’zan **ovqat** so‘zi bilan **osh-ovqat** tarzida juft holda ham qo‘llanadi. **Taom**, **ne’mat** so‘zlari badiiy uslubga, **tomoq** so‘zi so‘zlashuv uslubiga xos. **G‘izo** so‘zi eskirgan, ma’no jihatidan **ozuqa** so‘ziga yaqin. **Osh-non** juft so‘zi so‘zlashuv tilida faol qo‘llanadi, mazkur ma’no birmuncha umum-lashgan holda ifodalanadi.

Ilgari bu pulni uning qo‘liga berishmas, tegadigan maoshidan o v q a t i bilan kiyim-kechagiga bosib qolishardi... O.Yoqubov, Billur qandillar. *Endii, mulla Qo‘chqor, t a o m yeb yurgan joyimiz. Xudo xohlasa, hali ko‘o‘p kelamiz...* Sh.Boshbekov, Temir xotin. *O sh ing halol bo‘lsa, ko‘chada ich.* Maqol. *Bir kunlik yo‘lga chiqsang, bir haftalik o z i q ol!* Maqol. *Hasanali kunlarini t o m o q siz, tunlarini uyqusiz kechira boshladi…* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. – *Boshimga og‘ir musibat tushdi... – dedi dehqon ho‘ngrab yig‘lab, – kecha chaqalog‘imni beshikka belab, onasi bir muddatga bizning yonimizga x o ‘ r a k olib ketgan edi…* Mirmuhsin,

Temur Malik. *Bahor. Dala. Qandaydir go‘zal o‘tloq. Chetroqdagi stolda har xil y e- m i sh va ichimliklar.* O.Yoqubov, Bir koshona sirlari. *Bir necha qarindoshlarning titrab-qaqshab qilg‘an ziyofatlari bilan “uydan uyga o‘tib n e ’m a t lar ichida suzib yurish” xayoli ham “bir xayol” bo‘lib qoldi.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Men o‘sha kun, odatdagidek, tug‘uruqxonaga y e g u l i k ko‘tarib bordim…* Sh.Hamro, Qaqnus qanotidagi umr. *Bazm aro holimdan pirlar norizo,Goh halol, goh harom jonimga g‘ i z o.* E.Shukur, Qalb manzaralari. *Hunarni o‘rganib qo‘ysang, sendan o sh-n o n tilamaydi.* Maqol.

OVUNMOQ, YUPANMOQ 1. Yig‘idan to‘xtamoq. **Yupanmoq** so‘zi **ovunmoq** so‘ziga nisbatan kam qo‘llanadi, kitobiy.

– Mana, keldik. Rahmat. Shu yerda trolleybusga chiqamiz. – U o v u n ib qolgan o‘g‘ilchasini ko‘tarib shosha-pisha mashinadan tushdi. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Onasi cho‘k tushib zinaga suyanganicha ko‘zlaridan yosh oqizmay yum-yum yig‘lagani yig‘lagan. Nihoyat, Umid opasini y u p a n tirishga qaror qildi*. X.Do‘stmuhammad, Kuza…

2. Biror ish bilan mashg‘ul bo‘lish natijasida noxush hissiyotlarni unutib, xotirjam bo‘lmoq, tinchlanmoq.

Bu gaping to‘g‘ri. Qo‘ylardan qutuldim. Tashvishim yo‘q. Lekin yuragim g‘ash. Shu qo‘ylar bilan o v u n ardim. O‘.Umarbekov, Qiyomat qarz. *Baxtli onlar umr tunida yulduzlar kabi chaqnaydi, ular yurakka totli hasrat va y u p a- n ish bag‘ishlab imlaydi*. Oybek, Tanlangan asarlar.

OVUNCHOQ, OVUNCH, YUPANCHIQ, YUPANCH, ERMAK Ovuntiradigan, yupanch beradigan narsa, odam, harakat-holat, hodisa. **Ovunchoq, yupanchiq** so‘zlari shaxs, narsa va hodisalarga nisbatan qo‘llanadi. **Ermak** so‘zi esa, asosan, narsaga nisbatan qo‘llanadi. **Yupanch** so‘zida ma’no boshqa so‘zlarga nisbatan ta’kid olgan holda ifodalanadi. **Yupanch** va **ovunch** so‘zlarida kitobiylik bo‘yog‘i bor, asosan, badiiy nutqda qo‘llanadi. **Ovunchoq, yupanchiq, ermak** so‘zlari, asosan, so‘zlashuv, badiiy va publitsistik uslublarga xos.

Yo‘lchi o‘zi uchun o v u n ch o q xayollariga berilib, sovuqni-da sezmay tanho yurarkan, Shoqosim chiqdi… Oybek, Tanlangan asarlar. *Kun uch oydan beri shunday qorong‘i kecha uning maslahatchisi, o v u n ch i.* O‘.Umarbekov, Yer yonganda... *Yo‘qdan ko‘ra y u p a n ch i q.* Maqol. *Y u p a n ch topoldingmi, dunyoga kelib, Ustoz yo shogirddan yoki tengdoshdan?* A.Oripov. *Domlaning birdan bir e r m a g i, ovunchog‘i mana shu bog‘, mana shu daraxtlar edi.* E.A’zam, Yozuvchi.

OVUTMOQ, YUPATMOQ Biror kimsani yig‘idan to‘xtatmoq. **Yupatmoq** so‘zida “taskin bermoq” ma’no uzvi bo‘rtib turadi.

Ertalab nevaram itini izlab topolmagach, yig‘ini boshladi. Nima deb o v u t ishga hayronmiz. B.Mirzo, Ot mingan odamlar. *U shunday deya beixtiyor yig‘lab yubordi. Allamahalgacha o‘pkasini bosolmadi. Men bu safar uni y u p a- t ish uchun so‘z topolmadim.* A.Haydarov, Kunlardan bir kuni va har kuni...

OVCHI, SAYYOD Ov qiluvchi kishi. **Sayyod** so‘zi eskirgan. Badiiy nutqda, xususan, she’riy nutqda badiiylik talabi bilan qo‘llanadi.

O v ch i lar orasida shohning xolis kuzatuvchilari ham bor edi. P.Qodirov, Humoyun va Akbar. *S a y y o d jabri senga bermaydi imkon, Sen ham oshiqmisan yoki, ohujon?* A.Oripov, Ohu.

OXIR I**, OYOQ, ODOQ (ADOQ), POYON, NIHOYA** Muayyan hudud, joy, yo‘l kabilarning eng so‘nggi qismi. **Nihoya, poyon** so‘zlari kitobiy, badiiy va publitsistik uslublarda faol ishlatiladi. **Oyoq, odoq** kam qo‘llanadi, **odoq** oddiy so‘zlashuvga xos. **Adoq** so‘zida poetik belgi kuchli.

Mening xonam koridorning eng o x i r ida joylashgan bo‘lib, bir o‘zim ishlardim. O.Begaliyev, A.O‘ktam, Bir yo‘l ko‘rinur. *Otabek kishi orqasidan ketdi. Oldinma-ketin, so‘zlashmasdangina ko‘chaning o y o g‘ iga qarab borar edilar*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *A d o g‘ i yo‘q tuproq yo‘ldan aravaga tushib kelganim yodimda, – derdi onam va shu zahoti ko‘zlaridan duvullab yosh oqib ketardi.* X.Sultonov, Onamning yurti. *Yo‘lning p o y o n i ga yeta bilmasman Sen meni kuzatib, kutib turmasang.* A.O‘ktam, Onamga. *Ikki soatlik uzoq yo‘l n i h o y a sida bizni juda go‘zal bir manzara kutib turgan ekan.* M.Nosirov, Yurt kezishning gashti bor.

OXIR II, **SO‘NG, OYOQ, ODOQ (ADOQ), NIHOYA, PIROVARD, INTIHO, POYON** Ma’lum muddatda amal qiluvchi jarayon, hodisa, vaqt, xatti-harakat, jismoniy va ruhiy holat kabilarning oxirgi qismi, davri. Qatordagi so‘zlar III shaxs egalik qoshimchasini olgan holda ishlatiladi. **Oxir**, **so‘ng** so‘zlarining qo‘llanishi uslub jihatidan chegaralanmagan. **Oyoq**, **odoq** so‘zlari so‘zlashuv nutqi va badiiy uslubda ishlatiladi. **Nihoya**, **pirovard**, **intiho**, **poyon** so‘zlari yozma nutqqa xoslangan, kitobiylik bo‘yog‘iga ega. **Oyoq**, **odoq**, **pirovard** so‘zlari nisbatan kam qo‘llanadi.

Qishning o x i r i ga borib, ikkalasi ham nihoyatda holdan toydi. A.Obidjon, Oxirgi sedanatut qissasi. *Keyin kitobni ochib, qayta o‘qishga tutindi. Mutolaa s o ‘n g ida tomoq qirib, sandal atrofida o‘tirgan yaqinlariga qaradi.* B.G‘ozid-dinov, Tong va shom orasida. *Kuz kunlarining o y o g‘ i va qish kunlarining boshi edi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Afsus, sog‘inchning ham bordir a d o g‘ i, Keyin unutilish, bari abasdir.* A.Oripov, Sog‘inch. *Yashayverasan, yashayverasan, bu yashashning, qani, oxir – n i h o y a si bo‘lsa.* N.Eshonqul, Shamolni tutib bo‘lmaydi. *Dildan boshlangan munozara p i r o v a r d ida dilg‘a va turmushg‘a obodlik keltirgay*. X.Do‘stmuhammad, Umid guli. *Hazrat, bir xumcha musallasim bor, ozgina sabr eting... Bu dunyoning na ibtidosi va na i n t i h o si bor...* Mirmuhsin, Temur Malik. *Dunyoyi azalning g‘azaliy matlayi buldur: Boshlab hama ishni ani p o y o n ida kuydim*. S.Sayyid.

OXIRGI, SO‘NGGI Narsa, voqea-hodisalar qatorining eng so‘ngidagi. **So‘nggi** so‘zi ham **oxirgi** so‘zi singari keng qo‘llanadi, kitobiy.

Nihoyat, o x i r g i kunlardan birimidi, tushlikdan qaytayotib balki so‘nggi bor omadimizni sinab ko‘rmoq bo‘ldik. E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *U shod edi, jimjit ko‘chadan uyiga qaytar ekan, bir nimalarnidir xirgoyi qilar, Toshkentni s o‘ ng g i marta ko‘rayotgandek, hamma narsaga suq bilan qarardi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin.

OY, OYMOMA(O), QAMAR, MOH, HILOL Quyoshdan nur olib yog‘du sochuvchi samoviy jism, Yerning tabiiy yo‘ldoshi. **Oy, oymomo, qamar** oyning har qanday ko‘rinishdagi (yangi chiqqan va to‘lgan) holatiga, **hilol** esa yangi chiqqan oyga nisbatan qo‘llanadi. **Oymomo, qamar, hilol** so‘zlari ko‘proq badiiy uslubga xos. **Oymomo** bolalar nutqiga ham xos.

To‘lin o y juvon holicha erga tegayotgan qizning ahvolini bir ko‘ray deb naq deraza tepasiga sullohlik bilan qo‘nib olgan. T.Malik, Shaytanat. – *Opa, biz-chi o y m o m o dan kulcha so‘radik. – Tandirga yopilganidan, – qo‘shib qo‘ydi Shohruh.* Sh.Rahimxo‘jayeva, Kulcha tashlang, Oymomo. *Osmonimni obod qilgan q a m a r eding, Balolardan asraguvchi tumor eding.* I.Mirzo, Meni desa... *Kunduz quyosh emish, tunda m o h emish, Neki sodir bo‘lsa, inson guvoh emish.* A.Oripov, Emish. *Ana, derazangga Qo‘nibdi h i l o l. Boshingga egilib So‘rmoqchi savol.* E.Vohidov, Nido.

OYNA, KO‘ZGU, TOSHOYNA Qarshisidagi narsalarni aks ettiradigan, inson o‘z aksini ko‘rish uchun foydalanadigan, orqa tomoni sirlangan maxsus shisha. **Oyna** barcha uslublarda qo‘llanadi. **Ko‘zgu** ko‘proq badiiy uslubga xos. **Toshoyna** so‘zlashuv uslubida, shuningdek, badiiy uslubda ham ishlatiladi.

Men o y n a oldida bitta-bittadan shlyapa kiyib ko‘rdim. T.Murod, Otamdan qolgan dalalar. *Jamshid orqa tomonidagi o‘tkir nigoh ta’qibini sezib, dam-badam k o‘ z g u orqali unga qarab olardi.* T.Malik, Shaytanat. *Eski t o sh o y n a xira yiltiraydi. T o sh o y n a burchagiga qistirib qo‘yilgan rasm oqarib ko‘rinadi.* O‘.Hoshimov, Dehqonning bir tuni.

OZGINA, BIROZ, OZ-MOZ, PICHA, SAL, XIYOL, JINDEK (JINDAY, JINDAK), QITDAY, JICHCHA, ANDAK, GARTAK, ZIG‘IRCHA, CHIZI Narsa, masofa, belgi, harakat-holat va shu kabilarning miqdor-darajasi birmuncha oz ekanligini bildiradi. **Sal**, **xiyol** so‘zlari harakat, vaqt, belgining miqdor-darajasini bildirishi bilan bir-biriga semantik jihatdan yaqin. **Ozgina**, **sal**, **xiyol**, **qitday**, **zig‘ircha** so‘zlari so‘zlashuv nutqida faol qo‘llanadi. **Gartak**, **jichcha** so‘zlari shevaga xos. **Chizi** juda kam qo‘llanadi. **Jindek**, **qitday**, **zig‘ircha** so‘zlarida miqdor-darajaning kamligi obrazli va kuchli tarzda ifodalanadi.

Oyimlar o z g i n a pul olib kelgan ekanlar, dir-dir titragan qo‘llari bilan dadamlarga tutdi... O.Yoqubov, Muzqaymoq. *Mavlono qovuni esa, aksincha, hali b i r o z xom, pishishiga picha bor ekan...* M.Ali, Abadiy sog‘inchlar. – *Men pul beray, shu atrofdan o z-m o z durust, oyoqqa ilinadigan bir narsa topib bering, – Yo‘lchi murojaat qildi Qora Ahmadga.* Oybek, Tanlangan asarlar.

– Ana bu boshqa gap, tovarish Erkin aka! – deya maqtadi meni tovarish Yak, siyosiy ongim p i ch a oshganidan chiroyi yorishib. E.A'zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *So'ng qo'shib qo'yadi: – Shuu bu yil uzumning s a l cho'g'i pastroqmi deyman, xotin?* N.Norqobilov, Ayriliq quvonchi. *U hamon behush yotgan Humoyunga qarab: – Ko'tardim dardingni! – dedi-da, yelkasiga og'ir yuk olgan odamday qaddi x i y o l egilib xobgohdan chiqib ketdi...* P.Qodirov,Yulduzli tunlar. *Bu hol uni j i n d e k ranjitdi, u o'z yulduzi quyoshdek bo'lishini istardi.* O'.Umarbekov, Odam bo'lish qiyin. *Sizdan yashiradigan q i t d a y sirim bo'lsa, til tortmay o'lay, ayting.* S.Nazar, Yashil boylik. *Paxta paytida telejkadan tushayotgan paytida yiqilib, qovurg'asi j i ch ch a lat yegan ekan.* O'.Hoshimov, Sevgi qissalari. *Xotin – Hikmatoy sovuqqon, xotirjam ham a n d a k qo'polroq edi.* Sh.Xolmirzayev, Nimadir yo'q bo'ldi. *– Oshnalar, shu yerda g a r t a k dam olamiz, – dedi sir boy bermaslikka urinib, azza-bazza cho'nqayib o'tirib olarkan*. B.Ali, Tunkezar bolalar. *Belingda jindakkina quvvat bo'lsa, mehnat qil, ko'zingda z i g' i r ch a nur bo'lsa, mehnat qil*. S.Ahmad, Yer uyg'ondi. *Kimki yo'ldan ch i z i toysa, Pokistonning chin o'g'li emas u.* Oybek, Nur qidirib.

OZMOQ, ORIQLAMOQ, OZG'INLANMOQ, OZIB-TO'ZMOQ Ozg'in holatga kelmoq, eti qochmoq. Qatordagi so'zlarning barchasi odam va hayvonlarga nisbatan qo'llanadi. **Oriqlamoq**da belgi darajasi kuchli ifodalangan, hayvonlarga nisbatan ko'proq qo'llanadi. **Ozib-to'zmoq** so'zida ozish holati boshqa sinonimlariga nisbatan kuchli ifodalanadi. **Ozg'inlanmoq** belgini **ozmoq**qa nisbatan kamroq ifodalaydi va nutqda kam qo'llanadi.

Devdek odam uch-to'rt oy ichida cho'pdek o z ib, rangi za'faron bo'lib ketdi. E.A'zam, Stupka. *Shundan keyingina uning ancha o r i q l a b, qorayib qolganini...* O'.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Burungi to'laligi ketib, o z g ' i n l a n gan va lekin bu ozg'inlik uning husniga kamchilik bermay, bil'aks yuqorilatgan.* A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *...armon iskanjasida ich-etini yeyaverganidan o z i b-t o' z ib ketgan xotini Davron qaylargadir yashirib tashlagan suratlarni baribir topib oladi...* A.Yo'ldosh, Bozor.

OZOD, ERKIN, HUR, SARBAST, **SUVEREN** Erki, haq-huquqi o'z qo'lida bo'lgan, mustaqil. **Ozod** va **erkin** so'zlari **hur** va **sarbast** so'zlariga nisbatan ko'p qo'llanadi. **Hur** va **sarbast** badiiy uslubga xoslangan, kitobiylik bo'yog'i bor. **Suveren** so'zi rasmiy uslubda qo'llanadi. **Erkin** so'zida bu ma'no **ozod** so'ziga nisbatan kuchsiz, **hur** so'zida esa har ikki so'zdagidan ham kuchli, unda ham erkinlik, ham ozodlik ma'nosi jamuljam.

Bu ko'ngil Vatan der va ona quyosh Nurini shimirib men tirilaman. Va bag'rim tuyadi o z o d, bepoyon, Ulug' Vatanimning muhabbatini. X.Davron, Muqaddas so'zim Vatandir. *Ozodlik orolining odamlari. Ozod, e r k i n odamlar*. E.A'zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *Ey ona yurt, jonimdagi*

ildizimsan, Ko‘zlarimda yonib turgan yulduzimsan, Yuragimni yashnatguvchi h u r so‘zimsan, Zabonimda gul unadi seni desam. O.Bekmurodova, Vatan haqida qo‘shiq. *Bo‘g‘izda tiqilib, o‘rtada to‘lib turgan nafasni faqat s a r b a s t gap bilan, o‘rtadagi taranglikni yo‘qotuvchi erkin so‘z bilan o‘nglash mumkin edi.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *O‘zbekiston – suveren demokratik respublika*. “O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi”.

OZODLIK, ERKINLIK, MUSTAQILLIK, ISTIQLOL, HURLIK, HURRIYAT, **SUVERENITET** Inson, millat va davlatning boshqalarga tobe bo‘lmay, o‘z erki bilan yashashi. **Ozodlik**, **erkinlik**, **mustaqillik**, **istiqlol** so‘zlari barcha uslublarda keng qo‘llanadi. **Hurlik**, **hurriyat** publitsistik va badiiy uslubda nisbatan faol ishlatiladi. **Suverenitet** so‘zi, asosan, rasmiy uslubda qo‘llanadi. **Mustaqillik, istiqlol, hurlik**, **hurriyat** so‘zlarida publitsistik ruh darajama-daraja yuqorilab boradi.

O

O z o d l i k yo‘llari bo‘lmagay ravon, Tayyor dasturlar yo‘q saodat uchun. Bu yo‘lda kurash bor, zafar va armon, Ishonch bor, shubha bor, yanglish va tugun. E.Vohidov. *Ha, non-u tuz bilan tirikdir inson, E r k i n l i k, istiqlol mening ham jonim*. A.Oripov. *M u s t a q i l l i k imkoniyatlarini oldindan payqagan, mamlakat ijtimoiy-siyosiy jarayonlarining borishini to‘g‘ri kuzatib, to‘g‘ri baholay bilgan O‘zbekiston ittifoqdoshlari orasida birinchilardan bo‘lib, o‘z m u s t a q i l l i g ini e’lon qildi...* “O‘zME”. *Qutlug‘ i s t i q l o l kunida Ey vatan, bag‘ringda shod, Erkin o‘g‘loning bo‘lib Yurmoqni istaydir ko‘ngil.* E.Vohidov. *Boshingizdagi toj – yurtning h u r l i k quyoshi*. T.Malik, Savohil. *H u r r i-y a t, keldingmi – nahotki kelding, Pinhona sog‘indim, pinhona kutdim.* Zulfiya. *Davlat s u v e r e n i t e t i haqidagi g‘oyani XVI asrda Fransiyada yashab ijod qilgan mutafakkir Jan Boden ilgari surgan.* “Mustaqillik. Izohli ilmiy-ommabop lug‘at”.

OG‘IR I, **VAZMIN, ZALVARLI, ZILDEK (ZILDAY), ZIL, ZIL-ZAMBIL** Vazni, og‘irlik o‘lchami katta, yengilning aksi. **Zildek, zil, zil-zambil** so‘zlari haqiqatda vaznning og‘irligini ko‘rsatish uchun ishlatiladi, so‘zlashuv nutqiga xoslangan. Bu so‘zlarda og‘irlik belgisi kuchli ifodalanadi. **Zildek, zil-zambil** so‘zlarida belgining o‘ta darajada yuqori ekanligi; **zalvarli** so‘zida kattalik ta’kidi mavjud. **Zalvarli, zil, zildek, zil-zambil** ketma-ketligida belgi darajasining so‘zdan so‘zga oshib borishi kuzatiladi.

Oriq Zokiralining chillakday oyog‘iga, o g‘ i r yukdan egilib, qiltillab yurishiga... qarab Davronning ham kulgisi keldi... T.Malik, Davron.. *To‘xta! Nechun yillar pallasi v a z m i n, Umrim emasmidi hayot tuhfasi.* Zulfiya, Saylanma. *Azizxon z a l v a r l i bir tosh nokni qo‘liga olib salmoqlab ko‘rdi.* S.Ahmad, Ufq. *Poyezd jo‘nashiga uchinchi qo‘ng‘iroq urilganda ikki qo‘lida z i l d e k chamadon ko‘targan bo‘yni yelkasiga tutashib ketgan bir kishi kirdi*. S.Ahmad, Ta’zim. *Zil-zil gilam, z i l gilam, zildan ham og‘ir gilam (Yer).* “O‘zbek

xalq topishmoqlari”. *U oyoq-qo‘li uvushinqirab, lohas bo‘lib uyg‘ondi. Z i l-z a m b i l boshini bazo‘r ko‘tarib, devorga orqa tiradi.* Q.Norqobil, Yangi yil kechasida.

OG‘IR II, **VAZMIN, BOSIQ, SIPO** O‘zini tuta biladigan. **Bosiq** so‘zi, asosan, so‘zlashuv nutqiga xos. **Og‘ir** so‘zi ba’zan **vazmin** hamda **bosiq** so‘zlari bilan juftlashib kelib (**og‘ir-vazmin**, **og‘ir-bosiq**), belgi darajasining kuchli ekanligini ifodalaydi. **Vazmin, sipo** so‘zlarida ko‘proq kitobiylik bo‘yog‘i seziladi.

Aminjon, o‘zi yosh bo‘lsa ham juda pishiq, o g‘ i r, g‘ayratli. A.Qahhor, Xotinlar. *Bo‘ri polvon, Tilovberdi joyidan turib, Maksim polvon bilan yoqalashib ketadi, deb o‘yladi. Yo‘q, o‘g‘li v a z m i n yigit bo‘libdi.* T.Murod, Yulduzlar mangu yonadi. *Deyarli butun hayoti turli tahqirlashlarga chidash bilan o‘tgan Rayhon qiziqning b o s i q ekanligi qo‘l kelib, tezda esini yig‘ib oldi…* A.Obidjon, Meshpolvonning janglari. *So‘ng oppoq “Volga”lar bir daqiqaga to‘xtab o‘tishadi. Undan tushgan s i p o odamlar atrofga alanglab olib, yerto‘laga sho‘ng‘ishadi.* T.Malik, Shaytanat.

OG‘IRLIK, VAZMINLIK, BOSIQLIK, SIPOLIK O‘z xatti-harakatlari, his-tuyg‘ularini boshqara bilish holati. Mazkur sinonimik qatordagi so‘zlar odamning turli vaziyatlarda o‘zini tutishi, so‘zlash tarziga nisbatan qo‘llanadi. **Og‘irlik** so‘zi barcha uslublarda qo‘llanadi. **Vazminlik, bosiqlik, sipolik** so‘zlari yozma nutqda nisbatan ko‘proq qo‘llanadi. **Sipolik** so‘zida o‘zini o‘ta madaniyatli tuta bilmoqlik ta’kidi ham anglashiladi.

Sohibqiron chorpoyada o‘tirib o g‘ i r l i k bilan tingladilar: yuzlaridan u yonga-bu yonga og‘ganlari bilinmadi. A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Ha endi, bunaqa gaplarni eshak misolida aytish noqulay-u... biron karomati bor, na iloj, bilmaganimda ma’quli shu, biron yo‘li ko‘rinar deb, o‘zimni v a z m i n-l i k ka soldim*. A.A’zam, Quroq. *B o s i q l i k bilan so‘z boshlagan Shuvalov shu yerga kelganda asablarini jilovlay olmadi.* T.Malik, Savohil. *Chaldratyan deganlari qulog‘iga chalingandek edi-yu, ammo uning birorta filmidan bexabar Farhod s i p o l i k yuzasidan “Ha, ha, albatta, yaxshi, juda yaxshi”, deb qutuldi*. E.A’zam, Shovqin.

OSH, PALOV, PALOVXONTO‘RA Piyoz, go‘sht, sabzini qovurib, so‘ng qaynatib, unga guruch solib pishiriladigan o‘zbek milliy taomi. **Osh**, **palov** so‘zlari nutqda faol qo‘llanadi. **Palovxonto‘ra** so‘zi, asosan, so‘zlashuv nutqida va badiiy nutqda ishlatiladi. Mazkur so‘zdan so‘zlovchining ijobiy munosabati anglashiladi.

Bir shishani tamom qilib, yuvuqsiz qo‘li bilan o sh ga chang soldi. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Nima qilasan ovqat qilib?! Mana, ko‘rayapsanmi, bir qozon p a l o v damlog‘lik turibdi.* S.Ahmad, Qishdan qolgan qarg‘alar.

Dorining zo‘ri uyingizda, deydi. O‘shandan gapiring-da, nima ekan u, dedim. Qo‘y go‘shti, zig‘ir yog‘ida kenja guruchdan p a l o v x o n t o‘ r a, deydi. O.Ergash, Shohsanam.

OSHMOQ, YETILMOQ, KO‘PMOQ, KO‘PCHIMOQ, ACHIMOQ Xamirturush ta’siri natijasida shishib ko‘tarilmoq, tayyor holatga kelmoq. Qatordagi so‘zlar xamirga nisbatan qo‘llanadi. **Oshmoq**, **ko‘pmoq** va **ko‘pchimoq** so‘zlarida shishganlik, yetilganlik ta’kidi kuchli. **Yetilmoq** so‘zida tayyor holatga kelganlik ta’kidlangan. **Achimoq** so‘zi so‘zlashuv tilida faol.

Buvim esa sahardan xamir o sh irib, non yopib, sigir sog‘ib, ovqat pishirib, katta oilaning butun xizmatini bajargan. Z.Saidnosirova, Oybegim mening. *Dastlab maxsus usulda olingan no‘xat va arpabodiyon qaynatmasiga bir miqdor bug‘doy uni sepib xamirpaygir qoriladi. Paygir 5-6 soatdan so‘ng y e t i l adi.* “O‘zME”. *– Yaxshi boring, Hasan aka. Haligi, oyim uzoqdan qarab turib-dilar. Xamirim k o‘ p ib ketgandir. – Xayr bo‘lmasa, Mushtariy, – dedi Hasan uning qo‘lini mahkam qisib.* N.Hoshimov, Tog‘lik qiz qismati. *Turish kerak, xamir k o‘ p ch i b ketgandir…* O‘.Hoshimov, Dehqonning bir tuni. *Azbaroyi semizligidan grillni eslatuvchi juvon esa qush qanoti kabi ko‘tarilib qolgan kalta qo‘llarini a ch i gan xamir kabi ko‘pchigan qat-qat biqiniga tiraganicha kirtaygan ko‘zlarini kampirga tikdi*. E.Norsafar, Salamandra.

OSHQOZON, ME’DA Inson va hayvonlarda ovqat hazm qilish a’zosi. Mazkur so‘zlar ma’noni ifodalash jihatiga ko‘ra o‘zaro teng. **Me’da** so‘zi **oshqozon** so‘ziga nisbatan kam qo‘llanadi.

Aksiga olib so‘nggi imtihon oldidan bir hafta yotib olsam bo‘ladimi? O sh q o z o n nosog‘-da. S.Ahmad, Ta’zim. *Lola sayli kishi dilidagi g‘uborni yo‘qotur, ravoch m e’ d a ni tozalaydi.* Mirmuhsin, Me’mor.

OCHKO‘Z, SUQ(A)TOY, SUQ, MECHKAY, QULQULUM, BADNAFS, OCHOFAT, YEBTO‘YMAS, HARIS, YUHO, YUQTOB Nafsini ti-yolmaydigan, nafsi buzuq, yeb to‘ymaydigan. **Ochko‘z** keng tushunchali, faol qo‘llanadi. **Badnafs** katta yoshdagilar nutqiga xos. **Suqatoy**, **mechkay**, **yuqtob** so‘zlashuv uslubiga xos. **Yuho**, **suq** nisbatan kam qo‘llanadi. **Ochofat**, **yeb-to‘ymas, yuho, yuqtob** so‘zlarida belgi darajasi kuchli ifodalanadi. **Suqatoy** so‘zidan boshqalarning ovqatiga suqlik bilan qarash ma’nosi ham anglashiladi. **Yebto‘ymas**, **mechkay** va **qulqulum** so‘zlari ma’no jihatidan bir-biriga yaqin, “haddan tashqari ko‘p yeydigan” ma’no uzviga ega. **Haris** so‘zida hirslilik ta’kidi bor. **Qulqulum** so‘zi kam qo‘llanadi. Mazkur sinonimik qatordagi so‘zlarning yuqorida qayd etilgan ketma-ketligida belgi darajasining so‘zdan so‘zga oshib borishi kuzatiladi.

Oltin, avvalo, ilonlarni o‘ziga rom qiladi. Ilondan keyin o ch k o‘ z xalqni o‘ziga rom qiladi. T.Murod, Otamdan qolgan dalalar. *Men O‘rmon akani hozir qitmir, s u q a t o y qilib ta’riflayotganga o‘xshayman.* Sh.Xolmirzayev, O‘zbek xarakteri.

Kunda yegan – s u q, Oyda yegan – to‘q. Maqol. *Keyin Sherqo‘zi hech ham m e ch-k a y emas, ovqatni taniga qarab tanlab yeydi*. A.A’zam, Odamning olasi. *Og‘zi q u l q u l u m, Uzun oyog‘-u kalta dum.* (*Tuya*) “O‘zbek xalq topishmoqlari”. *Otang rahmatli ikki lagan palovdi ko‘rdim demay, yeb yuborardi. Juda b a d-n a f s edi.* T.Malik, Xazonrezgi. *Qahratoniyadagi manaman degan o ch o f a t ovqat yeyishda men minan bahslashib ko‘rsin.* A.Obidjon, Meshpolvonning janglari. *Uni dahshatga soladigan narsa ukalarining o‘pqondek yamlog‘ich, y e b-t o‘ y m a s oshqozonlari emasdi.* S.Ali, Ayron. *Shariati Mustafoga shak keltirib, birovning haqqiga xiyonat qilg‘on, yolg‘on fatvo ila raiyatning noniga chang solg‘on ...munofiq, h a r i s kimsaning jazosi ne bo‘lg‘ay, ayting!* S.Siyoyev, Ahmad Yassaviy. *Pechka ham pechka emas, y u h o ning o‘zi, o‘tin-po‘tinni yamlamay yutadi, issiq bermaydi, unga faqat ko‘mir kor qilar ekan.* A.A’zam, Hali hayot bor... *Itdan suyak ortmas, Y u q t o b dan – po‘stak*. Maqol.

ONG, SHUUR Faqat insonga xos bo‘lgan va uning fikr va hislari, sezgilari, tasavvurlari, irodasi va qarashlaridan tashkil topuvchi ruhiy-aqliy faoliyatining eng yuksak shakli. **Ong** so‘zi nutq uslublarida qo‘llanishi jihatidan cheklanmagan. **Shuur** kitobiy. Badiiy va publitsistik asarlarda faol qo‘llanadi.

Dildor uning bag‘ridan uzilib chiqishni istamasdi. Ammo qandaydir hayo, qandaydir andisha sekin-asta o ng iga quyilib kela boshladi. S.Ahmad, Ufq. *Insonga aql va sh u u r shu maqsadda berilgankim, u bu teran haqiqatni tushunsin!* O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi.

P

PAKANA, KALTABAQAY, KALTABO‘Y, GIRDIG‘UM, YERMITTI, YERKINDIK, LILIPUT Bo‘yi past, kalta. **Pakana, kaltabaqay, kaltabo‘y** odam, hayvon va ularning a’zolariga nisbatan, **girdig‘um** faqat odamga nisbatan ishlatiladi. **Kaltabaqay, girdig‘um** so‘zlarida baqaloqlik ta’kidi anglashiladi. **Yermitti, yerkindik** so‘zlarida salbiy bo‘yoqdorlik bor, inson va jonzotlarga nisbatan qo‘llanadi. **Liliput** so‘zida o‘ta kichiklik, mittilik ta’kidi mavjud. Asosan, ilmiy uslubda shunday belgili odamlarning ilmiy nomi sifatida qo‘llanadi, so‘zlashuvda masxara qilish, haqoratni bildiradi.

P a k a n a qiziga qaramoqchi bo‘lib boshini ko‘tardi-yu, dahshat ichida ortiga tislandi: ajdar, ajdarho!.. E.A’zam, Pakananing oshiq ko‘ngli. *Derazaga intildim. Nosirjon k a l t a b a q a y qo‘lini qimirlatib nimadir der edi.* Sh.Xolmirzayev, Bodom qishda gulladi. *...ostonada k a l t a b o‘ y, jingalaksoch, ko‘zlari kishiga tik va behayo boqadigan... o‘ttizlarga yaqinlashgan ayol yelkasi ochiq xalatda paydo bo‘ldi*. N.Eshonqul, Go‘r o‘g‘li yoxud Hayot suvi. *O‘zi keksaroq bo‘lsa ham hali baquvvat, g i r d i g‘ u m gavdasiga chog‘ ketmon obdan yarashib turibdi.* A.Muxtor, Chodirxayol. *Chavandoz ostidagi ot maydagina, y e r m i t-t i ot bo‘ldi.* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Agar shu gap rost bo‘lsa, unda rais nimaga bunaqa pachaq? Sutdan qisilgan qo‘ziday y e r k i n d i k, – deya g‘udrandim yo‘l-yo‘lakay.* A.Hamro, Muso rais. *Qo‘mondon: – Jo‘ralari bilan til biriktirib, bizni muzlatmoqchi bo‘lgan u l i l i p u t!* A.Ko‘chimov, Boychechak.

PALAXMON, MANJANIQ (MANJANAQ), KATAPULTA, ARRODA Tosh otadigan jang quroli. **Palaxmon**, **manjaniq** – qurolning o‘rta asrlardagi nomi, **katapulta** – zamonaviy nom, harbiy terminologiyada ishlatiladi. **Arroda** – manjaniqning kichik turi.

Ta’mir etilgan devor kunguralari va boshqa ishlarni ortiq kutishga vaqt yo‘q, qo‘rg‘on tepasiga xarsangtosh va manjaniqlarni, p a l a x m o n larni shay qilmoq, idishlarda qoramoy, oltingugurt va boshqa qurol-yarog‘lar tayyor turmog‘i lozim. Mirmuhsin, Temur Malik. *...xandaq girdida yonma-yon qo‘ndirilgan ulkan palaxmonlar va m a n j a n a q lar og‘izlarini ochib muttasil guvullar, havoda son-sanoqsiz kamon o‘qlari ilondek vishillar edi.* A.Dilmurod, Mezon burji. *K a t a p u l t a tosh, g‘o‘lalarni, smola solib yondirilgan bochkalar va nayzalarni bir necha yuz metrga uloqtirgan.* “O‘zME”. *– Hayhot! – dedi. – Shahzodada tosh otguvchi a r r o d a lar bordur, taqsir! Butkul shahar zer-zabar bo‘ladi! Butkul shahar!* O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi.

PANSHAXA, YOVA, AYRI, BESHLIK, SHOXA Uchta, to‘rtta yoki beshta sanchqisi bo‘lgan, poxol, somon va shox-shabbalarni surish, olish uchun ishlatiladigan uzun sopli mehnat quroli. **Yova, ayri**, **beshlik, shoxa** shevalarda qo‘llanadi. **Beshlik** beshta sanchqili asbobni ifodalaydi. **Shoxa** uch, to‘rt, besh sanchqili asbobni ifodalashi mumkin.

Ummatali tashqariga chiqib aravani to‘g‘riladi-da, qaytib kirib p a n sh a x a bilan raxnadan oshirib aravaga go‘ng ota boshladi. S.Ahmad, Ufq. *Kampirning tishlari y o v a day bir balo edi*. “Go‘ro‘g‘li”. *Otam va akamlarning otlar tuyog‘i ostidagi bug‘doy poyasini a y r i – panshaxalar bilan tez-tez ag‘darib turganidan ko‘tarilgan chang-chunglar dimog‘ga urilarkan, nafas olish qiyinlashadi.* M.Qo‘shjonov, Dagish. *– Ketamiz, faqat sen boshlaysan, – dedi Sotvoldi. – Shartta b e sh l i k ni go‘ngga sanchib ketvorsa-chi.* A.Damin, Hayot va o‘lim. *– Ko‘plarning qo‘lida yog‘och sh o x a, gavron, kamdan kam odamda miltiq, yo ham pilta bilan ishlaydi...*H.Sattoriy, Sog‘inch.

PARDOZ, ORO, OROYISH, ZEB, GRIM Husnni ochish uchun qosh, ko‘z, lab, yonoqlarni bo‘yash. **Oro, oroyish** *oro bermoq, oroyish bermoq* fe’llari tarkibida uchraydi, badiiy nutqqa xos, nafaqat yuz, umuman, har tomonlama yasanishni bildiradi. **Zeb** ham badiiy uslubda qo‘llanadi. **Grim** teatr, kino sohasida ishlatiladi, sahna uchun yuzga ishlov berishni bildiradi, san’atshunoslik termini.

Asrora kuniga p a r d o z ini necha marta yangilar, qanaqaki kiyimi bo‘lsa, hammasini bir kunda kiyib, bir kunda yechardi. S.Ahmad, Ufq. *Atroflari tillaqoshdek, kumushga behisob zumrad ko‘zlar qadalgan katta, tuxum shaklidagi oyna oldida ancha muddat o‘tirib o‘ziga o r o berdi.* Mirmuhsin, Temur Malik. *Ming o‘lim, Ming zulm, Ming tig‘li qilichdan Omon olib chiqqan xalqim javharin Mehr, iftixor-la berib o r o y i sh Sizga yaraqlatib ko‘rsatolmadim...* Zulfiya, Sharqning o‘zi ona bo‘lgan hamisha. *Ha, sevgi haqida. U dilga ne z e b, Kuyinmang, ne iloj qilmasa nasib, Baxtimga hamisha Siz sog‘ bo‘ling deb, Sog‘ingan o‘g‘lingiz – Muhammad Yusuf*. M.Yusuf, Onamga. *Qumrixon opa ichkariga kirdi. Dimog‘iga o‘ta tanish hidlar – jihozlarga o‘rnashib qolgan g r i m hidi, yog‘och hidi urildi*. Sh.Xolmirzayev, Qaytish.

PARVONA, GIRDIKAPALAK, JONHALAK Haddan ziyod mehribonlik ko‘rsatish, mehr-muhabbat berish, parvarish qilish. **Girdikapalak** so‘zida **parvona**ga nisbatan ma’no kuchliroq, unda ekspressivlik ham yuqori. **Jonhalak** poetik nutqda qo‘llanadi.

Yordan ayrilgan devona, Yor o‘lguncha men p a r v o n a, Yor sevmayman yor ustina. Mirtemir. *Oh ayol, biz ayollar ishqqa g i r d i k a p a l a k, Shu ishq ortidan kuyib bo‘ldik doimo halok*. H.Xudoyberdiyeva, Kumushning o‘limi. *Erta-yu kech j o n h a l a k Titrar ona sayyora, Biz-chi, yer farzandlari, Uning uchun ovora!* A.Oripov, Qaydadir...

P

PARVONA BO‘LMOQ, GIRDIKAPALAK BO‘LMOQ, AYLANIB-O‘RGILMOQ Kimgadir xizmat qilish, yordam berish uchun aylanib-o‘rgilmoq, g‘amxo‘rlik qilishga haddan ortiq berilmoq. **Girdikapalak bo‘lmoq**da g‘amxo‘rlik qilish darajasi **parvona bo‘lmoq**qa qaraganda kuchliroq. **Aylanib-o‘rgilmoq**da ekspressivlik boshqalarga nisbatan kuchliroq, kitobiy uslubga xos.

Qalbim bir sevinchga p a r v o n a b o‘ l di, Sevib qoldim. Mirtemir, Balki... *Ammo-lekin yaxshi xotin shu, yaxshi inson. Etta-betda uchrashib qolsak, g i r-d i k a p a l a k b o‘ l ib o‘lay deydi-ya!* E.A’zam, Shovqin. *O‘zbek oyim ham uni mahkam siqib quchoqlab olgan, yuzidan shap-shap o‘pib, a y l a n i b-o‘ r g i-l ar va tikilib-tikilib nima uchundir yig‘lar edi...* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

PARCHA, QISM, BO‘LAK, BURDA Butundan kesish, qirqish, sindirish yo‘li bilan ajratib olingan tarkib. **Bo‘lak, burda** moddiy butunlikning qismini ifodalaydi, **bo‘lak** oddiy so‘zlashuvga xos. **Parcha, qism** mavhum tushunchalarning tarkibiy qismini ham ifodalaydi.

Hamon shamol novdalarni bir-biriga ayqash-uyqash qilib, hovli yuzidagi qog‘oz p a r ch a larini u yoqdan bu yoqqa uchirib yurardi. S.Ahmad, Ufq. *O‘ljaning bir q i s m ini qovurib yegach, G‘affor qishloqni aylanib kelishga taklif etdi*. Sh.Xolmirzayev, Farzand. *Bo‘lsa har ko‘ksida yol Bir bolang yo‘lbarsyurak, Qaddi qoshingda cho‘kib, Tog‘ bo‘lur ikki b o‘ l a k*. M.Yusuf, Hayrat. *Bir b u r d a non so‘rab yig‘lasa go‘dak, Diydangga kelmasa agar qatra yosh, Masjid-u cherkoving endi ne kerak, Yaxshisi, yo‘qlikka olib ketgil bosh*. A.Oripov, Ezgulik.

PASAYMOQ, QUYILAMOQ, TUBANLAMOQ, ENMOQ, ADOQ-LAMOQ Yuqoriroq sath, darajadan quyi sath, darajaga qarab harakatlanmoq. **Pasaymoq** so‘zining ma’no qamrovi keng, mavhum va moddiy tushunchalarga nisbatan teng qo‘llanadi. **Quyilamoq**, **tubanlamoq** makonda pastga tomon harakatlanishga nisbatan qo‘llanadi. **Enmoq** – shevaga xos so‘z, jonli va jonsiz narsalar harakatlanishiga nisbatan baravar qo‘llanadi. **Adoqlamoq** bu ma’noda kam qo‘llanadi, shevaga xos.

Quyosh p a s a y ib oppoq cho‘qqilar ustiga qo‘na boshlagan, tog‘ning qori ko‘zni olar darajada yaltiraydi. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Qishloq o‘rtasidan janub tomonga q u y i l a b oquvchi soyning suvi juda kam*. N.Abbosxon, Sho‘rqishloq. *Men o‘t-o‘lanni oralab, t u b a n l a b keta boshladim*. Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Oy teraklar tepasidan e n ib, tom ustiga tushdi*. A.Suyunov, Ro‘zaning birinchi kuni. *Otam a d o q l a b ketaversa bir yo‘lovchiga duch kelibdi*. X.Karimiy, Qonda bor.

PAST, QUYI, TUBAN Yuqori sath, darajaga nisbatan sayozlik. **Past** – keng ma’noli so‘z, moddiy va mavhum tushunchalarga nisbatan qo‘llanadi. **Quyi** so‘zi makondagi sayozlikka nisbatan qo‘llanadi. **Tuban** bu ma’noda kam ishlatiladi, asosan, sheva va folklor asarlarida uchraydi.

Kayfim uchib, traktorni darrov to‘xtatdim-u p a s t ga tushdim. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *...ne ko‘z bilan ko‘rayki, aravaning ichida suv to‘la ko‘zalar qator tizilishib turar, ulardan bittasi yiqilib singan-u suvi q u y i ga – asriy tashna qumliklarga chak-chak tomardi...* U.Hamdam, Bir piyola suv. *T u b a n da – jarlik tubida yaltirab suv oqar, sohillarni yulg‘un bosib ketgan...* Sh.Xolmirzayev, Oqtosh.

PAXTA I, G‘O‘ZA Gulxayridoshlar oilasiga mansub, paxta tolasi olish uchun ekiladigan texnika ekini. Botanika terminologiyasida, ya’ni ilmiy uslubda, asosan, **g‘o‘za** ishlatiladi. Qolgan uslublarda **paxta** so‘zi faol.

Shundan keyin u Naymandagi yerlarga p a x t a ekilgani, hozir bu g‘o‘zalar parvarishsiz yotganini aytib berdi. S.Ahmad, Ufq. *Ko‘p g‘ o‘ z a lar barg to‘kib, sarg‘ayib qolgan.* Sh.Xolmirzayev, O‘zbek xarakteri.

PAXTA II, MOMIQ, QOV Go‘za o‘simligining mevasi, chanoqlarda hosil bo‘ladigan oq tola. **Paxta** chigiti bor tolani ham ifodalashi mumkin, **momiq,** asosan, chigitdan ajratilgan tolani ifodalaydi, poetik nutqqa xos. **Qov** alangasiz kuydirilgan paxta bo‘lib, xalq tabobatida yaraga qo‘yish uchun ishlatiladi.

U engashib p a x t a ga o‘ralgan narsalarni ocha boshladi. Har biri no‘xatdek keladigan brilliantlar, yoqutlar. S.Ahmad, Ufq. *Ko‘kda suzgan bulut m o m i q dan ham oq, Koshkiydi, boshlansa yomg‘ir yog‘aloq*. T.Sulaymon, Tanlangan asarlar. *Yosh hakim kechgacha qilich yarasiga q o v qo‘yib, malham surtish, badanga sanchilgan o‘qni olib, yarasini bog‘lab qo‘yish bilan ovora bo‘ldi.* M.Osim, Kitobga ixlos.

PAYKAL, POLIZ, CHEL, OTIZ, KARTA Marza, ariq, yo‘l kabilar bilan ajratilgan katta ekin maydoni. **Poliz** qovun, tarvuz kabi palakli o‘simliklar ekiladigan maydonga nisbatan qo‘llanadi. **Chel** so‘zi bug‘doy, sholi kabi o‘simliklar ekilgan maydonga nisbatan ishlatiladi. **Chel, otiz** – shevaga xos so‘zlar. **Karta** so‘zining o‘zlashmaligi sezilib turadi, ko‘proq paxtachilikda qo‘llanadi.

Dalaga chiqdik. Yolqin akam qaynag‘asini hali bitta ham daraxti yo‘q yangi o‘zlashtirilgan p a y k a l ning o‘rtasiga piyoda olib ketdi. P.Qodirov, Meros. *Muxbir yigitning butun xayoli oqshom go‘zalligida, p o l i z gashti-yu tabiat sehrida edi*. N.Fozilov, Poliz oqshomi. *Olaboy avval ch e l da orqa oyoqlariga cho‘nqaydi, so‘ng xo‘jasining astoydil ishga kirishganini ko‘rib, yerga to‘shini berib yotdi.* N.Qilich, Zilzila. *Choshgoh ham bo‘ldi, chig‘irni hamon Ibrohim ota bilan Polvon aylantirmoqdalar, Bekjon ketmon bilan o t i z dan o t i z ga o‘tib, kichik ariqlarni bog‘laydi, charchagan otasining o‘rnini bosadi*. J.Sharipov, Xorazm. *Shura to‘rtta k a r t a ni kultivatsiya qilib bo‘lgan ekan, Dildor berigi k a r t a ga kirdi*. S.Ahmad, Ufq.

PAYPOQ, JILOB (JILOP) To‘piq, boldirgacha kiyiladigan, paxta, jun va boshqa turdagi xomashyodan tayyorlangan to‘qimachilik mahsuloti. **Jilop** shevaga xos.

Vazira boldirigacha ochib ipak p a y p o q ni tutib turgan rezinkani "Voy, jonim qiynalib ketdi-ye", deb pastga surib qo'ydi. S.Ahmad, Ufq. *Normat: – Biz u yoqlarda, gospitalda – yotganimizda, do'xtir qiz zerikib qolmasligimiz uchun ipdan har xil narsalar to'qishni o'rgatardi. Savat, soldatlarga j i l o p, qo'ljilop to'qirdik*. N.Eshonqul, Urush odamlari.

PAYG'AMBAR, NABI, RASUL, RASULULLOH, ANBIYO, PAYG'OMCHI Allohning xohish-irodasini bandalariga yetkazuvchi vakil. **Nabi**, **rasul, rasululloh** badiiy uslubga xos. **Anbiyo** – nabi so'zining ko'plik shakli. **Payg'ambar** barcha uslublarda faol; **nabi, rasul, anbiyo** badiiy uslubda qo'llanadi. **Payg'omchi** poetik nutqqa xos, kam qo'llanadi.

Ha, o'lmoq bor muhaqqaq Har kimsaning boshida, Lekin o'lmoq savob-ku, P a y g' a m b a r ning yoshida. E.Vohidov, Jumadan qolgan odam. *Olovdan so'ylaymi, so'ylaymi maydan, darbadar n a b i day o'qiymi oyat?* Sh.Rahmon, Kayfiyat manzarasi. *Payg'ambar ummati – qora tan Bilol R a s u l ga hamisha kamarbastadir.* A.Oripov, Haj daftari. *Tasviri joizmas bu holni, biroq Visol nasib etdi R a s u l u l l o h ga*. A.Oripov, Me'roj. *Jaholat davrida ham Avliyo – avliyodir. Kaforat davrida ham A n b i y o – a n b i y o dir.* A.Oripov, Tafsir. *Misli qora bulutdan tomchi, Bashoratgo'y ezgu p a y g' o m ch i, Har zot uchun mehrim ziyoda*. A.Pardayev, Zardo'sht nidosi.

PESHIN, TUSH, QIYOM, TOLTUSH, TO'POTAR Kunning yarmidan og'gan payt. Hozirgi adabiy tilda **peshin**, **tush** faol qo'llanadi. **Qiyom** so'zlashuvda faol. **Toltush** shevaga xos, qoq tush ta'kidi mavjud. **To'potar** – eskirgan so'z, kunduzi soat 12 ni bildiradi (avvallari Toshkentda shu paytda to'p otilgan).

P e sh i n dan keyin nuqul o'ng qovog'im uchaverdi. Qurib ketsin! O'.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Har kuni t u sh da, xuddi xat kelsa darrov xabar berishmaydiganday, meni uyga jo'natar, so'ng, rangi qochib, ko'zlari mo'ltirab, yo'limni poylardi.* O.Yoqubov, Yaxshilik. *Menga qara, kun q i y o m vaqti-q i y o m vaqti uyingning ustidan bir samolyot uchib o'tdimi? Qanotlarida parragi-da bor?* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *T o l t u sh emish… Olapar tut soyasida old oyoqlariga tumshuq qo'yib suvga termular emish*. T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Unsin tumshug'iga tunuka qoplangan choynakka choy damlab, ikkita kulcha bilan Shokir otaga uzatdi: – Otajon, t o' p o t a r bo'ldi, choy iching!* Oybek, Qutlug' qon.

PESHONA, MANGLAY Yuzning qoshlardan sochgacha bo'lgan yuqori qismi. **Manglay** badiiy nutqda va shevalarda ko'p qo'llanadi.

Mehribon buvim! U mening iztiroblarimga tushundi. Kelinoyim bilan gaplashadigan bo'ldi, yig'lay-yig'lay p e sh o n a mdan o'pib, boshimni silab tinchitib qo'ydi. O.Yoqubov, Yaxshilik. *Biroq kerilmas ham ko'rsatavermas, zorlanib har kimga m a ng l a y sho'rlarin.* Sh.Rahmon, Xorazm qishloqlari.

PESHONABOG‘, PESHONABAND Ayollar peshonasiga bog‘laydigan kichik ro‘mol. **Peshonaband** kam qo‘llanadi.

Bizning bo‘linmaning rang-u tusi oq edi. Barchamizning peshanamizga oq p e sh o n a b o g‘ lar bog‘langan. I.Sulton, Askar. *Ortidagi sharpani sezib, chap yelkasi osha o‘sha yoqqa qayrildi. Bir necha qadam narida p e sh o n a b a n d ila bostirilgan harir ro‘ymoli yel og‘ushida maftunkor hilpiragan Maryam xijolatli boqib turardi.* N.Jaloliddin, Umar Xayyom.

PIYODA, YAYOV Kishilarning ulovsiz, o‘z oyog‘i bilan harakatlanishi. Har ikki so‘z nutqda erkin almashinib qo‘llana oladi. **Yayov** so‘zlashuv tiliga xos. **Piyoda** rasmiy, badiiy uslublarda faol.

Chavandoz uloqdan qaytdi p i y o d a, Ranglaringiz bir ol, ayting, ne bo‘ldi? U.Azim, Qishki ertak. *Ular shaharchaning kunbotish tomonidagi ufqqa tutash sarhadsiz cho‘lni y a y o v va mashinada qadam-baqadam kezib chiqishgan.* N.Norqobilov, Bo‘ron qo‘pgan kun.

PIYOZ, SO‘G‘ON Loladoshlar oilasiga mansub ikki yillik va ko‘pyillik, nayzasimon bargli, tugunagi va yosh barglari ovqatga ishlatiladigan o‘simlik. **So‘g‘on** – eskirgan so‘z, folklor asarlarida uchraydi.

Ularning bolalarcha suhbatlariga qarab p i y o z to‘g‘rab o‘tirgan oshpaz xotin boshini sarak-sarak qilib kulardi. S.Ahmad, Ufq. *So‘fiylari s o‘ g‘ o n yerlar, tariqat soxtadin soxta. Tabib riyo, hakim badnafs, tabobat soxtadin soxta*. T.Sulaymon, Soxta.

PICHAN, XASHAK, XAS, CHO‘P Hayvonlarga yemish bo‘ladigan, qurilgan o‘t. **Xas**, **cho‘p** so‘zlari mazkur ma’noda nisbatan kam qo‘llanadi.

Davron aka pastda, soy tomonda ko‘ringan g‘aramga ishora qilib, bir quchoq quruq p i ch a n olib kelishni buyurdi. O.Yoqubov, Izlayman. *Bu yerda allaqachon ish boshlangan edi. Birov x a sh a k tashigan, birov sigir sug‘organ.* O‘.Umarbekov, Qiyomat qarz. *Bola kechagi, oldingi kungi, yo‘q, avvalgi kungi bobo o‘rgatgan: “Bedananing yotar joyi x a s bo‘lar, mezon kirsa, targ‘il morlar mast bo‘lar” qo‘shig‘ini aytmadi.* N.Chori, Tashvishi yo‘q odamlar. *Inoyat oqsoqol kuniga yarab turgan eshagini ham yolchitib boqmasdi. Faqat kechqurun oldiga ch o‘ p tashlaydi*. S.Ahmad, Ufq.

PICHIRLAMOQ, SHIVIRLAMOQ, PICHIR-PICHIR QILMOQ, SHIVIR-SHIVIR QILMOQ Boshqalar eshitmaydigan darajada past ovozda so‘zlamoq. **Pichir-pichir qilmoq, shivir-shivir qilmoq** so‘zlarida ma’no **pichirlamoq, shivirlamoq**qa qaraganda kuchli ifodalanadi, bu so‘zlar oddiy so‘zlashuvda faol.

Oqsoqol soqolini selkillatib p i ch i r l a rdi. S.Ahmad, Ufq. *G‘ulom qal’a darvozasidagi posbonlar yoniga borib, nimanidir sh i v i r l a di.* Mirmuhsin, Temur Malik. *Klara bilan “Oq kaptar” nimanidir p i ch i r-p i ch i r q i l ib*

oshxona tomon chiqadi. E.A'zam, Jannat o'zi qaydadir. *Aktyorlar sh i v i r-sh i-v i r q i l ishdi. Rejissyor qo'lini ko'tarib qo'ydi.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma.

PICHIR-PICHIR, SHIVIR-SHIVIR, PICHIR, SHIVIR Boshqalar eshitmaydigan darajada past ovoz. **Pichir-pichir, shivir-shivir** so'zlarida mazkur ma'no ta'kidli tarzda aks etadi. **Shivir** nafaqat odam ovoziga, balki jonsiz narsalar chiqaradigan ovozga nisbatan ham qo'llanadi.

Ayollar jonlanib, tashvishmand qiyofada og'iz poylagan, erkaklar burchak-burchakda so'kingan; shivir-shivir, p i ch i r-p i ch i r... A.A'zam, Soyasini yo'qotgan odam. *Sh i v i r-sh i v i r qulog'iga urildimi yo yomon tush ko'rdimi, Turg'un cho'chib bosh ko'tarib, atrofiga alangladi.* T.Malik, Xazonrezgi. *Qaydan payqardim, axir koinot p i ch i r ini Soniya titrog'ida, Zarrada zarralarning sira o'lmas sirini Qo'r quyosh o'chog'ida*. Mirtemir, Ilhom parisiga. *O, ona Turkiston, o'ylayman seni, Tinglayman olamning sh i v i r in takror.* R.Parfi, Shoir.

P

POLVON, PAHLAVON, BAHODIR, AZAMAT Jismoniy jihatdan baquvvat, zabardast kishi. **Pahlavon, bahodir** so'zlarida belgining ortiqligi alohida ta'kidga ega, muayyan darajada poetik bo'yoq ham bor, ko'proq shaxsning o'ziga nisbatan ishlatiladi. **Azamat** so'zida belgi darajasi boshqalarga qaraganda kamroq, u ham ko'proq badiiy nutqqa xos.

P o l v o n edi Matmusa, To'rt fil kuchi jam edi. Qishloqda eng zo'r, ammo Aqli biroz kam edi. E.Vohidov, Matmusaning charxpalagi. *Kel, ey Bobur, g'azal yoz, Ot minib kez shoh Boburdek, Necha Bobur kabi nasling Bahodir, p a h l a-v o n ing bor*. E.Vohidov, Kel, ey Bobur, Vatanga. *Huzurida mo'yloviga bolta o'tmas ne-ne zabardast, b a h o d i r erkaklar qo'l qovushtirib, hatto ayrim hollarda titrab turadigan vallomat shu bir pachoq, "kesak qisgan" ojizasiga hukm o'tkazolmaganidan qattiq iztirob chekardi*. Q.Kenja, Ko'ktoy. *Ha, zamonlar o'zgardi, lekin hayvonot bordir, A z a m a t yigitlar ham ketgan emas yo'qolib*. A.Oripov, Bo'ri ovi.

POPISHAK, SASSIQPOPISHAK, SARIQSO'FIYON, HUDHUD Pati oq-qora yo'l-yo'l, sarg'ish jigarrang, boshida toji (popugi) bor, tumshug'i ingichka, biroz pastga egilgan, ko'kqarg'asimonlar turkumiga mansub qush. Zoologiya terminologiyasida **popishak, sassiqpopishak** so'zlari qo'llanadi. **Sariqso'fiyon** – shevaga xos so'z. **Hudhud** – eskirgan so'z.

Ariq labiga kelib qo'ngan p o p i sh a k "hu-ku-pish-sh" lagancha menga bir qarab qo'ydi-yu pildirab don izlab ketdi. M.Mansur, Judolik diyori. *Sassiq unvoni xunuk. Qushga kelishmas dog', yuk. S a s s i q p o p i sh a k nechuk? Nega bunday deyishar?* Q.Muhammadiy, Yangi nom qo'ydim. *Gohida yashilliklarga burkangan ma'volar orasidan s a r i q s o' f i y o n tovushi kelib qolsa, qayerdaligini aniq bilardi.* I.Sulton, Oftob chiqdi olamga… *Dunyoda qushlar turli-tuman, ularning hayot kechirishi va tabiati ham turfa, xalq h u d-*

h u d, qumri, popishak kabilarga navosoz, donishmand, yengiltak kabi ma'nolarni yuklagan, bular – qisman aks. I.Sulton, Ozod.

POPUK, GAJIM, SHOKILA Narsalarga bezak uchun taqiladigan bir bog‘lam tola, pat, ip va boshqalar. **Gajim** xalq tilida uchraydi. **Shokila** badiiy nutqqa xos.

Erkaklarning gullik do‘ppisiga tegmay, yalang ayollar bilan, ularning sochlari, gajaklari va ro‘mol p o p u k lari bilan hazillashib o‘ynagan salqin shabada... ko‘klam nash'asi bilan sho‘xlik qiladi. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Shamol yo‘q, havo dim bo‘lganidan bayroq hilpiramas, zardan yasalgan og‘ir g a j i m lari uncha-muncha shabadaga hilpiratgani qo‘ymasdi*. S.Ahmad, Ufq. *Bola emizayotgan chog‘da yosh onaning oppoq ko‘ksini xapamat yarim to‘sib turar, go‘dagi jajji qo‘lchalari bilan sh o k i l a larini silkitib o‘ynaganda ajib manzara zohir bo‘lardi.* H.Elxon, Xapamat.

PORA, RISHVA Biror ishni qonunga zid ravishda bajarib bergani uchun mansabdor shaxsga beriladigan pul yoki narsa. **Rishva** – eskirgan so‘z, hozir ko‘proq tarixiy mavzudagi asarlarda uchraydi.

Hazrat Nizomiddin: – Ilkingizdagi marvarid tasbehni farangistonlik xufiya p o r a ga berganini hibsxonadagi muridlaringiz bizga aytdi. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Men seni tog‘larga olib ketaman, Seni tutib qolar na zar-u r i sh v a.* A.Suyun, Saylanma.

POROX, BORUT Ko‘p komponentli portlovchi moddalarning zichlashtirilgan (kondensatsiyalangan) qattiq aralashmasi. **Borut** – eskirgan so‘z, tarixiy asarlarda uchraydi.

To‘rt-beshta snaryad otmasingdan tank ichi p o r o x isiga, tugunga to‘lib bo‘g‘ib tashlayotgandek bo‘ladi. O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Todar Malning vositachiligidan natija chiqmagach, Sherxon qal'aning tagini kovlashni va devori ostiga b o r u t qo‘yib portlatishni buyurdi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni.

POYABZAL, OYOQ KIYIM, CHORIQ, BOSHMOQ Charm yoki uning o‘rnini bosuvchi boshqa xomashyodan tikiladigan, oyoqni tashqi muhit ta'siridan muhofaza qiladigan kiyim. **Poyabzal** badiiy, rasmiy uslublarga xos. **Oyoq kiyim** so‘zlashuvda faol. **Choriq, boshmoq** eskirgan, kam qo‘llanadi.

Tog‘-u toshga p o y a b z a l chidamagani uchun yalangoyoq yurardi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Ayvonga kiraverishda bir necha o y o q k i-y i m lari tartib bilan terib qo‘yilgan.* Sh.Boshbekov, Falakning gardishi. *Oyog‘idagi yamalaverib supradek rangsizlangan, tovonining yarmi siniq botinkasiga ko‘zi tushdi. Ch o r i g‘ i uchidagi yamoq uvada bo‘lib, yashiltob paypog‘i ko‘rinib turardi*. A.Suyunov, Bolalikning so‘nggi kuni. *Biron narsa ilashibdimi yo b o sh m o g‘ imni poyma-poy, yo shimimni teskari kiyibmanmi, degan xavotirda o‘zim ham o‘zimga qarab oldim – hech gap yo‘q.* A.A'zam, Soyasini yo‘qotgan odam.

POYINTAR-SOYINTAR, POYMA-POY, TELBA-TESKARI Bir-biriga muvofiq kelmaydigan, uyg‘un bo‘lmagan (gap-so‘z haqida). **Poyintar-soyintar, poyma-poy,** asosan, badiiy uslubga xos. **Telba-teskari** so‘zlashuvda faol.

Shuncha p o y i n t a r-s o y i n t a r alahlashning ichida shunday qishning kuni muzqaymoq sotilayotganidan o‘zimga keldim chog‘i. A.A’zam, Tugmachagul. *Asrora Karimjonning kelishini kutib dunyodagi jami tashvishlarni unutgan, gaplari ham allaqanday p o y m a-p o y, qiliqlari o‘ziga yarashmagandek, yerda yurayotganga emas, osmonda uchib yurganga o‘xshardi*. S.Ahmad, Ufq. *...men esa hadikli yashash naqadar ayanchli qismat ekanligiga iymon keltirib, suhbatdoshimning t e l b a-t e s k a r i muomalasidan shubhaga tushdim.* A.Abdiyev, Muallaq odam.

POSHNA, O‘KCHA Oyoq kiyimning tovon qismiga qoqilgan qattiq charm yoki boshqa qattiq narsa. **O‘kcha** – shevaga xos so‘z.

P

Shahlo... baland p o sh n a tufli bilan qiynalib-qiynalib qizlar oldiga bordi. S.Ahmad, Bahor qizlari. *Ammo kim erinmasa yanchib o‘tardi, O‘ k ch a sining siniq mixin sanchib o‘tardi*. Mirtemir.

POCHA, BALOQ Shimning tizzadan pastki qismi. **Baloq** – shevaga xos so‘z.

Normat p o ch a sini tizzagacha ko‘tarib qashlar ekan, birdan yara ko‘chib ketdi, barmoqlari qon aralash yiring bo‘lib qoldi. N.Eshonqul, Urush odamlari. *Yigit... o‘ziniki qolib ukasinikini kiyib olganday kostyumi zo‘rg‘a kindigini yopar, yengi ham panja bo‘g‘inidan to‘rt barmoq yuqori, shimining b a l o g‘ i to‘pig‘iga yetar-yetmas edi.* Sh.Matkarim, Gapirishga qo‘rqadigan odam.

POCHCHA, YAZNA Opaning eri (singil, uka uchun). **Yazna** – shevaga xos so‘z.

Zina oldida p o ch ch a si u yoqdan-bu yoqqa betoqat yurardi. S.Ahmad, Ufq. *Kapitan bo‘ldim, deb, he, tilingiz uzun bo‘p qopti. Bizga y a z n a bo‘lsangizam qo‘rqmayman...* Sh.Xolmirzayev, Yazna.

PUL, AQCHA, MULLAJIRING, YAKAN, SOQQA, LOY Barcha tovar va xizmatlar ayirboshlanadigan, umumiy ekvivalent sifatida foydalaniladigan, boshqa barcha tovarlar qiymatini ifodalaydigan, metall, qog‘oz yoki elektron shakldagi maxsus belgi. **Aqcha, mullajiring** so‘zlashuvda uchraydi, **mullajiring** so‘zida mazkur ma’no obrazli ifodalangan. **Yakan**, **soqqa, loy** so‘zlarida jargonlik xususiyati bor.

U Lochinning to‘yiga deb o‘z maoshidan yigirma so‘m-o‘ttiz so‘m ajrata-ajrata salkam to‘rt ming so‘m yig‘gan, bu p u l ni qaysi bir matoning orasiga taxlab qo‘ygandi. O.Yoqubov, Adolat manzili. *Biroq bu istakni amalga oshirishim uchun to‘plaganimning yana yarmicha a q ch a topishim kerak edi. Aytishga oson.* A.Yo‘ldosh, Puankare. *Fatxulla: – Nega bo‘lardi? G‘isht poylab sarg‘ayganingdan keyin m u l l a j i r i n g kamayadi-da!* O‘.Umarbekov, Yo‘lda.

Esing borida etagingni yop, degan mashhur naqlga amal qilmasak bo‘lmas. Bir yoqdan y a k a n ning qo‘ri qochyapti. J.Abdullaxonov, To‘fon. *Xonim: – Jaa qo‘lingiz qichiyotgan bo‘lsa, ana, Bo‘stonga yozib bering! Do‘xtirskiy yozdirishga odam qidirib yuribdi. S o q q a si tayyor. O‘nta bermoqchi! Ko‘kidan!* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir.

PUXTA, MUSTAHKAM, PISHIQ, MAHKAM, CHIDAMLI Uzoq muddat chidaydigan, buzilish va shikastlanishlarga bardoshli. **Pishiq** so‘zida chidamlilik ta’kidi qabariq ifodalangan. **Mustahkam, mahkam, chidamli** so‘zlarida belgi darajasi yuqori.

Mulla Ikrom baland bo‘yli, dag‘al soqol, og‘ir qarashli, qirq beshlar chamasida bir kishi edi. Kiyimi qo‘pol, lekin yangi va p u x t a edi. Oybek, Tanlangan asarlar. *Turkistonda Qul Xo‘ja Ahmad Yassaviy maqbarasining shundoq biqinida O‘rta Osiyoni zabt etgan general Chernyayev qurdirgan besh-oltita m u s t a h-k a m g‘ishtin binolar bo‘lardi.* O.Yoqubov, Muzqaymoq. *Ichkari hovlining butun bir tomonini p i sh i q, bo‘g‘otli yangi uy egallagan*. Z.Saidnosirova, Oybegim mening. *Qaddingni baland tut, Bo‘lma serta’zim, Cho‘qqi bo‘lolmasang, m a h-k a m qoya bo‘l*. E.Vohidov, She’r dunyosi. *Yana butun borlig‘imning negizlari yemirildi, Umidimning ko‘p ch i d a m l i teraklari yiqildi…* Fitrat, Yana yondim.

PUSHTA, MARZA, QORIQ Yonma-yon ariqchalar orasidagi, ekin ekiladigan uzun yer bo‘lagi. **Marza**ning ma’nosi kengroq bo‘lib, “ekinzorlarni bir-biridan ajratib turuvchi tuproq uyumi”ni ham bildiradi. **Qoriq** – shevaga xos so‘z.

Bog‘da sakkiz uzun ishkom, hammasining poyalari yaxshi ishlangan, p u sh-t a lari chopilgan. Oybek, Tanlangan asarlar. *Hulkar so‘ng m a r z a da ochilgan nafarmon tusli erbo‘ta gullaridan terib, chambar yasay boshladi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Q o r i q qa qadalgan jajji boshlarni, Bilmadik, kim uchun poya qilishdi.* O.Matjon, Saylanma.

PUCH, PO‘K, KOVAK, G‘OVAK, KO‘ZANAKLI, PO‘LA Ichi bo‘sh. **Po‘k, puch, kovak** biror narsaning ichida umuman hech narsa bo‘lmasligini ta’kidlasa, **g‘ovak, ko‘zanakli** narsalarning ichi zich emas, havo aralash ekanligini bildiradi. **Ko‘zanakli** mineralogiyada g‘ovak tuproqni ifodalash uchun qo‘llanadi. **Po‘la** so‘zi kam qo‘llanadi.

Hoy, Nazirbuvi, shu bo‘ladigan ishmi, yo raisning qo‘ynini p u ch yong‘oqqa to‘ldirib jo‘natdikmi? A.Qahhor, Kampirlar sim qoqdi. *To‘lanboy: – Jannat xola... P o‘ k ildizdan o‘tin chiqmas, bu o‘tindan tutun chiqmas. Nima qilasiz ildiz yig‘ib?!* S.Ahmad, Ufq. *Yakkatol – qari tol. Jarlik bo‘yida. Tanasi k o-v a k bo‘lib ketgan.* Sh.Xolmirzayev, Shudring tushgan bedazor. *Qamishlar ham qarsillagan ovoz chiqaradi. Chunki tanasi g‘ o v a k bo‘ladi, shabadada egilganida qarsillaydi*. I.Sulton, Qismat. *Yomonqul cho‘lida k o‘ z a n a k l i, do‘ng va marzali qum shakllari uchraydi...* “O‘zME”. *Qovunning yomoni p o‘ l a, Xeshning yomoni – bo‘la.* Maqol.

Q

QABR, GO‘R, MOZOR, LAHAD, TURBAT, MARQAD, O‘BA, QO‘YINDI Marhumning jasadi ko‘miladigan yoki ko‘milgan maxsus joy. **Qabr, go‘r, mozor** ham adabiy tilda, ham so‘zlashuvda keng qo‘llanadi. **Go‘r** ko‘proq salbiy bo‘yoqdorlikka ega. **Lahad** so‘zida qabrning ichki qismi ta’kidi mavjud. **Turbat, marqad** kam qo‘llanadi. **O‘ba, qo‘yindi** – shevaga xos so‘z.

Sarkarda topshirig‘i bilan to‘rt jangchi uch kecha-yu uch kunduz q a b r atrofida posbonlik qilishdi. Mirmuhsin, Temur Malik. *Jaloliddin g o ‘ r adog‘ida cho‘kkalab, uvlayotgan shamolga betkay o‘ltirdi.* E.Samandar, Sulton Jaloliddin. – *Tong sizg‘ib qoldi, aravani qo‘sh, o‘g‘lim, – dedi u. – Ko‘nglum alag‘da, ukag‘inangni m o z o r in ko‘rib kelmasak bo‘lmaydi!* S.Is’hoq, Qabrdan chiqqan qul. *Kimdir Yaratganning huzuriga borayotganiga shukr qilib ko‘z yumar, kimdir l a h a d da yolg‘iz yotishini o‘ylab qo‘rquv bilan jon berar...* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Tez orada qabristondagi go‘dak t u r b a t ini eslatuvchi tanish mozor yonida yangi qabr paydo bo‘ldi.* G‘.Shermuhammad, Quduq. *Aytishlaricha, Behbudiy qabri “Eshoni shahid” maqbarasi yaqinida bo‘lgan. Bir necha yil davomida uning m a r q a d i e’tiborda bo‘lib kelgan.* P.Ravshanov, Behbudiyning so‘nggi manzili. *Besshatir o ‘ b a lari Yettisuvdagi saklarning ijtimoiy-maishiy, xo‘jalik tarixini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega*. “O‘zME”. – *Shu yerdan o‘tgan Nonber ota kimdan kam? – dedi oqsoqol. – Kelinglar, shu zotning qo‘y i n d i sini obod qilaylik!* S.O‘nar, Vijdon.

QABRISTON, MOZOR, GO‘RISTON, MOZORISTON, MOZORBOSHI, MOZOROT, MOZORTEPA, QO‘YINDI Marhumlar dafn qilinadigan maxsus joy, qabrlar majmuyi. **Qabriston, mozor** adabiy til va so‘zlashuvda faol qo‘llanadi. **Go‘riston** va **mozoriston** nisbatan kam qo‘llanadi. **Mozorboshi, mozorot** so‘zlashuv tiliga xos. **Qo‘yindi** – shevaga xos so‘z.

Rukniddin og‘zini ham o‘ramagan, shundoq qo‘li bilan vabodan o‘lgan kishilarni yelkasidan ushlab, bordonga yotqizar, undan keyin tutun ichida jimjit ko‘chalardan sudrab qabriston yonidagi xandaq tomonga ko‘tarilardi. Mirmuhsin, Temur Malik. *Uning har bir surasi qabriston jimligini, boyqushlar ko‘zi chaqnagan m o z o r dahshatini eslatadi*. S.Ahmad, Ufq. *Bahor – barchaga baravar! Shohona saroylar oldidagi gulzor nima, g o ‘ r i s t o n da ma’yus do‘ppaygan qabrlar nima – tanlab o‘tirmaydi. Hammasini bir tekis maysalarga burkaydi.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *M o z o r i s t o n odam bilan to‘lib ketdi: hisobchi ko‘p kishilarga yaxshilik qilgan edi.* N.Eshonqul, Xayol

tuzog‘i. *Lekin har hayitda m o z o r b o sh i ga borib, qabrini ziyorat qilib keladi*. O‘.Umarbekov, Kuz havosi. *Xayriniso m o z o r o t ichidan o‘tgan so‘qmoq bo‘ylab erining qabri tomon yo‘l oldi.* Q.Norqobil, Osmon ostidagi sir. *Alloh ularni bu dunyo mashaqqatlaridan forig‘ etib, bir lahzadayoq dargohiga chorlab ola qolgan, ko‘z yumib ochguncha fursat ichida orqamizda oq m o z o r t e p a paydo bo‘la qo‘ygan edi*. M.Mansur, Judolik diyori. *Masjiding uzoq bo‘lsa ham, mozoring yaqin bo‘lsin degandek, q o‘ y i n d i ham shundoqqina qishloqning biqinida*.

QADAH, JOM, PAYMONA, AYOQ Sarxush qiluvchi ichimlik quyib ichiladigan idish. **Jom, paymona** poetik nutqqa xos, kitobiy xoslangan. **Ayoq** eskirgan, mumtoz adabiyotda qo‘llanadi.

Q a d a h lar jaranglaydi. Kelin-kuyovning salomatliklari uchun ko‘tarilgan qadahlar o‘z kuchini ko‘rsatdi. S.Ahmad, Ufq. *Iloyo, boshimizga kelmasin qaro kunlar, O‘zbegim, deb ko‘taring, do‘stlarim, oltin j o m ni.* A.Oripov, O‘zbekiston davlati. *Bu zamin obi hayot birla to‘lug‘ p a y m o n a dir, Maskanim Farg‘onadir, Farg‘onadir, Farg‘onadir*. E.Vohidov, Maskanim Farg‘onadir. *Bahor faslidur-u may havosi boshimda, A y o q tut manga, soqiyki, xush havoyidur.* Bobur.

QADAM, ODIM, HATLAM, HOPPOY Yurish jarayonidagi har bir oyoq tashlash. **Qadam** adabiy tilda ham, so‘zlashuvda ham faol qo‘llanadigan so‘z. **Odim** ko‘proq badiiy uslubda qo‘llanadi, **hatlam** shevaga oid, ko‘pincha hisob so‘zi vazifasida keladi, mazkur vazifada nutqda **qadam, odim**ga qaraganda kam ishlatiladi. **Hoppoy** – shevaga xos so‘z.

Alimardon tramvaydan tushdi-da, Estrada teatri tomonga yengil, dadil q a d a m lar bilan yurib ketdi. O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Yo‘lchi o d i m ini katta otib jo‘nadi. Biroz nari borgach, orqasidan Qambar chaqirdi: – Beri keling!* Oybek, Tanlangan asarlar. *Qolaversa, “Ikki h a t l a m joy, bir zumda boraman-u qaytaman-da” deb o‘yladi.* O.Abdiyev, Rizq. *Momomiz ikki h o p p o y tashlashi bilan buvamiz ilkis uning qo‘lidan tortib, ot egariga o‘ngargan-da, otiga qamchi urgan.* O‘.Haydar, Bug‘doyzor oralagan so‘qmoqlar.

QADIMGI, QADIMIY, QADIM, AZALIY, AZALGI, KO‘HNA, ESKI Vaqt nuqtayi nazaridan avvalgi, uzoq o‘tmishdagi. **Qadimiy** so‘zida vaqt nuqtayi nazaridan olislik belgisi **qadimgi** so‘zidan ko‘ra kuchliroq. **Qadimgi, qadimiy, qadim, azaliy, azalgi** barcha uslublarda qo‘llanadi, **ko‘hna** badiiy nutqqa xos. **Eski** so‘zida vaqt jihatidan uzoqlik belgisi nisbatan kuchsizroq.

Toshdagi rasmlar bundan ko‘p ming yil avval o‘tgan bobokalonlarimizning ijodi ekan. Shu rasmlarga qarab, q a d i m g i odamlar qanday yashaganini bilish mumkin. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Qisqasi, u ovchilikning q a d i m i y va deyarli hech o‘zgarmas rasm-rusumlariga to‘la amal qilishdan yo erinadi, yo ularni bilmaydi*. N.Norqobilov, Dasht-u dalalarda. *Valilardan ibrat so‘ylar q a-*

d i m sahrolar, So‘ndi qancha saltanatlar, qancha tug‘rolar. S.Sayyid, Vatan. *Qutlug‘ davralarda jam bo‘lgan mahal, Do‘stlarga baxt tilash a z a l i y odat.* A.Oripov, Inju diyor uchun. *Bu o‘lkaning ariqlarini a z a l g i tajriba va uquv bilan va benihoya zo‘r, doimiy mehnat bilan yaratibdi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Yoyilib yotibdi bu qadimiy Shosh, Hali mo‘l jinko‘cha, loyshuvoq tomlar, Boshlaridan kechmish ne shum ayyomlar, O‘rtada parpirar k o‘ h n a Ko‘kaldosh*. Mirtemir, Ko‘kaldosh. *Bobom mana shulardan – e s k i, olis, men tushunmaydigan g‘alati tarixlardan hikoya qilib berardi.* I.Sulton, Genetik.

QALAM, XOMA Yozish-chizish quroli. **Xoma** – eskirgan, kitobiy so‘z.

Shahardan hammani quvlab chiqarib, Bo‘m-bo‘sh ko‘chalarda kezar bir o‘zi. Yagona quroli qog‘oz va q a l a m, O‘ylar u na bugun, na ertasini. A.Oripov, Muxbirlar. *Toshkent – sevganniki, oy – hammaniki, Mehrim izhor etay dilnoma bilan. Farzandlar safida turibman toki, Qo‘lda otameros shu x o m a bilan*. I.Mirzo, Toshkent xomasi.

Q

QALAMPIR, GARMDORI Achchiq mevasi ovqat bilan iste’mol qilinadigan o‘simlik. **Qalampir, garmdori** adabiy tilda ham, shevalarda ham faol qo‘llanadi.

Keyin bilsak, odamlarning rahmini keltirish uchun oyoqlari ostiga q a l a m p i r surtib qo‘yishar ekan. N.Qobul, Unutilgan sohillar. *Brigadangizning ishlari yaxshi! Piyoz o‘toq qilindi... kechki qovun chopib qo‘yildi... g a r m d o r i sug‘orildi... Yana nimani gapirib beray?* O‘.Umarbekov, Abdulla qovunchi.

QALBAKI, SOXTA, YASAMA, SUN’IY, YOLG‘ONDAKAM, BOTIL Asliyatga mos emas, haqiqiy emas. **Qalbaki, soxta** ma’no jihatdan keng qamrovli, adabiy tilda faol, ammo so‘zlashuv tilida kam qo‘llanadi. **Yasama, yolg‘ondakam** so‘zlashuv tiliga xos. **Yasama, sun’iy** inson xatti-harakatlariga nisbatan ham, narsa-predmetga nisbatan ham ishlatiladi, **yolg‘ondakam** faqat inson xatti-harakatlariga nisbatan qo‘llanadi. **Botil** so‘zi eskirgan.

Norqobil esa do‘stlari tayyorlab qo‘ygan… haqiqiyligiga hech kim shubha qilmaydigan q a l b a k i pasport bilan shu besh kun ichida Termizga yetib keladi. S.Ahmad, Taqdir, taqdir. *S o x t a taloq xatini olg‘an so‘ngingizda menga xitob qilib yozg‘an fikrlaringizdan, ehtimol, endi qaytayozg‘andirsiz...* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Kechqurun Fazliddin akasi Abdullaboy bilan uzoq gaplashib, so‘ng o‘z uyiga kirgach, Nuri y a s a m a noz bilan dedi: – Maskovga jo‘narmishsiz, nimaga manga bildirmaysiz?* Oybek, Tanlangan asarlar. *Endi, yozuvchilik “sirlari”ni ozmi-ko‘pmi o‘rganganimdan keyin, romanning butun realistik kuchi va kishini rom qiluvchi go‘zalligi ham, xarakterlarning betakror milliy koloriti ham, shu bilan birga, realistik uslubda yozilgan va bugungi kitobxon uchun s u n’ i y tuyuladigan ayrim sahifalar ham ko‘zimga tashlanadi*. O.Yoqubov, Adolat manzili. – *Yana sovuq suvga yuvindingmi? – dedi u y o l g‘ o n d a k a m*

po‘pisa qilib. O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Kimki b o t i l yo‘l bilan izzat talab qilsa, Alloh uni haq yo‘l bilan xor qilib qo‘yadi.* S.Sayfulloh, Buyuklar halqasi.

QALBAKILIK, SOXTALIK, YASAMALIK, SUN’IYLIK, G‘AYRITABIIYLIK Asliyatga mos emaslik, haqiqiy emaslik. **Qalbakilik, soxtalik, g‘ayritabiiylik** ma’no jihatdan keng qamrovli, adabiy tilda faol qo‘llanadi. **Yasamalik** – so‘zlashuv nutqiga xos so‘z.

Qo‘ying-chi, talaba xalqining ham makkora ayolga o‘xshagan hiyla-nayrangi qirq eshakka yuk bo‘ladi. Lekin Sanjar qanday bu q a l b a k i l i k larni ko‘radi – bilmayman-u, firibgar talabani bir zumda fosh qiladi-qo‘yadi. O.Sharafiddinov, Domlalar. *Lekin qonimizga kirgan – s o x t a l i k a’zoyi tanimiz qaqshatar butun.* E.Vohidov, Saylanma. *Biroq bahridilini ochib yuboradigan bunday go‘zallikda qandaydir y a s a m a l i k bor edi.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Shamsibek saboqdoshining so‘zlarida s u n’ i y l i k sezdi. Abdulvahobning yoqa ushlashi, kalima keltirishi kimlargadir taqlid qiluvchi masxarabozni eslatardi.* T.Malik, Falak. *Diqqat bilan kuzatilsa, hatto kasalxona xodimlarining xatti-harakatlari-yu imo-ishoralarida allaqanday g‘ a y r i t a b i i y l i k ni ilg‘ash mumkin edi.* U.Hamdam, Muvozanat.

QALIN, ZICH, TIG‘IZ, BAROQ, G‘UPPA Ko‘p va bir-biriga yaqin joylashgan, siyrakning aksi. **Qalin, zich** faqat moddiy predmetlar joylashuviga nisbatan qo‘llanadi, **tig‘iz** aniq predmetlarga nisbatan qo‘llanganda, orada joy qoldirmaslik ta’kidi anglashiladi, mavhum tushunchalarga nisbatan ham qo‘llanishi mumkin. **Baroq** jun, yung, tuk kabilarga nisbatan ishlatiladi; qalinlik, o‘siqlik ta’kidi mavjud. **G‘uppa** – shevaga xos so‘z, asosan, folklor asarlarida uchraydi.

Bobur esa to‘g‘riga ketgan tor so‘qmoqdan, q a l i n daraxtlar orasidan yelday uchib boryapti! P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Ariq bo‘yida qad ko‘targan z i ch oqterak yaproqlari shitirlab turadi.* I.Sulton, Men, Onam va O‘rta Yer dengizi. *Bu qishloq Qiziriq cho‘lining kun botish tomonida. T i g‘ i z guvala uylar, qo‘ralarning o‘rinlarigina qolgan.* M.Safarov, Ayrishox. *Qora b a r o q qoshlarini chimirib, bir zum dengizda suzib borayotgan teploxodga qarab turdi-da: – Yuring! – dedi va mashina tomon tez-tez yurib ketdi.* O‘.Umarbekov, Haykal. *Tilla ko‘za ichida g‘ u p p a go‘za, yor-yor, yangi kelgan yangajon, Tutmang ro‘za, yor-yor.* “Oy oldida bir yulduz...”

QALQON, SIPAR Jangchining tanasini qilich, nayza va boshqa tig‘li qurollardan himoya qiladigan, qattiq materialdan tayyorlanadigan moslama. **Sipar** – eskirgan so‘z, asosan, tarixiy asarlarda uchraydi.

Q a l q o n ing bor, kim qasd qilsa gar joningga, Alpomishlar ruhi yor har o‘g‘loningga. M.Yusuf, Tavallo. *Taxmonda turlik rangda atlas va shohilardan qoplangan ko‘rpalar, taxmon tokchalariga uyilgan kumush qinlik xanjar va qilichlar, qalqon va s i p a r lar; qip-qizil gilam va shohi ko‘rpachalar kishi ko‘zini qamashtirar darajada edilar.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

QAL'A, QO'RG'ON, ISTEHKOM Yashash va mudofaa maqsadida qurilgan inshoot. **Qal'a, qo'rg'on** baland devorlar bilan o'ralgan, asosan, o'rta asrlarga oid inshootlarni bildiradi, **istehkom** so'zida devorlar bilan qurshalganlik ta'kidi mavjud emas. Bu so'zning ma'nosi kengroq bo'lib, mustahkamlangan har qanday inshootni, shu jumladan, zamonaviy inshootlarni ifodalash uchun ham xizmat qiladi.

...kutilmaganda tashqi ishlar xalq noziri so'z olib, kun tartibiga yana bir masalani kiritishni taklif qildi. – Aprel oyida Termiz q a l' a siga ikki afg'on kelib, amirning muhim maktubini topshirgan. T.Malik, Savohil. *Malika Bayda q o' r-g' o n darvozalarining kalitini Jamna bo'yida Boburga topshirayotganda ko'zlaridan tirqirab yosh chiqib ketdi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Sohibqiron lashkarlari ikki hafta o'tib, rabbiul-avval kirganida hirovul to'dalari bir kichik kent qo'rg'onining mustahkam i s t e h k o m lariga yo'liqdilar.* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen.

Q

QAMAL, QURSHOV, MUHOSARA O'rab, qamab qo'yilgan holat. **Qamal, muhosara** so'zlari, asosan, harbiy sohada qo'llanadi va faqat dushman tomonidan o'rab olinish holatini ifodalaydi. **Qurshov** so'zining qo'llanish doirasi kengroq va u nafaqat dushman, balki boshqa narsa, predmetlar bilan o'rab olinish holatini ifodalashi mumkin. **Muhosara** eskirgan so'z, ko'proq tarixiy asarlarda qo'llanadi.

Kech kuzakning rutubatli, sovuq izg'irinlari esa boshlaganda u uch oydan ortiq davom etgan q a m a l so'ngida – ochlik, miskinlik, xor-zorlik nihoyasida, yer yuzining sayqali bo'lmish shahri azim Samarqandni g'addor dushmani Shayboniyxonga tashlab chiqdi. X.Sultonov, Panoh. *To'dadan chiqolmas eng zo'ravon ham Yelkasida uloq, qolur q u r sh o v da*. Mirtemir, Yayov uloq. *Biroq bu jang shiddatini susaytirmadi, m u h o s a r a kuchaygandan kuchayar, har ikki tomon bir-birini ayashni xayoliga ham keltirmasdi.* X.Davron, Amir Temur o'g'lining o'limi haqida rivoyat.

QAMAMOQ, HIBS QILMOQ (ETMOQ), HIBSGA OLMOQ Ozodlikdan mahrum qilmoq, yopiq inshootda muayyan erkinliklarni cheklagan holda saqlamoq. **Qamamoq** so'zining ma'nosi kengroq, odamdan boshqa mavjudotlarga nisbatan ham ishlatiladi. **Hibs qilmoq, hibsga olmoq** faqat shaxslarga nisbatan qo'llanadi, hozirgi o'zbek tilida ham faol, kitobiy.

A'zamjon agar dadam q a m a lib qolmaganda, albatta, meni rais qilishardi, deb afsuslanib o'tirardi. S.Ahmad, Ufq. *To'rt savdogarni ham h i b s e t ib, mollarini ehtiyot saqladi*. Mirmuhsin, Temur Malik. *Humoyun gap nimadaligini surishtirib bilgach, navkarlarga: – Rojani bo'shating! – deb buyurdi. – ...Farmoni oliyni unutgan shahvatparast Vaysbek h i b s g a o l insin!* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

QAMOQ, QAMOQXONA, HIBS, HIBSXONA, ZINDON, TURMA, AVAXTA, MAHBAS Ozodlikdan mahrum etilgan kishilar, mahbuslar, jinoyatchi va sh.k. qamaladigan joy. **Hibs, hibsxona** rasmiy va badiiy uslublarga xos.

Zindon – eskirgan so‘z. **Turma, avaxta** so‘zlashuvda qo‘llanadi. **Mahbas** o‘zbek tilida eskirgan, kitobiy.

Tog‘a q a m o q da kechgan kunlari va nomidanoq ot hurkadigan allaqanday kimsalarning parvozi-yu fojialari xususida so‘zlaydi. N.Norqobilov, Dasht-u dalalarda. *Hosila opa hovli devori ustini aylantirib tikanli sim bilan o‘ratdi. Bu ancha xunuk edi; nimasi bilandir q a m o q x o n a devorlarini eslatardi.* Sh.Xolmirzayev, Kimsasiz hovli. *Shunday qilib, dadam boyoqish 53 yoshida halok bo‘ldi va shu qisqa umrining 11–12 yilini h i b s va surgunlarda o‘tkazdi.* Z.Saidnosirova, Oybegim mening. *Yosh-yosh juvonlar, qaqshab-qaltirab qolgan keksalar h i b s x o n a xodimlarining ovqat qabul qilishini kutib, ertalabdan kechgacha tikanli sim oldida diydirab turishadi.* O.Yoqubov, Muzqaymoq. *Z i n d o n lar ochildi, sochildi sirlar, temir pardalardan omoch quyildi, toshlarga aylanib qolgan botirlar na’rasi quloqqa kelib urildi*. R.Parfi, Kutilmagan siyliqlar. *Umuman, Mirzakarimboy uyi Yo‘lchi uchun t u r m a dan xunukroq ko‘rindi*. Oybek, Tanlangan asarlar. *Manman degan siyosatchilar, rahnamolarning biri a v a x t a da chiriyapti, biri sarsonlikda yuribdi*. T.Malik, Savohil. *Bir yo‘li ul ravzani qilma unut, Bu xarobobod m a h b a s tarki tut.* Navoiy, Lison ut-tayr.

QAQSHAMOQ, ZIRQIRAMOQ, SIMILLAMOQ, SIZLAMOQ Achitib og‘rimoq, og‘riqli zirqiroq tutmoq. **Zirqiramoq**da og‘riq darajasi kuchliroq. **Simillamoq** so‘zida og‘riqning darajasi kuchsiz, davomlilik ta’kidi bor, kam qo‘llanadi. **Sizlamoq** – shevaga xos so‘z, folklor asarlarida uchraydi.

Ikki kundan buyon betinim uvlayotgan izg‘irin bug‘ularni suyak-suyagigacha q a q sh a t ib yubordi. M.Safarov, Ayrishox. *Dildor butun tani z i r q i r a b og‘risa ham, ko‘ziga uyqu kelmasdi.* S.Ahmad, Ufq. *Yuragimning qayeridir kuyadi, S i m i l l a ydi, charsillar, sanchar, Go‘yo ming yil yuraksiz yashab. Bir qadoq og‘riqqa kunim qolganday*... F.Afro‘z, Seni sog‘inganman… *Suyg‘un (kiyik)ning bir shoxiga ursang, ikki shoxi s i z l a ydi.* Maqol.

QARAM, TOBE, MUTE Erki, ixtiyori o‘zida emas, boshqaga bo‘ysungan. **Qaram** barcha uslublarda faol. **Tobe** so‘zlashuvda kam qo‘llanadi. **Mute** so‘zida kimgadir tobelik belgisi boshqa sinonimlarga nisbatan kuchli ifodalanadi. **Mute,** asosan, badiiy nutqda qo‘llanadi.

Amir Afg‘onistonni butkul mustaqil, o‘zgalarga q a r a m emas, deb yurtga omonlik beribdi. T.Malik, Savohil. – *Men o‘zim ham shohlik zanjiridan butunlay ozod bo‘lishga intilmoqdamen, janob Qosimbek. Bu zanjirning bir uchi t o b e odamlarga bog‘langan bo‘lsa, uning ikkinchi uchi shohning o‘ziga bog‘lanur ekan!* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Elim, seni m u t e ko‘rsam, Ko‘zdan qolay, ko‘zim kuysin*... H.Xudoyberdiyeva, Hurlik o‘ti.

QARAMA-QARSHI, ZID, KONTRAST Bir-biriga teskari. **Qarama-qarshi, zid** ko‘p qo‘llanadi. **Kontrast** ko‘proq terminologik ma’noda adabiyotshunoslikda qo‘llanadi.

Farhodning... bir-biriga q a r a m a-q a r sh i chigal o‘ylardan ko‘ngli g‘ash... E.A’zam, Shovqin. *Men sizlar bilan birmen, yerimni tashlab ketmaymen, ammo sulton farmoniga z i d hech ish qilg‘on emasmen.* Mirmuhsin, Temur Malik. *Bu o‘rindagi ma’naviy-axloqiy sathda olingan k o n t r a s t hikoya yakunida yanada kuchaytiriladi.* D.Quronov, Cho‘lpon nasri poetikasi.

QARAMA-QARSHILIK, ZIDLIK, ZIDDIYAT, KONTRAST Bir-biriga teskari bo‘lgan holat. **Qarama-qarshilik, zidlik, ziddiyat** so‘zlarida qarshilantirish belgisi darajama-daraja kuchayib boradi. **Kontrast** ko‘proq terminologik ma’noda adabiyotshunoslikka oid asarlarda uchraydi.

G‘oyalar kurashining g‘oyatda q a r a m a - q a r sh i l i g i bugunga kelib hammaning diqqat markazida turibdi. T.Murod, Tanlangan asarlar. *...yobonda sochilib yotgan lak-lak lashkargina emas, go‘yo butun dunyo buyuk hukmdorning tonggi hukmini kutar, ammo u zotning xayollarida z i d l i k tarozusining shayini muallaq edi...* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *O‘g‘li bilan xotini z i d d i y a t i yil o‘tgani sayin kuchayib borayotgan edi.* T.Malik, Talvasa. *Lekin dugonalar orasidagi suhbatni psixologik k o n t r a s t asosiga qurgan Cho‘lpon Saltining ham o‘zicha haqligini ko‘rsatadi*. D.Quronov, Cho‘lpon nasri poetikasi.

QARAMLIK, TOBELIK, MUTELIK, QULLIK Erki, ixtiyori o‘zida emaslik, boshqaga bo‘ysunganlik. **Qaramlik, tobelik** faol qo‘llanadi. **Mutelik** ko‘proq badiiy nutqqa xos. **Qullik** so‘zida tobelik tushunchasi yanada kuchli ifodalanadi, salbiy bo‘yoqdorlik ham bor.

Har bir fuqaro: “Fikrim mustaqil – men mustaqil! Men mustaqil – yurt mustaqil!” – degan tushunchani dil-diliga jo qilgandagina, mamlakat q a r a m l i k isnodidan abadiy xalos bo‘ladi. A.Obidjon, Tip-tiniq vujud. *Juvon ham, erkak ham shu tobda mushtdek bo‘lib qolgandi. Ularning sukutga to‘la bu turishida qismat hukmiga, t o b e l i k alomatlari mujassam edi.* E.Norsafar, Oq yomg‘ir. *Mashaqqatli mehnatda ezilgan, m u t e l i k dan bezillagan jonivor shataloq otib, boshi og‘gan yoqqa ketadi...* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Kulgan boshqalardir, yig‘lagan menman, O‘ynagan boshqalar, ingragan menman, Erk ertaklarini eshitgan boshqa, Q u l l i k qo‘shig‘ini tinglagan menman.* Cho‘lpon, Kulgan boshqalardir, yig‘lagan menman...

QARAMOQ, BOQMOQ, NAZAR SOLMOQ (TASHLAMOQ), NIGOH TASHLAMOQ (QADAMOQ), KO‘Z TASHLAMOQ, RAZM SOLMOQ, SIN SOLMOQ, SINGALAMOQ, JAVDIRAMOQ, TERMILMOQ, MO‘LTAYMOQ, MO‘LTIRAMOQ, MO‘LTILLAMOQ, BAQRAYMOQ, O‘QRAYMOQ, CHAQCHAYMOQ, DO‘LAYMOQ, GO‘LAYMOQ Ko‘rish uchun ko‘zni biror tomonga, narsa yoki kimsaga yo‘naltirmoq. So‘zlashuvda ko‘pincha **qaramoq** so‘zi ishlatiladi. **Boqmoq, nigoh tashlamoq (qadamoq), nazar solmoq (tashlamoq), ko‘z tashlamoq** badiiy uslubga xos. **Ko‘z tashlamoq** qisqa muddatli harakatni ifodalaydi. **Razm solmoq, sin solmoq,**

singalamoq so‘zlarida sinchkovlik bilan qarash ta’kidi anglashiladi. **Sin solmoq, singalamoq** shevaga xos so‘zlar. **Javdiramoq, mo‘ltaymoq, mo‘ltiramoq, mo‘ltillamoq** so‘zlarida najot izlaganlik, iltijo bilan qarash ta’kidi aks etadi. **Chaqchaymoq, baqraymoq** so‘zlarida ko‘zlarini katta-katta ochib qarash ta’kidi qabariq ifodalanadi. **Do‘laymoq, go‘laymoq** – shevaga xos so‘zlar. **Chaqchaymoq, baqraymoq, o‘qraymoq, do‘laymoq, go‘laymoq** so‘zlarida salbiy bo‘yoqdorlik mavjud.

Shovvoz o‘z quloqlariga ishonmay chang kipriklarini pirpiratib, ro‘parasida qoyaday qaqqayib turgan yosh direktorga q a r a di. O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar... *Dildor bu mehribon, otasidek muloyim kishiga allaqanday mehr bilan b o q di...* S.Ahmad, Ufq. – *Birortasi bormidi? – shunday deb Akobirov quvlik bilan nari-beriga n a z a r s o l di; negadir shkafga tikilibroq qaradi.* E.A’zam, Shovqin. *Kallaklangan tutzor orqasidan Dildorlarning oq tunuka tomli uyi ko‘ringanda Nizomjon bir dam ma’yus nazar t a sh l a di-yu, ortiqcha hislarga berilishdan o‘zini saqlab jadal yurib ketdi.* S.Ahmad, Ufq. *To‘shakda o‘tirgan ko‘yi tashqariga r a z m s o l di.* Q.Norqobil, Yangi yil kechasida. *Ularning tanish, lekin turmush tashvishlari to‘r tashlab uzoqlashtirgan qiyofalariga s i n s o l ib, imkon qadar har bir ifodani, har bir dog‘ni, har bir ajinni eslab qolishga urindi.* I.Mirzo, Iltimos. *Daraxtlarga qayta boshdan s i ng a l a b qaradi-yu qishda bexosdan suvga yiqilib tushgandek qaltirab ketdi.* X.Karimiy, Chorva odami. *Qobil bobo, yalangbosh, yalangoyoq, yaktakchan og‘il eshigi yonida turib dag‘-dag‘ titraydi, tizzalari bukilib-bukilib ketadi; ko‘zlari j a v d i r a ydi, hammaga qaraydi, ammo hech kimni ko‘rmaydi.* A.Qahhor, O‘g‘ri. *Komiljon xotiniga mehr bilan uzoq t e r m i l ib turdi.* S.Zunnunova, Yangi direktor. *Rahim atrofiga bezovta alanglab, kimnidir axtardi. Lop etib ko‘zi bir chekkada m o‘ l t a y ib turgan “Mitti”ga tushdi.* H.Nazir, So‘nmas chaqmoqlar. *Vali aka Xadicha xolaning yum-yum yosh oqib tushayotgan yuziga m o‘ l t i r a b turib: – Xafa bo‘lmang, onasi, – dedi.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *Haligi odam m o‘ l t i l l a b turib, so‘ng yig‘lab yubordi.* T.Malik, Shaytanat. *Basharasiga b a q r a y ib so‘ksangiz ham iljayardi – eshitmasdi, qulog‘i og‘ir edi.* E.A’zam, Anoyining jaydari olmasi. *Nosirjon o‘zining yigit kishi ekanini ilk bor eshitgandek, Aminjonga hayrat aralash o‘ q r a y di.* Sh.Xolmirzayev, Bodom qishda gulladi. *Boysunlik alamidan yomon-yomon o‘qraydi, yomon-yomon ch a q ch a y di.* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Qiyom, ko‘zi d o‘ l a y ib, Qurbonga tikildi.* Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *Yuvoshga musht do‘layma, Zo‘rni ko‘rsang, g o‘ l a y ma.* A.Obidjon, Meshpolvonning janglari.

QARASH, BOQISH, NIGOH, NAZAR Ko‘zlarning biron narsa, voqea-hodisaga yo‘nalgan holati, ko‘z tashlash. **Qarash, nazar** ham adabiy til, ham so‘zlashuvda faol qo‘llanadi, **boqish, nigoh** poetik nutqqa xos.

Ikromjon amakining q a r a sh lari jiddiy, nimadandir xafaroq ko‘rinardi. S.Ahmad, Ufq. *O‘zi ham, ma’yus b o q i sh lari-yu, xiyol g‘amgin kulib qo‘yishlarigacha – hammasi o‘sha-o‘sha, birinchi ko‘rishdayoq Fotihning yuragini cho‘g‘day “jaz” ettirgan Nigora!* O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar... *U asli samarqandlik: qirra burun, rangpar, ko‘zlari ichiga tushgan, n i g o h lari o‘tkir odam*. Mirmuhsin, Temur Malik. *Muridlar ustozga savol n a z a r i bilan boqdilar. Ularning ko‘nglidan nimalar kechayotganini hazrat ko‘rib-anglab turardi.* E.Samandar, G‘ayb qushlari.

QARI, KEKSA, QARTANG Ancha yoshga borgan, qartayib qolgan. **Qari, keksa** ham odam, ham daraxt va hayvonlarga nisbatan qo‘llanishi mumkin. **Keksa** so‘zidagi ma’no ifodasida birqadar yumshoqlik bor. **Qartang** yakka holda kam qo‘llanadi, asosan, **qari-qartang** juft so‘zi tarkibida uchraydi.

Buvisi q a r i, sochlari oq, yuzlarida ajin, tasbeh o‘girib kuni o‘tadi... Mirtemir, Oynisa. *Chol o‘tirgan joyidan qimir etmadi, bir qo‘lini qosh ustiga qo‘yib, k e k s a larga xos boqish bilan bir zum tikildi...* Oybek, Tanlangan asarlar. *Asom chol degan bir q a r t a ng xotin-qizlarga qarshi tashviqot yurgizib, bir qavat terisini tashlabdi.* “Mushtum”.

QARIMOQ, KEKSAYMOQ, QARTAYMOQ Yoshi ulg‘ayib, qarilik davriga o‘tmoq. **Qarimoq, qartaymoq** ham odam, ham boshqa tirik organizmlar, masalan, daraxt, hayvonlarga nisbatan qo‘llanishi mumkin. **Keksaymoq** faqat odamlarga nisbatan ishlatiladi va badiiy uslubga xos. **Qartaymoq** so‘zlashuv tiliga xos, shevalarda faol uchraydi.

U besh yildan buyon yangi rol o‘ynamagan edi! Besh yildan buyon armonda ediki, bu alam-o‘kinch opani tobora q a r i tib bormoqda edi. Sh.Xolmirzayev, Qaytish. *Og‘ir mehnatni ko‘p qilib, zaiflashib qolganingda yoki keksaygan odam bo‘lganingda sening bu rohatparvarligingni, kurortga o‘chligingni tushunish mumkin edi.* P.Qodirov, Meros. *Nevara esa hassasiga suyanib imillab qadam bosayotgan, ancha q a r t a y ib qolgan bobosiga qarab turib, xayoliga to‘satdan kelgan fikrdan qo‘rqib ketdi-da, uni mahkam quchoqlab oldi*. I.Sulton, Askar.

QARINDOSH, URUG‘, TUG‘ISHGAN, JIGAR, BOVUR, JIGARBAND, JIGARGO‘SHA, QONDOSH, QARDOSH, AYMOQ, XESH Nasliy, irsiy yaqinlikdagi shaxslar bir-biriga nisbatan. **Qarindosh** ham so‘zlashuvda, ham adabiy nutqda faol qo‘llanadi. **Tug‘ishgan, jigar** so‘zlashuv tilida faol. **Urug‘** mazkur ma’noda oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi. **Jigarband, jigargo‘sha** poetik nutqda faol. Qatordagi **tug‘ishgan, jigar, jigarband, jigargo‘sha** so‘zlarida qarindoshlik belgisi darajama-daraja ortib boradi. **Bovur, xesh** shevaga xos so‘zlar. **Xesh** so‘zida arxaiklik ham mavjud. **Aymoq** yakka holda kam qo‘llanadi, asosan, **urug‘-aymoq** juft so‘zi tarkibida uchraydi. **Qardosh,** asosan, xalqlar o‘rtasidagi irsiy yaqinlikni bildiradi. **Qarindosh** va **urug‘** so‘zlarining juftlashib kelish holati uchraydi.

Allaqachon dunyodan o‘tib ketgan uzoq bir q a r i n d o sh ini ko‘z oldiga keltirmoqchidek, Farhod Ramazon aftini tirishtiradi. E.A’zam, Shovqin. *– Erxon! – deb bo‘kirdi so‘yloq tishli qari xanzu. – Mening necha-necha u r u g‘ imning kulini ko‘kka sovurding-a, qari kalamush.* I.Sulton, Xun. *Biroq taqdir uning yelkasiga og‘irroq yuk qo‘ydi. Urush, otasizlik, sag‘irlik, muhtojlik, t u g‘ i sh g a n lardan judo bo‘lish...* M.Safarov, Olis qirlar ortida. *Sen unda ter to‘ksang, singlim, j i g a r im, Men nechun yuraman axir ishratda?!* A.Oripov, Yuzma-yuz. *Ayo, tug‘ishganim, do‘stim, b o v u r im, Otalar ruhini qilmoq uchun shod Xudoning kalomin takrorlay turib, Tarix sabog‘ini aylagaysan yod.* I.Mirzo, Ata bayit. *Bobur j i g a r b a n d lariga dil yorib so‘zlar ekan, ilojsizlikdan ko‘ngli ezilib, ruhi qiynalar, ko‘zlariga yosh quyulib kelardi*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *U o‘z asarini, asaridagi jangchinigina emas, o‘z j i g a r g o‘ sh a larini yo‘qlab faryod chekayotgan mushfiq ayollarni shunday aniq tasavvur etdiki, bu manzaradan yuragi uvushib ketdi.* O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar... *...Toshkentga qatnab, yotoqxona topolmay sarson yurganimda... poytaxtdagi bu ikkala q o n d o sh imdan loaqal bittasi tirik emasligidan, ulardan so‘ng aloqalarimiz uzilib qolganidan afsuslanib ketardim.* A.Obidjon, Ajinasi bor yo‘llar. *Mangu elda esdalik bo‘lsin deb mendan, Borib yetgay bu xatim senga daf’atan. Oh, q a r d o sh im, og‘ajon, piri barkamol, Qirq yillik bir daftardir xotira, xayol.* M.Shayxzoda, G‘afurga xat. *Mening shirin qaymog‘im-o, alla, Oftobimsan a y m o g‘ im-o, alla.* U.Ali, Devona. *Hirotda Badiuzzamon mirzo bilan Muzaffar mirzodek tojdor x e sh larimiz biz uchun orasta bazmlar berib, chog‘ir taklif qilganlari majlis ahliga ma’lum bo‘lsa kerak.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

QARSAK, CHAPAK Kaftlarning bir-biriga urilishi va undan chiqadigan tovush. **Qarsak** so‘zida ma’no kuchli ifodalangan.

Yusufjon qiziqning Oxunjon qiziq bilan qiladigan tesha tegmagan askiyalari... va latifalari zalda gulduros q a r s a k larga va kulgi ko‘tarilishiga sababchi bo‘ldi. T.Obidov, Yusufjon qiziq. *...Soatov ham qizarib-bo‘rtib ch a p a k ka qo‘shilarkan, lol-u hayron edi: qachon yozib olishga ulgurdi ekan, qachon?!* X.Sultonov, Onamning yurti.

QARZ, KREDIT, NASIYA, BO‘NAK Ma’lum muddat o‘tgandan keyin qaytarish sharti bilan berilgan yoki olingan narsa. **Qarz** faol qo‘llanadi. **Kredit** hozirgi o‘zbek adabiy tilida faol, unga sohaviy leksikaga oidlik xususiyati xos va bu so‘zda **qarz** so‘zidagidek salbiy bo‘yoq ochiq ifodalanmaydi. **Nasiya** bu ma’noda kam qo‘llanadi, oddiy so‘zlashuvga oid. **Bo‘nak** eskirgan, kitobiy.

– Q a r z kishining boshini bukadi, – keksalarcha jiddiy va salmoqli so‘zladi Salimboyvachcha. Oybek, Tanlangan asarlar. *So‘nggi yillarda aholining keng qatlamini tadbirkorlikka jalb qilish va ularning daromad manbalarini kengaytirishga qaratilgan... dasturlar doirasida jami 13 trillion so‘mdan ziyod imtiyozli k r e d i t lar ...ajratildi*. Gazetadan. *Tugalboy so‘ng daroz va n a s i y a-*

ga mol bergan odam bilan hisob-kitob qildi. A.Dilmurod, Qo‘ng‘iroq. *“Agar o‘zboshimchalik qilib hosilni topshirmasangiz, bahorda berilgan b o‘ n a k ni ikki hissa qilib undirib olamiz” deyishibdi.* M.Xo‘jayev, Shermuhammadbek qo‘rboshi.

QARG‘A, ZOG‘ Patlari tim qora (qoraqarg‘a) yoki qora bilan kulrang aralash (olaqarg‘a), O‘zbekistonda qish oylarida bo‘ladigan ko‘chmanchi qush. **Qarg‘a** so‘zlashuvda ham, adabiy tilda ham faol. **Zog‘** badiiy uslubga xos.

Chindan ham, tepada bir juft q a r g‘ a aylanmoqda va beton hovuzning qirg‘og‘iga qo‘nib turgan zag‘izg‘on jonholatda chag‘illab, go‘yo u ham kelinga: “Joning bormi? Chop!” deganday bo‘lardi. Sh.Xolmirzayev, Ozodlik. *Ajab hangomalar bo‘lar qaytadan, z o g‘ larning ko‘zida qaynar ajina. Z o g‘ lar orasida sayrar ataylab, bu bulbul o‘ziyam juda g‘ajir-da.* Sh.Rahmon, Qaysar bulbul.

QARG‘AMOQ, LA’NATLAMOQ, DUOYIBAD QILMOQ Birovga yomonlik tilamoq, qarg‘ish so‘zlarini aytmoq. **La’natlamoq, duoyibad qilmoq** so‘zlarida yomonlik tilash darajasi **qarg‘amoq**qa nisbatan yuqori. **La’natlamoq, duoyibad qilmoq** badiiy nutqda faol qo‘llanadi.

Uning ota-onasi avvaliga q a r g‘ a b, keyin yig‘lab butun lolazorni, butun qishloqni taka-taka qildi. A.Qahhor, Nurli cho‘qqilar. *Bugun ertalab Tugalboy muttasil xuruj qilayotgan cho‘g‘ni l a’ n a t l a b hovlidan uzildi.* A.Dilmurod, Qo‘ng‘iroq. *Ayol borki, bu muzga tegib qolsa munglanib, Duoyibad qilurki, ololmassiz o‘nglanib*. H.Xudoyberdiyeva, Ayol monologi.

QARG‘ISH, LA’NAT, DUOYIBAD Birovga yomonlik tilab aytilgan so‘z, gap. **La’nat, duoyibad**da belgi darajasi **qarg‘ish**ga qaraganda kuchliroq, badiiy nutqda faol qo‘llanadi. **La’nat** so‘zi **padari(ng)ga la’nat** birikmasi shaklida so‘zlashuvda ham ko‘p uchraydi.

Yo‘ldosh bir kuni xolasidan “Birov birovni qarg‘asa, bu q a r g‘ i sh necha kundan keyin uradi?” deb so‘radi. T.Malik, Qarg‘ish. *Odam Ato shaytonchani L a’ n a t bilan bo‘ktirdi, Oyoq-qo‘lin bog‘lab so‘ngra Cho‘ng dengizga cho‘ktirdi*. A.Oripov, Odam va shayton qissasi. *Sen olamga yovuz d u o y i b a d ni “chiqarib” yubording va u bir kun, albatta, o‘zingga qaytib kelajak.* “Haqiqat manzaralari. 100 mumtoz faylasuf”.

QARSHILIK, MONELIK, TO‘SIQ, G‘OV, TO‘G‘ONOQ, TO‘SQIN, TO‘SQINLIK, TO‘SIQLIK Biror ishni amalga oshirish uchun paydo bo‘lgan monelik, kishilar munosabatiga nisbatan bildirilgan qarshilik. **To‘siq, g‘ov, to‘g‘onoq** so‘zlarining nutqda erkin almashinib ishlatilishi ko‘p uchraydi. **To‘sqinlik, to‘siqlik, monelik** so‘zlari, asosan, kitobiy uslubda ishlatiladi.

Gavharning q a r sh i l i g i ga qaramay, ikki marta suratga oldi-yu, rahmat aytib, burilib ketdi. O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol. *Sen bilan mening har to‘g‘rida ham ochiq so‘zlashmagimizga hech bir m o n e l i k bo‘lmas, deb*

o‘ylayman. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *...Yangi dunyo quramiz. T o‘ s i q-larni yengamiz, Faqat olg‘a yuramiz.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *U yo‘lida uchragan har qanaqa g‘ o v ni bosib-yanchib o‘tishga, doimo g‘olib chiqishga o‘rgangan edi.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *...bizlar faxriylarni yoshlarga t o‘ g‘ o n o q emas – suyanchiq, raqib emas – ustoz, befarq emas – hamdard deb bilishimiz lozim va bu milliy g‘oyalarimizda yana o‘z ifodasini topdi.* Gazetadan. *Ne bosqin, ne t o‘ s q i n dan Saqlab kelgan uni el. Kim etur so‘zni uvol, Xor bo‘lur, abgor bo‘lur.* Sh.Qurbon, So‘z yo‘li. *Doniyorov uchastkadagi hamon sudralishga sabab bo‘layotgan asosiy t o‘ s q i n l i k larni isbotlay boshladi...* J.Abdullaxonov, To‘fon. *T o‘ s i q l i k lar ko‘rarsang-da, o‘z yo‘lingdan burilma, Otang o‘lur haq yo‘lida, sen ham uning kabi o‘l!* H.Muin, Hajviy she’rlar.

QASAM, ONT, QASAMYOD Muayyan shartlarni qabul qilib berilgan qat’iy va’da. **Qasam** ham so‘zlashuvda, ham badiiy nutqda faol qo‘llanadi. **Ont, qasamyod**da belgi darajasi **qasam**ga nisbatan kuchliroq. **Ont**, asosan, badiiy nutqqa xos. **Qasamyod** ko‘proq harbiy sohada qo‘llanadi.

– Azbaroyi xudo, olmadi! – dedi Safar va asabiylashib o‘rnidan turib ketdi, – shu Ka’batulloning ichida o‘lturib yolg‘on gapirgan odam musurmon emas, kishining q a s a m ig‘a ishonmag‘an ham yetti mazhabda mo‘min emas! A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Lekin qiyinchiliklar orqada qolib, ishi sal yurishgudek bo‘lsa, o‘ziga bergan va’dalari, ichgan o n t lari yana esidan chiqib, yana hovliqa boshlaydi Otaqo‘zi...* O.Yoqubov, Diyonat. *Bundan tashqari, harbiy q a s a m-y o d ga sadoqat, ofitserlik burchi, degan gaplar bor!* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar.

QASAM ICHMOQ, ONT ICHMOQ, QASAMYOD QILMOQ O‘zining haqligi, so‘zining to‘g‘riligi va sh.k.ni tasdiqlash, unga boshqalarni ishontirish uchun muqaddas narsalar, kishilar nomini og‘izga olmoq. **Ont ichmoq, qasamyod qilmoq** so‘zlarida belgi darajasi **qasam ichmoq**qa nisbatan yuqori. **Ont ichmoq** badiiy uslubda faol qo‘llanadi. **Qasamyod qilmoq** harbiy sohada faol.

Uyda ayolimizga bor gapni aytib berdim. Ayolimiz oldin ishonmadi. Men endi q a s a m i ch ib aytdim. T.Murod, Otamdan qolgan dalalar. *Humoyun jiddiy turib: – Tangrim oldida o n t i ch ib aytamenki, sabr-toqatim umrim yetgunicha yetur! – dedi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Nizomjon safda turgan yangi jangchidek q a s a m y o d q i l di. Endi u o‘zini katta qo‘shinning sodiq jangchisi deb biladi!..* S.Ahmad, Ufq.

QASSOB, SALLOX Mol so‘yib, uning go‘shtini sotadigan odam. Barcha uslublarda, asosan, **qassob** so‘zi ishlatiladi. **Sallox** – eskirgan so‘z.

Akbarali alamdan lablarini tishladi. Kecha kuyov yuborgan novvosni so‘ygan q a s s o b pichog‘ini qinidan chiqardi. S.Ahmad, Ufq. *...anovi qovun bozori, baqqollik, sovun bozori, s a l l o x sotib kalla-pocha, qassobga tovun bozori*. “Ravshan”.

QATNASHMOQ, ISHTIROK ETMOQ Biror ish-harakat bajarilishida, voqea-hodisada bevosita faoliyat ko‘rsatmoq, shu harakat, voqeaning ijrochisi, bajaruvchisi bo‘lmoq. **Qatnashmoq** so‘zlashuv, badiiy uslublarda faol, **ishtirok etmoq** rasmiy, ilmiy uslublarga xoslashgan.

O‘tgan yili Moskvadagi ko‘rgazmada bizning xo‘jalik nomidan Abdullajon o‘z qovunlari bilan q a t n a sh di. O‘.Umarbekov, Abdulla qovunchi. *Ra’no hovli yuzida ikkita ukasining o‘rtasig‘a tushib, ularning loy o‘yunig‘a i sh t i r o k e t ar, yer supurib yotqan soch o‘rumlarining tuproqqa belashkanidan xabarsiz edi.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon.

QATNASHCHI, ISHTIROKCHI Biron tadbir, voqea-hodisada ishtirok etgan, etayotgan kishi. **Ishtirokchi** rasmiy va badiiy uslublarda ko‘p qo‘llanadi.

“Gurung” q a t n a sh ch i lari o‘zbek tili va adabiyotining faqat umumiy masalalari bilangina cheklanib qolmay, adabiy jarayonni ham sinchkovlik bilan kuzatdilar. N.Karimov, XX asr adabiyoti manzaralari. *Opa bir zumga o‘zini shu davrada i sh t i r o k ch i kabi sezdi va siniq dili o‘kinch bilan zavqqa to‘ldi...* Sh.Xolmirzayev, Kechagi kun kecha.

QATRANG‘I, TOSHDARAXT, TUG‘DONA Qayrag‘ochdoshlar oilasiga mansub barg to‘kadigan, doim yashil, tog‘li yerlarda o‘sadigan, yog‘ochi og‘ir, qattiq, mevasi yeyishli daraxt. Xalq tilida **qatrang‘i, tug‘dona** so‘zlari faol qo‘llanadi. Botanika termini sifatida **toshdaraxt** birligi ishlatiladi.

Yosh nihol yildan yilga bo‘y cho‘zib, daraxtga aylanib borganidek, Bo‘ronbek ham chiniqib, pishiq, muqaddas q a t r a n g‘ i dek chayirlashib bordi. M.Mahmudov, O‘lmas qoyalar. *T o sh d a r a x t ko‘kalamzorlashtirish uchun ekiladi.* “O‘zME”. *Mehmonlar bo‘ylarini bo‘ylab ko‘rishga botinadilar. Azaliyatdan shavkat va sharaf tug‘ini ko‘tarib kelayotgan t u g‘ d o n a lar hidiga to‘yinmoq istaydilar.* B.Qobul, Ota chiroq.

QATTIQ, METIN, ZARANG, TOSH, QURCH Umuman, shakl o‘zgarishlariga, tashqi ta’sirga yaxshi qarshilik ko‘rsatadigan, sindirish, ushatish, kesish qiyin bo‘lgan. **Zarang, tosh, qurch** so‘zlaridagi mazkur ma’no bu so‘zlarning asl ma’nosi bo‘lmish qattiq material nomi asosida yuzaga kelgan. **Qurch** kam qo‘llanadi. **Metin, zarang, tosh** so‘zlarida belgi darajasi **qattiq**qa nisbatan kuchliroq. **Metin** faqat narsa-predmetga nisbatan emas, balki jonli mavjudotlar, mavhum tushunchalarga nisbatan ham qo‘llanadi.

Uch-to‘rtta o‘q shoxlar orasidan o‘tib filning orqasiga urildi, lekin po‘latday q a t t i q va qalin fil terisiga botolmay, yerga uchib tushdi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Otlarning tuyoq tovushi m e t i n devorlarga urilib, aks sado beradi.* Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *Polvon iyagini z a r a ng yerga tiragan ko‘yi qotib yotaverdi.* M.M.Do‘st, Dasht-u dalalarda. *Azizxon zalvarli bir t o sh nokni qo‘liga olib salmoqlab ko‘rdi.* S.Ahmad, Qirq besh kun. *Konchi yigit yer qa’rida q u r ch qoyalar o‘ysa* gar, *Yoki olov yallug‘ida tinmay po‘lat quysa gar, To‘rt fasl ham kamarbasta, xirmon uyar paxtakor.* Mirtemir, Jujun.

QAZIMOQ, KOVLAMOQ, CHUQALAMOQ, O‘YMOQ Tuproq, tosh, shag‘al kabilarni ma’lum qismini olib, chuqur hosil qilish. **Qazimoq, kovlamoq, chuqalamoq** davomli harakatni ifodalaydi, **o‘ymoq** bir martalik harakatni ham, davomli harakatni ham ifodalaydi.

Pollarni aylantirib ariq q a z i dim. Ariq endi bir ketmon enicha bo‘ldi. T.Murod, Otamdan qolgan dalalar. *Adolat bir joyni panjasi bilan tataladi, ketmonda k o v l a di, ammo buloq ko‘zini topa olmadi.* I.Rahim, Chin muhabbat. *Bu gaplarga shiypon orqasidagi daraxtlar panasida turib go‘yo gullarning tagini ch u q a l a b yumshatayotgan sersoqol bog‘bon zimdan quloq solmoqda edi*. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Muz qotgan yerlarni o‘ y ar edik. O‘ y ib bo‘lib, hosil bo‘lgan chuqurni g‘o‘zapo‘choqqa to‘ldirgach, paqirda ariqdan suv tashirdik.* I.Sulton, Uzuk.

QACHONGACHA, TOKAY(GACHA) Qay vaqtga qadar. **Tokaygacha** badiiy nutqqa xos. **Tokaygacha** e’tiroz, norozilik ifodalangan so‘roq gaplarda uchraydi, **qachongacha** sof so‘roq gaplarda ham, e’tiroz, norozilik ifodalangan so‘roq gaplarda ham qo‘llanishi mumkin.

Shu ahvolda q a ch o n g a ch a bardosh beradi-yu, keyin nima bo‘ladi – Rustam buni ham bilmasdi... Q.Kenja, Toshqin. *T o k a y chiday bu judolik dog‘ina man, Qani o‘sha qoziqdagi to‘nim mening!..* M.Yusuf, Sog‘inch satrlari.

QIL, TUK, MO‘Y Jun, soch kabilarning tolasi. **Mo‘y** so‘zi **qil** va **tuk**ka nisbatan kam qo‘llanadi. **Qil** ko‘pincha soch tolasiga nisbatan ishlatiladi. **Mo‘y** – kitobiy so‘z, umuman, tanada o‘sgan tukni bildiradi.

Sochvon q i l lari chirsilladi, alanga tili allaqayoqdan uchib tushgan yana uch-to‘rtta paranjini yamlab ketdi. A.Muxtor, Opa-singillar. *Hoji aka baayni sovuq choy ichayotgandek, qop-qora soqolining bittayam t u k i qilt etmadi.* O‘.Hoshimov, “Butilka” hoji. *– Ketaver! – Otaning biron m o‘ y i qilt etmaydi. – Kim seni tutib turibdi?* N.Norqobilov, Dasht-u dalalarda.

QILICH, SHAMSHIR, ISFIHON Bir tig‘li, chopish, sanchishga mo‘ljallangan jang quroli. **Qilich** barcha uslublarda faol qo‘llanadi. **Shamshir** badiiy uslubga xos. **Isfihon** – Isfahon shahrida tayyorlangan qilich turi, kam qo‘llanadi.

– Bu q i l i ch mening boshimni emas, boshimdagi xom xayollarni chopib tashladi, – dedi Bobur ohista. X.Sultonov, Panoh. *Hamon ulug‘ kelbat, hamon boshi tik, hamon tog‘ni bo‘lar q i l i ch in zarbi, quturgan bu hangi ayg‘irda tetik dunyoga tashlanar ko‘zi och harbiy.* Sh.Rahmon, Jez otliq. *Bir kuni ba hukmi taqdiri azal, Sh a m sh i r in ko‘tarib keldi-ku ajal.* A.Oripov, Dunyo. *Belda keskir i s f i h o n Uzangida chirqillab O‘mildiriq so‘m oltin, O‘mirovda alqillab*. “Ravshan”.

QILMOQ, ETMOQ, AYLAMOQ Ot va otlashgan so‘zlarga qo‘shilib, qo‘shma fe’l hosil qiluvchi fe’l. **Qilmoq, etmoq** barcha uslublarda faol qo‘llanadi, ammo **etmoq** so‘zida qisman badiiylik bor. **Aylamoq** badiiy uslubga xos.

Qush uyasida ko‘rganini q i l adi. Maqol. *Yozuvchilik kasbi ba’zan shafqatsizlikni talab e t adi*. Sh.Xolmirzayev, Bodom qishda gulladi. *Naqadar qudratli talpinishlari, Nelar bayon a y l a r bu zarblari zil...* Mirtemir, O‘ylar.

QIR, ADIR, TEPALIK, DO‘NGLIK, GAZA Atrofidagi yerlardan biroz ko‘tarilib turgan, yassi yoki sal gumbazsimon balandlik, tepalik. **Qir, adir, gaza** ham yakka, ham bir necha tepaliklarni ifodalashi mumkin. **Tepalik, do‘nglik** so‘zlarida yakka tepalik ta’kidi anglashiladi. **Gaza** – shevaga xos so‘z.

Shahrimizga hali q i r dan lola kelmagan edi. Keksalar to‘qson chiqdi-yu, oppon-soppon hali turibdi. S.Ahmad, Jajji hikoyalar. *Tanish a d i r lar qor qo‘ynida jim yotar, archazor tog‘dan bug‘dek tuman oqib kelar edi.* Sh.Xolmirzayev, Sog‘inch. *T e p a l i k ka yetgach, tik jarlik yoqasiga kelib, pastlikda yaltirab turgan daryoga qaradi*. Mirmuhsin, Temur Malik. *Katta bir d o ‘ ng l i k ning ikki tomonida ikki suruv qo‘y yoyilib yurar, yolg‘izlikdan zerikkan cho‘ponlar d o ‘ ng-l i k ustiga to‘planishib, gaplashib turishar edi*. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Biror soatlardan keyin ikki akasi ham shalpayib kirib kelishdi. Bir-biriga bo‘zrayib o‘tirgan mahali otasi katta g a z a dan qo‘ylarni haydab endira boshlaganini ko‘rib qoldi*. X.Karimiy, Qonda bor.

QIRG‘OQ, SOHIL, YOQA, BO‘Y, LAB, CHET, KANOR(A), ROSH Quruqlikning suv havzasi bilan tutashgan joyi. **Yoqa, bo‘y, lab, chet** so‘zlashuvda faol qo‘llanadi. **Sohil** badiiy nutqqa xos. **Kanora** – eskirgan so‘z. **Rosh** – shevaga xos so‘z.

Qal’a etagida Kosonsoyning Sirdaryoga guvullab quyilayotgani, ikki daryo to‘lqinlari bir-birlari bilan olishib, q i r g ‘ o q qa shaloplab urilayotgani uzoqdan eshitilib turadi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Hozir dengiz s o h i l ida turganicha, beixtiyor... Bir kitobda fillarni “quruqlikda yashovchi sutemizuvchi hayvonlarning eng kattasi” deb yozishgan.* O.Muxtor, Muhabbat o‘limdan kuchli. *Tanish terak. Ariq y o q a si. Bo‘tana suv, shirin loyqa suv. Tol ko‘chada otlar taqasi... Qancha bo‘ldi ko‘rmaganimga.* M.Yusuf, Qancha bo‘ldi. *Tomdan tarasha tushganday, ko‘l b o ‘ y ida yelkasiga miltiq ilgan baliqbegi paydo bo‘lib qoldi.* Y.Tog‘a, Bolalik hidi. *Berdiyor suv l a b iga cho‘nqayib, qo‘lini chaydi, belbog‘iga artib kelib, akasiga uzatdi.* Sh.Xolmirzayev, Biz kech qolib yuramiz. *To‘qaydan chiqishimiz bilan bizni pishqirib oqayotgan qadimiy Jayhun va daryo ch e t ida egarlangan otday, yozig‘li dasturxon bilan mo‘jazgina soyabonli paroxod kutib turardi.* K.Avaz, To‘yxat. *Sen meni yo‘llading, Kelib men nogoh Ko‘hna Sirdaryoning k a n o r a sidan Bu kun Moskvaga tashladim nigoh.* E.Vohidov, Quyosh maskani. *Maktabga yetar-yetmas ariq bor edi: Zufarov muallim o‘sha zamonlar ariqning ikki r o sh iga daraxt o‘tqazgandi: do‘lana, yong‘oq, terak... deganday qo‘lga ilinganini.* N.Rahmat, Xonayi g‘aribon.

QIRG‘OVUL, TUSTOVUQ, YOZTOVUQ, SULGUN, DURROJ, TAZARV Tovuqlar zotiga mansub, patlari chiroyli, asosan, to‘qayzorlarda ya-

shaydigan, ovlanadigan qush. **Tustovuq** oddiy so‘zlashuvda ham, kitobiy uslubda ham qo‘llanadi. **Yoztovuq** – shevaga xos so‘z. **Sulgun** – shevaga xos so‘z, folklor asarlarida ham faol qo‘llanadi. **Durroj, tazarv** – eskirgan so‘zlar.

Otamlar tog‘dan q i r g‘ o v u l, kaklik otib kelar ekanlar. O.Yoqubov, Adolat manzili. *Qutbiddinovga ovchi oshnasi ikkita t u s t o v u q in’om qildi. T u s t o v u q lar tozalanib, tuzlanayotganda Qutbiddinovning fe’li aynidi, ya’ni bironta shinavanda ulfat bilan birpas dilkashlik qilg‘usi keldi.* A.Qahhor, O‘jar. *Zarafshonning chimtol yoqalarida Chirqillar y o z t o v u q polaponlari.* O.Hojiyeva, O‘zbekning yozi. *Erhasan kunlardan bir kun… otini, tozisi, qushi, yoyi, asbob-anjomlarini shaylab to‘rt-besh yigit bilan jo‘nab ketdi. Cho‘l-u sahrog‘a chiqib, kiyik, quyon, s u l g u n, qo‘ton ovlab yurdilar.* “Oshiqnoma”. *Tovusning go‘shti xoli az maza emas, d u r r o j go‘shtiga o‘xshar, vale teva etidek karohati tab’ bila yeyiladur*. Bobur, Boburnoma. *To‘qayda ov. Tovuq, kabk-u hular ham g‘oz, o‘rdak, T a z a r v-u turna, laylak birla churrak*. Furqat.

QIRCHANG‘I, CHO‘BIR, YOBI, OLACHA Xashaki, zotdor bo‘lmagan ot. **Qirchang‘i** – qo‘tir va oriq ot. **Yobi** – zoti past ot. **Olacha** – past bo‘yli ot. **Qirchang‘i, cho‘bir** birliklari **yobi**ga nisbatan faol qo‘llanadi. **Olacha** – eskirgan so‘z.

Tuzukroq boquv ko‘rmagan q i r ch a n g‘ i tezroq yugurish o‘rniga inqillab, sekinlay boshladi. A.Asil, Sirtlon. *Bir gal qahraton qishda Garashaga to‘yga ketyapmiz, mening ostimda ch o‘ b i r, uning ostida bo‘z, gapdan gap chiqib uni maqtab yubora qolibman, sovuqqa o‘lguday chidamli deb, bu go‘rso‘xta o‘zidan ketib po‘stin bilan telpakni yechib tagiga, egarga to‘shab oldi deng.* S.O‘nar, Bir o‘larman chavandoz. *Kesgir isfihonni olib dastiga, qarab bo‘lmas chin botirning bastiga, y o b i dema, shu ot tulpor ekandi, shu o‘tirgan Hasan shunqor ekandi.* “Ravshan”. *O l a ch a ni otga sanama, yaxshini yotga sanama.* Maqol.

QIYIN, MUSHKUL, MAHOL, OG‘IR, MASHAQQATLI, SERMASHAQQAT, AMRIMAHOL, DUSHVOR Qiyinchilik bilan amalga oshadigan, osonning aksi. **Mushkul, mahol, dushvor** badiiy nutqqa xos. **Mashaqqatli, sermashaqqat** so‘zlarida qiyinlik darajasi **qiyin**, **og‘ir** so‘zlariga qaraganda yuqori. **Amrimahol** so‘zida qiyinchilikdan tashqari, harakatning bajarilishiga gumon, shubha bilan qarash ta’kidi ham bor. **Dushvor** so‘zi eskirgan.

O‘sha gap, Toshkentda chaynalgan o‘sha tashxis: koxlear nevriti, ya’ni ichkari quloqdagi tovush qabul qilish paychalari karaxtlangan, qurib-qovjiray boshlagan, ularni jonlantirish esa q i y i n, juda q i y i n, deyarli imkonsiz... E.A’zam, Shovqin. *U kechalari turli rejalar chizib chiqar, tong otishi bilan bu rejalarning hammasi bema’ni ekanini, raqibining ostonasiga bosh egib borishi m u sh k u l ekanini bilar… edi.* O‘.Hoshimov, Sevgi qissalari. *Yigirmanchi asr talabiga javob beradigan mukammal maktablarni bu usulda tashkil qilish m a h o l, – dedi Abdishukur.* Oybek, Tanlangan asarlar. *O g‘ i r janglarda jasurlik ko‘rsatgan Temur Malik Xo‘jandni mo‘g‘ullarga shundoq tashlab ketishi mum-*

kin emas edi. Mirmuhsin, Temur Malik. *Hirotga bir marta borib kelgan mavlono Fazliddin notinch o‘lkalardan oylar davomida yurib o‘tiladigan behad m a sh a q-q a t l i yo‘llarni ko‘z oldiga keltirdi-yu, yuragini g‘am bosdi.* P.Qodirov, Tanlangan asarlar. *Endi ...mutlaq hokim davlatni idora qilishdek s e r m a sh a q q a t ishni qanday uddalar ekan, deb qiziqsinishimiz turgan gap.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Bas, Mohlar oyim o‘z tirikligida maxdumning “boshini ikki” qilmasa, o‘zidan so‘ng uning uylana olishi a m r i m a h o l.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Azaldan bunaqa rasmiyatlarga tob-toqati yo‘q, asovroq Farhod hech qachon yodgorlik sirtidagi yozuvlarga diqqat bilan qaramagan, shuning uchun hozir bir nima demog‘i d u sh v o r edi.* E.A’zam, Shovqin.

QIYINLASHMOQ, OG‘IRLASHMOQ, MUSHKULLASHMOQ Biron-bir xatti-harakatning bajarilishi yoki bajarilmasligida mushkulot, murakkablik yuzaga kelmoq. **Og‘irlashmoq** so‘zida murakkablik ta’kidi ochiq namoyon bo‘ladi, so‘zlashuv uslubida faolroq qo‘llanadi. **Mushkullashmoq** kam qo‘llanadi, ko‘proq badiiy nutqda uchraydi.

Bu holda sira yurmagani uchun xuddi o‘g‘li sudrayotganday tuyulib, qadam olishi q i y i n l a sh di. T.Malik, Shaytanat. *Boylarning chaqig‘i bilan Yo‘lchining ishi o g‘ i r l a sh di, dedi Shokir ota.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Namozshom palla, ovulga yaqinlashgan sayin haydovchi ko‘ksini alamli armonmi, iztirobli qo‘msashgami o‘xshash nedir og‘uli tuyg‘u kuydirib-yondirib o‘rtayotganini kuchliroq his qilaverdi... Bunga toqat qilish tobora m u sh k u l l a sh ib borardi...* A.Yo‘ldosh, Qotil.

QIYINCHILIK, OG‘IRCHILIK, QATTIQCHILIK, RIYOZAT, MASHAQQAT, ZAHMAT Qiynoq, azob keltiradigan holat. **Og‘irchilik, qattiqchilik** kam qo‘llanadi va, asosan, moddiy qiyinchilikni ifodalaydi. **Riyozat** – eskirgan so‘z. **Mashaqqat**, **zahmat** badiiy nutqda faol qo‘llanadi. **Mashaqqat, og‘irchilik, qattiqchilik**da belgi darajasi **qiyinchilik**ka qaraganda yuqori, **riyozat, zahmat**da qiyinchilik darajasi **qattiqchilik**ka nisbatan ham yuqori. **Riyozat**ning ma’no ifodasi **mashaqqat** so‘zidagi ifodaga yaqin.

Kampir... hayotida nima kamlik, qanday q i y i n ch i l i k tortgan bo‘lsa, hammasini ilmsizlikdan ko‘rgan... edi. A.Qahhor, Nurli cho‘qqilar. *Sharofatxonning otasi Samandar aka ilgaridan ot chiqarg‘on bir savdogar edi. Shuncha o g‘ i r ch i l i k yillarda, qiymat, kasod vaqtlarida ishini taraqlatib kelib, oxiri o‘zg‘in yili erta bahorda sing‘on.* Cho‘lpon, Qor qo‘ynida lola. *Asadbek... o‘zicha bir haqiqatni kashf etdi: har qancha qiyinchilikka duch kelsa, bayon etarga bir mehribon do‘st, boshiga har qanday q a t t i q ch i l i k yetsa, izhor qilarga sirdosh o‘rtoqlar zarur ekan.* T.Malik, Shaytanat. *Niyoz bilan noz orasinda yuz ming r i y o z a t pardasi tutilmishdur... Bas, shayx birlan murid maqomlarini anglagan bo‘lsangiz kerak, a, bo‘tam?* M.Ali, Abadiy sog‘inchlar. *Bu yo‘l m a sh a q-q a t lari Mahmud yalovoch ko‘z oldidan bir lahzada o‘tdi.* Mirmuhsin, Temur

Malik. *Biz shu davrda yosh edik, shu sababdan bu qadar ortiqcha z a h m a t-larni ko‘targanmiz, ularga dosh berganmiz*. Z.Saidnosirova, Oybegim mening.

QIYNAMOQ, AZOBLAMOQ, AZOB BERMOQ, JABRLAMOQ, JABR QILMOQ Boshqaga azob bermoq, qiyinchiliklarga duchor qilmoq. **Azoblamoq, azob bermoq, jabrlamoq, jabr qilmoq** so‘zlarida qiynoqqa solish darajasi **qiynamoq**qa qaraganda kuchli. **Jabrlamoq** nutqda kam qo‘llanadi.

Eri bilan buvasining tashvishlari yetmagandek, Lochin ham Marjonoyni ko‘p q i y n a di. O.Yoqubov, Adolat manzil. *Muqaddam mana shu dahshatli sukunatning tezroq tamom bo‘lishini kutar... hozir portlash ro‘y berishini bilib, a z o b l a nardi*. O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Yoshlikdagi bir dard menga umr bo‘yi a z o b b e r ib yurganidan Humoyun hazratlari xabardor edilar*. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *U shoh tarafdorlari bo‘lgan Xorazm aslzodalarini qattiq j a b r l a gan, ularning mol-mulkini, chorvasini, qizlarini, singillarini va xotinlarini tortib olgan*. I.Jabborov, Buyuk Xorazmshohlar davlati. *Murodxondir pastga ketib boradi. Yolg‘izdir, joniga j a b r q i l adi*. “Murodxon”.

QIYOMAT, OXIRAT, MAHSHAR Diniy e’tiqodlarga ko‘ra, bu dunyo tugaydigan, o‘lganlar tiriladigan, so‘roqqa tutiladigan kun. **Qiyomat, oxirat** barcha uslublarda faol. **Mahshar** badiiy uslubga xos. **Oxirat** va **mahshar**da savol-javob kuni ta’kidi anglashiladi.

Q i y o m a t da qorayar quyosh, Osmon qora dudga to‘ladi. Munofiqlar mushukday yuvosh, Fohishalar otin bo‘ladi. M.Yusuf, Qiyomat. *Tangri bilib Yaratgan ko‘r, Davo qilding ne uchun? O x i r a t men – manglayi sho‘r – Nima deyman So‘roq kun?* E.Vohidov, Jaholat to‘g‘risida rivoyat. *Har bir muslim biladiki, m a h sh a r, ya’ni qiyomat kuni barcha o‘liklar tiriladi*. N.Arslon, Oy jodusi.

QIYOSIY, CHOG‘ISHTIRMA, TAQQOSLAMA, SOLISHTIRMA O‘zaro taqqoslashga, qiyoslashga asoslangan. **Taqqoslama, solishtirma**, asosan, aniq fanlarda qo‘llanadi. **Qiyosiy, chog‘ishtirma** ijtimoiy-gumanitar sohada ko‘proq qo‘llanadi, **qiyosiy**da ikki narsa taqqoslab ko‘rish, **chog‘ishtirma**da uch va undan ortiq narsa-hodisani solishtirib ko‘rish ko‘proq anglanadi. Tilshunoslikda **chog‘ishtirma** turli oilalarga kiradigan tillarni, **qiyosiy** bitta oilaga kiradigan tillarni qiyoslash uchun qo‘llanadi.

Hind-Yevropa tillarining dastlabki q i y o s i y grammatikalari nemis olimlari F.Bopp va A.Shleyxerlar tomonidan yozilgan. “O‘zME”. *Xuddi shu shaklda adabiyot tarixchisi Jola Parla ham “Don Kixotdan to hozirgi kungacha bo‘lgan roman” nomli keng miqyosli asarida “Mening otim qirmizi”dan boshlab, O‘rxon Pamuqning romanchiligini c h o g‘i sh t i r m a adabiy guldasta ichida tadqiq etadi*. M.A’zam, Nobel mukofoti sovrindorlari: Orxan Pamuk. *Masalan, qalampirning achchiq ekanini bildirib qo‘yish uchun uning ta’mini totish shart emas.*

Aslida, bolaga qalampirning achchiqligini shakarning shirin ta'mi bilan ham anglatish mumkin. Mana shunday t a q q o s l a m a tasvirlar orqali bolani dastavval halollik, halol rizqqa o'rgatish zarur. A.Jumamurodov, Har bir fuqaroning muhim vazifasi yoxud bolalar korrupsiyaga qarshi qanday tarbiyalanadi? *Hamma o'qiganning zanjiri olib tashlansa, zanjirsizlarning s o l i sh t i r m a miqdori oshib ketadi, keyin hamdardlik kuchayib, eshkilga qarash o'zgaradi.* A.A'zam, Ro'yo yoxud G'ulistonga safar.

QIYQIM, QIYQINDI, LAXTAK Gazmolning bichiqdan yoki savdodan ortgan bo'lagi. **Laxtak** matoning hajman kattaroq parchasini ifodalaydi, **qiyqim, qiyqindi** juda kichik, yaroqsiz mato parchalarini ham ifodalashi mumkin. Har uchala so'z oddiy so'zlashuvda ham faol qo'llanadi.

– Shukr, shukr, mingdan ming shukr, gap kelganda aytdim-da. Qizlaring anuv yangi karavotimizga joy qila qolishsin, – deb yura boshlagan joyida ayoli shoshqich o'rnidan turib, etaklariga ilashgan q i y q i m larni qoqishga tutingan ko'yi uni to'xtatdi. M.Mansur, Judolik diyori. *Yonida turgan oq xalatdagi har xil q i y q i n d i lar orasidan ro'molchadek laxtakni olib, qiziga berdi.* R.Fayziy, Sen yetim emassan. *Bu l a x t a k larni katta chitfurush gazlamachilar arzonroq baho bilan ko'tarmachilarga sotadilar.* G'.G'ulom, Shum bola.

QIYG'OS, SHIG'IL, SHIG'A, TEKIS Bir vaqtning o'zida, juda ko'p bo'lib. **Qiyg'os, shig'il, shig'a** faqat o'simliklarga nisbatan qo'llanadi. **Tekis** boshqa predmetlarning ko'p va bir-biriga yaqin paydo bo'lishiga nisbatan ham qo'llanishi mumkin.

Sap-sariq qoqilar, ko'k-qizg'ish no'xataklar, nofarmon erbaholar orasida uzoqdan qip-qizil gilamga o'xshab ko'zga tashlanadigan – q i y g' o s ochilgan lolaqizg'aldoqlar edi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Rayondagi kolxozlarning bog'ida hozir sh i g' i l meva berib turgan o'riklar shu domlaning ko'chatidan bo'ladi*. S.Ahmad, O'rik domla. *Hamma joyda sh i g' a hosil, uni o'z kuchimiz bilan terib olish amrimahol.* M.Jo'ra, Quyoshdan nur emganlar. *Bahor – barchaga baravar! Shohona saroylar oldidagi gulzor nima, go'ristonda ma'yus do'ppaygan qabrlar nima – tanlab o'tirmaydi. Hammasini bir t e k i s maysalarga burkaydi*. O'.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar.

QIYSHAYMOQ, EGRILASHMOQ, EGRI BO'LMOQ, MAYISHMOQ, KAJ BO'LMOQ, QINQAYMOQ Tik holatdan yotiq holatga o'tmoq, biror tomonga og'moq, asl holati, yo'nalishini yo'qotmoq. **Kaj bo'lmoq** kam qo'llanadi. **Qinqaymoq** shevaga xos so'z bo'lib, unda salbiy bo'yoqdorlik ham mavjud. **Mayishmoq** so'zida deformatsiya darajasi **qiyshaymoq**qa nisbatan kamroq, asosan, oyoqning shunday holatini bildiradi. Oyoq kiyimga nisbatan qo'llanganda, uning ezilib, bir yonga qiyshayganligini bildiradi.

Yuki og'irligidan xotin bir tarafga q i y sh a y ib, qiynalib borardi. S.Ahmad, Ufq. *Bolada oldiniga ko'p terlash, injiq, uyqusi buzilishi kuzatiladi, so'ngra*

suyaklari yumshab qolishi natijasida ular e g r i l a sh ib, shakli buziladi... “Odam fiziologiyasi”. *Shunda podsho: – Sen duradgor bo‘lsang, anavi uyning to‘rtta vassasi e g r i b o‘ l ib qolgan, shu vassalarini olib tashla, o‘rniga to‘g‘ri vassa qo‘y, – debdi.* “O‘zbek xalq ertaklari”. *Bechora eshak zarbdan chapga m a y i sh di, “tap-tap” yurgan ko‘yi yo‘l chetidagi loyxandaqqa yaqinlashdi.* M.M.Do‘st, Darvoza yonidagi it. *“Chena” jarlikka qarab ag‘anagan, vater k a j b o‘ l ib ketgan, simlarni tirs-tirs uzib, jarning qizil tuprog‘ini o‘pirib pastga yumalamoqda edi.* A.Muxtor, Opa-singillar. *Rahmatlik enam aytardilar, o‘zingda turibdi bir ayb, kishiga kulmagin q i n q a y ib.* M.Zohidova, Boychechak.

QIYSHIQ, EGRI, QING‘IR, KAJ, QAYQI Yo‘nalishi, holati to‘g‘ri emas, biror tomonga og‘gan; qiyshaygan. **Kaj, qayqi** – shevaga xos so‘zlar. **Qing‘ir**, asosan, **qing‘ir-qiyshiq** juft so‘zi tarkibida ham uchraydi va belgini kuchli ifodalaydi, yakka holda kam ishlatiladi, shunda ham u ifodalagan belgi **qiyshiq** so‘zidagi holatdan ortiqroq.

– Sen? – uning kaltarib qolgan choponi, kir sallasi va oyog‘idagi poshnasi q i y sh i q kavushiga boqdi. Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *Qizilbosh navkar e g r i qilichini qinidan sug‘urib, kesak otgan odamni ko‘zlari bilan qidirdi, ammo topolmadi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Fuqaro uylari cho‘zilgan q i n g‘ i r ko‘chaning boshida arava sig‘adigan katta, bo‘yoqli darvozaga kirishdi.* Oybek, Navoiy. *Charx azal k a j aylanur, garchandki dardi bedavo, Rost kelturmak qasdida o‘zimni Farhod ayladim*. B.Boyqobilov. *Qultoy Alpomishni ko‘rib, ko‘nglini xushlab, yilqi boqadigan q a y q i tayog‘ini ushlab... bir so‘z aytib turgan ekan.* “Alpomish”.

QIZ, QIZALOQ, OJIZA, HOLVA, TO‘NBICHAR Ayol jinsiga mansub farzand (ota-onaga nisbatan). **Qizaloq** – **qiz** so‘zining kichraytirish-erkalash shakli, yoshi katta qizga qarata kinoyaviy qo‘llanadi. **Ojiza** mazkur ma’noda eskirgan. **Holva** chaqaloqning jinsini bilish uchun “o‘g‘ilmi, holvami?” so‘rog‘i tarkibidagina uchraydi. **To‘nbichar** – shevaga xos so‘z, qiz chaqaloqni ifodalaydi.

Tashvishlardan kunda bir jang bo‘lsayam, siqilma, O‘g‘ling yeb, o‘rga ketar, q i z ing yeb, qirga. M.Karimova, Kattalarga nasihat. *Tetapoya yurgan chog‘laringda ham Mehr to‘la ko‘zim tikib bo‘yingga, Dedim, yuragimda qolmas edi g‘am Q i z a l o g‘ im, yetsam baxtli to‘yingga.* E.Vohidov, Saylanma. *U yoqdan sodda va biroz dag‘al, lekin quvnoq bir erkak ovozi keldi: – Ha, Razzoq so‘fining o j i z a larimisiz? Qalaysizlar, omon-eson bormisizlar?* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Omontoy ikkilanib kassaga bordi. Shu payt Qo‘ziboy kelib qoldi. – O‘g‘ilmi, h o l v a? – dedi iljayib. – Holva, holva! – dedi Omontoy ham iljayib.* S.Ahmad, Bo‘ston. *Birdan xayoliga jo‘rasi qizchalik bo‘lgani kelib, cho‘ntak kovladi va “t o‘ n b i ch a r qutlug‘ bo‘lsin, umri uzun bo‘lsin!” dedi*. S.O‘nar, Vijdon.

QIZIL, QIRMIZI, OL, ALVON, GULGUN, LOLARANG, LOLAGUN, QONTALASH, AHMAR, QO‘CHQIL Qon rangidagi, qon tusidagi. **Qizil, qirmizi** so‘zlashuv tilida ham, adabiy tilda ham faol qo‘llanadi. **Ol, alvon** och qizil rangni ifodalaydi. **Gulgun** poetik nutqqa xos, yuz, yonoq, may qizilligini ifodalash uchun qo‘llanadi. **Lolarang, lolagun, qontalash** bu ma’noda, asosan, she’riy matnlarda qo‘llanadi, qizil rangni poetik bo‘yoqdor shaklda ifodalaydi, kitobiy uslubga xoslangan. **Ahmar** eskirgan so‘z bo‘lib, mumtoz adabiyotda uchraydi. **Qo‘chqil** xalq dostonlari tilida uchraydi.

Mehriniso bugun odatdagidan barvaqtroq turdi, qichiq atlasdan tikilgan ko‘ylagi va parcha-parcha q i z i l gul solingan paxmoq koftasini kiydi, sochlarini chiroyli turmakladi. O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar... *Bo‘sag‘ada meni sarvqomat, ko‘zlari ohunikini eslatadigan jonon qiz q i r m i z i dudoqlarida nimtabassum ila kutib oldi.* U.Hamdam, Bir piyola suv. *Sochi qumrol, dudog‘i lola, yuzlari oq, yonoqlari o l, o‘ynab harir etaklarini, quchoqlardi bolakay shamol.* Sh.Rahmon, Manzara. *Shahidlarning qirmiz qonidan A l v o n bo‘ldi qora tunlaring. Qonga to‘lgan kafanim manim, O‘zbekiston – Vatanim manim.* A.Oripov, O‘zbekiston. *To bor ekan bu olam, Biz bor ekan dahr aro Yangi yil bor, may g u l g u n, Sukunat begonadir.* E.Vohidov, Yangi yil orzulari. *Yulduzlar charaqlab, boshlanganda tun, Garmonga jo‘r bo‘lib sekin jirlaysan, Xayolingda kezar yuzlari g u l g u n.* S.Zunnunova, Garmonchi. *Qop-qora jingalak sochli, qalin qoshlari tutash, l o l a r a ng yuzidagi sepkillari o‘ziga yarashgan, ...shu qiz mening ham ko‘zimga olovdek ko‘rinib, ichkilik ta’sirida unga bir-ikki og‘iz “olifta” gap otgan ekanman, chog‘i...* E.A’zam, Shovqin. *O‘zga hayot, balki, sokin tun Qamishlarning shovullashidir. Tongotarda, balki, l o l a gu n Shafaqlarning lovullashidir.* E.Vohidov, She’r dunyosi. *Belgrad ko‘kida bulut q o n t a l a sh, Bir kuchli shamolga muhtoj ko‘rindi!* Shuhrat, Vatanga qaytish. *Yo‘lung muhlik toshi yoquti a h m a r, Eshiging tiyra gardi mushki soro*. Navoiy. *Ahmadbek: – Martabani bergay yaratgan rahmon, Choponlarim bo‘lib qopti q o‘ ch q i l qon.* “Yusuf bilan Ahmad”.

QIZG‘IN, QAYNOQ, JO‘SHQIN G‘ayrat, shavq-u zavqqa to‘la. **Jo‘shqin** badiiy nutqqa xos. **Qaynoq, jo‘shqin** faoliyat, fe’l-atvorga nisbatan qo‘llanishi mumkin. **Qizg‘in** biror jarayon, faoliyatning avjini ham bildiradi.

Q i z g‘ i n tabiatli temirchining yuragi shu kunlarda har soat yangi bir o‘y, mulohaza bilan hovliqar, ishida ham biron tartib qolmagan edi. Oybek, Tanlangan asarlar. *Men azim tup tolning bujur tanasiga suyanib, keksalar qalbida allaqachon uxlagan yoshlikning q a y n o q hislarini uyg‘otib yuborgan, yigitlar ko‘ksida yilt etgan muhabbat uchqunini alanga oldirayotgan sehrli kuy sadolariga berilib jimgina o‘tirardim.* S.Ahmad, Xazina. *Aftidan, karnay-surnay va nog‘oralar sadosi saf tortib o‘tadigan tengdoshlarimning quvnoq va j o‘ shq i n qo‘shiqlari bo‘lsa, ajab emas*. O.Yoqubov, Adolat manzili.

QISHLOQ, OVUL, O‘BA Aholisi qishloq xo‘jalik ishlari va chorvachilik bilan shug‘ullanadigan maskan, aholi punkti. **Ovul qishloq**qa nisbatan kichikroq bo‘lib, ko‘chmanchi chorvadorlar yashaydigan joyni anglatadi. **O‘ba** – shevaga xos so‘z.

Bu q i sh l o q da o‘zi xonadonlar siyrak ekan: huv unday yerda qora suvoq qilingan bir katalak ko‘rinsa, undan ancha narida bir kapa ko‘zga tashlanadi. Sh.Xolmirzayev, Oqtosh. *Usta tavakkal qilib yo‘lga chiqmoqchi, atrof o v u l va qal’alardan singlisini izlamoqchi ham bo‘ldi.* E.Samandar, Sulton Jaloliddin. *O‘tovlarning har birinda shu o‘ b a dan – qishloqdan o‘n yigit turardi.* M.Qo‘shjonov, Dagish.

QOBILIYAT, LAYOQAT, SALOHIYAT, UQUV, ISTE’DOD, IQTIDOR, TALANT Shaxsning muayyan faoliyat, ishni uddalay olish imkoniyati. **Qobiliyat, layoqat** ko‘pchilikda mavjud imkoniyatni ifodalaydi, **iste’dod, iqtidor, talant, salohiyat** so‘zlarida qodirlik darajasi **qobiliyat, layoqat, salohiyat** so‘zlariga qaraganda ko‘proq va alohida kishilarga nasib qiladigan imkoniyat, tug‘ma qobiliyatni ifodalaydi. **Uquv** muayyan faoliyat, ishni bajarishga bo‘lgan ko‘nikmani bildiradi. **Talant** so‘zlashuvda **iste’dod, iqtidor**ning muqobili sifatida qo‘llanadi. **Iste’dod, iqtidor** badiiy, publitsistik uslublarda faol qo‘llanadi. **Layoqat, salohiyat** ko‘proq rasmiy uslubga xos.

She’r yozib tugatgach, yana mutolaaga o‘tadi. Men undagi ish q o b i l i y a t ining shu qadar zo‘rligiga hayratlanaman. Z.Saidnosirova, Oybegim mening. *Darhaqiqat, bu martabaga nihoyatda l a y o q a t ingiz bor ekanini o‘rda arboblaridan ham eshitamiz...* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Al-Buxoriy ham shogirdi s a l o h i y a t ini tan olib yuksak qadrlardi. Buyuk muhaddisning bu haqda aytgan quyidagi so‘zlari ilm ahli aro mashhurdir: “Sendan ko‘rgan foydam”, – debdi al-Buxoriy at-Termiziyga.* M.Ali, Abadiy sog‘inchlar. *Saidiy shu fikrga keldi: umuman kishilarda biroz san’atga qobiliyat, u q u v bo‘ladi, ammo bu bilangina o‘sha san’atning vakili bo‘lavermaydi.* A.Qahhor, Sarob. *I s t e’d o d sohiblari esa, ayniqsa, o‘zlarini sportga bag‘ishlamoqchi bo‘lgan yoshlar uncha ko‘p emas.* O.Yoqubov, Adolat manzili. *Kimda i q t i d o r yo‘qdir, Ilm ila hunar zoye, I q t i d o r berurman deb Chekma ranj, ketar zoye*. E.Vohidov, Kimda iqtidor yo‘qdir... *Men o‘z boshimdan kechirgan arzimas tajribamdan bilaman: kitobxonni bu ko‘ylarga solish, bo‘lg‘uvsi bo‘ronlarning sovuq nafasini oldindan bildirish uncha-muncha t a l a n t ga muyassar bo‘lavermaydi!..* O.Yoqubov, Tanlangan asarlar.

QOBILIYATLI, LAYOQATLI, SALOHIYATLI, UQUVLI, SHUDLI, ISTE’DODLI, IQTIDORLI, TALANTLI O‘qish va o‘rganishga bo‘lgan kuchga ega, yaratuvchanlik kuchi bor. **Iste’dodli, iqtidorli, talantli** so‘zlarida qobiliyat darajasi **qobiliyatli, layoqatli, salohiyatli, uquvli, shudli** so‘zlariga qaraganda ortiqroq bo‘lib, xudo yuqtirgan alohida iste’dodga egalikni bildiradi. **Shudli** bu ma’noda kam qo‘llanadi, unda uddaburonlik ta’kidi ham mavjud.

Kamgap, hamisha o‘ychan yuradigan Hayitboy quvnoq, hazilkash, mahmadona To‘xtashvoyga qaraganda q o b i l i y a t l i roq chiqib qoldi. X.To‘xtaboyev, Qasoskorning oltin boshi. *Bunaqa l a y o q a t l i odamlar talantlarni tabiatan yomon ko‘radi.* P.Qodirov, Olmos kamar. *Ayniqsa, iqtidor egalarini izlab-topish va ularni rag‘batlantirish, intellektual s a l o h i y a t l i yigit-qizlarni qo‘llab-quvvatlash borasida ibratli ishlar olib borilyapti.* N.Chori, Adabiy chechaklar. *Baxtiga o‘g‘li Qutlug‘murod o‘tli-shudli, u q u v l i chiqdi*. O.G‘afurov, Ayol ori. *Etiksiz kun ko‘rsa ham bo‘ladi. Ammo nonsiz yashash mumkin ekanmi? Yalangoyoq qolishmas bolalar. Xudoga shukr, o‘g‘illarning ikkovi ham sh u d l i yigit bo‘lyapti…* T.Malik, Zilzila. *Lekin bu beqiyos i s t e’d o d l i rassomda bir-ikki marta ko‘rgan odam qiyofasini yoddan chiza olish qobiliyati bor edi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Asar voqealari asosiy personajlardan biri – yosh va i q t i d o r-l i yozuvchi yigit tilidan hikoya qilinadi*. A.Otaboyev, Osmondagi oy va yerdagi chaqa. *Unda “Kelinlar qo‘zg‘oloni” muvaffaqiyat bilan sahnaga qo‘yilganligi, asar t a l a n t l i ijrochilar bilan hamohang ekanligi alohida e’tirof etilgan edi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar.

QOBIQ, PO‘CHOQ, PO‘ST, PO‘STLOQ Narsalarning ustini qoplab, o‘rab olgan, ularni tashqi muhitdan himoyalab, ajratib turuvchi qatlam. **Qobiq** – keng ma’noda qo‘llanadigan so‘z, ham moddiy, ham mavhum tushunchalarga nisbatan ishlatilaveradi. **Po‘choq**, asosan, danak, pista kabi chaqiladigan, mag‘izli narsalarning ustki qattiq qismini anglatadi. **Po‘st**, asosan, meva, sabzavotlarning archiladigan ustki qatlamiga nisbatan qo‘llanadi. **Po‘stloq** ko‘pincha daraxtlarning g‘adir-budir ustki qattiq qavatini bildiradi.

Hatto jo‘n bir tuxumni yorib chiqqan jo‘ja ham shu tuxumning q o b i g‘ i-ga qaytib kirolmaydi-ku. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Qayiq bir gal pista p o ‘ ch o-g‘ i bo‘lib o‘ynaganida hushimdan ketgan ekanman, qayiqni ham, meni ham qo‘yvormay balo-qazodan saqlagan keksa xizmatkorimning bag‘rida o‘zimga keldim.* O.Muxtor, Muhabbat o‘limdan kuchli. *Keyin qator orasta teraklar bo‘y cho‘zgan. Ular katta bo‘lganida kesib olinadi, kesilganida yog‘och shirasining boshni aylantiradigan isi anqib ketadi, p o ‘ s t i shilinganida ham shunaqa bo‘ladi*. I.Sulton, Qismat. *Cho‘qqilari ochilib, oqara boshlagan tog‘dan sovuq shabada esa boshladi. O‘choqdagi kul changidi, chaylaning tomiga osilgan tol p o ‘ s t l o g‘ i shitirlab tebrana boshladi.* Sh.Xolmirzayev, Tikan orasidagi odam.

QOLIP, ANDAZA Biron narsani yasashda, hosil qilishda unga shakl beradigan moslama, namuna bo‘ladigan narsa. **Andaza** ko‘proq kitobiy nutqda qo‘llanadi.

Nasiba boshi guvullab borayotganini, ko‘ngli behuzur bo‘lib ketayotganini his etar, qulog‘i ostida hamon q o l i p ning ora-chora yerga pak-pak urilgani eshitilib turardi. O‘.Hoshimov, Sevgi qissalari. *Qandoq kiyinardi-ya! Studentlar yo-*

tog‘idagi qizlar faqat uning kiyimlarini gapirishardi, gazetadan a n d a z a qirqib, jo‘n matolardan unikiga o‘xshagan ko‘ylak tikishardi. S.Ahmad, Zumrad.

QOMAT, QAD, BAST, BO‘Y-BAST, KELBAT, QADDI-QOMAT, SOXT, SOXT-SUMBAT, SUMBAT, ANDOM, BICHIM Inson jismoniy tuzilishining yaxlit ko‘rinishi. **Bast, soxt** yakka holda kam qo‘llanadi, asosan, **bo‘y-bast, soxt-sumbat** juft so‘zlari shaklida uchraydi, ma’noni umumlashtirib ifodalaydi. **Andom –** eskirgan so‘z, ko‘proq poetik nutqda qo‘llanadi. **Kelbat** so‘zlashuv usubiga xos. **Bichim**da qomatning tuzilishi ta’kidi qabariq ifodalanadi, oddiy so‘zlashuvda faol. **Soxt, sumbat** so‘zlarida salbiy baho mavjud.

Uning boshiga kiygan serbezak baland toqisi, bo‘yniga taqilgan zebigardon va marjonlar nozik q o m a t iga og‘irlik qilayotgandek tuyuladi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Eshoni Sudur ancha yergacha q a d dini rost tutib bordi-da, keyin pasaydi – egarga cho‘kib qoldi*. Sh.Xolmirzayev, Qil ko‘prik. *Huzurini sandiq ko‘rgan to‘n – b a s t larni sog‘inib-sog‘inib titilar.* I.Otamurod, Ichkari... Tashqari... *Sobirjon katta ko‘chada yamoqchilik qiladi. Do‘koni bor. Nop-nozanday yigitsan, nega yamoqchilik qilasan, b o‘ y-b a s t ingga yarasha ish qilsang bo‘lmaydimi, deb ko‘pincha so‘ramoqchi bo‘ladi Savri xola, lekin so‘ray olmaydi, uyaladi.* O‘.Umarbekov, Kuz havosi. *Birinchi bo‘lib ostona hatlagan burundor militsioner uning zabardast k e l b a t idan ham ko‘ra, qo‘lidagi andavadan hadiklandi.* N.Norqobilov, Quyosh tutilgan kun. *U Omontoyning q a d d i-q o m a-t iga, shop mo‘yloviga qarab, ko‘zlari yashnab ketdi. Omontoy unga do‘stini eslatgandek bo‘ldi*. S.Ahmad, Yer uyg‘ondi. *Xushvaqt bo‘lib aytdim sizga dardimni, Yaxshi odamman xo‘p ko‘rdinglar, s o x t imni, yoshlik qilib hech beparvo bo‘lmanglar, Ikkingga berayin ildam otimni.* “Yusuf va Ahmad”. *Begimqul, s o x t-s u m b a t iga mos tushmagan, xuddi tishlariday bitta-bitta yozilgan yirik harflarni ipga tergan sadafday terib, undan, hamqishloq do‘stidan, yana uzr so‘ragan, yana maqsadi jiddiyligini aytib, Hikmatilloni yaqinda bo‘lajak to‘yga taklif qilgan edi.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Ustida xipcha s u m b a t iga yarashib tushgan ohorligina kostyum-shim, havorang galstuk, sochlari orastalangan.* L.Bo‘rixon, Qidiruvdagi qiz. *Ammo osmon yiroq, zamin qattiq-da tag‘in a n d o m iga qaytar tolg‘inlik. Tag‘in xayol surar turgancha tikka, hazratni qiynaydi hamon yolg‘izlik.* Sh.Rahmon, Shoirlar xiyobonida. *U tabiatan chiroyli, bo‘y-basti, b i ch i m i kelishgan yigit edi. Ovozi dag‘al bo‘lishiga qaramay, qandaydir shirin, titroqli edi*. N.Jo‘rayev, Kibor yoxud ikkinchi qiyofa.

QON, XUN Odam va hayvonlar tana a’zolari va hujayralarini oziqlantiradigan, modda almashinishini ta’minlaydigan qizil suyuqlik. **Xun** badiiy nutqqa xos.

Qiziq bo‘ldi: bir kuni hammamizdan q o n olishdi. Ertasi natijasini bilsak, Nosirjonning qoni top-toza chiqdi! Sh.Xolmirzayev, Bodom qishda gulladi. *Sen Ka’bamsan – Turkistonsan, x u n imsan, sen axir qonsan.* R.Parfi, Abdulhamid Cho‘lponga muxammas.

QONIQARLI, QANOATLANARLI, QANOATLANTIRARLI, KOFI Qanoatlansa bo‘ladigan, yetarli deyish mumkin bo‘lgan. **Qoniqarli** so‘zida belgi darajasi umumlashgan tarzda ifodalanadi. **Qanoatlanarli, qanoatlantirarli** so‘zlari, asosan, badiiy va publitsistik uslublarda qo‘llanadi. **Kofi** – eskirgan, kitobiy so‘z.

Qog‘ozdagi hisobotlarda ishlar besh, ammo amaldagi natija q o n i q a r l i emas. T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *E’tirof qilish kerakki, rayonlarga bo‘lgan rahbarligimiz q a n o a t l a n a r l i emas.* N.Safarov, Olovli izlar. *Turdiyev qancha o‘ylamasin, oxiriga yetmadi. O‘zini q a n o a t l a n t i r a r l i javob topolmadi.* Shuhrat, Shinelli yillar. *Bu xizmatga uning ilmi k o f i mi?* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

QONMOQ, QONIQMOQ, TO‘YMOQ, MIRIQMOQ Qanoat, qoniqish hissini his qilmoq. **Qonmoq, qoniqmoq** ham moddiy, ham mavhum tushunchalarga nisbatan qo‘llanadi. **To‘ymoq** moddiy narsalarga nisbatan ham qo‘llanadi. **Miriqmoq** so‘zida qoniqish belgi darajasi ortiq, mavhum tushunchalarga nisbatan ham qo‘llanadi.

– Kucher ahli ham har xil xizmatkor ahli, tiriklikda uyquga q o n adimi, uka?! O‘lganda – boshqa gap, – deb javob berdi Jo‘ra. Oybek, Tanlangan asarlar. *– Uyquga q o n i q dingizmi, Jo‘ra aka? – dedi Yo‘lchi*. Oybek, Tanlangan asarlar. *Bugun hamma nevara-chevaralarimni Qo‘qonga oborib, kabobga t o ‘ y diraman.* Sh.Xolmirzayev, Tanlangan asarlar. *– Vorisbek! O‘g‘lim! Aziz mehmonlarni ertaga qumga olib chiqish kerakmikan? Ov bahona, bir m i r i q ib dam olishsa...* O.Muxtor, Muhabbat o‘limdan kuchli.

QONUN, KODEKS, YASOQ, TUZUK Davlat hokimiyati tomonidan qabul qilingan, hamma uchun majburiy bo‘lgan ijtimoiy-huquqiy me’yor va munosabatlarni belgilovchi rasmiy qoida. **Kodeks** qonunlar majmuyini bildiradi. **Yasoq, tuzuk** – eskirgan so‘zlar. Yuridik terminologiyada **qonun, kodeks** so‘zlari qo‘llanadi.

Mustaqil O‘zbekistonning q o n u n lari muhokama qilinadigan, qabul etiladigan maskan – Oliy Majlisning halollikni yalovday yuksak ko‘targan zotlar mangu oromga ketgan joyda qad ko‘tarishida ramziy ma’no-mazmun borday... O‘.Hoshimov, Atoqli va ardoqli adib. *K o d e k s chiqdimi, demak, bas, odamlar unga amal qiladi: risoladagidek bo‘ladi, deb hisoblashadi ba’zilar.* Sh.Xolmirzayev, O‘zbek xarakteri. *Temurbekning Amir Husayndan bir narsada ustunligi aniqdir: u jang yo‘rig‘ini biladir, y a s o q tuzishga mohir, jang maydonini bir qarashda chamalay oladir...* M.Ali, Sarbadorlar. *Temur t u z u k lari Amir Temurning devonxonasida Amir Temur ishtirokida yaratilgan haqiqiy, tarixiy yuridik manbadir.* Z.Muqimov, Amir Temur tuzuklari.

QOP, QANOR, XALTA, TO‘RVA Sochiluvchan narsalar solib qo‘yiladigan, puxta, dag‘al mato, chipta va sh.k.dan tikilgan, ro‘zg‘or buyumi. **Qanor** –

katta qop. **Xalta, to‘rva** – shevada kichik qop. **Qop qanor**dan kichik, **xalta**dan kattaroq.

...kimdir uni, kichkina kuchukchani, bo‘ynidan ko‘tarib q o p ga solmoqchi bo‘lar, u esa bor kuchini to‘plab kichkina yapaloq oyoqchalari bilan qopni itarardi. O‘.Umarbekov, Bo‘ribosar. *Azizxon tutib turgan q a n o r ga kuraklab tuproq tashlay boshladi.* S.Ahmad, Ufq. *Million yillar o‘tdi, odam nasliga, ajib, Tarix bo‘ldi insonlikdan ortga tislanish. X a l t a siga tosh yig‘di-yu, bo‘lmadi nasib Insonlikka qaytib yana qurolsizlanish*. E.Vohidov, Qurolsizlanish. *Ilgarilari chakana mollarni boqib kelgan podachilar yelkalariga to‘rva va osh solinadigan qovoq osib, hovlidan hovliga o‘tib, “oshihalol” deb nido qilishar edi...* P.Qodirov, Qora ko‘zlar.

QOPLAMOQ, EGALLAMOQ, QURSHAMOQ, QAMRAMOQ, CHULG‘AMOQ, BOSMOQ, TUTMOQ, O‘RAMOQ Keng sath, maydon, sohaga yoyilib, to‘liq yoki qisman ishg‘ol qilmoq. **Qurshamoq, o‘ramoq** so‘zlarida harakatning har tomondanlik ta’kidi ochiq aks etgan, **bosmoq, tutmoq, egallamoq** so‘zlarida harakatning bir tomondanlik ta’kidi anglashiladi. **Qoplamoq, qamramoq, o‘ramoq, bosmoq** so‘zlashuvda ham, adabiy tilda ham faol. **Chulg‘amoq** adabiy tilda qo‘llanadi, mavhum otlar bilan birikadi.

Peshindan keyin osmonni mag‘zavadek kir bulutlar q o p l a di. O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Bu so‘zdan so‘ng uy ichini kuchlik bir kulgi tovshi q o p l a di.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Salon peshtoqidagi televizorda namoyish etilayotgan allaqanday texnikaviy mo‘jizalar o‘rnini osmon xaritasi, manzilga yaqinlashayotgan uchoq tasviri va yengil musiqa e g a l l a di.* E.A’zam, Shovqin. *Quyosh botib borar, Ufq qirmiz rang, Q u r sh a b olayotir yer yuzini tun.* A.Oripov, Talosh pallasi. *Ammo uyqusidan uyg‘onar go‘zal, hayrat q a m r a b olar hamma narsani.* Sh.Rahmon, Musavvirona. *Solihabibi miyasini ch u l g‘ a b olgan shunday o‘y, xayollar bilan ancha o‘tirdi.* O‘.Umarbekov, Yer yonganda. *Qorong‘i kechani sukunat b o s di.* S.Ahmad, Borsa kelmas tomonlarda. – *Hozir mana bu dardisarlardi yig‘ib olay. – Anzirat ko‘rpalarining orasiga kuyadori sepdi. Xonani achimsiq hid t u t ib ketdi.* N.Eshonqul, Urush odamlari. *Meni o‘ r a b oldi hayajon, Yana ortdi sevgining kuchi.* Zulfiya, Saylanma.

QORAMAG‘IZ, QORACHA, QORASHIRG‘AY, QORAPARANG, QORASH, SABZAK Qorachadan kelgan, qoraga moyil (odam). Bu belgi, asosan, yuzga nisbatan olinadi. **Qoracha** oddiy so‘zlashuvga xos. **Qorashirg‘ay, qoraparang** kam qo‘llanadi. **Qorash** – shevaga xos so‘z. **Sabzak** kam qo‘llanadi.

Yo‘q, hammaga o‘xshagan odam ekan. Qalin qoshli, yuzlari q o r a m a g‘ i z. O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Bir haftadan beri shu chodirda Akbar bilan turib, q o r a ch a yuziga yana qon yugurdi...* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Baraka topkur rasmiy tantanaga boradigandek ko‘rinishda: ohori*

to‘kilmagan yozlik simobiy kostyum-shim, och sariq ko‘ylak, shunga munosib pushti chiziqli qizg‘ish bo‘yinbog‘ bir salobatini ikki qilgan, yakkam-dukkam ajin qo‘ngan q o r a sh i r g‘ a y-enli raftoriga ayricha shukuh bag‘ishlagan edi… A.Dilmurod, Xayol cho‘g‘lanishi. *Biroq… biroq q o r a p a r a ng, jingalaksoch, ko‘zlari yonib turgan mehnatsevar Komiljon yosh yetim qoldi. Uylariga yaqinroq bo‘lgan internatda tarbiyalandi.* U.Bekmuhammad, Oxunlardan qolgan meros. *Xushbichim shu ayol – umr yo‘ldoshim, anavi o‘zimga o‘xshagan q o r a sh, shukrkim, o‘g‘lim!* U.Hamdam, Yolg‘izlik. *Qorong‘u bo‘lsa ham, Abu Bakr Kalaviy Lakshmanning kutilmagan musibatdan s a b z a k rangi tag‘in ham qorayib ketganini tasavvur qilib turardi*. M.Ali, Sarbadorlar.

QORIN, ICH, QURSOQ Tananing qorin devori bilan qorin bo‘shlig‘idan iborat pastki, ovqat hazm qilish a’zolari, yana ba’zi boshqa a’zolar joylashgan qismi. **Ich** bu ma’noda so‘zlashuvda qo‘llanadi. **Qursoq** nisbatan kam ishlatiladi.

Q

Do‘xtirlar ham o‘lmasin! Xo‘p antiqa asboblar o‘ylab chiqaribdimi, baraka topgurlar! Chalqancha yotqizib qo‘ydi-da, q o r n i ga moy surib, qo‘lidagi asbobini u yoqqa yurgizdi, bu yoqqa yurgizdi. O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Ko‘zing og‘risa, qo‘lingni tiy, I ch ing og‘risa, nafsingni tiy*. Maqol. *– Axir yo‘l ketadigan odamlar ham q u r s o q o‘lgurning nafsini qondiradi oldin.* Sh.Xolmirzayev, Bulut to‘sgan oy.

QORONG‘I, ZIM-ZIYO, SIM-SIYO(H) Yorug‘lik bo‘lmagan, zulmatdan iborat, yorug‘ning aksi. **Zim-ziyo, sim-siyoh**da qorong‘ilik darajasi **qorong‘i**ga qaraganda yuqoriroq. **Sim-siyoh** poetik nutqqa xos.

Q o r o n g‘ i cho‘l esa o‘z nafosatini, sirlarini xufiya aylab turadi. M.Safarov, Olis qorlar ortida... *Ular yerga cho‘kkan z i m-z i y o zindonga kirib, kutilmagan holatga duch kelishdi.* O.Muxtor, Muhabbat o‘limdan kuchli. *Ne zotlar o‘tdilar hasratga to‘lib, Kunlari zimiston, tuni s i m-s i y o.* A.Oripov, Ziyo.

QORONG‘ILIK, QORONG‘I, QORONG‘IZOR, ZULMAT, ZIMISTON Yorug‘lik mavjud bo‘lmagan holat, yorug‘likning aksi. **Zulmat, zimiston** so‘zlarida belgi darajasi **qorong‘ilik, qorong‘i**ga qaraganda ko‘proq. **Zulmat, zimiston** badiiy nutqqa xos. **Qorong‘izor** poetik nutqqa xos, kam qo‘llanadi.

Quyosh botgan, bog‘ni faqat yoz oqshomlaridagina bo‘ladigan mayin va sokin bir q o r o n g‘ i l i k chulg‘amoqda edi. O.Yoqubov, Adolat manzili. *– Kim kerak edi sizga? – dedi qiz q o r o n g‘ i da yaxshi ko‘rmayotgani uchun bo‘lsa kerak oldinga egilib*. O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol. *Otabek shu q o r o n g‘ i z o r bilan qo‘shilishib ketgandek va qorong‘ilikning quchog‘iga kira borgandek, mevazorning ichkarisiga yura bordi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Yo‘q, shundan keyin ko‘z o‘ngidagi z u l m a t chekinib, atrof yorisha boshlaydi.* O.Muxtor, Muhabbat o‘limdan kuchli. *Dara, to‘g‘rirog‘i, uning ko‘z ilg‘amas, tubsiz, z i m i s t o n qa’ridagi asov daryo go‘yo uni o‘z bag‘riga chorlayot-*

ganday allaqanday sirli shovullar, kishini o‘ziga rom qiluvchi maftunkor sado tarqatib, betinim guvullar edi! O.Yoqubov, Adolat manzili.

QOROVUL, QO‘RIQCHI, SOQCHI, POSBON, TO‘SQOVUL Inson hayoti, bino, inshootlarni himoya qiluvchi kishi. **Qorovul, qo‘riqchi** so‘zlashuv tilida faol. **Soqchi, posbon** badiiy, rasmiy uslublarga xos, terminologik tizimda ham aynan ular qo‘llanadi. **To‘sqovul** eskirgan leksikaga mansub.

Yolqin akam Toshkentning ko‘lini yaxshi ko‘rar edi, shaharga tushganda shu yerda to‘xtab, ko‘lning yon darvozasida o‘tiradigan q o r o v u l bilan tanish bo‘lib olgan edi. P.Qodirov, Meros. *Q o ‘ r i q ch i lar boqadi hayron, Hech kim menga demaydi: “To‘g‘ri!..”* U.Azim, Tush. *Xonadan baralla eshitilayotgan yo‘g‘on ovozdagi yig‘i sasini eshitib, s o q ch i yigit sekin eshikni ochib, tinchlikmi degandek avval Ramazonga, keyin Sobirjonga qaradi*. Z.Masharipova, Dahshatli nikoh. *Ka’ba qopqasida turgan, ey p o s b o n, Avval onalarning ochgin yo‘llarin*. A.Oripov, Ona. *Dedi: har kimning erki o‘z qo‘lida, Na g‘ov, na t o ‘ s q o v u l bordir yo‘lida.* Habibiy.

QOSH, ABRO‘ Qovoq tepasidagi yoysimon tukli qatlam. **Abro‘** – eskirgan so‘z, poetik nutqda qo‘llanadi.

Gulxan atrofida shoshilmay, goh yelka qoqib, goh oyoqlarini bir-biriga urib, bir q o sh ining uchini uchirib aylanarkan, qiyqiriq avjga chiqdi. S.Ahmad, Ufq. *To nishon qildi ko‘ngillarni o‘shal a b r o ‘ kamon, Qatra-qatra ko‘zlarimdin keldi yosh o‘rnig‘a qon*. Muqimiy, Kerak.

QOCHOQ, QOCHQIN, QOCHQINDI Biror falokat, sabab tufayli o‘z joyi, vatanini tashlab chiqib, o‘zga joy, yurtda bo‘luvchi, kezuvchi, shaxs(lar). Rasmiy, publitsistik uslublarda ijtimoy-siyosiy termin sifatida, asosan, **qochoq, qochqin** birliklari qo‘llanadi. **Qochqindi** shakli ularga nisbatan kam ishlatiladi va, asosan, badiiy uslubda uchraydi.

Ahdlashayotgan davlatlar borish joyi hududiga viza olgan q o ch o q larga tranzit vizalarni berishlari shart. “Qochoqlar maqomi to‘g‘risida”gi Konvensiya. *Qayiqlarni ham boshqa q o ch q i n navkarlar va beklar tortib olishdi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Urush tugagan bo‘lsa ham, shaharda yetishmovchilik ko‘p, q o ch q i n d i-quvg‘indi, bezori va o‘g‘rilar yetarli...* R.Bobojon, Muhabbat mezoni.

QUL, G‘ULOM, QAROL, BANDA, BATRAK Butunlay xo‘jayinga qaram bo‘lgan xizmatkor; kimsaga ko‘r-ko‘rona xizmat qiluvchi. **G‘ulom, qarol** so‘zlari ham **qul**ga nisbatan kam qo‘llanadi, asosan, tarixiy mavzudagi matnlarda uchraydi.

Tunda u Shahobiddinga kishi yuborib, kanizak so‘radi. Bu iltimos bichilgan q u l Mahfuz orqali ma’lum qilindi. Mirmuhsin, Temur Malik. *Xudoning birligiga, sho‘r taqdirning g‘ u l o m i ekanligimizga shahodat keltirib, shu ish-*

ni qilmoqdan boshqa yo‘l topa olmadim. Ollohu akbar! Qani, yo bismilloh! O.Toshboyev, Kiprik soyasi. *Kechki ovqat oldida, nim qorong‘ilikda, q a r o l va mardikorlar tiz cho‘kib, qo‘llarini qovushtirib o‘tirishdi, ularning boshlari egilgan edi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Yillarning jabrini tortgan b a n d a lar turgan o‘xshaydi... Isyonsiz zanjirlar uzilmasligin bilgan o‘xshaydi...* Mirtemir, Boq. *Men Qo‘qonning Qumqishlog‘ida bir b a t r a k oilasida tug‘ilganman.* Oydin, Hikoyalar.

QUNT, HAFSALA Biror ish-harakatni astoydil berilib, sabr-toqat bilan bajarish ishtiyoqi. **Hafsala** so‘zi ma’nosida juda astoydillik ta’kidi qabariq ifodalangan.

Enam ovqat yeb bo‘linganida, ushoqlarni q u n t bilan to‘playdi, keyin akamga, ba’zan menga beradi. I.Sulton, Qismat. *Halim ham shoshilmasdan dam olishga hozirlandi: odmigina kostyumini bosh tomondagi ilgakka ildi, tuflisini h a f s a l a bilan yechib, patnisnusxa yig‘ma stolcha tagiga avaylabgina qo‘ydi.* L.Bo‘rixon, Yalangoyoq.

QURB, CHAMA, CHOG‘, HOL, KUCH, QUVVAT, QUDRAT Qodirlik layoqati. **Chama, chog‘**da qodirlik darajasi **qurb, hol** so‘zlariga qaraganda past. **Kuch, quvvat** so‘zlarida qodirlik darajasi **qurb, hol** so‘zlariga qaraganda yuqori. **Qudrat** so‘zida qodirlik darajasi **kuch, quvvat** so‘zlaridan ham yuqori. **Chog‘** bu ma’noda kam qo‘llanadi. **Chama** so‘zlashuv uslubiga xos.

Akobirov hech kimga arz qilmadi. Arz qilsa, agar xohlasa – sendek bir bezorini kino sohasi-ku, mayli, Toshkentdan ham uchirib yubormoqqa q u r b i yetardi. E.A’zam, Shovqin. *To‘yga odam ko‘p keladi, Izzat ko‘ray deb keladi, Qulen bo‘lis o‘pkaladi, Kelmadimi ch a m a ng sening?* Berdaq, Odil qalmoq. *Ch o g‘ im yetmas chog‘lasam, Oftob erir taftidan. Kechagina, xohlasam, Suv ichardim kaftidan.* M.Yusuf, Zebi, Zebi... *Oqibat – mehmonlar oldiga qo‘yar h o l i qolmaydi.* T.Murod, Tanlangan asarlar. *K u ch ing bo‘lsa yurakka qo‘l sol. Qudratingga qoyil bo‘layin. Ayamayin, mayli barin ol, Hech ayamayin.* Mirtemir, Qoya. *Qiziq, tanidagi og‘riq ham xuddi qo‘l bilan sidirib olgandek yo‘q bo‘ldi, vujudiga allaqayerdandir kuch, q u v v a t oqib kelayotgandek...* X.To‘xtaboyev, Qasoskorning oltin boshi. *Men ularga Tursoriya haqida... odamzodning q u d r a t ini namoyish etish uchun qurilgan minoralari... haqida so‘zlardim.* N.Eshonqul, Tun panjaralari.

QURIMOQ, QUVRAMOQ, QOVJIRAMOQ, QURUQSHAMOQ, QAQRAMOQ, SELGIMOQ (SERGIMOQ) Nami kamaymoq, namligi butunlay yo‘qolmoq. **Quvramoq, selgimoq** xalq tilida ko‘p ishlatiladi, **selgimoq**, asosan, yer, tuproqqa nisbatan qo‘llanadi. **Qovjiramoq, qaqramoq**da belgi darajasi **qurimoq**qa qaraganda yuqori, **qovjiramoq**, ko‘pincha o‘t-o‘simliklarga nisbatan qo‘llanadi. **Qaqramoq** sahro, cho‘lga va tomoqqa nisbatan qo‘llanadi.

Quruqshamoqda belgi darajasi **qurimoq**qa qaraganda kamroq va asosan, lab, tomoq va boshqa tana a'zolariga nisbatan qo'llanadi.

Q u r i b qovjirab qolgan qiyoqlar bir gurullab alangasi savag'ich uchidagi popukni o't oldirdi. S.Ahmad, Ufq. *Xalq nihoyatda qizishdi. Go'yo birisi q u v r a gan to'qayga o't tushdi. Ho'l-u quruq deganlaridek katta-kichik barobar yonmoqqa oldi.* A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *Yorug' dunyodan armon orqalab ketish ulkan musibat, buni teran anglagan Mo'ysafid darada tuyasini qantarib, q o v j i r a gan maysada muk tushgancha, bo'zlay-bo'zlay Xudoga yolboradi.* A.Dilmurod, Mezon burji. *Bobur binafsharang poyandozga qadam qo'yganda q u r u q sh a b ketgan tomog'ini ho'llamoqchi bo'lib yutindi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Qani endi bu q a q r a gan cho'l aro bir zilol suvli quduqqa duch kelsam-u undan qonib-qonib ichib tashnaligimni qondirsam*. U.Hamdam, Bir piyola suv. *Juvon suv yuqi s e l g i shini kutib qo'llarini yoniga osiltirdi, keyin boshi barobar ko'tarib quyoshga tutdi*. X.Do'stmuhammad, Vasiy. *Avval peshonasi – ikki ko'krak orasi s e r g i b qurib qoladi.* B.Qobul, Ena shamol.

QUROL, ASLAHA, YAROG', SILOH Jang, urush asbobi. **Aslaha, yarog'** yakka holda kam qo'llanadi, asosan, **qurol** so'zi bilan juft so'z hosil qiladi: **qurol-aslaha, qurol-yarog'**. Bu juft shakllar otadigan, chopadigan jang qurollarini umumlashtirib ifodalaydi. **Yarog', siloh** – eskirgan so'zlar.

– Nari tur, eshonvachcha! – dedi Soat nafrat bilan. – Nega qochding? Nega q u r o l ingni tashlading? O'.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Birdaniga yoppasiga jangovar safarbarlik boshlandi. O'rganib ketilgan harakatlar bilan a s l a h a va qurollarimizni olib safga tizildik*. I.Sulton, Askar. *Lekin uning keksa odamligi, y a r o g' ini tashlab, yerga o'tirib olgani yosh sarbozning yuragiga g'ashlik soldi...* Mirmuhsin, Temur Malik. *Nahot parchalanmas, bu toshlar sinmas, Kimsan, o'zligingdan qil meni ogoh. S i l o h lar, zanjirlar olami tinmas, Qayon oqmoqdasan, ey, olampanoh?* R.Parfi, Siyovush faryodi.

QURUQ, QURG'OQ, QOQ, QOVJIROQ, SUR Namligi qolmagan, ho'lning aksi. **Qoq** so'zida belgi darajasi **quruq** va **qurg'oq**qa nisbatan kuchli. **Qurg'oq** shevalarda faol ishlatiladi, o'ta issiq yoz mavsumi yoki dashtlarga nisbatan qo'llanadi. **Qovjiroq,** asosan, o'simliklar, inson tana a'zolariga nisbatan qo'llanadi. **Sur** so'zi suvi qochirilgan go'sht, baliqqa nisbatan qo'llanadi.

Nazokat tikanli, q u r u q changalzor ichidan chiqib qoldi... A.Muxtor, Opa-singillar. *Q u r g' o q dasht shamoli paydar-pay esar, har yer-har yerda o'sgan daraxtlarning qurigan yaproqlarini band-bandidan uzib uchirar va oyog'im ostiga to'zon qilib urar edi*. I.Sulton, Hazrati Hizr izidan. *Dunyoga qayta kelishimga ko'zim yetsaydi, Yigit yoshim to'lmay turib, Ayriliq zaylida q o q yog'ochday qurib Jon bergan onamni ko'rishimga ko'zim yetsaydi...* Mirtemir,

Onaginam. *Bu ilk kuz yomg‘iri edi. Q o v j i r o q ko‘katlar-u daraxtlarning turfa hidi atrofga anqib ketdi*. Sh.Xolmirzayev, Hayot abadiy. *Ot go‘shti, sigir go‘shti, echki go‘shtlari, ayniqsa, tuzlik s u r go‘shtlar bo‘lsa, ko‘p ziyon qilur.* A.Sog‘uniy, Shifo ul-ilal.

QUSMOQ, QAYT QILMOQ Yegan-ichganini qaytarib tashlamoq. **Qayt qilmoq** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos, faqat odamga nisbatan qo‘llanadi. **Qusmoq** jonzotlarning shunday holatiga nisbatan ham qo‘llanadi.

Ota turna esa bolalari o‘rtasiga kirib, g‘ut-g‘ut deya yerga q u s di. Turnachalar ota jig‘ildonida hazm bo‘lmagan, ho‘l, yutumli xo‘rakni cho‘qib-cho‘qib yemoqqa tutindilar. Sh.Xolmirzayev, Cho‘loq turna. *Bodringdek bir narsa biqiniga botib, to‘satdan sanchiq kiradi. Oxiri og‘zi taxirlanib, ko‘ngli behuzur bo‘ladi. Q a y t q i l adi.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar.

QUTULMOQ, BO‘SHAMOQ, OZOD BO‘LMOQ, XALOS BO‘LMOQ, XOLI BO‘LMOQ, FORIG‘ BO‘LMOQ Ko‘ngilsiz, og‘ir, xavfli va sh.k. holatlar ta’siridan chiqmoq. **Qutulmoq, bo‘shamoq, xoli bo‘lmoq** so‘zlashuv tiliga xos. **Ozod bo‘lmoq, xalos bo‘lmoq** ko‘proq publitsistik, **forig‘ bo‘lmoq** badiiy uslubga xos. **Ozod bo‘lmoq, xalos bo‘lmoq** so‘zlarida tutqunlikdan chiqish ta’kidi yaqqol anglashiladi.

Uch kundan so‘ng Shoqosim tilanchilikdan q u t u l di. Oybek, Tanlangan asarlar. *Dadamni bir yilga qamashgan ekan, boshliqlari insofliroq bo‘lsa kerak, oilangda bayram qilaqol, deb muddatidan avvalroq b o‘ sh a tib yuborishibdi*. A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Qandoq o z o d b o‘ l ar insoniy qadr, Boylik bandalarin dast panjasidan*. H.Sa’dulla, Tanlangan asarlar. *Inson tug‘iladi asli belibos, Bir parcha et bo‘lib kelar jahonga. Libos-u hashamdan b o‘ l gay u x a l o s, Ketar chog‘ida ham so‘nggi makonga*. A.Oripov, Umr. *To‘rtinchi kun uy mehmondan x o l i b o‘ l ib, yigit zerikdi va ishtonini lippa urib, soyga tushdi.* Sh.Xolmirzayev, Arpali qishlog‘ida. *Sen ham harsillab qolding, charchading, inim, mayli, qamchini labi kemtik jo‘rangga ber, u ham ursin, ayt, qattiqroq ursin, o‘rmasi har sermab o‘tganida yag‘rinimdan parcha-parcha et uzib olsin-u men uyg‘onib ketay, tushdan f o r i g‘ b o‘ l ay...* M.M.Do‘st, Dasht-u dalalarda.

QUVNOQ, XUSHCHAQCHAQ Xursandlik holatidagi, xursandchilikka to‘la. **Quvnoq** ham inson, ham jarayon, ham mavhum tushunchalarga nisbatan qo‘llanadi, **xushchaqchaq** so‘zi, asosan, insonga xos xislatni ifodalaydi.

...Chunki ulardagi bosh qahramonlar – ayollar kelajakka qandaydir ishonuvchi, kishilar uchun bir ish qilish istagida yurgan, q u v n o q ayollar bo‘lardi. Sh.Xolmirzayev, O‘n sakkizga kirmagan kim bor? *Abdusamad ismli x u sh-ch a q ch a q childirmachi yigitning kula-kula aytishicha, chol meni “O‘zi yomon bolamas-u, mafkurasi chatoqroq ekan-da”, deganmish.* E.A’zam, Shovqin.

QUYON, TOVUSHQON Quloqlari va oyoqlari uzun sutemizuvchi hayvon. Barcha uslublarda **quyon** so‘zi faol. **Tovushqon** – shevaga xos so‘z.

Makiyon burgut… tuyatosh yonida barra maysalarni chimdiyotgan kulrang q u y o n ni diqqat bilan kuzatardi. S.Is'hoq, Sadoqat toshi. *Bundan tashqari, qumliklarda burgutlar sevib ov qiladigan t o v u sh q o n lar, yumronqoziqlar, kalamushlar ko'p*. A.Suyun, Sahro o'rtasida to'ntarilib yotgan toshbaqa.

QUYOSH, KUN, OFTOB, SHAMS, XURSHID, BAYZO Termoyadroviy reaksiyalar hisobiga yorug'lik va issiqlik tarqatuvchi ulkan gazsimon shar shaklidagi yoritqich. **Kun** oddiy so'zlashuvda faol. **Oftob** ham kitobiy, ham so'zlashuvda faol. **Shams**, **xurshid** so'zlari poetik nutqqa xos. **Bayzo** – eskirgan so'z.

Osmon boyagiday musaffo, q u y o sh charaqlab, haroratini beomon purkardi. Q.Kenja, Toshqin. *O'zi k u n botib, qosh qorayib qolgan edi...* O.Yoqubov, Adolat manzili. *Tong endi otgan, hali o f t o b chiqmagan bo'lsa ham, ko'pchilik beklar va mulozimlar devoni omda hozir erdilar*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Kurrayi arzning Sh a m s atrofida aylanajagini aytaman, deb edingiz. Bu hodisani qanday tafsir etmoq kerak?* T.Malik, Falak. *Ey o'shal x u r sh i d yanglig' tal'atingdin o'rgulay, Zulfi rayhoning bilan xol-u xatingdin o'rgulay.* Muqimiy, Tal'atingdin o'rgulay. *Isming – shahristonni isitgan b a y z o, Aytsam sen kelmaysan – bitmas karashma.* I.Mirzo, Chorlasang.

QUYUN, UYURMA, GIRVAT, GIRDIBOD Aylana bo'lib harakatlanadigan shamol. **Uyurma** ko'proq termin sifatida qo'llanadi. **Girdibod** kam, asosan, tarixiy asarlarda uchraydi. **Girvat** – shevaga xos so'z.

Oh, shoir umriga havas qilmagil, U q u y u n ichida ungan bir daraxt. A.Oripov, Shoir umri. *Aniqroq aytganda, Yer bag'ridagi suyuq oqimda vaqti-vaqti bilan u y u r m a lar hosil bo'lib turadi. Ana shu u y u r m a lar o'zaro ta'sir tufayli bir-birini kuchaytirishi mumkin...* A.A'zam, Fan va din: qayta tirilish. *Me'morning ko'z oldida g i r v a t-u bo'ron kashf etgan mislsiz bir qasr turardi*. Mirmuhsin, Me'mor. *Jasoratni qaydan olay yurakka Og'amni tuproqqa erta berdim, o! Zaqqum g i r d i b o d da qolganda yakka, Sening ostonangda bo'laman paydo.* M.Mirzo, Do'st qadri.

QUSH, PARRANDA, MURG', TAYR Umurtqalilarning tanasi par va patlar bilan qoplangan, uchishga layoqatli sinfi. Shu sinfning tirik vakillarini ifodalashda ikkala so'z ham nutqda faol. Shu sinfga mansub jonzot go'shtini ifodalash uchun **parranda** so'zi faol qo'llanadi, **qush** so'zi bu birikuvda kamfaol. **Murg'**, **tayr** – eskirgan so'zlar.

Allaqanday mayin, muloyim jimjitlikni atrofda sigir, buzoqlarning ma'rashi, daraxtlar orasidan q u sh larning ora-sira yangrab, yana bir zumda tingan sayrashi buzadi. Oybek, Tanlangan asarlar. *Senga ayon axir, p a r r a n d a Hasharotdan bo'lgandir bunyod.* E.Vohidov, Faryod. *Kim qilib Simurg' o'ttuz qush havas, O'zlarin ko'rdilar ul s i m u r g' u bas.* Navoiy, Lison ut-tayr. *Tabassum qildi yoqut birla gavhar huqqasin ochdi, Hushim qochdi, jamolin bandiga m u r-*

g‘ i hushim tushdi. Chustiy, Saylanma. *Bor emish qaqnus degan bir turfa t a y r, Hind mulkida anga orom-u sayr*. Navoiy, Lison ut-tayr.

QUCHOQ, QO‘YIN, BAG‘IR, OG‘USH, PINJ Kishining o‘zgani quchishi, o‘rashi bilan hosil bo‘ladigan holat. **Quchoq**da qo‘llarning ikki tomonga keng yoyilishi nazarda tutiladi, **qo‘yin, bag‘ir, og‘ush, pinj**da qo‘llar harakati nazarda tutilmasligi mumkin. **Bag‘ir**, asosan, so‘zlashuvda qo‘llanadi, **qo‘yin, og‘ush** poetik nutqqa xos. Bu sinonimlar egalik shakllaridan birini olib faol qo‘llanadi. **Pinj** so‘zi ko‘pincha *pinjiga kirmoq, pinjiga suqilmoq* fe’llari tarkibida uchraydi, unda kishining yon tomoni ta’kidi bor.

Ergashvoy to‘ng‘ich o‘g‘lini yoniga olib, arrakashlik qilib, q u ch o q-qa sig‘mas g‘o‘lalardan taxta tilardi. S.Ahmad, Azob. *Paxtazor q o‘ y n iga cho‘kmish farahli bir tun, Egatlar oralab esar sarin shaboda.* B.Boyqobilov, Hayot mahzani. *Qayiq bir gal pista po‘chog‘i bo‘lib o‘ynaganida hushimdan ketgan ekanman, qayiqni ham, meni ham qo‘yvormay balo-qazodan saqlagan keksa xizmatkorimning b a g‘ r ida o‘zimga keldim.* O.Muxtor, Muhabbat o‘limdan kuchli. *U o‘zini yo‘qotib qo‘ygan, Alimardonning o g‘ u sh ida talpinar, ammo chiqib ketolmas edi*. O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Sarin shabadalar tunning pardasin Alvon shafaq sari surgani chog‘da, Bolakay nihoyat suyuk otasin P i n j ida ketadi shirin mudroqqa...* M.Mirzo, Xotirot.

QUCHOQLAMOQ, QUCHMOQ, ACHOMLAMOQ, ACHOM QILMOQ, BAG‘RIGA BOSMOQ, BOVURLASHMOQ O‘z quchog‘iga olmoq. **Quchoqlamoq, quchmoq, achomlamoq, achom qilmoq**da qo‘llar harakati nazarda tutiladi, **bag‘riga bosmoq, bovurlashmoq**da qo‘llar harakati nazarda tutilmasligi mumkin. **Quchmoq**da poetik ifoda bor. **Achomlamoq**, **achom qilmoq** bolalar tiliga xos, oddiy so‘zlashuvda faol. **Achom-achom qilmoq** tarzida qo‘llanganda, harakat-holat yanada kuchli ifodalanadi. **Bovurlashmoq** kam qo‘llanadi.

– Zahar! – birdan qichqirdi Gulsumbibi. – Qay tig‘iparronga uchragur, sani zaharlaydi. Sho‘rim qursin! Zahar! – Tizzaga urib, qizini q u ch o q l a di ona. Oybek, Tanlangan asarlar. *Qabrni q u ch ib nola qilayotgan Azizxonni Tog‘a kelib bilagidan ko‘tardi.* S.Ahmad, Ufq. *– Uyg‘ondingmi, toylog‘im, – so‘radi bobom. Uyqusirab turgandim, shunday bo‘lsa ham yugurib borib bobojonimning bo‘ynidan a ch o m l a b oldim.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Qurbonoy xola bo‘ynidan a ch o m q i l ib yotgan nevarasini uyg‘otib yubormaslik uchun sekin qaddini rostladi.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Ikki dugona a ch o m-a ch o m q i l adi, hol-ahvol so‘rashadi.* E.A’zam, Stupka. *U o‘g‘lini ko‘rganda, yuragi uvushib og‘rib, to uni b a g‘ r i g a b o s ib yig‘latib, o‘zidan bezdirmaguncha qo‘lidan qo‘ymaydi.* Sh.Xolmirzayev, Farzand. *To‘yga tevarakdagi ovullar yoppa xabar qilindi. Biri qo‘y, biri echki yetaklab keldi. To‘y bahona ko‘rishib-tanishib, b o v u r l a sh di.* M.Burxonov, Ikki tog‘ orasida.

QO‘L, ILIK, AL, DAST Odamning barmoq uchlaridan yelkasigacha bo‘lgan qismi. **Ilik, al** – eskirgan so‘zlar. **Al** o‘g‘uz shevalarida ham ishlatiladi. **Dast** nutqda kam qo‘llanadi.

Qadamlar yengil, q o‘ l lar qush qanotlaridek uchag‘on – suv olyapti, pilla uzyapti, atlas to‘qiyapti, paxta teryapti. Mirtemir, Raqs. *“Shul yoshdin kitobga muhabbat qo‘ysa, ulg‘aygach, albatta, kitobni i l k i dan ayirmay o‘zi bila asrab yurg‘ay”, deb o‘yladi ota shiringina, do‘mboq o‘g‘lidan ko‘zini uzolmay*. M.Osim, Zulmat ichra nur. *– To‘ydim, ota, ko‘p yedim, – dedi Polvon va gapni davom ettirdi, – a l imdan kelgancha ko‘maklashaman*. J.Sharipov, Xorazm. *Til uzun, agarchi kalta d a s t lari Garchi o‘tkazmagan birorta nihol. Ag‘darib hayotning avra-astarin, Qusur qidirishda ular ko‘p faol*. H.Sa’dulla, Ular.

QO‘MONDON, SARKARDA, LASHKARBOSHI Harbiy qism yoki qo‘shin boshlig‘i. Harbiy terminologiyada **qo‘mondon** so‘zi qo‘llanadi. **Sarkarda**da poetik ma’no mavjud. **Lashkarboshi** – eskirgan so‘z, tarixiy matnlarda uchraydi.

O‘rtada, zaxira qo‘shinlar, daler bahodirlar qurshovida bosh q o‘ m o n d o n qarorgohi ummondagi buyuk bir orolday siljib boradi. A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Sahrobek qilich chopishni, yoy tortishni, palaxmon otishni o‘rganib, hokimining navkarlariga s a r k a r d a ham bo‘libdi.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Fitnachi beklar Andijon taxtiga Jahongir mirzoni o‘tqazmoqchilar. Ahmad Tanbalni l a sh k a r b o sh i qilishib, Boburdan ota yurtini tortib olmoqchilar!* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

QO‘NMOQ, O‘TIRMOQ, INMOQ, DO‘NMOQ Uchishdan to‘xtab, yerga yoki biror sathga o‘rnashmoq. **Qo‘nmoq**, asosan, uchadigan narsalar – qush, hasharot va samolyot kabilarning harakatiga, qisman, chang, gard kabilarga nisbatan qo‘llanadi. **O‘tirmoq** chang, g‘uborga nisbatan qo‘llanadi. **Inmoq** poetik nutqda ishlatiladi. **Do‘nmoq** shevada, folklor asarlarida uchraydi.

Boshqa suratda tikanak ustiga q o‘ n gan qush tasvir etilgan. Qush sayrab turibdi. E.Vohidov, Yon daftardan. *Odamlar bola hozir qorni bilan yerga qapishib qoladi, degan gumonda chang o‘ t i r ib ho‘l bo‘lib ketgan og‘ir kiprikla-rini qimirlatmay qarab turishardi*. S.Ahmad, Ufq. *Sochimizga qirovlar i n di, Baxt otiga birovlar mindi, Dilda bo‘lak so‘rovlar tindi – Qulamasdan hayot chinori, Qaytarmikan umr bahori?* B.Bobomurod, Umr bahori. *Bu yurakda nelar bor, Ochib ko‘rar zamon yo‘q. Boshimga d o‘ n ar burgut, Ko‘zi och-u qorni to‘q*. Sh.Salom, Tog‘ay Murod xotirasiga.

QO‘NG‘IR, JIGARRANG, QUMROL Qora-sariq rangli, to‘q malla, kashtan rangidagi, qoraga yaqin rang. **Qo‘ng‘ir, jigarrang** barcha turdagi narsalarning rangini ifodalashda teng qo‘llanadi. **Qumrol** faqat soch rangini ifodalashga xizmat qiladi, nutqda kam uchraydi.

Xolida kulrang makentosh ustidan q o‘ n g‘ i r sochlarini tashlab olgan. O‘.Hoshimov, Xayollarga bo‘laman tutqun... *...eshik ochilib undan ikki kishi*

tushdi: biri – novcha, ozg‘in, katak ko‘ylak va pochasi bo‘g‘ma j i g a r r a ng shim kiygan o‘rta yoshlardagi bir kishi; ikkinchisi – qora sochi quloq va bo‘yinlarini bosib ketgan, jujuncha kitel va amirkon tufli kiygan pakana bir yigit edi. A.Qahhor, Kartina. *Sochi q u m r o l, dudog‘i lola, yuzlari oq, yonoqlari ol…* Sh.Rahmon.

QO‘RIQLAMOQ, QO‘RIMOQ, SAQLAMOQ, HIMOYA QILMOQ, MUHOFAZA QILMOQ, MUDOFAA QILMOQ Kimnidir yoki nimanidir boshqalarning da’vosi, tazyiqi, ta’siridan xoli qilmoq. **Qo‘rimoq** xalq tilida ko‘p qo‘llanadi, doston matnlari va maqollarda ko‘p uchraydi. **Saqlamoq** mazkur ma’noda kam qo‘llanadi. **Himoya qilmoq** badiiy va rasmiy uslublarda faol. **Muhofaza qilmoq** ko‘pincha o‘simlik va hayvonot olami, huquq kabi tushunchalarga nisbatan qo‘llanadi, bu so‘z, asosan, badiiy va publitsistik uslublarga xos. **Mudofaa qilmoq**, asosan, harbiy sohada qo‘llanib, shahar, inshootlarning askarlar tomonidan qo‘riqlanishini nazarda tutadi.

Q

Sen otammi, bolammi, bilolmayman, asli kim, Bir chetida quyoshday onam botgan Vatanim, Bir chetini q o‘ r i q l a b otam yotgan Vatanim. H.Xudoyberdiyeva, Bu – Vatan... *Gajdumbek bilan Hasanbek, otasi Og‘alibekning qirq yigitlari el q o‘ r i b yurar edi, Ahmadbek bo‘lsa, hali yosh edi*. “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi”. *Biroq shunga qaramasdan u bilan birga jo‘xori s a q l a sh ga qolishimdan men xursand edim.* M.Qo‘shjonov, Dagish. *Zamonqul mo‘jizalar mo‘jizasini dahanaki hujumlardan h i m o y a q i l ib nimalardir degisi keldi-yu, lekin jo‘yali so‘z topolmay, o‘tirgan ayolga yaxshigina o‘qrayib qo‘ydi, xolos*. L.Bo‘rixon, Xizr ko‘rgan yigit. *Shoir bundan hech nima yutqizmaydi, balki so‘qirlik va qo‘pollikdan o‘zini o‘zi m u h o f a z a q i l ishni go‘yo qonunlashtiradi*. I.Haqqul, G‘ussali yurak – yolqinli yurak. – *Bu shunday, mirzo Anvar, ammo o‘zingizni dushmandan m u d o f a a q i l ish kerakmi, yo‘qmi? – Men nimani dushmandan m u d o f a a q i l ay? – deb kuldi Anvar*. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon.

QO‘RIQCHI, QARATQI, QUBOSH Ekinlarni qushlardan asrash uchun dala o‘rtasiga o‘rnatiladigan odam shaklidagi qo‘g‘irchoq. **Qaratqi** kam qo‘llanadi. **Qubosh** – eskirgan so‘z.

Qatorasiga bir-biriga tutashgan mosh, loviya, tariq dalalari o‘rtasidan o‘tamiz. Ko‘pchiligining qoq o‘rtasida q o‘ r i q ch i si qaqqayib turgan bo‘ladi. I.Sulton, Qo‘riqchi. *Minglagan otlar kishnaydi, yuzlagan itlar vovullaydi, q a r a t-q i – devlar behisob mash’alalar yorug‘ida og‘zidan o‘tlar sochadi, qaratqi-ajdaholar vishillaydi.* E.Samandar, Sulton Jaloliddin. *Chuqur-chuqur botib ketgan ko‘zlari xuddi poliz o‘rtasiga qo‘yilgan q u b o sh nikiga o‘xshab hissiz boqardi*. I.Zoyir, Qismat o‘chi.

QO‘RQINCHLI, HADIKLI, DAHSHATLI, VAHIMALI, MUDHISH Kishida qo‘rquv tuyg‘usini uyg‘otadigan, shunday tuyg‘u bo‘lgan. **Hadikli**

so‘zida qo‘rquv darajasi kamroq. **Dahshatli**, **vahimali** so‘zlarida qo‘rquv darajasi **qo‘rqinchli**ga qaraganda kuchli. **Hadikli, mudhish** badiiy uslubga xos.

Shunda Robiyaning tushiga kirgan q o ‘ r q i n ch l i voqea uning esiga tushdi-da, noma’lum bir xatar vujudiga larza solib o‘tdi... P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Tun sukunatida allaqanday sehr bor. To‘g‘ri, biroz vahimali, h a d i k l i, ammo bilgan odam uchun orombaxsh, huzurbaxsh.* A.Abdullayev, Dard. *Shu ondayoq d a h sh a t l i bir haqiqat uning yuragini qiymalab tashladi.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Uning barmoqlari tasbeh donalarini tez-tez o‘tkazayotgan bo‘lsa ham, qulog‘i g‘uvullayotgan shamolda, xayoli go‘ristonda edi: “Hozir go‘riston qanaqa v a h i m a l i bo‘lsa ekan...”* A.Qahhor, Dahshat. *Keyin m u d-h i sh sokinlik va sovuqqonlik bilan boyvachchaning etagidan tortib tushirdi...* Oybek, Tanlangan asarlar.

QO‘RQMOQ, HAYIQMOQ, HAYMIQMOQ, CHO‘CHIMOQ, XAVFSIRAMOQ, XAVFLANMOQ, DAHSHATGA TUSHMOQ (KELMOQ) Qo‘rquv, vahima hissini tuymoq. **Hayiqmoq**, **haymiqmoq**, **cho‘chimoq** so‘zlarida belgi darajasi **qo‘rqmoq**qa qaraganda kamroq. **Xavfsiramoq** va **xavflanmoq** so‘zlarida kishining nimadan cho‘chiyotganligi aniq anglashilib turadi, **xavfsiramoq** uslubiy chegaralanmagan, **xavflanmoq** badiiy uslubga xos. **Dahshatga tushmoq** so‘zida qo‘rquv darajasi **qo‘rqmoq**qa qaraganda yuqori. **Haymiqmoq** – shevaga xos so‘z.

Asqar ota avval q o ‘ r q di, keyin juvonning ot chopishini ko‘rib shunchalik zavqi keldiki, otiga ustma-ust qamchi bosganini o‘zi ham bilmay qoldi. A.Qahhor, Dahshat. *Bolalar uni ehtirom qilmasalar ham, unga burung‘icha yomon muomala qilishdan h a y i q ib qoldilar.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Shodmonboy akaning salobatidan h a y m i q ib, eshik hatlashga jur’ati yetmaganlar endi oyoq cho‘zib to‘rda o‘tirar, soyasiga ko‘rpa to‘shaganlar uning otini ham unutgandi*. O.Jumaboyev, Uy. *Shunqorbek tasodifan Hulkarning otasi yo onasiga, yoki akalaridan birortasiga ro‘para kelib qolishdan ch o ‘ ch i rdi*. S.Is’hoq, Qabrdan chiqqan qul. *Harqalay, uning ko‘zlari senga x a v f s i r a b tikilib turardi.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Kun bo‘yi uyida, bir burchakda, o‘g‘illarining kiyimlarini titib, allakim bilandir gaplashib o‘tiradigan va odamlarga begonasirab qaraydigan, odamlardan x a v f l a n adigan va ularga adovat bilan tikiladigan odat chiqardi*. N.Eshonqul, Shamolni tutib bo‘lmaydi. *Mo‘ysafid shu paytda uya tomon o‘rmalab borayotgan qora ilonni ko‘rib, u ham d a h-sh a t g a t u sh armish...* O.Yoqubov, Oq qushlar, oppoq qushlar... *Boy ba’zan o‘ylab d a h sh a t g a k e l ar edi: hali umr bo‘yi, ayniqsa, keyingi yillarda titrab-qaqshab to‘plagan davlatim shunga qoladimi?* A.Muxtor, Opa-singillar.

QO‘RQOQ, HURKAK, YURAKSIZ, QUYONYURAK, **BUZDIL** Qo‘rquv hissini tuyaveradigan, biror harakatni sodir etishga jazm eta olmay-

digan. **Hurkak** so‘zida qo‘rquv darajasi **qo‘rqoq**qa nisbatan kam, bu so‘z, asosan, ayollar, jonzotlarga nisbatan qo‘llanadi, **yuraksiz**ga qaraganda **quyonyurak**da belgi darajasi kichli. **Quyonyurak** so‘zida ma’no obrazli ifodalangan, achchiq kinoya anglashiladi. **Buzdil** – eskirgan so‘z.

Q o‘ r q o q rais darrovgina rozilik bergan, Ustoz-pustozga yo‘llamoqdan og‘iz ham ocholmay qolgan... E.A’zam, Shovqin. *Shu joylarda xovtag‘ay degan yovvoyi tuyalar yashaydi. Ularni kamdan kam odamlar ko‘rgan, juda h u r k a k, asov hayvon.* M.Safarov, Ayrishox. *Agar biz uning qamalg‘an joyini bilsak, nima uchun mumkin bo‘lmasin, Anvar? O‘rtoqlarim y u r a k s i z yigitlar emas, bu yog‘idan xotirjam bo‘lingiz.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Q u y o n y u r a k lar aravani quruq olib qochayotgan bo‘lsalar kerak, deb o‘yladi.* A.Asil, Sirtlon. *– E, men b u z d i l lardan emasmen! – deb Ahmad Tanbal qahr bilan o‘rnidan turdi...* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

QO‘RQUV, XAVOTIR, HADIK, QO‘RQINCH, VAHIMA, DAHSHAT, VAHSHAT Qo‘rqish his-tuyg‘usi, shunday his-tuyg‘u qoplagan ruhiy holat. **Xavotir**, **hadik**da belgi darajasi **qo‘rquv, qo‘rqinch**ga qaraganda kam, yengil qo‘rquv ifodalanadi. **Vahima, dahshat**, **vahshat** so‘zlarida belgi darajasi **qo‘rquv, qo‘rqinch**ga qaraganda kuchli bo‘lib, qo‘rquvning yuqori darajasini ifodalaydi.

Hamshira qariyaning oqara boshlagan yuziga qarab q o‘ r q u v i battar oshdi, nima qilarini bilmay, “Oydin opa!” deb qichqirib yubordi. T.Malik, Xazonrezgi. *Xolxo‘ja ham ko‘ngildagi x a v o t i r, shubha, vahimali o‘ylarni darrov unutib, bir umrlik qadrdonday quchoqlashdi.* A.Muxtor, Fano va baqo. *Birozdan keyin o‘zini zo‘r-bazo‘r jilovlab, o‘ziga h a d i k-la termilib turgan itlaridan xijolat tortganday, kuylamoqdan tiyiladi*. N.Norqobilov, Kurash. *Zum o‘tmay ichkaridan ayol kishining “Nima qilyapsizlar?” degan q o‘ r q i n ch to‘la xitobi eshitildi.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Tun zulmati zil-zambil qo‘llari bilan yelkasidan bosib, v a h i m a si ortdi*. Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *D a h-sh a t uning yuragiga raxna soldi: Ganjiravon, ota-onasi, dugonalari xayolidan ko‘tarilib, ko‘z oldiga oppoq kafanga o‘ralib sag‘ana va go‘rlar atrofida yelib yurgan arvohlar keldi.* A.Qahhor, Dahshat. *Qator turgan boshqa nevaralari v a h sh a t ichida chirqirashib, to‘rt tomonga javdirab, buvalaridan najot kutarmishlar...* Mirmuhsin, Temur Malik.

QO‘RS, QO‘POL, DAG‘AL, TO‘NG, TO‘RS, TERS, TUND, TERS-FE’L Kishining ko‘ngliga qattiq botadigan, nomaqbul muomalali (kishi). **Qo‘pol**, **dag‘al** so‘zlarida belgi darajasi kamroq, salbiy munosabatni yumshoqroq ifodalaydi. **Qo‘rs**, **to‘ng**, **to‘rs** so‘zlarida belgi darajasi kuchli, salbiy bo‘yoqdorlik ham nisbatan kuchli. **Tersfe’l** kam qo‘llanadi.

Qiziq, Shahnoza nimasini yoqtirgan bu bolaning! O‘lgudek q o‘ r s bo‘lsa, tegganga tegib, tegmaganga kesak otsa. O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar.

Ammam bir qarashda dag‘al, q o‘ p o l ko‘rinsalar ham, dillari bo‘sh, salga ko‘zlari namlanadigan... ayol edilar. A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Amir Bekchik mansabparast, buning ustiga o‘lguday d a g‘ a l odam edi.* B.Ahmedov, Amir Temur. *Buning yoshida sen o‘r eding, t o‘ ng eding, pulga juda o‘ch eding.* N.Norqobilov, Kapalak. *Muazzam bu turmushdan juda bezgan. Bu dim va jazirama dalalar, uni hech qachon tushunmaydigan qo‘pol-t o‘ r s odamlardan... bezib... odamlardan ajralib, yolg‘izlanib qolgan.* N.Eshonqul, Momoqo‘shiq. *Oila boshlig‘i kecha ot sotib olgan edi, necha yillik orzusi ushaldi, badjahl, t e r s odam mumday erib, ajoyib hikoyanavisga aylandi-qoldi.* A.Qorjovov, Yigit baxti. *Abdumalik hovliga kirishi bilan o‘gay onasini t u n d, mahzun qiyofada ko‘rib, xiyol ajablandi.* R.Jabborov, Ilon. *Shu pallada, to‘rsimon kepka kiygan t e r s f e’l yigitcha Bosvoldi va Go‘ga Gadoyevichning orasidan muzyorardek o‘tib kelib, sotuvchiga ko‘kimtir ko‘zoynakning ustidan mo‘raladi.* A.Obidjon, Qora bodring.

QO‘ZG‘ALMOQ, JILMOQ, SILJIMOQ, QIMIRLAMOQ, KO‘CHMOQ, QALQMOQ Tayanch joydan uzilmoq, tayanch nuqtasi o‘zgarib harakatga kelmoq. **Qo‘zg‘almoq** harakatning boshlanishini ifodalaydi. **Jilmoq**, **siljimoq** uzoq bo‘lmagan masofaga tayanch nuqtani o‘zgartirishni bildiradi, **ko‘chmoq** esa ham yaqin, ham uzoq masofaga tayanch nuqtani o‘zgartirishni bildirishi mumkin. **Qalqmoq** so‘zida g‘ayriixtiyoriylik ta’kidi mavjud. **Qimirlamoq** so‘zi tayanch nuqtaning oz darajada, kam intervalda takroriy yo‘qotilish holatiga nisbatan qo‘llanishi mumkin.

Gulnor o‘rnidan q o‘ z g‘ a l di, darmonsizlikdan oyoqlari titrab pastga tushdi... Oybek, Tanlangan asarlar. *“Ha Ramzan, siz kim taraf?” deb so‘ramoqni unutmadi. Ammo javob-pavobini kutmay, yana baqir-chaqir bilan nari j i l di.* E.A’zam, Shovqin. *Nihoyat, uloq yerdan ko‘tarildi. To‘da asta-asta jonlandi. To‘da pastga s i l j i di.* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Xanjarga o‘ralib turgan uzun ilon uning muskullari bilan birga q i m i r l a di.* P.Qodirov, Qadrim. *Do‘stlar davrasidan ketaman hatto, Olis yulduzlarga k o‘ ch ar xilqatim.* A.Oripov, Yuzma-yuz. *Dunyo goh simobday q a l q ir beomon, Nogahon qaydadir otilgay vulqon...* Z.Ne’mat, Ogoh bo‘ling, aziz odamlar.

QO‘ZG‘OLON, ISYON, G‘ALAYON Biror ijtimoiy tuzum, hukmron sinf yoki shu kabilarga qarshi ko‘tarilgan ommaviy harakati. **Isyon, g‘alayon** badiiy nutqqa xos.

1898-yil may oyida bo‘lgan Dukchi eshon stixiyali q o‘ z g‘ o l o n i Andijon, Marg‘ilon, O‘sh, Namangan, Yettisuv, Avliyoota kabi mintaqalarni qamrab oladi. O‘.Hoshimov, Odamkushlik tuzumi. *Mamlakatning turli o‘lkalarida Humoyun va uning inilariga qarshi ketma-ket i s y o n lar bo‘lmoqda.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *G‘animlar”ning asosiy kuchi qayerda ekani, Axsikatdagi g‘ a-*

l a y o n tafsilotini bilib olgach, bekni shahardan tashqaridagi bog‘ida qoldirib, uch yuz otliq shaharni batamom o‘rab oldi. Mirmuhsin, Temur Malik.

QO‘SHILMOQ, BIRLASHMOQ, QOVUSHMOQ, BITISHMOQ, CHATISHMOQ Bo‘lak, alohida, mustaqil narsalardan bir butunlik hosil qilmoq, umumlashmoq. **Birlashmoq** to‘da, jamoa hosil qilishni ifodalashi mumkin. **Qovushmoq** o‘zaro yaqinlashuvni, ammo aralashib ketmaslikni bildiradi, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi. **Bitishmoq, chatishmoq** so‘zlari mazkur ma’noda nisbatan kam qo‘llanadi.

Shirin yoshlik berdi zamon, Qadrin har kim bilsa qani. Ishq umrida yangi davron – Ikki umr q o‘ sh i l gani... Mirtemir, To‘yga ataganim... *Bilishimcha, Oybekning Toshkentdagi dushmanlari shu paytda o‘zaro b i r l a sh ib, unga qarshi harakat boshlagan...* Z.Saidnosirova, Oybegim mening. *Bahor va yoz q o v u sh gan tunning havosi xonangga gupurib kirdi.* H.Ahmedova, Ruh olmoshlari. *To‘qson ikki bovli qadim xalqning barcha urug‘-bo‘g‘inlari vaqt silsilalarida chatishib, b i t i sh ib, yaxlit bir xalq – buyuk millat darajasiga yetganki, endilikda laqab ko‘rinishidagi bobolarimizning o‘zlug‘i shiringina tarix bo‘lib qolgan.* R.Hasan, Bir sulola qissasi. *Chig‘atoy avlodlari O‘troq hayotga intilib o‘zlari ham har tomonlama taraqqiy etganlar va asta-sekin mahalliy aholi bilan ch a t i sh ib, qo‘shilib, kirishib ketadilar.* O.Masharipov, Xorazmnoma.

QO‘SHNI, HAMSOYA, QO‘NISH Uylari, hovli-joylari yonma-yon, yaqin bo‘lgan kishilar, oilalar, xonadonlar (bir-biriga nisbatan). **Hamsoya**, **qo‘nish** – shevaga xos so‘zlar, **hamsoya qo‘nish**ga qaraganda faol.

Q o‘ sh n i miz uyiga tushmakda kelin, Hovli-yu ko‘chani zabt etgan karnay. Zulfiya, Kelin tushdi. *Shu paytgacha tumshug‘i bulutga yetib turgan, dimog‘idan yog‘ dog‘ bo‘lguday h a m s o y a Habi do‘kondorning hovli hatlaganiga nima deysiz?* Q.Norqobil, Osmon ostidagi sir. *Yonida jo‘ralari, hamsoya-q o‘ n i sh i ot yo‘rttirib borishardi*. H.Alp, Norkallaning uylanishi.

R

RAHMAT, TASHAKKUR, QULLUQ Kishiga minnatdorchilik, mamnuniyat ifodasi sifatida aytiladigan so‘z. **Tashakkur** so‘zida mazkur ma’no yanada kuchli ifodalanadi, badiiy nutqqa xos. **Qulluq** so‘zi so‘zlashuv tiliga oid.

Shofyor yuklarni ayvongacha oborib, qaytib chiqib ketdi. Bozorboy unga rahmat ham demay, ko‘cha eshikni ichidan berkitib oldi... S.Ahmad, G‘ildirak. *E’zozlar, ardoqlar uchun t a sh a k k u r, Asli Siz oftobim, men ziyosiman.* Zulfiya, Saylanma. *Matxoliq kuldi. – Q u l l u q, taqsir, xizmatingizni qilsam bo‘ldi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

RASMIYATCHI, RASMIYATPARAST, TO‘RA, BYUROKRAT Quruq rasmiyatga yoki ortiqcha takallufga berilgan, har qanday ishga kerak-nokerak rasmiyat bilan munosabatda bo‘ladigan odam. **Rasmiyatparast** so‘zida belgi me’yordan kuchli ifodalanadi, rasmiy uslubga xos. **To‘ra** so‘zida belgi me’yordan biroz past ifodalanadi, kitobiy. **Byurokrat** hozirgi o‘zbek adabiy tilida eskirgan, ba’zan oddiy so‘zlashuvda, ba’zan badiiy nutqda davr voqeligini aks ettirish uchun qo‘llanadi.

Mahkam Shoazimning pichinglariga boshqacha javob qaytarmaganidan achinib, o‘rtoqlariga sovuq r a s m i y a t ch i bo‘lib ko‘ringanidan ko‘ngli og‘rinib o‘tirgandi, Sulaymon Ziynatullayev kirib keldi. P.Qodirov, Uch ildiz. *O‘taketgan rasmiyatparast inglizlarning o‘sha uchrashuvi 7 soat-u 55 daqiqa davom etgandi*. “Gazetadan”. *Boshqarma idorasiga joylashib qolgan ikki-uchta o‘zbilarmon to‘raning beboshligi tufayli ishlar ketga ketgandi.* Sh.G‘ulomov, Yorqin ufqlar. *Bu qari b y u r o k r a t larga ishning mohiyatini tushuntirib bo‘lmayapti.* T.Malik, Shaytanat.

RASMIYATCHILIK, TO‘RALIK, TO‘RACHILIK, **RASMIYATPARASTLIK, BYUROKRATLIK, BYUROKRATIZM** Quruq rasmiyatga yoki ortiqcha takallufga berilganlik, har qanday ishga kerak-nokerak rasmiyat bilan munosabatdalik. **To‘ralik** so‘zidan “to‘ralarga xos xususiyatlarga egalik” ifodasi anglashiladi. **To‘rachilik** so‘zida “to‘ralarcha tutumning odatga aylanib qolganligi” ifodasi bor, nutqda **to‘ralik**ka nisbatan faol. **To‘ralik, to‘rachilik** so‘zlarida rasmiyatchilikdan iborat tutum tushunchasi qatordagi boshqa sinonimlardan ko‘ra biroz kuchsiz ifodalanadi, kitobiy, bu so‘zlarda mazkur ma’no obrazli ifodalangan. **To‘ralik** badiiy, **to‘rachilik** rasmiy va publitsistik uslublarda faol. **Rasmiyatparastlik** so‘zida belgi me’yordan kuchli ifodalanadi, rasmiy uslubga xos. **Byurokratlik, byurokratizm** so‘zlari hozirgi o‘zbek adabiy

tilida eskirgan, ba’zan oddiy so‘zlashuvda, ba’zan badiiy nutqda davr voqeligini aks ettirish uchun qo‘llanadi.

Ammo ko‘pchilikning bu mavzuga mutlaqo e’tiborsizlik, shunchaki r a s m i y a t ch i l i k bilan yondashuvi kishini ajablantiradi. A.Asil, Alqor, nega ko‘zing to‘la yosh. *Go‘yoki bu narsani hammadan yaxshi biladigandek imzo chekkunga qadar o‘zingizcha jumlalarni tahrir qilib, qayta yozishni ham buyurasiz va shu tariqa qog‘ozbozlik va t o‘ r a l i k mashinasining motoriga yog‘ quyasiz!* N.Qobul, Unutilgan sohillar. *Faqat demokratiya sharoitidagina mansabdorlarning t o‘ r a ch i l i g i, odamlar taqdiri va ehtiyojiga bepisandlik to‘g‘risida yozish, jamiyat hayotidagi yutuqlar bilan birga mavjud nuqsonlarni oshkora qilish mumkin.* A.Meliboyev, Qirq beshinchi bekat. *Asardagi qahramonlar, ayniqsa, jamiyatdagi b y u r o k r a t l i k, to‘rachilik, sansolarlik, qog‘ozbozlikdan bezganliklari sezilib turadi.* N.Rahmat, Jadid. *G‘aflatda qolgan o‘zbeklar esa partapparatning mitti dohiylari irodasiga, b y u r o k r a t i z m ga qarshi kurash qanday dahshatli fojialarga olib kelishini qalb ko‘zlari, xotira ko‘zlari bilan ko‘rib qo‘ydilar!* Sh.Rahmon, Maxfiya.

RASSOM, MUSAVVIR, SURATKASH Turli tasvirlar chizish, rasm solish bilan shug‘ullanuvchi ijodkor. **Musavvir** so‘zi faol emas, asosan, kitobiy nutqda ishlatiladi. **Suratkash** so‘zi so‘zlashuv tiliga oid.

Shermat, uka, siz r a s s o m siz-ku, go‘zallikni tushunasiz, qarang, qanday chiroyli! A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Ulug‘ m u s a v v i r Kamoliddin Behzod ham yoshlikdan hazrat Mirning tarbiyalari bilan ulg‘aydilar.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Qora xalq orasidan chiqqan menday bir s u r a t k a s h ning shoh qiziga muhabbat qo‘yishi kulgili emasmi? Yo‘q! Men faqat o‘zim chizgan suratga – o‘z ijodimga mehr qo‘yganmen, xolos!* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

RASHK, QIZG‘ANCH, QIZG‘ANCHIQ, QIZG‘ANCHIQLIK Yaxshi ko‘rgan kishisini birovdan qizg‘anish hissi, shunday tuyg‘u ta’sirida kelib chiqadigan munosabat. **Qizg‘anch, qizg‘anchiq, qizg‘anchiqlik** so‘zlarida “qizg‘anish hissi” ta’kidi ochiq ifodalanadi, mazkur ma’noda bu so‘zlar faol emas, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi.

Erkakni goh r a sh k mas, hasad o‘ldirar, Ayolni goh fahsh-u fasod o‘ldirar, Odamzod bir-birin ko‘nglin kuldirar Bir gul taqmay qo‘ydi. Bu ne sinoat? H.Xudoyberdiyeva, Evrilish bo‘lmasa... *Hamdam q i z g‘ a n ch-hasad bilan to‘lib-tosha boshlagan ko‘nglini yupata boshladi*. S.Ayniy, Qullar. *Hamidabonu bu voqealarni aytib berar ekan, ko‘zlarida yosh yiltiradi. Humoyun buni ko‘rganda boyagi q i z g‘ a n ch i q tuyg‘ulari endi o‘ziga ham juda noo‘rin va uyatli tuyuldi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Lekin bu uydan chiqib ketishni, bir-ikki oylab Otabekni Zaynab qo‘lig‘a topshirib qo‘yishni yana muvofiq ko‘rmas, ya’ni Kumushda ham bir q i z g‘ a n ch i q l i k hissi uyg‘ong‘an...* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

RASHK QILMOQ, QIZG‘ANMOQ O‘z yaqini yoki sevgan kishisiga nisbatan kuchli qizg‘anish hissini tuymoq, shunday tuyg‘u ta’sirida munosabatda bo‘lmoq. **Qizg‘anmoq** so‘zi bu ma’noda oddiy so‘zlashuv tiliga xos.

– Xotiningizni r a sh k q i l maysizmi? Mengboy hayratlandi: haqiqatan ham xotinini hech kimdan r a sh k q i l mas, bu to‘g‘rida o‘ylash xayoliga ham kelmas edi. Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Yoshlik edi, qon qaynab-ko‘pirib turgan davr, Moviyko‘zni Otashqalbdan rashk qilgani, q i z g‘ a n gani rost, bunga asosi ham bor*. E.A’zam, Shoirning to‘yi.

RANG, TUS, RANG-TUS Narsalarning o‘ziga xos bo‘yog‘i. **Rang** so‘zi **tus** so‘ziga nisbatan keng qo‘llanadi. **Tus** bu ma’noda, asosan, oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi. **Rang-tus** so‘zida ma’no umumiylashadi, badiiy uslubga xos.

Nashvati noklar, kuzda pishar olmalarga – ko‘k va qizil, shaftolilarga oltin r a ng kirmoqda, behilar guldan chiqib, meva tugib yotibdi. O.Yoqubov, Tengdoshlar. *O‘sha, etakdagi jar tagidanmi baqalar qurullaydi. Uning ortidagi adir havoiy – qora t u s da ko‘rinadi.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Negadir ularning turq-tarovati o‘zlari chiqib kelayotgan eshiklarning r a ng-t u s i bilan bir xil edi.* R.Rahmat, Adashvoy.

RANGLI, RANGDOR, RANGIN, RANG-BARANG, RANGO-RANG Muayyan rang, tusga ega bo‘lgan, ranglangan. Qatordagi sinonimlarda darajama-daraja belgi kuchayib boradi. Bosh so‘zdan boshqa so‘zlar badiiy uslubda qo‘llanishga xoslangan poetik bo‘yoqdor so‘zlar.

Maqola ertasi kuni to‘rtinchi sahifada, r a ng l i suratlar bilan e’lon qilindi... A.Yo‘ldoshev, Yetim so‘z. *Hovlining ikki tomoni bo‘g‘ot imorat; katta chorxari, shifti r a ng d o r toqili, devorlari ganchli mehmonxonalar.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Bu – rassom, o‘ynatib neylon ko‘zlarin, Suratlar chizadi, r a ng i n, jimjima.* E.Vohidov, Saylanma. *Har xil rusumdagi r a ng-b a r a ng mashinalarga tepadan qarasangiz, uyasi atrofida g‘ujg‘on galalashgan asalariga o‘xshaydi.* A.A’zam, Tiqin. *Otabek... tush ko‘rar edi: “Chamanda gullar ochilg‘an emish... Bu gulshan uning o‘ziniki emish... Ul r a ng o-r a ng chechaklardan ko‘zini ololmas emish...”* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

RANGPAR, RANGSIZ Biron-bir kasallik yoki uzluksiz zahmat chekish natijasida kishi yuzi rangidagi qizillik o‘chgan, zahil, siniqqan holatga kelgan. **Rangpar** so‘zidan davomli kasallik tufayli rangi siniqqanlik ta’kidi ochiq anglashiladi. **Rangsiz** so‘zida davomli kasallik tufayli rangi siniqqanlik ta’kidi **rangpar** so‘ziga qaraganda kuchsiz namoyon bo‘ladi.

Sun’iy nafas olish apparatiga ulangan, bilak tomiriga tomchi dori quyilayotgan r a ng p a r yigitni Soli Murodov tanidi. T.Malik, Talvasa. *Qodirboy to‘g‘ri ichkari hovliga o‘tib, ayvonda ko‘rpa-to‘shak qilib yotgan yoshgina, ozg‘in, r a ng s i z xotinidan hol so‘radi: – Qalay? Yaxshimisan, Umri?* H.Qodiriy, Eski Toshkandda.

REJA, MO‘LJAL Qilinishi lozim bo‘lgan ish-yumushning puxta va o‘z vaqtida bajarilishi uchun belgilab olingan aniq dasturi yoki taxminiy mo‘ljali. **Mo‘ljal** so‘zida bu ma’no reja so‘ziga qaraganda noaniqroq ifodalanadi, ko‘proq oddiy so‘zlashuvda qo‘llanadi.

Ertangi ishga bugun r e j a tuz. Maqol. *Hozir ham havoning avzoyi buzildi-yu, m o ‘ l j a l dagi ishini tugatolmay, diqqati oshdi.* S.Karomatov, Oltin qum.

REJALASHTIRMOQ, REJALAMOQ, MO‘LJALLAMOQ, BELGILAMOQ, TAYIN QILMOQ (ETMOQ) Kelgusida qilinishi lozim bo‘lgan ish-yumushning aniq dasturi yoki taxminiy mo‘ljalini oldindan belgilab olmoq. **Rejalamoq** so‘zi **rejalashtirmoq**qa nisbatan kam qo‘llanadi. **Mo‘ljallamoq** bu ma’noda oddiy so‘zlashuvda faol. **Belgilamoq, tayin qilmoq (etmoq)** kitobiy nutqqa xos.

U o‘sha eshitganlari asosida Ollonazar polvon haqida kichikroq doston bitmoqni ham r e j a l a sh t i r ib qo‘ygandi. N.Norqobilov, Kurash. *Kechalarigina u o‘zini odamdek his qiladi, rejalar r e j a l a b chiqadi. Kun tug‘ishi bilan yana tunni kutadi.* U.Hamdam, Otash. *Siz ishonsangiz, bu rolni sizga m o ‘ l j a l l a b yozdirgan edim. Buni o‘ynash uchun sizda quvvat bor deb o‘ylagan edim…* Sh.Xolmirzayev, Qaytish. *Qiz rozi bo‘lsa, indamas, aks holda, fursatni o‘zi b e l g i l a b, “Bu kitobni o‘qigan ekanman”, deb qaytarib berardi.* Q.Kenja, Toshqin. *U shoshib o‘rnidan turdi-da, Muhiddin tayinlab ketgan joyga jo‘nadi.* T.Malik, Savohil. *To‘y yanagi haftaga t a y i n q i l indi.* S.Ahmad, To‘yboshi.

REJALI, TARTIBLI Aniq reja asosida harakat qiladigan, ishlaydigan. **Tartibli** so‘zida tartib asosidalik ta’kidi ochiq aks etgan.

...Hovli juda keng, pastdagi bog‘-ishkomlar uzun ketgan, yo‘lkalar bir rasamadli, meva tuplari undan-da r e j a l i, akam bog‘hovli olibdimi, yangi hovli-joy qilibdimi, bir qarashda bilish qiyin edi. M.Mansur, Judolik diyori. *Jangdan so‘ng barcha qismlar G‘orbobo yaqinidagi bir mavzeda to‘plandilar va t a r t i b l i ravishda G‘orboboga qaytdilar*. M.Xo‘jayev, Shermuhammadbek qo‘rboshi.

REJASIZ, TARTIBSIZ Reja asosida bo‘lmagan, qurilmagan. **Tartibli** so‘zida tartib asosida emaslik ta’kidi mavjud.

R e j a s i z ish – qolipsiz g‘isht. Maqol. *T a r t i b s i z ishda, odamlar bilan muomalada yuzaga keladigan salbiy to‘lqin me’yoridan osha borsa, odam asab kasaliga yo‘liqadi.* T.Malik, Devona.

RIVOJ, TARAQQIY, TARAQQIYOT, RAVNAQ Yuqori bo‘lmagan sifat holatidan yuqori sifat holatiga o‘tish, kamolot kasb etish, yuksalish. **Taraqqiy, taraqqiyot, ravnaq** ma’noni **rivoj** so‘ziga nisbatan kuchliroq darajada ifodalaydi. **Taraqqiy** faol emas, ko‘pincha *topmoq, etmoq* fe’llari bilan birga keladi. **Taraqqiyot** so‘zida harakat belgisi kuchliroq, publitsistik uslubda faol. **Ravnaq** kitobiy uslubga xos, unda poetik bo‘yoq nisbatan kuchli.

Men o‘z ulushimni jahongirlik emas, saltanatni obod qilmoq, madrasalar qurib, ilm-fan r i v o j iga sarf etmak niyatida edim. O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi. *Adabiyoti o‘lmag‘on va adabiyotining t a r a q q i y s i g a chalishmagan va adiblar yetishdirmag‘on millat oxiri bir kun hissiyotdan, o‘ydan, fikrdan mahrum qolub, sekin-sekin inqiroz bo‘lur.* Cho‘lpon, Adabiyot nadur? *Maydon chetidagi bayroq osilgan muhtasham binoda tenglik va insonparvarlik hamda fan t a r a q q i y o-t i to‘g‘risida qandaydir da’vatkor shiorlar osilgandi.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Kelgusida yurtimiz r a v n a q iga farzandlik sadoqati ila munosib hissa qo‘shishlariga ishonamiz.* “G‘uncha”.

RIVOJLANMOQ, O‘SMOQ, TARAQQIY QILMOQ (ETMOQ), YUKSALMOQ Bir sifat holatidan ikkinchi, yuqori sifat holatiga o‘tmoq. **O‘smoq** so‘zida mazkur holat ta’kidi nisbatan kuchsizroq ifoda topadi, oddiy so‘zlashuvda ko‘p ishlatiladi. **Taraqqiy qilmoq (etmoq)**da **rivojlanmoq** so‘ziga nisbatan ifoda kuchli, unda publitsistik bo‘yoq mavjud. **Yuksalmoq**da mazkur ma’no ta’kidi juda kuchli, badiiy nutqqa xos.

Hoshimjon bironta r i v o j l a n gan yurtda na muhandis, na agronom bo‘la olardi. X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Eng muhimi, uning otasiga bo‘lgan mehri, ixlosi shu kitob tufayli yangi bir kuch bilan o‘ s ib borardi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Ma’lumki, Mirzo Ulug‘bek (Muhammad Tarag‘ay) davrida Movarounnahrda tabiiy fanlardan tashqari, adabiyot va, ayniqsa, me’morchilik t a r a q q i y e t di.* H.Zayniddinov, Samarqand sayqali. *Biz ham muz tog‘ida – oftob va ko‘klamdan xoli bo‘lib yashayapmiz. Tog‘ esa kundan kun y u k s a l m o q da – u endi yuraklarimizni ham zabt eta boshladi, taqsirim.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam.

RIZQ, NASIBA, RIZQ-NASIBA 1. Insonlarning hayot kechirishlari, yashashi uchun zarur bo‘lgan yegulik narsalar, oziq-ovqat. **Nasiba** bu ma’noda oddiy so‘zlashuvda faol qo‘llanadi. **Rizq-nasiba** so‘zi kitobiy uslubga xos, belgi kuchli.

Tishimizning kavagida asragan qirq so‘m pensiya puli turgan ekan, yanagi oygacha qozon qaynatmasak qaynatmasmiz, bolalarning r i z q idan qiyib, shuni olib keldik. A.Mamarasulov, Jarima. *Umri xola bir hovuch qulupnay olgan ekan, Xadicha bolalarga non puli bo‘lar deb ekkanmiz, norastalarning n a s i b a-siga tegmang, deb bobillab beribdi.* O‘.Hoshimov, Urushning so‘nggi qurboni. *Aslida kimsasiz sahroda bu r i z q-n a s i b a qayerdan kelib, tomoqdan ortgani qayoqqa ketyapti.* A.Abdullayev, Hazrati Attor.

2. Qur’oni karim, Islom diniga ko‘ra, xudo har bir kishi, jonivor uchun atagan, o‘lchab, belgilab qo‘ygan ulush.

R i z q i ulug‘ odamsizlar-da, qor tagiga bostirilgan sabzilardan o‘tgan kuni besh-olti qop oldirib kelgan edim. S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Xudoyim xudovando onayizor rizq-ro‘zini bermabdi-da, n a s i b a sini bermabdi-da!*

T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. – *Bularniyam Xudoyim yaratib qo‘yibdi o‘z r i z q -n a s i b a si bilan, – derdilar o‘sha janggohga ketgan Kenja tog‘am. – Birovning nasibasini birov yeb ketolmaganidek, bularga buyurganini kim qoqmalab qo‘ya olardi.* M.Mansur, Judolik diyori.

ROHAT, HUZUR, GASHT, FAROG‘AT, HALOVAT, HUZUR-HALOVAT, ROHAT-FAROG‘AT Kishi qalbida yuzaga keladigan estetik zavq yoki orom beradigan narsalardan olinadigan lazzat, orom, mamnuniyat. **Rohat** so‘zi estetik zavq va oromni ham, huzur va gashtni ham ochiq ifodalay oladi. **Huzur** so‘zida kishining mavjud holat yoki biron-bir xatti-harakatdan ichki qoniqish ta’kidi ochiq ifodalangan, kitobiy xoslangan so‘z. **Gasht** so‘zida mazkur ma’no **rohat** so‘ziga qaraganda kuchliroq ifoda topadi, oddiy so‘zlashuvda faol ishlatiladi. **Farog‘at** badiiy nutqqa xos. Mazkur ma’no **huzur-halovat** va **rohat-farog‘at** juft so‘zlarida yanada kuchli aks etadi, asosan, badiiy nutqda faol.

Devor kaftlarini qitiqladi. Ayni vaqtda kaftlari... devordan huzur oldi. Devordan zavq oldi. Devordan r o h a t oldi. T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Sekin pisib bordim-u, shartta o‘zimni otdim. O‘rdak “g‘iq” etmadi. Kunduzi o‘q tegib yaralangan-u oqshom sovuqda qotib qolgan, uyga opketib kun bo‘yi h u z u r qilib yedim.* G‘.Rahmon, Oshiq dunyo. *Tumanga kirdik, buning ham o ‘z g a s h t i bo‘lar ekan.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Hayriyat, adashuvdan qutulgan edim, o‘zimni bir yengil his etdimki, bu turuvimizdan faqat f a r o g ‘ a t tuymoqda edim.* M.Mansur, Judolik diyori. *Bundan-da battari, aksariyat dasht polvonlariga o‘xshab, mag‘lublikni o‘ziga ravo ko‘rgan taqdiri azal hukmiga osonlikcha bo‘yin egmaydi… toki uning yelkasini yerga tegizmaguncha h a l o - v a t nima, bilmaydi…* N.Norqobilov, Kurash. *Dunyodagi bor h u z u r-h a l o v a t ichimda to‘planayotgandek bo‘ldi.* A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *El-yurt kelajak Navro‘zgacha xush-xushvaqtlikda kun ko‘radi, r o h a t-f a r o - g‘ a t da kun ko‘radi!* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar.

ROHATLANMOQ, HUZURLANMOQ, ROHAT QILMOQ, HUZUR QILMOQ, HUZUR OLMOQ, MAZA QILMOQ, LAZZATLANMOQ Ko‘ngilga manzur biror narsa-hodisa ta’sirida kishi o‘zida rohat, huzur hissini tuymoq. **Huzurlanmoq** so‘zidan huzur hissining kishining o‘zida kechganligi ta’kidi bor va bu jihat **huzur qilmoq, huzur olmoq, maza qilmoq** so‘zlarida ancha kuchsiz. **Maza qilmoq** oddiy so‘zlashuvga xos. **Lazzatlanmoq** so‘zida belgi darajasi yanada kuchli.

Agar istasangizlar, sizlarni Bag‘dodga olib ketayin, o‘sha yerda r o h a t - l a n ib yashanglar. T.Malik, Umidimiz yulduzlari. *Shoir hozir uyquda, mast uyquda. Bugun har qancha h u z u r l a n i b uxlasa arziydi – unga halol.* E.A’zam, Shoirning to‘yi. *Qarang, ko‘zingiz dam olsin, ko‘nglingiz quvnasin, odamlar ko‘rsin, ko‘rib r o h a t q i l sin, deb yaratilgan-ku bu go‘zallik!* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Ularni sotib, pulini olganida qanchalik h u z u r q i l*

gani yetmagandek, endi kalaka qilib, xumoridan chiqardi. T.Eshbek, Ostonaqul buvaning “boyliklari”. *Ayni vaqtda kaftlari... devordan huzur oldi. Devordan zavq oldi.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. – *Buncha shoshasan? Oshnang maza qilib uxlab yotibdi, – deya gap qistirdi boyadan buyon sog‘ ko‘zini tilla buyumlardan uzolmay turgan Ko‘rshapalak.* A.Obidjon, Oltin yurakli Avtobola. *Bu mo‘jiza bir necha daqiqadan so‘ng yuz beradiganday o‘z xayollaringdan o‘zing lazzatlanarding.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam.

ROST I**, TO‘G‘RI, CHIN, HAQ, HAQQONIY, HAQIQAT** Haqiqatdan iborat bo‘lgan, yolg‘on emas. Mazkur so‘zlarda belgi bosh so‘zdan qatordagi oxirgi so‘zgacha darajama-daraja kuchayib boradi. **To‘g‘ri, rost** so‘zini nutqda erkin almashtira oladi. **Chin, haq, haqqoniy** so‘zlari bu ma’noda, asosan, *gap, so‘z* birliklari bilan birikma hosil qiladi, kitobiy uslubda faol qo‘llanadi.

Sut bilan kirgan jon bilan chiqadi, – deganlari rost ekan! O.Yoqubov, Billur qandillar. – *To‘g‘ri aytding, – dedi shamol qoniqish bilan. – Bular – mardudlardir.* I.Sulton, Ozod. – *Shoshmang, yana bir narsani aytib beray, buni cho‘pchak deysiz, lekin o‘ngkay chin so‘z.* Oybek, Tanlangan asarlar. – *Nimaga indamaysiz? – deb so‘radi akasi. – Haq gapga nima deyman? Qiziqsiz... – dedi Razzoq so‘fi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Xo‘sh, nega maning haq gapim fitna bo‘ladi?* Oybek, Tanlangan asarlar. *Shuhrat dafn marosimidagi so‘zlagan nutqida Abdulla Qahhor haqida mardona, haqqoniy so‘zlarni aytdi.* S.Ahmad, Umrim bayoni. *Men haqiqat gapni aytdim! Bo‘ritosh opa, haqiqatni aytganim uchun ketasizmi?!* Sh.Xolmirzayev, Saylanma.

ROST II**, TO‘G‘RI, CHIN** Aytilgan gap-so‘zni tasdiqlash, ta’kidlash vazifasini bajaradigan kirish so‘z. **To‘g‘ri** nutqda **rost** so‘zini erkin almashtiradi, ammo **to‘g‘ri** so‘zida yolg‘on emaslik belgisi **rost** so‘ziga qaraganda kuchsiz ifoda topadi. **Chin** so‘zi bu ma’noda nisbatan kam qo‘llanadi.

Salti ko‘tarildi: – O‘lmasxon, bormisiz? Durustroq aytsangiz-chi! Saltining yana bir o‘rtog‘i – Qumri uning so‘zini quvvatladi: – Rost, shunday yaxshi ovozingiz bor ekan, sho‘x-sho‘x aytmaysizmi? Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Gulsumbibi ko‘z yoshlarini etak uchi bilan artib, so‘zida davom etdi: – To‘g‘ri, ular boy, juda boy. Ammo ular Gulnorga tinchlik bermaydi.* Oybek, Tanlangan asarlar. – *Chechamga bolalardi omonligi kerak, a? – dedi u Maryam momoga ma’noli qarab. – Chin, chin. Menga baloyam urgani yo‘q. Qayerga bor, desang, qancha jur, desang ketaberaman. Shuginani joni omon bo‘sa bo‘ldi, – dedi nabirasining boshini silab.* B.G‘oziddinov, Tong va shom orasida.

ROSTDAN, CHINDAN, ROSTAKAM, ROSTAKAMIGA, HAQIQATAN Haqiqiy holatda, asosan, harakat-holatning shunday belgisini ifodalaydi. **Chindan** so‘zi **rostdan** so‘ziga qaraganda kam qo‘llanadi. **Rostakam, rostakamiga** oddiy so‘zlashuv tiliga xos. **Haqiqatan** so‘zi oddiy so‘zlashuvda **chindan** so‘ziga nisbatan ham kam qo‘llanadi.

Qalay, yangi ayang yaxshimi? Dadang yaxshi deydi. R o s t d a n yaxshimi? O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Ch i n d a n ham, qum ichiga singib ketgan suv sizib chiqqanidan u sekin qimirlay boshladi.* O.Yoqubov, Tengdoshlar. *Tursunoy avval ishonmaganday ko‘zlarini katta ochib qaradi-yu, keyin Yefim tog‘aning r o s t a k a m ichkari boshlayotganini ko‘rib ishondi*. A.Muxtor, Opasingillar. *Isrofilning r o s t a k a m i g a jahli chiqadi: Sayoz daryoga o‘xshab shag‘illaysan-u, ko‘ngling ko‘r – tumshug‘ingning oldida turgan geniyni ko‘rmaysan...* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *H a q i q a t a n Vatan muqaddasdur. Qadrini bilmoq kerak. Sotmasga va o‘lguncha ayrilmasga kerakdur...* M.Ali, Abadiy sog‘inchlar. *H a q i q a t a n ham tug‘ilmasimdan ancha ilgari “Sharq” oshxonasida faqat pashshalargina yashashar ekan.* A.Obidjon, Oltin yurakli Avtobola.

ROSTGO‘Y, TO‘G‘RISO‘Z, HAQGO‘Y, HAQIQATGO‘Y, ROSTCHI Rost gapiruvchi, yolg‘on-yashiq so‘zlamaydigan. **To‘g‘riso‘z, haqgo‘y, haqiqatgo‘y** so‘zlarida darajama-daraja belgi oshib boradi. **Haqgo‘y** oddiy so‘zlashuvda faol, **haqiqatgo‘y** badiiy nutqda ko‘p qo‘llanadi. **Rostchi** jonli so‘zlashuvga xos.

Qochma r o s t g o ‘ y do‘stlarning Kohish-u ozoridan... E.Vohidov, Saylanma. *Sinashning hojati yo‘q. Uni qarzdor qilib qo‘yganmiz. T o ‘ g ‘ r i s o ‘ z bola ekan, menga shunisi yoqdi.* T.Malik, Shaytanat. *Men shunday pahlavon, h a q g o ‘ y, bahodir o‘g‘lim borligi bilan iftixor qilurmen.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Shunaqa paytlari Sobir uning ko‘ziga yelkadosh, h a q i q a t g o ‘ y do‘st bo‘lib ko‘rinadi...* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Biz yolg‘onchi-yu, sen r o s t - ch i bo‘ldingmi?* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha.

ROSTLAMOQ, TIKLAMOQ, TO‘G‘RILAMOQ Tik holatga keltirmoq. **Rostlamoq, tiklamoq** bu ma’noda asosan “qad” so‘zi bilan birga keladi. **To‘g‘rilamoq** o‘simlik poyasi va boshqa tik holatga keluvchi narsalarga nisbatan ham qo‘llanishi mumkin.

Zero, fikr-u yodi qazoyi muallaqdan omon qolish, o‘zini o‘nglab, kuchli to‘lqinga qarshi kurashish g‘ami, qayg‘usi bilan band edi. R o s t l a nib olish, tik turish, g‘ayrishuuriy ravishda qo‘l cho‘zib, nimanidir tutamlashga urinardi. Q.Kenja, Toshqin. *Yo‘q, raqibiga jon kirdi. Inqillab qaddini t i k l adi.* N.Norqobilov, Quyosh tutilgan kun. *Yoki sug‘orishdan so‘ng kuchli shamol esgan bo‘lsa, qiyshaygan ko‘chatlar t o ‘ g ‘ r i l a b chiqiladi.* D.Mirzaqulov, Qishda ham ko‘chat o‘tqazish mumkinmi?

ROZILIK, RIZOLIK Yuz bergan yoki yuz berishi mumkin holatga ko‘nganlik, unaganlik holati, tasdiq javob. **Rizolik** kam qo‘llanadi, birmuncha eskirgan, kitobiy xoslangan so‘z.

Normo‘min gung, elchilik, ular yuzidan o‘tolmay, noiloj kurashga r o z i l i k bildiradi. N.Norqobilov, Kurash. *Bundan tashqari, men uchun eng muqaddas narsa bu ota-onamning rizoligi edi, xolos!* Shukrullo, Kafansiz ko‘milganlar.

RUH, ARVOH Inson tirik paytida u bilan birga bo‘ladigan, olamdan o‘tishi bilan kishi tanasini tark etadigan, islomiy qarashlarga ko‘ra, narigi dunyoda abadiy qoladigan, bu dunyo kishilarining ko‘ziga ko‘rinmaydigan narsa, g‘ayritabiiy kuch. **Arvoh** so‘zida kishi ko‘ngliga qo‘rquv soladigan belgi bor, oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi.

Men o‘zimni uning r u h i oldida aybdorday his qilaman. Q.Kenja, Toshqin. *Biz o‘lib ketganimizdan keyin ham a r v o h larimiz seni bu uyga yaqinlashtirmaydi, bilib qo‘y.* T.Malik, Xazonrezgi.

RUHLANMOQ, ILHOMLANMOQ, RAG‘BATLANMOQ Ruhiy ko‘tarinkilik kasb etmoq. Qatordagi so‘zlar kitobiy uslublarda qo‘llanadi. **Ilhomlanmoq** so‘zida ko‘ngilga yoqadigan nimadandir “ilhom olmoq” ifodasi ta’kid oladi. **Rag‘batlanmoq** so‘zida “rag‘bat olmoq” ifodasi ta’kid oladi.

Bu notabiiy mashqlardan so‘ng doimo o‘zini misli qushday yengil sezadi, hozir qanot chiqarib, osmonga uchib ketamanov, deydi r u h l a n ib. N.Norqobilov, Kurash. *Hamonki, Vadud Mahmudning “Cho‘lpon o‘zbekning yangi shoiridir” degan ta’rifi chin bo‘lsa, shogirdingiz yangi hayotni yozsin, inqilobiy o‘zgarishlardan i l h o m l a n sin!..* X.Do‘stmuhammad, Umid guli. *Nazarimda, hammadan ham bizning og‘iz ochib quloq solganimizdan xursand, shundan r a g‘ b a t l a n ar, unga sari toshib gapirar edi.* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen.

RUXSAT, IJOZAT, IZN Biror narsa qilish uchun olinuvchi yoki beriluvchi rozilik. **Ijozat** ko‘proq yozma nutqda qo‘llanadi. **Izn** so‘zi **ruxsat, ijozat** so‘zlariga nisbatan eskirgan, nutqda faol emas.

– Xafa bo‘lmoqqa r u x s a t yo‘q! – deya Kamolova, xiyla yaqinliklari bormi, uning chakkasiga shapatilagandek yengilgina barmoq urib qo‘ydi… E.A’zam, Shovqin. *Bizningcha, to‘rttagacha uylanish i j o z a t i nafsni qondirish uchun emas, balki aynan bevalarni o‘z panohiga olish uchun bo‘lsa kerak.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Saroybeka Xayyom va Mikoilni kutib turmoqqa undab, o‘zi malikaning i z n ini so‘ramoq uchun ichkariga kirib ketdi.* N.Jaloliddin, Umar Xayyom.

RUXSAT BERMOQ (ETMOQ), JAVOB BERMOQ, IZN BERMOQ, ROZILIK BERMOQ, IJOZAT BERMOQ Vakolatli yoki javobgar tashkilot yoxud shaxs tomonidan biror ishni bajarish, amalga oshirish uchun roziligini bildirmoq. **Javob bermoq** so‘zidan boshlab qatorning oxirigacha ushbu tushuncha darajasi ortib boradi. **Javob bermoq, rozilik bermoq** bu ma’noda oddiy so‘zlashuvda, **izn bermoq, ijozat bermoq** so‘zlari kitobiy uslubda qo‘llanadi, ularda rasmiy bo‘yoq ham mavjud. **Rozilik bermoq** so‘zida nazarda tutilgan tushuncha qatordagi qolgan birliklarga qaraganda ma’noni ochiq ifodalaydi.

Nafisa muallim gapidan to‘xtab: – Ha, tashqariga chiqasanmi? Mayli, lekin tez qayt, – deb ruxsat berdi. A.A’zam, Tugmachagul. *Lekin qanday yolg‘iz boraman? Mening sherigim Said Akramxon To‘raga ham javob berasizlar, dedim.* M.Ali, Abadiy sog‘inchlar. *Beixtiyor nari ketsa darhol iziga qaytar, to‘satdan chiqishiga izn berilsa, ul-bulni unutib qoldirmay degan o‘yda yonveriga qarab-qarab qo‘yardi.* I.Sulton, Tosh kelinchak. *Jurnalist xalqidan qochib qutulishning iloji yo‘qligini bilganim uchun vaqt kech bo‘lib qolganiga qaramay, rozilik berdim.* A.Obidjon, Oltin yurakli Avtobola. *G‘orlarda yashash jonga tegdi: uylar, shaharlar qurishga ijozat berilarmikin?* N.Rahmat, Jadid.

RUXSATNOMA, IJOZATNOMA Biron-bir joyga kirish yoki shunday joydan chiqish, muayyan xatti-harakatni amalga oshira olish vakolati qayd qilingan hujjat. **Ruxsatnoma** – bu jihatdan keng ma’noli so‘z, nutqning turli shakllarida faol qo‘llana oladi. **Ijozatnoma** so‘zi juda kam ishlatiladi, asosan, tarixiy mavzudagi asarlarda uchraydi, kitobiy.

Axir mendan lozim emasmidi, ishxonamdan o‘sha yurtlarga ruxsatnoma olish, Sultonmurod akaginamning daragini izlab ko‘rish?! M.Mansur, Judolik diyori. *Abdurahmon Jomiy bilan Mir Alisher Navoiy hazratlari Hirotda turib yordam qo‘llarini cho‘zdilar. Movarounnahr sarhadidan chiqmoqqa ijozat nom a olib berdilar. Mavlono Ali Qushchi u zoti shariflarga ko‘nglida tahsinlar aytib, duo qilib yo‘lga shaylandi…* O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi.

RUXSATSIZ, BERUXSAT, IJOZATSIZ, BEIJOZAT, IZNSIZ, BEIZN, SO‘ROQSIZ, BESO‘ROQ Ruxsat so‘ramay, ruxsat berilmagani holda, ijozat olmay. **Beruxsat** oddiy so‘zlashuvga xos. **Ijozatsiz, beijozat, iznsiz, beizn** so‘zlari kitobiy. **Ijozatsiz, iznsiz** so‘zlari bunday belgini **beijozat, beizn** so‘zlariga nisbatan kuchliroq ifodalaydi.

Bu nima to‘polon?! Men o‘lganmidimki, hech bir ruxsatsiz beboshlik bilan qilichni qindan sug‘urasiz? M.Choriyeva, Suyunchi. *Sen kimga teggansan? Mengami, u kishiga? Mendan beruxsat shu uydan bir qadam jilishga nima haqqing bor?..* M.Mansur, Judolik diyori. *Hatto o‘zga ovullardan kelgan turklar ham ijozatsiz kiritilmaydigan yabg‘u o‘rdusida jujanlar o‘zlarini xo‘jayin his qilib, yo‘l hordig‘ini chiqarish uchun duch kelgan o‘tov oldida otdan tushishardi.* G‘.Karimiy, Temirchilar isyoni. *Risolatning Rustamdan beijoza t bir yoqqa boradigan odati yo‘q edi.* Q.Kenja, Toshqin. *Undan atigi besh-o‘n qadam beridagina kaklikning ichak-chavoqlari yotar, it ularni bemalol olib yeyishi mumkin edi. Lekin Olapar izn siz biror narsaga og‘iz urib o‘rganmagan edi.* Sh.Xolmirzayev, Uchinchi hamroh. *Vahshiy rassom mudroq, beizn Daho suratini buzadi Va u surat ustiga o‘zin Beburd suratini chizadi.* O.Abdullayev, Turkistonning qora kunlari. *Es-hushingiz joyidami, Qo‘chqor aka?! Ming marta aytaman, mening narsalarimga so‘roqsiz tegmang, deb!* Sh.Boshbekov, Temir xotin. *Mazmuni – shu-shu, sud tayin qilingan shaharga*

yeta-yetguncha yonimda borayotgan soqchining izmidan chiqmayman, beso‘roq hech yoqqa chalg‘imayman, duch kelgan hech bir tanish-notanish bilan salomalik qilmayman, gurunglashmayman. X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz.

RUXSAT SO‘RAMOQ, JAVOB SO‘RAMOQ, IZN SO‘RAMOQ, ROZILIK SO‘RAMOQ, IJOZAT SO‘RAMOQ Vakolatli yoki javobgar tashkilot yoxud shaxsdan biror ishni bajarish, amalga oshirishga rozilik talabida bo‘lmoq. **Javob so‘ramoq** so‘zidan boshlab qatorning oxirigacha ushbu tushuncha darajasi ortib boradi. **Javob so‘ramoq** bu ma’noda oddiy so‘zlashuvda, **rozilik so‘ramoq, izn so‘ramoq, ijozat so‘ramoq** so‘zlari kitobiy uslubda qo‘llanadi, ularda rasmiy bo‘yoq ham mavjud. **Rozilik so‘ramoq** so‘zida nazarda tutilgan tushuncha qatordagi qolgan birliklarga qaraganda ma’noni ochiq ifodalaydi.

Ana shunaqa, uka, bir og‘iz gapirish uchun bulardan ruxsat so‘rash kerak. A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Shohida opaga mazam yo‘qligini aytib, davolanish uchun uch-to‘rt kunga javob so‘radim, ularning javobi esa hammasidan ham o‘tib tushdi.* B.Ismoilzoda, Shirin va armonli kunlar. *...Shoir haqida ikki og‘izgina xotiram bor, shuni so‘zlab bersam, deya izn so‘ragan edi.* E.A’zam, Shoirning to‘yi. – *Podshoh hazratlari, Mohim begim oliynasab egachingiz huzuriga kelishga ijozat so‘radilar!* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

RO‘MOLCHA, DASTRO‘MOL(CHA), QO‘LRO‘MOL(CHA) Yonda olib yuriladigan kichkina ro‘mol. **Dastro‘mol** so‘zi ko‘pincha **dastro‘molcha** shaklida ham qo‘llanadi. **Dastro‘mol** so‘zi ko‘proq shevaga xos. **Dastro‘molcha** qatordagi so‘zlarga nisbatan kam qo‘llanadi. **Qo‘lro‘mol** shevaga oid, folklor asarlarida ko‘p uchraydi.

Mo‘ylovdor kishi bir ko‘tarishda kosani bo‘shatgach, popukli satin ro‘molcha da og‘zini artib, Sadir tog‘aga salmoqli siyoqda yuzlandi. A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Umarov... kirishi bilan aksirdi, dastro‘moli bilan burni, ko‘zlarini artdi-da, salom berib, o‘sha yerda turib qoldi.* A.A’zam, Hali hayot bor. *Oymomo qayliq tarafdan ko‘ylak, jelak, belqars hamda qo‘lro‘mol hayitlik keldi.* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar.

S

SABAB, VAJ, BAHONA, BOIS, VAJ-KORSON, VAJH Biror (ko‘ngilli yoki ko‘ngilsiz) ish-harakat, voqea, hodisaning yuzaga kelishida, sodir bo‘lishida omil bo‘lgan boshqa bir voqea, hodisa. **Vaj** so‘zidan haqiqiy sabab ma’nosi bilan birga to‘qilgan sabab ta’kidi ham anglashiladi. **Bois** so‘zida kitobiylik bo‘yog‘i mavjud. **Vaj-korson** o‘z qilmishini asoslash, dalillash uchun keltiriladigan sabab ma’nosini ifodalaydi. Bu so‘z odatda sabab-bahonaning ko‘pligi ma’nosida qo‘llanadi. **Vajh** so‘zi eskirgan, kitobiy nutqda ko‘proq qo‘llanadi.

Oh, onayizor! Bir hafta avval otasi Said Is’hoqxon To‘ra bilan onasi Adibaxon aya tushiga kirib qolishibdi. Ikkisi bir-birlari bilan gaplashmas emishlar, bunga Mahmudxon s a b a b bo‘lgan emish. M.Ali, Abadiy sog‘inchlar. *Menga aytgin yig‘laganing v a j ini, Ne sababdan bunday o‘ksib yig‘laysan?* “Bahrom va Gulandom”. *Armiyada ham vaqt kam edi, lekin... u oldin Nadyadan uyalgani uchun, mazmunini so‘rasa o‘sal bo‘lib qolmay, deb o‘qidi, keyin... kitob b a h o n a diydor g‘animat, deganlaridek, qizni ko‘rgisi kelgani uchun olgan asarlarini tezroq o‘qiydigan bo‘ldi, oxirida esa o‘ziyam shunday qiziqib ketdiki, so‘nggi besh-olti oyda bir dunyo kitob o‘qib tashladi!..* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Titramog‘im b o i s i ul Bargni tebranmog‘idir...* E.Vohidov, Barg. *Yig‘i-sig‘i, v a j-k o r s o n bilan qutulib bo‘lmaydi, odam o‘lib turibdi! Odam! Kimdir bunga javob berishi kerak.* A.Muxtor, Tug‘ilish. – *Saltanat Tangri taolo nizomining yorug‘ olamdagi aksidir. Shu v a j h dan sulton muslimlarga bosh bo‘ldi, Tangrining yerdagi soyasi deb ulug‘landi…* I.Sulton, Alisher Navoiy.

SABABLI, SABABDAN, BOIS, TUFAYLI(DAN), NATIJASIDA, OQIBATDA, ORQASIDA, VAJIDAN Biror hodisa, holat ta’siriga bog‘liq holda. **Tufayli** so‘zida biror sababga asoslanganlik qabariq ifodalangan, bu so‘z kitobiy nutqqa xos. **Natijasida, oqibatda, orqasida** so‘zlarida ko‘proq voqea-hodisa, ish-harakatning amalga oshganidan keyingi natijaning ifodasi yaqqol kuzatiladi. **Oqibatda** ko‘proq ommabop, ba’zan rasmiy nutqda uchraydi. **Vajidan** badiiy uslubga xos, kam qo‘llanadi.

Shayxzoda o‘ziga qo‘yilgan ayblar biror dalil bilan isbotlanmagani s a b a b l i o‘z ishini qayta ko‘rishlarini talab qilib, tegishli idoralarga arizalar yozadi. N.Karimov, Maqsud Shayxzoda. *Ajabo, buyuk muhaddis allomani xorijdan ona yurtiga qaytishga nima majbur qildi ekan?.. Ne s a b a b d a n umri poyoniga yetay deganda, og‘ir yo‘l azoblarini bo‘yniga olib, yurtga qaytgisi kelib qoldi?* M.Ali, Abadiy sog‘inchlar. *Xurram qotma qo‘shni jamoada ishlaydigan depo biqinidagi mahalla yigitlarining qiyiqligi b o i s bilib-bilmay, G‘ani qoraning*

jig‘iga tegib qo‘ygandi. N.Norqobilov, Kurash. *O‘zi buzar, o‘zi tuzatar, o‘zi yurgizar, mahsulotga ham o‘zi xo‘jayin, lekin o‘lguday qo‘pol, johil, berahm odam bo‘lib, qo‘li gulligi t u f a y l i gina ishlab turar edi.* A.Muxtor, Chinor. *Ustma-ust xafachiliklar, og‘ir kechinmalar n a t i j a s i d a Farida oxiri kasalga chalindi-yu, homiladan ham ajradi.* P.Qodirov, Uch ildiz. *Ammo bot-bot yuz beradigan davomli va qizg‘in “muhoraba”lar, fikr va dunyoqarashlarning mudom zid kelishi bilan bog‘liq ezilish, ruhiy zo‘riqishlar o q i b a t i d a uning tolmas, metin yuragi hilviray, hil-hil jigari esa bandidan uzilgan chinor yaprog‘idek bujmaya boshlagan edi.* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *O‘ylab ko‘rsam, umrim xatolarga to‘la ekan. Shu xatolar... o‘chirilgan... adashuvlar o r q a s i d a bilib-bilmay, sizlarning ham hayotingizni barbod qilibman.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Bilmagan odamini tirikchilik v a j i d a n qiynalib qolgan gumon qiladi.* A.Qahhor, Asarlar.

SABABCHI, SABABKOR, AYBDOR Ish, hodisa, narsaning yuz berishiga (bo‘lishiga) sabab bo‘luvchi shaxs, narsa. **Sababkor** so‘zi bu ma’noda kam qo‘llanadi. **Aybdor** so‘zida noma’qul, ayb (gunoh) bo‘ladigan ish-hodisaning sababchisi ifodasi ustuvor.

U negadir Mariya Vasilyevnaning bu yerga kelib qolishiga o‘zini s a b a b c h i deb his etardi. A.Muxtor, Chinor. *O, inson omili, so‘nggi s a b a b k o r, Tangri qoshidagi yolg‘iz dalolat. O‘zingning dardingga o‘zingsan aybdor, O‘zingga yuklaysan o‘zing malomat.* A.Oripov, Inson omili. *Zamon odamlari nafs balosiga giriftor bo‘lgani ayon. Xo‘sh, zamon a y b d o r mi yo zamon bergan erkinlikni birgina nafs erkinligi deb bilgan odamzodmi?* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir.

SABIL (SAVIL), ORDONA, ZORMANDA, BAYTALMON, EGASIZ, QAROVSIZ Egasiz, qarovsiz qolib xarob bo‘lgan, ayanchli, achinarli ahvolga tushgan. **Sabil, ordona, baytalmon** so‘zlari qarg‘ish sifatida ham ishlatiladi. **Baytalmon** so‘zi kam qo‘llanadi. **Egasiz, qarovsiz** so‘zlari, odatda, so‘zlashuv tilida ishlatiladi.

Sigirga o‘t o‘raman deb-a? Joning s a b i l qolganmi sening? Odam ham shunaqa bo‘ladimi? P.Qodirov, Erk. *Mana, karillagan rais buvamiz endi yo‘q, idorasi oldidagi chinor esa hamon gurkurab turibdi. Yoki, deylik, siz bu dunyodan ketasiz-u, ne azob-mashaqqatlar bilan tiklagan uy-joyingiz, o‘stirgan bog‘ingiz qoladi – o r d o n a!* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *– Haroratini o‘lchab ko‘ray, deb termometrni qidirsam, u z o r m a n d a ham topila qolmaydi, – dedi Kamol.* H.Nazir, Ko‘kterak shabadasi. *...B a y t a l m o n ketmon yarim pud bo‘lsa, jamul-jam bir yarim ming pud degin.* A.Qodiriy, Obid ketmon. *Sovuq chordoqlarda quvg‘indi, shumshuk, Och o‘lim vahmida yashab har nafas. Taqdirdan noliydi e g a s i z mushuk, Xonaki qavmiga qiladi havas.* E.Vohidov, Sovuq chordoqlarda... *U shundan iborat edi-ki, Yusuf och va yupun, q a r o v s i z va tashlandiq holga tushib qolgandi.* U.Hamdam, Muvozanat.

SADAQA, EHSON, XAYR, HADYA, NAZR, NAZR-NIYOZ Zor muhtojlarga, tilanchilarga beriladigan narsa, pul. **Ehson** nisbatan kam qo‘llanadi. **Nazr** diniy tushuncha (e’tiqod) bilan atab beriladigan narsani bildiradi. **Xayr, ehson** so‘zlarining **xayr-ehson**, **xayr-u ehson** tarzida juft holda qo‘llanishi ham kuzatiladi. Ma’noni kuchaytirish maqsadida sinonimik qatordagi so‘zlar ko‘p hollarda **xayr-ehson, nazr-niyoz, nazr-sadaqa, xayr-sadaqa** tarzida juft holda qo‘llanishi kuzatiladi.

...s a d a q a (boshqa so‘zni qo‘llash qiyin) tutqazilganlardan biri ko‘p yillar kattakon lavozimlarda o‘tirib elga xizmat qilgan baobro‘ otaxon edi. E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Avval boshdan Jumag‘ulboyning mol-mulki uchun vaqtida zakot berishi, oliq-soliq, xayr-u e h s o n ni muntazam ado etishi haqida ishorat qilgandik.* G‘.Rahmon, Shukuhli karvon. *Bir paytlar, Hiriydan Samarqandga yo‘l olgan yosh Alisher: Sevar yorga gul uzgan ham, Ochiq kaftini cho‘zgan ham Tilab x a y r-u zakot tanho, Bu qo‘llardir, bu qo‘llardir.* E.Vohidov, Saylanma. *Taqsir mutavallidan farroshgacha tayin qilibdilar, do‘stlarning holi ne kechgay? Yillik emas, kunlik bir burda non-u bir kosa suv h a d y a etsalar bas, xizmatlarini qilgaymiz.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *U kishini berishga o‘rgatish qiyin! U kishi shuncha badavlat bo‘lib turib, eshikdan gadoy kirsa, qo‘liga qaraydi, “n a z r i yo‘qmikin?” deb.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Ziyoratga kelganlar qovoq solib o‘tirgan avliyoga salom berishib, uning yoniga n a z r-n i y o z larini qo‘yishdi, eskigina sopol tovoqqa bittadan kumush tanga tashlashdi.* Mirmuhsin, Me’mor.

SAF, QATOR **1.** Shaxs yoki predmetlarning biror chiziqda yonma-yon, ketma-ket joylashgan holati. **Qator** so‘zi so‘zlashuv uslubida qo‘llanadi.

Ertasiga kechki payt to‘y tarqadi va Sobirova opa eri bilan Akbarov tushgan “Volga”ga o‘tirib, yana uchta mashina s a f ida Samarqandga yo‘l oldi. Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Ko‘chat qilingan sada, lipa q a t o r lari suratdagidek tekis, mashina yo‘llarigina emas, ikki chekkadagi ariqlar ham betondan.* A.Muxtor, Chinor.

2. Belgi-xususiyatida, ishida umumiylik bo‘lgan shaxslar doirasi, tarkibi.

Shifoxonaga og‘riq azobidan panoh izlab kelgan dardmandlar s a f iga qo‘shilar ekan, avvaliga jazoga mustahiqlar s a f iga tasodifan tushib qolgan mahkumdek o‘ng‘aysizlandi. Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *U butun kuchini o‘qishga berib, maktabni a’lo bitirdi, bu yerda ham eng quntli, eng intizomli studentlar qatoriga kirdi.* P.Qodirov, Uch ildiz.

SAFSATABOZ, SAFSATACHI Quruq gap sotishni, safsatabozlikni yaxshi ko‘radigan odam. **Safsatachi** nisbatan kam qo‘llanadi. Qatordagi so‘zlarda kuchli salbiy munosabat ifodasi mavjud.

Chet elliklarni hayron qoldirib turgan odamni qamoqqa tiqsak, xalqaro janjal chiqib ketishini ham unutmasligimiz kerak-da, azizim. Chet eldagi s a f s a t a b o z dushmanlarimizni bilasiz-ku. T.Malik, Xazonrezgi. *Ular bo‘lsa na s a f-*

s a t a ch i o‘rinbosarga qarshi bir og‘iz so‘z aytishdi, na muharrirning yuzaki betarafligini payqay olishdi. A.Obidjon, Alamazon va Gulmat.

SAHIFA, BET, VARAQ Daftar, kitob va shu kabilar tarkibidagi har bir qismning yuza sathi. **Sahifa**, asosan, adabiy tilda, **bet** oddiy so‘zlashuvda qo‘llanadi. **Varaq** so‘zi mazkur ma’noda faqat oddiy so‘zlashuv tilida ishlatiladi.

Olim Mirzo bir s a h i f a ni o‘qib, “bismillo” deya ikkinchi s a h i f a ni ochmoqchi bo‘lgan edi. X.To‘xtaboyev, Qasoskorning oltin boshi. *Ertasiga haligi she’r gazetaning ikkinchi b e t i boshida bosilib chiqib, hammaning og‘zida qiroat qilindi.* A.Qodiriy, Kichik asarlar. *Ammo qiz meni eshitmadi. Yangi v a r a q ni ochib, jilmaydi-da, yana o‘qishga tushib ketdi.* O‘.Umarbekov, Gul sotuvchi qiz.

SAHIFAMA-SAHIFA, BETMA-BET Biror sahifasini, betini qoldirmay. **Betma-bet** so‘zi oddiy so‘zlashuvda ko‘proq qo‘llanadi. **Sahifama-sahifa** kitobiy uslubga xos.

– “Boburnoma”ni s a h i f a m a-s a h i f a varaqlab ko‘rsangiz, – deb yozadi muallif, – uning qatlarida o‘nlab g‘aroyib tilsimotlarga duch kelasiz... U.Normatov, Ijod sehri. *U kitobni b e t m a-b e t qoldirmay o‘qidi, qayta-qayta o‘qidi.* Gazetadan.

SAKRAMOQ, SAPCHIMOQ, IRG‘IMOQ, HATLAMOQ Butun gavdani irg‘itib, keskin harakat qilmoq, pastga, yuqoriga yoki bir necha qadam nariga o‘zini otmoq. **Sapchimoq** so‘zida **sakramoqqa** nisbatan otilish tezligining yuqoriligi ta’kidi anglashiladi. **Irg‘imoq** kam qo‘llanadi. **Hatlamoq** so‘zi gorizontal harakatni – bir joydan ikkinchi joyga yoki qarshi tomonga otilmoqni ifodalaydi.

Qavmimizdan ba’zilar tog‘ tepasidan s a k r a b ham ko‘rgan – cho‘qqilar shu qadar balandki, yerga yetib bormasdan parcha-parcha bo‘lib ketishgan. I.Sulton, Ozod. *Hovlidan cholning ovozi eshitildi. It ortiga tislanib, devorga s a p ch i b va tomorqaga o‘tib, ayvonga chiqib bordi.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Hikmatilloni eslashi bilan Begimqul xuddi ari chaqqanday i r g‘ i b o‘rnidan turdi, yana ust-ustiga ikki piyola konyak ichdi, so‘ng qayta joyiga o‘tirib, uzoq, og‘ir xayolga toldi.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Shavkat... hech narsa topolmagach, beshik ustiga yopilgan yopinchiqqa chaqaloqni shosha-pisha o‘raganicha, g‘isht uyumlaridan h a t l a b katta ko‘chaga chiqib oldi.* Sh.Boshbekov, Falakning gardishi.

SAKSOVUL, SAZOQ Sho‘radoshlar oilasiga mansub buta va daraxtlar turkumining nomi. **Sazoq** so‘zi shevalarda qo‘llanadi.

S a k s o v u l cho‘g‘ining uchqunlari esa Yulduz bo‘lib ko‘kka ko‘chibdi. Qo‘ychivonlar yoqqan gulxan o‘chibdi. A.Muxtor, Sizga aytar so‘zim. *Endi siz uyda o‘ltirasiz, momojon, men o‘zim o‘tinkashlik qilamen! S a z o q tashib, sizni boqamen, momojon!* O.Yoqubov, Ko‘hna dunyo.

SALLA, DASTOR, CHALMA Uzunligi 1,5 metrdan 7 metrgacha bo‘ladigan, do‘ppi, kuloh ustidan o‘raladigan sidirg‘a mato, doka; musulmon erkaklarning bosh kiyimi. **Dastor** eskirgan so‘z. **Chalma** ayrim shevalardagina qo‘llanadi. Badiiy matnda ma’lum hududga xoslikni ta’kidlash maqsadida **salla** o‘rnida **chalma** qo‘llanishi kuzatiladi.

Yo‘lning chetida bir qishloqi chol nevarasi bilan mashina kutib o‘tirishibdi. Egnida chopon. Boshida s a l l a. U.Azim, Ishxonadagi ko‘rgazma. *O‘zi ham egnidagi zarrin libosi, boshidagi simobiy d a s t o r i, butun shiddatli qiyofasi bilan yonidagi barcha a’yonlardan ajralib turardi.* O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi. *Choponining ustidan chakmonini kiydi, boshini ch a l m a si bilan tang‘idi.* Sh.Toshmatov, Erk qushi.

SALOMLASHMOQ, SO‘RASHMOQ, KO‘RISHMOQ, OMONLASHMOQ, SALOM-ALIK QILMOQ O‘zaro bir-biriga salom bermoq, salom berib, bir-biri bilan ko‘rishmoq. **Salom-alik qilishmoq, salomlashmoq, so‘rashmoq** so‘zlari so‘z orqali salom-alik qilishni ifodalaydi. Bunda boshqa harakat ham bo‘lishi mumkin. **Ko‘rishmoqda** harakat umumlashtirilgan holda ifodalanadi. **Omonlashmoq**, asosan, katta yoshdagilar o‘rtasidagi muomalada va nisbatan kam qo‘llanadi.

S

Aeroport katta, gavjum edi. Qandaydir sermulozamat yigitlar kelib Ochil buva bilan s a l o m l a sh ishdi. A.Muxtor, Chinor. *Mansurov boya Hulkar bilan s o‘ r a sh ib, uch-to‘rt og‘iz gaplashgan edi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. – *Ostonada k o‘ r i sh ishning xosiyati yo‘q deyishadi! Ichkariga kir! Qani, quchoqlashamizmi, ablah? – Begimqul quloch yozib ko‘rishdi.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Biz qoziqtog‘lardan qulagan ko‘chkidan esxonamiz chiqib, tiyg‘onatiyg‘ona yo‘lda davom etarkanmiz, dovondan yuk-ulovlari bilan atak-chechak tushib kelayotgan kichik bir karvonga uchrab edik. Bu diyorlarning daxlsiz tijoratchilari bo‘lsalar kerak, o m o n l a sh ib, xo‘shlashib o‘tib ketib edilar.* M.Mansur, Judolik diyori. *U mizoji xush ko‘rmish odamlar bilan s a l o m a l i k q i l adi.* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar.

SAMIMIYATSIZLIK, RIYOKORLIK, SOXTALIK Samimiy emas; samimiyati yo‘qlik. **Samimiyatsizlik** so‘zida bir ishga chin dildan kirishmaslik, zo‘rakilik ta’kidi sezilib turadi. **Riyokorlik** so‘zida munofiqlik ta’kidi aniq aks etadi. **Soxtalik** so‘zida tabiiy emaslik ta’kidi anglashiladi.

S a m i m i y a t s i z l i k va ikkiyuzlamachilik bo‘lgan ishda yaxshilik bo‘lmaydi. M.Farmonova, Sharq mutafakkirlarining ma’naviy merosida farzand tarbiyasi. *Ana shunda u birovdan marhamat kutmaganidek, nojins-u nokaslarning turfa-turfa r i y o k o r l i k lariga parvo ham qilmaydi.* I.Haqqul, Qo‘rqoq bo‘lsang, qo‘rqoq bo‘lar she’r. *O‘ylar edim: Dunyoda bor Musaffolik, soddalik. Ko‘zim ochib Ko‘rdim ilk bor Berahmlik, s o x t a l i k.* E.Vohidov, Sharqiy qirg‘oq.

SAMOLYOT, UCHOQ, TAYYORA Havoda uchish uchun mo‘ljallangan, qanotli havo transporti. **Tayyora** eskirgan. **Samolyot** so‘zi – havo transporti ma’nosidagi eng faol so‘z. **Uchoq** so‘zi keyingi yillarda, asosan, ba’zi internet nashrlarida qo‘llanmoqda. Mazkur so‘z o‘zbek tili tabiatiga mos ravishda yasalgan bo‘lsa ham, hali faol so‘zlar qatoriga o‘tmagan.

Bu shunday muhit ediki, garchand yerda mashinalar, osmonda s a m o l-y o t-u raketalar uchib yursa-da, soat singari bir maromda harakatlanuvchi tabiati bor edi. U.Hamdam, Muvozanat. *Kechikadi poyezdlar ba’zan, U ch o q-lar ham kechikar, ammo Chin kulfatdir mabodo inson Aytar so‘zi kechiksa, illo.* O.Suyundiqova, Ko‘ngil kengliklari. *Parvoz chog‘i t a y y o r a ning dilbar kelini Ko‘k yuzini barchamizga taxti Sulaymon qildi.* E.Vohidov, Saylanma.

SANDIQSOZ, SANDIQCHI Sandiq yasash, sandiqlarni tuzatish bilan shug‘ullanuvchi kishi. **Sandiqchi** so‘zlashuvda nisbatan ko‘p ishlatiladi.

S a n d i q s o z Ashrafjonning hunari daromadli edi, shu kasb tufayli uning tirikchiligi yaxshi o‘tardi. S.Ayniy, Asarlar. *Qani, O‘tanvoy, g‘irr etib Tongotar s a n d i q ch i nikiga kirsinlar, olmosdek arrasi bor.* A.Obidjon, Oxirgi sedanatut qissasi.

SANOQLI, HISOBLI, O‘LCHOVLI Son-hisobi ko‘zga ko‘rinib turgan, juda oz miqdorda. **Sanoqli** so‘zida juda o‘zlik ta’kidi kuchli ifodalangan. **Hisobli, o‘lchovli** so‘zlarida mazkur ma’noda miqdoran belgilanganlik ta’kidi ochiq aks etgan.

Oqibat beqiyos kuchga ega bo‘lgan raqibi oldida bilgan barcha amallari g‘oyatda ojizligini his etishga ulgurib-ulgurmay, s a n o q l i lahzada oyog‘i yerdan uzilib, o‘zini uning tagida ko‘rgan. N.Norqobilov, Kurash. *Bu yerlar yaylov, har bir qarichi h i s o b l i.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Otlar o‘ l ch o v l i qadam tashlab va boshlarini jirka-jirka ilgari bosarkan, yigitlarning goh ko‘tarib, goh pasayadigan mungli ashulalari ostida mingboshi dodxoning miyasi shu xil fikrlar bilan tashvishlanardi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

SARALAMOQ, SARXILLAMOQ, XILLAMOQ, SAYLAMOQ, TANLAMOQ, TERMOQ Saralarini yomonlaridan ajratmoq. **Saralamoq, saylamoq, xillamoq, tanlamoq, termoq** odam va narsa-predmetlarga nisbatan qo‘llanaveradi. **Sarxillamoq** narsalarga nisbatan qo‘llanadi. **Tanlamoq, termoq** so‘zlarida harakatning subyekt manfaatiga yo‘nalishi ifodasi mavjud.

Shavkat tugunni orqalab ketmoqchi bo‘lib turgan edi, javondagi terib qo‘yilgan kitoblarga ko‘zi tushib qoldi, s a r a l a b ham o‘tirmasdan choyshabga sidirib tashladi. Sh.Boshbekov, Falakning gardishi. *Ular uzumlarni s a r x i l l a b, savatlarga joylashdi.* Gazetadan. *O‘lib-tirilib hisor zotini x i l l a ganman, yuz yigirmatadan qo‘zi olganman.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Salgina noxush hidga chidamaydi. Toza havoga o‘rgangan. Ovqatni ham s a y l a b yeydi. Ko‘ngli shunaqa nozik.* A.A’zam, Bu kunning davomi. *Shiyponning soya tomonida esa qizlar, dam pichirlashib, dam qiqir-qiqir kulishib, pardoz qilishadi, etak t a n-*

l a shadi, o‘sma qo‘yishadi. A.Muxtor, Chinor. *Savat ko‘targan ayollar, qizlar, yigitlar olma daraxtlariga narvon qo‘yib, mevani bittalab t e r moqda edilar.* O.Yoqubov, Tengdoshlar.

SARANJOM, SARISHTA, ORASTA, TARTIBLI, BATARTIB, BOTARTIB Hamma narsa tartibga solingan, o‘z o‘rnida, tartib bilan joylashgan. **Sarishta** so‘zi yakka holda **saranjom** so‘ziga nisbatan kam qo‘llanadi. **Orasta** so‘zidan oro berilganlik ta’kidi ham anglashiladi. **Tartibli, batartib, botartib** so‘zlarida muayyan tartibga keltirilgan, o‘z o‘rnida tartib bilan joylashgan kabi ifodalar ta’kidi mavjud. **Tartibli** so‘zi so‘zlashuv nutqida faol.

Karavot s a r a n j o m, darpardalar tushirilgan, hech kim ko‘rinmaydi-yu, haligi ovoz yana takrorlandi... A.Muxtor, Chinor. *Asadulla Turkijroqo‘mdan yuborilgan avtomobilga o‘tirmay, uyiga piyoda ketdi. U uy o‘rnida xarobani ko‘raman, deb yurak yutib borgan edi. Ko‘chasiga burilib qarasaki, uyi o‘sha-o‘sha turibdi – devorlar oqlangan, atrof s a r i s h t a... Faqat... boloxona yo‘q.* T.Malik, Savohil. *Zulfiyaning uyi. Chog‘gina hovli. Hamma yoq o r a s t a, saranjom-sarishta.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Habiba aytgandek, bog‘ shunday t a r t i b l i, shunday ozoda ediki, ko‘rgan kishi: “haqiqiy Michurin bog‘idagina shunday tartib joriy qilinishi mumkin”, deb o‘ylar edi.* O.Yoqubov, Tengdoshlar. *O‘rmondagi uychaning eshigi ochiq. Egalari qani, deya xavotirlanib ichkariga mo‘raladim. Toshkent Buxorodan salqinroq, yerning umurtqasini sindirib yuboradigan katta imoratlari kam, ko‘chalari ancha b a t a r t i b shahar edi.* T.Malik, Savohil. *Qiz bor uy hamisha ozoda, b o t a r t i b bo‘ladi-da.* Gazetadan.

SARANJOMLAMOQ, SARANJOM QILMOQ, TARTIBGA SOLMOQ (KELTIRMOQ), YIG‘ISHTIRMOQ, SARANJOM-SARISHTA QILMOQ O‘z o‘rniga qo‘ymoq, tartib bilan joylamoq. Juft holda qo‘llanganda tartibga keltirish harakatining ortiq darajada bajarilganligi ta’kidi seziladi. **Yig‘ishtirmoq** so‘zi ko‘proq uyni supurib-sidirmoq, narsalarni joy-joyiga qo‘ymoq ta’kidini ham ifodalaydi.

Bu kecha shu yerda bafurja o‘tirib, qo‘lidagi qog‘ozlarni s a r a n j o m l a ydi, anjumanda bayon etajak mulohazalarini puxtalab oladi... E.A’zam, Navoiyni o‘qigan bolalar. *Onalik hurmati jihatidan unga iltijo qiladi: “Sen uy ishlarini s a r a n j o m q i l aman deb tashvish chekma, xotirjam bir yerda o‘tir, toat-ibodating bilan shug‘ullan va shukur etginki, bitta farzanding ikki bo‘ldi.* S.Ayniy, Asarlar. *U paytlarda Abu Rayhon o‘zi qurgan rasadxonadan chiqmas, kechalari sayyoralar harakatini kuzatar, kunduz kunlari Hindistondan olib kelgan kitoblari va yozgan asarlarini t a r t i b g a s o l ish bilan band bo‘lardi.* O.Yoqubov, Ko‘hna dunyo. *Kelsang, haftaning oxiriga, shanba kuni kel. Ungacha u yoq-bu yog‘imni sal t a r t i b g a k e l t i r ib olay.* X.To‘xtaboyev, Shirin qovunlar mamlakati. *Men ayvonni y i g‘ i sh t i r ib, o‘rningni uyga kiritib berib, masjidga chiqaman. Havoning avzoyi buzuq, yomg‘ir yog‘sa ham, eh-*

timol, bunda sovuq qotasan. H.Qodiriy, Eski Toshkandda. *Nazar rais polvon gavdali, tim qora mo‘ylovli, armani qosh-ko‘zlariga parallel tushgan, tikilsa daryoning gumini quritadigan nazarkarda, yurganda g‘ijirlab ketmasa, yog‘och oyog‘i borligini sezib bo‘lmaydigan odam kolxozni s a r a n j o m-s a r i sh t a q i l ib, uyidagi yetim bolalarni ham, dunyoda tengsiz ayol Oysuluvni-da boshini silashga vaqt topar…* G‘.Rahmon, Oqibat so‘qmog‘ida.

SARFLAMOQ, SARF QILMOQ, XARAJAT QILMOQ, XARJLAMOQ, XARJ QILMOQ, CHIQIM QILMOQ Talab-ehtiyoj, biror narsa olish uchun pul ketkazmoq. **Sarflamoq**, **sarf qilmoq** keng tushunchaga ega, u har qanday sarfni ifodalash uchun qo‘llana oladi. **Xarajat qilmoq**, **xarjlamoq**, **xarj qilmoq**, asosan, talab-ehtiyoj (yeyish-ichish, kiyim-kechak va shu kabilar) uchun bo‘ladigan sarfga nisbatan qo‘llanadi. **Chiqim qilmoq** so‘zida “yondan ketmoq” ifodasi doim sezilib turadi.

Bor-budini mana shu zormonda hovliga s a r f l a b, oqsoqol bultur bir masalada tang ahvolga tushgan edi. E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Kenjatoy esa qaysi bir ekspeditsiyada ishlaydi, umrining yarmi dalada, tog‘-toshlarda o‘tadi, shaharga qaytgan paytlarida, nihoyatda sipo kiyinib, pardoz-andozni o‘rniga keltiradi-yu, lekin kampirga bir tiyin ushlatmaydi, balki undan, hatto ijaraga o‘tirgan studentlardan qarz olib yuradi, topgan-tutganining hammasini qizlarga, maishatga s a r f q i l adi.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Bugun Omontoy Qizilsuv bo‘ylarini aylanib kelgandan keyin ko‘prik qurish haqida uni, injenerlar aytgancha bir millionga emas, olti yuz ming so‘mcha x a r a j a t q i l ib, yaxshilab qurish mumkinligini isbot qilmoqchi bo‘ldi.* S.Ahmad, Yer uyg‘ondi. *To‘qqizta qo‘yimiz bo‘lardi. Dadam qamoqdaligida ikkitasini sotib ro‘zg‘orga x a r j l agandik, qamoqdan chiqqanida bittasini elga yegizdik.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *O‘sha odamlar shu yerga kelguncha qancha mashaqqat tortadilar, pul x a r j q i l adilar. Olib ketadigan boyliklari esa ikkita-uchta kaklik.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Sendan boshqa hamma biladi. Sarsongarchilik – ch i q i m q i l ish degani.* T.Malik, Xazonrezgi.

SARIYOG‘, **SARIMOY** Asosan, mol sutidan ajratib olingan yog‘. **Sarimoy** – shevaga va og‘zaki nutqqa xos so‘z.

Nonushtaga har safar Halima aya bir necha patir isitar va qizib turgan non ustiga s a r i y o g‘ tashlab, barmoqlari kuyganicha qatlariga shimitar, ota va bolalar esa so‘laklarini yutgancha buni kuzatib turishardi. U.Hamdam, Muvozanat. *Har nonning ustida kuydirilmagan s a r i m o y, ko‘pining oldida qand choy.* “Dalli”.

SARLAVHA, PESHLAVHA Kitob, asar, maqola kabilar yoki ularning ayrim qismlariga qo‘yilgan nom. **Peshlavha** eskirgan. Ushbu so‘z hozirda biror tashkilotning nomini yozib, devorga ilib qo‘yiladigan lavhaga nisbatan qo‘llanadi.

Har nuqtaga sayqal berib u, Vodiy uzra chizdi zar lavha. So‘ng quyosh deb imzo chekdi-yu, Tongotar deb qo‘ydi s a r l a v h a. E.Vohidov, Saylanma. *Chol*

“Vino. Vodka. Bar” degan p e sh l a v h a osilgan pastqam imorat tomonga qo‘li bilan ishora qildi va gapini davom ettirdi. Q.Ochilov, Savil.

SARIQ, MALLA, ZA’FARON Somon, zarchuva, tilla kabi narsalar tusidagi rang. **Malla** och sariq, jigarrangga moyil rangni ifodalaydi. **Za’faron** belgini me’yoriy ifodalaydi, eskirgan, kitobiy.

S a r i q sochlariga oq oralagan, Moviy ko‘zlarida tubsiz bir xayol. E.Vohidov, Sharqiy qirg‘oq. *Bedil qolib Demyan Bedniyni suysa, Qora sochning m a l-l a bo‘lgani shudir.* E.Vohidov, O‘zbek Navoiyni o‘qimay qo‘ysa. *Hind vodiylaridan yil bo‘yi bahor yashilligi ketmagani kabi yil bo‘yi daraxtlar tagidan z a’ f a-r o n yaproqlar ham arimaydi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni.

SASIMOQ, QO‘LANSIMOQ, HIDLANMOQ Sassiq hid chiqarmoq, yoqimsiz, qo‘lansa hid taratmoq. **Qo‘lansimoq** so‘zida mazkur belgi darajasi ortiq ifodalangan, kam qo‘llanadi. **Hidlanmoq** so‘zi og‘zaki nutqqa xos.

To‘g‘ri, ammo Olloh bu luqmayi halollarni suyukli, aziz qullari uchun shifobaxsh taom sifatida vujudga keltirgan ekan-da. Ular yeb turilmasa, daryo, dengizlarga sig‘may ketadi, keyin o‘lib s a s i ydi. Q.Kenja, Toshqin. *Anavilarning q o‘ l a n s i gan shishalarini yig‘ishtirganim qoldi-da, uka.* O.Yoqubov, G‘.Hotamov, Kecha va bugunning saboqlari. *H i d l a n ib qolgan go‘shtlar, qurt tushgan qazi-qartalarni qo‘shnilar, qarindosh-urug‘ga berolmay, kechalari it-larga tashlab yashashning nimasi yaxshi?* O‘.Umarbekov, Oyning oltin o‘rog‘i.

SASSIQ, BADBO‘Y, QO‘LANSA Yoqimsiz, yomon hid. **Badbo‘y** kam qo‘llanadi. **Qo‘lansa** so‘zida yoqimsizlik darajasi juda kuchli aks etgan, ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos.

Nima uchun hech bir aybim bo‘lmagan holda shuncha vaqtdan beri o‘pkam teshilib s a s s i q havodan nafas olishim kerak? Qaysi gunohimga? O‘zi nimaga sizlarga arz qilib o‘tiribman?.. A.A’zam, Hali hayot bor. *Ko‘rar edim rastalar qator. Kanorada sasigan go‘shtlar, O‘ynar edi pashshalar g‘ujg‘on, Savdo qilar sabzafurushlar, Dim, b a d b o‘ y hid, betartib suron.* E.Vohidov, Saylanma. *Gup etib urgan q o‘ l a n s a is dimog‘ni yorib yubora yozdi – ichkarida qora-qura ko‘lanka tirband ekanligini Abdulla uch qadam yurganida ko‘rdi.* X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz.

SAVAT, CHONOCH Tol, tut, yulg‘un novdalari, bug‘doy poyasi, sim, plastmassa va sh.k. dan to‘qib tayyorlangan ro‘zg‘or buyumi, idish. **Chonoch** so‘zi shevaga oid, kam qo‘llanadi.

Birov uloviga s a v a t osib oldi, birov qo‘ltig‘iga s a v a t qisib oldi. Dehqonlar uzum uzishga kela berdi. T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Don solingan ch o-n o ch lar naq xazina-ya, xazina. Eh, attang, attang…* H.Karimiy, Mushtipar.

SAVOL, SO‘ROQ Javob, tushuntirish talab etuvchi murojaat. Jonli so‘zlashuvda, asosan, **so‘roq** so‘zi, kitobiy nutqda **savol** so‘zi ko‘p qo‘llanadi.

S

“Endi nima bo‘ladi?..” Bu s a v o l – vaqt o‘tgan sayin og‘ziga tushgan o‘sha bir qoshiq sho‘r oshdek butun borlig‘ini achitib, zaharlab borardi. U.Hamdam, So‘z. *To‘g‘ri, aniq gap tuzib, Javob bergin s o ‘ r o q qa, Xizmat qilsin har so‘zing Fikringni to‘latmoqqa.* E.Vohidov, Saylanma.

SAXIY, SAXOVATLI, HIMMATLI, HOTAM, HOTAMTOY, SAXOVATPESHA, TANTI Hech kimdan hech narsani ayamaydigan, qo‘li ochiq. **Himmatli** so‘zida o‘zgadan yordamini ayamaslik ta’kidi qabariq aks etgan. **Saxovatli** kam qo‘llanadi. **Hotam**, **hotamtoy** so‘zlarida ma’no obrazli ifodalangan, kitobiy nutqqa xos. **Saxovatpesha** saxovatni maslak qilib olganlik belgisini kuchli darajada ifodalaydi. **Tanti** so‘zida qo‘li ochiqlik va bag‘ri kenglik ta’kidi mavjud.

Oftob chiqdi olamga, Yana yoniq, yana yosh. Shunday s a x i y, shunday saxiy Har tomchida – bir quyosh! A.Muxtor, Sizga aytar so‘zim. *Cholning o‘g‘illari ham otalariga o‘xshab saxiy, s a x o v a t l i, mehnatkash ekan.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Pul bergan o‘rtoqlarini quchoqlab o‘pgisi keldi, ular shu topda dunyoda eng h i m m a t l i, eng qadrdon, eng mehribon odamlar bo‘lib tuyuldi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Xo‘jayining mashhur va h o t a m, Ko‘p yo‘qlashar do‘st-u yoronlar. Ulug‘ mezbon ko‘ngli uchun ham Siylashadi seni mehmonlar.* E.Vohidov, Ishq savdosi. *Xojasi bunaqa paytlarda h o t a m t o y bo‘lib, ichkariga olib kirardi, qornini to‘yg‘izardi-da, “Falon paytgacha bo‘shsan” derdi.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Machit va Madrasa ta’minoti uchun hukumat tomonidan xatlab berilgan “Vaqfiya” yerlarga ekiladigan ekinlar hosilidan ajratib berilgan, boz ustiga s a x o v a t p e sh a boylarning yordam ko‘magidan bahramand edilar.* G‘.Rahmon, Shukuhli karvon. *Uningdek bo‘lishni, er yetishni o‘ylab, kechalari to‘lg‘onib chiqardim. Keyin ham uningdek mard, t a n t i insonni uchratmadim!* M.Mansur, Judolik diyori.

SAXIYLIK, SAXOVAT, SAXOVATPESHALIK, SAXOVATLILIK, OCHIQQO‘LLIK Hech kimdan narsasini, yaxshiligini ayamaslik, qo‘li ochiqlik, oliyhimmatlik. **Saxovat** so‘zida himmatlilik ta’kidi ustunlik qiladi. **Saxovatpeshalik, saxovatlilik** so‘zlari ko‘proq kitobiy nutqqa xos. **Ochiqqo‘llik** og‘zaki nutqqa oid.

S a x i y l i k ni odat qilgan bo‘lsa kim, Elga sochgan bo‘lsa borini doim, Himmati bor bo‘la turib, ilohim, Qo‘lidan davlati ketmasin uning. E.Vohidov, Tilak. *Istardim, inson ham Yerga faqat don, Muruvvat, s a x o v a t urug‘in eksa. Hech kim o‘ksimasa, hammaga yetsa, Ko‘k gumbaz ostida to‘kin dasturxon.* A.Muxtor, Sizga aytar so‘zim. *Lekin Xudoyorning s a x o v a t p e sh a l i g i va ma’muriyatparvarligi mehnatkashning xazinaga oltin suratida yig‘ilgan kuchidan emas, bevosita bilak kuchidan, ko‘zyoshidan edi.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *O‘shanda Iskandar o‘z boyliklarini saxiylik bilan odamlarga ulashar ekan, yurt ulamolarining boylikka, aysh-u ishratga, ayollarga ruju qo‘yishlarini*

o‘taketgan pastkashlik, qabihlik deb hisoblaganidan, bu o c h i q q o ‘ l l igi bilan shunday yo‘l tutayotganlarga sha’ma qilayotgandek ham bo‘lardi. Sh.Bo‘tayev, Qora Klit.

SAYILGOH, SAYRGOH, SAYRBOG‘, TOMOSHABOG‘ Xalq sayillari, turli tadbirlar o‘tkaziladigan joy. **Sayrgoh** va **sayrbog‘** so‘zlarida hordiq chiqaradigan joy ta’kidi qabariq ifodalanadi. **Tomoshabog‘** so‘zida poetik ta’kid mavjud, bu ma’noda kam qo‘llanadi.

Kela berdi raqqosa qizlar Ko‘rsatmoqqa ishva-nozini. Butun qishloq Bugun xurram, shod, Butun qishloq s a y i l g o h bugun. E.Vohidov, Saylanma. *Asfalt yo‘lkalarning ikki yonida gulzorlar, yashil o‘rindiqlar, qisqasi, bemorlar uchun so‘lim s a y r g o h.* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *O‘sha qo‘shma korxonaga ishga o‘rnashgan kuni Baxtiyor uchun chinakam bayram bo‘ldi. Xotini ikkisi bolalarni s a y r b o g‘ ga olib chiqishdi.* L.Bo‘rixon, Bir tomchi yosh. *Chamasi, o‘n minutcha yurilsa, salqin va so‘lim sayribog‘lar bor edi.* F.Musajonov, Himmat. *T o m o sh a b o g‘ aro sayr etganda siz, Xilvatda bir go‘zal qizni ko‘rursiz.* E.Vohidov, Saylanma. *Salim bilan Fazliddin “t o m o sh a b o g‘”-da kezgan singari sekin-sekin, bog‘ning har jihatini ko‘zdan kechira boshladi.* Oybek, Tanlangan asarlar.

S

SAYOHAT, SAFAR, YO‘L, SAYR Dam olish, hordiq chiqarish, dunyoni ko‘rish maqsadida qilingan yurish. Mazkur ma’noda **yo‘l** so‘zi, asosan, og‘zaki nutqda faol qo‘llanadi. **Sayr** so‘zida aylanib yurish, tomosha qilish ta’kidi qabariq namoyon bo‘ladi. Bu so‘z **sayohat** so‘zi bilan birga juft holda kelib, **sayr-sayohat**, **sayr-u sayohat** tarzida ham qo‘llanadi, bunda ma’no yanada qamrovli ifoda topadi.

Zero, bir hafta o‘n kunlik s a y o h a t uning muammosini hal qilolmas, hayotini tubdan o‘zgartirolmas edi... U.Hamdam, Muvozanat. *Qiziq, avval ham xizmat taqozosi bilan uzoq s a f a r larda ko‘p bo‘lgan. Lekin qizalog‘ini hech qachon bunchalik sog‘inmagan edi.* O‘.Hoshimov, O‘zbek ishi. *Bu so‘roqni o‘z-o‘ziga ham berib ko‘rmagan, go‘yo burungidek Marg‘ilon y o ‘ l iga oshiqib hozirlanar edi*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Jo‘raning esiga bugun Xo‘jaqo‘chqorga s a y r ga borishlari tushdi, u gavdasini dast ko‘tarib, tirsagiga tiranib oldi*. Sh.Xolmirzayev, Sayr.

SAYOZ, SIYQA, G‘O‘R, BO‘SH G‘oya, mazmun va badiiylik jihatidan yuzaki. **Siyqa** so‘zida mazkur ma’no ancha kuchli ifodalangan. **G‘o‘r** so‘zida qiyomiga yetmaganlik, xomlik ta’kidi mavjud. Bu so‘z ko‘pincha ilmiy-badiiy asarlar hamda maqolalarga nisbatan qo‘llanadi. **Bo‘sh** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos.

Ilmi juda s a y o z, faqat qaqillab gapirishi bor... Mirmuhsin, Umid. *Bu s i y q a, yoqimsiz savolga ensasi qotgani ko‘rinib turardi, biroq yozuvchi kulumsira-*

di. E.A'zam, Shovqin. *Ba'zan gazetalarimizda g' o' r, shablon, kishilarni zeriktiradigan materiallar ham bosiladi*. Gazetadan. *G'oyaviy bo'sh, badiiy oqsoq asarlar o'z bahosini olayotir.* Gazetadan.

SAYQALLAMOQ, SILLIQLAMOQ, PARDOZ BERMOQ Turli materiallar (metall, tosh, yog'och va b.)ga ishlov berish bilan ularni silliq qilmoq, jilo bermoq. **Silliqlamoq** so'zida qayta ishlab, kamchiliklardan xoli qilmoq ustuvor. **Pardoz bermoq** so'zida ziynatlamoq, jilo bermoq ma'no ta'kidlari mavjud.

Tog'am boplab imorat qurdi, s a y q a l l a di har bir g'ishtini. Sh.Rahmon, Uyg'oq tog'lar. *Yelim qurigach, charm bosib, angishvonaday bolg'achasi bilan taglik atrofiga to'qqillatib urib chiqdi va yon tomonlarini charxga tutib s i l l i q l a di...* O'.Mirzayor, Yamoq. *Ustalar yangi uyga so'nggi p a r d o z b e r ish bilan, mardikorlar esa eskisini buzish bilan band edi.* T.Malik, Shaytanat.

SAYYOH, SAYOHATCHI, TURIST Dunyoni ko'rish, bilish, o'rganish hamda dam olish maqsadida sayohat qiluvchi kishi. **Sayohatchi** so'zi so'zlashuv nutqiga xos. **Turist** so'zida ko'proq zamonaviylik ta'kidi bor.

Xurram qotma har kuni ayni tush paytida choy qaynatish uchun tosho'choq tiklashga tutinarkan, negadir hamisha uzoq vaqt dashtni sog'inib-sog'inib chiqqan s a y y o h dek his etadi o'zini. N.Norqobilov, Kurash. *Kema katta, s a y o h a t ch i ko'p...* E.Vohidov, Saylanma. *Respublikamizga chet eldan keladigan ba'zi t u r i s t larga tushunib bo'lmaydi.* A.Qahhor, Dumli odamlar.

SEHR, AFSUN, JODU, SEHR-JODU, AVRASH Mo'jizalar yuzaga keltiruvchi harakat, go'yoki g'ayritabiiy kuchlarni muayyan maqsadga yo'nalgan harakatni bajarishi uchun aytiladigan "so'zlar". **Sehr** va **jodu** so'zlarida yuzaga keladigan g'ayritabiiy holat darajasining ortiqligi sezilarli, shuning uchun mazkur so'zlar, ayniqsa, afsona, rivoyat, ertak kabilarda ko'proq uchraydi. Bu ikki so'zning **sehr-jodu, sehr-u jodu** tarzida juft holda qo'llanishi ham kuzatiladi. **Avrash** so'zi ko'proq so'zlashuv nutqiga xos.

Biroq bu orzu-havas orqasidan kutilgan marg'ilonliq balosidan o'g'lini qutqarish masalasi uning tilagicha bo'lib chiqmadi-da, yana marg'ilonliqning s e h r i o'tkirlik qildi. A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *Uning oyoqlari allaqanday yomon bir kuchning a f s u n iga ilashganlar, o'sha kuchning sudragan tomoniga borardilar*. Cho'lpon, Kecha va kunduz. *Aytadilarki, bu oy ichiga simob va ma'dan aralashmasi to'ldirilgan shisha edi. Yana aytdilarki, yo'q, bu j o d u edi.* I.Sulton, Tilsim lashkari yoxud Muqanna. *Osuda ko'klam shabadasining bir nafaslik epkini yanglig' omonat, ayni vaqtda sanoqqa ham dosh bermas ushbu lahzalarda bu yorug' ma'voning o'zidek uzun, mazmunlarga to'lib-toshgan, hayajon-u ehtiros mavjlariga limmo-lim voqealar namoyish etilguvchi o'zgacha s e h r-j o d u mujassam masofa.* G'.Rahmon, Shukuhli karvon. *Otaqul tog'am birdan shalvirab, nima qilay, a v r a sh iga uchibman-da, deb past ovozda qisinqilandi.* A.Obidjon, Mo'ttivoymisan, Mittivoymisan?

SEHRGAR, AFSUNGAR, JODUGAR, SEHRBOZ, SEHRCHI, AFSUNCHI Afsun, sehr, jodu bilan g‘ayritabiiy harakat-holatlar, mo‘jizalar yuzaga keltiruvchi. **Sehrgar** so‘zida sirlilik ma’no nozikligi anglashiladi. **Afsungar** so‘zida “alohida so‘zlarni o‘qish yordamida” ta’kidi ko‘proq. **Jodugar** so‘zida salbiy munosabat ochiqroq ifodalangan, afsona va ertaklarda ko‘proq uchraydi. **Sehrboz** so‘zi eskirgan, juda kam qo‘llanadi. **Sehrchi** so‘zi so‘zlashuv nutqiga xos. **Afsunchi** boshqa sinonimlariga nisbatan kamfaol.

O‘sha yetim qiz. O‘z onasi o‘lib ketib, o‘gay onaning qo‘lida qolgan... kunlarning birida o‘rmonda adashib, s e h r g a r kampirning hujrasiga borib qolgan. Sh.Xolmirzayev, Quyosh-ku falakda kezib yuribdi! *Tag‘in ermaksiz qolib, Farhod endi rostakamiga siqila boshladi. Nima qilib o‘tiribdi o‘zi bu yerda xor bo‘lib? O‘sha ekstrasens-u a f s u n g a r larini bugun ko‘rishimi?! Toshkentda qanaqalariga uchramagan!* E.A’zam, Shovqin. *Nima balo, j o d u g a rmi bu?Hali Nargisxonni sevib qolganimniyam aytib berar!* O‘.Hoshimov, Ikki karra ikki – besh. *Marg‘ilonlikning domlasi s e h r ch i hindi edi, men bo‘lsam bu yerdan hindi domla topa olmadim.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Poshsha a f s u n ch i ning bu o‘rgatma iloni bir marta nishini botirib olmasa, bo‘ladimi?* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

S

SEKIN, ASTA, OHISTA, SUST, ASTA-SEKIN, SEKIN-ASTA Muayyan me’yordan past tezlik bilan, oshiqmasdan, shoshilmasdan. **Asta** so‘zida tezlik darajasi sekin so‘zidagiga nisbatan kuchsizdir. **Sust** so‘zi, odatda, salbiy ma’noda qo‘llanadi. **Asta-sekin**, **sekin-asta** so‘zlarida belgi darajasi yanada kuchli.

Qarshilik Lo‘li shoir ko‘hna aytishuvni boshlaganida, Toshboy s e k i n qo‘zg‘aldi. G‘.Rahmon, Shukuhli karvon. *Uzun karidordan o‘z bo‘lmasi tomon a s t a odimlab borarkan, bosh vrach xonasining qiya ochiq qolgan eshigidan uchib chiqayotgan so‘zlar qulog‘iga qo‘rg‘oshinday quyildi.* U.Hamdam, Otash. *Nilufar birdan yuragi gurs-gurs urib eshikni tovushsizgina ochdi, dahlizda hech kim yo‘qligiga ishonch hosil qilgach, yuragi qinidan chiqqudek bo‘lib, o‘zini o h i s t a tashqariga oldi...* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Seminarlarga s u s t qatnashadiganlarning ba’zisi (Ochil ularning nomini ham yozib oldi) to‘rtinchi bob bo‘yicha mustaqil o‘ylab “falsafiy fikr” yuritishga o‘rgana olmay qiynalar ekan.* P.Qodirov, Uch ildiz. *A s t a - s e k i n bog‘ga kelishim bilan ichimdan sakrab chiqib ketgan sharpaning itga o‘xshashligiga ishona boshladim.* N.Eshonqul, Bahouddinning iti. *Sovuq s e k i n-a s t a vujudining tepa qismini – jiqqa ho‘l ko‘ylagi chippa yopishgan badanini ham zabt eta boshlagan Rustam junjikib qaltirardi.* Q.Kenja, Toshqin.

SEKINLASHMOQ, SUSAYMOQ, SUSTLASHMOQ, PASAYMOQ, QAYTMOQ Sekin (sust) holatga kelmoq. **Sekinlashmoq, susaymoq** so‘zlari harakat-holatning me’yoriy tezlikdan pasayishi, shuningdek, harakat-holatning kuchi yoki boshqa biror belgisining normal holatdan kamayishi (kuchsizlanishi)

ma’nosida qo‘llanadi. **Pasaymoq** harakat-holatning kuchi yoki boshqa biror belgisining (tezlikning emas) me’yoriy holatdan kamayishi (kuchsizlanishi) ma’nosida qo‘llanadi.

Karim qori to‘xtashga to‘xtamadi-yu, qadamini s e k i n l a sh tirdi... X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Shu tob, mana, umrning allaqancha qismi o‘tib, shiddatlar ilg‘ar-ilg‘anmas s u s a y ib borar ekan, unutilib ketgan yovvoyi bir shavq ham ichimda uyg‘onadi.* I.Sulton, Bo‘ri. *...Jajman har safar o‘zini o‘nglab olar, xuddi kaltak ostida qolganini sezmagandek, hamon ko‘zlari olma-kesak terar, aftidan, qo‘liga ilinadigan narsa qidirar, shunday bo‘lsa-da, uning holdan toyayotgani, yurishlari tobora s u s t l a sh ayotgani, qaddini tutolmayotgani sezilayotgan olomon zo‘r kelayotgan edi...* X.Do‘stmuhammad, Jajman. *Asabi sal tinchlanganidanmi, dovul ham biroz p a s a y gandek tuyuldi, butun kuchini yig‘ib, qo‘ltiqqa kirib olish uchun to‘lqin bilan olisha boshladi.* A.Muxtor, Chinor. *Nizomiddinovning titrog‘i q a y t gandek bo‘ldi.* S.Ahmad, Hukm.

SEMIRMOQ, TO‘LISHMOQ Odatdagi vaznga nisbatan biroz et olmoq, vazni ko‘paymoq, yo‘g‘onlashmoq. Bu ma’no **to‘lishmoq** so‘zida biroz kuchsiz.

Amir s e m i r ib ketgani sababli gavdasidagi nomutanosiblik aniqroq sezilardi. T.Malik, Savohil. *Kasal shunday javob berdi: “Bilganim shuki, sog‘lik kelishi bilan quvvatga kiraman, t o‘ l i sh aman, rangim ham qizarib, o‘zim yosh va nash’ali bo‘laman”.* I.Sulton, Hazrati majoz.

SEMIZ, ETLI, TO‘LA, DO‘MBOQ, LO‘PILDOQ, LAPPOS Etli, ortiqcha vaznli, to‘ladan kelgan. **Semiz, etli** so‘zlari odamga nisbatan ham, hayvonga nisbatan ham qo‘llanaveradi. Mazkur ma’no, ayniqsa, **do‘mboq, lo‘pildoq, lappos** so‘zlarida qabariq ifodalangan, keyingi ikki so‘z so‘zlashuv tiliga xos. **Etli, to‘la** so‘zlarida belgi biroz kuchsiz.

– Keling-keling, xo‘jayin! – qarshi oldi Eshonxonni samovarchi – bir ko‘zi g‘ilay, s e m i z, pakana kishi. Oybek, Tanlangan asarlar. *– Avval mol bozorga kiramiz. E t l i-suyakli mol kamroq bo‘lsa, uyga shartta borib, ho‘kizni yetaklab kelasan.* Q.Ochilov, Nadur xayoling? *T o‘ l a dan kelgan, qora cho‘tir yuzli, qo‘ng‘iz mo‘ylabli, chamasi o‘ttiz besh-o‘ttiz olti yoshlardagi afti kesakdek sovuq soqchi – Abdullaning yuragi shig‘ etib ketdi, turqi Homidning o‘zginasi-ku!* X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Yangi eshakni qo‘shni tumandan sotib olib kelishdi. U chindan ham navqiron, tiyrak, etlikkina, tizzalari d o‘ m b o q, qoramtir baxmal kabi silliq yunglari, quyuq yoli ko‘rkam edi.* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *L o‘ p i l d o q yuzining qoni qochib, yonog‘i dir-dir uchadi.* Q.Norqobil, Yer yorilmadi. *Zaynab l a p p o s va o‘nta so‘zga arang bitta javob qaytaradigan edi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

SENSIRAMOQ, SENLAMOQ, SANSIRAMOQ, SANSANLAMOQ Yosh jihatidan o‘zidan kichik yoki munosabatlari yaqin bo‘lgan biror shaxs-

ga “sen” deb murojaat etmoq. **Sansiramoq, sansanlamoq** so‘zlari ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos, odatda, shaxsga hurmatsizlik ta’kidi anglashiladi.

– Ich! – dedi Miryoqub yana s e n s i r ashida davom etib. Birinchi marta s e n s i r a ganida, negadir qunt qilmagan xotin bu safar hayrat aralash ranjib qo‘ydi. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *U yana otilib erining oldiga bordi. – Pulni qayerdan topding? – U s e n l a di va senlab davom qildi: – Ayt deyapman!..* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Iskandar o‘shanda xotinini birinchi marta s a n s i r a di. “Uyat bormi sanda”, – dedi g‘azabdan titrab.* O‘.Hoshimov, Hikoyalar. *Xuddi men bilan eski tanishdek, s a n s a n l a b, “chekasanmi, tortadigan narsangdan ol”, – dedi.* Shukrullo, Kafansiz ko‘milganlar.

SEP, BISOT, BANNA Ota-ona va qarindosh-urug‘lar tomonidan qizni uzatishda unga hadya etiladigan, berib yuboriladigan mol. **Bisot** so‘zida narsa-molning me’yordan ortiqligi, umumiylik ma’no uzvi bor. **Banna** – shevaga xos so‘z.

Ularning ikkidan bir gapi o‘g‘il uylash, qiz chiqarish, kim sandig‘iga nima s e p tashlagani xususida bo‘ladi. Q.Kenja, Toshqin. *Nima deyapsiz o‘zi! Zavod ayaning po‘lat sandiqlaridagi b i s o t o‘nta beshik to‘yiga yetadi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin.

S

SEPKILLI, SEPKILDOR Sepkili bor, sepkil bosgan, sepkili ko‘p. **Sepkildor** so‘zida sepkilning me’yordan ko‘pligi ta’kidi mavjud.

S e p k i l l i xola to‘nkarilgan paqir ustida o‘tirib nuqul hasrat qilar edi. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Bulturdan beri maktabda rus tilidan dars berayotgan malla, s e p k i l d o r Sarvar (u o‘qishdan diplomga qo‘shib “Savrasik” degan laqab ham olib qaytgan) Sherqo‘zini “meshchan” debdi.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam.

SERRAYMOQ, SO‘RRAYMOQ Bir joyda biror ish qilmasdan angrayib, harakatsiz turmoq. **So‘rraymoq** so‘zi kishi tanasidan tashqari uning yuzidagi shunday holatga ham nisbatan qo‘llanadi.

Usmonjon xotiniga nima deyishni bilmay s e r r a y ib turardi. S.Ahmad, Bir siqim xandonpista. *...u paytlari biz tomonda bunaqa kasalning urug‘i ko‘p, yopig‘i bildirmaydi, kalta yo‘taltirib yuraveradi, ochig‘i esa ko‘pga qo‘ymaydi: binoyidek yurgan odam kun sayin rangi qochib, beti s o‘ r r a y ib, gavdasi bukilib, ketib boraveradi.* A.A’zam, Quroq.

SERXARAJAT, SERXARJ, SERCHIQIM, CHIQIMDOR Ko‘p xarajat qiladigan, ko‘p pul sarflaydigan. **Serchiqim** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos. **Chiqimdor** so‘zi mazkur ma’noda nisbatan kam qo‘llanadi.

Sayyora xatga ko‘z yugurtirar ekan, dadasining “sen juda s e r x a r a j a t chiqib qolding, yaqinda pul yuborgan edim, yana so‘rabsan” degan joyiga kelganda kulib qo‘ydi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Axir u Toshkentga qurultoylarga borishganda o‘ziga o‘xshagan s e r x a r j raislar bilan restoran-*

larga kirishardi, aqalli bir marta bo‘lsin, “Sen ham yur!” demagan. S.Ahmad, Azob. *Serbola va s e r ch i q i m oilamizdagi ahvol kun sayin og‘irlashayotgandek, yetishmovchilik qalanib borayotgandek edi.* A.Obidjon, Ajinasi bor yo‘llar. *Mirzo savodsiz odam qidirib uch-to‘rt kun ichidayoq bu shahardagi sharoitni bila qoldi: “Chakki kelgan ekanman, bekor ch i q i m d o r bo‘ldim”, dedi.* A.Qahhor, Mirzo.

SEVGI, MUHABBAT, ISHQ Qarama-qarshi jinsdagi odamlarning (er va xotin, yigit va qizning) bir-biriga nisbatan chin qalbdan iliq munosabat tuyg‘usi. **Ishq** so‘zida ayni ma’no nisbatan kuchli. **Muhabbat, ishq** so‘zlarida kitobiylik ta’kidi mavjud.

Dunyoni aylanib yuraveribsiz-ku, ishq-muhabbat ko‘chasiga kirmabsiz-da, a? Qo‘ying-e, inim! S e v g i dardini tortmagan bo‘lsangiz, hali dunyoga kelmabsiz. Sizga qoyil bo‘lmadim. T.Malik, Devona. *Kimdir kimnidir sevdi, m u h a b b a t da kuyib-yondi deydilar, bu kuyib-yonishdagi Tangrining irodasi tamomila boshqadir.* I.Sulton, Ozod. *Ko‘zlariga boqib, soddagina gaplariga quloq solsangiz, o‘ylarini, dardini, i sh q ini, ko‘nglidagi ezguliklarni sezasiz...* A.Muxtor, Chinor.

SEVGILI, MAHBUB(A), YOR, NIGOR, DILDOR Ko‘ngil berilgan (sevilgan) kishi. **Mahbub(a)**, **yor**, **nigor** so‘zlari badiiy uslubga xos. **Nigor**, **dildor**, **mahbuba** ayollarga nisbatan ishlatiladi.

– Ey malomat diyori, – dedi Ozod. – Magar sen meni yutib yubormasang, narida esa qoyalardan yiqilib halok bo‘lmasam-u, eson-omon elimga qaytsam, u holda bir kuni s e v g i l i m onaga, o‘zim esa otaga aylanaman. I.Sulton, Ozod. *Orif akani shunisi tortdimi, ishqilib, viloyatdan yoshlar vakili bo‘lib yurib, m a h b u b a sini shu yerdan topdi.* A.Muxtor, Chinor. *Y o r ko‘ksidan panoh bergil Sevib sevilganlarga. Sevganlarga y o r zulfidan, Dorlik ber, sirtmog‘lik ber.* S.Sayyid, Oddiy tilaklar. *Bevafo n i g o r yodin Tez unutmoq istarmen, Lek menda yo‘q bu xil Bebaho parishonlik.* E.Vohidov, Saylanma. *Gul bo‘ylarini bog‘dan Keltirgan, ey shabboda, D i l d o r ga noma yozdim, Yetkur uni havoda.* E.Vohidov.

SEVINMOQ, SUYUNMOQ, QUVONMOQ, QUVNAMOQ, SHODLANMOQ Xursand, shod kayfiyatda bo‘lmoq, ichdan sevinch, shodlik his etmoq. Bunda **sevinmoq** va **quvonmoq** mazkur ma’noni me’yorida ifodalaydi. **Suyunmoq** so‘zida ko‘proq so‘zlashuv tiliga xoslik seziladi. **Quvnamoq** so‘zi ko‘proq bolalardagi shu holat ifodasi uchun qo‘llanadi. **Shodlanmoq** badiiy bo‘yoqdor, kam qo‘llanadi.

To‘ydan bir hafta oldin Begimqul Nilufarni shu uyga boshlab kelganida va u jihozga to‘la bu xonalarni, yerdagi qip-qizil gilamlar, hali g‘ilofdan chiqarilmagan anavi servantlar, xolodilniklar, to‘rda turgan rangli televizorlarni ko‘rganida yosh boladay s e v i n ib, qimmatbaho buyumlarni qo‘llari bilan silab-siypab

ko‘rmaganmidi? O.Yoqubov, Billur qandillar. *Rustam qon yurishini tezlashtirish uchun harakatlanish kerak degan qarorga keldi, miyasida shu fikr tug‘ilganidan s u y u n ib ketdi.* Q.Kenja, Toshqin. *O‘sha maskanning mutasaddisiga qo‘ng‘iroq qilib, niyatimizni aytganimizda u rosa q u v o n di.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Kishi o‘zini gunohkor his qilsa, beg‘am q u v n a yotganlarga havasi keladi.* P.Qodirov, Uch ildiz. *Ko‘p o‘tmay bo‘liq maysalar boshini silab-siypalab, eshilib-erkalanib yengil epkin ham yetib keldi. Yonbag‘irlikdagi yashil butalar sh o d l a n ib, kulrang yapaloq tosh tagini makon tutgan chumolilar g‘imirlab qoldi.* N.Norqobilov, Buloq.

SEVMOQ, SUYMOQ, YAXSHI KO‘RMOQ, OSHIQ BO‘LMOQ, XUSHTOR BO‘LMOQ, SHAYDO BO‘LMOQ, OSHUFTA BO‘LMOQ Biror kimsaga nisbatan ishq-muhabbat tuyg‘usida bo‘lmoq, unga ko‘ngil qo‘ymoq. **Suymoq**, **yaxshi ko‘rmoq** so‘zlari, asosan, so‘zlashuv tiliga xos. **Oshiq bo‘lmoq**, **xushtor bo‘lmoq** so‘zlari ko‘proq badiiy nutqda qo‘llanadi. **Shaydo bo‘lmoq**, **oshufta bo‘lmoq** so‘zlarida poetik bo‘yoqdorlik kuchli.

Shuning uchun Zaynab nihoyat S e v ib qoldi birovni g‘oyat. H.Olimjon, Zaynab va Omon. *Undan ko‘ngli qolib, ajrashib ketgan bo‘lsa ham, lekin bir vaqtlar ilk yoshlik mehri bilan s u y gan xotinining Shayboniyxon haramiga tushishi ehtimoli uni dahshatga keltirdi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Nizomning otasi o‘zining katta o‘g‘liga hindlarning eng ezilgan shudra qavmidan chiqqan eshkakchi do‘stining qizini olib bermoqchi bo‘ladi. Yigit bilan qiz bir-birlarini y a x sh i k o‘ r a d i.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Ko‘ngillar entikdi, ko‘ngillar orziqdi. Qaysidir ko‘ngil o sh i q b o‘ l di, qaysidir ko‘ngil ma’shuq bo‘ldi.* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Yosh, chiroyli ayol. Ko‘p odam unga x u sh t o r b o‘ l gan bo‘lishi kerak.* O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Yo u ham, shunchaki, Salomatxonga sh a y d o b o‘ l ib, quruq qolgan majnunlardan bittasimikan?* O.Yoqubov, Tanlangan asarlar. *Pochcha, endi tahlika o‘tdi. Dadamdan o‘chimni oldim. Gulnorga o sh u f t a b o‘ l gan chol keyinchalik mendan xafa bo‘lmasin, bizning shartimizga ko‘nmadi.* Oybek, Tanlangan asarlar.

SEZGI, HIS, TUYG‘U 1. Sezish, his etish qobiliyati. **His** so‘zi, odatda, voqea-hodisani ko‘ngil, ruh orqali sezishni anglatadi. **Tuyg‘u** badiiy bo‘yoqdor, unda kishi sezimlarining ko‘tarinki holati ifodalanadi.

Oyoq ostida o‘rmalovchi tezchopar chumolilar-u kaltakesaklar g‘ayrioddiy bir s e z g i xususiyati bilan bu shamolning oddiy emasligini sezganlari bois qum ostiga ko‘milib olgan edilar, sahroning boshqa fuqarolari – ilonlar va echkemarlar ham o‘z bilganlaricha yashirindilar. I.Sulton, Boqiy darbadar. *Avtomat-telefon kabinalari oldiga kelganlarida Roziya navbatda turgan yosh-yalanglar ikkovlariga qiziqib, havaslanib, ko‘z tashlayotganliklari-*

ni his qildi. Bu h i s uning qalbida yana bir vaqtlardagi iftixor tuyg‘usini uyg‘otdi. P.Qodirov, Erk. *Odam nigohi uni ilg‘aganida u, tabiiyki, hali asar emas, t u y g‘ u dir.*

2. Ichki hissiyot, kishining ichki dunyosida o‘zgaga bo‘lgan munosabat.

Erta tong vaqti alohida bir s e z g i beradir. Musaffo havo, mayin va yoqimli shamol kurtakdan endigina chiqib bahorni salomlagan yosh va tiniq yaproqlarni yelpib turadir. X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Xayolida o‘tmish xotiralari, og‘ir o‘ylar, ko‘nglida g‘alati h i s lar chuvalib, Orif aka jin ko‘cha-yu eski tokzorlar oralab ancha yurdi.* A.Muxtor, Chinor. *Hikmatilloning qalbida bir-biriga zid ikki t u y g‘ u olishardi, biri – qandaydir iztirob to‘la minnatdorlik, biri – xudbinlik aralash shodlik!* O.Yoqubov, Billur qandillar..

SEZGIR, ZIYRAK, TUYG‘UN, HUSHYOR, SERGAK, TIYRAK Tez sezish-fahmlash qobiliyatiga ega, sezish-fahmlash qobiliyati kuchli. **Sezgir, ziyrak, tuyg‘un** so‘zlarida tez fahmlash ta’kidi ham, tez sezish ta’kidi ham aks etadi. **Hushyor, sergak, tiyrak** so‘zlarida tez sezish ta’kidi qabariqroq. **Ziyrak** so‘zi odamga nisbatan qo‘llanganda oddiy sezish emas, balki aql, fahm bilan sezishning kuchliligi ta’kidlanadi. **Tuyg‘un** faqat odamga, asosan, kichik yoshdagilarga nisbatan qo‘llanadi.

Mansurov baloni biladigan s e z g i r odamga o‘xshaydi. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Sattor ham o‘z qadrini yerga urmaydigan xushmuomala, z i y r a k yigit ekanligi Soraxonning tilini bog‘lab turar edi.* P.Qodirov, Erk. *Bunday t u y g‘ u n, bunday ziyrak, bunday boadab qiz yetti iqlimda ham topilmaydi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Ertasiga brigadaga boshqa mexanizator keldi. Unisi h u sh y o rroq ekan, yechgan kiyimini qiyiqchaga tugib, kabinaga olib kirib qo‘ydi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Tong bo‘zarganda Avazning ko‘zi ilingan ekan. Lekin butun borlig‘i s e r g a k bo‘lgani uchun qoyatoshdan tushgan bir toshchaning shitirlashidan cho‘chib darrov ko‘zini ochdi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *U yurak kasali, o‘pka qisishidan yuzlari biroz solqi, ikki erning dog‘ida sochlariga barvaqt oq oralagan, lekin ko‘zlari t i y r a k, chehrasidan juvonlik husni qochmagan bo‘ydorgina ayol.* A.Muxtor, Chinor.

SEZMOQ, PAYQAMOQ, TUYMOQ Sezgi a’zolari orqali his etmoq, tashqi ta’sirni tuymoq. **Payqamoq**da sezish darajasi **sezmoq**, **tuymoq**qa qaraganda kamroq. **Tuymoq** nisbatan kam qo‘llanadi, kitobiylik ta’kidi mavjud.

Komila ko‘nglining ko‘z va dil ilg‘amas burchaklarida sas-sado chiqarishga jur’at etolmay, pusib yotgan shubha-gumonlari endi ko‘z o‘ngida saf torta boshlaganini s e z di. X.Do‘stmuhammad, Shabada. *Kelinoyim novcha, hatto tog‘amdan ham novcharoq, men buni tog‘am yuvinib bo‘lib, qaddini rostlaganida p a y q a dim, – uzunchoq yuzli, nozikkina qiz edi.* O.Yoqubov, Yaxshilik. *Kuchuk qon isini t u y di, burnini yerga tekkizguday qilib iskab, g‘ingshib ketaverdi, loylar-*

dan-u ko‘lmaklardan o‘tdi, har zamonda to‘xtab, havoni ham iskab ko‘rardi – yo‘q, is hali quyuqlashmagan, ammo o‘ziga tortardi. I.Sulton, Ozod.

SIFATSIZ, YOMON, NOBOP, YAROQSIZ Sifati yaxshi emas, tegishli talabga javob bermaydigan. **Yomon** so‘zida yaxshi emaslik ta’kidi ochiq ifodalangan. **Nobop** so‘zida mos, muvofiq emaslik ta’kidi mavjud.

Biz aytadigan alyorlar butun boshli siyosiy dokladga aylanib ketadi, masalan, unda paxta rejasining to‘lishidan boshlab, bozorga s i f a t s i z mol kiritishimizgacha hamma narsa bo‘ladi-yu, bir chimdim kulgiga, hazil-mutoyibaga o‘rin topilmaydi. O.Sharafiddinov, Adabiyotimiz fidoyisi. *Ungacha Sizni birov ranjitmoq u yoqda tursin, bir og‘iz y o m o n so‘z aytilmasun!..* O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. *N o b o p yo‘lning, n o b o p mashinaning zahmatidan Temirjonning butun suyaklari zirqirab og‘rir, quloqlari shang‘illardi.* J.Abdullaxonov, Oriyat. *Sadir tog‘aning uyidan teparoqdagi tuprog‘i arzikli, kamquvvat, serkesak, shu sababli paxta ekishga y a r o q s i z hisoblangan dalalarda piyozlar pishib-yetilib yotardi.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak.

SILAMOQ, SIYPALAMOQ, SIYPAMOQ Biror narsa ustidan, yuzasidan qo‘l kaftini asta yurgizmoq. **Silamoq, siypamoq** so‘zlari juft (**silab-siypab**) holda qo‘llanib, mazkur ma’no darajasini kuchaytirib ifodalaydi. **Siypalamoq** so‘zi ayrim o‘rinlarda erkalash mazmuni bilan uyg‘unlashib keladi. **Siypamoq** so‘zida harakat belgisi kuchsiz darajada ifodalangan, kam qo‘llanadi.

Gavdasi shalvirab qolgan mushukchani yerdan ko‘tarar ekan, qo‘lidan hech narsa kelmasligini o‘ylab, xo‘rligi keldi. Uning jajji boshchasini, ko‘krakchasini s i l a b, ko‘zlarini yumgancha allanimalarni shivirlay boshladi. Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *Abdurahmon polvon o‘ng kafti bilan chimzor yuzini s i y p a l a b deydi: – Hay, birpas nafas rostlab olay, tag‘in silkilab ko‘raman seni!* N.Norqobilov, Kurash. *Kun bo‘yi oftobda kuyib, tosh qotgan badanlarimizni Qorasuv silaydi, s i y p a ydi, yumshatadi; oy kecha, oydin kecha, g‘ira-shira tol ko‘lkasidan pari qizlar poylab, bizni tanlayotgandek sirli hayajonda, shivirlashib, shapir-shupur cho‘milamiz.* A.A’zam, Quroq.

SILTAMOQ, SILKITMOQ, SELPIMOQ Kuch bilan keskin harakat qilib tortmoq yoki itarmoq. **Siltamoq** so‘zida harakatning bir martalik, qat’iylik ifodasi kuzatiladi, **silkitmoq** so‘zida harakat takroriyligi anglashiladi. **Selpimoq** mazkur ma’noda kam qo‘llanadi.

– Qo‘lingizdan kelsa, yo‘latmang! Brigadirga boring, ayting! – dedi Mamat cho‘rt kesib va jilovni s i l t a di. A.Mamarasulov, Jarima. *Endi o‘sha bir tup sadaqayrag‘och atrofida qum bo‘ronlarini yelkasida s i l k i t ib tashlaydigan azamat teraklar, g‘uj-g‘uj tollar qad ko‘tardi.* S.Ahmad, Yer uyg‘ondi. *Ustiga tashlanishga shaylangan mahali, hech kutilmaganda, Ko‘rkalamush chap qo‘lidagi hassani qilichdek s e l p i b, mushukning qoq kallasiga qarsillatib tushirdi.* A.Obidjon, Kezargon Boychechak.

SIMYOG‘OCH, STOLBA, SIMUSTUN Elektr simlarini o‘tkazish uchun yerga tik holatda o‘rnatilgan baland, yo‘g‘on yog‘och yoki boshqa materialdan qilingan tayanch. **Stolba** so‘zi bir qadar eskirgan, **simustun** nisbatan yangi yasama so‘z, kam qo‘llanadi.

Alisher darvozamiz oldidagi s i m y o g‘ o ch ga suyangancha, yiqilgan mashinani tomosha qilib turgan ekan. O‘.Usmonov, Sirli sohil. *Erta tongda Imomaliyev joyni aniqroq ko‘rsatishi mumkin. Hozir el og‘zida “s t o l b a qorovullari” degan ibora paydo bo‘lgan. Ko‘p yerlarda kech tushishi bilan simyog‘och yaqiniga o‘smirlar to‘planishni odat qilishgan.* T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *Kech kuzning achchiq izg‘irini paypaslanib yuribdi. Baland beton s i m u s t u n-dagi lampachiroq tevarakni xira yoritadi*. L.Bo‘rixon, Sut sotuvchi bola.

SINOV, SINOQ Sabot va chidam zarur, kerak bo‘lgan palla, voqea-hodisa. **Sinoq** – shevaga xos so‘z.

Asadullani hali oldinda ko‘p s i n o v lar, ko‘p kurashlar kutadi... T.Malik, Savohil. *Bu ro‘yi olamda mukammal bo‘lmoq oson emas, uning mana shu kabi azob-u tashvishlari bisyor-behisob. Ana shu s i n o q larga chidagan, bardosh berganlargina murod cho‘qqisiga yetgusi.* E.A’zam, Pakananing oshiq ko‘ngli.

SINCHLI, SINCHKOR Devorlari sinch qadab qurilgan. **Sinchkor** so‘zi eskirgan, kam qo‘llanadi.

Teshavoy s i n ch l i uyning shifti, derazasini ko‘zdan kechirib, chiqib ketdi... Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *XIX asr o‘rtalarida maqbara yoniga s i n ch k o r katta ayvon, hujralar va gumbazli xonaqoh jome masjidi barpo etilgan.* “O‘zME”.

SIQIM, QISIM Narsa changallab siqilgan kaft va shu kaft orasiga olingan narsa miqdori. Ko‘pincha *bir, ikki* kabi so‘zlar bilan birga ham qo‘llanadi. **Qisim** ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos.

To‘y egasining ko‘ngliga kelmasin deb, taqsimchadan bir s i q i m xandonpista olib chaqib edi. S.Ahmad, Bir siqim xandonpista. *Azizxon shunday deb shimnning cho‘ntagiga qo‘l suqib bir q i s i m pul oldi.* S.Ahmad, Ufq.

SIRPANMOQ, SIRG‘ANMOQ, TOYMOQ, TOYINMOQ, TIRG‘ANMOQ Sirg‘anchiq, silliq joyda oyoqni tayanch holatda tutolmay, biror tomonga surilmoq. **Sirg‘anmoq**, **tirg‘anmoq** so‘zlari adabiy nutq shakllarida kam qo‘llanadi, ayniqsa, tirg‘anmoq faol emas. **Sirg‘anmoq** oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi.

Shahar uyg‘onmoqda edi. Ana, asfaltda og‘ir s i r p a n ib, elektr simlarini vizillatganicha ketma-ket ikkita trolleybus keldi, qo‘ng‘iroqlarini yoqimli jiringlatib tramvay o‘tdi, oqish tuman orasida yalt-yalt etgan simob qatralari – yengil mashinalar ko‘paydi... O.Yoqubov, Billur qandillar. *Poyezd zo‘r shiddat bilan borar, derazalar oldidan tunnel chiroqlari lip-lip qilib o‘tar, ularning aksi yaltiroq po‘lat tutqichlarda s i r g‘ a n ib, uchib-qo‘nib o‘ynar edi.* P.Qodirov, Erk. *Otlarning katta-katta ko‘zlarida endi mutelik seziladi. Mudhish bir bo‘ysu-*

nish ila tortib borishadi aravani. Goh unisining, goh bunisining oyog‘i t o y ib, munkib ketadi... I.Sulton, Ozod. *...amudaryolik Ramon ikkovimiz bizning qishloqda yangi qurilgan vodoprovod minorasiga tirmashib chiqibmiz, men chiqqan joyimda t o y i n ib ketib, zo‘rg‘a panjarasidan tutib qolibman...* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda.

SIRPANCHIQ, SIRG‘ANCHIQ, YAXMALAK, TIRG‘ANCHIQ, TOYG‘OQ, TOYG‘ANOQ Silliq, toyg‘oq yuza. **Yaxmalak** so‘zida muz bilan bo‘liqlik ta’kidi ochiq ifodalangan. **Toyg‘oq** so‘zida belgi darajasi kuchliroq. **Tirg‘anchiq** va **toyg‘anoq** so‘zlari kam qo‘llanadi.

Yo‘llar s i r p a n ch i q vaqtida avtomobilni to‘g‘ri boshqarishning bir necha oddiy usullari mavjud. Gazetadan. *Qishda suvi to‘ngib, chetlari s i r g ‘a n ch i q bo‘lib qoladi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Bolalar chana uchishgan bo‘lsa kerak, anhor ustidagi ko‘prik y a x m a l a k bo‘lib ketibdi.* H.G‘ulom, Toshkentliklar. *Yo‘l qatqaloq, t i r g‘ a n ch i q bo‘lganigidan motor qattiq ovoz chiqarib guvullar ...edi.* D.Nuriy, Begona. *Qahraton sovuqqa chidab bo‘lmaydi. Ko‘chalar t o y g‘ o q, mashinalarning g‘ildiraklarida zanjirlar shaqirlaydi.* P.Qodirov, Erk. *Ikki tomoni qirlar bilan o‘ralgan arava yo‘li t o y g‘ a n o q bo‘lib qolgan, yurish qiyin, ayniqsa, yo‘l tepalikka ko‘tarilganda yurish yana ham qiyinlashar, ot tuyog‘i sirpalib ketaverar, shu sababli yo‘l chekkasidagi sarg‘ayib qolgan o‘t-o‘lanlar ustidan yurishga to‘g‘ri kelardi.* N.Eshonqul, Shamolni tutib bo‘lmaydi.

SIRT, TASH Narsalarning tashqi tomoni, tashqi yuzi. **Tash** hozirgi o‘zbek tilida juda kam qo‘llanadi.

...Otasidan qolgan yodgorlik – s i r t iga g‘oyat ustalik bilan qalin mato sirilgan suv to‘la ko‘zachani olib, undan qumg‘onga qulqullatib suv quydi. N.Norqobilov, Kurash. *Maksimich biri-birini to‘sgan ko‘p qavatli uylarga, kinoteatr peshtoqida to‘pponcha o‘qtalib turgan yigitning kattakon rangdor suratiga, ichi, t a sh i odamga to‘lgan oynavand magazinga ko‘z yugurtirdi.* P.Qodirov, Erk.

SIRCHI, SIRKOR Sirlash (moybo‘yoq bilan bo‘yash) bilan shug‘ullanuvchi usta. **Sirkor** so‘zi kam qo‘llanadi.

Bundan buyog‘i s i r ch i larga, koshinpazlarga yordam qiling; ko‘pi ketib, ozi qoldi. Mirmuhsin, Me’mor. *Me’morlarimiz... s i r k o r, naqqosh va o‘ymakorlar bilan yaqindan ijodiy aloqada bo‘lishlari kutilmagan natijalar beradi.* Gazetadan.

SIZLAMOQ, SIZSIRAMOQ O‘zidan kattaga yoki biror odamga hurmat yuzasidan “siz” deb murojaat etmoq. **Sizsiramoq**, odatda, so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi.

Bobo yana meni otamning hurmatiga s i z l a ydi deng! Shuncha bodringni atay berdimi yo bilmaymi, lekin yomon uyaltirdi. A.A’zam, Quroq. *Ish boshlan-*

di. Ana shunda Said akaning bir marta s i z s i r a b gapirgani unga juda qimmatga tushgan edi. O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri.

SIZLOG‘ICH, SIZLOVUQ Tuk, soch xaltachasi og‘zining yiringli yallig‘lanishi; follikulit. **Sizlovuq** so‘zi, asosan, so‘zlashuv tilida qo‘llanadi.

Terining yiringli kasalliklari – s i z l o g‘ i ch, chipqon, sachratqi ko‘rinishida bo‘ladi. S.Faxriddin o‘g‘li, Valeologiya asoslari. *Tovonimga chaqir tikanakday botguvchi – g‘ashlik, Bedavo s i z l o v u q day sizlatguvchi – g‘ashlik.* Mirtemir, Onaginam.

SOLIQ, BOJ, O‘LPON, **XIROJ, SOLG‘IT, SURSAT** Davlat tomonidan amaldagi qonunlar asosida yuridik va jismoniy shaxslarning daromadi yoki mol-mulkidan undiriladigan va byudjetga o‘tkaziladigan majburiy to‘lov. **Boj, o‘lpon** va **xiroj** so‘zlari mazkur ma’noda eskirgan, asosan, tarixiy asarlarda qo‘llanadi. **Solg‘it** so‘zi shevaga xos. **Sursat** so‘zi folklarga oid, eskirgan.

Ot bilan eshakka s o l i q solinibdur, xayr, solinsa solinibdur; bu orada bir kambag‘alning eshagi ochliqda harom qotibdur; xayr qotsa qotibdur. O‘lgan eshagingning s o l i g‘ ini beraverasan, deb farmon chiqaribdi kalonog‘izlar… I.Sulton, Tosh kelinchak. *Hayot shunday mo‘jizaki, Qancha jabrin tortsang, oz. O‘lim esa uning uchun Arzimas b o j dir, xolos.* A.Muxtor, Sizga aytar so‘zim. *Sahrobek o‘zining kuch-qudratiga, navkarlarining mahoratiga ishonganidan uch yilgacha shoh xazinasiga o‘ l p o n to‘lamabdi. Boj-u xirojni tezroq to‘la deb chopar ustiga chopar kelarmish.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Unda eshit: Dilorom Eranga nikohlansa, ulardan qiymati ikki olam xirojidan ham baland Imon degan bir bolaning dunyoga kelishi bashorat qilingan edi.* I.Sulton, Ozod. *– S o l g‘ i t lar jonga tegdi! Xonning zulmi oshdi! – degan gaplar havoni qoplar edi*. J.Sharipov, Xorazm. *Uchqur eding, qanotingdan qayrilding, Yuguruk bo‘lsang, tuyog‘ingdan tayrilding, Biz ovqatdan, sen s u r s a t dan ayrilding*. “Alpomish”.

SOLISHTIRMOQ, TAQQOSLAMOQ, QIYOSLAMOQ, QIYOS QILMOQ, CHOG‘ISHTIRMOQ Biror narsa, voqea-hodisa, belgi va shu kabilarni boshqasi bilan o‘zaro nisbatlab qaramoq. So‘zlashuv nutqida **solishtirmoq** so‘zi **qiyoslamoq**, **taqqoslamoq** so‘zlariga nisbatan keng qo‘llanadi. **Qiyoslamoq**, **qiyos qilmoq** so‘zlarida nisbat bermoq, o‘xshatish orqali o‘zaro taqqoslash ta’kidi mavjud. **Chog‘ishtirmoq** so‘zi kitobiy nutqqa xos.

Zamira beixtiyor xat kelgan tomonga o‘girildi. Ikki qator orqada yuzi cho‘g‘dek yonib o‘tirgan hamkursi Omonni ko‘rdi-da, darhol ko‘zini oldi. Daftarning qatidagi xatni qo‘lidagi yozuvga s o l i sh t i r ib ko‘rdi. P.Qodirov, Uch ildiz. *Mittigina nevarasi o‘zicha, kishilar uchun eng shirin va kerakli narsa shokolad deb biladi. Shuning uchun hamma narsani, avvalo, shokoladga t a q-q o s l a b ko‘radi.* T.Murod, Bobosi bilan nevarasi. *Qismatullaning o‘yi o‘zga, notanish chiziqdan ketdi: u beixtiyor “qahramon xotin”ni o‘zining Hikmatoyi*

bilan q i y o s l a di va nazdida, xotini undan go‘zalroq tuyuldi. Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Bazm uchun Mirazim sarflayotgan pulga shaharning chetroq joyidan bemalol ikki xonali uy sotib olish mumkin edi. Ha, Yusuf uni uyga q i y o s q i l di!..* U.Hamdam, Muvozanat. *Sultonmurod esa so‘fiyona ruh bilan yozilgan bir g‘azalnigina maqtadi, uning ayrim misralarini bu nav g‘azallarning eng go‘zal namunalarini bergan Hofiz Sheroziy va zamondoshi mavlono Jomiy kabi shoirlarning misralari bilan ch o g‘ i sh t i r di.* Oybek, Navoiy.

SON, MIQDOR, HISOB, SANOQ, ADAD Predmetlarning sanab o‘lchanadigan belgisi. **Sanoq** so‘zi mazkur ma’noda ko‘proq *yetmoq, yo‘q* kabi ma’lum so‘zlar bilan birgalikda qo‘llanadi. **Adad** eskirgan.

To‘g‘ri-yu, lekin taraqqiyotga faqat aholining s o n i bilan maydonning kengligi kirmaydi-da, Roziy. Miqdoriy taraqqiyotidan tashqari, sifat taraqqiyoti ham bor... P.Qodirov, Erk. *Qoradaryoda suv bilan birga baliqlar turi, m i q d o r i ham kamayib ketgan, asosan, shim, oq amur, so‘zanbaliq (usach), mayda cho‘rtan, zog‘ora baliq bo‘lib, bular ichida serobrog‘i shim (ba’zi shevalarda “shum”) bilan oq amur edi.* Q.Kenja, Toshqin. *Mingboshining yer-suvi shu qadar ko‘pki, h i s o b ini o‘zi ham bilmaydi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Manzura deraza pardasini ochib qaradi: yangi kelib to‘xtagan “Pobeda”dan Danilov, direktor va bosh injener tushdi. Eshik oldida mashina, odam demaganning s a n o g‘ i yo‘q edi.* A.Muxtor, Daryolar tutashgan joyda. *Bu olamda mavjud o‘t-o‘lanlar, dov-daraxtlar barglari a d a d i qadar hamd-u sanolar bo‘lsin Yaratganga!* M.Mansur, Judolik diyori.

SONIYA, SEKUND, LAHZA, ON Juda oz, ko‘z ochib yumgunchalik vaqt. **Sekund** so‘zida vaqtning aniqligi, ya’ni minutning oltmishdan bir qismiga tengligi ochiq qabariq ifodalanadi. **Lahza, on** so‘zlarida vaqtning qisqalik ta’kidi va kitobiylik anglashiladi.

Biroq hech kutilmaganda vaziyat butunlay teskari tus olib, bir s o n i y a da uning o‘zi yerparchin bo‘ldi. N.Norqobilov, Kurash. *Fursat degan s e k u n d lar Qanotida uchadir. Kecha “bugun” bo‘lgan kun Bugun mana “kecha”dir.* E.Vohidov, Saylanma. *Tasviriy san’at galereyasida l a h z a ni aks ettirgan ikki yosh ijodkor ko‘rgazmasi bo‘lib o‘tdi.* Gazetadan. *Umid Hafiza bilan bo‘lgan shirin o n larni xayolidan o‘tkazardi.* Mirmuhsin, Umid.

SOP, DASTA, BAND, TUTQICH, TUTQI, TUTQA Qo‘l asbob-qurollari yoki boshqa narsalarning qo‘l bilan ushlaydigan qismi. **Sop** so‘zi ko‘proq pichoq, o‘roq, arra kabi asboblarga, **dasta, tutqich** so‘zlari esa hajman kattaroq narsalarga nisbatan ham qo‘llanadi. **Band** so‘zi mazkur ma’noni kengroq ifodalaydi. **Tutqi, tutqa** so‘zlashuv nutqiga xos.

Matosini ochgan edi, s o p i sadaf bilan ishlangan chiroyli rubob kechki quyosh nurida yiltirab ketdi. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Rustam uni ko‘z qorachig‘iday asrab-avaylar, d a s t a si va g‘ilofiga har zamonda oshdan keyin tovoqdagi*

yog‘ yuqidan surkab, tig‘ini qumlab yuvib turardi. Q.Kenja, Toshqin. *Chol fil tishidan yasalgan, b a n d iga dur va yoqut qadalgan asosini devorga suyab, to‘rdagi ko‘rpachaga o‘tib o‘tirdi.* O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi. *Eshiklarning tashqari tomonidagi t u t q i ch ini ushlasang, qo‘lingni chippa oladi.* S.Ahmad, Bir siqim xondonpista. *– A? – Boy bukilib, iljayib turgan Maxsumga tikildi, borib eshik t u t q i sini ushlagach, joyida to‘xtab qoldi.* A.Muxtor, Opa-singillar. *Dushanning otasi… t u t q a si yaltillab turgan hassasini olib, o‘z xonasiga kirib ketadi.* A.Muxtor, Davr mening taqdirimda.

SOQOLLI, SOQOLDOR, SERSOQOL Soqol qo‘ygan, soqoli bor bo‘lgan. **Soqoldor**, **sersoqol** so‘zlarida soqolning ko‘pligi, qalinligi ma’no ta’kidi anglashiladi.

Shayx Dehlaviy oltmishlarga borgan, jussasi kichik, o‘rta bo‘yli, qalin s o q o l l i, katta-katta ko‘zlari hamisha kulib turadigan bir odam ekan. M.Ali, Abadiy sog‘inchlar. *Soqolda gap ko‘p, o‘rtoq Rajabov. S o q o l d o r odam ancha-muncha xalqni o‘ziga ergashtiradi.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *Zar choponlilar orasida s e r s o q o l bir odam Asadullaning diqqatini tortdi.* T.Malik, Savohil.

SOQOV, GUNG, GUNGALAK, TILSIZ, LOL So‘zlash qobiliyatidan mahrum bo‘lgan, so‘zlay olmaydigan. **Gung** so‘zi **soqov** so‘ziga nisbatan kam qo‘llanadi. **Gungalak** oddiy so‘zlashuvga xos. **Tilsiz** so‘zi, odatda, jonivorlarga nisbatan ham qo‘llanadi. Qatordagi so‘zlar insonlarga nisbatan kamsitish, haqorat bildiruvchi so‘zlar sifatida ham qo‘llanadi. **Lol** so‘zi mazkur ma’noda eskirgan.

...Qismatdoshlarim bilan dardlashaman, deya og‘iz ochaman-u javob ololmayman. Hammasining og‘zida talqoni bormi? Yo bari s o q o v mi?.. U.Hamdam, Bir piyola suv. *Eshikni Mohbibining o‘zi ochdi. Karimning tiliga gap kelmadi, u garang, g u ng, kar edi, faqat ko‘zlari ochiq; boshini quyi solganicha Mohbibiga ergashib ichkari kirdi.* A.A’zam, Almisoqdan qolgan Karim. *– Jon yigitlar! Ushlab tashqariga chiqarib tashlanglar sabil qolgurni, – deya yalingandi, yigitlar o‘qishga mukkasidan ketgan kitobxonga o‘xshab g u ng a l a k bo‘lib olishdi…* D.Qo‘ldosh, Kutubxonada. *Hayf sizga-yey, xo‘jayin, kuchingiz shu t i l s i z maxluqqa yetdimi! Kuchingiz juda oshib, qo‘lingiz qichiyotgan bo‘lsa, sekin meni chaqirmaysizmi?* Sh.Xolmirzayev, Ahad Mirzo yig‘ladi. *Agar bir o‘g‘lon onadin tug‘ilsa, unga yerning ostidan bir joy qilib sut berib, ul joyda parvarish qilsalar, onasi va doyasi unga gapirmasalar, u o‘g‘lon hech kishining so‘zin eshitmasa, ulug‘ bo‘lg‘onda l o l bo‘lur. Ko‘rmasmusankim, barcha l o l-lar kar bo‘lurlar.* Kaykovus, Qobusnoma.

SOTMOQ, PULLAMOQ, PUL QILMOQ Pulga ayirbosh qilmoq. **Pullamoq** so‘zida kelishilgan pul evaziga bermoq ta’kidi qabariq ifodalangan. **Pullamoq** so‘zi **sotmoq** so‘ziga nisbatan kam qo‘llanadi.

Sabohat chorva ilmini yaxshi bilar, bu tog‘da yaxshi ko‘payadigan sergo‘sht hisor zotini xillashga tirishar, qo‘ylarning yirigini s o t ib, maydasini olib, foydasini bo‘lib yeyishlariga yo‘l qo‘ymas edi... P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Hikmatillo chiqqan vagonning deyarli yarmini lo‘lilar egallagan edi. Keyin bilsa, ular Saratov tomonlardan yaroqsiz otlarni opkelib, p u l l a b qaytayotgan asbi jalloblar ekan.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Molini quritaman degan p u l q i l ar, Donini quritaman degan un qilar.* Maqol.

SOTQIN, XOIN, XIYONATKOR, G‘ADDOR O‘z tomoniga, tarafdorlariga nisbatan xiyonat qilgan, o‘zga, dushman tomonga sotilgan. **Sotqin** so‘zi ma’noni **xoin** so‘ziga nisbatan kuchliroq ifodalaydi. **G‘addor** eskirgan, kitobiy so‘z.

Tashqaridan yoki jabrdiyda Mirazimning nigohi bilan qaralganda, har ikkimiz ham s o t q i n, kamida munofiqmiz... Tag‘in bilmadim. U.Hamdam, Muvozanat. *Agar unga qilingan bu jabr uchun dushmandan qasos olmasa, o‘zini xiyonatchi, x o i n, sotqin bo‘lib qoladigandek his etdi.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Osmonda xoin oy kezar, behayo iljaygancha nurini sochar, x i y o n a t k o r yulduzlar xoinlarcha ko‘z qisishar, xiyonatkor shamol xoinona qiqir-qiqir kular edi.* O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Ey parivashlar, dimog‘dor keldingiz, Buncha g‘ a d d o r, buncha dildor keldingiz.* S.Sayyid, Ey parivashlar.

S

SOVG‘A, HADYA, TORTIQ, TUHFA, ARMUG‘ON, IN’OM, SOVG‘A-SALOM Kishining ko‘nglini olish yoki xizmatlarini taqdirlash uchun tortiq qilib berilgan narsa. **Hadya** so‘zi, umuman, taqdim etilgan narsani bildiradi, unda siylash ta’kidi bo‘lmasligi mumkin. **Tuhfa** taqdim etilgan eng arzimas (kichik) narsani, shuningdek, qimmatbaho narsani ifodalash uchun ham qo‘llanaveradi. **Tortiq**, asosan, muhimroq sovg‘alarni ifodalash uchun qo‘llanadi. **Tuhfa**, **armug‘on** so‘zlarida kitobiylik ta’kidi mavjud. **Sovg‘a-salom** so‘zida alohida ehtirom va umumlashtirish ta’kidi mavjud.

Avaz bilan Hulkarning o‘ylab topgan s o v g‘ a laridan xursand bo‘lib, xurjunni ichkariga olib kirib qo‘ydi. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Bir kun Miryoqub noyib to‘raning uyida edi. Bu safar olib borgan h a d y a si to‘raga nihoyat darajada yoqib ketgan bo‘lsa kerak, to‘ra uni uzoq olib o‘tirib, ko‘p narsalarni gapirib berdi.* A.Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Kim bo‘lding? Ne qilding? T o r t i q bo‘larli Bormi kelurlarga arzirlik tuhfang? Bir kimga boshpana, Bir kimga ko‘prik, Yo ruhni yuksaltar biron so‘z aytding?* Zulfiya, Saylanma. *Shoirlarga hayron bo‘lmang, Shoir xalqi turfadir. She’r olami bu olamning Evaziga t u h f a dir.* E.Vohidov, Saylanma. *Bugunim yaxshi, aminmanki, ertaga hayot menga o‘ z a r m u g‘ o n larini tayyorlab turibdi.* A.Muxtor, Davr mening taqdirimda. *O‘n yettinchi yilning bahoridan to kuziga qadar xo‘pam muloyimlashdi. Ishchilarning maoshini oshirdi, yo‘qsillarga i n’ o m lar berdi.* T.Malik, Savohil. *Ayniqsa, xonadonlarga Qorboboning s o v g‘ a - s a l o m bilan kelishi bolalarning quvonchiga quvonch bag‘ishlaydi, hayratini oshiradi.* A.Jo‘rayev, Sirli sirg‘a.

SOYA, KO‘LANKA, KO‘LKA, KO‘LAGA Nurga to‘siq bo‘lib turgan predmetning aksi va uning aksi tushib turgan joy. **Soya** so‘zi **ko‘lanka, ko‘lka** so‘zlariga nisbatan keng qo‘llanadi. **Ko‘lanka, ko‘lka** ko‘proq badiiy asarlarda qo‘llanadi.

Tuprog‘i ko‘pchib yotgan ko‘chadagi yagona qayrag‘och s o y a siga to‘nini tashlab o‘tirgan Muhiddin esa daraxtning bujur tanasiga suyanib mudrardi. T.Malik, Savohil. *Gup etib urgan qo‘lansa is dimog‘ni yorib yubora yozdi – ichkarida qora-qura k o‘ l a n k a tirband ekanligini Abdulla uch qadam yurganida ko‘rdi.* X.Do‘stmuhammad, Yolg‘izlik. *Kun bo‘yi oftobda kuyib, tosh qotgan badanlarimizni Qorasuv silaydi, siypaydi, yumshatadi; oy kecha, oydin kecha, g‘ira-shira tol k o‘ l k a sidan pari qizlar poylab, bizni tanlayotgandek sirli hayajonda, shivirlashib, shapir-shupur cho‘milamiz.* A.A’zam, Quroq. *Mendan uzoqlashib borar bir odam. Bobo bo‘y-basti bir qarich chiqmaydigan ajabtovur bir maxluqni ko‘rib xuddi irkit narsaga ko‘zi tushib, nigohi bulg‘anganday birdan seskangan va ko‘ngliga xatarli bir k o‘ l a g a soya solgan edi, nafasi bo‘g‘ziga tiqilib ovozi chiqmay qoldi.* X.Do‘stmuhammad, Jajman.

SOYALI, SERSOYA, **SOYADOR** Soyasi ko‘p, soyasi keng maydonni egallagan. **Sersoya** so‘zida soyaning maydoni **soyali** va **soyador** so‘zlariga nisbatan keng ekanligi anglashiladi.

S

Hovuzlarning biridan ikkinchisiga baland va katta s o y a l i daraxtlardan bamisoli yo‘l solingan. X.Davron, Sohibqiron yoki mitti yulduz qissasi. *Rahim Saidov shu yerda birpas bo‘lgisi keldi. U bu xiyobonni sevardi. S e r s o y a, baland arg‘uvon, chinorlar ostida studentlik yillari ko‘p yurgan, ajoyib rejalar tuzgan, xayollarga erk berib, kechalari yulduzlarning ko‘z ilg‘amas yo‘llarini axtargan...* O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Novda o‘sgan chinorimdan, Daraxti s o y a d o r imdan, Elimga e’tiborimdan, Barisidan judo bo‘ldim.* E.Jumanbulbul, Tarjimayi hol.

SOZ, CHOLG‘U Milliy musiqa asboblarining (mas., dutor, tanbur, g‘ijjak kabi) umumiy nomi. **Cholg‘u** so‘zi o‘zagida chalish ta’kidi ochiq o‘z ifodasini topgan.

Yuzlari oy kelganda, Qo‘lga olay s o z imni, Oqshom payti bo‘lganda, Aytay yurak rozimni... E.Vohidov, Saylanma. *Chal, chalur chog‘ing shu choq,Chala qolmasin navo. Chal, navo bo‘lmasin toq, Chal, ch o l g‘ u ng dilga davo.* Mirtemir, Soz.

SOZANDA, SOZCHI, NAVOZANDA, CHOLG‘UCHI, MASHSHOQ, MUZIKACHI Kasbi cholg‘u chalish bo‘lgan shaxs. **Sozchi, muzikachi** so‘zlari hozirgi kunda ko‘proq so‘zlashuv nutqida ishlatiladi. **Navozanda** so‘zida poetik ta’kid ustuvor. **Mashshoq** nisbatan eskirgan bo‘lib, xalq cholg‘u asboblarini chaluvchi kishilarga nisbatan qo‘llanadi.

Yuksak mahoratli s o z a n d a lar ijro etgan dilnavoz kuy birdan barchaning ko‘ngliga safo keltirdi. Oybek, Tanlangan asarlar. *Ofiyatning yuzida ham mening ko‘nglimda daryoday sollanib quyilayotgan tuyg‘ularning aks sadosi o‘ynaydi, goh men – s o z ch i, u soz bo‘lib, goh u – s o z ch i, men sozga aylanib, suhbatimiz hech to‘xtamadi, shu to‘xtamaganicha, ba’zan baravj, ba’zan past, hozirgacha kelyapti.* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *U cholg‘uchilarga qarab “bo‘ldi, bas”, deganday panjalarini silkib, sun’iy, dag‘al kipriklarini pirpiratar, ammo n a v o z a n d a lar doira-yu boshqa sozlarini battarroq daranglatishar va nigohlari bilan bir-birlarini yanada shiddatliroq chalishga da’vat etishardi.* Q.Kenja, Indamas odam. *Mingbuloqning markazidayoq tolzor takya vodiyning mashhur qiziqchilari, shoir va polvonlarini to‘plagan, qulochga sig‘maydigan tollar tagidagi supalarda oshxo‘rlar kunni kech qilishgan, shuhrati butun respublikaga tarqalgan ashulachi, ch o l g‘ u ch i larning ashula, mashqlarini eshitishgan.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Barot polvon “dodxoh keldi, shekilli”, deb samovar tomonga qaragan edi, dutor, tanbur, g‘ijjak, nay, doira ko‘tarib kelayotgan m a sh sh o q larga ko‘zi tushdi.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *Ustalar, mardikorlar, duradgorlar ko‘p edi. Bir chetda havaskor yosh sozandalardan iborat duxovoy m u z i k a ch i lar to‘dasi eski-yangi kuylarni chalar edi.* Oybek, Tanlangan asarlar.

S

SOG‘AYMOQ, TUZALMOQ Dardi, kasali arib, yaxshi bo‘lmoq, shifo topmoq. **Tuzalmoq** so‘zi o‘zagidan sog‘ligi tuzuk holatga kelganlik ta’kidi ochiq anglashilib turadi, bu so‘z so‘zlashuv nutqiga xosdir.

Ko‘pincha bir xonada yotgan bemorlar, s o g‘ a y ib chiqqach, tez-tez uchrashib turaylik, deb bir-birlariga adres beradilar. Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Bugun maydonga tushmoqning hech iloji yo‘q, chunki belni andakkina yellatib qo‘yganmiz. Ammo ertagacha t u z a l ib qolar degan umiddamiz.* N.Norqobilov, Kurash.

SOG‘INMOQ, QO‘MSAMOQ, KO‘RGISI KELMOQ Dilga yaqin insonlarga nisbatan sog‘inch hissini tuymoq, shuningdek, biror narsa yoki joyni eslab, uni ko‘rishga, unga yetishga orzumand bo‘lmoq. **Qo‘msamoq** so‘zida qattiq sog‘inganlik, ko‘rishga intiqlanganlik ta’kidi qabariq ifodalangan, bu so‘z kitobiy nutqqa xos. **Ko‘rgisi kelmoq** so‘zining o‘zagida mazkur ma’no ochiq aks etgan, ko‘proq so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi.

Seni izlab keldim... S o g‘ i n ganman-da. Esingdami bahor, beg‘ubor kunduz, O‘ylamagan joyda bo‘ldik yuzma-yuz. Mirtemir, Pardalik. *To‘g‘ri, goho uni qattiq q o‘ m s a b ketganing, ko‘rging, hechqursa, telefonda bir og‘iz so‘zlashging kelganlari rost.* E.A’zam, Shovqin. *Qiziq, gaplari sovuq shu hasadgo‘y oshnasini baribir k o‘ r g i s i k e l averadi-ya!* E.A’zam, Shovqin.

SOG‘LIK, SALOMATLIK, SIHAT, TOB Organizm a’zolarining normal (to‘g‘ri) ishlab turish holati. **Sog‘lik** keng qo‘llanadi. **Salomatlik, sihat** faqat

odamga nisbatan qo‘llanadi. **Sihat** so‘zi **sog‘lik, salomatlik** so‘zlariga nisbatan kam qo‘llanadi. **Tob** so‘zi ko‘pincha **yo‘q** so‘zi bilan birga so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi.

Sen mening jonimni olgin, Men sening darding olay, Barcha s o g‘ l i k senga bo‘lsin, Barcha bemorlik menga. E.Vohidov, Saylanma. *Chindan ham, obi zamzam desa bo‘ladi, bu ichimlikni! Endi ter chiqay dedi! Qani, shunday narsani o‘ylab topgan gurji xalqining s a l o m a t l i g i ga yana bittadan olaylik, do‘stim!* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Asadulla ilgari “elchilikni eplay olarmikanman”, deb o‘ylagan bo‘lsa, endi “s i h a t im dosh berarmikin”, degan xavotirga tushgan edi.* T.Malik, Savohil. *Senga nima bo‘ldi? Men... bozorga chiqolmadim, Jamolboy! Andak t o b im aynib yotib qoldim deng... Shamol tegdimi, bilolmadim.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma.

SOCHIQ, LUNGI, SURTKI Yuz, qo‘l, oyoq yoki idish-tovoq, biror buyumlarni artish uchun ishlatiladigan buyum. **Lungi, surtki** shevada qo‘llanadi.

Ko‘chma do‘kon tadqiqotchining homiylaridan yegulik, suv, shirin hidli qog‘oz s o ch i q largacha olib keladi. I.Sulton, Boqiy darbadar. *Hammom miyon xonasining yon gumbazlaridan biri. Xodimgarning bo‘z l u n g i si tanga dag‘al-dag‘al urinadi...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

SOCHMOQ, SEPMOQ Bir tekisda muayyan sathga tarqatmoq. **Sepmoq** so‘zi ko‘pincha suyuqlikka nisbatan qo‘llanadi. **Sochmoq** so‘zida ushbu ma’no **sepmoq** so‘ziga nisbatan biroz kuchliroq.

Qizlar o‘n yetti-o‘n sakkiz yosh – balog‘at davrining ta’rifga sig‘mas o‘tli hissiyotlari og‘ushida ehtiros, zavq ila bir-birlarini bosishar, yuzlariga suv s o ch ishar, qiyqirishar, xandon otib kulishardi. Q.Kenja, Toshqin. *Dala-dasht, mayli, lekin bu gazanda qishloqning ichida ham serob, daraxtlarning ustida chumchuqlarni qiy-chuv to‘zitib, odamning yuragiga g‘ulg‘ula soladi, uylarning shiftida yuradi, egasiga tegmaydi, un s e p sa yo‘qoladi...* A.A’zam, Quroq.

SUBUT, BURD So‘zning, va’daning yoki tutgan ishning ishonchga sazovorligi. **Subut** so‘zi ko‘pincha so‘z, va’dadagi; **burd** so‘zi esa ishdagi qat’iylikni ifodalaydi.

Esiz, qurilgan saltanatlar sharafi, to‘kilgan u qonlar javobini kim bergay? Qolaversa, lafz qayerda qolyapti, s u b u t qayerda qolyapti? Ahd-chi, unga sadoqat-chi?! M.Mansur, Judolik diyori. *O‘shanda Xolbekka “So‘qir otangning kunini boshingga solaman!” – degan edi. Endi so‘zining ustidan chiqmasa b u r-d i qoladimi?* P.Qodirov, Qora ko‘zlar.

SUDXO‘RLIK, RIBO Muayyan shartlar bilan qarz berib, foyda olinadigan faoliyat. **Ribo** so‘zi eskirgan, kitobiylik bo‘yog‘i mavjud. Har ikki so‘zda ham g‘ayriqonuniy shaklda foyda olish ma’nosi alohida ta’kid oladi.

Ota-onasidan farqli o‘laroq unga omad kulib boqdi – otasidan qolgan eski tegirmonni ijaraga berib, mablag‘ topdi va s u d x o‘ r l i k bilan shug‘ullandi.

I.Sulton, Boqiy darbadar. *Islomdan ilgari arablar orasida r i b o keng tarqalgan edi.* “O‘zME”.

SUHBATDOSH, HAMSUHBAT, HAMGAP, HAMNISHIN Suhbatda ishtirok etuvchi kishi, suhbat qatnashchisi. **Hamsuhbat** va **hamnishin** kitobiy nutqqa xos. **Hamgap** kam qo‘llanadi.

Bu poyonsiz dashtda s u h b a t d o sh degani hamisha anqoning urug‘i. N.Norqobilov, Kurash. *Mo‘ylabi yuqoriga qayrilgan past bo‘yli notanish yigit bilan h a m s u h b a t bo‘ldi-yu, qalbining allaqayerida umid chirog‘i miltillab qoldi.* T.Malik, Savohil. *Shukur, siz u bilan h a m g a p bo‘lmagansiz-a?* Sh.Xolmirzayev, Darvesh. *Xon seskanib ketdi, h a m n i sh i n lar ham along‘-jalong‘ bo‘ldilar.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon.

SUHBATLASHMOQ, SUHBAT QILMOQ, GAPLASHMOQ, HASRATLASHMOQ, OTAMLASHMOQ, HANGOMALASHMOQ (HANGAMALASHMOQ), GURUNGLASHMOQ, GURUNG QILMOQ (QURMOQ), CHAQCHAQLASHMOQ Gap-suhbatda bo‘lmoq. **Hangomalashmoq** va **chaqchaqlashmoq** so‘zlarida qiziq-qiziq voqealar haqida suhbat bilan vaqtichog‘lik qilish ta’kidi mavjud. **Gurunglashmoq**, **gurung qilmoq** so‘zlari so‘zlashuv tilida qo‘llanadi. **Otamlashmoq** ko‘proq so‘zlashuv uslubiga xos, asosan, yaqin insonlarning yaqin suhbati ta’kidiga ega. **Hasratlashmoq** so‘zida dard-hasrat ta’kidi qabariq ifodalangan.

S

Kamol akasi bilan bu xonadonga ilk safar kelishganini esladi. O‘shanda aka-uka yuqori qavatda s u h b a t l a sh ib qolishdi, shunda to‘satdan pastdagi allaqaysi eshik o‘zidan o‘zi qisirlab yopildi... X.Do‘stmuhammad, Shabada. *...Meva terib o‘ynardik, o‘ynab meva terardik. Yana sahargacha s u h b a t q i l ib, qo‘shiq aytib, raqs tushganlarimiz-chi...* U.Hamdam, Muvozanat. *O Nazarimda, Xubbijamol kelsa, ular o‘zaro nimadir deb g a p l a sh ishadi-da, keyin Nosirjon ham taqdirga tan berib, avtobus parkiga yo‘l oladi...* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Karim qori ...ko‘chaga chiqqan joyida bir zum tin oldi, yon-verida hozirgina eshitib chiqqan vahima to‘la dag‘dag‘alar yuzasidan h a s r a t l a sh adigan kimsa yo‘qligidan afsuslanib, tek turgan ko‘yi xufton namoziga aytilayotgan azonni jon qulog‘i bilan tingladi...* I.Sulton, Tosh kelinchak. *Begimqul so‘nggi bir xatida Chilonzorda, ikki xonali alohida uyda turishini aytib, mehmonga taklif qilgan, “otpuskaga kelsang, eski og‘aynilaring yodingdan chiqmasin, ayaning uyida qilgan jinniliklarimizni eslab, bir o t a m l a sh amiz”, deb yozgan edi.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Yangiyo‘ldan Sayfi qiziq kelgan ekan, yarim kechagacha h a ng a m a l a sh ib o‘tirdik.* O‘.Umarbekov, Boboyong‘oq. *Shokir ota qo‘lidagi charmni cho‘za-cho‘za, qizdan mamnun bo‘lib javob berdi: – Bolam, picha dam ol, o‘rtoqlaringnikiga chiqib, birpas g u r u ng l a sh.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Safarimiz tugab, Toshkentga qaytib kelgach, sayohatlarimizni eslab, bir*

necha bor g u r u ng q i l dik. Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Shuncha yigit-u qiz bemalol gaplashib yuribdi, avtobus-u trolleybuslarda birga o‘tiradi, g u r u ng q u r adi.* A.A’zam, Tugmachagul. *Guzardagi choyxonaga chiqib, odamlar bilan bir ch a q ch a q l a sh sangiz, ko‘nglingiz yozilarmidi, deb qo‘yardi ayam ba’zida.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak.

SUPURGI, JO‘ROB Supurish-sidirish, tozalash uchun burgan, shuvoq, makkasupurgi va sh.k. dan dastalab bog‘lab yasaladigan ro‘zg‘or buyumi. **Jo‘rob** – shevaga xos so‘z.

Qo‘shni qizmi, kimdir o‘sha yer bilan bitta suqsurdek barglarni bir chekkadan supura boshlabdi-yu, yana nimani o‘ylab, s u p u r g i sini tashlab ketgan edi... M.Mansur, Judolik diyori. *...Yangi j o‘ r o b yaxshi supuradi-da!* O‘.Hoshimov, Sevgi qissalari.

SURAT, RASM, TASVIR, PORTRET, KARTINA Shaxs, narsalarning qalam, bo‘yoq bilan yoki boshqa usul bilan ifoda etilgan aksi. Hozirgi vaqtda **surat, rasm, tasvir** so‘zlari adabiy tilda, shuningdek, jonli so‘zlashuvda mazkur ma’noda aralash qo‘llanadi. **Portret** so‘zida kitobiylik ta’kidi mavjud. **Kartina** so‘zida musavvir tomonidan yaratilgan muayyan manzara ta’kidi anglashiladi.

Hikmatillo shitob bilan kirib borganida, Nilufar odam a’zolarining s u r a t i osilgan doska oldida bir guruh dugonalari bilan gaplashib turardi. O.Yoqubov, Billur qandillar. *So‘zananing ustiga Sattor bilan Oyshaxonning guldor ramkaga solingan r a s m lari yonma-yon osib qo‘yilgan.* P.Qodirov, Erk. *Bu daftarda Buxorodagi bir necha madrasalarning ham t a s v i r i bor.* Mirmuhsin, Me’mor. *O‘g‘lim qandaydir p o r t r e t ni shoshib chizar, qo‘li bo‘yoqqa botib qolgandi.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam. *Abror “hozir”lagancha, uni ustaxonaning to‘riga boshlaydi-da, ustiga bo‘z tashlab qo‘yilgan odam bo‘yi k a r t i n a ning ustidan matoni yulqib oladi...* U.Azim, Ishxonadagi ko‘rgazma.

SURATCHI, SURATKASH, RASMCHI, FOTOGRAF Rasm oluvchi, surat chizuvchi. **Rasmchi** so‘zlashuvda nisbatan ko‘p qo‘llanadi. **Suratkash** so‘zi musavvir ma’nosida ham, maxsus rasmga olish apparatida rasmga oluvchi kishi ma’nosida ham ishlatiladi. **Fotograf** hozirgi kunda ommalashgan.

Agar suratingni oldirsang, ko‘rasan mendan, s u r a t ch i ham, sen ham kaltak yeysanlar, deb tayinlab qo‘ygan. S.Ahmad, Ufq. *Qora xalq orasidan chiqqan menday bir s u r a t k a sh ning shoh qiziga muhabbat qo‘yishi kulgili emasmi?* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *R a s m ch i surat chizadi. Suratda odam qoshi qoshday bo‘lmadi.* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Qarsak tinib, zal endi jimigan edi, kinochilar, f o t o g r a f lar chaqqonlik bilan ishga kirishib ketdilar*. N.Safarov, Olovli izlar.

SURUNKASIGA, SIRASIGA, QATORASIGA, BETO‘XTOV Biror ish-harakat, voqeaning bir vaqtning o‘zida ketma-ket, muttasil sodir bo‘lishi. **Sirasiga** bu ma’noda kam qo‘llanadi. **Beto‘xtov** so‘zida voqea-hodisaning tezlik bi-

lan bir-biriga ulanib ketaverish ifodasi kuchli. **Qatorasiga** so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi.

Chilla chiqishiga oz qolgan bo‘lsa ham bu kutilmagan sovuq qalin qor olib keldi. S u r u n k a s i g a ikki kun yog‘di. O‘.Umarbekov, Hotamtoy. *Uch kun s i r a s i g a tinmay yomg‘ir yog‘di.* Gazetadan. *Qaniydi, shu tob-shu kayfiyatda uyidagi ijod xonasida bo‘lsa, lampashishani yoqib qo‘yib, qo‘lida qog‘oz-qalami bo‘lsa, ichi to‘la qaynab kelyapti, toshib-ayqirib kelyapti, bosh ko‘tarmay, q a t o r a s i g a yetti-sakkiz maqolani yozib tashlardi-ya!* X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Ellikboshi b e t o‘ x t o v aminga xabar qilmoqchi bo‘lib chiqib ketdi.* A.Qahhor, O‘g‘ri.

SUSAYMOQ, PASAYMOQ, SEPSILMOQ, SEPSIMOQ Ish-harakat, hodisa, holatning kuchi, shiddati oldingisiga nisbatan kuchsizlanishi. **Pasaymoq** so‘zida ilgarigi holatning sezilarli kamayishi ta’kidi mavjud. **Sepsilmoq** ko‘pincha badiiy asarlarda ishlatiladi. **Sepsimoq**, asosan, shevada ko‘p qo‘llanadi.

“Eshakning yuki yengil bo‘lsa, yotoq bo‘ladi”, degan gap ham rost ekanmi, yo qarilik oxir-oqibat o‘zini ko‘rsatdimi, yo nomus kuchi, jon holatda ishlash asnosida o‘zining bor quvvat-layoqatini sarflab yuboribmidi, Ko‘ktoyning shashti-shijoati sekin-asta s u s a y a boshladi. Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Bizning bog‘imizdagi olov p a s a y ib qolibdi. Endi qop-qora tutun bo‘lib chiqyapti.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Yuzlab oyoqlar ostidan ko‘tarilib, ufqni tumandek qoplab olgan chang asta-sekin s e p s i l di, ilonizi yo‘l endi bo‘m-bo‘sh edi.* A.Obidjon, Meshpolvonning janglari. *Bu orada biroz s e p s i b qolgan, bir xil jussali, bir xil quvvatli polvonlarning o‘rtamiyona kurashidan zerikkan davra Shaymardon polvonning chakmonidan tutishga kim jur’at etishini kutardi.* N.Chori, Bo‘ron tingan kecha.

SUXANDON, SO‘ZAMOL, GAPDON, NOTIQ, SUXANGAR, SUXANVAR Gapga chechan, so‘zga usta. **So‘zamol** so‘zi so‘zga boylik ta’kidini qabariq ifodalaydi, so‘zlashuv nutqiga xos. **Gapdon** so‘zi oddiy so‘zlashuvga xos, ko‘pincha salbiy baho namoyon bo‘ladi. **Notiq** so‘zida kitobiylik bo‘yog‘i mavjud. **Suxangar** va **suxanvar** so‘zlarida poetik ta’kid mavjud, asosan, xalq og‘zaki ijodi namunalarida uchraydi, eskirgan.

Yana biri sohibkor bog‘bon, Tosh ustida undirguvchi gul. Biri naqqosh, Biri s u x a n d o n, Biri esa qo‘shiqchi-bulbul... E.Vohidov, Saylanma. *Gulyaning otasi juda kirishimli, s o‘ z a m o l odam ekan.* E.A’zam, Shovqin. *Inson ko‘ngli haqidagi ancha-muncha kitoblarni titkilagan-u, ammo vaziyat taqozo qilganda, “odamlarning yuragiga oyoq qo‘yib devor oshadigan” g a p d o n larni ko‘raverib ko‘zi qotgani rost.* Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *To‘ti xoladay to‘qqiz o‘g‘ilning onasi, majlisda n o t i q, terimda devkor ayolni jondan sevmaslik mumkinmi?* Oybek, Oltin vodiydan shabadalar. *Ana endi shu xushvaqtlikda kunduz kuni ko‘pkari, to‘y, kechalikka sozanda, dutorchi, ohangar, s u x a n g a r lar*

so‘z aytadi. “Yusuf va Ahmad”. *Quloq soling s u x a n v a r ning so‘ziga, o‘zi tirik, dushman tushmas iziga.* “Xushkeldi”.

SUYAK, SO‘NGAK, USTUXON Odam va umurtqali hayvonlar skeletining bir qismi. **So‘ngak** tarixiy, **ustuxon** kam qo‘llanadi.

Bo‘rijonning oriq, umurtqa s u y a k lari bo‘rtib, qovurg‘alari sanalib turgan qo‘sh ho‘kizi omochni zo‘rg‘a tortib boryapti. S.Nurov, Maysalarni ayoz urmaydi. *Bizlar gunohkormi, s o‘ ng a k laringiz Sinsa bizning og‘ir, qattol qo‘llarda?!* E.Vohidov, Saylanma. *Onangizni ko‘ring: u s t u x o n, bir hovuch ustuxon.* Shuhrat, Umr pog‘onalari.

SUYAKSIZ, BESUYAK Suyagi yo‘q, suyagi ajratib olingan. **Besuyak** so‘zi og‘zaki nutqda ko‘proq qo‘llanadi.

Otamiz cholni tanidi: hazrati Xizr bobo! Boisi boshmaldog‘ida suyagi yo‘q! U kishining boshmaldog‘i s u y a k s i z bo‘ladi! T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Til b e s u y a k, benazorat, istagan paytdida tish hatlayveradi.* T.Malik, So‘nggi o‘q.

SUYUNCHI, SEVINCHI Biron quvonchli voqea to‘g‘risida xushxabar keltiruvchiga beriladigan sovg‘a. **Sevinchi** – shevaga xos so‘z.

Mirhosil oshnasiga quruq po‘pisa qilib, keyin hamshiraga qaradi: – Qizim, sen bunaqa sovuq gaplardan ehtiyot bo‘lgin, xo‘pmi? Yaxshi gap bo‘lsa, darrov s u y u n ch i ol. Yomonini ichingga yutovur. T.Malik, Xazonrezgi. *Hasanali s e v i n ch i sini topshirgandan so‘ng duoga qo‘l ochdi: – Ollo taolo umri bilan bergan bo‘lsin!* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

SUZMA, CHAKKI Zardobi sizib chiqqan qatiqdan hosil bo‘lgan sut mahsuloti. **Chakki** – shevaga xos so‘z.

Yaylovdagi qirg‘iz o‘tovida tunab qolishga to‘g‘ri keldi. Qimiz ichdik, s u z m a yedik. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *...uyi bozorjoyga yaqin Hotam bovo nevarasini kesdirib, kechqurun bazm berdi, biz bir chekkada osh yeb olgandan keyin yashinmachoq o‘ynadik, men sariqmoy, ch a k k i sotiladigan kappon tagiga kirib, qapishib bekindim, hech kim topolmadi.* A.A’zam, Quroq.

SUG‘URMOQ, CHIQARMOQ Suqilgan (joylashgan) o‘rnidan tashqariga tortmoq. **Chiqarmoq** bu ma’noda, asosan, so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi.

Shunday deb otam aravadan belkurak bilan boltani s u g‘ u r ib oldilar. Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Boborayim gov, qo‘ltig‘ida chog‘roq tarvuz, chamasi, adirdagi palakdan qaytayotgan ekan, Sobir polvonni ko‘rib ko‘zlari chaqnab ketadi. Tarvuzni chetga itqitib, etigi qo‘njidan pichog‘ini ch i q a r di.* N.Norqobilov, Quyosh tutilgan kun.

SO‘FI, MUAZZIN Masjidda azon aytib, namozga chaqiruvchi shaxs. **Muazzin** so‘zi diniy nutqlar va manbalarda keng qo‘llanadi, kitobiylik ta’kidiga ega.

S o‘ f i otasining davlatida o‘qib olmagani, tirikchilik og‘ir ekani, machitning butun vaqfini imom, qolaversa, mutavalli yeb, s o‘ f i ga faqat yalatganidan has-

rat qildi. A.Qahhor, O‘tmishdan ertaklar. *Saharlari mashinasini qasdma-qasdiga dudullatib, m u a z z i n ga xalaqit berishga urinadigan bo‘ldi.* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen.

SO‘KMOQ, SO‘TMOQ, SITMOQ Tikilgan narsaning ipini uzib chiqish. **So‘tmoq, sitmoq**, asosan, shevada ishlatiladi.

Fotih Burhonovich ne zamonlardan beri biron narsa minmagan, oyog‘ini bu qadar yuqori ko‘tarmagan edi, xayolida shimining og‘i chokidan s o ‘ k ilib ketadiganday tuyulardi. Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Qaynonasi o‘tirib olganicha eski ko‘rpachani s o ‘ t yapti.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *...ishqilib, og‘zida nosi bo‘lgan, ammo noskadi yo‘q, na jildida, na lippasida; pachoq qalpog‘ini yechib, astarining piltasigacha s i t ib qaraganmiz, so‘raganda miq etmaydi, faqat beti jiyriladi, qirriqning bopladimmi deb tirjaygani shu.* A.A’zam, Quroq.

SO‘LG‘IN, SO‘LIQ G‘am-tashvishdan, biror kasallikdan dard chekib, o‘zini oldirgan, rangi ketgan. **So‘liq** so‘zi nisbatan kam qo‘llanadi.

Qiz s o ‘ l g ‘ i n nigohini yerdan uzarkan, yigitga ko‘zi tushib, yuziga qizillik yuguradi. N.Norqobilov, Quyosh tutilgan kun. *Soppa-sog‘ odamday yozarmish-siz xat, Lekin, bilamanki, aftingiz s o ‘ l i q.* Mirtemir, Asarlar.

SO‘LG‘INLIK, SO‘NIQLIK, SO‘LIQLIK Biror kasallikdan dard chekish, g‘am-tashvish chekishdagi holat. **So‘niqlik** so‘zida bu ma’no birqadar obrazli ifodalangan. **So‘liqlik** so‘zida “qattiq iztirob chekish natijasida o‘zini oldirganlik” ta’kidi aniq seziladi.

Naqadar bu kuzning hasrati ulkan. Dunyoning bor-budini – har bir zarrasi-gacha – bu za’faron s o ‘ l g ‘ i n l i k zabt etganday! U.Azim, Ishxonadagi ko‘rgaz-ma. *Chunki kishi yuzidagi s o ‘ n i q l i k, esnash odatidek, darrov boshqalarga ham o‘tadi.* Mirmuhsin, Ildiz va yaproqlar.

SO‘NA, BO‘KA, O‘QALOQ, QATALOQ Hayvonlarning terisi ostida, oshqozonida, burnida parazitlarcha yashab yetiladigan, qo‘shqanotlilar turkumi-ga mansub hasharotlarning umumiy nomi. **Bo‘ka, o‘qaloq va qataloq** so‘zlari shevaga xos, asosan, sutemizuvchilar terisi ostiga yopishib olgan hasharotlarga nisbatan qo‘llanadi.

Ba’zi-ba’zida gullarga kelib qo‘nayotgan arilarning yoki ninachilar va s o ‘ n a larning g‘ung‘illagan ovozlari bu shovqinni birpas bosib ketgandek tuyular, lekin bu hashoratlar ovozida ham bizning pyesamizga mos uyg‘unlik va ko‘tarinkilik bor, shu sababli hammasi tabiiy va go‘zal edi. N.Eshonqul, Ba-houddinning iti. *Go‘shting olaqarg‘aga xomtalash bo‘lgur, men yetib borgunim-cha o‘t chimdib turadi, yetib borganimdan keyin menga bir qarab qo‘yadi-da, xuddi sag‘risiga b o ‘ k a tushgandak yana o‘ynoqlab qochadi.* G‘.G‘ulom, Shum bola. *Bizda o ‘ q a l o q, bir joylarda so‘na, bo‘ka deyishadi, ana shu kasofat kelib qolsa, o‘zini ko‘rmaysiz, eshitmaysiz ham, tinchgina o‘tlab turgan mol bechora birdan shaytonlaydi, shunday shaytonlab ketadiki!* A.A’zam, Quroq. *Ilhom q a-*

t a l o q chaqqan sigir kabi shataloq otib qochgan edi. I.Shomurodov, Kultepada kechgan hangomalar.

SO‘RAMOQ, SO‘RAB-SURISHTIRMOQ, SO‘ROQLAMOQ, DARAKLAMOQ Biror kishining daragini yoki biror voqea-hodisaning tafsilotini bilish uchun surishtirmoq. **So‘rab-surishtirmoq** so‘zida astoydil izlash ta’kidi anglashiladi. **Daraklamoq**da daragini topish harakatida bo‘lish ta’kidi qabariq ifodalangan.

Xizmatkor yigit sal o‘ziga kelgandan so‘ng mulla Fazliddin undan va qo‘shnisidan voqeaning tafsilotlarini s o‘ r a b bildi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Yangi buloqning s o‘r a b-s u r i sh t i r adigan narsalari juda serob edi. Ming afsuski, shundoqqina yonginasidan, bu dunyoga begonadek, sassiz-sadosiz, horg‘in va tolg‘in oqayotgan keksa buloq uning barcha savollarini javobsiz qoldirmoqda edi.* N.Norqobilov, Buloq. *“Qani men kelganda, kulib qarshilab, Qo‘shig‘i mavjlanib bir daryo oqqan? “Baxtim bormi deya, yakkash s o‘ r o q-l a b” Meni she’rga o‘rab suqlanib boqqan?* Zulfiya, Saylanma. *Abdurahmon polvon qozon-o‘choqni ayollar ixtiyoriga qoldirib, uni chetga boshlagan va o‘pkalab degan: – Chortepadagi to‘yda seni rosa d a r a k l a tdim, ko‘rinmading, so‘g‘in uch marta odam qo‘yib, atay chaqirtirdim, qorangni ko‘rsatmading.* N.Norqobilov, Kurash.

SO‘Z, KALOM, KALIMA, SUXAN Gap, gap-so‘z, nutq. **Kalom** va **suxan** so‘zlarida mazkur ma’no poetik ta’kid bilan ifodalangan.

Nazar baxshi qavatidagi sozini qo‘liga olgan yerida tag‘in o‘ylanib qoldi, yo‘q, bu kabilarga baxshiyona o‘gitlar hayf, tun qa’riga otilgan toshdek, aytgan s o‘ z lari besamar ketadi. N.Norqobilov, Kurash. *Til bilan ilohiy k a l o m larni, shirin so‘zlarni aytishi yoki aksincha, buning o‘rniga tilini g‘iybat, ig‘vo, yaramas gaplar bilan band etmog‘i mumkin.* T.Malik, Iymonlashish umidi. *Kitob-u doston bir qancha nazm-u nasr ila yozding, S u x a n maydonida javlon qilib topding zafar Jomiy.* Habibiy, Devon.

SO‘ZLAMOQ, GAPIRMOQ, DEMOQ, SO‘YLAMOQ, AYTMOQ Og‘zaki ravishda muayyan fikrni ifoda etmoq. **Gapirmoq** va **demoq** so‘zlari og‘zaki nutqqa xos. **So‘ylamoq** so‘zida so‘zlamoqqa nisbatan poetik ta’kid kuchliroq. **Aytmoq** so‘zi ma’nosida fikr bayonining kimgadir qaratilganligi ta’kidi anglashiladi.

Yigit ular oldida pildirab borarkan, tinmay Azizxon qilayotgan ishlardan s o‘ z l a b borardi. S.Ahmad, Ufq. *Ulfatlarda har yerlarda o‘ltirdi, Sultonxon dardini endi g a p i r di.* “Rustamxon”. *Har neni yemak – hayvonning ishi, har neni d e-m a k – nodonning ishi.* Maqol. *So‘z s o‘ y l a shda va ulardan jumla tuzishda uzoq andisha kerak.* A.Qodiriy, Kichik asarlar. *Ulug‘ otdoshlarim maqomi yuksak, Men shogird erurman garchand alarga. Harnechuk, bir gapni a y t m o-g‘ im kerak: Oson bo‘lmagan hech Abdullalarga.* A.Oripov, Ism haqida.

T

TABRIK, QUTLOV, MUBORAKBOD Biror bayram, quvonchli kun, erishilgan muvaffaqiyat, g‘alaba munosabati bilan to‘g‘ridan to‘g‘ri bildiriladigan yoki yo‘llanadigan qutlov so‘zi. **Qutlov, muborakbod** so‘zlari kitobiy nutqqa xos, bu so‘zlarda qutlash ta’kidi qabariq ifodalanadi.

Yuzlari quvonchdan qizargan Obid Yo‘ldoshevich t a b r i k larga past tovush bilan rahmat aytardi. P.Qodirov, Uch ildiz. *Tabriklaydi Uni Tokur, “Ozodliging muborak!” Ro‘znomalar q u t l o v yozur, Bular unga ne kerak?* E.Vohidov, Ruhlar isyoni. *Nishonboy m u b o r a k b o d ga kelganlarning ko‘ngliga qo‘l solardi: – Mening yangi lavozimga o‘tganimdan xursand bo‘lganlaring uchun rahmat, – derdi ularga.* N.Yoqubov, Xazina sultoni.

TABRIKLAMOQ, TABRIK QILMOQ, QUTLAMOQ, MUBORAKBOD QILMOQ (ETMOQ, AYLAMOQ) Biror bayram, quvonchli kun, erishilgan muvaffaqiyat, g‘alaba munosabati bilan tabrik so‘zini aytmoq. **Qutlamoq** so‘zi ko‘proq kitobiy nutqda ishlatiladi. **Muborakbod qilmoq, muborakbod etmoq** so‘zlari poetik bo‘yoqqa ega, rasmiy, publitsistik, badiiy uslublarga xoslangan. **Muborakbod aylamoq** so‘zi eskirgan.

Oltinoydan boshqa hamma, hatto boya Klaraxonning qiliqlarini yoqtirmay qovog‘ini uygan qo‘rboshi ham g‘alabadan xiyol mast, bir gapirib, o‘n kulishar... qo‘llarini silkitib t a b r i k l a shar edi... O.Yoqubov, Adolat manzili. *Anvar o‘zini t a b r i k q i l uvchi ulamo va ashraflar yuzidan ochiq ravishda riyo, shaytanat va tama o‘qir, kambag‘allardan sodda samimiyat ko‘rar edi.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Shahar a’yonlari Bobur kelib tushgan ko‘shkka borib, uni g‘alaba bilan q u t l a dilar...* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Anvar devonxona sahniga yetkanda, ichkaridagi kattadan kichik mirzo, munshiylar yangi boshliqlarini m u b o r a k b o d q i l g‘ali o‘runlaridan qo‘zg‘aldilar.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon.

TAKRORLAMOQ, QAYTARMOQ 1. Biror ish, xatti-harakatni takror holda bajarmoq. **Takrorlamoq** so‘zi qo‘llanish darajasiga ko‘ra nisbatan faol, deyarli barcha nutq uslublarida uchraydi. **Qaytarmoq** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos. Bu so‘z jumla tarkibida *yana, takror, bir necha bor* kabi birliklar bilan bog‘lanib kelganda, xatti-harakatning bir necha marta bajarilganligini anglatadi.

Yozuvchiga avvalgi asaridan qolgan hayajonlarini unutish qiyin kechadi. Qisman bo‘lsa ham o‘sha his-hayajonlarni beixtiyor t a k r o r l a yotganini o‘zi sezmaydi. S.Ahmad, So‘z gavhari. *Bu tajriba tugagach, robot yordamida yana q a y t a r amiz. Keyin natijasini solishtiramiz.* T.Malik, Falak.

2. Biror so‘z, jumla, matnni takror qo‘llamoq. **Takrorlamoq** so‘zi uslub jihatdan betaraf. **Qaytarmoq** so‘zi ko‘proq oddiy so‘zlashuvga xos.

– Rahimjon aka! – dedi Ra’no sekin. Dedi-yu, entikdi, so‘ngra chuqur nafas olib, ohista t a k r o r l a di: – Katta rahmat!.. A.Qahhor, Qo‘shchinor chiroqlari. *– Sho‘xlik qilmay, jim o‘tir, xo‘pmi? – dedi har doimgi gapini q a y t a r ib.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi.

TANBEH, DASHNOM, KOYISH, DAKKI Yo‘l qo‘yilgan biror kamchilik yoki qilingan ayb uchun koyish, dashnom berish maqsadidagi gap-so‘z. **Dashnom** so‘zida belgi darajasi ancha ortiq. **Koyish** so‘zida shunchaki urishib qo‘yish ta’kidi o‘zakdan ochiq anglashiladi. **Dakki**da belgi darajasi pastroq, ko‘proq so‘zlashuvda islatiladi.

Tog‘ tumanini tugatib chakki qilibsizlar. “Yana t a n b e h” deb o‘yladi Mariya Vasilyevna. A.Muxtor, Chinor. *...hozirgina tandirdan uzilgan issiq nonlardan birini kosadagi suvga bo‘ktirib-bo‘ktirib yesa, ora-sirada tinib-tinchimas Oftob momosining xivichini tatib, uning beg‘araz d a sh n o m larini to‘yib-to‘yib eshitsa!* N.Norqobilov, Kurash. *Yuzini borutning qurumi qoraytirgan, faqat ko‘zining va tishining oqlarigina aniq ko‘rinadigan to‘pchiboshi Sherxondan yana k o y i sh eshitdi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Xurram qotma daf’atan ne gapligini anglamadi. Anglamagani uchun ham momosidan d a k k i eshitib, nari ketmoqqa majbur bo‘ldi.* N.Norqobilov, Kurash.

TAQDIR, QISMAT, YOZMISH, PESHANA (PESHONA), NASIBA, KO‘RGILIK Ilohiy tushunchaga ko‘ra, insonning oldindan belgilab qo‘yilgan hayot yo‘li, butun umri davomida duch keladigan jami voqea-hodisalar tizimi. **Qismat, ko‘rgilik** so‘zlari ma’nosida tashvishli, qayg‘uli holat ta’kidi anglashiladi. **Peshana, nasiba, ko‘rgilik** so‘zlari, asosan, so‘zlashuv tilida ishlatiladi. **Peshana, nasiba** so‘zlarida og‘ir, qayg‘uli holatga ko‘nikish ta’kidi ham namoyon bo‘ladi. **Yozmish** so‘zi eskirgan.

Xalqning ko‘zi bog‘lansa, qulog‘iga qo‘rg‘oshin quyilsa, t a q d i r hukmi o‘limdek haq, degan aqidani uning zehniga singdirish osonroq bo‘ladi. A.Qahhor, Hindiston xotiralaridan. *Q i s m a t bizni bu balo girdobiga soldi.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Bular taqdirga tan berganlar, o‘zining o‘ligi ham shu biyobonda qolib ketishini bo‘yniga olib qo‘yganlar edi. Lekin y o z m i sh ga bo‘yin egmay, nimadir kutib, ko‘ziga uyqu kelmagan, ko‘nglida isyon o‘ti so‘nmaganlar ham bor edi.* A.Muxtor, Chinor. *Hakimjonni kuzatishda “hozirgi yoshlar”, “p e sh a n a” degan gaplarni aytibdi.* A.Qahhor, Muhabbat. *N a s i b a m shu ekan, endi men sizning himoyangizga muhtojmen, begimni olib*

kelavering. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *K o ‘ r g i l i k bu, dedi hind-u, Taqdir, dedi musulmon, Lekin zo‘rlar zulmiga u Tan bermadi hech qachon*. E.Vohidov, Ruhlar isyoni.

TARJIMA, O‘GIRMA Biror asar, matnni bir tildan boshqa tilga yoki bir necha tillarga o‘girishdan iborat ijodiy ish. **Tarjima** so‘zi nutqda shunday ishning barcha turlariga nisbatan keng qo‘llanadi. **O‘girma** so‘zi o‘zbek tilining ichki imkoniyati asosida yasalgan, nisbatan kam qo‘llanadi, kitobiy nutqqa xos.

Matbuot sahifalarida t a r j i m a masalalariga bag‘ishlangan diqqatga sazovor har bir chiqish jonli munozaralarga sabab bo‘lmoqda. A.Qahhor, Tarjimachilik tashvishlari. *“Shovqin” romani milliy ruhiyati bilan ajralib turadi. ...Bu o ‘ g i r m a esa faqat “uning malla jingalak sochi” ma’nosini beradi.* M.Barotova, E.A’zamning “Shovqin” romani tarjimasida milliy xarakterga xos xususiyatlarning berilishi.

TARJIMON, TARJIMACHI, TILMOCH, MUTARJIM Tarjimonlik faoliyati bilan shug‘ullanuvchi shaxs. **Tarjimachi** so‘zi nutqda kam ishlatiladi, ko‘proq “no‘noq” tarjimonlarga qarata qo‘llanadi. **Tilmoch, mutarjim** so‘zlari eskirgan. **Tilmoch** sinxron tarjima qilish bilan shug‘ullanadigan mutaxassisni ham bildiradi.

Mustaqillik yillarida “Jahon adabiyoti” jurnalining maydonga kelishi ada-biy-madaniy hayotning taqozosi bilangina emas, balki ustoz t a r j i m o n lar ijodiy ishlarini yangi tarixiy sharoitda davom ettirib, xalqimizning madaniy va ma’naviy olamini yanada boyitish talabi bilan ham ro‘y berdi. N.Karimov, Tarjima san’ati va jahon adabiyoti. *Joylardan keladigan originallarni (asl nusxa) o‘qib bo‘lmaydi, t a r j i m a ch i larning no‘noqligi ishlab chiqarishni orqaga siltab, naborchilarni asabiy qiladi.* G‘.G‘ulom, Mukammal asarlar to‘plami. *Biroq sal fursat o‘tmay, hokim to‘ra t i l m o ch ni o‘rnidan quvdi.* S.Ahmad, Hukm. *Asqar Mahkam estetik dunyosini uning tarjimalari ham baralla ko‘rsatib turibdi, shoir m u t a r j i m sifatida “Avesto”ni o‘zbekchaga ag‘dardi*. O.Toshboyev, Haq oshig‘i yoxud chin ma’noda shaxs bo‘lib o‘tgan adib.

TASKIN, TASALLI, YUPANCH Insonni ruhiy jihatdan yupatish, tinchlantirish his-tuyg‘si. **Tasalli** so‘zida yupatish, taskin berish belgisi ta’kidi kuchli. **Yupanch** so‘zida “yupatish” ifodasi ochiq ifodalanadi, so‘zlashuv tiliga xos.

Yuragim ranjigan boladay, Na ermak, t a s k i n ga ko‘nadi. Sh.Rahmon, Saylanma. *Nachora... Yo‘qlab turishadi, yig‘ilish kerak bo‘lganda, yig‘ilishadi, yig‘lash kerak bo‘lganda, yig‘lashadi. Bu, albatta, behuda gap, o‘rinsiz, asossiz t a s a l l i, chunki gap ayol boshiga nima yopinib yurishida emas, nima uchun yopinib yurganligida*. A.Qahhor, Teshik dasturxon. *Bu qamoqxonada ona uchun ham, bola uchun ham birgina y u p a n ch, birgina baxtli daqiqalar bor edi.* T.Malik, Shaytanat.

TAYYOR I, **SHAY, TAXT, HOZIR** Biror ish, yumushni bajarish, xatti-harakatni amalga oshirishga, shay holatda bo‘lgan. **Shay** so‘zida biror ishni amalga oshirishga to‘liq chog‘langanlik ta’kidi mavjud. **Taxt** so‘zi bu ma’noda nutqda kam qo‘llanadi. **Hozir** so‘zi, asosan, so‘zlashuvda ishlatiladi, bu so‘zda doimiy tayyorlik ta’kidi bor.

Inson t a y y o r turar, sinovlarga shay, Yashaydi oilam, el-u yurtim deb. A.Oripov, Uch zina. *Ikkiga bo‘lingan qontalash yaproq, Titrab, to‘kilmoqqa sh a y dir kun sari.* I.Mirzo, Sizni kuylayman. *Mollarni olib kelishga t a x t holatda turishsin.* N.Ismoilov, Dunyo. *Nimaiki maslahat yoki yordam kerak bo‘lsa, biz xizmatingizga h o z i r miz.* Shuhrat, Jannat qidirganlar.

TAYYOR II**, SHAY, TAXT, MUHAYYO, HOZIR** Muayyan narsa-predmet foydalanishga, qo‘llashga yoki iste’mol qilishga tayyor holatda. **Shay** so‘zi narsaning qo‘llanishga chog‘langanlik holatidaligini anglatadi. **Taxt** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos, narsaning qo‘llanishga har jihatdan tayyor holatda turganligini ta’kidlaydi. **Muhayyo** so‘zi, asosan, yozma nutqda qo‘llanadi, narsa-predmetning foydalanishga yoki iste’mol qilishga naqd qilib qo‘yilganligini anglatadi, bu so‘zda poetik bo‘yoq ortiq. **Hozir** so‘zi bu ma’nosida nutqda kam ishlatiladi.

G‘avvos t a y y o r aravalardan birini olib keldi. Mirmuhsin, Me’mor. *Urushdan qaytgandan beri shofyorlik qiladi, mashinasi doim egarlangan otdek olis yo‘lga sh a y turardi.* O‘.Umarbekov, Ko‘prik. *Miltiqlar t a x t, otlar tayyor, lekin kimning qush olib kelishini kutishar edi...* A.Qahhor, Xotinlar. *Hamma narsa ishni boshlash uchun t a x t.* S.Karomatov, So‘nggi barxan. *Ertalab xolodilnikni ochsa, “suxoy payok” m u h a y y o. Pishloq, kolbasa, sariyog‘, tuxum...* O‘.Hoshimov, O‘zbek ishi. *Yeguliklar tayyor, dasturxonga tortishga h o z i r holatda*. I.Salimova, To‘kin dasturxon.

TAYYORLAMOQ, HOZIRLAMOQ, TAYYOR QILMOQ, TAXT QILMOQ, TAXTLAMOQ, SHAY QILMOQ, SHAYLAMOQ, MUHAYYO QILMOQ (ETMOQ, **AYLAMOQ) 1.** Biror narsani foydalanish, qo‘llash yoki iste’mol qilishga tayyor, shay holatga keltirmoq yoki ish, xatti-harakatni bajarishga shay holatga kelmoq. **Tayyorlamoq, tayyor qilmoq** so‘zlari barcha nutq uslublarida qo‘llanadi. **Hozirlamoq** so‘zi, asosan, so‘zlashuv tilida qo‘llanadi. **Taxtlamoq, taxt qilmoq, tappa-taxt qilmoq, shay qilmoq** so‘zlarida tayyorlik darajasining ortiqligi qabariq ifodalangan. **Shaylamoq** so‘zi nutqda kam ishlatiladi. **Muhayyo etmoq** so‘zi kitobiy, **muhayyo aylamoq** esa eskirgan.

Kelinlar, qizlar saharlab bu taomlarni t a y y o r l a b, birlari ishga, birlari o‘qishga ketishgan. S.Ahmad, Azroil o‘tgan yo‘llarda. *Otabek tushga yaqin uyg‘ongach, Hasanali choy h o z i r l a di...* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Nazoratchi... u yer-bu yerini tozalab, ertalabga t a y y o r q i l ishimni aytdi.* T.Malik,

Savohil. *Bobom Umar zakunchining ulov jo‘natishini kutmasdan, o‘zining eshak aravasini t a x t q i l di.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Bir kuni ishdan qaytib, xotiniga xonasining bog‘ga qaragan derazasi oldiga joy qildirdi: stolni t a x t l a b bo‘lgach, oromkursiga cho‘kkancha, bog‘ni tomosha qila boshladi.* N.Eshonqul, Yalpiz hidi. *Sh a y q i l ib qo‘ygan qalam-daftarini yig‘ishtirib, Mirahmadning oldiga tushib bordi*. X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Traktorimni sh a y l a b qo‘y ganman. Qator oralarida qo‘shiq aytib ishlamasam, armondan chiqmayman.* F.Nurullayev, Bo‘z yigit. *Ilgarilari bunaqangi pivo ichish Cho‘loq uchun faqat orzu edi. Endi esa xayoliga kelmasayam, m u h a y y o q i l inadi.* N.Ismoilov, Burgut tog‘da ulg‘ayadi.

2. Biror narsani yuzaga keltirmoq, hosil qilmoq, yaratmoq (qurmoq, pishirmoq, tikmoq, yetishtirmoq kabilar). **Tayyorlamoq, tayyor qilmoq** so‘zlari deyarli barcha nutq uslublarida qo‘llanadi. **Taxtlamoq, taxt qilmoq, shay qilmoq** so‘zlarida belgi darajasi ortiq. **Hozirlamoq, shaylamoq** so‘zlari bu ma’nosida, asosan, kitobiy uslubga xos.

Menga yana qancha azob t a y y o r l a b qo‘y gansan, mayli, boshimga kulfat toshlarini ayamay yog‘diraver. T.Malik, Shaytanat. *...she’r yozish oson ish emas, qofiyasini keltirib, turog‘ini t a x t l a gan bilan u she’r bo‘lib qolmaydi...* X.Abdullayeva, Adabiyot – shunchaki havas maydoni emas yoki ijod odobi haqida o‘ylar. *...Hozirgacha naq 12 ta audioertakni t a x t l a b qo‘yishdi.* Gazetadan. *Nimani istasang, pildirab qizing O‘sha on oldingga sh a y q i l ib qo‘ygay.* A.Oripov, Saylanma. *Qayerdandir “rogatka” sh a y l a b, Bir bolakay, toshni o‘zicha, Musichaga uchirdi, tosh ham, Yaqinlashdi musicha tomon*. A.Po‘latov, Musicha. *Duradgor, shunday bir taxt yasayki, bu taxtga saodatli shoh chiqib o‘tirsin, degan o‘y bilan taxt h o z i r l a di.* Navoiy, Lison ut-tayr.

TASHNA, CHANQOQ, SUVSOQ, QAQROQ Suvsagan, chanqagan holatli. **Tashna** so‘zi bu ma’nosida, asosan, insonga nisbatan qo‘llanadi. **Chanqoq** so‘zi esa boshqa jonzotlarga hamda o‘simlik, yer kabilarga nisbatan ham ishlatiladi. **Suvsoq** so‘zi nutqda kam uchraydi. **Qaqroq** so‘zida “suvsizlikdan qaqrab ketgan” ma’nosi yuzaga chiqadi.

Ey sen, boshi va oxiri yo‘q cho‘lda suvsirab, jon berayotgan t a sh n a yo‘lovchi! F.Musajonov, Himmat. *U asfalt yo‘l tugab, dashti-biyobonga son-sanoqsiz karvon yo‘llari, cho‘pon so‘qmoqlari kirib ketadigan joyda, kichkinagina, ch a n-q o q gulzor o‘rtasida yo‘nilgan xarsang ustida turibdi*. A.Muxtor, Chinor. *Suvsoq soylar ilon kabi bilanglab ketib borar suvloq yerlarga.* Faxriyor, Sangijumonda yoz manzaralari. *Och va s u v s o q o‘ldi ne-ne bolalar, Panjalar yopishdi to‘g‘ri yoqaga, Kimga ham der edi arz-u dodini, Haqiqat sotilgach qora chaqaga.* Mirtemir, Tanlangan she’rlar. *Tongga yaqin ular sahroga kira boshlashdi. Shahar tugab, q a q r o q dasht keldi.* A.Malik, Jangchi.

TASHVISH, SAVDO, G‘AM, QAYG‘U Biror maqsadni amalga oshirish, xatti-harakatni bajarish yo‘lida yuzaga kelgan bezovtalik hissi, o‘y-fikri. **Savdo**

so‘zida biror xatti-harakat bilan bog‘liq holda yuzaga kelgan bezovtalik bo‘rtib turadi. **G‘am, qayg‘u** so‘zlarida bezovtalik ta’kidi qabariq ifodalangan.

Xon oyim ulkan haram t a sh v i sh lari, bolalar, nevaralar g‘ami ila band. R.Haydarova, Javzo. *Bu s a v d o har xotinning boshida bor.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. – *Bir muddat dashtda, kun kechirmoq g‘ a m ida goh ul, goh bul ulusni bosar edim.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Q a y g‘ u si yo‘q biror kunni ko‘rmadim, Biror soat men baxtiyor bo‘lmadim.* H.Olimjon, Muqanna. *Ket degandan keyin ketish kerak-da. Sendan boshqa g‘ a m-t a sh v i sh im yo‘qmi?* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi.

TASHVISHLANMOQ, TASHVISH QILMOQ, QAYG‘URMOQ Biror maqsadni amalga oshirish, xatti-harakatni bajarish yo‘lida bezovtalik holatida bo‘lmoq. **Tashvishlanmoq** so‘zi o‘rnida **tashvish chekmoq** iborasi ham ishlatiladi. **Qayg‘urmoq** so‘zida haddan tashqari tashvishlanish ma’no ta’kidi bo‘rtib turadi.

“Yopiray, nima bo‘ldi bolalarimga?” – deb ota t a sh v i sh l a n a boshladi. H.G‘ulom, Mash’al. *Bilmayman, Ko‘kaldosh qayda bo‘ldi deb, Oti o‘zib badbaxt borib qoldi deb, Agar borsa, bir savdoni qildi deb, Tek o‘tirmas, bekka t a sh-v i sh q i l di deb, Qorajonbek shunday bo‘ylab qaradi*. “Alpomish”. *Ikkinchi shahardagi kishi ham do‘stining qarzga botganini eshitib g‘oyat q a y g‘ u r di.* T.Malik, Odamiylik mulki.

TA’NA, TA’NA-DASHNOM, YOZG‘IRIQ, MALOMAT, MAZAMMAT, TA’NA-MAZAMMAT Biror ayb yoki kamchilikni ko‘rsatib, kamsitib aytilgan gap, qilingan xatti-harakat yoki “minnat”, “haqorat” ma’nosidagi gap-so‘z. **Ta’na-dashnom** so‘zida tanbeh ta’kidi ham mavjud. **Malomat** so‘zi kitobiy uslubda ishlatiladi. **Yozg‘iriq** so‘zi nutqda kam qo‘llanadi, eskirgan. **Mazammat** so‘zi ham eskirgan, asosan, tarixiy mavzudagi asarlarda uchraydi. **Ta’na-mazammat** so‘zida ma’no alohida ta’kidga ega, kitobiy uslubga xos.

Kimga dardimni aytsam, kuladi. T a’ n a dan boshim chiqmay qoldi, aylanay opajon. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Baribir ikkovini t a’ n a-d a sh n o m larga ko‘mib tashladik*. A.Qahhor, Maqolalar va suhbat. *Lekin she’rda arvoh kuchli y o z g‘ i r i q, cheksiz alam bilan tilga olinadi.* Q.Yo‘ldoshev, El yuragidagi shoir. *M a l o m a t dan ezilgan shahzoda parishon holda do‘stlari davrasidan chiqib ketib, qon-qon yig‘labdi*. T.Malik, Odamiylik mulki. *Bular avvalgi ikki jamoaning martabasiga yetolmasalar ham, lekin har qanday holatda gunohdan o‘zlarini tiyganlari uchun t a’ n a-yu m a z a m m a t ga munosib emaslar.* A.Fitrat, Najot yo‘li.

TA’NA QILMOQ, MALOMAT QILMOQ, MAZAMMAT QILMOQ (ETMOQ, AYLAMOQ) Biror ayb yoki kamchilikni ko‘rsatgan holda kamsituvchi gap aytmoq. **Malomat qilmoq** so‘zi, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Mazammat qilmoq (etmoq, aylamoq)** so‘zi eskirgan, kitobiy uslubga xos.

– Boqqaningizni t a ’ n a q i l yapsizmi? – dedim chaqchayib. O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Maqsad – biron-bir birodarlarimizni m a l o m a t q i l ish emas, balki qaysi illatlardan qay tarzda qutulish masalasiga barchalarimizning diqqatimizni tortish.*T.Malik, Odamiylik mulki. *Jinni odamni xon dorga tortibdi, deb xalqi olam m a z a m m a t e t urlar.* S.Siyoyev, Yorug‘lik.

TEBRANMOQ, CHAYQALMOQ, LAPANGLAMOQ, TALPANGLAMOQ, TALTANGLAMOQ, GANDIRAKLAMOQ, LOPILLAMOQ, IRG‘ALMOQ, SOLLANMOQ Turli tomonga yoki bir tomonga tekis, notekis tebranma harakat qilmoq.**Talpanglamoq** so‘zida belgi kuchli darajada ifodalanadi. **Taltanglamoq** – shevaga oid so‘z. **Lopillamoq** yon-veriga yoki baland-pastga chayqalish harakati anglashiladi. **Gandiraklamoq** so‘zlashuv tiliga xos. **Lapanglamoq, lopillamoq** so‘zlarida salbiy bo‘yoq bo‘rtib turadi, ko‘proq so‘zlashuv uslubida uchraydi. **Irg‘almoq** so‘zi shevaga xos. **Sollanmoq** so‘zi nutqda kam ishlatiladi.

Kuy boshlanib, raqqosa o‘yinga tushishi bilan atrof jimjit bo‘lib qoladi. Hamma o‘tirgan joyida t e b r a n ardi. T.Obidov, Yusufjon qiziq. *Erta sarg‘aygan qamishlar ohista ch a y q a l ib, shitirlab turar, uchidagi makka supurgidek popiltiriqlari sekin-sekin chayqalardi.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Tijoratxon xalatini yelkaga tashlab, shippakni oyog‘i uchiga ilib, l a p a ng l a b borib darvoza o‘rtasidagi eshikni ochdi.* S.Ahmad, G‘ildirak. *Biydi momoni itarib tashlab, talpanglab chiqib ketdi*. N.Eshonqul, Shamolni tutib bo‘lmaydi. *Emaklab yoki t a l p a ng l a b yurib borib, ariqqa yoki shundoqqina tuproq yerga necha martadir yiqilib tushgan, har safarida chirillab yig‘lab, senga talpingan bo‘lsam kerak* . I.Sulton, Ota qasidasi. *Beqasam choponlik: – Voh, o‘ldim-a! – deya baqirdi. Peshonasini ushladi. T a l t a ng l a di, gandirakladi. Ana yiqilaman, mana yiqilaman dedi.* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Bu odam azbaroyi semizlikdan, yursa – taltanglab, gapirsa – uzluksiz pishillar edi*. P.Tursun, O‘qituvchi. *Odil aka g a n d i r a k l a b borib devorga suyangan ko‘yi hansirab qoldi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Birlashmading, ketma-ket balo keldi, o‘t keldi, Tog‘day yigitni solib, l o p i l l a b tobut keldi.* X.Xudoyberdiyeva, She’rlar. *Agar ona shu tobda sal sinchkov qaraganida, bola juda siqilayotganini, tinimsiz kaftining yumshoq joyini ezib, i r g‘ a l ib o‘tirganini ko‘rgan bo‘lardi.* E.Norsafar, Chol va nabira. *Oftob nurini emib, qizargan uzum boshlari s o l l a n ib turibdi.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi.

TEKINXO‘R, TEKINTOMOQ, BALOXO‘R, HAROMXO‘R, HAROMTOMOQ, HAROMTOVOQ, PARAZIT O‘zi mehnat qilmay birovlarning hisobiga yashovchi. Qatordagi barcha so‘zlar salbiy bo‘yoqqa ega. **Tekinxo‘r** so‘zi uslub jihatdan betaraf bo‘lib, barcha nutq uslublarida erkin qo‘llanadi. **Tekintomoq, haromtomoq, haromtovoq, baloxo‘r, haromxo‘r** so‘zlarida belgi darajasi yanada kuchli ifodalanadi. **Parazit** so‘zi, asosan, oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi.

Ahmadga o‘xshagan sof vijdonli odam uchun eng yomoni – o‘zini bekorchi, t e k i n x o‘ r sezish. F.Musajonov, Himmat. *– O‘rgatma menga!.. – qahrdan qichqiradi Muhsina xonim. – Bir gala so‘qim, bir gala t e k i n t o m o q.* M.M.Do‘st, Lolazor. *Chamasi, ular oshiq-ma’shuq, b a l o x o‘ r xon loaqal shunga cho‘vagini tiqmasa nima qilar edi.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Amalga minsa har xudbin, h a r o m x o‘ r, O‘zin hisoblaydi fuqarodan zo‘r.* M.Kolonxonov, Ko‘ngil navolari. *Ona-bola qichqirdilar unga shu chog‘: – Ko‘p gapirma, ol savatni, h a r o m t o m o q.* A.Muxtor, Adolat. *– Barchasi bizning bel va bilak kuchimizdan semirgan haromtovoqlar! – dedi qahr bilan Jumaboy.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Rixsiyani men qamatmaganman, p a r a z i t Doniyor qamatgan.* T.Malik, Shaytanat.

TEKSHIRMOQ I**, NAZORAT QILMOQ, KUZATMOQ, TERGAMOQ** Inson va boshqa jonzotlar xatti-harakati, holati, ahvolini ko‘zdan kechirmoq. **Kuzatmoq** so‘zida zimdan qarab kuzatish ma’no ta’kidi mavjud. **Tergamoq** so‘zi mazkur ma’noda nisbatan kam ishlatiladi.

Ko‘pincha otni izvoshga men qo‘shardim. Dadam t e k sh i r ib, u yoq-bu yog‘ini qattiqroq tortib qo‘yardilar. O‘.Umarbekov, Qizimga maktublar. *Domla mudarris “zamona buzuqlig‘ini” nazarga olg‘ani uchun Abdurahmonni haligi to‘g‘risida juda qattig‘ n a z o r a t q i l ar edi.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Hamon kulib turgan ko‘zlari bilan uni boshdan oyoq k u z a t ib chiqdi.* O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol. *Men faqat shu maktub dalolatiga bovar qilib, gunohkorlarni bo‘shata bermay, qo‘limdan kelgancha, yana tekshirib t e r-g a dim.*A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

TEKSHIRMOQ II**, NAZORAT QILMOQ, KUZATMOQ** Biror narsa, hodisaning tog‘ri-noto‘g‘ri, haqiqiy-haqiqiy emasligi, maqbul-maqbul emasligini bilish uchun tekshiruv, kuzatuv o‘tkazmoq. **Nazorat qilmoq** so‘zi ko‘proq kitobiy nutqqa xos. **Kuzatmoq** so‘zi keng qo‘llanadi.

Qari soldat dor tagidagi to‘nkalarni qimirlatib ko‘rdi, sirtmoqning tugunini sinchiklab t e k sh i r di. X.Sultonov, Bir oqshom ertagi. *...uning xulq-atvorini baholash, dasturlash va n a z o r a t q i l ish marketingning eng muhim funksiyasidir.* F.Qo‘chqorova, Jamoatchilik nazoratining sotsial-psixologik mexanizmlari. *Orif ikkalasining yozuvini k u z a t ar, dam biriga, dam ikkinchisiga izoh berib, goh ular bilan olishib ketar, goh peshanasini tirishtirib o‘ylab qolar edi*. A.Muxtor, Chinor.

TEKSHIRMOQ III**, TAFTISH QILMOQ, NAZORAT QILMOQ, O‘R-GANMOQ** Biror obyekt, shaxs faoliyatini tekshirmoq, taftish o‘tkazmoq; ijroni nazorat qilmoq. **Taftish qilmoq, nazorat qilmoq** so‘zlari ko‘proq kitobiy uslubda ishlatishga xoslangan. **O‘rganmoq** so‘zi bu ma’nosida oddiy so‘zlashuvda ham qo‘llanadi.

“Rosa t e k sh i r dik, biron xatoga yo‘l qo‘yib qo‘ymaylik, deb juda chuqur qaradik, lekin yo‘q, baribir, yo‘q ekan”, deb qat’iy xulosa qildi... A.A’zam, Ro‘yo yoxud G‘ulistonga safar. *– Shoiri davron hazratlarini-chi? – deb so‘radi Majididdin, g‘olibona iljayib. – T a f t i sh q i l dingizmi?* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Videobar nomiga yashirin hisoblansa-da, xilvatda joylashmagan, n a z o r a t q i l uvchi kerakli odamlarga vaqtida cho‘tal to‘lab turilgani uchun bu atrofdan o‘tgan mushukni birov pisht demas edi.* T.Malik, Shaytanat.

TERGOV QILMOQ, SO‘ROQ QILMOQ, TERGAMOQ Shaxsni so‘roq qilib, jinoiy ish bo‘yicha dalil yig‘moq. **Tergov qilmoq, so‘roq qilmoq** so‘zlari sud, prokuratura sohalarida faol qo‘llanadi. **Tergamoq** so‘zi ushbu ma’nosida, asosan, so‘zlashuv uslubida uchraydi.

Militsiya tergovchisi holatiga kirib Badalovni t e r g o v q i l dim. X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Xo‘o‘sh, poshsho hazratingni Bosh prokurorimiz o‘rinbosari o‘rtoq Vasilyev s o‘ r o q q i l dilar. Mana, so‘roq varaqasi.* T.Murod, Tanlangan asarlar. *T e r g a shdi, turtkilashdi, rosa ta’zirimizni yedik. Eng yomoni, qo‘yib yubormay, olib o‘tirishaverdi*. M.Xo‘jayev, Aytmay deyman-u... bo‘lgan voqealarda.

TETIK, BARDAM, TIYRAK 1. Jismonan bardam-baquvvat, kuch-quvvatini yo‘qotmagan; ruhan ko‘tarinki. **Tetik, bardam** so‘zlari ko‘pincha keksalar, kasaldan tuzalgan, toliqqan kishilarga nisbatan, ularning tetiklashgan holati tasviri uchun ishlatiladi. **Bardam** so‘zi ko‘proq so‘zlashuvda uchraydi. **Tiyrak** so‘zi badiiy uslubga xos.

Onam yetmishdan oshib qolgan bo‘lsalar ham, hali ancha t e t i k lar... M.Qoriyev, Oydin kechalar. *O‘rinoyning o‘zi to‘rda – mushtdekkina bo‘lib qolgan, biroq hamon tetik, b a r d a m, ko‘zlari tiyrak boquvchi ammajonining pinjiga suqilib, erkalanib o‘tiribdi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *U chindan ham navqiron, t i y r a k, etlikkina, tizzalari do‘mboq, qoramtir baxmal kabi silliq yunglari, quyuq yoli ko‘rkam edi.* Q.Kenja, Ko‘ktoy.

2. Xatti-harakati tetik. Qatordagi barcha so‘zlar ushbu ma’nosida insonning biror xatti-harakatiga nisbatan qo‘llanadi, harakatning bajarilish tarzi haqida ma’lumot beradi. **Tetik** so‘zi nisbatan ko‘p qo‘llanadi. **Bardam** so‘zi, asosan, so‘zlashuvda, **tiyrak** esa ko‘proq badiiy uslubda uchraydi.

Aziza o‘zini biroz oldirgan, ammo hamon o‘shanday chiroyli, ko‘zlari kirtayib qolgan bo‘lsa ham t e t i k boqar edi. O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol. *Yo‘q, xayriyat, Mastura operatsiyadan b a r d a m turibdi.* A.Qahhor, Ming bir jon. *To‘g‘ri, havas qilsa arziydigan, zukko, t i y r a k yigit-qizlar ko‘p, ammo saviyasizlari ham yetarli.* E.Shukur, Omochdan kosmik kemagacha.

3. Gap-so‘zi dadil, fikri teran. **Tetik** so‘zi *gap, fikr, ovoz, ohang* kabilarga nisbatan qo‘llanadi. **Bardam** so‘zi, asosan, *ovoz, tovush*, *ohang* so‘zlari bilan

bog‘lanib, “ovozi dadil, o‘ziga ishongan ohangda” kabi ta’kidlarni ifodalaydi. **Tiyrak** so‘zi esa *gapi, gap-so‘zi, fikri* so‘zlari bilan birikib keladi.

Pochchayev, qurilishga biron fikri t e t i k roq bola kelib qolsa, darrov iziga tushadi. A.Muxtor, Tug‘ilish. – *Keldik, ona! – dedim atay b a r d a m tovushda. Onam shoshib bosh irg‘adi, kulumsiragandek bo‘ldi.* X.Sultonov, Onamning yurti. ...*“Yashamoq – bol, yashamoq – og‘u” misralari she’rxonga t i y r a k fikr, o‘tkir estetik nazar beradi.* Q.Yo‘ldoshev, Ko‘ngilga yaqin she’riyat.

TEZ, ILDAM, JADAL, SHITOB, SHAXT, SHAXDAM, ZUD Tez sur’atda, jadallik bilan (harakatga nisbatan). **Ildam** so‘zida chaqqonlik ta’kidi ham mavjud. **Jadal** so‘zi tezlikning yuqori ekanligini, **shitob** so‘zi esa harakat tezli-gining kuchli darajadaligini anglatadi. **Shaxt** so‘zining ma’nosi birdanlik, keskinlik ta’kidiga ham ega bo‘ladi. **Shaxdam** so‘zida harakatning tezlik va da-dillik bilan bajarilishi ta’kidi yuzaga chiqadi. **Zud** so‘zi nutqda kam ishlatiladi.

“Ikki og‘aynimni qo‘ltiqqa qistirib yo‘rg‘alab qoldim” juda t e z yurdim demoqchi bo‘lsa kerak. A.Qahhor, Maqolalar va suhbat. *Mohbibi buni sezib qoldi, shekilli, i l d a m turib kelib, shkafni yopib qo‘ydi.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Vaqtning uchqur oti odatdagidan ham j a d a l yelayotganday, yo‘l esa qisqarmayotganday tuyulardi.* Q.Kenja, Toshqin. *Furqat esa Shaytanat qo‘rg‘oni darvozasini zarb bilan qoqib, sh i t o b bilan kirib kelmoqchi.* T.Malik, Shaytanat. *Uning qarshisiga supurgi va xokandoz ko‘targan bir ayol sh a x t bilan kelardi.* O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Tamara sh a x d a m harakat qildi, ayolning yonboshiga o‘tib, yonidan yuziga ko‘z qirini tashladi.* M.Muhamedov, Qahramon izidan. *Har bir ishni puxta qilib, Pishiq bajarib. Tez, ildam, jadal, shitob, shaxt, z u d... Haydov planini jadal, Tez bitirgali.* U.Nosir, Bodom gul-lagan kechasi.

TENG I, BARAVAR (BAROBAR) 1. O‘lchami, hajmi, miqdori, muddati, qamroviga ko‘ra bir xil, mos. **Teng** so‘zi uslubiy jihatdan betaraf. **Baravar** so‘zi ko‘proq so‘zlashuvda ishlatiladi. **Barobar** so‘zi esa kitobiy nutqqa xos.

Osmon deganlari keng ekan, Bo‘yi bo‘yim bilan t e ng ekan. M.Yusuf, Saylanma. *Muhabbatning gavdasi unikidek kelishgan, taxminan u bilan baravar.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Hammasi qopini ko‘tarib dala chekkasiga olib chiqadi, keyin b a r a v a r bo‘lashiladi.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *...Abdulla qancha yashasa, sen ham shuncha yashaysan! U bilan birga, u bilan b a r o b a r yashaysan.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin.

2. Mavqeyi, ahamiyatlilik darajasi, huquqi, belgi-xususiyati aynan, bir xilda. **Teng** so‘zi bu ma’nosida barcha nutq uslublarida qo‘llana oladi. **Baravar** so‘zi ko‘proq oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi. **Barobar** so‘zi esa kitobiy uslubda faol ishlatiladi. **Baravar** va **barobar** so‘zlari tilda variantlikni hosil qiladi.

Kimgadir t e ng dirman, kimdandir ustun, Zuvalam qorilgan samimiyatdan. A.Oripov, Saylanma. *Shoshgan shamol bilan b a r o b a r.* Maqol.

TENG II, **BARAVAR (BAROBAR), BARAVARIGA** Bir vaqtda, baravariga. **Teng** so‘zi bu ma’nosida ko‘proq kitobiy uslubda qo‘llanadi, **baravar, baravariga** so‘zlari esa so‘zlashuvda faol ishlatiladi.

Tohir-Zuhra holidan bir kalima eshiting: o‘qib, o‘ynab bir bog‘da ulg‘ayar edilar t e ng. S.Abdulla, Tohir va Zuhra. *G‘ira-shirada hayajondan qizargan chehralar ko‘rinardi, orqa qatordagilar o‘rnidan turib ketgan, hamma b a r a v a r chapak chalar edi.* O‘.Hoshimov, Sevgi qissalari. *– Ovga men ham boraman, – dedim. – Nima? – uchovlari b a r o b a r so‘rashdi, – shu sovuqdaya?* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Ikkovi b a r a v a r i g a yig‘lab yuborishdi*. T.Malik, Mehmon tuyg‘ular.

TENGDOSH, TENGQUR, HAMQUR, TENG-HAMQUR, TENG-TUSH (TENG-TO‘SH), BO‘YINSA Bir yilda tug‘ilgan, bir vaqtda o‘sib ulg‘aygan. **Tengdosh** so‘zi “yoshi teng” ma’nosiga ega bo‘lib, ham kattalar, ham kichik yoshdagilarga, shuningdek, jonivor va narsa-predmetlarga nisbatan ham ishlatiladi. **Tengqur** so‘zi, asosan, bolalar, yoshlarga nisbatan qo‘llanadi. **Hamqur, teng-hamqur, teng-tush** so‘zlari nofaol, ayrim shevalarda uchrab turadi. **Tengtush** poetik asarlarda **teng-u tush** shaklida ham qo‘llanadi. **Bo‘yinsa** – shevaga xos so‘z.

U avval shuncha yildan beri ko‘rishmagan t e ng d o sh i bilan uchrashuv bunchalik jiddiy tus olishini kutmagan edi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Nima uchun t e ng q u r lari, hatto o‘zidan kattaroq qizlar ham uni “opacha” deb atashadi?* A.Qahhor, Muhabbat. *Yo‘lchi o‘z h a m q u r lari bilan birga tong shabadasida ishga tushar, quyosh tik kelganda ovqatlanib, to qorong‘ilik tushguncha yana mehnat qilar edi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Alisherning bobosi birla Temur Ekan do‘st-u qadrdon, t e ng-u h a m q u r.* O.Bo‘riyev, Amir Temur. *Boy zotini ko‘rganda-ku uchar hushi, Qolib ketar qarindosh-u t e ng i-t o‘sh i. So‘lim choyxonada davra qurishib, T e n g i-t u sh i bilan yayrashar chollar.* A.Oripov, Hayot ishqi. *Yaqinda yana aytib yuboribdi. Shunga t e ng-t o‘ sh larim bilan bir borib kelmoqchiman.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Baxayr, otaning b o‘ y i n s a lari – tobutkash tengqurlari bilan o‘g‘il-qizlarining gaplari bir yerdan chiqib, unga munosib “yor” izlashga kirishdilar.* T.Sulaymon, Chimildiqqa kirgan chol.

TIK, TIKKA, ADIL, TO‘G‘RI, VERTIKAL Vertikal holatdagi. **Adil** so‘zi ko‘pincha *qomat*, *gavda*, *qad* so‘zlari bilan birikib keladi, kitobiy nutqda ishlatiladi. **To‘g‘ri** so‘zi bu ma’nosida barcha nutq uslublarida erkin qo‘llanadi. **Vertikal** so‘zi, asosan, ilmiy va rasmiy uslublarda ishlatiladi.

Rostlanib olish, t i k turish, g‘ayrishuuriy ravishda qo‘l cho‘zib, nimanidir tutamlashga urinardi. Q.Kenja, Toshqin. *Uning amri bilan polvon yana ilgarigi joyiga kelib, chatanog‘ini kerib, t i k k a turdi.* A.Qahhor, Ko‘r ko‘zning ochilishi. *Yuqori sinf shogirdlaridan bir nechasi a d i l, yuksak palma daraxtlari ostida*

jiddiy suhbatlashmoqda edilar. Oybek, Nur qidirib. *Ayvon bitay deb qolganida bitta chetiga ustun yetmay qolibdi. Ayvonga t o ‘ g ‘ r i va silliq ustun kerak ekan.* “O‘zbek xalq ertaklari”. *Qomatni to‘g‘ri tutishga odatlanish unchalik qiyin emas.* Gazetadan. *Jism v e r t i k a l yo‘nalishda o‘zgaruvchan harakat qilganda og‘irlik o‘zgaradi*. Fizika.

TIL, ZABON, LISON Kishilar o‘rtasida aloqa-aralashuv uchun xizmat qiluvchi muhim vosita. **Zabon** so‘zi ko‘proq kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Lison** so‘zi mazkur ma’noda eskirgan.

O‘gilcham jajji qo‘lchalari bilan bog‘ g‘oyib bo‘lgan tomonni ko‘rsatib, o‘zining t i l ida allanimalar deb chug‘urlar edi. I.Sulton, Bog‘i Eram. *Egam, ismingni aytmoq jur’atin bergil z a b o n imga, Ko‘ngil – xomush sadaf, dur jilvasin bergil bayonimga.* E.Vohidov, Saylanma. *...Said Olimxon marhamat ko‘rsatdi: O‘rusiya yerlarini, urf-odatlari, shuningdek, l i s o n ini ham durust biluvchi a’yonlaridan birini vakolat birlan jo‘natajagini ma’lum qildi.* T.Malik, Savohil.

TILANCHI, GADO(Y), SADAQACHI, DEVONA Ko‘cha-ko‘yda kishilardan xayr-sadaqa, ehson so‘rab, tirikchilik qiluvchi shaxs. **Gadoy** so‘zi nutqda **gado** shaklida ham uchraydi. **Sadaqachi** so‘zi kam qo‘llanadi. **Devona** so‘zi bu ma’nosida nofaol, asosan, so‘zlashuvda kuzatiladi.

Xiyobonda ikkita t i l a n ch i aylanib yurishar, to‘planib turganlarning oldiga borib qo‘llarini cho‘zishardi. N.Eshonqul, Go‘r o‘g‘li yoxud Hayot suvi. *Ular g a d o y ning gapidan hayron lab tishlab, ulovlarining tizginidan ushlab, yalanglikni piyoda kesib o‘tishdi...* A.Obidjon, Meshpolvonning janglari. *Termiziyning lafzida: “Qachon oldingizga s a d a q a ch i kelsa, faqat rozi bo‘lib qaytsin”, – deyilgan.* “Hadislar olami”. *Yashashdan birdan bir maqsadi xazinaga erishmoqlik bo‘lgan d e v o n a esa bor-u yo‘q sarmoyasidan – hayotidan ajraldi.* T.Malik, Shaytanat.

TINCH I, JIM, JIMJIT, TEK, SOKIN, OSUDA, OSOYISHTA, TINCH-OSOYISHTA Hech bir harakatsiz yoki tovush-shovqinsiz holat. **Tinch** so‘zi barcha nutq uslublarida uchraydi va asosiy hollarda shovqin-suronsizlik bilan bog‘liq vaziyatini ta’kidlaydi. **Jim** so‘zi ham shovqin-suronsiz holat, tinch amalga oshirilgan harakatga nisbatan ishlatiladi. **Jimjit** so‘zida belgi darajasining ortiqligi bo‘rtib turadi. **Tek** so‘zi nafaqat insonga, jonivorlarga nisbatan ham ishlatiladi, so‘zlashuv uslubida ko‘p kuzatiladi. **Sokin, osuda, osoyishta** so‘zlarida kitobiylik ta’kidi anglashiladi. **Tinch-osoyishta** juft so‘zida belgi darajasi ortiq.

Shovqin-suronli, serqatnov ko‘chalarni yoqtirmas, sal aylanish bo‘lsa ham, t i n ch, salqin xiyobonlarni tanlardi. F.Musajonov, Himmat. *Men buyruqni buza olmayman. Pulni olgin-u, j i m o‘tiraver*. T.Malik, Shaytanat. *Tong oldi qorong‘isi derazalarga saqichdek yopishgan, yo‘laklar, palatalar j i m j i t...*

A.Muxtor, Chinor. *Sizga nima bo‘ldi, t e k o‘tirsangiz bo‘lmaydimi?* A.Qahhor, Muhabbat. *U endi tevarak-atrofga beparvo, nega hamma yoq bunday jimjit, s o k i n deb ham bosh qotirmas, o‘zi bilan o‘zi, ko‘ngil dunyosiga sho‘ng‘ib ketgan edi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Shu o s u d a bir damda daf’atan qattiq portlash yuz berib, Sevgi mulki chil-chil bo‘lib ketibdi.* A.Muxtor, Chinor. *Qarindoshlardan ketadigani ketdi, qoladigani qoldi. Tun o s o y i sh t a o‘tdi.* A.Qahhor, Muhabbat. *T i n ch-o s o y i sh t a hayotga, iqbolga erishmak xalqlarning o‘z qo‘lida, o‘z ixtiyoridadir.* M.Ali, Sarbadorlar.

TINCH II**, OSOYISHTA, OSUDA, SOKIN, BEXAVOTIR, BETASHVISH, TASHVISHSIZ, G‘AM-TASHVISHSIZ, XOTIRJAM** Urush-janjaldan, keraksiz qayg‘u-tashvishdan xoli. Bu ma’noda **tinch, osoyishta** so‘zlarining erkin almashinib ishlatilishi ko‘p uchraydi. **Tinch-osoyishta** juft so‘zida mazkur ma’no kuchli ifodalanadi. **Osuda** so‘zi, asosan, kitobiy uslubga xos. **Bexavotir, xotirjam** so‘zlarida xavotirsizlik qabariq ifoda topgan.

T i n ch elning bog‘i gullar. Maqol. *Xongirey qanday o‘lim topganini bilmaydi, biroq bu o‘lim endi o s o y i sh t a hayotga emas, yangi fojialar jarligi tomon yo‘l ochganini fahmlab turardi*. T.Malik, Shaytanat. *O‘sha Naddoflar ko‘chasidagi uchrashuvdan so‘ng Jahon bikaning ham o s u d a xayollari buzildi.* M.Ali, Sarbadorlar. *Chol yirik gavdali, peshonasi keng, soqollari qalin, ustida bo‘z yaktak, eskigina chopon; devorga suyalib, go‘yo uxlaganday ko‘zlari yumuq, s o k i n o‘tiribdi.* Oybek, Bolalik xotiralarim. *– Xo‘p, mayli, – dedi O‘rmonjon, – bo‘lar ish bo‘lib o‘tibdi. Endi bemalol, b e x a v o t i r ishlay bering.* A.Qahhor, Tanlangan asarlar. *...Bu dunyoda t a sh v i sh s i z yashamoq naqadar zerikarli!* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Hozir yelkamni ezib turgan tog‘ birdan ag‘darildi, endi uyga borib bola-chaqa bilan g‘ a m-t a sh v i sh s i z, bir chaqchaqlashib o‘tiray.* T.Malik, Shaytanat. *Tomiringga yaqin turibsan-da, bolam. Suyaklaring joy-joyiga tushib, x o t i r j a m uxlagansan.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir.

TINCHIMOQ, TINCHLANMOQ, TINMOQ, JIMIMOQ, JIM BO‘LMOQ, TEK BO‘LMOQ Shovqin-suron, to‘s-to‘polon, gap-so‘z kabilar to‘xtamoq. **Tinmoq, jimimoq, tek bo‘lmoq** so‘zlari oddiy so‘zlashuvda ko‘p ishlatiladi.

T i n ch i maydi chaqaloq dedi, Xotin quvolmaydi sharpani. U.Qo‘chqorov, Hayajonga ko‘milgan dunyo. *Jim bo‘l! Bir zumda hamma t i n ch l a n di. Maydonga sukut cho‘kdi.* A.Malik, Jangchi. *Nihoyat, suronli unlar tugadi, karnay barini yakunlagan bo‘ldi: go‘yo kutish azoblari bitdi, deganday osmonga qarab so‘nggi bor na’ra tortdi-yu t i n di.* M.Ali, Sarbadorlar. *U xo‘rsinib j i m i di. Keyin cho‘ntagidan toza, oppoq ro‘molcha olib, ko‘zlarini artdi.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *– To‘g‘ri tushunibsan... – Tarzan shunday deb j i m b o‘ l di*. T.Malik, Shaytanat. *U otasidan qo‘rqib gapirmadi, t e k b o‘ ldi.* Gazetadan.

TINCHLANMOQ, TINCHIMOQ, TINCH BO‘LMOQ 1. Notinch holatdan ruhan tinch holatga o‘tmoq, ko‘ngli tinch bo‘lmoq. **Tinchimoq, tinch bo‘lmoq** so‘zlari ko‘proq so‘zlashuvda uchraydi.

Razzoq so‘fining behuda taqvodorlikka suyangan so‘zlari va Qurvonbibining qayta-qayta ishontirishlari ila Zebining ko‘ngli birqadar t i n ch l a n di… Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Qo‘ng‘irot elda unab turgan odamlar, Katta-kichik, bari bu so‘zni bilar, Enang Ultontozga tegsa, t i n ch b o‘ l ar.* “Alpomish”.

2. Biror ish yoki belgilangan vazifani amalga oshirib, xotirjam bo‘lmoq. **Tinchimoq, tinch bo‘lmoq** so‘zlarida xotirjamlik ta’kidi kuchli.

Nihoyat, otasi o‘z muddaosiga yetdi, qizini yangi kuyovga topshirib tinchlandi… A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Qiz bola ota-onaga omonat, uzatib t i n-ch i y!* S.Zunnunova, Yangi direktor. *Kecha kechqurun yangi oy chiqdi. Qarasam, o‘rog‘i yana bemalol yonboshlab yotibdi. Uning boshini aylantirishgan. Bir balolarni va’da qilishgan yo qo‘rqitishgan. Ochiladi bu hali. T i n ch b o‘ l, bolam.* O‘.Umarbekov, Saylanma.

TINCHLIK I, JIMJITLIK, JIMLIK, SOKINLIK, SUKUNAT, OSUDALIK, OSOYISHTALIK, TINCHLIK-OSOYISHTALIK G‘ala-g‘ovursiz, shovqin-suronsiz tinch holat. Nutqda mazkur ma’noni ifodalashda **tinchlik** so‘zi bilan birga **jimjitlik** ham faol ishlatiladi. **Jimlik** so‘zi nutqda nisbatan kam uchraydi. **Sokinlik, sukunat, osudalik, osoyishtalik** so‘zlari, asosan, kitobiy uslubga xoslangan. **Tinchlik-osoyishtalik** juft so‘zida “tinch holat, jimjitlik” ifodasi alohida ta’kid oladi.

*Faqat bu t i n ch l i k ni savog‘ich qalamlarning qog‘oz ustida qirillashi va goho buklangan qog‘ozlarning shildirashi buzar edi.*A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Suv quyganday j i m j i t l i k da Bobur Muhammadjon eshik og‘asiga mayin kulumsirab qaradi…* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *J i m l i k, hovli to‘la olachipor, qora tovuqlar.* X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Hirotdagi bugungi osoyishtalik dahshatli to‘fon oldidan bo‘ladigan muvaqqat s o k i n l i k ni eslatur.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Karvon yo‘lga tushar yuklarni ortib, S u k u-n a t buzilar qo‘ng‘irog‘idan…* H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Ark hovlisidan o‘tib borayotganda Toshkentdagi o s u d a l i k hozir unga dovul oldidan bo‘ladigan xatarli sukunatdek tuyuldi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Bu hovlida doim o s o y i sh t a l i k hukm suradi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Istiqlolning ilk kunlaridanoq yurtimizda t i n ch l i k-o s o y i sh t a l i k barqarorligini ta’minlash yo‘lida katta ishlar olib borilmoqda.* N.Botirova, Tinchlik va osoyishtalik – oliy ne’mat.

TINCHLIK II, OSOYISHTALIK, XOTIRJAMLIK, OSUDALIK, SOKINLIK Insonni bezovta qilmaydigan, tinch, osoyishta holat. **Osoyishtalik, sokinlik, osudalik** so‘zlari nutqda “xotirjamlik” ma’nosini ham ifodalab keladi, asosan, kitobiy uslubda ishlatiladi.

Dadam aytibdi: t i n ch l i k emish, vahima ko‘tarmasdan tezda uyga qaytishim kerak ekan. X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Ana shunda hammalarimizning uylarimiz o s o y i sh t a l i k rohatidan bahramand bo‘ladi.* T.Malik, Shaytanat. *Mumkin emas – bexavotirlik, x o t i r j a m l i k, sokinlikka esh hissizlik, g‘ariblik, befayzlik...* X.Do‘stmuhammad, Men – sensiz, sen – mensiz. *Tepadagi uch qavatli binoda tashvishli kun qaynab yotibdi. Pastda o s u d a l i k hukmronday go‘yo... Uch qavatli imoratning yerto‘lasida nima uchun o s u d a l i k hukmron?* T.Malik, Shaytanat. *Qalbimga s o k i n l i k yoqar, Jim kezinar shamollar bedor.* O.Suyundiqova, Oydinlik.

TIQMOQ, SUQMOQ, SANCHMOQ, SOLMOQ, JOYLAMOQ Biron narsani boshqa narsaning ichiga, orasiga kiritmoq. **Tiqmoq, suqmoq** so‘zlari narsani boshqa narsaning ichiga sanchib, suqib, majburan kiritilishiga nisbatan ham, narsani boshqa ichi bo‘sh narsaning ichiga kiritilishiga nisbatan ham qo‘llanaveradi. **Sanchmoq** so‘zi narsani boshqa narsaning ichiga kuch yoki zarb bilan urib kiritilishiga nisbatan qo‘llanadi. **Solmoq, joylamoq** so‘zlari faqat narsani boshqa ichi bo‘sh narsaning ichiga solinishiga nisbatangina qo‘llanadi. **Suqmoq** so‘zi – ko‘proq so‘zlashuv uslubiga xos.

O‘limligim deb, (pulni) yostiqlarining orasiga t i q ib qo‘ygan edilar. O‘.Hoshimov, O‘zbeklar. *Ikki qo‘lini paltosining cho‘ntagiga s u q ib olgan.* O‘Hoshimov, Tushda kechgan umirlar. *Qasd qilgan nomard, o‘ziga ro‘para kelmaysanmi, pichog‘ingni ko‘ksiga s a n ch maysanmi, sanchib-sanchib xumoringdan chiqmaysanmi. Shu bolalarning hayoti uchun bir emas, o‘n joni bo‘lsa hammasini bermasmidi.* Cho‘lpon, Xayrli saboh. *U kissasiga s o l- gan boyagi pulni olib, sanab ko‘rdi.* A.Taypatov, Xo‘rozqand. *Qo‘ldosh bobo pulni po‘stinining ich cho‘ntagiga ehtiyotlab j o y l a b qo‘ydi.* H.G‘ulom, Toshkentliklar.

TIRIK, HAYOT, BARHAYOT Yashayotgan, o‘lmagan holat. **Tirik** so‘zi nutqda insonlarga, hayvonot, o‘simlik olamiga nisbatan baravar qo‘llana oladi. **Hayot** va **barhayot** so‘zlari esa asosiy hollarda insonga nisbatan ishlatiladi. **Hayot** so‘zi so‘zlashuv nutqida, **barhayot** so‘zi, asosan, badiiy uslubda uchraydi.

Qarashsa, t i r i k ekanman, demak, men bir marta o‘lib bo‘lganman. T.Malik, Shaytanat. *Bu gapning qanchasi rivoyat, qanchasi haqiqat – bilmayman, lekin Ochil buva hamon h a y o t, bu yil qovun pishig‘ida to‘qson to‘rtga kiradi, hali chinorday baquvvat.* A.Muxtor, Chinor. *Mening quyidagi b a r h a y o t va hozirda sog‘-salomat bemorlarim o‘pka faoliyatining eng so‘nggi imkoniyatlari, ilmiy tajribalardan o‘tgan aniq va minimal chegaralari bilan qanoatlanib yashamoqdalar* A.Muxtor, Chinor.

TITMOQ, TITKILAMOQ, KOVLAMOQ, KOVLASHTIRMOQ Biron narsani topish yoki tekshirish maqsadida hamma narsalarni joyidan qo‘zg‘atib

ko‘zdan kechirmoq. **Titkilamoq** so‘zida harakatning davomiyligi ta’kidi mavjud, belgi nisbatan kuchli ifodalanadi. **Kovlamoq, kovlashtirmoq** so‘zlari ko‘proq so‘zlashuv tilida uchraydi.

U yoq-bu yoqni t i t di, qovoqxonaga kirdi, bozorni qarab chiqdi. Lekin topolmadi. B.Ahmedov, Amir Temur. *Marg‘uba taqinchoqlarni darrov t i t-k i l a b ko‘rdi, hamma narsa joyida, lekin quti yengilroq bo‘lib qolganday tuyuldi.* A.Qahhor, Muhabbat. *Uchinchi xumda nimadir bor edi. Unmi, kepakmi, bilolmadi. Qo‘lini sug‘urmasdan k o v l a b ko‘rdi*... O‘.Umarbekov, Yer yonganda. *Zufar Xodiyevich boshini quyi solgancha stol ustidagi allaqanday qog‘ozlarni k o v l a sh t i r ib o‘tirar, uy ichi tamaki tutuniga to‘lgan edi.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi.

TITRAMOQ, QALTIRAMOQ, QALT-QALT QILMOQ (ETMOQ), DILDIRAMOQ, DIYDIRAMOQ, DIRDIRAMOQ, VARAJALAMOQ, VARAJA QILMOQ, IDRAMOQ Qo‘rquv, holsizlik, sovuq, ochlik va shu kabilar natijasida titroq holatida bo‘lmoq. **Titramoq** so‘zi inson, jonivorlar va narsa-predmetlarga nisbatan qo‘llanaveradi. **Qaltiramoq, dildiramoq, diydiramoq, qalt-qalt qilmoq** so‘zlarida belgi darajasi nisbatan kuchli namoyon bo‘ladi. **Qaltiramoq, diydiramoq** so‘zlari nutqda, asosan, insonga nisbatan ishlatiladi. **Dildiramoq** so‘zi narsalarga nisbatan ham qo‘llanadi. **Qalt-qalt qilmoq** so‘zi nutqda kam ishlatiladi. **Idramoq, dirdiramoq** shevaga xos. **Varajalamoq**, **varaja qilmoq** ham shevaga oid so‘z, kasallik sababli qaltirashni ifodalaydi.

Atrof qorong‘i bo‘lmaganida uning lablari salgina t i t r a ganini, yuziga tashvish buluti soya tashlab turganini sezgan bo‘lar edi. T.Malik, Shaytanat. *Xon oltinni uning belidan yechib olgan ekan, chol darhol tizzalari q a l t i-r a b yiqilibdi-yu, o‘rnidan turgani harchand urinsa ham majoli yetmabdi.* A.Qahhor, Hayotimiz jamoli. *Qo‘ylar ochlik va sovuqdan q a l t-q a l t q i-l ar edi.* S.Anorboyev, Oqsoy. *O‘sha kez bahaybat Oqtirnog‘imning qoyadek ag‘darilganini va cho‘botlar iti ildamlik bilan bo‘g‘ziga chang solganini ko‘rdim. Ichim i d r a b ketdi*. A.Suyunov, Oqtirnoq. *Bir ayol qo‘lida chaqalog‘i, egni-boshi ho‘l, hu-hulab, d i l d i r a b kirib keldi.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *– Yomonlikka yaxshilik, – dedi o‘t yonida d i y d i r a b o‘tirgan Ubbiniyoz soqolidagi loyni sidirib.* A.Muxtor, Qoraqalpoq qissasi. *U Sho‘rqishloqqa och-nahor yetib keldi. Xufton chog‘ida bir kosa mastava ichib, sovuqdan d i r d i-r a b to‘shakka o‘ranib uxlashga chog‘landi.* Q.Kenja, Toshqin. *Tavba, bir juma kechki payt hovlisidagi voyish tagida achchiqqina ko‘k choy ho‘plab, xayol surib o‘ltirsa, bexosdan badani v a r a j a l a b, nogiron qo‘li asta-asta tepaga ko‘tarilibdi*. A.Dilmurod, Oq Ajdar sayyorasi. *Shamsiddin bir payt tamshanib ko‘zini ochsa, yumshoqqina to‘shakda v a r a j a q i l ib g‘ujanak yotibdi, yonida onasi mung‘ayib o‘tiribdi*... A.Dilmurod, Mezon burji. *Ichim i d r a b ketdi. Oqtirnoq xirillar, mening esa qonim qaynab-toshardi.* A.Suyun, Oqtirnoq.

TITROQ, QALTIROQ 1. Qo‘rquv, holsizlik, sovuq, kasallik va shu kabilardan yuzaga kelgan titrashli holat. **Qaltiroq** so‘zida harakat belgisi **titroq** so‘ziga nisbatan kuchli ifodalanadi.

Ko‘sani battar qo‘rquv bosdi, t i t r o g‘ i kuchayib, labi labiga tegmay qaqrab qoldi. B.Ahmedov, Amir Temur. *Q a l t i r o g‘ im shisha idishdagi suvni-da chayqatardi. Stakan lablarim va tishlarimga teggach-da, titrog‘im bosilmadi.* F.Farhod, Ko‘klam kuyi.

2. Titrab, qaltirab turadigan (qo‘l, oyoq, tana, vujud kabilarga nisbatan). **Qaltiroq** so‘zi oddiy so‘zlashuvda faol ishlatiladi.

T i t r o q qo‘llari bilan chiroqni yoqdi-yu, ustiga gazeta to‘shalgan jajji stol qarshisiga o‘tirdi. O‘.Hoshimov, Sevgi qissalari. *Tojiboy q a l t i r o q qo‘llari bilan egri-bugri yoza boshladi. Tergovchi bir piyola suv tutdi.* A.Mamarasulov, Uchinchi yo‘l.

3. Uzilib-uzilib chiqadigan, titroq holdagi (ovozga nisbatan). Ko‘p hollarda *ovoz, tovush* so‘zlari bilan bog‘lanib keladi. **Titroq** so‘zida belgi nisbatan kuchsiz, **qaltiroq** so‘zida esa belgi darajasi kuchli.

– By surat qalbaki, – dedi t i t r o q ovozda. – Unaqa demang... Bunaqa deyishga haqqingiz yo‘q! T.Malik, Shaytanat. *Oyijonim darvozaga yaqinlashib q a l t i r o q ovozda “nega tentaklik qilasan, ocha qol”, deb buyurdi.* X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar.

T

TOMON I, TARAF, YON, YOQ Biror narsa yoki o‘rin-joyga nisbatan yo‘nalishdagi makon, joy. Mazkur ma’noda **tomon, taraf** so‘zlari nisbatan faol ishlatiladi va bir-biri bilan erkin almashinib qo‘llanadi. **Yon** so‘zi ushbu ma’nosida nutqda kam uchraydi. **Yoq** so‘zi oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi.

Bu yerdan o‘tganlarning ba’zilari g‘or og‘zining ikki t o m o n ida ikki bahaybat sherning turganini ko‘rishgan. I.Sulton, Boqiy darbadar. *Eshon bobo xudoyimning sevgan quli, noz-u ne’mat to‘rt t a r a f dan suvday oqib turadi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Ozgina o‘ynayman-u darrov qaytib kelaman deb, tepalik y o n iga qarab yugurdim.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *– Bu y o q-qa o‘t, tentak! – deydi Bolta Mardon o‘g‘lidagi o‘zgarishni payqab jahl bilan.* E.A’zam,

TOMON II, TARAF 1. O‘zaro aloqada, munosabatda bo‘lgan kishilar yoki guruhlarning har biri. Nutqda ushbu ma’noni ifodalashda **tomon** so‘zi nisbatan faol ishlatiladi.

Har ikki t o m o n ning ishini ko‘rgan odam muqarrar: “Bular kim tez qazirga o‘ynashganov!” deb o‘ylaydi. M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *U t a r a f-dan men ham to‘yni tezlatay...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

2. O‘zaro ziddiyatda bo‘lgan, muxolif tomonlar. Sinonimik qatordagi ushbu so‘zlar qayd etilgan ma’nosida erkin almashinib qo‘llana oladi. **Tomon** so‘zi uslub jihatdan betaraf, **taraf** so‘zidan ko‘proq kitobiy uslubda foydalaniladi.

– Men unga hech narsa demayman, – dedi tergovchi, – mening uchun ikki tomon ham barobar. – Barobar?! – Ha, biz ikki t o m o n ning ham fikrini eshitamiz, hujjatlari bilan tanishamiz… A.Muxtor, Chinor. *Yov t a r a f so‘radi: – Orqam, deb nechun Oh chekding, ko‘ksingdan ochdik-ku yara.* A.Oripov, Saylanma.

TOMON III**, TARAF, JIHAT** Biror masala, narsa, voqea-hodisa va shu kabilarning qirralari, qismlaridan biri. Nutqda bu ma’noni ifodalashda **tomon** so‘zi nisbatan faol qo‘llanadi. **Taraf, jihat** so‘zlari, asosan, kitobiy nutqda ishlatiladi.

Ha, bizning kasbning o‘ziga xos nozik, jilov tutqizmas, ba’zan asov, ba’zan injiq t o m o n lari bor. N.Safarov, Olovli izlar. *“Millatchilik – o‘z kindik qoni to‘kilgan yerga sadoqatdan bino bo‘ladi… Ammo-lekin millatchilikni yomon t a r a f larida bor.* T.Murod, Tanlangan asarlar. *Birgina alamli, armonli j i h a-t ini aytmaganda, bari sodda, bari naqd! Mo‘may biznes!* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir.

TOMON IV**, TARAF, QARAB, SARI, BO‘YLAB, BO‘YICHA** Harakat yo‘nalgan tomonni ko‘rsatadigan yordamchi so‘z. Qatordagi so‘zlar bosh va jo‘nalish kelishigidagi so‘zlarga bog‘lanib keladi. **Tomon** so‘zi uslubiy jihatdan betaraf, **qarab** so‘zi ushbu vazifada ko‘proq oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi. **Bo‘ylab, bo‘yicha** so‘zlarida harakatning muayyan yo‘nalish doirasida ekanligi ta’kidi mavjud, kitobiy uslublarda faol qo‘llanadi.

Zohid anchagacha o‘ziga kelolmay o‘tirdi. So‘ng shart o‘rnidan turib, prokuror yordamchisi xonasi t o m o n yurdi. T.Malik, Shaytanat. *Chindan ham ancha uzoqda, magazin t a r a f dan buruqsib alanga aralash tutun ko‘tarilyapti.* X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Hamma vagon eshigiga q a r a b yuguradi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Farhod metrodan chiqqach, maydonni kesib vokzal s a r i borayotganida ko‘cha shovqini ora kimdir otini aytib chaqirayotgandek bo‘ldi.* E.A’zam, Shovqin. *Sobirning sog‘ligida aytarli o‘zgarish yo‘q, umri har doimgiday uy-kasalxona marshruti b o‘ y i ch a o‘tardi*. Z.Qurolboy qizi, Yozsiz yil.

TOMCHI I**, QATRA, CHAKKA** Suyuqlikning tomishidan hosil bo‘lgan zarrasi. **Qatra** so‘zi badiiy uslubga xos, suyuqlik zarrasining juda oz miqdorda ekanligiga ishora qiladi. **Chakka** so‘zi shevaga oid, tomdan sizib o‘tib, uyning ichiga tomayotgan yomg‘ir tomchisiga nisbatan ishlatiladi.

Ko‘nglida g‘alati bir g‘urur uyg‘ondi, o‘zining miskinligidan, manavi qora balchiqqa belanib yotganidan, suvni kuchukka o‘xshatib shaloplatib ichayotganidan shodlandi, sovuq t o m ch i larning chanqoq vujudi bo‘ylab bir maromda taralayotganiga quloq soldi. M.M.Do‘st, Dasht-u dalalarda. *Ummonlar ko‘rinar q a t r a yosh misol, Chigit uvog‘icha kelmas tog‘lar ham.* A.Oripov, Ona sayyora. *Shiftning qamishlari osilib qolgan: kuzda ch a k k a o‘tgan.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi.

TOMCHI II**, QATRA** Son so‘zlar bilan birga kelib, hisob so‘z vazifasini bajaradi. Bu ma’noda **tomchi** so‘zi nutqning barcha shakllarida faol. **Qatra** so‘zi bu ma’noda **tomchi** so‘ziga qaraganda kam qo‘llanadi, **qatra** so‘zi badiiy uslubga xoslangan.

Yuragimni yoqar o‘tli iztirob Ammo ko‘zlarimda bir t o m ch i yosh yo‘q. E.Vohidov, Saylanma. *Qaysidir yillar matbuotda Orol mavzusini rosa “chaynashdi” – biroq sho‘rlik dengizga bundan bir q a t r a naf bo‘lmadi.* N.Egamov, Muxbircha palov sabog‘i.

TORTINMOQ, IYMANMOQ, QIMTINMOQ Uyat, andisha bilan biron narsadan o‘zini tiymoq. **Qimtinmoq** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos.

O‘tib, ana, bog‘ni aylaning. Mevalardan uzib yeng. T o r t i n mang, dehqonchilik. E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Shunaqa odamlar bo‘ladi. O‘zining odamgarchiligidan i y m a n gandek, uni yuzaki badjahllik, qo‘pollik yoki sergaplik bilan niqoblashga urinadi.* A.Muxtor, Chinor. – *Ha, vaqt ham o‘taverar ekan, jo‘ra, – dedi hashamatli kresloga q i m t i n ibgina o‘tirarkan Nurillo.* U.Hamdam, Muvozanat.

TOZA I**, OZODA, POKIZA, POK** Kir, ifloslikdan xoli. **Ozoda** so‘zida **toza** so‘ziga nisbatan belgi darajasi kuchliroq. **Pokiza, pok** so‘zlarida nihoyatda tozalik ta’kidi yorqin ifodalangan.

So‘ng hamisha dasturxon o‘rnida yoziladigan belbog‘idagi non ushoqlarini bir chetga qoqib-suqib, uni to‘ni ostidan beliga bog‘laydi-da, xurjunidan t o z a va mayin matoga o‘ralgan kitobni qo‘liga oladi. N.Norqobilov, Kurash. *Oqsoqol hud-behud, o z o d a engil-boshi bilan nevaralari tuprog‘ini o‘ynatib yuborgan yalang hovli sahniga o‘tirib qoldi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Xuddi shu kunlarning odamlari yashaydigan oddiy, lekin bir qaraganda hovli egasining kimligini “aytib” turadigan p o k i z a, fayzli, ro‘zg‘or buyumlari ham ortiqcha ziynatli bo‘lmasin.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Rasulullo‘h na bo‘yoq surgay erdi, U poklardan p o k-u p o k yurgay erdi.* O.Bo‘riyev, Amir Temur.

TOZA II**, POK, POKIZA, SOF, OZODA** G‘araz, qabih, nodurust niyatdan xoli. **Ozoda** so‘zi bu ma’nosida nutqda kam qo‘llanadi.

Siz uni iflos chuqurdan tortib chiqaribsiz. U muni taqdir etadi, o‘zining yosh va t o z a ko‘nglini sizga tutadi. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. – *Unaqa demang, onasi, – Komil tabib xotinini yupatdi. – Ochilboy – p o k bola. P o k odam xor bo‘lmaydi, adolat degan narsa bor. Xudo bor.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Bu olamda mening p o k i z a imonimdek imon yo‘q. Bizga oltin ne kerak, Oltin muhabbat birlamiz.* E.Vohidov, Saylanma. *Ufqqa tirmashar chaqaloq bahor Yam-yashil vujudi biram o z o d a...* U.Azim, Saylanma.

TOZA III**, SOF, MUSAFFO, BEG‘UBOR, G‘UBORSIZ** Chang-g‘ubordan xoli. Nutqda bu ma’noni ifodalashda **toza** so‘zi nisbatan faol qo‘llanadi. **Musaffo** so‘zi ko‘proq osmon, havo kabilarga nisbatan ishlatiladi. **Sof** so‘zi

tiniqlik ta’kidiga ham ega. **Beg‘ubor, g‘uborsiz** so‘zlarida har qanday nodurust unsurlardan xolilik yorqin aks etgan.

T o z a osmonda yulduzlar charaqlaydi. S.Nurov, Narvon. *Yoshlik – bu karvonning erka noridir, Daryoday toshqindir, jilg‘a kabi s o f.* A.Oripov, Inju diyor uchun. *Havas bilan qaradim senga, Tahsin o‘qib, qoshingda turdim. Havo toza, m u s a f f o, zangor, Gulzor bo‘ldi menga sayl-goh…* E.Vohidov, Saylanma. *Ko‘zlarini yarim yumgancha quyoshga, b e g‘ u b o r osmonga tikilib uzoq yotdi.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *G‘ u b o r s i z havolar ipakdek mayin, Shamol, senga qulluq, senga tashakkur!* I.Mirzo, Sizni kuylayman.

TUGAMOQ, TAMOM BO‘LMOQ, YAKUNLANMOQ, YAKUN TOPMOQ, BITMOQ, SOB BO‘LMOQ, ADO BO‘LMOQ, OXIRLAMOQ, NIHOYALAMOQ Amalga oshirilgan biror faoliyat, ish nihoyasiga yetmoq, jarayon oxirlamoq; savol-javob, suhbat, ma’ruza, bahs kabilar yakun topmoq; narsa-predmet ishlatilib, sarflanib tamom bo‘lmoq. **Tugamoq** so‘zi ko‘p ma’noli bo‘lib, “ish-yumush yakuniga yetmoq; savol-javob, suhbat, ma’ruza kabilar nihoyasiga yetmoq; biror predmet sarflanib, tamom bo‘lmoq; vaqt, muddat kabilar tugamoq, nihoyasiga yetmoq” kabi qator ma’nolarni ifodalaydi. **Tamom bo‘lmoq, yakunlanmoq, yakun topmoq, bitmoq, sob bo‘lmoq, ado bo‘lmoq** so‘zlari “biror ish-faoliyat, xatti-harakat, gap-so‘z kabilar butkul poyoniga yetmoq” ma’nosini anglatadi. Ushbu qatordagi **bitmoq, sob bo‘lmoq, ado bo‘lmoq** so‘zlari, asosan, so‘zlashuvda ishlatiladi. **Oxirlamoq, nihoyalamoq** so‘zlarida “biror ish-yumush, savol-javob, suhbat, bahs kabilar poyoniga yetmoq” ma’nosi ustuvor. Bu so‘zlar orqali xatti-harakat, faoliyatning hali davom etayotganligi anglashilib turadi.

– Bugungi ishimiz t u g a di, – dedi. – Ertaga kelsangiz, margimushni olib, kasal tishingizni plombalab qo‘yaman. A.Egamnazarov, Tishi og‘rigan bo‘ydoq. *– Oltin o‘tda bilinadi, – dedi Sobiraxon, – urush t a m o m ham b o‘ l ar, o‘yin-kulgi uchun to‘planganimizda, bu kunlar ertakday bo‘lib ham qolar.* A.Qahhor, Xotinlar. *Norqul ham mardlik qildi – nasiyaga nafas olishga ijozat etdi. Norqulning uyidagi bozor iqtisodiga o‘tish marosimi shu zaylda y a k u n-l a n di.* T.Malik, Bozor iqtisodi. *Tortishuv tan jarohati bilan y a k u n t o p di.* Gazetadan. *Ana, zavoddan olib, nihoyat haykalni qo‘ydirdim. Bu ish b i t d i. – Xabarim bor. Tunov kuni qabristonni ziyorat qilgan edim, ko‘rdim.* O.Muxtor, Keksa muallim yoki Napoleon haykali. *Ha, bir alami bordir-da… Yo nos s o p b o‘ l dimikin? Xumori tutgan bo‘lsa kerak.* P.Tursun, O‘qituvchi. *Ha, bir alami bordir-da… Sigirning puli a d o b o‘ l ibdi, Rahmonqul somsapazga o‘tqalar bo‘libdi, kabobpazga shogird tushibdi-yu, ammo birortasiniyam eplay olmabdi.* “Gulxan”. *Qish o x i r l a di. Uyimizga pochtachi keldi. Harbiy xizmatga chaqiruv qog‘ozi qoldirdi.* F.Jabborov, Maktub. *Sal o‘tib, yozuvlarim o x i r l a ydi va men keksa tanimga ozgina hordiq beraman.* M.M.Do‘st, Lolazor. *Dallol bilan*

T

sotuvchi murosaga kelishib, eshak savdosi n i h o y a l a di. G‘.Shermuhammad, Barakasini bersin.

TUHMAT, BO‘HTON Birovga asossiz ravishda qo‘yilgan ayb, asossiz da’vo. **Bo‘hton** so‘zida **tuhmat**ga nisbatan ma’no kuchli ifodalanadi.

– Iloyo ovmin, – fotiha o‘qidilar Eshon bobom, – tikilib kelgan balodan, notavon t u h m a t-u bemahal o‘limdan o‘zi asrasin. X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Vijdon ketgan joyda, albatta, bir kun, Ilondek qo‘zg‘olur b o‘ h t o n va tuhmat.* A.Oripov, Saylanma.

TUHMAT QILMOQ, BO‘HTON QILMOQ, MALOMAT QILMOQ Tuhmat yog‘dirmoq, asossiz ayblamoq. **Bo‘hton qilmoq** so‘zida belgi kuchli ifodalanadi.

Mayli, o‘g‘lim, u masalada har birimizning o‘z nuqtayi nazarimiz bor. Bir la’nati odam menga pora berganman deb t u h m a t q i l yapti. X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Har holda, bizning mundagi vazifamiz maxdumni tahlil qilish emas, balki uning shaxsiga xiyonat va b o‘ h t o n q i l ishdan saqlanib, ya’ni ortdirmay va kamitmay o‘qug‘uchig‘a butun taqdim eta bilishdir.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Bir-ikki kishi norozi bo‘lib, menga etakdan yo ichkaridan tegdi degan ekan, odamlar m a l o m a t q i l ib tashlashibdi.* I.Sulton, Onaizorim.

TUHMATCHI, BO‘HTONCHI, MALOMATCHI Birovga tuhmat qiluvchi. Nutqda bu ma’noni ifodalashda **bo‘htonchi** so‘ziga nisbatan **tuhmatchi** faol qo‘llanadi. **Bo‘htonchi, malomatchi** so‘zlarida belgi darajasi anchayin ortiq, **malomatchi** so‘zida hayosizlik ta’kidi ham mavjud.

– Qamoqxonada ovqatni tekinga beradi deyishuvdi-ku? – Bir t u h m a t ch i-ga berarkanmiz. Tavba, ham tuhmat qilsin, ham pul olsin. X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Lekin g‘iybatchi, b o‘ h t o n ch i, mishmishchilar bu narsadan ham o‘z g‘arazli maqsadlari yo‘lida foydalanishga urinib ko‘rishdi.* “Mushtum”. *Chin m a l o m a t ch i boshqalardan ichki hayoti va hollarini yashiradi.* I.Haqqul, Abdulla Oripov ijodida malomatiylik motivlari.

TUR, XIL, NAV, TIP, TOIFA Umumiy belgi, vazifa va boshqa xususiyatlariga ko‘ra birlashgan narsa-predmet hodisalar guruhi yoki ularning ko‘rinishi. **Xil** so‘zi so‘zlashuv uslubida ko‘p uchraydi. **Nav** so‘zi o‘simliklarga nisbatan, uning turini belgilashda qo‘llanadi. **Toifa** so‘zining nutqda insonlarga nisbatan ishlatilishi ko‘p kuzatiladi.

Har holda, Said Ahmadning aslahaxonasida kulgining t u r lari juda ko‘p va adib ulardan o‘rni bilan juda yaxshi foydalanadi. O.Sharafiddinov, Xalq sevgan adib. *Haqiqiy Sibir bakrabalig‘i. Juda tez ko‘payadigan x i l idan.* A.Yo‘ldoshev, Daryo. *Ertapishar qovunlar ham bor, o‘smirlar ba’zilarini xom-xatalaligicha yorib yeb qo‘yishadi... Ilk n a v lar kuchli, bo‘liq hosil bersa, keyingilari ota-onaning kuchsiz taraflarini olib unib chiqdi.* I.Sulton, Genetik. *Keyin, shu bilan barobar, adabiyot va san’at zimmasiga yanada mas’ul vazifalar yuklanayotir. Bu – yangi t i p dagi demokratik shaxsni tarbiyalash, shakllantirish masalasi.*

Shukrullo, Xalq dardini joyladim dilga. *Oq podshoh bo‘lsin-u, yetmish ikki t o i-f a ning tilini biladigan tilmochlari bo‘lmasin!* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

TURMUSH, HAYOT, TIRIKCHILIK Insonning kun kechirish sharoiti, shunday holati. **Turmush** so‘zi keng tushunchaga ega bo‘lib, kun kechirish bilan bog‘liq barcha shart-sharoit, holatlarni o‘z ichiga oladi. **Tirikchilik** so‘zi, asosan, insonning moddiy ta’minot bilan bog‘liq holda kun kechirishiga nisbatan qo‘llanadi. **Hayot** so‘zi mazkur ma‘noda kamroq qo‘llanadi.

Eshitgandirsiz, t u r m u sh i nochorroqlar qolib, aksariyat mulkdor-u badavlat odamlar pul ishlab kelmoq uchun chet ellarga oshiqayotir... E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Nahotki, odamning tabiati shunaqa: birxillikdan zerikadi, rang-baranglik joniga oro kiritishini, siyqalashib ketgan h a y o t iga toza ruh, o‘zga ma’ni berishini tilaydi?* U.Hamdam, Muvozanat. *T i r i k ch i l i k toshi benihoyat og‘ir bo‘lar ekan. Bizlarni zoriqtirmaslik uchun ayam tikish tika boshladi*... Oybek, Tanlangan asarlar.

TUTASH, PAYVASTA Bir-biriga ulashgan, tutashgan holatda. **Tutash** so‘zi uslub jihatdan betaraf, **payvasta** so‘zi ko‘proq badiiy uslubda uchraydi. Inson qoshiga nisbatan ishlatilganda, ijobiy munosabat ifodalaydi.

Sayhonlik tugab, t u t a sh bog‘lar ko‘rindi... S.Siyoyev, Yorug‘lik. *U ingichka, rangpar, qisiq ko‘zli, quyuq p a y v a s t a qoshli, peshanasi torroq yigit edi*... Oybek, Tanlangan asarlar.

TUTMOQ, USHLAMOQ Biror jonivor yoki jinoyatchini ushlab olmoq, qo‘lga tushirmoq. **Tutmoq, ushlamoq** so‘zlari nutqda erkin almashinib ishlatiladi.

Hali kiyik t u tdikmi, yo‘qmi, hech bo‘lmasa, shamollab kelamizda. M.Mansurov, Yombi. – *Mana, haromi o‘g‘rini t u t dik! – dedi uchovlondan biri.* U.Hamdam, Muvozanat. *Bir necha soldat kelib, mahbuslarni u sh l a di, yasovul hammasining qo‘liga kishan urdi.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *Biz bir-ikki o‘g‘rini u sh l a b, qamab, kerilib yuribmiz. Bu yoqda biz bilmagan, ming o‘ylab bir kallaga kelmagan ishlar bor ekan.* T.Malik, Shaytanat.

TUTUN, DUD Biror narsaning yonishi natijasida havoga ajralib chiqadigan gazsimon modda. **Tutun** so‘zi uslub jihatdan betaraf. **Dud** so‘zi esa, asosan, kitobiy uslubda uchraydi.

O‘sha tomondan osmonga o‘qtin-o‘qtin ko‘kimtir t u t u n ko‘tariladi. O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Mamajonning dimog‘iga qorachiroq d u d i gup etib urildi*... A.Muxtor, Opa-singillar.

TUXUM, MOYAK, YUMURTA Urg‘ochi parranda, toshbaqa va boshqa ba’zi hayvonlarning bola ochish uchun qo‘yadigan urug‘i. **Tuxum** so‘zi uslub jihatdan betaraf, barcha nutq uslublarida erkin qo‘llanadi. **Moyak** so‘zi mazkur ma’noda shevalarda uchraydi, **yumurta** so‘zi (**yumurtqa** shaklida ham qo‘llanadi) shevaga oid.

...tulki esa hech kim yo‘qligida tovuqlarni yoki t u x u m larni o‘g‘irlab ketuvchi zaif, ammo epchil hayvon ekanini bilib olgan edi. I.Sulton, Orif. *Bitta tuxum keltirib, shu m o y a k day saqich bering, desam, moyakday saqich berardi...* S.O‘nar, Otamzamon hangomalar. *Berganing bir yumurta, O‘ldirding turta-turta.* Maqol.

TUZMOQ I, TASHKIL QILMOQ (ETMOQ), BARPO QILMOQ (ETMOQ), OCHMOQ Biror davlat, tashkilot, jamg‘arma va shu kabilarni yuzaga keltirmoq. **Tuzmoq** so‘zi uslub jihatdan betaraf, shu bois barcha nutq uslublarida uchraydi. **Tashkil qilmoq, barpo qilmoq** so‘zlari, asosan, kitobiy uslubda ishlatiladi. **Ochmoq** so‘zi mazkur ma’noda, asosan, so‘zlashuv uslubida uchraydi.

Temur t u z gan saltanatning vorisligi Shohruhdan keyin Ibrohim Sultonga o‘tishiga umid bog‘landi. Mirmuhsin, Me’mor. *Shu’ba doirasida bo‘lib o‘tgan dastlabki mashvarat ochiqdan ochiq tortishuvga, tarafkashlikka aylandi. Pirovardida maxsus hay’at t a sh k i l e t ildi.* X.Do‘stmuhammad, Qichqiriq. *Endi biz mustaqil va har tomonlama rivojlangan davlat b a r p o e t ish harakatidamiz.* U.Hamdam, Muvozanat. *Men maktabga eson-omon kirib olgach, yotoqxonamizning shundoqqina biqiniga hurmatli ustozim nomida ustaxona o ch dim.* X.To‘xtaboyev, Sariq devning o‘limi.

TUZMOQ II, YARATMOQ, HOSIL QILMOQ, TARTIB QILMOQ Hosil qilmoq, shakllantirmoq (gap, jumla, matn, ro‘yxat va shu kabilarga nisbatan). Nutqda bu ma’noni ifodalashda **tuzmoq** so‘zi nisbatan faol ishlatiladi. **Yaratmoq, hosil qilmoq, tartib qilmoq** so‘zlari, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi.

Xanda ur, jo‘sh ur, yurak, Ozod zamindur bu zamin, Nazm t u z, Erkin, axir, Erkin zamondur bu zamon. E.Vohidov, Saylanma. *“...O‘zi y a r a t gan tartiblardan o‘zi siqiladi. Bo‘lmasa, kap-katta, rahbar odamga kun bo‘yi dolonda pishirib qo‘yibdimi?” – deydi.* A.A’zam, Hali hayot bor... *Gap h o s i l q i l ish uchun so‘z va so‘z birikmalarini grammatik jihatdan bog‘lash kerak.* J.Xolmurodova, O‘zbek tili. *O‘z asrida ma’nolar xazinachisi Amir Xusrav Dehlaviy Sulton Malikshoh Alp Arslon o‘g‘lining nomiga to‘rt devon t a r t i b q i l gan deydilar...* I.Sulton, Alisher Navoiy.

TUZOQ, QOPQON, DOM, KO‘ZANAK, JELA Hayvon va parrandalarni tutish uchun moslama. **Tuzoq, dom**ning ma’no qamrovi nisbatan keng. **Qopqon**, asosan, metall va yog‘ochdan ishlangan moslamani ifodalaydi. **Dom** badiiy nutqqa xos, eskirgan. **Ko‘zanak –** qushni tutish uchun qo‘yiladigan qil tuzoq, eskirgan so‘z. **Jela** – shevaga xos so‘z.

Tashna qushlar kelur ayni tush payti, T u z o q lar qo‘yardim suv yoqasiga. Mirtemir, Qizg‘aldoq. *Har qadamda g‘or, q o p q o n, Qurbon topqoni topqon...* H.Xudoyberdiyeva, Bul kun kimdir o‘ynasa. *Sayding qo‘yaber, sayyod, sayyora*

ekan mendek, Ol d o m ini bo‘ynidin, bechora ekan mendek... Furqat, Sayding qo‘yaber, sayyod... *Chumchuqqa qo‘ysam k o‘ z a n a k, ilindi unga so‘zanak.* Maqol. *Saksonipning o‘g‘li ham bu ish bilan shug‘ullanar, ovidan qolgan ikki-uchta tirik jo‘ja kaklikni qafasda saqlab, yozgacha boqib, yozda tog‘ga j e l a-si bilan opchiqib kaklik ovi uyushtirardi.* S.O‘nar, Lochin.

TUG‘ILMOQ, YARALMOQ, PAYDO BO‘LMOQ, BUNYOD BO‘L-MOQ, BINO BO‘LMOQ, TO‘RAMOQ Dunyoga kelmoq (inson va boshqa jonzotlarga nisbatan). **Paydo bo‘lmoq, bunyod bo‘lmoq, bino bo‘lmoq** so‘zlari ko‘proq kitobiy nutqqa xos. **To‘ramoq** jonli narsalarga nisbatan qo‘llanadi, unda tarqalmoq ta’kidi qabariq aks etgan.

Men t u g‘ i l dim go‘zal voha – Gul vodiysi qo‘ynida, quloq soling, so‘zlab beray bu vodiy qissasini. O‘.Umarbekov, Saylanma. *Ey mening Tangrili, qutlug‘ ulusim! Ostingda qo‘ng‘ir yer, ustingda moviy ko‘k yaraldi. Ikkisi orasida sen y a- r a l ding.* I.Sulton, Bilga xoqon. *Devni o‘ldirib bo‘lmaydi, deyishadi, shu rostmi? Uning qoni to‘kilsa, har tomchisidan ming dev p a y d o b o‘ l averadi, deyishadi.* Mirmuhsin, Me’mor. *Farzand b u n y o d b o‘ l d i, o‘lim yo‘q demak, Otaning ilgida zamon bilan vaqt.* A.Oripov, Ahmad Zoirni tinglab. *Odam-da. Loydan, gildan b i n o bo‘lgan.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Bog‘lar zebolanib olar alvon tus, Holbuki, saraton – jazirama yoz. Bamisli olovda t o‘ r a gan qaqnus, Xayolimga keldi nogoh shu qiyos.* O.Tohir, Anor guli.

TUSHUNMOQ, ANGLAMOQ, UQMOQ, FAHMLAMOQ, BILMOQ Biror gap-so‘z, xatti-harakat, imo-ishora va shu kabilarning mohiyatini anglab yetmoq. **Anglamoq, fahmlamoq** so‘zlarida aql bilan idrok etish ta’kidi ochiq aks etgan. **Uqmoq, bilmoq** so‘zlari ko‘proq oddiy so‘zlashuvga xos.

Mo‘min: – O‘shanday bo‘lsa kerak. Lekin onasidagi ko‘p fazilatlar yillar davomida mashaqqat bilan orttirilganligini keyinroq t u sh u n dim. U.Hamdam, Muvozanat. *Asadbek savoldan kelib chiquvchi maqsadni a ng l a b, istehzo bilan jilmaydi: – Meni o‘rtaga tushgan deb yuruvdingmi?* T.Malik, Shaytanat. *Qancha zo‘r berib qulog‘ini darpardaga qo‘ysa ham, darpardaning sekin g‘ichillashi bilan birga chol-kampirning pichirlashgani eshitilar, lekin nima deganlarini sira u q ib bo‘lmas edi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Botir firqa bir narsani f a h m-l a b qoldi: notiqlar nutqini Oroldan boshlab... boshqa gaplarga burdi.* T.Murod, Tanlangan asarlar. *B i l, senga bu besh nasihat, Eng asosiy qoida: Qo‘lni ishga mohir etma, Tilni gapga usta qil.* E.Vohidov, Saylanma.

TO‘LA, LIM, LIMMO-LIM, LABOLAB, LAB-BALAB, TO‘LIQ Butun hajmi, sig‘imi egallangan, band bo‘lgan, oxirigacha to‘lgan. **To‘la** so‘zi ba’zan **liq, lim** so‘zlari bilan bog‘lanib keladi va bunday vaqtda belgi darajasi ortiqligi ta’kidlanadi. **Lim, limmo-lim, labolab, lab-balab** so‘zlarida belgining nihoyatda ortiq darajada ekanligi ifodalanadi, bu so‘zlar ko‘proq kitobiy uslubga xoslangan. **To‘liq** so‘zi nutqda nisbatan kam ishlatiladi.

...Bibisi tushmagur sopol kosa t o‘ l a talqon keltirib: “Yeb ol, Abdi, ol, bolam, holdan ketib qolasan, qo‘zim” deb qo‘yarda-qo‘ymay qistovga olar... X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Xuddi shu payt Ochilning l i m to‘la kosasiga ko‘zi tushib, badani jimirlab ketdi.* A.Muxtor, Insonga qulluq qiladurmen. *Chunki qalbi bemisl bir saodat-la l i m m o-l i m to‘lgan, nuqul baxt ichida yashayotganday sezardi o‘zini.* I.Sulton, Onaizorim. *L a b o l a b to‘lgani-chun no‘sh etib jomi muhabbatni, So‘ray, deb mo‘r holini Sulaymonvor, xush kelding.* Q.Xo‘qandiy, G‘azallar. *L a b-b a l a b ul may bila xumi sipehr, Og‘zidagi kirpich anga xishti mehr.* Navoiy, Hayrat ul-abror. *Xon o‘rdasi xotinga t o‘ l i q, Xorazmning go‘zallari bor.* Mirtermir, Tanlangan asarlar.

TO‘LIQ, TO‘LA, TO‘KIS, TO‘LA-TO‘KIS Biror jihatdan chalasi yo‘q, bekam-ko‘st holatda. **To‘la** so‘zida qamrov ta’kidi bor. **To‘kis** so‘zida mukammallik yorqin aks etgan, ko‘proq so‘zlashuvda qo‘llanadi. **To‘la-to‘kis** so‘zida belgi darajasi yanada kuchli ifodalanadi. **To‘la, to‘liq** so‘zlarida uslubiy farqlanish kuzatilmaydi, ko‘pincha erkin almashinib qo‘llanadi.

Romanning yana bir e’tiborli tomoni shundaki, kitobxon qadimgi turk xoqonligi davri voqealariga t o‘ l i q ishonch hosil qiladi. N.Rahmonov, “Bilga xoqon” romani haqida. – *Xo‘sh? – hamon gapni t o‘ l a tushunmadi Abdulla*. X.Do‘stmuhammad, Yolg‘iz. *Institutni tugallaganida, urus tilida a’lo, t o‘ k i s gaplashardi.* Mirmuhsin, Umid. *Uning besh mahal namozni kanda qilmay t o‘ l a-t o‘ k i s o‘qigan kunlari kamdan kam bo‘ladi.* O.Husanov, Ustaning muhabbati.

TO‘LIQSIZ, NOTO‘LIQ, NOTO‘LA To‘liq bo‘lmagan. Nutqda bu ma’noni ifodalashda **to‘liqsiz** so‘zi faol ishlatiladi. **Noto‘liq, noto‘la** so‘zlari nisbatan kam qo‘llanadi, ko‘proq kitobiy uslubga xos.

T o‘ l i q s i z ish vaqti sharoitida yillik haq to‘lanadigan ta’tilning davomiyligi ish stajini hisoblash yoki boshqa mehnat huquqlari bo‘yicha cheklovlarga olib kelmaydi. “O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi”. *“Xamsa”ning n o-t o‘ l i q va dostonlari alohida kitobat qilingan qo‘lyozmalari ham tarqalgan.* M.Hakimov, Navoiy asarlari qo‘lyozmalarining tavsifi. *Bunday xo‘jaliklar n o-t o‘l a tizimli xo‘jaliklar uchun bir-ikki yoshli mayda baliqlar yetishtirib beradi.* T.Ikromov, Chorvachilik asoslari.

TO‘P I, TO‘DA, UYUM, DO‘RJI Bir joyga yig‘ilgan yoki to‘dalangan narsa-buyumlar majmuyi. **To‘da, to‘p** so‘zlari bir yerga to‘plangan narsa-buyumlarga nisbatan qo‘llanadi. **Uyum** so‘zida uyulganlik ta’kidi mavjud. **Do‘rji** so‘zi shevaga xos, nutqda kam ishlatiladi.

Uch davangir yigit orasida kelayotgan Ma’suma beka darhol o‘zini shohi mato sotayotganlar t o‘ p iga urdi. Mirmuhsin, Me’mor. *Shunda uning ko‘z o‘ngida ovuli yonidagi kichik do‘nglikda suhbatlashib o‘tirgan chollar t o‘-d a si gavdalanadi*. N.Norqobilov, Kurash. *Pista u y u m ini sovurayotganida mushtdek g‘isht parchasi uchib kelib, pistani tuproqdek to‘zitib yubordi.*

X.Do‘stmuhammad, Jajman. *Sarvar ikkilandi. Bir ko‘z oldiga d o‘ r j i pulni keltirib, tamshanib xayol sursa, bir pulini yo‘qotgan kimdir bechoraning hozir ne ahvolga tushganini o‘ylab, yuragi allanechuk bezovtalanar edi.* J.Kengboyev, Dollar.

TO‘P II, UYUM, TO‘DA Son so‘zlar bilan birikib kelib, o‘zidan keyin kelgan so‘zning miqdorini ko‘rsatishda ishtirok etadigan hisob so‘z. **To‘da, uyum** so‘zlarida miqdor tushunchasi **to‘p** so‘ziga qaraganda kuchli ifoda topadi, ammo bu so‘zlar **to‘p** so‘ziga nisbatan kamroq qo‘llanadi. **To‘da** so‘zi ko‘proq shevada, **uyum** so‘zi adabiy nutq shakllarida qo‘llanadi.

Qor-qirovli kunlar nafasi chekinib ulgurmagan, bir t o‘ p sinfdosh qunishgancha bir-birining pinjiga tiqilib, maktabdan qaytishayotgan edi. Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *“...Bir u y u m maqola turibdi, o‘qib tugatsam, o‘zim tushaman. Kuting!” – dedi.* A.Haydarov, Kunlardan bir kuni va har kuni... *Shahar tugaganida esa katta yalanglikda bir t o‘ d a odamlar ko‘rindi!* I.Sulton, Boqiy darbadar.

TO‘QIMOQ, O‘RMOQ, ESHMOQ Tolalarni yoki ularning bir necha tutamini bir-biriga chalmashtirmoq. **O‘rmoq** so‘zining bu ma’nosida ayollarga nisbatan qo‘llanish ham bor. **Eshmoq** so‘zida aylantirib, burab, tovlab pishiq qilish ta’kidi aks etgan, ko‘pincha *ip eshmoq*, *arqon eshmoq* singari birikuvlarda qo‘llanadi.

O‘rgimchak gul shoxchalari orasiga to‘r t o‘ q i bdi, kumush tolasi yiltiraydi. I.Sulton, Alisher Navoiy. *Men ham tek turmasdim: paxtani chig‘iriqdan chiqarar, kanava o‘ r a r, paxta savar, hatto pilta ham eshib berardim.* Y.Shukurov, Qasos. *Makkalar o‘rilib, bir-ikkita poyasidan arqon e sh ib, belidan dastalab boylanadi.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam.

TO‘SATDAN (TO‘SAT, TO‘SINDAN), QO‘QQISDAN, BEXOSDAN, BIRDAN, BIRDANIGA, DABDURUSTDAN, NOGAHON, KUTILMAGANDA, BANOGOH, ITTIFOQO, DAF’ATAN, ILKISDAN (ILKIS), TUYQUSDAN (TUYQUS, TUYUQSINDAN), FAVQULODDA, LOP ETIB Kutilmaganda, xayolga kelmagan holda. **To‘sat** so‘zi **to‘satdan** so‘zining qisqargan shakli, poetik nutqda uchraydi. **To‘sindan, ilkisdan, tuyqusdan, tuyqusindan** so‘zlari nofaol, shevalarda uchraydi. **Qo‘qqisdan, dabdurustdan, favqulodda** so‘zlarida kutilmaganlik ta’kidi bo‘rtib turadi. **Ittifoqo**, **daf’atan, banogoh** so‘zlari eskirgan. **Birdan, birdaniga**, **kutilmaganda, dabdurustdan, lop etib** so‘zlari so‘zlashuv nutqida keng ishlatiladi. **Lop etib** so‘zida obrazlilik kuchli.

Somonning ustidan surgalib, emaklab borayotgandim, t o‘ s a t d a n kalish yo‘q bo‘lib qoldi. X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *T o‘ s a t-t o‘ s a t kelayotir qalmoqlar, O‘n ming uyli Qo‘ng‘irot xalqi qaradi, Tomoshamon Oyna ko‘lga to‘ladi.* “Alpomish”. *Ana shunday tarang kunlarning birida – o‘rgangan qulog‘ini kar qilib, domla chorpoyada kitob varaqlab yotgan edi – q o‘ q q i s d a n Yormat*

kirib keldi. E.A'zam, Jannat o'zi qaydadir. *Anvar uning chindan ham behazil gapirayotganini tushundi. Birov b e x o s d a n "onang o'ldi", deganda kishi qanday ahvolga tushsa, hozir u ham xuddi shunday ahvolda qoldi.* O'.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Qaytar edim tog' sayridan, Ko'p edim tashna. Horg'in edim, yo'lda b i r d a n Uchradi chashma.* E.Vohidov, Saylanma. *Harakatlaridagi ilgarigi hayajon susaydi, qizning b i r d a n i g a jiddiylashgani u bilan barobar oyoq tashlasa ham musiqani boyagidek his qilmayotgan, uning yengil gaplarga bo'lgan jur'atini to'xtatgan...* O'.Umarbekov, Odam bo'lish qiyin. *D a b d u r u s t d a n gapni shunday boshlasang, cho'chitib yuborasan.* R.Fayziy, Hazrati inson. *Mastura kampir n o g a h o n bir qalqib, jiyanining ustiga tappa tushadiyu, uv tortib yuboradi.* E.A'zam, Jannat o'zi qaydadir. *K u t i l m a g a n d a telefon cho'zib-cho'zib jiringlaydi.* E.A'zam, Jannat o'zi qaydadir. *Qay fursat men sizni ko'rdim b a n o g o h Endi zarra hijron dilimni g'ashlar...* A.Oripov, Saylanma. *I t t i f o q o tintuv payti ro'yxat qilingan narsalar xayolimdan o'tdi. Ular orasida taqinchoqlarim yo'q edi.* O'.Umarbekov, Saylanma. *Men bir o'zbek o'g'li, Kelib d a f' a t a n Qadimiy Sayhunning kanorasidan Bugun Moskvaga qarab turibman Yuksak Ostankino minorasidan.* E.Vohidov, Saylanma. *Bir vaqti motor tovushi i l k i s pasaydi, uylarning shovqinni shuv-shuv qaytarmaganidan bildimki, shahardan ochiq dalaga chiqdim.* A.A'zam, Ro'yo yoxud G'ulistonga safar. *Yomg'ir t u y q u s d a n taqqa tinib, quyosh chiqib ketadi... Mo'jiza!..* E.A'zam, Jannat o'zi qaydadir. *T u y q u s ro'paramdan chiqib qolding sen – Orzu-umidimning sobit tirgagi!* S.Allayor, Dil sog'inchi. *Sohibqiron o'z o'tgan umrini eslaganidan mamnun-u masrur odamday f a v q u l o d d a hayajon-u tug'yonga chulg'angandi.* M.Ali, Sohibqiron. *Shuncha paytlardan buyon yuragining qaysi bir ko'chasida yashirinib yotgan qaysar g'azab tuyg'usi l o p e t i b yuzaga chiqdi.* O'.Hoshimov, Bahor qaytmaydi.

TO'SIQ I**, G'OV, IHOTA** Biror yerni, hududni to'sish yoki boshqa joy, hududdan ajratish uchun o'rnatilgan maxsus qurilma. **G'ov** so'zida ma'no nisbatan kuchli ifodalanadi. **Ihota** so'zida himoya qilishga mo'ljallanganlik ta'kidi mavjud, kitobiy nutqda uchraydi.

Hademay, shox-shabbalardan katta t o' s i q hosil bo'ldi... S.Ahmad, Qadrdon dalalar. *Ko'chaning berk joyida esa pishiq g' o v turardi. Mahallada yashovchi bo'zchilar bu g'ovni nafaqat arava, hatto ot o'tmasligi uchun qo'ygan edilar.* Oybek, Bolalik xotiralarim. *Qo'rquvdan yuraklari tars yorilgudek bo'lgan oqsoqollar i h o t a da qolgan shaharga qaytib, uning hukmdori huzurida uzoq kengashibdilar.* A.Mahkam, Oq kitob.

TO'SIQ II**, G'OV, TO'G'ONOQ, TO'SQIN, TO'SQINLIK, TO'SIQLIK, QARSHILIK, MONELIK** Biror ishni amalga oshirishga qo'yilgan to'siq, to'sqinlik; kishilar munosabatiga nisbatan bildirilgan qarshilik. **To'siq, g'ov, to'g'onoq** so'zlarining nutqda erkin almashinib ishlatilishi ko'p uchraydi. **To'sqinlik, to'siqlik, monelik** so'zlari, asosan, kitobiy uslubda ishlatiladi.

...Yangi dunyo quramiz. T o ‘ s i q larni yengamiz, Faqat olg‘a yuramiz. X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *U yo‘lida uchragan har qanaqa g ‘ o v ni bosib-yanchib o‘tishga, doimo g‘olib chiqishga o‘rgangan edi.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *...bizlar faxriylarni yoshlarga t o ‘ g ‘ o n o q emas – suyanchiq, raqib emas – ustoz, befarq emas – hamdard deb bilishimiz lozim va bu milliy g‘oyalarimizda yana o‘z ifodasini topdi.* Gazetadan. *Ne bosqin, ne t o ‘ s q i n dan Saqlab kelgan uni el. Kim etur so‘zni uvol, Xor bo‘lur, abgor bo‘lur.* Sh.Qurbon, So‘z yo‘li. *Doniyorov uchastkadagi hamon sudralishga sabab bo‘layotgan asosiy t o ‘ s q i n l i k larni isbotlay boshladi...* J.Abdullaxonov, To‘fon. *Gavharning q a r sh i l i g iga qaramay, ikki marta suratga oldi-yu, rahmat aytib, burilib ketdi.* O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol. *Sen bilan mening har to‘g‘rida ham ochiq so‘zlashmagimizga hech bir m o n e l i k bo‘lmas, deb o‘ylayman.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon.

TO‘SMOQ I**, BEKITMOQ (BERKITMOQ), YOPMOQ, IHOTALAMOQ, O‘RAMOQ, IHOTA QILMOQ** To‘siq qo‘yib yoki g‘ov solib, o‘tib bo‘lmaydigan qilmoq. **To‘smoq** so‘zi uslub jihatdan betaraf bo‘lib, barcha nutq uslublarida erkin qo‘llanadi. **Bekitmoq** so‘zi ko‘proq oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi. **Ihotalamoq, ihota qilmoq** so‘zlari kitobiy uslubga xos.

Amuning toshqini o‘zimning Kileo‘patramga-da, senga-da yo‘lni t o ‘ s-di. Cho‘lpon, Kileo‘patra. *Agar Bobur tezroq tog ‘ oshib Xurosonga ketmasa, Shayboniyxon aylanib o‘tib, uning so‘nggi yo‘lini ham b e k i t adi!* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Eng yomoni, Abusaidni Xuroson bilan bog‘laydigan yo‘llar b e r k i tilgan edi.* I.Haqqul, Mulkgirlik savdosi va tole hiylasi. *Davlatlararo chegaralar y o p ilgan bo‘lsa-da, 600 mingdan ortiq vatandoshimiz yurtimizga olib kelindi.* E.Aripov, Hayotimiz farovonligi asosi. *Otaqul tog‘am, oxiri kungurador darvozali, dang‘illama uyli, g‘ishtin devorlar bilan o ‘ r a lgan hovlisini... sotib qarzlardan zo‘rg‘a uchma-uch qutulibdi.* A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *Qo‘rg‘onning qo‘l yetmas balandlikka qurilganidan va atrofi chuqur o‘ngirlar bilan i h o t a q i l inganidan alohida bir mamnuniyat sezdi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

TO‘SMOQ II**, BEKITMOQ (BERKITMOQ), PANALAMOQ, PANA QILMOQ, PARDALAMOQ** Biror joy yoki narsani parda, latta, qo‘l va boshqa shu kabi vositalar yordamida panalamoq. **Panalamoq, pana qilmoq, pardalamoq** so‘zlari ko‘proq so‘zlashuv tiliga xos.

Nazokat uyalganidan yerga qaradi, o‘ng yuzidagi kuldirgichini shamol to‘zg‘itgan sochlari t o ‘ s di. S.Ahmad, Qadrdon dalalar. *Ro‘molimning uchi bilan yuzimni b e k i t ib, yig‘lab olaman.* O‘.Umarbekov, Saylanma. *Sizif jon holatda yarador oyog‘ini yig‘ib, gavdasi bilan uni p a n a l a di, xira qushlarni hurkitish maqsadida qarsak urgandi, kaftlari orasidan toshni toshga urgandagi*

qarsillagan shovqin chiqdi... X.Do‘stmuhammad, Donishmand Sizif. *...Ayol keng yengi bilan fonusdan ko‘zini p a n a q i l ib: – Salomalaykum! – dedi past tovushda.* Sh.Xolmirzayev, Olis yulduzlar ostida. *Ayni zamonda qizning so‘zlarida, allaqanday ichki bir dard aks etib turgan ma’sum chehrasida, yosh bilan p a r d a l a ngan katta qora ko‘zlarida bo‘lakcha bir poklik va samimiyat bor edi.* O.Yoqubov, Matluba.

TO‘XTATMOQ, TASHLAMOQ, QO‘YMOQ, YIG‘ISHTIRMOQ Biror ish, xatti-harakatni amalga oshirishni davom ettirmay qo‘ymoq, uni bajarishdan voz kechmoq. **Tashlamoq** so‘zi mazkur ma’noda ko‘p qo‘llanadi. **Qo‘ymoq, yig‘ishtirmoq** so‘zlari, asosan, so‘zlashuv uslubida qo‘llanadi.

Otaboy kayf qilib qoldi. Gandiraklab o‘rtaga tushib, Kokilani o‘yindan t o ‘ x t a t di. T.Malik, Savohil. *Aroqni t a sh l a gan bo‘lsalar-a! Rosa mazza bo‘lardida.* E.Raimov, Ajab qishloq. *Jinniligingni q o ‘ y, Mutal aka!* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Tirikchilikning oson yo‘li qaroqchilik deb bilgan Durdi dehqonchiligini y i g ‘ i sh t i r ib qo‘ydi.* J.Sharipov, Xorazm.

TO‘XTOVSIZ, TINIMSIZ, BETINIM, MUTTASIL, UZLUKSIZ, BOSIM, SURUNKASIGA, PAYDAR-PAY, KETMA-KET Uzluksiz ravishda, tinmagan, to‘xtamagan holda. **Bosim** so‘zi mazkur ma’noda nutqda kam uchraydi. **Surunkasiga** so‘zida takroriylik ta’kidi ustun, kitobiy uslubda ishlatiladi. **Paydar-pay, ketma-ket** so‘zlari ushbu ma’nosida kam ishlatiladi, kitobiy uslubda uchrab turadi.

Harflarning biriga qarab, biriga qaramasdan t o ‘ x t o v s i z sharillatib o‘qib beraman. Oybek, Bolalik xotiralarim. *Ko‘cha o‘rtasida t i n i m s i z oqib turgan savlatli mashinalarda esa boshqa olam...* A.Muxtor, Chinor. *Shuning uchun bu yerda darg‘alar bedor, tun-u kun baqiriq-chaqiriqlar, uzun eshkaklarning b e t i n i m shaloplagani eshitilib turadi.* S.Siyoyev, Yorug‘lik. *Boyagi traktor yo‘tal tutgan odamdek ora-chora gup-gup qilib qo‘yadi, ammo m u t t a s i l tarillamaydi.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Bulbullar qo‘shig‘i tinmaydi, u z l u k s i z sayrab turadilar.* Oybek, Bolalik xotiralarim. *Uch kundan beri b o s i m chap ko‘zim uchar edi...* S.Ahmad. Saylanma. *Jang s u r u n k a s i g a yetti kun davom etdi...* N.Safarov, Olovli izlar. *Muttasil yo‘talayotgan nevarasining burnini p a y d a r-p a y etagiga artayotgan ovsinim talmovsirab choliga qaradi.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Rostdan ham, chorak soatga yetmay, k e t m a-k e t ikkita “Tez yordam” mashinasi zuvullab shu tarafga o‘tdi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir.

TO‘G‘RI, BEXATO, XATOSIZ Xatolikdan xoli, yanglish bo‘lmagan. **Bexato** so‘zi ko‘proq kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Xatosiz** so‘zi oddiy so‘zlashuvga xos.

Men yig‘lashni ham, kulishni ham bilmay, faqat ihihilayman, gapim t o ‘ g ‘ r i chiqqaniga ichimda xursandchilik qamalib qolgan. A.A’zam, Quroq. *Daqiqa*

sayin kalla qismidagi g‘uvulloq kuchayib borayotganiga qaramay, Avtobola topshiriqni odatdagidek b e x a t o bajardi. A.Obidjon, Oltin yurakli Avtobola. *So‘zga, jumlaga sayqal berish, so‘z sehri va jozibasini his qilish, mulohazalarni izchil ravishda bayon etish, ortiqcha va o‘quvchi e’tiborini muhimdan chalg‘itadigan nomuhimlardan voz kechish deganidir. Raqamlarni, ism-shariflarni, istilohlarni to‘g‘ri, x a t o s i z yozish demakdir!* X.Do‘stmuhammad, Ko‘ngildagi munavvarlik.

TO‘G‘RIDAN TO‘G‘RI, TO‘PPA-TO‘G‘RI, BEVOSITA, TO‘G‘RI Biron-bir vositasiz amalga oshadigan. **To‘g‘ridan to‘g‘ri, to‘ppa-to‘g‘ri** so‘zlarida bevositalik ta’kidi mavjud. **To‘ppa-to‘g‘ri** so‘zi oddiy so‘zlashuvda faol, **bevosita** so‘zi esa ko‘proq kitobiy uslubda qo‘llanadi.

Mazkur taqdimot efirga t o ‘ g ‘ r i d a n t o ‘ g ‘ r i berilmoqda! E.Norsafar, Salamandra. *Odatda, u institutga t o ‘ p p a-t o ‘ g ‘ r i kirib kelaverardi.* A.Muxtor, Ko‘ngil ko‘zi bilan... *Ammo eng muhimi bu muammoning yechimlarini topish va uni b e v o s i t a amalga oshirishdir.* R.Sayfuddinov, Tarbiya. Poklik saodat kalitidir. *A’lamga vazifa buyursa ham, t o ‘ g ‘ r i o ‘ziga aytmaydi, bosh muharrirga topshiradi, bosh muharrir o‘rinbosariga yo bo‘lim boshlig‘iga tayinlaydi, ular A’lamga yetkazadi.* A.A’zam, Hali hayot bor...

TO‘G‘RISI, ROSTI, SIRASI, OCHIG‘I, NAFSILAMR(I) 1. Yolg‘onsiz, qanday bo‘lsa, shundayligicha. **To‘g‘risi, rosti, ochig‘i** so‘zlari ushbu ma’noni ifodalashda erkin almashinib qo‘llanadi. **Nafsilamr(i)** so‘zida kitobiylik bor.

– T o ‘ g ‘ r i s i ni aytaymi? – dedi xonim allaqanday sirli jilmayib. So‘ng osmon barobar baland qo‘shni devor tomon ishora qildi: – U yoqdan ko‘ra sizning bog‘ingiz yoqdi menga! E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Keling, Zufar Hakimovich, hech bo‘lmasa, endi r o s t i ni ayting.* P.Qodirov, Uch ildiz. *Ammam bilan pochcham, biz endi s i r a s i gapni aytdik-da, deyishib qatiqdan bo‘shagan, bidon-u uzumdan bo‘shagan qora sumkalarni salanglatishib, xijolat bo‘lgandek xayrlashib ketishdi.* X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Komila o ch i g ‘ i ni aytdi. Hammasini gapirib berdi. Direktorni yig‘latgudek qilib gapirdi.* A.Muxtor, Chinor. *– Beee, go‘rnimi, taqsir, – dedi Safar bo‘zchi, – u gapni qo‘ying, n a f s i-l a m r gap yaxshi.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon.

2. Gapning rosti, gapning ochig‘i, to‘g‘risini aytganda, haqiqatda. Qatordagi so‘zlar nutqda kirish so‘z vazifasida kelib, modal munosabat ifodalaydi. **To‘g‘risi, rosti** so‘zlari nutqda erkin almashinib qo‘llana oladi. **Ochig‘i** so‘zi oddiy so‘zlashuvda ko‘p ishlatiladi. **Sirasi, nafsilamr(i)** so‘zlari esa kitobiy uslubda qo‘llanishga xoslangan.

Endi u shu kungacha hech kimni sevolmaganidan, t o ‘ g ‘ r i s i, sevmaganidan ajablanardi. Shuhrat, Shinelli yillar. *Jumaboy (tamshanib). – Baliq yeb bunaqa totlisini ko‘rmaganman, r o s t i!* E.A’zam, Tanho qayiq. *S i r a s i, u yozadigan narsalarga g‘irromlik aralashtirib bo‘lmas, bunga zarurat ham yo‘q edi.*

E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Ikki xushomadgo‘y uchrashdi bir kun, O ch i g‘ i, tajriba almashmoq uchun.* A.Oripov, Saylanma. *...N a f s i l a m r i, kechagi kunlar-u qilmish-qidirmishlardan qochib-bekinib yashab bo‘larmidi, ayting?* A.A’zam, Hikoyalar.

TO‘SHAMOQ, TASHLAMOQ, SOLMOQ, YOZMOQ Biror to‘shamani yuzalikka, yerga yoymoq. **To‘shamoq** so‘zi uslub jihatdan betaraf, barcha nutq uslublarida erkin qo‘llanadi. **Tashlamoq, solmoq, yozmoq** so‘zlari, asosan, so‘zlashuvga xos.

Mingboshi o‘ng tomondagi ozodaroq samovarga chiqib, o‘zi uchun t o ‘ sh a l - gan to‘shakka o‘tirmasdan, gilamning bir chetida o‘tirdi va chilim buyurdi. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Adyolni maysalar ustiga t a sh l a b o‘tirishdi*. O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol. *Oxiri qorong‘ida timirskilanib supaga joy s o l di-yu, xudodan ertangi kunni so‘rab uyquga ketdi*. S.Ahmad, Ufq. *Hindiy zodagonlar Malli Babuni, Vazir tayinlashib odil deb uni, Yo‘liga turfa xil poyandoz y o z ib, So‘ng taxtni bilishib unga munosib.* O.Bo‘riyev, Amir Temur.

U

UMR, HAYOT Insonning tug‘ilganidan to o‘lgunigacha yashash davri. Nutqda mazkur ma’noni ifodalashda **umr** so‘zi nisbatan ko‘p ishlatiladi. **Hayot** so‘zi bu ma’nosida kam qo‘llanadi.

U o‘z hayotidan qoniqmas, u m r ining kun bilan tunning o‘zgarishiday bir xil ekanligi uni tobora hafsalasiz qilib qo‘ygan, tez-tez qishloq xotiralariga berilib ketardi. N.Eshonqul, Yalpiz hidi. *G‘alati tuyuladi: h a y o t imdagi o‘nlab, yuzlab voqealarning tasodifiy bog‘lanishlari, ulanishlari, uzilishlaridan bugungi turish-turmushim bunyodga kelgan.* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda.

UMUMIY, MUSHTARAK Barchaga bir xilda taalluqli, barchasi uchun birday xos. **Umumiy** so‘zi uslub jihatdan betaraf. **Mushtarak** so‘zi nutqda kam ishlatiladi, kitobiy uslubga xos.

Endi ularning ikkalalari uchun u m u m i y raqib – yovvoyi odamlar paydo bo‘lgandi. Sh.Abdullayev, Arxar yo‘lboshchisi. *...hammalarining muddaolari – bir, sening yo‘ling – botil, meniki – haq, deya biri ikkinchisiga qora chaplayotgan dinlar ham alaloqibatda jumlalarining maqsadi m u sh t a r a k – Olloh-taolo ekanligini nazardan qochirmasalar...* U.Hamdam, Muvozanat.

UMUMIYLIK, MUSHTARAKLIK Barchaga umumiy bo‘lgan belgi-xususiyat, holat. Nutqda mazkur ma’noni ifodalashda **umumiylik** so‘zi nisbatan faol. **Mushtaraklik** so‘zi, asosan, kitobiy nutqda qo‘llanadi.

Sen bilan mening o‘rtamda hech u m u m i y l i k yo‘q. Binobarin, do‘st bo‘lishimiz ham mumkin emas. T.Malik, Odamiylik mulki. *Humoyun bilan Komron Mirzo she’riy ijodi, ota-bolalar she’riyatidagi m u sh t a r a k l i k lar haqida qiziqarli mulohazalar yuritiladi.* U.Normatov, Maftunkor ishq mujdalari.

UNUMLI, UNUMDOR, SAMARALI, SAMARADOR, BARAKALI Yaxshi natija beradigan, ish-natija ko‘rsatkichi yaxshi. **Unumdor** – kitobiy so‘z. **Samarali, samarador** so‘zlarida natijalilik ta’kidi ochiq ifodalangan, asosan, kitobiy nutqqa xos. **Samarador**da belgi **samarali**ga nisbatan kuchli ifodalanadi. **Barakali** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv tiliga oid.

U n u m l i mehnat – katta daromad. Maqol. *Xalq farovonligi, mehnat u n u m d o r ligi, yurt yuksakligi odamlarning osoyishta, zamon talablariga javob beradigan shinam uylarda istiqomat qilishiga ko‘p bog‘liqdir.* “Sharq yulduzi”. *...turli tabiiy ofatlar vaqtida uchoqni boshqarishning eng s a m a r a l i usullari bundan ellik yil oldin ishlab chiqilgan, shu bois u oz-moz chayqalishlardan*

boshqa xavf tug‘dirmasdi. I.Sulton, Boqiy darbadar. *Mening loyihamda ta’qib idora usuli juda mukammal ishlab chiqilgan: hokimiyatni qaysidir kuch emas, ta’qib boshqaradi. Ta’qib ulug‘ va g‘oyat s a m a r a d o r mashinadir.* N.Eshonqul, Istilo. *Astoydil yig‘lasa, so‘qir ko‘zdan ham yosh chiqadi deganlaridek, yo‘qsillarning cho‘ntagidan b a r a k a l i suhbatga yetarli pul chiqib turib, kunduzni tongga, tongni ertasi kunga ulab yubordik.* A.A’zam, Majnuntol tagida.

UNUMSIZ, SAMARASIZ, BESAMAR, NATIJASIZ, BEFOYDA, BEHUDA Unumi yo‘q, natija bermaydigan (ish, faoliyat, mehnat va shu kabilarga nisbatan). **Samarasiz, besamar, natijasiz** so‘zlari kitobiy uslubga xos. **Befoyda, behuda** so‘zlari ko‘proq so‘zlashuv tilida ishlatiladi.

U n u m s i z ishga urinma, Ko‘pdan qolib surinma. Maqol. *Bir oy davom etgan urush Buyuk Britaniya uchun s a m a r a s i z barham topdi.* T.Malik, Savohil. *Tasavvur kenglikni unutgan. Nimani izlayapman? Kenglik – balki, o‘lim chohidir? Shu choh kenglikka olib borar? Agar shunday bo‘lsa, harakatim b e s a m a r.* T.Malik, Devona. *...Mohbibi biron narsa so‘rasa, gapidan adashib, sevgisini hammaga o‘zi oshkor qilib yurdi. Axir nima qilsin – uch yil n a t i j a s i z sevib yurishning o‘zi bo‘ladimi?!* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Tog‘da tabib zoti bor-ki, hammasi keladi, muolaja oti borki, hammasini qo‘llashadi, lekin b e f o y d a – qiz yonib tagiga yetgan shamday so‘nib boraveradi.* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *Kichkina bir dunyoda kichkina odamlarning bir-birini kovlab b e h u d a yashashi kulgili emasmi?* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda.

U

URINMOQ, HARAKAT QILMOQ, INTILMOQ, TIRISHMOQ, UNNAMOQ, KO‘SHISH QILMOQ, KO‘SHISH KO‘RSATMOQ Biror ishni bajarish payida bo‘lmoq. **Intilmoq, tirishmoq** so‘zlarida kuchli xohish-istak bilan kirishganlik ta’kidi anglashiladi. **Unnamoq** so‘zida imkoni bor-yo‘qligiga qaramay kirishganlik ma’no ta’kidi ochiq ifodalangan, asosan, so‘zlashuv tilida qo‘llanadi. **Ko‘shish qilmoq, ko‘shish ko‘rsatmoq** – kitobiy, eskirgan so‘zlar.

Ayni zamonda qizning so‘zlarida, allaqanday ichki bir dard aks etib turgan ma’sum chehrasida, yosh bilan pardalangan katta qora ko‘zlarida bo‘lakcha bir poklik va samimiyat bor edi. Samig‘jon bu samimiyatni sezar, sezgani uchun hazilga burishga u r i n ardi. O.Yoqubov, Matluba. *– Yo‘q, umidni uzmaylik, – dedi Gulimoh opa. – H a r a k a t q i l aman. Bo‘lib qolar.* A.A’zam, Hali hayot bor... *Bu qovoq o‘g‘rilari ichidan tezroq qochib qutilish uchun ketishka i n t i l gan edi, biravi ushlab qoldi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *O‘qishda ham, turmushda ham Mahdidan orqada qolmaslikka t i r i sh dim, endi yetdim deganda, u yana ilgarilab ketaveradi...* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *Bir dam tin oladi, kaftini ko‘ziga soyabon qilib, quyoshga qaraydi, bir nimani chamalaydi. Keyin yana yumushiga u n n a ydi.* I.Sulton, Ozod. *Lekin biz deymizki, turmushimizda birqadar isloh yuzaga chiqsin, bema’ni ishlarni yo‘qotaylik, dini islomning ravnaqiga k o‘ sh i sh q i l aylik.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Bolam, dardni kasal*

odam bilsa, o‘ziyam tuzalishiga k o‘ sh i sh k o‘r s a t ar ekan. Sh.Xolmirzayev, Saylanma.

URISHMOQ, OLISHMOQ, YOQALASHMOQ, SOLISHMOQ, MUSHTLASHMOQ, TASHASHMOQ, SO‘QISHMOQ Urush-janjal, kelishmovchilik natijasida bir-birini urmoq, kaltaklamoq. **Urishmoq, olishmoq, tashashmoq** so‘zlari bir-birini kaltaklashga nisbatan ham, gap bilan urishishga nisbatan ham qo‘llanaveradi. **Yoqalashmoq, solishmoq, mushtlashmoq** so‘zlari faqat bir-birini kaltaklashga nisbatan ishlatiladi. **Solishmoq, tashashmoq, so‘qishmoq** so‘zlari ko‘proq so‘zlashuv tilida qo‘llanadi. **So‘qishmoq** so‘zi nutqda kam uchraydi.

Palatkaga kirib, endi bir piyoladan choy ho‘plagan ham edikki, ot choptirib Burgut kelib qoldi. Vajohatidan hozirgina birov bilan u r i sh ib kelganga o‘xshardi. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Ular tezoqar tog‘ daryolaridan quloch otib suzib o‘tishgan, dengizlarda, sovuq bo‘ronlarda qolishgan, Afrika o‘rmonlarida yirtqich sherlar bilan yakkama-yakka o l i sh ganlar, yovvoyi odamlar bilan bir ko‘rpada uxlab qolgan paytlari bo‘lgan*. X.To‘xtaboyev, Sariq devni minib. *Bir-birining bilagiga urib, y o q a l a sh a ketdi ular.* E.A’zam, Shovqin. *– Tashqaridagi akang bilan s o l i sh sang eplaysanmi? – deb so‘radi Chuvrindi Bo‘tqaga ishora qilib.* T.Malik, Shaytanat. *Maktabda yaxshi o‘qimagan (u Risolatdan uch sinf yuqori edi), Rustam hali u, hali bu bilan m u sh t l a sh ib yurar, ko‘plar undan hayiqardi.* Q.Kenja, Toshqin. *Bo‘yin patlarini gardish qilib, patir-putur t a sh a sh ayotgan ikki xo‘rozning atrofini... doira shaklida o‘rab olgan edilar.* “Mushtum”. *To‘qlik s o‘ q i sh tirar, Ochlik so‘kishtirar.* Maqol.

URISHQOQ, JANGARI, JANJALKASH, SHALLAQI, MANJALAQI Arzimagan bahona tufayli kishilar bilan urishaveradigan, bo‘lar-bo‘lmasga janjal ko‘taradigan. **Jangari** so‘zida jismonan urishishga moyillik ta’kidi mavjud. **Shallaqi** so‘zida hayosizlik ta’kidi qabariq ifodalangan. **Manjalaqi** so‘zida salbiy bo‘yoq bo‘rtib turadi, ayollarga nisbatan ishlatiladi, so‘zlashuv nutqiga xos.

U r i sh q o q xotin bor qishloqqa qo‘riqchining hojati yo‘q. Maqol. *Shayboniyzodalarning behisob ko‘p qo‘shini bor emish. O‘zlari o‘lgunday j a ng a r i, qancha odam qirilishini o‘ylasam, vahmim kelur!* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Ularning ba’zilari mijg‘ov, j a n j a l k a sh, oqibatda, bor kuch-quvvatlari tanlarini tark etgach, ovozlari-da, chiqmay qoladi.* A.Malik, Halqa. *Oldiga qo‘ygan maqsadi yo‘lida bu sh a l l a q i hech narsadan qaytmasligi aniq, negaki yo‘qotadigan narsasi yo‘q: operachi ketgan, polkovnik ketgan, keyingilari ham birin-ketin tashlab ketayotir.* E.A’zam, Shoirning to‘yi. *Siz qaysi zamonda yashayotganingizni bilasizmi o‘zi?! Janjalkashning shu uch og‘iz gapi yetarli, kampir birdan quturib ketadi: – Hoy, m a n j a l a q i, nima, meni esdan og‘ib qolgan deyapsanmi?!* Z.Qurolboy qizi, Kuygan shahar.

URMOQ, KALTAKLAMOQ, DO‘PPOSLAMOQ, SAVAMOQ, SAVALAMOQ, SOLMOQ, TUSHIRMOQ, SO‘QMOQ, PO‘PILLATMOQ Qo‘l

yoki biror qurol, qattiq narsa bilan zarba bermoq. **Do‘pposlamoq** so‘zida urish harakatining kuchli ekanligi anglashiladi. **Savalamoq** so‘zida harakatning takroriyligi ta’kidi ifodalanadi. **Solmoq, tushirmoq** so‘zlari urish harakatining bir martaligi ta’kidiga ega, belgi darajasi kuchsiz, so‘zlashuv tiliga xos. **So‘qmoq** so‘zi nutqda juda kam qo‘llanadi. **Po‘pillatmoq** so‘zida urish harakatining kuchsizligi anglashiladi, asosan, so‘zlashuv tilida ishlatiladi.

Iskandar haydaladigan edi, g‘irromlikka o‘tdi, o‘laman sattor, oldin o‘zi u r-d i, deb isboti uchun shishib turgan yuzini pesh qildi, og‘zini ochib ko‘rsatdi... A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Telba bo‘lib qolgan onasini zanjirga solib Eshonning uyida k a l t a k l a ydilar.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Agar beayov d o‘ p p o s l a yotgan tajribali raqibimning qulog‘idan tishlab olganim uchun murabbiy meni oldiga solib haydamaganida, erinmay o‘n-o‘n besh kun qatnashgayam toqatim yetgan bo‘lardi.* A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *U mashinani bir maromda yurgizar, kabinaga kirgan shamol o‘rimga so‘z bermagan soch tolalarini yelkasidan olib bo‘yniga tashlar, yuzlarini beozor s a v a gandek bo‘lardi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *U inqillab o‘zini egarga oldi-yu, xalacho‘p bilan eshakni s a v a l a y ketdi.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Kuching yetmas ekan, nima qilarding bellashib, tosh-posh bilan jon joyiga s o l maysanmi o‘xshatib.* “Yoshlik”. *– E, esi yo‘q murda, – deb peshonasiga shatirlatib bittani t u sh i r di.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *S o‘ q o l magan so‘yil ko‘tarar.* Maqol. *Buvi nevarasining orqasiga sekingina p o‘ p i l l a t ib qo‘ydi*. Gazetadan.

U

URUSH, JANG, OLISHUV, KURASH, MUHORABA, HARB Tomonlar o‘rtasidagi qurolli to‘qnashuv. **Olishuv, kurash** so‘zlarida mazkur ma’no birqadar umumiy ifodalanadi. **Jang, muhoraba, harb** so‘zlari, asosan, qurolli kuchlarning qonli to‘qnashuviga nisbatan ishlatiladi. **Muhoraba, harb** bugungi kunda eskirgan.

Safaviylar xonadonida mo‘tabar ayollarni e’zozlab ovga, hatto u r u shga ham birga olib borish odati bor, bu ularning e’tiqodlari bilan ham bog‘liq edi. P.Qodirov, Humoyun va Akbar. *J a ng kuni qo‘zg‘alar mardning g‘ayrati, Yig‘ilib jam bo‘lar turkman elati.* “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi”. *...biri so‘zga chiqsa, ikkinchisi, albatta, qarshi gapirishini kutib turishar, ularning o l i sh u v i bo‘lmasa, majlis ko‘ngilsiz o‘tganday tuyular edi.* A.Muxtor, Chinor. *Boisi, k u r a sh oshkor emas, pinhon kechgan – kim g‘olib-u, kim mag‘lub – buni ikkisidan bo‘lak hech kim bilmaydi.* N.Norqobilov, Kurash. *– M u h o r a b a da qurbon bo‘lganlar shahid ketadilar. Ularning jasadlari havo bilan, oftob bilan yuviladi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Sizlarga bilim berayotganlarning otalari yoki bobolari h a r b maydonida, balki, sizning bobongiz bilan to‘qnashgandirlar...* T.Malik, Shaytanat.

USTA, MOHIR, MAHORATLI, FARANG Biron-bir sohada katta mahoratga ega bo‘lgan. **Usta** so‘zi ko‘proq aql, malaka talab etadigan harakatlarga

nisbatan qo‘llanganda, bu belgi yanada kuchli ifodalanadi, juda keng ishlatiladi. **Mohir** so‘zida bilimdonlik belgisi **mahoratli** so‘zidagidan ko‘ra ham kuchliroq ifodalanadi, kitobiy uslubga xos. **Farang** so‘zi yakka holda kam uchraydi, bu so‘z asosida hosil qilingan **ustasi farang** iborasida mazkur belgi benihoya qabariq ifoda topgan.

... Akramjon Mastura boshlagan askiyani ilib ketdi; askiyaga juda u s t a ekan, olamda dard nima, o‘lim nima ekanini butkul unutib, rosa kulishdik. A.Qahhor, Ming bir jon. *M o h i r mashshoqlar duhul, nodir, ko‘s, tablaq, U tabal, qo‘shnay va surnay chalish bilan mashg‘ul edilar*. I.Sulton, Alisher Navoiy. *– Bo‘ron yaqinlashib kelyapti, – deb javob berdi qiz. – Lekin uchuvchilarimiz m a h o r a t l i, ozgina yoqimsiz chayqalishlardan boshqa hech qanday bezovtalik sezmaysiz, janob*. I.Sulton, Boqiy darbadar. *Qarshi begining bilimdon gumashtasi rahmatlik Omonqul f a r a n g ning bitta-yu bitta o‘g‘li edi u.* A.Muxtor, Chinor.

UY, UY-JOY, TURARJOY, HOVLI, XONADON Yashash uchun mo‘ljallangan joy. **Uy-joy, turarjoy, hovli** so‘zlari ma’nosida bir qadar umumlashtirish mavjud. **Xonadon** so‘zida oila a’zolari yashab turganligi ta’kidi ham ifodalangan.

Kecha to‘satdan radioda uni gapirib qolganlarida, so‘nggi darmonini yig‘ib to‘shakdan turibdi, u y ini topib kelibdi. A.Muxtor, Chinor. *Keyinroq xotini bilan qizini ko‘chirib kelib, u y-j o y ham qilib olsa!* A.Muxtor, Chinor. *Ayniqsa, payhon bo‘layotgan daraxtlarga achinardilar. Bu joylarga ko‘p qavatli t u r a r j o y qurilgach, shaharning qoq markazidagi to‘rt xonali shinam uylarini topshirib, shu yerdagi uch xonali uyga ko‘chib keldilar.* T.Malik, Alvido... bolalik. *Balki, unga moddiy yordam kerakdir. Endi sen kimsan, ministrsan! Bunaqa uy, bunaqa h o v l i senga yarashmaydi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Mahalla qorovuli tong qorong‘isida x o n a d o n larning eshigini taqillatib, “Boqi Xalfa omonatini topshirdi, peshinga janoza o‘qiladi”, deb xabar berdi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar.

UYALMOQ, UYATMOQ, UYATLI BO‘LMOQ, IZZA BO‘LMOQ Uyalish, izza bo‘lish holatiga tushmoq. **Izza bo‘lmoq** so‘zida uyatga qolish darajasining juda ortiqligi qabariq ifodalangan. **Uyatmoq** so‘zi shevaga xos.

– Yo‘q... – Nilufar “qult” etib yutindi. U bir o‘yi Hikmatilloni so‘rab xat yozib chiqarmoqchi ham bo‘ldi, lekin u y a l di. O.Yoqubov, Billur qandillar. *Ota chaylaning to‘riga taxlab qo‘yilgan ko‘rpalar ustidagi yostiqqa ishora qildi: – Hech u y a t ib-netib o‘tirma.* S.Anorboyev, Oqsoy. *Hovliqib qolganidan, lippasini ham tushirmagan ekan, otasidan u y a t l i b o‘ l ib qoldi, darrov sochlarini turmaklab durra bog‘ladi, qiy-chuv bilan bolalarini joy-joyiga quvdi...* A.Muxtor, Chinor. *U noo‘rin savol berganidan i z z a b o‘ l di. Amakisi buni sezdi, shekilli, o‘ziga yaqin olib, izoh berdi.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam.

UYAT, NOMUS, SHARM, HAYO, SHARM-HAYO, OR, OR-NOMUS, ORIYAT, UYAT-ANDISHA, IBO Uyalish, nomus qilish, izza bo‘lish his-

tuyg‘usi. **Uyat** so‘zi nutqda keng ma’noda qo‘llanadi. **Sharm, or, hayo** so‘zlari, asosan, juft so‘z holatida qo‘llanadi: **sharm-hayo, or-nomus** tarzida. Bu so‘zlarda uyalish, nomus qilish his-tuyg‘usi bo‘rtib turadi. **Andisha** so‘zi bu ma’nosida qo‘llanganda, ko‘pincha **uyat** so‘zi bilan juft so‘zni hosil qiladi: **uyat-andisha**.

Betamizda bet bo‘lmas, bezorida u y a t bo‘lmas. Maqol. *Ayniqsa, u o‘tgan ko‘klamdagi ilk bellashuvni hech unuta olmaydi va bundan keyin ham unuta olmasa kerak. O‘sha uchrashuv har esiga tushganida, manglayi terchib, uyat va n o m u s dan misli o‘tdek tutab, yona boshlaydi*. N.Norqobilov, Kurash. *Shariat ishiga sh a r m yo‘q, deydirlar o‘rtoq, agarchi siz bilan menga birmuncha og‘irroq bo‘lsa ham yana so‘zlab o‘tishga hojat bor.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *To‘g‘ri, Zaynab Jamshidni sevdi, ammo h a y o qo‘rg‘onidan chiqmadi, bu tarzda sevmoq ayb emas, balki juvonning o‘zi uchun mislsiz bir azobdir*. T.Malik, Shaytanat. *Biron joyga ishga kiritib qo‘yay desam, onasi ko‘nmaydi. Erkaklar bilan ishlasa, sh a r m i-h a y o si qolmasmish.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *O‘zbekka o r ma’nodosh, Ibo-hayo – ko‘z-u qosh, G‘ursiz Bek qayda-yu ibosiz Kumush qayda?* I.Mirzo, Asragil. *Hazratim, mendan xatolik o‘tgan bo‘lsa afv eting. Men o‘yladimki, o‘z o r-n o m u s larini shunday bebaho olmosdan ham ortiq qadrlaydigan odamlar g‘ayridin bo‘lsalar ham...* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Barcha-barcha o r i y a t-u andishalarni unutib, o‘ylab topilgan bema’ni odob-axloq me’yorlarining bahridan o‘tib, ayt, gapir axir!..* X.Do‘stmuhammad, Men – sensiz, sen – mensiz. *Sen befahmlarda u y a t-a n d i sh a degan narsa yo‘q.* T.Malik, Shaytanat. *Ra’no bir qo‘li bilan ikki yoqasining uchini birlashtirib, nomahram ko‘zi tushmasin, degandek “i b o” bilan kelinchaklarning salomiga o‘xshatib engashdi, suzilib dastxat yozilgan kitobni oldi.* S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong.

UYLANMOQ, XOTIN OLMOQ, XOTINLI(K) BO‘LMOQ Biror qiz yoki ayolni o‘z nikohiga olmoq. Qatordagi so‘zlar er kishiga nisbatan qo‘llanadi. Mazkur ma’noni ifodalashda **uylanmoq** so‘zi nisbatan faol qo‘llanadi. **Xotinlik bo‘lmoq** so‘zi, asosan, so‘zlashuv uslubida uchraydi, ma’noni **uylanmoq** so‘ziga qaraganda dag‘alroq ifodalaydi.

Eri esa bitta bolali xotinga u y l a n di. T.Sulaymon, Chimildiqqa kirgan chol. *Ulfatlar orasida ismi aytilmay, x o t i n olib, xotin qo‘yavergani uchun “Boz” laqabi bilan sharaflangan Obid gapni ko‘paytirmay, shifoxona tomon shoshildi*. T.Malik, Xazonrezgi. *To‘ydan qayta turib, mening qulog‘imga: “Mana, yig‘lab-siqtab x o t i n l i k b o‘ l ib ham olding, endi “o‘ldim-kuydim” degan she’rlarni yozmassan”, degan edi.* E.Vohidov, G‘afur G‘ulom bilan uchrashuvlar.

UYLI, UY-JOYLI, HOVLILI Uy-joyga ega, uyi bor. **Uy-joyli** so‘zida joy qamrovi ta’kidi mavjud. **Hovlili** so‘zida umumlashtirish anglashiladi.

Mirazim “Ma’qul” degandek boshini qimirlatdi-da, yanayam hushyorroq qiyofaga kirdi: – Mening taklifim – bizga kel. Ikki-uch yilda u y l i ham, ma-

shinali ham bo‘lasan, albatta, yaxshi ishlab o‘zingni ko‘rsatsang. U.Hamdam, Muvozanat. *Xudoga shukr, o‘g‘il-qizlarimning hammasi u y l i-j o y l i, o‘zlaridan tinib-tinchib yurishibdi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Men Chuguchakdagi ichkari-tashqari h o v l i l i, sakkiz xonali shinam uyimizni, bog‘imizni esladim.* H.Shayxov, Tutash olamlar.

UYQUSIZLIK, BEDORLIK Uyquning kelavermasligi, uyquning buzilishi, uxlay olmaslik. **Bedorlik** so‘zi badiiy uslubga xos.

Mo‘saqo‘zi tovuqboqarning shiyponga o‘z oyog‘i bilan kelishi ayni muddao bo‘ldi – hasharga qo‘shilgach, handalak uzishda ham, ularni uvatga tashib chiqishda ham, xaridorlarning mashinasiga yuklab jo‘natishda ham qo‘ldoshimizga aylangani, u y q u s i z l i k dan garangsib turganimda jonimga ora kirdi. A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *Moskvadagi mehmonxonada b e d o r l i k bilan olishib yotgan Asadbekni yo‘qlab kelgan Iliko o‘tlarga moy sepgan edi.* T.Malik, Shaytanat.

UYQUCHI, UYQUCHAN, SERUYQU Ko‘p uxlaydigan, uyquni yaxshi ko‘radigan. **Uyquchi** so‘zi nisbatan faol qo‘llanadi. **Uyquchan, seruyqu** so‘zlarida belgi darajasi kuchli ifodalanadi. **Uyquchil** so‘zi shevaga xos.

Hatto eng u y q u ch i odam ham tongda qushlarning sayrashini bir eshitadi. T.Malik, Odamiylik mulki. *Bola kasallangandan beri u y q u ch a n edi.* Gazetadan. *Undan keyin pojarniyda ishlagan antiqa s e r u y q u kishi mudirlikka o‘tdi*. S.Ahmad, Tanlangan asarlar.

UYG‘OQ, UYQUSIZ, BEDOR Uxlamagan, uyquga ketmagan holatda. Mazkur ma’noda **uyg‘oq** so‘zi juda faol qo‘llanadi. **Uyqusiz** so‘zi esa nisbatan kam uchraydi. **Bedor** so‘zi kam qo‘llanadi, ko‘proq poetik nutqda ishlatiladi.

Biz ...uyga kiramiz, ham uyning to‘riga soling‘an atlas ko‘rpa, paryostiq quchog‘ida sovuqdan erinibmi va yo boshqa sabab bilanmi u y g‘ o q yotqan bir qizni ko‘ramiz. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Hasanali kunlarini tomoqsiz, tunlarini u y q u s i z kechira boshladi: Otabeklar nega qamaldilar, qanday gunohlari bor ekan?* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Qosim qizlarining qistovi bilan xonasiga kirib, biroz yotdi. Badaniga hukmini o‘tkazayotgan hordiq uyquni chaqirardi. Lekin b e d o r kipriklar qovusha qolaylik deyishmas edi.* T.Malik, Vasiyatnoma.

UZAYMOQ, UZUNLASHMOQ, CHO‘ZILMOQ Bo‘yiga, uzunasiga uzaymoq, uzun bo‘lmoq. **Uzunlashmoq** so‘zida oldingiga nisbatan uzun bo‘lishlik ta’kidi mavjud. **Cho‘zilmoq** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv tilida qo‘llanadi.

So‘ng yerlik odam qiyofasidan chiqib, asl shakliga kirgan – bo‘yi ikki baravar u z a y ib, qo‘li kichraygan… T.Malik, Devona. *Yo rab! Oftob Mag‘ribga engashgan, archalarning soyasi u z u n l a sh gan edi.* O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi. *Saodatingizning bo‘yi ch o‘ z i l ib qolg‘an ko‘rinadir, mundan so‘ng maktabdan bo‘shag‘an vaqtida Sayfini yuborsangiz qalay bo‘lar ekan?..* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

UZOQ I**, OLIS, YIROQ, IROQ** Oraliq masofasi nisbatan katta, nisbatan narida. **Yiroq** so‘zi shevada ko‘p ishlatiladi. **Iroq** so‘zi nutqda nisbatan kam uchraydi.

U z o q demasangiz, erinmasangiz, ko‘nchilikka borib terilarni bir qarab chiqing. A.Qahhor, O‘g‘ri. *Suhbat asnosida u kishining ismi Parpivoy ekani, o l i s bir rayondagi bo‘rdoqichilik bazasidan qatnab ishlaydigan bosh axraynik ekani ma’lum bo‘ldi.* S.Ahmad, Bir siqim xandonpista. *Hatto bilmas edim, sevarmiding sen, Balki, sevganingdir bir baxtiyor qiz. Balki, xayolingdan men behad y i r o q, Ammo sen dilimda kecha-yu kunduz.* Zulfiya, Saylanma. *Ey onam ko‘milgan yer, Nega buncha i r o q sen?* H.Olimjon.

UZOQ II**, OLIS, DAVOMLI** Vaqt nuqtayi nazaridan davomli. **Olis** so‘zi *yo‘l, safar* kabilarga bog‘langanda uzoq davom etadiganlik ta’kidiga ega bo‘ladi. **Davomli** so‘zida davomlilik ta’kidi ochiq ifodalangan.

U z o q jimlikdan keyin Unsin yonida o‘tirgan kundoshiga shivirlab: – O‘lsin, nokas odam ekan, bitta qo‘yni deb... Koshki arziydigan narsa bo‘lsa!.. – dedi. A.Qahhor, Dahshat. *Uchuvchi... nega bunaqa o l i s safarga otlanganimni so‘radi.* O‘.Hoshimov, G‘aroyib sayohat. *...tarixiy ma’ruza qilib berish uchun ulug‘ dohiy tovarish Xon Man Menni ko‘pdan ko‘p ta’zim-tavozelar ila minbarga taklif etdi. Yana qarsak – yana sharshara! Gulduros qarsaklar, d a v o m l i qarsaklar! Yana, yana va yana!* E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati.

U

UZOQLASHMOQ, UZOQLAMOQ, UZOQMOQ, OLISLASHMOQ, OLISLAMOQ, YIROQLASHMOQ, YIROQLAMOQ, IROQLASHMOQ, IROQLAMOQ Biror narsa, makon yoki kimsadan masofa jihatidan uzoqqa ketmoq. Mazkur ma’noni ifodalashda **uzoqlashmoq** so‘zi nisbatan ko‘p qo‘llanadi. **Uzoqmoq** oddiy so‘zlashuvga xos. **Iroqlashmoq, iroqlamoq** so‘zlari ko‘proq so‘zlashuv uslubiga xos.

Hamdamov bir qarorga kelguncha yana to‘rt-besh odim yurib, o‘smirlardan u z o q l a sh ib qolgan edi. A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Momo ona-bolani ovuldan chiqaverishdagi katta ariq bo‘yigacha kuzatib qo‘ydi. Ariqni yoqalab yursa, katta yo‘lga tushishini aytib, qo‘llariga mayda-chuyda solingan tugunni tutqazib, u z o q l a b ketgunicha qo‘l siltab qoldi.* B.Aytmurod, Qo‘noq. *Chindan ham eshik g‘iyt etib, yuziga yopildi-yu taxta polda o‘sha qoplonningmi, nimaning ship-ship yurgan oyoq tovushlari u z o q i b borib, tindi-qo‘ydi.* M.Mansur, Judolik diyori. *Razzoq so‘fining sovuq yuzlari uning ko‘zlaridan o l i s l a shganlar; nasihat yo‘li bilan minglarcha marta aytilgan va ta’kidlangan so‘zlar unutilgan...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Bu yerda bir zumrad buloq bor edi, Atrofi daraxtzor, maysazor edi, O l i s l a b ketmasdi suruv, uyurlar, Yayrashib yurardi alqorlar, ular. Turkiston bulog‘i derdilar uni.* A.Suyun, Turkiston bulog‘i. *Y i r o q l a sh dim, uzoqlashdim bir necha kun sendan, hol so‘rab ko‘r mendan, Nega muncha og‘ir keldi bu yiroqlik menga, anglatayin senga!* Cho‘lpon, Amalning

o‘limi. *O, umid Ertasi! Y i r o q l a b yursang har kunlarim erkasi, afsona, Ehtiyot iltifot, Jon to‘la qadaming jodusin ilg‘ayman.* Zulfiya, Saylanma. *Sultonxon qizarib turgan yosh yigitga oxirgi marta tashna nazarlarini tashlab, asta-sekin i r o q l a sh di...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

UZOQLIK, OLISLIK, YIROQLIK, IROQLIK Masofa jihatidan olislik, yiroqlik. **Uzoqlik** so‘zining qo‘llanish doirasi keng, barcha nutq uslublarida uchraydi. **Olislik** so‘zida oraliq masofaning yanada uzoq ekanligi ta’kidi anglashiladi, kitobiy uslubga xos. Oddiy so‘zlashuvda **yiroqlik** so‘zi ham ko‘p ishlatiladi. **Iroqlik** so‘zi ayrim shevalarda uchraydi.

Ufqning harir pardasi ortida – ko‘z ilg‘amas u z o q l i k larda Chotqol tog‘lari-yu Toshkent vohasi bor. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Bir tekisda o‘sgan quyuq qizg‘aldoqzorning enlari ma’lum-u bo‘ylari ko‘z ilg‘amas o l i s l i k lar qa’riga “cho‘kib” ketgandi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Nega muncha og‘ir keldi bu y i r o q l i k menga, anglatayin senga!* Cho‘lpon, Sendan yiroqda. *Yo‘lning i r o q l i g i ancha qiynadi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

UZUQ, UZUQ-YULUQ, DURDA-DURDA Bir-biriga bog‘lanmagan, chala-pulcha holatda (tovush, gap, suhbat, xabar, javob va shu kabilarga nisbatan). Sinonimik qatordagi so‘zlar asosiy hollarda juft, ba’zan takroriy shaklda qo‘llanadi. **Uzuq-yuluq, durda-durda** so‘zlarida belgi ta’kidi bo‘rtib turadi. **Durda-durda** so‘zi nisbatan kam ishlatiladi.

Bo‘g‘iq, u z u q tovush. Unda nimadir So‘zlaydi hikmatdan, qismatdan. A.Muxtor, Olma to‘kildi. *Polvon kechqurun samovarga chiqdi. Choyxo‘rlar bilan hardamxayol, u z u q-y u l u q gaplashib, qishloq xalqini ertalab uyiga taklif qildi*. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Bir qolipga tusholmagan d u r d a-d u r d a fikrlar egovlansin*. G‘.G‘ulom, She’rlar.

UCHMOQ, PARVOZ QILMOQ (ETMOQ) Qanot yoki boshqa uchish vositasida havoga ko‘tarilmoq. **Uchmoq** so‘zi uslub jihatdan betaraf. **Parvoz qilmoq** so‘zi kitobiy uslubga xos, badiiylik bo‘yog‘iga ega.

U kishining aytishiga qaraganda, payg‘ambarimizning qabrlari ustidan kaptarlar ham u ch ib o‘tishga jur’at qilolmas emish... Oybek, Tanlangan asarlar. *Shu oy nuriga g‘arq bo‘lgan cho‘llarda Burgut p a r v o z q i l ib yurgandek, oy ham uning qadami teggan yerlarni ko‘z-ko‘z qilmoqchi bo‘lgandek, yanada ravshanlashayotganga o‘xshardi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar.

UCHRAMOQ I, YO‘LIQMOQ, DUCH KELMOQ, TO‘QNASHMOQ, RO‘BARO‘ BO‘LMOQ, YUZMA-YUZ KELMOQ, YUZLASHMOQ Qarshisidan chiqib qolmoq. **Yo‘liqmoq, duch kelmoq** so‘zlarida kutilmaganlik ta’kidi mavjud. **To‘qnashmoq** so‘zi oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi. **Ro‘baro‘ bo‘lmoq, yuzma-yuz kelmoq, yuzlashmoq** so‘zlarida mazkur ma’no obrazli ifodalangan, ko‘proq kitobiy uslubda qo‘llanadi.

Qozog‘iston tomonlarda bo‘lib qaytgan tanish bir karis kishi dadamni u ch r a tib qolib, Sadir tog‘a avtomashinalar to‘qnashuvida o‘lganini aytganligi

eski qadrdonining ezgin qo‘shig‘ini o‘zbekcha she’rga aylantirib asrab yurishga turtki bergan ekan. A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Kechki soat to‘rtlarda Qoymas darbozasidan qaytib shaharga kirdilar-da, darbozadan o‘n adim narida boshi tanidan oling‘an uch kishining gavdasiga y o‘ l i q dilar.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Men umrim mobaynida bo‘riga bir necha marta d u ch k e lganman.* I.Sulton, Bo‘ri. *Sizlarga bilim berayotganlarning otalari yoki bobolari harb maydonida, balki, sizning bobongiz bilan t o‘ q n a sh gandirlar, bir-birlarini tanimagan, bilmagan holda o‘ldirmoq qasdida bo‘lgandirlar, vallohi a’lam.* T.Malik, Shaytanat. *Kir chayayotgan Adolat hovliga bostirib kirgan notanish erkaklarni ko‘rib, qo‘llarini peshbandiga artganicha o‘rnidan turdi-da, ularga r o‘ b a r o‘ b o‘ l di.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *...qani endi yengilmas raqib timsoliga aylanib ulgurgan manavi yaramas qotmaning boplab kuragini yerga ishqalasa-da, yorug‘ yuz bilan dashtni tark etsa… Va har gal y u z m a-y u z k e l ganda o‘ziga sinovchan-sinovchan boqmish Nazar baxshiga g‘olibona boqsa, uning oldida ortiq tili qisiqligini tuymasa!* N.Norqobilov, Kurash. *Homid uzoq o‘ylab turmadi, yuzidagi sovuq bir o‘zgarish ichida: – Mayli, basharti y u z-l a sh moqqa to‘g‘ri kelganda ham men hozir, – dedi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

UCHRAMOQ II**, YO‘LIQMOQ, KO‘RISHMOQ** Huzurida bo‘lmoq. **Yo‘liqmoq** so‘zida yo‘l-yo‘lakaylik ta’kidi bor. **Ko‘rishmoq** so‘zining o‘zagiga ko‘ra yuzma-yuzlik ta’kidi ochiq ifodalangan. **Ro‘baro‘ bo‘lmoq** so‘zida atayinlik ta’kidi qabariq aks etgan.

U

Avvalo, idoradagilarning hammasi bilan negadir xayrlashib chiqdi… Alisher Nurmatovga u ch r a di. O‘.Umarbekov, Olamushuk. *Shuning uchun siz Hakimboyvachchaga y o‘ l i q ib, unga yalinsangiz, Yo‘lchiboyning arzimagan narsaga qamalganini, yot yerda yoppa-yolg‘iz qolganingizni aytib bersangiz...* Oybek, Tanlangan asarlar. *O‘shanda k o‘ r i sh gan ekansizlarmi-yey. Qaysi bir kitobingizni o‘qigan ekanmi-yey.* O.Yoqubov, Qaydasan, Moriko?

V

VAFO, SADOQAT, SODIQLIK So‘zida, va’dasida qat’iy turish, do‘stga, yaqin kishilariga munosabatda sodiq turish. **Sadoqat, sodiqlik** so‘zlari kitobiy nutqqa xos.

U minglarni chorlab yalingan emish, Ammo qalbida yo‘q hech kimga v a f o. A.Muxtor, Darbadar. *O‘zicha tan bergan kishi bo‘ladi-yu, ammo masalaning tub mohiyati – butun kelajagi, muhabbati va bir dunyo orzu-havasi hali oldinda bo‘lmish Xurram qotma otliq yigitchaga nisbatan G‘ayratning o‘ziga xos ulug‘vor s a d o q a t ini hech qachon teran his eta olmaydi...* N.Norqobilov, Kurash. *Mayli, ko‘pchilikning talabini inobatga olamiz deb o‘z yurtining fuqarosiga s o d i q l i g ini izhor qildi.* A.Obidjon, Meshpolvon jangga otlandi.

VAFODOR, VAFOLI, SODIQ, SADOQATLI O‘z va’dasi va ahd-paymonini muqaddas tutadigan, so‘zida qat’iy turadigan. **Vafoli** ko‘proq so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi. **Sadoqatli, sodiq** ko‘proq adabiy nutqqa xos.

Senga, do‘sti aziz, muhtaram ota-onangga, v a f o d o r xotiningga, shirin-shakar bolalaringga uzoq umr, shu umrga barobar saodat ato etsin! E.A’zam, Manana. *Teng tengini topsa, qanday yaxshidir, yor v a f o l i bo‘lsa, asli baxt shudir*. Faxriyor, Baxshining sevgisi. *Bu aqidani u qayerdan kovlab topgani noma’lum-u, lekin o‘zi bunga yurakdan s o d i q edi.* N.Norqobilov, Quyosh tutilgan kun. *Ayniqsa, balandparvoz shior shaklida otilayotgan bu so‘zlar ishonch-e’tiqodingizga zid bo‘lsa, teskari bo‘lsa-yu, o‘zingizni samimiy, s a d o q a t l i ko‘rsatib, bor kuchingiz bilan kaftni kaftga urmoqqa mahkum etilsangiz!* E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati.

VAFOSIZ, **BEVAFO, SADOQATSIZ** O‘z va’dasi va ahd-paymonida turmaydigan. **Bevafo** ko‘proq kitobiy nutqda qo‘llanadi. **Sadoqatsiz** adabiy nutqqa xos.

Endi meni ezar ming bitta xayol,Ular o‘tkinchi do‘st, v a f o s i z yorlar. A.Oripov, Oftobshuvoq. *Bu toj-u taxtni deb, qatl-u qirg‘inga yuz tutmagil, zero, toj-u taxt ila b e v a f o xotin orasida farq yo‘qdur, bolam.* O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi. *Vatanga sadoqatdan ayrilib qolsa... Iymonsiz, vijdonsiz, e’tiqod-diyonatsiz, s a d o q a t s i z ham yashayapman, deguvchi odam yolg‘on so‘zlabdi.* T.Malik, Iymonlashish umidi.

VAHSHIY, YOVUZ, YIRTQICH Jonivorlar go‘shti bilan oziqlanadigan, insonlardan xoli tog‘, sahro va shu kabi joylarda yashaydigan, qo‘rqinchli bo‘lgan (jonivorlar haqida). **Yovuz** va **yirtqich** so‘zlarida yovuzlik ta’kidi ochiq aks etgan.

Osmonda uchadiganlardan murdaxo‘r kalxatni, suvda suzadiganlardan akulani, ...v a h sh i y hayvonlardan sherni ham, boringki, jami jonzotni bitta qo‘ymay o‘pib chiqqan. S.Ahmad, Lab haqida doston. *Bamisoli ertaklarda y o v u z maxluqqa, Qoradevga ko‘krak tutib tik hamla qilgan.* E.Vohidov, Umrim daryosi. *...Ba’zida u bolani o‘rmonda y i r t q i ch hayvonlar yeb ketsa yoki daraxtdan qulab o‘lsa, koshkiydi, deb ham qo‘yar, ammo darhol bu o‘yini nari quvardi...* I.Sulton, Xun.

VAHSHIYLARCHA, VAHSHIYONA, YOVVOYILARCHA Vahshiylarga xos bir tarzda. **Vahshiylarcha, vahshiyona** so‘zlarida o‘ta shafqatsizlik ta’kidi ochiqcha ifodalangan, **yovvoyilarcha** so‘zi so‘zlashuv nutqiga xos.

– Bajurda qonxo‘rlarcha qatli om qilinganlar uchun ham, Panipatda vahshiylarcha otilgan harbiy asirlar uchun ham biz qasd olmog‘imiz kerak! – qat’iy qo‘shimcha qildi Sherxon. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Buxoro arkiga borgan yigirma bir kishini v a h sh i y o n a o‘ldirgan.* S.Ayniy, Qullar. *Bemor Rajabov y o v v o y i l a r ch a hayqirib... “Internatsional” aytdi.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi.

VAQT, PAYT, ZAMON, FURSAT, MAHAL, CHOG‘, KEZ, KEZAK, MAVRID, PALLA, MUDDAT, DAM, ON, LAHZA, MAVSUM Yuz berib turuvchi voqea-hodisa va narsalarning asrlar, yillar, soatlar, daqiqalar, soniyalar va h.k. bilan o‘lchanadigan davomiyligi, shunday o‘lchov belgisiga ega bo‘lgan obyektiv hodisa. **Vaqt** so‘zi keng, umumlashtiruvchi tushunchaga ega. **Payt, zamon, mahal, chog‘, kez, kezak, palla, muddat, dam, on, lahza** so‘zlari ma’lum chegaralangan vaqtni ifodalaydi, ular ko‘pincha ifodalanayotgan vaqt chegarasini yanada aniqlab ko‘rsatish uchun boshqa so‘zlar bilan birga ham qo‘llanadi. **Zamon,** asosan, ma’lum bir davrga nisbatan qo‘llanadi. **Payt, mahal** so‘zlari vaqtning o‘rtacha darajasini, **on, lahza, chog‘, palla, dam** so‘zlari qisqa fursatni bildiradi. **Mavrid** III shaxs egalik qo‘shimchasi va *kelmoq* so‘zi bilan ko‘p qo‘llanadi. **Muddat** so‘zida muayyan maqsad uchun kerak bo‘ladigan fursat ta’kidi aks etadi, adabiy nutqqa xos. **Lahza, on, kez** ko‘proq kitobiy nutqqa oid. **Kezak** – shevaga xos so‘z.

Navbatga turishga turdim-u, ichimga g‘ulg‘ula tushdi: nahotki, bir piyola suv haqini to‘layman deb shuncha odamni poylasam, oltindek v a q t imni ko‘klarga sovursam? U.Hamdam, Bir piyola suv. *Bu shahar chinlarning xangzu changzu qabilasining bosqini p a y t ida g‘oyib bo‘lgan, degan taxmin bor.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *Bir rahmdil, bir oqko‘ngil, bir ilinchakki, bu z a m o nning yosh-yalangi orasida kam topiladi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *...dashtlik cho‘ponlarga xos bo‘lmagan bir odat – har kungi tush mahaldagi eng sevimli mashg‘uloti – qumg‘onda choy qaynatish f u r s a t ini poylab, kun qiyomga kelishni sabrsizlik bilan kutmoqda edi.* N.Norqobilov, Kurash. *...Ertasi kuni Ostonaqul buva odatiga ko‘ra, qora qutilarni titkilayotgan m a h a l da men*

katta yo‘l bo‘yidagi bekat ustuniga “Uyimni sotaman” degan e’lon yopishtirayotgan edim… T.Eshbek, Ostonaqul buvaning “boyliklari”. *…rasm chizishning turli sir-asrorini bolalik ch o g‘ idan hijjalab o‘rgatib kelgan bo‘lsa-da, qizi, baribir, tirishqoq talabaligicha qoldi.* E.Boboyev, Musavvir. *Shunday k e z-larda, bilmadim, negadir yig‘lagim, o‘ttiz besh-qirq yil ortga qaytgim, dunyoning bor zavqini o‘yindan iborat deb tushungan bolakayga aylanib qolgim keladi.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *Har bir ish, tadbirning qulay m a v r i d i kelishiga ishonar va uni umid-bardosh bilan kuta olardi*. Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Men hali tug‘ilmasimdan burun Nusa xola bilan eri Sadir tog‘a qish ichi biznikida turishganini, yalpizlar quloqlay boshlagan p a l l a da ikki ko‘tarim chiqib-chiqmaydigan ko‘chini yig‘ib, yangi yerlar o‘zlashtirilayotgan cho‘lga ketishgach, o‘zlariga kichik bir kulba qurib olishganini eshitgandim.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Dedi soqchilari ularga erk bermas go‘yo hali siyosiy mahbusning qamoq m u d d a t i tugamaganday.* Faxriyor, She’rlar. *Tobora qiziyotgan bozorni tark etgan d a m da mo‘maygina foyda ilashtirib qaytgan mullajiring tafti bag‘rini yoqimli isitayotgan edi.* A.Dilmurod, Qo‘ng‘iroq. *Bunday o n da amir qat’iy qarorini anglatishi lozim, lekin u galga solyapti.* T.Malik, Savohil. *Biroq shu l a h z a dayoq qarshimdagi yuqori joyda yotgan Boyning g‘azab bilan uyulayotgan qovoq-tumshug‘iga nogoh ko‘zim tushdi-yu, damim ichimga tushib ketdi.* A.Dilmurod, Qo‘ng‘iroq. *Nasim o‘rtog‘i Anvarning yatimlig‘ini otasig‘a bildirib, majbur qilg‘an bo‘lsa kerak, bir necha hayit m a v s u m larida Muhammad Rajabbek Anvarga kiyimlar ham berdi* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon.

VARRAK, VARVARAK, BODPARAK, PIRPIRAK Bir taxta yupqa qog‘ozga yoki matoga qamish yoki savag‘ich cho‘plarini belgili tartibda qo‘yib, yelimlab tayyorlanadigan va ipga ulab, shamolda uchiriladigan o‘yinchoq. **Varvarak** so‘zida uning chiqaradigan tovushi ochiq ifodalangan. **Bodparak, pirpirak** shevaga xos.

Qirlarda “chuchmomo topdi”, tog‘larda “lola uzar” sayllari avj oladi, dashtlar basma-basiga v a r r a k uchirayotgan bolakaylar bilan to‘lib-toshadi. A.Obidjon, Kezorgan boychechak. *Kulgisidan osmonning jomi jaranglar, Tentak shamol yo‘lini poylar v a r v a r a k.* G‘.G‘ulom, She’rlar. *Qosim Shamol andaki yengilroq, O‘xshab uchar xuddi b o d p a r a k ka.* Zavqiy. *Oxirida uni boshqa – uzunroq va yo‘g‘onroq qamishning uchiga ko‘ndalangiga o‘rnatsangiz, tamom-vassalom, p i r p i r a k tayyor bo‘ladi.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri.

VATAN, MAMLAKAT, YURT, DIYOR, EL Inson tug‘ilib o‘sgan va fuqarosi hisoblangan hudud, joy. **Vatan** so‘zida insonning yashash joyi va ma’naviy tushunchalar o‘zaro birlashgan. **Mamlakat** ko‘proq adabiy nutqqa xos. **Yurt** so‘zi ko‘proq oddiy nutqqa xos, hudud bilan birga shu hududdagi xalqni ham ifodalaydi. **Diyor, el** poetik uslubga xos.

V a t a n deb jon bergan har botir xoki, Dilda nafas olsin, dilda yashasin. X.Davron, Vatan. *Yozuvchi o‘z m a m l a k a t ida, o‘zi biladigan odamlar va eng asosiysi, o‘zi bilgan hayot ichida yozuvchi, uning xayol-tasavvurga boyligi o‘z yurtida ish beradi, ya’ni u asarlariga materialni shu hayotning o‘zidan oladi…* A.A’zam, Ro‘yo yoxud G‘ulistonga safar. *Men jilg‘aman, Daryo bo‘lib to‘lgim keladi. Ona y u r t im, Senga o‘g‘lon bo‘lgim keladi* E.Vohidov, Men jilg‘aman. *Qayda sendek vafoli yor, Qayda sendek tanti d i y o r?* M.Yusuf, O‘zbekiston. *Egasi bir oymi-ikki oydan buyon tijorat ishlari bilan chet e l da ekan, “osh” jo‘ralari danap-sanaplarini eltib bas deguncha bazm qurishibdi, shunda bad-mastlik tufaylimi, beboshlik orqasidami, shiyponga o‘t ketibdi.* E.A’zam, Bizning tog‘a.

VAYRONA, **XAROBA** Buzilib, qulab, qarovsiz qolgan joy, inshoot, imorat. **Vayrona** ko‘proq adabiy tilga xos. **Xaroba** oddiy so‘zlashuvda qo‘llanadi.

Do‘st bilan obod uying, Gar bo‘lsa u v a y r o n a ham, Do‘st qadam qo‘ymas esa, V a y r o n a dir koshona ham. E.Vohidov, Do‘st bilan obod uying… *Yoshi qirqni qoralab qolganiga qaramay so‘qqabosh yashasa, ustiga-ustak, ulkan shahardan chetda – istiqomatchilari birin-sirin manguga tark etgan, bugunga kelib nurab bitayozgan x a r o b a qishloqda moxovdek bir o‘zi tursa, kim ham uning hushsiz yotganidan xabar topardi deysiz...* U.Hamdam, Otash.

VAZIFA, BURCH, MAJBURIYAT Amalga oshirilishi, bajarilishi lozim bo‘lgan ish yoki masala, zimmadagi ish. **Burch** so‘zida bajarilishi majburiy hisoblanuvchi ishlik ta’kidi qabariq ifodalangan. **Majburiyat**, asosan, fuqaroviy, xizmat vazifasiga ko‘ra bajarishga majburlik ta’kidiga ega.

Omon merganga bu v a z i f a juda ma’qul tushdi. Sh.Xolmirzayev, Omon ovchining o‘limi. *Men, qaytarib aytaman, yakka o‘zim, ko‘ksimni qalqon qilib jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlashdek b u r ch imga sodiq qoldim!* A.Yo‘ldosh, Bozor. *Toshkentga jo‘nash uchun o‘zida m a j b u r i y a t his etar… boshqa chora yo‘q edi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

VAZIYAT, AHVOL, HOLAT, SHAROIT Tabiat, jamiyat va hayotdagi muayyan ahvol, holat, sharoit. **Vaziyat** umumadabiy tilda, ayniqsa, rasmiy va ilmiy uslublarda ko‘proq, oddiy so‘zlashuvda juda kam qo‘llanadi. So‘zlashuv nutqida **ahvol** keng ishlatiladi, **holat** nisbatan kam qo‘llanadi. **Sharoit** so‘zida “imkon beradigan yoki to‘siq bo‘ladigan holat” ma’no ta’kidi bor.

– Bu ayol buncha sabotli bo‘lmasa, – deb o‘yladi u. – Shunaqa v a z i y a t da ham odob chegarasida qolish shartmi? Dod solmaydimi? T.Malik, Shaytanat. *– Biron nayrang ishlatib bu noqulay a h v o l dan chiqish yo‘lini ko‘zladim, lekin o‘ylab-o‘ylab “eng yaxshi hiyla – to‘g‘rilik” degan qarorga keldim...* A.Qahhor, Dumli odamlar. *Har ikki h o l a t da ham o‘ziga o‘zi hisob berib qaytadi. Shoir uchun el nazaridan qochish – eng oliy jazo.* E.Vohidov, She’riyat – mehr de-

makdir. *Mening hozirgi sh a r o i t imda siz bilan do‘st tutinib yurishimning o‘zi qahramonlik emasmi?* X.Do‘stmuhammad, Men – sensiz, sen – mensiz.

VIJDON, INSOF, DIYONAT Kishining o‘z xatti-harakati, qilmishi, yurish-turishi uchun odamlar, jamoatchilik oldidagi mas’uliyat hissi, insoniylikning asosiy belgilaridan biri. **Insof** so‘zida odillik doirasidalik ta’kidi mavjud. **Diyonat**, asosan, adabiy tilda qo‘llanadi.

Teatr jamoasi ko‘pincha dala-ko‘yga yallachilikka chiqar, azbaroyi v i j d o n azobi yoki bekorchilikdan qo‘shilib borgan Pakana gohida ocharchi-boshlovchilik qilsa, gohida ma’murlik vazifasini o‘tar edi. E.A’zam, Pakananing oshiq ko‘ngli. *Yana shotirlarning o‘zlariga i n s o f tilashdan o‘zga chora qolmadi (Shef ulgurjiroq pulli savdo-sotiqlarga xodimlarning faqat o‘zlarini yubormasdi).* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Baxshi sifatida o‘ziga xos nufuzga egaligi bois, u bor davralarda bu xil bachkana gaplar og‘izga olinmas, ikkinchidan esa salgina burun d i y o n a t va kamtarlik to‘g‘risida ajoyib bir terma ijro etgan bo‘lib, endi navbatdagisiga hozirlik ko‘rayotgan edi.* N.Norqobilov, Kurash.

VIJDONLI, INSOFLI, DIYONATLI Vijdonan ish tutadigan. **Diyonatli** ko‘proq kitobiy nutqqa xos.

O‘g‘lingizni men yomon yo‘lga boshlabmanmi, halol bo‘lgin, v i j d o n l i bo‘lgin, birovning haqini yeyishga o‘rganmagin desam, buning nimasi yomon? X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Dadamni bir yilga qamashgan ekan, boshliqlari i n s o f l i roq bo‘lsa kerak, oilangda bayram qila qol, deb muddatidan avvalroq bo‘shatib yuborishibdi, yangi yil kirishiga ikki kun qolganida lop etib uyimizda paydo bo‘ldi.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Shayx Muborak o‘ta d i y o n a t l i, bilimi zo‘r, qalbi pok alloma ekan.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni.

VIJDONSIZ, DIYONATSIZ, INSOFSIZ, NOINSOF, NOMUSSIZ, BENOMUS, MUTTAHAM Vijdonan ish tutmaydigan, vijdoni yo‘q. **Vijdonsiz, nomussiz, benomus, noinsof, insofsiz** so‘zlari o‘zaro farqli xususiyatga ham ega bo‘lib, bu ularning o‘zagidagi ma’nosidan kelib chiqadi. **Muttaham** so‘zida firibgarlik, qalloblik ta’kidi ham anglashiladi.

– Hali men v i j d o n s i z manmi? – shunday deb o‘rnidan turishga harakat qilgan edi, yonida o‘tirgan Obid yengidan tortib, qimirlatmadi. T.Malik, Xazonrezgi. *– U juda i n s o f s i z boy, – dedi temirchi, – ammo surishtirsang, hamma boy bir tekisda i n s o f s i z.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Ha, n o i n s o f, ko‘rnamak shayton, shunday ulug‘ rejani beliga tepib o‘tiribdi-ya!..* Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Agar inson go‘zal tarbiyaga musharraf bo‘lsa, butun umr baxtiyor bo‘lg‘usi, agar buzuq odatlarga o‘rgansa, axloqsiz, n o m u s s i z, tanbal, insonlik turqini yo‘qotgan maxluq, ollodan qo‘rqmaydigan, shariatni hamisha oyoqosti qiladigan bo‘lur.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Shu ayol, shu b e n o m u s ayol mening xasmim edi.* S.Ahmad, Ufq. *– Muhtaram hokim rostini aytdi, – beixtiyor nigohi-*

ni olib qochdi qozikalon. – Nafsi hakalak otgan m u t t a h a m Erxon xazinamiz barakasini uchirmish! A.Dilmurod, Xilvat.

VISOL, VASL, DIYDOR, UCHRASHUV Sevikli yor vasliga yetishuv. **Vasl** so‘zida poetik bo‘yoq kuchli, kitobiy uslubga xos. **Diydor** badiiy uslubga, **uchrashuv** oddiy so‘zlashuvga xos.

Hayot oqimi mangu: uning o‘yinlari g‘oyat ajabtovur, ba’zan esa beshafqat: v i s o l lar va ayriliqlar, quvonch-kulgi va qayg‘u bir-biridan nafratlanmay, qo‘shilib, sel kabi bostirib kelaveradi, surib kelaveradi… kelaveradi… T.Malik, Xazonrezgi. *Buni qarangki, Nazar baxshi o‘sha malakning v a s l iga yetisholmagan esa-da, o‘lmoqni xayoliga ham keltirmadi.* N.Norqobilov, Kurash. *Kamiga Chaman akam ovozini baralla qo‘yib, unga taskin berardi: – Shunga shuncha tashvishmi? Muhimi, o‘zini ko‘ribsan, d i y d o r iga to‘yibsan, sovg‘a-yu, salomlarini ola kepsan.* M.Mansur, Judolik diyori. *Ertasi allaqayerga ilk u ch r a sh u v ga borganimizda so‘zlagan nutqini eshitib, men unga batamom tan berdim.* E.A’zam, Shovqin.

VOQEA, HODISA, GAP, SINOAT, HOL, HOLAT Muayyan vaqtda voqe bo‘lgan (bo‘layotgan, bo‘luvchi) narsa, ish-hodisa, holat kabilar. **Voqea** so‘zi uslubiy betaraf. **Hodisa** so‘zida ko‘proq “kutilmaganlik” ifodasi ochiq ifodalanadi. **Gap** so‘zi bu ma’noda umumxalq tiliga xos. **Sinoat** ham so‘zlashuv nutqiga xos, unda noaniqlik, sirlilik ta’kidi anglashiladi. **Hol, holat**, asosan, ilmiy va rasmiy uslubda qo‘llanadi.

V

O‘zi men qo‘rqinchli v o q e a larni, uchar otlarga mingan qo‘rboshilar haqida qiziq-qiziq hikoyalarni, undan keyin devlar, ajdarholar to‘g‘risidagi ertaklarni yaxshi ko‘raman. X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Zebi bo‘lsa o‘sha zaharlanish h o d i s a sidan beri doim karaxt bir holda bo‘lardi; uning miyasi birdan falajga yo‘liqqan kabi edi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Ulg‘aydik va lekin oldda ko‘p g a p bor, Davra shamollari esib o‘tgaydir.* A.Oripov, Hadis. *Biroq bu safar shunday bir s i n o a t yuz berdiki, tongdanoq yer-ko‘kka otash purkab kelayotgan garmsel hayratdan bir lahza dong qotdi.* N.Norqobilov, Yetim qolgan gullar. *Uzun so‘zidan xulosa chiqarib, yer yuzidagi xalqlar taraqqiyot zinasining turli bosqichida, biron bosqichda turgan xalq orasida o‘tgan bosqich kishilari ko‘rinib qolsa, bunga tabiiy bir h o l deb qarash kerak, degan fikrni aytdim.*A.Qahhor, Dumli odamlar. *Mehmon Havo hududiga begona jangovar uchoqlarning kirib kelishi esa favqulodda h o l a t bo‘lib, mabodo barhayot odam boshqalarning ixtiyoriga o‘tib ketsa, u holda begona uchoqqa qarata o‘t ochish va yo‘q qilishga buyruq berilgan edi.* I.Sulton, Boqiy darbadar.

VOY, DOD, OH, VOH, VOYDOD G‘am, qayg‘u, alam, afsus, hasrat yoki og‘riqni ifodalaydi. **Voydod** so‘zida belgi darajasi yanada kuchayadi.

– V o y, yana biron shum xabar keldimi? – rangi quv o‘chib so‘radi Hamida.

P.Qodirov, Avlodlar dovoni. – *E, odamlar, erimning dastidan d o d! Bu olim emas, zolim-ku! – deya u battar ayyuhannos soldi.* Gazetadan. *O h bolam... sen qabr azobi nima ekanini bilmaysan...* T.Malik, Shaytanat. *Beqasam choponlik: – Voh, o‘ldim-a! – deya baqirdi. Peshonasini ushladi. Taltangladi, gandirakladi.* T.Murod, Ot kishnagan oqshom. *Voydod, qayerga boray? Kim eshitadi ohimni!.. Dunyo bedarvoza bo‘lib qoldi! Voydod!..* Sh.Xolmirzayev, Saylanma.

VOYVOYLAMOQ, VOYLAMOQ, OH-VOH QILMOQ Ruhiy, jismoniy azobga yoki og‘riqqa chiday olmay faryod chekmoq. **Voyvoylamoq, voylamoq** sinonimik qatordagi boshqa so‘zlarga nisbatan ko‘p qo‘llanadi. **Oh-voh qilmoq** so‘zida belgi darajasi ortiq.

Yotar vaqti ayolimiz o‘ng oyog‘i boshmaldog‘ini ushlab-ushlab voyvoyladi. T.Murod, Otamdan qolgan dalalar. *Kipriging charxlanib “shir-shir” shu oqshom menga yoylansin, Menga o‘q tegsin-u bunda, dushmanim unda “voy” l a nsin.* A.Obidjon, Bezgakshamol. *Xurram qotmaning “dard”larini jon qulog‘i bilan tinglardi-yu, so‘ng har galgidek, hanuz o‘ziga qiya boqmay, ishq otashida qovurib kelayotgan qandaydir qizning nomini tutib, o h-v o h q i l moqqa tushardi...* N.Norqobilov, Kurash.

X

XABAR, DARAK, OVOZA, AXBOROT, AXBOR, MA'LUMOT, YANGILIK Biror voqea-hodisa, shaxs, narsa-predmet haqida ma'lumot beruvchi, undan ogoh etuvchi ma'lumot. **Ovoza** so'zida hamma yoqqa tarqalganlik ta'kidi anglashiladi. Oddiy so'zlashuvda bu so'z o'rnida *gap-so'z, mish-mish* so'zlari ham ishlatiladi. **Axborot, axbor** so'zlari ko'proq kitobiy nutqqa xos. **Axbor** so'zi nutqda kam qo'llanadi. **Yangilik** so'zida ilgari ma'lum bo'lmaganlik ta'kidi mavjud.

Hamidning bedavo dardga chalingani, nari borsa, uch-to'rt oylik umri qolgani haqida sovuq x a b a r tarqaldi. A.Yo'ldosh,Vido ziyofati. – *Eringizdan shu chog'gacha d a r a k yo'q-a? – dedi u kulib turib.* Cho'lpon, Kecha va kunduz. *Yo'rg'aning ta'rifi zo'r, o v o z a si Qashqa vohasini tutib ketgan.* J.Beknazar, Qashqa yo'rg'a. *...Asrorning bu ma'lumotidan qanoatlanmagan vrach peshanasini tirishtirib, a x b o r o t ini davom ettirdi...* T.Malik, Talvasa. *Yer ichida ko'milib yotgan hamma oltin, kumush Yuzaga chiqdi bari, bois anga a x b o r, o'quv*. H.Niyoziy, Asarlar. *Oy shu'lasida yaltirab turgan ko'kimtir ko'zlaridan qandaydir muhim m a' l u m o t ni aytishga chog'lanayotganini payqab qoldim.* I.Nishonov, Afg'on shamoli. *Zohid suhbat bayonini ma'lum qilib, O'rinbosarning m a' l u m o t ini ham qo'shib qo'ydi…* T.Malik, Shaytanat. – *Qobilbek tomorqasini sotarmish. Bu y a ng i l i k ni eshitgan Tolibjon ota oromini yo'qotdi.* A.Jo'rayev, O'tar dunyo.

XABARDOR, OGOH, VOQIF, BOXABAR Biror xabarga ega, ma'lumoti bor. Nutqda bu ma'noni ifodalashda **xabardor** so'zi eng ko'p qo'llanadi. **Ogoh, voqif** so'zlari, asosan, kitobiy uslubda uchraydi, **voqif** so'zi eskirgan. **Ogoh** so'zida hushyorlik ma'no ta'kidi ham bor. **Boxabar** – kitobiy so'z.

...Piching qiluvchi to'ralarning o'zlari mashhur rus adibining "Yetti osilganlar"idan ham so'zda, ham ishda juda yaxshi x a b a r d o r edilar... Cho'lpon, Kecha va kunduz. *U amirning qushbegisi davlatning barcha ichki-tashqi sirlaridan v o q i f hazratning nazdida kemaday qalqib turgan shahar sirlaridan ham xabardor.* Sh.Xolmirzayev, Qil ko'prik. *...Shayx San'on dargohga yetishganlardan bo'lib, ko'ngillari g'ayb sirlaridan o g o h edi*. T.Malik, Odamiylik mulki. *...bu sirdan faqat sizlar v o q i f sizlar, hech kimga aytmanglar.* A.Namozov, Vijdon so'rog'i. *Habibulloxon taxtga o'tirar chog'ida ukasini voris deb, keyinroq esa ahdini buzib, to'ng'ichi Inoyatulloxonni valiahd deb e'lon qilganidan G'ulomqodir b o x a b a r edi.* T.Malik, Savohil.

XAFA, G‘AMGIN, G‘AMLI, G‘AMBODA, QAYG‘ULI, MUNGLI, MAHZUN, HAZIN, XOMUSH, MA’YUS, HUZUNLI, HASRATLI, G‘AMNOK G‘am-tashvishga botgan, ruhini g‘am-tushkunlik egallagan. **Xafa** so‘zi bu ma’nosida “qayg‘uga botgan” inson holatiga nisbatan ishlatiladi. **G‘amgin** so‘zida belgi darajasi **qayg‘uli, g‘amli, hasratli** so‘zlariga nisbatan kuchsiz ifodalanadi. **G‘amboda**, **mahzun, hazin, mungli** so‘zlari ko‘proq badiiy uslubda uchraydi. **Ma’yus** so‘zida tushkun holatga ishora mavjud. **Ma’yus** so‘zida **xomush** so‘ziga nisbatan belgi darajasi kuchli ifodalanadi. **Huzunli, g‘amnok** so‘zlarida eskilik bo‘yog‘i mavjud, kitobiy nutqqa xos.

Shopsanovni akasi x a f a kutib oldi. Q.Ochilov, Savob. *Ha, polvon, g‘ a m g i n-siz?* J.Beknazar, Qashqa yo‘rg‘a. *Bu mayin, jarangdor ovoz, g‘ a m l i so‘zlar... Umrbod qalbga muhrlanib qolganini bilsang edi.* B.Nuriddinov, Muhabbat muhri. *Boshlarini quyi solib ketayotgan g‘ a m b o d a kishilarning ko‘ngillaridan shunday fikrlar o‘tar edi.* M.Osim, Karvon yo‘llarida. *Nodir asta o‘rnidan turdi va benihoya q a y g‘ u l i tusda sado berdi: – Xayrlashib emas, jo‘ra, vidolashib.* A.Yo‘ldosh, Vido ziyofati. *Bizning onalarday o‘ksik, mushfiq, mehnatkash, m u ng l i allalar aytadiganmi? Yoki eng yaxshi enagalar qo‘lida tarbiya topgan, sultonlar saroyida o‘sgan oliynasab, kibor bekachmi?* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Rubobim tori ikkidur: biri quvnoq, biri m a h z u n.* E.Vohidov, Muhabbat. *Endi undagi may bazmlari yurak qonidan va ko‘ngilning h a z i n nola-yu afg‘onidan tuzilmoqda.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Hasanboyning x o m u sh yurganini ko‘rib, ba’zan birga o‘ynagani ularnikiga chiqmay qo‘ysak, onasi bizlarni soydanmi, ko‘chadanmi chaqirib kelib, yog‘och otlarimizni qo‘llarimizga tutqazardi.* U.Ro‘ziyev, Yog‘och otlar. *M a’ y u s bosh egdi, m a’ y u s xayollandi... – Nima, biron joyi og‘riyaptimi? – dedi Oymomo.* T.Murod, Oydinda yurgan odamlar. *Bu – hayot shafqatsizligi hamda mehribon ota haqidagi h u z u n l i bir hikoyadir.* I.Sulton, Yog‘och kavush. *Uning qalbidan eshilib,buralib chiqayotgan hasratlar to‘lqini h a s r a t l i dillarning yarasini tirnab yubormoqda.* X.To‘xtaboyev, Qasoskorning oltin boshi. *Ana, mehmon amaki janjal ko‘tarish o‘rniga, asta joyidan turib, odatiga xos, shimi ketini qoqqancha, chetga chiqadi. Yiqilganini zo‘r-bazo‘r tan olgandek, g‘ a m n o k yerga cho‘kadi*. N.Norqobilov, Kurash.

XALQ, EL, ULUS, AHOLI, XALOYIQ, MARDUM, YURT Biror mamlakat, davlat, yurtda yashovchi, shularga mansub bo‘lgan kishilarning jami. **Xalq** so‘zi ko‘p ma’noli so‘z bo‘lib, aynan shu ma’nosida nutqda faol ishlatiladi. **El** so‘zi bu ma’noda **xalq** so‘zi bilan erkin almashinib qo‘llanadi. **Ulus, mardum** so‘zlari bugungi kunda eskirgan, tarixiy mavzudagi asarlardagina uchraydi. **Aholi** so‘zi tor ma’noda qo‘llanganda, ma’lum hududda yashovchi odamlarni anglatadi. **Xaloyiq** so‘zi ko‘p hollarda oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi. **Yurt** so‘zi tegishli hududga mansublik ta’kidiga ham ega.

Ko‘ksingdan itarsa x a l q, Peshonang namakob, talx, Sho‘rdayam hayqirolsang, Demakki, Sen shoirsan! H.Xudoyberdiyeva, Demakki, sen shoirsan. *Garchi maqsudig‘a mubhamdur bayon, Qush tilin e l ko‘ngliga qilg‘il ayon.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *Changali dov qudratli qarchig‘aydan ogoh etgan va u l u sni ancha-muncha shoshirib qo‘ygan mo‘minayi muslima shu tinmasak mushfiq jon edi.* A.Dilmurod, Xilvat. *Islom dini zohir bo‘lmasdan avval Arabiston a h o l i si foyda olish niyatida bir-biridan qarz olar edi.* Fitrat, Najot yo‘li. *Kimiki bo‘lsa inson, bo‘lsa odam, X a l o y i q ning g‘amin yeydur damodam.* Uyg‘un va I.Sulton, Alisher Navoiy. *...M a r d u m so‘zida “inson” ma’nosi ham, “xalq” ma’nosi ham bor.* A.Nurmonov, So‘z mulkiga sayr. *Y u r t puflasa, shamol turadi.* Maqol.

XASIS, QIZG‘ANCHIQ, ZIQNA, QURUMSOQ, NOKAS, NOKASTA, MUMSIK, PISHIQ, QATTIQ, HARIS, DO‘QOL Birovga biror narsasini bermaydigan, sarf-xarajatni xohlamaydigan odam. **Xasis, ziqna, qurumsoq, pishiq, qattiq** so‘zlari nutqda nafaqat birovga ziqnalik qiluvchi, balki o‘ziga ham xasis bo‘lgan insonlarga nisbatan ishlatiladi. **Nokasta, nokas** so‘zlarida esa faqat birovlarga narsasini ravo ko‘rmaslik ta’kidi bor. **Qoqvosh, pishiq, qattiq** so‘zlari so‘zlashuv uslubiga xos. **Qizg‘anchiq** so‘zi ham so‘zlashuv uslubida nisbatan ko‘p uchraydi. **Mumsik, haris, do‘qol** so‘zlari nutqda kam qo‘llanadi.

To‘ydan faqat Shomurod aka biroz ranjib keldi: – Boy bo‘lgani bilan x a s i s ekan bular, – dedi. Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *U Yozyovonga kim uchun boradi? – O‘taketgan q i z g‘ a n ch i q bola shu Bahrom! Tunov kun qarab tursam, bir qo‘lida sumka, bir qo‘lida pashmak, shipillaganicha maktabga ketyapti.* A.Obidjon, Hakka xolaning ig‘volari. *Lekin qaynonaning avzoyi buzuqroq ko‘rindi. Buning boisi eri ishdan kelgandan keyin ma’lum bo‘ldi. – Xojarni bekor o‘sha z i q n a larga berdik, – yorildi ona o‘g‘liga.* G.Asronova, Palaxmon toshi. *Qulmurod q u r u m s o q ning to‘ng‘ich farzandi Elmurod Qoraqurum qishlog‘idan ancha olis... shahardagi oliy dargohning tuprog‘ini yalaydi.* M.Ochil, Qulmurod qurumsoq hangomalari. *– So‘figa osilma, hozir senga o‘xshagan n o k a s lar pul tugmay qo‘yishgan.* T.Malik, Xazonrezgi. *Gul – dasta-dasta, Gul bermagan n o k a s t a.* Maqol. *Qarzing bo‘lsa m u m s i k dan, Izingdan qolmas zingillab.* Maqol. *U pastda, soyning yoqasida, yugura-yela, daryo toshqini toshlarning tagiga tiqib tashlagan shox-shabbalarni terardi. “Ha, p i sh i q odam. Bu o‘tinlarni uyga olib ketadi. Eshagiyam tayyor”.* Sh.Xolmirzayev, Notanish odam. *– Sandiqning kaliti o‘zingizda-ku, qachondan beri bermaysiz, toshday q a t t i q siz, – deyman buvimga, qandni kusurlatib*. Oybek, Bolalik xotiralarim. *H a r i s qarisa ham harisligi qarimas.* Maqol. *Boy juda d o‘ q o l ekan, hatto o‘zidan ham boyligini qizg‘anar ekan.* “O‘zbek xalq ertagi”.

XAT, MAKTUB, NOMA, **TAQRIR** Biror kishiga muayyan xabar-ma’lumotni yetkazish uchun yuboriladigan matn aks etgan qog‘oz. Bu ma’noni ifo-

da etishda nutqda **xat** so‘zi eng ko‘p qo‘llanadi. **Maktub** so‘zi kitobiy uslubga xos. **Noma** so‘zi bugungi kunda eskirgan, tarixiy mavzudagi asarlarda uchraydi. **Taqrir** so‘zi eskirgan, kitobiy.

Ellik to‘rtinchi yili Saidaxondan bir x a t oldim. S.Ahmad, Yo‘qotganlarim va topganlarim. *Ular shisha idish ichida sun’iy odam qoldirgan elektron xatni topdilar, ijozatingiz bilan, hozir sizga shu m a k t u b ni o‘qib eshittiraman.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *Bir oylardan so‘ng kelgan navbatdagi n o m a esa Farhod Ramazonni batamom dovdiratib qo‘ydi.* E.A’zam, Shovqin. *Ammo bu t a q r i r-ni… muayyan qatli om soati yetmaguncha... po‘shida tutilmog‘i ma’quldir.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

XAVF, XATAR, TAHLIKA Biror noxushlik, salbiy hodisa yuz berishi ehtimolli bo‘lgan holat, xatarli vaziyat. **Xavf** so‘zi keng tushunchaga ega. **Tahlika** so‘zida xavfdan tashvishga tushishlik ta’kidi anglashiladi.

Bu voqeadan xabar topgan Sulton Ali mirzo o‘lim x a v f i o‘ziga ham yaqinlashib kelayotganini sezdi. P.Qodirov,Yulduzli tunlar. *Jami tiriklikka tanish shu x a t a r, Qumursqa yaralgan yoppa talarga. Do‘stim, alam qilar, arslon bexabar, Yem bo‘lib ketsak shu qumursqalarga.* A.Oripov, Arslon chorlagandi. *Ul o‘zining hozirgi hayotini-da ulug‘ t a h l i k a ostida bo‘lg‘anlig‘ini va bu t a h l i k aning o‘tkandagilarga qarag‘anda tamoman boshqacha bir dahshatda bo‘lishini onglar edi*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

XAVFLI, XATARLI, XAVOTIRLI, TAHLIKALI Xavf-xatar, xavotirni yuzaga keltiradigan, tahlikali. **Xavfli** so‘zida belgi darajasi nisbatan kuchsiz ifodalanadi. **Xatarli** so‘zida belgi darajasi sezilarli ortiq. **Tahlikali** so‘zi kitobiylik bo‘yog‘iga ega.

Zanbilning ostig‘a yashirinish juda ham x a v f l i edi esa-da, ammo o‘lturishning maqsadig‘a qonmay ketish undan ham xatarlik edi. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Siz hamkasbingiz Iks janoblarining kashfiyotini zararli, deb hisoblaysizmi? Zararli emas, mudhish va x a t a r l i deb hisoblayman.* T.Malik, Xazonrezgi. *Uch-to‘rt qadam yurgandan keyin Tal’at x a v o t i r l i ohangda gapirdi: – Qarang, Gavhar, havoni bulut o‘rayapti. Odamlarga jabr bo‘ladi-da. Paxtaga ham.* O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol. *U suvlarni to‘xtatib qolishga qodir kuch bu olamda yo‘qligini bilasanmi? Butun tevarakda t a h l i k a l i o‘zgarishlarni sodir qilishingni qaniydi oldinroq bilsaydim!* I.Sulton, Sofiya.

XAYRLASHMOQ, VIDOLASHMOQ, XAYR-MA’ZUR QILMOQ, XAYR-XO‘SHLASHMOQ, **XAYR-XO‘SH QILMOQ**, **XO‘SHLASHMOQ** Kuzatuvda, ayrilish oldidan o‘zaro yaxshi tilaklar, yaxshi so‘zlar aytib ajralishmoq. **Xayr-xo‘shlashmoq** so‘zida xayrlashish ma’nosi kuchli ta’kidga ega. **Vidolashmoq** so‘zida, asosan, abadiyga ajralish ta’kidi anglashilib turadi. **Xayr-ma’zur qilmoq** so‘zi ko‘proq kitobiy uslubga xos. **Xayr-xo‘sh qilmoq, xo‘shlashmoq** so‘zlari oddiy so‘zlashuvda qo‘llanadi.

X a y r l a sh may turib qiynaydi sog‘inch, Yuragim qon bo‘ldi seni sog‘inib. I.Mirzo, Seni sog‘inib. – *Men Tiyonshon etagidagi yana bir odam bilan v i d o l a sh moq istayman, – dedi mehmon.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *U otiga otlanib, x a y r-m a’ z u r q i l ganda so‘fi ichkarida “Hikmat” o‘qib yotardi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Faqat bir o‘tinchim, oilam bilan oxirgi bor x a y r-x o‘ sh l a sh imga ijozat bersangiz...* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *Har qalay, telefonda gaplashib, x a y r-x o‘sh q i l moqchi-yov...* L.Bo‘rixon, Cho‘ldan kelgan tashvish. *Namozgardan keyin Sodiq o‘rnidan turib, x o‘ sh l a sh ib chiqib ketdi.* Oybek, Bolalik.

XILVAT, XILVATGOH, OVLOQ, CHEKKA, CHET, PUCHMOQ Hech kim bormaydigan, odamlar nazaridan uzoq bo‘lgan joy. **Xilvatgoh** so‘zida makon ma’nosi alohida ta’kidga ega. **Ovloq** so‘zida ham e’tibordan chetdalik, ham uzoqlik ta’kidi mavjud. **Chekka, chet** so‘zlari mazkur ma’noda ko‘proq so‘zlashuv tilida qo‘llanadi. **Puchmoq** so‘zi badiiy uslubga xoslangan.

Agarda bironta nozik ish chiqib qolsa va ham hokimto‘ra bilan x i l v a t da gaplashmakni taqozo qilinsa, hamma gapni Zunnunboy orqali Noyib to‘raning og‘achalariga aytilsin... Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *...aka-ukalar katta bir “ish”ni muvaffaqiyatli yakunlab... olgan “mukofot”larini yuvishgan va x i l v a t g o h dagi choyxonada rosa maishat qilib qaytishgandi.* H.Shayxov, Iblis bilan muloqot. *U o v l o q da tanho bir gujum o‘sadi, otam urishganda yo biror nimadan xijil bo‘lganimda borib o‘shaning tagida uzoq-uzoq qolib ketish odatim bor edi.* E.A’zam, Shovqin. *...millatning biron-bir vakili tasodifan ham qadam bosishi gumon bo‘lgan ch e k k a qishloqlarning do‘konlarida ham mahsulot yoniga, qoplarning ustiga yirik, rangli harflarda “Optom narxi falon so‘m” deb yozib qo‘yishadi.* Q.Kenja, Unutilgan so‘z qadri. *Bugun hal qiluvchi o‘yin uchun begona ko‘zlardan yiroqroq deb shu ch e t qishloq choyxonasini tanlashgan edi.* T.Malik, Xazonrezgi. *Tog‘larning bu xil puchmoqlari unga begona edi.* S.Ahmad, Jimjitlik.

XIRA, XIRAPASHSHA, XIRAXANDON, SHILQIM, YOPISHQOQ, YELIM, SHILIMSHIQ Insonning g‘ashiga tegib, unga ortiqcha, o‘rinsiz va yarashiqsiz tegishaveradigan. **Xirapashsha, xiraxandon** so‘zlarida ma’no obrazli ifodalangan. **Shilqim, yopishqoq, yelim, shilimshiq** so‘zlarida ularning o‘zaklari anglatgan ma’nolariga muvofiq belgi darajasi va salbiy bo‘yoq juda yorqin hamda qabariq aks etgan.

Aeroport hamishagidek gavjum. Baland bino biqinidagi panjara ortida kutuvchilar, x i r a kirakashlar g‘ira-shira ko‘zga tashlanadi. L.Bo‘rixon, Tumor. *O‘qi, deyman, ko‘zmi yo po‘stakning yirtig‘imi, deyman haligidaqa x i r a p a sh sh a larga.* F.Iskandar, Qo‘shyurak. *Mushuklarni qiynab, tovuqlarga tosh otib o‘ynaydigan x i r a x a n d o n bolalar bo‘ladi.* P.Qodirov, Qadrim. *Duygu begim esa erining qurbon bo‘lganiga ishonmay ne-ne asilzodalar yuborgan*

sh i l q i m sovchilarni rad etib, oxir-oqibat saroydan bosh olib chiqib ketgan… L.Bo‘rixon, Tumor. – *Meni kupengizga taklif qilmaysizmi? – deb so‘radi y o p i sh-q o q, allaqanday nozlangan, erkalangan ohangda*. L.Bo‘rixon, Qo‘noq. *Bu toifa odamlardan qochib qutulmasang, boshqa yo‘l bilan qutulib bo‘larmidi? Y e l i m-ku, y e l i m ular.* S.Ahmad, Yelim. *Lekin erkak ham sh i l i m s h i q-lardan ekan. Gapira-gapira ayolning ortidan ergashdi.* G.Yormatova, Tuman ortidagi manzillar.

XIZMATKOR, XIZMATCHI, XIZMATKASH, MALAY, CHO‘RI, QAROL Birovning shaxsiy xizmatini, uy ishlarni qilib yuruvchi kishi. **Xizmat-chi** so‘zi keng tushunchaga ega. Bu so‘z ushbu ma’nosida nisbatan kam qo‘lla-nadi. **Malay** so‘zi oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi, salbiy bo‘yoqqa ega. **Xizmat-kash** so‘zi nutqda juda kam ishlatiladi. **Cho‘ri** so‘zi eskirgan. **Qarol** so‘zi “xiz-matkor, batrak” ma’nosiga ega, eskirgan so‘z.

Garchi x i z m a t k o r bo‘lsa-da, hovlining yumushlarini Yo‘ldosh o‘z zim-masiga olib, ularni quvontirdi. T.Malik, Qarg‘ish. *Choygumni ko‘tarib kelayot-sa, x i z m a t ch i lar xonasida turadigan kutubxonachi qiz unga ma’noli qarab, salom berdi.* A.Taypatov, Tazarru. *Men faqat Kattaqo‘rg‘on kanalida x i z m a t-k a sh larning jasorat ko‘rsatib, qilgan mehnatlarini tasvirladim.* O.Rahimov, Ajdodlarimiz qissasi. *Endi siz-u bizning qilar ishimiz – eshik og‘zida turgan, muhtasham otelning muhtasham kiyimli m a l a y lariga mana shu gaplarni yetkazib qo‘yishdan iborat.* I.Sulton, Ota qasidasi. *Shodlanib ketgan Yoqutbika ch o‘ r i ga uch tanga uzatdi va bu xabarni qaynanasiga aytdi.* J.Sharipov, Xorazm. *Qanday qilib Olaxo‘jaboy bilan uning jabr-zulmini ko‘rgan sobiq q a r o l i Abdurasulning dili bir bo‘lsin?* P.Tursun, O‘qituvchi.

XONA, BO‘LMA, UY Yashash uchun mo‘ljallangan uyning xonasi. **Bo‘lma** so‘zi kitobiy uslubga xos. **Uy** so‘zi so‘zlashuvda ba’zan ko‘chma ma’noda qo‘llanib, uyning bir qismi – xonani ifodalab keladi.

X o n a yorug‘ida xira tovlanayotgan telefonning sirtida o‘sha qizning uni yo‘qlamasligini bildiradigan nimadir bordek edi. A.A’zam, Bu kunning davomi. *Do‘kon ikki b o‘ l m a dan iborat edi: kichkina ayvonchadan o‘tib kiriladigan dahliz va soch-soqol olinadigan ichkari xona.* S.Siyoyev, Yorug‘lik. – *Sening bu urush-janjallaring qaysi do‘zaxdan kam? – Halima aya boshini ko‘tarib, to‘ng‘ich o‘g‘liga qaradi. – Bor, u y ingga!* U.Hamdam, Muvozanat.

XOTIN, RAFIQA, YOSTIQDOSH, AYOL, OILA, AHLIYA, ZAVJA Er nikohidagi ayol, uning umr yo‘ldoshi. **Rafiqa** so‘zi, asosan, kitobiy nutqda ishlatiladi. **Yostiqdosh** so‘zi keng tushunchaga ega. Bu so‘z nutqda ham er, ham xotinga nisbatan qo‘llanadi. **Ayol, oila** so‘zlari shevaga xos. **Zavja** – eskir-gan so‘z.

Eshik oldida qotgan o‘rta yosh, oriq-ozg‘in, novcha kishi yarim o‘girilib, yonidagi x o t i n ini tashqariga chiqartirdi. O.Muxtor, Mezon. *U tom ma’nodagi*

baynalmilalchi! U yog‘ini aytadigan bo‘lsam – r a f i q a si o‘ris, Margarita Ilinichna Shevsova. E.A’zam, Shovqin. *Yigitman degan birovga sovchi qo‘yarkan, o‘ziga y o s t i q d o sh deb, umrini umriga bog‘lar ekan, aqlini yig‘sin.* E.Malik, Onayizor. *Tushdan keyin maktabidan qaytgan er qo‘ylarni qo‘shnining o‘g‘li bilan uning qo‘ylariga qo‘shib yuboradi-da, a y o l i bilan tomorqada ishlaydi.* X.Safarov, Ota. – *Xudo rahmat qilsin. O i l a si bormidi? – Yo‘q. Aytgandim-ku, birinchi turmushi bo‘lmagan...* E.Usmon, Toshbosgansoy voqeasi. *A h l i y a-miz ham uchiga chiqqan chevar, xudoga shukr.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *“Xudo xohlasa, bundan keyingi hayotimiz yanayam go‘zal bo‘ladi!” – deya ayo-liga mehr bilan boqdi er mashinaga kelib o‘tirishganda. Z a v j a javob o‘rniga kulib qo‘ydi.* U.Hamdam, So‘z.

XUDDI, AYNAN, AYNI, NAQ, QOQ, BAAYNI Boshqasiga to‘la o‘xshay-digan, undan farq qilmaydigan. **Aynan** so‘zi kitobiy uslubda, **naq, qoq** so‘zlari ko‘proq so‘zlashuv uslubida ishlatiladi. **Ayni** so‘zi narsa-predmet, jarayon, zamon bildiruvchi so‘zlarga birikib kelib, kuchli o‘xshashlik ta’kidini ifodalay-di. **Baayni** so‘zi “aynan o‘xshash, xuddi o‘zi” ta’kidiga ega.

Lekin bugun o‘ylab qaralsa, x u d d i shu odatlari uchun u yurtga Muxtor Shopsanov bo‘lib tanildi. Q.Ochilov, Savob. *Qaniydi, mo‘jiza yuz bersa-yu, a y n a n o‘sha yerdan – xato sodir bo‘lgan joydan hayotimni yana boshlasam...* I.Sulton, Ozod. *...Shu bois Eson nima bo‘lganda ham akasini kutishni mo‘ljal-lab, a y n i gapni aytdi: – Narx-navoni bilmayman-da men.* B.Ravshan, Ikki hikoya. *Shu kuniyoq savdogar uni kemasiga olib jo‘nadi. N a q shu kechqurunda yomg‘ir.* A.Sog‘uniy, Tarixi Muhammadiy. *Q o q peshinda g‘o‘za kultivatsiya qilib yursam, shiypon tomonda rais buvaning “Niva”si ko‘rindi.* O‘.Hoshimov, “Ajdar”ning tavbasi. *B a a y n i sovuq choy ichayotgandek, qop-qora soqolining bittayam tuki qilt etmadi. Bodring bilan gazak qilib, “Yaratgan ne’matingga shukr”, deb qo‘ydi.* O‘.Hoshimov, “Butilka” hoji.

XUDO, ALLOH (OLLOH), TANGRI, YARATGAN, EGAM, PARVAR-DIGOR, O‘ZI Diniy qarashga ko‘ra butun olamni, mavjudotlarni yaratgan, ularni boshqaruvchi oliy kuch. **Alloh (Olloh),** asosan, diniy mazmundagi nutqda ishlatiladi. **Yaratgan, egam** so‘zlari oddiy so‘zlashuvda ko‘p ishlatiladi. Ushbu so‘zlar **Yaratgan egam** birikmasi shaklida ham uchraydi. **O‘zi** so‘zi, asosan, *O‘zi asrasin, O‘zingga shukr* jumlalari tarkibida “Xudo” ma’nosida qo‘llanadi.

X u d o ning qudrati ila jonsiz tuproqlar o‘z bag‘ridan go‘zalliklarni pot-ratib chiqarib yuborgan... I.Sulton, Alisher Navoiy. *Beixtiyor sof-beg‘ubor, iliq tomchilarga kaftimni tutaman. Ular menga har doim A l l o h ning eng buyuk ne’mati – Rahmat nuri bo‘lib tuyuladi.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunim-ning biri. *Tushunyapsanmi, Binafsham, aylanay sendan, T a ng r i m yorlaqa-sa, biz hamisha bor, hamisha birga va hamisha baxtiyor bo‘lamiz!..* U.Ham-dam, Binafsha. *U hayot Y a r a t g a n ning o‘zigagina ma’lum.* T.Malik,

Qarg‘ish. *...dilxastalik paytida E g a m unga mehr va yordam qo‘lini cho‘zdi.* F.Musajonov, Bahor nafasi. *Boringizda bizga bo‘ldingiz Ota, Yo‘g‘ingizda yo‘qdan qidirdik xato. Beayb p a r v a r d i g o r, deydilar hatto, Bizdan rozi bo‘ling, ruhi notinch zot.* M.Yusuf, Bag‘ishlov. *...O‘ z i ngga shukr. Qobil-boyga ham umr ber, bola-chaqasining boshida omon yursin! Meni ko‘msin.* Sh.Xolmirzayev, Og‘ir tosh ko‘chsa.

XULQ, XULQ-ATVOR, AXLOQ, FE’L, FE’L-ATVOR, ODOB (ADAB) Kishining muomala va ruhiy xususiyatlari majmuyi, xatti-harakatlari, yurish-turishlari tartiboti. **Atvor** so‘zi **fe’l-atvor, xulq-atvor** juft so‘zlarini hosil qilishda ishtirok etadi. **Odob** so‘zi nutqda shu ma’noda qo‘llanuvchi **xulq** so‘zi bilan erkin almashinib qo‘llanadi. **Adab** so‘zi nutqda kam uchraydi.

Ruhiyatshunoslar o‘zi yo‘q odamning husnixatidan uning x u l q ini aytib beradilar. Sh.Salom, Ko‘ngil obidasiga yo‘l. *O‘ychanni yutib yuborgan ilonning yaramas x u l q-a t v o r i haqida ham hikoya qildi.* F.Iskandar, Quyonlar va bo‘g‘ma ilonlar. *Ertasiga Qamariddinning a x l o q i maktabda ham, bolalar uyida ham muhokama etildi.* T.Malik, Alvido... bolalik. *Insonning f e’ l i qiziq. Sog‘-salomat yurganida, ishlari avj paytda o‘zini bu dunyoda abadiy yashaydigandek his qiladi.* A.Taypatov, Tazarru. *Bobur qaysarning f e’l-a t v o r i hammag‘a ma’lum... o‘z niyati yo‘lida hech kimni ayab o‘lturmaydi...* D.Qo‘ldosh, Xufiyona bitim. *Bola aziz, o d o b i undan ham aziz.* Maqol.

XUNOB, XUNOBA, DIQQAT, ZIQ Diqqati oshgan, toqati toq bo‘lgan. **Xunob** so‘zida belgi **diqqat** so‘zidagiga nisbatan kuchli ifodalanadi. **Xunoba** so‘zi nutqda nihoyatda kam qo‘llanadi. Sinonimik qatordagi **diqqat** so‘zi esa yakka holda kam ishlatiladi. Bu so‘z bilan hosil qilingan *diqqat bo‘lmoq* qo‘shma so‘zi, *diqqati oshmoq* iborasi faol qo‘llanadi. **Ziq** so‘zi so‘zlashuv tiliga oid.

Bir hafta o‘tmay ro‘yxat qariyb ikki baravarga uzaydi. Xotin norozi, o‘zim x u n o b... lekin nima qilay, ulgurmayapman. U.Hamdam, Ko‘nglimdagi daryo. *Luqmoni Hakimga umid bilan tikilib, poyiga yiqilib, yoshiga yoqasi ho‘l bo‘lib, x u n o b a si mo‘l bo‘lib izillayverdi.* U.Azim, G‘oz. *Avaz d i q q a t. Xiva tomonga qarayverib, ko‘zi teshilay dedi. Otasidan mujda yo‘q.* S.Siyoyev, Avaz. *Shu qadar z i q, noziktabiat bo‘lib qolgani uchun Begimxon ko‘p dakki eshitdi.* I.Rahim, Chin muhabbat.

XUNOBLIK, XUNOBGARCHILIK (XUNOBAGARCHILIK), DIQQATBOZLIK, DIQQATPAZLIK, DIQQATCHILIK, DIQQATLIK, ASABGARCHILIK, ASABIYLIK Diqqati oshganlik, xunob bo‘lganlik holati. **Xunoblik, xunobgarchilik** so‘zlarida xunob bo‘lganlik holati kuchli ifodalanadi. **Diqqatbozlik** so‘zi o‘rnida nutqda **diqqatpazlik, diqqatchilik** so‘zlari ham ishlatiladi, bu so‘zlar orasida **diqqatbozlik** so‘zi ko‘proq qo‘llanadi. **Diqqatlik** so‘zi ruhan ezilganlik, yuragi siqilganlik ta’kidiga ega. **Diqqatbozlik, diqqatpazlik, diqqatchilik** so‘zlari **diqqatlik** so‘ziga nisbatan ma’noni kuchli ifodalaydi.

Bozor-o‘charda o‘ylagan narsalaringizni xarid qilolmay qaytayotgandagi x u n o b l i k ni hov anavi chiroqqa qo‘ngan yirikkina chivinga qizig‘i yo‘q yoki bormikin? M.Mengli, Hikoya. *Egat ochishning turgan-bitgani x u n o b g a r-ch i l i k-ku!* R.Rahmonov, Changalzordagi sharpa. *Ha, ha, ishonavering, shunisi ham borki, ba’zi sertashvish oilalarga xos d i q q a t b o z l i k bizda ham sodir bo‘lib turadi.* M.Safarov, Ayrishox. *Hammasi orqada qoldi. Xotin, bola, uy. Araz, d i q q a t p a z l i k, g‘iybat... Ish. Sovxoz. Ishchilar...* Sh.Xolmirzayev, Hayot abadiy. *Shu bilan birga, o‘zimning ham ikki-uch hafta shaharni tark etib, dalada bo‘lgim, toza havo olgim, bu yerdagi ishlarni, d i q q a t ch i l i k-larni unutgim bor edi.* A.Hayitmetov, Yasha, Turon. *Qobilvoy ham shu o‘ylar ta’sirida tamshanib qo‘ydi. Keyin esa d i q q a t l i k dan u yoq-bu yoqqa yurdi, chekdi, yo‘lga orqasini o‘girib, kishi sezmaydigan qilib bir qultum ‘‘anavin’’dan yutdi.*A.Rustamov, Kelishuv. *Buzilgan binoda ehtiyot choralarini ko‘rgan holda harakat qiling. Bezovta bo‘lgan yosh bolalar va aholini tinchlantiring, ortiqcha a s a b g a r ch i l i k ka yo‘l qo‘ymang.* Gazetadan. *Baliqchilar odatdagi o‘zaro gangur-gungurlarini ham bas qilishgan, teran bir a s a b i y l i k hokim, muloqotga-da toblari yo‘q.* U.Hamdam, Safar.

XUNUK, BADBASHARA, BADBURUSH, BADQOVOQ, TASQARA, BEDAVO, TA’VIYA, BEO‘XSHOV, BESO‘NAQAY, SOVUQ, BADSURAT Ko‘rinishi yoqimsiz, chiroylining zidi. **Xunuk** so‘zi nutqda har qanday yoqimsiz ko‘rinishga nisbatan ishlatiladi. **Badbashara, badburush, badqovoq, badsurat, bedavo** so‘zlari faqat yuz ko‘rinishiga nisbatan qo‘llanadi, belgi darajasining ortiqligini ta’kidlaydi. **Badbashara, badburush, badqovoq, tasqara, bedavo, ta’viya, beo‘xshov, beso‘naqay, sovuq, badsurat** so‘zlarida salbiy bo‘yoq bo‘rtib turadi. **Sovuq** so‘zi mazkur ma’noda, asosan, so‘zlashuv tilida qo‘llanadi.

Qiz o‘n sakkiz yashar emasdi, shuning uchunmi, uning x u n u k kinaligi darrov ko‘zga tashlanardi. A.Yo‘ldoshev, Aybdor. *Lekin bizni biron qiz ham yaxshi ko‘rmas edi-da!.. Juda b a d b a sh a r a man-da.* Sh.Xolmirzayev, Xumor. *Tutgan baliqlarim shunaqa yirik va b a d b u r u s h ediki, hatto qo‘yib yubormoqchi ham bo‘ldim.* G‘.Mirzo, Ariq to‘lib baliq oqqan kun. *Biroq yo‘l-yo‘lakay tuman gaz idorasiga kirib o‘tishga qaror qildi: jarimani to‘lash kerak edi. Aksiga olib, yagona b a d q o v o q ayol ishlayotgan kassada odam ko‘p ekan.* A.Yo‘ldoshev, Mix. *Zeroki, aft-angorini ko‘rib, xunukmi – t a s q a r a mi, desa bo‘laveradigan bu odamni qishloqda hurmat qilishardi.* O.Muxtor, Yozilmagan hayot. – *Ha, ha, xunuksan, b e d a v o s a n ! Bo‘yningga ol, xunukman de!* Hamza, Boy ila xizmatchi. *Turkiyda keltiribdurlarkim: Qo‘nsa davlatning qushi bir b e d a v o ning boshig‘a, Ko‘rgali kelgay Sulaymon ul gadoning qoshig‘a.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. – *Gapning rosa xo‘rrozini aytding. Bu ko‘proq So‘fini yalardi. Bu t a’ v i y a ni Sotvoldi bechora opichib oborib qo‘yardi uyiga.* T.Malik, Xazon-

rezgi. – *Manavining xati bor, – deganiga bo‘z xaltadan olgan katak daftarning yarim varag‘iga xastalikda bitilgan harflari b e o‘ x sh o v xatga qarab lablari titray boshladi, qog‘ozni g‘ijimlab uloqtirdi.* L.Mahmudov, Mehr qolur... *Jasadning to‘satdan kipriklari qimirlab, b e s o‘ n a q a y qalin lablarida zaharxandali kulgi ifodasi paydo bo‘lgandi.* H.Shayxov, Ikki hikoya. *O‘rgimchak – turqi s o v u q hasharot. U bexos ko‘zi tushgan har qanday kishini seskantiradi.* S.Matjon, Shoirning badiiy olami. *Bir balo, bir ofat, b a d s u r a t xunuk, Og‘zidan ochilgan qora bir tuynuk.* Mirtemir, Asarlar.

XURSAND, MAMNUN, SHOD, XURRAM, KAYFICHOG‘, VAQTICHOG‘, VAQTIXUSH, XUSHHOL, XUSHVAQT Hayotdan juda mamnun, kayfiyati juda yaxshi. **Mamnun** so‘zida xotirjamlik, rozilik ta’kidi ham namoyon bo‘ladi, belgi darajasi kuchsiz ifodalanadi. **Xurram, xushhol, xushvaqt** so‘zlarida badiiylik bo‘yog‘i mavjud. Bu so‘zlarda mamnunlik belgisi kuchli ifodalanadi, kitobiy uslubga xoslangan. **Kayfichog‘, vaqtichog‘, vaqtixush** so‘zlarida shaxsning ko‘tarinki ruhda ekanligi ta’kidi anglashilib, asosan, badiiy uslubda qo‘llanadi.

Madina ko‘ksimga bosh qo‘ygancha qushqarash qilib jilmaydi. Negadir x u r s a n d edi. M.Xayrullayev, Birinchi muhabbat. *Muqim tog‘a m a m n u n holda jilmayib qo‘ydi.* J.Kengboyev, Ovchining so‘nggi ovi. *Qo‘chqor Olimjondan rozilik oldim, deb o‘ylab o‘zida yo‘q sh o d.* Sh.Boshbekov, Temir xotin. *Subhanolloh! Oqil kishi o‘z umrini ozgina mol bilan x u r r a m va shodlikda o‘tkazadi.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Ayqirib oqayotgan soy yoqalab o‘ttiz besh-qirq yoshlar chamali bir kishi yengil xirgoyi qilib kelmoqda. V a q t i ch o g‘, qadam olishlaridan andak shirakayfligi bilinadi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Dillariga g‘am to‘la bechoralarga yorman, V a q t i x u sh, g‘am ko‘rmaganlardan tamom bezorman*. Cho‘lpon, Galdir. *Qiz, oyoqlari ostida suv to‘la chelaklar, qarshisidan lop etib chiqqan dugonasi bilan x u sh h o l suhbatlashib turardi.* N.Norqobilov, Oriyat. *Uy bekasi o‘zini harchand sipo, x u sh v a q t tutishga urinmasin, xijolatda qolgani sezilib turar, baliq qovurmoq bahona, tez-tez oshxonaga chiqib ketar edi.* E.A’zam, Guli-guli.

XURSANDLIK, MAMNUNLIK, MAMNUNIYAT, SHODLIK, KAYFICHOG‘LIK, VAQTICHOG‘LIK, **VAQTIXUSHLIK**, **XUSHHOLLIK, XUSHVAQTLIK, BEHBUDLIK** Hayotdan mamnun bo‘lganlik, quvonganlik holati. **Xushhollik** so‘zi kitobiy uslubga xos. **Kayfichog‘lik, vaqtichog‘lik, vaqtixushlik** so‘zlarida ko‘tarinki ruhda ekanlik holati alohida ta’kid oladi. **Behbudlik** so‘zi poetik nutqqa xos, eskirgan.

– Opa, o‘n olti kun qoldi, – dedi deyarli x u r s a n d l i k bilan. – Valdirayverasan-da, – dedi onam va birdan tumtayib oldi. S.O‘nar, Safura xolamning ertagi. *Sovchilar xushhol, yuz-ko‘zlari sevinch-u mamnuniyatdan porlab, xayr-xo‘shlashib jo‘nashdi.* I.Sulton, Onaizorim. *M a m n u n l i k zohir*

nigohlaridan olib qochib nimalarnidir g‘o‘ldiradi; oxirida “palakat-da” deb qo‘ydi sekin. A.Yo‘ldoshev, Quduq. *Keyin yana maktub davom etardi: “Bu dunyoda bari o‘tkinchi, sh o d l i k ham, qayg‘u ham. Bas, ketar vaqti bo‘ldi. Azizim, men ketmoqchiman...* M.Ahmedova, Jo‘natilmagan maktub. *– Otpuskaga chiqqan. Agaratda ishlayapti, – dedi mamnuniyat bilan.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *Muhammadrajab domla bu topshiriqni m a m n u n i y a t bilan qabul qildi.* A.Qahhor, Sarob. *Bu nash’alik kulish, bu k a y f i ch o g‘ l i k, bu ovozdagi sho‘xlik hech nari-beri bo‘lmadi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Jangchilar bu kunni o‘yin-kulgi, v a q t i ch o g‘-l i k bilan o‘tkazdilar.* A.Qahhor, Oltin yulduz. *Bizga g‘iybat illatining oqibatlari ham, zararlari ham, undan keladigan vaqtinchalik v a q t i x u sh-l i k ham, uning “ko‘ngil bo‘shatish” niqobidagi soxtakorligi ham ma’lum.* D.Komil, Do‘zaxiy xatar yoxud abadiy hasrat. *Olim ayolidagi x u sh h o l-l i k uzoqroq davom etishini istab, uning botinida va zohirida kechayotgan farahli o‘zgarishlarni sezmaganga oldi.* Q.Ochilov, Pisand. *Abu majlisiga chopishar edi, Unda bir b e h b u d l i k topishar edi. Aslida, Zuhaliy sohibi davron, Naysabur taxtiga yaqin bilimdon.* Zarafshoniy, Imom al-Buxoriy. *Kattakon o‘rik soyasidagi chorpoyada totuv oila ahli x u sh v a q t l i k bilan choyxo‘rlik qilib o‘tiribdi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir.

XUSHBO‘Y, MUATTAR, SHIRIN, IFORLI Yoqimli hid taratadigan, yaxshi hidli. **Xushbo‘y** so‘zida belgi kuchli ifodalangan. **Muattar** so‘zi poetik matnlarda ko‘p uchraydi. Garchi **xushbo‘y** so‘zida **hid** ma’no uzvi bo‘lsa-da, bu so‘z **muattar** so‘zi kabi ko‘pincha **hid** so‘ziga bog‘lanib keladi. **Shirin** so‘zi bu ma’noda hid bildiruvchi so‘zlar bilan qo‘llanadi. **Iforli** so‘zi badiiy nutqqa xoslangan.

X

Gavharshodbegim tojdor nevarasini bag‘riga bosib ko‘rishar ekan, undan x u sh b o‘ y may hidi kelayotganini sezdi. P.Qodirov, Chaqmoqday yaltillab so‘ngan umr. *Chaqaloqdan qandaydir m u a t t a r hid kelayotgandek, boshi aylanib ketdi.* A.Namozov, Bir oqshom. *Haqiqatan ham, bog‘ning olmasi bir tarafi taram-taram qizg‘ish, boshqa tarafi och yashil bo‘lib yetilgan, yaqiniga borsa, boshni aylantirar sh i r i n isiyam gurkurab turardi.* I.Sulton, Onaizorim. *I f o r l i o‘tlarga ko‘milar, Tikilib qoladi osmonga.* Sh.Rahmon.

XUSHXABAR, MUJDA Yoqimli, kishini xursand qiladigan xabar. **Xushxabar** so‘zida mazkur ma’no kuchli ta’kidga ega. **Mujda** so‘zi poetik nutqqa xos.

Men bu yerga sizni hibsga olish uchunmas, balki favqulodda bir x u sh x a-b a r ni yetkazish uchun kelganman. A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *U baxt m u j d a si ediki, uni eshitish bilan Qamchining qalbidagi tashvishlarning bari tong tumaniday yengilgina tarqaldi.* H.G‘ulom, Mash’al.

XO‘TIK, TOYXAR (TAYXAR) Eshakning bolasi. Mazkur ma’noni ifodalashda **xo‘tik** so‘zi faol ishlatiladi. **Tayxar, toyxar** – shevaga xos so‘zlar.

Qopni x o ‘ t i k ka ortishga yordamlashar ekan: – Tezroq qayt, jon qaynim, – deb kuldi. O.Yoqubov, Yaxshilik. *Bu ayanchli nola quduqda jaranglab ketdi. Lekin uni hech kim eshitmadi. Faqat og‘ilda turgan t o y x a r gina chivin kelib qo‘ngan qulog‘ini beparvo silkitib qo‘ydi*. A.Yo‘ldosh, Quduq. *Keyin bunday qarasam, chang-to‘zon... Kulga ag‘nagan t a y x a r kabi toza yumalashibmiz-da o‘ziyam.* N.Norqobilov, Qo‘shnilar.

Y

YAKUNLAMOQ, YAKUN QILMOQ, XULOSALAMOQ, XULOSA QILMOQ, NATIJALAMOQ, SARHISOB QILMOQ (ETMOQ), TUGATMOQ Biror ish-yumushni nihoyasiga yetkazmoq, muayyan natijaga kelmoq. **Xulosalamoq** so‘zida bir ixcham umumiy natija ta’kidi namoyon bo‘ladi. **Natijalamoq** so‘zida umuman natija alohida ta’kid oladi. **Sarhisob qilmoq, sarhisob etmoq** so‘zlarida barcha jihatlarni hisob-kitob qilish ta’kidi mavjud. **Tugatmoq** so‘zida batamomlik ta’kidi anglashiladi, ko‘proq so‘zlashuv tiliga oid.

– Charchab qoldingiz, shekilli, suhbatimizni y a k u n l a ylikmi? – Yaxshi bo‘lardi. X.To‘xtaboyev, Shirin qovunlar mamlakati. *– U emas, bu emas, peshona, – o‘zicha y a k u n q i l di Ahad Komilov.* O‘.Umarbekov, Ota va o‘g‘il. *Yuqoridagi fikrni x u l o s a l a b aytish mumkinki, Abdulla Qodiriy ijodkor sifatida yashab o‘tgan emas, balki hozir ham barhayot…* N.Karimov, Abdulla Qodiriy qomusi. *Junbishga kelgan tabib mingta zog‘ning ko‘ksini yorib ko‘rgan emish. Birortasining ko‘ksini dog‘dan xoli ko‘rmagan tabib shunday x u l o s a q i l gan ekan: “Ki bu dunyoda bir zog‘i bedog‘ yo‘q”...* H.Xudoyberdiyeva, Ikki qo‘lda ham malham turib. *Otabekning bu sinashi o‘z fikrining to‘g‘ri bo‘lishi bilan n a t i j a l a ndi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.. *...odam… bosgan qadamini s a r h i s o b q i l i b, o‘z vijdoni oldida hisob berib tursa, ertaga bo‘lishi mumkin bo‘lgan mudhish xatolarga yo‘l qo‘ymas ekan…* U.Hamdam, Muvozanat. *Maxsum hikoyani t u g a t di, qiz va hammol haqidagi boshqa bir hikoyani boshladi.* Oybek, Tanlangan asarlar.

YALINMOQ, YOLVORMOQ, O‘TINMOQ, ILTIJO QILMOQ O‘tinib so‘ramoq, iltimos qilmoq. Nutqda mazkur ma’noni ifoda etishda **yalinmoq** so‘zi eng ko‘p ishlatiladi. **O‘tinmoq** so‘zida iltimos darajasi qabariq ifodalangan. **Yolvormoq, iltijo qilmoq** so‘zlarida yalinish ta’kidi yanada bo‘rtib turadi.

U o‘zi zaif, kasalmand ayol edi, “Hulkarjon, otang yo‘g‘ida ham ota, ham ona bo‘lib o‘stirdim, yuzimni shuvut qilma, qarg‘ishimga qolma!” – deb y a l i n ar, hatto yig‘lar edi. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Muborakxonim bu gaplarga sukut qilib quloq soldi, pirovardida boshini ko‘tarib eriga y o l v o r di.* A.Qahhor, Muhabbat. *Og‘ayni, iltimos, o‘ t i n ib so‘rayman, bir oftobga chiqing, soyangiz yo‘qligini o‘z ko‘zimiz bilan ko‘raylik...* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Onam o‘rnidan turib ichkariga yo‘l olarkan, o‘zi bilan o‘zi gaplashayotgandek i l t i j o q i l di: – E, Xudo! Ishqilib, bunaqa ko‘rguliklardan o‘zing asra!..*A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri.

YALPIZ, HULVO, PIDANA (PIDINA, PUDINA) Tibbiyot sohasida, oziq-ovqat sanoatida ishlatiladigan xushbo‘y ko‘pyillik o‘tsimon o‘simlik. **Yalpiz** so‘zi uslub jihatidan betaraf. **Hulvo**, **pidana** so‘zlari shevalarda ishlatiladi. **Pidana** so‘zi ayrim shevalarda **pudina** shaklida ham uchraydi.

Men hali tug‘ilmasimdan burun Nusa xola bilan eri Sadir tog‘a qish ichi biznikida turishganini, y a l p i z lar quloqlay boshlagan pallada ikki ko‘tarim chiqib-chiqmaydigan ko‘chini yig‘ib, yangi yerlar o‘zlashtirilayotgan cho‘lga ketishgach, o‘zlariga kichik bir kulba qurib olishganini eshitgandim. A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Yaproqlari nurdan bino, Sirli h u l v o ga o‘xshayman.* H.Xudoyberdiyeva, Istama sevguvchi dil… *Yanvarda yalpiz chiqibdi. “P i d a n a” deyishadi biz taraflarda. Temiryo‘lning tagginasidan, qazib tozalangan kattagina, suvsiz ariq labidan chiqibdi.* Sh.Bobonur o‘g‘li, Qora suyaklar.

YANA, TAG‘IN, TAKROR, **BOT, BOZ** Takror marotaba, yana qayta. **Tag‘in** so‘zida takroriylik ma’nosi alohida ta’kidga ega. Bu so‘z so‘zlashuv nutqida ko‘p ishlatiladi. **Bot, boz** so‘zlari nutqda kam ishlatiladi, eskirgan, asosan, badiiy nutqda uchraydi.

Paxta yetishtiruvchi brigada a’zolari qo‘sh otli, to‘rt g‘ildirakli, so‘risi keng “haptakach”da tong yorishib-yorishmasidan yo‘lga tushib, ishlari bitgach, qorong‘i tushganda y a n a qaytib kelishardi. A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *T a g‘ i n shirin tabassum bilan “chikin”, deydi.* O‘.Hoshimov, G‘aroyib sayohat. *Eshik ichkaridan zanjirlangan edi. Hamdam astagina, odob bilan taqillatdi. Javob hayallagach, t a k r o r taqillatdi.* T.Malik, Shaytanat. *Ochilar b o t turma-hujra shomgi soat to‘qqiz payti. Beshta soqchi sharbat ichib, tun qa’riga ketar qaytib. Yopilar b o t turma-hujra soat to‘qqiz bo‘lgan hamon.* Sh.Rahmon, Saylanma. *B o z maxfiy qolmag‘aykim, Toshkand begi bo‘lg‘an zot borasida andisha lozim ermas, zero ul odam fuqaroning osoyishi yo‘lida jonbozliq qilg‘uchi kishidir.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

YAQINLASHMOQ, YAQINLAMOQ, YO‘LAMOQ, YONDASHMOQ, YONASHMOQ, YOVUQLASHMOQ Biror kimsa yoki narsa-predmetning yaqiniga bormoq yoki yoniga kelmoq. **Yaqinlashmoq** so‘zi barcha nutq uslublarida erkin qo‘llana oladi. **Yaqinlamo**q so‘zi nutqda kam ishlatiladi. **Yo‘lamoq** so‘zi oddiy so‘zlashuvda ko‘p ishlatiladi. **Yondashmoq, yonashmoq** so‘zlari nutqda kam qo‘llanadi. **Yonashmoq, yovuqlashmoq** so‘zlari eskirgan.

Qumrixon ayaning yuragi gurs-gurs urib ketdi: men ham boraman ekan… U kishi jilmayib, rejissyorga y a q i n l a sh di. Sh.Xolmirzayev, Qaytish. *Belidan qo‘lini olmay y a q i n l a b keldi texnik.* Sh.G‘ulomov, Yorqin ufqlar. *Sevadigan qizimizni o‘zimizdan juda ustun qo‘yib, keyin yoniga y o‘l a shga chora topolmay yurar edik.* A.A’zam, Asqartog‘ tomonlarda. *Gulsum sandalning chetiga, Oyimxonga y o n d a sh ibroq o‘tirdi.* P.Tursun, O‘qituvchi. *Yo n a sh i b, qoshima yaqin kelmagin, Semurg‘ga hadik berib*

yurmagin. “Bahrom va Gulandom”. – *Axiylar, birodarlar, keling endi, barchaning xayolini mashg‘ul etgan ishlar borasida, ya’ni kun sayin yovuqlashib kelayotgan g‘animni daf etmoq choralari to‘g‘risida so‘ylashib olaylik, – dedi oqsoqol.* M.Osim, O‘tror.

YARA, YARA-CHAQA, JAROHAT Teri va gavda to‘qimalarida yallig‘lanish natijasida yuzaga kelgan nuqson, tig‘ yoki zarb ta’sirida hosil bo‘lgan shikast. Nutqda mazkur ma’noni ifoda etishda **yara** so‘zi eng ko‘p ishlatiladi. **Yara-chaqa** so‘zi so‘zlashuv tiliga xos. **Jarohat** so‘zida shikastlik ta’kidi mavjud, kitobiy nutqqa xos.

Avazning yarasi uncha xavfli emas edi. Uyga olib kirib dori-darmon qilishdi. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Do‘xtirlar qatorma-qator yurib bittama-bitta bosh tekshiradi: y a r a-ch a q a si yo‘qmi, bo‘lsa – yuqumli kal emasmi?* E.A’zam, Shovqin. *Aslida oddiy inson bolasiga o‘z-o‘zini tiklash salohiyati azaldan ato etilgan, masalan, biror joyini kesib olsa, bu j a r o h a t ma’lum vaqtdan so‘ng bitib ketadi.* I.Sulton, Boqiy darbadar.

YARALAMOQ, YARADOR QILMOQ (ETMOQ), JAROHATLAMOQ Tig‘, qurol-aslaha yoki boshqa narsa vositasida jarohat yetkazmoq. **Jarohatlamoq** so‘zi ko‘proq kitobiy nutqqa xos. **Yarador qilmoq** so‘zida belgi ta’kidi ortiqroq.

Bu notinch zamonlarda keksa buloq suvi ko‘plab odamlarni – yaxshiniyam, yomonniyam qonini yuvdi, tashnaligini qondirdi. O‘q va tig‘dan y a r a l a ngan ne-ne azamatlar bir qultum suv ilinjida unga yetolmay shahid bo‘lib ketdilar. N.Norqobilov, Buloq. *...boyvachcha ayvon oldidan yugurib kelib, unga qarata o‘q uzadi, o‘q Mamaturdining chap yelkasiga tegib, uni y a r a d o r q i l adi...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Shuni deb goh kimlar bilandir urishganman ham, kimlardir meni ham j a r o h a t l a gan, u jarohatlardan anchagacha o‘zimga kelolmay yurgan mahallarim ham bo‘lgan.* I.Sulton, Bo‘ri.

YARATMOQ, VUJUDGA KELTIRMOQ, YUZAGA KELTIRMOQ, BARPO QILMOQ (ETMOQ), BUNYOD QILMOQ (ETMOQ), BINO QILMOQ (ETMOQ), QURMOQ Borliq va undagi barcha mavjudotlar, narsa-predmetlarni yuzaga keltirmoq, inshoot va shu kabilarni bunyod qilmoq. **Yaratmoq** so‘zi nutqda insonga va boshqa jonzotlarga, shuningdek, narsa-predmet kabilarga nisbatan qo‘llana oladi. **Barpo qilmoq, bino qilmoq, qurmoq** so‘zlari ko‘pincha biror inshoot, qurilish obyekti yoki jamiyat, oila kabilarga nisbatan ishlatiladi. **Vujudga keltirmoq, yuzaga keltirmoq, bunyod qilmoq (etmoq), bino qilmoq (etmoq)** so‘zlari ko‘proq kitobiy uslubda ishlatiladi.

Qo‘chqor. – Ey, esi yo‘q bandam, shukronalar keltirkim, xotiningni odam qilib y a r a t ganman, – dedi... Sh.Boshbekov, Temir xotin. *To‘g‘ri, ammo Olloh bu luqmayi halollarni suyukli, aziz qullari uchun shifobaxsh taom sifatida v u j u d g a k e l t i r gan ekan-da.* Q.Kenja, Toshqin. *Shu yil boshida ayvonga romlar,*

isitish batareyalari o‘tkazib, taxtadan karavot yasalgan, uzunchoq, shinamgina xona y u z a g a k e l t i r ilgan edi... M.Salom, O‘zganing dilbandi. *Shoxlar hayoti ular b a r p o e t gan mahobatli koshonalarga o‘xshaydi: yiroqdan gul-gul yonib, ko‘z qamashtiradi, ichiga kirsang, rutubat-u qorong‘iligidan eting junjikadi...* O.Yoqubov, Ulug‘bek xazinasi. *Tabiiyki, havo mavjud bo‘lmagan joylarda, suv ostida, kuchli nurlanishlarda, vulqonlarning tublarida bemalol ishlay oladigan va tadqiqotlarimizga ko‘mak beradigan bir nasl b u n y o d e t ilsa, insoniyatning ko‘p mushkullari yengillashgan bo‘lur edi.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *Buxoroyi sharifning amiri oliylari Peterburg musulmonlari uchun bir masjid b i n o q i l diribdilar, ko‘rib aqlim lol qoldi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Buning evaziga Oyko‘lda uch yuz kishilik kamtargina madaniyat uyi q u r ish uchun mablag‘ va material berilgan*. P.Qodirov, Meros.

YARASHA, QARAB Mos ravishda, muvofiq. Qatordagi so‘zlar jo‘nalish kelishigidagi so‘zlarga bog‘lanib, ushbu so‘zlarning boshqa so‘zlar bilan grammatik jihatdan bog‘lanishiga ko‘mak beradi. Shu bilan birga, turli grammatik ma’nolarni hosil qiladi. **Yarasha** ko‘makchisi “teng, mos, loyiq, asos, miqdor, o‘lchov” ma’nolarini; **qarab** ko‘makchisi “tomon, asos, miqdor, o‘lchov” ma’nolarini hosil qiladi. Ushbu ko‘makchilar “asos, miqdor, o‘lchov” ma’nolari bilan sinonimik qatordan o‘rin oladi. Masalan: *mehnatiga yarasha, mehnatiga qarab.*

Har kim olgan maoshini o‘z ehtiyojiga y a r a sh a sarf qilib, modniy kiyimlarni kiyishga ruxsat etilsin. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Ziyraklik bilan sulton kayfiyatidagi sezilar-sezilmas o‘zgarishni ilg‘ab olar, kuy yoki qo‘shiqni shunga q a r a b, sho‘xchan-u shodonini yoki dard-u hasratlisini tanlardi.* I.Sulton, Alisher Navoiy.

YARASHMOQ, KELISHMOQ Ko‘rinishiga, qaddi-qomatiga yarashiqli darajada mos tushmoq; shakl-shamoyili yoqimli holatga kelmoq. **Yarashmoq** so‘ziga *juda, nihoyatda, xo‘p* so‘zlari birikib kelganda, belgi-harakatning darajasi kuchayadi. **Kelishmoq** so‘zi *kiyim, ust-bosh* so‘zlari bilan bog‘langanda, ularning insonga mos, monand yoki mos emasligi ma’nosi ifodalanadi. Mazkur ma’noda **kelishmoq** so‘zi, asosan, so‘zlashuv tiliga xos, ammo juda kam ishlatiladi.

Qishloqqa y a r a sh gan xokisorginam, Siz sabab sayroqi bo‘ldi-ku yurak. M.Abbosova, Onamga. *Ammo bu ikki o‘rim soch qirq kokiliga qarag‘anda juda ham o‘ziga k e l i sh ib tushib, unga yana bir qayta ulug‘vorlik va oliylik bag‘ishladilar.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

YASAMA, QO‘LBOLA, XONAKI Qo‘l mehnati bilan yasalgan, tayyorlangan, yetishtirilgan. **Xonaki** so‘zida uyda yasalganlik ta’kidi ifodalangan. **Qo‘lbola** so‘zida qo‘lda yasalganlik ta’kidi anglashiladi. **Qo‘lbola, xonaki** so‘zlari ko‘proq oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi.

Eshik qulfining kalit bilan emas, y a s a m a mixochqich bilan ochilganini dalillovchi xulosa esa unga endi ahamiyatsizdek tuyuldi. T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *…gullar… bir-biridan chiroyli edi. Maydonda turfa rangdagi q o ‘ l b o l a gulzor paydo bo‘lgandi*. N.Eshonqul, Og‘riq lazzati. *Dasturxonda x o n a k i pechenyelar, atirgulnusxa tort va turli xil mevalar bor edi.* S.Ahmad, Qadrdon dalalar.

YASANMOQ, YASAN-TUSAN QILMOQ, BEZANMOQ O‘ziga oro bermoq, yasan-tusan narsalarini taqib, chiroyli bo‘lmoq. **Yasanmoq** so‘zi uslub jihatidan betaraf. **Yasan-tusan qilmoq** so‘zi oddiy so‘zlashuvda ko‘p ishlatiladi. **Bezanmoq** so‘zida bir oz kitobiylik seziladi.

– Mirzakarimboy eski tulki, – dedi yo‘talib bazzoz Muhammadmansur, oltmishdan endi oshgan kalta qirov soqolli, lekin yigitlarday olifta y a s a n gan kishi. Oybek, Tanlangan asarlar. *Bir hisobga, qizlarining, kelinlarining bormagani ham yaxshi. Avval hammasi to‘yga chiqayotganday y a s a n-t u s a n q i l a d i, so‘ng yig‘i-sig‘i, undan keyin tum-taraqay issiqdan qochadi, shoshadi.* Q.Ochilov, Qaytim. *Hoy san, …jaa kuyovlarday b e z a n ib kepsan? Nima balo, ikkinchi marta uylanyapsanmi?* N.Oston, Imtihon.

YASSI, YAPALOQ, YALPOQ Yoyiq, yalpoq holatdagi. **Yapaloq** so‘zi nutqda **yalpoq** so‘zi bilan erkin almashinib qo‘llana oladi.

Dam o‘tmay, u kaftlari bilan y a s s i peshonasini, baroq qoshlari aralash yuz-ko‘zlarini artardi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Uyda yana bir o‘zim, joyimda o‘tirolmayman, tinmay u yoq-bu yoqqa yuraman, lekin telefondan uzoq ketmayman. Shu y a p a l o q quti jim, u istagan paytida jiringlab yuborishi mumkin.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Ota qabristonning kun chiqish tarafidagi ko‘rimsizgina ikki go‘r yonida to‘xtadi. – Mana, belgi qo‘yganman, – U go‘r tepasidagi y a l p o q, yassi toshlarga ishora qildi.*A.Taypatov, Tazarru.

YAXSHI, DURUST, TUZUK, TUPPA-TUZUK, BINOYI (BIB-BINOYI), SOZ, QOYILMAQOM, JOYIDA Ijobiy xususiyatga ega bo‘lgan, insonga xush keladigan, ma’qullasa bo‘ladigan. **Yaxshi** so‘zi nutqda keng ma’noda ishlatiladi. Bu so‘zning narsa-predmetga, insonga, hatto harakatga nisbatan qo‘llanishi uchraydi. **Durust, tuzuk, binoyi** so‘zlarida belgi darajasi **yaxshi** so‘zidagiga nisbatan kuchsiz. **Tuppa-tuzuk, bib-binoyi** so‘zlarida belgi darajasi ortib, uning insonga xush keladigan darajada ekanligi e’tirof etiladi. **Soz** so‘zi kitobiy uslubga xos. **Qoyilmaqom** so‘zida belgiga nisbatan nutq egasining ijobiy munosabati bo‘rtib turadi. **Tuzuk, binoyi, qoyilmaqom, joyida** so‘zlari so‘zlashuv uslubida ko‘p ishlatiladi. **Joyida** so‘zi ko‘pincha *ish, sog‘liq, ahvol* so‘zlari bilan bog‘lanib kelib, ularning yaxshi, me’yoriy holatda ekanligini anglatadi. Mazkur ma’noda oddiy so‘zlashuvda **bo‘ladi** so‘zi ham ishlatiladi.

Teatrga ishga kirdim. Ishim y a x sh i. S.Ahmad, Avtobiografiya. *Qaytib xonasiga kirdi. Endi ochlik xuruji o‘tib, o‘zini ancha d u r u s t sezardi.* U.Hamdam,

Muvozanat. *Solihabibi beixtiyor hovliga nazar tashladi. Kun botdi. Nega kelinidan darak yo‘q? Hech mahal u shaharda bunchalik qolib ketmas edi. Yaxshilikkamikan? Ajab emas, t u z u k xabar bilan kelsa!* O‘.Umarbekov, Yer yonganda. – *Yey, mog‘orlaganga o‘xshaydi, – dedi u nevarasiga. – Kuya yemaptimi? – Yo‘q, t u p-p a-t u z u k turibdi?* O‘.Umarbekov, Kimning tashvishi yo‘q. *Bitta buyrak bilan b i-n o y i day yashab yurganlar qancha? Nortoyloqday davangir polvon yigit, bitta buyragini akasiga bersa bo‘lmaydimi?* G‘.Rahmon, Oqibat so‘qmog‘ida. *Jonmurod shu xayollar bilan otasini eslab ketdi. Otasi Haqqul baxshi tabiatan yuvosh, kulib yuruvchi, ovozi s o z, ko‘ngli keng bir odam edi.* N.Normatov, Guldurak dashtlarida. *Buni eshitib, Sichqonchaning zavqi jo‘shib ketibdi. Q o y i l m a q o m salom berib, birovlardan tezroq rahmat eshitgisi kelibdi-da, shosha-pisha tashqariga yo‘l olibdi.* A.Obidjon, Odobli bo‘lish osonmi? *Yo‘q, men unda xotirjam bo‘laman. Negaki, sog‘-salomatsiz, qorningiz to‘q, hech nima bezovta qilmayapti – demak, hammasi j o y i d a.* Sh.Boshbekov, Temir xotin.

YASHAMOQ, UMRGUZARONLIK QILMOQ, HAYOT KECHIRMOQ Umr ko‘rmoq. Nutqda bu ma’noda **umr kechirmoq, umr ko‘rmoq, hayot kechirmoq** iboralari ham qo‘llanadi. **Umrguzaronlik qilmoq** so‘zi eskirgan.

...odamdek y a sh a b, birovga aytishga arzigulik, loaqal, biron-bir jimjimali kechinmani boshdan o‘tkarmog‘imiz lozim, shekilli. A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *Diqqatpazlik, asabiylashish kam, birov ularning mushugini pisht, itini ket demas, o‘zlari xohlaganicha, bamaylixotir u m r g u z a r o n l i k q i lishardi.* Q.Kenja, Toshqin. *Turgan gapki, daryo bo‘yida, qishloqdan uzoqda tanho o‘zi h a y o t k e ch i r olmaydi, harqalay, mahalla durust.* Q.Kenja, Toshqin.

YASHIRINCHA, YASHIRIQCHA, BEKITIQCHA, PINHONA, YASHIRIQ Hech kimga bildirmasdan, yashirin holatda. **Yashirincha** so‘zi uslub jihatidan betaraf. **Bekitiqcha, yashiriq, yashiriqcha** so‘zlari, asosan, so‘zlashuv uslubida uchraydi. **Pinhona** so‘zi ko‘proq kitobiy uslubda ishlatiladi.

...baqqoldan y a sh i r i n ch a oldirilgan kuchala kichkinagina dekchada ertadan kechgacha qaynadi: ertalab uning suvi bir choynakka solinib, Zebining uyiga olib kirilishga mo‘ljallandi... Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Yakkaxo‘jaliklar hadeb mol so‘ya bergandan keyin Samandarov, Safarovdan bemaslahat, bunga qarshi ma’muriy chora ko‘rmoqchi bo‘lgan edi, bu chora hali ko‘rilmasdan turib aks natija berdi: yakkaxo‘jaliklar, “demak, baribir olar ekan” deb y a s h i r i q ch a yana ko‘proq so‘yadigan bo‘lishdi.* A.Qahhor, Tanlangan asarlar. *Bu kishi endi “xudojo‘y” bo‘lib qoldilar. Besh vaqt b e k i t i q ch a namoz o‘qiydilar.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Garchi Risolat Rustamni suymasligini, otasi yigitning elchilarini noumid qaytarganini bilsa-da, endi Diloromning qalbida p i n h o n a g‘ayirlik, hasadga o‘xshash bir nima nish urgan edi.* Q.Kenja, Toshqin. *Bir vaqtlar Nurining o‘rtaga otgan tuhmati orqasida Gulsunbibi eri*

Yormatdan yashiriq qizning fe'li-atvorini, yurish-turishini ochiq va bekitiq ravishda uzoq ta'qib etdi. Oybek, Tanlangan asarlar.

YASHIRMOQ I**, BEKITMOQ** Biror narsani o'zganing ko'zidan xoli joyga qo'ymoq, yashirib qo'ymoq. **Yashirmoq** so'zi barcha nutq uslublarida uchraydi. Ushbu so'z narsa-predmetlarga ham, insonga nisbatan ham erkin qo'llana oladi. **Bekitmoq** so'zi mazkur ma'noda **yashirmoq** so'zi bilan erkin almashinib qo'llana oladi. Ushbu so'z nutqda ko'proq narsa-predmetlarga nisbatan ishlatiladi.

Men kelin bo'lib tushganimda o'n olti yashar edim. Enang o'zining uzugini menga bergan edi. Ammo taqmaganman, avaylab y a sh i r ib qo'yganman. I.Sulton, Uzuk. *Ona turna ham boya e'tibor etmagan jo'jasini endi e'tibor bilan yumshoq patlari ila b e k i t ib oldi.* Sh.Xolmirzayev, Saylanma.

YASHIRMOQ II**, BEKITMOQ** Biron gap yoki voqea-hodisani oshkor qilmaslik, maxfiy saqlamoq. **Bekitmoq** so'zi ko'proq so'zlashuv nutqiga xos.

Tavba, buni tan olishdan uyalar edik. Birovlardan ham y a sh i r ar edik. Sh.Xolmirzayev, O'zbek xarakteri. *Endi Yoqubbek mana shu sirni yaxshiroq b e k i t ish uchun Boburga hammadan ortiq sadoqat bildirmoqda edi*. P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

YANGLISH, XATO, NOTO'G'RI, ADASH, G'ALAT Haqiqiy holatga to'g'ri kelmaydigan. **Yanglish** so'zida haqiqatdan chetga chiqish ta'kidi ochiq aks etadi. **Noto'g'ri** so'zi ham mazkur ma'noda **xato** so'zi bilan erkin almashinib qo'llanadi. **Adash** so'zi bu ma'nosida nutqda kam ishlatiladi. **G'alat** so'zi eskirgan.

Y

– Biz biroz y a ng l i sh ish qilmoqdamiz amirim, – dedi zo'rg'a tili aylanib. – So'ylang! Ne y a ng l i sh ish, qo'limizdan kelsa tuzataylik, – choy ichayotgan piyolasini qo'lda tutgancha xonimining yuziga qarab qolgan edi bek. N.Qobul, Bo'lar elning bolasi. *X a t o ish qilganini endi his qilgandek u menga gunohkorona tikildi.* X.Nurullayev, Xatolik *Afsuslarkim, oramizda "bola otadan qo'rqib, zirillab turishi kerak", degan n o t o' g' r i qoidaga rioya qiluvchilar ham topiladi.* T.Malik, Odamiylik mulki. *"Mim"i Ahmadni ketirsang ne qolur, fikr aylagil, Haq ani a d a sh deyur, eshit muazzindin sado.* M.Shayboniyxon, Bahrul hido. *"Dushman? Qanaqa dushman?" Ruh po'rtanasidagi sarsari Samandarga bu savol g' a l a t tuyulib, Bazarovga savol nazari bilan qaradi.* T.Malik, Murdalar gapirmaydilar.

YANGLISHMOQ, XATO QILMOQ, ADASHMOQ Haqiqiy holatga muvofiq kelmaydigan ish tutmoq, xatoga yo'l qo'ymoq. **Xato qilmoq** so'zida belgi darajasi ochiq ifodalangan. **Adashmoq** so'zi mazkur ma'noda ko'proq so'zlashuv nutqida qo'llanadi.

Balki men y a ng l i sh ayotgandirman, boshqa bir gazet jinnisini Akmal o'risga o'xshatib yuborgandirman. M.Mansur, Judolik diyori. *Avaz o'zi bilan*

birga o‘qigan ba’zi sinfdoshlarining oliy ma’lumot olib kelganini ko‘rganda, o‘zi bugungiga o‘xshab kunjara tashib yurganini o‘ylaganda, maktabdan ketib x a t o q i l gani hali-hali yuragiga armon soladi. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Cho‘-tir, bunchalik beshafqat bo‘lmagin… Bir martagina a d a sh dim. Bolaligimiz hurmati, buncha qiynama, oshna.* T.Malik, Xazonrezgi.

YELKA, KIFT, O‘MIZ Inson tanasining ikki qo‘l oralig‘idagi bo‘yingacha bo‘lgan orqa qismi. **Kift** so‘zi ko‘proq kitobiy uslubda qo‘llanadi. **O‘miz** so‘zi yelkaning qo‘l bilan tutashgan qismi ta’kidiga ega, bu so‘z nutqda butun nomi – **yelka** so‘zi o‘rnida ham qo‘llanadi.

Orif choponini uning y e l k a siga tashlab, yana bag‘riga tortdi... A.Muxtor, Chinor. *K i f t imning chap yelka qismida og‘riqli nuqta paydo bo‘ldi. Bovujud, kimdir xanjarning uchini botirayotganga o‘xshaydi.* X.Do‘stmuhammad, *Men – sensiz, sen – mensiz. O‘ m i z i keng, ko‘ksi qabariq, oq yuzi uzunchoq ekan.* I.Sulton, Bilga xoqon.

YEMOQ, TANOVUL QILMOQ, ISTE’MOL QILMOQ, OVQATLANMOQ, TAOMLANMOQ, TUSHIRMOQ, TOTMOQ, OLMOQ, URMOQ, HAM QILMOQ Taom, yemakni organizmga qabul qilmoq. **Yemoq** so‘zi inson va boshqa jonzotlarning ovqatlanish harakatiga nisbatan ishlatiladi. **Tanovul qilmoq, iste’mol qilmoq, ovqatlanmoq, taomlanmoq, tushirmoq, totmoq, olmoq, urmoq, ham qilmoq** so‘zlari nutqda faqat insonga nisbatan qo‘llaniladi. **Tanovul qilmoq, iste’mol qilmoq** so‘zlari kitobiy uslubga xos. **Tushirmoq, urmoq** so‘zlarida harakatning tez bajarilishi ta’kidi mavjud, so‘zlashuv tiliga oid. Bu so‘zlar asosiy hollarda *paqqos* so‘zi bilan birga keladi va salbiy munosabatni ham ifodalaydi. **Olmoq** so‘zi ham mazkur ma’noda so‘zlashuv nutqida faol ishlatiladi. **Totmoq** so‘zida harakatning kam miqdorda amalga oshirilgani ta’kidi anglashiladi. **Ham qilmoq** so‘zi kichik yoshdagi bolalar nutqida hamda kattalar tomonidan “bola tili”da gapirishda qo‘llanadi.

Bitta yangi uzilgan bo‘rsildoq non olib, qaymoq bozoriga o‘tdim. Qaymoqchilarning panasida bir sopol tovoq qaymoqqa uni botirib y e dim. O‘.Umarbekov, Oyning oltin o‘rog‘i. *“Lag‘monga ishtahalari bo‘lmadi” deb o‘ylagan edi. Hovuz polvon palovni ham avvalgidek t a n o v u l q i l madi.* T.Malik, Shaytanat. *Doktorlar unga apelsin, limon, mandarin va o‘zimizning bozorda sotiladigan mevalardan yeyishni tavsiya etar, u esa bularni i s t e’ m o l q i-l ishdan mahrum edi.* Sh.Xolmirzayev, Yovvoyi gul. *Komila uyga borib, o v q a t-l a n ib… qirg‘oqqa kelguncha, Sattor karbas deydigan katta, eshkakli qayiq ichida, chuvalgan yarusning qarmog‘ini qarmoqqa, katagini katakka to‘g‘rilab, kutib turar edi.* A.Muxtor, Chinor. *Bu o‘rinda Tangri Taoloning “Ey Odam, sen o‘z jufting bilan jannatni maskan tutg‘ilkim, unda ko‘nglung nimani tusasa t a-o m l a n g‘il, osh bo‘lsin, ammo mana bu daraxtga zinhor yaqin kelmag‘il, yaqin kelsang, zolimlardan bo‘lursan”, degan muqaddas kalomini eslamog‘imiz joizdir.* T.Malik, Shaytanat. *Yigitlar dasturxonlar yoniga o‘tirdi-*

lar-da, sharoblarni no‘sh qilib... go‘shtlarni t u sh i r a ketdilar. M.Osim, Ajdodlarimiz qissasi. *Oqsoqol hech narsa t o t madi, yumshoq bolishni qo‘ltig‘i ostiga olib, yonboshladi-da, ko‘zlarini yumdi...* O‘.Umarbekov, Saylanma. *Hammasi sizning tegishingiz, hech kimga qaramang. Baliqni o l ing!* A.Qahhor, Qo‘shchinor chiroqlari. *Qani, nonni sindirib, qaymoqqa bulab-bulab u r ib olinglar-chi.* E.Raimov, Ajab qishloq. *Bolajonim, ovqatingni h a m q i l-gin.* Gazetadan.

YETIM, YETIMCHA, SAG‘IR Otasi yoki onasi o‘lgan yoxud ham otasi, ham onasidan ayrilgan bola, yosh odam. Bu ma’noni ifoda etishda **yetim** so‘zi eng ko‘p ishlatiladi. **Yetimcha** so‘zida achinish ta’kidi mavjud. **Sag‘ir** so‘zi hali voyaga yetmagan yosh bolaga nisbatan ishlatiladi. Bu so‘z nutqda kam uchraydi.

Y e t i m larga parvarish, Yesirlarga haq va ish; Bolalarga saroylar – Go‘zal ozoda joylar. H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Yo‘ o‘q, sen y e t i m ch a ga kun berishmaydi ular!..* N.Norqobilov, Yangi ertak. *Desangiz, Oynaxon, o‘zi – bir s a g‘ i r bola, hech kimi yo‘q...* Sh.Xolmirzayev, To‘lqinlar.

YETISHMOVCHILIK, YETISHMASLIK, TANQISLIK, KAMCHILLIK, KAM-KO‘ST, KAM-KETIK Biror bir narsaning yetishmasligi holati. **Yetishmovchilik** so‘zi mazkur ma’noda ba’zan **yetishmaslik** so‘zi bilan almashinib qo‘llanadi. **Yetishmaslik** so‘zi, asosan, so‘zlashuv nutqida uchraydi. **Kamchillik** so‘zi kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Kam-ko‘st** so‘zi ko‘proq oddiy so‘zlashuvda uchraydi.

Y e t i sh m ov ch i l i k, yo‘qchilik yomon bo‘larkan. Ancha qiynalib qoldik. Sh.Otabek, Sen uchun yashayman.– *To‘g‘ri so‘ylaysiz, taqsir, – dedi, – dunyoniki hamisha mirikam ikki, shu y e t i sh m a s l i k balosidan to‘yib ba’zi vaqtlarda kishining dunyodan chiqib ketgisi kelib qoladir*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Axir bu t a n q i s l i k lar vaqtincha-ku. O‘tgan yilgi qurg‘oqchilikning kasofati. Bir yil yig‘im-terim yaxshi olinsa, o‘tadi-ketadi*. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Ro‘zg‘orlari but, hech narsadan k a m ch i l l i g i yo‘q. Hatto bu orada mol-hollik ham bo‘lishdi*. O‘.Rizayev, Og‘ringan ko‘ngil. *Otaboy to‘yboshi bo‘ldi. U o‘sha kuni ordenlarini taqib, mehmonlarni kutib, dasturxonning k a m - ko‘st idan xabardor bo‘lib turdi*. S.Ahmad, To‘yboshi. *U kecha Saidiy bilan ro‘zg‘orning k a m-k e t i k lari, tuzukroq maishat qilish to‘g‘rilarida so‘zlashib, ko‘proq ishlash haqida uning roziligini olgan ... edi*. A.Qahhor, Tanlangan asarlar.

YETUK, BARKAMOL, RASO, **MUKAMMAL 1.** Jismonan, aqlan to‘liq rivojlangan, kamolotga yetgan; mukammal (insonga nisbatan). **Yetuk** so‘zi keng tushunchaga ega. **Barkamol** so‘zi ko‘proq badiiy va publitsistik uslubda ishlatiladi. **Raso** so‘zi nutqda ko‘pincha *aql* so‘zi bilan ham bog‘lanib keladi, belgi darajasi qabariq.

– Men ham shunisiga hayron bo‘lib qoldim, – dedi. – Yo‘qsa, o‘zi ayni biz qidirg‘an, har to‘g‘rida ham y e t u k bir yigit edi. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

Ko‘kday bo‘lsa hamki yuksak, b a r k a m o l, Yerday sukut saqlab turadi oqil. Birpas sukut saqlab, holingga ko‘z sol, Birpas sukut saqlab, olamga boqqil… J.Kamol, She’rlar. *Aqli r a s o odam qay yurtga bormasin, Mozorni ham aylanadi, Bozorga kirib, o‘sha yurtning moddiy boyligini ko‘radi.* O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Kumushkentda bir pirsiyonning maktabi bo‘lguchi edi. Unda ta’lim oladigan o‘rtamiyona boylarning bolalari har tomondan m u k a m m a l kishi bo‘lib yetishardilar.* Z.A’lam, Afandining qirq bir pashshasi.

2. Talab jihatidan yuqori saviyadagi, mukammal darajadagi. Bu ma’noni ifoda etishda **yetuk** so‘zi eng ko‘p ishlatiladi. **Yetuk, barkamol** so‘zlari bu ma’nosida mukammal darajadagi biror ijod namunasi, san’at asarlariga nisbatan qo‘llanadi.

Husayniyning y e t u k she’rlariga Navoiy yuksak baho beradi. Bunda, ayniqsa, uning o‘zbek tilida yozganligini alohida qayd qiladi. S.G‘aniyeva, Husayn Boyqaro haqida. *Mahoratimni oshirish ustida olib borilgan ijodiy izlanishlar badiiy b a r k a m o l asarlarning vujudga kelishiga omil bo‘ldi.* N.Safarov, Olovli izlar. *Rasotab’-u, r a s o fahm-u, r a s o so‘zlik bilimdonlar, Munosib bir-biriga barchasi bo‘ldi r a s o suhbat...* Habibiy, Devon. *Zunnun xo‘jayinning sog‘ligiga ko‘tardi. Qadahlarning jaranglashidan m u k a m m a l bir simfoniya hosil bo‘ldi.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

YECHINTIRMOQ, YALANG‘OCHLAMOQ, YALANG‘OCH QILMOQ, YALANGLAMOQ Ust-boshi, kiyim-kechagini yechib olmoq, yalang‘och ko‘rinishga keltirmoq. **Yalanglamoq** so‘zi **yalang‘ochlamoq** so‘zi bilan variantlilikni hosil qiladi, asosan, shevalarda qo‘llanadi. **Yalang‘och qilmoq** so‘zida yalang‘ochlash harakati kuchli ta’kidga ega.

Ko‘zi ilinganda uzuq-yuluq tushlar ko‘rdi. Qandaydir odamlar uni quvlashdi, urishdi, y e ch i n t i r ishdi... O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Kufr elining ishlari sohasida mohir bo‘lmish bu kishilar Shayx iymonlarini kufrga taqdim etdilar va ul zotni o‘z dinlariga kiritdilar. Ul zotning xirqalarini yechib olib, y a l a n g‘ o ch l a dilar, so‘ng esa may hovuziga solib cho‘miltirdilar...* T.Malik, Odamiylik mulki. *Ko‘cha darvozalari taqa-taq berkitilgach, hovuzning qalin muzini teshdilar: so‘ngra so‘fini y a l a n g‘ o ch q i l ib ko‘targanlaricha hovuzga tashladilar.* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Yurar Do‘mparabotda bir g‘alamis lalanglab, Muguz qilib mo‘ylovin, kal boshini y a l a ng l a b...* A.Obidjon, Gulmat Shoshiyning yovvoyi devoni.

YECHMOQ I, BO‘SHATMOQ Bog‘langan narsa-predmet yoki biror jonivorni bog‘langanlik holatidan xoli qilmoq. **Yechmoq** so‘zi bu ma’nosida barcha nutq uslublarida keng ishlatiladi. **Bo‘shatmoq** so‘zi, asosan, so‘zlashuv uslubida qo‘llanadi. **Bo‘shatmoq** so‘zida qisman yechmoqlik ta’kidi ham anglashiladi.

Bunday holatga tushgan otlarning ko‘pi nobud bo‘ldi. ...Nihoyat, Sattor chovog‘on qorabayirning arg‘amchisini qoziqdan y e ch di. R.Xolbek, Qora

yo‘rg‘a. *Kotib bir qo‘li bilan, tomog‘ini qisib turgan bo‘yinbog‘ini tortib, b o‘-sh a t ibroq qo‘ydi.* S.Nurov, Maysalarni ayoz urmaydi.

YECHMOQ II**, YOZMOQ, BO‘SHATMOQ** Bog‘ich, arqon, belbog‘ va shu kabilar bilan bog‘langan narsalarni avvalgi holatiga keltirmoq. **Yozmoq, bo‘shatmoq** so‘zlari bu ma’nosida ko‘proq so‘zlashuv uslubida uchraydi.

Uni tepib, itarib yerga cho‘kkalatdilar, qo‘lini y e ch ib, Said Xalilni zindondan ozod qilish haqida farmon yozishni buyurdilar. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Xayri shoshib tugunni y o z di. Uning ichida allaqancha pul va kiyimliklar bor edi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *…Shunday ko‘rinib turibdi – bemor Rajabov oyoq-qo‘llarini b o‘ sh a t ishni talab etdi.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi.

YECHMOQ III**, YOZMOQ, XOMITMOQ** Soch, jamalak, arqon, ip va shu kabi narsalarning o‘rimini, bog‘lamini tarqatib yubormoq. Bu ma’noda **yechmoq** so‘zi nutqda keng ishatiladi. **Yozmoq** so‘zi so‘zlashuv uslubiga xoslangan. **Xomitmoq** so‘zi nofaol, nutqda kam uchraydi.

U bu kechasi ko‘rgan ba’zi tushlarini Otabekning bu kun kelishiga yo‘ydi-da, ertalabdan turib, sochlarini y e ch d i . A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *O‘tov tomondan: “Inim! Sheryurak inijonim!” – degan faryod eshitilar. Chodirga sochlari y o-z ilgan yoqasi chok Saragul bilan uni to‘xtatib qolishga urinayotgan Qalqonbek kirib kelishadi.* O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat. *Onam ham marjonni olib, u qildi, bu qildi, iplarni x o m i t di, pishitdi, ishqilib birpasda besh qator durni tuzib, qo‘shnining oldiga tashladi-da, o‘z-o‘zidan mamnun jilmayib, menga qaradi…* J.Ergasheva, G‘animatim onam.

YECHMOQ IV**, HAL QILMOQ (ETMOQ)** Biror narsaning sir-u sinoatini, mohiyatini ochib bermoq; muammoni bartaraf qilmoq. **Hal qilmoq (etmoq)** so‘zi ko‘proq rasmiy uslubda qo‘llanadi.

Bironta muammoni o‘zi mustaqil y e ch sa nima bo‘lipti? Qancha uddaburon beklar, navkarlar bor. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Sen hammasini osongina h a l q i l ib qo‘ya qolding. Qoya ustiga kelganimizda mening ostimdagi otga qamchi bosding.* N.Eshonqul, Maymun yetaklagan odam.

YENGMOQ, G‘OLIB BO‘LMOQ, G‘OLIB CHIQMOQ, G‘OLIB KELMOQ, USTUN KELMOQ, G‘ALABA QILMOQ, G‘ALABA QOZONMOQ, ZAFAR QOZONMOQ, ZAFAR QUCHMOQ, TASLIM QILMOQ (ETMOQ), MAG‘LUB QILMOQ (ETMOQ), TOR-MOR QILMOQ (ETMOQ) 1. Urush, musobaqa, o‘yin, tortishuv va shu kabilarda dushman, raqib, muxolifat ustidan g‘olib kelmoq, g‘alabaga erishmoq. **Yengmoq, g‘olib bo‘lmoq, g‘olib chiqmoq, g‘olib kelmoq, g‘alaba qilmoq, g‘alaba qozonmoq** so‘zlari keng tushunchaga ega. **Taslim qilmoq, taslim etmoq, mag‘lub qilmoq, mag‘lub etmoq, tor-mor qilmoq, tor-mor etmoq** so‘zlarida mag‘lubiyatga uchratish ta’kidi qabariq anglashiladi. **G‘alaba qozonmoq, g‘alaba qilmoq** so‘zlari nutqda ko‘pincha *urush, jang, o‘yin, saylov* so‘zlariga bog‘lanib keladi,

kitobiy uslubga xos. **Zafar qozonmoq**da tantanavorlik, **zafar quchmoq**da esa poetik ta’kid kuchli.

Yo‘lchi ham, Qora Ahmad ham musht bilan bir-birlarini y e ng a olmasliklariga ishonch hosil qilishdi. Oybek, Tanlangan asarlar. *O‘sha yerda g‘ o l i b b o‘ l sang, bas. Uloq menda ketdi, deyaver.* U.Hamdam, Muvozanat. *– E, konkursda g‘ o l i b ch i q qan me’mor siz bo‘lasizmi? – uning savolini eshitmay so‘radi styuardessa qiz.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Bu omonsiz muhorabada kim g‘ o l i b k e l gani esa ayon.* E.A’zam, Shovqin. *Kanaujdagi jangda Sherxonning harbiy jihatdan u s t u n k e l ganiga men ham tan berdim.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Roziya kelarmikan? Agar kelsa, Sattor chindan g‘ a-l a b a q i l gan bo‘ladi.* P.Qodirov, Erk. *Bunday bola, ayniqsa, musobaqalarda g‘ a l a b a q o z o n a boshlagach, takabburlikni kasb qiladi.* T.Malik, Jinoyatning uzun yo‘li. *Xayyom nim tabassum ila sultonning gapini davom ettirib ketdi: – Ustod Aristotilusning yozishicha…oq ot yaxshi va e’tiborga loyiq. Uning sohibi jangda doimo z a f a r q o z o n adi.* N.Jaloliddin, Oraliq. *Bu turnirda futbolchilarimiz z a f a r q u c h dilar. Gazetadan. …yozgi ta’tili tamom bo‘lgan Gulchehra yana poytaxtga ketib qoldi. Abdumurod esa bu qaysar qizni t a s l i m q i l ishning birdan bir yo‘li o‘qishga kirish, katta obro‘-e’tiborga erishish degan qat’iy fikrga keldi.* S.Boboyev, Qora tundan qo‘rqma. *Bir gala farrosh lo‘li xotinlarga yakka o‘zi bas kelib, ularning nozik nuqtalaridan ushlab – m a g‘ l u b e t ib, idoradan chiqarib yuborgan boshliq esingizdadir?* T.Malik, Shaytanat. *…oqpod-shohga ko‘proq yordam bersak, dushmanlar tezroq t o r-m o r q i linadi, zafar qulayroq va tezroq keladi...* Oybek, Tanlangan asarlar.

2. Yuzaga kelgan salbiy holatlar, ruhiy-ma’naviy jarohatlar, turli illat va qusurlarni bartaraf qilmoq, ular ustidan g‘olib chiqmoq (g‘am, kasallik, dard, ofat; kibr, nafs, yovuzlik, qarshilik va shu kabilarga nisbatan).

– Nega xafaligingni bilmayman, lekin g‘am yomon narsa, – dedi nihoyat rais. – Uni y e ng masang, hayoting buziladi, orzularing puchga chiqadi. Uni yengish kerak! O‘.Umarbekov, Shirinsoy oqshomlari. *Ba’zan biror xayrli ish qilmoqchi bo‘lsak, bizlarga malol keladi. Aksincha, gunoh ishni bemalol qilib huzurlanamiz. Bu – nafsimiz ustidan g‘ o l i b b o‘ l a olmaganligimiz belgisi…* Q.Sharafiddinov, Nafs yo‘ldan ozdirur. *Sirdaryodan necha marta o‘tganlar, vaziyat yetilishini yillar davomida kutganlar, axiyri adolat g‘ o l i b ch i q qan kunlarga yetganlar.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Kechasi bilan Jalol polvon o‘ylab-o‘ylab, Ermatga yiqilib beray, endi zo‘r kelib qayoqqa borardim, shu yosh polvonga bugungi g‘alabasi qanot bo‘lsin, deb niyat qilgandi. Bellashuv paytida niyatidan g‘ururi g‘ o l i b keldi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *– Hay-hay, o‘zingizni bosing, A’zam aka, bu nimasi? – davradagilardan bir-ikki yoshi ulug‘roqlari zudlik bilan qo‘zg‘alishib, hissiyoti aqlidan u s t u n k e l a boshlagan A’zam akani yelkasidan tutib o‘rniga o‘tqazishdi.* U.Hamdam,

Muvozanat. *Deraza ortida esa odamlar bir-birini chaqirar, gaplashar, kular, ovozlarida bahoriy ko‘tarinkilik aks etardi... Ha, bularning hammasi ko‘klamning qish ustidan uzil-kesil g‘ a l a b a q i l ganidan dalolat berardi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Oxir-oqibat zulm g‘ a l a b a q o z o n i bdi*. A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *Belkurak jarangi xush yoqar menga, Ishga kirishibdi xaloyiq demak. Suv ofatin t a s l i m q i l ib zaminga, Dovon qurmoqdalar mustahkam, yuksak.* E.Vohidov, She’r dunyosi. *Qani endi bu “maxluq”ni tezroqqina m a g‘-l u b e t ib, o‘z vijdoni va ori oldidagi sha’nini qayta tiklab olsa!* N.Norqobilov, Kurash. *Prorab kitob yozib bergan yozuvchi bilan og‘iz-burun o‘pishib o‘tiribdi... Gazetada mazkur kitob t o r-m o r q i l ingan bo‘ladi. Prorab yozuvchiga qarab o‘shqiradi: “Ahmoq, birovga kitob yozib berish qo‘lingdan kelsa yozib bergin-da!” – deydi va uni uyidan haydab chiqaradi.* A.Qahhor, Husnbuzar.

YIQILMOQ, QULAMOQ, AG‘ANAMOQ, AG‘DARILMOQ Tik holatni yo‘qotib, boshqa holatda yerga tushmoq. **Yiqilmoq** so‘zi insonga nisbatan ham, jonivorlarga nisbatan ham qo‘llana oladi. **Ag‘namoq, ag‘darilmoq** so‘zlari yiqilish harakatini kuchli ta’kid bilan ifodalaydi.

Akbarali omonat o‘tirgan joyidan gandiraklab, y i q i l ib tushishiga sal qoldi. A.Muxtor, Chinor. *...uzilib tushgan qoyalar ostida q u l a b yotgan keksa yong‘oqlarning yod hidi anqib, atrofga, dim havoga asta taralar edi.* A.Muxtor, Chinor. *Sojida burnini ko‘tarib gapirsa, xuddi orqaga a g‘ a n a b ketayotgandek ko‘rinar edi.* A.A’zam, Hali hayot bor. *...xarsangtosh ustidan kalla tashlamoqchi bo‘lib, endi oyoq qo‘yuvdim, nima bo‘ldi-yu, shalop etib suvga a g‘ d a r i-l ib tushdim.* O‘.Umarbekov, Sevgim-sevgilim.

Y

YIG‘MOQ, TO‘PLAMOQ, TO‘DALAMOQ, UYMOQ, DEVALAMOQ, JAMLAMOQ, JAMG‘ARMOQ, YIG‘NAMOQ, YIG‘INMOQ Turli joydagi shaxslar, narsalarni bir joyga keltirmoq. **Yig‘moq, to‘plamoq, jamlamoq** so‘zlari inson, jonivorlar hamda narsa-predmetlarga nisbatan qo‘llanadi. **Yig‘moq** so‘zi uslub jihatdan betaraf, deyarli barcha nutq uslublarida uchraydi. **To‘dalamoq** so‘zi narsa-predmetlarga nisbatan qo‘llanadi. **Uymoq** so‘zida uyum hosil qilish ta’kidi mavjud. **Devalamoq** – shevaga xos so‘z. **Jamlamoq** so‘zi mazkur ma’noda kam qo‘llanadi. **Jamg‘armoq** so‘zi molk-mulk, boylik, pul kabilarga nisbatan ishlatiladi. **Yig‘namoq** so‘zi faqat shevalarda uchraydi.

Hulkar degan qizcha o‘ng qo‘li bilan toshchalarni bittadan yuqoriga otar, ular tushib kelguncha yerdagi toshchalarni ham o‘sha qo‘li bilan bittalab terar, keyin hammasini y i g‘ ib, bir harakat bilan kaftining orqasiga o‘tkazar edi. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Ko‘pincha qazuv chog‘ida chetini ketmon tirnab zaxlagan, birinchi o‘rinda, sotib yoki ovqatga ishlatib yuboriladigan piyozlarni alohida-latib t o‘ p l a sh ga qarashar edik.* A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *O‘ttiz qadam chamasi naridan yigirmaga yaqin otliq chiqib t o‘ d a l a nib turgan*

otliqlarni o‘qqa tutib, yaqin qiyqirishib, yalang‘och qilichlarni havoda o‘ynatib, negadir soy yoqalab yuqoriga o‘tib ketishdi X.To‘xtaboyev, Qasoskorning oltin boshi. *Ejiboy birgat u y ib qo‘yilgan chanoq g‘arami ustiga ag‘darildi.* M.Nizanov, Aqchagul. *Xirmonda alohida-alohida to‘kilgan paxtalar d e v a l a n ib yotardi.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *Rahima aya bor irodasini j a m l a b ich-ichidan otilib chiqayotgan g‘azabnimi, o‘kiriknimi, nafratnimi bo‘g‘zida tutib qoldi…* X.Do‘stmuhammad, Shabada. *Bu ro‘zg‘or buyumlarini Yigitali hovli olish maqsadida j a m g‘ a r ib yurgan pullariga xarid qilgan edi.* D.Nuriy, Osmon ustuni. *Zarur toshning og‘irligi yo‘q deb, har narsani y i g‘ n aguncha terlab ketdim.* A.A’zam, Ketgan birov edi. – *Mayli, mayli, biz hali-beri kelmoqchi emasmiz. Sakkiz ming deganminan shuncha pulimiz yo‘q hozir. Savdosi pishsa, bas, keyin y i g‘ i n amiz*. A.Mamarasulov, Jarima.

YODDAN, YODAKI, YODAKASIGA Xotirada tiklagan holda, qog‘ozga qaramay, yod olgan holda. **Yoddan** so‘zi uslub jihatdan betaraf. **Yodaki, yodakasiga** so‘zlari oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi. **Yodakasiga** so‘zida belgi ta’kidi mavjud.

Xalq qo‘shiqlari va dostonlarini y o d d a n kuylovchi oqin ma’nosini anglatgan “baxshi” so‘zi aslida tilimizga sanskrit tilidan kirib kelgan. E.Shukur, So‘zdan so‘zning farqi bor. *Shunda Binoiy y o d a k i bir ruboiy aytib, yegulik g‘allasi yo‘qligini, kiyay desa g‘allaning qopi ham topilmasligini aytdi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Satrlarimdan anchaginasini, ba’zi she’rlarimni to‘lig‘icha y o d a k a s i g a aytganidan bir quvonsam, bular allaqachon kitob bo‘lishi kerak edi, zo‘r kitob bo‘ladi, deganidan ikki quvondim.* A.Obidjon, Ajinasi bor yo‘llar.

YODGORLIK, OBIDA Biror shaxs, voqea-hodisa xotirasi uchun qurilgan, o‘tmish madaniyatiga oid narsa. **Yodgorlik** so‘zi uslub jihatdan betaraf. **Obida** so‘zi eskirgan, kitobiy uslubga xos.

Tarix kitoblaridan o‘qidimki, Chingizxon o‘ziga ham bironta y o d g o r l i k qurdirmagan ekan. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Qaysi shaharga bormasin, uning tarixi, o b i d a lari, u yerdan chiqqan buyuk zotlar haqida ma’lumotlar to‘playdi.* B.Qosimov, M.Behbudiy.

YOKI, YO, YOXUD, YOINKI Ayiruv bog‘lovchilari. Qapning uyushiq bo‘laklari hamda qo‘shma gap qismlarini bog‘lashda qo‘llanadi. **Yoxud, yoinki** so‘zlari kitobiy uslubga xos. **Yo, yoki** bog‘lovchilari gap tarkibida yakka va takror qo‘llana oladi, **yo** oddiy so‘zlashuvga xos. **Yoxud, yoinki** bog‘lovchilari gap tarkibida takrorlanib kelmaydi, eskirgan, kitobiy uslubga xos.

O‘g‘uzlar bosqin y o k i chopqin bo‘lsa to‘rt bulungga jarchi yoyib, tevarak-atrofda kun kechirayotgan ulusini chorlab kelar, cherigini shunday to‘plardi. I.Sulton, Bilga xoqon. *...olov yoqqan joyimizga kelgan edik, eshagim yechilib ketib, o‘zim ketaversammi y o ketmasammi, deb bizga qarab turgan ekan.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Jahon ahli faqat fotosuratlarda y o x u d videolentalardangina bilgan mo‘jizalar yurtini o‘z ko‘zi bilan ko‘rish, ming yil-*

lar bag‘ridan yulib olingan shaharlarda kezish har kimga ham nasib qilmasdi. S.Ahmad, Kiprikda qolgan tong. *Chamadonchamni ko‘tarib, u yoqqa chopaman, bu yoqqa chopaman, qani endi, bo‘yracha soya y o i n k i bir piyolagina yaxna topilsa!* H.G‘ulom, Zamin yulduzlari.

YOLG‘IZ, YAKKA, TANHO, BITTA, BIR Sheriksiz, o‘zgalarsiz, boshqa hech bir eshsiz, bir o‘zi. **Yakka** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi. **Tanho** so‘zi badiiy uslubga xos. **Bitta, bir** so‘zlarida sheriksizlik ta’kidi ifodalangan.

Y o l g‘ i z itning hurgani bilinmas, Y o l g‘ i z kishining yurgani bilinmas. Maqol. *Yo o‘zim y a k k a – Yuragimga qarshi bir so‘z aytdimmi?* E.Vohidov, Kardiogramma. *Har neni ko‘targan bir o‘zi t a n h o, Bor na ta’mirchisi, na bir yukdoshi.* A.Oripov, Shoir yuragi. *B i t t a o‘zi emas, kimnidir ko‘tarib kelyapti.* Sh.Xolmirzayev, Bir ko‘rgan tanish. *Avtobus yo‘lda buzilib qoldi. Men b i r o‘zimmasman.* O‘.Umarbekov, Oyning oltin o‘rog‘i.

YOLG‘ON I, NOTO‘G‘RI, TO‘G‘RI-NOTO‘G‘RI, YANGLISH, O‘TRUK (O‘TIRIK) Rostning zidi, noto‘g‘ri. **Yolg‘on** so‘zi ushbu ma’nosida gap, so‘z, xabar, xulosa, ma’lumot kabilarga nisbatan ko‘p ishlatiladi va ularning noto‘g‘ri, asossiz ekanligini anglatadi. So‘zlashuvda **yolg‘on** so‘zi o‘rnida shu ma’nosida **noto‘g‘ri** so‘zi ham qo‘llanadi. **To‘g‘ri-noto‘g‘ri** so‘zida belgi umumlashgan holda qabariq ifodalanadi. **Yanglish** so‘zi ko‘pincha *xabar, tasavvur* so‘zlari bilan bog‘lanib keladi. **O‘truk (o‘tirik)** so‘zi eskirgan, ayrim tarixiy matnlar tarkibida uchraydi**.**

Y

Endi bilsam, ko‘rgazmalar salmog‘ini oshirish va ko‘rgazmalar to‘g‘ri ekani haqida y o l g‘ o n tasavvurni kuchaytirish uchun ana o‘shandek tajribaga yo‘l ochib qo‘yilgan ekan. N.Boqiy, Qatlnoma. *Chunonchi, ulug‘ olimning otasi Abdulloh saroyda xazinabon, xazinaga esa begonalar u yoqda tursin, hukmdorning qarindoshlari ham kiritilmaydi… – Balki, u ma’lumot n o t o‘ g‘ r i dir?..* O.Husanov, Ibn Sino visoli. *Adabiyotning qonun-qoidalarini mutlaqo bilmaydi. Buni unga tushuntiradigan odamning o‘zi yo‘q. O‘zicha t o‘ g‘ r i-n o t o‘ g‘ r i xulosalar chiqarib yuribdi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Elchin Anvarga “Asadbekning qizini olyapman” deb y a ng l i sh gap aytdi. Xayolidagi ishini haqiqatga aylantirib yubordi.* T.Malik, Shaytanat. *– O‘ t i r i k aytmang, jon jo‘ra, – deydi Nazar baxshi yalingudek bo‘lib. – Axir ming yillik do‘stmiz-a?..* N.Norqobilov, Kurash.

YOLG‘ON II, YOLG‘ON-YASHIQ, ALDOV, ALDAM-QALDAM (ALDAM-QULDAM), UYDIRMA Haqiqatga to‘g‘ri kelmaydigan voqelik, hodisa. **Yolg‘on-yashiq** so‘zida yolg‘onlik ma’nosi umumlashgan holda qabariq ifodalangan. **Aldov** so‘zi nutqda yolg‘on-yashiq so‘zlar bilan aldash jarayoniga nisbatan ishlatiladi. **Aldam, aldam-qaldam** so‘zlari so‘zlashuv uslubiga xos.

Aldam-qaldam so‘zida ma’noning umumlashganlik ta’kidi anglashiladi. **Uydirma** so‘zida to‘qib chiqarilganlik ta’kidi mavjud.

Yov makrini y o l g‘ o n yashirar. Maqol. *Xudo bergan yetmish-sakson yillik fursat dunyodan paqqos bexabar, qora g‘aflatda, temir devorlar ichida y o l-g‘ o n-y a sh i q lar bilan o‘tib ketmog‘i hech gap emasdi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir. *Men bu iblisona a l d o v ga uchib, bu to‘g‘rida na senga va na Normuhammad qushbegiga og‘iz ochmadim…* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Tupurdim o‘sha brigadirligiga! Hayday qolsin. Ammo a l d a m-q a l d a m ish qilmayman.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *...oltmishinchi yillarning boshlarida u y d i r m a shior atrofida qancha shov-shuvlar, qancha dabdabalar bo‘lgan, bu haqda yozmagan na birorta gazeta, na radio, na televideniye qolgandi.* O.Yoqubov, Muqaddas.

YOLG‘ONDAN, YOLG‘ONDAKAM (YOLG‘ONDAKA), YOLG‘ONDAKASIGA Yolg‘on tarzda, yo‘lg‘ondakasiga (xatti-harakatga nisbatan). **Yolg‘ondan** so‘zi uslub jihatdan betaraf. **Yolg‘ondakam (yolg‘ondaka), yolg‘ondakasiga** so‘zlari oddiy so‘zlashuvda ko‘p ishlatiladi. Bu so‘zlarda belgi kuchli ifodalanadi. **Yolg‘ondaka** so‘zi aynan “yolg‘ondakam”ni anglatadi. **Yolg‘ondakasiga** so‘zida harakat tarziga alohida urg‘u beriladi.

Bo‘lmasa, mening gapimga kirib, Zebixonning qulog‘iga sekingina shipshitib qo‘ysangiz: har kun y o l g‘ o n d a n bo‘lsa ham bir soat, yarim soat o‘zidan ketib tursa... Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Tutqazilgan stakanni tikka turgan ko‘yi oxirigacha simirib, ketidan kolbasasini chaynab, “spasibo”sini aytdi-da, eri bo‘lmishga y o l g‘ o n d a k a m musht do‘laytira-do‘laytira chodirxonadan chiqdi.* E.A’zam, Shovqin. *Uning nazarida hamma narsa yolg‘ondanga o‘xshardi. Devorlar, uylar, eshik-derazalar ham y o l g‘ o n d a k a s i g a o‘xshardi.* Mirmuhsin, Chiniqish.

YOLG‘ONCHI, ALDAMCHI, ALDOQCHI, KAZZOB, UYDIRMACHI, AVROQCHI (AVRAG‘ICH(I) Yolg‘on-yashiq gaplarni ko‘p aytuvchi. **Yolg‘onchi** so‘zi barcha nutq uslublarida erkin qo‘llanadi. **Aldamchi** so‘zi mazkur ma’noda nisbatan kam qo‘llanadi. **Aldoqchi, avroqchi** so‘zlari shevalarda ko‘p ishlatiladi, bu so‘zlarda mazkur ma’no kuchli ifodalanadi. Sinonimik qatordagi barcha so‘zlar salbiy bo‘yoqqa ega. **Kazzob** so‘zida salbiy bo‘yoq birmuncha kuchli ifodalanadi. Bu so‘z badiiy uslubga xoslangan.

Ko‘nglim birmuncha tinchlandi. Jadidlarga endi ishonib qoldim. Ulardan y o l g‘ o n ch i chiqmaydi. Yaxshi odamlar! Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *E, podsho osmonda, otam yer ostidagi zindonda! Ikki orani poraxo‘r amaldorlar bilan a l d a m ch i shayxlar to‘sib olmishlar.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Yosh ilon shu topda aldovga laqqa uchganiga qattiq afsuslandi. Hali u o‘sha a l d o q-*

ch i Jarchiga ishonib yuribdimi?! O‘sha Jarchini jinidan battar yomon ko‘rib ketdi! F.Iskandar, Quyonlar va bo‘g‘ma ilonlar. *Sen ham k a z z o b o‘g‘rilarni menim dargohima boshlab kelmishsan?* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Redaksiyani “gullatib” yurgan chaqimchi shu qadar u y d i r m a ch i, yolg‘onchi ham ekanki, ...bahona topolmasa, o‘zining ustidan ig‘vo qilib bo‘lsa-da, shu kungi ig‘vogarlik normasini bajarib olar ekan.* T.Malik, Ozod inson haqida qo‘shiq. *Uning qora yo‘lini davom ettirgan boshqa eshonlar, so‘filar, har xil a v r o q ch i lar, tovlamachilarni fosh etaman.* Oybek, Oy va shabadalar. *Endi redaksiyaning a v r a g ‘ i ch voizlari musulmonlar birligi to‘g‘risida ko‘kraklariga urib, daryo-daryo so‘z quyadilar...* Oybek, Nur qidirib.

YOMONLAMOQ, YOMONOTLIQ QILMOQ, QORALAMOQ Biror kimsa yoki narsani yomonga chiqarmoq, ortidan yomon gapirmoq. Bu ma’noni ifoda etishda **yomonlamoq** so‘zi eng ko‘p ishlatiladi va barcha nutq uslublarida erkin qo‘llanadi. **Qoralamoq** so‘zida ayblash ta’kidi anglashiladi, ko‘proq kitobiy uslubga xos. **Yomonotliq qilmoq** so‘zi so‘zlashuv uslubida ko‘p qo‘llanadi. Bu so‘zda birovning nomini yomonga chiqarish ta’kidi bo‘rtib turadi.

Jadid gazetda sizni so‘kkan bo‘lsalar, o‘z gazetamizda biz maqtaymiz, muallimni y o m o n l a ymiz. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *– Yomon niyat qilmang, opa, Xudo saqlasin! – Yomon niyat yoqmaydimi senga, o‘sha paytda meni y o m o n o t l i q q i l maganmiz. O‘zingiz... meni o‘g‘riga chiqargan edingiz.* T.Malik, Xazonrezgi. *...ular o‘sha kezlarda zo‘r berib shoir ijodidan siyosiy xatolarni qidirayotgan, uning nomini, ijodini q o r a l a shga urinayotgan edi.* M.Abdulxayrov, An’analarga esh, yangilanishga tashna.

Y

YOMONLIK, RASVOLIK, YARAMASLIK, QABIHLIK, RAZILLIK, BUZUQLIK, NOBOPLIK Yomon ish, razil, qabih xatti-harakat, qilmish. **Yomonlik** so‘zi uslub jihatdan betaraf. **Yaramaslik, qabihlik, razillik, buzuqlik** so‘zlarida salbiy bo‘yoq bo‘rtib turadi, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Yomonlik, noboplik** so‘zlarida belgi darajasi kuchsiz ifodalanadi.

Ammo o‘zing shohid, ko‘nglimda na g‘araz, na bir y o m o n l i k bor edi. E.A’zam, Shovqin. *Bu dunyoda tavba, qulluq qilish bo‘lmasin, chunki bu r a s v o l i k, ammo haqiqat oldida bo‘yin egish bo‘lsin.* A.Qodiriy, Suddagi nutq. *Tarbiyadan tashqaridagi bola bebosh va y a r a m a s l i k sari og‘adi.* T.Malik, Odamiylik mulki. *Odamzotning tabiati qiziq. Mavridi kelganda, yaxshilikni unutib, q a b i h l i k ni kechirib ham yuboraveradi.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri. *O‘shanda u ...mana shu qotil to‘dalarning r a z i l l i k larini, oxir-oqibat o‘z qavmining ne ahvolga kelib qilayotgan qilmishlarini qalamga olgan ekan-da...* S.O‘nar, Begona mehmon. *Hamma b u z u q l i k larni ko‘rib, ko‘ngling ag‘dariladi.* T.Malik, Shaytanat. *Ushbu asarlarda ijodkor o‘tmishdagi mehnatkash xalq hayotining fojiaviy manzaralarini aks ettirish, ijtimoiy n o b o p-*

l i k, axloqiy tubanlik, ma'naviy qashshoqlik singari illatlarni hajv olovi bilan kuydirishga intiladi. S.Sodiq, Mohir so'z musavviri.

YONMOQ I**, O'T OLMOQ, ALANGA OLMOQ, ALANGALANMOQ, OLOVLANMOQ** O'tda kuymoq, olov ichida bo'lmoq. **O't olmoq, alanga olmoq, alangalanmoq, olovlanmoq** so'zlarida "o't", "alanga", "olov" ma'no uzvlari alohida ta'kidga ega. **Alangalanmoq, olovlanmoq** so'zlari nisbatan nofaol, kitobiy uslubga xos.

To'qayga o't tushsa, ho'l-u quruq baravar y o n adi. Maqol. *Odam olovni avaylamasa, o'z uyini olov oldirib yuboradi. Butun... dunyoni o' t o l dirib qo'yadi!* T.Murod, Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi. *Rasmiy xatni burnimga taqagan suratchi to'satdan cho'ntagidan zajigalka olib chaqdi va olovni qog'ozning chetiga tutdi. Hujjat qorayib-buralib turdi-da, birdan "pov" etib a l a ng a o l di.* A.Yo'ldosh, Yetim so'z. *Radiokarnayi osilib qolgan tank to'xtadi-da, birozdan keyin a l a ng a l a n di.* I.Rahim, Chin muhabbat. *Buning chorasi uchun olimlar shohga yumaloq, g'ovak ichiga qo'rg'oshin, bronza va turli portlovchi moddalar to'ldirilgan, o l o v l a n tirish uchun piligi bor bomba yasab beradilar.* T.Tog'ayev, Iliktin ixtiyoring bermagil…

YONMOQ II**, KUYMOQ, O'RTANMOQ** Ruhiy iztirobga tushmoq. Nutqda mazkur ma'noni ifoda etishda **yonmoq** so'zi eng ko'p ishlatiladi. **Kuymoq** so'zi bu ma'noda so'zlashuv uslubida keng ishlatiladi. **O'rtanmoq** so'zida belgi darajasi kuchli aks etadi.

Faqat vujudini y o n dirayotgan alanganing pasayganini sezdi. T.Malik, Shaytanat. *O'n kundan beri huzuringizga kelolmaganimning sababi mana shu maktub. Buni sizdan yashirsam dilim k u y adi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Xadichaxon esa ezildi, kuydi, o' r t a n di, xo'rlanib-xo'rlanib achchiq-achchiq yig'ladi.* Cho'lpon, Kecha va kunduz.

YOPMOQ, BEKITMOQ (BERKITMOQ) Ochilgan, ochiq holdagi predmetlarni yopiq, yopilgan holatga keltirmoq. **Yopmoq** so'zi uslub jihatdan betaraf. **Berkitmoq** so'zi, asosan, shevalarda qo'llanadi.

Dodxo darchani zichlab y o p di, joyiga borib tasbeh o'girishga kirishdi. A.Qahhor, Dahshat. *Aka singlisining peshonasidan o'pdi. Yo'lakka qarab qo'yib, eshikni b e k i t di.* Sh.Xolmirzayev, Baxtli bo'linglar. *Kechasi ichkariga ilon yo boshqa gazanda kirib olmasligi uchun eshikni zichlab b e r k i t ib yotishardi.* Q.Kenja, Toshqin.

YOPPASIGA, BARAVARIGA, BIRAKAY, BIRAKAYIGA, BIRVARAKAYIGA (BIRVARAKASIGA), BIRYO'LA, BIRATO'LA(SI), BIRDANIGA, JOVLIK Hammasini to'liq qamragan holda, hech birini chetda qoldirmagan holda. **Baravariga** so'zida bir harakatning ko'pchilik tomonidan bir vaqtda bajarilishi ta'kidi ham bor. **Birvarakayiga, birato'la, biryo'la** so'zlarida harakatning bir urinishda bajarilganlik ta'kidi bor. **Jovlik** so'zi harakatning yoppasiga amalga oshish ta'kidiga ega, shevaga oid.

Gohida Tangri taolo qish sovuqlarini yuborganida dalalardagi qurt-u qushlar y o p p a s i g a halok bo‘lib ketishadi. I.Sulton, Alisher Navoiy. – *Ketamiz, qadrdon uyimizga ketamiz! – b a r a v a r i g a qichqirib yuborishibdi.* X.To‘xtaboyev, Yovvoyi echkilar. *...asfaltni b i r a k a y iga shipillatib supurib o‘tgan muzdek yel endi Ummatning etini junjitdi.* Shuhrat, Jannat qidirganlar. *Ba’zan o‘ylab qolaman. Agar falon yillarda yashagansan, tirik yurgansan deb yuqoridagi siymolarni ham b i r v a r a k a y i g a rad qila boshlasak, umuman, adabiyotga hojat qolarmikan?* A.Oripov, O‘zbekning o‘z shoiri. *Yaqinda “Oriyat” nomli gazetaning b i r y o‘ l a uchta muxbiri bilan tanishish sharafiga muyassar bo‘ldim.* N.Oston, Qizil to‘qimachi. *Xurram qotma kulgan bo‘ldi: – Undan ko‘ra, b i r a t o‘ l a sindirib bera qolay, a?* N.Norqobilov, Kurash. *– Buvijon, buvi! Suyunchi bering! Suyunchi! Sizga medal berilibdi!.. – Hamma, b i r d a n i g a yuz-ko‘zlarida quvonch, Sarviniso momoga qarab qolishgandi...* D.Qo‘ldosh, Siringizni ayting, momo. *Olomon qilichni yalang‘och qildi. Sakkiz yuzi birdan j o v l i k ot qo‘ydi*. “Ochildov”.

YORDAMLASHMOQ, YORDAM BERMOQ, YORDAM QILMOQ, KO‘MAKLASHMOQ, KO‘MAK BERMOQ, MADAD BERMOQ, QARASHMOQ, BOQISHMOQ, YORLASHMOQ Moddiy, ma’naviy yoki boshqa jihatdan qo‘llamoq. **Yordamlashmoq, yordam bermoq, yordam qilmoq** so‘zlari keng tushunchaga ega. Bu so‘zlar nafaqat moddiy jihatdan ko‘mak berishga, balki biror xatti-harakatni amalga oshirishda ko‘rsatiladigan yordamga nisbatan ham qo‘llanadi. **Madad bermoq** so‘zida dalda bo‘lishlik ta’kidi mavjud. **Qarashmoq, boqishmoq** so‘zlari, asosan, so‘zlashuv uslubida ishlatiladi. **Yorlashmoq –** eskirgan so‘z.

Kumushni o‘qtin-o‘qtin og‘riq ushlamakda, doya xotin va O‘zbek oyim unga o‘zlari bilgan udumlar bilan y o r d a m l a sh moqda edilar. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Kamol akasining ahvolini tushunib yetgan, lekin unga qanday y o r d a m b e r ishi mumkinligini tasavvuriga sig‘dirolmayotgan edi.* X.Do‘stmuhammad, Shabada. *Bizni Andijonda kutishyapti. Sheriklarimizning Andijonga yetib olishlariga ham y o r d a m q i l sangiz.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Saidga o‘zga bir vazifa yuklatildi – yozilayotgan yangi tarix ishiga k o‘ m a k l a sh ish; vazifaning g‘oyat muhimligi aytilib, avval egallab turgan lavozimidan ozod etildi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Shoir unga qanday k o‘ m a k b e r ishni, qay tariqa tasalli berishni bilmay shoshib qoldi.* Sh.Sulaymon, Uchinchi palata. *Xuddi bexosdan dimog‘ga urgan tutun hidi cho‘lda adashgan yo‘lovchiga kuch berganidek, jiyda hidi bolalarga m a d a d b e r di.* O.Yoqubov, Tengdoshlar. *Jiyanim turistlar idorasida ishlaydi, o‘tgan shanba kuni uyga kelib: “Bu yil turist ko‘p, odam yetishmayapti, shahrimizda ikki kun to‘xtaydigan bir mehmon bor, q a r a sh ib yuboring”, – deb qoldi.* A.Qahhor, Hikoyalar. *Qiz kelinoyisiga boqishgach,*

xamir qorish uchun oshxonaga kirdi. “Sharq yulduzi”. *Komil bo‘lib, elga ko‘p aralashdi, Ish o‘rganib, bir nechaga y o r l a sh di.* “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi”.

YORDAMCHI, KO‘MAKCHI, KO‘MAKDOSH, MADADKOR, QO‘LDOSH, YOVAR Biror ishda o‘zgalarga yordam beruvchi (kishilar, jonivorlar, narsa-predmet, tashkilot kabilarga nisbatan). **Yordamchi, ko‘makchi** so‘zlari barcha nutq uslublarida erkin almashinib qo‘llana oladi. **Ko‘makdosh, madadkor** so‘zlari nisbatan nofaol, asosan, kitobiy uslubda ishlatiladi. **Yovar** so‘zi bugungi kunda eskirgan.

*Bir paqir suvgayam, bir tutam o‘tingayam er yoki xotin o‘zlari yugurgan paytlarda, bir g‘o‘lani arralashga to‘g‘ri kelganda yana sherik, y o r d a m ch i – farzandning o‘rni bilinadi.*Q.Kenja, Toshqin. *Xotin – uy bezakchisi, Er – uy k o‘ m a k ch i si.* Maqol. *Axir butun borliq… menga k o‘ m a k d o sh ekan, hech shubha yo‘qki, uddamdagi vazifani bekam-u ko‘st bajargumdir!* U.Hamdam, Bir piyola suv. *Inson ideali koinot singari cheksiz... Masalan, mashhur ertak qahramoni Semurg‘ qush inson orzusini ro‘yobga chiqaruvchi m a d a d k o r kuch timsolidir.* O.Tog‘ayev, Iftixor. *Yaxshi bilan bo‘lsang yo‘ldosh, og‘ir ishingda u q o‘ l d o sh.* Maqol. *Y o v a r i yo‘qqa tushodur mojaro, Yordami yo‘q xor o‘lodur xalq aro.* R.Xo‘qandiy, Zarbulmasal.

YORUG‘, NURLI, CHAROG‘ON, YORQIN, MUNAVVAR, PORLOQ, RAVSHAN, NURAFSHON 1. Nur tushishi natijasida yuzaga kelgan yog‘duli holat. **Charog‘on, yorqin, munavvar, porloq, nurafshon** so‘zlari ko‘proq badiiy va publitsistik uslublarda qo‘llanadi. **Charog‘on** so‘zi yorug‘likning yuqori darajada ekanligini anglatadi. **Nurafshon** so‘zida nurning baralla sochilib turishi alohida ta’kid olgan.

Oy to‘lgan bo‘lmasa ham juda y o r u g‘, shabadada silkinayotgan terak barglarini bitta-bitta sanab chiqish mumkin. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *N u r l i tong oqarar, tun bo‘lar oxir, Senga tilaklarim shu tong kabi oq.* H.Xudoyberdiyeva, Saylanma. *...Tunlari ch a r o g‘ o n shunday shaharda, Hech kimga ko‘nglimni yora olmayman.* M.Yusuf, Onamga xat. *U ultrabinafsha spektrometr yordamida y o r q i n yulduzga yaqinlik bo‘yicha uchinchi turuvchi… xira yulduz atmosferasining kimyoviy tarkibini aniqlab, undagi vodorod va geliy miqdori Tangniki kabi ekanini aytgan edi.* T.Malik, Devona. *Bu bo‘ston qayda bor, dilbar-u xurram? Porloq quyoshidan m u n a v v a r olam.* H.Yusufiy, Vatan ishqi. *Chaqmoqday bu yigit o‘zidan p o r l o q nur sochib, ham chor atrofni hamda umidlarimiz ufqini yorishtirib yubormoqda.* M.Safarov, Da Vinchi va Della Porto. *Qirg‘in-barotni, o‘limni bo‘yinlariga olgan qullar uchun u tan-u jon, birdan bir r a v sh a n fonus edi.* A.Muxtor, Chinor. *Tongning toza va n u r a f sh o n nurlari allaqachon xonani yorita boshlagan edi.* A.Jo‘rayev, Oqsoqol.

2. Baxtli-saodatli, istiqbolga ega, ravnaqli; porloq (kun, kelajak, hayot, olam kabilarga nisbatan). Mazkur so‘zlar bu ma’noda ko‘proq badiiy va publitsistik

uslublarda qo‘llanadi. **Yorqin** so‘zi bu ma’noda qo‘llanganda, “istiqbolga ega” ifodasi ustuvorlashadi.

Ha, xo‘p, qaynanam o‘z vaqtida muhabbatni uyat deb o‘rgangan, kelinchakligidayorug‘kunko‘rmagan. P.Qodirov,Qorako‘zlar.*Zuhrabirvaqtlarota-onasiga yozganxatida: “Kelajakningn u r l i cho‘qqilari tomon bormoqdami”, degani esida bor ekan, rangi bo‘zarib ketdi. – Ta’na qilma! – dedi labi pirpirab. – Men n u r l i cho‘qqiga yetolmagan bo‘lsam... sigir minib sen yetib borasan!..* A.Qahhor, Nurli cho‘qqilar. *Unutgandir erkak va ayol, Kelganini dunyoga qachon, Sening bilan o‘z jahonini, Shu qadarlik ko‘rib ch a r o g‘ o n.* H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Agar Mohbibi: “Men ham sizni…” – deb qolsa-ku, bu eh-he!.. Mohbibining roziligi shu qadar y o r q i n baxt ediki, Karim bunga ishonishdan ham qo‘rqib ketardi.* A.A’zam, Almisoqdan qolgan Karim. *Chorlar ozodlikning m u n a v v a r yo‘li. Yuragim kechagina to‘lgan kosa yanglig‘ edi. Bugun egasiz bo‘sh yotoqqa aylandi.* T.Malik, Savohil. *Po r l o q istiqbolim ko‘z tutar menga. Ishon, bir kun yana kelaman senga.* E.Vohidov, Saylanma. *Goho r a v sh a n, goho xira bu olamdagi dabdabalar momaqaldiroqday o‘tkinchi ekan-da, a?* T.Malik, Savohil. *Jahonning n u r a f sh o n Kelajagi deb, Ofat solmasin deb Olamga qotil.* E.Vohidov, Nido.

YOTOQ, YOTOQXONA, TO‘SHAKXONA, XOBGOH Yotib uxlash, hordiq chiqarish xonasi. **Yotoqxona** so‘zi keng tushunchaga ega. Bu so‘z nutqda tashkilot, muassasa ishchi, xodimlari, o‘quv yurtlari talabalari uchun yashashga beriladigan binoga nisbatan ham ishlatiladi. **To‘shakxona** so‘zi eskirgan, tarixiy mavzudagi asarlarda uchraydi. **Xobgoh** eskirgan so‘z, kitobiy uslubga xos.

Y

Bir-birining pinjiga kirib divanda uxlab qolgan qizlarini turg‘azib-suyab, y o t o q lariga kuzatdi. U.Hamdam, Muvozanat. *Zaynab y o t o q x o n a da kuyovning hayallashidan hayron. Kuyovning esa bu yerga kirishga yuragi dov bermaydi.* T.Malik, Shaytanat. – *Sizda ayb bo‘lmasa, nechun mendan qochib t o‘ - sh a k x o n a ga bekindingiz? – so‘radi Bobur. – Qilich yalang‘ochlab kirganlardan qo‘rqdim, rost!* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Hoshim binni Hakim shundan so‘ng x o b g o h iga kirib ketganicha bir kecha-yu bir kunduz qorasini ko‘rsatmadi.* I.Sulton, Tilsim lashkari yoxud Muqanna.

YOVUZ, VAHSHIY, YIRTQICH Insoniylik qiyofasini tamomila yo‘qotgan, shafqat nimaligini bilmaydigan. **Vahshiy** va **yirtqich** so‘zlarida bu belgi yanada kuchli ifodalanadi.

Bu y o v u z qavmning qo‘lidan har ish keladi. I.Sulton, Xun. *V a h sh i y xalqlarda qonxo‘rlikka tamoyil zo‘r bo‘ladi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Xudoyorxon ham y i r t q i ch qayinotasining changalidan qutilg‘anini tabrik qilg‘andek, Otabekka kulib boqdi.*A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

YOVUZLIK, VAHSHIYLIK, YIRTQICHLIK, SHARR Yomon niyatda amalga oshiriladigan yovuz xatti-harakat. **Yovuzlik, vahshiylik** so‘zlarida

yovuzlikka xos xatti-harakat bo‘rtib turadi. **Sharr** eskirgan so‘z, tarixiy asarlarda uchraydi.

Bu xat Alvarga borgan emas, hamma y o v u z l i k Agraning o‘zida qilingan. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Shuyam ish bo‘ldi-yu! Qip-qizil v a h sh i y l i k!* E.A’zam, Shovqin. *Axir, biz maqbul ko‘rmagan kimsa cho‘lda yolg‘iz o‘sgan saksovul emas, uning oilasi bor, qo‘liga qarab turgan ota-onasi, mehriga zor bolalari bor. Ularga ham dardmandlik istash, ularning uvolidan qo‘rqmaslik y i r t q i ch l i k dan battar-ku!* A.Obidjon, Ajinasi bor yo‘llar. *Hazrati oliy hovlimda mehmon bo‘lganlarida, fuqaroni bu yomonlar sh a r r i dan xalos qilaman, dedilar.* Mirmuhsin, Cho‘ri.

YOZMOQ, BITMOQ, QAYD QILMOQ (ETMOQ), QORALAMOQ Turli yozuv qurollari yordamida qog‘oz, daftarga yoki yuza, sirtga harf, raqamlarni tushirmoq. **Yozmoq** so‘zi keng tushunchaga ega. Ushbu so‘z biror matnni yoki raqamni yozuv qurollari vositasida yozish hamda telefon, kompyuter kabi texnik qurilmalarda qayd etishga nisbatan qo‘llana oladi. **Bitmoq** so‘zi eskirgan, mazkur ma’noda, asosan, tarixiy asarlarda uchraydi. **Qoralamoq** so‘zida tayyorgarliksiz qayd qilish ta’kidi mavjud. **Qayd qilmoq (etmoq)** so‘zi *daftar, jurnal, qog‘oz* kabi yozuv vositalarini bildiruvchi so‘zlar bilan birikib kelganda, mazkur ma’no namoyon bo‘ladi, kitobiy uslubga xos.

Keyin hisobini ham so‘rab qo‘yadi: qani, nima y o z ding, nima chizding? E.A’zam, Shovqin. *Xo‘ja Abdulla Marvoriy... xatni chiroyli b i t ardi.* Oybek, Navoiy. *Shoirning biror satrini loqayd yoxud shunchaki daftarga q a y d q i l ish uchun o‘qib bo‘lmaydi.* A.Mahkam, Adabiyot ibodati. *Men shaharda, nafaqaga chiqib, endi butun ermagi qog‘oz q o r a l a sh bilan kitob mutolaasi bo‘lgan odam, bu esa chang bosgan qishloqda qolib ketgan bir eshak.* A.A’zam, Quroq.

YOZUVCHI, ADIB, SHOIR, QALAMKASH Badiiy asar yozish bilan shug‘ullanadigan shaxs. **Shoir** so‘zida she’r yozish bilan mashg‘ullik alohida ta’kid olgan. **Qalamkash** so‘zi ma’nosida umumlashtirish kuchli, unda muayyan badiiy maqsad bilan har qanday qalam tebratuvchi shaxs ifodasi mujassam.

Y o z u v ch i ning o‘ziga xos uslubi bo‘lganidek, jinoyatchilarning ham o‘z uslublari mavjud. T.Malik, Shaytanat. *Bizga a d i b lar, shoirlar, haqiqiy jasur kurashchilar lozim.* Oybek, Nur qidirib. *Daraxtni hamisha o‘raydi shamol, Sh o i r ni tashvishlar chulg‘ar hamisha. Sen sh o i r umrini dema bezavol, Uning ham har oni tashvishga pesha.* A.Oripov, Shoir umri. *Binobarin, kitob yozayotgan q a l a m k a sh hayajoni kitob o‘qiyotgan o‘quvchi hayajonidan o‘n karra kuchliroq bo‘ladi.* O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar.

YOG‘, MOY Chorva mollari, o‘simliklar, sut mahsulotlaridan olinadigan, suvda erimaydigan modda. **Yog‘** so‘zi uslub jihatdan betaraf. **Moy** so‘zi ko‘proq oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi.

...bolalar uchun kiyim-bosh, ro‘zg‘orga guruch, un, y o g‘ degandek, o‘ziga dori-darmon, Amirga mahsi-kalish xarid qildi. U.Hamdam, Muvozanat. *Mashi-*

na ham shunday. M o y – mashinaning iligi. O‘zingiz m o y yeysiz-u, mashinaga bermaysiz. S.Ahmad, Tanlangan asarlar.

YOG‘INGARCHILIK, YOMG‘IRGARCHILIK, YOMG‘IRGARLIK Yomg‘ir, qor kabilar nihoyatda ko‘p yog‘adigan muayyan davr; yomg‘irli ob-havo. **Yog‘ingarchilik** keng tushunchaga ega. Bu so‘z mavsumda qor, yomg‘ir, do‘l kabi yog‘in turlarining ko‘p yog‘ishi hodisasiga nisbatan ishlatiladi. **Yomg‘irgarchilik** so‘zi **yomg‘irgarlik** so‘ziga nisbatan nutqda faol ishlatiladi. Har ikki so‘z ham ko‘proq kitobiy uslubda qo‘llanadi.

Haa, zo‘r bo‘ldi, ee, bu ish ko‘p bilan-da, ha endi Ziynat xolaning y o g‘ i n g a r ch i l i k da bir dardi aridi, suvoqning obravlari yaxshi, chakka o‘tkizmaydi… A.A’zam, Quroq. *Y o m g‘ i r g a r ch i l i k boshlanib ketdi.* A.Muxtor, Bo‘ronlarda bordek halovat. *Y o m g‘ i r g a r l i k davrida grunt suvlari yuza suvlarga qo‘shilib ketadi.* Gazetadan.

YOG‘LI, MOYLI, SERYOG‘, SERMOY Yog‘i ko‘p. **Sermoy** so‘zi aynan “seryog‘”ni bildiradi. **Sermoy, seryog‘** so‘zlarida yog‘ning miqdor jihatdan mo‘lligi anglashiladi. Bu so‘zlar, asosan, so‘zlashuv uslubida uchraydi.

Talabaligingda seni oyoqqa turg‘azgan echki sutidan bir xalta y o g‘ l i qurt tayyorlab qo‘yganman, anchaga yetadi. L.Mahmudov, Mehr qolur… *Shu dang‘illama imoratdan ko‘ra o‘zimizning kulbamiz durust, dadasi. M o y l i nondan qora nonimiz a’loroq.* T.Malik, Shaytanat. *Devzira guruch, ziravorlar hidi har yonga ufurgan, sergo‘sht-u s e r y o g‘ osh keldiki, kimdir boyagi zavqli xitoblardan uyalgan bo‘lib, sekin uh tortdi.* M.M.Do‘st, Lolazor. *Nusratbek bolishiga yonboshlab, katta sopol tovoqdagi s e r m o y chalobdan ichdi.* S.Nurov, Maysalarni ayoz urmaydi.

YUBORMOQ, JO‘NATMOQ, YO‘LLAMOQ, YETKAZMOQ Biror narsa yoki kimsani ma’lum manzilga yo‘llamoq yoki narsa-predmetni biror kimsaga, manzilga yetkazmoq. **Yubormoq, jo‘natmoq** so‘zlari nutqda erkin almashinib qo‘llana oladi. **Yo‘llamoq** so‘zi mazkur ma’noda *salom, maktub, xat* so‘zlari bilan bog‘lanib keladi. **Yetkazmoq** so‘zi ham xat, xabar, ma’lumot, salom kabilarga nisbatan qo‘llanganda, mazkur ma’noni ifodalaydi.

Har yil yozda vodiydagi g‘o‘zalarga ishlov berish paytida bu yoqlardan yordamchilar so‘ralar, Oyko‘l ham besh-o‘n kishini yigirma-o‘ttiz kunga chopiqqa y u b o r ar edi. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Yurtning begi qizga sovchi yuboradi. Rad javobini olgach, zo‘rlab olib kelish uchun o‘nta navkar j o‘ n a t adi.* X.To‘xtaboyev, Qasoskorning oltin boshi. *Ularning do‘stlik va qarindoshlik aloqalari uzoq davom etdi. Bir kuni Rum hukmdori qudasiga bu mazmundagi maktubni y o‘ l l a di.* T.Malik, Odamiylik mulki. *...Bo‘lak hakimlarga mening farmonimni y e t k a z: xorazmlik tabib singari ins-u jinslarni sinab ko‘rish jazo bilan taqdirlanur.* T.Malik, Falak.

YUGURMOQ, CHOPMOQ, YELMOQ Oyoqda biror yo‘nalish bo‘ylab tez harakat qilmoq. Nutqda mazkur ma’noni ifoda etishda **yugurmoq** so‘zi eng ko‘p ishlatiladi. **Chopmoq** so‘zida “tez yugurish” ma’no uzvi yuzaga chiqmaydi, bu harakat tez va sekin tarzda amalga oshishi mumkin. **Yelmoq**da bu harakat belgisi yanada kuchli ifoda topadi, badiiy uslubda qo‘llanadi.

...Shu choqda bir kishi oldimga y u g u r di va bazmdagilarga qichqirib: – Mana, O‘sar aka ham keldi! – dedi. A.Qodiriy, Jinlar bazmi. *O‘shanda Mohim enaga ch o p ib kelib, o‘z gavdasi bilan meni to‘sgan edi-ya!* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Indallo, hibsda yotganlarni ozod qilishni so‘rash uchun borayotganlar oxiri hali maydondan uzilmay, ro‘paradan y e l ib kelayotgan qurolli suvoriylar ko‘rindi*. A.Dilmurod, Mezon burji.

YUGUR-YUGUR, CHOP-CHOP, CHOPA-CHOP Biror ish, yumushni shoshilinch tarzda, hovliqqan holda amalga oshirish xatti-harakati, shunday holatdagi ovoragarchilik. Bu so‘zlar, asosan, so‘zlashuv uslubida ko‘p ishlatiladi. **Chopa-chop** so‘zida harakat belgisining ancha ortiqligi anglashiladi.

...Birpaslik y u g u r-y u g u r jonni sug‘urib oladi-ya – qilgan ishimizdan o‘zimiz taskin topdik... A.A’zam, Quroq. *Ch o p-ch o p boshlandi. Katta o‘g‘ilning loysuvoq uyiga tutash qurilgan uzun tomning ayvoni kovushga to‘ldi*. J.Kengboyev, Ko‘hna belbog‘. *Zahroning... go‘yo ch o p a-ch o p larga aloqasi yo‘qdek, o‘zi bilan o‘zi ovora, dam ichkariga kiradi, dam hovliga chiqadi, ivirsiydi.* U.Hamdam, Muvozanat.

YULMOQ, **YUMDALAMOQ, TIMDALAMOQ** Chang solib yuz, qo‘l va boshqa a’zolarni tirnab jarohatlamoq. **Yumdalamoq** so‘zida belgi darajasi nisbatan kuchli ifodalanadi. **Timdalamoq** so‘zida harakatning tirnoq yoki o‘tkir narsa bilan amalga oshirilganlik ta’kidi anglashiladi.

Onasi beixtiyor “nega?” deb so‘radi-yu, nima voqea sodir bo‘lganini anglab, labini tishladi, yuzini y u l di. T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Ba’zilar hamon yuzlarini y u m d a l a b dod solayotgan ayolga tasalli berishardi.* J.Abdullaxonov, Oriyat. *Ishonmasang, basharasiga qaragin-a, onasi cho‘tir qilib tug‘magan, tug‘ilganida bib-binoyi bo‘lgan. Ammo tug‘ilgani zahoti aftini morjlar t i m d a l a b-t i m d a l a b tashlashgan.* T.Malik, Xazonrezgi.

YUMSHAMOQ, YUMSHOQ BO‘LMOQ, YUMSHARMOQ, BO‘SHASHMOQ, BO‘SH BO‘LMOQ, MULOYIMLASHMOQ, MULOYIM BO‘LMOQ Yumshoq holatga kelmoq, bo‘shashmoq; muloyim holatda bo‘lmoq. **Yumshamoq, yumshoq bo‘lmoq** so‘zlari biror qattiq holatdagi narsaning yumshaganligini anglatadi. **Muloyimlashmoq, muloyim bo‘lmoq** so‘zlarida mayinlik ta’kidi anglashiladi. **Yumsharmoq** so‘zi shevaga xos.

Fotih Burhonovich vujud-vujudidagi tanglik, tarangliklarning obdan yog‘langan teridek tobora y u m sh a b, bo‘shashayotganini... aniq fahmlab

yotar, oyoq-qo‘llarini yozib, yosh boladek miriqib uxlardi. Q.Kenja, Ko‘ktoy. *Ayiq Ortiqlar kutgan ungurdan emas, tepadan, qo‘l yetmas qoyatoshning allaqaysi kovagidan chiqib kelmoqda edi. Paypog‘i y u m sh o q b o‘ l gani uchun qadam tovushi eshitilmas, faqat o‘siq oq tirnoqlari toshga tegib sal-sal shiqirlar edi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Xontaxta ustida anvoyi noz-ne’mat, turli-tuman meva-cheva... Turgan sari y u m sh a r ib, pisha boradigan va pishgan vaqtida og‘izga solsa, eriydigan noklar...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Chiranib, oyoq-qo‘llari bilan siltandi – lekin alamzada cho‘ponlar bor mahoratlarini ishga solishgan ekan, arqon b o‘ sh a sh madi.* U.Hamdam, Muvozanat. *Xamir b o‘ sh b o‘ l sa, non yaxshi chiqmaydi.* I.Choriyev, Novvoyning mahorati. *Ammo uning yuzida avvalgiga qaraganda ikkita farqni sezish mumkin edi. U soqol qo‘ygan, yuzi esa, anchayin m u l o y i m l a sh ib qolgandi.* Anor, Vahima. *Qadamidan to‘xtasa og‘ochlarning novdalari sekin m u l o y i m b o‘ l ib, u tomon egilishar, mevalar oyoqlarining ostiga to‘p-to‘p to‘kilar, rizq ilinjida chopib yurgan chumoli-yu hasharot yo‘l bo‘shatar edi.* I.Sulton, Ozod.

YUMSHOQ, BO‘SH, MULOYIM Qattiqlikdan xoli, oson eziladigan. **Yumshoq** so‘zi keng qo‘llanadi. **Bo‘sh** so‘zi mazkur ma’noda, asosan, so‘zlashuv tilida uchraydi. **Muloyim** so‘zida mayinlik, yoqimlilik ta’kidi qabariq aks etgan.

Habibulloxon y u m sh o q kursiga o‘tirib, o‘g‘liga joy ko‘rsatdi. T.Malik, Savohil. *Reduktorlarni uzatish nisbati, ko‘mir yoki tog‘ jinslarining b o‘ sh va qattiqliklarini hisobga olib ishchi asboblariga 900–300 ayl/min harakat bera olsin.* A.Isaxodjayev, *Kon mashinalari va majmualari. Tolasi o‘z nomi bilan ipakdek m u l o y i m, silliq, ingichka, uzun. Jahondagi barcha yengil sanoat korxonalari shunday paxtani orzu qiladi.* I.Abdurahmonov, Yurt nufuzi ilm-la ortar.

YUPQA, INGICHKA, SHAPARAK Yon ko‘lami ingichka, qalin emas. **Yupqa** so‘zi barcha nutq uslublarida erkin qo‘llanadi. **Ingichka** so‘zi mazkur ma’noda **yupqa** so‘zi bilan erkin almashina oladi. **Shaparak** so‘zi so‘zlashuv nutqida va ayrim shevalarda uchraydi.

Bir kun to‘kin bo‘lar y u p q a dasturxon, Zarbof bo‘lmasa ham kiygansan chopon. A.Oripov, Saylanma. *Sekretarning cho‘ziq va qotma yuzi ham, i ng i ch k a sariq qoshi ham nam edi.* X.To‘xtaboyev, Shonli avlod. *Bir kuni u maktabdan qaytsa, onasi sh a p a r a k kina ko‘rpacha ustida o‘tirib, qo‘l mashinada ish tikayotgan ekan.* O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol.

YUPUN, YUPQA, YENGIL Tanani sovuqdan yaxshi saqlay olmaydigan (kiyim-kechak haqida). **Yupun** so‘zida belgi kuchli ifodalanadi. **Yengil** so‘zi mazkur ma’noda oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi.

Ust-boshlari y u p u n, lablari yorilib, yuzlari to‘rlab ketgan... T.Sulaymon, Chimildiqqa kirgan chol. *Ayni shu tobda ochiq eshikda tovusday tovlanuvchan atlas ko‘ylak kiygan, boshiga y u p q a, zarrin oq shohi ro‘mol to‘shagan uzun-*

choq, nozikkina xilqat namoyon bo‘ldi. M.Salom, O‘zganing dilbandi. *Odatdagiday uyni saranjom-sarishta qildi, y e ng i l kiyimlarini yuvib, dorga ildi.* S.O‘nar, Dunyo shunday tururmi?

YURTDOSH, HAMYURT, VATANDOSH, ELDOSH Bir yurtda yashovchi yoki yashagan kishilarning har biri (bir-biriga nisbatan). **Hamyurt** so‘zi **yurtdosh** so‘zi bilan erkin almashinib qo‘llana oladi. Bu so‘z ko‘proq oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi. **Vatandosh** poetik bo‘yoqdor so‘z, asosan, publitsistik va badiiy uslublarda qo‘llanadi. **Eldosh** so‘zi ham kitobiy uslubga xos.

Domlaning birqadar barvaqt kelishidan tanish y u r t d o sh lari uni odatdagidan zo‘rroq ehtirom bilan kutib oldilar. Sh.Xolmirzayev, Boychechak ochildi. – *Rahmat, To‘xtajon, uka! Musofirchilikda yoningda dushmaning bo‘lsayam h a m y u r t ing bo‘lsin ekan.* X.Do‘stmuhammad, To‘xtaboyning boyliklari. *Men chet ellarda safarda bo‘lganimda turli sababga ko‘ra xorijda qolib ketgan v a t a n d o sh larni ko‘rganman*. E.Vohidov, Istanbul fojiasi. *Yurgandir-da, birorta kursdoshi yoki e l d o sh inikida… – Ishqilib, omon yursa bo‘ldi… – Shoir bo‘ldim, men oddiy O‘zbekning bir bolasi. Bir tomirmiz, e l d o sh lar, Men sizniki – yotmasman*. A.Xudoyberdi, She’rlar.

YUVOSH, MO‘MIN, QOBIL, MO‘MIN-QOBIL, BEOZOR, ROYISH, YOVVOSH Sho‘xlik qilmaydigan, aytganni qiladigan; birovga zarari tegmaydigan. **Yuvosh** so‘zining qo‘llanish doirasi keng. Bu so‘z nutqda shaxslarga hamda jonivorlarga nisbatan ishlatiladi. **Mo‘min** va **qobil** so‘zlari faqat insonga nisbatan qo‘llanadi. **Mo‘min-qobil** so‘zida belgi darajasi qabariq ifodalanadi. **Royish** so‘zi gapga kiradigan, aytganni qiladigan odamlarga nisbatan qo‘llanadi. **Yovvosh** so‘zi shevaga xos.

O‘zi juda y u v o sh va beozor bo‘lgan bu bola umrida birinchi marta yuragining o‘ziga bo‘ysunmaganini… sezdi. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Sen Abulqosimning nevarasisan, a? Kattang juda m o‘ m i n, gapga kiradigan bola edi. Haptobusga ham kalishini yechib chiqardi, rahmatli.* T.Malik, Xazonrezgi. *To‘g‘ri, Ma’sumaxon yaxshi, mehnatkash, q o b i l juvon.* A.Ibodinov, Bir tomchi yosh. *Rahmatli... m o‘ m i n-q o b i l odam edi. Shunchalik mo‘min ediki, ko‘pincha uyda bor-yo‘qligi ham bilinmasdi*. O‘.Umarbekov, Kuz havosi. *Otam nihoyatda b e o z o r, umrini bolalariga fido qilib yuborgan kishi edi.* I.Sulton, Uzuk. *Bitta bolaning tirnog‘iga zor odamlar bor. Bu xotin shundoq r o y i sh bolani och tashlab qo‘yibdi.* Mirmuhsin, Umid. *Musulmonqul o‘z g‘arazi yo‘lida orada yo‘q nizolarni qo‘zg‘ab kuyavi Sheralixonni o‘ldirdi, gunohsiz Murodxonni shahid etdi, qo‘y kabi y o v v o sh Toshkand hokimi Salimsoqbekni o‘ldirib, o‘rniga Azizbekdek zolimni belguladi…* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

YUVG‘UCHI, G‘ASSOL, MURDASHO‘Y, SHUSTAGAR, POKCHI Murdani yuvib, kafanlash bilan shug‘ullanuvchi odam. **Murdasho‘y** – shevaga xos so‘z. **Shustagar** so‘zi eskirgan. **Pokchi** so‘zi shevalarda qo‘llanadi.

Qori pochcha keldilar. Darbozadan yo‘talib. Y u v g‘ u ch i hozir bo‘ldi. Bo‘yrasini ko‘tarib. E.Vohidov, Bedorlik. *G‘ a s s o l ishini tugatgach, janoza e’lon qilindi. Tobut derazadan chiqarilib, hovli sahniga qo‘yildi.* I.Sulton, Onaizorim. *– Aldasam, ko‘r bo‘layin. − Unda, Bo‘rining betiga qaramaganim bo‘lsin! Betini m u r d a sh o‘ y ko‘rsin”.* T.Murod, Tanlangan asarlar. *Past odamlarsan-da: biring temirchining o‘g‘li, ikkinching sh u s t a g a r ning bolasi...* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Agar marhumning kiyimi p o k ch i ga berilgan bo‘lsa, lekin u farzandlari uchun qadrli bo‘lsa, oradan vaqt o‘tib, uni qaytib so‘rasa bo‘ladimi?* Gazetadan.

YUZ, BET, AFT, BASHARA, TURQ, AFT-ANGOR, CHEHRA, JAMOL, DIYDOR, ORAZ, UZOR, RUXSOR, TAL’AT, SIYMO Inson boshining old qismi, yuz tomoni. Nutqda mazkur ma’noni ifoda etishda **yuz** so‘zi eng ko‘p ishlatiladi. Bu so‘z uslub jihatdan betaraf. **Bet, aft, bashara, turq** so‘zlari salbiy bo‘yoqqa ega, bu so‘zlarda salbiy baho darajama-daraja kuchayib boradi. **Bet** so‘zida bu bo‘yoq boshqa so‘zlarga nisbatan ancha kuchsiz, ba’zan **yuz** so‘zi bilan almashinib qo‘llanadi. **Aftangor** so‘zida salbiy munosabat yanada ortadi. **Chehra, jamol, diydor, oraz, uzor, ruxsor, siymo** so‘zlari ijobiy bo‘yoqdor, asosan, poetik nutqqa xoslangan. **Jamol** so‘zida ijobiy bo‘yoq **chehra** so‘zidagiga nisbatan kuchli. **Diydor** so‘zi so‘zlashuv uslubida ko‘p uchraydi. **Uzor, oraz, ruxsor, tal’at** so‘zlari eskirgan, poetik nutqda uchraydi.

Kampir ro‘molga y u z ini o‘rab aksa urdi. S.Ahmad, Chol kuyov bilan kampir kelin. *Komron rangi o‘chganini b e t i qizib ketganidan sezdi, ro‘parasida – uch pillapoya yuqorida tek qotgan notanish qizdan ko‘z uzolmay qoldi.* X.Do‘stmuhammad, Shabada. *Farid Buxoriy “Salimi” so‘zini “Salima” deganday qilib aytdi. Salim o‘gay onasi Salima begimni esladi-yu, a f t ini burushtirdi.* P.Qodirov, Humoyun va Akbar. *Eshik g‘ich etib ochildi-da, tirqishidan boshini yashil chorsi bilan tang‘ib, yuziga qatiq surib olgan ayolning b a sh a r a si ko‘rindi.* U.Nazarov, Odamlar. *Bu so‘z qulog‘iga chalinishi bilan Xurram qotmaning ko‘z oldida ...G‘ayratning tabassumdan yiroq, sovuq t u r q i gavdalanadi.* N.Norqobilov, Kurash. *Uzzukun ko‘chada tentiragani tentiragan. Hozir ham endi tutib olib keluvdim. A f t-a ng o r i ga qarab bo‘lmaydi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Bobom tandir oldida Oqsoqol buva bilan chaqchaqlashib turar, ikkalasining ham ch e h r a si ochiq edi.* O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Tashqi go‘zallik, qiyofadagi jamol – bular ikkovi ham yoqimli bo‘lishi kerak, odamlar o‘zaro uchrashganlarida ushbu go‘zal j a m o l ni ko‘rishga rag‘bat qiladilar* T.Malik, Saodat saroyining kaliti. *Sog‘intirgan onamning d i y d o r i senday shirin.* A.Oripov, Tanlangan asarlar. *O r a z i shafoat nuriga to‘liq, Qoshingga qor bo‘lib qo‘nmoqqa hozir. Shu sho‘rlik boshiga qilich kelsa ham, Vafoli yor bo‘lib o‘lmoqqa hozir.* D.Xudoyberdiyeva, Ayolga dunyoni aylagil hadya. *Muncha latif-u muncha soz lola u z o r ini ko‘ring.* Habibiy, G‘azallar.

Quyosh, yulduz r u x s o r ini To‘smaysan ko‘zimizdan. Sen tark etsang sehring borin, Dehqonsan o‘zimizda. Zulfiya, Saylanma. *Muhabbat otashini Hech qachon do‘zaxga teng qilmam, Nechunkim, menga nurli – T a l’a t ing jannat bilan tengdur.* E.Vohidov, Muhabbat birla... *Bir boqishdayoq o‘z s i y m o sini tanibdi. G‘azabdanmi-hayajondanmi, manglayi tirishib, beixtiyor mushtlari tugilibdi.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri.

YUZA, YUZ, SIRT, BET, SATH Biror narsa, obyektning ustki tomoni. **Sirt** so‘zida tashqi tomon ta’kidi anglashilib turadi. **Sirt**, **sath** so‘zlari ko‘proq kitobiy uslubda qo‘llanadi.

Sverdlov maydoniga borib, metrodan tushganlarida ham, Pushkin ko‘chasi tomondan yer y u z a siga chiqqanlarida ham Soraxon Roziyaga qayrilib qaramadi. P.Qodirov, Erk. *Derazalarga urilgan yomg‘ir parchalari oyna y u z ini yuvib, pastga oqardi*. E.Raimov, Ajab qishloq. *Kiyik tipirchilar, yirik qora ko‘zlari uchqun sochib yiltirar, qizg‘ish-kulrang s i r t i va oqish qorni juda chiroyli ko‘rinar edi.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *U ...do‘nglik b e t iga yoyilgan suruvga, tushovli eshagiga... tag‘in bir sidra nazar tashlab chiqdi.* N.Norqobilov, Kurash. *Qaytib ketar ekan, chashma s a t h ida Yulduzlar bezovta tebranib qoldi...* A.Muxtor, Chashma.

YUZAKI, YENGIL-YELPI Biror asosga ega bo‘lmagan, chuqur o‘ylanilmagan. **Yengil-yelpi** so‘zida belgi darajasining ortiqligi qabariq ifodalangan.

Umribibi rashkchi edi. Qodirboy buni sezdi va y u z a k i fikr yuritib tirnoq ostidan kir axtargan xotinidan achchiqlandi. H.Qodiriy, Eski Toshkantda. *Davrada hamon o‘sha shakarguftorlik, o‘sha beozor g‘iybat-u y e ng i l-y e l p i munozara, o‘sha sarxush qiliqlar, yangi-yangi tanishuv va yeng ichida ish bitirishlar – qisqasi, behuda vaqtguzaronlik ruhi hukmron edi.* E.A’zam, Shovqin.

YUZMA-YUZ, RO‘PARA, RO‘BARO‘, QARAMA-QARSHI, BETMA-BET, BAQAMTI Bir-biriga bevosita qaragan holatda. Nutqda mazkur ma’noni ifoda etishda **yuzma-yuz** so‘zi faol ishlatiladi. **Ro‘para** so‘zi, asosan, *bo‘lmoq* fe’li bilan birga qo‘llanadi va ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos. **Ro‘baro‘** so‘zi kitobiy uslubga xos. **Betma-bet** so‘zi, asosan, so‘zlashuv uslubida uchraydi. **Baqamti** so‘zida bevosita yaqinlik ta’kidi mavjud, kitobiy uslubga xos.

Qarshisidan Avaz chiqdi. Ikkovi y u z m a-y u z turib, sirli bir tusda gaplashib qolishdi. P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Bir sirni ochaman deb, vaholanki, yo‘l-yo‘lakay son-mingta muammoga r o‘ p a r a bo‘lasan...*O‘.Usmonov, Girdob. *Badaxshonni tinchitib qaytdi hamki, uni yana uzoq Sambxalga yubordingiz. Qayerda bir xatar bo‘lsa, o‘shanga Humoyun r o‘ b a r o‘!* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *U halizamon gapdan to‘xtaydiganga o‘xshamas edi, shu choq q a r a m a-q a r sh i tomonda chelakning qattiq sharaqlagani eshitildi...* X.Do‘stmuhammad, Jajman. *Nogahon o‘q otildi, O‘t chaqnadi ketma-ket. Dushman sezdi, Razvedka*

Jangga kirdi b e t m a-b e t. E.Vohidov, Saylanma. *Meni idorada iliq qarshi oldi. B a q a m t i o‘tirib, bafurja suhbatlashdi.* A.Haydarov, Qo‘sh ustunimning biri.

YUZTUBAN, DUSTUMAN Yuzi pastga qaragan holda. Nutqda bu ma’noni ifodalashda **yuztuban** so‘zi faol ishlatiladi. Bu so‘z deyarli barcha nutq uslublarida uchraydi. **Dustuman** shevaga xos so‘z, folklor asarlarida ham uchraydi.

Zokirov hamkasblarini u yoqqa-bu yoqqa surib, y u z t u b a n yotgan Turg‘unovga tikiladi. Ko‘zlariga yosh quyilib keladi. A.Namozov, Gazetchilar. *O‘ta ovloq joy – birov ko‘rmaydi, xalaqit ham bermaydi. Biroq jar yoqasidagi bo‘liq kavul ortiga biqinib, d u s t u m a n tushgancha, cho‘zilib yotib olgan bolani payqashmaydi.* N.Norqobilov, Kurash.

YO‘LOVCHI, YO‘LCHI, O‘TKINCHI Yo‘lda ketayotgan, o‘tib ketayotgan odam. **Yo‘lchi** so‘zi ushbu ma’nosida nutqda nisbatan kam ishlatiladi. **O‘tkinchi** so‘zi badiy va publisistik uslublarga xoslangan.

Y o‘ l o v ch i asta cho‘ntagiga qo‘lini tiqib, bir pachka yuztalikni oldi-da, erinmasdan, zo‘ravonning ko‘zini o‘ynatib sanay boshladi. N.Ismoilov, Baxtning olis manzili. *Qaraysan: yiroqda bir y o‘ l ch i tanho, Na ortga burilar, na chiqarar sas.* A.Oripov, Saylanma. *Nomus kuchli, qopni orqalab keta boshladim... Shunday kiyimlarda payraha orqalab borishimga o‘ t k i n ch i lar taajjublanib qarashardi.* H.Qodiriy, Otam haqida.

Z

ZAHAR, OG‘U, ZAQQUM, ZAHAR-ZAQQUM Tirik mavjudotni o‘ldiruvchi, sog‘lig‘iga jiddiy salbiy ta’sir qiluvchi modda. **Og‘u** badiiy nutqqa xos. **Zaqqum** yakka holda kam qo‘llanadi, **zahar** so‘zi bilan juft so‘z hosil qiladi. **Zaqqum**, **zahar-zaqqum** so‘zlarida salbiy bo‘yoqdorlik kuchli. **Zahar-zaqqum** ma’noni boshqa sinonimlarga qaraganda ortiq darajada ifodalaydi.

Aytishicha, o‘sha portugal yangi dunyodan qandaydir “upayi do‘zaxiy” degan z a h a r ni Goaga xufyona keltirib, xufyona sotish bilan shug‘ullanarkan. S.Is’hoq, Qabrdan chiqqan qul. *To‘y kuni kiygan oppoq ko‘ylagini kiydi, so‘ng o‘ziga atir sepdi va kishini abadiy baxtiyor qiladigan va qaysidir kitobda shunday deb o‘qigan, qog‘ozga o‘rog‘liq o g‘ u ni stakanga soldi va choynakni sirqitib quydi*. N.Eshonqul, Ochilmagan eshik. *Buloqdan suv ichdi hazrati Iso, G‘oyat totli edi bu obi hayot. Suvni bir ko‘zaga qo‘yganda ammo Z a q q u m ga aylandi u o‘sha zahot*. A.Oripov, Jon achchig‘i. *Hali z a h a r-z a q q u m totini bitmay, mashriqdan mag‘ribga ko‘chgan saboda, haris nigohlarni nazarga ilmay, hilolday porlardi ko‘m-ko‘k qaboda*. Sh.Rahmon, Saylanma.

ZAHARLAMOQ, OG‘ULAMOQ Zahar, zaharli moddalar qo‘shmoq, yaroqsiz holatga keltirmoq. **Og‘ulamoq** badiiy nutqda qo‘llanadi.

– Arziydimi-yo‘qmi, b-bilmadim, lekin bu fisqi-fasod gaplar keyingi kunlarda ichgan oshimni z a h a r l a b, yuragimni q-qon qilib yubordi! – dedi kapitan. O.Yoqubov, Izlayman. *Ayni shu mavhumot shoirning-da hayotini lahza sayin o g‘ u l a b borar-u, u sho‘rlik butun zahri qotil alamini ichiga yutar, alaloqibat esa, yutilgan iztirob she’r bo‘lib ko‘ksini yorib chiqar ekan*. U.Hamdam, Yo‘l.

ZAHARLI, OG‘ULI, ZAHAROLUD Tarkibida, yuzasida, biror qismida zahar, zaharlovchi modda bo‘lgan. **Zaharli** barcha uslublarga xos. **Og‘uli, zaharolud** badiiy uslubda qo‘llanadi.

Faqat badanimga ishlatmang kimyo, kimyo kirib bo‘lgan xonumonimga, butifos, kataran, qisqasi, sonming z a h a r l i dorilar oqar qonimda. Sh.Rahmon, Qo‘shimcha qo‘riq. *Baxtsizlik nomard ovchiday panada poylab turarkan: o‘qi nishonga bir tegdimi, yovvoyi shavq bilan o g‘ u l i paykonlarini ketma-ket yo‘llayverarkan.* A.Yo‘ldoshev, Puankare. *Nechun siz ham zaqqum daraxtining z a h a r o l u d mevasini oshatmoqchi bo‘lasiz? Himmat birla vafoning mukofoti shulmidi?* S.Siyoyev, Ahmad Yassaviy.

ZARAR, ZIYON, FUTUR, TALAFOT Kishi, jamiyat, tabiat va boshqalarga yetkazilgan moddiy va ma’naviy shikast. **Ziyon** oddiy so‘zlashuvga, **futur** badiiy nutqqa xos. **Talafot** so‘zida shikastlanish darajasi sinonimik qatordagi boshqa birliklarga qaraganda yuqori bo‘lib, yirik makonlarga yetkazilgan moddiy shikast ma’nosini ifodalaydi.

Yangi qo‘shnimizning davlatga keltirayotgan z a r a r ini cho‘tga tashlasak, hammanikidan oshib tusharkan. T.Eshbek, Ostonaqul buvaning “boyliklari”. *E, qo‘yaber. O‘ziyam bo‘lganicha bo‘ldi deyman. Nojoiz xatti-harakatlar, amallarga sarflangan vaqtlar nafaqat behuda, bexislat, balki koni z i y o n, koni uvol, koni zavolligini, zinhor-bazinhor chin umr sanog‘iga qo‘shilmasligini anglamas g‘ofillar kabi ish tutadilar*. Q.Kenja, Toshqin. *Mufti: Sizning so‘zingiz ajab, Sultonali. Siz bizning odamiyatimiz yo‘qlig‘ini birar joyda ko‘rganmisiz yoki dimog‘ingizg‘a f u t u r yetib qolg‘anmi.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Vodiydan keladigan suruvlarning ahvoli ma’lum, yem-xashakni g‘amlab, yaxshi qo‘ralar qurib, qishdan avaylab olib chiqilmasa, t a l a f o t ko‘payib, foyda o‘rniga zarar ko‘rish mumkin.* P.Qodirov, Qora ko‘zlar.

ZARARLI, ZIYONKOR, ZARARKUNANDA Ziyon yetkazadigan, foydaning aksi. **Zararli** so‘zining qo‘llanish doirasi **zararkunanda**ga qaraganda kengroq, **zararkunanda** ko‘proq hasharot, gazak o‘tlarga nisbatan qo‘llanadi. **Ziyonkor** odam va jonzotlarga nisbatan qo‘llanadi, badiiy nutqqa xos.

Shu nafas olayotgan havoyingizdayam z a r a r l i mikroblar bor. Mashinaning orqasidan chiqayotgan tutun ham koni ziyon... E, hamma narsani o‘ylab, har narsadan hadiksirab yashasang, yashashning qizig‘i qolmaydi... Sh.Xolmirzayev, Xumor. *Do‘st z i y o n k o r bo‘lmas, Z i y o n k o r do‘st bo‘lmas.* Maqol. *Z a r a r k u n a n d a hasharotlarga munosabat borasida qonun chiqishi mumkindir, xushomadga qarshi bunday chora qo‘llash imkonsiz – shirinsuxanlik bilan yaltoqilikning chegarasini aniqlash oson emas-da.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir.

ZARARSIZ, BEZARAR, BEZIYON Zarari mavjud bo‘lmagan. **Bezarar, beziyon** badiiy uslubga xos. **Bezarar, beziyon** ham jonli, ham jonsiz narsalarga nisbatan qo‘llanadi, **zararsiz** ko‘proq jonsiz predmetlar va mavhum tushunchalarga nisbatan qo‘llanadi. **Beziyon** ko‘proq oddiy so‘zlashuvda qo‘llanadi.

U yog‘ini so‘rasangiz, z a r a r s i z narsaning o‘zi yo‘q! Sh.Xolmirzayev, Xumor. *Boshliq bo‘lmas, albatta, Bir juft o‘rinbosarsiz. To‘rtta zavga sakkizta Yordamchi ham z a r a r s i z*. E.Vohidov, Matmusaning bog‘i. *Ma’sum bolalarning kurashi b e z a r a r. Ammo toj-u taxtli og‘a-inilarning adovati qanchalik baxtsizliklar keltirishini o‘zingiz ko‘rib turibsiz.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Bilaman, yuvoshlik doim bexatar, Beboshlik ba’zida emas b e z i y o n.* J.Kamol, Sakkizliklar.

ZARLI, ZARDO‘ZI, ZARBOF(T), ZARVARAQ Yaltiroq ip bilan tikilgan, bezatilgan. **Zarli** so‘zining qo‘llanish doirasi keng. *To‘n, do‘ppi* so‘zlari

bilan ko‘pincha **zardo‘zi** so‘zi qo‘llanadi, bu so‘zda “zar bilan to‘la belangan” ifodasi bor. **Zarbof**, asosan, to‘nga nisbatan qo‘llanadi. **Zarvaraq** bu ma’noda kam qo‘llanadi.

Ona sandiqning tubidan z a r l i to‘nni avaylab oldi, uzoq hidladi, entikib-entikib nafas oldi. S.To‘rayev, Zarchopon. *U z a r d o‘ z i ko‘rpachalar to‘shalgan tanobiyga to‘rdagi eshikdan kirib keldi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Bir kun to‘kin bo‘lar yupqa dasturxon, Z a r b o f bo‘lmasa ham kiygansan chopon, Lekin odamlikni unutar bo‘lsang, Ularning barchasi hayf senga, inson!* A.Oripov, Odamiylik. *Z a r v a r a q pogonli boshliqlar to‘dalashib nima haqdadir so‘zlashardilar...* N.Safarov, Ko‘rgan-kechirganlarim.

ZAVQ, MAROQ, SHAVQ, HAZ Kishiga lazzat bag‘ishlovchi kayfiyat. **Maroq**, asosan, *bilan* ko‘makchisi vositasida qo‘llanadi va huzur bilan berilgan holat ma’nosini bildiradi. **Shavq** kuchli hayajonga to‘la kayfiyatni bildiradi, badiiy nutqqa xos. **Haz** o‘g‘uz shevalarida qo‘llanadi.

– General bo‘lib ketding-ku, azamat, – dedi uning ko‘ksiga z a v q bilan tikilarkan Melivoy aka. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Yusupov kuzatgani chiqqanlar bilan xayrlashib mashinaga o‘tirarkan, ikki pahlavon qirg‘iz yigitiga, o‘rtada turgan otasiga m a r o q bilan qarab qo‘ydi*. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Men o‘larman, lekin shu quchoq sh a v q i, Olov quchoq toti o‘yimdan ketmas.* Mirtemir, Quchoq. *Keyin minginchi, ehtimol, millioninchi marta “Yozning h a z ini pashsha bilan vakil buzadi”, degan dono gapni aytgan insonga tasannolar aytib, yangi vakil, komissiyani kutib olishga hozirlana boshlashdi.* Sh.Matkarim, Og‘riq.

ZAVQLANMOQ, MAROQLANMOQ, SHAVQLANMOQ, HAZ ETMOQ Lazzat, qoniqish tuyg‘ularini his qilmoq. **Maroqlanmoq** kam qo‘llanadi. **Haz etmoq** – shevaga xos so‘z.

Ostida masiqqan ko‘k hangi. Xalil bobo atayin eshagiga xala bosib dikonglatadi. Men z a v q l a n ib kulaman. N.Aminov, Ayri. *Bir necha yigitlar uning yoniga kelib, ham m a r o q l a n ib, ham tortinib u bilan so‘zlasha boshladi*. Oybek, Tanlangan asarlar. *– Hayt-hayt! – deya sh a v q l a n ib silkindi Oqchopon. – Umrimda bunaqa vahvahali chaynovga duch kelmagandim. Qornim nog‘ora bo‘p ketdi-ya!* A.Obidjon, Mo‘ttivoymisan, Mittivoymisan? *He, chiqonlaringni ham ayttirma! Ular sening ham, mening ham ustimdan h a z e t ib kulsalar kerak. Sen bo‘lsa… farishta deysan*. Sh.Matkarim, Boljon.

ZINA, ZINAPOYA, PILLAPOYA, PAYMANCHAK Bino va inshootlarda yuqoriga chiqish va pastga tushish uchun mo‘ljallangan pog‘onali qurilma. **Zinapoya, pillapoya** ham zinaning bir pog‘onasini, ham butun zinani bildirishi mumkin. **Paymanchak** shevaga xos so‘z bo‘lib, ariq, kanal bo‘yidagi o‘yilgan zina ta’kidiga ega.

Yigit z i n a dan yugurgilab chiqib, xotinga ro‘para bo‘ldi. Sh.Xolmirzayev, Olis yulduzlar ostida. *Z i n a p o y a dan kuzovga chiqsam, yumshoq poxol ustiga ola matraslar to‘shalgan.* P.Qodirov, Meros. *P i l l a p o y a bo‘ldim senga, azizim, Sen ham gal kelganda p i l l a p o y a bo‘l!* E.Vohidov, She’r dunyosi. *Misol uchun, men tug‘ilib o‘sgan qishloqda “p a y m a n ch a k” degan so‘z bor. U soy, ko‘l yoki daryo bo‘yida suv olish uchun o‘yilgan zinapoyadir.* I.Sulton, Jon ichra jonim mening.

ZING‘ILLAMOQ, G‘IZILLAMOQ, G‘IRILLAMOQ, ZIPILLAMOQ Juda tez va ildam harakatlanmoq. **G‘izillamoq, g‘irillamoq**da harakatlanish darajasi **zing‘illamoq**qa qaraganda yuqori. **Zipillamoq** so‘zida juda tez yurish ta’kidi mavjud, nutqda kam qo‘llanadi, shevaviy xususiyati bor.

Xoliq z i n g‘ i l l a gancha uy biqinidan o‘tgan toshloq yo‘lkaga chiqdi, otasiga qo‘rquv, xavotir bilan qarab: – Mana, ketyapman-ku... – dedi. Sh.Xolmirzayev, Ukki sayrayapti. *Tushunish qiyin, qachondir o‘sha taft yo‘qoldi, avtobus gavjum shahar ko‘chalaridan g‘ i z i l l a b yelayotgandami yoxud qishloqni yonlab oqadigan soy bo‘yiga yetgandami, butunlay so‘ndi.* A.Dilmurod, Qo‘ng‘iroq. *Tashqari chiqishim bilan surmarang taksi g‘ i r i l l a b kelib shundoq yonboshimda to‘xtadi*. O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Muharririmiz bergan nomdan mamnun oshpaz-qorovul “tushundim, tushundim” degandek sirdoshlarcha bosh qimtib, oshxona tomon z i p i l l a ydi.* E.A’zam, Jannat o‘zi qaydadir.

ZIRAK, ISIRG‘A, BALDOQ Quloqqa taqiladigan bezak. **Isirg‘a** so‘zlashuvda faol qo‘llanadi, **baldoq** ko‘proq shevalarda uchraydi, shu bilan birga, shaklan katta bo‘lgan zirak turini bildiradi.

Marvarid shodali z i r a k taqqan, ponbarxat ko‘ylagining yengini shimarib bolasiga holvaytar yedirayotgan mahrxo‘r xotin gap qotdi... S.Ahmad, Xomtalash. *Abror aka – Otello, egnida qizil shohi ko‘ylak, belida qizil shohi belbog‘, qulog‘ida “tilla” i s i r g‘ a, qop-qora chehrasida viqor, vazminlik, oliyjanoblik, tishlari yarqirab sahnaga kirib keldi.* O.Yoqubov, Abror aka. *Ayvon peshida sovun qutisidek radiopriyomnikni qulog‘iga tutib, o‘n ikki yoshlardagi bir qiz o‘tirardi. Uning quloqlarida so‘lkavoydek tilla b a l d o q.* S.Ahmad, Qishdan qolgan qarg‘alar.

ZIYOFAT, O‘TIRISH, BAZM, GASHTAK, TO‘KMA Biror munosabat bilan uy yoki hovlida o‘tkaziladigan yig‘in, katta mehmondorchilik. **O‘tirish** so‘zlashuvga xos. **Bazm** badiiy uslubda qo‘llanadi. **Gashtak** shevaga xos. **To‘kma** – ulfatlar o‘rtaga to‘kkan mablag‘ va masalliq hisobiga, odatda, qish kunlarida o‘tkaziladigan o‘tirish.

Abdurahmon bir oy o‘tmay qavm-u qarindoshlarning-da z i y o f a t lari nihoyatiga yetib, beva onasining tuppasiga qanoat etishka majbur bo‘lib qoldi. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Mansurning og‘zidan nogoh chiqib ketdi:*

– Jo‘ra, bir o‘ t i r i sh qilsam, nima deysiz? Sh.Xolmirzayev, Ozodlik. *Haddingni bilib chek qo‘y o‘yin, b a z m, o‘tirishga, Ko‘z och, o‘tir ishga.* E.Vohidov, O‘zimga savol. *G a sh t a k ning butun a’zolari va mehmonlar avval oqshom majlis bo‘ladigan joyga to‘planganlar*. S.Ayniy, Esdaliklar. *...stolni shishalar qoplagan, ular t o‘ k m a da yo gap-gashtakda o‘tirganday, qichqirib gaplashadi, qattiq kulishadi*. Oybek, Tanlangan asarlar.

ZIYOLI, O‘QIMISHLI, ILMLI, MA’RIFATLI, INTELLIGENT Aqliy mehnat bilan shug‘ullanadigan, dunyoqarashi keng. **O‘qimishli** so‘zlashuv uslubiga xos, unda o‘qiganlik, oliy o‘quv yurtini tugatganlik ta’kidi mavjud. **Ma’rifatli, ilmli** badiiy nutqda faol. **Ma’rifatli** so‘zida diniy va dunyoviy ilmlardan xabardorlik ta’kidi anglashiladi. **Intelligent** hozirgi adabiy tilda kam qo‘llanadi.

Yangi direktor z i y o l i odam-da, qilni qirq yoraman deb, sizni shoshirib qo‘yayotgani yo‘qmi? P.Qodirov, Qora ko‘zlar. *Buxoroda qancha hujra bor? Yer yuzida qancha o‘ q i m i sh l i odam bo‘lsa, shuncha.* M.Yusuf, Saylanma. *– Qiziq. Ilmsiz, hatto qo‘l qo‘yishni bilmaydigan odam qanday qilib sizdek i l m-l i odamga pir bo‘ladi? – ko‘zlarini ayyorcha qisdi Salim.* Oybek, Tanlangan asarlar. *...dadamning asl otlari Nuriddin bo‘lsa-da, ko‘proq “Traktorchi qori” deb atashardi. Chunki u kishi tengdoshlari orasida ancha m a’ r i f a t l i, bilimdon edilar*. D.Nuriy, Vijdon hayqiriqlari. *...general Ambarsumyan degani shu ekan. Xo‘p muloyim gaplashdi. “Siz – Shomatov, i n t e l l i g e n t odam ko‘rinasiz, maktabda dars berarkansiz”, dedi*. O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar.

ZIYONKORLIK, ZARARKUNANDALIK Zarar keltirish, ziyon yetkazaverish holati. **Ziyonkorlik** oddiy so‘zlashuvda faol, **zararkunandalik** ko‘proq badiiy uslubga xos.

Rostlik bila savdo alarga z i y o n k o r l i k va va’daga vafo alarga badkirdorlik. Navoiy, Mahbub ul-qulub. *1932-yil yozida adib aksilinqilobiy, z a r a r-k u n a n d a l i k faoliyatini olib borganlikda ayblanib, uch yilga Janubiy Sibirga surgun qilinadi*. N.Karimov, G‘ulom Zafariy.

ZIYORATGOH, QADAMJO Aziz-avliyolar dafn etilgan, ziyorat qilinadigan joy. Publitsistik, rasmiy uslublarda **ziyoratgoh** qo‘llanadi. **Qadamjo** ko‘proq badiiy nutqda qo‘llanadi.

Yakshanba kuni ertalabdan Sayramga jo‘nab, kun bo‘yi o‘ndan oshiq z i y o-r a t g o h ni aylanib, kechqurun horib-charchab Oqsuvga qaytdim. G‘.Karimiy, Mankent afsonasi. *Qrim, Qrim! Ezgu q a d a m j o, Shoir sevgan sehrgar sohil*. Mirtemir, Dengiz bo‘yida.

ZOHID, GO‘SHANISHIN Hayot lazzatidan voz kechgan, tarkidunyo qilgan kishi. **Go‘shanishin** badiiy nutqqa xos.

Z o h i d, senga hur-u menga jonona kerak, Jannat senga bo‘lsun, menga mayxona kerak. Navoiy. *Men bir darvish banda esam, g o‘ sh a n i sh i n zot,*

dunyoning to‘rtdan birini band aylagan sultonlikni boshqarishga faqirga yo‘l bo‘lsin! M.Ali, Sarbadorlar.

ZOHIDLIK, GO‘SHANISHINLIK, TARKIDUNYOCHILIK Hayot lazzatidan voz kechish, tarkidunyo qilish. **Go‘shanishinlik** badiiy nutqqa xos. **Tarkidunyochilik** ko‘proq ilmiy adabiyotlarda qo‘llanadi.

U shu ishlarning hammasini “haqiqat” uchun, tariqatdan, shariatdan, so‘fiylik, z o h i d l i k dan yuqori va yuksak bo‘lg‘on bir haqiqat uchun ishlagan edi. Cho‘lpon, Shayx San’on. *Johil, nodonlardan uzoq yurish yaxshi, ammo g o‘sh a n i sh i n l i k maqbul emas, adabiy mahfillarga, munozara-musohabalarga qatnashmoq, hayotda faollik ko‘rsatmoq ilhomni toblaydi, ijodiy imkoniyatlarni yuzaga chiqaradi.* N.Komilov, Ustoz va yosh iste’dod. *T a r k i d u n y o ch i l i k, xilvatni rad etib, jamoat bilan birga bo‘lishni shart qilib qo‘ydi.* N.Karimov, Abdulla Qodiriy va Toshkent adabiy muhiti.

ZOLIM, ZULMKOR, JOBIR, QONXO‘R Zulm, jabr qiluvchi va keltiruvchi. **Zulmkor** so‘zida zulm, zo‘rlik ta’kidi ochiq ifodalanadi, kitobiy nutqda qo‘llanadi. **Jobir** badiiy uslubga xos, unda jabr qiluvchilik ta’kidi bor, eskirgan so‘z. **Qonxo‘r**da belgi darajasi boshqalarga qaraganda yuqori.

Tong yeliday saharlarda Yov ustiga yurar bo‘ldim. Yurtim uchun zo‘r janglarda Z o l i m larni qirar bo‘ldim. Mirtemir, Saharlarda. *Kimning qo‘li qon – u adolat peshvosi, kimning yolg‘on va aldov piri – u rostgo‘ylik timsoli, kim jaholatparast – u donolik ramzi, kim z u l m k o r va xo‘rlovchi – u rahm-shafqat ko‘zgusi.* N.Eshonqul, Qora kitob. *Tarix ko‘p yil tahqir bitar Chingiz kabi j o b i r ga.* E.Vohidov, Shohi Jahon va Avrangzeb haqida rivoyat. *Q o n- x o‘ r daryo qaro qildi kunduzim, Ko‘zim nuri o‘sha edi, yolg‘izim...* M.Yusuf, Daryo.

Z

ZOTLI, ZOTDOR, NASLDOR Irsiy kelib chiqishi yaxshi, toza. **Zotdor** toza nasllilik ta’kidini **zotli**ga nisbatan kuchli ifodalaydi, kitobiy uslubga xos. **Nasldor zotli**, **zotdor**ga qaraganda kamroq qo‘llanadi.

Sherqo‘zi pulga muhtoj emas. Uch govmish sigiri (bittasi yaqinda tug‘ib beradi), ikki z o t l i buzog‘i, bir novvosi bor... A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *...Avvalgi yili borganida qaysi bir og‘aynisiga yomon ko‘rinib, bir kuchuk ola keldi. Yomon ko‘rinib deganimiz – z o t d o r kuchuk o‘g‘irlab olib kelindi*. T.Sulaymon, Sirtlon. *Akamning iztirobga tushayotgani bejiz emasdi. Qorabayir nihoyatda zo‘r, n a s l d o r ot edi*. U.Mustafoqulov, Oq qashqa.

ZOVUR, ZAKAN, ZAXKASH Zaxni qochirish uchun qazilgan chuqur ariq. **Zakan** kam ishlatiladi. **Zaxkash** xalq tilida qo‘llanadi.

Besh metr chuqurlikdagi z o v u r larning ichi hovuzday keng... P.Qodirov, Meros. *Ot botqoqlikdagi z a k a n suviga tumshug‘ini botirib ichmoqchi bo‘ldi-yu, sho‘rligidan yana tumshug‘ini tortdi*. S.Ahmad, Odamning izi. – *Hozir turtib yuboraman, suvga tushib oqib ketasan, – deb qo‘lini ko‘targan edi,*

qo‘rqqanimdan undan oldin ko‘ksidan itarib yuboribman, chinqirgancha z a x-k a sh ning o‘rtasiga shaloplab tushdi. I.Mirzo, Bonu.

ZULM, ZUG‘UM, ISTIBDOD, TAADDI Biror kishi, biror toifaning boshqalarga ko‘rsatgan yomonligi. **Zug‘um** so‘zida belgi darajasi **zulm**ga qaraganda kuchliroq. **Zug‘um** badiiy uslubga xos. **Taaddi** – eskirgan so‘z. **Istibdod** ommaga yetkazilgan jabrni ifodalaydi.

Amir Shohmurod zohidona hayot kechirdi: birovning haqini z u l m bilan tortib olib yemadi... S.Is’hoqov, Qabrdan chiqqan qul. *Bu to‘ra... Ayniqsa, urush boshlangandan buyon bunday “kezishlarni” va z u g‘ u m ini kuchaytirgan edi*. Oybek, Tanlangan asarlar. *Siz bo‘lsangiz i s t i b d o d daraxtini tag-tomiri bilan qo‘porib tashlash o‘rniga shoxchalarini sindirib yuribsiz...* X.To‘xtaboyev, Qasoskorning oltin boshi. *Biz... Musulmonqulning zulm va t a a d d i si... bag‘oyat oshib borganligini muzokara... qilishdik.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

O‘

O‘JAR, QAYSAR, QIYIQ, TIXIR, SARKASH, KAJBAHS, TARXASH, GOJ, O‘R To‘g‘ri, maqbul maslahat, gap-so‘zga ham quloq solmay, yon bermay, o‘z fikrini ma’qullayveradigan, gap uqmaydigan. **Qaysar** so‘zida o‘z fikrida qat’iy turish mazmuni kuchli ifodalangan. **Qiyiq** so‘zi nisbatan kam qo‘llanadi. **Tixir** so‘zi so‘zlashuv nutqiga xos. **Sarkash** so‘zida birovga itoat etmaydigan, bo‘yin bermaydigan kabi ma’no ta’kidlari qabariq ifodalangan, kam qo‘llanadi. **Kajbahs** so‘zi mantiqsiz bahs-munozara qilib, o‘z fikrini oldinga suruvchi insonlarga nisbatan qo‘llanadi, eskirgan, kitobiy. **Tarxash, goj** so‘zlari kam qo‘llanadi. **O‘r** so‘zi, asosan, shevada, shuningdek, xalq og‘zaki ijodida uchraydi.

O‘ j a r ruhim, jangari ruhim, Bir zumgina o‘yga tolsang-chi. A.Sher, Qadimgi kuy. *Q a y s a r yigit ekan, bir baloni boshlamasa go‘rgaydi.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Mulla Ikrom q i y i q odam bo‘lganidanmi yoki kasbi shuni lozim ko‘rganidanmi, murosaga unamadi.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Hur edim, s a r k a sh edim, yuksakdir maqomim mening. Boltalanmoqda sarvdek bor-u tamomim mening.* M.A’zam, Kuzgi yaproqlar. *Dunyoda o‘zbek xotinlaridan injiq, k a j b a h s i yo‘q.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Yog‘dularin to‘kmaydi oy barkashda, Osmon bilan yer arazda – t a r x a sh da.* E.Oxunova. *– Hay-hay! – dedi Nasriddin polvon, – Og‘aynilar, g o j bo‘lmang juda.* M.Ali, Boqiy dunyo. *Hali bu bola yosh bo‘lsa ham yomon o‘ r bola ekan. O‘zbek o‘ r bo‘ladi-da, deyishayotirlar.* “Ravshan”.

O‘JARLIK, QAYSARLIK, TIXIRLIK, KAJBAHSLIK, SARKASHLIK, TARXASHLIK, GOJLIK, O‘RLIK O‘z bilganidan qolmaslik, o‘jarlarga xos xususiyat. **Kajbahslik, sarkashlik, tarxashlik**, **gojlik** so‘zlarida o‘z fikrini ma’qullash ta’kidi kuchli, eskirgan, kitobiy. Bu so‘zlar ko‘proq badiiy nutqda qo‘llanadi. **O‘rlik** so‘zi shevaga xos.

O‘ j a r l i k ni qo‘yib, gapimga quloq solsang... og‘angning yoniga olib kiraman. Mirmuhsin, Me’mor. *Johil va bag‘ritosh bir otaning chegarasiz q a y s a r l i g i va teskariligi oldida ojiz bir xotin... nimjon bir ko‘ngil...* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *O‘rinbu qaynatasining t i x i r l i g i dan uyaldi.* S.Anorboyev, Oqsoy. *K a j b a h s l i k qilganlari ham Umarshayx mirzoning kuni bitganini, agar biror tasodif bilan yana taxtda qolsa-da, shu badfe’lligi-yu, urishqoqligi omon bo‘lsa, bir vaqtlar Yunusxonga taqdim qilib yuborganidek, butun Farg‘onani*

bo‘lak-bo‘laklab boshqalarga in’om etib yuborishini aytganda, shayx Mazidbek tomonga o‘tishdan o‘zga chora topa olishmadi. T.Qurbon, O‘lim sharpasi. *Sen ey gul, qo‘ymading s a r k a sh l i g i ngni sarvdek hargiz, Ayog‘ingga tushub bargi xazondek muncha yolvordim.* Bobur, Xazon yaprog‘i yanglig‘... *Suvon aka hazilaki t a r x a sh l i k qilib, lekin keyingi kursiga ko‘chib, yonidan joy bo‘shatdi*. E.A’zam, Hulo‘l. *Hech kim legionga xohish bildirmay turgan shunday nozik bir paytda “o‘zimniki to‘g‘ri” deb g o j l i k qilishni o‘rinsiz bilgan Ali Naimxon bir isqirt asirning guvohligiga ishonib qo‘ya qolishni ham istamas edi.* Shuhrat, Oltin zanglamas. *Odamlar cholni o‘ r l i k da qanchalik ayblamasin, lekin u jo‘n turmushga ko‘nikib ketolmadi.* N.Norqobilov, Bekatdagi oq uycha.

O‘LAKSA, O‘LIMTIK, O‘LAMSA, MURDOR O‘lgan jonivor. **O‘limtik** so‘zida nopok, harom o‘lganlik ta’kidi mavjud. **O‘lamsa** – shevaga xos so‘z. **Murdor** so‘zi bu ma’noda kam qo‘llanadi. **O‘laksa, murdor** so‘zlari ba’zan haqoratni bildiruvchi so‘z sifatida ham ishlatiladi.

O‘ l a k s a ga o‘ch, xuddi yom-yom, Qaydan topay yovga mos bir nom. Mirtemir, Tanlangan asarlar. *Yo‘lning kanorida – shundoq sarhadda O‘ l i m t i k yer edi allaqanday zot.* A.Oripov, G‘iybat. *Bu bo‘rilar o‘shaning bitta-yarimta o‘ l a m s a sini yeb... yurishadi.* N.Qobilov, Bug‘doy pishig‘iga yetmaganlar. *Magar masjidda eshitmadingmukim, bechora, ahvoli tang bo‘lgan odamlarga m u r d o r ni yemak haloldir, deb.* A.Qahhor, Millatchilar.

O‘LAKSAXO‘R, O‘LIMTIKXO‘R, O‘LIMSAXO‘R, MURDAXO‘R, MURDORXO‘R Harom o‘lgan narsalarni yeyuvchi; o‘laksa bilan ovqatlanuvchi (hayvon va qushlar haqida). **O‘limtikxo‘r** so‘zi barcha nutq uslublarida birdek qo‘llanadi. **O‘limsaxo‘r** – shevaga xos so‘z. **Murdaxo‘r, murdorxo‘r** so‘zlari nisbatan kam qo‘llanadi.

Ayol xarsangtosh ustida o‘lja talashib, bir-biri bilan cho‘qishayotgan o‘ l a k s a x o‘ r qushlardan boshqasini payqamadi. N.Norqobilov, Qora quyun. *Ko‘zini ochib, osmonda samolyotlar o‘rnida pastlab charx urgan o‘ l i m t i k x o‘ r larni ko‘rdi.* M.Mansurov, Yombi. *Sen o‘ l i m s a x o‘ r, m u r d a x o‘ r bir hayvonsan*. S.Ayniy, Jallodlar.

O‘LIK, MURDA, JASAD, MAY(Y)IT, LOSH O‘lgan, jonsiz tana. **O‘lik** so‘zi odamga nisbatan ham, boshqa hayvonlarga nisbatan ham qo‘llanaveradi. **Murda,** asosan, kishining jonsiz tanasiga nisbatan qo‘llanadi. **Jasad** ko‘proq odamning, qisman hayvonlarning jonsiz tanasiga nisbatan ishlatiladi, oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi. **Mayit** so‘zi kitobiy nutqqa oid. **Losh** odam, hayvon va parrandalarning jonsiz jasadiga nisbatan qo‘llanadi.

Kinochilar uyi hozirgina o‘ l i k chiqqan kabi sovuq huvullab turar, kimsasiz edi. E.A’zam, Shovqin. *O‘sha-o‘sha qabriston, – deya entikdi. – Tirik m u r d a lar qabristoni!”* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *To‘rt tomondagi oynalarda esa minglab arslonlarning jonsiz j a s a d lari akslanib turar edi*.

I.Sulton, Ozod. *Odamlar bosh egib o‘tirgan shu paytda go‘rkovning qopqoqli tobutni yuqoriga uzatganini, kafanlangan m a y i t ni lahadga qo‘yganini hech kim ko‘rmay qoldi.* S.Ahmad, Umrim bayoni. *Sayozgina chuqurlikda butun boshli sigir l o sh i cho‘zilib yotardi.* N.Norqobilov, Bekatdagi oq uycha.

O‘LIM, VAFOT, QAZO Organizm hayot faoliyatining butunlay to‘xtashi. **O‘lim** so‘zi kengroq qo‘llanadi. **Vafot** so‘zi, odatda, badiiy nutqda qo‘llanadi. **Qazo** juda kam va, asosan, *yetmoq* fe’li bilan qo‘llanadi.

“Gumondor bormi?” – dedi usta.”Gumondor-ku yo‘q, ammo bechoraning o‘ l i m i juda qiziq kunga to‘g‘ri keldi”. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Kul Tegin v a f o t idan so‘ng Tan xoqoni bilan qitanlar-u tatabilar orasida tanglik yuzaga keldi.* I.Sulton, Bilga Xoqon. *Ona “q a z o yim yetib olamdan o‘tsam, bolam o‘z qo‘li bilan qabrga qo‘yadi” deb umid qilardi*. S.Ahmad, Ufq.

O‘LMOQ, VAFOT ETMOQ, QAZO QILMOQ, QAYTISH QILMOQ, NOBUD BO‘LMOQ, QURBON BO‘LMOQ, HALOK BO‘LMOQ, UZILMOQ Hayoti tugamoq, yashashdan to‘xtamoq. **Qazo qilmoq**, asosan, katta yoshdagi kishilarga nisbatan qo‘llanadi. **Qaytish qilmoq** ko‘proq shevada qo‘llanadi. **Nobud bo‘lmoq** oddiy so‘zlashuvda, asosan, go‘daklarga nisbatan qo‘llanadi. **Qurbon bo‘lmoq, halok bo‘lmoq** jang, kurash va shu kabi hodisalardagi o‘limni ifodalaydi. **Uzilmoq** jon chiqish paytini ifodalashda qo‘llanadi.

Bu yerning do‘xtiri “o‘ l adi” degan odam, mana, qarang, yana o‘n besh yil yashadilar. O‘n besh yil-a! E.A’zam, Suv yoqalab. *Uzoq vaqtlardan beri, onasi v a f o t e t ganidan beri birinchi marta uning ma’yus boqishlarini aniq tasavvur etdi.* O‘.Hoshimov, Bahor qaytmaydi. *Qo‘shchi bobo-ning tengdoshlaridan ko‘plari q a z o q i l ib, uch-to‘rt qariya bir-birlariga juda suyanishib qolishgan edi.* Mirmuhsin, Umid. *Momo eri q a y-t i sh q i l ganda ellik yoshda edi. Mana shunga ham o‘ttiz yil bo‘pti.* S.Tursunov, Chavandozning ko‘ngli. *Ko‘p odam shundan n o b u d b o‘ l-gan. Ha, isdan ehtiyot bo‘lish kerak. Is deymiz-u, o‘zi bu – zaharli gaz, is gazi.* A.A’zam, Hali hayot bor... *Yigit o‘ldi. U – qahramon, u – mard inson, b o‘ l di q u r b o n.* Mirtemir, Tanlangan asarlar. *Shomatov h a-l o k b o‘ l gan kuni, ertalab siz o‘sha atrofda yugurib yurganingizni ko‘rgan odamlar bor.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Bu taxmin Akbarni ses-kantirib yubordi. Salim ota ertasi kuni u z i l di.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni.

O‘PICH, BO‘SA, MUCHCHI Sevish, erkalash ifodasi sifatida lab tegizish. **Bo‘sa** bu ma’noga poetik ifoda qo‘shadi, kitobiy nutqqa xos. **Muchchi**, asosan, folklorda va o‘zbek tilining ayrim shevalarida qo‘llanadi.

Aynan shu birinchi o‘ p i ch umid daryosini to‘sib turgan to‘g‘onni buzar, visolning nurli cho‘qqisini in’om etar edi. T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Birinchi marta sovg‘a keltirib berganingizda onangizning ko‘zida qalqigan yoshmi? Birinchi b o‘ s a mi?* O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar.

Mol-u dunyong darkor emas Oqqizga, O‘xshatib bir m u ch ch i olsang bo‘ladi. “Ravshan”.

O‘Q, PAYKON, TIR Yoyga qo‘yib otiladigan, uchi nayzasimon uzun, ingichka tayoqcha. **Paykon** so‘zi kitobiy nutqqa mansub. **Tir** so‘zida eskilik bo‘yog‘i mavjud, bu ma’noda kam qo‘llanadi.

U kamonga chapdastlik bilan o‘ q o‘rnatdi va chopib borayotgan ot ustida nishonga otdi. P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Qamishdan yasalgan qo‘lbola p a y k o n daraxt shoxlari orasida ko‘zdan g‘oyib bo‘ldi.* G‘.Shermuhammad, Langartog‘ yo‘lida. *Har balodan asraguvchi, eng muhim qimmat yarog‘ – T i r i vahshat, xanjari zillatga qalqondir kitob.* Hamza, Kitob.

O‘QDON, SADOQ, TIRDON Kamalak o‘qlari joylanib, belga bog‘lanadigan yoki yelkaga osib yuriladigan asbob. **Sadoq** eskirgan, ko‘proq tarixiy asarlarda qo‘llanadi. **Tirdon** nisbatan kam ishlatiladi, eskirgan, asosan, tarixiy mavzudagi asarlarda qo‘llanadi.

Urushga kirganingda o‘ q d o n ni yo o‘ng biqiningga, yo egarga os. Yelkangda bo‘lsa, enkayib ot choptirganingda olishga qiynalasan. I.Sulton, Bilga Xoqon. *Qizlarning ham, yigitlarning ham bellarida o‘q-yoyi va s a d o q larida o‘qlari bor edi.* M.Osim, To‘maris. *Mehmonxona devorida eskigina kamon va tirlari bilan t i r d o n osilib turardi – Taxmos ovga borishni yoqtirardi.* Q.Amon, Spitamen.

O‘QIMOQ, MUTOLAA QILMOQ So‘z, jumla, gap, matn va shu kabilarning yozma shaklini ichda yoki og‘zaki ifodalamoq. **Mutolaa qilmoq** so‘zida diqqat bilan o‘qish, o‘qib tushunib olish ta’kidi mavjud, badiiy uslubga xos.

Bir fikrni qat’iy, ishonch bilan aytish mumkin: Xudoyberdi To‘xtaboyev asarlarini o‘zbekning uch avlod kitobxoni qunt, qiziqish bilan o‘ q i di. X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Endi u ilgarigidan ham ko‘proq va xo‘broq namoz o‘qiydigan, m u t o l a a q i l adigan, odamlarga va’z aytadigan bo‘ldi-qoldi.* U.Hamdam, Muvozanat.

O‘QITUVCHI, MUALLIM, USTOZ (USTOD), DOMLA, PEDAGOG, AFANDI, MURABBIY Fan, tarbiya asoslaridan birini o‘qituvchi, shuningdek, ta’lim-tarbiya ishi bilan shug‘ullanuvchi shaxs. **Ustoz, domla** so‘zlari har qanday ilmli kishiga hurmat bilan murojaat etish shakli sifatida ham qo‘llanadi. **Domla** so‘zi, odatda, ta’limning yuqori bosqichlarida faoliyat yurituvchi o‘qituvchilarga nisbatan qo‘llanadi. **Pedagog** so‘zi o‘qituvchi va tarbiyalovchi shaxs ma’nosini bildiradi. **Ustod**, **afandi** so‘zlarida eskilik bo‘yog‘i mavjud, ayni paytda bu so‘zlar kitobiy nutqqa xos. **Murabbiy** umuman tarbiya beruvchi ta’kidiga ega, ko‘proq kitobiy nutqqa xos.

Bugun o‘g‘lini uylantirgan anavi chol o‘ q i t u v ch i man, dedimi? O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Ular boshlarini ko‘tarib, suyukli m u a l l i m ni tabassum bilan qarshiladilar.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Men charxpalakni emas,*

u s t o z larimni qo‘msar ekanman. Suv-suv emas, men ekanman! Charxpalak – charxpalak emas, o‘qituvchilarim ekan! O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Shayxzoda d o m l a, garchi meni o‘qitmagan bo‘lsa ham men o‘qigan institutda dars berardi.* Shukrullo, Javohirlar sandig‘i. *Oddiy p e d a g o g bunaqa to‘y qilolmaydi. Demak, bu ham qallob! Qarang, pora bermoqchi bo‘ldiya!* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Uning “Muallim o‘zimizniki”...Afand i mning tuprog‘i shu yerdan olingan, deganini esladi.* P.Tursun, O‘qituvchi. *Dil erkinligiday kishiga buyuk m u r a b b i y yo‘q.* I.G‘afurov, Bu bezovta zamona...

O‘QITUVCHILIK, MUALLIMLIK, USTOZLIK, PEDAGOGLIK, DOMLALIK, MURABBIYLIK Asosan, ta’lim va tarbiya bilan shug‘ullanishga yo‘naltirilgan faoliyat, kasb. **Ustozlik** so‘zida badiiy bo‘yoq ustuvor bo‘lib, bu kasb vakillariga bo‘lgan ehtirom ifodasiga ega. **Pedagoglik** ilmiy, publitsistik va rasmiy uslubga xos. **Murabbiylik** so‘zi kitobiy nutqqa xos.

Ushbu mafkura Yusufga 80-yillarning boshlaridanoq oshno bo‘lib, institutda o‘qish va keyingi o‘ q i t u v ch i l i k faoliyati davomida yanada teranlashgandi. U.Hamdam, Muvozanat. *Ataullo Isayevich, baribir, olti oygacha m u a l l i m l i k ka qo‘yilmadi. Xotinining yonida qo‘g‘irchoq fabrikasida ishlab yurdi.* X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Chunki shu soatdan sizning u s t o z l i k, mening shogirdlik muhlatim tugadi.* E.Vohidov, Ikkinchi tumor. *P e d a g o g l i k sha’niga o‘chmas dog‘ tushirgan bu kal kechirim so‘rashni qayerdan bilsin?* U.Azim, Sevgi. *Hozirgi so‘zim Saida to‘g‘risida, chunki bu shoiraginaning shu voyaga yetib keluvida kaminaning ham ozgina m u r a b b i y l i g i bo‘lgan.* G‘.G‘ulom, Adabiy oila.

O‘RALASHMOQ, UYMALASHMOQ, UYMALANMOQ, KUYMALANMOQ Biror narsa, yumush bilan shug‘ullanmoq, ovora, mashg‘ul bo‘lmoq. **Uymalashmoq** so‘zida keraksiz narsalar bilan ovora bo‘lish ta’kidi mavjud. **Uymalanmoq** so‘zi kam qo‘llanadi. **Kuymalanmoq** so‘zida mayda-chuyda ishlar bilan mashg‘ullik ta’kidi qabariqroq ifodalanadi, ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xosdir.

Haydar pakana deganlari qamoqda o‘ziga mos hamtovoq topolmaganmi, yana Asadbek atrofida xirapashshadek o‘ r a l a sh averdi. T.Malik, Shaytanat. *...peshtaxta yonida u y m a l a sh ib, negadir hadeb cho‘ntagini kovlayotgan Tolik dabdurustdan: – Ming so‘m qarz berib tur, – dedi.* Sh.Bo‘tayev, Qarz. *Birozdan keyin Cho‘livoy aka haligi narsalarni olib ketdi va yana egatlarning boshida u y m a l a n di.* O.Husanov, Nay. *To‘lqin tepalik ustidan hansiragan ko‘yi ko‘z tashlaganda xotini allaqachon hovlisida k u y m a l a n ib turganini ko‘rdi.* L.Bo‘rixon, Tumor.

O‘RAMOQ I, CHIRMAMOQ, O‘RAB-CHIRMAMOQ Biror narsani aylantirib, mahkam o‘rab, chandib bog‘lamoq. **O‘ramoq** so‘zi atrofini bir marta,

shuningdek, birdan ortiq marta o‘rashni ham ifodalayveradi. **Chirmamoq** so‘zida belgi darajasi kuchli. Bunda atrofini o‘rash birdan ortiq bo‘ladi va obyektni siqib o‘rash ma’no qirrasi ham kuzatiladi. **O‘rab-chirmamoq** so‘zida mazkur ma’no yanada kuchli ifodalanadi.

Azizbek boshiga oq shoyidan salla o‘ r a b, oyoqlarini kumush uzangiga tiragan, siyrak qoshli, cho‘qqisoqol, bug‘doyrangli, qirq besh, ellik yoshlar chamalik bir kishi edi. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Avazni gujumga ch i r m a b bog‘ladi.* S.Siyoyev, Avaz. *Yo‘g‘on chirmovuqlar daraxtdan daraxtga o‘tib, hamma yoqni o‘ r a b-ch i r m a b tashlagan.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

O‘RAMOQ II**, QURSHAMOQ, QAMAL QILMOQ, QAMALGA OLMOQ, QURSHOVGA OLMOQ, MUHOSARA QILMOQ** Yon atrofdan kelib, halqaga olmoq; yon atrofni shaxs yoki narsa bilan band qilmoq. **O‘ramoq** keng ma’noli bo‘lib, ham jonli, ham jonsiz predmetga nisbatan qo‘llanadi. **Qurshamoq**, asosan, jonli narsalar bilan band bo‘lish holatiga nisbatan ishlatiladi. **Qamal qilmoq, qamalga olmoq, muhosara qilmoq**, asosan, harbiylik ta’kidiga ega. **Qurshovga olmoq, o‘ramoq** boshqa narsa, predmetlar tomonidan chulg‘ab olinishni ifodalashi mumkin. **Muhosara qilmoq** – eskirgan so‘z.

Hasan hashamatli hovlisini qo‘rg‘onga aylantirganidek, o‘zini ihota devori bilan o‘ r a b o l gan. O.Muxtor, Muhabbat o‘limdan kuchli. *Bir necha yigitlar Yo‘lchining atrofini q u r sh a di.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Yo‘lni ochish uchun u Sherxon Chunorga qo‘shin tortib keldi va Sherxonni q a m a l q i l di.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *O‘zaro maktub jangi bo‘layotgan paytda Boyazid Konstantinopolni dengiz va quruqlik tomondan qurshab, q a m a l g a o l gan edi.* X.Davron, Sohibqiron nabirasi yoki Mitti yulduz qissasi. *Tanbalning qo‘shini Xonzoda begimni va uning navkarlarini darhol q u r sh o v g a o l di.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Axsi qal’asining m u h o s a r a q i l inganini o‘zim ko‘rdim.* T.Malik, Falak.

O‘RINBOSAR, MUOVIN Boshliq yoki rahbarning vazifasini bajarish huquqiga ega bo‘lgan rasmiy yordamchi. So‘zlashuv nutqida **muovin** so‘ziga qaraganda **o‘rinbosar** so‘zi kengroq qo‘llanadi. **Muovin** ko‘proq kitobiy nutqda qo‘llanadi.

Ministr o‘ r i n b o s a r i telefonda yigirma minut “qovurdi”. Yubiley obyekti o‘lda-jo‘lda bo‘lib yotgani uchun Iskandar Vahobovich boshchilik qilayotgan trest aybdor emish. O‘.Hoshimov, O‘zbeklar. *O‘shandayam uni xizmatkori uyg‘otib, zarur gap bilan m u o v i n i yo‘qlaganidan xabar berdi.* U.Hamdam, Muvozanat.

O‘RINLI, JO‘YALI, MA’QUL, JOIZ, MAQBUL Muayyan vaziyatga to‘g‘ri keladigan, jamiyat qoidalariga mos keladigan. **Ma’qul** so‘zi so‘zlashuv nutqida ko‘proq qo‘llanadi. **Jo‘yali, joiz** so‘zlari kitobiy nutqqa xos. **Maqbul** bu belgini boshqa sinonimlariga nisbatan ortiqroq ifodalaydi.

O‘ r i n l i so‘zga tuya cho‘kadi. Maqol. *Nizomjon o‘ylab qarasa, darhaqiqat, bu j o‘ y a l i gap ekan.* S.Ahmad, Ufq. *Bularni guruh desa-da bo‘ladi, to‘da desa-da bo‘ladi. To‘da deyish m a’ q u l roq.* T.Murod, Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. *J o i z so‘z aytilganida chaqnagan chaqmoqdan yovning yana bir bolasi o‘ldimikin, deb ham o‘ylayman.* I.Sulton, Ozod. *Men qo‘l qo‘yib, muhr bosar edim-u, lekin sirtdan turib sizlarga yordam berganim m a q b u l.* J.Sharipov, Xorazm.

O‘RNAK, NAMUNA, IBRAT, ULGI Boshqalar ergashsa, taqlid qilsa, o‘rgansa arziydigan ish yoki harakat namunasi. **Namuna, ibrat** so‘zlarida o‘rnak bo‘la oladigan, ergashsa arziydigan shaxs yoki narsa ta’kidi qabariq ifodalangan. **Ulgi** so‘zi shevaga xos.

Ming shirin maslahatdan bitta o‘ r n a k ish yaxshi. Maqol. *Shundan so‘ng esa bu mangu zot xokisorlikning va samimiyatning ajoyib n a m u n a sini tuhfa etgan edi.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *Elning qadr-u qimmatini, erk-u hamiyatini, qadd-u bastini raso ko‘rmoqday ulkan niyatni qalbiga jo qilib, har qanday vahshatlarga tik boqa bilgan ajdodlarimizning ma’rifat tug‘ini sarbaland tutgan i b r a t i asrlar osha aks sado berib turibdi.* N.Mahmudov, Ma’rifat manzillari. *U l g i bo‘ldi uchqur ot qarchig‘ay-u lochinga.* “Qo‘shiqlar”.

O‘RNAK OLMOQ, IBRAT OLMOQ, ULGI OLMOQ Boshqalar ergashsa, taqlid qilsa, o‘rgansa arziydigan ish yoki harakat sari intilmoq. **Ibrat olmoq** so‘zining ma’nosidagi ta’sirchanlik boshqa sinonimlariga nisbatan kuchli tarzda ifodalanadi. **Ulgi olmoq** so‘zi shevaga xos.

Qushlar-u soylardan o‘ r n a k o l, axir, Miraziz, baxt tinmagan yildan kelur. M.A’zam, Kuzgi yaproqlar. *Nodon so‘zlar – dono i b r a t o l ar.* Maqol. *Ilon ovlamoqni Qoravoy changalzorda o‘rgangan, bu sohada u tipratikandan u l g i o l gandi*. N.Norqobilov, Bekatdagi oq uycha.

O‘RTOQ, DO‘ST, HABIB, OG‘AYNI, OSHNA, JO‘RA, ULFAT, BIRODAR, HAMDAM, DUGONA, ESH, TOMIR, CHO‘PQOT Yoshi, qarashlari, faoliyati va shu kabi jihatlari bilan o‘zaro yaqin bo‘lgan; do‘stlik, o‘rtoqlik munosabatidagi kishi. **Do‘st** so‘zida o‘rtoqlik munosabatidagi yaqinlik yana ham kuchliroq bo‘ladi. **Habib** so‘zida poetik bo‘yoq ustuvor. **Oshna, og‘ayni** so‘zlari so‘zlashuv nutqida ko‘proq qo‘llanadi. **Jo‘ra, birodar, ulfat** so‘zlari **o‘rtoq, oshna, og‘ayni** so‘zlariga nisbatan kam qo‘llanadi. **Hamdam** so‘zi eskirgan. **Dugona** so‘zi xotin-qizlarga nisbatan qo‘llanadi. **Esh** so‘zi shevaga xos. **Tomir** so‘zi bu ma’noda juda kam qo‘llanadi. **Cho‘pqot** so‘zi eskirgan, kam qo‘llanadi.

Nuri alohida xonada o‘z *o‘ r t o q lari – obro‘li oilalarning qizlari bilan o‘ltirar edi.* Oybek, Qutlug‘ qon. *Boshingda quyosh charaqlab turganida izingdan quvmaydigan, boshingga bulut kelganida izingdan qolmaydigan do‘st – haqiqiy d o‘ s t.* O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Yaratganning sinovi shunchalar shiddatlimi,* o‘z *h a b i b ini olovga otishlarigacha yo‘l qo‘yib berdi?* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Biz shu yerdagi o g‘ a y n i lar bilan kengashib, bir*

gapga to‘xtab qo‘ydik. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Bu shaharda tanish-bilishning yo‘qligi Mirzayevga shu bugun bilindi. Bironta o sh n a si bo‘lsa, shaftoli sayiliga aytmasmidi.* A.Qahhor, Dahshat. *Baraka topkur qo‘shnimiz, huv Hakimboy j o ‘ r a ngizning o‘g‘li-da, tunov kuni suv bog‘lab kelgan ekan. Ko‘llatib sug‘orib oldim.* E.A’zam, Suv yoqalab. *Bu ziyofat chinakamiga mushoira kechasiga aylanib ketgan edi. G‘afur aka bu yerda ham u l f a t ning guli bo‘ldi.* S.Ahmad, Yo‘qotganlarim va topganlarim. *“Axir o‘zing ham mujiksan-ku, uyat emasmi o‘z b i r o d a r ingni qilich bilan chopsang?” desa, “Mening xizmatim shunday”, dermish.* A.Muxtor, Chinor. *Yalpizlar gullagan shu bahor fasli, Sodiq h a m-d a m bo‘lgin sen menga, dilbar.* M.Yusuf, Sevgi bu... *– Barakalla, – Muhamedov yana choy ho‘pladi, – d u g o n a ngizga ishonib taqinchoqlaringizni berib yuborib, yaxshi qilibsiz.* X.To‘xtaboyev, Mungli ko‘zlar. *Paxtazor oralab traktor guvlar, E sh va inoq to‘p qiz, peshona bog‘liq.* Mirtemir, Tanlangan asarlar. *Mingning zotini bilgandan birning otini bil, deganlar, tanishib qo‘yaylik, t o m i r.* A.Muxtor, Qoraqalpoq qissasi. *Sir yashirarkansan, ch o ‘ p q o t bo‘lmaysan...* A.Muxtor, Tug‘ilish.

O‘SMOQ, ULG‘AYMOQ, KATTA BO‘LMOQ Yosh va jismoniy jihatdan katta holatga o‘tmoq, ulg‘ayish tomon rivojlanmoq. **Ulg‘aymoq** bu ma’noga aqlan rasolashganlik ifodasini ham qo‘shadi. **Katta bo‘lmoq** so‘zi so‘zlashuv nutqiga xos.

Safingda ulg‘aydim, chiniqdim, o ‘ s dim, Safingda bo‘lmoqlik ulug‘ iftixor. Shuhrat, Saylanma. *Jo‘ra u l g‘ a y ibdi, zap tanti o‘g‘lon, Dengiz taglarida qilar sayohat.* Mirtemir, Tanlangan asarlar. *Yillar o‘tib, toshbaqa haqiqatini biladigan avlod dunyodan o‘tib ketdi. Keyingi avlod esa faqatgina rivoyatlardan eshitib k a t t a b o ‘ l di.* I.Sulton, Boqiy darbadar.

O‘T I, OLOV, ALANGA, OTASH, NOR, O‘RT Tabiiy ta’sir, yonilg‘i yoki yoqilg‘i vositasida amalga oshiriladigan yonish jarayoni. **O‘t** va **olov** so‘zlari adabiy tilda ishlatilishi qariyb teng, lekin ayrim holatlarda bu so‘zlarning birini ikkinchisi o‘rnida qo‘llab bo‘lmaydi. (Masalan, *quyosh olovi* va *quyosh o‘ti*) Ba’zi shevalarda **o‘t**, ba’zilarida **olov** faol ishlatiladi. **Alanga** – kitobiy so‘z. **Otash** va **nor** so‘zlari badiiy uslubga xoslangan. **Nor, o‘rt** so‘zlarida eskilik bo‘yog‘i mavjud.

O ‘ t balosi, suv balosi, tuhmat balosidan asrashni so‘rab, yuziga fotiha tortdi. O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Aytganday qilib, o l o v ni yoqqach, tutun ko‘tarilishi bilan o‘tinlar orasidan pastga tushib, yerosti yo‘lagi orqali uyiga boribdi-yu, bir yil tashqariga chiqmay o‘tiribdi.* T.Malik, Shaytanat. *A l a ng a domiga uchib tushayotgan muqaddas kitob... Keyin, birin-birin – oppoq dastor, oq xirqa, sahro zarangidan yasalgan irg‘ay aso...* E.A’zam, Shovqin. *Kimdir faryod solib yig‘lardi nuqul, O t a sh da yonardi o‘zga bir odam.* A.Oripov, G‘iybat. *N o r i hijron bag‘rim yomon kuydirdi, Beparvo yor, qoshi*

kamon kuydirdi. O.Tohir, Nori hijron. *Shubha qovurar edi Ba'zilarni misli o‘ r t.* Mirtemir.

O‘T II**, O‘LAN, ALAF** Poyasi yog‘ochlanmaydigan, chorva mollari uchun asosiy ozuqa bo‘ladigan yashil o‘simlik. **O‘lan** so‘zi yakka holda kam qo‘llanadi. Bu so‘z **o‘t** so‘zi bilan birga kelib, juft holda ham qo‘llanadi. **Alaf** so‘zi ko‘pincha shevada qo‘llanadi.

Yaylov to‘la o‘ t bo‘lsa. Qishloqda yashab turib, mol boqmaslik gunoh-ku! O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar. *Yengilgina esgan shamol dimog‘ga turli o‘ l a n islarini keltirib urardi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Ha, yillar shuvullab o‘tib ketdi. Tosh ostida a l a f bo‘lib qolib ketmadi.* A.Suyun, Shoxdor.

O‘T III**, ZARDA, SAFRO** Jigardan ajralib chiquvchi sarg‘ish-yashil rangli achchiq suyuqlik. **Zarda** ayrim shevalarda faol qo‘llanadi. **Safro** kitobiy nutqqa xos.

Kimgadir yovvoyi echkining terisimi, ayiqning o‘ t imi kerak ekan. N.Qobul, Bug‘doy pishig‘iga yetmaganlar. – *Xuddi qo‘rg‘oshin yutgandayman, ko‘kragim og‘ir. Mana shu yerimni bossam, og‘riydi. Qayt qilaman. Z a r d a m qaynab turadi, – dedi Saidiy.* A.Qahhor, Sarob. *Jo‘rabek dushanba, seshanba kunlari s a f r o tashlab, ruhi yorishgan kishidek, ancha yengil tortdi.* Mirmuhsin, Qulamas qoya.

O‘TIRMOQ, CHO‘KMOQ Biror joyni egallab o‘rnashmoq. **Cho‘kmoq** so‘zi bu ma'noda kam qo‘llanadi.

Yonimda o‘ t i r gan taqirbosh bola ora-sira menga, tizzamdagi hech narsa yozilmagan yondaftarchamga qarab-qarab qo‘yayotgan edi. A.Yo‘ldosh, Yetim so‘z. *Turdi g‘ilay Malik muallimning yoniga ch o‘ k di.* A.Ko‘chimov, Halqa.

O‘TKIR, KESKIR, BURRO Yaxshi, oson, tez kesadigan. **Keskir** so‘zi xalq tilida faol bo‘lib, ko‘pincha folklor asarlarida ko‘p uchraydi. **Burro** so‘zi kam qo‘llanadi.

O‘ t k i r, qonsiragan xanjarini beliga osib, oyboltasini ko‘targan jallod qushbegining hukmiga muntazir edi. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Ostingda yuz alvon o‘ynaydi oting, Belingda yarqirar k e s k i r po‘lating.* “Alpomish”. *Do‘ppisini olib kel desangiz, axir biz jallod... qilichi b u r r o... kimning ajali yetsa... boshini kesib keltiramiz-da!* Hamza, Boy ila xizmatchi.

O‘TMISH, KECHMISH, MOZIY Kishi, xalq hayotining o‘tgan (orqada qolgan) qismi, shu o‘tgan davridagi hayoti. **O‘tmish, kechmish** so‘zlarida muayyan kishi, shuningdek, xalqning o‘tgan davrdagi hayotiga ishora qilinadi, **moziy** so‘zi esa kishilarga nisbatan qo‘llanmaydi. **Moziy** so‘zi eskirgan, kitobiy nutqqa xos, bu so‘zda tarix ta'kidi qabariq ifodalangan.

Kechmishni ko‘rganlar demas afsona, O‘ t m i sh – qalin kitob, sarlavhasi qon. Mirtemir, Tanlangan asarlar. *Ummon go‘yo tarixga o‘xshar edi! Go‘yo butun k e ch m i sh lar ana shunday sokin va tilzabonsiz, bepoyon tarzda, vaqtsiz-u makonsiz dolg‘alanmoqdaydi.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *M o z i y da o‘tgan*

valilardan biri "Dunyo o'tkinchi mehmonxonadir. Dunyodagi eng ulug' boylik dunyoga berilmaslikdir. Dunyoni afzal bilgan kishi zillatga, xorlikka hukm etilib, halok bo'lur", degan ekan. T.Malik, Murdalar gapirmaydilar.

O'TROQ, MUQIM, TURG'UN Ma'lum bir joyda doimiy yashovchi. **O'troq** so'zi insonlarga, shuningdek, hayvon va parrandalarga nisbatan ham qo'llanadi. Bu so'z, odatda, ilmiy nutqda ko'p uchraydi. **Muqim** so'zi kitobiy nutqqa xos. **Turg'un** so'zida bir joyda o'rnashib qolganlik ta'kidi kuchli ifodalangan.

Mazkur shartli alomatlarga to'la o' t r o q makon qadimda dastlab "Shahriston", ya'ni "shoh-o'riston" nomi bilan atalgan. A.Muhammadjonov, Toshkent darvozalari: tarixi, nomlanishi va ma'nosi. *Boya Farhod qo'shilganidan beri m u q i m o'tirgani uning o'zi bilan yetti kishi edi.* E.A'zam, Shovqin. *Modomiki siz mening mamlakatimda vatan tutib, muqim va t u r g' u n turar ekansiz, nimani iltimos qilsangiz, o'sha narsa, albatta, ijobat izzatini topajak!* I.Sulton, Alisher Navoiy.

O'XSHAMOQ, MENGZAMOQ, MAYZAMOQ Xususiyat, xislat, tuzilish va boshqa belgisi bilan birxillikka ega bo'lmoq. **Mengzamoq** bu ma'noni poetik bo'yoqdor qilib ifodalaydi. **Mayzamoq** so'zi shevaga xos.

Mo'minlar egizak jonlarga o' x sh a b, O'zgaga boqqan choq o'zni ko'rguvsi. A.Oripov, Hayit. *Endi uning qoyaga m e ng z a lishiga kelsak, bu afsona quyidagi yo'sinda talqin etiladi: emishki, Donishota juda serfarzand bo'lib, ular o'sib-ulg'ayishgach, bu makon torlik qilib, sekin-asta tog'ning turli puchmoqlariga taralib ketishibdi.* N.Norqobilov, Qora quyun. *Bolani azal-azaldan podshoga m e ng z a ydilar.* X.To'xtaboyev, Mungli ko'zlar. *Odamga mayzab gapiradi, odamga m a y z a b kuladi*. T.Murod, Ot kishnagan oqshom.

O'XSHASH, MONAND Ko'rinishi, tuzilishi, xususiyati, xislati va boshqa jihati bir xil. **Monand** so'zi kitobiy nutqqa xos.

Xullas, o'sha odam tirikchiligi tang ahvolda qolgach, o'ziga o' x sh a sh so'qir bir tilanchiga shogird tushibdi. O'.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Vaziraning egnida shaftoli guliga m o n a n d, ko'ksi ochiq, yelkasiga paxta qo'yib tikilgan shoyi ko'ylak*. S.Ahmad, Ufq.

O'YIN, RAQS San'atning musiqa jo'rligida qo'l, oyoq, gavda ritmik harakati va mimikalar uyg'unligi bilan ijro etiladigan turi. **Raqs** so'zi kitobiy nutqqa xos.

Ikki soatlik qiziq bir bazmdan so'ng qizlar charchadilar-da, o' y i n ni to'xtatdilar. Gulsin bilan Xonimbibi endi dutor bilan qo'shiqqa o'lturdilar. A.Qodiriy, O'tkan kunlar. *Mag'lub yiqilgan joyidan ohista turadi. G'olibning quvonch r a q s iga alam bilan qaraydi.* U.Azim, Birovning umri.

O'YINCHI, RAQQOSA, RAQQOS Raqsga tushuvchi kishi. **Raqqosa** ayollarga, **raqqos** erkaklarga nisbatan qo'llanadi, bu jihatdan **o'yinchi** so'zi neytral. **Raqqos** – nutqda nofaol so'z.

Odamlar uning chet eldan kelgan mehmon ekanini bilib, to'rga o'tqazishib-

di, to‘n kiyg‘izishibdi, o‘ y i n ch i lar uni o‘yinga tortishibdi. A.Qahhor, Dumli odamlar. *Mug‘anniylar kuy qilar og‘oz, R a q q o s a lar raqs etar sernoz.* E.Vohidov, Saylanma. *U boyagi r a q q o s ning harakatlarini takrorlayotganini sezib qoldi.* E.A’zam, Shovqin.

O‘YLAMOQ, FIKRLAMOQ, MUSHOHADA QILMOQ (YURITMOQ) Muayyan voqea-hodisa, jarayon, shaxs yoki narsa doirasida fikr yuritmoq. **Fikrlamoq** so‘zida chuqur mushohada ta’kidi ustuvor. **Mushohada qilmoq (yuritmoq)** so‘zida muayyan bir xulosaga kelish ta’kidi mavjud, ayni paytda u kitobiy nutqqa xosdir.

Kechalari ba’zan shuni o‘ y l a b, qattiq bezovta bo‘ladi, zirapcha misol qadalib yotgan allanima yurak-yuragini zirqiratib yuboradi... E.A’zam, Shovqin. *Bir-birimizdan bexabar holda bir narsa haqida bir xil o‘ylaydigan, bir xil f i k r l a ydigan darajada ko‘ngillarimiz yaqinlashib ketganidan Sizga va o‘zimga havasim keladi.* X.Do‘stmuhammad, Hijronim mingdir mening. *Ehtimol, shuning uchun ham xalq ming yil yashab, ming yil m u sh o h a d a q i l ib, so‘ng “oyning o‘n beshi qorong‘i bo‘lsa, o‘n beshi yorug‘dir”, degandir...* U.Hamdam, Ota.

O‘YNAMOQ, RAQSGA TUSHMOQ, RAQS ETMOQ Tana, oyoq, qo‘l va qosh-ko‘zlarni kuyga uyg‘un holda harakatlantirmoq. **Raqs etmoq** so‘zida birqadar kitobiylik ta’kidi mavjud.

Xonimbibi qizlarga qistatib o‘tirmay, o‘rnidan sakrab turdi-da, o‘ y n a b ham ketdi. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Shodligin bildirib bir zum r a q s e t di, So‘ngra bir so‘z demay jim chiqib ketdi.* M.A’zam, Kuzgi yaproqlar.

O‘ZBOSHIMCHA, BEBOSH, BOSHBOSHDOQ Boshqalar bilan hisoblashmasdan, faqat o‘z erki, o‘z xohishi bilan ish tutadigan. **Bebosh** so‘zida “hech kimga quloq solmaydigan”, “itoatsiz” kabi ma’no qirralari ta’kidlangan. **Boshboshdoq** so‘zida bu ma’no kuchli ifodalangan.

O‘ z b o sh i m ch a falak jismingdagi sadaf ichiga inju deb tosh solibdi. I.Sulton, Alisher Navoiy. *Odil aka o‘g‘lining gaplaridan ko‘p mutaassir bo‘ldi. Abdurahmon domla yoshligida b e b o sh o‘tgani rost.* U.Hamdam, Muvozanat. *Demokratiyaning hududlari, erkinlikning chegarasi bo‘ladimi-yo‘qmi, bilmayman, lekin shuni aniq bilamanki, demokratik jamiyat degani tizginsiz, b o shb o sh d o q, zo‘ravonlik jamiyati emas.* O.Sharafiddinov, Dovondagi o‘ylar.

O‘ZBOSHIMCHALIK, BEBOSHLIK, BOSHBOSHDOQLIK O‘zboshimcha ish, xatti-harakat. **Beboshlik** so‘zida tartib-intizomga bo‘ysunmay qo‘yganlik, itoatsizlik ifodalari ustuvor. **Boshboshdoqlik** ko‘proq jamoaga tegishli tartibsizlik ma’nosini kuchaytirib ifodalaydi.

Ammo otasi o‘g‘lining bu o‘ z b o sh i m ch a l i g i dan tajang bo‘lib, moddiy yordam bermay qo‘yadi. M.Jumaboyev, Bolalar adabiyoti va folklor. *Siz aytganday qilinsa, b e b o sh l i k ka katta yo‘l ochiladi, hamma yoq anarxiya bo‘lib ketadi.* P.Qodirov, Uch ildiz. *B o sh b o sh d o q l i k ka moyilsan. Hukmni o‘tkaz-*

moqda ojiz bo‘lib qolmasmikansan? Hukmni o‘tkazmoq uchun qattiqqo‘l, og‘ir bo‘lmoq darkor. T.Malik, Savohil.

O‘ZGARUVCHAN, BEQAROR, QARORSIZ Bir zaylda turmaydigan, hadeb o‘zgaraveradigan. Qatordagi so‘zlar, asosan, ob-havoning shunday sifatini bildirish uchun ishlatiladi. **Beqaror** bu ma’noda ko‘p, **qarorsiz** esa kam qo‘llanadi.

Bu yerning havosi juda o‘ z g a r u v ch a n ekan... Ha-ha, qor deysizmi, do‘l deysizmi – marhamat! Sh.Xolmirzayev, Saylanma. *Zarafshon vodiysining ob-havosi juda b e q a r o r, bir kunda yuz marta o‘zgaradi.* Sh.Toshmatov, Erk qushi. *Ob-havo shunaqa q a r o r s i z bo‘ladi, zo‘rlanish yaramaydi...* H.Qodiriy, Eski Toshkantda.

O‘G‘IRLAMOQ, SHILMOQ, ILIB KETMOQ O‘zganing narsasini xufiyona olmoq, qonunga xilof ravishda o‘zlashtirmoq. **Shilmoq** so‘zida kishi molini aldab o‘ziniki qilish ta’kidi yetakchilik qiladi. **Ilib ketmoq** so‘zida harakatning osonlik bilan amalga oshishi ta’kidi anglashiladi. Bu so‘z, asosan, so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi. **Shilib ketmoq** va **ilib ketmoq** so‘zlari ma’noni birqadar obrazli ifodalaydi.

Borsak – hamma yoq bardak! Bir epizodni to‘rt-besh martadan oldik, deb pulni o‘ g‘ i r l a ydilar. E.A’zam, Shovqin. *O‘g‘ri, bandit! Ertaga hamma yoqni sh i l ib qochadi.* A.Muxtor, Tug‘ilish. *Innaykeyin, hozir bo‘linglar, qaqir yerlarga jon kirganda, tag‘in Teshaboy i l i b k e t masin.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha.

O‘CH, QASOS, QASD, INTIQOM, ALAM Haqorat, alam o‘tkazganlik, umuman, yomonlik uchun qilinadigan javob tarzidagi ish, harakat, yomonlik. **Qasos** so‘zida atayin yomonlik qilish ta’kidi kuchli darajada ifodalangan. **Qasd** so‘zi kam qo‘llanadi. **Intiqom** eskirgan, kitobiy.

Yo‘q, Nusratilla uni yomon ko‘radi, bu odamlarning hammasida alami, o‘ ch i bor. A.Muxtor, Opa-singillar. *Yo‘q, men ta’na qilmayman. Ko‘rsin, kuyib o‘lsin. Shuning o‘zi q a s o s bo‘ladi.* S.Ahmad, Qadrdon dalalar. *Biz bechoralarda nima q a s d ing bor edi, shunchalik sharmanda qilding?!* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *“Sen farmon bergansen, qasdini sendan olmog‘imiz kerak!” degilari kelib, Komronga i n t i q o m to‘la ko‘zlar bilan tikilishardi.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Muncha serpiching bo‘lib ketibsiz. Menda a l a m ingiz bormi?* Shuhrat, Shinelli yillar.

O‘CHMOQ, SO‘NMOQ Yonishdan, yolqin berishdan to‘xtamoq. **So‘nmoq** so‘zida yonayotgan narsaning sekin-astalik bilan butunlay o‘chish ta’kidi mavjud.

Chiroq yerga to‘nkarilib tushdi-yu, darhol o‘chdi. Yorug‘ga o‘rgangan ko‘zlar qorong‘ilikda odamni odamdan ajratolmay qoldi. P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Moyi tugab, piligi so‘xta bo‘lgan chiroq bir lip etib s o‘ n di.* S.Ahmad, Ufq.

G‘

G‘ALABA, ZAFAR, MUZAFFARIYAT, NUSRAT Jang yoki bellashuv (kurash)da qozonilgan (erishilgan) muvaffaqiyat. **Zafar**, **muzaffariyat** so‘zlarida g‘alaba ta’kidi kuchli, poetik bo‘yoq mavjud. **Muzaffariyat** so‘zi eskirgan, ko‘proq kitobiy nutqqa xos. **Nusrat** so‘zi bu ma’noda kam qo‘llanadi.

Hirot darvozalari tepasida karnay-u surnay, nog‘oralar avj qildi; sulton Shohrux mirzo lashkari g‘ a l a b a bilan qaytib keldi. Mirmuhsin, Me’mor. *Boburning uch mingga yaqin qurolli kishilari z a f a r kuyini chalib, qo‘sh nog‘oralar va karnaylar sadosi ostida shaharga kira boshladilar.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Sherpanja shahzoda Sulton Husayn Egallamish Hirot toj-u taxtini, Muborak bo‘lsin bu m u z a f f a r i y a t! Do‘stingiz chorlamish sizni yoniga*. I.Mirzo, Samarqand sayqali. – *N u s r a t shijoatdan emas, Tangri taolodandir, – dedi Navoiy, muloyimlik bilan.* I.Sulton, Alisher Navoiy.

G‘AM, TASHVISH, G‘USSA, QAYG‘U, KULFAT, ALAM, ANDUH, DOG‘, HASRAT, DARD, MUNG, HUZUN, SHO‘R, SHO‘RISH Kishida paydo bo‘lgan ruhiy azob his-tuyg‘usi, ruhiyatdagi shunday holat. **Tashvish** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv uslubida qo‘llanadi. **G‘am** so‘zi **tashvish** so‘zi bilan juftlashib keladi hamda “ruhan ezilish” ifodasini beradi. Nutqda bu ma’noda **g‘am-koyish** so‘zi ham ishlatiladi. **Kulfat** so‘zi bu ma’noni kuchli darajada ifodalaydi. **Dard, alam** so‘zlarida ruhiy azob ta’kidi kuchli. Bu so‘zlar juft holda qo‘llanib, mazkur mazmunni yanada kuchli ifodalaydi. **Anduh** eskirgan, kitobiy so‘z bo‘lib, poetik bo‘yog‘i bor. Ko‘pincha **g‘am** so‘zi bilan birga juft so‘z holida qo‘llanadi, bunda ma’noni yanada kuchli darajada ifodalaydi. **Mung, huzun** so‘zlari eskirgan, kitobiy nutqqa xos. **Sho‘r, sho‘rish** so‘zlari nofaol bo‘lib, nutqda kam ishlatiladi.

Yodimdadir o‘shal damlar, kulgularing edi so‘lim, hali yiroq edi g‘ a m lar, dunyoda yo‘q edi o‘lim. Sh.Rahmon, Saylanma. *Sizga bir maslahatim: ko‘p kuyunchak bo‘lavermang, yurak kasalligi aksariyat ikir-chikir t a sh v i sh lardan kelib chiqadi.* O‘.Hoshimov, Nur borki, soya bor. *Yo‘lin yo‘qotsa odam – muhabbatga suyangay, G‘ u s s a ga botsa odam – muhabbatga suyangay*. A.Oripov, Birinchi muhabbatim. *Bitta sham o‘chgaydir shabboda yelsa, Kulga libos, balki, asli u q a y g‘ u.* A.O‘ktam, Taraddud. *Eng yaxshi farzanding etilmishdir oq, Ey balo tutquni, k u l f a t da ado!* H.Olimjon, Tanlangan asarlar. *Yiqildingmi?.. Ko‘zlaringda Buncha a l a m, Buncha a l a m!* U.Azim, Saylanma. *Men siyohbaxt dunyoga kelmagan bo‘lsam edi, sizga munchalik kulfatlar, munchalik a n d u h lar yo‘q edi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Qorong‘i qish kunlaridan qolgan d o g‘ lar, to‘rt devor orasida yashashdan kelgan chiqindilar, otalardan o‘tgan*

zulmlar, sovchilardan yetgan tashvishlar barham yemaganmidi? Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Suv o‘rniga qon shimayotgan halovatsiz, bechora zamin. H a s r a t bilan yerga qaraydi chiqarmasdan xudolar damin.* Sh.Rahmon, Saylanma. *Bu odamning ichi to‘la d a r d.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Yirik, dono ko‘zlar m u ng ga aylanib, To‘kilmagan yoshga to‘ladi liqqa.* Zulfiya, Quyoshli qalam. *Kumushning ko‘zlarida doimiy bir ma’yusiyat, arimas bir h u z u n, har onda bir entikib chayqalish edi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Men – o‘tda, sen esa xazonda vosil, Evoh, tiriklikning sh o‘ r i sh i bisyor!* U.Azim, Kuz.

G‘ARAZGO‘Y, KEKCHI, G‘ARAZCHI Birovning yutug‘ini ko‘ra olmaydigan, yomon niyat, g‘araz bilan ish tutuvchi. **Kekchi** so‘zi kek saqlaydigan, o‘ch olish payiga tushgan insonlarga nisbatan qo‘llanadi. **G‘arazchi** so‘zi so‘zlashuv nutqiga xos.

Shunday rangi toza yigit Mahkamning tasavvuridagi g‘ a r a z g o‘ y amalparastga hech ham to‘g‘ri kelmasdi. P.Qodirov, Uch ildiz. *Ushinskiyning elchilar guruhiga kiritilishi, majlisda “k e k ch i”, “adovatchi” degan nom olishi Asadullani behad g‘azablantirdi.* T.Malik, Savohil. *Mana shunday g‘ a r a z ch ilarni, ular kim bo‘lsalar ham ish boshidan quvlash va ular o‘rniga yaxshi va xolis odamlarni o‘tqazish najotimizning yo‘lidir.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

G‘ARB, KUNBOTAR, **MAG‘RIB, XOVAR** Dunyoning to‘rt tomonidan biri; quyosh botadigan tomon. **Kunbotar** so‘zi so‘zlashuv nutqida ancha faol qo‘llanadi. **Mag‘rib, xovar** so‘zlari eskirgan, kitobiy nutqqa xos.

Oftob g‘ a r b ga yonboshlaganda, ikki yo‘lovchi dashtdan chiqib, tepalikka yo‘l oldi. A.Qahhor, Maston. *Tashqariga chiqqanimda, k u n b o t a r dagi adirlar betidan – archazorlarni oralab, qo‘ylarimiz tushib kelmoqda edi.* Sh.Xolmirzayev, Og‘ir tosh ko‘chsa. *Puldor odam – qanotli odam, bu qanot bilan m a g‘ r i b dan mashriqqacha uchasan, har yerda oshna-og‘ayni, do‘st-yor topasan.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Ki, Iskandarki olib yetti kishvar, Hududi boxtardin to ba x o v a r*. Navoiy, Farhod va Shirin.

G‘IRROM, TIRRIQ O‘yin, musobaqa, bellashuv yoki boshqa munosabatda tartib-qoidaga zid yo‘l tutuvchi; halollikka rioya qilmaydigan. **Tirriq** so‘zida belgi darajasi kuchli.

Shaxmatning yana bir zarari shuki, agar g‘ i r r o m odam bilan o‘ynasangiz, asabingiz buziladi. A.Qahhor, Asarlar. *Fashist beinsof ekan, juda t i r r i q ekan.* Oybek, Quyosh qoraymas.

G‘IYBAT, FISQ-FASOD, FISQ-FUJUR, **DEDI-DEDI, VISIR-VISIR** Birovni kamsitib, yomonlab aytilgan yolg‘on-yashiq gap. **Fisq-fujur** so‘zi kam qo‘llanadi. **Dedi-dedi** so‘zida bir kishidan eshitgan gapni boshqa kishiga yetkazish ta’kidi kuchli, so‘zlashuv nutqiga xos. **Visir-visir** so‘zida g‘iybat darajasi **dedi-dedi**ga nisbatan kuchli.

G‘iybat bilan tuhmat – o‘lgan odam go‘shtini yeyish bilan barobar ekan. T.Malik, Savohil. *Ertasiga Islomxo‘ja haqida uydirma gaplar, fisq-fasodlar to‘qildi.*

J. Sharipov, Xorazm. *Amakim ham, xotini ham qiziga nasihat qilish o‘rniga, uning f i s q-f u j u r ishlarida ko‘makdosh bo‘ldilar.* M.Qoriyev, Oydin kechalar. *Kim bilsin, qishloqdagi v i s i r-v i s i r lar Habibaning ham qulog‘iga yetgandir.* O‘.Hoshimov, Tushda kechgan umrlar.

G‘IYBAT QILMOQ, FISQ-FASOD QILMOQ, CHALPIMOQ, VISIR-VISIR QILMOQ Kishi haqida g‘iybat tarzidagi gaplar aytmoq, shunday gaplar bilan kishini aybsitmoq, bir tomonlama yomonlamoq. **G‘iybatlashmoq** so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi. **Chalpimoq** so‘zida birovni yomonlab gapirish ifodasi yuqori. Bu so‘z, asosan, so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi.

Men boshqa narsadan ranjidim ...orqangizdan g‘ i y b a t q i l may, fikrimni ko‘pchilik orasida aytganimdan beg‘araz ekanimni bilishingiz kerak edi. T.Malik, Savohil. *O‘zi udda qilolmay, ketidan xotinlarday f i s q-u f a s o d q i l ib yuradigan sendaqalardan o‘sha begona yaxshi*. O.Yoqubov, Izlayman. *Ayniqsa, frontovikning xotinini ch a l p i shga hech kimning haqqi yo‘q*. O‘.Hoshimov, Ikki eshik orasi. *Mana endi bu gal unga qo‘l keladi, Rahbarning qulog‘iga v i s i r-v i s i r qiladi*. U.Nazarov, Alangali salom.

G‘OLIB, MUZAFFAR Urush, jang, kurash, tortishuv, musobaqa va shu kabilarda g‘alaba qozongan, ustun chiqqan. **Muzaffar** kitobiy nutqqa xos bo‘lib, kam qo‘llanadi.

Urushdan qaytgan g‘olib otadek Qo‘yni-qo‘nji to‘lib, saxiy kuz keldi. G‘.G‘ulom, Saylanma. *Saragul. – Yovuz Chingizxon, xoin To‘xtamish! M u z a f f a r lashkarlarim yakson qilg‘on mag‘lub Yildirim! Ayt ularg‘a: men To‘xtamishday tuzimni yeb, tuzlug‘imga tupurgan ila so‘zlashmaymen.* O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat.

G‘ULG‘ULA, G‘ULU(V), QUTQU, G‘ASHLIK Kishi ruhi, dilidagi notinch, bezovta holat. **G‘ulu(v)** va **qutqu** so‘zlari kam qo‘llanadi, **g‘ulu(v)** ko‘proq she’riy nutqqa xos. **G‘ashlik** so‘zida ta’bi xiralik ta’kidi kuchli.

Murodning gapidan ham ta’sirlandim, ham ko‘nglimdagi g‘ u l g‘ u l a kuchaydi. A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Kechalari mizg‘imas me’mor, Muhandisda o‘zgacha g‘ u l u.* M.Ali, Amir Temur chamani. *Zamona qalqib turibdi, bek tugul amirning o‘zi ham q u t q u da emish.* A.Muxtor, Chinor. *Mana endi daf’atan fikrsiz, o‘ysiz qoldi, yuragi bo‘m-bo‘sh, bunda faqat g‘ a sh l i k va og‘riq hukmron.* X.Sultonov, Onamning yurti.

G‘ULG‘ULA SOLMOQ, G‘ULU(V) SOLMOQ, QUTQU SOLMOQ Kishi dilida notinchlik uyg‘otmoq, bezovtalik qo‘zg‘amoq. **G‘ulu(v) solmoq** kitobiy nutqqa xos. **Qutqu solmoq** so‘zida gijgijlamoq ma’nosining ta’kidi ham bor.

Bir yoqdan ro‘za oyi ham yurakka g‘ulg‘ula s o l ib yaqinlashmoqda edi. M.Osim, Tilsiz guvoh. *U ne o‘ktam, botir yigitlar Yuragiga s o l magan g‘ u l u v.* E.Vohidov, Nido. *O‘lim minorasi. Hindu bilan muslim aro q u t q u s o l gan – shul odam!” Olis yurtdan kelgan birov Ayb qo‘ydi beandisha!* E.Vohidov, Ruhlar isyoni.

SH

SHABADA (SHABBODA), YEL, SABO, NASIM Yengil, mayin shamol. **Shabboda** so‘zi kitobiy bo‘yoqqa ega. **Yel** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi. **Sabo** so‘zi ertalabgi mayin, yoqimli shamol, ya’ni tong shabadasini bildirib, poetik ta’kid bilan ifodalangan. **Nasim** so‘zida yengil, yoqimli shamol ta’kidi mavjud, kitobiy nutqqa xos.

Ana, butaning ustiga yoyib qo‘yilgan kasofat shim yengil sh a b a d a da ohista tebranadi. E.A’zam, Shovqin. *Novdalarni bezab g‘unchalar, Tongda aytdi hayot otini. Va sh a b b o d a qurg‘ur ilk sahar Olib ketdi gulning totini.* H.Olimjon, O‘rik gullaganda. *Shimol tog‘larida sovuq y e l esdi, Qirovlar to‘kildi o‘t-u o‘langa.* U.Azim, Saylanma. *Vatan jim turadi. S a b o larining Naylarga qo‘shilib bo‘zlari ko‘pdir. Saraton. Dashtdagi bobolarimning Pastak chaylalarin so‘zlari ko‘pdir.* H.Xudoyberdiyeva, She’rlar. *Kolonnalar to‘lib-toshadi, bayroqlar bahor n a s i m i bilan o‘ynashadi.* Mirtemir, Tanlangan asarlar.

SHAMOL, BOD, BO‘RON, TO‘FON, DOVUL, DUVALANG Havoning yer sathi bo‘ylab (gorizontal) harakati. **Shamol** so‘zida mazkur jarayon, harakat ifodasida umumiylik mavjud. **Bod** so‘zi kitobiy nutqqa xos. **Bo‘ron** so‘zi to‘zon, shuningdek, qor-yomg‘ir aralash esadigan shiddatli shamolga nisbatan qo‘llanadi. **Dovul** so‘zida vayronlik keltiruvchi kuchli bo‘ron ta’kidi mavjud. **Duvalang** so‘zi o‘g‘uz shevalarida shiddatli shamolga nisbatan qo‘llanadi, bu so‘zning **duvalay** varianti ham uchraydi.

Bilsam, onamning yurti hur sh a m o l lar maskani – zumrad vodiy qo‘ynida ekan... X.Sultonov, Onamning yurti. *Ey b o d, yetkur yora salomim.* Mashrab. *O‘ynoqi shamollar ila basma-bas Ana, qo‘ndi burgut eng yuksak joyga! Cho‘qqi uzra turdi-yu birpas Yana b o ‘ r o n misol qo‘zg‘aldi. Qayga?* A.Oripov, Bo‘ron. *Ikki kechagacha uyqu ololmadi, ko‘zini yumsa, terakning shovullashi t o ‘ f o n bosib kelayotganday kuchayaverdi.* A.Muxtor, Opa-singillar. *Sal o‘tmay osmon oqarib, atrof yorisha boshladi-yu, tungi qora d o v u l ning qabih ishi butun dahshati bilan namoyon bo‘ldi.* O.Yoqubov, Diyonat. *Nimadir yuz berdi, mo‘tadil iqlim d u v a l a y komida uzildi yerdan.* O.Matjon.

SHAMOLLAMOQ, SHABADALAMOQ, YELLATMOQ 1. Shamollash kasaliga duchor bo‘lmoq, shamollash tufayli kasal bo‘lmoq. **Shabadalamoq** so‘zi kam qo‘llanadi. **Yellatmoq** shevaga xos.

Sh a m o l l a ysiz, Safar aka, o‘ranib o‘ltiring. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon. *Nega qo‘zg‘aldingiz, to‘ram? Sh a b a d a l a b qolmang, yana.* I.Sulton, Burgutning parvozi. *Bugun maydonga tushmoqning hech iloji yo‘q, chunki belni*

andakkina y e l l a t ib qo‘yganmiz. Ammo ertagacha tuzalib qolar degan umiddamiz. N.Norqobilov, Kurash.

2. SHAMOLLAMOQ, SHABADALAMOQ Toza havodan nafas olib yurmoq.

Ancha sh a m o l l a b va yengillab kirgan vaqtida mingboshi dasturxon yoniga ag‘nab, uchib qolgan edi. Cho‘lpon, Kecha va kunduz. – *Birpas sh a b a d a l a ng, bolam, – dedi chol*. Oybek, Oltin vodiydan shabadalar.

SHAPALOQ, TARSAKI, SHAPATI Qo‘l, panja bilan (betga) urilgan zarba. **Tarsaki** so‘zida kuchli zarb ifodasi anglashiladi. **Shapati** so‘zi ko‘proq oddiy so‘zlashuvda qo‘llanadi, bu so‘zda “uncha kuchli bo‘lmagan zarba” ma’nosi ustuvor.

U otasidan, hech bo‘lmasa, bir shapaloq yeyishini, sh a p a l o q dan keyin musht tushib qolmasligi uchun yig‘lamsirab baqirishi lozimligini ham hisobga olgan edi. T.Malik, Shaytanat. *Ajrataman, degan ikki-uchtasi ham t a r s a k i bilan siylanibdi. Nima bo‘lgandayam, jinni jinni-da?* U.Hamdam, Muvozanat. *Sarvar shitob bilan yurib kelib, Diloraning yuziga bir sh a p a t i uradi.* O.Yoqubov, Bir koshona sirlari.

SHAPALOQLAMOQ, SHAPALOQ TORTMOQ, TARSAKILAMOQ, TARSAKI TORTMOQ, TARSAKI TUSHIRMOQ, SHAPATILAMOQ Ochiq kaft bilan tananing biron qismi (ko‘pincha bet)ga zarb bermoq, shapaloq bilan urmoq. **Shapaloq tortmoq, tarsaki tortmoq** so‘zlarida belgi darajasi kuchli ifodalangan. **Shapatilamoq** so‘zida zarba berish ta’kidi yengilroq ekanligi seziladi.

Qosimov qaytib o‘rniga o‘tirarkan, tizzasiga sh a p a l o q l a b bir urib qo‘ydi. H.Nu’mon, Fasllar. *U xamir yuqi qo‘li bilan o‘g‘lining yuziga ayamay shart-shart sh a p a l o q t o r t di.* X.Sultonov, Onamning yurti. *Zulayxo Gavharga bemor odamga qaraganday achinib qaraydi, bundan ko‘ra t a r s a k i l a b yuborgani yaxshi emasmi?* O‘.Hoshimov, Qalbingga quloq sol. *Juvon t a r s a k i t o r t ib yubormoqchiday qo‘lini shop qilib: “Yo‘qol!” dedi.* N.Qilichev, Yorongul. *Gulshoda o‘g‘lining goh u, goh bu yuziga charsillatib t a r s a k i t u sh i r a boshladi.* U.Hamdam, Muvozanat. – *Xafa bo‘lmoqqa ruxsat yo‘q! – deya Kamolova, xiyla yaqinliklari bormi, uning chakkasiga sh a p a t i l a gandek yengilgina barmoq urib qo‘ydi*... E.A’zam, Shovqin.

SHARQ, KUNCHIQAR, MASHRIQ, **BOXTAR** Dunyoning to‘rt tomonidan biri, quyosh chiqadigan tomon. **Sharq** so‘zi kitobiy nutqqa xos. **Kunchiqar** so‘zi og‘zaki nutqda qo‘llanadi. **Mashriq, boxtar** so‘zlari eskirgan, kitobiy nutqqa xos.

Ko‘p kitob o‘qidim yoshlik kezimda, Gohi G‘arb, gohi Sh a r q hushimni oldi. Atay yodlamadim, lekin esimda – Muhammad akaning she’rlari qoldi. I.Mirzo, Javob. *K u n ch i q a r tomonda tepaliklar bo‘lib, kunbotar tomon – tekislik, undan nari – qumliklar.* Mirmuhsin, Me’mor. *Har tong ko‘zim m a sh r i q da.*

Kun chiqsaydi, sen yoqdan. T.To‘la, Saylanma. *Ko‘ngul qushi tun-u kun mulki b o x t a r sari Havo qilurg‘a mahi xovariy erur bois.* Navoiy, G‘aroyib us-sig‘ar.

SHARTNOMA, BITIM, AHDNOMA Nimanidir qilish-qilmaslik yuzasidan ikki tomonning o‘zaro ishonch so‘zini qayd etuvchi, asosan, yozma shakldagi hujjat, odatda, rasmiy munosabatlarda kuzatiladi. **Shartnoma** so‘zi, odatda, rasmiy nutqda faol qo‘llanadi. **Bitim** so‘zi kitobiy hamda publitsistik nutqqa mansubdir. **Ahdnoma** so‘zi bu ma’noda kam qo‘llanadi.

Darhol menga sh a r t n o m a loyihasini yuboradilar. O‘.Umarbekov, Qadah. *Bu b i t i m ga binoan Shayboniyxon O‘ratepani Mahmudxonga berib, o‘zi Hisorga qo‘shin tortib ketgan edi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Bu birinchi o‘pish, ajralmas oila a h d n o m a siga bosilgan muhr edi.* S.Nazar, Yashil boylik.

SHARSHARA, SHALOLA, SHOVVA Suvning yuqoridan tik pastlikka shiddat bilan quyilib tushadigan joyi. **Shalola** so‘zida suvning yuqoridan tik pastlikka “shiddat bilan tushish” ifodasi kuchsizlanadi, muayyan darajada poetik bo‘yoq seziladi. **Shovva** so‘zi kam qo‘llanadi, unda “shovullagan tovush chiqishi”ga ishora mavjud.

Omontoy pastda hayqirib oqayotgan Qizilsuv sh a r sh a r a lariga parvo ham qilmaydi. T.Malik, Yer uyg‘ondi. *Yuqoridan jarlik tubiga otiluvchi sh a l o l a sherday o‘kiradi.* H.G‘ulom, Toshkentliklar. *Bir mahal Yigitali daraning suvi dimlanib oquvchi joy – sh o v v a qarshisidan chiqib qoldi.* D.Nuriy, Osmon ustuni.

SHIKOYAT, ARZ, DOD, SHIKVA Norozilik va ma’lum talab bilan og‘zaki yoki yozma tarzda bildirilgan fikr. **Arz** so‘zi, asosan, og‘zaki tarzdagi dard-hasrat, shikoyatni ifodalaydi. **Shikva** so‘zida eskilik bo‘yog‘i mavjud, ayni paytda u kitobiy nutqqa xosdir.

To‘rtta muchamizni sog‘ etib qo‘yib, Sezmasdan yo‘qotding sihatlaringni. Biror marta bo‘lsin qovog‘ing uyib, Aytmading sh i k o y a t, minnatlaringni. I.Mirzo, Iqror. *O‘xshamag‘an yerda bir xotinning a r z ga kelishi qo‘rqboshining ko‘ngliga shubha soldi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Yo bo‘lmasa, Tangritog‘ning o‘zida kelgindilar changalida qoldirganida d o d imni kimga aytardim?!* M.Mansur, Judolik diyori. *Nasibbekning hayot tark etgan jonsiz vujudi yanada ko‘rkam tortgan, bir tutam qop-qora sochi keng, yorqin manglayiga tushib turar, tiniq, mardona chehrasida na bir og‘riq, na sh i k v a-shikoyat ifodasi sezilar edi.* X.Sultonov, Onamning yurti.

SHIKOYATOMUZ, SHIKVALI Shikoyatga o‘xshash, shikoyatnamo. **Shikvali** so‘zi kam qo‘llanadi, kitobiy nutqqa xos.

Yo‘lovchilar yuzlarini yelpishar, issiqdan bo‘g‘riqqan ruxsorlarini ro‘molchalari bilan artishib, bir-birlariga sh i k o y a t o m u z qarab, boshlarini sarak-sarak qilishar edi. S.Karomatov, Bir tomchi qon. *Kampir so‘nggi jumlani sh i k v a l i bir ohangda aytdi.* Uyg‘un, Tursunoy.

SHIRIN, MAZALI, LAZZATLI, LAZIZ, XUSHTA‘M, TOTLI, TA’MLI, XUSHXO‘R Mazasi (ta’mi) yoqimli. **Mazali** so‘zida mazkur ma’no ifodasida umumiylik mavjud. **Lazzatli, laziz** so‘zlarida маza, ta’m belgisi kuchli ifodalangan, ko‘proq kitobiy. **Totli, xushxo‘r** so‘zlari nisbatan kam qo‘llanadi, **xushxo‘r** so‘zida suyib yeyiladiganlik ta’kidi mavjud. **Ta’mli** so‘zi ko‘pincha so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi.

So‘ng har kim o‘z ulushini sh i r i n choyga qo‘shib pok-pokiza tushirarkan, ona “to‘ymay qolishmasin”, deya har ehtimolga qarshi tag‘in non isitmoqqa tutinardi. U.Hamdam, Muvozanat. *Albatta, Munisxon keyin o‘rganib ketdi, m a z a l i ovqatlar qiladigan bo‘ldi.* O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Taom l a z z a t l i bo‘lganda uni shoshmasdan chaynash kerak-da.* X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Ulamolar esa go‘yo uch kundan beri tuz totmaganday, l a z i z ovqatlarga chigirtkaday yopirila boshladilar.* Oybek, Nur qidirib. *Juvon bir kosa xushbo‘y va x u sh t a’ m ovqatni stolga qo‘yib, sekin nari ketdi.* S.Nurov, Maysalarni ayoz urmaydi. *Siz nimani ham bilasiz... Qanaqa t o t l i, qanaqa go‘zal boshlangandi bizning turmushimiz.* O.Yoqubov, Bir koshona sirlari. *U kungi qo‘ziqorin qovurdog‘i go‘sht qovurdog‘idan ham t a’ m l i roq tuyuldi.* S.Ayniy, Esdaliklar. *Oq kishmishdan tayyorlangan shinni juda x u sh x o‘ r bo‘ladi, uning oldida asal hech gap emas.* M.Hazratqulov, Jur’at.

SHIRIN, LAZZATLI, TOTLI, LAZIZ Kishiga huzur, orom beradigan, yoqimli. **Lazzatli** so‘zida belgi darajasi nisbatan kuchli. **Totli, laziz** so‘zlari ko‘proq kitobiy nutqqa xos.

Ko‘ngli bir baloni sezdimi, o‘lgur Jiyanbeka ham minbarni tark etib, hay’at stoli bo‘ylab borarkan, Mafkuraxonimga qarab qo‘lini ko‘ksiga qo‘ygancha “biz tayyormiz” degandek sh i r i n gina tabassum qilib o‘tdi. E.A’zam, Shoirning to‘yi. – *Osh yemay ketasizmi? – dedi. Bu uning ikkinchi turlik qilib aytilgan “mayli” javobi edi. Bir bugina emas, qirq yillik qadrdon xotin tomonidan eriga qilinaturg‘an mehribonchiliqning eng l a z z a t l i si edi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Dili potirlab, miyasida biri biridan t o t l i o‘ylar charx uradi.* S.Siyoyev, Yorug‘lik. *Goho dilni ezsa tiriklik yuki, Goho to‘yganimda bu l a z i z jondan. Gohida... Bir nafas... Faqat... Holbuki, Seni unutganman. Unutganman...* I.Mirzo, Shafaqqa ingansan.

SHOL, FALAJ, PARALICH Asab sistemasining ishdan chiqishi natijasida tana a’zolaridan birortasining tamoman harakatsiz bo‘lib qolishidan iborat kasallik. **Falaj** va **paralich** so‘zlari, odatda, ilmiy uslubda qo‘llanadi. **Paralich** so‘zi nisbatan nofaol.

Nima, kuyovlikka arzimaydimi? Ko‘rmi, sh o l mi yo qiyshiqmi?! T.Malik, Shaytanat. *Ana, baqiryapsiz! Ko‘zingiz bejo... Ikkinchi stadiya! Qon tomirlari zo‘riqsa, asab tolalari o‘ladi. Asab tolasi o‘lsa, odam insult bo‘ladi: f a l a j!* O‘.Hoshimov, Hikoyalar. *Kasallik alomatlariga quyidagilarni kiritish mumkin: tana harorati yuqori bo‘ladi, boshda, belda, oyoq-qo‘llarda kuchli og‘riq...*

yuz nervi va mimik muskullarda falajlik, oyoq, tana, bo‘yin va diafragmada bo‘shashgan p a r a l i ch kuzatilishi mumkin. Gazetadan.

SHOVQIN, SURON, SHOVQIN-SURON, SHOV-SHUV, G‘OVUR, G‘AVG‘O, G‘ALA-G‘OVUR, QIY-CHUV, CHUVVOS, BAQIR-CHAQIR, AYYUHANNOS, QIYG‘OS Qattiq gap-so‘zdan eshitiladigan, shuningdek, turli harakat, hodisalar tufayli yuzaga kelib, qo‘shilib ketadigan baland, kuchli tovushlar. **Shovqin** va **suron** so‘zlari juft holda qo‘llanib, ovozning bir qadar kuchli ekanligini bildiradi. Bu so‘zlar insonlar va jonzotlarga xos tovushlarni ifodalaydi. **Qiy-chuv, ayyuhannos** so‘zlari esa faqat insonlarning tovushiga nisbatan qo‘llanadi. **Qiy-chuv, g‘ala-g‘ovur, baqir-chaqir, chuvvos** so‘zlarida ko‘pchilikning baland va betartib ovozi ta’kidi seziladi. **Qiyg‘os** so‘zi bu ma’noda kam qo‘llanadi.

Kafechalar, nochor kulgular, Tramvaylar sh o v q i n i aro – Va’da etib menga yog‘dular, Yuragimda sen bo‘lding paydo. U.Azim, Saylanma. *Bobur umrining so‘nggi yillarida saroydagi xushchaqchaq s u r o n bilan to‘la bazm-u tomoshalardan sovigan edi.* X.Sultonov, Bir oqshom ertagi. *Birov keldimi, bolam. Qulog‘imga sh o v q i n-s u r o n, baqir-chaqir kirganday bo‘ldi.* O.Yoqubov, Bir koshona sirlari. *Ular vokzalning oldida qator tizilib turgan “Pobeda”larning biriga o‘tirib, shaharning sh o v-sh u v ga to‘la gavjum ko‘chalaridan uchib ketdilar.* O.Yoqubov, Ota. *Pastdan, qishloqning ichidan tovush sal balandladi-yu, o‘chdi, past g‘ o v u r eshitildi…* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Bu galgi g‘ a v g‘ o shahar ichidan ko‘tarilmoqda edi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar. *Xaloyiq mana shunday g‘ a l a-g‘ o v u r bilan har tarafdan saroy maydoniga daryoday oqib kelardi.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Qishloqda esa odatiy hayot davom etaveradi. Har yer-har yerdan ko‘kimtir tutun ko‘kka o‘rlaydi, bolalarning q i y-ch u v i, chaqaloq yig‘isi eshitiladi.* M.Mansur, Judolik diyori. *Bir uy xotin ch u v v o s ko‘tardi.* S.Ahmad, Hukm. *…Tashqarida chiroqlar yongan, yo‘lakda tapir-tupur qadam tovushlari, b a q i r-ch a q i r, kulgi…* X.Sultonov, Onamning yurti. *Isbot qilinmagan da’vo! Muncha a y y u h a n n o s!* Oybek, Tanlangan asarlar. *Ko‘chadan q i y g‘ o s va g‘ovur-g‘uvur tovush eshitilib, er-xotinning suhbatini to‘xtatdi.* S.Ayniy, Qullar.

SHOVQIN SOLMOQ, SHOVQIN QILMOQ, AYYUHANNOS SOLMOQ, QIY-CHUV QILMOQ (KO‘TARMOQ), G‘AVG‘O QILMOQ (KO‘TARMOQ) Birovga qarata qattiq ovoz bilan baqirib gapirmoq. **Shovqin solmoq, shovqin qilmoq** so‘zlari ko‘pchilik tomonidan yuzaga kelgan kuchli tarzdagi betartib tovushni ifodalaydi. **Qiy-chuv qilmoq (ko‘tarmoq)** so‘zida atayin uyushtirilgan juda baland, jaranglagan ovozda gapirish, qichqirish ifodasi yetakchi. **Ayyuhannos solmoq** so‘zida hayqirgan holdagi dod-faryod ta’kidi qabariq ifodalangan. **G‘avg‘o qilmoq** so‘zi nisbatan kam qo‘llanadi.

Odamlar guras-guras o‘tadi. Chiroyli kiyingan bolalar sh o v q i n s o l ib yugurishadi. O‘.Hoshimov, Daftar hoshiyasidagi bitiklar. *Bittang gapir! Bittang! Hammang baravar sh o v q i n q i l asan, gap uqib bo‘ladimi?* Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Qaynonasi a y y u h a n n o s s o l ib kirdi. Qarg‘adi. Qarg‘ab-qarg‘ab xumoridan chiqmadi. Dod solib yig‘layverdi*. T.Malik, Murdalar gapirmaydilar. *Xanzular q i y-ch u v k o‘ t a r gancha jo‘nab ketishdi.* I.Sulton, Xun. *U bilmaydi qo‘shnilar Uyg‘onib ketganini. Sora k o‘ t a r ib g‘ a v g‘ o Chiqqanini ham bilmas.* H.Olimjon, Tanlangan asarlar.

SHOX, MUGUZ Ba’zi hayvonlarning boshidan o‘sib chiqadigan suyaksimon qattiq o‘simta. **Muguz** so‘zi shevalarda qo‘llanadi.

Ermon buvaning chap oyog‘i oqsoq: hassa bilan yuradi. Sigirining o‘ng sh o x i singan. Ola sigirning sh o x i qandoq singanini hech kim bilmaydi. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Odam tilidan topadi, hayvon – m u g u z i dan.* Maqol.

SHOXSIZ, TO‘QOL Shoxi yo‘q, shoxsiz (hayvonlarga nisbatan). **To‘qol** so‘zi kam qo‘llanadi, ko‘pincha shoxi yo‘q echkiga nisbatan ishlatiladi.

Toy hammadan uzoqdan – Beshqo‘rg‘ondan o‘ziga o‘xshash yuvosh, sh o x s i z sigirini oldiga solib kelardi. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. – *Sotganing bitta t o‘ q o l echki bo‘lsa, kalishga balo bormi? – deya jerkib berdi O‘tagan buva uni.* G‘.Shermuhammad, Barakasini bersin.

SHOSHILINCH, QISTALANG, OSHIG‘ICH, TIG‘IZ, ZIQ, TANG Tezda bajarilishi lozim bo‘lgan, kechiktirib bo‘lmaydigan. **Qistalang** so‘zi so‘zlashuv uslubida qo‘llanadi. **Oshig‘ich** so‘zi kam ishlatiladi. **Tig‘iz, ziq** so‘zlarida vaqtning kamligi ta’kidi mavjud. **Tang** so‘zi bu ma’noda juda kam qo‘llanadi.

Sh o sh i l i n ch ishingiz bo‘lmasa, o‘tira turing. Hozir qizlar kelib qoladi. O‘.Umarbekov, Sevgim-sevgilim… *Qadimdan xotirjam, shoshilmay bosh ko‘taradigan giyohlarni odamning q i s t a l a ng i, turtkisi, shoshirishi bedor qildi.* S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Xurram qotma, misli shirinlikka o‘ch boladay, Nazar baxshi uzatgan kitoblarga o sh i g‘ i ch qo‘l cho‘zdi.* N.Norqobilov, Kurash. *Dalada ishning t i g‘ i z vaqti o‘tgani uchun mardikorlarga bundan bir necha kun ilgari javob berilgan*. Oybek, Tanlangan asarlar. *Vaqt chindan ham z i q, tezroq musofirxonaga qaytish kerak edi.* E.A’zam, Manana. *Vaqt t a ng, dalada ish tig‘iz*. Oybek, Tanlangan asarlar.

SHUDRING, SHABNAM, SHAM Bahor va yoz fasllarida kechasi haroratning pasayishi tufayli mayda tomchilar tarzida yerga inadigan havodagi, atmosferadagi bug‘, namlik. **Shudring** so‘zida so‘zlashuv tiliga xoslanganlik bor. **Shabnam** so‘zida kitobiylik ta’kidi mavjud. **Sham** – Farg‘ona shevasiga xos so‘z.

Sh u d r i ng da yuvingan akatsiya shoxlari ko‘k-qizg‘ish tusga kirib, kurtak tugishga tayyorlana boshlagan, gul ekish uchun yumshatilgan tekis tuproq uzoqdan baxmalga o‘xshab ko‘rinadi. P.Qodirov, Uch ildiz. *Bu jahonda, deydilar, Har kimda bor bir o‘zga ta’b, Menga may, bulbulga tong, Gul bargida sh a b n a m shirin.* E.Vohidov, Muhabbat.

CH

CHALA, YARIM-YORTI, CHALA-CHULPA, O‘LDA-JO‘LDA Maromiga yoki tamomiga yetkazilmagan, tamomlanmagan. **Yarim-yorti** so‘zida ish-harakatning oxiriga yetkazilmagani, to‘liq bo‘lmagani yaqqol ifodalangan. **Chala-chulpa** so‘zi muayyan harakatning naridan beri, qo‘l uchida qilingan holatiga nisbatan qo‘llanadi. **Chala-chulpa, o‘lda-jo‘lda** so‘zlari, asosan, so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi.

Buncha xunuk kuladi! Ikkita tilla tishi o‘chayotgan cho‘g‘ga o‘xshaydi. Juda siyrak bo‘lgan sochlari ch a l a o‘rilgan ekinzor kabi... Cho‘lpon, Kecha va kunduz. *Ishni y a r i m-y o r t i qilib tashlab ketishdan yomoni yo‘q...* J.Abdullaxonov, To‘fon. *Bitta sigirmas, o‘nta sigir bo‘lsayam, Sobirjon eplaydi. Senga o‘xshab ch a l a-ch u l p a ish qilmaydi u!* Z.Qurolboy qizi, Yozsiz yil. *...siz sog‘liqqa ahamiyat bermayapsiz. O‘ l d a-j o‘ l d a davolanyapsiz.* L.Bo‘rixon, Sut sotuvchi bola.

CHALINMOQ, YO‘LIQMOQ, UCHRAMOQ, DUCHOR BO‘LMOQ, GIRIFTOR BO‘LMOQ, MUBTALO BO‘LMOQ Kasallik, ofat, o‘lim, yomonlik kabilarga duchor bo‘lmoq; muammolarga uchramoq. **Duchor bo‘lmoq, giriftor bo‘lmoq, mubtalo bo‘lmoq** so‘zlarida biror kasallik yoki yomonlik ta’kidi qabariq ifodalangan.

– Ikkinchi qizim uch yashar bo‘p qoluvdi-ya! Senlar kelmasingdan bir yilcha oldin qizamiqqa ch a l i n di-yu... A.Obidjon, Oddiy ayriliq haqida ertak. *– Shu desangiz, Usmonjon ukaginam, bir jiyanimiz ...tuhmat balosiga y o‘ l i q ib, qamalib yotibdi.* S.Ahmad, Bir siqim xandonpista. *Sattor birdan mag‘lubiyatga u ch r a gan odamday butun vujudi madorsizlanib ketdi.* P.Qodirov, Erk. *Hangomaning qizig‘i keyin chiqdi. Boqi o‘lishga o‘lib qo‘yib, tirik paytida ko‘rmagan sho‘rishlarga d u ch o r bo‘ldi.* S.Ahmad, Sag‘ana. *Qarang, biz Bayramxonni amalidan tushirganimiz uchun hammamizni “balolarga g i r i f t o r b o‘ l inglar! deb qarg‘abdir.* P.Qodirov, Avlodlar dovoni. *Shu tariqa Shayx ishq dardiga m u b-t a l o b o‘ l adi.* X.Davron, Navoiynoma.

CHAMA, TAXMIN, TUSMOL, MO‘LJAL, FARAZ, GIPOTEZA Biron-bir xatti-harakatni bajarishdan oldingi fikriy mo‘ljal. **Chama** va **taxmin** so‘zlari nutqning turli uslublarida teng darajada qo‘llanaveradi. Nutqda **tusmol** so‘zi **taxmin** so‘ziga nisbatan kam qo‘llanadi. **Faraz** so‘zi kitobiy uslubga xos. **Mo‘ljal** so‘zida hisob-kitobga asoslanganlik ta’kidi bor. **Gipoteza** so‘zi, asosan, ilmiy uslubda qo‘llanadi.

Mening ch a m a mda shoirlar madh etishni o‘rniga qo‘yishayotgan edi. T.Malik, So‘nggi o‘q. *U gazetdagi mazkur suhbatdan xabardor edimi yoxud mana shu yerda ilk safar o‘qidimi – mezbon shu t a x m i n iga doir o‘ylarini oxiriga yetkazolmadi.* X.Do‘stmuhammad, Umid guli. *Oy botib, kecha qorong‘ila shib qolgan, juda avaylab, t u s m o l bilan harakat qilamiz*. G‘.G‘ulom, Shum bola. *– Xavotir olmang, – dedi Zaynab xola erining o‘zgarib ketganini ko‘rib. M o‘ l j a l imda yana ikki oy bor*. O‘.Umarbekov, Kimning tashvishi yo‘q. *Qiz fotosintezga asoslanib, quyosh nuridan kiyim va ozuqa olish yo‘llari haqida bir qancha f a r a z larni ilgari surgandi.* T.Malik, Falak. *Afsuski, uning topganlari g i p o t e z a ning o‘zidan bir necha barobar murakkabroq edi.* A.Yo‘ldoshev, Puankare.

CHAMALAMOQ, TAXMIN QILMOQ, TUSMOL QILMOQ, TUSMOLLAMOQ, MO‘LJALLAMOQ, FARAZ QILMOQ (ETMOQ) Biror bir xatti-harakatni bajarish yoki gap-so‘zni aytish haqida taxminan reja tuzmoq, mo‘ljalga olmoq.**Taxmin qilmoq (etmoq)**, **tusmol qilmoq** so‘zlari nutqda faol ishlatiladi. **Tusmollamoq** ko‘proq oddiy so‘zlashuvda faol. **Mo‘ljallamoq** bu ma’noda kam qo‘llanadi.

Yotoqxonani ch a m a l a b, qo‘liga ilashgan shifer parchasi bilan jazavaga tushib qaziy boshladi. Sh.Boshbekov, Falakning gardishi. *Mabodo u mening amakim deb t a x m i n q i l insa, hatto oz-moz o‘xshasa, sizlardek o‘zimni har yoqqa tashlamasdan, bag‘rimga bosardim*. O.Muxtor, Muhabbat o‘limdan kuchli. *Ko‘rinmaydi qorong‘uda hech narsa, Chambilni t u s m o l q i p jonvor uchadi.* “Ravshan”. *Bu savoli qiziq bo‘ldi-ku? Birovdan eshitganmi yo t u s m o l lab so‘rayaptimi?* T.Malik, Shaytanat. *Bog‘ning sahnini Salim uch yarim tanob, Fazliddin uch tanob m o‘ l j a l l a di.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Ba’zi olimlarning f a r a z q i l ishicha, har bir narsa, mana shu barg ham, odam ham elektronlarning maxsus birikmasidan iborat ekan.* A.Muxtor, Chinor.

CH

CHANQAMOQ, SUVSAMOQ, SUVSIRAMOQ, CHO‘LLAMOQ, TASHNA BO‘LMOQ, CHANQOQ BO‘LMOQ, SUVSOQ BO‘LMOQ Suvga juda ham intiq bo‘lmoq. **Suvsamoq** so‘zida ma’no **chanqamoq**qa nisbatan kuchsizroq, **cho‘llamoq** so‘zida kuchliroq ifodalanadi. **Cho‘llamoq, tashna bo‘lmoq** so‘zlarida chanqash darajasi yuqori ifodalangan. **Suvsoq bo‘lmoq, chanqoq bo‘lmoq** so‘zlarida suvga ehtiyojmandlik nisbatan kuchsiz ifodalanadi. Bu so‘zlar, asosan, kitobiy uslubda qo‘llanadi. **Suvsoq bo‘lmoq** so‘zi nutqda kam ishlatiladi.

Tag‘in ch a n q a y boshladim. – Oyi, suv, – dedim hiqillab. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Qizni so‘raganga ber, Qimizni – s u v s a ganga.* Maqol. *S u v s i r a b yotgan qum va sahro o‘t-o‘lanlari tashnalik bilan osmonga boqayotgandek edi, go‘yo…* X.To‘liboyev, Dengiz hayqirig‘i. *Qo‘ziboy Usmonali akaning ch o‘ l l a ganini bilib, uyiga choy ichgani taklif qilgan edi, ko‘nma-*

di. E.A'zam, Shovqin. *T a sh n a b o' l sang, suvga talpin!* A.Rahimboyev, Masnaviydan ibratli hikoyalar. *Ch a n q o q b o' l masa ham suvni ma'lum vaqtda ichishni odat qilish kerak.* F.Qurbonova, Chanqoq bo'lmasa ham suv ichaverish kerakmi? *Mirzacho'ldagi yerlarimiz s u v s o q b o' l ib qaqrab yotibdi.* Gazetadan.

CHAP, SO'L Gavdaning yurak joylashgan tomoni, o'ngning zidi bo'lgan yoq. **Chap** so'zi barcha uslublarda qo'llanadi. **So'l** so'zi kam qo'llanadi, hozirgi o'zbek tilida eskirgan, ko'proq tarixiy mavzudagi asarlarda uchraydi.

O'ngga qarasa, o'ngga qarayman, ch a p ga qarasa, chapga qarayman. X.To'xtaboyev, Jannati odamlar. *S o' l tomondagi xona nisbatan yorug'. Qator kursilarda bir qancha sarkardalar, tabiblar o'tirishibdi...* O.Yoqubov, Avlodlarga vasiyat.

CHAQIMCHI, CHAQMACHAQAR, G'AMMOZ Birovning gapini birovga tashuvchi, biror kimsaning sirini ochuvchi, birovlar ustidan maxfiy xabar yetkazib turuvchi. **Chaqmachaqar** ko'proq kitobiy nutqda ishlatiladi. **G'ammoz** so'zi eskirgan, kitobiy.

Shohruh har bir sovuq gap, fitna-yu ch a q i m ch i larga qulog'ini tutar, erkinroq fikr yurituvchi... arboblarni quvg'unga solib, e'tiborini pasaytirardi. Mirmuhsin, Me'mor. *Akamning o'rnida bo'lganimda, ch a q m a ch a q a r singlimning yuzini bir urib, qizartirib qo'ygan bo'lardim.* A.Ko'chimov, Halqa. *O'rtada g' a m m o z erur, boz ustiga ahli nifoq*. Habibiy.

CHAQIRMOQ, CHORLAMOQ Nomini aytish, ovoz chiqarish yoki biror xatti-harakat vositasida muayyan joyga kelishga undamoq. **Chorlamoq** so'zi kitobiy nutqqa xos.

Uyga kirib ketgan Qurbon aka Sobirjonni ch a q i r ib qoldi. O.Yoqubov, Dastlabki qadam. *Tabibiy go'yo ushbu farmonni bilaturib, atayin Avazni saroyga ch o r l a b ketgandek xijolat chekdi.* S.Siyoyev, Avaz.

CHAQMOQ, CHAQIN, YASHIN, YILDIRIM Atmosferada bulutlararo yoki bulutlar bilan yer sirti orasida paydo bo'ladigan juda kuchli oniy elektr uchquni. **Chaqin** kitobiy uslubda ko'p qo'llanadi. **Yashin** so'zi kitobiy nutqqa xos bo'lib, badiiy adabiyotda tezlikni ifodalovchi holatlarda o'xshatish asosi bo'lib xizmat qiladi. **Yildirim** so'zi o'g'uz lahjasining ayrim shevalarida qo'llanadi.

To'g'ri, tog'da momaqaldiroq dahshatli qarsillaganida osmon chok-chokidan sitilib ketadiganday, ch a q m o q lar yer yuzini yondirib yuboradiganday tuyulardi. Q.Kenja, Ko'ktoy. *Bahor osmonida chaqnasa ch a q i n, Ko'ksingdan otilar olovli nafas.* A.Oripov, Saylanma. *Suron solsa agar zo'r qaldiroqlar, Y a sh i n tegsa agar, Yuz yillik chinorga larza tushadi.* Mirtemir, Saylanma. *Qorong'ida yig'lar kim, kim keladir yiroqdan? Charaqlaydi y i l d i r i m to'qnashganday pichoqlar*. Sh.Rahmon, Mashq.

CHARCHAMOQ, HOR(I)MOQ, TOLMOQ, TOLIQMOQ Mehnat, ish-harakat, dard-alam va shu kabilar natijasida horg‘inlik, charchoq sezmoq. **Horimoq** so‘zi ko‘proq so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi. **Tolmoq, toliqmoq** so‘zlari ko‘pincha kishi organizmining ma’lum qismlariga nisbatan qo‘llanadi, **toliqmoq** so‘zida holat **tolmoqqa** nisbatan aniqroq ifodalanadi. **Horib-tolib** shaklida juft qo‘llanganda, ma’no yanada kuchli namoyon bo‘ladi.

Saodat opa ch a r ch a di, shekilli, og‘ir xo‘rsinib, ko‘zlarini yumdi. O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *Uzundan uzoq yo‘llarda u to‘xtagan rabot egalari Sulton Husayn Mirzo yorlig‘ini ko‘rgan zahoti h o r i gan ulovini yaxshilab boqib-sovutilgan boshqa otga almashtirib berishardi.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *Bektemir go‘dakni yerga qo‘yib, t o l gan bilagini uqaladi*. Oybek, Tanlangan asarlar. *Men ushbu yodgorlikni sira qo‘limdan qo‘ymayman, uni yuzlab marta varaqlashdan, duch kelgan sahifasidan ming birinchi daf’a huzur qilib o‘qishdan t o l i q mayman.* X.Do‘stmuhammad, Men – sensiz, sen – mensiz.

CHARCHOQ, HORG‘INLIK, HORDIQ Mehnat, ish-harakat natijasida charchash, toliqish. **Horg‘inlik** so‘zida horigan, charchagan holat **charchoq** so‘ziga nisbatan kuchliroq ifodalanadi. **Hordiq** so‘zi bu ma’noda ko‘proq badiiy nutqda qo‘llanadi.

Shu safarning o‘zidayoq Rahmatullaning hamma ch a r ch o q lari tarqab, dilida zig‘irdak ham g‘ubor qolmadi. X.Sultonov, Onamning yurti. *Mahfuza hamon tugunlar oldida o‘tirar, boshidagi ro‘moli yelkasiga tushgan, charos ko‘zlarida h o r g‘ i n l i k bor edi...* T.Malik, Shaytanat. *Muloyim, dilnavoz sadolar Yo‘lchining butun tomirlaridan h o r d i q ni sug‘urganday bo‘ldi.* Oybek, Tanlangan asarlar.

CHATOQ, ISHKAL, XURJUN, PACHAVA, RASVO, KASHAL Muayyan ish-harakatning bajarilishida yuz bergan mushkulotli, muammoli holat. **Chatoq** so‘zida holatning chigallik darajasi ortiqligi qabariq ifodalangan, oddiy so‘zlashuvda ko‘p qo‘llanadi. **Pachava, rasvo** so‘zlari og‘zaki nutqda ancha faol qo‘llanadi. **Rasvo** so‘zida ish-faoliyatning borishi yanada yomonlashganligi yoki mavjud vaziyatning qoniqarsizlashishi ta’kid oladi, oddiy so‘zlashuvga xos. **Xurjun** so‘zi bu ma’noda *ish* so‘zi bilan birga ko‘p qo‘llanadi. Qatordagi so‘zlarda belgi **rasvo** so‘zida yanada kuchayadi. **Kashal** – shevaga oid so‘z.

Ishlar ch a t o q, tovarishlar, bergan pullaring bir kishining qaytishigagina yetar ekan! E.A’zam, Chapaklar yoki chalpaklar mamlakati. *Arzing shumi? Yana o‘sha eski gap! Bir i sh k a l topursan har ishdan, ajab?* E.Vohidov, Saylanma. *Endi asli to‘poriligimga qaytib, to‘g‘risini gapiraman – ishlar x u r j u n.* A.Obidjon, To‘poricha gap-gashtaklar. *Aravaning tagidan dehqonning ayanchli tovushi eshitildi: – O‘qi ketibdi, ish p a ch a v a.* Oybek, Tanlangan asarlar. *Ishning r a s v o sini chiqargan bo‘lmasin tag‘in.* O‘.Umarbekov, Yoz yomg‘iri. *Ishning ebini jo‘blab qarasaq juda k a sh a l, devor – tosh hamin! Oshib tushishning sira o‘nqovi yo‘q.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

CHAYNAMOQ, KAVSHAMOQ Og‘izdagi taomni tishlar orasida maydalamoq, yumshatmoq. **Kavshamoq** so‘zi, asosan, hayvonlarga nisbatan qo‘llanadi. Bu so‘z insonlarga nisbatan “dag‘al” ma’noda ishlatiladi.

Oshxonadagi yog‘och qutidan non olaman, yo‘l-yo‘lakay ch a y n a b, bobomning oldiga jo‘nayman. I.Sulton, Ozod. *Nimalar bo‘layotgani bilan ishi yo‘q. Eshakligini qilib, xashak k a v sh a yapti*. S.Ahmad, Bo‘ri ovi.

CHAYQAMOQ, SARAK-SARAK QILMOQ, SARAKLAMOQ Kishi boshini inkor etish ma’nosida u yon-bu yonga (asosan, gorizontal yo‘nalishda) qimirlatmoq. **Sarak-sarak qilmoq** so‘zida bu ma‘no bir qadar umumiyroq ifoda topadi, ya’ni boshni gorizontal yoki vertikal yo‘nalishda harakatlantirilgani aniq anglashilmaydi. **Saraklamoq** shevaga xos so‘z, unda boshni sezilar-sezilmas qimirlatish ma’no ta’kidi ustuvor.

– Senga nima bo‘ldi? Tobing yo‘qmi? – deb so‘radi Asadulla. Hojiyaxon cho‘chib tushganday boshini ch a y q a di. T.Malik, Savohil. *– Manavi botinkaga qarang, – deydi. – Ko‘ryapsizmi, tagi tuyaning ko‘ziday teshilib ketibdi. Poshnasi ham qolmagan. Egasi qanaqa odam, bilasizmi? Savri xola boshini s a r a k-s a r a k q i l ib, yo‘q, deydi. Sobirjon gapida davom etadi.* O‘.Umarbekov, Kuz havosi. *Xurram qotma bosh s a r a k l a tdi: “To‘g‘ri, oshqinlash yaxshi emas, ammo siz g‘irt yosh bolaning ishini qipsiz, baxshi!”* N.Norqobilov, Kurash.

CHAYQOVCHI, OLIBSOTAR Arzonga mol olib, keragidan ortiq qimmatga sotuvchi shaxs. **Olibsotar** so‘zi so‘zlashuv uslubiga xos, unda molni olib sotish ma’nosi ochiq ifoda topadi.

...Bu she’r tahlili emas. Ch a y q o v ch i ning uyi tintilganda topilgan buyumlarga tuzilgan militsiya akti. S.Ahmad, Tanlangan asarlar. *Paxta suvrati solingan chinni idishlar o l i b s o t a r larning uyida qalashib yotsa.* Mirmuhsin, Ildizlar va yaproqlar.

CHANG, GARD, G‘UBOR, TO‘ZON Mayda zarra, kukun holidagi tuproq yoki boshqa moddalar. **Gard** so‘zi kam qo‘llanadi. **G‘ubor** so‘zi badiiy nutqqa xos bo‘lib, **chang**, **to‘zon** kabilardan havoda saqlangan yoki sathiga ingan mayda zarralarni ifodalaydi. **To‘zon** so‘zi aynan “chang” ma’nosida kam qo‘llanadi. Bu so‘zlarning *chang-to‘zon, chang-g‘ubor, gard-g‘ubor* tarzida juft holda qo‘llanishi ham kuzatiladi.

Hikmatillo g‘ildiraklar tagidan ko‘tarilgan ch a ng ga tikilganicha ko‘chaning o‘rtasida serrayib qoldi. O.Yoqubov, Billur qandillar. *Men sevaman Dezdemonani, Kiprigiga qo‘ndirmayman g a r d.* U.Azim, Otello. *Qalin chang ustiga yog‘gan yomg‘ir loy hosil qilgan-u ustiga yana chang o‘tirgan... devorlarni ham g‘ u b o r mi, changmi qoplab olgan.* I.Sulton, Boqiy darbadar. *O‘t ichida tong yorishar jim, Yel to‘zg‘itgan t o‘ z o n emas, kul.* E.Vohidov, Ona.

CHEGARA, SARHAD, CHEK, POYON Bir-biriga qo‘shni, yondosh bo‘lgan davlat, viloyat, tuman, hudud orasidagi bo‘linish, ajralish chizig‘i. **Sarhad**

so‘zi, asosan, davlatlararo chegaraga nisbatan qo‘llanadi. **Chek**, **poyon** so‘zlari kitobiy nutqqa xos, ular bu ma’noda namoyon bo‘lganda, ko‘pincha muayyan masofaning tugallanganlik, oxiriga yetganlik ta’kidi anglashiladi.

Endi Qorabuloq ch e g a r a sidagi dovondan o‘tib olishsa, u yog‘i oson. M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *Movarounnahr s a r h a d lari Jayhunga qadar bo‘lib, undan u yog‘i Xuroson mulki edi.* I.Sulton, Alisher Navoiy. *O‘z yerining ch e k lariga bosib tikan...* G‘.G‘ulom, Tanlangan asarlar. *Faqat qaysi tomonga, Ulug‘ tog‘gami yo poy-p o y o n i yo‘q paxtazorga – Muhammadjon aka bilolmay qoldi.* U.Hamdam, Muvozanat.

CHIDAM, BARDOSH, TOQAT, MATONAT, SABOT, TO‘ZIM, TAHAMMUL Qiyinchilik, dard, alam, azob kabilarga toqat qila olish, dosh berish qobiliyati. **Bardosh**, **matonat, sabot** so‘zlari shu ma’noni kuchli ifodalashga xizmat qiladi. **Matonat, sabot** so‘zlari kitobiy xoslangan so‘zlardir. **To‘zim** so‘zida “kishining kutilmagan ko‘ngilsizlik, kulfat tufayli g‘amga, og‘riqqa chidash” ifodasi mavjud. Bu so‘z kam qo‘llanadi. **Tahammul** so‘zi eskirgan, kitobiy.

Ee, xullas, mehnatning og‘iri-yengili demaydi, miq etmay qilaveradi. Joni qattiq. Ch i d a m, bardosh degan narsalar tosh-metin kelbatiga qo‘shilib, qotib ketgan. A.A’zam, Quroq. *Qayga ketding yuragim, Bitdi b a r d o sh va toqat.* Zulfiya, Saylanma. *Hikmatullo safar chog‘i og‘ir yukka sira t o q a t i yo‘q, otpuskaga kelishda ham bejirimgina yengil chamadon sotib olgan edi.* O.Yoqubov, Billur qandillar. *Shamol uning to‘plaganlarini har tarafga sochib o‘ynasa-da, u qunt va m a t o n a t, sabr va bardosh bilan yana abadiydek tuyulgan shu ishida davom etadi...* I.Sulton, Todd. *Mard kishiga yarashar Ahdga vafo va s a b o t.* M.Shayxzoda, Saylanma. *...birorta so‘zni ham o‘qiy olmadim, yig‘lagim keldi, xatni xontaxtaning bir chetiga surib, peshonamni ushlagancha to‘zonda qolgan tuyg‘ularimga t o‘ z i m istadim.* Sh.Xolmirzayev, Ozodlik. *Har qanday tashqi dushman Husayn Boyqaroning yeriga bosib kirsa, har qanday bek isyon ko‘tarsa, u qayg‘urmas, yolg‘iz g‘azablanar ham t a h a m m u l va sabot bilan safar choralarini ko‘rar edi.* Oybek, Navoiy.

CHIDAMLI, BARDOSHLI, TOQATLI, TO‘ZIMLI, MATONATLI Qiyinchilik, og‘riq, dard, alam va shu kabilarga chidaydigan. **Toqatli** so‘zi so‘zlashuv nutqiga xos. **To‘zimli, matonatli** so‘zlari shu ma’noni kuchli tarzda ifodalashi bilan ajralib turadi. **Matonatli** so‘zi kitobiy nutqqa xos.

Baqirmasin, deb tishlatyapsanmi? Qo‘y buningni, oshnam – ch i d a m l i bola, uncha-buncha dard baqirtirolmaydi. T.Malik, Shaytanat. *Sog‘inch izmidagi odam surunkali bedavo dardga yo‘liqqan kimsadek sirtidan b a r d o sh l i ko‘ringani bilan ichidan zil ketgan bo‘ladi.* X.Do‘stmuhammad, Men – sensiz, sen – mensiz. *T o q a t l i ga tog‘lar egar boshini, Toqatsizning birovlar yer oshini.* Maqol. *Sipobek ota degan bir chol meni hayratda qoldirdi... hech qanday*

pardozsiz, adabiyotga shunday kirsa bo‘ladigan baquvvat obraz... turmushning o‘ziday keksa, t o ‘ z i m l i. N.Fozilov, Qush qanoti bilan. *Abdulla Qodiriy m a t o n a t l i, e’tiqodi sobit zot bo‘lgani uchun ham so‘nggi nafasigacha tuhmatlarni tan olmaganini, xudodan qaytmaganini… sezib olish qiyin emas-ku!* N.Boqiy, Mehrobdan chayon chiqdimi?

CHIDAMOQ, BARDOSH QILMOQ, TOB BERMOQ, TOQAT QILMOQ, KO‘TARMOQ, TAHAMMUL QILMOQ Ruhiy yoki jismoniy qiyinchiliklarning tugashini sabr bilan kutmoq, ularga bardosh bermoq. **Tob bermoq** so‘zida bu tushuncha kuchsizroq ifodalanadi. **Ko‘tarmoq** so‘zi ruhiy qiyinchilikka sabr qilish bilan aloqador bo‘lib, asosan, so‘zlashuv nutqida qo‘llanadi. **Tob bermoq, tahammul qilmoq** so‘zlari kam qo‘llanadi. **Tahammul qilmoq** so‘zi eskirgan.

Muso ch i d a di, ch i d a di, yo‘q, oxiri bo‘lmadi, direktorga kirdi. A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Nilufar hozir buni o‘ylagani uchun emas, ko‘pdan beri yig‘ilib yurib, bugun birdan xuruj qilgan tizginsiz alamga bardosh qilolmagani uchun yig‘ladi. Bu dunyoda hech kim ko‘ngli to‘lmaydi, B a r d o sh q i l may, boshga davlat qo‘nmaydi.* “Gulixiromon”. *Nizomiddinov uning o‘tli qarashiga t o b b e r olmay, asta-asta yurib, darvozadan chiqdi.* S.Ahmad, Hukm. *Asadbek… uzoqdan boshlangan gap mohiyatiga yetguncha t o q a t q i l di.* T.Malik, Shaytanat. *Kampirga aytma, k o ‘ t a r olmaydi. Yodgorboydan qoraxat kelgan!* A.Qahhor, Asror bobo. *Bek... yana yarim soatga t a h a m m u l q i l sangiz, oshni yeb, yo‘lga tushasiz.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

CHIRMOVUQ, ZARPECHAK, DEVPECHAK, CHIRMOV, CHIRMOVGUL O‘simliklar tanasiga chirmashib, ularning hisobiga yashaydigan, bargsiz, ingichka yovvoyi sariq o‘simlik. **Chirmovuq** bunday o‘simliklarning umumiy nomini bildiradi. Oddiy so‘zlashuvda ko‘proq **chirmoviq** shaklida qo‘llanadi. **Chirmov, chirmovgul** xalq tilida faol ishlatiladi. Botanika terminologiyasida, asosan, **zarpechak** qo‘llanadi.

C h i r m o v u q lar g‘o‘zalarim tanini o‘rab-o‘rab oldi. C h i r m o v u qlar g‘o‘zalarim jonini siqib-siqib oldi. T.Murod, Otamdan qolgan dalalar. *Men handalak hidli z a r p e c h a k yuldim*. T.Murod, Otamdan qolgan dalalar. *D e vp e ch a k daraxtni bo‘g‘ishdan oldin u bilan do‘st bo‘lar ekan*. E.Vohidov, Ikkinchi tumor. *Misoli ch i r m o v g u l palagi Qo‘llarim chirmashar bo‘yningga.* H.Sa’dulla, Ertaga.

CHIROYLI, GO‘ZAL, HUSNLI, HUSNDOR, XUSHRO‘Y, XUSHSURAT, KO‘HLIK, SULUV, ZEBO, LATOFATLI, SOHIBJAMOL, SULUK, RA’NO Husnga ega bo‘lgan, yoqimli ko‘rinishli. **Go‘zal** so‘zida o‘ta chiroylilik, ko‘zga yaqinlik ta’kidi mavjud. **Xushro‘y, xushsurat, ko‘hlik** so‘zlarida yoqimlilik ta’kidi bor, odatda, bu so‘zlar insonlarga nisbatan qo‘llanadi. **Barno, suluv, zebo** so‘zlarida belgi darajasining ortiqlik ta’kidi seziladi. **Zebo, lato-**

fatli, sohibjamol so‘zlari kitobiy nutqda faol qo‘llanadi. **Suluk, ra’no** so‘zlari bu ma’noda kam qo‘llanadi. Shuningdek, bu qatordagi ayrim so‘zlar jins tushunchasi jihatdan farqlanadi. Jumladan, **latofatli** ayollarga nisbatan; **xushsurat** so‘zlari, asosan, erkak kishiga nisbatan qo‘llanadi.

Mana bu ch i r o y l i yigitcha undan qolgan zurriyot bo‘lsa kerak, tavba, xuddi quyib qo‘ygandek-a. Yaratgan egamning dargohi keng-da... X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Me’mor... g o‘ z a l qizi Badiani kichikligidan erkalardi, u o‘zining sezgir va hozirjavobligi bilan otasiga tortgan*. Mirmuhsin, Me’mor. *Boshyalang, yalangoyoq, ko‘ylagi yirtiq xotinning yuziga iztirob shunday chang solgan ediki, yigitlar uni Mishaning onasi, kechagi ko‘rkam, h u s n l i ayol ekanini bazo‘r farq qildilar.* Oybek, Quyosh qoraymas. *Azizbek o‘zining eski mahramiga ko‘ngli to‘lmay boshqa bir o‘yinchi, ashulachi, h u s n d o r bir mahram topmoqchi...* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Huv yoshligimda hamsoyamizning Zaynab degich qizi bo‘lardi. X u sh r o‘ y qiz edi o‘lgur.* E.A’zam, Shovqin. *Eridan ancha yosh bo‘lgan qoraqosh, quralay ko‘zli x u sh s u r a t Sitorabonu “dadasi urishib bermasaydi”, deb hayiqib turar edi.* M.Osim, Ibn Sino qissasi. *...Yigit unga boshidan o‘tgan voqealarni gapirib, o‘z yurtidan bo‘lak yurt yo‘qligini, o‘z xotinidan k o‘ h l i k ayol yo‘qligini aytibdi va gunohidan o‘tishni so‘rabdi*. O‘.Umarbekov, Sevgim-sevgilim... *Zahro hamon o‘shanday s u l u v, hatto hozir yanada to‘lishib ochilgan, yuzlari naqsh olmadek qirmizi, bo‘liq...* U.Hamdam, Muvozanat. *Kiyganida z e b o qizlar yangi liboslar, O‘zbek dilin saxovatin minnat-la eslar.* M.Shayxzoda, Tanlangan asarlar. *Turg‘un uning husnini zimdan tomosha qilardi. O‘sha kuni Saodat burungidan ham l a t o f a t l i ko‘rindi unga.* O.Yoqubov, Tog‘ qizi. *Bu s o h i b j a m o l qiz oldida ot o‘ynatib, bahodirligini namoyish qiladigan xudodod beklar qani?* Mirmuhsin, Me’mor. *Otabekning ko‘nglini o‘sha go‘zal marg‘ilonliqdan sovitish yo‘lida undan ham ko‘hlik, undan ham s u l u k qiz topish ko‘yiga tushdi.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Mavlono Moniy sohibjamol va zarif va r a’ n o yigitdur.* Navoiy, Majolis unnafois.

CH

CHIZG‘ICH, JAZBAR, JAZVAL, MISTAR Chizish yoki boshqa geometrik shakllarni ishlash uchun foydalaniladigan o‘quv va idora ishlari asbobi. Shu ma’noda hozirda **chizg‘ich** ko‘proq qo‘llanadi. **Jazbar** ko‘proq oddiy so‘zlashuvda ishlatiladi. **Jazval, mistar** eskirgan, asosan, tarixiy asarlarda uchraydi.

Stol ustida fil suyagidan o‘yib ishlangan ch i z g‘ i c h va qog‘oz qirqadigan “pichoq”. Mirmuhsin, Me’mor. *...kechasi deraza rapiga qulayroq o‘rnashib o‘tirgancha ishga jiddiy kirishdim. Oldimda pargar, j a z b a r, daftar va soat.* N.Arslon, Oy jodusi. *Deraza tagida o‘tirgan ayol qo‘lidagi siyoh dog‘li j a z v a l bilan tiziga urib, ora-sira har to‘g‘rida gapirib qo‘yadi.* P.Tursun, O‘qituvchi.

Xattot bunday m i s t a r ni toza qog‘oz yoki varaqning tagiga qo‘yib qo‘li bilan bosgan va uning natijasida iplarning izi qog‘ozga tushib, botiq chiziqlar paydo bo‘lgan. M.Rahmatov, Eski o‘zbek yozuvi praktikumi.

CHOL, QARIYA, MO‘YSAFID, OQSOQOL, BOBOY, ABUSHQA Uzoq yashab, ancha yoshga borgan er kishi. **Qariya, mo‘ysafid** so‘zlari kitobiy nutqqa xos. **Oqsoqol** so‘zi, odatda, maslahat, yo‘l-yo‘riq beruvchi keksa kishiga nisbatan qo‘llanadi. **Boboy** so‘zi so‘zlashuv nutqida mensimaslik, hurmatsizlik ifodasi sifatida qo‘llanadi. **Abushqa** – eskirgan so‘z.

Bir kuni ch o l bechoraning qo‘llari qaltirab, osh suzib berilgan chinni kosani tushirib, sindirib qo‘ydi. T.Malik, Odamiylik mulki. *Davra q a r i y a larga qarab jo‘shib ketdi. – Ha-ha, bo‘sh kelmang, polvon bova! – dedi.* T.Murod, Yulduzlar mangu yonadi. *Pochtada pul olayotgan bir m o‘ y s a f i d dan boshqa hech kim yo‘q edi.* O‘.Umarbekov, Odam bo‘lish qiyin. *...Shohizinda yonida farishtaday o q s o q o l “Yetim qoldim, otam”lab bo‘zlaganin ko‘rdim men.* I.Mirzo, Yodi hamisha yodda. *Shuu, b o b o y lar bitta ishga yana bittasini qo‘shib bitirishni bilmaydi...* A.A’zam, Quroq.

CHOPQIR, CHOPAG‘ON, YUGURIK, UCHQUR Tez chopadigan, yelday yuguradigan. **Chopag‘on** so‘zi so‘zlashuv nutqiga xos, unda belgi **chopqir** so‘zi bilan bir xil ifodalanadi. **Yugurik** so‘zi bu ma’noda kam qo‘llanadi. **Uchqur** so‘zi, odatda, yugurish tezligi o‘ta yuqori bo‘lgan jonivorlarga nisbatan qo‘llanadi, kitobiy nutqqa xos.

Tabibga o‘z hukmini o‘tkaza olmagan Kesakpolvon uning ch o p q i r otlarini otib tashlashga buyuradi. T.Malik, Shaytanat. *Yashil maydon atrofidagi yo‘lkaga ch o p a g‘ o n lar chiqishdi.* S.Nurov, Chopag‘on. *Kepak yegan ot y u g u r i k bo‘lmas*. Maqol. *Qamchi yeb o‘rganmagan u ch q u r bedov oldinga o‘qday otilib, egasini balo-qazodan olib chiqib ketdi.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

CHORA, ILOJ, TADBIR, IMKON, YO‘L, EP, AMAL Biror qiyinchilikdan, murakkab vaziyatdan qutulish yo‘li. **Iloj** oddiy so‘zlashuvga xos. Bu ma’noda **chora** so‘zi **tadbir** so‘ziga nisbatan ko‘p qo‘llanadi, **tadbir** – kitobiy so‘z. **Ep** so‘zlashuv tiliga xos. **Amal** so‘zi kam qo‘llanadi.

Temur Malik mo‘g‘ullarga pand berib, ularni qirib tashlash ch o r a sini izlardi. Mirmuhsin, Temur Malik. *Endi jim turasiz, sira i l o j yo‘q – dunyo o‘zgarmadi siz aytgan so‘zdan, siz qurgan qasrlar vayrona bo‘ldi, alaflarga to‘ldi siz oqqan o‘zan.* Sh.Rahmon, Saylanma. *...haqiqat oldida u hayron va bunga qarshi t a d b i r o‘ylash bilan garang edi*. A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Bugun singlingga qil silayi rahm, Ertaga hojat yo i m k o n bo‘lmagay.* I.Mirzo, Himmat. *Bosh tursa ko‘krakda, yelkada emas, Ezilib, dimiqib o‘lsa hamiyat; Hech kim y o‘ l topmasa, chiqarmasa sas, Bahona qilinsa muhit, jamiyat – Uzrlar gunohdan Yomonroq bo‘lar*. A.O‘ktam, Taxmin. *Nimaiki kerak bo‘lsa, aytishaversin. Bu*

orada e p ini qilolmasam, shahar bor, xo‘pmi? M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *Garchi reja buzildi, lekin bir a m a l ini qilamiz.* Oybek, Tanlangan asarlar.

CHORPOYA, SO‘RI Ochiq havoda o‘tirishga, yotishga mo‘ljallangan, to‘rt oyoqli va panjarali katta, keng karavot. **So‘ri** mazkur ma’noda shevaga oid.

She’r-u san’at ahliga yo‘q Kuy, qo‘shiqdan o‘zga mol, Bizga ham ul go‘shada Ch o r p o y a -yu ayvon bo‘lur. E.Vohidov, Saylanma. *Tinib qolgandayin go‘yo atayin, Yog‘och s o ‘ r i mizning tepasida oy.* S.Sayyid, Diydor.

CHUNKI, NEGAKI, ZEROKI, NECHUKKIM Sabab ma’nosini bildiruvchi ergashtiruvchi bog‘lovchi. **Chunki** so‘zi nutq uslublarining barchasida qo‘llanadi. **Negaki, zeroki** so‘zlari nutqqa o‘zgacha poetiklik baxsh etadi. Bu so‘zlarda sabab ta’kidi boshqa ma’nodoshlarga qaraganda biroz kuchli. **Nechukkim** so‘zi kitobiy nutqqa xos, eskirgan.

Ana Xidir polvonni chin erkak desa bo‘ladi! Ch u n k i ota-bovasining hunarini yerda qoldirmayapti! T.Murod, Yulduzlar mangu yonadi. *N e g a k i hozirda mening ko‘z yoshlarimgina emas, butun borlig‘im siyohdir.* A.Qodiriy, O‘tkan kunlar. *Bu og‘ir musibat bo‘ldi, z e r o k i olimning vafoti ayriliqlarning eng yomonidir*. I.Sulton, Alisher Navoiy. *N e ch u k k i m, menga nurli tal’ating jannat bilan tengdir.* E.Vohidov, Saylanma.

CHUQUR, TERAN 1. Biror joydan, masalan, yerning sathidan ancha past. **Teran** so‘zi kitobiy nutqqa xos.

Kun botgan, ikki tog‘ oralig‘idagi ch u q u r daraga soya tushgan, lekin o‘ng qo‘ldagi osmon o‘pgan cho‘qqilar olmosday charaqlab turardi. O.Yoqubov, Matluba. *Bu buloqning suvi o‘sha cho‘qqidan tushib, yana Osmon Yaylovga chiqib kelguncha ikki oradagi chuqurliklardan ham t e r a n roq joyga tushib, so‘ng yana yuksak tog‘ga ko‘tarilgan bo‘lishi kerak.* P.Qodirov, Yulduzli tunlar.

2. Mazmun-mohiyat jihatidan keng qamrovli, asosli, kuchli. **Teran** so‘zining bu ma’nosida poetik bo‘yoq mavjud, **chuqur** so‘ziga qaraganda kam qo‘llanadi.

Savodsiz kampirning sodda falsafasida qanchalik ch u q u r ma’no borligini endi tushunyapman. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Hech o‘ylab ko‘rganmisiz? Nima uchun eng t e r a n falsafiy asarda ko‘pincha telba qatnashadi?* O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari.

CHO‘L, DASHT, BIYOBON, SAHRO Suvsiz, bepoyon, doimo quruq iqlimli dasht. Qatordagi so‘zlarda darajama-daraja suvsizlik, quruqlik ta’kidi ortib boradi. **Dasht** so‘zi **biyobon** va **sahro**ga nisbatan nutqda ko‘p qo‘llanadi, **biyobon** va **sahro** so‘zlari kitobiy nutqda faol.

Qani endi, bu qaqragan ch o ‘ l aro bir zilol suvli quduqqa duch kelsam-u, undan qonib-qonib ichib tashnaligimni qondirsam. U.Hamdam, Bir piyola suv. *D a sh t da otlar kishnashar tolib, Kishan botib oyoqlariga*. U.Azim, Saylanma. *Ovoz juda-juda tanish edi, afsus, tanish chehra o‘rnida uning ro‘parasida hayhotday xarsangtosh qo‘r to‘kib turar, xarsangdan boshqa nima ham ovoz chiqa-*

ra olardi bu b i y o b o n da?! X.Do‘stmuhammad, Donishmand Sizif. *Valilardan ibrat so‘ylar qadim s a h r o l a r, So‘ndi qancha saltanatlar, qancha s a h r o l a r.* S.Sayyid, Vatan.

CHO‘LOQ, OQSOQ, LANG Oyog‘i mayib yoki kalta. **Cho‘loq** so‘zining ishlatilishi nutq uslublariga ko‘ra cheklanmagan, shuningdek, u qo‘lga nisbatan ham qo‘llanadi. **Oqsoq** so‘zida belgi darajasi kuchsizroq. **Cho‘loq, oqsoq** so‘zlari jonivorlarga nisbatan ham qo‘llanadi. **Lang** so‘zi, asosan, shaxsga nisbatan qo‘llanadi. Bu so‘zda eskilik bo‘yog‘i mavjud, ayni paytda u kitobiy nutqqa xosdir.

Shivir-shivirga ko‘ra, yurtida ch o‘ l o q childirmachining xotini, to‘rt bolasi bor ekan. E.A’zam, Hikoyalar. *Karim ularni bir marta ko‘rgan: Qobil ozg‘in, o q s o q bola; silliq, cho‘zinchoq yuzi nimasi bilandir chindan ham shoirlarga o‘xshab ketadi.* A.A’zam, Soyasini yo‘qotgan odam. *Men bir l a ng-u, sen esa ko‘r, notavon so‘qir, Bu dunyoda butun odam topilmaganday Ikkimizga Yer yuzining jilovin bermish*. A.Oripov, Sohibqiron.

CHO‘LOQLANMOQ, OQSAMOQ, OQSOQLANMOQ Cho‘loqlanib, oqsab yurmoq. **Oqsoqlanmoq, oqsamoq** so‘zlari oyoqni sudrab yurishga nisbatan ham qo‘llanadi. Bu so‘zlar cho‘loqlanishning pastroq darajasini bildiradi.

Yaralangan otlar o‘ram ichida ch o‘ l o q l a n ib, kishnab yurardi. Mirmuhsin, Me’mor. *Bizning tuyamiz o q s a b, karvondan orqada qola boshladi.* M.Ismoiliy, Farg‘ona tong otguncha. *Otabekning oyoq olishida ham biroz o q s o q l a n ish sezilar edi.*A.Qodiriy, O‘tkan kunlar.

CHO‘NTAK, KISSA, HAMYON, YONCHIQ Kiyimning pul va boshqa zarur yengil narsalar olib yurish uchun tikilgan sirtqi yoki ichki xaltachasi. **Kissa** so‘zi shevaga xos. **Hamyon** kitobiy uslubga xos. **Yonchiq** so‘zi eskirgan, juda kam qo‘llanadi, unda yonda joylashganlik ta’kidi mavjud.

Ahmadqul bobomning: “Hamzaxon o‘g‘lim, ombordagi yong‘oqdan bir qop olib chiq, bolalarga ch o‘ n t a k lari to‘lguncha ulash…” – degan gaplaridan keyin yig‘lashdan sal-pal to‘xtadim. X.To‘xtaboyev, Jannati odamlar. *Sartarosh pulni shimining k i s s a siga tiqarkan, tayinladi. – Shulardan qolmang, yaxshi odamlar*. O‘.Hoshimov, Dunyoning ishlari. *Bu yerda istagan odam istagan paytda choyxo‘rlik, h a m y o n ko‘tarsa, oshxo‘rlik ham qilishi mumkin.* T.Malik, Shaytanat. *Hademay elga qahatchilik bo‘lg‘ay, – dedi Bug‘rohoji qalamtaroshini y o n ch i g‘ i ga solar ekan*. M.Osim, O‘tror.

CHO‘TAL, SHIRINKOMA Oldi-sotdi vaqtida o‘rtada turgan vositachiga yoki boshqa kishiga (hatto bolalarga) beriladigan haq, pul. **Shirinkoma** so‘zi kam qo‘llanadi.

Q‘o‘ziboy chol ana shu ishi uchun mol egasidan ch o‘ t a l oladi. Sh.Xolmirzayev, Qariya. – *Mana bu sh i r i n k o m a si, – dedi pulni uzatib to‘ra. – Muhlati – uzog‘i bilan o‘n kun*. J.Sharipov, Xorazm.

CHO‘TALCHI, TAVKARGIR Qimorda yutuqdan hissa oluvchi. **Tavkargir** so‘zi eskirgan, kitobiy.

Qimorni boshqaradigan ch o‘ t a l ch i yutgan tomondan o‘n so‘mga bir so‘m olib turar, ba’zan cho‘tal puldan yutqazganlarni, qarz berib, “ko‘tarib” qo‘yar edi. H.Nu’mon, A.Shorahmedov, Ota. *Oxiri Abdurahmon choyxonanishin, t a v k a r g i r va boboyi banglar orasida o‘ziga zamin topdi*. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon.

O‘ZBEK TILI SINONIMLARINING IZOHLI LUG‘ATI

Muharrir *Habib Abdiyev*
Badiiy muharrir *Dilmurod Jalilov*
Musahhihlar: *Dono To‘ychiyeva, Iroda Umarova*
Kompyuterda sahifalovchi *Umida Valijonova*

Nashr. lits. AI № 290.04.11.2016
Bosishga 2023-yil 24-dekabrda ruxsat etildi.
Bichimi 70x100 $^{1}/_{16.}$ Times New Roman garniturasi.
Ofset bosma. 41,5 shartli bosma taboq. 35,8 nashr tabog‘i.
Adadi 1000 nusxa. raqamli buyurtma.
Bahosi shartnoma asosida.

G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyida chop etildi.
100128. Toshkent. Labzak ko‘chasi, 86.

Telefon: (371) 241-35-47, 241-48-62, 241-83-29
Faks: (371) 241-82-69

www.gglit.uz **info@gglit.uz.**

ISBN 978-9910-9961-7-7

